

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ЛЮДМИЛА ТКАЧ

**УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРНА МОВА
НА БУКОВИНІ**

В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

ЧАСТИНА ДРУГА

**ДЖЕРЕЛА І СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ
РОЗВИТКУ**

**ЧЕРНІВЦІ
Книги – ХХІ
2007**

ББК: 81.411.1-013+81.411.1-524

УДК: 811.161.2'06'27(477.85)

Т 484

Т 484 Ткач Людмила. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 704 с.

ISBN 978-966-2147-14-8

У другій частині монографії „Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.” (перша частина „Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.” Частина 1: Матеріали до словника” вийшла в Чернівцях 2000 р.) подано аналіз суспільно-політичних чинників функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст. та їх впливу на її розвиток у галицько-буковинському середовищі. Головну увагу приділено Буковині та буковинським джерелам української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. – періодичним виданням, творам красного письменства, епістолярію, підручникам, словникам тощо. Мову цих текстових джерел досліджено з погляду відображення в них явищ мовної інтерференції, характерних для західноукраїнського середовища названого періоду, проте зумовлених давніми традиціями розвитку української літературної мови – спільними як для східноукраїнських, так і для західноукраїнських теренів. Під новим кутом загальноукраїнських зв'язків досліджено лексику творів Ю. Федьковича, О. Кобилянської, О. Маковея, Т. Галіпа, І. Франка, П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки та багатьох інших українських письменників нового і новітнього періодів розвитку української літературної мови.

Зіставлювальним тлом для дослідження особливостей західноукраїнського слововжитку, відображених у творах та листуванні буковинських письменників, виступають також лексикографічні джерела („Лексикон словенороский” П. Беринди, „Словник української мови кінця XVI – першої половини XVII ст.”, „Малоруско-німецкий словарь” Є. Желехівського та С. Недільського, „Словарь української мови” за редакцією Б. Грінченка, „Словар чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського, „Український стилістичний словник” І. Огієнка, „Російсько-український словник” Української Академії Наук за редакцією А. Кримського та С. Єфремова, одинадцятитомний „Словник української мови” та ін.).

Дослідження такого роду виконане в українському мовознавстві вперше.

Для мовознавців – науковців, викладачів, студентів, а також для широкого кола філологів й усіх тих, хто цікавиться проблемами історії української літературної мови, формування й нормування її лексичного фонду та міжмовними зв'язками.

*Друкується згідно з ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
протокол № 1 від 22 лютого 2007 р.*

Відповідальний редактор:

доктор філологічних наук, академік НАН України **В. М. Русанівський**

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор **В. В. Левицький**,
доктор філологічних наук, професор **Л. Т. Масенко**

ISBN 978-966-2147-14-8

© Людмила Ткач, 2007
© Книги – XXI, 2007

Присвячую моїй ALMA MATER –
Чернівецькому національному університетові
імені Юрія Федьковича

*Щоб судити про мову народу,
розкиненого на такому просторі, як український,
треба насамперед знати ту мову у всіх її відмінах і відтінках,
знати її історичні переходи та їх сліди в сучасній мові,
бо інакше всякий суд буде балаканням сліпого про кольори.*

Іван Франко

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	21
§ 1. 1. Соціальна база, соціальний статус та комунікативні сфери української мови на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.	21
§ 1. 2. Західноукраїнська інтелігенція у пошуках мовно-культурної ідентичності	32
§ 1. 3. Боротьба за фонетичний правопис	39
§ 1. 4. Соціальна репрезентація мови та її вплив на формування літературного зразка	52
§ 1. 5. Проблема „галичанізмів” у мовних дискусіях кінця ХІХ – початку ХХ ст. та в оцінці українських мовознавців	77
§ 1. 6. Дослідження розвитку літературної мови на західноукраїнських землях у контексті проблеми мовної спадкоємності	85
§ 1. 7. Соціально-реабілітаційний аспект проблеми мовної спадкоємності	91
§ 1. 8. Що – за словом?	99
§ 1. 8. 1. <i>Шарлат і пурпур</i>	99
§ 1. 8. 2. „Полонізми” <i>філіжанка, цератка, карафка</i>	103
§ 1. 8. 3. Традиційний ґрунт лексико-стильових інновацій Оксани Забужко	109
РОЗДІЛ 2. МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН	119
§ 2. 1. Дослідження мови буковинських письменників другої половини ХІХ – початку ХХ ст.	124
§ 2. 2. Дослідження діалектно-локальних рис лексики українських говірок Буковини в контексті взаємин зі співтериторіальними мовами	157
§ 2. 2. 1. Діалектна лексика в мові творів Ю. Федьковича	158
§ 2. 2. 2. Румунізми як специфічна група лексики буковинських говірок та їх розповсюдження в інших діалектах української мови	161
§ 2. 2. 3. Германізми у складі буковинської діалектної лексики та загальний історико-культурний контекст їх засвоєння в українську мову	172

§ 2. 3. Мовно-комунікативне середовище Буковини кінця XIX – початку XX ст.	183
§ 2. 4. Українська мова у сфері торгівлі, послуг і реклами	192
§ 2. 5. Явища міжмовної інтерференції, засвідчені буковинськими текстами кінця XIX – початку XX ст.	199
§ 2. 5. 1. Міжмовна інтерференція та її дослідження в сучасному українському мовознавстві	199
§ 2. 5. 2. Фонетичний рівень	209
§ 2. 5. 3. Лексико-стилістичний рівень	212
§ 2. 5. 4. Лексико-семантичний рівень	280
§ 2. 5. 5. Словотвірний рівень	335
§ 2. 5. 6. Граматичний рівень	350

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВИ СПІВТЕРИТОРІАЛЬНИХ МОВ НА ЗАХІДНО- УКРАЇНСЬКУ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНУ ПРАКТИКУ ТА ВІДБИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИЧНОЇ СПЕЦИФІКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ .....

§ 3. 1. Багатомовне тло літературно-мовного процесу на західноукраїнських землях в кінці XIX – на початку XX ст. і галицько-буковинське койне	361
§ 3. 2. Територіальне маркування слів та опис західноукраїнської лексичної специфіки в українській лексикографії середини 1920-их – початку 1930-их рр. у зіставленні з академічним „Словником української мови” 1970 – 1980 рр. й іншими словниками ...	371
§ 3. 2. 1. Особливості галицько-буковинського слововжитку в „Українському стилістичному словнику” І. Огієнка	373
§ 3. 2. 1. 1. Архаїчна лексика у складі західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст.	374
§ 3. 2. 1. 2. Семантичні регіоналізми в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст.	381
§ 3. 2. 1. 3. Лексичні синоніми як вияв регіональних ознак української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. ...	390
§ 3. 2. 1. 4. Галицько-буковинська лексика зі Словника Огієнка у реєстрі „Словника української мови”	413
§ 3. 2. 1. 5. Синтагматичні особливості галицько-буковинського слововжитку	421
§ 3. 2. 2. „Російсько-український словник” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова	425
§ 3. 2. 2. 1. Слова з позначкою <i>галицьке</i> в „Російсько-українському словнику” та в „Словнику української мови”	426
§ 3. 2. 2. 1. 1. <i>Густ – густовний – густовно;</i> <i>густовність – негустовність</i>	440

§ 3. 2. 2. 1. 2. Іменник <i>хосен</i> та його словотвірне гніздо	444
§ 3. 2. 2. 1. 3. Дієслово <i>шемрати</i> (<i>шемріти</i> , <i>шамрати</i>)	464
§ 3. 2. 2. 1. 4. Словотвірне гніздо <i>штубак</i> , <i>штубацький</i> , <i>штубацтво</i> , <i>по-штубацьки</i>	466
§ 3. 2. 2. 2. Слова з позначкою <i>західне</i> в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. та в „Словнику української мови”	468
§ 3. 2. 2. 2. 1. Дієслово <i>банувати</i> та слова його гнізда	470
§ 3. 2. 2. 2. 2. Синонімічні дієслова <i>похлібляти</i> , <i>підхлібляти</i> , <i>підхліблюватися</i> – <i>лестити</i> ; синонімічні прикметники <i>підхлібний</i> – <i>лестний</i>	472
§ 3. 2. 2. 2. 3. Прикметник <i>призвоїтий</i> та слова його гнізда (<i>призвоїтість</i> , <i>призвоїто</i> , <i>непризвоїтий</i> , <i>непризвоїто</i>)	479
§ 3. 2. 2. 2. 4. Іменник <i>стрій</i> , дієслово <i>строїти</i> та слова їх гнізда	485
§ 3. 2. 2. 2. 5. Прикметник <i>маркітний</i> та спільнокореневі слова ...	496
§ 3. 3. Слова з позначкою <i>західне</i> в „Словнику української мови” (1970 – 1980 рр.)	503
ВИСНОВКИ	516
ЛІТЕРАТУРА	525
УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ТА ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ	554
ДОДАТКИ	561
ДОДАТОК І. ЛЕКСИЧНІ РУМУНІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	561
<i>Таблиця 1-1.</i> Лексичні запозичення з румунської мови в „Словарі чужих слів” (1910), „Словнику чужомовних слів” (1932) та „Словнику української мови” (1970 – 1980)	561
<i>Таблиця 1-2.</i> Лексичні запозичення з румунської мови, подані в історичному нарисі „Буковина – її минуле і сучасне”	575
<i>Таблиця 1-3.</i> Лексичні румунізми у творах і листах Ю. Федьковича та їх представленість у „Словнику української мови” (1970 – 1980)	578
ДОДАТОК ІІ. ЛЕКСИЧНА СПАДЩИНА СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ДОБИ В БУКОВИНСЬКИХ ТЕКСТАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	591
<i>Таблиця 2-1.</i> Зіставлення лексики з універсалів Б. Хмельницького та інших джерел того ж періоду з галицько-буковинськими джерелами кінця ХІХ – початку ХХ ст.	591

<i>Таблиця 2-2.</i> Германізми, полонізми, латинізми, румунізми та мадяризми, засвоєні в українську мову завдяки давнім міжетнічним та торговельним зв'язкам на землях Галичини і Буковини	601
<i>Таблиця 2-3.</i> Дієслова спільного фонду української та польської мов, що належали до соціолекту шляхетсько-козацької верстви, у текстових джерелах кінця ХІХ – початку ХХ ст.	613
ДОДАТОК ІІІ. ВІДБИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИЧНОЇ СПЕЦИФІКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ	621
<i>Таблиця 3-1.</i> Слова галицько-буковинського вжитку в Словнику Огієнка та їх представленість у „Словнику української мови”	621
<i>Таблиця 3-2.</i> Слова галицько-буковинського вжитку без спеціального маркування в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр.	630
<i>Таблиця 3-3.</i> Слова галицько-буковинського вжитку без спеціального маркування в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. та їх представленість у „Словнику української мови” 1970 – 1980 рр.	641
ПОКАЖЧИК СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, РОЗГЛЯНУТИХ В ОСНОВНІЙ ЧАСТИНІ ТЕКСТУ	661
ПОКАЖЧИК ІМЕН, ЗГАДАНИХ В ОСНОВНІЙ ЧАСТИНІ ТЕКСТУ	697

ВСТУП

З минулого Буковинського краю, багатого на яскраві події й значущі постаті в українській культурі, саме його мовна історія зберігає ще чимало надзвичайно цікавих і непрочитаних сторінок. Сторінок тим більше важливих, що дотеперішнє уявлення про життя носіїв української мови на цих землях та історію літературної мови сформувалося в часи, коли державна ідеологія наперед визначала результати мовознавчих студій. Історію літературної мови на Буковині укладали в такий спосіб у цілком узгоджені з офіційними настановами висновки. Їх можна було б викласти приблизно так.

До Першої світової війни Буковина входила до складу Австро-Угорщини, політичного суперника Росії, й була однією з провінцій, найбільш відсталих економічно й політично. З таких самих позицій в офіційній радянській історії оцінювали культуру, а отже – й мову. Проте сучасні культурологи стверджують протилежне: „Культура – величина відносно самостійна і самостимульована в тому розумінні, що не детермінована безпосередньо матеріальним розвитком суспільства. Буває, навпаки, що в культурі концентрується національна енергія, нереалізована у практичних сферах історичної діяльності”^{*}.

В умовах царської Росії кінця XIX – початку XX ст. українська мова могла розвиватися переважно лише у двох стилях – художньому та епістолярному, значно менше – в публіцистичному, майже не розвивалася у стилях науковому та офіційно-діловому. В офіційній радянській історії української літературної мови ці факти узагальнювали й поширювали на Галичину й Буковину – при цьому дуже обережно і побіжно згадували, що на цих землях українська мова розвивалася ще й у сфері офіційно-ділових стосунків, і в закладах шкільної та університетської освіти, і в засобах масової інформації, і в науковій галузі тощо.

Якщо в централізованій державі усе повинно концентруватися і відбуватися в столиці, то в уявленнях істориків і культурологів, зорієнтованих на імперську модель держави, далека від столиці Буковина могла мати лише далекорядну роль в історії мови та культури. Оцінка з погляду централістичного принципу розповсюджувалася й на інші мовні явища – територіально-діалектні відмінності української мови. До них ставилися вкрай негативно, оскільки вони були наочним свідченням збереження в українській мові таких давніх фонетичних, морфологічних, лексичних та фразеологічних рис, які споріднювали її з іншими слов'янськими мовами, в тому числі – із західнослов'янськими, а це суперечило партійно-ідеологічним настановам на утвердження в суспільній свідомості уявлення про виняткову спорідненість української мови лише з однією зі слов'янських мов – російською. Звідси – й усіляко пропагований і насаджуваний комуністичною владою стереотип про негативний вплив діалектів, особливо – південно-західного наріччя української мови, на її загальнонаціональний літературний зразок. Насправді ж, саме діалектне мовлення є одним із продуктивних джерел збагачення літературної мови в ділянці лексики і фразеології.

У суспільстві, де керівна роль належала комуністичній партії, а її основу становив робітничий клас, селянська Буковина кінця XIX – початку XX ст. з діалектною (себто – „недосконалою”) мовою цього селянства та „буржуазно-націоналістичною” мовою

^{*} Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2001. – С. 34.

тутешніх українських інтелігентів аж ніяк не мала шансу стати важливим об'єктом всебічного історико-культурного дослідження. Не-робітниче-селянське походження Ольги Кобилянської призвело до замовчування цілого ряду її творів на теми з життя інтелігенції, а отже – й до недопущення мови цих творів до наукового опрацювання.

Панівними в діяльності комуністичних керівників були екстенсивне мислення й екстенсивний спосіб господарювання, згідно з якими будь-які досягнення і вартість будь-якого явища оцінювалися насамперед за кількісними показниками. За таких умов хіба могли територіально невеличку Буковину, де не було жодних підприємств важкої промисловості, а те, що було, вважалось „дрібнобуржуазним”, визнати чимось значущим в історії української культури, що переходила на новий щабель – культури „пролетарської”?

З цієї історії вибрали лише кілька догідних фактів – таких, які можна було „підтягнути” до стереотипного ідеологічного гасла боротьби трудового народу проти „австрійських поневолювачів”, проти „загарбницької політики” германізації і полонізації споконвічних українських земель. Недогідні факти замовчували, таврували або ж подавали до них відповідний коментар *.

Сприйняття й оцінка мовного досвіду західноукраїнської інтелігенції та якісного рівня того зразка української мови, що ним вона послуговувалася як літературно-писемним, а також визначення перспектив так званих „галицьких” елементів у літературній мові радянської України залежали від різних, фактично – діаметрально протилежних методологічних настанов дослідників. Ідеологічно упереджене й згори нав'язане ставлення до мови галицько-буковинської інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. призвело до того, що практичних досліджень у цій галузі майже не велося.

Мова західноукраїнських письменників була периферійним об'єктом дослідження українських мовознавців, а проект укладання словника мови творів І. Франка залишився незавершеним. Для їх перевидання в радянські часи не було вироблено чітких критеріїв літературного редагування й характеру мовних коментарів, через що в різних виданнях творів І. Франка ті самі слова, форми і звороти мають різне правописне оформлення **.

* На початку 1960-их років вийшло п'ятитомне видання творів О. Кобилянської, в якому, хоч і з багатьма купюрами, вперше опубліковано епістолярну спадщину письменниці, у тому числі – одну з автобіографій („Про себе саму”), писану в листах до професора С. Смоль-Стоцького, що його в радянській ідеології таврували як буржуазного націоналіста. Упорядники видання змушені були подати й спеціальну примітку при слові „націоналізм”, ужитому О. Кобилянською для означення того ідейного впливу, під яким вона працювала як письменниця: „Я писала, коли любила, писала, коли терпіла, писала, коли не находила вдоволення знадвору бажань своїх особистих, коли бачила кривду, заподіяну так людям, як звірятам, цвітам і птахам, писала, коли переймалася великими ідеями про визволення жінки, ідеєю соціалізму, ідеєю націоналізму *, патріотизмом, який зміцняла в мене Леся Українка. Побут у Чернівцях, знайомства українського патріотичного кружка, Ваша силуєчка, пориваюча до праці особистість, Ваш власний труд, що не знав супочинку, а все вперед і чимраз вперед гнав, зрушували мене”. Примітка [упорядників]: Це слово О. Кобилянська вживає в значенні український національно-культурний рух [*Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах. Т. 5: За ситуаціями. Статті та спогади. Автобіографії. Листи / Упорядк., підг. текстів та приміт. Ф. Погребенника. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – С. 238*]. Тобто, слово „націоналізм” О. Кобилянська вживала в його властивому значенні – без тих негативних конотацій (які межували з політичним звинуваченням), що їх надали цьому слову ідеологи інтернаціоналізму та світової революції.

** У виданнях творів І. Франка до 150-літнього ювілею письменника актуалізовано увагу до західноукраїнського варіанта літературної мови та відтворення його особливостей. Так, зокрема,

Загалом галицькі (ширше – західноукраїнські) впливи на розвиток української літературної мови оцінювали переважно негативно, обмежуючись констатацією „засміченості” мови галицьких та буковинських письменників архаїчними формами, чужомовними елементами – полонізмами, церковнослов’янізмами, германізмами * тощо.

Негативне ставлення до західноукраїнської мовної проблематики виявлялося навіть у термінології: означення „галицький”, „західний” вживалися переважно в лапках або ж часто мали при собі модальний компонент „так званий”, що надавало зниженої оцінки самому явищу й закладало сумніви в доцільності й перспективності його дослідження й аналізу.

Найзавзятіше схрещували списи довкола тих „галицьких” слів, що проникали в мову наддніпрянців із „занечищеної германізмами та полонізмами” мови галицьких інтелігентів. Однією з причин невмотивованого сприйняття незвичних для наддніпрянців галицько-буковинських слів та зворотів як суто діалектних, територіально обмежених у своєму функціонуванні, був загалом низький рівень тогочасного фактичного знання про стан української писемної (літературної) мови на різних історичних щаблях її розвитку та про діалектне лексичне багатство української мови і реальні межі розповсюдження того чи іншого слова, що його вважали за діалектизм.

в коментарях упорядника ювілейного видання збірки „Зів’яле листя” читаємо таке: „Тексти поезій подаються за сучасним правописом із максимальним збереженням лексичних, фразеологічних, морфологічних, синтаксичних, а також, здебільшого, орфографічних особливостей авторського поетичного мовлення (у тім числі й діалектних), яке з історично-лінгвістичного погляду становить цікавий зразок західноукраїнського варіанту нашої літературної мови” [Франко І. Зів’яле листя. – Львів: Літопис, 2006. – 160 с.; Від упорядника, с. 139]. Проте, знову ж таки, мірка „максимальності” залишається невідомою, оскільки не подано переліку редакторських змін та тих засад, згідно з якими такі зміни робилися. Проблема відтворення особливостей західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. у сучасних перевиданнях творів західноукраїнських письменників цього періоду залишається, отже, відкритою до обговорення.

* Проте в оцінюванні таких фактів завжди потрібно враховувати їх історичну вмотивованість і ширший культурний контекст, адже вплив німецької мови на мови тих слов’янських народів, чії землі входили до складу Австро-Угорщини, мав ознаки універсальності. Як зазначає Дж. Томас, „всі визначні постаті слов’янського національного руху за відродження вільно володіли німецькою мовою і багато з них широко використовували німецьку в приватному листуванні, наукових працях і навіть у літературних творах. Не дивно, що кожного дня розмовне розмаїття було, і до певної міри залишається дотепер, у прониканні, просочуванні слів, запозичених із німецької мови. У стандартній мові, навпаки, впадає в око, що такі часткові приклади відсутні” [Thomas George. The Role of German Loanwords in the Slavic Languages of the Former Habsburg Empire // Canadian Slavonic Papers / Revue canadienne des slavistes. Vol. XXXIX. – Nr. 3-4, September-December 1997. – P. 333-334].

За спостереженнями Дж. Томаса, роль слів, запозичених із німецької мови, полягає в окресленні дихотомії між розмовним і писемним мово(слово)вжитком. Слов’янські нормативні (літературні) мови регіону (Slavic standard languages) зазнали впливу мовного пуризму, хоч у кінці XIX ст. навіть у Мартині, центрі словацького національного руху, в щоденному мовленні вживалися такі німецькі слова, як *die Sparkasse, der Urlaub*. У таблиці спільних слів, запозичених із німецької в розмовній чеську, словацьку, хорватську і словенську мови [українську та польську мови дослідник з певних причин не брав до уваги – Л. Т.], Дж. Томас подає й такі, які вживалися в писемній та розмовній українській мові галичан та буковинців у кінці XIX – на початку XX ст., напр.: *Decke* (деко – ковдра), *Familie* (фамілія – родина, родичі), *fein* (файний – гарний), *Geschäft* (реуефм – справа, обладнання), *Luft* (люфм – повітря); *Pech* (nex – халепа, прикий випадок), *Platz* (пляц – майдан, відкрите місце), *spacieren* (шпацирувати – йти на прохід, на прогулянку); *Speck* (шпек – шпик, сало), *Strudel* (струдель – завиванець) [ibidem, с. 347]. За спостереженнями Дж. Томаса, в

Дослідження особливостей української письменницької мови кінця XIX – початку XX ст., що провадилися вже в повоєнний час представниками української мовознавчої науки в діаспорі, довели не стільки територіальний, скільки соціально-культурний ґрунт розбіжностей у мові східноукраїнських та західноукраїнських письменників. Це стосується насамперед мови творів П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького та ін. *

Практичне вивчення західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. як суто мовного феномену – надзвичайно цікавого й важливого як для ретроспективного розуміння історії української літературної мови, так і для перспективи розвитку й удосконалення літературних варіантних норм сучасної української мови – це таке не уникненне завдання, що не розв’язавши його годі дійти історично вірогідних висновків про роль того чи іншого просторово-часового континууму в формуванні узвичаєних, а згодом і кодифікованих норм української літературної мови – чи то в Галичині і Буковині кінця XIX – початку XX ст., чи то в середовищі української діаспори, чи то в Україні радянській, чи то в незалежній Україні початку XXI ст.

Адже в сучасних дискусіях довкола української мови – її правопису та норм слововжитку – проблема чужомовного впливу та міжмовних зв’язків залишається однією з найбільш дражливих і нерідко підпадає під політичні спекуляції. До розв’язання цієї складної проблеми зазвичай підходять доволі спрощено, з поверховим знанням української політичної історії та історії літературної мови, зокрема – тих її досягнень, які припадають на середньукраїнську добу, та традицій староукраїнської писемної мови в українській літературній мові нового періоду. Глибоке розуміння сучасних проблем функціонування української мови неможливе без докладного вивчення тих тенденцій її розвитку, які виявилися на східноукраїнських та західноукраїнських землях у кінці XIX – на початку XX ст. і знайшли своє продовження у періоди визвольних змагань 1914 – 1920 рр. та в роки, коли уряд УСРР провадив політику українізації. Усі ці історичні процеси були тісно пов’язані, попередні етапи розвитку української літературної мови й вироблений на відповідних часових щаблях мовний світогляд впливали на наступні етапи, а ставлення суб’єктів українського моволітературотворення до інших мов й оцінка чужомовного впливу були їх повсякчасною складовою.

розмовних чеській, словацькій, словенській мовах збереглися такі запозичення з німецької: *Frizur* (фризура – зачіска), *handeln* (гендіювати, гендіювати – торгувати), *kosten* (коштувати), *putzen* (пуцувати – чистити), *wandern* (вандрувати, мандрувати – подорожувати), *wunschen* (віншувати – вітати, висловлювати добрі побажання); у чеській, хорватській, словенській спільними запозиченнями з німецької виступають: *Fahne* (фана – прапор), *Flasche* (фляшка – пляшка), *Hetz* (зеца – колотнеча, скандал), *Pfeife* (п. *fajfka*, укр. *файка* – люлька, трубка (для курця), *Spargel* (шпарґа) [ibidem, с. 350]. Майже всі слова німецького походження, наведені Д. Томасом як засвоєння в слов’янські мови, вживалися й у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Чимало з них і тепер можна почути в живому мовленні буковинців і галичан.

* Див. про це докладніше в монографії Ю. Шевельова „Внесок Галичини у формування української літературної мови”. Робота над цією темою тривала у 1943-1944 р. у Львові. Перший варіант праці вийшов українською мовою в повоєнний час у кількох сотнях примірників; доповнене видання, у перекладі німецькою мовою, з’явилося 1966 р.: *Shevelov George Y. Die ukrainische Schriftsprache 1798 – 1965 (Ihre Entwicklung unter dem Einfluß der Dialekte)*. – Wiesbaden, 1966. Перший варіант праці українською мовою двічі перевидано в Україні (1996 р. у Львові Науковим товариством ім. Шевченка, а 2003 р. – в Києві Видавничим домом „Києво-Могилянська академія”).

Контактування носіїв української мови з представниками інших мов і культур було одним із важливих чинників розвитку літературної мови – як у її писемних, так і в усних стилях. З одного боку – це було живе міжмовне контактування з народами-сусідами, з іншого – опосередковане писемними джерелами засвоєння їхніх культурних здобутків, а ще з іншого – повсякчасний опір українців мовній асиміляції з боку тих народів, чия мова, захищена авторитетом держави, ставала знаряддям асиміляційної політики. В тій чи іншій мірі це стосується як російської, так і польської, угорської, румунської, німецької мов.

У часи визвольних змагань українців, коли відродження й очищення рідної мови було одним із визвольних гасел, сприйняття свого і чужого набувало особливого загострення й категорично-емоційних оцінок. Та з більш віддаленого історичного відтинку чужомовний вплив перестає асоціюватися лише з політичними чи економічними утисками, відходить від парадигми „чорне – біле” й на рівні буденної свідомості не викликає протесту, оскільки з часом ознаки чужинності мовної одиниці затираються й у потоці української мови вона починає сприйматися автоматично, безвідносно до джерела її походження. Адже стосунки мов та їх носіїв не зводяться лише до моделі „гнобитель – гноблений”, а становлять одну з універсальїй розвитку літературних мов загалом, одну з ланок складного комплексу історичних культурно-економічних взаємин і за умови їх еволюційності, природності, ненасильницького втручання в середовище функціонування національної мови та творення її літературного зразка ведуть до збагачення виражальних можливостей, розгалуження синонімічних гнізд, інтелектуальної гнучкості мови.

Становлення і розвиток української мови та її літературних норм упродовж усього свого історичного перебігу відбувалися в багатомовному середовищі, для якого була властива взаємодія споріднених слов'янських мов, як також і неслов'янських. Ця взаємодія більшою чи меншою мірою позначалася на різних рівнях мовної системи, передусім – у лексиці, фразеології, словотворі, граматиці. В залежності від історичних обставин і культурних орієнтирів української освіченої верстви наслідки впливу інших мов на українську оцінювалися по-різному щодо їх прийнятності чи неприйнятності у процесах нормування та кодифікації літературних норм. З іншого боку, на формування літературного зразка української мови впливало живе розмовне середовище, зокрема – фольклорне та культурне койне, що витворилося на основі поєднання територіальних діалектів української мови та тих її соціолектів, які забезпечували прагматично-комунікативні, духовні, ідентифікаційні, естетичні та інші потреби українців за умови перманентного географічного зміщення центрів політичного і культурного життя, що тривало від найдавніших періодів розвитку літературної мови до новітнього часу.

Характер контактування української мови з іншими мовами виступає одним із чинників, що береться до уваги при виробленні засад періодизації історії української літературної мови. Так, на думку О. Горбача, на граматично-лексичну й словотвірну систему літературномовних варіантів української мови в її діахронічному перекрої й розвитку впливало співіснування і співдія національного варіанта української літературної мови з іншомовними. У функціонально-стилістичному розшаруванні літературних варіантів української мови певну роль відігравали іншомовні елементи – церковно-слов'янізми, полонізми, латинізми, русизми *.

---

*Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови і її варіантів // Другий міжнародний конгрес українців, Львів, 22-28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 7.

Утворення двох варіантів української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. – східного і західного, що було насамперед наслідком державно-політичної роз'єднаності українських земель, відбувалося в умовах контактування з мовами вищого політичного й суспільного статусу (німецькою, російською), з мовами, на які українська інтелігенція культурно орієнтувалася (російською, німецькою, польською, церковнослов'янською), а також зі співтериторіальними мовами (польською, румунською, німецькою, угорською).

Українська інтелігенція тоді ще тільки „вбивалася в колодочки”. Її світоглядно-культурна орієнтація ще не була достатньо виразною, а почуття національної солідарності ще не було достатньо міцним*. Та все ж ті легальні можливості розвитку української мови, які існували в Австро-Угорщині, сприяли розширенню її соціальної бази та поступовому формуванню цілісного українськомовного середовища.

Подаючи нарис періодизації історії української літературної мови, О. Горбач при кожному періоді враховує контактування з іншими мовами. Так, для староукраїнської („київсько-галицької”) доби (900/1000 – 1350) вказує на польські впливи в лексиці, позичання з церковнослов'янської, грецької, старошведської і тюрських мов. Для середньоукраїнської доби (1350/1400 – 1750/1800) – це литовські, татарські, угорські, румунські і польсько-німецькі та латинські позичення; початки віршування на силабо-тонічній основі (за польськими зразками); шкільні підручники за латинсько-грецькими зразками під польським впливом; церковнослов'янська мова в високих жанрах (трагедія, емблематична поезія); витіснення латинською і польською мовами української мови з політично-адміністративного та судового вжитку в Галичині й на Правобережжі з кінця XVII ст., а молдавсько-румунською мовою – в Молдавії-Буковині; в Козацьку добу (1648 – 1764/1775/170) – розвиток ділового жанру української мови в Гетьманщині-Січі, витіснення його польською мовою на Правобережжі, а російською мовою на Слобожанщині; уніфікаційні тенденції в літературній мові церковно-наукових жанрів (Київської академії й церковних видань для школи) в дусі наближення до літературної мови Росії; сильні впливи латинської та польської мов на українську ділову мову, а з іншого боку – витіснювання полонізмів, германізмів, латинізмів із замінюванням їх церковнослов'янськими й українсько-російськими архаїзмами; впливи західноєвропейських мов (німецької, голландської, англійської і французької) – за російським посередництвом. У новоукраїнську добу (1780/1800 – XX ст.) – це витворювання української наукової термінології й стилю (на німецько-польсько-чеських і латинських зразках) завдяки запровадженню української мови в школи (спочатку – в межах земель, що були під владою Австро-Угорщини, а від 1917 р. – на інших українських землях); видання двомовних словників тощо [ibidem, с. 8-10].

* В очах сучасників галицько-буковинські інтелігенти не завжди мали привабливий, суто позитивний образ. Були серед них і „дво- чи й тристільцеві патріоти”, „роздряпувачі народного добра” – тобто такі діячі, які намагалися очолити якомога більше національно-культурних інституцій та діставати відповідні кошти на їх діяльність з державної чи краєвої скарбниці, проте дуже часто на стадії одержання коштів енергія до патріотичної роботи вичерпувалася (ці психологічні типи змальовано в новелах та публіцистичних творах О. Маковея). Були й бессервісери – критики-теоретики, не здатні до практичної праці, проте завжди готові засуджувати й понижувати тих, хто береться до здійснення бодай якоїсь невеличкої громадської справи (майстерною сатирою на цей тип галицького інтелігента є оповідання І. Франка „Доктор Бессервісер”).

Від болю за селян, змушених емігрувати в пошуках землі до Канади й Америки, не шкодував гострих слів для української інтелігенції В. Стефаник. У листі до О. Кобилянської в листопаді 1898 р. В. Стефаник писав, що не має серця для інтелігенції: „Складочки, товаришечка, жебранинка, літературка і т. д. Може бути, що сі neutra оправдані і мають будучність, але для мене вони бридкі. Обридливі і тоті, що добирають їди тому neutrum, аби собі жолудочка не попсувало. Наші газети і література – то легонька потравка для „молоденької інтелігенції”. Роди славні на Русі (Окуневські, Кобринські, Озаркевичі) – се паршивство в рукавичках. Бридке. Дуже може бути, що я помиляюся, але то тому, що я окрайця серця для сеї касти не маю. <...> Для мене нині емігрант, що летить

Українці Галичини й Буковини вже від середини XIX ст. набували досвіду парламентаризму. В 1848 р. до першої державної ради у Відні від Буковини обрано всього 8 депутатів, з них п'ятеро – українців, із заможних селян: Юрій Тиміш із Сторожинецького повіту, Василь Кирстюк (Кирсте) з Садагурського, Василь Морґоч з Кіцманецького, Лук'ян Кобилиця з Вижицького та Іван Долинчук із Сучавського повіту *.

У представницьких та виконавчих органах влади Буковинського коронного краю від самого початку їх функціонування розпочався процес утвердження офіційних прав української мови. Перші вибори до Буковинському сойму відбулися в березні 1861 р., а вже в 1863 р. депутат Олекса Фошка звернувся до ландтагу з проханням проводити засідання сойму не лише німецькою, а й українською та румунською мовами або ж забезпечувати переклад. 12 березня 1864 р. за пропозицією румунського депутата Г. Іліуца на ім'я президента краю Буковина внесено інтерпеляцію про те, щоб на місця урядовців призначали осіб, які знають краєві мови або щоб вони вивчили їх за певний заздалегідь визначений час. Інтерпеляцію підписали всі українські депутати (Г. Турецький, І. Карча, О. Фошка), румунські депутати (Г. Іліуц, Л. Ісеческул, Т. Бендела, Г. Флондор, А. Попович, Я. Петрович, німці (Й. Фехнер, В. Альт), поляки (А. Яворський, В. Янович). Цією інтерпеляцією започатковано довготривалу боротьбу за рівноправність краєвих мов і утвердження прав української мови як однієї з них **.

Для українців підросійської частини України такий досвід став можливий лише з утворенням у 1906 р. Першої Державної Думи, у складі якої утворилася українська фракція з 44 депутатів на чолі з І. Шрагом ***.

В освітніх закладах, фінансованих цісарським урядом Австро-Угорщини, українською мовою викладали в початкових школах, гімназіях, а окремі предмети – й в університетах. Кафедри української мови і літератури існували у Львівському університеті (з 1848 р.) та Чернівецькому університеті (з 1875 р., від самого заснування). До Першої світової війни

світом, як брудна, вандрівна птаха, оставша від громади, – і біль, і поезія. Чи якби я той біль і поезію післав у руки нашої інтелігенції, чи вона би почула то, що я чую? А як так, то мені вільно не писати до неї нічого” [Стефаник В. С. Вибране / Упоряд., підгот. текстів, приміт. і словник В. М. Лесина та Ф. П. Погребенника. – Ужгород: Карпати, 1979. – С. 327].

У відповідь О. Кобилянська писала: „Мені жаль, що Ви не любите ту слабу інтелігенцію. Вона бідна, пане Стефаник, вона далеко слабша і нещасливіша, як сильний тисячолітній народ. За нею не уймається ніхто. Чому ж її ненавидіти? Але правда, ненавидіти легше, як любити. Але Ви пишете лиш з народного життя” [Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах. Т. 5. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – С. 373]. Сама ж О. Кобилянська писала і про інтелігенцію, і для інтелігенції.

* *Буковина: її минуле і сучасне* / Під редакцією д-ра Д. Квітковського, проф. Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж – Філадельфія – Дітройт: Видавництво „Зелена Буковина”, 1956. – С. 226-227.

** *Добржанський О.* Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – с. 142.

*** Періодичним виданням української фракції у Першій Державній Думі Росії був „Украинский вестник” (російською мовою). Двоє з депутатів – А. Грабовецький з Київщини та М. Онацький з Полтавщини – свої промови принципово виголошували українською мовою. Українська фракція Другої Думи (1907 р.) налічувала 47 депутатів, а орган фракції „Рідна справа” видавався вже українською мовою. Проте в Третій Думі (1907 – 1912 рр.), „вибори до якої проходили за новим законом і під суворим наглядом уряду”, окремої української фракції вже не було [Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус. – Чернівці: Рута, 1998. – С. 45].

Буковина мала університет для близько 600 тисяч населення, а в підросійській частині України один університет припадав на 12 мільйонів населення. Майже 20 років кафедру української мови і літератури в Чернівецькому університеті очолював подвижник українського національного руху С. Смаль-Стоцький*.

Національно свідомій українській інтелігенції та представникам селянства вдалося здійснити на Буковині великі культурні перетворення: „Невеликий гурт свідомих людей за короткий час доказав чуда; за яких 30-60 років завзятої, невсипущої, тяжкої праці той гурт не тільки пробудив наш народ на Буковині до повного національного життя, він – здобув

---

* *Смаль-Стоцький Степан* (1859 – 1938), народився на Львівщині. Гімназійну освіту здобув у Львові, а університетську – в Чернівцях (1879 – 1883 рр.) і Відні, де 1884 р. склав докторат з філософії і 1885 р. габілітувався зі славістики у проф. Ф. Міклошича. Учень С. Смаль-Стоцького, а згодом видатний український мовознавець В. Сімович писав, що завдяки громадській діяльності С. Смаль-Стоцького українська частина Буковини досягла розцвіту на полі культурному, політичному й господарському: „Наслідки його праці були такі, що українство стало впливовим чинником у краю й дістало повну рівноправність на всіх ділянках життя. Від 1892 р. був послом до буковинського союму, де шість років (1904 – 1910) був заступником маршалка й насправді кермував цілим краєм, пізніш (1911) увійшов до віденського парламенту і був послом до самого розпаду Австрії. Історія Буковини нерозривно пов’язана з особою проф. Стоцького: він був основником або реформатором усіх українських товариств і установ на Буковині („Народний Дім”, „Руська Бесіда”, „Українська Школа”, „Буковинський Боян”, „Руська Каса” й т. д.), скрізь займав визначні місця, переводив організацію села, відкривав читальні, каси, оснував центральну райфаїзенку у Чернівцях („Селянська Каса”, 1903 р.) і т. д. [Сімович В. Степан Смаль-Стоцький як педагог і педагогічний діяч // Сімович В. Праці у двох томах. Том 2: Літературознавство. Культура / Упорядкування Людмили Ткач, Оксани Івасюк за участю Ростислава Пилипчука, Ярослави Погребенник; передмова Федора Погребенника. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 726]

Саме С. Смаль-Стоцький виступив організатором першого курсу вищої народної освіти в Чернівцях на зразок таких курсів у Данії. Зі спогадів того ж таки В. Сімовича довідуємося, що думка влаштувати такі курси виникла у зв’язку з приїздом до Чернівців „невсипущого пропагатора вищої народної освіти в Данії” – Е. М. Бенедіктсена. Його книжечка про це вийшла 1908 р. в Чернівцях українською мовою. Понад рік буковинські газети вміщували публікації про необхідність таких курсів і їх практичну користь для селян. Урочисте відкриття курсів відбулося 15 лютого 1910 р., на Стрітення, в українському „Народному Домі”, а потім – день у день виклади: „Заля все повна. Увага незвичайна. Слухачі ловлять кожне слово. І не томляться. Бо ж між поважнішими викладами – спів, читання творів українських письменників, гімнастика, розмови про громадські справи, про читальні, кооперативу, про пожежництво, про те, як писати листи, одне слово – практичні вказівки, такі потрібні для життя. А викладів багато: українська історія, українська мова, українське письменство, всесвітня історія, державний лад колишньої Австро-Угорщини, географія України, загальна географія, наука про людину, матеріальна культура, гігієна, природа, розвиток землі, розвиток світового господарства, історія шкільництва, історія релігій, про найважливіші недуги людини і скоту, а далі – практичні рахунки, книговодство, читальняні бібліотеки й т. д. У викладовій залі – повно приладдя, мап, образів, моделей. Таблиця все зарисована, бо ж усе мусить бути якнайдоступніше, все слухач мусить бачити, все зрозуміти. <...> А в вільні від викладів години провідни українських установ, музеїв, друкарень, церков, митрополичої палати, броварень, вогневої міської сторожі і взагалі цікавіших уладжень і установ міста. І так день у день. А ввечір дома на подвір’ї – січові вправи, співи, читання, розмови на основі прочитаного та почутого. <...>

Перший курс вищої освіти в Чернівцях полишив дуже великі наслідки, про нього пішов розголос по цілій Буковині, заговорили про нього і в Галичині” [Сімович В. Перший курс вищої народної освіти в Чернівцях // Сімович В. Праці у двох томах. Том 2: Літературознавство. Культура. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 673].

для нього рівноправність і пошану всіх народів, що заселяють Буковину. Є їх, тих народів, там досить: румуни, жиди, німці, поляки, москалі (три села), мадяри (три села), словаки. Коли ще в 50-х рр. XIX ст. на Буковині був повен заколот, коли свідомих людей у нас можна було на пальцях полічити, коли ще в 80-их рр. XIX ст. читальні на селах треба було шукати зі свічкою, – то перед світовою війною на Буковині не було села, де не було б своєї читальні, де не було б позичкової каси, пожежно-руханкового товариства („Січ”), не було місцевини, де не було б своєї української школи, а по містах аж роїлося від українських організацій усякого роду: просвітніх, господарських, політичних і всяких інших” *.

Величезну роль у піднесенні національної свідомості українців Буковини відіграла газета під такою самою назвою, проте тематика публікацій „Буковини” охоплювала і Галичину, й Наддніпрянську Україну, а також інші краї Австрії та країни світу**.

Одним із найбільш діяльних і талановитих редакторів „Буковини” був О. Маковей. Він умів притягати до письменства нові молоді сили. Саме з „Буковини” розпочинався шлях до читачів багатьох тогочасних письменників – Є. Ярошинської, Т. Галіпа, Марка Черемшини. „Буковина” здобула популярність далеко за межами краю. Її передплатували й читали й на Наддніпрянщині. У 1907 р. в „Буковині” надруковано листа до редакції від бібліотеки Наукової Академії в Петербурзі такого змісту: *„Вельмиповажений Редакторе! В сей час, коли ґрунтовна знайомість з розвитком української думки стаєть ся неодмінною умовою правильного розуміння українського питання, гурт осіб, не маючи змоги стежити за всіма виданнями, які виходять в Галичині і Буковині, звертаєть ся до Вас, Шановний Пане Добродію, з ласкавим проханням посилати видаваний Вами часопис (по можливості з першого числа видання) в Імператорську Академію Наук в Петербурзі”* [Б., 1907, ч. 46, с. 3].

Видання „Буковини” сприяло розвитку української мови в різноманітних тематичних діапазонах. Окремі річні підшивки „Буковини” використали згодом укладачі „Російсько-українського словника” Української Академії Наук 1924 – 1933 рр. Такий факт свідчить про визнання авторитетності видання як текстового джерела української літературної мови.

Українська мова на Буковині розвивалася не лише в періодиці та художній літературі, а й у сфері адміністративно-ділових стосунків. Українською мовою укладено статuti багатьох українських громадських товариств – таких, як „Руска Бесіда: Літературне

* Сімович В. Буковина й її співець // Сімович В. Праці у двох томах. Том 2: Літературознавство. Культура. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – С. 680-681.

** У статті до 50-ліття часопису В. Сімович писав про „Буковину”: „Вже у програмовій статті перші редактори згадували, що вони подаватимуть у часописі вістки про духове життя „галицьких, угорських і на Україні живучих братів, належачих до одної і тої самої родини вірних синів рідної неньки нашої матері Руси” – і всі 33 роки „Буковина” вірно цієї програми дотримувалася. Вона весь час поміщувала дописи з усіх українських земель, окремо ж силу матеріалу з Галичини. Освітлення національного питання на Наддніпрянщині находило все свій вислів у окремих статтях тамошніх відомих діячів (О. Кониський, Б. Грінченко, М. Драгоманов, А. Кримський, М. Кононенко-Школиченко, М. Міхновський-Лівобічний, В. Шемет, М. Коцюбинський і ин.). Із історичного погляду цікава передусім низка статей у фейлетонах на цю тему Б. Грінченка (Вартового) з 1892 (чч. 26-51) та з 1893 (чч. 5-38) т. зв. листи з України Наддніпрянської, які викликали теж цікаву відповідь М. Драгоманова в 1893 р. (чч. 20-43), „бо ж обидва письменники були немов представниками двох різних течій між тодішнім українським громадянством Наддніпрянщини – національно-демократичної й радикальної” [Сімович В. „Буковина” // Сімович В. Праці у двох томах. Том 2: Літературознавство. Культура. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – С. 669].

товариство в Чернівцях” (Чернівці, 1888), „Руский Дім Народний: Товариство в Чернівцях” (Чернівці, 1897), „Руска Рада: Буковинське політичне товариство” (Чернівці, 1893), „Руска школа: Товариство в Чернівцях” (Чернівці, 1887), „Вільна організація українського учительства на Буковині: Товариство в Чернівцях” (Чернівці, 1908) тощо.

Окремою ділянкою діяльності української інтелігенції на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. було створення граматик української мови, підручників, словників. Поява 1893 р. „Рускої граматики” С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера знаменувала історичний факт, який набув для українців загальнонаціонального значення: „З цим роком ясна стала вже перемога українськості в Галичині над неясним рутенством і „общеруським” баламутством. З цим роком тісніше стало єднання частин нашого народу, роз’єднаних Збручем” *. З Буковиною пов’язані й інші яскраві сторінки історії українського мовознавства. В енциклопедії „Українська мова” (перше видання з’явилося 2000 р.) подано ряд спеціальних статей про буковинських мовознавців – Кліма Ганкевича, Теодора (Федора) Гартнера, Юліана Кобилянського, Володимира Кміцикевича, Осипа Маковея, Зенона Кузеля, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького. Чернівцям належить і окрема сторінка в історії української лексикографії, пов’язана з діяльністю лексикографічного гуртка: „В Чернівцях, де випадково працювали між іншим такі гарні мовознавці, як проф. Ю. Кобилянський, проф. В. Кміцикевич і проф. В. Сімович”, з’явилося в тому часі кілька нових словників, а саме „Латинсько-український словар” Ю. Кобилянського (1912), друге видання словника О. Поповича („Руско-німецький словар – Ruthenisch-Deutsches Wörterbuch”, 1911 р.) й великий німецько-український словник В. Кміцикевича і Спілки („Deutsch-ukrainisches Wörterbuch”, 1912 р.) **.

Двомовні словники, що вийшли друком на Буковині в початку XX ст., стали певним кроком до подальшої кодифікації лексичних, граматичних та фонетичних норм української літературної мови, до вироблення стилістичної гнучкості й збагачення словникового запасу, проте через зміну історичної й політичної ситуації, яка настала внаслідок Першої світової війни, не справили такого впливу на подальші процеси нормування української літературної мови, на який з цілковитою обґрунтованістю заповідалися.

У Чернівцях 1910 р. видано і „Словар чужих слів” З. Кузеля і М. Чайковського, що містив близько 12 тисяч слів – не лише новітніх, але вже й давніми часами прийнятих у народну і літературну мову. В передмові З. Кузеля до цього словника сказано: „Словар чужих слів роблений вповні самостійно і, хоч в нім використані всілякі чужі праці, опертий на власнім матеріалі, уложенім при помочи словарів Грінченка і Желехівського, діалектологічних словарців Верхратського, Гнатюка і Шухевича. Розуміючи під чужими словами усе, що увійшло в уживане за цілий час історичного розвою української мови, я не вагався містити в словарці і нині загально знані та зрозумілі вирази, а з другого боку новіші діалектологічні позички, хоч задля браку місця вибирав лише що важніше (наприклад, географічні, історичні і церковні терміни). Через се має словар чисто українську марку, якої звичайно не мають подібні видання (принайменше польські і московські)” *. Свого значення цей словник іншомовних слів не втратив і дотепер.

* Сімович В. Літери і політика // Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство / Упорядкування і передмова Людмили Ткач. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 221

** Кузеля З. Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва (Про значення словників і їх ролі в культурному житті) // Збірник на пошану Зенона Кузеля. Записки НТШ. Т. СІХІХ. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – С. 229-230.

Суспільно-політичні умови функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст. на західноукраїнських землях мали принциповий вплив на подальший її розвиток і багато в чому спроектували ті соціолінгвістичні проблеми, ідеологічні стереотипи в політикумі та в масовій свідомості, а також практичні прогалини, які характеризують сучасне функціонування української мови. Дослідження механізмів зовнішньої та внутрішньої взаємодії української мови з іншими мовами в культурному середовищі Буковини кінця XIX – початку XX ст. сприятиме накопиченню нових знань, необхідних для вироблення об'єктивної концепції історії української літературної мови та формування й кодифікації її норм.

Аналіз словникового складу різностильових джерел української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. виявив, що значна частина слів, які з погляду сучасної мовної свідомості сприймаються як локалізми (регіоналізми), привнесені впливом польської та німецької мов, насправді мають давню традицію в українській літературній мові й зафіксовані в пам'ятках староукраїнської доби, що охоплюють практично всі тодішні українські землі.

Буковина і Галичина становили єдине мовно-культурне середовище кінця XIX – початку XX ст., і ця єдність була зумовлена не стільки фактом входження цих земель до складу Австрії з кінця XVIII ст., скільки тими політичними й культурно-інтеграційними процесами, що відбувалися на українських етнічних землях у XVI – XVII ст. і привели до формування тих соціальних верств, що забезпечили збереження української культурно-письмної традиції як на східно-, так і на західноукраїнських землях. До таких верств належали насамперед духовна, козацько-шляхетська, міщанська, представники яких послуговувалися спільним набором лексичних та фразеологічних одиниць – незалежно від того, в межах якої держави опинилися їхні нащадки в XIX ст.

Для пояснення феномену західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. вказівка на територіальні діалекти виявляється надто вузькою, а тому в історії української літературної мови теоретичного переосмислення потребує також і проблематика її зв'язку з територіальними діалектами та міським койне.

Результати спостережень та аналізу представлення західноукраїнської лексики в сучасній академічній лексикографії, подані в цій монографії, сприятимуть виробленню більш досконалих критеріїв стилістичного маркування таких одиниць, а також їх реабілітації в свідомості сучасних носіїв української мови та тих, хто хоче її вивчати і знати. Суть реабілітації лексики західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. полягає в усуненні тих вульгарноідеологічних мотивацій, що мали місце при встановленні їх функціональної придатності та в тлумаченні їх лексичного значення.

Мовні факти, засвідчені текстовими джерелами Буковини кінця XIX – початку XX ст., неодмінно послужать для поповнення того лексичного й фразеологічного фонду, що його представлено в словниках сучасної української мови, та важливою аргументаційною базою для перегляду теоретичних підходів до їх укладання. Однаковою мірою це стосується словників різного типу – як тлумачних, так і перекладних, історичних, стилістичних, словників синонімів та іншомовних слів тощо.

Духовні дари Буковини українській культурі – багаті. Багаті передусім щирістю почуттів любові до свого народу й віри в його щасливу будучність. Із таких почуттів народилося Федьковичеве слово – *Я ж бо тебе не звержуся, руський мій сардаче*. Міра

---

* Кузеля З., Чайковський М. Словар чужих слів (12. 000 слів чужого походження в українській мові). – Чернівці, 1910. – С. III.

любові й щирості була такою великою, що в кінці XIX – на початку XX ст. постать Федьковича сприймалася як певний еталон народності в українській літературі *.

Ольга Кобилянська вважала себе тільки робітницею свого народу й свою письменницьку працю оцінювала завжди дуже стримано: „Один мислитель сказав, що книжка, мовляв, – це матеріальна посудина для іматеріального; що вона є чудом людськості, чудом її культури. Таку одну скромну посудину – я підкреслюю слово скромну – дала я своєму народові, видаючи її з себе, як пускає деревина з себе листя, цвіт – овочі” **. Проте водночас була дуже оптимістичною й упевненою в тому, що в народі, до якого вона належить, закладено велику силу до розвитку й духовного зростання. В Чернівцях 8 вересня 1903 р. в листі до Христі Алчевської О. Кобилянська написала такі рядки: „Ми виступили вже на арену європейського життя, і від нас самих залежить се, чи виберемо собі місце на ній тривале і на будуче. Я думаю і маю те глибоке переконання, що наколи кожна одиниця буде щиро над собою працювати і різьбити [себе], то ми яко маса ніколи не загинемо, не зійдемо з тої арени. Се ж неможливо” ***.

Дослідницька праця, результати якої викладено в цій книзі, тривала понад десять років. Стільки часу знадобилося на те, щоб не лише виявити певну сукупність мовних фактів, а й вибудувати їх у логічний ряд, встановивши при цьому можливі причини появи, збереження чи зникнення таких слів української мови, що в кінці XIX – на початку XX ст. активно вживалися в періодичних виданнях, у творах та листуванні українських письменників та культурних діячів, проте в сучасній українській мові відійшли до пасивного фонду лексики й невідомі переважній більшості її носіїв.

Пошук писемних джерел, які б засвідчували якомога глибші часові шари вживання слова, дав надзвичайно важливі результати. Вони доводять, що функціонування лексики західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. накладалося на неперервну живу тканину цілісної мовної свідомості українців. Основу цієї тканини можна позначити своєрідними текстовими точками – пам’ятками староукраїнської мови, лексикографічними джерелами XIX – XX ст., творами І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Старицького та багатьох інших письменників другої половини XIX початку XX ст., перекладами книг Біблії українською мовою (здійсненими П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Нечуєм-Левицьким, І. Огієнком та іншими перекладачами), творами та перекладами українських письменників радянського періоду (таких, як М. Рильський, М. Лукаш), творами сучасних українських письменників (таких, як Оксана Забужко). Ряд цих текстових точок засвідчує неперервність процесів мовної спадкоємності та оптимістичні перспективи подальшого розвитку української мови.

*Чернівці – с. Дністрівка Кельменецького району –
с. Стара Красношора Сторожинецького району
Чернівецької області – Чернівці*

* Про це свідчить, зокрема, оцінка творчості до В. Стефаника, висловлена в листі О. Кобилянської до письменника: Ви будете галицький Федькович, коли не покинете пера, Федькович, бо ніхто з наших письменників не має такі народні струни при своїй арфі, як Ви [Кобилянська О. Ю. Твори в п’яти томах. Т. 5. – К., 1963, С. 372].

** Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / Упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. – К.: Дніпро, 1982. – С. 301.

*** Кобилянська О. Ю. Твори в п’яти томах. Т. 5. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – С. 554.

РОЗДІЛ 1

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

§ 1. 1. Соціальна база, соціальний статус та комунікативні сфери української мови на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

В утвердженні соціального статусу кожної мови і навіть у появі урбаністичних культурних форм, утілюваних у ній, вирішальна роль належить чинникам позамовного характеру, зокрема – соціальній базі, на яку спирається мова у своєму функціонуванні. Таке теоретичне положення сформулював Орест Ткаченко, дослідивши історію слов'янських літературних мов: „доки національна мова того чи іншого слов'янського народу не поширилася на всі його соціальні прошарки, не тільки на селі, а й у місті, створення багатьох літературних, а частково й музичних творів особливо великого обсягу (наприклад, роману або опери), залишається неможливим. Тільки із формуванням численної впливової національної еліти, яка стає взірцем для наслідування інших верств певного слов'янського народу, і яку раніше через брак власної держави втрачено, починається поступова ренаціоналізація денаціоналізованого міста. Цей шлях свого часу пройшли германізовані у своїх верхніх прошарках чехи й словенці, мадяризовані словаки, полонізоване українське населення міст Галичини тощо” [Ткаченко 1990, с. 8].

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. соціальні характеристики української мови визначалися насамперед політико-урядовими чинниками, які в попередні історичні періоди призвели до порушення цілісності географічного простору української мови, – державною політикою Російської та Австро-Угорської імперій, що в їх адміністративному підпорядкуванні опинилися українські землі, та ставленням державних еліт до національних потреб народів, що населяли ці імперії.

Від кінця ХVІІІ ст., коли західноукраїнські землі підпали під владу Габсбурзької монархії, соціальна база української мови була надто вузькою для того, щоб могла забезпечити їй гідне становище в нових політичних обставинах. Дослідники відповідного періоду підкреслюють, що в Галичині „шляхта, міщанство і вищі греко-католицькі ієрархи українського походження вже в попередніх століттях полонізувалися в мовному й культурному відношеннях” [Бідер 1997, с. 24-25].

Винародовлення вищих верств суспільства мало як суб'єктивні, так і об'єктивні причини, на які вказував ще Йосиф Лозинський: „Українець-нехлоп ставився під такий прес, що йому залишалося або спольщуватись, або розорятись: „Як же ту було стояти русинові при своїй народності і при своїм язичі? Як же ту було руським вельможам і шляхті не рватись до польської народності і до польського язика, коли ходило о тоє: вибирати межі крайною нуждою і межі крайними вигодами” [Цитовано за: Завадка 1995, с. 161].

Основну масу людності, що розмовляла українською мовою, становило неписьменне селянство, яке мало дуже низький соціальний статус, а тому й мова його, як „хлопська”, не мала належної поваги. Адміністративні заходи щодо розвитку народного шкільництва на новоприєднаних до Австрії землях також не могли зародити ситуації, оскільки за шкільним законом, (т. зв. *politische Schulverfassung*), що діяв від 11-го серпня 1805 р. до 1848 р., справа народних шкіл перебувала у віданні латинської консисторії. Досліджуючи обставини занепаду українських народних шкіл на Буковині, Степан Смаль-Стоцький у праці „Буковинська Русь” виклав перебіг подій, що розкривають боротьбу українського духовництва за впровадження української мови в усіх сільських школах. 13 серпня 1816 р. із такою вимогою до центрального уряду звернувся митрополит Михайло Левицький, мотивуючи своє звернення тим, що „лиш наукою в рідній мові молодіж руска зрозуміє ліпше науку віри і обрядів церковних, зможе ліпше розвинути свої сили духові і ублагороднитися”. За розпорядженням центрального уряду відбулася губерніальна нарада в справі допущення до шкіл руської мови. У заяві наради йшлося, що „в жадній народній греко-католицькій школі не може бути заказана наука руского читання і писання, бо нема заказу образуватися в рідній мові і в мові своєї віри”, але на тій-таки нараді ухвалили й інше: що „у всіх народних школах і рускі діти мусять учитися польської мови, бо лиш польська мова є в Галичині мовою краєвою, котрою монарха промовляє до народу. Коли ж хто хоче дати мужикові греко-католицької віри спосібність читати свій катехизм і богослужебні книги, то треба лиш перекласти їх на мову польську, або передрукувати латинським письмом, замість без потреби множити задля мужиків мови і письма”. В окремому додатку до протоколу губерніальної наради митрополит Михайло Левицький і крилошанин Іван Могильницький виклали свій протест проти такої ухвали, проте він залишився без наслідків: „Руську мову упосліджено, а польщення русинів поступало на підставі остаточного рішення сеї справи з дня 22 мая 1818 р. скорим кроком наперед. Від того часу датується майже цілковите спольщення міст і містечок в руській Галичині, від того часу датується і значне спольщення міст і містечок также і на Буковині (Кіцмань, Вашківці, Садагура, Серет)” [Смаль-Стоцький С. 1899/1996-97, с. 39-40]. У Кіцмані в 1817 р. заведено в школі обов'язкову польську мову. І лише в 1850 р. управу православних народних шкіл передано православній консисторії [Смаль-Стоцький С., *ibidem*, с. 41].

Полонізація вищих (аристократичних) та середніх (міщанських) верств була однією зі специфічно галицьких причин, через які особлива роль у розвитку

української культури припала духовній верстві. Про це Іван Франко писав у своїй праці „Русько-український театр (історичні обриси)”: „не тільки шляхта – найбільш маюча і впливова верства суспільна – була тут польська, але і міщанство було тут польське з невеликими виїмками, вища ієрархія так само уживала в мові і письмі польської мови, а остаточно вийшло так, що й нижче духовенство, те, що виходило з нових, Австрією позасновуваних шкіл, хоч виховуване по-німецьки, ставалося польським. Унія, котрої придержувалося те духовенство від початку XVIII віку, була менше ригористичною від православія, не забороняла духовним зацікавитися світськими науками і штуками. Оттим-то й вийшло таке, що коли на Україні нова література і новий театр вирости майже виключно працею і заходами світських людей, в Галичині довгий час, а зразу навіть виключно, плекателями руської літератури, науки, ба також музики і театру були духовні” [Франко І, 29, с. 320; розріджений шрифт мій – Л. Т.]*.

Розширення соціальної бази української мови блокувалося й через те, що в новітніх формах громадсько-культурного життя, у публіцистиці й красному письменстві, тривалий час панувало язичіє – чужий і незрозумілий для широких верств суспільності зразок писемної мови. Спиняючи їх прилучення до сфери освіти, культури, політики, язичіє виступало малоефективним й анахронічним знаряддям самоідентифікації верстви надто вузької, щоби претендувати на статус ідейного виразника інтересів усіх українців, що жили в межах Австро-Угорщини.

Негативні наслідки панування язичія виявилися й у тому, що українська мова упродовж кількох десятиліть не могла утвердитися в адміністративній сфері, адже й тут язичіє виступало мовою перекладу з німецької текстів державних та краєвих законів і розпоряджень в тих урядових адміністративно-інформаційних виданнях Австро-Угорщини, що були призначені для різних територій. У виданнях для Галичини, Буковини більш помітне діалектне забарвлення, у виданнях для Закарпаття – наближення до російської мови [Жовтобрюх М. 1963, с. 161-162]. У Львові видання мало назву „Всеобщій Дневникъ земскихъ законовъ и правительства” (1849-1852), у Чернівцях – „Общій законовъ краєвыхъ и правительства Вѣстникъ для воеводства (або корунного краю)”; „Вѣстникъ краєвого Правительства для Воеводства Буковины”. Загальнодержавні закони публікувалися у виданні „Общій законовъ державныхъ и правительства Вѣстникъ для Цѣсарства Австріи” та ін. [„Енциклопедія українознавства”, 1, с. 287].

Спочатку „Вістники...” друкували етимологічним правописом, і лише від кінця XIX ст. – фонетичним. Представники прогресивної західноукраїнської

---

* Духовну освіту й священичий сан мали й перші активні діячі українського національного відродження на Буковині, засновники товариства „Руська Бесіда” – брати Гавриїл та Василь Продани, Сидір Воробкевич – професор богословського відділу Чернівецького університету, відомий свого часу буковинський композитор, автор багатьох піснених творів, що стали народними.

інтелігенції неодноразово виступали проти штучної мови цих видань, що робила їх непридатними для загального читання. У редакційній статті „Немезіс народної апостазії”, написаній з приводу смерті Івана Головацького, яку чернівецька „Буковина” (1899 р., чч. 18-19) передрукувала з львівського „Руслана”, мова цих урядових видань кваліфікується як „церковно-московсько-русько-польсько-німецька тарабарщина”, звана ще й „головаччиною”, оскільки саме І. Головацький повних 25 років редагував „Вістник законів державних...”. На думку автора статті, І. Головацький був „практичним апостатом від народної почви і народної мови” і замість того, щоб вести видання „в хосен питомої мови”, „заготив своєю апостазією та ігноранцією” важливе русло для її розвитку: „25 літ у так важнім для нас виданю минуло безсільно, бо се був чвертьвіковий, безцільний, безідейний – як Німець каже – *Schlag ins Wasser*” [„Буковина”, 1899, ч. 19, с. 1].

Свідома українська інтелігенція дбала про те, аби мова видання і правопис удосконалювалися. З повідомлення у „Буковині” довідуємося, що з 1895 року „Вістник краєвих законів і розпоряджень для Буковини” могли купувати й приватні особи: „*Надіємо ся, що Русини побирати муть виданє руске, котрого поліпшення в язикувм і правописнім възгляді від ц[ісарско]-к[оролівського] правительства сим жадаємо*” [„Буковина”, 1895, ч. 12, с. 4]. Можна припускати, що саме від кінця XIX ст. це видання справляло певний вплив на формування офіційно-ділового стилю української мови, а також на вироблення навичок усного ділового мовлення.

Спеціальних досліджень цього зразка мови досі ще не провадилося. Українські мовознавці зазвичай обмежувалися констатацією його *не-народності*. Проте Г. Бідер, визначаючи мову „Вістників...” періоду 1849-1851 рр. як „мішану русько-церковнослов'янську”, одним із наслідків її функціонування вважає те, що в ній було закладено „підвалини української правничої термінології на німецько-польсько-чеській основі” [Бідер 1997, с. 27].

Конституційне закріплення статусу української мови як однієї з „краєвих мов” настало з 1867 р., коли новий державний основний закон про права кожного громадянина установив статтею XIX рівноправність усіх уживаних в тому чи іншому краї мов у школі, місцевому урядуванні й громадському житті. У ньому, зокрема, зазначалося: „Усі народності держави, що належать до різних рас, рівноправні: кожна має непорушне право зберігати й плекати свою національність і свою мову. Держава визнає за всіма мовами, вживаними в монархії, рівні права на вживання в школах, на виконання державних функцій і на різні акти громадського життя. У землях, що мають населення відмінних народностей, заклади публічної освіти мають бути творені так, щоб, без уживання будь-яких примусових заходів, спрямованих на вивчення другої мови, кожний міг дістати все потрібне для своєї освіти своєю власною мовою” [Цитую за: Шевельов 1998, с. 15-16].

Перед тим права краєвих мов було стверджено у розпорядженні

---

* *Schlag ins Wasser* (нім.) – „удар по воді”.

міністерства освіти та віросповідань від 4 липня 1860 р. щодо „вільного подання до урядів у німецькій, рускій або волоскій мові”, які „мають бути полагоджені в тій самій мові, в якій они написані, і що протоколи з сторонами мають писатися в матерній мові кожної сторони в одній з тих трьох мов” [Цитую за: „Буковина”, 1896, ч. 29, с. 2].

Проте існувало чимало фактичних перешкод для реалізації офіційного статусу української мови як красвої. Не вироблено конкретного законодавчого механізму, який би гарантував дотримання офіційного статусу української мови в адміністративному житті, внаслідок чого українська мова опинялася під асиміляторським тиском: у Галичині – з боку більш досвідчених у державних справах поляків, на Буковині – з боку більш енергійних румунів, підтримуваних румунізаторською політикою в галузі церкви та шкільної освіти, здійснюваною переважною більшістю ієрархів Буковинської митрополії.

Варто зазначити при цьому, що здобуття поляками та українцями прав національної автономії в межах Австро-Угорщини часто заходило у непримиренні суперечності, було сповнене драматичних моментів (як-от заборона українського університету у Львові, справа Мирослава Січинського, судовий процес над українськими студентами 1907 р., виборчі надужиття з боку польських властей у Галичині 1907 р., повсякчасне протистояння в раді державній (австрійському парламенті) та Галицькому соймі між українськими та польськими депутатами). Ці події діставали значний розголос у тодішній місцевій пресі та громадській думці всієї Європи. У своїй промові на засіданні палати послів (депутатів) у Віденському парламенті 9 липня 1907 р. один з українських депутатів від Галичини Євген Олесницький зазначав, що незважаючи на конституційне закріплення рівноправності мов усіх народів Австро-Угорщини статтею XIX основних державних законів з 21 грудня 1867 р. права українців щодо вживання своєї рідної мови раз у раз порушуються через те, що не вироблено способів виконання названої статті. Такий стан дозволяв полякам у Галичині ухвалювати заходи на користь лише однієї мови: 1869 р. було видане розпорядження, за яким у місцевому урядуванні заведено польську мову; у східногалицьких містах тисячі українських дітей не мали жодної народної школи, де могли б навчатися рідною мовою, не мали також і середніх шкіл. Між тим польські школи уряд закладав у міру потреби, а для відкриття української школи обов’язковим був дозвіл Галицького сойму, де більшість становили польські депутати, через що українські депутати змушені були боротися довгими роками, щоб вибороти одну українську гімназію. За 46 років українського представництва в Галицькому соймі українцям вдалося вибороти лише 5 українських гімназій, зате поляки мали на той час в Галичині понад 50 польських середніх шкіл [„Буковина”, 1907, чч. 78, 79, с. 1; „Бесіда посла д-ра Є. Олесницького, виголошена на засіданню палати послів дня 9. липня 1907 р. при дебаті над бюджетовою провізорією”].

Утиски польської та полонофілської бюрократії, якими вона була спроможна звести нанівець ті статті конституції, що в них проголошувалася рівноправність

націй і національних мов в імперії, описав докладно і Й. Лозинський: „прийшов з Відня циркуляр, щоби в громадських урядах вести діловодство тією національною мовою, за яку проголосують члени громади, – йшли залякування селян, що як проголосують за українську мову, то будуть на мову платити ще додатковий податок, не матимуть де пасти худобу, брати дрова і т. ін., бо все це залежало від дідича; домоглися циркуляру для відкриття української початкової школи – погрожували, що всіх хлопців, які закінчили школу, віддадуть на 20 років до війська: школи, мовляв, створені для того, щоб готувати вояків; коли хтось зі свідомих українців (найчастіше це були священики) запротестує, чому в урядових установах видають розпорядження для українців і ведуть кореспонденцію з українцями польською чи німецькою мовою, то їм відповідали, що нема бланків, формулярів, надрукованих українською мовою, а надрукувати нові – коштів нема і т. ін.” [Завадка 1995, с. 168-169]. Навіть і в кінці XIX ст. у Галичині „мало не в кожному окремому випадку, щоб відстояти конституційне право, українці мали витримати затяжну й запеклу суперечку з польською адміністрацією, до послуг якої стояв увесь бюрократичний апарат” [Шевельов 1998, с. 16].

У редакційній статті чернівецької газети „Буковина” „Наші національно-політичні відносини” йшлося про причини більших успіхів галицьких поляків у справах національної автономії, а також про стосунки поляків та українців у Галичині: *„Поляки, проживаючи дотепер під відрадними політичними і суспільними обставинами, заховали свою могучу шляхту, винародовили навіть руску шляхту, посідають поважну силу власної інтелігенції, а навіть у всіх містах галицької Руси, в управі краю автономії і у всіх правительствених урядах переважає польський елемент. Поляки становлять для того в Галичині, можна сказати, пануючий елемент, а на підставі свого поважного заступництва в раді державній мають також визначний вплив і на управу державну. Все те завдячують поляки своїй національній силі, яку зуміли собі виробити і удержати навіть в тих часах, коли німецько-централістична машина була полякам неприхильна”*. [„Буковина”, 1895, ч. 38, с. 1]. Що ж до українців, то вони, *„зістаючи під тягарем тяжкої духової неволі, стратили з часом свою шляхту й інтелігенцію і представляли до року 1848, можна сказати, елемент політично цілком не розвинутий, елемент підрядний. Тільки шлях і рор, як се поляки давнійше дуже часто з маловажаєм підносили, признавали ся, і то лише на підставі руско-церковного обряду, до рускої народности. Загал руского духовенства був також спольщений, а тільки поодинокі одиниці молодшої генерації, загіті народною піснею, зуміли виробити в собі народне почуте”* [„Буковина”, ibidem].

Проте вже від середини XIX ст. в Галичині й Буковині формується нова, в початках – нечисленна, верства світської інтелігенції, яка стає в обороні прав „хлопської мови”. Львів, Чернівці, а також інші міста – Перемишль, Коломия – стають осередками творення міської україномовної верстви учителів, професорів,

лікарів, адвокатів, підприємців, ремісників. Українська мова розширює свою соціальну базу в Галичині й Буковині, оскільки національно свідомі українська інтелігенція послідовно виступала за дотримання прав української мови в місцевому урядуванні, судочинстві, нотаріальній практиці, на транспорті, в торгівлі, у різних сферах культурного життя міста й села.

Авторитет рідної мови і права, належні їй у громадському житті, обстоювали насамперед політичні діячі, зокрема – депутати до ради державної у Відні. Вони підносили до обговорення й полагодження умови функціонування української мови як однієї з краєвих мов у тих сферах, якими опікувалася держава, зокрема – в урядуванні, в судах, на залізниці. У серпні 1895 р. галицький депутат Юліан Романчук подав звернення до *„Дирекції залізниць державних”* в справі української мови, навівши при тому факти *„на доказ маловаження рускої мови”* – відсутність відповідних написів, оголошень на залізничних станціях тощо. Відповідь, що її генеральна дирекція залізниць надіслала п. Ю. Романчукові, була надрукована в газеті *„Буковина”*. У ній, зокрема, йшлося про те, що у Східній Галичині й на Буковині всі оголошення, написи, окружники, *„призначені для публичности, подають ся з засади також в рускім язиці”* і, що *„таблиці з рускими написами на станциях будуть всюди при відновленю уміщені, а іменно, що також на двірці в Перемишли, котрий перебудовує ся, на новім будинку адміністраційнім у Львові, котрий ще має наново будувати ся, у всіх написах, призначених для публичности, не буде хибувати руского языка”*. У письмовому провадженні справ *„заховує ся строго стара засада, щоби рускі подання, вношені до дирекції руху в Галичині, залагоджували ся в тій самій мові, і що формулярі, призначені для сторін, суть або уложені в трьох языках, або сторони, пишучі по-руски, дістають відповідь на руских формулярах”*. Підсумково ц[ісарсько]-к[оролівська] генеральна дирекція запевняла, що *„адміністрация залізниць державних старанно дбає, щоби рускому языкови забезпечити те становище, яке єму після дотичних приписів належить ся. Отже, залежить се лиш від русинів, аби до урядів залізниць писали по-руски”* [*„Буковина”*, 1896, ч. 12, с. 1].

У подальших числах *„Буковини”* повідомлялося про те, як полагоджується ця справа: *„перед двома тижнями директор Станіславівської дирекції залізниць Л. Вербицькій, порозумівшись з Генеральною дирекцією у Відні, видав приказ, щоби на усіх шляхах залізниць заведено невідмінно до нового 1896 р. усі написи на двірцях, шляхах, оповістках і т. п. в трьох мовах, то єсть рускій, польській і німецькій, ... і то під строгою одвічальністю”* [*„Буковина”*, 1895, ч. 157, с. 3; *„Дальше увзглядненє нашої мови на залізницях”*]. Проте й через кілька років вживання української мови на залізниці залишалося пекучою проблемою. У ч. 82 за 1899 р. в *„Буковині”* знову з’являється публікація під заголовком *„Полонізація під покровом ц. к. дирекції жезлзниць державних в Станіславові”*. У ній ідеться про те, що на залізничних станціях на Буковині оголошення мають виконуватися

українською (*руською*) та румунською (*волоською*) мовами, оскільки польська мова може вживатися лише на залізницях Західної Галичини, проте в дійсності й на Буковині на залізниці загально уживано польської мови, касири і кондуктори розмовляють польською, інструкційні книжки надруковано польською з німецьким перекладом [„Буковина”, 1899, ч. 82, с. 2].

У 12-ому числі за 1896 р. „Буковина” надрукувала вимоги, подані депутатом Ю. Романчуком до „цісарсько-королівського правительства”: 1) щоби для кандидатів на урядників були *„на університеті заведені практичні курси рускої мови”*; 2) щоби були установлені іспитові комісії, котрі би укваліфікованим кандидатам видавали свідоцтва знання рускої мови в письмі і в слові; 3) щоби для урядників, *„котрі не мали спроможности набутти знаня рускої мови в письмі і в слові, устроювано практичні курси науки рускої мови по містах, де будуть до того потрібні услів’я”*; 4) щоби визначено *„речинець, в яким мають собі присвоїти знанє рускої мови в письмі і слові урядники, котрі доси не мали спроможности рускої мови навчити ся”* [„Буковина”, 1896, ч. 12, с. 1].

Проте й упродовж кількох наступних років цю справу не вдавалося поладити. У липні 1907 р. при дебаті „над бюджетовою провізориєю” Є. Олесницький, у згадуваній вже промові, зачепив і мовне питання: *„Дальші наші жаданя відносять ся до урядового языка галицких і буковинських державних урядів. Ся справа, так дуже важна для кожного народу, доси у нас не поладнана <...> Ми, Русини, на нашій землі, де живемо в так переважуючій числі, ніколи не можемо зречи ся права до рускої урядової мови і жадаємо від правительства поладнання сеї справи законом, що має установити спосіб виконання”* [„Буковина”, 1907, ч. 79, с. 1]. Станом на квітень 1907 р. українську урядову мову завело в Галичині 1430 громад [„Буковина”, 1907, ч. 48, с. 1].

У січні 1909 р. „Буковина” подає вісті з парламенту про діяльність клубу українських депутатів: *„В справі мови станув руский клуб на становищи, що языкова справа має бути поладожена языковим законом, обіймаючим цілу державу. До поладожєня справи тільки в однім краю руский клуб буде старати ся не допустити, бо якби справу поладожєно тільки в Чехії, то Русини вже не діждуть ся поладожєня справи в Галичині, не діждуть ся усунєня тої кривди, яку розпоряджєнями о урядовім язичі в Галичині зроблено рускій мові. Щоби наші кривди в тій області публічного житя витягнути на дневне світло і справу поставити на порядок дневний палати, руский клуб зголосив своє нагле внесєнє (д-ра Євг. Левицкого) в сій справі”* [„Буковина”, 1909, ч. 20, с. 2]. На засіданні українського клубу депутатів 23 березня 1909 р. у Відні його голова Ю. Романчук при розгляді листів від галицького краєвого віділу, в яких висловлюється прохання до депутатів підтримати справу з продажу солі й „проект устави о вихованю занедбаних дітей” констатує, що *„галицький виділ краєвий перший раз звертає ся до клубу офіційно і то в українській мові”* [„Буковина”, 1909, ч. 66, с. 2; розріджений шриффт мій – Л. Т.].

З початком XX ст., в 1900-1916 рр., намагання якнайповніше використати гарантовані права української мови посилилися. Це позначилося на розвитку преси і шкільництва: „Уважне зіставлення галицької й буковинської преси напередодні війни з пресою 1900 р. виявляє, поза всяким сумнівом, її швидкий зріст, що й собі віддзеркалює набагато складнішу структуру суспільства. Але преса виказує також, що це суспільство ще не стало гармонійно розвиненим новочасним суспільством” [Шевельов 1998, с. 23]. Висновки Ю. Шевельова підтверджуються відомостями про соціальну базу української мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Її структуру подано в монографії О. Добржанського „Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.” (1999). Серед буковинських українців майже не було великих землевласників. Попри те, що багато з них ще зберігали українські прізвища, культурно вони ідентифікували себе з румунами. Порівняно мало було українців серед промислової й торгової буржуазії. Головну роль в українському національному відродженні цього періоду відігравали учителі, священики, службовці, студенти. За інформацією газети „Буковина”, поданою невідомим дописувачем, число українських інтелігентів на Буковині становило в 1895 р. всього 378 осіб: з них – 190 учителів, 76 священиків, 71 службовець, 41 – інші. В 1900 р. у 129 чисто українських парафіях працювало 74 священики-українці, а в змішаних парафіях не було жодного українця. У православної консисторії на кінець XIX ст. з 9 радників тільки три були українцями. На Буковині православні священики брали участь у суспільній діяльності переважно з власної ініціативи, часто обходячи обмеження та заборони, які висувала консисторія та митрополити.

Українські службовці становили 9, 2 % усіх службовців Буковини, хоч їх частина серед місцевого населення становила 40, 8 %. До їх числа входили 169 українців-службовців крайових установ. З них 15 працювало у політичних та поліційних установах, 16 – на пошті, 41 – в органах судочинства, 5 – у дирекції державного майна, 17 – на державній залізниці, 2 – у фінансовій прокуратурі, 73 – у фінансових установах. У порівнянні зі службовцями-німцями українців було у 5, 4 раза менше, порівняно з румунами – у 1, 2 раза, порівняно з поляками – у 1, 44 раза.

Кількість учителів зростала в міру збільшення кількості народних початкових шкіл. На 1913 р. українських учителів у початкових школах Буковини було 822, у середніх – близько 70. Активною верствою в утвердженні прав української мови в державному, культурному й громадському житті було студентство. У зимовому семестрі 1875 р. (у рік відкриття університету в Чернівцях) навчалося 40 студентів-українців (із загального числа 191) – 5 на теологічному, 23 на юридичному, 12 на філософському факультетах. Напередодні Першої світової війни кількість студентів українців становила 303, тобто 25 % усіх студентів [Добржанський 1999, с. 83-86].

Проте брак українців саме серед державних службовців був однією з об’єктивних перешкод до утвердження української мови в адміністративному

житті. Автори редакційної статті „Наші сили і потреби на Буковині”, опублікованої в „Буковині” за 1895 р., констатували: *„Руска мова не виборола собі ще нігде права горожанства, лишень хіба по поштових урядах та й то лиш по селах. В Чернівцях по інших урядах вас готові висьміяти за руске поданя. Де ж тому причина? Відповідь не трудна. У нас нема руских урядників! <...> На Буковині є (після обчислення з кінця 1894 р.): 124 політичні урядники (Русинів – 6), 180 судових урядників (Русинів – 26), 13 нотарів (Русинів – 3), 200 урядників скарбових і дирекції дібр релігійного фонду (Русинів – 5), 230 поштових урядників (Русинів – 13 по містах; на селі, мабуть, ні одного почтмайстра-Русина нема)”; серед 70 адвокатів лише 1 українець, з 130 учителів середніх шкіл – 14 українців, з 52 університетських професорів та службовців українців 3 (2 професори і 1 службовець); в Чернівецькому магістраті 48 службовців урядників, з яких українців лише 6: „Сі числа значать, що (винявши народних учителів та й духовних) в урядовім світі є 7, 4% Русинів, або на 1037 урядників 77 наших земляків! Решта урядників в більшості навіть не знає по-руски читати (щонайменше не здавала іспитів з рускої мови). Аби таку масу наклонити до науки нашої мови, треба великої упертости зі сторони руского загалу” [„Буковина”, 1895, ч. 33, с. 1].*

Надзвичайно цікаве спостереження психологічного характеру міститься в публікації невідомої дописувачки до „Буковини”, яка підписалася лише ім’ям – *Марія*: *„Нашого мужика тяжко намовити, щоби дав дитину до гімназії, але ще тяжше спонукати його, щоби віддав її до ремесла. „Будуть поштуркувати ся моєю дитиною”, не прочуваючи навіть, що його думка цілком хибна, бо поштуркують ся всякими иньшими, але певно не ремісниками <...>. Наслідки сего нашого упередження такі, що міста на нашій землі звичайно чужі, бо тон містам надають промисловці і торговельники, а се чужинці. Брак руских ремісників дає ся сильно відчутти так на Буковині, як і в східній Галичині; особливо в Галичині Русин ремісник міг би сповняти ту саму задачу, яку сповняє тепер учитель народний гімназійний і проча уряднича інтелігенція” [„Буковина”, 1907, ч. 92, с. 2].*

Отже, на початку ХХ ст. цілком усвідомленою була потреба формувати українське мовне середовище в містах, чому мали сприяти не лише вчителі і службовці, а й суто міські верстви – ремісники, промисловці, купецтво. До формування цих верств могло долучитися в цьому періоді українське селянство, проте на заваді ставали не лише економічні причини, а й певні психологічні стереотипи. Як бачимо, українська інтелігенція намагалася впливати на свідомість селян, щоби змінити їхнє уявлення про престижність професії чи про престижність мови.

Дослідивши умови функціонування та статус української мови на початок ХХ ст., Ю. Шевельов зазначав, що „в найгіршому стані – і де юре, і де факто – перебувала українська мова на підросійській Україні (офіційно заборонена у громадському житті, шкільництві й літературі) та під Угорщиною (без правових

гарантій, а в дійсності цілком усунена з громадського життя); в найкращому стані була вона в Галичині, де її вживано публічно; становище на Буковині було проміжне; на підавстрійських землях українську мову офіційно не переслідували, але гарантовані їй права на практиці стосунково обмежено. Ні в одній із чотирьох областей українська мова не користалася суспільним престижем; розмірно ліпше було в Галичині. Зусилля, спрямовані на покращення стану, в Галичині й Буковині велися в культурній, економічній та політичній сфері; на підросійській Україні переважно у сфері культурній; на Закарпатті їх властиво не було зовсім” [Шевельов 1998, с. 19]. Та все ж конституційна монархія Австро-Угорщини, на відміну від царської Росії, толерувала вияви національної ідентичності народів, які її заселяли. Визнання українців за рівноправну етнічну групу дозволило їм брати участь у політичному житті й мати можливості культурного розвитку, а після 1876 р. – року заборони суспільного використання української мови в Російській імперії – Галичина змогла розвиватися як „П’ємонт” українського національного руху до кінця ХІХ ст. [Бідер 1997, с. 24; Мозер 2004, с. 211]. У Галичині й Буковині на самому початку 90-их років була утворена „Русько-українська радикальна партія” на чолі з І. Франком та М. Павликом, а з 1899 р. – „Національно-демократична партія”, що до неї ввійшли найдіяльніші народовці й радикали, такі, як Ю. Романчук, В. Охрімович, І. Франко, М. Грушевський і ін. На цей самий час припадають успіхи в українській видавничій справі: „на Західній Україні, oprіч згадуваної вже „Зорі”, впродовж цих років виходили різні газети, а також такі журнали, як Франкове „Житє і слово”, цей попередник „Літературно-наукового вістника”, а з року 1898 почав виходити і сам „Літературно-науковий вістник”, що став потім під проводом М. Грушевського й І. Франка на довгі роки немов би конденсатором творчості українських науковців та письменників. Крім того, мали в цьому розумінні велике значення численні видання реформованого 1893 р. Т-ва ім. Т. Шевченка” [Чапленко 1970, с. 159-161]. Наукове товариство ім. Т. Шевченка заповнювало культурну й мовну прогалину, що виникала через недостатній рівень функціонування української мови у сфері вищої освіти, через неможливість відкрити у Галичині суто український університет.

Попри всі малосприятливі обставини для українського національно-культурного розвитку, що були характерні для кінця ХІХ – початку ХХ ст., саме Галичина й Буковина стали у цей час середовищем формування національно свідомої української еліти, що дбала про культурні та політичні потреби свого народу й уживала практичних заходів до розбудови соціальної бази української мови й утвердження її прав у всіх сферах життя. При цьому галицько-буковинській інтелігенції потрібно було здійснювати й складний принциповий вибір тих засад, на яких має будуватися багатофункціональна літературна мова.

§ 1. 2. Західноукраїнська інтелігенція у пошуках мовно-культурної ідентичності

Становлення літературної мови на західноукраїнських землях відбувалося в умовах політичного й ідеологічного змагання представників москвофільського та народно-демократичного рухів, наслідком чого була різна мовна орієнтація української інтелігенції. Практично це виявилось в існуванні та культивуванні на західноукраїнських землях двох типів літературної мови – книжного „язичія”^{*} та літературної мови на розмовній основі. Зміцнення позицій прихильників літературної мови на народнорозмовній основі відбувалося в міру зростання питомої ваги світських освічених верств – насамперед учительства і селянства, проте в силу різних причин (за висловом І. Франка – через „навмисні брехні” й „ненавмисні ілюзії”) цей процес тривав повільно і не раз заводив галицьких та буковинських українців на світоглядні манівці.

Загальна демократизація суспільного життя в Європі під дією революційних рухів середини ХІХ ст., що дістала назву „весни народів” і зачепила українців Австро-Угорщини, спонукала чільних представників тодішньої української соціальної верхівки визначитися в культурних пріоритетах і заідентифікувати себе як окремішню етнокультурну й історичну спільноту. Процеси національного усвідомлення, оперті на емоційний ґрунт, одразу спрямувалися до пошуку історичного коріння, культурно-історичних традицій.

Зв’язок із традицією завжди містить емоційне начало, потребу відчувати себе прилученим до історичної спадщини. На думку П. Магочія, процес націо-

---

^{*} Українські мовознавці, що досліджували особливості літературномовного процесу на західноукраїнських землях в ХІХ ст., послуговуються для означення цього зразка писемної мови терміном *язичіє* і визначають його як „один з типів штучно витвореної книжної мови в Західній Україні 19 ст.” [„Українська мова. Енциклопедія” 2000, с. 745]. Автор енциклопедичної статті О. Г. Муромцева зазначає, що ця назва виникла в полеміці з прихильниками такої штучної мови й мала зневажливий відтінок. Сама ж мова становила собою „суміш церковнослов’янської, староукраїнської, елементів діалектних, польських і російських” [Жовтобрюх М. 1963, с. 82]. Обстоювали й плекали цю мову представники москвофільської течії, які вважали її одним із засобів культурного єднання з Росією і з тисячолітньою православною традицією. У другій половині ХІХ ст. *язичіє* набуло кількох видозмін у публіцистичній практиці „Зорі Галицької”, однією з яких було *нове „язичіє”* – у ньому „значно послабився церковнослов’янський елемент і децю посилювалося вживання слів і форм, запозичуваних з російської літературної мови” [Жовтобрюх М. 1963, с. 156]. І. Огієнко називає цей тип книжної мови *українсько-російським язичієм* і з посиланням на К. Студинського та М. Кордубу подає оцінку її як „строкатої мішанини” російської, української, церковнослов’янської мов „з маленькою добавкою народньої мови” та – як жаргону галицьких москвофільських видань [Огієнко 1995, с. 178].

нального відродження проходить три стадії: 1) збирання спадщини; 2) утворення культурних організацій, шкіл, які розповсюджують знання про національну спадщину; 3) утворення політичних партій. Цілком природно, що на початковій стадії дуже істотним є, так би мовити, історичний авторитет спадщини. Тому для галицької інтелігенції мова церковних книг стала „живим символом культурної єдності зі „Святою Руссю”; <... > сама мова – що типово для ранніх етапів багатьох національних рухів – стає більш важливою, ніж вкладений у неї зміст; мова дозволяла відчувати причетність до престижної східнослов'янської культури, що було дуже суттєвим для місцевої інтелігенції, яка перебувала в польському культурному довіллі” [Мзгочи 1990, с. 132, с. 140].

Загалом умотивоване і навіть шляхетне гасло культурно-історичної єдності зі „Святою Руссю” на практиці зреалізувалося як москвофільський рух, що виявився у середовищі українських верств суспільства (головним чином – серед інтелігенції) в Закарпатті, Галичині й Буковині і протривав до початку ХХ ст. (в Галичині й Закарпатті – до середини ХХ ст.). Спочатку ця течія становила собою мовно-літературну орієнтацію представників православного духовництва (або ж вихідців із цієї соціальної верстви) на російську культуру, мову й літературу.

Проблемність і доконечність дослідження „язичія” як особливого явища в історії української літературної мови актуалізована й системно окреслена в статті австрійського лінгвіста Міхаеля Мозера „Язичіє” – псевдотермін в українському мовознавстві”, опублікованій 2004 р. у „Збірнику Харківського історико-філологічного товариства” (том 10). Автор привертає увагу до тих об'єктивних підстав, які спонукали українців використовувати церковнослов'янськи та вдаватися до запозичень із російської мови: „Перед українцями галицькими і закарпатськими, з огляду на геть інакшу мовну ситуацію [аніж на території Російської імперії], особливо після революції 1848-49 рр., стояло завдання виробити писемну норму в більш властивому розумінні, тобто придатну для поліфункціонального застосування. Оскільки ж можливості мовної розбудови, вкупі з відповідними вимогами, з'явилися раптово й наче з нічого, звідси впливала тенденція, ба мало не доконечна потреба – спиратися на давнішу церковнослов'янську спадщину, а також позичати з російської мови; <...> слід пам'ятати, що впродовж ХІХ й на початку ХХ ст. тривало жваве проникнення російсько-церковнослов'янської лексики й до інших слов'янських мов, не лише південнослов'янських, а й, скажімо, чеської” [Мозер 2004, с. 214]. Аналізуючи типові текстові взірці, писані язичієм (наукова література, поезія, єпископські пастирські послання, букварі, катехизиси, офіційні сповіщення та накази), М. Мозер вказує на те, що реалізація т. зв. „язичія” в кожному із цих жанрів могла бути різною. У висновках автор стверджує, що „україністика не може й надалі вдовольнятися скороченим і спотвореним переказом змісту студій із-перед І-ої світової війни, мало ким тепер читаних, про історію української літературної мови в Галичині, на Закарпатті та Буковині. Варто було б спробувати відтворити й детально дослідити всі нюанси історичного розвитку української писемності на цих теренах, маючи на оці, зокрема, й нову оцінку справжньої міри засвоєння елементів західноукраїнської книжної традиції, передусім галицької, загальноукраїнською літературною мовою. Відмова від псевдотерміна „язичіє” мала б стати одним із перших конче потрібних кроків на шляху до цієї мети [Мозер 2004, с. 228].

Почавши із суто культурної діяльності – поширення знань про Росію, російську літературу, обстоювання етимологічного правопису як історичних святощів, згодом москвофіли утвердилися як суспільно-політична течія. Політична спрямованість москвофільства була, з одного боку, реакцією на несприятливі для українців національні стосунки з поляками в Галичині й угорцями на Закарпатті, що спровокували пошуки захисної політичної сили. А такою в очах москвофілів була Росія – з пропагованими її урядовими колами ідеями панславізму. З іншого боку, не обійшлося й без прихованих інспірацій москвофільського руху, які виходили з-за кордону, з російських політичних кіл. У 1850-х роках культурна й політична орієнтація галицьких москвофілів на Росію зміцнилася, хоч за кілька років перед тим вони проголошували єдність русинів із українським народом.

І хоч після революції 1848 р. українська мова, як і мови інших народів, що населяли Австро-Угорщину, була допущена до законодавчо-адміністративної сфери, проте тогочасна галицька інтелігенція, як і політичний провід українців у Галицькому соймі, ще не виробили чіткого мовно-культурного світогляду й не змогли утвердити право української народної мови на офіційне вживання, а віддали перевагу книжній галицькій мові – як такій, що мала за собою традицію.

Галицькі граматики, що з'явилися ще в першій половині XIX ст., зокрема, й „Граматика” І. Могильницького, утверджували погляд на українську мову як на мову самостійну. У передмові до „Граматики” І. Могильницького, яку М. Возняк вважав „першою науковою розвідкою XIX в., у властивім розумінню сього слова, про українську мову на галицько-українським ґрунті”, мова трактується „зі становища правно-державного, історико-національного і культурного” [Цитую за працею: Панько 1990, с. 10].

Аналіз цієї культурної ситуації з відстані у півстоліття подав згодом видатний культурно-громадський діяч Галичини й Буковини Осип Маковей у своїй статті „60 років політики (Лист до товарища-учителя на Буковині, Львів, 8 марта 1909)”, в якій він намагався з'ясувати причини того, чому українці впродовж тривалого часу поступалися полякам і румунам у національно-культурних здобутках. Міркування О. Маковея коротко можна викласти так: „по невдалім повстанню 1863 р. поляки повернули круто в бік Австрії і стали підпорою трону і держави. По подібних невдалих пробах з дакорумунською державою волохи стали дуже лояльні до Австрії – і так поляки, як і волохи почали збирати плоди за свою реальну політику. А ми, нещасні руснаки, і в Галичині, і в Буковині, саме на той час <...> придумали собі москвофільство – і волохи могли нам, не без причини, у соймі закидувати прилюдно тугу за Росією і рублеханство уже в самих початках „Руської Бесіди”. Кільканадцять років за часів В. Продана і його прибічників <...> зійшло на ширеню безконечного баламутства про мову і русофільство, що знову разом з названими переешкодами не давало виплисти нашій народній справі на чисту воду” [„Буковина”, 1909, ч. 69, с. 1].

Та все ж не можна оминати й того факту, що ідейний ґрунт москвофільства мав і внутрішні передумови. Про них І. Франко писав у „Матеріалах і увагах до історії австро-руського відродження 1772 – 1848”, характеризуючи українсько-польські відносини в Галичині після її входження до складу Австрії. І. Франко зазначає, зокрема, таке: „...по думці польських патріотів, у 30-их роках русини Галичини не почували ще ніякого національного антагонізму до поляків. Не мовиться про мужиків – сих тоді ніхто не питав о голос, – але о руській інтелігенції, спольщених і в значній часті солідарній навіть з польськими патріотичними ідеями і планами. Чимало руських поповичів було в польським повстанні 1831 р. <...> Виступлення М. Шашкевича і його товаришів зробило на якийсь час зворот в тій справі; значна часть молодезі руської, відчувши в душі інший ідеал – піднесення народу на його власних основах, відвернулася від польських планів. Та не можна признати вірною думку польських патріотів, що русько-польський антагонізм розпочався аж 1848 р. під впливом інтриг Стадіона і бюрократів. ... Добродій Коцовський на підставі записок Бродовича і других матеріалів зовсім вірно вказує на існування давнішої, в значній часті попівської антипольської традиції, котрій зовсім не суперечило формальне, поверхове спольщення руського попівства з погляду на мову і звичаї. Так само вірно замітив Д. Коцовський, що ця антипольська традиція більше свідомої часті руського попівства вже тоді, довго перед Погодіним, органічно в'язалася з *sui generis* москвофільством” [Франко І., 29, с. 404-405].

Спричинена спочатку недостатнім рівнем національної свідомості українців, згодом москвофільська течія в особі її чільних діячів всіляко підживлювалася з боку російських урядово-дипломатичних кіл в Австро-Угорщині. Це виявлялося у фінансовій підтримці громадських, в т. ч. й студентських культурних товариств, виділенні різноманітних стипендій для навчання в Росії, субсидіях на галицькі видання, які пропагували ідеї панславізму. Під впливом москвофілів перебували такі громадські інституції, як „Ставропігійський Інститут”, „Народний Дім у Львові”, „Галицько-руська Матиця”, „Общество им. Качковского”, „Руська Бесіда” (у Чернівцях). Пресовими органами москвофілів у Галичині були газети „Слово” (1861 – 1887), „Русская Рада” (1871 – 1912), „Наука” (з 1871), „Галичанин” (1893 – 1913), „Русское Слово” (1890 – 1914) та ін., на Буковині – „Православная Буковина” (1893 – 1901), „Буковински Вѣдомости” (1895 – 1909), „Православная Русь” (1909 – 1910) та ін.

З початком ХХ ст. москвофільство набирає дедалі яскравіших ознак політичної течії. Очолюване представниками молодшого покоління „новокурсників” В. Дудикевичем та Д. Марковим, воно стало на позиції повної національної та культурної єдності з росіянами, російською мовою і культурою. У липні 1907 р. депутати-москвофіли на чолі з Дмитром Марковим внесли до порядку нарад австрійського парламенту справу заведення російської мови у середніх і вищих школах Австрії, російського лекторату у Віденському університеті, кафедр російської мови у Львові та Чернівцях. Успіху справа не

мала, проте знову внесла заколот між депутатами, які мали би спільно обстоювати в парламенті культурні інтереси українців.

Загальна ж позиція галицьких москвофілів у ділянці мови і в цей час мало чим відбігала від тієї програми, яку ще в 60-их рр. XIX ст. сформулював редактор газети „Слово” Богдан Дідицький: народної мови вживати у творах для нижчих верств (селянства), для інтелігенції – культивувати інший тип літературної мови, пов’язаний із книжною традицією церковнослов’янської мови та з російською мовою. У виданнях цього періоду (місячна газета „Новая жизнь”, тижневик „Русь”) проголошується селективний підхід до мови: *„заповідає редакція нової газети, що буде говорити до народа і з народом і писати для него на галичко-рускім нарічю, придержуючись правописи етимологічної, а попри тім средстві до науки буде показувати народу словесну науку саму, т. є. російський літературний язык. Отже, буде так: там, де народови треба написати так, аби він се зрозумів, там „Русь” буде писати „нарічієм”, т. є. нашою народною мовою (так писане й перше число), а там, де обійдеться ся без того, там піде в рух „рідний, книжний руский язык”* [„Буковина”, 1909, ч. 18, с. 2]. Таким чином, стосунки української мови з російською на західноукраїнських землях мали соціально-культурний та соціально-політичний контексти.

На Буковині москвофілство не мало великого розповсюдження, бо не діставало підтримки з боку місцевої адміністрації, проте й тут перші об’яви літературного й громадського життя в першій половині і середині XIX ст. пов’язані з орієнтацією на російську літературу. Характеризуючи твори отця Гавриїла Продана, одного з перших буковинських літераторів, Ю. Карпенко помітив, що на них позначився вплив творчості Г. Державіна. Подібний нахил виявився і в його брата Василя Продана, який писав оди [Карпенко 1978, с. 40].

У початках своєї літературної творчості симпатизував москвофілам і буковинський письменник Теодот Галіп, про що, зокрема, писав В. Сімович у спогадах про нього: „Вихований у чернівській німецькій гімназії, де в 90. рр. XIX ст. серед української молоді панував москвофільський дух, що його серед української молоді підтримував головно редактор „Родимого Листка” о. Микола Огоновський (брат проф. Омеляна Огоновського) – Галіп-гімназист захопився „общеруськістю”, вивчив дуже добре російську мову і почав нею віршувати. Ще гімназистом посилав він свої російські поезії до москвофільського львівського журналу „Бесѣда”, який від 1891 р. радо поміщував гладкі вірші молодого поета. Число цих віршів з року на рік більшає: в 1893 р. не було майже зшитка журналу, де не було б якоїсь Галіпової поезії. Та в 1894 р. їх, тих віршів, уже меншає – а з червнем того року ми вже не находимо імени Галіпа ні між співробітниками львівської „Бесѣды”, ні чернівської москвофільської „Православної Буковини”, де Галіп поміщував народною мовою свої легкі, гарні ліричні поезії” [В. Сімович згадує також про т. зв. *червоноруську трійцю* поетів, до якої зараховували, окрім Т. Галіпа, ще Юліяна Яворського та Дмитра Вергуна].

Існує чимало й інших фактів на підтвердження того, що симпатії до російської культури у багатьох інтелігентних людей в Галичині й Буковині впливали з їхніх духовних і культурних запитів й аж ніяк не були пов'язані з амбіційними чи меркантильними інтересами. З цього приводу М. Драгоманов дискутував із Б. Грінченком, наводячи відповідні аргументи стосовно ставлення наддніпрянських українців-інтелігентів до російської мови, літератури, культури в цілому: „головне – в героях Тургенєва ми, українці університетського виховання, пізнаємо себе самих: там наші почуття, наші думки, наша психіка. Я мушу сказати, що чув навіть від деяких галичан, безсторонніх народовців, котрі познайомилися з Тургенєвим то в оригіналі, то в перекладах, в тім числі й галицьких, і котрі говорили, що не читали нічого їм так рідного, як твори Тургенєва” [Драгоманов 1994, с. 216]. М. Драгоманов підкреслював, що принциповим моментом, який може змінити запити українців до російської мови, є вдосконалення літературного зразка української мови, а головне – відповідність ідейного змісту літератури потребам часу: „Очевидно, що поки Галичина не пристане до новішого європейського життя в науці, політиці й культурі, доти галицька література не йтиме в Росію і не може там підпирати українську літературну автономію. Ось які фактичні обставини спиняють зріст української літератури і підпирають гегемонію над нею літератури російської, котра не може тепер не бути своєю, рідною і для освічених українців. Середня людина не може бути поліглотом. Вона потребує одної мови, котра б в'язала її зі світом. Які б не були етнографічні відносини людини до такої мови, а коли та людина прочитала уперше на ній Шекспіра, Гюго, Шіллера, Гейне, через неї слідить за тим, що говорять в паризькій академії, англійському парламенті, на наукових і соціальних конгресах і т. ін, то мова та і її література не може не стати людині своєю, рідною” [Драгоманов 1994, с. 222].

Важливо підкреслити ще одну принципову деталь, на яку звернув увагу М. Драгоманов, розкриваючи суто психологічні мотиви москвофільських симпатій: „невірно складати появу москвофільства серед русинів австрійських на саме тільки ренегатство „погодінської колонії” і т. д. Ренегатство тут було і єсть, але були й суть і глибші причини, хоч, може, й патологічні. Перша причина – реакція домовим обставинам, котрі гнітять австрійських русинів, а друга – певний аристократизм, котрий відриває людей від мужицтва, між іншим, і з його етнографічними „ознаками”, як мова. Найліпший доказ тому можна бачити на Венгерській Русі, де найчесніші люди, патріоти – москвофіли” [Драгоманов 1994, с. 231].

Відомими москвофілами на Буковині були гімназійні викладачі С. Білінкевич, І. Глібовицький, а також громадський діяч, етнограф і публіцист Г. Купчанко. Москвофільської орієнтації трималися й авторитетні на той час науковці: у Чернівцях – професор Омелян Калужняцький, відомий палеограф і дослідник мови писемних пам'яток, у Львові – професор Іларіон Свенціцький та ін.

Непрямий доказ слушності думок М. Драгоманова знайдемо в оповіданні Ольги Кобилянської „За ситуаціями”. Устами героїні цього оповідання – дівчини-студентки з міської української родини Аглаї-Феліцітас – письменниця передає настрої тодішньої поступової молоді, яка вбачала свій ідеал в єднанні з російською культурою: „не один гине в злиднях, а його „рублевичем” прозивають. Не одна гірка кривава хвиля, не один безмежний жаль прокидався між одними і другими”. Про себе саму Аглая-Феліцітас думає так: „Вона майже до крові перейнята російщиною. Вона піде навіть далі, вона це не таїть, вона не любить фарисейства. Вона собі сама вибирає націю, без впливу кого-небудь, цебто „єдиномишлеників” або інших впливових сил. Вона прилучиться явно до росіян – і кінець. Щонайменше, це не буде безхарактерне поступування, бо не буде продажем за гроші, яку закидають їм українці-жаргоністи. Вона попросту не хоче належати до тої інертної, некультурної темної маси (що називає себе знедавна українською), котра плаче, жебрає, сперечається, лається простими вульгарними словами й не вміє піднімати голови, як треба; не вміє давати з свого лона геройські жертви. Одним словом, котра останеться чи не на все – *міщанкою*” [Кобилянська 1963, с. 22-23; курсив – авт.].

Та все ж, якими б шляхетними чи, навпаки, кон’юктурно-споживацькими, не були мотивації прихильників москвофільства, наслідки їх діяльності мали спільний знаменник – гальмування розвитку літературного життя на західно-українських землях, перешкоджання ясному усвідомленню прагматичних потреб єдиної літературної мови для українців по обидва боки кордону між Росією та Австро-Угорщиною. Цілком реальна можливість такої мови, підкріплена авторитетом літературного генія Тараса Шевченка, дуже важко і довго сприймалися на галицькому та буковинському ґрунті – при тому, що література, писана москвофілами, не мала широкого читача і своїм змістом і формою була чужою для широких верств суспільства. Співіснування двох мов – церковно-слов’янської (як конфесійної) та української (як побутової) – в тому самому географічному та соціальному середовищі гальмувало ясне усвідомлення українцями своїх національних потреб, про що, зокрема, писав і О. Маковей: „Цісарські декрети жадали її [народної руської мови] виразно, львівська губернія домогала ся часом також зрозумілої для народу мови, хоч тильнувала при тім найбільше польської мови; інтелігентні Русини спершу самі погребали рускі катедри; коли ж опам’ятали ся і стали боронити прав руської мови, не знали, що почати з мовою литургії, котрої їм було шкода” [Маковей 1903, с. 8].

Фактично до кінця ХІХ ст. на західноукраїнських землях у світогляді галицьких та буковинських москвофілів панувала теза, висловлена за кілька століть перед тим чеським граматистом Яном Благославом, що „для передачі божого слова не годиться вживати абиякі, легкі, корчемні слова, що закон божий не для того перекладено на чеську мову, щоб його тільки пастухи на пасовиську читали, знаходячи в ньому звичайну для себе мову, але більше для того, щоб він у спільному зібранні богобоязливих людей різних станів з великою поважністю

як воля або право свого найвищого цісаря і володаря всього живого читаний був і щоб гідно в їхніх вухах звучав” [Цитую за працею: Русанівський 1985, с. 138-139].

Беззастережна для свого часу, ця теза в середовищі галицьких та буковинських москвофілів набула спекулятивного забарвлення і була перепорою в усвідомленні українцями Галичини і Буковини своєї мовної ідентичності з українцями наддніпрянськими, чію мову москвофіли також називали „корчемною мовою Києва і Харкова”.

Дослідивши історію мовознавчої думки і поглядів на літературну мову в Галичині на матеріалі трьох галицьких граматик (І. Могильницького, Й. Левицького, Й. Лозинського), О. Маковей з цього приводу писав: *„Слідячи розвій сих гадок у галицьких русинів, історик рускої мови може справді, „схопивши голову у руки”, дивувати ся, чому так довго не приходив „апостол правди і науки” ...”* [Маковей 1903, с. 58].

Та все ж у тісних взаєминах з українською інтелігенцією підросійської України національно свідомі українці Галичини і Буковини зберігали й забезпечували цілісність культурного простору української мови, були її творцем і споживачем. Перейшовши світоглядні манівці, вона зуміла здійснити й практичні кроки для утвердження в свідомості прогресивного громадянства уявлення про українську мову як мову самостійну, що має свою традицію, свою літературу, свій правопис і придатна для функціонування в усіх сферах життя.

§ 1. 3. Боротьба за фонетичний правопис

Гострота правописної проблеми в такій мірі, до якої вона доходила ще й наприкінці ХІХ ст. й без усякої метафоричності могла бути схарактеризована як боротьба за правопис, мала багато вагомих причин, проте всі вони виростали з одного коріння – відсутності в українців власної держави та свідомих сил, які, згідно з тогочасним культурним поступом інших слов'янських народів, спрямували б розвиток української літературної мови у її властиве русло.

Запеклі дискусії між прибічниками різних правописних систем і, відповідно, різних поглядів на розвиток української літературної мови розгорнулися в Галичині від середини ХІХ ст., особливо – від 1859 р., коли австрійський уряд здійснив спробу завести латиницю у шкільних підручниках для українців Галичини, Буковини й північно-східної Угорщини. Справа ця, названа „азбучною завірюхою”, сколихнула свого часу все галицьке громадянство. Її причини і наслідки досліджували О. Огоновський, І. Франко та ін. Аналіз їхніх праць з додатком нових важливих джерел здійснив через 70 років після тих подій В. Сімович. Перебуваючи в еміграції в Празі, він мав змогу дослідити нові архівні матеріали, які розкривали внутрішній перебіг цієї справи. Свою ґрунтовну розвідку про заходи австрійського уряду щодо реформування українського

правопису в 1859 р. та роль у цій справі Йосефа Їречка*, урядовця міністерства освіти, якому було доручено підготувати проект такого реформованого правопису на основі латиниці, В. Сімович опублікував 1932 р. в „Працях Високого Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі” під заголовком „Йосеф Їречек і українська мова (До азбучної заверюхи 1859 р.)”.

У засновках до своєї розвідки В. Сімович констатує, що „велика „азбучна заверюха” („азбучна тяганина”, як її зве Ом. Огоновський) розвіялась, „азбучна війна”, як її називає Франко, закінчилась ... на велику шкоду, на наш погляд, для ясности поглядів на народню мову в Галичині та на її ролю в літературі...” [Сімович 2005, 1, с. 78]. Вже у висновках – підкреслює, що на долі етимологічного правопису Й. Їречек, „творець такої цікавої системи української латиниці та співтворець народньої української ортографії на кирилицькій підставі, міг переконатися, що правопис – не виключно лінгвістична справа, що реформу ортографії, з якою люди зжилися, проводити тяжко, та ще й до того, як беруться до того люди чужі, й за реформою, хоч і як скромно, ховається політичний підклад... Тоді й найбільш логічний і найпослідовніший, і найбільш науковий правопис, складений за всіма вимогами законів мови – не прийметься...” [Сімович, *ibidem*, с. 118].

* Йосеф Їречек (1825 – 1889), визначний чеський учений, політик і діяч партії чеських консерватистів 50 – 70 рр. XIX ст., за освітою – правник. Працюючи на посаді урядовця міністерства освіти, виконував від міністра доручення, пов’язані з філологією: у 1854 р. студював старослов’янську мову для пізнання літургічних сербських книг; вивчав усі мови австрійської держави як голова видавництва шкільних книжок слов’янськими мовами. Взимку 1858 р. Й. Їречек дістав доручення зайнятися студіями української мови, а в 1859 р. увійшов до складу Комісії з реформування правопису в Галичині, підготувавши проект латиниці для української мови. У 1871 р. був міністром освіти. Був також головою Чеської Королівської Академії наук („Společnosti nauk”).

Дослідивши записи Й. Їречка й матеріали з роботи правописної Комісії, В. Сімовичеві вдалося схарактеризувати й особу самого Їречка, і його погляди на українську мову та її правопис, і якість підготовленого ним проекту латиниці. Стисло висновки В. Сімовича викладено у таких рядках його праці:

Студіюючи українську мову, Їречек прийшов до переконання, що найбільша хиба – в її дотеперішньому правописі, оскільки правопис цей, такий, який він є, утворений був не для її потреб, а для вимог іншої мови... Доки ж не буде правопису, що відповідав би законам української мови, не можна створити наукової граматики, без якої й будови української мови пізнати не можна.

На його погляд, прикмети доброго правопису такі: кожний звук мусить мати свій окремий знак; конструкція знаків має бути якомога простіша, щоб їх можна розрізняти, анітрохи не напружуючи ока; етимологія поодиноких слів мусить на письмі найти свій вислів настільки, наскільки це взагалі можливе, та тільки вона не сміє змінити суті звуків, що їх чути в мові; чисто фонетичний правопис добрий, але тільки для наукових дослідів над говорами, для літературної мови, що „тримається загально принятих законів”, він користи не приносить. Але ж іще більшу плутанину вносить „чисто-етимологічна”

У правописному конфлікті середини ХІХ ст. впливову роль відігравали не лише внутрішні обставини, а й зовнішні, головним чином – зовнішньополітичні. Ось лише кілька з них.

По-перше, територіальне роз'єднання українців між двома державами формувало й щонайменше два центри політичного й культурного тяжіння, які вносили світоглядний заколот у свідомість галицьких українців і позбавляли їх національні змагання чіткої орієнтації й спільної з усіма українцями духовної основи. Намір завести латиницю у шкільних підручниках для українців Галичини, Буковини й північно-східної Угорщини виник через те, що з початком 1850-их років у цих краях почала здобувати вплив російська мова. „Добачаючи велику причину цього впливу в спільному з росіянами кирилицькому письмі і ще більш у історичному правописі, що назверх робив обидві мови однаковими”, а також уважаючи вплив російської мови загрозою для австрійської держави, гр. Агенор Голуховський, тодішній галицький намісник, звернувся до Відня з поданням

орфографія. Такий правопис у слов'янських мовах зрештою зрештою був би стан, що колись міг бути, поки праслов'янська мова (Stammsprache) розділилася на теперішніх вісім мов. Це довело б до того, що неосвічений лінгвістично слов'янин не розумів би своєї літературної мови.

Кожна мова має свою власну звукову систему, свою власну граматику, – вона мусить мати і свій власний правопис. Не можна, щоб одна мова просто запозичала від другої правопис, навіть і тоді ні, коли ці мови між собою близькі. Поодинокі правописні елементи з інших мов запозичати можна, але ж тоді треба їх викладати інакше, згідно вже з вимогами тої мови, що їм надалі вони мають служити. З того зроблено висновок, що кирилиця, якої вживають у Галичині, не відповідає звуковим одиницям – фонемам – української мови; вона придумана для іншої мови, для староболгарської, й ніхто не пробував пристосувати її для мови української, вона залишилася етимологічним правописом і своїй меті відповідає в обмеженій мірі: поодинокі букви мають подвійну функцію (ѣ, е, ѓ, ѣ), на один звук буває кілька знаків (на о – ѣ, и, ѣ; ѓ, ѓ, ѣ, ѣ – і; ѣ, е, – і; ѣ, ѣ – з), бувають знаки непотрібні (ѣ), деякі знаки мають не те значіння, що первісно (ѣ, ѣ, ѣ) і т. д. „Звуки української мови визначається не так, як їх чути у властивій народній вимові, але буквами, яких уживає в відповідних випадках церковнослов'янський правопис. При такій системі, хоч би подавати всякі можливі поясняльні правила (trotz aller erl äuternden Regeln), неможливо граматично з'ясувати української мови так, як цього вимагає її внутрішній характер. Це лихो – й йому можна зарадити тільки так, що або треба б кирилицю спеціально приправити для української мови, або прийняти латинську абетку з відповідними змінами, як це для сербської мови зробив Караджіч, або як це зроблено на Україні (Kleinruszland), де такі спроби „приспособити орфографію до звуків української мови (des Ruthenischen) повторяються від Котляревського”, і то спроби більш чи менш удалі (gelungene): досить указати на московське видання повістей Основ'яненка з 1836 р. та на прегарну (treffliche) петербурзьку „Граматку” Куліша з 1857 року.

Й. Їречек вважав, що українська мова дуже цікава для філолога, „і саме для чеського – така важна (підкр. В. С.)! Незвичайно важне (předuležitě) студіювання українських говорів – для пізнання того, який давній народ слов'яни. Своїх поглядів щодо української мови Й. Їречек тримався до старості й заохочував молодших колег до її вивчення.

завести в українських школах латиницю [Сімович, *ibidem*, с. 73]. Отже, з одного боку, австрійські урядові кола через таку реформу мали на меті убезпечитися від російського впливу, проте українці, яких ця реформа стосувалася, бачили в ній загрозу з іншого боку – польського: латиниця, традиційно уживана в польському правописі, могла виступити одним зі знарядь денаціоналізації галицьких українців. У спробах реформувати правопис української мови через запровадження латиниці „уся тодішня українська інтелігенція, не без причини, добачувала „велику небезпеку для української народности в Галичині. А тимчасом головна справа була не в азбуці, а в мові, народній мові, що їй у 50. рр. XIX ст. грозив повний занепад, тільки, серед повної дезорієнтації в справах мови, цього ніхто не бачив...” [Сімович, *ibidem*, с. 79].

Отже, по-друге, спроба реформувати правопис виявила ідейну незрілість галицької інтелігенції у поглядах на саму літературну мову, для якої й реформувався правопис. Сила літературної традиції, збудованої на значенні церкви, духовництва і зв'язаної з цими традиціями церковнослов'янської мови та кирилиці виявилися такими, що дезорієнтували галицьку інтелігенцію у таких важливих для національного життя питаннях, як роль народної мови у розвитку мови літературної, ставлення до історичної спадщини у світлі вимог нового часу та ін. В. Сімович зазначає, що й над прихильниками книжної мови, і над прихильниками народної мови „примарою нависала, з давніми своїми традиціями, церковнослов'янщина, що їм не раз тяжко було зрозуміти, як слова, яких уживалося роками в одягу церковнім – що вони не українські слова... До того треба долучити низький узагалі рівень лінгвістичної освіти між тодішньою українською інтелігенцією, здебільша – духовними. На кожному кроці вони сплутують церковнослов'янщину з українською мовою, звуки з – буквами” [Сімович, *ibidem*, с. 88]. По журналах ішла між двома течіями завзяту полеміка про характер літературної мови, проте й мова тодішніх „народовців” рябіє від церковних слів та форм.

При тому В. Сімович наводить важливі свідчення з Іречкових записів: „Скрізь видко хаос, і „ніхто не знає, як із нього вилізти”. „Багато не може зрозуміти, чому треба залишити дотеперішній шлях ублагороднювати мову церковнослов'янськими елементами й боїться, вживаючи народної мови, стягнути на себе закид вульгарности”. Скрізь панує „повна безпорадність, серед якої дезорієнтовані письменники бояться друкувати, щоб противна сторона (*Gegenpartei*) не робила їм закидів, що вони тягнуть до Москви, дарма що вжиті ними слова можуть однаково бути російські (*russisch*) і українські (*ruthenisch*)... Ніхто не відрізняє літературних точок погляду від церковних, національних чи політичних. Догану за якийсь прогріх у літературному творі вважають зараз за ворожий акт супроти церкви й нації... Є це стан хоробливої подратованости, що його подиблеш усе скрізь там, де народ, який досі жив під утиском, починає вільніше віддихати” [Сімович, *ibidem*, с. 89].

По-третє, В. Сімович вказує і на свідому „дезорієнтацію” у справах мови частини галицьких діячів, зокрема Я. Головацького та його однодумців. Я. Головацький, який на з’їзді руських (українських) учених у Львові в жовтні 1848 р. говорив про потребу освіти рідною мовою, ще й на кінець 1850-их рр. мав у Галичині великий авторитет у справах мови. Проте в цей час його погляди на літературну мову були вже „далекі від думок ентузіаста народньої мови років сорокових”. У його університетських викладах, в наукових працях та в шкільних підручниках позначився виразний відхил в російський бік. Я. Головацький дописував до російських газет, сприяв російським виданням у Галичині й Угорщині, збирав на них передплату. Назовні він проповідував „якусь середню дорогу між російщиною й церковнослов’янщиною”, проте своє листування вів російською мовою, „а для безпеки – замінював декілька російських форм українськими; гнучкий із цього погляду історично-етимологічний правопис, що дозволяв поодинокі значки читати і з-українська, міг усе оборонити перед закидами „росизування”, а проти думки про спільну літературну мову з Наддніпрянщиною можна було все виставити, й корисну для уряду, теорію про окрему літературну мову території – до Збруча” [Сімович, *ibidem*, с. 86]. Особливо В. Сімович наголошує на такому факті: „Коли Їречек у привітальному слові на першому засіданні Комісії з похвалою підніс заходи на Україні від часів Котляревського пристосувати правопис до звуків української мови і покликався на приклад Котляревського, Основ’яненка та Граматку Куліша, для Головацького „Котляревський і Основ’яненко не були мірилом: Котляревський, мовляв, писав полтавським говором (Volksidion), – країни, що віді Львова віддалена більш-менш як Мінхен і Берлін, отже тут про ті самі звукові закони, що в Галичині, не може бути мови!” (підкр. моє – В. С.) [Сімович, *ibidem*].

У чому ж полягала суть тих двох правописних систем, що поділили українців на ідейних супротивників, аж – до відмови від спільної літературної мови з Котляревським та Основ’яненком?

Одна з них базувалася на принципі етимологічному, за яким графічне зображення слова має відбивати його історичне написання, зв’язок із кириличною писемною традицією православної Русі. Інший принцип правопису – фонетичний, – навпаки, встановлює найтісніший зв’язок писемного відтворення слова із його живим, сучасним звучанням. Коротко ці дві системи правопису називали *етимологією* і *фонетикою*, хоч кожна із них мала й свого автора, етимологія – М. Максимовича, фонетика – П. Куліша, обидва – вихідці з України Наддніпрянської.

Етимологія зберігала давні кириличні літери, які в живій мові не співвідносилися з жодним звуком. Через те правила етимологічного правопису були складними для засвоєння й викликали у дітей та молоді нехоть до навчання, створювали значний бар’єр між освіченою і неосвіченою верствами української суспільності. Проте сам принцип правопису, що спирався, як тоді казали, „на твердые исторические начала”, переважив. А. Кримський писав із цього приводу: „Непопулярний на Російській Україні важкий правопис Максимовича, який дбав

про те, щоб його легше розуміли росіяни, знайшов собі у „твердих” русинів добру пошану. І доводиться констатувати, що той правопис Максимовича в Галичині довго, особливо в першій половині XIX в., мав безперечну перевагу над усякими іншими правописними напрямками” [Кримський 1973, с. 295; „Нарис історії українського правопису до 1927 р.”]. Офіційно цей правопис був запроваджений у школах Галичини у 1880-их рр. через граматику М. Осадци.

Фонетика ж відкидала так звані мертві літери – ті, для яких у живій мові не було відповідного звуку. З тексту, написаного за правилами фонетичного правопису, відкривався живий образ мови, й ці правила легко засвоювалися*. Відкидання непотрібних літер прихильники етимології сприймали як зазіхання на національні святощі, що призвело до ідейного розриву між старшим і молодшим поколіннями західноукраїнської інтелігенції. Молодше покоління – народовці, прихильники М. Шашкевича і П. Куліша, прийняли фонетичний правопис. З 1867 р. кулішівкою друкувався народовський журнал „Правда”, з 1888 р. – газета „Буковина”. Практичне застосування фонетичного правопису набирало й ознак громадської ініціативи. Так, характеризуючи розвиток студентського життя в Чернівцях, В. Сімович згадує й про те, що „вже 1887 р. бачимо перші кроки в справі заведення фонетики в діловодстві товариства (20. VI.); <...> перший протокол фонетикою списано дня 7. цвітня 1889 р., а рішенням виділу з 18. X. 1890. переписано давні статuti фонетичною правописю і ухвалено справити фонетичну печатку” [Сімович 1908, с. 509]. Такі заходи виявляли „великий поступ щодо ідейності” членів студентського товариства.

Передісторію усіх цих змагань подав І. Франко у праці „Етимологія і фонетика в южноруській літературі”. Кілька важливих тез із цієї праці варто навести. Так, І. Франко помітив, що за галицькими виданнями другої половини XIX ст. „цікаво слідити різноманітні еволюції в думках політичних, суспільних і освітніх: радикальним думкам відповідає чиста народна мова і фонетична правопись; коли ж думки тупіють, люди починають спекулювати на щось**, вмотуватися в опортуністичну філософію, то й фонетика звільна змінюється етимологією, мова робиться пліхша і зміст відбігає від народного життя” [Франко І., 29, с. 165].

Заклик до єднання „с прочим русским миром”, засобом чого має бути *етимологічна правопись*, призвів до того, що „фонетика стала синонімом національного сепаратизму, та тим самим етимологи посередньо (а дехто й виразно) призналися до ідеї національної єдності малорусів з великорусами”. Наступні Франкові міркування, з огляду на їх актуальність, наводжу докладніше:

---

* Відомо, що й О. Кобилянська навчилася писати фонетикою вже в дорослому віці, від своєї подруги С. Окуневської. *Окуневська-Морачевська Софія* (1865 – 1926), лікарка родом з Буковини. Закінчила медичний факультет у Цюриху (1894); була першою лікаркою в Австро-Угорщині; практикувала в Цюриху й Франтішкових Лазнях (Чехія).

** спекулювати – тут „розраховувати, мати надію на щось”.

„Але практичне приложення сеї теорії мало деякі недогідності, щоби не сказати щось гіршого. Коли фонетика є синонімом сепаратизму, то етимологія є синонім об'єднання. А коли об'єднання, то вже ж воно не може зупинитися на правописі. Правда, Дідицький винайшов знамениту теорію „один язык, а два виговори” і на ній побудував свою не менше знамениту тезу „В один час научиться малорусину по-великорусски” [так називалася брошура, що вийшла у Львові 1866 р.]. Та теорія потерпіла „сромотное фьяско”, коли показалося, що й сам Дідицький і за 30 літ не навчився по-великоруськи і завжди писав каліченою мовою. І ось наші етимологи пускаються на посередню дорогу, почали з малоруського, церковного, польського і великоруського компонувати осібну мову, прибиваючи її по мірі свого вміння чимраз більше до великоруського. Звісно, що така штучна мова не могла довести ні до чого, крім темноти і фанатизму. В новій великоруській літературі, починаючи від Гоголя, наші етимологи духом почули той сепаратизм, те ж ненависне їм мужиколубство, простацтво, неестетичність, котре закидали новішим українським писателям. І для того, говорячи про єдність „с прочим русским миром”, наші етимологи спинялися на Пушкіні й Лермонтові, а то воліли Лажечникова та Марлінського, Карамзіна та Полевого, Хомякова, Погодіна та Аксакових <...>.

Таким-то способом наша етимологічна доктрина, на вид невинна, наукова, консервативна, довела до витворення мовного і ідейного макаронізму та гібридизму, якому подібного дарма було б шукати в цілій слов'янщині. Недаром Пипін, іронізуючи, назвав її „особым славянским языком”! Та сей осібний язык мав усі прикмети гриба, що точить дерево: сам непродуктивний, він не тільки відділював себе від живої южноруської мови, але старався шкодити їй, плюгавити її, зогиджувати її в очах нетямущих. А з другого боку, сам він не приставав до великоруської мови і не раз навіть застерігався против того, видаючи себе за южноруський. Таким способом виходили такі курйози, що коли твори Єроніма Аноніма у нас видавалися за писані на „общерусском языке”, в Росії треба їх було перекладати на російщину.

Але цей макаронізм, оснований на цілій системі навмисних брехень і ненавмисних ілюзій, незнання та самообманів, не міг довго простояти. Навіть найнедогадливіші почали розчовпувати, що два „етимологічні оклики” – єдність з нашою 1000-літньою мовною і правописною традицією і єдність з усім руським світом – містить у собі багато нісенітниць і в додатку суперечні один з одним. Ба ані та 1000-літня традиція не є така однастайна, щоб можна було її прямо продовжувати, ані та єдність руського світу не є така, щоб можна було на ній опертися обома ногами” [Франко І., 29, с. 166-167].

У 1885 – 1886 рр. вийшов „Ruthenisch-deutsches Wörterbuch” („Малорусько-німецький словар”) Є. Желехівського, якому „незабаром судилося стати зброєю проти <...> панування „етимологічного” правопису”. У своєму словнику Є. Желехівський застосував зреформовану ним кулішівку, названу згодом желехівкою, – „виходив він із потреб тільки нашої української мови, а не інших чужих міркувань, і дбав він про те, щоб дати спромогу якнайточніш висловлювати деякі відтінки звуків нашої мови” [Кримський 1973, с. 298-299; „Нарис історії українського правопису до 1927 р.”]. Желехівку прийняли і в періодичних виданнях, і в мовознавчих колах. У 1895 р. її офіційно впроваджено в школах Галичини і Буковини через „Руску граматику” С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера.

Запровадження фонетичного правопису було історичним фактом, який набув для українців загальнонаціонального значення і своїми наслідками вийшов не лише за межі австрійської провінції, а й за межі імперії. З 1893 роком, коли вийшла „Руска граматика” С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера, „ясна стала вже перемога українськості в Галичині над неясним рутенством <...> З цим роком тісніше стало єднання частин нашого народу, роз’єднаних Збручем” [Сімович 1984, „Літери і політика”, с. 197]*.

У 1893 – 1894 рр. фонетичний правопис запроваджено в народних школах Буковини, а з 1895 – 1896 навчального року – й в усіх класах середніх шкіл. Перебіг подій, що передували цьому, докладно висвітлено в монографії В. Даниленка і О. Добржанського „Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність”. ** Автори поділяють думку В. Сімовича щодо значущості цієї культурної перемоги українства і називають її однією з найважливіших суспільних подій на західноукраїнських землях кінця ХІХ ст., що за своєю вагомістю може стояти в одному ряду з такими історичними фактами та процесами, як скликання Головної Руської Ради у Львові в 1848 р., організація „Просвіти”, „Руської Бесіди”, товариства ім. Т. Шевченка, розвиток української видавничої справи тощо [Даниленко, Добржанський 1996, с. 73].

Попри складність суспільно-політичних обставин чи не найбільшою і важкоздоланною перепорою в запровадженні фонетичного правопису були психологічні стереотипи як галицької, так і буковинської громади. У 1895 р. газета „Буковина” подала відомості про факт, який відбувся у Перемиській єпархії. За новим розпорядженням міністерства освіти і віросповідань парафіяльні уряди мали подавати чвертьрічно метрикальні звіти. Інструкції зі складання таких звітів міністерство видало двома красивими мовами – польською та українською – і переслало їх староствам, а вже староства надіслали в парафіяльні уряди інструкції українською мовою, відповідно до потреб місцевих громад. Проте місцеві священики своєрідно відреагували на таку новину. Й „Буковина” висловлює здивування такою позицією: *„Однак на диво! Замість щоби письма сі приймати з втіхою та надією на те, що наше рідне слово чим раз більше буде знаходити пошанованя і приступу по наших урядах, в деяких сторонах свьященство наше інструкції, напечатані в язиці рускім, повідсидало громадно назад дотичним староствам, мотивуючи свою загонистість незнанєм фонетичної правописи!”* [„Буковина”, 1895, ч. 29, с. 2].

---

* Історію офіційного запровадження фонетичного правопису в Галичині й Буковині В. Сімович докладно розкриває у своїх працях „Степан Смаль-Стоцький як педагог і педагогічний діяч” (1939) та „Літери і політика” (1943) [Див. у виданні: Сімович Василь. Праці у двох томах. – Том 1: Мовознавство. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – 520 с.; Том 2: Літературознавство. Культура. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – 904 с.].

** Даниленко В. М., Добржанський О. В. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. – Київ – Чернівці, 1996. – С. 46-73 [Розділ 2. За фонетичний правопис].

Неприйняття фонетичного правопису було навіть і серед тих представників галицько-буковинської інтелігенції, що мали народовські переконання. Про глибину психологічної прірви, яку потрібно було перейти на шляху до впровадження фонетичного правопису, розповідає одна з редакторських замальовок О. Маковея на пекучі теми дня – „Поучаючи перепаски газетні”. З огляду на унікальність цього історико-культурного свідчення текст замальовки вартий того, аби навести його в майже повному обсязі:

Вже такий звичай завів ся, що як починає котра газета виходити частійше, то адміністрация висилає її на показ різним людям. Бере ся різні шематизми, вибирає ся адреси своїх людей і посилає їм на показ газету, мовляв: „подиви ся, прочитай, і коли до вподоби, то прислай гроші; будемо тебе вчити і бавити через цілий рік”. Так само зробила в квітні і адміністрация „Буковини”. Позбирала адреси – як їй здавало ся – самих народовців і післала їм „Буковину”. Звістно, годі знати, чи хто спроможен передплачувати газету, чи ні. Незаможної інтелігенції у нас багато; не один рад би мати газету, та грошей єму не стас на такі „витрибенки”, без котрих вже віденьський робітник не може обійти ся, а американський тим більше. Не кажемо: „Русин американський” не може обійти ся без газети, бо звістно, що він і там обходить ся звичайно без того, без чого обходив ся в старім краю. Але інші робітники то такі держать собі газети. У нас же навіть інтелігенция єсть тої думки, що більша ганьба була би не справити одного гучного празника, ніж обходити ся без часописи цілий рік. Ну, що зробиш з людьми, у котрих такі поперевертані поняття?

Отже, кажу, післала адміністрация „Буковину” на показ народовцям або таким Русинам, що їх за народовців мають наші опозиціоністи, бо звістно, до москвофілів не були б ми їй удавалися зі своїм ділом. Отже доси йшло все гладко. Але ж до кількох днів, чи там до тижня, чи до двох, почали декотрі з тих народовців звертати „Буковину”. Не було б в тім нічого дивного; скрізь так буває, що звертають газету ті, котрим она не до вподоби; пише ся на адресі retour – і годі. Але Русин, інтелігентний Русин, не може видержати, щоби при кожній нагоді не виявити такої своєї прикмети, якої у інших не наших інтелігентних людей нема; а іменно, Русин не може обійтись без того, щоб не виявити своєї... своєї... ні, не скажу, чого. Але якби ви самі то назвали?

Отже, пише один панотець, народовець, на перепасці, звертаючи нашу газету, такі слова: „Фонетику ніякую неприймаю, такъ якъ то воняетъ”.

Пише нотар-народовець: „Обратно! Не училъ ся фонетики и не понимаю”. (Нотарем єсть, а читати не потрафить!).

Пише другий священик-народовець: „Подобною правописею, какой уживає „Буковина”, по prostu брыджусъ”.

Пише третій священик на адресі: „У насъ нѣтъ варьятовъ”.

Два Русини, священик і учитель, зазначають свою рускість на адресах словами: „Ni se priimete” (не приймає ся). Певно думали, що по-руски пишуть, бо в волоській мові і так руских слів безліч.

Пише інший священик-народовець: „Счезни лихо злополучное! Отрекся сатаны и всѣхъ дѣлъ его”. Здає ся, сей панотець покropив навіть нашу газету свяченою водою, бо на ній були плями як від води...

Пишуть читальники з Заміхова: „Ми ю (т. є. „Буковину”) неможымо и неумѣмъ чытати, бо фонетыковъ єсть пысана”.

Пишуть читальники з Сосниці: „Зрешиты члєны тов. затвердили, щобъ жаднихъ фонетычныхъ часописей непрынимати!” О премудрі читалники! Над чим они радять! Що їх болить! Як они етимольогію вміють!

Пише одна читальня „Просьвіти”: Кънь безъ фоста, корова безъ рога, свиня безъ вуха най вамъ подобають ся! Мы любымо Іздыты на коняхъ зъ фостама и любимо письмо зъ нашымъ съвѣтымъ *Н, Ъ и Ы* – Кінь без хвоста, корова без рога, безрога без вуха, чоловік без розуму... ох, як же неміло дивити ся на тих калік!*

Пише съвѣщеник і не підписує ся; думас, що не знаємо, хто він. „Нахільна Редакця віргана „Буковина” уві Чернивцях. Базікаю до шанїбної Редакці „Букавіні”, що їхнього віргана прошу нахільно не посілати. Мій нахїл”... Се съвѣщеник руського народу глумить собі з мови того народу, що его удержує! У него очевидний „нахил” до гумористики...

Один панотець побожно зітхас на перепасці: „O tempora, o mores!” Справді: o tempora, o mores!..

Та й ще хіба подамо один приклад, які вчені бувають декотрі галицькі „інтелігенти”. Пише один съвѣщеник нам таке: „Я не вашъ одномышленникъ уже по той причинѣ, що друкована фонетикою й словами многими менѣ не зрозумѣлыми. Органъ Вашъ квалификуєть ся развѣ гдѣ инде, а не для людей съ студіями университетскими”. О Боже мій! як же ж мені заїмпонував панотчик своїми університетскими студіями! Як же малим чую ся супротив сеї сили духової! Університетські студії! – прошу вас. Чи чували ви? Університетські студії!

Більше таких поучаючих перепасок не прийшло. Коли хто ще иньший відсилав газету, поки число передплатників стало певне, то писав чємно: *retour* – без ніяких своїх заміток. Тепер уже знаємо, хто хоче читати „Буковину”, але таки – мені особливо жаль, що не маю такого прекрасного матеріялу, як наведений висше, більше під руками. Кілько то з него можна би висновків зробити! Вже на підставі тих кількох наведених висше заміток доходимо ось до чого:

Ненависть до фонетичної правописи доходить у декотрих, навіть інтелігентних Русинів, просто до божевільства. Они не зважають на саму річ; они поза *Ъ і Ы* свѣта не бачать. Хоч пише один съвѣщеник, що „у насъ нѣтъ варьятовъ”, але ми такої ненависти до невинних букв фонетичної правописи не можемо собі инакше толкувати, тільки тим, що в даних осіб „не всі дома”. А підозрівати се можемо тим більше, що ті люди не вміють і етимольогічної правописи, котрої так боронять.

Дальше бачимо, який буває у декотрих селян погляд на фонетику. Селяни, звістно, не вміли ніколи і не будуть уміти етимольогічної правописи і для того розумнійші селяни дуже радо прийняли фонетичну правопись і навчились єї (ми

* Не можна обійти увагою того факту, що й у кінці ХІХ ст. противники фонетичного правопису послугоувалися „традиційним” стилем висловлювати свої думки, ображаючи при цьому опонента: за документами з часу попередньої спроби реформувати правопис у фонетичному дусі В. Сімович наводить, зокрема, ті непристойні епітети, що їх галицькі інтелігенти, члєни правописної Комісії, прикладали поза очі до Й. Іречка: „най чужа безрога нашей царинки не рыцькає” (Я. Головацький у листі до Григ. Шашкевича) „чешскій напастникъ”, „зелена жаба” (Малиновський у листі до того ж Григ. Шашкевича) та ін. [в західноукр. мовленні слово *безрога* („свиня”) використовувалося і в приватному спілкуванні, і в текстах офіційно-ділового стилю (МСБ, с. 30)].

масмо на се сотки доказів), але там, де они попали під керму москвофілів, там они навіть ухвалюють в читальни не передплачувати ніяких часописей, друкованих фонетичною правописию лише задля самої фонетики. Що за нерозум! кілька они через се тратять!

Відтак бачимо страшенно сумний факт, що декотрі Русини (їх не мало), навіть з університетськими студиями, глузують собі з народної мови, а тим самим і з народу, що їх удержує. Що за перфідія! Яка темнота!

Вкінці бачимо, що люди, котрі пороку не винайшли, суть страшенно зарозумілі на свої університетські студії. З всіх же тих перепасок разом бачимо, що люди, котрі на них писали свої замітки, не знають, що годить ся, а що не годить ся писати на таким місци, і дали собі тим „найкрасше” свідощтво... І ще до одного висновку масмо підставу, а іменно до такого, що є народовці, котрі справді не люблять московщини і рутенства, але над ніво звичайних невіж не можуть піднести ся і з засади не читають того, що друковане фонетикою. До таких висновків можна дійти на підставі дрібних скравків паперу з адресами, котрі звичайно кидає ся в кіш! Чи не поучаючі перепаски! А они всі не видумані, але правдиві! [Маковей 1895, с. 1-3].

Практичне впровадження фонетичного правопису в різних сферах суспільного життя поза межами шкільної освіти – у періодиці, офіційних документах тощо – й упродовж кількох наступних років наражалося на протидію діячів москвофільського напрямку. У 1896 р. газета „Буковина” опублікувала виступи проти фонетичного правопису одного з відомих тодішніх буковинських громадських діячів, депутата до Буковинського сойму лікаря О. Воляна. Він покликався на слова члена Паризької Академії наук Леконта, що „тільки необразовані і неотесані народи, які не мають ні літератури, ані історії, можуть уживати фонетичну правопись”. На цей виступ відгукнувся Агатангел Кримський. На той час він викладав у Лазарєвському інституті східних мов у Москві, здобувши перед тим ґрунтовні знання у галузі фольклору, етнографії, порівняльно-індоевропейського мовознавства, історії і склавши магістерські іспити з арабістики у Петербурзькому університеті і слов’янської філології в Московському. Газета „Буковина” опублікувала в ч. 70 за 1896 р. його відгук під заголовком „Про научність фонетичної правописі”. * А. Кримський відзначає, що аргумент, наведений д. Волянном проти фонетичного правопису, популярний у Галичині та Буковині, проте сам він не визнає слушності такого аргумента і вважає „непоганою річчю пояснити читачам, що думають про фонетичну українську правопись не Леконти, які про українську мову, певне, й не чували, а спеціалісти-історики руської мови”. Проф. Соболевський, який викладає історію руської мови (велико- і малоруської), „у всіх своїх працях держиться тільки кулішівки. <...> В Москві історію руської мови викладає проф. Брандт, щирий великорус. Він теж у всіх своїх філологічних розправах наводить українські слова

---

*Передруковано у виданні: А. Ю. Кримський. Твори в 5-ти томах. Т. 3: Мовознавство. Фольклористика. – К., 1973. – С. 22. Посилання подано за цим виданням.

не інакше, як кулішівкою, і, перекладаючи Міклошича на рос. мову, він усі українські слова перевів з абцадла на кулішівку” [Кримський 1973, с. 22].

Та наукові аргументи зазвичай не відразу сприймаються у загально-громадському житті, оскільки велику роль у ньому відіграють емоційні мотиви. Конфлікти на правописному ґрунті виникали між громадськими організаціями, їхніми лідерами, між окремими особами і тривали й упродовж кількох наступних років. У 1899 р. „Літературно-науковий вістник” публікує вірш І. Франка під заголовком „Етимологічний марш”. У збірці „Давнє й нове” сам І. Франко дав таку примітку до цього вірша: „При нагоді 25-літнього ювілею „Общества Качковського”^{*} загостило до Львова чимало тих патріотів з-під сільських та священничих стріх, що в 1898 р. так гарно завершили ювілей знесення панщини пам’ятною бійкою на Високім Замку у Львові, а потім восени в Самборі так завзято нападали на „Просвіту” за заведення фонетики в популярних виданнях. Щоб звеличити прибуття тих патріотів до Львова на ювілейний празник і при тім передати потомним поколінням їх діяльність і ідеали, один з молодіжі зложив на звісну нуту оцей веселий гімн, що був співаний поки що в невеличких кружках, але варт ширшої популярності. Отим-то ми публікуємо уділений нам ласкаво текст сього гімна, перепрошуючи незвісного нам автора, що не даємо його підпису. Нехай се буде наша лепта на ювілейний празник товариства, котрого головним агітаційним моментом є власне т. зв. етимологія і все те стухле, ретроградне та антинародне, що з нею в’яжеться” [Франко І., 3, с. 419].

Думка І. Франка щодо „ширшої популярності”, якої вартий гімн „твердих русинів”, не втратила своєї актуальності, наводимо його текст також цілком:

*Далі, браття, буки в руки,
Муж до мужа, остро в бій!
Хоч би сікли нас на штуки,
Кождий твердо стань і стій!*

---

^{*} Качковський Михайло (1802 – 1872), суспільний і культурний діяч, суддя, народовець; допомагав видавництвам і авторам з обох тодішніх галицьких таборів – старорусинів і народовців; його коштом засновано у Львові журнал „Слово” (1861 – 1887); залишив товариству „Народний Дім” у Львові фундацію в понад 60 000 гульденів на нагороди за твори місцевою українською літературною мовою, добродій академічної молоді. За це тодішній провід старорусинів назвав його ім’ям засноване на зразок товариства „Просвіта” просвітнє Общество ім. Качковського, хоч Качковський москвофілом ніколи не був [„Енциклопедія українознавства”, 3, с. 989].

Общество ім. Михайла Качковського, культурно-освітнє товариство, засноване 1874 р. в Коломиї ініціативи отця Івана Наумовича провідниками галицького москвофільства, 1876 р. перенесене до Львова. Товариство мало філії по повітових містах і читальні по селах. Видавало місячні книжечки і календарі тощо, друковані спочатку народною мовою, пізніше – з частковим переходом на „язичіє”. Проіснувало у Львові до кінця 1930-их рр. [„Енциклопедія українознавства”, т. 5, с. 1807].

Уставайте з гробу, мари,
 Вилізайте, раки, з нор!
 Загукайте аж до хмари:
 „Йори, ери, йор-йор-йор!”
 Фонетичну бийте гідру,
 Щоб і духу не було!
 За о м е г у очі видру,
 Зуби виб'ю за з е л о.
 А за ф т и т у бий в ланіту,
 Щоби знати пальців з п'ять!
 Наша пісня звісна світу:
 „Кси-пси, кси-пси, ять-ять-ять”.
 Хто нам і ж и ц ю відчахне,
 Того в міх та у ріку!
 Буде знати, чим то пахне,
 Хто порушить унику.
 Щоб на небі сонце згасло,
 Щоб уся пропала Русь –
 Нам найстарше наше гасло:
 „От-#, от-# ю с - ю с - ю с!”*

У поглядах на шляхи розвитку літературної мови та її правопис представники західноукраїнської інтелігенції мали значні розбіжності. Великою мірою це впливало із їх соціального коріння. За своїм походженням, часто – й за освітою та діяльністю, це були люди переважно з духовної верстви. Прилученість до

---

* Вірш подано за виданням: І. Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 3: Поезія. – К.: Наук. думка, 1976. – с. 277. У тексті вірша в гумористичній формі обіграно слова (їх подано розділеним шрифтом), що є назвами таких кириличних літер, яким на той час вже не відповідали звуки живої мови, проте прихильники етимологічного правопису вживали ці літери на знак єдності з давньою писемною традицією: *йор* – Ъ, *ери* – Г, *омега* – W, *зело* – S, *фтита* – F, *кси* – K, *пси* – J, *ять* – H, *іжиця* – V, *юс малий* – #, *юс великий* – @. Дослідження істориків слов'янської писемності довели, що склад літер давньої кирилиці в цілому відповідав звукам староболгарської мови; до літер грецького унціального письма, на основі якого складено кирилицю, додано ряд літер для передачі звуків саме староболгарської мови (**ж, ш, Ъ, Ѣ, #, @** та ін. – їх вважають видозміненими глаголичними знаками), введено так звані „зайві” літери, що позначали фактично той самий звук: *ѣ* – *ї*, *ѣ* – *и*, або виступали лише в запозичених словах: **ѣ**, **ѣ** та ін. Писемні пам'ятки від епохи створення кирилиці в середині IX ст. не збереглися. Що ж до пам'яток пізнішого часу, то вони показують, що в писемності південних і східних слов'ян форма та звукове значення літер не було раз назавжди визначеним, а мінялося під впливом змін у живих мовах [„Лингвистический энциклопедический словарь” 1990, с. 222-223; „Українська мова. Енциклопедія” 2000, с. 233-234].

церковно-книжної культури – як у сенсі освіти, виховання, так і в сенсі особистісному, емоційному – робила з них твердих прибічників літературної мови на книжній основі, що практично зводилося до мовного макаронізму й не мало культуротворчої перспективи. Натомість молодше покоління західноукраїнської інтелігенції, що під кінець XIX ст. мало вже вибір між духовною та світською освітою й ідейно орієнтувалося на І. Франка, М. Грушевського, С. Смоль-Стоцького та представників українських політичних рухів з Наддніпрянщини, творило більш міцну соціальну базу для формування й утвердження літературної мови на живій розмовній основі.

§ 1. 4. Соціальна репрезентація мови та її вплив на формування літературного зразка

Дослідження соціальної репрезентації тієї чи іншої мови на різних щаблях її часового розвитку належить до принципових аспектів історії літературної мови. У новітньому загальному мовознавстві підставовою стала теза про те, що в центрі уваги історика літературної мови повинна перебувати соціалема цієї мови – історія тих, хто писав, розмовляв і читав, хто володів цією мовою. Обсяг і соціальне наповнення соціалеми (лінгвосоціуму) літературної мови, повсякчас змінюючись у відповідності до змін в історичній долі народу, безпосередньо впливає на долю літературної мови і текстів, у яких вона виявляється. Еволюція соціалеми певної мови визначає характер і зміст цих текстів, спричиняє стилевий розвиток мови, який завжди є результатом проникнення соціалеми в ті чи інші сфери суспільно-громадського життя. Отже, досліджувати літературну мову означає насамперед досліджувати ті „мовні колективи, які користуються літературною мовою, і тексти, створювані ними й збережувані в тому чи іншому апараті їх пам'яті” [Журавлєв 1988, с. 88-89].

Стилістична виповненість та комунікативна достатність мови завжди залежать не стільки від її внутрішніх потенцій – ступеня відповідності мовних засобів до засвоєного колективною свідомістю пізнавального досвіду народу, скільки від тієї ролі, яку відведено мові в економічному, політичному та культурному житті суспільства. Окрім того, функціональні властивості мовних одиниць залежать також від тієї ролі, яку відіграє мова в житті кожної людини зокрема, бо саме ця роль вирішально впливає на закріплення й відтворення у формі й значенні цих одиниць знання, набутого у різних сферах зовнішнього та внутрішнього позамовного світу. На перетині суспільних оцінок та особистого ставлення до мови формується уявлення про соціальний статус та громадський престиж мови – одні з визначальних її комунікативних характеристик, що від них залежить і живе її існування.

Історія розвитку української мови кінця XIX – початку XX ст. – це насамперед історія становлення стилістичної системи, що перебувала у значній

залежності від соціальної стратифікації мови, формування і розвиток якої були заблоковані державно-урядовими чинниками. Дія відомих царських указів другої половини XIX ст. про заборону вживання української мови на Наддніпрянській Україні була спрямована не проти мови взагалі, а саме проти підвищення її соціального статусу, проти засвоєння нею здобутків новітньої інтелектуально-технічної та мистецької культури і витворення таких здобутків на власному ґрунті, проти формування україномовних елітних верств, яке б вело до усвідомлення носіями мови своєї окремішності як історично-психологічного феномена, що в його ідентифікації провідна роль належить саме мові.

Вилучення української мови зі сфери освіти означало припинення процесу спадкоємності, адже лише школа (і ширше – освіта) забезпечує існування мови і вироблення її літературного зразка, бо лише у школі відтворюється соціальема певної мови, коли від покоління до покоління мова вивчається і передається як сукупність текстів [Журавлєв 1988, с. 107]; наука в школі та мовна практика інтелігенції допомагає „опанувати літературну мову” [Шевельов 1998, с. 36].

Історичні факти доводять, що саме взаємна обумовленість розвитку мови та освіти цією мовою була найбільш суттєвою підставою в обґрунтуванні заходів, пов’язаних із указом 1876 р. і спрямованих проти „українофільського руху”. Небезпека цього руху для політики царської Росії полягала в тому, що він мав на меті (і міг) *„усилить въ народѣ сглаживающееся уже подъ вліяніемъ совмѣстной исторической жизни, обученія массы и чисто русскаго образования высшихъ слоёвъ [розріджений шрифт мій – Л. Т.], сознание своей племенной и исторической обособленности, со всѣми дальнѣйшими, какъ культурными, такъ и политическими послѣдствіями”* [„Найближчі відгуки...” 1907, с. 256]. У цитованій записці генерал-губернатора Київської та Харківської губерній Дондукова-Корсакова щодо змін до указу 1876 р. йшлося про те, щоб зняти обмеження на друкування книг українською мовою, незалежно від змісту, залишивши тільки одне: *„недопущеніе изданія книгъ, написанныхъ по правиламъ новаго правописанія, особенно если книги предназначаются для дѣтскаго возраста”* [ibidem, с. 262]. Таким чином, йшлося про те, щоб не допустити українську мову до початкової школи, адже засвоєння літературно-нормативного зразка мови розпочинається вже від перших років навчання, від засвоєння мови шкільного підручника.

Найбільші побоювання викликало проникнення на Наддніпрянську Україну мовних здобутків Галичини: *„Горячее стремленіе къ созданію новыхъ словъ для восполненія литературнаго языка особенно охватило писателей Галичины, и хотя слова эти ещё чужды грамотной массѣ, но со введеніемъ преподаванія на малорусскомъ языке и по малорусскимъ учебникамъ въ начальной школе, они мало по малу войдутъ в обиходъ читающаго люда, который постепенно привыкнетъ и къ новому правописанію. Такимъ образомъ, совершится, съ теченіемъ времени, полное обособленіе литературы, и тогда будетъ предьявлено поддержанное уже*

всемъ грамотнымъ людомъ требованіе о введеніи и малорусскаго нарѣчія – языкомъ преподаванія въ гимназіяхъ и выше” [ibidem, с. 269].

Небезпеку для інтересів Росії у викладанні українською мовою в середніх навчальних закладах підносили й такі російські газети, як „Биржевые ведомости” та „Санкт-Петербургские ведомости”, коли в 1898 р. розгорнули на своїх сторінках дискусію про доцільність відкриття українських класів у польській гімназії Тернополя, відгукнувшись таким чином на факт, що відбувся за межами державних кордонів Російської імперії. Автори публікацій у „Биржевых ведомостях” припускалися брутального глузування з галицької шкільної та книжної мови – *„нечто и жалкое, и смешное, и неуместное”* [Статєєва 1995, с. 51]. Комунікативну придатність наукової галицької мови вони піддавали сумніву саме через те, що в цій галузі відбувалося творення мовних одиниць вищого стилю української мови. Якими б недосконалими не видавалися вони при перших кроках такого поступу, проте вже сам факт його започаткування вибивався поза культивовані урядом Російської імперії й насаджувані суспільній свідомості стереотипи щодо української мови. За словами П. Куліша, їй було відведено роль „жаргону хліборобів”, який „зійде тільки на те, щоб розмовляти про вози, воли, ярма, плуги, налігачі, і, не обпертий ні об церкву, ні об школу і пресу, зникне собі, мов той недорід, що йому не судилося й на світі жити...” [Куліш 1998, 1, с. 407].

Натомість на західноукраїнських землях у виданнях, які перебували під впливом москвофілів, пародіювали наддніпрянську орієнтацію на народнорозмовну мову. Зразок такої пародії подав свого часу адвокат і письменник із Галичини Андрій Чайковський у своєму листі до М. Коцюбинського від 7 квітня 1907 р.: *Вони писали таке у своєму „Страхонуді”. У останній номер наської „Правди” [тодішній орган гал[ицьких] українців] пришкандибало знову нівроку чортівське анахтемське Ч. Редакція шука мерзенного плюгавця, що вишкварив „цю подію на замордовання січи”* [Чайковський 2002, 2, с. 181-182].

Щоправда, українські письменники часто й самі давали привід до таких глузувань своїм вузьким розумінням народності літературної мови, що на практиці виявлялося в пересиченні тексту стилістично зниженими, конотативно переобтяженими засобами в дусі котляревщини. Проте навряд, щоб такі стилістичні пошуки, часом і невдатні, заслуговували на ту міру сарказму, а то й ненависті, що виявлялася як у коментарях щодо окремих слів української мови, так і в реакції на присутність української мови в міському середовищі, в мовленні інтелігентних кіл.

Полеміка щодо доцільності такого чи такого слова в літературній мові була необхідною складовою в тематичному діапазоні галицької та буковинської періодики кінця ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, в чернівецькій газеті „Буковина” за 1895 р. вміщено відповідь на глузливу публікацію, яка з’явилася у москвофільському виданні „Галичанинъ” під заголовком „Самостійність usque ad absurdum” з приводу слова „кебета”, ужитого в назві статті О. Кониського „Шевченко під час висшого розцвіту його кебети до арешту його” (вміщеної в ч. 65 „Зорі”):

Так само і в нашій мові [як і в російській] єсть досить багато чужих слів: уживають їх письменники або з недбалости о мову або для того, що мови не знають, або й тому, що на декотрі поняття не маємо ще справді своїх слів. Нікого се не дивує і ніхто на сій підставі не може відмовляти нашій мові самостійности. Але неuki з „Галичанина” не зважають на се і що у москалів, на їх думку, зовсім звичайний об’яв, то у нас їх дивує і обурює <...> Кебета – слово, уживане і Шевченком, значить: зручність, вдатність, спосібність, талант. Українці уживають се слово часто; в Галичині оно мало знане. І хто би то подумав, що „Галичанин” на підставі одного такого слова потрапить з безличностею, на яку сго лиш стати, вмовляти своїх читачів, що наша мова несамотійна! [„Буковина”, 1895, ч. 12, с. 4].

Дія Емського указу та інших заходів царського уряду фактично блокувала розвиток соціальної структури українського суспільства. Про це свідчать і конкретні випадки цензурних заборон: „1883 р. Кулішеві заборонено друкувати переклади Шекспірових драм і вони пролежали в рукописах 20 років. 1884 р. заборонено друк перекладу „Одисей” П. Ніщинського. Кропивницькому заборонено п’єсу, де „освічені люди” розмовляють українською мовою. Подану до цензури збірку дитячих оповідань заборонив цензор з допискою: „написано очевидно для дѣтей, но они должны учиться по-русски, – воспретить”. 1897 р. на всеросійському з’їзді діячів театру в Москві М. Старицький скаржився, що цензура почала забороняти вистави не лише з життя інтелігенції, але й купецького, а далі і з міщанського побуту” [подаю за працею: Смаль-Стоцький Р. 1969, с. 32].

Тривала діяльність цензури і відповідна спрямованість публікацій шовіністично налаштованих російських журналістів поступово призвели до закорінення у свідомості громадянства стереотипу, що „українська мова” і „освічена людина” – це два несумісні явища. Про мотиваційну спроможність цього стереотипу свідчить один епізод, описаний Лесею Українкою в листі до матері, в якому йдеться про можливість сценічного втілення „Блакитної троянди”: „[Балевич] порадив мені написати передмову, пояснюючу, що мої діячі говорять по-українськи тільки через те, що автор з України родом, але не через те, щоб вони самі були українцями” [Леся Українка, 11, с. 47].

Прихованими складовими таких стереотипів завжди були страх перед українським сепаратизмом і небажання визнавати українську мову – найбільш виразну ознаку історичної окремішності українців*.

---

* Прояви такого страху з боку державно-адміністративної машини були властиві як для цісарської Австро-Угорщини, особливо в першу половину XIX ст., так і для царської Росії. Аналізуючи причини неприйняття серед галицького громадянства ідей „Русалки Дністрової”, Зиновія Франко писала, що опір їй „був активний не тільки тому, що староукраїнська мова в Західній Україні була ще досить поширеною, а потім довго продовжувала зберігати свої позиції в писаннях галицьких москвофілів, правда, не як староукраїнська, а як препароване під російську „язичіє”, яке видавалося за російську, а й тому, що за демократизацією літературної мови вбачались і політичні ідеали, які з погляду двох імперій (Австро-Угорської і Російської) розцінювались як сепаратистські” [Франко З. 1990, с. 12].

У неприхованому вигляді російський шовіністичний психологічний комплекс виявився значно пізніше, в часі національно-визвольних змагань 1917-1919 рр., коли українська мова в місті стала однією із зовнішніх ознак політичної автономії України. У праці Р. Смаль-Стоцького наведено дуже характерні цитати з книжки більшовика Бражньова „В дыму костров”, яку видала „Библиотека пролетарских писателей”. В одному із фрагментів цієї книжки спогадів Київ названо *містом-хамелеоном*, а Хрещатик – *вулицею-ренегаткою*: „Вчера присягала Раде, марала вывеску украинской мовью, наряжала продавищ в спідницю, плахту и намісто <...> Завтра оващи и улыбки гетманским холоям, опять украинская мовь, „жіночі капелюхы”, „кавяря” та „ідаल्या”; <...> „все эти сечевики, гайдамаки, галичане” [Смаль-Стоцький Р. 1969, с. 47; розріджений шрифт мій – Л. Т.].

Наведений контекст характерний ще й тим, що в ньому яскраво виявляється той асоціативний ряд, у якому сприймалися галичани та їхня мова у масовій свідомості більшовицьких спадкоємців імперських ідей. Згодом, із згортанням в Радянській Україні процесів українізації, такі погляди запанували і в офіційній державній ідеології.

Після Першої світової війни Галичина й Буковина знову опинилися за межами української держави. І це було використано як гострий ідеологічний аргумент для спланованого втручання у внутрішній розвиток української мови в добу Великого терору 1930-их років (докладніше про це – далі, в § 1. 7). Такі ідеологічні настанови на тривалий час загнітили саму можливість досліджувати тексти, створені в Галичині й Буковині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., себто в часах, коли на піддавстрійських землях українці здобувалися на національно-політичну самостійність, коли формувалася і зміцнювалася соборницька свідомість Наддніпрянщини, Галичини й Буковини, і коли в самій структурі мови, особливо – в лексиці, фразеології, науковій термінології, відбувалися якісні перетворення, які Ю. Шевельов схарактеризував свого часу так: „Ця щораз буйніше вбивана в колодочки літературна мова розвивалася не на основі старого язичія, а на основі того, що було вироблене перед тим на Великій Україні, зокрема і особливо Шевченком і „Основою”, а вже на цей ґрунт нашаровувалися впливи галицьких народних говірок і інтелігентського койне” [Шевельов 1996, с. 25].

Проте внаслідок „чисток” словників і слів, що їх під більшовицьким партійним керівництвом проведено в 1930-их роках, усе те багатство було знівельоване, знищене або заховане від українського загалу. Замість вилученого академічного „Російсько-українського словника”, виданого в 1924-1930 рр.* з’явився „Російсько-український словник” 1937 р., укладений С. Васильківським

---

* Через репресії щодо діячів ВУАН словник залишився недовиданим. Вийшло лише три томи із запланованих чотирьох: т. І (А – Ж), т. ІІ (З – Н, у трьох випусках), т. ІІІ (О – П, у двох випусках). Словник видавався у 1924-1933 рр., головними редакторами його були академіки А. Кримський та С. Єфремов.

і Є. Рудницьким. За оцінкою Ю. Шевельова, цей словник стояв далеко від вимог, що звичайно ставляться до академічних словників: „Розмір його досить обмежений, 890 сторінок малого формату, семантичний поділ в межах словникового гнізда відсутній або дуже спрощений, фразеологія не опрацьована і, найголовніше, – посилань на джерела зовсім нема, що широко відкриває можливість довільного добору відповідників до російських слів. Виразно видно, що впорядники найбільше дбали за те, щоб виключити всі „класово ворожі” слова, але не проминути слів „революційних”. Ясно, що перед ними стояла примара „буржуазного націоналізму”, і за всяку ціну вони намагалися цього збочення уникнути. Де була найменша змога, вони вибирали (або впроваджували) слова, близькі до російських, лишаючи поза межами словника ті синоніми, що могли б збити їх з накресленого шляху. Це було тим легше зробити, бо впорядники взагалі уникали синоніміки, щоб у споживача, боронь Боже, не творилося враження, що українська мова може бути багатшою на слова і семантичні відтінки, ніж російська” [Шерех 1998, с. 204-205].

До самої лише згадки про західноукраїнський варіант літературної мови кінця XIX – початку XX ст. повернулися аж наприкінці 1960-х рр., коли опубліковано матеріали конференції „Питання історичного розвитку української мови”, що відбулася у Харкові 15-20 грудня 1959 р. У тезах Ф. Т. Жилка „Про діалектну основу виникнення і розвитку сучасної української літературної мови” східноукраїнський та західноукраїнський (галицький) типи літературної мови визнано як два її головні варіанти в кінці XIX – на початку XX ст.; визначено діалектну базу кожного з них, а розвиток галицького варіанта пов’язано з посиленням національно-визвольного руху в західноукраїнських землях. Ф. Жилко подав і ряд напрямків для досліджень впливу галицького варіанта літературної мови на східноукраїнський – на рівні деяких фонетичних, морфологічних рис, у будові словосполучень, в дієслівному керуванні, сполучниках та ін. [Жилко 1959, с. 85-86].

У тезах М. Бойчука „Про періодизацію історії української літературної мови” кінець XIX ст. характеризується як певний період в розвитку української літературної мови, в який „зусиллями наддніпрянців і слобожан на базі середньонаддніпрянських і суміжних із ними говірок створюється нова літературна мова, а саме українська. Зусиллями наддністрянців (головним чином галичан) створюється нова „руська” літературна мова, побудована на базі живих західноукраїнських говорів, яка згодом зливається з українською літературною мовою, створеною наддніпрянцями і слобожанами” [Бойчук 1959, с. 83].

У 1963 р. відбулася ювілейна конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Ольги Кобилянської. У доповіді Зиновії Франко загальна характеристика мови письменниці включала її зв’язок із „літературно-мовною практикою Західної України”. В усій мовній практиці О. Кобилянської проявилися західноукраїнські особливості літературної мови, а „в творах на тему інтелігенції,

у мовних партіях представників різних соціальних верств [ці особливості] виступають ще й у своїх соціально-професійних, психологічних й інтелектуальних лексико-фразеологічних і зрідка граматичних ареалах” [Франко З. 1963, с. 46].

Активізація цих тез у працях інших українських мовознавців, що працювали в Україні, припадає аж на початок 1990-их рр. Так, у статті Таміли Панько „До проблеми формування й уніфікації української мови” висловлено такі думки щодо стану літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст.: у цей період вона розвивалася „під впливом двох літературно-мовних традицій: східноукраїнської (наддніпрянської) та західноукраїнської (наддністрянської або галицької), причому остання поступово набирає тенденції наближення до східноукраїнської; цьому процесові сприяє й заборона українського слова в Росії: українські письменники починають друкувати свої твори в галицьких виданнях, перетворюючи їх на загальноукраїнські” [Панько 1990, с. 12-13].

У загальних твердженнях про роль західноукраїнських земель в історії української мови й української літератури дослідники зазвичай спиралися на ті синхронні оцінки й характеристики, які містилися насамперед у працях І. Франка. І справді, й І. Франко, і М. Драгоманов цілком слушно вказували не лише на прогресивні тенденції, а й на хиби українського національно-культурного життя в Галичині і Буковині. У праці „Наше літературне життя в 1892 р.” І. Франко, не заперечуючи можливості для розвитку української освіти і літератури в Галичині, вимагав від неї більшої ідейної зрілості: „Без сумніву – свободу, можливість маємо. Хоч не таку, як слід, хоч не без важких не раз перешкод (де їх нема!), та все-таки маємо її стільки, що дай нам бог сили і снаги заповнити ті рамки, використати все те, що нам вільно, зібрати й засіяти порядно ту ниву, яку нам відмежовано. Не можна й того заперечити, що в тій роботі, до котрої нас тут допущено, сили наші звільна зростають, що, як то кажуть, здобуваємо собі чимраз більший терен, пускаємо міцніше коріння. Особливо на полі шкільництва і освіти народної в останніх 20 роках поступили ми так, що з наших сусідів дехто й завидувати нам починає – по-моєму, не зовсім слушно.

Але як стоїть діло з нашою літературою і наукою? Глянувши зверху, здавалось ніби: що ж, нічого собі. На нашій мові виходить стільки-то часописей, друкується стільки-то книжок, подається науку із стількох-то кафедр університетських; руське життя національне і товариське купиться у стількох-то товариствах і інституціях, проявляється в вічах і зборах, в агітації і житті партійнім. Значить – чого ж іще більше? А тим часом, приглянувшись ближче сьому всьому, бачимо на дні дуже сумне явище, бачимо велику духову безплідність <...>, велику неспроможність до дійсного програму, брак творчості, брак свіжих думок, брак не раз віри в себе самих і в своє діло” [Франко І., 29, с. 16].

М. Драгоманов з цього приводу зазначав також, що „ідейна відсталість австро-руських писателів навіть у порівнянні з російсько-українськими лежить колодою на дорозі поступу тої літератури”, здобутки її „більше формальні, ніж реальні, більше в кадрах і підставах літератури, ніж у самій літературі;

найважливіші з тих підстав – учебники шкільні, елементарні й гімназійні – тут народовцям, а надто „Просвіті”, належить повна заслуга, хоч улегшена офіційними обставинами й заходами”. Попри це М. Драгоманов закидав галицьким письменникам „малу старанність коло обробки мови”, але ж був критичним і до мови тих видань, які редагував сам [Драгоманов 1994, с. 227].

Проте з початком ХХ ст. в українську літературу в Галичині й на Буковині приходять нові сили, з’являються нові ідеї, нова художня естетика – й ця література має попит не лише в українців. За спогадами В. Сімовича, Леся Українка, яка від літератури „вимагала того, що ми тепер називаємо європейськістю, домагалася такої ширини та глибини, які робили б її цікавою всім, а не тільки, мовляв, „українському хуторянинові”, високо ставила нове письменство Галичини й Буковини – твори В. Стефаника, О. Кобилянської, а в Маркові Черемшині „добачала письменника, що своїм талантом далеко, мовляв, виходить поза рямки Галичини, чи Буковини...” [Сімович 1938, с. 49].

Та все ж між статусом мови і художньо-естетичною вартістю літературних творів, писаних цією мовою, немає прямої залежності, оскільки „в мовних процесах діють окремі соціальні закони, що не мають вирішного зв’язку з характером і значністю літературних творів” [Чапленко 1970, с. 165]. Як стверджує Л. Масенко, „поширена думка про те, що найважливішою формою побутування мови є мова художньої літератури, справедлива лише почасти. У словесному мистецтві мова найповніше розкриває свої ресурси, проте виживання й розвиток її залежать передовсім від повноцінного функціонування живих усних форм мовлення. Прекрасна поезія не врятувала мови Провансу, коли її витіснила французька з родинно-побутової сфери” [Масенко 1999, с. 24].

Для галицько-буковинського середовища кінця ХІХ – початку ХХ ст. була характерною присутність української мови саме в родинно-побутовій сфері, підкріплювана щоденною розмовною практикою, відсутністю адміністративних перешкод для української періодики, для здобуття освіти українською мовою. Існування українського усно-розмовного середовища, вочевидь, і було причиною того факту, який свого часу помітила Леся Українка, проте не змогла дати йому пояснення. Так, у листі до О. Маковея від 12 листопада 1893 р. з Києва вона писала: „Не знаю, чим се об’яснити, тільки галичани краще говорять, ніж пишуть, а українці краще пишуть, ніж говорять. Що ж до того, що часто українські сім’ї говорять по-російськи, то, здається, не так давно було, що галицькі русинські сім’ї говорили по-польськи; якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині, то я твердо вірю, що й ми б не zostалися позаду, а тепер хто хоче нехай кидає камінь на українців, пригнічених школою, урядом, громадськими інституціями, тільки я сього каміння не зважуся здійснити” [Леся Українка, 10, с. 179-180]. Згодом, у статті „Малорусские писатели на Буковине” (вперше надрукована в журналі „Жизнь”, 1900 р.) Леся Українка подала й власні надзвичайно цікаві

спостереження щодо мови цього краю: „Главный город этой провинции Черновцы интересен для малороссов в том отношении, что он является единственным значительным европейским городом, где малорусский язык принят повсюду, в домах и на улице, как *langue parlée*. Говор буковинских русинов очень мало отличается от того малорусского языка, на котором говорит большинство украинцев”*[Леся Українка, 8, с. 62].

Отже, розмовні навички галицьких та буковинських українців („галичане краще говорять, ніж пишуть”) вироблялися у більш-менш органічному середовищі живого, активного, а не пасивно-книжного функціонування української мови**. Що ж до переваги українців (у термінології Лесі Українки) в писанні українською мовою, то й для цього були об’єктивні підстави – зміцнілі на той час літературні традиції Наддніпрянщини і нової літературної мови на народній основі, представленої талановитими, естетично та ідейно сформованими творами Г. Квітки-Основ’яненка, І. Котляревського, Марка Вовчка, Т. Шевченка, П. Куліша. Адже не випадково саме ці письменники здобули велику популярність у Галичині й Буковині, вони ж надихнули до художньої творчості і тутешніх чільних представників українського національно-культурного відродження.

У центрі уваги українських мовознавців і літературознавців, які досліджували історію української мови та умови національно-культурного відродження на західноукраїнських землях, перебувала передусім постать І. Франка, який розвинув і збагатив усі жанри української літературної мови. Саме про його творчість Іван Матвіяс писав, що вона становить „цілу епоху в розвитку української літературної мови взагалі” і відбиває певні особливості мовної ситуації в Галичині: „У мові творів І. Франка відображені і москвофільське „язичіє”, і бойківський говір, і унормований тип літературної мови на народній основі, що витворився внаслідок уніфікації з наддніпрянською літературною мовою. Правда,

---

* У перекладі українською мовою цю цитату чи не вперше було наведено у праці „Буковина: її минуле і сучасне” (1956): „Головне місто цієї провінції Чернівці, цікаве для українців в тому відношенні, що воно являється єдиним значнішим європейським містом, де українська мова прийнята всюди, в домах і на вулиці, як *langue parlée* (розговорна мова). Говір буковинських русинів дуже мало відрізняється від тієї української мови, якою говорить більшість українців. Хто чув, як говорять в так званій „руській Буковині” (то є частина Подільської губернії, що межує з австрійською границею), той має точне поняття про говір буковинських русинів” [„Буковина...” 1965, с. 295-296].

** Хоч, звичайно, сприятливість умов для існування й розвитку української мови в галицько-буковинському середовищі була не абсолютною, а відносною, як про це слушно писав Ю. Шевельов: „Відтворюючи загальну картину мовної ситуації в Галичині на 1900 р., не слід, однак, забувати, що в подібних свідченнях – а їх є значно більше – порівнювалося півавстрійську Україну з підросійською. Тоді контраст дійсно вражав. Коли ж прикласти абсолютну мірку, то виявиться, що стан української мови в Галичині був вельми далекий від нормального стану мови, яку підтримує й охороняє держава” [Шевельов 1998, с. 20].

в цьому унормованому типі літературної мови галицькі діалектні елементи займають помітне місце”* [Матвіяс 1971, с. 74].

Подібні міркування висловлено й стосовно мови Василя Стефаника, Марка Черемшини й інших західноукраїнських письменників, які у своїх художніх текстах надавали літературного звучання рідній говірці, а в офіційно-професійних взаєминах послуговувалися тим зразком мови, який виробився у середовищі тогочасної галицько-буковинської інтелігенції. Іван Ковалик зазначав, зокрема, що „улінгвальній свідомості В. Стефаника співіснували дві посестри української мовної системи, з яких одна являла собою територіально-діалектну систему на всіх мовних рівнях говірки його рідного села Русова, а друга – тодішня літературна мова, яку він засвоїв пізніше з книжок і з тодішнього мовного літературного оточення. У цих двох мовних системах було багато спільного (спільноукраїнського) та й відмінного. Та навряд чи варто й далі повторяти, що Стефаник, мовляв, не знав української літературної мови і тому писав покутською говіркою. Не в цьому причина „двомовності” Стефаникових новел. Це питання слід вирішувати, виходячи із основ психології Стефаникової художньої творчості” [Ковалик 1972, с. 98-99]. Цю ж саму думку знайдемо й у І. Матвіяса: „На всіх етапах творчості В. Стефаника мова героїв-інтелігентів та авторська мова – це мова літературна”, хоч в основному мова В. Стефаника „відбиває західноукраїнську мовно-літературну практику і риси покутського діалекту” [Матвіяс 1971, с. 78-79]. Автори приміток до видання Стефаникових творів Василь Лесин та Федір Погребенник заперечували вузький погляд на мовну творчість письменника як таку, що перебувала лише в межах покутського діалекту: „У власних творах з часу приходу в літературу Стефаник авторську мову і мову персонажів-інтелігентів передавав

* Щоправда, далеко не всі галицькі елементи можна зводити до діалектних. Значна їх частина мала на той час вищий, регіональний статус і належала до галицько-буковинського інтелігентського койне. Див. про це у таких статтях:

Л. Тарновецька-Ткач, І. Шепетюк, Н. Булега. До проблеми галицьких елементів в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. // *Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку / Науковий щорічник.* – Тернопіль: Збруч, 1999. – С. 31-46; *Л. Тарновецька-Ткач, Н. Булега.* Дієслівне слововживання епістолярію Ольги Кобилянської у контексті сучасних лексико-стилістичних норм української літературної мови // *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 87: Слов’янська філологія.* – Чернівці: Рута, 2000. – С. 154-169; *І. Шепетюк.* Діалектна лексика в реєстрі „Словника української мови” з погляду функціонально-історичної вмотивованості розвитку літературної мови в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // *Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.* 6. – Житомир, 2001. – С. 308-329; *Л. Ткач, І. Черкез (Шепетюк).* Ольга Кобилянська і західноукраїнський варіант літературної мови (за матеріалами листування письменниці) // *Науковий вісник Чернівецького університету.* – Вип. 216-217: Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 179-195; *І. Черкез.* До характеристики соціолекту західноукраїнської інтелігенції (на матеріалі листів М. Павлика до М. Драгоманова) // *Науковий вісник Чернівецького університету.* – Вип. 276-277: Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 272-287.

засобами тогочасної літературної мови. Зрозуміло, що через неунормованість останньої були в ній і діалектні елементи” [Стефаник 1979, с. 347-348].

Не оминає проблеми інтелігентного українського мовлення й В. Чапленко, хоча щодо мови творів В. Стефаника наголошує на зв'язках з „покутським говором”, Марка Черемшини – з гуцульським, „зокрема, його фольклорною відміною”. Про Леся Мартовича сказано, що він „намагався писати літературною мовою, але й у його мові чимало галицьких льюкалізмів”. В оцінці мови творів О. Кобилянської спостерігаємо вже диференційований підхід: „писала вона в основному тодішньою українською літературною мовою (вірніш: західно-українським її варіантом), але значно вплинули на її мову й буковинський (покутський) та почасти гуцульський говори”. Окрім того, у своїх творах О. Кобилянська подала також „своєрідний стиль інтелігентського діалогу” [Чапленко 1970, с. 235-236]. Згадано в В. Чапленка і про „інтелігентські та філософські” тексти Лесі Українки, в яких вона сміливо уживала етранжизмів, допускаючи навіть чужомовні написання, через що такі тексти „ніколи не скидаються на популярні” [ibidem, с. 232].

Говорить дослідник також про „яскравий галицький вплив” на мову творів В. Винниченка: „У нього ж трапляються навіть такі галицизми, як от „ходить ... о вільний розвиток”, „се вас не обходить” („По свій”). А в лексиці він уживає тих слів галицького походження, без яких у його час українська літературна мова просто не могла вже обходитись. Це: „раптом”, „коханий”, „принаймні”, „цукерки”, „відповідь”, „цікавість” <...> А вплив цей у Винниченка мусив бути тому, що він орієнтувався вже на українську літературну мову, тобто на мову інтелігенції, а не на мову села, як це робили письменники ХІХ в.” [ibidem, с. 241].

На жаль, у ґрунтовному, опертому на значний обсяг маловідомих фактів і в багатьох міркуваннях оригінальному підході В. Чапленка до історії нової української літературної мови авторові не вдалося сховати „політичні вуха”, що їх помітно, наприклад, у таких оцінках: „галицькі автори, при всій їхній кон'юнктурній перевазі, навіть в основному помилялись, і навіть сприятлива кон'юнктура не рятувала їхнього „язичія”. Не вдалося В. Чапленкові уникнути й спокуси поглузувати з галицької мови (хоч і під покривкою історичного факту), навівши пародійне висловлювання з листа В. Самійленка до Б. Грінченка про літературну мову галичан: *Нею й цісаря вітаєсь, І казань кажесь на амбоні, Бо нев кобіті освідчаєсь У щиро руському сальоні* – „отже, з погляду всеукраїнського сприятлива галицька кон'юнктура надавалась хіба до отакого висміювання і пародіювання мови” [ibidem, с. 165-166].

Трапляється у В. Чапленка й риторична, не підкріплена аналізом конкретних мовних одиниць аргументація щодо оцінки мови І. Франка та В. Стефаника. У цій аргументації надто відчутною є упередженість до західноукраїнського варіанта літературної мови: „Хіба „галицький” Франко не дав найсильніших після Шевченкових творів у нашому письменстві? Хіба Стефаник не великий майстер? А тим часом ні Франкова мова, ні тим більше Стефаникова не ввійшли до норм

нашої літературної мови” [ibidem, с. 165]. Між тим з погляду філологічної термінологічної дефініції поняття на кшталт „Франкова мова”, „Стефаникова мова” насправді є лише оболонками, позбавленими конкретного змісту. Адже Франкова мова поетичних творів, прозових творів, наукових, публіцистичних, епістолярних текстів, не кажучи вже про живу мову його щоденного спілкування, – це кілька відмінних дискурсів, які, проте, й відзначаються певною сукупністю спільних мовних компонентів. Усе це дає підстави для того, щоб говорити про феномен Франкової мови, проте не дає підстав для однобічних, поверхових його оцінок.

Адже проза І. Франка 1890-1900-их років характеризується розширенням лексичних засобів, очищенням мови від вузьких діалектизмів. У побудові діалогів між дійовими особами своїх творів І. Франко послуговується широко вживаною в тодішніх освічених колах Галичини професійно-виробничою, абстрактною і науковою лексикою іншомовного походження. Це такі, напр., слова, як: *авансувати, ад'юнкт, акустика, амбасада, асистенція, гонораціор, девестація, декан, дефравдація, дефініція, евфемізм, едукація, езекуція, інструктор, інтерциза, інтерлокутор, канцеліст, конверсація, мандатор, пленіпотент, пропінатор, реституція, сервітут, сконфронтвання, толерувати, фундація, ферлядунок* та ін. Ця професійна лексика активно використовується для типізації мови персонажів – представників освічених верств [Франко З. 1958, с. 496-497; розріджений шрифт мій – Л. Т.].

Характеризуючи стан розвитку української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., З. Франко згодом писала: „У кінці ХІХ ст., коли українська народна мова в художній літературі пройшла вже столітній шлях свого розвитку, а в публіцистиці зайняла дуже вагоме місце (адже це був час Франкового „Життя і слова”, галицьких часописів „Зоря”, „Діло”, „Народ”, „Громадський голос” і солідного загальноукраїнського „Літературно-наукового вісника”) і завоювала собі місце в науці („Записки НТШ” в її різних серіях і в багатьох інших виданнях та „Історія України-Руси” М. Грушевського), не було ще єдиної літературної мови. Її і не могло бути з огляду на історичне розмежування української етномовної території і через відсутність держави як гаранта її повсюдної вживаності, обов'язковості й усталеності. І це добре розуміли письменники й вчені обох частин України, але спроби в напрямі уніфікації робилися лише представниками західних земель. У цьому проявлялась їх далекоглядність, особливо, коли йшлося про вироблення на східній традиції єдиного фонетичного і морфологічного структурного типу єдиної у майбутньому літературної мови. Проте, коли йшлося про лексичні надбання, то прийняття тільки одних (наддніпрянських) і відкидання інших навряд чи можна було розглядати як раціональне. Саме таку позицію займали наддніпрянці, тоді як галичани претендували і на свій вклад у скарбницю єдиної мови. З цього приводу й виникла дискусія між І. Нечуєм-Левицьким і Б. Грінченком, з одного боку, та І. Франком, В. Гнатюком і М. Грушевським – з другого” [Франко З. 1990, с. 14].

Дискусія розгорнулася в українських письменницьких колах, проте спровокована вона була не стільки внутрішніми обставинами літературного життя, скільки уламною, недорозвиненістю тодішньої соціальної бази української мови, складністю умов вироблення її функціональних стилів.

Проба української наукової прози була зроблена лише в женецьких виданнях М. Драгоманова. Наслідком принципового підходу друкувати в „Громаді” всі матеріали українською мовою було те, що 10 з 12-ти головних співробітників не написали в неї жодного слова. Сам М. Драгоманов так писав про це у своїх „Листах на Україну Наддніпрянську”: „З двох десятків людей, котрі обіцяли працювати для „Громади”, між котрими деякі кричали, що треба „помститись” урядові за заборону українського письменства в Росії, зосталось при „Громаді” тільки 4, з котрих 2 зразу імпровізували себе на українських писателів. Д. Вартовий матиме повнісіньке право називати мову женецько-українських видань „варварською”. Інакше не могло бути, бо нам зразу прийшлося, та ще на чужині, заговорити по-українському про сотні речей з світу науки, політики, культури, про котрі по-українському не говорив ніхто в Росії, ні навіть в Галичині, де були університетські катедри з „руським” викладом” [Драгоманов 1994, с. 212].

В Галичині і Буковині кінця XIX – початку XX ст. вживання української мови в колі освіченої української інтелігенції поступово набувало регулярних ознак і доповнювало традицію письменницької мови новими соціальними характеристиками, оскільки культурний простір цих різних адміністративних одиниць відзначався цілісністю, підтримуваною загальною розповсюдженістю місцевої періодики (галицької в Буковині і буковинської – в Галичині), утворенням спільних учительських громадських товариств (як „Товариство учителів вищих шкіл ім. Г. Сковороди”), спільною працею над шкільними підручниками та посібниками, а також повсякчасним обміном в середовищі української інтелігенції: так, вихідці з Галичини чи Західного Поділля (напр., С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, З. Кузеля, М. Кордуба, О. Маковей) працювали в Чернівцях. Українських учителів, професорів гімназій, представників інших професійних прошарків службово, як державних урядовців, переводили з одного місця роботи на інше. У такий спосіб створювалися умови для вироблення більш-менш уніфікованого зразка мови української інтелігенції Галичини і Буковини.

Проте справа ця не була легкою. Справжніх знавців української мови серед тодішніх редакторів періодичних видань, які могли масово поширювати серед своїх читачів зразки писаної мови, було небагато: О. Маковей називав усього дев’ятьох таких редакторів – Івана Белея в „Ділі”, Івана Франка в „Kurjer-i Lwowsk-i”, Кирила Кахникевича і Антона Березинського в „Народній Часопісі”, В’ячеслава Будзиновського в „Радикалі” і „Громадськiм Голосі”, Володимира Левицького, Костя Паньківського, Михайла Павлика в „Зорі” і себе самого в „Буковині” [Маковей 1896, с. 2, „З життя”]. Серед визначніших редакторів

„Буковини” В. Сімович називає, окрім Осипа Маковей, ще Сильвестра Дашкевича та Ярослава Весоловського [Сімович 2005, 2, с. 667].

Учасники руху за культурне відродження українців на підавстрійських землях – Ю. Федькович, І. Франко, О. Маковей, О. Кобилянська та багато інших – ретельно працювали над власною мовною практикою, орієнтуючи її на живу народну мову. При цьому їм доводилося долати чималі перепони: здобуваючи освіту й знання європейських літератур за чужомовними джерелами (головно – польськими, німецькими, російськими, чеськими), вони докладали свідомих зусиль, щоб вийти з-під впливу цих мов і прислужитися на літературному полі своїй рідній мові. Доводилося терпіти кпини і від „своїх”. Так, О. Терлецький вважав О. Кобилянську екзотичною квіткою, що „ховалась на „німеччині”, проте сама вона аж ніяк не погоджувалася з таким поглядом. У листі О. Кобилянської до О. Барвінського, зокрема, прочитаємо таке: *„А щодо української мови, то, може, рідко хто з письменників працював так над собою, щоб вивчитись як слід своєї мови, як я. Вправді, в нас дома говорили по-руськи (хоч немало також по-німецьки і по-польськи), і мій батько давав мене з рік вчити по-руськи до якоїсь учительки, але відтак мусила я знов остатись на своїм власнім „хлібі”. „Недостача образования – се есть рана моеї душі, котра ніколи не замкнеться. Українці завсіди, почавши від Івана Франка, мали для мене лише слова докору, що не „вмію мову” – між тим, коли німці наказували писати. Sie es in immer welhen Verhältnissen und Umständen, die Feder nicht aus der Hand lassen*.* Я сама знала і відчувала, що не володію своєю матірньою мовою, як німецькою, та що ж могла я проти обставин вдіяти, котрі держали мене далеко від українців у глухій гірській місці, де я годувалась хіба самою красою природи! Дуже прикро і болісно вражали мене для того слова таких людей, як, між іншим, Остапа Терлецького (котрого я особисто не знала):

„Ольга Кобилянська в українській літературі лиш екзотична квітка, бо ж вона ховалась на „Німеччині”. Та забували, що наколи б не та „Німеччина”, – з Кобилянської не було б навіть і те, що потрохи тепер є. „Німеччині” і несказанній доброти, і розумові своєї дорогої, незабутньої матері (спольченій німкені) завдячую я, що єсьм тим, чим єсьм, а Софії Окуневській, теперішній лікарці і товарищиці моїй, як і Наталії Кобринській, – що вийшла з мене українська патріотка” [Кобилянська 1982, с. 286-287].

У праці „Філософія української ідеї та європейський контекст” Оксана Забужко підкреслює як очевидну ту обставину, що „перші три покоління нової української інтелігенції, кінчаючи Франковим, необхідно були – мусили бути! – вихованцями або російської, як київські „громадівці”, або ж „західноєвропейської, передусім німецької” культури. Третього – сиріч української культури з повною

---

* Sie es in immer welhen Verhältnissen und Umständen, die Feder nicht aus der Hand lassen (нім.) – За будь-яких обставин і умов не випускати перо з руки.

структурою, спроможної продукувати інтелігенцію на своєму власному ґрунті, було просто не дано, – однаке це не заважало їм зберігати, сповідувати як свідоме переконання українську національну ідентичність” [Забужко 1993, с. 20-21].

Дискусії щодо напрямку, в якому має розвиватися літературна мова, виявляли еволюцію національного світогляду в представників молодшого покоління письменників – особливо в тих, хто прийшов у літературу з початком 1880-их років. І хоч переважна більшість тогочасних письменників та громадсько-політичних діячів – Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, В. Самійленко, П. Грабовський, І. Франко, А. Кримський, М. Драгоманов та ін. – у різній формі висловлювали ту саму думку, що „літературна мова не повинна відриватися від мови селянства” [Шевельов 1998, с. 29-31], проте її тематичні обрії вони бачили по-різному. Так, Панас Мирний вважав, що в українській літературі варто торкатися лише тем із селянського життя: „Що ж до нашої інтелігенції, то її ще досі не було, вона ще тільки починає складатися, та й то, вихована іншою школою, вона досі не подала таких яскравих зразків, щоб їх можна було назвати своїми, оригінальними” [Цитуємо за: Шевельов 1998, с. 30]. Проте тематика творчості М. Коцюбинського, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, І. Франка, Олени Пчілки, Любові Яновської та інших письменників засвідчувала існування й зростання українськомовної інтелігенції.

Умови формування цієї верстви на кожній із частин України були різними: на підросійській Україні, за спогадами сучасників, було лише кілька родин інтелігентів, що послідовно і завжди розмовляли українською, – Луценки, Грінченки, Антоновичі, Лисенки, Старицькі, Косачі, Шульгини, Чикаленки [ibidem, с. 14], на півдавстрійській Україні ця мова лише починала входити до освітньої, громадсько-політичної, наукової та публіцистичної сфер, проте „мова українського письменства повторювала шлях розвитку кожної літературної мови; на початках вона може бути міцно пов’язана з (сільським) діалектом, але, ставши знаряддям освіченої верстви, одразу виходить за первісні межі, всотує елементи, не властиві матірньому діалектові, й породжує власну рушійну силу розвитку” [ibidem, с. 31].

Надзвичайно цікавим у цьому контексті є спостереження Богдана Лепкого, висловлене ним 1903 р. у листі до Кирила Студинського, – щодо того, якою мовою слід писати для селянства: „А мужикови, на мою гадку, треба писати добре. У нього вже також виробилося почуте артистичне. Знаю з власного досвіду та з того, що мені другі казали, що хлоп наш волить белетристику порядну, як популярні видання. Тому я писав звичайним способом артистичним, не спеціальним для хлопа. Загально відома річ, що хлоп волить теми з життя інтелігенції, як зі свого, волить з історії, як з теперішности. Не любить він також описів природи, ані студий психологічних, і з тим великий клопіт нашому письменникові” [„Журавлі повертаються...” 2001, с. 549; розріджений шрифт мій – *Л. Т.*]. З наведеного спостереження випливає, що на початок ХХ ст. й селянська верства виступала споживачем літератури на теми

з життя інтелігенції й цілком сприймала той зразок літературної мови, яким писалася „порядна белетристика”, а не популярні видання, стилізовані до селянського мовлення.

Та попри всю мозаїчну складність культурного простору творення соціально вищих стратів української мови зазначеного періоду, спричинену тиском культурно більш вироблених мов, підтримуваних до того ж і авторитетом держави, не варто відкидати й позитивного впливу контактів українців з тогочасних підросійської та підавстрійської частин своєї землі з представниками інших народів. Універсальність цих процесів впливала і з тієї природної обставини, що „не всі мови одночасно перебувають на однаковому рівні стильової диференціації й наукового інтелектуалізму” [Панько 1990, с. 13]. До того ж, як вчить історичний досвід, „в найбільш вираженому становищі знаходиться завжди той народ, який має найширші взаємини з усіма навколишніми країнами, як безпосередніми, так і віддаленішими своїми сусідами. Саме широкі зовнішні контакти допомагають народові кожного разу знаходити найоптимальніші варіанти політичних, економічних і культурних зв'язків” [Ткаченко 1990, с. 9]. В умовах дотикання різних мов і культур міцніє усвідомлення національної самобутності кожної з них, хоч рівночасно зроджується й інша думка – „про мовне змішування й порушення чистоти типу” [Биржакова и др. 1972, с. 71], що активізує мовознавчі рефлексії, пуристичні тенденції й, врешті, формус уявлення про принципи нормування літературної мови.

Процесам удосконалення тогочасної української літературної мови сприяли й публіцистична практика галицьких та буковинських видань, й активні тогочасні дискусії щодо чистоти культивованої ними мови. Проте штучно прискорити цей процес було неможливо. На одному із засідань Наукового товариства ім. Шевченка у Львові дискутовано мову „Зорі”, яка з 1885 р. стала всеукраїнським органом з передплатниками і авторами з усіх українських земель. У цій дискусії виступив і професор Чернівецького університету, завідувач кафедри української мови і літератури С. Смаль-Стоцький, який, зокрема, зазначив: *„Мови не робить ся, она сама виробляєть ся, а тут граматика нічого не pomoже, бо она не годна ніколи вичерпати живої мови. Що мова управильнюеть ся, усталюеть ся і поступає, шириає, се найліпше викаже порівняне „Зорі” з давнішими видавництвами, як „Нива”, „Вечерниці”* [Смаль-Стоцький С. 1896, с. 2].

Саме життя доводило слушність Франкового погляду на літературну мову як засіб культурної консолідації нації: „Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не траючи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору. Ті діалектні

відміни, залежні від географічного положення, етнографічного сусідства, більш або менш відокремленого способу життя даної частини народу, є у кожного народу, а декуди доходять до того, що одна часть народу перестає розуміти другу часть, коли обі сторони говорять кожда своїм діалектом. От тут літературна мова, мова школи, церкви, уряду і письменства робиться справді репрезентанткою національної єдності, спільним і для всіх діалектів рідним огнивом, що сполучає їх в одну органічну цілість” [Франко І., 37, с. 207; „Літературна мова і діалекти”].

Переважає більшість сучасних українських мовознавців визнає багатодіалектність бази нової української літературної мови, її синтетичність насамперед з огляду на словникові засоби. Проте практичних досліджень, які б охоплювали значний масив мовних одиниць, насамперед – лексичного рівня, досі було вкрай мало. Насиченість фактичним матеріалом із західноукраїнської періодики характеризує фундаментальні праці Михайла Жовтобрюха „Мова української преси (до середини дев’яностих років)” (Київ, 1963) та „Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)” (Київ, 1970). У досліджувані періоди українськомовна періодика видавалася головним чином на західноукраїнських землях, а тому й у формуванні відповідного стилю значну роль відігравало як місцеве комунікативне середовище, так і наслідування зразків періодичних видань іншими мовами (польською, німецькою, російською).

Багаті на цитування, спостереження й коментарі, праці М. Жовтобрюха були не лише вагомим теоретичним здобутком, а й самі по собі становили цінну джерельну базу. Як джерело фактичного матеріалу вони прислужилися й Ользі Муромцевій, авторці монографії „Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.”, що з’явилася друком 1985 р. і була першою спробою охопити й проаналізувати тенденції розвитку і збагачення словникового складу літературної мови цього періоду в їх територіальній та інтелектуальній цілісності, з урахуванням впливу суспільно-історичних та культурних обставин того часу на Великій Україні, в Галичині й Буковині. Джерельна база дослідження включала і галицько-буковинську лексикографію, зокрема „Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського і С. Недільського (Львів, 1886) та „Словар чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського (Чернівці, 1910), і значний перелік львівських періодичних видань, публіцистичних виступів. У списку скорочень джерел представлено такі з них: „Зоря Галицька” (1848, 1853, 1854), „Вечерниці. Літературне письмо для забави і науки” (1862), „Правда. Письмо літ. і наукове” (1873, 1879), „Річ Івана Верхратського про Григорія Квітку-Основ’яненка, виголошена на вечерницях в соті роковини родин писателя” (1878), „Зоря. Письмо літературно-наук. для руських родин” (1880-1894), „Народ. Орган русько-укр. радикальної партії” (1890), „Батьківщина. Часопись політично-економічно-господарська” (1892), „Жите і слово. Вістник літератури, історії і фольклору” (1894, 1896), „Літературно-науковий вістник” (1898, 1900); „Будучність.

Суспільно-політична часопись для укр.-руського народу” (1899) [Муромцева 1985, с. 144-145].

Маючи на меті виявити найбільш типові процеси розвитку лексичного складу української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. як частину її загальної еволюції, О. Муромцева в передмові чітко окреслила зв’язок цих процесів із тенденціями певного історичного періоду: „Соціальні, культурні, національні потреби українського народу в нових історичних умовах, що склалися в другій половині XIX – на початку XX ст., вимагали високорозвиненої, багатфункціональної літературної мови, здатної виражати поняття „вищого порядку”. Лексичний же склад нової української літературної мови дошевченківського періоду, хоча і включав певну кількість елементів абстрактного вираження, в цілому ж характеризувався переважанням лексичних одиниць з конкретним значенням, тематично обмежених сферами селянського побуту”, навколишньої природи, а це не задовольняло нових потреб суспільного використання української мови [ibidem, с. 6]. Такі обставини зумовлювали активізацію впливу співтериторіальних мов на формування лексичного і фразеологічного складу української літературної мови в цілому, а особливо – її західного варіанта. Адже, як наголошував Ю. Шевельов, „для розвитку всеосяжної літературної мови, що задовольняла б усі потреби народу в науці і торгівлі, в щоденному побуті і в техніці, в навчанні і в поезії – база літературної мови, перенесеної зі сходу, і галицьких народних говірок була недостатня і надто вузька” [Шевельов 1996, с. 25]. Проте цей вплив виявлявся не лише в засвоєнні запозиченої лексики, а й у стимулюванні окремих способів словотворення і словотвірних моделей, в семантичних зрушеннях, пов’язаних з диференційними процесами в синонімічних відношеннях власне українських і запозичених слів, у зміні їх стилістичних характеристик, у творенні галузевої термінології тощо [ibidem, с. 7; див. також: „Склад і структура термінологічної лексики української мови” 1984; „Українське термінознавство” 1994 (автори Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк)].

З початком XX ст. питома українська інтелігенція, що мала за собою університетську освіту й досвід громадської і просвітницької праці в студентських гуртках, національних та академічних товариствах, становила вже значну культурну силу. Представники цієї інтелігенції були добрими знавцями багатьох мов – не лише української, польської, німецької, а й мов класичних (грецької, латинської). Вони змогли стати кваліфікованими викладачами університетських кафедр та гімназій, мовознавцями, літературознавцями, перекладачами, упорядниками шкільних підручників, двомовних словників тощо і практично впливали на збільшення соціалізму української мови, на формування її якісних характеристик і культурних запитів. Паралельне функціонування німецької та української мов сприяло в тогочасних умовах розвитку двомовної лексикографії й творенню галузевої термінології української мови.

Попри це йшла інтенсивна робота над тим, аби кодифікувати слововжиток української літературної мови, науково осмисливши й узгодивши різні традиції

та внесок різних територій у загальномовну словникову скарбницю. Прикладом таких кодифікаційних спроб є великий німецько-український словник В. Кміцикевича і Спілки „Deutsch-ukrainisches Wörterbuch”, що побачив світ у Чернівцях 1912 р. (далі – Словник Кміцикевича).

З передмови Володимира Кміцикевича до словника можна зробити висновок, що в укладанні цього словника використано багатющий на той час досвід українського словництва з різних, в т. ч. й спеціальних, галузей – це й „Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського й С. Недільського, й „Руско-німецький словар” О. Поповича (Чернівці, 1904). Подаючи в передмові до словника відомості про його джерела, В. Кміцикевич принагідно схаактеризував коротко вартість кожного з них:

„З багатой лексикальної літератури в закордонній Україні згадаю про словарі, якими хіснували ся ми доволі, про „Словарь російсько-український”, зладжсений М. Уманцем і А. Спілкою, та про „Русско-малоросійській словарь” Є. Тимченка і „Словарь української мови” Б. Грінченка (1907-1909), найповнішу і найгарнійшу лексикальну працю, якій і завдячуємо найбільше [розріджений шрифтом – Л. Т.]. З-поміж словарів для шкільного ужитку хіснували ся ми словарем до Гомера Лл. Огоновського і латинсько-українським словарем Ю. Кобилянського; у правничих і адміністраційних висловах користували ся ми книжками: К. Левицького „Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних” (1893), д-ра О. Огоновського „Систем австрійского права приватного” (видав др. П. Стебельський 1897); „Підручник для громадскої управи в воєводстві Буковині...” уложив др. Е. Симиґинович, на руске переклав др. Ст. С[маль]-Стоцкий (при допомозі С. Шпойнаровського і Т. Галіна), 1904; „Правотар” д-ра Евина; „Австрійське право облітаційне” д-ра Ст. Дністрянського; „Часопись правнича і економічна” під ред. д-ра Ст. Дністрянського (рік I-V). В термінології хіснували ся ми працями: у граматичній термінології граматикою д-ра Ст. Стоцкого і д-ра Гартнера (2. вид.); в природописній термінології і номенклятурі працями Ів. Верхратського, в географічній термінології „Начерком географічної термінології” д-ра Ст. Рудницького, в математично-фізичній працями д-ра В. Левицького (у збірниках Наук. Товариства ім. Шевченка); в психологічній термінології психологією д-ра Ів. Раковського, у психологічно-дидактичній працею В. Сімовича, в дидактиці С. Канюка (Чернівці, 1911). В німецькій частині словаря користували ся ми словарями Г. Павля (Deutsches Wörterbuch von H. Paul 2. Aufl. 1908) – в систематиці і словарем К. Шіллера (K. Schillers Handbuch der deutschen Sprache, I. Teil: Wörterbuch der deutschen Sprache... 2. Aufl. herausgegeben von Dr. Fr. Bauer und Dr. Fr. Streinz, 1905) – в синоніміці” [Кміцикевич 1912, с. VIII-IX].

Настанову укладачів словника полягала в тому, щоб „із превеликого багатства мови подати щоважніше, в життю більш потрібне, подати хоч не багато, та по змозі живою, чистою мовою, не заганняючися задалеко на принадне поле непевних або й не конче щасливих, маловартних новотворів”. І цю настанову вони практично впровадили: „При обрібці поодиноких слів ми старалися німецьке слово віддати українським синонімом або й кількома синонімами і то на першій місці словами загальноукраїнськими, а далі і такими, які загально прийняті в австрійській Україні, хоч менше в закордонній, – або й

навпаки, а в кінці – в разі конечної потреби – і словами запозиченими з інших літературних мов, міжнародними, щоби ними висловити абстрактні, наукові поняття, загалом поняття новішого культурного життя, які і давніше прийнялися вже і зжилися з нашою літературною мовою і донині живуть-тривають (н. пр. **проект, прелімінар, бюджет, бюджетовий**, а далі н. пр. повен **ефекту**, дуже **ефектовний** (*wirkungsvoll*), **делікатний**). Змагання нашої мови до того, щоби чужі слова заступити своїми, рідними, можна лише похвалити; однак там, де їх годі заступити своїми рідними, мусять ті чужі слова на разі робити свою службу як *talit necessarium*. – Та врешті не велике число тих позичених слів увійшло до нашого словаря” [Кміцикевич 1912, с. X]*.

Укладачі словника були свідомі чужомовного походження багатьох буковинських і загалом західноукраїнських регіоналізмів (провінціалізмів) і доволі стримано ставилися до їх подання в словнику. Це можна побачити з того, що до перекладної частини словника не включено багатьох загально-вживаних у тодішніх друкованих джерелах і розповсюджених в усному діалектному мовленні дієслів, утворених на німецькомовній основі, таких, напр., як: *махлювати, мельдувати, пасувати, пахтувати*, напр.: *taucheln* – ошукувати (Сл. Кміц., с. 349); *anmelden* – 1) звіщати, оповіщати, 2) зголошувати (фірму) (с. 30); *melden* – повідомляти, давати знати, звіщати, сповіщувати, зголошувати, доносити (с. 351); *anpassen* – 1) приладнювати (ключ до замку), прилаштовувати (науку до народу), пристосовуватися, пристосовуватися, 2) приставати (одежа), лежати як слід (с. 31); *verpachten* – виарендувати, заарендувати (с. 559); для дієслова *трафляти* (від нім. *treffen*) подано загальноукраїнські синоніми „влучати, вціляти” (с. 506).

Дієслів із запозиченими кореневими морфемами у Словнику Кміцикевича порівняно небагато, напр.: *aufpacken* – нав’ючити, навантажувати, 2) *розпаковувати* (пакунки) (с. 47); *abladen* – складати, здіймати, зносити (з воза), *виладовувати, викладати* (с. 7), *einladen* – 1) *наладовувати* (пакунки), 2) *кликати* (на що), *запрошувати в гості, призивати* (с. 143), *eniladen* – *виладовувати, позбуватися, складати, увільнятися* (с. 154); *einkitten* – *закімовувати, замазувати кімом* (с. 142, нім. *der Kitt* – замазка), *kitten* – *кімувати* (с. 306); *aufschrauben* – 1) *відшрубувати, розшрубувати*, 2) *пришрубувати* (с. 49); *losen* – *льосувати, жребувати, тягнути* (с. 341); *kleistern* – *кляїструвати* (с. 308); *kopieren* – *робити копію, коніювати* (с. 313); *latten* – *латити, прибивати лати* (на даху) (с. 330); *schnuren* –

---

* У сучасному українському мовознавстві поки що немає ґрунтового аналізу Словника В. Кміцикевича і Спілки та представленого в ньому лексичного матеріалу, проте на свій час він відіграв певну роль в українських східно-західних мовних взаєминах, про що може свідчити видання в Роменській друкарні на Слобожанщині прибіл. 1918 р. „Русько-українського словника по Кміцикевичові і другим...” – Л. Т.

шнурувати, обв'язувати (с. 448); *schtukein* – *шмукувати, полатати, шматувати* (с. 491); *wunschen* – *бажати, багнути, вішувати* (с. 627); латинського походження *lamentieren* – *лементувати* (с. 326).

Укладачі словника, що з ними в спілці працював В. Кміцикевич, мали добре чуття мови й глибокі знання історії становлення її словникового складу. Що ж до самого В. Кміцикевича, то його підхід до лексикографічної праці та культивування літературної мови дуже добре схаактеризував В. Сімович. Сам він належав до тієї ж таки спілки і мав нагоду бути безпосереднім свідком того, як Володимир Кміцикевич „нераз цілими днями міг продумувати над тим, як віддати по-українському якийсь вислів, якусь фразу. Бо вухо для народности в мові він мав надзвичайне. Сам клясичний філолог, дуже добрий знавець античної культури, закоханий у грецьких авторах і римських державних порядках, він, що з захопленням міг цілими годинами розповідати про вражіння зі своєї наукової подорожі по Греції, – він дбав про „чистоту” вислову, стежив дуже дбайливо за розвитком української літературної мови, за тенденціями в цьому розвитку, і все це використовував у своїх писаннях” [Сімович 1942, с. 3].

Отже, дієслова німецькомовного походження навряд чи випадково потрапили до української частини Словника Кміцикевича. І це виразно доводить приклад дієслів *виладовувати, наладовувати*, що належали до шару давніх запозичень і побутували ще в староукраїнській мові. Так, спільнокореневе до них *доладувати, доладувати* – „довантажити” – засвідчене в пам’ятках української мови під 1583 р. (СлУМ, 8, с. 103). Засвоєння цього слова слід пов’язувати із міжмовними стосунками у військово-політичній сфері, що залишили свій відбиток у сучасній українській мові в ряді інших похідних. „Словник української мови” в 11-ти томах фіксує їх неповно*.

Проте у „Російсько-українському словнику” за ред. А. Кримського та С. Єфремова похідні словотвірного гнізда дієслова *ладувати* представлені в цілому ряді словникових статей до таких слів російської мови: *вгрузать, выгрузать, выгрузка, выгрузной, выгрузчик, выючить, выюк, гружение*,

* *виладувати* – СУМ не фіксує; *ладівниця*, *рідко* – те саме, що патронташ (СУМ, IV, с. 434; контексти з творів Ю. Яновського, О. Досвітнього); патронташ (Фр., 47, с. 731); *ладунка*, *заст.* – патронташ (СУМ, IV, с. 435-436; контексти з творів О. Стороженка, М. Рильського (переклад поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш”); *ладунок*, *діал.* – вантаж СУМ, IV, с. 436, контекст із творів І. Франка), проте слово *ладунок* мало й інше значення – набій до рушниці (*Рушничка так собі, простісінька пташина, А тільки цок – і єсть! Ладунок не загине Даремно! То-то й є! Сангушко-князь мені Подарував її* (Міцк.-Рильський, с. 439); *ладувати*, *діал.* – 1) лагодити (контекст із творів І. Франка), налагоджувати; 2) вантажити (у 1 знач.) (контекст із „Буковинської повісті” І. Муратова); 3) заряджати (у 1 знач.) (контекст із творів М. Ірчана (СУМ, IV, с. 435); порівн. також *наладнувати*, *діал.* – навантажити (СУМ, V, с. 115); *наладнований*, *діал.* – дієприкм. пас. мин. ч. до *наладнувати* – (СУМ, V, с. 115: *Настрічу нам попадаються хури, наладновані діжечками, горишками* (М. Коцюбинський).

грузить, догрузивать, догруженный, догрузка, догрузок,* причому саме деривати з префіксом *до-*, зафіксовані в книжній українській мові кінця XVI ст., виступають на першому місці у відповідних синонімічних рядах, а також використовуються як базові основи для творення нових слів. На першому місці синонімічних рядів виступають також інші новотвори від дієслова *ладувати*: *виладування, виладувальний, виладувач, виладівник*.

Певного коментаря потребує й інший приклад зі словника В. Кміцикевича і Спілки – дієслово *закітовувати*, що за змістом синонімічне до словосполучення *замазувати кітом*. З погляду лексики сучасного мовця такі одиниці можуть сприйматися як суто буковинські чи то галицько-буковинські регіоналізми, проте в „Українському стилістичному словнику” І. Огієнка міститься спеціальне застереження щодо вживання іменника *кіт*: *кіт, киту, з нім. Kitt*, а не *замазка* (Сл. Ог., с. 184), що свідчить про загальноновживаний статус цього лексичного запозичення з німецької мови. У буковинських та північнобессарабських говірках це слово збереглося й дотепер. Текстові джерела кінця XIX – початку XX ст. свідчать про його словотвірну продуктивність на українському мовному ґрунті, що виявилось у вживанні похідних *прикітований* [**прикітовати*] – „прикріплений, припаяний, скріплений”, *розкітуватися* – „відкріпитися, відстати”. Запозичений з німецької мови іменник *кіт* утворив словотвірне гніздо й у польській мові, порівн.: *kit* – замазка, *kitować* – замазувати (вікна), шпаклювати; *kitowanie* – замазування (вікон) та ін. Отже, на вживання лексичних одиниць цього гнізда в українській мові певний вплив могла справляти й польська мова, як це можна констатувати і щодо інших германізмів спільного фонду двох мов.

Академічний „Російсько-український словник” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова фіксує також іменник *кіт* та похідні від нього, причому, в окремих випадках як єдиний відповідник до слів і зворотів російської мови, що мають

---

* Синонімічне наповнення словникових статей виглядає в цілому так:

р. *вгружать, вгрузить* – *навантажувати, навантажити; наладовувати, наладувати* (РУС Кр., I, с. 56);

р. *выгружать, выгрузить* – *виладовувати, вивантажувати, розвантажувати*; р. *выгрузка* – *вивантажування, розвантажування, виладування*; р. *выгрузной* – *виладувальний, вивантажний, розвантажний*; р. *выгрузчик* – *виладувач, виладівник, вивантажник, розвантажник, винощик* (РУС Кр., I, с. 132);

р. *вьючить* – *приторочувати; в'ючити, ладувати на коней що*; р. *вьюк* – *юк, в'юк, тороки, ладун* (чаще *ладунок*), *тлумок*, (гуц.) *терх* (РУС Кр., I, с. 159);

р. *гружение* – *навантажування, наладовування*; р. *грузить* – *риштувати* (Куліш), *ладувати, навантажувати* (РУС Кр., I, с. 192);

р. *догрузивать* – *доладовувати, -ся; доладувати, -ся; давантажувати, -и(ти)ся*; *догруженный* – *доладований, довантажений*;

р. *догрузка* – *доладовування, доладування; довантажування, довантаження, довантага*;

р. *догрузок* – *доладовне судно, довантажник* (РУС Кр., I, с. 226).

спеціалізовану сему „співвіднесеність дії з предметом *вікно*”^{*}.

Отже, навіть ці два приклади запозичень з німецької мови в німецько-українському Словнику Кміцикевича, які на перший погляд можна було б потрактувати як суто західноукраїнську лексичну специфіку, насправді становлять собою мовні одиниці значно ширшого розповсюдження й, вочевидь, давнього засвоєння, про що свідчить їх стилістично не обмежене подання в академічному словнику.

З кожним роком, у міру зміцнення позицій української мови в середньому шкільництві та університетах, *malum necessarium* – необхідний мінімум запозичених слів – ставав іще меншим. Адже інтелектуальні зусилля викладачів таких закладів були спрямовані на створення термінології на власне українській мовній основі. Для прикладу можна навести терміни з підручника Сергія Канюка „Дидактика, доповнена „Основами логіки” (для вжитку учительських семінарій і учителів народніх шкіл (Чернівці: Накладом товариства „Українська школа”, 1911). У тексті підручника новоутворені терміни виступають паралельно із традиційними латинськими, напр.: **особовість** (індивідуальність); **річева** (материяльна) **освіта**; **умілість** (штука); **вправа** (практика); **понова** (репродукція); **сполука уявлінь** (асоціація); **міркованє** (рефлексія); **відділенє** (абстракція); **збір і злука** (комбінація); **відіймаємо** (абстрагуємо); **подуманий** (абстрактний); **тотожний** (ідентичний); **означенє** (або дефініція); **означити** (здефініювати); **додатні** (позитивні), **від’ємні** (негативні) **признаки**; **опис** (описція); **відріжняне** (характеристика); **логічний поділ** (дивізія); **розклад** (диспозиція); **роздріб** (партиція); **відносини, взаємини** (стосунок); **присуди рішучі** (категоричні), **умовні** (гіпотетичні), **розстайні** (дис’юнктивні); **попередник** (гіпотеза, умовини), **здогад** (гіпотеза, допуст), **вислід** (конклюдія); **засновки** (премиси); **переставка** (контрапозиція); **на основі рівнозначности** (еквівалентії); **основне** (елементарне); **ступінь** (кляса); **зосередженє** (концентрація) **науки**; **правило** (реґула) та ін. В окремих випадках, коли значення латинського терміна не вдається відтворити одним словом, він подається на першому місці, а в дужках – його пояснення або ж український відповідник, який може бути змінений при подальшій термінологічній праці, напр.: **абстракція** (**відриванє**); **дедукція** (**веденє до низшого, в діл**); **детермінація** (**обмежуванє**) та ін. Окремо варто вказати на факт, що саме в підручнику С. Канюка вперше з’являється термін **тямка** як відповідник до узвичаєного тоді **поняття**, напр.: **загальна (цілинова) тямка**; **нижші (подробичні) тямки** (Канюк 1911, с. 9, с. 51).

^{*} Як-от: р. замазка (вещество) – укр. замазка, **кит**; р. замазывание – замазування, замацування; (окон) **китування**, **закитовування** (вікон); (щелей глиной) – шпарування, зашпаровування; р. замазывать окна замазкой – **китувати**, **закитовувати**, **закитувати**, **позакитовувати**, р. замазанный – **закитований** (РУС Кр, II, с. 45-46).

Як про це вище вже йшлося, психологічно-дидактичну термінологію до підручника С. Канюка укладав Василь Сімович, тоді – викладач української мови в Чернівецькій учительській семінарії. Пізніше, у праці „На теми мови” (Берлін, 1924), він описав докладно ті свої міркування, якими керувався при укладанні цієї термінології: „Виходячи з того, що слово *висновок* означає в нас нім. *Schluss*, моск. „заключение” (логічне), я ще 1911 р. утворив на означення латинської *praemiss*-и, московської „предпосылки” слово *засновок* (*висновок із таких і таких засновків*); його можна вживати і в математиці, на означення, напр., польського *założenie*, московського „условие”.

Так само, виходячи з того, що в нас немає слова *понимати*, я вже тоді геть-чисто викинув був із ужитку в нашій школі в Чернівцях слов.-рос.-польськ. *поняття*, замінивши його словом *тямка*, й я замітив, що дехто прийняв і вживає цей термін. Слово це не нове, відоме в літературі, хоч вигляд його в різних авторів різний. Свидницький уживає слова *тяма* (пор. у „Любоградських”: *хто бував на лівому березі, той не має тями про Правобережжя* – цитую з пам’яті), Нечуй-Левицький писав *тямок* (утворене з фрази *без тямку* = „без понимания”), і цього останнього слова вживає, напр., і С. Єфремов (пор. „М. Коцюбинський”). Та ще до того є в нас фраза: *ні аза не тямити*, *мені не в тямки*, є слова *тямучість* („понятливость”), *тямучий* („понимающий”), *тямовитий* („понятливый”) і т. д. Правда, це різні синоніми, то ближчі між собою значенням, то дальші, вони підходять не раз близько (напр., у Галичині) до розуміння „пам’яті”, „притомности”, але ж бо і в інших мовах у таких випадках уживають різних синонімічних слів (пор. нім. *keine Ahnung haben* і *keinen Begriff haben*, польськ. *nie ma wyobrażenia* й *nie ma pojęcia* й т. д.), та як термін приймається якесь одне слово, через уживання, через те, що цей, а не інший одтінок ми надали його значенню. Так воно може статися і з *тямкою*, яку я витворив немов *deminutivum* до слова *тяма*, слова, під яким я розумію щось ширше, щось наче *Begriffsvermögen*. Та ще до того я мав на увазі нашу подільську фразу *на тямці*, фразу, що могла повстати й од слова *тямок*, але й від слова *тямка* (так само: *мені не є тямкі*). Скаже хто, що саме слово *тямити* не значить *begreifen*, „понимать” у значенні: схоплювати щось. Добре. Але ж хіба *begreifen* уживається тільки в одному цьому значенні? Чи немає в ньому подібних одтінків у нім. фразеології, як у нас у слові *тямити*? Чи в усіх цих абстрактних висловах не стикаються поміж собою різні значення? Коли ж ми приймемо *тямку* за моск. „понятие”, то як легко утворювати нам різні, необхідні для нас терміни: *тямковий* *begrifflich*, *тямковість* *Begrifflichkeit*, *тямкувати* й т. д., й т. д. Та як-не-як, а з *поняттям* треба нам покінчити...

Із інших термінів, яких ми вживаємо в нашій школі, я вказав би ще на слово *сутній* („существенный”, *wesentlich*), слово, що в нас передають звичайно польським *істотний* (адже *Wesen* є – *суть*?). Отже, напр.: *сутні*, *несутні* *ознаки* *уявлення*.

Із економічної термінології я вкажу ще на слова *обрібка* й *добувальна (промисловість)*, слова, що незалежно від мене проскакують і в виданнях совітської України (я вжив уперше цих слів, виправляючи статті для „Нової України” в 1922 р.)” [Сімович 2005, 1, с. 269-270].

Наведені факти термінотворчої праці галицьких та буковинських українців-інтелігентів спонукають до докладного вивчення їхнього досвіду в його історичній перспективі*. Це дозволило б переглянути, а то й відкинути колишні загальні оцінки термінологічної та публіцистичної лексики західноукраїнського вжитку як „категорії найменш народної, з виразними ознаками запозичення і калькування слів польських і почасти чеських” [Булаховський 1956, с. 24].

* Із зіставлення економічних термінів у перекладах праць В. Леніна, що його подає Т. Панько, наочно виявляється цікавий факт: у Радянській Україні ще й упродовж 1930-их рр. в активному вжитку перебували такі лексичні одиниці, які були пов’язані із галицько-буковинськими традиціями творення української термінології. І лише в кінці 1940-их рр. їх було замінено на терміни, ближчі до тих, що вживалися в російській мові, порівн.: *сталій капітал* – на *постійний капітал*; *капіталістичне перелюднення* – на *капіталістичне перенаселення*; *товарова виміна* – на *товарний обмін* та ін. (з перекладів праці В. Леніна „До характеристики економічного романтизму” 1929 р. і 1948 р.); *гуртовий прибуток* – на *валовий прибуток*; *товарове перевиробництво* – на *товарна перепродукція*; *звичайне відвироблювання* – на *проста репродукція*; *виробничі сили* – на *продуктивні сили*; *гуртовий здобуток* – на *валова виручка*; *чистий здобуток* – на *чиста виручка*; *зовнішній торг* – на *зовнішня торгівля*; *громадське землепосідання* – на *общинне землеволодіння*; *хатня промисловість* – на *домашня промисловість* та ін. (з перекладів праці В. Леніна „Розвиток капіталізму в Росії” 1930 р. і 1949 р.) [Панько 1968, с. 19]. При цьому авторка дослідження зазначала, що „з погляду лексико-семантичної структури української мови прикметники *земельний*, *домашній*, *постійний* як компоненти зазначених термінів мають перевагу перед своїми попередниками; зокрема термін *домашня промисловість* має абсолютну перевагу перед терміном *хатня промисловість* тому, що прикметник *хатній* вносив у відповідний термін елемент побутовізму, що є небажаним у суспільно-політичній термінології” [Панько 1968, с. 20], проте у таких твердженнях вочевидь бракувало аргументів: адже й прикметник *домашній* не позбавлений „елементу побутовізму”.

З протилежних позицій підходить до цієї проблеми Оксана Забужко. В її есеї „Мова і влада” переклади творів В. Леніна українською мовою стали предметом саркастичних рефлексій: три покоління перекладачів „найціннішого духовного скарбу” плідно попрацювали так, що „...від видання до видання вдосконалювався український текст – „капелюшництво” перетворювалося на „шляпне виробництво”, „буржуазія, що вбиралася в силу”, – на „ростущу (!!!) буржуазію”, „обчикрижити” – на „обкарнати”, „передати куті меду” – на „перегнути палку”, – доти, доки вторинність українського варіанту не зробилась настільки підкресленою, що крізь неї виразно проступив російський оригінал і стало можливим просто з розгорнутої книжки читати зворотній переклад. Отут творці „дубль-новомови” нарешті перевели дух і спочили по трудах праведних <...> довели-таки йому [читачеві] навів усю недоцільність, неekonomність послугування цією абсолютно несамостійною, геть у всьому тотожною російській і через те просто зайвою мовою, без якої на сучасному етапі, коли весь радянський народ оволодів „єдиною і спільною”, вже цілком... – пора обходитись” [Забужко 1999, с. 121-122].

Отже, в кінці XIX – на початку XX ст. соціальна репрезентація української мови мала всі складові, необхідні для її функціонально-стильового розвитку. Соціальна структура українськомовного континууму на східно- та західно-українських землях була неоднаковою, що впливало на кількісні і якісні параметри соціалема й об'єктивно створювало культурний тиск з боку Галичини і Буковини, оскільки в цих краях українська мова увійшла практично до кожної сфери життя, в тому числі – й до тих, які характеризують побут міста.

Політика, громадська діяльність, прилюдні громадські зібрання, віча і святкування, торгівля, майстерні, реклама, періодичні видання, наука, шкільна і вища освіта (як державна, так і приватна), медицина, банківські, поштові, судові та нотаріальні установи, адвокатура, офіційна документація і протоколювання, транспорт та багато інших – в усіх цих сферах українці становили де менш, а де більш впливовий елемент. Своєю чисельністю і присутністю у цих сферах вони здобували чим раз більший простір для своєї мови, використовуючи ті легальні можливості, які існували в тогочасній Австро-Угорщині. Та найважливіше – це те, що, по-перше, в умовах Галичини і Буковини забезпечувалася відтворюваність соціалема української літературної мови, а, по-друге, українці Галичини й Буковини змогли виділити зі свого загалу фахову філологічну верству, яка дбала про практичні потреби й культуру української літературної мови під кутом педагогічним, національно-об'єднавчим та під кутом її відносин до співтериторіальних мов і мов культурної орієнтації.

§ 1. 5. Проблема „галичанізмів” у мовних дискусіях кінця XIX – початку XX ст. та в оцінці українських мовознавців

Природно, що зразок літературної мови, який вироблявся в умовах Галичини і Буковини, був незвичним для українців Наддніпрянщини, що в переважному числі не послуговувалися рідною мовою навіть у родині, а для читання зазвичай не мали інших зразків, окрім повістей І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та інших представників народницького напрямку. Як усе незвичне, західно-український зразок літературної мови спочатку зазнав емоційно-психологічного відторгнення з боку українського масового читача, що в умовах царської Росії призвичаївся до російських газет, російських підручників і в поглядах на українську культуру не виходив поза рамки етнографічного зацікавлення нею. До цього додалися думки тогочасних авторитетів у питаннях мови. А ще ж були зіткнення амбіцій! Були *заслужені* діячі на полі рідного слова, які дуже часто претендували на монополію у знанні *чистої* української мови й не вважали на те, що в Галичині й Буковині з'явилося молоде покоління фахових мовознавців. Протиставлення були не лише вікові, а й географічні: супроти Великої України територіально невеличка Галичина,

а ще менша Буковина не могли претендувати на якусь провідну роль у розвитку літературної мови.

В українському лінгвістичному дискурсі термін „галичанізм” відомий віддавна, адже виник він більш як століття тому, в ході мовної дискусії 90-их років XIX ст., і мав синоніми „галицизм”, „рутенізм” (від *нім.* *gutenisch Sprache* – рутенська / русинська / українська мова). Ще не ставши предметом докладних мовознавчих студій, специфічно „галицькі” риси тогочасної української літературної мови були схоплені й оцінені в переважній більшості випадків суб’єктивно, на базі синхронного знання української мови, яке майже в кожного тогочасного письменника з Великої України спиралося на обмежену територіальну базу й несистематичні знання. Власне, феномен „галичанізмів” (хоч із таким самим успіхом їх можна було б називати і „буковинізмами”, і „галичо-буковинізмами”) відіграв в історії української літературної мови роль ідеологічного подразника, дія якого сягнула далеко за межі сфери суто філологічної і далеко за межі того часу, в якому цей термін з’явився. Найбільш активно використовували його Б. Грінченко та І. Нечуй-Левицький.

У сучасному українському мовознавстві цими термінами позначають одиниці різних рівнів – слово, стійке словосполучення, словоформу, синтаксичну конструкцію, що „набули поширення в українській літературній мові кінця 19 – початку 20 ст. під впливом західноукраїнської мовно-літературної практики” [„Українська мова. Енциклопедія” 2000, с. 86]. В енциклопедичній статті О. Муромцевої, авторитетного знавця історії літературної мови цього періоду, розкрито й ті основні джерела, з яких формувалися типові одиниці західноукраїнського варіанта літературної мови: 1) слова, звороти, властиві південно-західному наріччю (*огень, тручати, дотикати землі*), 2) давній українській мові (*питомці, устроїти, много*), 3) запозичені з польської та західноєвропейських мов (*абнегація, адорація, еманципація, влада, ошукувати, мусить бути, поета*), 4) новотвори галицьких учених і письменників (*звіт, людство, дійство*). Окрім того, в цій-таки статті стверджується, що значна частина галичанізмів „поповнила словниковий склад української літературної мови (*готівка, усунути, помешкання, поступ, ухвала, рух* та ін.)” [ibidem].

Проблему галицьких елементів („галичанізмів”) в історії української літературної мови традиційно висвітлювали як одну зі складових мовних дискусій кінця XIX – початку XX ст., власне, як одну з їх причин. Сам факт таких дискусій був одним із культурно-практичних наслідків різного державно-правового та соціального статусу української мови на підросійських та підавстрійських землях в кінці XIX – на початку XX ст. Різні історичні традиції формування літературної мови в Галичині, Буковині й на Наддніпрянській Україні, якісний рівень створюваних і друкованих у різних культурних центрах текстів – щодо відповідності духові української мови, природності вживаних у них синтаксичних

конструкцій, форм тих чи інших слів, їх значення – і стали предметом активного обговорення в середовищі галицько-буковинської та наддніпрянської інтелігенції в кінці XIX ст. та в 1906 – 1913 роках.

Дискусії мали ознаки гострої емоційної реакції на „порушення норми” (чи традиції), проте на той час могло йтися ще не про норму, а – радше – про уявлення, якою б ця норма мала бути. На думку В. Чапленка, у перебігу мовної дискусії 90-их рр. виявилося, що „Східня Україна не приймала тієї літературної мови, що її творено в Галичині, бо це, як виявилося, була не сподівана всеукраїнська мова, а вузькомісцева, створена на основі тільки галицьких говорів.<...> *Виникла небезпека роздвоєння українського літературно-мовного процесу*” [Чапленко 1970, с. 163; курсив автора – Л. Т.]. І – далі: „Східні автори (головним чином, Грінченко) висунули такі негативні з позицій всеукраїнських моменти в галицькому мовотворенні: 1) Галичина не може претендувати на творення української літературної мови, бо з неї тільки невеличка частина України” (Грінченко: „Що таке Галичина? Частина великої України-Руси, – така сама частина, як Буковина, Київщина, Полтавщина, Херсонщина”, „язика галицько-руського не може бути, як не може бути язику херсонсько-українського”); 2) витворена в Галичині книжна мова – це макаронічне „язичіє”, незрозуміле величезній більшості українського народу; 3) ця мова відбігла від мови перших творців української літературної мови – Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка. Галицькі автори супроти цього висували 1) „стару” тезу про те, що всі українські говори мають право на використання їх в літературній мові (Франко); 2) що тільки Галичина має всі суспільні умови для творення літературної мови (Т. Кокорудз: „На Україні по нещаснім указі 1876 р. ограничено розвій язика на белетристику, очевидно, поле завузьке для розвою язика так великого народу...”) [ibidem, с. 163-164].

Варто зазначити, що підхід В. Чапленка до висвітлення позицій сторін-дискутантів не позбавлений певних суперечностей, оскільки не завжди доказово показано, що „становище „східних” авторів було сильніше, ніж становище „західних”. Автор застерігається, що має на увазі „живий історичний процес, а не методологічні позиції тих і тих, що нераз були хибні. Так, Грінченко, безумовно, помилявся, коли рівняв Галичину до Буковини, Київщини, Херсонщини, Полтавщини. Ні одна з цих частин України не мала своїх окремих культурно-історичних традицій і потенційно-творчих тенденцій у творенні української культури, а Галичина це мала і через те могла претендувати на керівну роль в творенні української літературної мови. Так само помилявся й А. Кримський, коли уґрунтовував свої погляди тільки на тому, що „з України досі йшло світло в Галичину, твори українські стояли вище од галицьких, та й мали вплив”. Хибне в поглядах „західних” авторів було те, що вони (Кокорудз) покликались на австрійсько-галицькі легальні можливості як основу в творенні літературної мови та на потребу

синтезувати всі говори і наріччя. Ні те, ні те в живому мовотворчому процесі не могло бути вирішально-дієвим. Але, взагалі кажучи, Грінченкова позиція була правильна” [ibidem, с. 164-165].

Дослідники історії літературної мови сходяться на думці, що центральним у цій дискусії було питання про *необхідний мінімум* – „про міру перенесення галицьких елементів у мову підросійської України” [Шевельов 1998, с. 51]. В. Чапленко зазначає, зокрема, що практика творення публіцистичної та наукової мови показала, що в цьому стосунку могло йтися „тільки *про прийняття з галицького варіанту української літературної мови* (а не з галицьких говірок) *деякої частини лексичного, вужче – термінологічного надбання*, тобто того літературного мінімуму, який був на той час (з огляду на відомі культурно-історичні причини) тільки в Галичині та Буковині і якого не було й не могло бути ні в „західних”, ні в „східних” говорах, як також і в мові старих наддніпрянських письменників – Котляревського, Квітки-Основ’яненка, Шевченка й інших. Тож питання про цей літературномовний *лексичний мінімум і було властивою темою цієї дискусії*. Через те в цій дискусії уже не стояли одні проти одних „східні” й „західні” автори (як це було в дискусії 90-их років), а були, з одного боку, ті, що відкидали цей мінімум, а з другого – ті, що його боронили, незалежно від їхнього походження з „заходу” чи „сходу” [Чапленко 1970, с. 197-198; курсив автора – Л. Т.].

У річнику „Наша школа” – науково-педагогічному журналі товариства „Учительська Громада” – за 1910 р. надруковано надзвичайно цікаві матеріали мовної дискусії, яка відбулася в березні 1909 р. в коломийській філії товариства [„Наша школа”, с. 144-149]. Учасниками дискусії були професори Козакевич, Я. Гординський, Крушельницький, директор Коломийської гімназії С. Недільський. Проф. Козакевич виступив із відчитом „Про українську літературну мову на галицькій і російській Україні”, в якому висловив побоювання, що авторитет І. Нечуя-Левицького і його гостро негативна оцінка мови галицьких видань можуть призвести до того, що справа мови й правопису „загатить” наше національне відродження на цілі десятиліття. Проф. Я. Гординський схарактеризував позицію І. Нечуя-Левицького як диктат – „жаль тільки, що замість наукових аргументів дає самі кпини”. Проте погодився, що справа із мовою і правописом „справді стоїть погано”, бо в Галичині співіснує три роди мови: 1) *вища*, якої вживається у виданнях Наукового т-ва ім. Шевченка й Української видавничої Спілки, а з часописів – у „Ділі”; 2) *мова середньої школи* – у шкільних українських (руських) виданнях, а з часописів – у „Руслані”; 3) *розговірна мова* – на діалектній основі. Проф. Я. Гординський наголошував на потребі послідовного впровадження правописних правил „Граматики” С. Смаль-Стоцького [і Т. Гартнера] і відповідно – змін у словарці”. Проф. С. Недільський вказав на те, що ворогування І. Нечуя-Левицького з „Ділом” має свою історію і тягнеться від того часу, коли Нечуй друкував у ньому свої повісті, а редакція виправляла його мову на свій лад. При цьому С. Недільський визнавав

і „багато рації” в поглядах І. Нечуя: „Наша мова погана, головню з огляду на складню. При тім є в ній багато русицизмів, яких ми уживаємо, аби уникнути польонізмів, так як у рос. українців попадають ся польонізми із незнання польської мови”. Цю ж думку поділяв і проф. Кузьма: „Коли прийдесть ся самому професорови кувати слова, він попадає часто у т. зв. русицизми, щоби тільки не творити польонізмів”. Проф. Крушельницький зазначав, що „справа правописи сама уложиться, тільки не треба прикладати для неї великої ваги. А вже щодо мови, то тут треба доброї волі людей – єднатися на полі одної всеукраїнської літературної мови” [ibidem, с. 148].

З найновіших публікацій джерел початку ХХ ст., зокрема – епістолярних, можна довідатися і про те, як самі галицькі колеги оцінювали позицію І. Нечуя-Левицького. А. Чайковський у листі до М. Коцюбинського від 7 квітня 1907 р. пише таке: „У мене вже два № „Київської України”. Взявся читати поперед усього статтю добродія Н[ечуя]-Левицького. Господи! Отож-то нам, Галичанам, досталось! Значить, ми не такі ж Українці, як ви, а прямо чужі Українцям Галичане. Читаю та ховзаюся, наче б по гнилих сливах ступав. Галицький язык – це книжний язык актовий. Цікава річ, я таких актів не вичитував, а таки цим книжним галицьким языком говорю не согірше. Яка там плутаниця, повторювання цього самого, кілька там „рушійнів” – не доведи, Господи! <...> Я не вгадаю, з якої губернії це наріччє, яким пише д. Левицький, бо таких чудасів не здибав ні у Вовчка, ні у Квітки, ні у Шевченка. Д. Левицький накликає, щоби його мову прийняти за мову цілої України?

Мені вона здається карикатурою <...> Д. Левицький хоче **весіллів, рушійнів, змаганнів**, а не хоче **буквів**, лише **букв**, від чого аж язык корчить. Що й казати!” [Чайковський 2002, 2, с. 181-182].

Позиція І. Нечуя-Левицького справедливо обурювала й В. Гнатюка. В його листі до М. Коцюбинського від 6 грудня 1912 р. знайдемо таке: „Чи читали статтю Нечуя „Криве зеркало української мови”? такої ненависті до Галичини, як у нього пробивається з кожного уступу, ледве де знайшов би, та й то зовсім безпідставної. Нечуй знає один говір і хотів би, щоби він брилював у літературі навіть із усякими варваризмами, а всі інші щоби не мали на те права... А як се можливе? І так пише чоловік, котрий усі найважливіші твори друкував у Галичині і в ній здобув літературну славу” [Листи до М. К. І, с. 351].

Етнографізм І. Нечуя-Левицького дуже добре пасував до тієї етнографічної царини, що її було приділено для української культури в межах Радянської України. Чи не тому у працях радянських мовознавців найчастіше цитовано лише І. Нечуя-Левицького, що був найменш толерантним і найбільш гостро налаштованим до „галицької мови” і називав її штучною. Міркування ж багатьох інших учасників мовних дискусій, зазвичай – тих, хто мав із І. Нечуєм-Левицьким протилежні погляди, не набули такої популяризації*. Стосунки між західноукраїнською і

східноукраїнською мовною практикою І. Нечуй-Левицький трактував як непримиренні, антагоністичні, погоджуючись „перейняти від галичан тільки трохи більше десятка неологізмів (*переважно, здійснити, вражіння, переважувати, зміст, вплив, пересвідчитися, неможливий*)” [Шевельов 1998, с. 53].

У своєму ґрунті проблеми мовної дискусії 1906 – 1913 рр. були фактично проблемами становлення норм українського інтелігентного мовлення, яке на той час мало узвичаєні й вироблені саме в західноукраїнському мовному середовищі способи і засоби висловлення в публіцистичному, громадсько-політичному, культурно-освітньому й науковому тематичних діапазонах. З початком активного проникнення цих мовних надбань в україномовні осередки культурного життя на Наддніпрянщині розпочалася природна для мовного розвитку соціальна апробація зразка мовлення української освіченої верстви, виробленого працею українських інтелігентів Галичини і Буковини: „мова галичан імпонувала українцям зі сходу своєю виробленістю, культурністю, широтою тематичного діапазону” й на початку ХХ ст., коли особливо активізувалися політичні й культурні контакти західняків і східняків, існувала своєрідна мода на „заразливі”, „урбаністичні” слова та вирази з Галичини” [ibidem, с. 26-27] і далі: „галицьке забарвлення мови, типове для кіл передової інтелігенції 1900 – 1913 рр., стає модним і серед деяких представників новоутворюваної тоді української міської буржуазії” [ibidem, с. 55].

При цьому наявність у складі типово галицьких зворотів чужомовних елементів (як-от – лексичних полонізмів чи германізмів) не була перепорою, а радше навпаки – створювала привабливий для наслідування мовний спеціалітет, своєрідний колорит мовлення галицьких та буковинських інтелігентів**. Можна припускати появу таких висловів спочатку в двобічному особистому спілкуванні, згодом – у родинному, а вже далі – в ширшому комунікативному полі. Українсько-польська та українсько-німецька двомовність освічених верств і усвідомлена практика розмежування засобів рідної та вивченої мови забезпечували дію регуляторних механізмів щодо дотримання міри чужомовних елементів у загальному українському дискурсі.

Вкрай негативна реакція І. Нечуя-Левицького на ці процеси, що й дала поштовх дискусії 1906 – 1913 рр., засвідчувала – як це не парадоксально! – їх успішний перебіг. Перші наддніпрянські українські газети, на думку І. Нечуя-Левицького, „були написані галицькою мовою, неначе їх писали й видавали не

---

* Новітні дослідження дають змогу більш повно уявити позицію кожного з учасників дискусії. Див. кандидатську дисертацію Р. Трифонова „Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови”, Харків, 2000 р.

** Див. про це докладніше в окремій статті: Л. Ткач. Українсько-польські фразеологічні паралелі в мовленні української інтелігенції Галичини і Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 146-147: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 175-195.

українці, а заходжі галичани”, „українські письменники ніби закохались у деякі галицькі слова” [Цитовано за: Чапленко 1970, с. 193]. Проте ця „закоханість” у слова мала цілком раціональне підґрунтя – потребу опанування українськими письменниками нових тематичних площин, що й засвідчувала творчість багатьох наддніпрянців.

Варто зазначити й те, що саме поняття „галицького елемента” дуже часто визначалося суб’єктивно – як у ході самих дискусій, так і згодом – в оцінці мовознавців. Учасники дискусій, як-от Б. Грінченко, були свідомі цього суб’єктивізму: „Звісно, дуже часто чоловік називає якусь форму „галицькою” тільки через те, що він її не знає. А в нас же щодо мови виробилась така звичка: коли я сього не знаю, значить, його і нема, а се його хтось вигадав, а найлегше сказати, що се вигадали „галичани”. Через неумітство таких добродіїв у нас „галицькими” чи „кованими” стають такі форми, які вживаються в письменстві по кілька віків або любісінько живуть і досі на якомусь полтавському хуторі, тільки що гострий критик на тому хуторі не бував” [цитую за: Чапленко 1970, с. 204].

Проте усунути суб’єктивізм було нелегко – на заваді цьому були не лише емоційні чинники, а й недостатнє опрацювання історичного матеріалу – отже, й неповне знання про фактичне життя слів і форм української мови. Зиновія Франко зазначає, що той-таки Б. Грінченко безапеляційно відкидав західноукраїнські „полонізми”, „москалізми” чи „рутенізми”. Чимала їх частина не потрапила в його „Словар” тільки тому, що на Наддніпрянщині не вживалась. Для І. Франка „Грінченкова мірка літературності „у нас такого нема” була неприйнятною і на той час невинуватою” <...> Обстоюючи лексеми, що були властиві західноукраїнському варіантові літературної мови, Франко писав, що це „не жадне крадене добро, а здобутки дійов праці, котрі чомусь народились і повинні вийти на користь цілості” (т. 28, с. 175). <...> Власне народна мова, як певна наддіалектна мова, що об’єднує й узагальнює говори, тобто мовлення сіл та розмовне мовлення містечок, для Франка залишалось отим лакмусовим папірцем, на якому перевірялась уживаність і семантика тих чи інших слів. <...> Ця Франкова думка не втратила певної актуальності і в наш час, коли при наявності виробленої загальноукраїнської літературної мови фактично не використовується таке джерело її поповнення, як колишній її західний варіант з його значними лексико-виражальними набутками, з яких далеко не всі витримали випробування часом, але і не всі застаріли і стали непридатними” [Франко 3. 1990, с. 14-15].

Дослідивши в подальшій українській літературній мові долю тих 600 лексичних опозицій „галицьке” – „наддніпрянське” (слово), що фігурували в дискусії 1906-1913 рр., Р. Трифонов виявив, що в 39, 5 % випадків у сучасній мові без істотних стилістичних розрізень функціонують обидва слова (напр., *відносини* – *стосунки*, *помешкання* – *житло*); у 27, 5 % пар мовною нормою став „галицький” варіант, а „наддніпрянський” – у 21, 9 %” [Трифонов 2000,

с. 13-14]. Доволі значною в сучасній українській літературній мові є й кількість лексичних варіантів: майже 40 % слів, що нині функціонують без обмежень, на початку XX ст. сприймалися як варіанти, часто взаємозаперечні: „Матеріали дискусії [в галузі лексики] приводять до висновку, що літературна норма української мови є наддіалектним явищем з гетерогенною основою, як і в більшості літературних мов, що утворювалися на просторі зі значними діалектними відмінностями; величезна кількість „галицьких” за походженням слів, що закріпилися в сучасній літературній мові, змушують визнати надзвичайно велику роль діалектів південно-західного угруповання у поповненні лексики загальнонародної мови” [Трифонов 2000, с. 14].

Галицькі слова, які були пов’язані з міським життям, активно використовував М. Коцюбинський: „У цій ділянці підросійська Україна не виробила власної лексики, і Коцюбинський збагатив мову своїх творів, а тим самим потенційно і взагалі українську літературну мову, чималою кількістю міждіалектних запозичень. Однак мова Коцюбинського не стала галицькою, вона лишилася синтетичною. <...> Більшою чи меншою мірою ця характеристика стосується й до інших тогочасних письменників – Миколи Вороного, Гната Хоткевича, Миколи Чернявського. <...> Галицькі елементи перетворилися на невід’ємну частину сучасної української мови і не тільки тому, що просто в ній з’явилися, а й тому, що вплинули на саму структуру мови в її послідовному відході від традицій етнографізму, притаманних мові XIX ст., особливо доби народництва” [Шевельов 1998, с. 55].

Представники етнографічного напрямку оцінювали цей факт радше негативно. Так, наприклад, „для Нечуя-Левицького українська мова у Львові була антинародною і зіпсованою, <...> хоча Нечуй-Левицький не уточнював, у чому саме полягали її недоліки, основна проблема вбачалася у надмірній кількості іншомовних слів, що робили цей варіант незрозумілим для простого селянина. З другого боку, галицькі мовні елементи викликали роздратування й у проросійськи налаштованих журналістів <...>. Таким чином, виникає нова ситуація, коли галичанізми (також і запозичення, що, зрештою, були адаптовані літературною мовою згідно з закономірними процесами її розвитку, зокрема формуванням різних функціональних стилів і тенденцією до створення наддіалектного літературного ідіому) потенційно стають ознакою „європейського” типу мовної свідомості”. До того ж переосмислюється і семіотичне протиставлення „мова села” – „мова міста”. У межах цього протиставлення західноукраїнський варіант української мови ідентифікується саме як „міська” мова, яка починає сприйматися як престижніша і серед певних кіл східноукраїнської інтелігенції [Яворська 2000, с. 179].

В обставинах новітнього часу, коли історична роль західноукраїнських земель в утвердженні національної культури й державності набуває дедалі більш об’єктивного висвітлення, проблема галицьких елементів не може бути вичерпана загальною вказівкою на певне число полонізмів, германізмів чи інших

ознак чужомовного впливу на мовлення галичан і буковинців у кінці XIX – на початку XX ст. Ця проблема потребує значно ширшого контексту – залучення джерельної бази української писемної мови давніших періодів, зіставлення фактів історії літературної мови в цілому та мовного досвіду того чи іншого письменника.

§ 1. 6. Дослідження розвитку літературної мови на західноукраїнських землях у контексті проблеми мовної спадкоємності

Історія української літературної мови залишатиметься недопрочитаною, якщо її дослідження не спиратиметься на системний аналіз регіонального функціонування української мови в зазначений період – як з погляду самих текстів, так і з погляду середовища й обставин, у яких вони створювалися. Прогалини в знаннях та неповнота уявлень про неї залишатимуться доти, доки крок за кроком не буде відтворений той ланцюжок текстової спадкоємності, який і становить суть історії літературної мови. Адже, як про це вже йшлося на початку, історія кожної літературної мови, як і мови взагалі, є нічим іншим, як безперервним, спадковим ланцюжком усного чи писемного передання текстів. Самі тексти сутнісно становлять собою синтагматичне поєднання одиниць різних мовних рівнів, підтримуване і підживлюване асоціативними відношеннями між ними, закріпленими у пам'яті окремого мовця та мовного колективу.

Стосовно історії української літературної мови проблема текстової спадкоємності постає принаймні у чотирьох аспектах – культурно-історичному, соціально-реабілітаційному, загально-теоретичному та практичному (або нормативно-функціональному).

Культурно-історичний та соціально-реабілітаційний аспекти взаємно пов'язані, оскільки відновлення історичної мовної традиції неможливе без перегляду політичних оцінок та відкидання ідеологічних упереджень щодо ролі тих чи інших соціальних верств українського суспільства в історії формування і нормування літературної мови. Йдеться передусім про роль тих письменників, громадсько-культурних та політичних діячів, що за своїм родинним походженням та культурним вибором ідентифікували себе з українською національною спільнотою, були спадкоємцями культурно-писемної традиції українського народу і брали активну участь у громадсько-політичному та культурному русі українців XIX – початку XX ст.

Саме на цей історичний відтинок припали і найвищі досягнення української літератури, і вироблення основних стилів літературної мови, і драматичні непорозуміння й ідеологічні розходження між українськими діячами, й суспільне артикулювання певних рис культурної та мовної відмінності „західняків” і

„наддніпрянців”*, що поступово набуло ознак ідеологічного стереотипу конфліктних відношень.

Закорінення цього стереотипу в суспільній свідомості радянського суспільства, у тому числі – й у свідомості багатьох українців, що до цього суспільства належали, було наслідком спрямованих і послідовних дій радянської пропагандистської машини й використання при цьому асоціативної ролі слова – „західних українців” асоціювали із „імперіалістичним Заходом”, а звідси легко перекидався місток – до „ворожого імперіалістичного Заходу” і „західних українців” як *ворогів*.

Саме ці ідеологічні настанови були вирішальними у тих моментах, коли йшлося про оцінку мовного досвіду західноукраїнської інтелігенції, про якісний рівень того зразка мови, що ним вона послуговувалась у різних сферах суспільного життя, а також про перспективи „галицьких елементів” у літературній мові Радянської України.

Масовій свідомості насаджувалося ідеологічне відчуження „західняків” від здобутків і перспектив української культури, заперечення їхньої важливої ролі в цих процесах. Таке насаджувалося мало кількоступеневу „ідеологічну щільність”, що забезпечувало герметизацію свідомості мас від інших ідейних впливів. Ступені ці можна було б окреслити так: територіальний (*схід – захід*); ідейно-ідентифікаційний (*інтернаціоналізм – націоналізм*); класово-ідентифікаційний (*трудящі – експлуататори*); соціально-ідентифікаційний (*народ – духовенство, інтелігенція, буржуазія*). Такої кількоступеневої щільності не вдалося здолати й у період так званої „хрущовської відлиги”. Бо ж якщо в розвитку української літератури й культури загалом цей період позначився певними позитивними наслідками, то в усвідомленні процесів і чинників історії української літературної мови таких позитивних зрушень практично не настало.

Так, саме в 1958 р. з’явилася монографія П. Плюща „Українська літературна мова другої половини XIX – початку XX ст.: Шляхи розвитку і специфіка її”. У цій праці обстоювано тезу про „штучну тенденцію уодноманітнення української літературної мови шляхом „огаличання” мови письменників-наддніпрянців”, яка „була витвором незначної частини націоналістичної інтелігенції і не мала під собою ніякого живого діалектного ґрунту” [Плющ 1958, с. 49]. Легко помітити, що термінологія, використана в науковому виданні, має виразні негативно-оцінні конотації: *штучна тенденція* (а не просто *тенденція*); *уодноманітнення* (а не *уодностайнення* чи *унормування*); *витвір* інтелігенції (а не *наслідок соціально мотивованого розвитку*), а ще ж *інтелігенції*, а ще ж *незначної частини (!)*, а ще ж і *націоналістичної (!)*.

---

* На думку І. Огієнка, *наддніпрянець* або *придніпрянець* – „невдала назва для українців з Великої України; назву склали українці з Галичини в останній час, в протилежність назві наддністріянець. Назва невдала, бо ж багато українців живуть і поза системою Дніпра” [Огієнко 1924, с. 241]

У підручнику цього ж автора „Історія української літературної мови” (К., 1971 р.) ці самі тези не лише збережено, а й посилено. Причому, посилено саме класовим підходом до характеристики мовних процесів через протиставлення, з одного боку, мови „трудящого люду”, а з іншого – мови „сільських куркулів, міської буржуазії та уніатського духовенства” [Плющ 1971, с. 333-352].

За таких умов у коло суто мовознавчих студій потрапляли тексти, що їх авторство, географія і соціальне підґрунтя, в якому вони витворилися, не заходили в суперечність до відповідних ідеологічних настанов. З історії української літературної мови, досліджуваної й висвітлюваної таким чином, зникли не лише імена дійових осіб цієї історії, а й цілі корпуси текстів, що налічують десятки (коли не сотні) тисяч сторінок, – белетристики, публіцистики, періодики, епістолярії, лексикографії, наукової та навчальної літератури, офіційно-ділової документації.

Зміна суспільних стосунків та напрямів культурного відвзаємлення, що настала від другої половини 80-их років минулого століття, уприступила до вивчення *нові-давні* джерела з історії української мови. Перевидання надзвичайно цінних з цього погляду письменницьких текстів, історичних та лексикографічних джерел, яке відбувалося водночас із якнайширшим суспільним усвідомленням проблем мовної ситуації в Україні та соціального статусу української мови, цілком змінило дослідницьке тло, закладене вишколом радянської доби. Ці тексти явили кількісно й якісно настільки значну сукупність мовних одиниць, що захитали узвичаєні погляди на історію мови і спричинили розшарування не лише світоглядних позицій, а й особисто-емоційних настанов сучасних українських мовознавців. Саме це розшарування й досі стоїть на заваді всебічного й науково вмотивованого дослідження західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. та його впливу на розвиток стилістики, синоніміки української літературної мови.

Соціально-реабілітаційний аспект дослідження та досягнення здобутків західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. окреслюється ще й тим, що в громадсько-політичному, культурному й науковому житті України кінця 80-их – початку 90-их років минулого століття ця тема з’явилася синхронно із усіма іншими, так би мовити, „реабілітованими” темами. Спільність цього контексту виявилася навіть у тій самій словотвірній моделі термінів, що ними позначали спричинені тоталітарною системою руйнівні процеси в бутті нації, – *геноцид*, *етноцид*, *лінгвоцид**. У цьому ж ряду перебуває і термін *вербоцид*, що, чи не вперше вжитий, прозвучав у виступі Юрія Шевельова на I-ому конгресі Міжнародної асоціації українців у кінці серпня 1990 р. у Києві.

Виняткового значення при цьому набуває увага до культурно-писемної традиції мови, адже саме традиція покладена в основу одного з критеріїв

---

* У 1990 р. в журналі „Дніпро” опубліковано есей Оксани Забужко „Мова і влада”. Термін *лінгвоцид* ужито в ньому чи не вперше – ним позначено політику відчуження

нормативності мовної одиниці, кодифікації її літературномовного статусу. Про важливу роль традиції у відродженні або й у створенні соціолекту української мови – „і для вислову вищих ідей, і для всіх інших ідей також” – дедалі частіше говорять на представницьких зібраннях українських мовознавців і літературознавців. Мовиться, зокрема, й про те, що новітні процеси словникового розвитку мають відбуватися „уже не способом калькування, але з увагою на історичні традиції розвитку української мови. Щоб за тим словом стояла українська культура, і щоб те українське слово представляло її, її існування і її тяглість” [Онишкевич 1997, с. 20].

У цьому пункті сходяться вже три аспекти проблеми мовної спадкоємності – і культурно-історичний, і соціально-реабілітаційний, і загальнотеоретичний. Адже поняття мовної спадкоємності, яке зовні дотичне до потреби реабілітувати

народів від їхньої мови для створення „нової історичної спільноти – радянського народу”. Практичне втілення такої політики О. Забужко назвала „грандіозним, воістину космічним експериментом над людиною”, а саму себе – українку з покоління, яке вже не знало природного рідномовного середовища, – „щасливо зацілілою жертвою масового надлюдського експерименту” [розріджений шрифт – автора]. Власне, це й спонукало О. Забужко – письменницю, філософа, культуролога – висловитися на „нефахову” для неї тему „мова і влада” у такому контексті: „Нещодавно В. Аксьонов в інтерв’ю журналові „Огоньок” (1990, № 2) поділився з читачами своїм розчуленням од перебування на батьківщині: що то, мовляв, за дивовижне відчуття – блукати московськими вулицями, слухаючи, як перехожі балакають по-російськи, адже в еміграції звикаєш озиратися на звук рідної мови... Заздрю В. Аксьонову: я, українка, народжена й зросла в українському (авжеж пак!) місті, всеньке свідоме життя отак рефлекторно озирваюся на звук рідної мови не десь там, а власне в себе на батьківщині, бо одразу за порогом мого помешкання – вже на сходах! біля ліфта! – починається нескінченна мовна „полоса отчуждения”, в якій спливає дві третини мого активного життєвого часу. Усією своєю духовною істотою, свідомістю та підсвідомістю я, отже, знаю, що таке пресинг лінгвоциду і чим він загрожує особистості” [Забужко 1999, с. 101; розріджений шрифт мій – Л. Т.].

За 15 років термін *лінгвоцид* фактично набув офіційного статусу. І хоч його поки що не включено до енциклопедії „Українська мова”, проте він уже фігурує в назві збірника документів і матеріалів „Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду”. Його упорядкували Лариса Масенко, Оріся Демська-Кульчицька, Віктор Кубайчук, а видано в „Києво-Могилянській академії” 2005 р. У збірнику вміщено історичні документи та мовознавчі матеріали, що стосуються мовної політики радянського керівництва на теренах України і розкривають механізми лексикографічного, термінологічного й правописного нормування української мови, метою яких, починаючи з 1930-их років, було поступове вилучення питомих рис лексики, фразеології, навіть деяких словотвірних та граматичних форм і заміна їх кальками з російської мови або ж властивими для російської мови запозиченнями з інших мов. Ще й у середині 1970-их діяла „тенденція до інтерсхідно-слов’янізації соціально-економічної термінології в процесі перекладання творів Леніна”, що виявлялася „в поступовому засвоєнні українською мовою термінів інтернаціонального характеру” [„Українська мова у XX сторіччі...” 2005, с. 362].

несправедливе усунення мовних одиниць з активного вжитку, має й глибоку внутрішньосистемну мотивацію. Ця мотивація випливає з того, що й живе функціонування мови (життя слів), і її системні властивості можуть бути описані в тих самих категоріях – *традиції-спадкоємності-вартості*. З цього приводу можна б і варто навести міркування Фердінана де Сосюра щодо загальних відношень між елементами мовної системи, які в частковому випадку можна тлумачити і як відношення між словами.

У своєму „Курсі загальної лінгвістики” Ф. де Сосюр зазначав, що „відношення й відмінності між елементами мовної системи розгортаються у двох різних сферах, кожна з яких породжує свій клас мовних вартостей. <...> Вони відповідають двом формам нашої розумової діяльності, однаково необхідним для життя мови. З одного боку, слова в розмові внаслідок взаємного зчеплення вступають одне з одним у відношення, зумовлені лінійним характером мови, який заперечує можливість одночасної вимови двох елементів. Ці елементи шикуються один за одним у потоці мовлення. Такі сполучення, які спираються на послідовність, можна назвати синтагмами. <...> Член синтагми отримує мовну вартість лише внаслідок свого протиставлення до попереднього члену або наступного, чи до того й іншого разом”. Асоціативні ж відношення „не спираються на послідовність, локалізуються в мозку і складають частину наявного в пам’яті скарбу, який і становить мову в кожного індивіда”. „Синтагматичне відношення перебуває *in praesentia*: воно ґрунтується на двох чи більше членах, також наявних у фактичній послідовності. Навпаки, асоціативне відношення поєднує члени *in absentia* у *віртуальну мнемонічну послідовність*” [Сосюр Фердінан де 1998, с. 156-157]. Трапляються готові речення і вислови, у яких „звичай забороняє щось змінювати, навіть коли, поміркувавши, ми розрізняємо в них частини зі значеннями <...>; такі звороти не можна імпровізувати, вони надаються традицією вже готовими” [ibidem, с. 158; курсив мій – Л. Т.].

Прикметно, що для аналізу асоціативних та синтагматичних мовних відношень Ф. де Сосюр застосовує таку термінологію, яка й досі може сприйматися метафорично: відношення як *мовна вартість*; мова індивіда як *наявний в пам’яті скарб* асоціативних відношень; *звичай забороняти* зміну послідовності елементів синтагми; звороти, *надані традицією* вже готовими. Проте „саме сукупність асоціативних і синтагматичних відношень і становить мову, вона ж спрямовує її функціонування; перше, що нас вражає в цій організації, – це синтагматичні єдності: майже всі одиниці мови залежать або від того, що їх оточує у мовленнєвому ланцюжку, або від частин, з яких вони складаються самі” [ibidem, с. 162].

У світлі наведених теоретичних міркувань втрати української мови, спричинені негативною оцінкою західного варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., призвели не просто до кількісної втрати мовних одиниць, до занедбання мовної спадщини і традиції літературної мови як територіально-

соціальної цілості. На жаль, без перебільшення можна стверджувати, що упродовж останнього століття українці й українська мова (наша мова!) зазнали втрати мовної вартості, ушкодження свого віртуального світу саме через втрату усталених зв'язків і відношень між словами і значеннями, через втрату традиційно закріплених синтагматичних єдностей і фразеологічних зворотів та їх асоціативних гнізд у свідомості мовців.

Нормативно-функціональний аспект проблеми мовної спадкоємності перебуває в органічному зв'язку із нормативно-стилістичним. Адже поняття норми визначає рівень літературності мови. З іншого боку, поняття норми тісно в'яжеться з поняттям варіантності, „з існуванням у мові не одного, а кількох однозначних або синонімічних елементів, що перебувають в опозиції до інших однорідних елементів її системи. Варіантність норми дозволяє кожному мовцеві добирати саме ті її засоби, за допомогою яких він може найкраще висловити свої думки і почуття” [Жовтобрюх 1967, с. 56]. За слушними міркуваннями І. Матвіяса, „мовна норма – поняття історичне. Воно виникає з потенційних можливостей мови як системи виражальних засобів. Процес формування мовної норми здійснюється на основі потенційних можливостей різної реалізації мовних засобів, закладених у мові як системі, у процесі суспільного користування мовою. Периферійні діалектні особливості мови становлять джерело добору мовних елементів у процесі нормування української літературної мови” [Матвіяс 1971, с. 73]. М. Пилинський стверджував, що „можливість кількох нормативних реалізацій у кожній мові корениться насамперед в особливостях її системи і структури, але сама поява таких реалізацій, причому не як поодиноких фактів індивідуального мовлення, а теж як певної системи, тобто у вигляді протиставлених один одному рядів реалізацій, цілком залежить від особливостей функціонування мови в певному суспільстві, від складу і структури цього суспільства” [Пилинський 1976, с. 14]. Зі свого боку можна додати, що варіантність, існуючи як властивість літературної норми на синхронному рівні, завжди є наслідком діахронічних мовних процесів і можливими шляхами її появи є контамінація писемних традицій, територіально-діалектних та територіально-культурних впливів.

Свого часу Л. Щерба дав оригінальне тлумачення розвинутої літературної мови як складної системи більш або менш синонімічних засобів вираження, так чи інакше співвіднесених один з одним. Поглиблюючи цю думку, Н. Толстой зазначав, що „кожна стилістика ґрунтується на системі синонімів, на синоніміці лексичній, словотвірній, морфологічній і синтаксичній, на синоніміці слова, сполучень слів і тексту, на синоніміці основних одиниць мови та їх комбінацій. При цьому очевидним є те, що лексична синоніміка виявляється головним і найбільш яскравим показником диференціації основного і додаткових <...> кіл позначення тих самих понять” [Толстой 1988, с. 19]. У формуванні лексичної синоніміки української мови важливу роль відігравали чинники історичні, що

визначили специфічну роль тих чи інших говіркових масивів у збагаченні словникового запасу літературної мови й виробленні її гнучких стильових норм.

Мовна норма є також і соціальним явищем [Пилинський 1976, с. 64]. Історико-соціальний контекст функціонування мови, зокрема – взаємини з іншими мовами, які символізують певну культуру, а нерідко – й політику, справляють суттєвий вплив на формування уявлень про те, який із варіантних чи синонімічних засобів мови бажано кодифікувати в статусі нормативного, а який – вилучити із нормативного вжитку.

Нормативно-функціональний аспект проблеми мовної спадкоємності виразно поєднується із соціально-реабілітаційним, оскільки історична доля західноукраїнського варіанта літературної мови, власне, його функціональний занепад відображає трагічну долю національно свідомої інтелігенції й усіх тих широких соціальних верств українців, які відчували із нею духовну спорідненість. Політичні репресії й таврування „буржуазного націоналізму” зламали долю мільйонів людей. А вульгарно-пролетарська ідеологізація процесів розвитку й нормування української літературної мови під прапором інтернаціоналізму приречла на забуття імена письменників, що творили цю мову, тексти, що зберігали її цілісний образ, слова, що вмістили у собі пізнавальний й емоційний досвід тисяч поколінь.

§ 1. 7. Соціально-реабілітаційний аспект проблеми мовної спадкоємності

Єдиним найповнішим зібранням лексики української мови й донині залишається 11-томний „Словник української мови”, виданий у 1970–1980 рр. На Четвертому міжнародному конгресі україністів, що відбувся у серпні 1999 р. в Одесі, члени-кореспонденти НАН України Іван Вихованець, Анатолій Непокупний, Орест Ткаченко виступили зі спільною доповіддю „Про новий тлумачний словник української мови”, давши фахову оцінку й 11-томному „Словникові...”. У доповіді наголошувалося на тому, що цей словник „відобразив у собі не лише ті лексичні скарби, які своїми творами залишили у спадок нащадкам класики української літератури, але й, на жаль, значною мірою вже невідворотні наслідки величезного впливу російської мови, яка домінувала майже в усіх сферах громадсько-політичного, ділового, господарського та культурного життя в Україні” [Вихованець, Непокупний, Ткаченко 2002, с. 19]. Укладався цей словник під ідеологічним тиском, за умов директивного втручання в українську лексику, „з орієнтацією вже й на українську „общепонятность”, з гонінням на так звані „вузькі далектизми” та списками відлучених від української мови слів, які навіть не могли потрапити до друку. <...> Через усі ілюстративні матеріали СУМу червоною ниткою проходить марксистсько-ленінська ідеологія та практика комуністичного будівництва в СРСР [ibidem, с. 19-20].

До прикладу можна навести характерне для радянського ідеологічного дискурсу дієслово **таврувати / затаврувати**, яке часто використовувалося в партійній публіцистиці для боротьби з „ідейними ворогами”. З ілюстративних контекстів до цього дієслова, вміщених у „Словнику української мови”, постає непримиренний дух комуністичної доби – з відповідними знаковими постатями вождя (Леніна), з апелюванням до російських, в тому числі й пролетарських, письменників-авторитетів (Пушкіна, Горького). Це – з одного боку, а з іншого – ідеологічні супротивники більшовиків й „вороги радянської влади” – борці за українську державність (Центральна рада і „буржуазні” націоналісти). Цитуються й відповідні джерела – „Біографія Леніна”, журнал „Комуніст України”, „Літературна газета” (за 22 січня 1948 р. – дата безсумнівно пов’язана з 21 січня 1924 р., днем смерті Леніна), порівн.:

таврувати, *перен.* – „суворо засуджувати когось, щось, картати, викривати чийсь дії, вчинки”: *Бо те, про що колись ти [О. Пушкін] мріяв, у сто раз більше розцвіло! Зерно ж і ти своє тут сів, тавруючи царизму зло* (Тичина, II, 1957, 242); *Володимир Ілліч нещадно таврував і такі пережитки старого ладу, як лицемірство, неправдивість, нечесність, зазнайство, розходження слова і діла тощо* („Комуніст України”, 2, 1966, 52); *Образно. Тут кожна руїна, здіймаючи вгору обгорілі уламки стін, таврувала війну* (Журахович, Опов., 1956, 225);

таврувати ганьбою (презирством і т. ін.) – суворо засуджувати когось, щось; викривати чийсь дії, вчинки, вказуючи на ганебність їх. *Підтримуючи боротьбу трудящих України проти націоналістичної контрреволюції, В. І. Ленін, ЦК РСДРП (б) в своїх листах і зверненнях таврували ганьбою Центральну раду, викривали її зрадницьку роль* („Комуніст України”, 3, 1966, 69) (СУМ, X, с. 13; том видано 1979 року).

затаврувати – дієслово доконаного виду до таврувати: *Ленін затаврував зраду вождями II Інтернаціоналу справи пролетаріату* (Біограф. Леніна, 1955, 134); *У землю і вогонь, у силу людських рук, У мудрість книг залюблений без міри, Навік затаврував він [М. Горький] життя сіре* (Рильський, I, 1956, 321);

затаврувати ганьбою – суворо засудити, визнавши чий-небудь вчинки ганебними: *Історія затаврувала ганьбою тричі мерзенних запродавців, буржуазних націоналістів* („Літературна газета”, 22.I.1948, 4) (СУМ, III, с. 341, том видано 1972 р.).

„Таврування” слів, розпочате ще на початку 1930-их років, тривало понад 50 років. Особливо це стосувалося слів та словоформ, що бодай якимсь натяком асоціювалися із західноукраїнським середовищем кінця XIX – початку XX ст. – з українським П’ємонтом. Як зазначає Л. Масенко, для спрямування української літературної мови Радянської України в бік максимального зближення з російською „необхідно було перервати досягнуту в 20-х роках єдність української літературної мови, вилучити ті елементи, що ввійшли до неї із західноукраїнських діалектів і з галицько-буковинської літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. З цією метою демагогічно абсолютизувався вплив польської мови на західноукраїнську літературну мову, а вся діяльність мовознавців 20-х років, спрямована на розширення словникового складу літературної мови шляхом об’єднання різноговіркових елементів усіх українських земель, в тім числі

західноукраїнських, безпідставно оголошувалася полонофільською”; українських мовознавців звинувачували у „спрямуванні розвитку української мови в бік польської буржуазної культури”, у впровадженні „маловідомих або й зовсім невідомих трудящим масам УСРР полонізмів” [Масенко 2004, с. 37-38, с. 45].

У повоєнний час, коли західноукраїнські землі ввійшли до складу Радянської України, ідеологічна оцінка процесів мовного розвитку особливо загострилася. У поглядах на західноукраїнську мовну практику, зокрема на мову письменників, що походили з цих земель, запанувала парадигма злочину: ці письменники і літературознавці завинили „перед партією і народом” тим, що „вигадали версію про дві літературні мови”, „засмітили українську мову іноземними елементами”, створювали літературну мову „штучно”.

У середині 1990-их років опубліковано (вже помертвено) статтю Зиновії Франко „Варіантність, чи територіальна відмінність, української літературної мови”. У ній авторка цитує характерну для методології українського радянського мовознавства початку 1950-их працю І. Білодіда „Могутня зброя в боротьбі за розвиток мовознавства”: „Історичні, справді наукові дані розбивають буржуазно-націоналістичні вигадки про роль „Заходу” в розвитку української мови і пущену буржуазними націоналістами західноукраїнських областей версію про „дві літературні мови”. Цю версію не випадково підтримували австро-німецькі колонізатори Західної України. Українські націоналістичні письменники і літературознавці доклали всіх зусиль для того, щоб засмітити українську мову германізмами та іншими іноземними елементами, намагаючись штучно створити „літературну мову”, що протистояла б справжній українській загальнонародній мові, в основі якої лежить полтавсько-київський діалект” („Більшовик України”, 1952, № 6, с. 44). З. Франко зазначає, що „пафос статті був спрямований на знецінення літературно-мовних надбань українських земель, що не були під Росією, спочатку царською, а потім сталінською, і не зазнавали її „благотворного впливу” – і далі авторка подає суттєве застереження: „Можна було б і не цитувати висловлень із статті, яка вже давно має право кваліфікуватись як данина сумнозвісній епосі, якби не те, що в ній знайшла вияв і досі непереборена нівеляційна настанова щодо західного варіанту, трактування його як обласного з штучно іномовними привнесеннями, а не як повноцінного в партнерстві зі східним, і якби ця стаття не стала початком недопускання майже нічого з того варіанту в літературний фонд, а звідси й в лексикографічну продукцію” [Франко З. 1995, с. 170].

Особлива прискіпливість до словесного наповнення тексту виявилася в рецензуванні перекладів українською мовою творів зарубіжної класичної та сучасної літератури. Фактично впродовж усього свого творчого життя такої критики зазнавав Микола Лукаш – найбільш талановитий з українських перекладачів і найбільш допитливий шукач забутих лексичних і фразеологічних скарбів української мови. У статті Максима Стріхи „Микола Лукаш – критик і перекладознавець” згадано про один із промовистих фактів творчої біографії

М. Лукаша – його відповідь критикам на закиди щодо „неорганічності, надмірної заархаїзованості” перекладу „Фауста” (свою відповідь М. Лукаш підготував як серію з трьох статей). У спростуванні тверджень опонентів він „виявляє справді енциклопедичну обізнаність на джерелах в усьому історичному та регіональному обсязі української мови”. Сам М. Лукаш сприймав таку критику із сумною іронією і сам про себе говорив таке: „Лукашеві можна шити які завгодно гріхи, але цього – незнання рідної мови, – мабуть, таки не варто. Коли ж я її не знаю, то при мені залишається бодай гірка втіха, що я поділяю це незнання з Франком, Кримським та Грінченком” [Стріха 1992, с. 18].

Найбільшій гостроті критика досягла у середині 1970-их, власне, це були вже не стільки лінгвістично фахові зауваження, скільки політичні звинувачення: „Головні недоліки мови деяких сучасних перекладів виявляються насамперед у тенденційному прагненні окремих перекладачів і видавничих редакторів наблизити мову перекладу, тобто мову сьогодення, до мови перекладів, здійснюваних у 20-і роки, отже, перекреслити досягнення п’ятидесятирічного розвитку української мови в сім’ї вільних братніх народів СРСР. Тенденційність виявляється в непомірно широкому й стилістично неправильному вживанні діалектизмів, у зниженні стилю оповіді, що нерідко призводить до змістових помилок, у культивуванні архаїзмів, непотрібних запозичень та сконструйованих під архаїзми слів, у невиправданому наданні перекладним творам „українського”, точніше, навіть „обласного” колориту, у запровадженні штучних, пропонованих у 20-і роки націоналістично настроєними письменниками і мовознавцями конструкцій і форм” [„Українська мова у XX сторіччі...” 2005, с. 327].

Серед авторів, чиї переклади аналізувалися, М. Лукаша не названо – вочевидь через те, що на той час його вже було виключено зі Спілки письменників України, проте в переліку слів, які піддаються засудженню, чимало таких, які характерні й для мови його перекладів: *звинний, здольний, нездалий, справдеиний, зазлість**, *пательня, слоїк, справуночок, тлум, частунок, запосісти* та ін.

У збірнику „Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду” вміщено *Реєстр репресованих слів* (с. 356-399), що їх у різний час замінили й намагалися вилучити з української мови шляхом її директивного „унормування”. Цей реєстр, хоч він далеко ще не повний, має надзвичайно велику пізнавальну й документальну вартість. Для тих, хто в наш час розмовляє українською мовою, цікаво було б довідатися, що згідно з директивами початку 1930-их рр.

* Слово *зазлість* наводиться в ряду прикладів новостворених слів, які „своєю морфологічною будовою нагадують нормативні, зафіксовані в словниках, проте відрізняються від останніх суфіксами, префіксами, закінченнями тощо”; при слові зазначено, що тільки з контексту можна здогадатися, що воно означає [„Українська мова у XX сторіччі...” 2005, с. 334], проте насправді слово *зазлість* належить до давнього лексичного шару, сформованого ще в староукраїнську добу, й має, окрім того, фразеологічні зв’язки. Докладніше про це див. у статті: *Л. Ткач, О. Федуневич-Швед. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша у її зв’язках із традиціями західноукраїнського*

загальновживане нині слово *відсоток* вважалося і „застарілим”, і „штучним”, і „діалектизмом” – його потрібно було замінити словом *процент*. Слово *достеменно*, яке тепер можна почути мало не в кожному випускові телевізійних новин й у мовленні політиків, тоді кваліфікувалося – як „штучний архаїзм”.

Майже всі рекомендації початку 1930-их рр. щодо заміни одних слів на інші мали політичне підґрунтя й відображали „інтернаціоналістичну” ідеологію пролетарської доби, що фактично – за своїм змістом, а не гаслами – була антиукраїнською й мала на меті нівелювати ті етапи історії українського народу й української мови, що їх не можна було пов’язати в одне ціле з російською історією.

Так, напр., слово *предметовий* потрібно було вилучити через те, що його утворено „на польський зразок”, а „безпідставному, всупереч живій мові трудящих, поширенню прикметників з суфіксом *-ов(ий)*” – таких, як *атомовий*, *високонпруговий*, *предметовий*, у середині 1930-их рр. протиставлялося поширення прикметників із суфіксом *-и(ий)* – *атомний*, *предметний* тощо – за формою таких, як у російській мові.

„Полонізми” *мосяж* і *цаль* потрібно було замінити відповідно на *латунь* і *дюйм*, між тим обидва ці слова свого часу запозичено з німецької мови: *мосяж* нім. „металь, мішанина міді і цинку” (Словник Кузелі, с. 208), *цаль* нім. „міра довжини = $\frac{1}{12}$ стопи” (Словник Кузелі, с. 319).

Уже в середині 1970-их пропонували звузити вживання „полонізму” *краватка*, хоч, за відомостями „Етимологічного словника української мови”, це слово поширене практично в усіх слов’янських мовах (п. *krawat* „краватка” (заст. *krawatka*), ч. *kravata* (заст. *kravát*), слц. *kravata*, вл. *krawata*, м. *кравата*, схв. *кравата*, слн. *kraváta* „тс.”), а також у французькій, німецькій, італійській мовах. На думку дослідників, в українську мову слово *краватка* запозичилося через польську з французької, а фр. *cravate* оформилося внаслідок народної вимови слова *croate* (< іт. *croato* (н. *Kroáte*) < схв. *hrvát* „хорват” у значенні „кольорова хустка, яку носять на шії (частина одягу хорватських ландскнехтів у французькій армії” (згодом „краватка”) (ЕСУМ, 3, с. 71). Варто додати, що слово *die Krawatte* („галстук, краватка”) вживається й у сучасній німецькій мові – попри те, що саме з німецької мови походить і його синонім *галстук* (давніша форма в українській мові *гальштук* (Словник Кузелі, с. 65). Доволі цікаву картину виявляє й „Словник української мови” у статті на слово *краватка*. Воно подається без обмежувального маркування в значенні „зав’язана вузлом під коміром сорочки, блузки смужка тканини, яку носять для прикраси”; ілюстративні контексти наведено з творів М. Коцюбинського (*краватки з крепу*); Н. Рибак, М. Зарудного; номінативне сполучення *піонерська краватка* – „трикутна червона хустина, яку носять піонери на шії,

зав'язуючи довгі її кінці вузлом" подається за твором О. Гончара; наведено й окремі словосполучення з прикметником **краватковий**: *краватковий вузол*; *краваткова тканина*; *краваткова фабрика* (СУМ, IV, с. 318). Що ж до слова **галстук**, то пояснення його значення включає синонім *краватка*: „стрічка, смужка тканини, яку пов'язують під коміром сорочки, блузи і т. ін. вузлом або бантом; краватка" (ілюстративні контексти з творів І. Нечуя-Левицького, О. Донченка, Ю. Смолича (*шовковий галстук-самов'яз*); а номінативне сполучення **піонерський (червоний) галстук** – „червона косинка, яку пов'язують піонери під коміром довгими кінцями наперед" – ілюструється поезією М. Рильського (*На білім платті галстук піонерський Трояндою червоною жарів*) (СУМ, II, с. 21). Прикметників, утворених від іменника **галстук**, „Словник української мови" не подає. Отже, саме слово **краватка**, а не – **галстук**, мало вищий ступінь адаптації в українській мові.

Слова, спільні з польською мовою, замінювали й без спеціального вмотивування, хоч, як можна довідатися з ілюстративних контекстів до цих слів у „Словнику української мови", їх уживали М. Коцюбинський, Леся Українка, Ю. Смолич, напр.:

бігуновий – на **полярний**:

[**бігун**, *заст.* – 1) полюс: *Найхолодніше [на землі] коло бігунів* (Сл. Гр. [I, с. 61, „Дещо про світ Божий", вид. четверте, К., 1882]); * У порівн. ...*вона і світ були [немов] два бігуни*, які ніколи не стрінуться (Коцюбинський); 2) *перен.* те, що цілком протилежне іншому: *Я оце, опинившись між двома критичними бігунами*, думаю взяти якраз посередині, то, може, тоді якраз по правді буде (Леся Українка) (СУМ, I, с. 175)];

вагало – на **маятник**:

[**вагадло**, *заст.* – маятник: *Тодішні дзигарі не дзвонили і не мали вагадла* (Коцюбинський) (СУМ, I, с. 274)];

виміна – на **обмін**:

[**вимін**, *ч., виміна, жс.* – дія за знач. виміняти і вимінювати, форма *жс. р.* у творі Ю. Опільського (*виміна кун*) (СУМ, I, с. 431)];

дзигарі – без слова-замінника:

[**дзигарі**, *мн., заст.* – годинник: *Панич [дивиться] на невеличкі дзигарі* (Мирний); *Чути було лише, як ритмічно цокають великі дзигарі на стіні біля буфета* (Смолич), * У порівн. *Монотонно і безконечно [гупали слова], наче великі дзигарі рахують хвили* (Коцюбинський); *дзигарики завбільшки з квасолину* (Бурл.) (СУМ, II, с. 267)].

Відомий більшовицький реформатор української мови Андрій Хвиля, автор агітаційної брошури „Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті" (1933 р.), а також інші діячі цього часу пропонували замінити **загал** – на **сукупність** (порівн. рос. *совокупность*); **жмут** – на **пучок**; **зірка** – на **зоря**; **кляса**, як „не властиве мовленню мас", – на **клас**; **мапа** – на **карта**; **мастиво**, „вигадане слово, провінціалізм", – на **мастика**; **парлямент**, як „не властиве мовленню мас", – на **парламент**; **паралеля**, „спотворення української мови", –

на *паралель*; *пустеля* – на *пустиня*; *улоговина* – на *западина* і багато ін. Уніфікацію словникового складу мов провадили під гаслами боротьби з „націоналістичною тенденцією”, що вела до нібито „штучної розбіжності між українською та російською мовами”: дієслова *тамувати*, *утамувати*, *угамовувати*, *гамувати* потрібно було вилучити, а залишити тільки *зупиняти*, *спиняти*; замість *мірило* – залишили *масштаб*; замість *осередній* – тільки *внутрішній*.

Негативної оцінки зазнавало й термінотворення на питомому українському ґрунті. Терміни, легкі для розуміння, з прозорою внутрішньою формою, оголошувалися „штучними так званими українськими словами”, які „ніякого поширення серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас не мали і не мають”. Цікаво, що замість них потрібно було вживати терміни іншомовні, напр.: замість *вигинок* – *сектор*, замість *угинок* – *сегмент*, замість *писмівка* – *курсив*, замість *світломір* – *фотометр* тощо. Навряд, щоб такі „нештучні” українські слова, як *сектор*, *сегмент*, *курсив*, *фотометр*, були поширені „серед широких багатомільйонних робітничих та колгоспних мас”, зате вони були поширені в російській мові. І це був достатній аргумент для боротьби зі „штучними” українськими словами-термінами.

Небажаними в ролі термінів оголошували й давні питомі слова (напр., замість *громада* потрібно було вживати *община*), і давні запозичення, широко представлені в текстах універсалів українських гетьманів, як, напр., *шарварок*, що означало одну з традиційних, феодальних форм повинності – участь людей певного міста чи села у гуртовому лагодженні доріг, мостів, гребель (з *нім. die Schar* – „гурт людей, юрба”, *werken* – „працювати, майструвати”; також *n. szarwark, іст.* – „гузова повинність”). На західноукраїнських землях така форма гуртової праці проіснувала аж до початку ХХ ст., проте після скасування панщини це була вже не феодальна, а громадська повинність, ухвалювана громадською радою. Так, зокрема, в популярній брошурі С. Смалъ-Стоцького „Громада, або який лад і порядок має бути в громаді, які права має громада, громадянин, старшина і рада громадська, як вибирає ся раду громадску і старшину / Для руских громад на науку” (Чернівці, 1900) можна прочитати таке: *На утриманє доріг в добрім стані потрібно гроший, але Рада громадська може ухвалити шарварок, т. зн. пішу або тяглу роботу коло доріг, як до споможности кожного* (Громада, с. 13)*.

Зі щирим подивом, до якого додається й щире обурення, читаємо, що:

слово *жмуток* потрібно було замінити на слово *пучок* (!) – замінити слово, без якого годі уявити історію української літератури й постать у ній І. Франка – з його збіркою „Зів’яле листя”, з циклами уміщених у ній віршів,

---

* „Словник української мови” цього новішого значення окремо не подає, а фіксує лише таке: „додаткова до панщини феодальна повинність по будівництву і ремонту мостів, шляхів, гребель, панських будинків і т. ін.” (СУМ, XI, с. 411).

які сам поет назвав *жмутками* (*Перший жмуток, Другий жмуток, Третій жмуток*);

слово *завше*, яке міцно вжилося у нашу свідомість насамперед завдяки Симоненковим поетичним (а згодом – і пісенним) рядкам *Можна вибрати друга і по духу брата, Та не можна рідну матір вибирати. За тобою завше будуть мандрувати Очі материнські і білява хата*, що це слово – „розмовне; штамп, який втратив стилістичну виразність”.

Десять років тому, на 16-й Річній Конференції Української Проблематики в Іллінойському університеті, Лариса Онишкевич виголосила доповідь на тему „Наші сьогоденні мовні проблеми або: Що поза словом?” У ній подано і типологію, і приклади фактів усунення українських слів на користь „інтернаціональних” для створення спільного лексичного фонду з російською мовою: „колись риба, яку їли українці століттями, називалася *пструг*, але задля „спільного фонду” вона перетворилася на *форель* (бо так у російській мові звучить запозичена з німецької назва „лосося благородного”); чи прегарний кущ *ясмину* (у Голоскевича, 1929 р., це чуже слово вже було зукраїнізоване, так само, як і *півонія*), тепер передається вже як *жасмин*”; „за часів УРСР все типово українське діставало неофіційний ярлик „нижчого”, „простішого” або „загрозливого” (саме тому не дозволили друкувати продовження Словника синонімів Андрія Багмета 1962 р., бо він ілюстрував багатство української мови, її генофонд) [Онишкевич 1997, с. 14-16]. На думку Л. Онишкевич, для того, щоб стати „престижною”, чи навіть „перспективною” (за давнішою термінологією), українська мова мусить себе заявити як мова без страху перед накиненими нормами – тоді українське слово представлятиме українську культуру, її існування і традиції [ibidem, с. 19-20].

Збірник „Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду”, що з’явився 2005 р., став першим реєстром фактів усунення з української мови слів, що відбивали самотні шляхи історії української державності, літератури, культурних традицій. За кожним із таких слів приховано складні переплетива географічних шляхів, політичних подій, міжетнічних взаємин, що впродовж століть впливали на формування лексичного фонду української мови на всьому обширі її діалектної території. Історичне коріння виявилось настільки міцним, що плани лінгвоциду не мали того успіху, на який сподівалися його ідеологи й виконавці.

§ 1. 8. Що – за словом?

Мова виявила свою силу й свою здатність до самозбереження й самовідтворення через волю поки що небагатьох представників різних поколінь, в тому числі – й молодших, до збереження традицій і спадщини української літератури й літературної мови. Характеризуючи розвиток словникового складу української літературної мови в кінці 80-их – 90-і роки ХХ ст., відомий мовознавець із Харкова професор Ольга Муромцева вказала на активний процес „відновлення вживання тих слів, що були тенденційно вилучені з української мови або віднесені на периферію словникового складу з позначками *застаріле, діалектне, книжне* тощо. Щоправда, в суспільстві, особливо в зросійщеній його частині, це явище викликає подив і твердження, що діаспора і галичани „псують” українську мову. Це стосується як термінів, що були вилучені з підручників, словників (*мана, відсоток, книгозбірня, світлина, спільнота, наклад, правник, обіжник* та ін.), так і загальноновживаних слів, на які в сучасних інтелігентських колах створюється певна мода (*наразі, зазвичай, навзаєм, засадничо, на кшталт, укшталтований, присутній, особень, первень, тяглість* і т. ін.). Не шукатимемо причин відродження й активізації таких слів дуже далеко: цьому сприяли нові видання українських учених та громадських діячів різних періодів, художні твори та публікації представників діаспори. Чи загрожує цей процес архаїзацією української мови? Гадаємо, це явище є природною реакцією освічених носіїв мови на її спрощення, втрату своєрідності за часів русифікації; це процес самоочищення мови від того, що нівелює її лексичний склад, граматичну структуру” [Муромцева 2002, с. 23].

Сучасне життя української мови – розмовна практика, літературні твори, пісенна естрадна творчість, засоби масової інформації, переклад зарубіжних кінострічок і серіалів – засвідчує зростання популярності тих слів, що їх ще на початку 1970-их вважали „небажаними”, зокрема, в мові тогочасних перекладів творів зарубіжної літератури. Причину „небажаності” слів убачали в тому, що вони мали характерне локальне забарвлення або відтінок застарілості і створювали „загрозу надто виразної „українізації” тексту” при перекладі реалій, специфічних для певного народу. Але ж до переліку слів, що створювали „загрозу українізації”, потрапляли не раз і такі, що з походження були не українськими, проте справді виразно виявляли самобутній шлях розвитку української мови.

1. 8. 1. Шарлат і пурпур. До штучних архаїзмів потрапило нині рідкісне, проте надзвичайно багате на історичні конотації слово *шарлатовий* – „пурпуровий, яскраво-червоний” [„Українська мова у ХХ сторіччі...”, с. 399]. На прикладі цього слова можна пересвідчитися, як слова, що впродовж багатьох століть уживалися в українській мові й увійшли до староукраїнських лексикографічних джерел, відсувалися на маргіналії її сучасного життя.

Так, у „Лексиконі...” П. Беринди іменник **шарлат** – „шовк (сдваб) багрового кольору” – виступає як український відповідник до церковно-слов’янського шарлатъ і шарлатъ – шарлатъ (ЛБ, с. 5); прикметник **шарлатний** називає колір (фарбу) одягу (*шати*), навіть подаються відомості про те, що цю фарбу добувають з крові морської черепашки (у П. Беринди – шарлатъ і шарлатъ): шарлатъ – шарлатъ і шарлатъ (ЛБ, с. 156). У „Малоруско-німецькому словарі” Є. Желехівського та С. Недільського слово **шарлат** подається з посиланням на твори М. Старицького й перекладається німецькою як *scharlachfarbenes* (Желех., с. 1084).

У сучасній німецькій мові *scharlach* також означає „яскраво червоний колір”. З огляду на це можна було б уважати, що в українську мову це слово запозичене з німецької. Проте наявність інших, близьких за звучанням слів, що позначають червоний колір, дозволяє й інші припущення щодо джерела цього слова в мовах європейських народів. Так, форми **шарлат**, **щерлат** зафіксовано в Словнику Грінченка: **шарлат** – рос. багрянец, пурпур; **шарлатовий** – рос. пурпурный, см. **щерлатний** (Сл. Гр., 4, с. 486, без іл.); **щерлатний** = шарлатовий: *Вилинули соколи з чужої сторони і сіли-упали в лісі на превольдобному дереві орисі, звели собі гніздо щерлатне, а знесли яйце жемчужне* (Сл. Гр., 4, с. 525; „Кієвская старина”, 1882). У „Словарі чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського подається фонетично близьке слово **шкарлат** – „червона краска” – і кваліфікується воно як запозичення з перської мови, а не з німецької (Словник Кузелі, с. 327).

Нарешті, в „Словнику української мови” подано по дві форми як для іменника, так і для прикметника: **шарлат** і **шарлах**, **шарлатовий** і **шарлаховий** – щоправда, не як фонетичні варіанти, а як різні слова, причому, з різним стилізовим маркуванням, проте контексти, подані до них, свідчать про безсумнівний зв’язок між позначуваними ними предметами: *шовки, сдваби, шарлати* (у М. Рильського) і *шарлаховий шовк* (у Зінаїди Тулуб), порівн.:

шарлат, заст. – пурпур: *В шовки, сдваби, у шарлати Одягнені, як на бенкет, Над Україною магнати свій хижий нап’яли намет* (Рильський);

шарлатовий, заст. – прикм. до шарлат (без іл.);

шарлах – фарба яскраво-червоного кольору (без іл.);

шарлаховий – яскраво-червоний: *Посол вклонився війську, розкрив скриньку, загорнуту в шарлаховий шовк, і витяг з неї пергаментний згорток* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 486); *Особливо красиві для бордюрів та узорчастих клумб і рабток темнолисті карликові сорти настурції з шарлаховими квітками* („Озеленення колгоспного села”, 1955, с. 212) (СУМ, XI, с. 413-414).

Як бачимо, ще в середині 1950-их рр. слово **шарлаховий** не вважалося застарілим і використовувалося у фаховій літературі, а слова **шарлат**, **шарлатовий** хоч і маркувалися як застарілі, проте виконували виразну стилістичну функцію – додавали історичного колориту художньому текстові.

Насправді ж існування цих двох слів у сучасній українській мові віддзеркалює різнобічні шляхи формування лексичного складу староукраїнської мови через її взаємодію із традиційними мовами європейської науки й освіти (грецькою, латинською) та живими розмовними мовами, носії яких провадили торговельну, ремісничу та іншого роду діяльність у містах і містечках старожитньої України. Давніше слова **пурпура** і **шарлат** належали до текстів різного стильового звучання, що відображали розмежування церковнослов'янської та староукраїнської мов за сферами функціонування, а також різні джерела запозичення слів – книжне (для слова **пурпура**) і світське, розмовне (для слова **шарлат**).

„Словник української мови” містить у своєму реєстрі іменник ***пурпур***, прикметники ***пурпурний*** і ***пурпуровий***, прислівник ***пурпурно*** (СУМ, VIII, с. 391-392). Пряме значення іменника – „фарбувальна речовина червоно-фіолетового кольору, яку добували в давні часи з залоз морського моллюска” – вказує на те, що обидва слова – і ***пурпур***, і ***шарлат*** – вірогідно, називали ту саму фарбу, адже й у П. Беринди сказано, що ***шарлат*** (ᠱaḍāu ᠱaḍēa᠋oī uɪ̯), роблять (÷ēī ūōū) з крові морської тварини: у „Лексиконі...” її названо æueäü ī îḍñéjé (ЛБ, с. 156).

В українській мові нового періоду всі ці семантичні кореляції збереглися. На це вказує і Словник Грінченка (*шарлат* – рос. багрянец, пурпур; *шарлатовий* – рос. пурпурный), і „Словник української мови”, зокрема, такі значення й контексти: *пурпур* – 1) „фарбувальна речовина червоно-фіолетового кольору, яку добували в давні часи з залоз морського моллюска”: *Червону фарбу пурпур в давнину добували з моллюска* (Наука...1957; розрідж. шрифтом – Л. Т.); 2) „темно-червоний або яскраво-червоний колір з фіолетовим відтінком; багрянець”; *пурпурний* – 1) „пофарбований пурпуром (про тканину, одяг та інші речі)”: *Гелена сидить на низькому різьбленому стільці і пряде пурпурну вовну на золотій кужіліці* (Л. Укр.); 2) „який має колір пурпуру; темно-червоний або яскраво-червоний з фіолетовим відтінком; багрянйй” – і порівняймо в П. Беринди (за вищеподаними контекстами): *сдвab багрової фарби*, або *шарлатна шата*.

Проте контексти „Словника української мови” свідчать не лише про збереження значення, а й про збереження додаткових семантико-стилістичних відтінків, якими розрізнялися слова *шарлат* і *пурпур*, *шарлатний* і *пурпурний* (*пурпуровий*) в староукраїнській мові. Найбільш виразно ці відтінки передано в „Словарі чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського: *пурпур* – „сильно червона краска; дорогоцінна матерія забарвлена пурпурою; червоний одяг, ознака високого церковного достоїнства” (Словник Кузелі с. 254; розрідж. шрифтом – Л. Т.). Отже, слово *пурпур* та похідні від нього слова співвідносилися насамперед із церковно-релігійною сферою й, відповідно, із текстами високого стильового звучання, а також – із побутом осіб, найбільш високо поставлених у соціальній ієрархії. Слово ж *шарлат* співвідносилося зі світським життям та текстами, що відображали побут інших соціальних верств.

Якщо уважно придивитися до тих контекстів, які подає „Словник української мови” до слова *пурпур* та похідних від нього слів, то в них виразно проглядаються саме такі семантико-стилістичні відтінки – почавши від Шевченкових рядків (*В термах оргія. Горять Чертоги пурпуром і златом. Куряться амфори*). Словам *пурпур* та похідним від нього перевага віддається тоді, коли письменник зображає події античної історії чи давньої історії України. Наприклад, у творах Лесі Українки контексти з цими словами виглядають так: *ступати на пурпур... не личить се рабині; Гелена .. пряде пурпурну вовну на золотій кужіліці; пурпуровою тканиною вистелена стежка від дверей до брами у домі аргоського царя Агамемнона; у Миколи Зерова: в заможньому домі ... ясним пурпуром .. горіли килими пишині .. по ложах слонової кості; батько Еней і товариство троянське .. на простелених тканиях пурпурних місця обіймають; у Семена Скляренка: пурпурова мантія із золотою каймою – одяг імператриці; у Зінаїди Тулуб: пурпур – одяг царів. І в тієї ж таки З. Тулуб – шарлаховий шовк виступає характерною деталлю у змалюванні подій з історії України XVII ст.*

Стилістичні функції слів *пурпур*, *пурпурний*, *пурпуровий*, *пурпурно* в сучасній українській мові* – творення образно-метафоричних описів природи, риторичних виявів емоційного стану людини і навіть (!) поезики революційних перетворень і боротьби – випливають із давньої риторичної стилістики церковно-релігійної літератури. У ХХ ст. на підсилення такої стилістики вплинула ще й російська мова: для називання того самого яскравого відтінку червоного кольору у ній було одне слово (*пурпур*), а в українській мові таких слів було два (*шарлат* і *пурпур*), проте в активному вжитку залишилося лише те, що було спільне з російською мовою.

1. 8. 2. „Полонізми” *філіжанка*, *цератка*, *карафка* свого часу потрапили до переліку „загрозливих” слів – насамперед через те, що їх вважали запозиченнями з польської мови. А проте предмети, що називалися цими словами, могли б утворити цілісну деталь типової музейної експозиції, адже свого часу вони були чи не в кожній українській хаті. І хіба ж ми не користуємося цими предметами тепер? То чому ж потрібно було відмовитися від слів, що здавна служили їх назвою? Чи не тому, що комусь ввижався за ними привид „галичанізмів”?

Особливо цікавою є історія одного з таких „загрозливих” слів. І слово це – *філіжанка*. У „Словнику української мови” свого часу воно подавалося без обмежувального маркування, проте тлумачилося через ототожнювальну формулу „те саме, що чашка” – що й служило для вказівки на те синонімічне слово, якому віддається пріоритет. За ілюстративними контекстами до слова *філіжанка* можна довідатися, що його вживали І. Франко, М. Коцюбинський (*кава запарувала у малих філіжанках*), Ю. Смолич, Григорій Тютюнник (у романі „Вир”). Причому, *філіжанкою* називали посуд, із якого п’ють не лише каву (як це асоціюється із Галичиною), а й чай (*філіжанка чаю, що парує на столі*) (СУМ, X, с. 592). Словник Грінченка подає форму *филижанка*, а значення самого слова перекладається російською як „чайная чашка”. Ілюстративний контекст наведено з „Енеїди” І. Котляревського (!): *А послі танців варенухи по филижанці піднесли* (Сл. Гр., 4, с. 376) – хоч у ньому, як бачимо, йдеться зовсім не про чай.

* „Словник української мови” подає такі контексти: *Пурпуром сонце на сході горить* (І. Франко); *Сонце заходило .. серед пурпурової пожежі* (І. Франко); *Завтра цвіт рясний троянди скине вповиття своє, Пурпуру пелюсток ніжних.. Вже не буде кривить надалі під замкнутим пуп’янком* (М. Зеров); *Ой, чи можна в світі жити без пурпурного питва!* (Кримський); *Непомітно надійшов ранок, залив пурпурним саявом ліс* (М. Шеремет, „В партизанських загонах”, 1947); *За вікном багрянела осінь. Земля красувалася в рум’яних яблуках, янтарних динях, пурпурових помідорах* (Л. Дмитерко, „Обпалені громи”, 1962); *Поля, де колос клониться тяжкий, Сади в плодах, мов пурпур огняний... – Це наше все, і це відстоїм ми* (М. Рильський); *Будень зафарбим пурпурно* (В. Еллан-Блакитний); *Зашемрав [вітер] стрічками знамен бойових, Їх золотом, пурпуром, синню й блакиттю* (М. Бажан) (СУМ, VIII, с. 391-392).

Поза словниками залишилася форма *хвіліжанка* – її вживає П. Гулак-Артемівський у жартівливому вірші „До Варки” – Купчинової Варвари Іванівни, знайомої П. Гулака-Артемівського, що вміла лікувати народними засобами йвилікувала героя цього вірша. „За сю ласку” він їй „дав би й на запаску”, та грошей не мав, а тому склав пісню:

*Покликали Варку,
Піднесли їй чарку:
Вона ж як погляне:
„Се, – каже, – погане!
Се, бач, од пристіту!”
Подай воду гріту!”
Подали водиці
І кухоль з полиці.
Звернула до сходу,
Подула на воду.
Перехрестилась
І помолилась;*

*І над водою –
Кив головою!
Кивала-кивала,
Шептала-шептала,
Подивилась в вічі,
І сплюнувши тричі,
Та й бурх солі в склянку,
Мабіть, з *хвіліжанку*!
„Витий же, – каже, –
Жінка дьогтем змаже”.
Витив, скривився,
Трохи не скрутився!*

(Г. Арт., с. 106).

Отже, виявляється, що в українській літературній мові нового періоду це слово вживали саме ті письменники, які й започаткували цей період, – аж ніяк не галичани – І. Котляревський, що походив з Полтавщини, та П. Гулак-Артемівський, що народився на Київщині, а більшу частину свого життя прожив у Харкові, викладаючи в університеті, а також у Харківському та Полтавському інститутах шляхетних дівчат.

Проте згодом уявлення про сферу побутування цього слова змінилося. У „Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова (1924 – 1933 рр.) воно подане із позначкою „західне” (*зап[адное]*) у словниковій статті при реєстровому слові російської мови „кофе”: *чашка кофе – чашка, (зап.) філіжанка кави* (РУС Кр., II, с. 342).

І справді, це слово й досі живе в частині південно-західних діалектів, особливо – на Поділлі* й у Галичині. Через те, напевно, й асоціюється з польськими лексичними впливами.

А от у видатного сучасного українського письменника Валерія Шевчука, що родом із Житомира, *філіжанка*, мабуть, фаянсова. У його романі-баладі „Дім на горі” вона наділена поетичним чаром передвечір’я й домашнього затишку:

...За вікном цвів срібно-синій сутінок. Цей сутінок застав надворі сивоволосого козопаса і його жінку. Вони сиділи за садовим столиком й пили вечірнє молоко. Мовчали, бо така була їхня заведенія, обоє були зморені, він – отим писанням на веранді, обвитій

* Особисто я в дитинстві чула це слово від своєї бабусі, у с. Зеленче Дунаєвецького району Хмельницької області: *філіжанкою* називали там бляшану кружку.

крученими паничами, вона – доїнням. Тепер біля їхніх правиць стояло по білій філіжанці, і оточував їх срібно-синій сутінок – тік на них, як те ж таки молоко. Минулий день стояв за їхніми спинами, як величезна істота, що теж випасла й випила свій сік, наслідком чого й став цей вечір, це молоко у **філіжанках** і ця тиша, що росте навколо, як квіти (Шевчук 1989, с. 29).

Філіжанка не була чужою для Максима Рильського, що народився на Київщині. Він зберігає це слово в чудовому своєму перекладі з польської Міцкевичевого „Пана Тадеуша”, зокрема – в описі звичаїв кавування, порівн.:

Różne też były dla dam I mężczyzn potrawy:

*Tu roznoszono tace z całą służbą kawy,
Tace ogromne, w kwiaty ślicznie malowane,
Na nich kurzące wonnie imbryki blaszane
I z porcelany saskiej złote filiżanki,
Przy każdej garnuszek miał do śmietanki.
Takiej kawy jak w Polsce nie ma w żadnym kraju:
W Polsce, w domu porządnym, z dawnego
zwyczaju,*

*Jest do robienia kawy osobna niewiasta,
Nazywa się kawiarka; ta sprowadza z miasta
Lub z wicin bierze ziarna w najlepszym
gatunku,*

*I zna tajne sposoby gotowania trunku,
Który ma czarność węgla, przejrzystość
bursztynu,*

*Zapach moki i gęstość miodowego płynu.
Wiadomo, czym dla kawy jest dobra
śmietana;*

*wsi nie trudno o nie; bo kawiarka z rana,
Przystawiwszy imbryki, odwiedza mleczarnię
I sama lekko świeży nabiału kwiat garnie
Do każdej filiżanki w osobny garnuszek,
Aby każdą z nich ubrać w osobny kożuszek*

(Міцк., с. 73)

*От подають гостям з напійками потрави
І різні закуски: копчені язички*

*Та мариновані по-давньому шинки,
Та мудро смажену в підлевах мудрих
птицю,*

*А понад тим усім панує у світлиці,
Як от над озером увечері туман,
Розлита в **золото саксонських порцелян**
На таці дорогій ароматична кавка.*

*Про польську каву йде по всіх усядах
слава:*

*За давнім звичаєм багатий кожен дім
Тримає дівчинку, що дивиться за тим,
Щоб каву варено найкращого гатунку,
Щоб способів таких додати до того
трюнку,*

*Коли він, як смола, і чорний, і густий,
А чистий, мов янтар, і, ніби мед, ясний.
Вона ж то добирає найліпшої сметанки,
І, розливаючи напій у **філіжанки**,
Сметану дібрану, в рум'яних козушках,
окремо кожному розносить по гостях.*

(Рильський-Міцк., с. 388)

На початку й у середині 1970-их **філіжанку** трактували як слово „обласне, застаріле, рідковживане; полонізм” і рекомендували вживати замість нього **чашку** [„Українська мова в ХХ ст...”, с. 397].

Додаткову інформацію про це слово знайдемо в „Словнику іншомовних слів” (за редакцією академіка О. С. Мельничука). У цьому словнику розкрито спільну причину появи **філіжанки** й у польській мові, й в українській – через запозичення його з турецької: **філіжанка** (польс. filiżanka, з тур. filcan) – „невелика посудина звичайно круглої форми, з ручкою, з порцеляни, фаянсу – для пиття чаю, кави тощо; чашка” (СІНС 1985, с. 877). Отже, стає зрозумілим, чому в діалектах української мови **філіжанка** – це й металева посудина. Зв'язок із таким

матеріалом був початковим, адже саме в металевому посуді характерної форми й дотепер готується кава „по-турецьки”. Згодом це слово стало загальною назвою посуду, з якого звичайно п’ють чай, молоко, каву. Особливої популярності воно зажило від середини 1980-их, завдяки естрадній пісні про загадкову дівчину Роксоляну, що сиділа у львівській кав’ярні й „елегантсько, двома пальцями” тримала „філіжанку з порцеляни”.

Інший приклад „загрозливого” слова – *цера́та*. Воно ще доволі активно вживане у мовленні селян, проте в міському середовищі його витіснило запозичене з російської мови слово *кле́йонка*. Зазвичай *цера́та* (або *цира́та*, *церета́*) також асоціюється із галицьким мовним середовищем, оскільки це слово є й у польській мові, проте історично воно вживалося на значній частині Правобережної України, а суто галицьким вважалося інше слово – *во́щанка*. Іще в середині 1920-их років про жодну *кле́йонку* в українській мові не йшлося. У „Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова до російського *кле́йка* подано такі відповідники: *кле́йка* – *цера́та*, *цератка́*, (гал.) *во́щанка*; *кле́йчатый* – *цератовий*, з *церати* зроблений; *цератова* *канапка* (Черкащина); *кле́йночный* – *цератний* (РУС Кр, II, с. 268). Подібно виглядає це й у „Словнику чужомовних слів” (1932 р.): *цера́та*, з лат. – *во́щанка* (СЧС, с. 470). У згадуваному вже „Словнику іншомовних слів” (1985), знову ж таки, є цікаве пояснення, з якого довідуємося про спосіб виготовлення цього предмета: *цера́та* (польс. *cerata*, з лат. *ceratus* – покритий воском) – „тканина, покрита з одного чи двох боків речовиною, що робить її водонепроникною” (СІНС, с. 916); порівняймо також і пояснення З. Кузелі: *цера́та*, лат. – „непромокальне полотно, запущене лякером” (Словник Кузелі, с. 321).

„Словник української мови” подає це слово через ототожнювальну формулу, вказуючи (подібно, як і з *філіжанкою*), на пріоритет іншого слова: *цера́та* – „те саме, що *кле́йонка*” (СУМ, XI, с. 201). Серед авторів ілюстративних контекстів, що наводяться до слів *цера́та*, *цератовий*, є лише один письменник із галицького середовища – І. Франко, й один, що біографічно пов’язаний з подільськими діалектами, – М. Коцюбинський (пише про *цератовий* *бріль*). Інші ж письменники – це уродженці центральних українських земель: Павло Загребельний і Семен Журахович (обидва – з Полтавщини), Микола Зарудний (з Київщини), Натан Рибак (з Кіровоградщини). Мінімальні контексти, у яких вони вживали іменник *цера́та* і похідний від нього прикметник *цератовий*, виглядають так: *стіл, покритий картатою цератою; оббиті цератою двері; цератовий диван у кабінеті; записна книжка у цератовій палітурці*. „Словник української мови” не подає зменшеної форми *цератка* (нею *накривають стіл*), проте ця форма засвідчена в листах Ольги Кобилянської (МСБ, с. 393).

Отже, неважко здогадатися, що словом *цера́та* ще порівняно не так давно – якихось сорок років тому – називали такий матеріал, який використовують і тепер, проте під іншими назвами – *кле́йонка*, *дерматин*, *шкірзамінник* (калька

з рос. *кожзаменитель*, скорочено – *кожзам*), *штучна шкіра* та багато сучасних технічних термінів – назв сортів палітурного матеріалу. Чи ж було воно „загрозливим” з погляду „надмірної українізації”? Гадаю, що ні. Адже чимало українських письменників – з різних територій, з різних поколінь – уживали його, і до того ж – для позначення реалій міського побуту. „Загрозливими” були хіба що паралелі із польською мовою та вкоріненість слова у живому діалектному мовленні, у побуті українців-селян і українців-міщан – з його традиційною скромною охайністю.

І тут до речі буде знову згадати творчість Валерія Шевчука, адже для внутрішнього світу героїв його романів важить кожна деталь побуту:

*Зараз Володимир сидить серед свого напрочуд просвітлілого мешкання, навколо починають плестися сутінки; Вітер [образне сприйняття жінки] прийшов був сюди із щіткою, із горням, повним білої глини, миттю обмахав почорнілі стіни й стелю, потім вимів сміття і вимів підлогу, ще потім **настелив на стола стареньку церату**, обтер ліжко, і за мить те ліжко освітілося латаною, але дивовижно чистою білизною (Шевчук 1989, с. 26);*

або:

*Одна кімната щедро прикрашена саморобними фіранками й завісами, потемнілими від часу, а друга, в якій найбільше любив перебувати прадід, була майже гола: вузька залізна койка, не покритий ні **цератою**, ні скатеркою дубовий стіл і велика різьблена скриня (Шевчук 1989, с. 46).*

І нарешті третє слово – **карафка**, що його рекомендували замінити на *графин*, за випробуваною формулою „те саме, що...” (СУМ, IV, с. 101). У „Словнику іншомовних слів” вказано на зв’язки цього слова насамперед із польською мовою, проте подано й глибше мовне джерело – арабське: **карафа** (польс. *karafka*, з араб. *каррафа*) – „скляна або кришталева посудина з вузькою шийкою” (СІНС, с. 386). У „Словарі чужих слів” З. Кузелі вказано на інше джерело цього слова – французьку мову: **караф[к]а**, *фр.* – „фляшка з гладженого скла” (Словник Кузелі, с. 148), що цілком вірогідно, адже в польській мові є чимало запозичень із французької. Проте, зважаючи на історичні зв’язки Франції з арабськими країнами, можна припустити, що українська і французька мови мали незалежні одна від одної шляхи засвоєння цього слова. А чи могло – історично – бути так, щоб слово **карафка** потрапило з арабської спочатку – в польську мову, а потім з польської – в українську?

Мабуть, насправді все могло бути якраз навпаки. Предки українців ще в давні князівські часи прибивали щит на воротах Цареграду, куди сходилися торговельні шляхи з далекої Азії, з близького Сходу й Середземномор’я. Від кримського узбережжя й причорноморських степів Таврії ці шляхи йшли на північ, у глибину земель полян, древлян та інших племен. Напевно, поміж того незвичайного краму, який завозили сюди грецькі, перські, руські купці, були не лише прикраси, паволоки, злото- і срібноткані коштовні тканини, зброя, а й

делікатні, з тонкими шийками пляшечки, наповнені парфумами й запашними олійками, що ними й досі славиться культура Сходу. Може, від тих давніх купецьких валок, з возів і човнів, примандрувало в українську мову й слово **карафа**, що згодом стало **карафкою**, **карафочкою** – із запашною й солодкою наливочкою – вишнівкою, слив'яною і ще хтозна-якою... Втім, входження цього слова в українську й польську мови може припадати й на історію порівняно недавно. На думку А. Вінченза, у XVII ст. польська мова опинилася під великим впливом української мови, що виступила в цей час і як посередник у засвоєнні польською мовою румунізмів та тюркізмів [Вінценз 1991, с. 39]. Румунській мові слово *carafă* (*garafă*) відоме у такому ж значенні, що й в українській. Походження його також має кілька версій: *carafă* – „sticlă cu gâtul lung cu partea de jos bombată” [„скляна пляшка з вузькою довгою шийкою й округлою (кулястою) нижньою частиною”] – й виводиться від новогрецького *karáfa*, або ж від французького *carafe*, чи італійського *caraffa* (DEX, с. 137). У румунсько-російському словнику воно виступає як відповідник до знайомого вже російського *графин* (РРС, с. 223, с. 553).

Для переважної більшості сучасних мовців слова **карафа**, **карафка**, **карафочка**, **карафковий** вже невідомі. Навряд чи хто ототожнить **карафку** й зі словом *графин*, як це подає „Словник української мови”. Проте ще в тих-таки 1930 – 1950-их рр. письменники віддавали перевагу саме цим словам – напевно, тому, що вважали їх органічними в українській мові й самі уживали їх у своєму побутовому мовленні:

На карафі з водою грає пучечок зеленого світла (І. Микитенко);

Яків Костюченко підійшов до столу президії, налив у склянку води з карафи і не ваплячись випив (Д. Ткач)*;

Йон приніс карафку білого вина (М. Коцюбинський);

Стара хвацько вибиває корок з пляшки, переливає горілку до карафки

(Ю. Яновський);

На столі вже стояла карафочка з вишнівкою (М. Олійник) (СУМ, IV, с. 102).

У поезії сучасної письменниці Оксани Забужко **карафка** має й піднесено-образні конотації:

*А все-таки я Вас любила,
любила,
любила!*

*І це не минає – хіба осідає на дно...
Я Вас у собі, мов коштовну карафку, розбила –
І душу, як білий обрус, просочило щемливе вино!
Ви колір дали моїм мислям, а образам тіло,
Зоставишесь лиш шумом, як море у мушлі в ушу...*

---

* Цей контекст цікавий тим, що відображає проникнення слова *карафка* в тогочасне офіційно-партійне середовище – Л. Т.

А як там насправді було – то яке кому, Господи, діло!

Важливо – як буде.

А буде – як я напишу

(„Друга спроба”, с. 100).

Оксані Забужко належать особливе місце в реабілітації слів староукраїнської спадщини XVI–XVII ст. та галицько-буковинського койне кінця XIX – початку XX ст. Важливою ознакою її текстів є розширення комунікативних меж лексики, що за стильовим маркуванням „Словника української мови” належить до діалектної, розмовної чи застарілої. Уведення такої лексики до літературного тексту зазвичай вважається виправданим, коли служить для відтворення місцевого колориту чи колориту доби, індивідуалізації й увиразнення мовлення персонажів художніх творів. Проте, вдаючись до такої лексики й у творах наукового, філософського змісту, й у поезії, публіцистиці та есеїстиці, О. Забужко в такий спосіб не лише підвищує її статус, а фактично з’єднує ланки перерваного ланцюжка кількасотлітньої писемної традиції.

1. 8. 3. Традиційний ґрунт лексико-стильових інновацій Оксани Забужко. У стильовому розмаїтті українських текстів дев’яностих років минулого століття мовний феномен Оксани Забужко відразу привернув до себе увагу насамперед незвичністю, нешаблонністю лексики й образних засобів, вільним поводженням з тодішніми (й дотеперішніми) стильовими нормами літературного слововжитку. Відтак усвідомлення цього явища якось спинилося на загальних тезах – чи то про самотність мовної манери письменниці, чи то, навпаки, про занадто складну побудову її текстів, оригінальність-самоціль, що утруднює їх сприйняття. Щодо текстів Оксани Забужко та її творчості, як то не раз трапляється, несприйняття думок, нею висловлених, метонімічно переносилося на несприйняття її мовного експериментування – органічного для письменниці й відчуженого у свідомості читача, вихованого в путях „дубль-новомови”. У цьому несприйнятті мови виявилася ланцюгова реакція несприйняття її культурної інакшості. Проте навіть загальні попередні спостереження підказують, що роль письменниці у сучасному розвитку української мови – багатоаспектна, сутнісно важлива й талановито унікальна. Це й актуалізація мовного досвіду української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., і зв’язок з культурно-писемною традицією української мови історично давніших шарів, і семантичні інновації в межах лексеми та її сполучуваності, і творення нових слів із абстрактно-концептуальним значенням. Разом усе це реалізує одну з провідних ідей, за якими Оксана Забужко творить свої тексти як єдине мовно-змістове ціле. Ідея ця полягає в тому, щоб „назвати, пойменувати, о-смыслити, себто освітити смыслом слова” [Забужко 1999, с. 240], відновити втрачену, притлумлену стереотипами, в тому числі й ідеологічними, „конкретно-зміслову речовинність” мови. Її письменниця послідовно цю ідею реалізує – чи то в науковому, чи то в публіцистичному, чи в художньому тексті.

У самих початках мовні пошуки Оксани Забужко, як можна гадати, були спрямовані на те, аби утвердити бодай у власній мовній свідомості не-факультативність, не-вторинність української мови, віднайти, увібрати й розвинути її природні, еволюційно вмотивовані змістові одиниці й канони мовомислення. Психологічні рушії, що спонукали її витворювати свій своєрідний мовний дім, – змагання до самостійності мислення, до притомності щодо рідної культури, до стану відвзаємненої мовної рівноваги, – з одного боку, цілком закорінені в історичний ґрунт українського буття, а з іншого – виявляються цілком адекватними до загальних законів мовної діяльності індивіда, адже мова відіграє надзвичайно важливу роль в гармонізації свідомості. У рецензії на працю Н. Бардіної „Языковая гармонизация сознания” (Одеса, 1997 р.) Л. Ставицька підкреслює влучне авторське тлумачення поняття „гармонізація свідомості” як способу, „яким унікальна людина вводить себе в систему подібних до себе, в загальну систему реальності”. Стереотипність мовлення й спілкування, на думку Л. Ставицької, є однією з онтологічних причин погіршення мовної ситуації в усьому світі й полягає вона, „очевидно, у втраті коду справжнього спілкування, в небажанні (чи дуже утрудненій можливості) рубати павутиння соціальних стереотипів, шукати неритуальну мову міжособистісного спілкування, яка об’єднує, а не роз’єднує” [Ставицька 2000, с. 17-18].

Мова Оксани Забужко об’єднує її як особистість насамперед з літературно-писемною традицією української мови, й своїми текстами письменниця уможливорює її *культурну часотпривкість*, сміливо входячи в її *розверзтий інтерпретаційний простір*.

При докладному аналізі можна виявити, що лексичні одиниці, які за сучасними стильовими нормами потрактовано як діалектні, розмовні чи застарілі, насправді здавна належали до шару мовних засобів писемного, офіційно-ділового вжитку. В українських пам’ятках вони засвідчені принаймні від кінця XVI ст. і збереглися в західноукраїнському слововжитку та загалом у мовленні української інтелігенції, незалежно від територіальної ознаки, аж до початку XX ст.

Для порівняння можна навести такі контексти:

*...абысте от гаченя гребл(і) оной не вимовлялися <...> **якобы** за тим в млинках робота не ваковала* (УнІМ, с. 234)

– і

*О сліпуче, прекрасне і ди́ке / Грай вогнями, заводь і мани / На бистрінь,
на невидимі рі́ки – / Тільки ж – Господи! – не обмани: / Не осунься з-під
сті́п сухостосм, / В мить на гра́ні жаского злиття / З твоїм сьйвом – не
стань пусто́тою: / Трухлим духом си́пкого сміття / (Як заманка, личкована
чортом Ні́би ска́рб...) / І у пеклі, на дні, / Буде жовто згоряти ні́щота /
Мої́х **ни́дом звакованих** днів!.. / Ко́жну ка́ру при́йму, як розраду, – / Тільки,
си́ли небесні, не це: / Оцаді́ть од Вкраї́нського Аду – / Мусового томлі́ння
жи́вцем / Без надії, без дії, без часу, / В поро́жнечі, на безві́сті – там, / Де
ще при́ють по сотнях нещасних / Рештки того, що мало б – життям, /
Стрепену́вшись, рвону́ться зі шкіри, / Здерши в кров її з сті́п і долонь, – /*

Як страшенча душа з-під сокири – / На безсмертний, летючий вогонь
(ОЗ П, с. 102);

...маючи мы моць и волю вшеякими подъ рейментомъ нашимъ Малой Россій
войсковими **добрами диспонувати** (УнІМ, с. 140)

– і

звідтоді згадка про книгарню як центр літературного життя
безповоротно в нас поблякла – відкритий на Володимирській малюк
„Командор” <...> просто **не диспонує залом**, у який міг би втовпитися
хто-небудь сторонній (ОЗ Р, с. 61);

миротвореніє: чин[і] (н)є покою, **єднаньє** (ЛБ, с. 64)

– і

не треба, ох не треба гнатись на холодний зоряний блиск безлюбої
краси: **не тих спільників собі** на цій дорозі **єднаємо** (ОЗ П, с. 101)*;

сьпр[я]таніє – **обычайность**, встыдливость, спр[я](ть) домовый (ЛБ, с. 128); окраса,
честность, скромность, **обычайность**, встыдливость (ЛБ, с. 141)**

– і

вицелена соціальним довіллям **обычайність** (ОЗ Ф, с. 82);

стончений – **суптелный**; оухищреніє – довт[е]лѣ, розумѣ, бачность,
суптельность, острость (ЛБ, с. 121, с. 142)

– і

загрози куди прихованіші й, так би мовити, **субтильніші** (ОЗ Р, с. 19)
та багато ін.

Прикметною ознакою одиниць такого типу є їх належність до засобів
спільного фонду української та польської мов, спричинена культурно-мовною
ситуацією на українських землях упродовж тривалого відтинку історії. Контекст
для дієслова **уймати** (його дієприкметникової форми – **уймаючий**) в О. Забужко
– **ситуація онтологічно уломна, уймаюча** для сутнісної, родової
„мужеськості” в мужчині (ОЗ Х, с. 157) – підхоплює втрачений ланцюжок
часотривкості цілого гнізда мовних засобів, що їх семантика спиралися на
внутрішню форму дієслова **уймати** та похідного іменника **уйма**. В універсалах

*Порівн. також: **єднати** – схилити кого-небудь на свій бік (заст., з покликанням на Шевченка, СУМ, II, с. 497); **приєднати** – зголосити, залучити (МСБ, с. 153), **приєднувати до помочі** людей на Україні (Л. Укр., 12, с. 257); **з’єднати** – здобути, повернути на свій бік (МСБ, с. 153); чим могла **з’єднати собі** таку **прихильність** (Л. Укр., 11, с. 207).

** Порівн. також контекст із перекладеного М. Рильським „Пана Тадеуша” А. Міцкевича: **Наука гречності** – не смішки і не жарти, Це діло пильної, панове, думки вартє. На шалі кинувши, що важить наш сусід, Ми і самих себе оцінимо як слід. Тому **звичайності** учітєся, панове, Бо нею світ живе, у ній – життя основи (Рильський-Міцк., с. 358).

гетьмана Івана Мазепи обидва ці слова належать до частотних, відтворюваних формул тексту, напр.: *в чом як сам пан Полуботокъ, так и его дозорци не мають и не моцни будут никому вуймовати вол(і)* (УнІМ, с. 268); *и чтобъ от тоей осади иишим околичныхъ сель кгрунтамъ не било переешкоди и уйми* (УнІМ, с. 292). В західноукраїнському дискурсі кінця ХІХ – початку ХХ ст. вживалися такі вислови: укр. *не робити уйми* (комусь) – „не применшувати заслуг (когось), вартості (чогось)”, порівн. п. *bez ujmę dla kogoś* – „не зачіпаючи нічиєї гідності, честі”, п. *to nie przynosi komuś ujmę* – „це не завдає ніякої шкоди, (моральних) збитків, образи честі, не применшує вартості чогось”: *Але всі ті случайні збочення не роблять ніякої уйми головній основі „Фауста”, так що зовсім справедливо сесю драму можна назвати найліпшим представником думок, поглядів і змагань мислячого покоління епохи революційної в Німеччині* (Фр., 26, с. 160); укр. *уймити / уймати заслуги* – „применшити, відібрати (заслуги)”: *Друкуючи приватні листи таких людей, я би ніколи не допустив до публичної відомості таких скандалів, котрі абсолютно не вчать нічого, хіба нівечать вражінє з творів тих людей, а що більше – уймають їм заслуги, а не повинні уймити* (О. Маковей); *Не уймаючи [комусь] заслуг на тім поли* (МСБ, с. 368).

Значення дієслова, яке містить стрижневий семантичний компонент фразеологічних сполучень у морфологічно й граматично відмінних формах (інфінітива та похідного від нього іменника *уйма*), у польській мові представлене більш розгалуженим переліком лексико-семантичних варіантів, аніж в українській: *ująć, ujmować* (*komuś czegoś*) – 1) взяти, 2) применшити, відібрати (в когось щось), 3) не визнавати (за кимось) заслуг тощо. СУМ подає дієслово *уймати* як *діалектне*, що має значення „зменшувати що-небудь, робити не таким помітним, відчутним” (з покликанням на твори Л. Мартовича, О. Олеся, Г. Хоткевича), а також відтінок названого значення – „віднімати, відбирати” (з покликанням на історичні твори О. Ільченка), з чого можна зробити попередній висновок про належність згаданого дієслова й утворених на його основі сталих висловів не так до територіально, як до соціально маркованої лексики, типової для шляхетсько-козацького стану. Тому навряд чи вмотивованим є маркування як *діалектного* фразеологічного звороту *уймати честі* – „принижувати, порочити”, з покликанням на твори Лесі Українки (СУМ, Х, с. 414). Цим висловом послуговувалися передусім у середовищі української інтелігенції, як галицько-буковинської, так і наддніпрянської, що успадкувала традиції мовлення українських освічених верств попередніх століть.

Стилізацію до староукраїнської писемної мови – використання формул з універсалів українських гетьманів, типової дієслівної та іменникової лексики – можна помітити насамперед у листуванні Лесі Українки, напр.: *кому о тім відати належить* (Л. Укр., 12, с. 315); *якби мені дали пленіпотенцію* (Л. Укр., 12, с. 76); *узнавала б чийсь авторитет* (Л. Укр., 11, с. 363); *говорити з більшою притомністю* (Л. Укр., 11, с. 208) та ін. У цьому сенсі Оксана Забужко не

лише „прочитує” літературний досвід Лесі Українки, кончність чого не раз підкреслює у своїх працях, а й відтворює мовну манеру письменниці. Ба більше, одному слову, що в реєстрі „Словника української мови” подано з покликанням на Лесю Українку, судилося стати основою філософсько-культурних концептів, уведених в інтелектуальний обіг саме Оксаною Забужко. Йдеться про слово **притомність** – розм. „чітке розуміння чогось”, діал. „присутність” (СУМ, VIII, с. 66), значення якого надаються до змістового розгортання на рівні філософських дефініцій: *філософія і культурна притомність нації* (назва цілої праці, ОЗ Хроніки, с. 132-151); *власне, цей феномен я йменую культурною непритомністю* – коли взятий за даність, за „преділ, іже не преїдеши” канон мовомислення стає бар’єром між свідомістю і явою, виштовхуючи суб’єкта культури на позицію „не при цьому світі” (ОЗ Хроніки, с. 136-137); *нація, котра мислить про світ і себе в ньому категоріями позиченої мови (метамови), неминує мислить несамотійно – себто сходиться з єдиної, унікальної позиції у всесвіті, приділеної лише їй, з-не-при-том-нюється щодо цієї позиції (щодо себе самої)* (ОЗ Хроніки, с. 148); *повертати до історичної притомності* (ОЗ Хроніки, с. 238).

Індивідуально-авторська реалізація зв’язків із традиціями української писемної мови може виглядати й екзотично, особливо, коли надто далеко одне від одного, на відстані в кілька століть, виявилися ланки розірваного ланцюжка відтворюваності значення слова загальноновживаного. У творах О. Забужко в екзотичному – як для сучасного носія мови – значенні виступає дієслово **визути** з чого – „позбавити чого”, „понижити статус кого, чого”. „Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” подає такі значення і такий ряд контекстів для інфінітивів **визути**, **визутися** та дієприкметника **визутий**:

визути, **визути** – 1) *перен.* (що з чого) зняти, вилучити: *ухвалу зь апелій визути*, 2) *перен.* позбавити (кого чого), відсторонити (кого від чого) *зь оздобы старожитности себе визули и визувають* (З. Копистенський, „Палінодія”), 3) *перен.* позбутися, зректися (чого): *справедливого имени християнского визуль; зь розуму визути* – обманути, обдурити; **визутися**: – 1) роздягнутися, 2) *перен.* (з чого) позбавитися, позбутися (чого), (чого), 3) втратити, зректися, збутися: *сам себе з тої влади визув*, 4) *перен.* (з чого), покинути (що): *з мира визутися* (І. Вишенський, „Книжка”); **визутий**, **визуць**: – 1) *перен.* (з чого) позбавлений (чого): *визуті суть з княжатства свого і з влади; з влади став ся визутий, зержений* (СлУМ, 5, с. 171-172).

Змістовий і стильовий характер наведених контекстів спонукає до міркувань щодо можливого книжного або ж звичаєво-правового джерела тематично і лексично пов’язаного із дієсловом **визути** (**визутися**) українського фразеологічного звороту **обути** (**озути**) **в постоли** (**в лапті**), *заст.* – „позбавити багатства кого-небудь, довести до злиднів”: *гулі не одного в лапті обули* (Номис); *озуць пана в постоли* (Коцюбинський) (ФС, кн. 2, с. 576). Коли ж до народнорозмовних контекстів фразеологізму долучити для зіставлення й фрагмент із поеми І. Франка „Мойсей” – *І озветься до вас із огню Отой*

голос могутній: „**Здійми обув буденних турбот, Приступи сюди сміло, Бо я хочу послати тебе На велике діло**” (Фр., 5, с. 241), то припущення своєрідної контамінації народної і книжної традицій у вживанні образних зворотів із фразеологічно зв’язаним значенням співвідносних дієслів **визути** („вивести із соціально вищого чи світського стану”) і **озути в постолі** („перевести в соціально нижчий стан”) виглядає не позбавленим рації. Додатковим аргументом на користь такого припущення є характеристика дієслова **визути** та утворених на його основі сталих зворотів як одиниць книжного стилю польської мови: **wyzić kogo z czego**, книжн. – „позбавити кого чого, відібрати у кого що”; **wyzić z praw** – „позбавити прав”; **wyzuty ze wstydu** – „безсоромний”.

Повертаючи до життя давнє значення дієслова **визути**, Оксана Забужко, гадаю, мала кілька мотивацій. Насамперед, напевно, суто письменницьке бажання експериментувати (чи й бавитися) зі словом. Гостро відчуваючи його внутрішню форму і маючи відповідну фахову ерудицію й знання польської мови, О. Забужко створила контекст, у якому мозаїчно повкладалися архайчне, спільне з польською мовою, значення дієслова **визути**, його безпосередня лексична валентність (іменник *ноги*) і суб’єктивна оцінка конкретного предмета, співвіднесеного із дією, що її називає дієслово. Таке поєднання стало джерелом нової для сприйняття метафоричності й водночас іронічності в зображенні попечених ніг героїні „Польових досліджень...”, яка *лишалась сидіти перед телевизором, покійно вклавши на coffe table свої нерівно попідсмалювані сирі ковбаси, вже цілком визути з усякого еротичного чару* (ОЗ П, с. 75).

З іншого боку, мовні пошуки О. Забужко перебувають у тому самому контексті, що й увесь її світогляд, і впливають із настанови звільнитися від пут радянської „дубль-новомови”, уґрунтувавши свою мову на досвіді й здобутках великих попередників, в історичних зв’язках української культури. В есеї „Польська культура і ми” О. Забужко актуалізує в свідомості сучасних українських діячів „пам’ять про минулу, спільну з Польщею культурну традицію, про кількасотлітній, зрештою вирішальний для становлення української нації історичний пласт, який так ревно викреслювався зі шкільних підручників історії УРСР”. За таких умов роман польського письменника Є.Єнджеєвича „Українські ночі”, на думку О. Забужко, „давав цілому поколінню нашої, антиколоніально наставленої інтелігенції своєрідну „підказку” – в якому напрямі шукати антитезу імперському канонові” [Забужко 1999, с. 316].

Вочевидь, що таке „викреслювання” поширювалося й на мовні одиниці – слова, звороти, фонетичні форми та синтаксичні конструкції, які зберігали пам’ять про спільний період писемно-культурної історії української та польської мов чи ж належали до їх спільного лексичного і фразеологічного фонду. Саме такі одиниці зазвичай не потрапляли до реєстрів академічних словників української мови. Навіть авторитет видатних і чи не найчастіше цитованих письменників – як-от Івана Франка, Лесі Українки та багатьох інших – не зараджував ситуації. У разі ж, коли

слова цього шару й включали до словникових реєстрів, то неодмінно з якоюсь обмежувальною позначкою, найчастіше – як слова *застарілі* чи *діалектні*.

Та чи не найбільш яскраві лексико-семантичні інновації О. Забужко перебувають у площині синтагматичного поєднання слів, що містять на позір несумісні семи віднесеності до реалій фізично-побутового життя людини (й навіть її фізіологічного стану) і до сфери абстрактного осягнення культури, мислення, творчості. На думку О. Забужко, втрата, ігнорування чи ж недорозвиненість чуттєвості (*змисловості, тілесності*) мови є однією з причин її відчуженості, а також засобом її відчуження від свідомості, консервації інфантильності: „Перервність українських культурних традицій логічно призводила до все монументальнішої, „бетонної” консервації зацілілого, а відтак і до більшої „культурної цензури”, до впоєних у кров правил: що пристало, а що не пристало говорити на людях... <...> не секрет, що нашим перекладачам часто доводилося збувати евфемістичним мимренням багату чуттєву виробленість англійської мови” [Забужко 1999, с. 252]. Отже, певний „фізіологізм” термінологічного інструментарію, за допомогою якого письменниця досліджує і *о-словлює* культурно-історичний досвід українців, виступає нічим іншим, як засобом *о-свідомлення, опанування й усвідомлення* цього досвіду, напр.:

недовижитий, неперетравлений послідок грандіозної історичної драми; глевкий досвід минаючого століття; *вганятися в сферу* психології творчості (чи у докладний розбір концепцій); *стан* перманентних *почуттєвих викиднів*; скасувати поняття, *вительбушивши* з нього будь-які *решишки глузду*; слова з *вительбушенням значенням*; „*намацальна*” *конкретика, намацальний зиск, намацати люфти; поняття, замацане* відбитками пальців; *задубілі стереотипи; нап'яття всіх духовних сутностей; емоційне нап'яття; тема вицахла; інтелектуал, що десятиліттями тирлувався по паризьких салонах* та багато ін.

В українській літературній традиції за попередника О. Забужко можна б уважати П. Куліша. Аналізуючи причини національного занепаду в „Зазивному листі до української інтелігенції”, П. Куліш також активно послуговувався лексикою і зворотами конкретно-предметного змісту, поняттєво співвіднесеними з чуттєво-емоційним світом людини, її перебуванням у фізичних координатах, напр.:

поривати очі на чужу просвіту; все, що п'ялось на світові високості; сліпували, захилившись за чужі книжки; преса, котра б не давала національній мові миршавіти; никне марою те, чим вони рівня приземкуватим людям, і сяє негасимим вівіки світлом те, чим вони вищі над похилу до землі людську природу; дійдемо колись того зросту, який сама природа нам на роду написала (Куліш 1, сс. 401, 403, 406, 408).

Проте значний ступінь образності, метафоричності мовлення П. Куліша, що логічно узгоджувався з провідницьким пафосом його тексту і природно доточувався до панівного на той час народнорозмовного струменя літературної мови, в Оксани Забужко цілком нейтралізований, і навіть – знижений. У цьому можна вбачати свідому реакцію на фальшиву, сфальшовану і мімікрійну метафорику тоталітарної мови, свідоме пониження порогу припустимого,

доречного і пристойного в мові неритуальній – у тій, яка покликана опонувати – і тоталітарній мові, і тоталітарній свідомості.

Завдяки мовно-культурним традиціям української освіченої верстви в сучасній українській мові відтворювалися й такі звороти, що були властиві для образно-метафоричного стилю старописемної мови. Їх не одразу й упізнаєш. Так, сполучення слова *гроно* з іншими іменниками – *грона бузку*, *гроно птиць*, *гроно гостей* – ми радше потрактуємо як метафоричні, індивідуально-авторські, що постали на тлі типової для цього слова синтагми – *грона винограду*. В мові Оксани Забужко слово *гроно* має переносне значення „гурт, колектив, товариство, поєднане спільними інтересами”: *Оленка дуже скоро обросла товаришками, вони ходили в гурті, таким собі завітчанам, хитливим-сміхотливим виногроном* (ОЗ К, с. 39); *можна було тишатися нашим, продемонстрованим за ці три тижні в такому гарному інтернаціональному гроні, науковим потенціалом* (ОЗ Р, с. 58).

„Словник української мови” подає для іменника *гроно* пряме номінативне значення „скупчення плодів або квітів на одній гілці; китиця”: *грона винограду* (Досвітній), *грона бузку* (Яновський). Переносного значення не подано, образне ж уживання слова ілюструється поетичними контекстами, з чого й виникає припущення про суто авторське джерело такої образності: *І кличе синява жадана, І хоче гроно птиць ясне Догнати тінь аероплана* (Рильський); у порівн. *А кучері були, мов грона рясні* (Л. Укр.) (СУМ, II, с. 176). Але ж у творах Лесі Українки є й інший контекст – у драмі „Камінний господар”: *Таке рясне блискуче гроно гостей красить нам дім* (Л. Укр., 6, с. 93). „Словник української мови” цього контексту також не наводить, проте, зважаючи на соціальне середовище, змальоване в драмі, а також на паралельні звороти польської мови – *w ścisłym gronie* („в тісному колі друзів, приятелів”), *w swoim gronie* („у своєму колі, у колі рідних, знайомих”), можна припустити, що й ця стильова інновація Оксани Забужко генетично пов’язана з культурно-писемною традицією української мови.

І справді, у джерелах XVI – першої половини XVII ст. зафіксовано обидва значення слова: *гроно, гроно* – 1) кетяг, китиця, 2) *перен.* коло, гурт людей: *оуродивши... не малоє Гроно в Православной Науцѣ Православных Сынѣвъ* (СлУМ, 7, с. 96; Київ, 1632, Євх.). Можна припускати, що саме традиція забезпечувала збереження цих значень у родинному мовленні й Лесі Українки, і М. Рильського. У перекладі поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш” М. Рильський, хоча й не в кожному випадку, проте зберігає слово *гроно* в значенні „гурт, громада людей”, відтворюючи його і в українській мові, порівн.:

*O jak mnie to starego I smuci, i dziwi!
Cóż by to o tym starzy mówili myśliwi, Widząc,
że w tylu szlachty, w tylu panów gronie Mają
sądzić się spory o charcim ogonie* (Міцк., с. 53);

*„Ох, як це все мене дивує і смутить! Що
мали б то старі мисливці говорити, Коли
б із них которий змагання це побачив! Про
що колотитесь? Про куций хвіст соба-
чий!”* (Міцк.-Рильський, с. 368);

We dwóch izbach dwa różne skupiły się grona (Міцк. с. 73);

Niechaj przyjmie tę książkę, ona Panu zda się, Gdy będziesz dla monarchyw zagranicznych grona *Dawał ucztę, ba, nawet dla Napoleona* (Міцк., с. 293);

В кімнатах нетісних Дві згуртувалися незмушені громади (Міцк.-Рильський, с. 389);

То ж, як настане день, що для ясного грона Гостей *уславлених або й Наполеона* *Давати* *прийдеться парадний вам обід, –* *Загляньте в книгу цю...* (Міцк.-Рильський, с. 601).

У такому слововживанні можемо вбачати й продовження поетичної практики неокласиків. Саме до них належав у роки своєї молодості М. Рильський, і саме такий образ використав для заголовку своєї праці про прозаїка В. Домонтовича Ю. Шерех, назвавши його „шостим у гроні” неокласиків*.

Та повертаючись до „лексичного” експериментування О. Забужко, потрібно особливо наголосити на тому, що її індивідуальні пошуки (й віднайдення!) таких засобів, що були б насажені чуттєвими конотаціями й унікальністю пізнавального й історичного досвіду, вкладеного в українську мову, об’єктивно зреалізувалися через відновлення здобутків письменницької мови ХІХ – початку ХХ ст. й, зокрема, через актуалізацію особливостей тогочасного галицько-буковинського слововжитку. За сучасних обставин функціонування української мови тексти Оксани Забужко самі по собі є актом реабілітації соціолекту української інтелігенції, що жив в устах Івана Франка, Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Максима Рильського та багатьох поколінь українців, що ідентифікували себе з рідною культурою й мовою, відтворювали й творили їх.

І навіть по кількох століттях асиміляторських загроз українській мові, що не припиняються й досі, цій мові вдалося утримати в полі свого духовного тяжіння людей з великими талантами й міцними моральними обов’язками. У термінології національно-культурних діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. це називалося патріотизмом. За сто років надуживання цим терміном задля фальшивих політичних гасел його перетворили на оболонку без змісту. Тому Оксана Забужко назвала це інакше – вірністю мертвим, „усім тим, хто так само несогірше міг би писати – по-російськи, по-польськи, дехто й по-німецьки, і жити зовсім інше життя, а натомість шпурляв себе, як дрова, в догораюче багаття української” [Забужко 1996, с. 38].

* У праці Ю. Шереха „Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози” читаємо: „Рядки Михайла Драй-Хмари в його сонеті „Лебеді” (1928) стали ніби маніфестом групи поетів, об’єднаних традиційно під ім’ям неокласиків, – Максима Рильського, Миколи Зерова, Павла Филиповича, Освальда Бургардта (пізніше Юрія Клена) і самого автора:

О, грона п’ятірне нездоланих співців,

Крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів. <...>

П’ять у сонеті Драй-Хмари окреслює кількість поетів, не склад групи. Гроно було шестірне” [Шерех 1998, с. 98].

Отже, кажучи загалом, реабілітація соціолекту української інтелігенції потребує нових підходів до проблеми норм літературної мови, зокрема – щодо кваліфікації стильового статусу лексичних, фразеологічних, морфологічних одиниць, що традиційно вживалися в мовленні української освіченої верстви й закріпилися в текстах принаймні від кінця XVI ст.; щодо фактів і наслідків міжмовних зв'язків української мови; щодо історії формування та ролі західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. у процесах її нормування впродовж XX – початку XXI ст. Аналізувати всі ці явища потрібно насамперед у зв'язку із мовною компетенцією, культурною орієнтацією та суспільною роллю тієї чи іншої соціальної верстви в певний історичний період у певному територіально-культурному середовищі. Адже, як слушно писав свого часу Ю. Шерех (Шевельов), „норми літературної мови встановлюються почасти стихійно – тим, що в даному суспільстві в силу історичних причин зразковою починає здаватися мова певних прошарків людности на певній території; але потім здебільшого за докладніше опрацювання норм даної мови беруться науковці-мовознавці. <...> З погляду суто наукового не можна говорити, що в мові що-небудь є правильне або неправильне, – бо все, що є в мові, має причини своєї появи, отже, по-своєму обґрунтоване. Але практичні потреби порозуміння, спілкування й закріплення національної єдності владно вимагають, щоб норми були і щоб в мові засуджувалося все те, що цим нормам не відповідає” [Шерех 1951, с. 9-10].

Сучасне українське мовознавство має до розпорядження чимало доказів того, що на заваді практичного вивчення семантичних та структурних властивостей мовних одиниць, що визначали регіональну специфіку та соціальну стратифікацію західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., були чинники політико-ідеологічні. Визначення стильового статусу того чи іншого окремого слова, слова-синоніма, слова-терміна, фразеологізму, морфологічної форми чи словотвірної моделі коли прямо, а коли опосередковано залежало від політичних оцінок діяльності національно свідомої української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., що вживала таких форм у своїй мові.

Загальна теза про повернення культурної спадщини, якою вже понад два десятиліття оперують сучасні культурологи, політологи, історики, літературознавці, у застосуванні до мовознавчої галузі конкретизується до потреби теоретично переосмислити весь дотеперішній процес історії літературної мови. Практичним результатом такого переосмислення мали б стати перегляд й удосконалення її стильових норм на засадах рішучого відходу від вульгаризаторської, утилітарно-ідеологічної методики й повернення до всіх текстових джерел, що розкривають розмаїття часів і територій, соціальних стихій і талантів окремих особистостей у творенні неповторного образу нашої мови.

РОЗДІЛ 2

**МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ БУКОВИНИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН**

У дослідженнях з історії слов'янської писемності та з історії української мови, які провадилися від кінця ХІХ ст., доведено, що традиційно Буковина належала до культурного ареалу православ'я, а також була включена у сферу адміністративних та економічних стосунків староукраїнської доби.

У першій половині ХVІ ст. буковинські й молдавсько-волоські землі тяжіли до тодішніх православних освітніх і культурних центрів – Львова та Києва. Напевно, не випадковим є і той факт, що київський митрополит Петро Могила, один із фундаторів Київського братського Колегіуму, походив із волоського шляхетського роду з Південної Буковини*.

Завдяки рядові обставин політико-економічного й культурного життя Буковина долучалася до цивілізаційних процесів, що відбувалися в Європі в ХVІ – першій половині ХVІІ ст. Ще від кінця ХІV ст. через Галичину і Буковину пролягали жваві торговельні шляхи: з Кам'янця на Хотин, Дорогунь і Сучаву; головний шлях зі Львова через Коломию і Снятин ішов на Чернівці, Серет, Сучаву, Ясси і до Білгорода; з Ясс звертав на Тягиню і звідси на Перекоп; від Сучави йшла дорога на Молдавицю до Семигороду, друга до Брашева, на Баків, Тартуш і Берлядь – „цими торговельними шляхами привозили різний крам зі сходу і заходу” [„Буковина...” 1956, с. 130]. На території одного з буковинських городищ

---

* Прямим предком Петра Могили вважається Козьма Могила – великий виночерпій (чашник), а згодом – член княжої ради при Стефані Великому. Дід Петра – Іоан Могила – був онуком Козьми Могили, управляв Молдавським воєводством за господаря Александра. Мав трьох синів – Єремію, Георгія та Симеона. Симеон, батько Петра Могили, був хотинським паркалабом, гетьманом сучавським, а згодом – господарем Волощини (1601 – 1602) й Молдови (1606 – 1607). Могили були посвоячені з польськими й українськими родинами, мали право набувати маєтки на Поділлі й Київщині. Були у тісних зв'язках зі Львівським православним братством [„Києво-Могилянська академія в іменах ХVІІ – ХVІІІ ст.” 2001, с. 371].

Хотин – фортеця і містечко в Північній Бессарабії, нині – районний центр Чернівецької області; Сучава – місто в Південній Буковині, нині – повітовий центр сусідньої держави Румунія.

археологи виявили коронні напівгроші Владислава Ягайла, що є найдавнішими монетами Польського королівства * [Пивоваров 2002].

1408 р. молдавський господар Олександр Добрий видав привілей львівським купцям, який підтвердили і наступні господарі – Штефан II (1434 р.), Петро Арон (1456 р.), Штефан Великий (1460 р.) [Пивоваров 2002, с. 46-47]. Про купців-русинів згадує у своєму щоденнику мандрівник Данієл Крман, посланець до шведського короля, який відвідав містечка Південної Буковини ** влітку 1709 р.

Отже, можна припускати, що міжмовні зв'язки на землях Буковини розвивалися насамперед завдяки торговельним шляхам і рухливості місцевого населення. А наслідком військових походів молдавських господарів на Покуття й Галич були не лише зміни територіальних меж, у яких здійснювали свій політичний вплив тодішні конкуренти в боротьбі за ці землі – Річ Посполита, Молдавське князівство й Туреччина, а й різнобічні міжмовні взаємини, зокрема й проникнення румунських лексичних елементів на північ, а польських – на південь. Посередником у цьому могла виступати українська мова.

З Буковиною пов'язані й важливі факти з історії української писемності. Найдавнішою пам'яткою слов'янської писемності Буковини вважається „Путнянське Євангеліє”, датоване кінцем XIII – початком XIV ст. Його відкрив, дослідив і видав професор Чернівецького університету О. Калужняцький [„Листування українських славистів з Францем Міклошичем” 1993, с. 148], встановивши при цьому близькість графічної манери рукопису до Галицького Євангелія 1266 р. Давніми на землях Буковини були й традиції ділового мовлення. Це засвідчують, зокрема, документи канцелярії Молдавського князівства. У них відображено мову західноукраїнських канцелярій другої половини XIII ст. Ця мова продовжувала традиції давньоруського актового письма, а водночас відповідно до нових суспільних функцій засвоювала нові засоби з місцевого мовного матеріалу [Жовтобрюх 1976, с. 66]. Упорядники „Словника староукраїнської мови XIV – XV ст.” використали 605 буковинських пам'яток староукраїнської писемності – із загальної кількості 946 [Романець 1998, с. 21]. У молдавських

*У Пруто-Дністровське межиріччя вони могли потрапити після грошової реформи 1394 р., а вже в першій третині XV ст. інтенсивно функціонував „молдавський” торговий шлях, який прийшов на зміну „татарському”, – він зв'язував Краків і Львів із Білгородом та Кафою. Історичні відомості підтверджують, що „купецтво Польщі швидко оцінило переваги нового шляху та встановило систематичні торговельні контакти з Молдавським князівством” [Пивоваров 2002, с. 46-47].

** Про одне з таких містечок – Кімполонг – Д. Крман зробив такий запис: „Це місто розташоване у підніжжі молдавських вершин, які починаються в Угорщині і тягнуться до Чорного моря <...> Ці вершини уможлилювали нам нічліг на траві, що був цілком безпечний. Між горами поблизу шляхів є також кілька шинків, призначених для мандрівників. Там можна купити вино, горілку, хліб, сир і фрукти. Кімполонг має багато будинків, мистецьки збудованих з ялиць. Купці-русини привозять сюди різні товари з Польщі і Семигороду” [Крман 1999, с. 132; розріджений шрифт мій – Л. Т.].

грамотах XIV – XV ст. „відбита система голосних, яка склалася в українських говорах Буковини XIV – XV ст.” [Антошин 1958, с. 134]. У мову грамот цього періоду, писаних староукраїнською мовою, проникають слова *непотъ* „внук”, *тискъ* „горб”, *буоръ* „знак, клеймо”, *царина* „поле”* [Павлюк 1966, с. 57-58].

Ще давнішими від молдавських „у локальній писемній традиції” Ю. Карпенко вважає м а д я р и з м и – *хотаръ* „межа”, *урикъ* „спадщина, маєток”, *терхъ* „тягар”, *мажа* „віз”** [Карпенко 1978, с. 39].

*У праці Є. Павлюк ці слова названо *молдаванізмами*, згідно з тією термінологією, якою послуговувалися в радянському мовознавстві при висвітленні зв’язків між мовами народів союзних республік – Української РСР і Молдавської РСР. Для праць, що публікувалися в Радянському Союзі впродовж 1960 – 1970-их рр., характерне вживання саме такого терміна – *молдаванізм*. Проте після розпаду СРСР на початку 1990-их необхідно було визначитися і з термінологією, оскільки практикований у попередніх працях термін „лексика молдавсько-румунського походження” не цілком узгоджувався з новими політичними реаліями. С. Семчинський висловився з цього приводу так: „Тепер ідентичність понять „румунська мова” і „молдавська мова” ніким не береться під сумнів, коли йдеться про літературну мову в писемній чи усній формах її існування. Однак якщо все це цілком правильно стосовно літературної мови, відповідні твердження повинні одержати спеціальне тлумачення, коли йдеться про побутування говірок румунської мови як на території Румунії, так і на території Республіки Молдова” [Семчинський 1994, с. 46-47]. Молдавські говірки румунської мови С. Семчинський трактує як належні до дакороманського діалекту, який включає в себе також інші, відмінні один від одного говори – мунтянський, банатський, крішанський, марамороський [ibidem, с. 48]. Від XV ст. молдавська говірка була й залишається найважливішим джерелом поширення українізмів у румунській мові, причому, для кожного з них властивий свій ареал поширення; хоч дуже часто лінії ізоглос накладаються одна на одну, проте є певні конфігурації, які не повторюються, в т. ч. й такі, які накладаються на колишній адміністративний поділ середньовічного Молдавського князівства (Горішня Земля – північна частина Молдови) або обмежуються лише північною частиною самої Горішньої Землі [ibidem, с. 49-50].

У сучасному українському мовознавстві віддають перевагу термінові *румунізм* (див. енциклопедію „Українська мова”, словникові статті *румунізм* та *українсько-румунські мовні контакти*), проте, застосовуючи в сучасних працях термін *румунізм*, слід мати на увазі, що він має ширший зміст і ним позначається лексика східнороманського походження, що засвоїлася в південно-західні говірки української мови в різні часи, зокрема й у часи політичної активності Молдавського князівства завдяки військово-політичним та торговельно-економічним контактам цього періоду.

** За „Етимологічним словником української мови”, відповідний том якого вийшов у 1989 р., слово *мажа* („чумацький віз”) запозичене з кримськотатарської мови (ЕСУМ, 3, с. 358). Загалом варто додати, що сам реєстр румунізмів в українській мові залишається неповним, а в окремих випадках – і суперечливим. Так, один з найбільш авторитетних дослідників у цій галузі, автор статті про українсько-румунські мовні контакти в енциклопедії „Українська мова” проф. С. Семчинський наводить такий ряд румунізмів в українській мові: *аретій*, *афина*, *балан*, *брацар*, *бриндуша*, *бринза*, *букат*, *бульбока*,

Окремі лексичні елементи з текстів буковинських писемних пам'яток виявилися надзвичайно стійкими і збереглися в розмовному вжитку аж до нашого часу*. З огляду на ряд саме таких обставин, М. Станівський висловлював свого часу ідею про використання цих пам'яток в обласному словнику буковинських говорів [Станівський 1960].

Стосовно староукраїнського періоду розвитку української мови М. Жовтобрюх слушно зазначав, що „політична, економічна і певною мірою культурна роз'єднаність українського народу гальмувала, звичайно, процес його мовної інтеграції, сприяла розвиткові локальних рис у його мові. Проникали локальні елементи, переважно лексичні, й у мову грамот, однак вони не настільки були сильні, не настільки деструктивні, щоб зруйнувати загальний фон мовної

вурда, дзер, замос, капестра, каруца, качула, лаїстий, магура, мамалига, папуша, плай, плачинда, тайстра та ін. [„Українська мова. Енциклопедія” 2000, с. 686]. В інших джерелах знаходимо й інакші погляди на походження окремих слів цього ряду. Так, у „Словнику чужомовних слів” *афина* „кисло-солодкі чорні ягоди афинника, що з них роблять наливку” подається як *мадяризм* (СЧС, с. 54); *бесаги* „1) мішок, 2) подорожній подвійний мішок, 3) писанка з малюнком бесагів” – як *латинізм* (с. 66); *папуша* „зв'язка листового тютюну” – як запозичення з *перської* (с. 301); *плай* „гірська стежка в Карпатах” – як *мадяризм* (с. 327); *тайстра* „торба” – як запозичення з *німецької* (с. 409). Такі слова, як *бриндуша, токма, флекев, пазити, сокотити*, що в українській мові вважаються румунізмами, тлумачний словник румунської мови – „Dicționar explicativ al limbii române” (1998) – DEX) – подає як запозичення зі *слов'янських мов*, *бесаги* – як запозичення з *грецької* через *болгарську*, а *дзер* та *плай* вважаються словами неясної етимології тощо.

* Так, напр., глосарій до грамот XIV ст. містить назви осіб (*дворник, маршалокъ, судецъ*), назви побутових предметів (*ногавиці, кантар*), які вживалися в західно-українському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. в тих самих значеннях (чи близьких до них), що й у текстах згаданих грамот. Слово *дворник* у грамотах XV ст. вживалося у значенні „дворецький, керуючий усім двором господаря молдавського, в окремих випадках також заступник головного судді і командуючий збройними силами” [„Грамоти XIV ст.” 1974, с. 156], а в буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. – в значенні „начальник селянської громади, війт” (МСБ, с. 94). У кінці XIX – на початку XX ст. слово *маршалокъ* („управитель”) вживалося у значенні „голова сейму” (МСБ, с. 199), підтримуваному й польською мовою (порівн. *n. marszałek sejmu* – „голова сейму”; *marszałek szlachty*, *заст.* – „провідник шляхти”). Слово *судецъ* – „той, хто судить, висловлює свою думку, оцінку, міркування щодо чогось” (МСБ, с. 350) – зберегло свою словотвірну форму, хоч у сучасній українській мові воно тлумачиться через ототожнення зі словом іншої будови: „те саме, що суддя” (СУМ, IX, с. 824). У діалектному мовленні зберігається й іменник *ногавиці* – „суконні штани” (МСБ, с. 225; СУМ, V, с. 439), традиційне вживання якого в західноукраїнському мовному середовищі також підтримувалося традицією стосунків із польською мовою (порівн. *n. nogawica, nogawka* – „штанина”). Зберіг своє значення і тюркізм *кантар* („важільна або пружинна вага”), засвоєний також і румунською мовою; у „Словнику української мови” його зафіксовано в значенні „те саме, що безмін” (СУМ, IV, с. 89).

єдності українських ділових документів тієї епохи”. Мова староукраїнських грамот XIV – XVI ст., у тому числі – й з території Буковини, – це вже мова унормована. І хоч для тієї доби не всі її норми були сталі й послідовні, вона „не являє собою простого копіювання діалектного мовлення, в ній у певній системі поєднані старокнижні й народні елементи”. Складачі документів у всіх українських землях використовували ті самі мовні штампи й дотримувалися того самого правопису [Жовтобрюх 1976, с. 63-64].

Історія становлення політико-адміністративних відносин на землях Буковини складалася так, що впродовж кількох століть тривала політична невизначеність цієї території, змінювався склад населення. У складі Молдавського Воєводства Буковина перебувала в XV – XVIII ст., визнаючи від 1514 р. упродовж 260 років зверхність Туреччини. З 1774 р. ці землі відійшли до Австрії. За офіційними зведеннями про соціально-культурний стан населення, які подавали генерали Габріель фон Сплєні та Карл фон Енценберг, Буковина в 1775 р. налічувала 253 осередки (міст і сіл). З 75 000 людей 69,5% становили українці, 26 % – румуни і 5 % – представники інших національностей (євреї, вірмени, німці, поляки, угорці, словаки, цигани і греки) [„Буковина...” 1956, с. 208-210].

У складі Австро-Угорщини Буковина перебувала до Першої світової війни, залишаючись при цьому однією з найбільш відсталих її провінцій – як в економічному, так і в політичному зрості. Проте в розвитку української національної культури й самосвідомості Буковина кінця XIX – початку XX ст. відіграла надзвичайно важливу роль. У жовтні 1875 р. в Чернівцях відкрито університет, що згуртував інтелектуальні сили і сприяв підвищенню освітнього рівня буковинців та формуванню української національної інтелігенції *. Із заснуванням в університеті кафедри української мови і літератури ** розпочалася активна мовознавча й літературознавча праця її завідувачів – К. Ганкевича, О. Калужняцького, Г. Онишкевича, С. Смаль-Стоцького. Відкриття університетської кафедри й викладання ряду предметів українською мовою сприяло вихованню національно свідомого й професійно кваліфікованого покоління української молоді, з якого вийшли і мовознавці, й письменники, й політичні та культурні діячі.

---

* У публікації „Російська освіта і культура в зеркалі статистики (Допись з Росії)” газета „Буковина” подала таку інформацію: *..на всю територію європейської Росії, себто на 95¹/₂ тисячів квадратних миль і на сотню мільйонів людности європейска Росія має вісім університетів! Виходить один університет пересічно майже на 12 000 квадратних миль і на 12¹/₂ мільйонів людности. На Україні отсі відношини трохи ліпші, бо тут є три університети, значить, пересічно один на 6¹/₂ мільйонів людности. До речі буде згадати, що в Галичині на 6 міль. людности і на територію рівну Волині – два університети, а на Буковині 1 університет на 190 квадр. миль обшару і на 600.000 людности* [„Буковина”, 1895, ч. 13, с. 3].

** Історію кафедри української мови і літератури в Чернівцях докладно подав І. Свенціцький у передмові до впорядкованого ним листування українських славістів з Францем Міклошичем [„Листування українських славістів з Францем Міклошичем” 1993, с. 49-58].

§ 2. 1. Дослідження мови буковинських письменників другої половини XIX – початку XX ст.

Першою концептуальною працею з історії української літературної мови на Буковині стала стаття Ю. Карпенка [Карпенко 1978]. Щоправда, у 1978 р., коли була опублікована ця стаття, авторові не можна було уникнути й суто ідеологічних тез на зразок: „мовні досягнення Наддніпрянщини, фольклор, здобутки російської мови – ось ті три джерела, що допомогли зазвучати на Буковині новій українській літературній мові, яка спиралася тут передусім, зрозуміло, на місцеву народну мову” [Карпенко 1978, с. 41]. Та все ж надзвичайно сміливим, як на ті часи, було інше твердження: „Діахронічно діалектною базою нової української літературної мови є народні говори Середньої Наддніпрянщини. Але чи залишаються ці говори діалектною базою літературної мови і в пізніший період – у кінці XIX та в XX ст., чи становлять вони базу літературної мови в даний час? Гадаємо, що ні, не становлять. Коли – після Котляревського і Шевченка – нова українська літературна мова виникла і зміцніла, вона почала потроху збагачуватись (переважно на лексичному рівні) і за рахунок північних та південно-західних говорів української мови; у цьому й бачимо певний рух нової української літературної мови у напрямі до тієї мови, яку репрезентувала своїми ранніми творами зокрема й О. Кобилянська” [149, с. 45; розріджений шрифт мій – *Л. Т.*].

Загалом можна стверджувати, що в українському мовознавстві дослідження розвитку літературної мови на Буковині спиралося на висвітлення двох моментів: відображення в ній діалектних особливостей та відповідності нормам сучасної української літературної мови, адже провадилися такі дослідження вже з певної часової відстані – коли ці норми були сформовані. Значно менше уваги приділялося тому, щоб з’ясувати причини відмінностей тієї мови, якою писали Ю. Федькович, О. Кобилянська та інші буковинські письменники, від її літературно-нормативного зразка, культивованого в Українській РСР.

Зазвичай ці причини пояснювали спрощено. Їх вбачали або в недостатній розвинутості української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. й у залежності мови письменників-буковинців (як і мови письменників-галичан) від їх рідної говірки, або ж у шкідливому впливі інших мов (насамперед – німецької) як одному з наслідків національного та соціального гніту, або ж у реакційних поглядах представників москвофільського напрямку, з яких випливало їх негативне ставлення до використання народнорозмовної мови в літературі й намагання зберегти і пристосувати до нових потреб стару книжну мову. Проте історичне тло усіх таких явищ залишалося недостатньо висвітленим.

Внесок буковинських письменників – Ю. Федьковича, О. Кобилянської, О. Маковея – у розвиток української літературної мови аналізувався зазвичай у спільному контексті з творчістю інших західноукраїнських письменників. Так, З. Франко зазначала, що „групі покутських письменників – В. Стефаникові, Маркові Черемшині, Л. Мартовичу та буковинським – О. Кобилянській і О. Маковою належить визначне місце в історії української літературної мови, в розвитку її мовностилістичних засобів”, оскільки „вони свідомо прагнули до уніфікації української літературної мови”; розмовна мова „найвиразніше відтінена в творах з селянської тематики місцевим говірковим елементом і фольклорною образною системою”, а в творах з життя інтелігенції – „професіонально-інтелігентським, а то й жаргонним нашаруванням в лексиці, зворотах та синтаксичних конструкціях” [Франко З. 1958, с. 335].

В. Лимаренко проаналізував синонімію іменників та дієслів, представлених у мові Ю. Федьковича, показавши завдяки цьому важливу й оригінальну рису Федьковича-стиліста – уміння паралельно використовувати, поєднувати типово гуцульські та буковинські діалектні слова із типово східними, знаними з творів улюблених авторів Ю. Федьковича – Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка [Лимаренко 1959].

На діалектних рисах мови творів буковинських письменників зосереджував увагу і Ю. Карпенко, вказуючи на них, зокрема, в мові Євгенії Ярошинської, Івана Синюка („буковинський діалект ще займає надто велике місце” в його п'єсі „Мужики”, виданій 1901 р.), Дмитра Макогона, що народився в 1881 р. на Тернопільщині, а з 1903 р. вчителював на Буковині (мова його творів „значною мірою вже звільнена від локалізмів” [Карпенко 1978, с. 46]. Щодо творчості О. Кобилянської підкреслено таке: мова першого її опублікованого твору – повісті „Людина” (1894 р.) – „спирається на буковинський діалект української мови, хоч було б абсолютно безпідставним твердження, що вона написана буковинським діалектом. А створена через 10 років повість „Земля” (опублікована в 1902 р.) вже істотно відрізняється своєю мовою від повісті „Людина”. Тут уже дуже виразно помічається диференціація авторової мови і мови персонажів – селян с. Димки <...> Якщо в мові автора локальне забарвлення ледве відчутне, пов'язане передусім з необхідністю позначити специфічні місцеві реалії, то в мові персонажів це забарвлення – яскраве і колоритне. Персонажі-селяни розмовляють мовою, значно наближеною до діалекту. Повість О. Кобилянської „Земля” можна вважати першим написаним на Буковині художнім твором, у мові якого діалектизми виконують виразну стилістичну функцію” [Карпенко 1978, с. 44]. При цьому Ю. Карпенко вважав за необхідне додати, що динаміка мови О. Кобилянської „лише ілюструє загальну закономірність. Твердження про два варіанти чи дві видозміни літературної мови – східноукраїнську та західноукраїнську – для XX ст. видаються безпредметними. Було дві досить відмінних правописних системи, були локальні уподобання до кількох десятків лексем і кількох морфологічних чи словотвірних форм. Однак не було двох різних варіантів української літературної мови” [ibidem, с. 45].

Та вже в середині 1990-их українські мовознавці повертаються до аналізу мови галицьких та буковинських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. у контексті західноукраїнського варіанта літературної мови цього періоду, вказуючи на те, що істотною ознакою була відчутність у ньому говіркових елементів; усі видатні західноукраїнські письменники відповідного періоду більшою або меншою мірою відображали особливості рідного їм говору [Матвіяс 1994, с. 8]. Ю. Федьковича І. Матвіяс називає „першим представником гуцульсько-буковинсько-покутської відмінності в західноукраїнському варіанті літературної мови”; а мову творів письменника вважає зразком західноукраїнського варіанта. Подібні твердження стосуються і творчості О. Кобилянської: письменниця „збагатила українську літературну мову буковинськими говірковими елементами”; більшість діалектизмів у мові творів О. Кобилянської є загалом елементами західноукраїнського варіанта літературної мови [Матвіяс 1994, с. 8]. Внесок творчості Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Є. Ярошинської, Марка Черемшини, В. Стефаника, Леся Мартовича в розвиток української літературної мови І. Матвіяс оцінює в одному ключі, оскільки буковинські говірки становлять один говір з покутськими, а в мові Леся Мартовича до них додаються ще й наддністрянські риси.

Теза про народність мови творів Ю. Федьковича стала панівною в сучасному українському мовознавстві. Цьому сприяло кілька причин. Початково – це були висловлення й самого Ю. Федьковича, у яких він послідовно підкреслював своє захоплення народною мовою, народним духом*. Згодом Леся Українка в загальному нарисі про творчість українських письменників на Буковині вказала на те, що рідним середовищем Федьковича є буковинське селянство, а говірка буковинських русинів мало чим відмінна від тієї малоруської мови, якою розмовляє більшість українців [Леся Українка, 8, с. 62-63]. А далі – на цих моментах акцентували свою увагу й мовознавці, зокрема – В. Сімович, який чи не першим підійшов до розуміння й оцінки мови Ю. Федьковича із суто лінгвістичного боку**. В. Сімович відзначав зокрема, що особливо високу вартість мають прозові твори письменника – оповідання, казки: це й зразок майстерного володіння народними синтаксичними конструкціями, це й джерело надзвичайно цінної лексики, самобутньої фразеології, це соковиті й мальовничі описи народних обрядів. У прозі Ю. Федькович „і пан форм, і добирає їх як слід, головню ж мова цих творів чудова з погляду синтакси” [Сімович 2005, 1, с. 326].

---

* У листі до Д. Танячкевича Федькович писав: „Моє щастя в Буковині у горах, а коли не в горах, то все-таки у Буковині межі Дністром а Прутом. Не знаєте Ви, любку мій, тільки там краси та поезії! Хто не може на Україну та там ся народного духа учити, той най іде в руську Буковину” [Федькович 1960, 2, с. 407].

** Дослідження В. Сімовича про Ю. Федьковича, які з’явилися в середині 1920-30-их рр., до недавнього часу залишалися маловідомими в Україні, проте 2005 р. їх перевидано у двотомному виданні праць В. Сімовича.

У працях останнього двадцятиліття, які з'являлися переважно з ювілейних нагод, загальна теза про народність мови Ю. Федьковича набула ще більш чіткого окреслення щодо тих конкретних мовних засобів, у яких вона виявляється: це фольклорні та народнописенні прийоми – епітети, прикладки, складні слова, утворені із синонімічних компонентів, риторичні звертання; лексичні діалектизми, які в текстах виконують стилістичну функцію створення своєрідного гуцульського колориту; народна фразеологія (йдеться, зокрема, про праці Н. Бабич [Бабич 1984], Я. Вакалюк [Вакалюк 1984], М. Демського [Демський 1984], Т. Панько [Панько 1984] та ін.). Та все ж загальна оцінка творчості письменника в історії української літературної мови, яка склалася й утвердилася в сучасному мовознавстві, відводить Ю. Федьковичеві підрядне місце й зосереджується довкола художньої стилістики: „користуючись в основному гуцульською говіркою”, Ю. Федькович „заразом наслідував мовостиль Т. Шевченка (в поезії) та Марка Вовчка (в прозі)” [Чапленко 1970, с. 116-117; Русанівський 2001, сс. 219, 236, 242]. І хоч свого часу теза про народність мови мала важливе значення для розуміння того, що „мова Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького і мова І. Франка, Ю. Федьковича – єдина” [Русанівський 2001, с. 248], проте порівняно вузьке трактування цієї тези й ототожнення її змісту з мовним впливом рідного говіркового середовища звузило коло дослідницьких пошуків.

У сучасному українському мовознавстві все ще бракує спеціальних досліджень мови Ю. Федьковича, О. Кобилянської та інших буковинських письменників – надто ж таких праць, у яких аналізувалися б не лише мовно-стилістичні особливості їх творів, а й ширший історико-культурний контекст того мовного довкілля, в якому творили і яке відтворювали ці письменники.

Докладніший аналіз лексичних та фразеологічних одиниць, уживаних у творах Ю. Федьковича, свідчить про зв'язок мови цього письменника з культурно-писемною традицією української мови – це підтверджується переконливими фактами вживання конкретних слів (напр., *варувати*, *гойний*, *єднанка*), їх значень (*ключ* як назва адміністративно-територіальної одиниці*),

---

* Семантичний архаїзм *ключ* – „декілька сіл чи хуторів, які становлять одну громаду чи один маєток” Ю. Федьковича вживає у драмі „Довбуш”: *Не журися, князю! Верни усім ти гуцульським осадам, Що в твоєму ключі, їх давню волю!* (Федьк., с. 239. „Довбуш”). Це ж саме значення слова засвідчене й у творах І. Франка: *ключ* – „велика земельна власність, що обіймає багато сіл, кріпосницьких маєтків” (Фр., 2, с. 528); „кілька сусідніх сіл або хуторів, що належать одному власникові, одному поміщикові” (46, кн. 2, с. 419; 50, с. 647). Характерно, що в такому самому значенні *ключ* уживається й у Литовській Метриці, зокрема в ревізіях українських замків 1545 р., напр.: *А то села ~~в~~собливиши, котори на ключь луцки(и) прислухають* (ЛМ, с. 177); і в універсалах гетьмана І. Мазепи, напр.: *Ознаймуемъ симъ нашим писанием <...> изъ показоваль пред нами панъ Иванъ Романовский, сотникъ мглинский, унѣверсаль пана полковника стародубовского на село Костеничи в ключу Мглинскомъ лежащее, ему данний, и просиль собѣ на тоє наданне нашого рейментарского стверженія* (УнІМ, с. 260). У такому ж значенні слово

фразеологічних зворотів (*мати взгляд, наробити герезії, рушити концептом*), що споріднюють мову Ю. Федьковича і з пам'ятками XVI – XVIII ст. (Литовською Метрикою, універсалами гетьманів Б. Хмельницького, І. Мазепи, літописами Самовидця і Ф. Софоновича), і з мовою Т. Шевченка, П. Куліша та інших письменників з Великої України. Аналіз цих фактів доводить, що Ю. Федькович, так само, як І. Франко, О. Кобилянська, Леся Українка та інші письменники другої половини XIX – початку XX ст., належить до спадкоємців традиції староукраїнської доби, що в умовах нового часу підживлювалася міцним корінням народної мови [Ткач Л. 2005; Ткач, Федунівич-Швед 2005]. Адже Ю. Федькович, який був сином небагатого шляхтича-службовця Адальберта Гординського, за своїм родоводом належав саме до тієї соціальної верстви, що в її середовищі зберігалися певні культурні (вочевидь – і мовні) традиції. У середині XIX ст. ці традиції могли бути вже ледь відчутними, та все ж саме ця верства виступала свого часу провідником до народнорозмовного середовища давнього шару латинізмів та германізмів, що становили спільний фонд лексики української та польської мов і засвоїлися внаслідок тривалих міжмовних взаємин у період дії феодального права.

Текстова спадщина О. Кобилянської, чиї художні твори становлять надбання класичної української літератури, з лінгвістичного боку досліджена також далеко не повною мірою. В оцінках мови самих творів дослідники зазвичай наголошували на негативних ознаках: „знання української мови були в Кобилянської недосконалі”, вона „не могла побороти тяжіння німецького синтаксису, фраза у неї ставала важкою, насиченою зайвими словами” [Бабишкін 1963, с. 213]; письменниця намагалася наблизити свою мову до загальних норм, проте їй не завжди це вдавалося, оскільки над нею тяжіла західноукраїнська мовно-літературна традиція [Русанівський 2001, с. 285]. Такі загальні оцінки звужували проблематику мовознавчих досліджень до суто стилістичної (індивідуальна письменницька майстерність, засоби художньої експресії, символіка тощо). Значно менше уваги приділялось лексиці, фразеології, морфолого-синтаксичним особливостям мови О. Кобилянської. У такому вузькому підході виявлялася, з одного боку, абсолютизація впливу родинних та зовнішніх обставин, у яких жила О. Кобилянська, з другого, – інерція тих початкових негативних відгуків на її

ключ зафіксоване й у Словнику Грінченка (Сл. Гр., 2, с. 255), проте „Словник української мови” серед десяти (!) значень слова **ключ** цього давнього значення вже не подає. Отже, твори саме західноукраїнських письменників – буковинця Ю. Федьковича й галичанина І. Франка – зберігають давнє, сформоване у сфері адміністративно-правових стосунків староукраїнської доби значення загальноновживаного слова **ключ**, утримуючи завдяки йому зв'язок сучасної української мови із тією мовою, якою на українських землях велася офіційно-ділова документація за часів Великого князівства Литовського, гетьманських канцелярій XVII – XVIII ст.

твори, що з ними виступили О. Терлецький (про що вже йшлося в першому розділі) та С. Єфремов*.

У родині Кобилянських спілкувалися трьома мовами – українською, польською, німецькою: „У тому відношенні батьківський дім письменниці віддзеркалює історичні обставини, які склалися у тій частині України, що носить назву Буковина” [Копач 1972, с. 52]. Дотикання і взаємопроникнення різних мов, культур, традицій відбувалося через долі людей, різних за національним походженням, але поєднаних родинно. В „Автобіографії” О. Кобилянська писала про це так: „В нас у хаті говорилося по-українськи, а також і по-польськи до часу, доки нам не стала доступна німецька мова, бо мати, хоч дуже любила українську мову й говорила нею радо, .. не забувала матерньої мови, маючи матір з російської Польщі, а батька німця з Познанщини Йозефа Вернера, що ради жінки (моєї бабуні) привчився по-польськи і вдома говорилося лише польською мовою, бо іншою, доки не навчилася по-українськи, моя бабуня не говорила” [Кобилянська, 5, с. 219].

Починала писати О. Кобилянська німецькою мовою, що ж до опанування українською літературною мовою, то рівень інтелектуального й культурно-мистецького життя в австрійській провінції – містечках Буковини, а також освіта, яку здобула О. Кобилянська, аж ніяк не були сприятливими чи достатніми для вільного опанування тогочасними зразками української

---

* У 1902 р. в журналі „Киевская старина” С. Єфремов опублікував статтю „В поисках новой красоты”, критикуючи в ній творчість О. Кобилянської, А. Кримського, Г. Хоткевича за погорду „зарозумілого аристократа” до соціально пригноблених мас і служіння ідеям „чистого мистецтва”. Через кілька десятиліть, у 1927 р., з нагоди ювілею 40-ліття творчої праці О. Кобилянської, С. Єфремов написав їй привітання. Текст цього привітання містить такі рядки, які глибше розкривають його ставлення до творчості письменниці: „Дозвольте ж і мені, Вашому давньому „ворогові-поклонникові”, принести Вам у цей день свій низький поклін і від найщирішого серця зичення – довго ще обдаровувати наше письменство своїми творами. Мені Ви, Вельмишановна Пані, в тім можете повірити. Ми ріжно дивимось на світ. Ріжно пояснюємо його події. Ріжного, може, хочемо від його, з ріжних пунктів одходимо й ріжними шляхами йдемо. Але – я знаю – йдемо ми до однієї кінцевої мети, працюємо на одного господаря – на тую непідкупну правду життя, до якої кінець кінцем зводиться і краса, і всі людські змагання. Мене завжди у Ваших творах підкупала ота щирість ясна, прозора безпосередність, можу навіть сказати – протестантська мужність, з якою Ви свої думки виносили на громаду, не дбаючи про те, як вона їх приймає. Великий художній талант Ольги Кобилянської був завжди для мене поза сумнівами і на його я дивився як на безперечний для нашої культури здобуток. Виткані делікатною жіночою рукою, „дорогою серця” перепущені – Ваші тонкі образи не були чужі й моєму серцю, і я завжди був пильним читачем кожного Вашого нового твору, дошукуючись Вашої художньої індивідуальності. І я жалую лиш одного – що в бойовій атмосфері наших днів мені доводилося торкатись тільки побіжно й з одного боку Вашої творчості; і я щасливий буду, якщо доля поволить мені сказати усе, на що Ваші твори надихнути можуть” [Єфремов 1997, с. 549-550].

літературної мови, витвореними практикою наддніпрянських та галицьких письменників*.

Мовленнєва практика письменниці була пов'язана насамперед із західноукраїнською традицією, що у своїй діалектній основі спиралася на південно-західне наріччя, а також на мовлення освіченої української верстви, з характерним для нього складом лексичних і фразеологічних засобів, словотвірних моделей і граматичних конструкцій. До того ж, і теми, на які писала О. Кобилянська, й відповідно, складна логіко-семантична побудова думок, які вона висловлювала, й німецькомовна лектура** справляли свій вплив на синтаксичний малюнок її текстів. Але ж лексичний матеріал, що вміщував знання про явища позамовної дійсності, засвоювався чи то з традиційного родинного мовлення, чи з мовлення тієї соціальної верстви, до якої О. Кобилянська належала за своїм родоводом.

Дослідження дієслівної лексики з листування О. Кобилянської свідчить про те, що епістолярні тексти письменниці є яскравим зразком тієї літературної мови, якою у своєму щоденно-побутовому та офіційному спілкуванні послуговувалася західноукраїнська інтелігенція кінця XIX – початку XX ст. Полікультурне, а відтак і багатомовне середовище, яке існувало в Галичині та на Буковині протягом тривалого періоду, не лише сприяло поповненню лексичного складу української мови новими запозиченими одиницями та значеннями, а зберегло й зміцнило українську культурно-писемну традицію й лексику козацької доби. Виразно

---

* Сама Кобилянська про це писала так: „Про читання українських книжок не було мови. Залізничі в той час не курсували, книгарень не було, засобів до закуплення книг не було, тому, крім часопису „Слово” і руської книжки або брошури якої, що десь-не-десь принагідно попадали до наших рук, – не доходило до нас нічого. Все було, мов павутиною, обсноване Німеччиною, котра, сказавши правду, не була нам несимпатична. Будь то через те, що все-таки, хоч ледве помітним процентом, обзивалася в нашої крові, будь то через те, що була самотнім джерелом, котре подавало духовну поживу. До польського елемента, як і до румунського, нікого з нас не тягнуло, а коли й була нагода з ними стикатися, ми, діти, холодніли і, мов інстинктом упізнані, відтягалися, накопичуючи губи. З матір'ю говорилося по-польськи і по-українськи, але любов до польської чимраз, то більше губилася, зосереджуючись коли не цілком на своїй рідній, то бодай на німецькій мові” [Кобилянська, 5, с. 232-233].

** В „Автобіографії” О. Кобилянська писала, що твори Гейне вона читала постійно, у перекладах німецькою мовою О. Кобилянська читала твори англійських, норвезьких, данських письменників, студіювала доступні їй через німецьку мову твори Бокля, Дрепера, Локке, Біхнера, „не занехуючи анітрошки вивчення української мови та перечитуючи жадібно” ті українські книги, що їх пересилала й привозила С. Окуневська або ж Н. Кобринська. Під час життя в Чернівцях Кобилянська передплачувала собі „першорядні німецькі поступові журнали як „Frei Bühne”, пізніше „Berliner Rundschau”, редагований Вільгельмом Бельше. На висланий йому нарис О. Кобилянської „У Св. Івана” з запитанням, чи є в неї хист до літературної праці, він відповів: „Під кожним взглядом і в різних умовах писати, працювати і ще раз писати” [ibidem, с. 222-223].

постають при цьому факти семантичної спорідненості дієслів української та польської мов, що належать до спільного фонду, успадкованого з періоду XVI–XVII ст., про що свідчать як лексикографічні джерела, так і безпосередньо пам'ятки ділового стилю. З іншого боку, саме в дієсловах можна спостерегти факти семантичної та граматичної інтерференції, спричиненої впливом польської мови*.

У творах та листах О. Кобилянської надзвичайно цікавими є такі лексичні одиниці, які співвідносяться з побутово-звичаєвою сферою і називають предмети побутового вжитку, якісні ознаки людини, що характеризують її поведінку, стосунки, сприйняття життя, стиль мовлення, напр.:

атрамент, *заст.* – чорнило (СУМ, I, с. 72; Л. Укр. та ін); *атраментом* перекреслити (Л. Укр., 11, с. 346); *шкода атраменту повторяти те* (Коб. 1963, с. 342; Листи); *п. atrament* – чорнило; **атрамент**, *лат.* – чорнило (до писання); (Словник Кузелі, с. 30; СЧС, с. 54);

безличний, *діал.* – безсоромний, безстидний (СУМ, I, с. 133; ілюстр. контекст із творів Лесі Українки); в О. Кобилянської: *І він ненавидить її вже і за те одне питання. Що за шалена, безлична відвага – питати його о це!* (Коб. 1962, с. 370; „Царівна”);

гречність – властивість за знач. гречний (чемний, ввічливий) (СУМ, II, с. 165; *Навіть з гречності Юзя не могла плакати за губернанткою* (Л. Укр.); в О. Кобилянської: *Юліан писав до львівського Озаркевича, та просив, щоби приїхав та до нього заїхав. ... На те він навіть до сьогоднішньої днини з простої гречності не відповів* (Коб. 1963, с. 377); *п. grzeczny* – ввічливий, чемний, люб'язний;

зручно, *розм.* – вправно, спритно (*Довге сивуває волосся зачісував [князь] так зручно, що його не здавалось дуже мало* (Л. Укр.) (СУМ, III, с. 719); в О. Кобилянської: *Можна їх [дітей] було з сусідніх домів хіба в двох випадках бачити, .. як котре дряпалося за овочами по високих деревах зручно* (Коб. 1963, с. 9, „За ситуаціями”); *п. zrzeczny* – спритний;

кревний, *розм.* – те саме, що кровний (СУМ, IV, с. 331; Л. Укр. (*кревна родина*) та ін.); *Справа стала клином між мною і кревними* (Л. Укр., 12, с. 86). *Він [Юліан] нині поїхав з жінкою до Львова на якесь весілля її кревних* (Коб. 1963, с. 354); *п. krewny* – родич;

намисел, *діал.* – роздум, роздумування (СУМ, V, с. 127; в О. Кобилянської: – *Ти, – сказала Рахіра по хвилині бистрого намислу, – як довго він ще там буде?*; в Лесі Українки: *Чим де Маранья так переважив нас, що без намислу на чільнім місці сів* (Л. Укр., 6, с. 153; „Камінний господар”); *без намислу* – не роздумуючи (контексти з творів І. Франка, Лесі Українки); *Він попросив Мендзя дати йому пару день до намислу* (Фр.) (СУМ, V, с. 127); *порівн. п. namysl* – роздум, розмірковування, *czas do namyslu* – час на розмірковування;

* Докладніше про це йдеться в таких статтях: Булега Н., Ткач Л. Дієслівне слововживання епістолярію Ольги Кобилянської у контексті сучасних лексико-стилістичних норм української літературної мови // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 87: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 154-169; Ткач Л., Черкез І. Ольга Кобилянська і західноукраїнський варіант літературної мови (за матеріалами листування письменниці) // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 216-217: Слов'янська філологія. Ольга Кобилянська – письменниця і громадянка: національне і загальнолюдське. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 179-195.

однотайно – одноманітно (*Тут так **однотайно** час проходить*, що й на дні мало розділяється (Л. Укр.), **однотайний** – одноманітний (*..риск... та що, без нього все життя людське було б **однотайне*** (Л. Укр., „Блакитна троянда”); **однотайність** – одноманітність (*Довго не може ніхто бути зо мною щасливим, бо я не виношу довго **однотайності*** (Коб., „За ситуаціями”) (СУМ, V, с. 639); порівн. н. *jednostajny* – одноманітний, монотонний, *jednostajne życie* – одноманітне життя;

пуделко, діал. – зменш.-пестл. до пудло (коробка, футляр) (СУМ, VIII, с. 384; в О. Кобилянської: *А що зробиш з своїми метеликами? – Буду їх у **пуделку** держати*; в Лесі Українки: *одно **пуделко** порожнє* (Л. Укр., 12, с. 265), *пуделечко* живих квіток (Л. Укр., 12, с. 10); н. *pudelko* – коробочка;

слідно, присл., зах. – видно, помітно (*Холодна, насмішлива усмішка промайнула ледве **слідно** по її обличчю* (Коб., „Людина”); *..чому у нього **не слідно** культу цезаря в господі* (Л. Укр., „Руфін і Прісцила”) (СУМ, IX, с. 358);

трен, заст. – шлейф (СУМ, X, с. 245; *Вона сиділа на найвищому щаблі сходів, але **трен** амазонки* спускався далеко нижче (Л. Укр., „Над морем”); *Коби так вільно убралася мені в адамашок або в оксамитову **сукню з треном*** (Уляна Кравченко); в О. Кобилянської: *Образно*. Коло відокремленої громадки хатин, мов коло своєї служби, стоїть і малий панський дворик із величезним садом, неначе зі штивним чорно-білим **треном**, і понурився також в однотайну картину* (Коб. 1977, с. 222; „Земля”); н. *tren* – шлейф;

триб – спосіб життя, лад, порядок, нахил (в Лесі Українки: *з приїздом наших **триб** життя розмаїтніше став* (Л. Укр., 10, с. 378); в О. Кобилянської: *В мене нема жадної зарозумілості літератської – я пишу, бо є в мене **триб до того**, пишу просто, що мене найбільше займає і переймає, і що найліпше розумію* (Коб. 1963, с. 362); н. *tryb* – 1) порядок, звичай, спосіб, лад, 2) нахил; СУМ слова не фіксує;

урядження, діал. – умеблювання, опорядження (*Та вже такого розкішного міста, як Відень, може, і в світі нема. А громадські будови, концертні зали, театри! **Яке то урядження**, скільки скульптури, малярства, орнаментики всякої – страх!* (Л. Укр., 10, с. 75); *хатині урядження* – меблі (СУМ, X, с. 484; О. Кобилянська та ін.); порівн. н. *urządzenie* – заст. умеблювання;

штивний, діал. – 1) нерухомий, твердий, негнучкий (Коб., Загреб.), 2) перен. холодний, байдужий, суворий (Л. Укр., Вільде) (СУМ, XI, с. 537); порівн. також: *штивний*, перен. – суворий, непорушний (*Та в сім дворі **штивніша етикета**, ніж при дворі кастільським, отже й там я нездатен був додержати церемоній* (Л. Укр., 6, с. 84; „Камінний господар”); // суворий, незворушний (*Перед входовими дверима були поприпирані старі хоругви зі **штивними** святими, мужики з відкритими головами стояли около них і заглядали цікаво у вікна* (Коб. 1962, с. 434; „Аристократка”); н. *sztywny* – 1) жорсткий, твердий, 2) непорушний, незгинний, негнучкий, 3) перен. скутий, холодний, офіційний, вимушений (про стосунки);

яко, спол., заст. – як (СУМ, XI, с. 640) *Люба мамочко! Відповідаю тобі **яко** управлений делегат* чесної республіки (Л. Укр., 10, с. 61); в О. Кобилянської: *Я думаю і маю те глибоке переконання, що наколи кожна одиниця буде щиро над собою працювати і різьбити, то ми **яко** маса ніколи не загинемо, не зійдемо з тої арени. Се ж неможливо* (Коб. 1963, с. 554); н. *jako*, спол. – як, *jako taki* – як такий.

Спільним для всіх цих слів є те, що вони вживаються також у польській мові, проте за походженням належать не лише до полонізмів, а й до латинізмів, германізмів, галліцизмів. У „Словнику української мови” такі слова мають зазвичай обмежувальні

позначки (*діалектне, застаріле, західне, розмовне*), але авторство ілюстративних контекстів змушує засумніватися в умотивованості деяких із цих позначок. Тим більше, в таких випадках, коли при тому самому *діалектному* чи *західному* слові авторами ілюстративних контекстів виступають з одного боку – О. Кобилянська, Уляна Кравченко, І. Франко, а з іншого – Леся Українка, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький. Одним із гіпотетичних пояснень цього явища може бути та обставина, що всі ці слова належали до соціолекту двомовної української шляхетсько-козацької верстви і збереглися в лексиконі письменників як зі східних, так і з західних українських теренів як спільна спадщина староукраїнської доби. Обґрунтування цієї гіпотези потребує більш докладних студій – надто ж таких, у яких би аналізувався ширший історико-культурний контекст того мовного довкілля, в якому творили і яке відтворювали Ю. Федькович, О. Кобилянська та інші буковинські письменники.

Спільні риси лексики творів Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Т. Галіпа та інших українських письменників – як з Галичини, так і з Наддніпрянщини – спостерігаємо в групі слів, що їх умовно можна було б назвати соціолектизмами староукраїнської військової верстви.

До таких соціолектизмів належать насамперед якісні прикметники, що співвідносилися зі сферою моральних якостей людини, етики й поведінки: *годний, гоїний, г(г)речний, звичайний (незвичайний)*. Усі вони характеризуються тим, що: 1) належать до спільного фонду української та польської мов; 2) зафіксовані в пам'ятках XVI – XVII ст.; 3) представлені у творах українських письменників XIX – початку XX ст., що біографічно пов'язані не лише із південно-західним наріччям української мови, а й із південно-східним; 4) з погляду внутрішніх зв'язків у лексичній системі української мови всі ці слова утворюють замкнене словотвірне гніздо, що включає прикметник, іменник, прислівник (*го(і)дний – гідність, гідно; гоїний – гоїність, гоїно; (не)г(г)речний – (не)г(г)речність, (не)г(г)речно; (не)звичайний – незвичайність, (не)звичайно*).

Вже у староукраїнській мові прикметник *годний, годний, годъный, годень, годень* мав розгалужену систему значень, а також – деривати: іменник *годиность*, *годъность*, прислівники та прикметники *годне, годнѣ; годней, годнѣй; годнейший, годнѣйшій* (СЛУМ, 6, с. 242-245). Найчастіше уживаними значеннями прикметника були такі: 1) гідний, достойний, поважний, який має високі позитивні якості; 2) придатний, гожий; 3) приємний, бажаний; 4) належний, заслужений, гідний. Іменник *годиность* також мав кілька значень – майже всі вони співвідносяться з тими значеннями, що їх іменник *гідність* має в сучасній українській мові: 1) сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості; 2) усвідомлення чистоти-небудь громадської ваги, громадських заслуг; 3) достоїнство, шляхетність, почуття власної вартості. Проте одне з давніх значень цього слова – „титул, висока посада”^{*} – сучасній українській мові вже невідоме.

^{*} Воно засвідчене в „Лексиконі...” П. Беринди: *достоинство: достоиность, урядъ, годиность* (ЛБ, с. 32).

Прикметник *годний* та іменник *годность* належали до частотної лексики гетьманських універсалів і входили до сталих формульних зворотів, характерних для такого роду документів, напр.:

...маючи ми владу въ Малой Россіи всякіе исправляти порядки и кождому, *по годности, утверждати права и освѣдчати респектъ* (УніМ, с. 137);

и всѣмъ, кому того вѣдати будет потреба, ознаймуемъ, иже *респектуючи мы на годние и значные* здавна въ Войску Запорозкомъ пана Григорія Гамалеи роненные *прислуги*, яко надалисмо передъ симъ при иныхъ добрахъ греблю на рецѣ Сулѣ (УніМ, с. 186).

Перше з названих значень прикметника відтворюється в мові західно-українських письменників і в XIX ст., напр. – у драмі Ю. Федьковича „Довбуш”: *Я розумію тя, о годний ляше! Але той витязь витязя не варт, Если у своїм супротивнику Нецасте він не чтить. І задля того ж Дарую волю вам, і без условій..!* (Федьк., с. 308). Іменник *гідність* в значенні „висока посада” засвідчений у текстах буковинської періодики кінця XIX – початку XX ст. (МСБ, с. 82). У цих фактах можна вбачати, напевно, загальну рису галицько-буковинського слововжитку, підтримувану й польською мовою (*n. godność* – 1) гідність, честь, 2) висока посада, звання).

Твори Ю. Федьковича та О. Кобилянської є важливим підтвердженням того, що в мові українських письменників другої половини XIX – початку XX ст. відтворювалася така семантична спеціалізація слів на позначення рис людської вдачі, поведінки, що безпосередньо впливала з мовних традицій середньоукраїнської (козацької) доби. Це яскраво підтверджують лексичні одиниці словотвірного гнізда прикметника *гойний* („щедрий, багатий, достатній”). З ілюстративних матеріалів „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” можна скласти уявлення про ті типові контексти, в яких уживалися прикметник *гойний*, прислівник *гойно*, напр.: *гойне оуживаючи веселилсѧ; надаровалемъ васъ гойне дарами мѡими; ѡбдари гойними дарами душу мою; гойные лзы; гойное розѣмницѣнъе Наоукъ Бгослѡвськихъ; в добротинности гойный* [про Київ]; *ѡтче нашъ ... прости гойнѡ рѣкѣ свою*. Саме ж словотвірне гніздо налічує більшу кількість одиниць порівняно з тими, які збереглися в сучасній українській мові, порівн.: *гойновати* – „добре жити, розкошувати”; *гойнокриваве* – „кривавими сльозами”; *гойность* – „щедрість, багатство”; *гойнѣйший, гойнѣйшій* – „щедріший, багатший, більший” (СЛУМ, 6, с. 247-248).

У „Лексиконі...” П. Беринди прикметник *гойний*, прислівник *гойне*, іменник *гойність* використано для синонімічного пояснення таких слів церковно-слов'янської мови: *изобилный* *любоподаельнѣйшій*, *любочестіе*, *страннолюбіе*, *страннолюбецъ*, *цедрый*, *щедру*, *ѡцедрѡю*, *цедрота*, *мл(с)рдіе*, *храбрыѣ*. „Лексикон...” засвідчує також і розгалужену внутрішньомовну синонімію слів *гойний, гойне, гойність* *.

* *любочестіе*: свобода, обиліє, любодарова(н)е, *ѡхотное а гойное дарованье* ..(ЛБ, с. 61); *доволный* *есмъ*: обилно има(м), досыть маю, конте(н)тѣюсѧ, *гойне заживаю* (ЛБ, с. 31); *щедру, ѡцедрѡю*: злитовѣюсѧ, милосердые чиню, *гойне даю* (ЛБ, с. 159);

Активне вживання слів гнізда *гойний, гойно, гойність* відображало тогочасну живомовну ситуацію взаємного контактування носіїв різних мов – української, білоруської, польської, чеської, словацької, адже в кожній із цих мов є споріднені лексичні одиниці, порівн.: бр. *гойны* „пишний, хвалькувато щедрий”; п. *hojny* „достатній, багатий, (ст.) щедрий”, походить від чеського *hojný* „т.с.”, ст. *hoj* „достаток”; слц. *hojný* „великий кількісно, багатий; частий” (ЕСУМ, 1, с. 547).

Пам’ятки давньої української літератури засвідчують, що слова цього гнізда первісно побутували в мовленні військово-політичної верхівки, а згодом перейшли до лексики духовної верстви, можливо – й завдяки впливу літературної творчості. Адже дуже часто такі літературні твори, написані на релігійну тематику, адресувалися представникам військової чи міської знаті. В „Історії о Аттілі, королі угорським”, іменник *гойність* виступає в лексичному значенні „королівська щедрість, добродійність до чужинців, до убогих, загалом – до людей нижчого стану чи слабших силою”, а прислівник *гойне* сполучається з дієсловами, які містять у своєму лексичному значенні семи „дар”, „дарувати”:

Аттїла, змоцнившись так много звияжств а поднесишия в пиху панством так много королівств і много народов, був того мнімання, жеби вже лацно ввесь заход сонця шаблею мог под свою моць подбить, а іж би частю укладністю, добродійстви і вшелякою гойністю нахилив ку собі тих, которис сго ще так собі велико не важили ані у них був в подив (Аттїла, с. 403);

Хотячи їх до скромності, покори, мірності, справедливості, милості сполной і сполного покою, повсягливості, против убогим гойності, до розознавання добрих, до слухання правди, которая королі і панства їх в цілости заховиває... (Аттїла, с. 408);

Мало єсть таких людей, которис би кривость на хуть пановання прекладали. А если он, будучи хуттю пановання звияжсоний, до чого ся нового склонить, панство отцовськеє тобі вигубивши, собі привлащить, багатства домовис забере, серця люду своего, на всякую отміну щастя склонис, добротливостю, гойністю і інішими таковими вибавами до себе нахилить, што ж тобі щастя зоставить, до чого ж тобі прийдесть? (Аттїла, с. 417);

Там, хотячи оказати, іж всю французькую землю і увесь заход сонця звияжсив, умислив в місті Ізнаце з їзд мати і великий фест учинити. А про тож много пограничних королів і народов, частю з боязні, частю іж сго самого і сго пиху ради би були видіти, зїхалися до него, которис Аттїла, гойне ударовавши, вольно пустив (Аттїла, с. 426).

Стилістичне використання слів *гойний, гойно, гойність* спостерігаємо в українській бароковій поезії XVII ст., зокрема – у творах Йоанікія Волковича. Свої вірші Й. Волкович дарує побожному і благовірному мужу пану Гаврієлю Марковичу Ланкгишу, славному купцу і мещанину лвовському, добродієві своєму ласкавому, на знак вдячності за те, що той подав ці вірші до друку. Надруковані вірші автор надписує так: „*дедикую, офѣрую и приношу, а о милостивое и ласкавое принятье просячи, звычайной ласце и упрямости*

страннолюбїє: людзкоєсть, оґчинность противь обцымъ, **гойность**, цюдробливість противь гостїй (ЛБ, с. 122) та ін.

вашмості, пилне ся вручаю”, „при жаданю *гойного благословенства Божого, долгофортунного здоров’я*” (Поезія XVII, с. 147). Отже, вже в самій передмові автора бачимо вживання прикметника *гойний*, причому, для означення найвищої міри щедрості, що її може мати лише *Божє благословенство*. У віршах Й. Волковича словотвірне гніздо *гойний, гойно, гойність* саме по собі творить окремий стильовий засіб і забезпечує змістову цілісність тексту, порівн.: *Радуйся церкви гойне, гойне веселися, Гойною утѣхою гойне исполнися* (Поезія XVII, с. 169). Слова цього гнізда утворюють майже замкнене коло сталих, фразеологізованих сполучень із дієсловами та іменниками. Найвища „густина” їх припадає на фрагменти тексту, у яких, за літературними традиціями того часу, змальовано персоніфіковані образи – *Радость церкви, Милость божія, Розум, Звитязство, Крест, Коніс, Ангел*. Власне, у цих образах поєднано всі три джерела розвитку тогочасного суспільства – віра, наука, політика (гетьманська влада і військова сила). Вони впливали, природно, й на розвиток мови – через формування відповідних соціолектів й вироблення таких її засобів, що були б спільними для всіх освічених верств і належали до загальнолітературного лексикону. Словотвірне гніздо прикметника *гойний* належало, вочевидь, саме до таких лексичних одиниць.

У творах нової української літератури засвідчено всі три слова цього гнізда. „Словник української мови” маркує їх як розмовні, а ілюстративні контексти загально відображають географію побутування цих слів в українській мові:

гойний², розм. – щедрий, багатий: *Його жінка була непоміrkована, розтратлива, любила розкіш та шикарне гойне життя й сипала грішми, як половою* (І. Н.-Левицький);

гойність, розм. – абстр. ім. до гойний: – *Коли вже деякі кланяються перед батьком за його широкую гойність і благородність душі, то, певно, – це більше матері за її характерність і працьовитість* (О. Кобилянська);

гойно – присл. до гойний: *Рим гойно заплатив за ту науку. Він Греції дав покій і закон, чого вона не мала споконвіку* (Леся Українка) (СУМ, II, с. 106).

Проте суттєвим доповненням до цих ілюстрацій могли б стати твори Ю. Федьковича, М. Старицького, Л. Старицької-Черняхівської, оскільки в них реалізуються соціально-історичні конотації слів *гойний, гойно*, принципово важливі для розуміння їхнього лексичного значення, напр.:

Богдан. *За простий наш обичай вибачайте... А от пресвітлх, дорогих гостей Припрошуйте, частуйте, панни, гойно!* (Стар. 4, с. 32; „Богдан Хмельницький”);

Ми захистим його крулевську мосць, А він за те нас возвеличить гойно (Стар. 4, с. 90; „Богдан Хмельницький”);

Шрам. *Що й казати: Українки – найпривітніші в світі! Молодиця. З того ж до нас насунуло й гостей. Вернигора. Чи ба, якраз! А ми й не догадлись!.. Молодиця. Так ради нас вітайте ж гойно їх! Свиридиха. Піднесемо червоного їм пива!* (Стар. 4, с. 467; „Оборона Буші”);

Братковський. *Ой, ой, які розкоші! І каша, й борщ, печеня і вино! Півроку був на хлібі та цибулі, То й боязко цю траву поживати... Що визнача ця ласка? Сторож. Милосердя... Тут звичай є: хто покида тюрму, – В останню ніч того вітають гойно...* (Стар., 4, с. 510; „Остання ніч”);

З галасом випили за здоров'я хрещеника, і в хаті запанував перебивчастий гомін: господарі цілувались з кумами, вітаючи кожен кожного, садовили дорогих гостей за другий стіл і **частували їх гойно** (Стар. 7, с. 602; „Безбатченко”);

Задзвеніли гучні весілля у селі, одно у багатого Крамаря, а друге у **гойного двірника Павуна** (Федьк., с. 154; оповідання „Жовнярка”);

Він став зараз усіх двораків **грішми обсипати**, сто раз **гойніше**, як сам цісар, а двораки зараз до цісаря: „Найясніший пане, – кажуть, – Бідолашко мусить ваш скарб обкрадати, бо відки би він мав тільки грошей, аби нас усіх так **гойно обдаровувати**” (Федьк., с. 211; казка „Бідолашко”);

А се й винце!.. угорське! так! угорське! У неї **гойно**, виджу! Та й для чого ж Би не? для чого не?; **Штефан багач був** (Федьк., с. 304; драма „Довбуш”).

М. Старицький, який походив із Черкащини, використовує прислівник **гойно** в історичних драмах „Богдан Хмельницький”, „Оборона Буші”, „Остання ніч”, а також в оповіданні з життя подільських селян „Безбатченко” в типових для цього прислівника словосполученнях (**частувати гойно; возвеличувати гойно; вітати гойно**). Можна припускати, що це слово збереглося в родинному лексиконі Старицьких від тих часів, коли воно позначало традиції козацької гостинності, ставлення до гостей, адже й у творах Людмили Старицької-Черняхівської знаходимо відповідне слововживання у мовленні героїв її історичних драм – кошового Івана Сірка, гетьмана Івана Мазепи (**вітати гойно; зустріти гойно гостей** (Старицька-Черн., с. 85, с. 93-94; „Дмитро Дорошенко”); **послання царського гойно вітати** (Старицька-Черн., с. 220; „Іван Мазепа”). Відтворюючи звичаї козацької доби, М. Старицький і його дочка Л. Старицька-Черняхівська вдавалися до мовних засобів із відповідним історичним колоритом. Звороти з прислівником **гойно** [**возвеличити | частувати | вітати хрещеника | зустріти гостей**] були саме такими.

Як бачимо, прислівник **гойно** та споріднені з ним слова властиві й для творів буковинського письменника Ю. Федьковича. В оповіданні „Жовнярка” йдеться про заможного – **гойного** – двірника (селянського голову), який легко витрачає гроші й маєток на розкішне життя. Подібну текстову реалізацію прикметника спостерігаємо й у Нечуя-Левицького: у контексті, що його подає „Словник української мови” (див. вище), йдеться про **непоміркувану, розтратливу** жінку, яка любила **розкіш** та **гойне життя**. Таке саме лексичне значення слова **гойний** – „щедрий, аж до марнотратства” – властиве і для мови письменника-буковинця, і для письменника-наддніпрянця. Цікаво й інше – саме такий відтінок значення характерний для цього слова й у білоруській мові: **гойны** – „пишний, хвалькувато щедрий”. Отже, можна припустити, що це значення сформувалося за часів, коли українська й білоруська мовні території були з'єднані в одне ціле й мали спільні політичні й культурні центри, вплив яких міг сягати і буковинських земель.

Інші контексти з творів Ю. Федьковича ілюструють вживання прислівника **гойно** у значенні „дуже щедро, зі щедрістю, на яку здатні лише вельможі”. У

„Казці про Бідолашка” цим словом характеризується поведінка цісаря, який *обси́нає* своїх двораків *грішми*, *сто раз гойніше*, але й Бідолашко *усі́х гойно обдаровує*, чим виглядає як рівний із цісарем (що й обурює і лютить його двораків). У „Довбуші” лексичне значення прислівника має трохи інакший семантичний відтінок: *заплатити гойно* – „заплатити щедро, з надлишком” (порівн. у творах Лесі Українки: *Рим гойно заплатив за .. науку*), а також [*в когось*] *гойно* – „хтось має всього доволі, у достатку, має те, чого не мають у достатку інші”.

Аналіз уживання в українській мові лексичних одиниць словотвірного гнізда *гойний* – *гойно*, *гойність* та їх представленість у пам’ятках літератури, лексикографії, творах українських письменників переконують, що ці слова належали до соціолекту двох провідних верств українського суспільства XVI – XVII ст. – шляхетсько-козацької та духовної. У фольклорі та літературних текстах, що стосуються нового періоду розвитку української мови, ці слова фігурують у мові письменників з різних українських територій – Буковини (Ю. Федькович, О. Кобилянська), Галичини („Галицько-руські легенди” в записах В. Гнатюка), Волині (Леся Українка), південної Київщини (І. Нечуй-Левицький), Черкащини (М. Старицький), Уманського повіту (за Словником Грінченка)*.

Твори буковинських письменників могли б послужити важливим текстовим джерелом для ілюстрації лексичного значення прикметника *г(р)ечний* та слів, що входять до його гнізда. Це слово також належить до староукраїнської спадщини. В „Етимологічному словнику української мови” *гречний* „чемний, ввічливий”, *гречний*, ст. *гречный* „вихований, пристойний” (XVIII ст.); слц. [*grečny*] „т. с.” кваліфікується як запозичення з польської мови; п. *greczny* „т. с.” утворилося внаслідок злиття виразу *k rzeczy* „до речі”; калькою п. *greczny* є укр. *доречний*; в українських лексикографічних джерелах фіксувалися також і прислівники [*греци*] „добре”, [*грече, грече*] „т. с.”, [*негречи*] „непристойно” (ЕСУМ, 1, с. 592). Проте і прикметник, і прислівник відомі ще з пам’яток кінця XVI ст.: *гречный, кгречный, кгречный* (стп. *greczny*) – 1) вдалий, досконалий, вишуканий: *вино <...> до пит▲ кгречноє є(ст) и доброє* (к. XVI ст.); 2) чемний, ввічливий; *гречни, кгречи* (стп. *greczy*) – вдало, відповідно: <...> *яко с▲ то кгречи рымоуєть* (Острог, 1598-1599, *Апокр.*) (СлУМ, 7, с. 142). Найбільш активно вони могли вживатися тоді на Волині. Напевно, саме цією обставиною можна пояснити той факт, що й у „Словнику української мови” при словах *гречний, гречність, негречність, негречно* найчастіше цитовано твори Лесі Українки, порівн.:

* Докладніше про це див. у статті: *Ткач Л., Федунів-Швед О.* Юрій Федькович і Микола Лукаш: спільний історико-культурний контекст до однієї лексичної паралелі // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 274-275: „Слов’янська філологія”. Творчість Юрія Федьковича в контексті української та світової літератури. – Чернівці: Рута, Книги – XXI, 2005. – С. 266-280.

„Словник української мови”		
Слово	Значення	Ілюстративний контекст
гречний	шанобливо ввічливий у поведженні з людьми, чемний; // який виражає шанобливість, увічливість	<i>Зо мною пан і пані були дуже гречні і милі, кланялись нам усім...</i> (Леся Українка); <i>Він був, як завжди, підтягнутий, гречний і вилощений, наче щойно від кравця і перукаря</i> (Ю. Смолич); <i>Словом гречним хтось привітався до нас...</i> (П. Тичина) (СУМ, II, с. 165)
гречність	властивість за знач. гречний	<i>Навіть з гречності Юзя не могла плакати за гувернанткою</i> (Леся Українка); <i>Юлії Андріївні подобається його виняткова гречність</i> (Л. Дмитерко) (СУМ, II, с. 165)
гречно	присл. до гречний	<i>Годі-бо вам гостей дратувати, Пора вже їх гречно частувати</i> (М. Кропивницький); <i>гречно вклонився</i> (В. Собко) (СУМ, II, с. 165)
негречний	який ставиться без поваги, неввічливо, грубо до кого-небудь; нечемний	<i>Перепрошаю вас, дідусю, за свого негречного гостя</i> (Фр., З. Тулуб, Ю. Яновський (СУМ, V, с. 280)
негречність	абстр. ім. до негречний	<i>Дуже прошу, нехай п. Чернявський вибачить мені сю негречність, що й тепер не пишу до нього</i> (Л. Укр.); І. Ле (СУМ, V, с. 280)
негречно	присл. до негречний; // у знач. присудк. слова. нечемно, грубо, зневажливо.	<i>...син із людьми поводиться негречно</i> (Васильченко); [Річард:] <i>Ні, власне, сього я не хотів сказати, було б се і негречно і невдячно</i> (Л. Укр.) (СУМ, V, с. 280).

Всі наведені факти промовляють за тим, що слова гнізда прикметника *з(г)речний* належали до соціолекту двомовної шляхетсько-козацької верстви, а згодом перейшли до фольклорного койне, адже образ *грешної панни* постає у віншувальних піснях різдвяного циклу, а в Словнику Грінченка наведено ілюстративний контекст із фольклорних записів П. Чубинського: *Бувай же здоров, **гречний** молодче, **гречний** молодче, Іване-хлопче* (Чуб.); при інших словах – *гречність* (рос. учтивість, любезність), *гречно* (рос. учтиво, любезно, мило) – ілюстрації не подаються (Сл. Гр., 1, с. 351).

На відміну від багатьох інших полонізмів в українській мові, слова гнізда прикметника *з(г)речний* не мають обмежувальних стилістичних позначок у

„Словнику української мови”. Уживання цих слів у творах буковинських письменників свідчить про спільні традиції етикету й лексики на їх позначення:

гречний. *А тим панам гречним молодцям, що до мене ся поклонили, нехай бог поклониться щастєм та долечков добров* (Федьк., с. 423, Листи);

гречність. *Такої гречності я би ся був по пану Климковичу не сподівав* (Федьк., с. 423, Листи);

гречність. *Ювілей [сторіччя „Енеїди”] випав в нас знаменито. <...> Прикре вражіння зробило те, що зі Львова не був ніхто. <...> Юліан писав до львівського Озаркевича, та просив, щоби приїхав та до нього заїхав. .. На те він навіть до сьогоднішньої днини з простої гречності не відповів* (Коб. 1963, с. 377; Листи);

г(р)речно. *Я до п. Ільницького писав дуже гречно, да однако відповіді не дістав, – не нам, гуцулам, бачу, з сгомосцями переписуватись* (Федьк., с. 447, Листи);

Панна Тоська трохи несміливо стрітила нового знакомого і гречно вклонивши ся, зараз таки обернула ся назад до свого панича; Отець Матушинський пірвав ся з місця, вклонив ся гречно, подав руку... (Галіп, с. 53-54).

Українсько-польсько-німецькі зв'язки простежуємо в гнізді спільнокореневих слів, що містять зв'язаний корінь **-вич-** (**-вик-**) і належать до давнього шару лексики на позначення морально-етичних понять. Йдеться про слова **звичай, звичайний, звичайність, звичайно** та **обичай, обичайний, обичайність, обичайно**, що могли вживатися також із заперечною часткою **не-**. Це гніздо слів засвідчує давні зв'язки української та польської мов з німецькою у виробленні лексичних засобів на позначення абстрактних понять, порівн.: укр. заст. *обичай* „традиція, звичай”, п. *obyczaj* „звичай, звичка, норони”, нім. *die Sitte* „звичай”; укр. заст. *обичайний* „моральний, вихований, добродісний”; п. заст. *obyczajny, obyczajowy* „пристойний, ввічливий, шанобливий, моральний, добродісний”; нім. *sittig* „добре вихований, скромний”; укр. заст. *обичайність* „вихованість, добродісність”, п. заст. *obyczajność, obyczajowość* „пристойність, ввічливість, шанобливість, *obycie* „манери, вміння себе поводити”, п. заст. *obczyać* „навчати звичаїв, доброї поведінки”; нім. *die Sittenlehre, die Sittlichkeit* „мораль, моральність”.

Такі факти підводять до припущення, що в польській та українській мовах такі значення могли розвинутися як кальки з відповідних німецьких слів, а їх активізації в загальномовному вжитку сприяло утвердження в суспільстві етики військово-шляхетської верстви.

За нормами сучасної української мови слова гнізда іменника *обичай* (як і співвідносні утворення від *obyczaj* у польській мові) належать до архаїчної лексики. У „Словнику української мови” слова *обичай, обичайний, обичайність* маркуються як **з а с т а р і л і** й до них подано такі тлумачення:

обичай, *фольк.* – звичай, звичка: *У мене обичай – козацький звичай: Хоть побачу, то й не плачу* (із записів П. Чубинського); *Що город, то й норон, що край, то й обичай* (з творів М. Кропивницького);

обичайний – вихований (без ілюстративного контексту);

обичайність – властивість за знач. обичайний: *Се було свідоцтво, .. що Петро Гарасимів, 11 літ, скінчив однокласову школу в тім селі і проявив дуже добру пам'ять, цікавість, пильність і вірцеву обичайність* (СУМ, V, с. 501; з творів І. Франка).

Навіть за такими скупими відомостями „Словника української мови” можна побачити територіальні відмінності у вживанні слів цього гнізда: для східноукраїнського мовного середовища – це фольклорні джерела (народні прислів’я, приказки), а для західноукраїнського – сфера офіційного функціонування української мови*.

У Галицько-буковинському мовному середовищі кінця XIX – початку XX ст. слова *обичайний* та *обичайність* уживалися в таких контекстах і значеннях, які відповідають уживанню у сучасній українській мові словам *моральний* (*пристойний, добродетельний*), *мораль*, *моральність* (*пристойність, добродетельність*). Це підтверджують і лексикографічні джерела (напр., „Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського: *обичайний* – *sittsam, sittlich*; *обичайність* – *die Sitten, die Moral, Moralität, Sittlichkeit, Sittsamkeit* (Желех, с. 539), і тексти буковинських періодичних та інших видань, напр.: *Се урядове письмо, відчитане мною тепер, відкриває так виразну цілу великість сумного положення буковинських Русинів на полі церковнім і щодо науки релігії в руских школах, і взгядно релігійно-обичайного виховання Русинів, що ясніше переконуючо бути не може* (Б., 1895, ч. 6, с. 2; з промови Є. Пігуляка); *[Громада] має уважати, аби в громаді панувала обичайність, має опікувати ся бідними і дбати о заведення добродійні* (Громада, с. 4).

Проте причини такого своєрідного розподілу в уживанні слів гнізда іменника *обичай* в українській літературній мові нового періоду полягали не стільки в їхній локальній, скільки в соціокультурній природі. Власне, й ті контексти, що їх наведено до цього слова в „Словнику української мови”, переконують, що воно характеризувало спосіб життя української козацької верстви й культуру полкових міст, яка формувалася в XVI – XVII ст. Слушність такого припущення підтверджує й староукраїнська лексикографія. Так, у тлумачній частині „Лексикону словенороського” П. Беринди (1627 р.) всі чотири слова – *обичай, обичайний, обичайність, обичайно* – використано в багатьох синонімічних рядах, що доволі повно розкривають особливості їхнього лексичного значення:

о б и ч а й	з л о н р а в н ы й : превротный, <i>злого обычаѧ</i> (ЛБ, с. 39); н р а в ь : норось, <i>обычай</i> , или звыкло(сть), образъ. тод. блгонравный, <i>обычайный, добры(х) обычаювъ, 8чтивыхъ. блгонравнѣ, обычайне, 8сторожное</i> , пристойне, 8кладне (ЛБ, с. 78);
--------------------	--

* Словосполучення *взірцева обичайність*, засвідчене в мові І. Франка, за своїм значенням тотожне до більш звичного для сучасного носія української мови словосполучення *зразкова поведінка*, яке, виступаючи в ряду інших подібних словосполучень (*задовільна поведінка, незадовільна поведінка*), служило для оцінювання поведінки учнів у школі й фіксувалося у табелях успішності.

обичайний (звичайний)	беззмѣстный: <i>необычайны(й)</i> , неслѣшны(й), спросны(й), неподобны(й) (ЛБ, с. 6); блѣгообразный: <i>очтливый</i> , <i>обычайны(й)</i> , статечны(й), пова(ж)ны(й) (ЛБ, с. 9); гражданскій: тотъ который до справъ мѣстскихъ належи(т): и тыж <i>обычайный</i> , дворскій, ростропный (ЛБ, с. 28); красный: ростропны(й), <i>обычайны(й)</i> (ЛБ, с. 55); лѣпый: пѣкны(й), людзкій, <i>обычайны(й)</i> (ЛБ, с. 60); мѣрень: <i>обычайный</i> , всты(д)ливы(й), скромный, мѣрный (ЛБ, с. 67); нравоученіе: <i>напоминанье</i> <i>обычайное</i> (ЛБ, с. 78); досадите(л): <...> потварца, полный кривды, албо который радъ кривди(т), <i>не звычайный</i> , пышный, надутый, зневажитель, злорѣчачій (ЛБ, с. 32);
обичайність	стыдѣніе: соромяжливость, сталость, <i>обычайность</i> (ЛБ, с. 124); спрѣтаніе: <i>обычайность</i> , встыдливость, спрѣ(ть) домовый (ЛБ, с. 128); оутварь, оукрашеніе: ... окраса, честность, скромность, <i>обычайность</i> , встыдливость (ЛБ, с. 141); цѣломудріе: честность, чисто(сть), мѣрность, <i>обычайность</i> . розтропность, трезвость, встыдливость (ЛБ, с. 155); честность: почтивость, <i>обычайность</i> , встыдливость, скромность, повага, шлѣхетность, дорогость (ЛБ, с. 156);
обичайно	блѣгоправнѣ: <i>обычайне</i> (ЛБ, с. 8).

Отже, вживання слів *обичай*, *обичайний*, *обичайність*, *обичайно* в мові західноукраїнських письменників, у періодичних та інших виданнях кінця ХІХ – початку ХХ ст. спиралося на традицію староукраїнської мови, одним із виявів якої було збереження соціолектизмів козацько-шляхетської верстви. До продовження цих традицій дуже активно долучився П. Куліш, натхненно утверджуючи їх в українській літературній мові нового періоду й використовуючи староукраїнську лексичну спадщину, зокрема й слово *обичайний*, у перекладі однієї з книг Біблії – „Книги Приповісток Соломонових”: *Жона обичайна славу здобуває; а трудящі приходять до богацтва* (Пр. 11 : 16).

Проте в мові письменників з підросійської частини України значення прикметника *обичайний* „доброчесний, вихований, ввічливий” частіше виражалося словотвірним синонімом *звичайний**. „Словник української мови”

* Знаючи вживання слова *звичайний* у сучасній українській літературній мові, можемо помітити, що це давнє його значення – „вихований, ввічливий”, яке випливало з традиційного уявлення про відповідну рису людської поведінки (ввічливий – це такий, який шанує звичаї, поводить, як годиться за звичаєм), – вийшло з активного вжитку. Так, уже на початку 1920-их рр. маємо опосередковане підтвердження цього факту в коментарях

подає до нього чотири значення, проте лише одне з них – „вихований, ввічливий; уважний до кого-, чого-небудь, делікатний” – маркується як *розмовне*. В ілюстративних контекстах до цього значення вживаються такі словосполучення: *звичайні діточки* (Т. Шевченко); *дівчина звичайна та честива* (М. Лукаш, переклад „Декамерона”); *у всякому ділі звичайні й обачні* (Марко Вовчок) (СУМ, III, с. 477). Ілюстративні контексти до похідного іменника *звичайність* засвідчують відтворюваність відповідного значення („ввічливість, повага до звичаїв, дотримання звичаю”) як у західноукраїнських письменників, так і в східноукраїнських: *Боярська служба... поважала Максима Беркута за його звичайність і розсудливість* (І. Франко); *Терлецька питала в Балабухи про його батька й матір так собі, для звичайності* (І. Нечуй-Левицький) (СУМ, III, с. 477). У лексичному значенні співвідносних спільнокореневих слів із заперечною часткою *не-* ці семантичні компоненти також зберігаються: *незвичайний*, *розм.* – „який не дотримується звичаю; // який виражає грубість, неввічливість, непристойність або свідчить про них”; *незвичайно*, *у знач. присудк. сл.* – „не прийнято” (СУМ, V, с. 312). Ілюстративні контексти до цих значень подаються з творів письменників східноукраїнських – Марка Вовчка, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Мирного, М. Коцюбинського, С. Васильченка, М. Рильського. Проте кілька фактів дозволяють припускати, що вони формувалися й закріпилися не стільки на певній мовній території, скільки в мовленні певної соціальної верстви.

Так, зокрема, прислівник *незвичайно*, а також іменник *звичайність* М. Рильський уживає в перекладі поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш”, в якій змальовано старошляхетські звичаї: „*Ні, Телімено, ні! – Тадеуш одповів. – Хіба гордую я? Хіба я розлюбив? Зміркуй лише сама: дізнатись можуть люди... Неслава, поговір, – і що з тобою буде? Отак любитися – це ж незвичайно, гріх!*” (Міцк.-Рильський, с. 520; СУМ, V, с. 312); *Наука гречності – не смішки і не жарти, Це діло пильної, панове, думки варте. На шалі кинувши, що важить наш сусід, Ми і самих себе оцінимо як слід. Тому звичайності учітєся, панове, Бо нею світ живе, у ній – життя основи* (Міцк.-Рильський, с. 358); *Суддя його закликав задля звичайності* (Міцк.-Рильський,

В. Сімовича до „Кобзаря” Т. Шевченка видання 1921 р. (Катеринослав – Кам’янець – Ляйпціг). З-посеред інших слів, значення й уживання яких В. Сімович вважав за необхідне пояснити і прокоментувати, є й прикметник *звичайний* у сполученні *хлопець звичайний*: „звичайний” – це те, що з-московська кажуть: приличний, що поведінку знає, поводитись уміє” [Шевченко 1921, с. 145].

Можна припускати, що саме під впливом російської мови значення слова *звичайний* в українській мові ототожнилися зі значенням російських слів *обыкновенный, обычный* („такий, як всі (все), який не вирізняється чимсь особливим”), і за сучасними нормами української літературної мови оте давнє значення слова *звичайний*, засвідчене Шевченковою мовою, – маркується як *розмовне*, що не цілком узгоджується з його функціонуванням у писемних джерелах української мови.

с. 361). У прозовому творі Лесі Українки „Екбаль-ганем” прикметник *звичайний* уживається в такому контексті, який дуже виразно розкриває його значення, оскільки містить ще кілька слів, що мають у структурі лексичного значення спільний семантичний компонент „пристойний, пристойно” (*призвойтий, поштивий, як годиться*): *Вона [Екбаль-ганем] ж живе тут, як у в'язниці, не в звичайному, призвойтому гаремі, як годиться поштивій мусульманці, а таки в справжній в'язниці...* (Л. Укр., 7, с. 353). А тексти універсалів І. Мазепи не менш виразно засвідчують, що такий слововжиток безпосередньо пов'язаний із мовною традицією козацької доби, напр.: *...жеби **звичайное послушество и призвойтую повинност** до монастира отдавали, пилно упоминаемъ и приказуемъ* (УНІМ, с. 258; 1693 р.).

Надзвичайно важливим фактом, який вкладається в такий загально-український історичний контекст, є те, що відповідне значення слова *незвичайний* – „нечемний, невічливий, непристойний, сороміцький” – вживається й у творах Ю. Федьковича: *Сказав там хто яке **незвичайне слово в хаті**, вони вийдуть з хати, ще й дверми луснуть* (Федьк., с. 112; „Опришки”).

Не менш важливим є зв'язок Федьковичевої мови з іншим словом староукраїнської мови – дієсловом *єднати* („мирити, загоджувати”). У „Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.” дієслово *єднати* (стч. *jednati*, стп. *jednać*) представлено як таке, що мало на той час широко розгалужене гніздо спільнокорених слів та сталих зворотів, утворених на їх основі:

єднати, єднати, єднати, єднати, єднати (стч. *jednati*, стп. *jednać*) – 1) єднати; 2) (кого, кого за що, кого через кого) мирити, погоджувати; 3) (кого) просити, намовляти щось зробити; 4) (кого) привертати до себе, робити своїм прибічником; // (що) набувати, здобувати що-небудь, домагатися чогось (СЛУМ, 9, с. 78-79);

єднатися, єднатися, єднатися, єднатися, єднатися – 1) (з ким) вступати в дружні зв'язки, єднатися; 2) (з ким) приходити до згоди, годитися; 3) (з ким) миритися, припиняти воєнні дії та ін. (СЛУМ, 9, с. 78-79);

єднанє, єднанє, єднанє, єднанє, єднанє, єднанє (стп. *jednanie*) – 1) союз, єднання; 2) полюбовна згода, мировий договір – сталі звороти із цим значенням: **єднанє держати** – дотримуватися згоди, мирової; **єднанє розорвати, с єднанє выступати** – порушувати згоду, мирову, **єднанє умоцнити** – юридично затверджувати мирову; **с єднанє выступати** – порушувати полюбовну згоду, мирову; **єднанє вчинити, єднанє прийняти, переняти єднанє, прийти до єднаня** (з ким), **у єднанє вступити** – всі ці звороти синонімічні за значенням „прийти до згоди, мирової” (СЛУМ, 9, с. 76-77);

єдналий листь, єдналимь обычаємь (с. 76); **єднацкий, єднацкий, прикм.** – який служить для розв'язання і усунення суперечностей; **єднакимь обычаємь; листь єднацкий** (СЛУМ, 9, с. 79);

єдначь, єдначь, єдначь, єдначь, єдначь – 1) посередник; 2) той, хто досягає чогось, здобуває щось (СЛУМ, 9, с. 79);

быти въ єдности – бути (перебувати) в згоді з ким (СЛУМ, 3, с. 126);

выєднати (що) – домогтися (чого), діал. вистаратися (СЛУМ, 5, с. 157).

На одне з дієслів цього гнізда звернув свого часу увагу М. А. Жовтобрюх. Так, аналізуючи лексику давніх українських грамот, він, зокрема, зазначив, що вона „дуже багата на слова, поширені лише в українській або білоруській мовах, або лише в одній із них”. Одним із прикладів на підтвердження цієї тези було слово **зъєднати**, зафіксоване в грамоті з 1433 р. [Жовтобрюх 1976, с. 67].

У драматичних творах Ю. Федьковича „Як козам роги виправляють” та „Запечатаний двірник” засвідчене слово **єднанка** (також у діалектному фонетичному варіанті **їднанка**). Воно зберігає безсумнівний морфологічний і семантичний зв'язок з дієсловом **єднати** в тому значенні, із яким воно вживалося в староукраїнській мові. Адже **єднанка (їднанка)** означає певне грошове відшкодування, що виступало звичаєвою формою і підставою для примирення, залагодження конфлікту між супротивними сторонами:

*А кому по гаранникові дісталось, най буде ласкав приймати від мене **по десять червоних їднанки** бо кілька сам хто схоче, лиш най вибачає (Федьк., с. 345, „Як козам роги виправляють”);*

*О божє, божєчку ти мій, рятуй, порятуй, винеси мене з сего пекла!.. Скажу тобі громадським коштом нову церкву вимурувати!.. Буду відтепер **єднанки удвоє брати та половину бідним давати**, если лиш при виборах за мнов гласували!.. (Федьк., с. 375-376, „Запечатаний двірник”).*

Наведені контексти свідчать про те, що лексичне значення іменника **єднанка** має безпосередню словотвірну похідність від давнього дієслова **єднати** й мотивується його значенням „мирити, привертати на свій бік” (порівн., у „Лексиконі...” П. Беринди: *миротвореніє: чин[і](н)є покою, єднанье* (ЛБ, с. 64).

В українських літописах XVII ст. описано й характерні епізоди війни, в яких неодмінною умовою єднання („примирення”) була грошова заплата:

Аже за частою прозбою Дорошенковою солтан часть орди на Рашиков, которіє почали у Рашикові своеволити, жєони брати. И так міщани, обурившиє, оних з міста вигнали, а заледво знову перепросили, а еднаючи, утратили тисячей шесть грошей (ЛСам, с. 117);

*Подо Львовомъ ставши, много барзо шкоды начинили, а львовяне сами **перееднали** Хмельницкого, давши ему много скарбу (Софонович, с. 229).*

У текстах літописів засвідчено такі похідні словотвірного гнізда дієслова **єднати**:

перееднати – „привернути військового союзника супротивної сторони на свій бік”: *Гетманове коронные по уступленню на зиму короля шведского послали в Крым и **перееднали хана з ордою**, жєбы оным на помощь выйшол зносити Україну (ЛСам, с. 69); А Дорошенко, которій перше был асаулом при гетману Тетері, тут же будучи и при Опарі, старался о гетманство и солтана **перееднал** (ЛСам, с. 98);*

поєднати – „схилити до примирення, умовити припинити військові дії”: *А напотом господар поєднал орду и гетмана Хмельницкого, жєби ся вернули з его земли, и учинил сватство з Хмельницким – дочку свою за сина Хмельницкого приобицал дати, що напотом и учинил (ЛСам, с. 59);*

поєднатися – „помиритися, дійти згоди”: *Потомъ приходилъ и самъ гетманъ Иоанъ Выговскии зъ своими полками и зъ татарами подъ Киевъ, а ничего не учинивши, поєднался зъ воеводами црскими киевскими и отишолъ* (Софонович, с. 235).

Тлумачна частина „Лексикону...” П. Беринди виявляє різнобічні синонімічні зв’язки слів цього гнізда, напр.:

мированіє: *помире(н)е, поєдна(н)е;*

молими: *требуемъ, ходотайствуемъ, посланіє дѣемъ, єднанье, поселство отправуемъ* (ЛБ, с. 65);

предумоленіє: *впере(д) зѣднанье, перша прихилность* (ЛБ, с. 93);

приповѣдую: *вставлѣюсѧ, причинѣюсѧ за кимъ, молюсѧ, ѡповѣдую, скаржаюсѧ, припоминаю, розмовлѣю, пытанье чиню и ѡтповедь одержую, ходотайствую, заступаю, ѣднаю, забѣгаю* (ЛБ, с. 99);

смирительный: *згодливый, поєднаный, погоженный, єднаочій(й)* (ЛБ, с. 117);

ходотай: *посредникъ, ѣдна(ч)* (ЛБ, с. 143);

пре(д)ѡбрѣчаю: *ѣднаю, персправлѣю весѣле, впере(д) зарѣчѣю, доставаю, набываю, спорѣжаю* (ЛБ, с. 149).

Сформувавшись у соціолекті військової верстви (можливо, як калька з дієслів німецької мови *vereinigen* – „об’єднувати, з’єднувати, зосереджувати (напр., війська)”, „сполучати що з чим”; *vereinigen sich* – „об’єднуватися, з’єднуватися, єднатися”; „сполучатися, поєднуватися”; *vermitteln* – „бути посередником у чому, сприяти чому”), дієслово *єднати* ще в староукраїнську добу перейшло в мовлення представників духовної верстви, які надали йому переносно-метафоричного вживання – відповідно до тих метафоричних уявлень про боротьбу тіла й духа, про служіння Богові й чистоту віри, що їх викладали у своїх творах українські письменники-полемісти кінця XVI – початку XVII ст. Яскраві контексти саме такого вживання дієслів *єднати*, *з’єднати собі що [чим]* у значенні „привернути на свій бік кого; здобути для себе що” знайдемо у „Книжці” І. Вишенського, напр.:

Так бовѣм и первіе благочестивіе царіе христіянскіе (в церковныхъ исторіяхъ находимо) чинили, пѣшо в пустыню драбантовали и там о Христѣ забавляючихся на помоч или о причину к богу своею покорюю собѣ еднали, и сухого хлѣба з ними ся причащали, и еще похвалу тому гощеню и честованю тымъ обычаемъ чинили, мовячи: „Нѣколи же, – рече, – царская многосмышленная трапеза такъ мя не усолодила и во любовный насытокъ не пришла, яко жъ твой сухой хлѣбъ и тое зелище, честный отче!” – и тако, благословение приемиши и ласку собѣ у нихъ зъєднавши, в свои полаты с миромъ возвращали (Вишен., с. 323);

Але зас речеши, яко зло житіє мають иноки: по корчмахъ ходятъ и упиваются, и по господахъ обѣды чинятъ, и приятелство собѣ з мирскими еднали (Вишен., с. 327);

Тые сами, из вѣры выбѣжи, во яму безвѣрія впали и от себе собѣ смертъ зъеднали, а наша вѣра чистая цѣла и здорова стоить (Вишен., с. 330).

Важливим лексикографічним підтвердженням того, що староукраїнське дієслово *єднати* та похідні від нього слова зберігали у структурі лексичного значення сему „відношення до дії домовлятися, миритися” ще й у XIX ст. й

охоплювали при цьому значну українську етномовну територію, є відповідні статті в Словнику Грінченка:

єднанка – 1) примиреніє (записи Верхратського), также и во мн.: **їднанки** (записи В. Шухевича); 2) вознаграждение за причиненный убыток (Желех. з посиланням на Франка [у Словнику Желехівського є ще: **єднач** – *Vereniger, Vermittler* (Желех., с. 213-214)]);

єднання – 1) соединение, соглашение, 2) договаривание;

єднанщина – мировая, могорыч при мировой сделке (рукопис Левицького – записи народних слів, оповідань, зроблених І. С. Левицьким у Київській губернії);

єднати – 1) соединять, объединять. **Єднай**, батьку, Україну. К. ЧР. **І єднає** людські князі з ізраїльським родом К. Псал. 2) склонять к себе, приобретать чье расположение, соглашать. *Таки у нашоу селі назвав я дівчину. Вчацяю і матір удову єднаю* (Шевч.). *Гетьмане Потоцький, що в тебе розум жіноцький: ти за дорогими напитками, бенкетами уганяси – чом ти Хмельницького не єднаєш?* (Історичні пісні українського народу, з поясненнями Антоновича і Драгоманова. У двох томах, 1874, 1875 II. 104). *Ісус учеників єднає*. „Єв. Іоана” (Святе Письмо нового завіту – Куліш, Пулюй). *Стала мати гадати та зятя єднати* (Шевч.) 3) договаривать. *Не страшно женитись, а страшно попа єднать* (Номис). – *за кого дочку*. Уговариваться о выдаче дочери замуж за кого. „Чого в’янеш, моя доню?” *мати не спитала, – за старого, багатого нищечком єднала* (Шевч.);

єднатися – 1) соединяться, 2) договариваться, подражаться;

єдність – единство, единение. *Кожен сам про себе дбає. Немає єдності* (Мирний, „Хіба ревуть воли...”)(Сл. Гр., 1, с. 467);

виєднати кого – договорить кого, условиться з кем; **виєднати цех** – договориться з цехом на счет вступления в число его членов (Козелецький повіт)(Сл. Гр., 1, с. 158)[СУМ слова не засвідчує];

з’єднати – 1) соединить; 2) отдать замуж. *Мати та з’єднала дочку за нелюба* („Основа”), 2) *Я з’єднала доню за султана* (Куліш, „Маруся Богуславка”), 3) договорить. *З’єднала го пасти Угельское стадо* (Народні пісні у записях Я. Головацького); 4) **з’єднати собі** – приобрести, снискать, расположить к себе. *Бо ти й суху з’єднаєш собі землю і всяка твар прихилиться до тебе* (Куліш, „Книга Іова”);

з’єднатися – 1) соединиться, 2) договориться, условиться. *Давав по сороківці од хури, а з його правила по дві: торгувався він два дні, а на третій з’єднались за злогого* („Основа”);

з’єдник – соучастник в предварительном соглашении, заговоре. *Хіба ми які з’єдники, хай Бог милує, хіба ми змовилися, що ви нам віри не ймете* (Лубен. повіт, словникові записи В. Леонтовича)(Сл. Гр., 2, с. 150);

поєднати – 1) соединить. *В неволі, в самоті немає, нема з ким серце поєднать* (Шевч.); 2) примирить. *Поєднає з недолею і людьми* (Шевч.); 3) договорить, нанять. *Так він то позвав Кузьму Трохимовича та й поєднав його, щоб списав йому салдата* (Кв.);

поєднатися – 1) подружиться, сойтись, соединиться. *Зібралися: старий, малий, убогий, багатий, поєднались*, – *дожидують великого свята* (Шевч.), 2) условиться, договориться(Шевч.);

поєднання – 1) примиреніє, 2) договор, соглашеніє (записи П. Чубинського)(Сл. Гр., 3, с. 249).

До ряду наведених фактів необхідно долучити ще кілька – з текстів П. Куліша (*Завтра будемо єднати Козаків охочих; І полинемо з вітрами На*

безкрає море, І поробимось панами, І забудем горе (Куліш 2, с. 39; „Маруся Богуславка”) та *Лесі Українки* (*Тим часом німці не дуже щедрі на хвалу писателям з молодих літератур, і тільки значні талани можуть звернути на себе увагу німецької громади, а ми бачили, що всі три головні **руські** письменці з'єднали собі її симпатії* (Л. Укр., 8, с. 281; зі статті „Писателі-русини на Буковині”), а також з листів: *приєднувати до помочі людей на Україні* (Л. Укр., 12, с. 257); *чим могла з'єднати собі таку прихильність* (Л. Укр., 11, с. 207). І хоч ці факти поки що лексикографічно не задокументовані, проте вони підкріплюють висновок про збереження як на західно-, так і на східноукраїнських землях спільної лексичної спадщини староукраїнської доби, адже ті значення дієслова **єднати** та похідних від нього слів, що сформувалися ще в староукраїнський період і зафіксовані в тогочасних писемних пам'ятках, відтворювалися й упродовж усього ХІХ ст.

У „Словнику української мови” відображено, зокрема, такі з них: одне зі значень дієслова **єднати** – „схилити кого-небудь на свій бік” – ілюструється творами Т. Шевченка й маркується як застаріле (СУМ, II, с. 497). Для дієслова **з'єднувати, з'єднати** „Словник української мови” також подає кілька давніх значень, проте маркуються вони не як застарілі, а як діалектні: **з'єднати** – 5) *тільки док., діал. (за кого)* віддавати заміж (Сл. Гр.: *з'єднала дочку за нелюба*)*; 6) *тільки док., діал. (що)* придбати, здобути що-небудь, домогтися чогось (Самійленко: *з'єднати собі симпатії професора*), 11 (кого) привернути до себе, перетягти на свій бік кого-небудь (Опільський: *з'єднати собі боярина*) (СУМ, III, с. 563).

У буковинських джерелах кінця ХІХ – початку ХХ ст. дієслова, похідні від **єднати**, зберігали й таку саму сполучуваність, й такі самі значення: **приєднати** *кого до чого* – „зголосити, залучити до спільної праці” (МСБ, с. 153); **з'єднати** *кому кого, що* – „здобути чинсь прихильність, привернути на свій бік” (МСБ, с. 153), проте в „Словнику української мови” ці факти не відображено.

На жаль, не ввійшла до „Словника української мови” й значна частина лексичного й етнографічного матеріалу, поданого в Словнику Грінченка. До того ж, в описі лексичних значень дієслів з гнізда **єднати** немає спеціального застереження, що ці значення – конструктивно зв'язані й реалізуються в сполученні з давальним відмінком іменника чи займенника. Давнє значення „привертати на свій бік”, представлене в автора історичних романів Ю. Опільського, СУМ подає вже не як окреме, а лише як додатковий семантичний відтінок при порівняно новому значенні, типовому для галицько-буковинського мовлення кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також уживаному й серед представників української інтелігенції з підросійської України.

---

* Варто зауважити при цьому, що укладання шлюбу між представниками супротивних сторін зазвичай виступало в давнину заporукою подальшого миру, а тому це значення цілком умотивовано розвинулося як метонімічне зі значення „мирити”.

У „Словнику української мови” не відображено й інших семантичних архаїзмів, засвідчених творами Ю. Федьковича й І. Франка. Йдеться насамперед про загальноновживаний іменник *добро*. У формі множини (*добра*) він виступав у значенні „земельні володіння, угіддя, маєтки”, порівн. у творах Ю. Федьковича: *А всі мої добра, всі мої маєтки его, отсего мого сина Михайла* (Федьк., с. 140; „Панич”); у мові творів І. Франка: *добра* – „шляхетські, церковні або державні маєтки в Галичині за часів Австро-Угорської монархії, маєтки” (Фр., 44, кн. 2, с. 750; 46, кн. 1, с. 651; кн. 2, с. 418); *добра інститутські* – „майно установ”; *добра камеральні* – „земельна власність держави”; *добра публічні* – „громадські маєтки” (Фр., 46, кн. 1, с. 652).

Це значення відоме з багатьох джерел староукраїнської мови, напр.:

добро, добро, дубро – *перев. мн.* майно, власність, маєток: *добра дідичные* – успадкований маєток; *добра заставные* – маєток, відданий під заставу; *добра ленные* – ленне володіння; *добра материстые* – успадковане від матері; *добра нерухомые* – те саме, що *добра лежачые*; *добра ойчистые (ойчизные, ойчистие)* – успадковане майно по батькові; *добра рухомые* – рухоме майно (СЛУМ, 8, с. 50-51);

у „Лексиконі...” П. Беринди: *имѣніє: майно, маєтність, богатство, имѣньс, добра <...>* (ЛБ, с. 48);

у „Літописі Самовидця”: *<...> а то усе діялося задля того, же прошлого року збогатилися шарпаниною добр шляхецких* (ЛСам, с. 57);

в універсалах І. Мазепи: *<...> маемъ в своей моци и власти устроить и утверждать въ Малой Росіи всякіе порядки, и кому доводится, тому ведлугъ слушности надание чинити всякихъ добръ <...> ствержаемъ и умоцняемъ симъ унѣверсаломъ нашимъ всѣ ихъ монастырскіе добра, меновите: село Позняки, надѣ Днѣпромъ лежащее <...>* (Ун ІМ, с. 250; 1693 р.); *Такъ и мы позволяемъ ему, пререченому господину, отцу Мелетію, ігуменуви, маєтностями, и всѣми добрами до того монастыра належачими, владѣти и до пожитку монастырскаго всякій з нихъ привлацати користи* (Ун ІМ, с. 324, 1699).

В українській літературній мові нового періоду слово *добро* (мн. *добра*) в значенні „земельні маєтки” зберігалося насамперед завдяки творчості П. Куліша, М. Старицького – письменників, які працювали в історичних жанрах, напр.:

Яко царі в своїх добрах, українські пани мали тоді волю й силу мужика нівечити (Куліш 1, с. 360);

Кисіль. *Так, я схизмат, я грецького закону, А серцем я – щиріш за вас поляк І боляче люблю свою країну! Сто літ тому. Перед Жігмонтом це, Україна єднатись стала з Річчю – І справа йшла любесенько, без чвар. Ріднились ми, росла на силах Польща, І багатів та цвів наш пишний край... Коли це враз – чи то пекельна заздрість, А чи пиха безглузда – збили гвалт: Пани пішли забрать козачі добра, Ксьондзи взялись їм віру поламать – І занялося пекло!* (Стар., 4, с. 74; „Богдан Хмельницький”).

У західноукраїнському варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. це значення відтворювалося значно активніше – завдяки тіснішим зв’язкам із писемно-культурною традицією й підсилювальному впливу польської мови*.

* Порівн: 1) *dobra* – 1) велике землеволодіння, земельна власність; 2) блага, цінності,

Твори західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX ст. виступають важливим джерелом для доповнення відомостей „Словника української мови” про ще одне слово української мови, успадковане із соціолекту козацько-шляхетської верстви, – іменник *доматор* „господар; людина, яка осіла на своєму господарстві і провадить його”. Це слово відоме також у фонетичних варіантах *домонтар*, *доматур*. Воно вживалося в староукраїнській мові й збереглося в українській літературній мові нового періоду. „Словник української мови” подає форму *домонтар*, а також похідні *домонтарка*, *домонтарство* й маркує їх як *застарілі*. Цікаво, що ілюструються ці слова тільки творами Ганни Барвінок, української письменниці з Чернігівщини, дружини П. Куліша. У мові ж самого П. Куліша – як в оригінальних творах, так і в перекладах – вживається форма *доматор*, а також похідні *доматорка*, *доматорствувати*. Очевидно, що всі ці варіанти іменника та похідні від нього слова мають спільне джерело. Можна припустити, що вони належали до родинного лексикону Кулішів-Білозерських, успадкованого з традиційного мовлення дрібношляхетської верстви, з характерною для неї українсько-польською двомовністю, адже відповідні одиниці збереглися й у сучасній польській мові (*n. domator* – господар дому, *domatorka* – господиня дому).

У мові західноукраїнських письменників (галичанина І. Франка, буковинців Т. Галіпа, І. Синюка) значення іменника *доматор* та похідних від нього *доматорка*, *доматорський* пов’язані вже не стільки з протиставленням осілого та мандрівного (козацького, чумацького) способів життя – як це спостерігаємо у творах П. Куліша, Ганни Барвінок та фольклорних текстах, поданих у Словнику Грінченка, скільки з побутовим мовленням певних соціальних верств, насамперед – духівництва та нащадків дрібношляхетських родів, а також із мовленням студентства, з якого в кінці XIX – на початку XX ст. формувалася західноукраїнська інтелігенція, порівн.:

майно (*dobra materialne i kulturalne* – „матеріальні та культурні цінності”). Певна термінологізація цих значень у сфері майнових відносин сприяла перенесенню форм множини на український мовний ґрунт, напр.: *розжити ся на найвищій добра культури* (Б., 1895, 19, 1); *посередник в продажі дібр* (Б., 1895, ч. 20, с. 4); *дирекція дібр рел[ігійного] фонду* (Канюк 1906, с. 23); *посесор дібр* (Товариш 1908, с. 204). Українсько-польська двомовність вплинула й на те, що в мові західноукраїнської періодики форми іменника *добра*, мн. (*Р. мн дібр*, *О. мн. добрами*) почали вживатися не лише в прямому, а й у переносному значенні.

У лексикографічній практиці середини 1920-их спостерігаємо тенденцію зберегти слово *добро* (частіше у формі множини) в загальноукраїнському вжитку – як один із історично найбільш відповідних засобів перекладу ряду слів російської мови, напр.: *р. вотчина* – дідичні чи батьківські *добра нерухомі*; *батьківщина*, *дідовщина*, *дідизна* (РУС Кр., I, с. 112); *р. имение* (помістя) – маєток, маєтність, *добро*, (чаще мн.) *добра* (*р. дібр*); *р. удельные имущества* – *удільні добра* (*мастки*) (РУС Кр., II, с. 180, с. 182). Проте подальшого розвитку ця тенденція не мала.

Гніздо слів доматор (домонтар, доматур), доматорка (домонтарка), домонтарство, доматорствувати, доматорський у джерелах української мови	
„Словник української мови”	Буковинські та галицькі джерела кінця XIX – початку XX ст.
<p>домонтар, <i>заст.</i> – домосід: <i>Хай товариство сміється з мене, що я й отаманства відбіг, що я домонтар</i> (СУМ, II, с. 365; Ганна Барвінок);</p> <p>домонтарка, <i>заст.</i> – жін. до домонтар (без ілюстр.);</p> <p>домонтарство, <i>заст.</i> – домосідство: <i>Краще молоденького чумакування було Грицькові домонтарство з любим його подружжям</i> (Ганна Барвінок) (СУМ, II, с. 366);</p>	<p>доматор – господар дому: <i>Розмовники змовкли. Білецький, бачучи, що доматор не бажає з ним дальше розмовляти, невесело попрощався</i> (Галіп, с. 10); <i>Сі слова почасти примирили його з тим куцим привитанєм з боку доматора</i> (Галіп, с. 54); <i>Кольо сидів коло своєї нареченої, що звалася Аглая. Мені призначно місце між моєю будучою нареченою, Аворою, а доматоркою. Доматор, що, власне, прибув з польованя, сидів коло своєї подружньої половини, а наймолодша донька, Аристея, заняла крісло коло свого батька</i> (Б., 1907, ч. 2-3, с. 2; І. Синюк, оповідання „Орябки”);</p> <p>доматори – господарі (Фр., 7, с. 586);</p> <p>доматорка – господиня дому: <i>Матвійчук балакав там дуже ревно з доматором, котрий і сьогодні навідався до своїх родимих. Доматорки щось не видно було. Вона, бачилося, несла незavidну долю господині дому, тобтодесь, певно, поралася в кухні коло варі</i> (Галіп, с. 53); <i>Гості перебралися до комнати, де сиділи оба політики. Тут Білецький нарешті привитався з доматоркою, котра дуже задоволено усміхнулася</i> (Галіп, с. 56);</p> <p>доматорський – прикм. до доматор: <i>Аж по довшій хвилі згадав Циль свої доматорські повинности і підійшов до старшого гостя</i> (Галіп, с. 17);</p>
Інші джерела	
Твори і переклади П. Куліша	<p>доматор: <i>Не дізнав розкошів богуславський чесний піп-тімаха, На попівстві жив мов гречкосій-доматор сіромаха</i> (Куліш I, с. 37; „Маруся Богуславка”); <i>...держались-бо в нас її</i></p>

	<p>[української мови] по Вкраїні тільки знехтувані столицями доматори, люде малої науки, узенького кругозору, панки, підпанки, полупанки, міщани, козаки та посполита чернь, хлібороби (Куліш 1, с. 403; „Зазивний лист...”);</p> <p>доматорка: Валерія: <i>Що ви тут удвох робите? Справдешні доматорки. Що се там ви шиете</i> („Коріолян”, с. 19; переклад драми В. Шекспіра);</p> <p>доматорствувати: ...а добре там загартувавшись, чи то, мовляв, той, „привикнувши до служби”, устряв, доматорствуючи на господарстві, між таких приятелів, про котрих сам говорив почасти: „великий недурень випити!” (Куліш 1, с. 366);</p>
Словник Грінченка	<p>домонтарь — рос. домосед: <i>Будуть мене козаки за хліб, за сіль поважати, тільки будуть мене, мати, на підпитку гречкосієм, домонтарем величати</i> (Дума);</p> <p>домонтарство — рос. сидение дома, хозяйничание [далі — той самий контекст з оповідання Ганни Барвінок] (Сл. Гр., 1, с. 420);</p>
Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.	<p>доматурь (снп. domator, domatur) — домосід, домонтар, діал. доматор. томоу не дивуйсѧ, або вѧ(м) подви(г) и бо(р)ба є(ст) жизнь таѧ, которое ты не знає(ш): бо єще єси на во(и)ноу не выбра(в)сѧ, єще єси доматоурь (СлУМ, 8, с. 115; І. Вишенський, 1596).</p>

Слова **доматор**, **доматорка** зберігаються й у сучасному буковинському діалектному мовленні, проте сфера їх функціонування звузилася й вони набули ознак спеціально обрядової лексики. Їх уживають переважно під час весільного обряду в звертанні до господарів дому – *пане доматор*, *пані доматорко* – перед повницею, частиною обряду, коли кожен з гостей обдаровує молодих грошми, кидаючи їх на таріль*.

* Цей факт записано від студентки філологічного факультету Чернівецького університету Мар'яни Собко з села Нижні Станівці Кіцманського району Чернівецької області. У „Словнику буковинських говірок” подано форму **доматорь** і наведено два

Отже, окремі соціолектизми, які завдяки своєму лексичному значенню й предметно-поняттєвим зв'язкам могли бути пристосовані до побутово-звичаєвих форм селянського життя й запотребовані в селянському середовищі, „осідали” й зберігалися в складі діалектної лексики. В разі, коли лексичне значення соціолектизму не давало достатніх підстав для актуалізації слова в нових історичних умовах, слово зникало. Яскравим прикладом такого зниклого соціолектизму є дієслово *ше(и)рмувати* „фехтувати”. Воно збереглося в „Пісні про Штефана-воєводу” *. Цю пісню називають перлиною української народної творчості XVI ст. Фахівці стверджують, що вона виникла на Буковині й написана покутським діалектом. З огляду на те, що зміст цієї пісні вже мало кому відомий, варто подати її повний текст **:

*Дунаю, Дунаю, чом смутен течеш!
Ой як же мені не смутно течи,
Що дно ми точуть студені криниці,
А по середині рибоньки мутять,
На версі Дунаю три роти стоять:
Перша турецька, а друга татарська,
Друга татарська, а третя волоська.
В турецькій роті шаблями шермують,
В татарській роті стрілками стріляють,
В волоській роті сам Штефан войвода.
В Штефановій роті дівонька плачесть,
Дівонька плачесть, плачучи повідать:
„Штефане, Штефане, Штефан войвода,
Або мене пійми, або мене лиши!”
А што ми он речеть, Штефан войвода?
„Гей красна дівице, піймил бих я тя,*

значення слова: 1) домовласник, 2) господар, хазяїн (по відношенню до гостей). Поширене це слово в селах Кіцманського та Вижицького районів Чернівецької обл. (СлБГ, с. 99).

* Текст пісні був записаний чеським ученим Яном Благославом у 1571 р. й уміщений в його „Граматиці чеської мови”. Ця „Граматика...” зберігалася в рукописі доти, доки її не видали у Відні І. Граділ та Й. Їречек: „Jana Blahoslava, Gramatica česka dokonana, I, 1571. Z rukopisu biblioteki Therysianské we Widni”. Wydali Ignac Hradil a Josef Jireček we Widni, 1857).

** Текст подано з нарису „Буковина, її минуле і сучасне”, де його відтворено за виданням: С. Томашівський. „Замітки до пісні про Штефана воєводу” // ЗНТШ, т. LXXX, с. 128-134 (Львів, 1907). З цього ж нарису – й усі інші відомості про історію та дослідження цієї пісні: Ян Благослав перейняв її од „найлюбішого о Господі брата Нікодима”, що приніс її із Венеції. З українського боку пісню досліджували І. Франко (1907 р.), С. Томашівський (припускав, що тут мовиться про семигородського воєводу Стефана Баторія), Б. Кобилянський („Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття” // Український діалектологічний збірник, кн. I, К., 1928), І. Білодід („Возз'єднання України з Росією в 1654 р. і його значення для розвитку української літературної мови” (К., 1954) [„Буковина, її минуле і сучасне” 1956, с. 156-158].

піймил бих, дівонько, не рівна ми єс,
 Лишил бих я тебе, миленька ми єс”.
 Дівонька рекла: „Пустимня, Штефане!
 Ой скочу я в Дунай, Дунай глибокий,
 А хто мня доплинеть, сго я буду”.
 Ніхто не доплинув красну дівоньку,
 Доплинув дівоньку Штефан войвода
 І взяв дівоньку за білуру ручку!..
 „Дівонько, душенько, мила ми будеш”.

Отже, в турецькій роті **шермували шаблями**. А ще в той час могли **ширмовати письмом** – „бути добре обізнаним у мові, письмі”, **ширмовати правдою** – „говорючи правду про яку-небудь людину, обертати її проти цієї людини”:

Так же и люторы того ж мистра своего и тыми фортелями пошли, абы всѣх языков писмо вѣли и им **ширмовали**... (Укр. літ. XIV – XVI ст., с. 198; „Списаніє против люторов”, 1580);

Волно ти, мовячи там заочне и в далеком кутѣ, хоч же и **правдою**, о нас так безпечно **ширмовати** (Вишен., с. 365).

Доказова сила факту вживання дієслова **ше(и)рмувати** в народній пісні з Буковини полягає в тому, що воно входило до гнізда слів староукраїнської мови **ширмір, ширмірський, ширмірство, ширмувати**, відомих також і польській мові. Ці слова виступали в ряді словникових статей „Лексикону...” П. Беринди й були типовими одиницями соціолекту військової верстви, як про це свідчать їхні синонімічні зв'язки, напр.:

б о р б а : валка, запасництво, боєваньє, **ширмѣрство** (ЛБ, с. 11);

п о д в и г ъ : игриско, страданіє, силова(н)є, боіова(н)є, битва, валчѣньє, гонитва, стараньє, трѣже(н)є, боѣзнь, скона(н)є, тѣжкость, **ширмѣрство**, валка за которѣю платѣт(ь), чѣйное стара(н)є, потычка, клопотъ (ЛБ, с. 85);

п о д в и ж н и к (ъ) : герцы(р), **ширмѣрь**, запасникъ, моцовникъ (ЛБ, с. 85);

п о д в и з а ю с ѣ : працѣю, боюю, **ширмѣю**, збиваюсѣ, и тыжъ хвѣюсѣ, стараюсѣ, **ширмѣрскѣю шѣкѣ показѣю**, моцѣюсѣ (ѣ) кимъ, ѣсилѣю (ЛБ, с. 85);

с т р а д а л е ц ъ : **шырмѣрь**, боре(ц), герцырь... (ЛБ, с. 121);

с т р а д а л ч е с т в ѣ ю : на герцѣ боюю, валчу, збиваюсѣ, борѣсѣ, **шырмѣю**, заводъ бѣжоу (ЛБ, с. 122) та ін.

У староукраїнській мові дієслово **ше(и)рмувати** мало не лише пряме значення „змагатися на шаблях, фехтувати”, а й переносне – „змагатися, захищатися словами”, в чому спостерігаємо типове перенесення військового терміна в іншу сферу: ним позначають змагання різного роду – і фізичне, і духовне, й інтелектуально-словесне. У польській мові слова цього гнізда збереглися й до нашого часу: *szermierka* – 1) „фехтувальник”, 2) *перен.* „змагання”, *szermierka słowna* – полеміка; *szermierski* – 1) „фехтувальник”, 2) *перен.* „борець”; *szermować* – 1) „фехтувати”, 2) „боротися”, 3) „хвастатися, виставляти напоказ”.

Збереження дієслова *ширмувати* в тексті української народної пісні, що походить з Буковини, вказує на те, що в XVI – XVII ст., завдяки впливу тодішньої військової верстви, ці землі долучалися до політичного та культурного життя Східної Європи.

Спільнокореневий іменник – *шермицерія* („фехтування”) – вживається в романі П. Куліша „Чорна рада”^{*}. Отже, в XIX ст. воно ще зберігалося й у східноукраїнському мовному середовищі.

З посиланням на П. Куліша слово *шермицерія* зафіксовано в Словнику Грінченка (Сл. Гр., 4, с. 492). Використали його й укладачі „Німецько-українського словаря” В. Кміцикевича і Спілки: *das Fecht* – *фехтованє*, *шермицерия*, хоч *Fechter* – *борець*, *Fechterpaar* – *два борці* (Сл. Км., с. 173).

У статті З. Кузеля „Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва” наведено приклади слів із „Лексису...” Л. Зизанія, які, на думку автора статті, ідентичні „з теперішньою українською мовою”, серед них – і *ширмірство*, в ряду із синонімами *битва*, *валка* [Кузеля 1962, с. 219]. Отже, З. Кузеля сприймав це слово як українське. Проте галицькі українсько-польські взаємини кінця XIX – початку XX ст., що нерідко набирали антагоністичного характеру, переносилися й на мову. І слово *шермер* та інші слова цього гнізда підпали під гостру критику. У газеті „Буковина” за 1909 р. з’явилася з цього приводу окрема публікація „Милосердя над рідною мовою!”, автор якої – письменник і громадський діяч С. Яричевський – радив відмовитися від цих слів. Невдалі, „з польщини взяті слова” С. Яричевський пропонував замінити на наші: *В 57 ч[ислі]* „Буковини” *взиває гімнастичне товариство „Січ” в Чернівцях нашу публику до „гімнастичних вправ шермерки або борбництва” і заявляє, що позискало „рутинизованого гімнастика, шермера і борбника” і т. д. В 65 ч[ислі]* „Буковини” *повідомляє те саме товариство, що вже починає науку „шермерки”*. – *Коли ж авторам сих відозв чи повідомлень незвісні поки що рускі технічні вирази й назви, то я ось позволю собі пособити їм в тім ділі. І так: замість „гімнастика”, „гімнастик”, „гімнастичний” маємо слова: руханка, руховик, руховий. Замість невдалого, з польщини взятого слова шермерка, шермер є наші слова: борбник, борбництво, місце борбництва – борище, борнича школа. Догадуюся, що виразами „борбництво” і „борбник” хотіла*

^{*} Слово це використано лише в одному епізоді роману, коли П. Куліш змальовує двобій Кирила Тура і Петра Шраменка. Від пістолів вони відмовилися з принципового переконання – *куля лукава: кладе правого й винуватого, а з шаблею – кому Бог погодить. Козаки билися на шаблях: То приступали, то одступали, то розмахувались з усієї сили, що аж шабля свище; то знов один одного тільки манили, а самі чигали, як би рубонутти да й закінчити зразу. І так же то обидва знали тую шермицерію, що ні той того, ні той того не зможе зачепити – одвічають самі шаблі* (Куліш 1, с. 133).

старшина „Січи” перевести німецькі слова *Ringkampf*, *Ringer* (*Ringkämpfer*), та се цілком хибне, бо на те маємо вирази: **борінка**, **дужанє** – **борець**, **дужаник**. Прошу хіба користуватися тим, що є (Б., 1909, ч. 73, с. 3).

В сучасній українській мові слова **ше(и)рмір**, **ше(и)рмірство**, **шермицерія**, **ше(и)рмувати** вийшли зі складу лексики активного фонду. „Словник української мови” не фіксує жодного з них, проте час від часу вони нагадують про себе чи то в історичних романах, чи в спеціальній літературі*.

Наявність у мові творів Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Т. Галіпа та інших буковинських письменників слів, що належать до спільного лексичного фонду української та польської мов й історично співвідносяться з побутом, етикою, способом життя та поведінкою представників козацько-шляхетської верстви, можна оцінювати як один із важливих доказів прилученості Буковини до мовно-культурних процесів середньоукраїнської доби. Збереження таких слів у діалектах української мови, що перебувають в межах різних наріч, а також в літературній мові нового періоду, засвідчує її спадкоємний розвиток від найдавніших періодів і значно складнішу структуру її словникового складу, ніж це уявлялося досі. Отже, теза про те, що нова українська літературна мова розвивалася на народнорозмовній основі, вбираючи діалектні елементи, потребує суттєвого уточнення стосовно природи тієї лексики, що традиційно вважалася чи то розмовною загальноновживаною, чи то розмовною діалектною (територіально обмеженою). У складі так званої розмовної та діалектної лексики необхідно вирізняти соціолектизми – слова, що відображають чи відображали специфіку соціальної ролі, світогляду, побуту й мовлення неселянських верств українського суспільства – духівництва, козацтва, шляхти, міщанства та ін. Частина таких слів з часом закріпилася у фольклорному койне, частина засвоїлася в розмовно-діалектному мовленні й з погляду сучасної мовної свідомості трактується як діалектна лексика. Окремі ж слова взагалі вийшли з повсякденного вжитку і зникли з буденної мовної свідомості.

---

* Слово **ширмувати** вживається у творах Ю. Мушкетика. З цього приводу В. Русанівський зазначив: „Треба вітати, що Ю. Мушкетик уперто шукає свіжого слова. До цього його прагнення можна ставитися неоднаково: деякі слова він знаходить у словниках, окремі, можливо, мають своїм джерелом не сперті ні на які лексикографічні праці діалекти” [Русанівський 2000, с. 4]. Можна припускати, що й у творах І. Франка дієслово **шармерувати** означало „змагатися, брати участь у змаганні”, а не – „марширувати”, як це подано у поясненнях слів (Фр., 23, с. 387).

§ 2. 2. Дослідження діалектно-локальних рис лексики українських говірок Буковини в контексті взаємин зі співтериторіальними мовами

Особливості історичних обставин, у яких формувалося буковинське мовно-культурне середовище, позначилися й на лексичному складі тутешніх українських говірок. Однією зі специфічних рис буковинського говіркового лексикону є збереження помітного шару спільнослов'янських архаїзмів, „що вживалися за давньоруської доби, але не ввійшли до складу сучасної української літературної мови” [Прокопенко 1959, с. 101]. До слів такого типу належать, на думку В. Прокопенко, *варувати* „берегти”, *відіти* „бачити”, *пр'ятати* „прибирати”, *гостінець* „дорога між селами”, *стрий*, *стрийко* „батьків брат”, *т'яти* „різати, рубати”; значна частина слів цього шару в процесі історичного розвитку змінила свою семантику, напр.: *в'іно* „посаг, придане, що дають батьки молодій” (давнє знач. „плата, викуп за молоду”), *в'ерем'я*, *в'ерем'є* „добра погода” (давнє знач. „час”), *клевець* „молоток” (давнє знач. „молоток з гострим кінцем як знак військового старшинства”), *кл'акати* „ставати на коліна” (від давн. *клячити* „нагинатися, шкутильгати”), *куча* „приміщення для свиней” (давнє знач. „курінь, халупа”), *п'ід* „горище” (давнє *подъ* „низ, дно”), *роскал'* „заступ, залізна лопата” (давнє *лыскарь* „кирка”), *хорóми* „сіни” (давнє *хоромина* „будинок, будівля”); деякі слова, характерні для сучасних буковинських говірок, похідні від коренів слів, уживаних у давньоруській мові: *пóм'ит* „купа скошеного і не пов'язаного в снопи хліба” (давнє метати „кидати”), *пудити* „гнати, лякати” (давнє пудило „опудало”), *студинéц* „холодець” (давнє *студень* „холод”), *чéрес* „широкий чоловічий ремінний пояс” (давнє *чересла* „крижі, поперек”), *йаринá* „городина” (давнє *яра* „весна”) тощо [ibidem, с. 101-102].

З другого боку, специфіка лексичного складу українських говірок Буковини зумовлена тим, що в них побутує чимало запозичень з інших мов, носії яких перебували у безпосередніх історичних взаєминах з українцями Буковини і Бессарабії. На цей факт часто звертають увагу не лише мовознавці, а й історики. Так, автори історичного нарису „Буковина: її минуле і сучасне” вказували, зокрема, що майже 150-річне панування на Буковині принесло з собою багато німецьких слів, пов'язаних зі сферами школи, адміністрації, військової служби, напр.: *штасрамт*, *аушус*, *вахмайстер*, *шандарь*, *поліцай*, *штимпель*, *магістрат*, *раубшіц*, *шинк*, *броварь*, *гандлювати*, *шпунт*, *асинтирунок*, *торністра*, *твер*, *фирфляша*, *камаші*, *мундур*, *цуглі*, *маркірант*, *фрайтер*, *куля*, *шріт*, *шус*, *корок*, *вальц*, *шнур*, *дека*, *мантія* та ін. Під час австрійської адміністрації занесено на Буковину й деякі полонізми: *вчасний*, *цирулик*, *обарінок*, *шарга*, *зошит*, *дзігарок*, *огородник* (садівник), *грешний*, *роздобенди*, *допантрувати*, *законовати*, *клінчати*, *обоятний* та ін. Турецьке панування також залишило

окремі слова в місцевих говірках: *каравишині* (чорні вишні), *бурдюг*, *цибух*, *кайдани*, *вотаман*, *паши*, *мурґа*, *гармуз* та ін. [„Буковина...” 1956, с. 27]. Проте в кожному окремому випадку трактування того чи іншого слова як румунізму, германізму, полонізму чи тюркізму потрібно залучати якомога ширші історичні й філологічні відомості й відтворювати якомога більш вірогідний історико-суспільний контекст міжмовних взаємин і лексичних запозичень як одного з їх наслідків.

2. 2. 1. Діалектна лексика в мові творів Ю. Федьковича. Увага до лексичних діалектно-локальних рис буковинських говірок української мови виявилася вже в першому виданні творів Ю. Федьковича на Наддніпрянщині – повістях, що їх зі своїм переднім словом про галицько-руське письменство видав у Києві 1876 р. М. Драгоманов, умістивши в ньому й словничок діалектизмів, не зрозумілих для наддніпрянського читача. Щодо цього „невеличкого слівничка” В. Сімович подав згодом таке застереження: „але ж тоді Гуцульщина була terra incognita, й через те попало туди багато фальшивих пояснень, напр.: *банувати* не є: „страдати”, *бадіко* не – „чорт”, *кофа* не – „кружка для води”, *комісський* не – „казенний”, *латирь* не – „что до меня касается”, *фрика* не – „сила” й т. д.” [Сімович 2005, 1, с. 315].

Редагуючи видання оповідань Ю. Федьковича в „Українській накладні” Я. Оренштайна, В. Сімович підготував і примітки, схарактеризувавши відображення у мові Ю. Федьковича фонетичних і морфологічних діалектних рис, а також додав до приміток „Слівничок менше відомих слів” (понад 400 одиниць). У цьому Слівничку пояснено й чимало запозичень, які вживалися в рідному для Ю. Федьковича мовному середовищі. При багатьох таких словах В. Сімович зазначає, з якої мови-джерела вони прийшли в українську. Для запозичень із німецької нерідко подається й оригінальне написання самого слова, що дає можливість при зіставленні відповідних форм аналізувати шляхи адаптації чужомовної лексики в українськомовному середовищі Буковини. При запозиченнях із румунської та польської таких зіставлень В. Сімович не подає.

Запозичення з німецької мови стосуються переважно військової сфери, напр.:

абишт (нім.) – „звільнення чи відпустка з війська (Abschied = прощання)”; *бефель* (нім.) – „військовий наказ”; *вахцимбра* (нім.) – „вартівня, вартова кімната (Wachzimmer)”; *вербецирка* (Wehrbezirk) – „військова округа, місто, де відбувається набір некрутів до війська, військовий набір”; *гир*, *гір* (нім.) – „тут (військова відповідь у Австрії, як покликати вояка, або назвати його ім’я)”; *ганки* (нім.) – „коридори в казармі (Gänge)”; *стри* – „стрільці (австрійська військова частина: Jäger)”; *камрат* (нім.) – „військовий товариш”; *маитлина* – „військовий (легенький, поганенький) плащ (нім. Mantel)”; *мудерунок* (нім.) – „повний військовий одяг (Mundierung)”; *обрхтунок* – „військова виправка (Abrichtung)”; *профатін* – „каптенармус (нім. Profoss)”; *раитух* – „дуже біле тонке полотно; рушник із тонкого полотна (Reintuch)”; *раст* (Rast) – „відпочинок (військове жаргонове слово)”; *реглемі* (Reglement) – „військовий впоряд”; *регемент* (Regiment) – „полк”; *риштунки* (нім. Rüstung) – „військове озброєння, військові причандали”; *урльонас* – „посвідка відпуску”; *урльопник* – „вояк на відпустці”; *фір*, *фірер* – „старший десятник (старший

унтер-офіцер) при війську (Zugsführer)”; **цаністрах** (нім. Zapfenstreich) – „трублення на спання”, **коло цаністраху** – „приблизно в той час, як мають трубити на спання”; **цуг** – „малий військовий відділ, четвертина чети”; **шельвах** – „вояка на варті (нім. Schildwache)”.

Порівняно менше слів зі сфери адміністративної чи побутової: **бецирк** (нім.) – „повіт, повітове місто, повітове начальство (*старуство*)”; **сакампак** (нім.) – „геть зовсім, геть чисто (Sack und Pack)”; **спіцир** – „прохід”; **стусьваний** (*капелюх*) – „з підрізаними крисами (gestutzter Hut), а то й без крис”; **трюх** – „индик (нім. Truthahn)”; **файний** (нім.) – „гарний”; **шина** – „залізний дрючок”.

Частина германізмів засвоїлася в українську мову не тільки у формі прямих лексичних запозичень, а й завдяки словотвірному-морфологічній адаптації, як дієслова **зафасувати** – „дістати з каси, від уряду (fassen) платню, одяг тощо”; **мельдувати** (нім.) – „донести, зголошувати (військовий вислів)”; **нарукувати** (нім. einrücken) – „військовий вислів – прийти чи походом куди, чи до війська загалом”; **облюзувати** (нім.) – „змінити (парту)”; **фаитувати** (нім.) – „звичайно кажуть: грабити, брати в заліг (за довги, за податок)”; **ціритися** (нім.) – „викручуватися, маніруватись”; та к а л ь к у в а н н ю , як іменник **одправа** – „відпуск із війська (Abfertigung)”.

Входження названих германізмів до мови Ю. Федьковича відбувалося як через обставини його особистого життя (служба у війську), так і під впливом німецькомовної австрійської адміністрації Буковинського краю, що тривав від кінця XVIII ст. Втрата цього впливу, що настала з початком Першої світової війни, та подальша зміна суспільно-політичних обставин привели до майже цілковитого зникнення цих слів із живого мовлення буковинців. Виняток становлять лише кілька з них, що називають суто побутові реалії, напр.: **спіцир**, **трюх** (**трюхан**), **файний**.

Що ж до запозичень із р у м у н с ь к о ї мови, то це, як правило, діалектизми, здавна засвоєні в говіркову лексичну систему під впливом значно давніших, кількасотлітніх взаємин представників румунського та українського етносів у Карпатському ареалі. Переважна більшість таких діалектизмів збереглася у живому мовленні й дотепер. До румунізмів, які пояснює В. Сімович, входять:

назви на позначення спорідненості і свояцтва: **бадічко** – „найстарший брат у сім’ї, що заступає місце батька (як нема батька); йому викається”; **лелє** (ром.)* – „бабуся”; інші назви осіб: **мальфівніця** (ром.) – „чарівниця”, **флекев** (ром.) – „парубок”; назви предметів побуту: **киптар** (ром.) – „коротка одежа без рукавів, звичайно з кожуха, що гарно порозшиваний (утисаний)”; **кіяня** (ром.) – „копаниця, мотика, оскард, знаряддя, що ним лупають, напр., камінь”; **кофа** (ром.) – „відро”; **пугар** (ром.) – „склянка”; **хір** (ром.) – „срібні нитки”; назви інших конкретних предметів: **порта** (ром.) – „брама, ворота”; **фоя** (ром.) – „шпилька (ялиця)”; назви абстрактних понять – почуттів, стану, дії, якісних ознак тощо: **банувати** – „тужити, жаль мати до когось” і **забанувати** – „почути або мати жаль до когось, затужити”; **баіно** – „жаль, тужно”; **бізувати**

* Таке скорочене позначення запозичень з румунської мови (ром.) використовує В. Сімович.

– „мати силу, могти, спромагатись”; *партъ* (ром.) – „частина; доля, щастя”; *паціти* (ром.) – „потерпіти, зазнати (нещастя)”; *попаціти* (ром.) – „потерпіти, зазнати (пригоди)”, *не попаціти* – „щоб чого комусь не попало, чогось не сталося комусь”; *свестія* (ром.) – „гулянка”; *скапати* (ром.) – „оминути нещастя, те, що комусь судилося”; *суферяти* (ром.) – „стерпіти, зносити”; *фудулія* (ром.) – „пиндючість, гордовитість, зарозумілість”; *фудульній* (ром.) – „гордовитий, той, що пиндючиться”; *пазіти* (ром.) – „глядіти, стерегти”; *сокотіти* (ром.) – „берегти”; назви на позначення кількості грошей, обліку земельної площі: *камата* (ром.) – „позичені на процент гроші, проценти”; *фалча* – „1^{1/2} морга”.

Серед запозичень з румунської мови є й вигук *вай* – „біда, горе (ром.)”; *вайльо* (ром.) – „горе, лихо, біда”; частки *варе* – „невже-таки, до правди”; *май* (ром.) – „трохи, більше (часто вживається при вищому ступені при порівняннях); в і с л о в и : *з-за німіки* – „через ніщо, за дурницю”, *німіка* (ром.) – ніщо.

Окремі румунізми з числа тих, яких уживав Ю. Федькович, зафіксовані в пам’ятках староукраїнської доби, напр.:

банованъ (мад. bán) * – „смуток, туга, печаль”: *мовить Христось: токमितъ у сердци // члвѣку мирнусть и весѣля, а мамонъ: токमितъ журу и банованъ* (СЛУМ, 2, с. 20, „Нягівське Євангеліє”); *бѣзованъ* (мад. bozyvany) – „надія”; *бѣзоватися* (мад. bizik) (на кого) „надіятися”: ... *бѣзуеме ся на Бога выдѣ усеи душиѣ* (СЛУМ, 3, с. 146). Прислівники, займенники і частки з елементом *варе* утворюють ціле гніздо: *варе*, присл. (рум. vare) „справді, дійсно”; *варе де* – „будь-де, де-небудь”; *варе котрый* – „будь-який”; *варе кулько* – „скільки-небудь”; *варе чій*, част. – *симбрелю варе чій не держи у себе; варе що, варе што* – „будь-що, що-небудь”; *варе якъ* – „як, так само” (СЛУМ, 3, с. 177-178, „Нягівське Євангеліє”), *варе кто* – „будь-хто, хто-небудь” (СЛУМ, 3, с. 177-178, пам’ятка 1552 р. із Сучави) – і корелюють з відповідними утвореннями в румунській мові: *варе де* – *vare unde*; *варе котрый* – *vare al căta*; *варе кулько* – *vare cât*; *варе чій* – *vare al cui*; *варе що, варе што* – *vare ce*; *варе якъ* – *vare cum*; *варе кто* – *vare cine*.

Запозичень із польської мови в словничку до творів Ю. Федьковича – лише кілька: *заволання* (пол.) – „заклик, поклик”; *до заволання* – „аж знов покличуть (до війська)”; *поволати* – „покликати до війська (пол.)”; *збмтити* – „тратити надію”; *набройти* (пол.) – „накоїти (лиха), наробити злого”; *овшем* (пол.) – „чого ж, чому ж би ні, навпаки”; *подуфалість* – „зарозумілість, нахабність”**

* Щодо дієслова *банувати*, *банувати* дослідники висловлювали різні думки. О. Калужняцький виводив його від рум. *banui*, проте П. Лизанець вважав, що ні фонетичні зміни, ні семантика цього слова не дають підстав для такого твердження: „У румунській, як і в молдавській мовах дієслово *banui* виступає із значенням „підозрювати”, „викликати підозріння”, „гадати”, „припускати”, „гніватися”, а в українській мові воно вжито в значенні „тужити”, „шкодувати”. Тільки в Семигороді румунське *banui* виступає з таким самим значенням, як в угорській і українській мовах. Отже, українське *банувати* не слід виводити від румунського *banui*, а з угорського *bán*, з якого уже на власному українському ґрунті за допомогою різних словотворчих засобів виникли форми *банувати*, *банливий*, *банність*, *банно* тощо. Угорського походження це слово і в румунській мові [Лизанець 1966, с. 45-46].

** Порівн. також *дуфати*, чеськ. – 1) бути зарозумілим, 2) вірити, сподіватися (СЧС, с. 152).

І хоч В. Сімович не дає спеціальних пояснень щодо можливих причин появи цих слів у мові Ю. Федьковича, все ж, з огляду на інші факти, висловимо кілька своїх припущень. Ці полонізми здавна могли засвоїтися в українському розмовному середовищі внаслідок взаємин між представниками української та польської військових верств і мати доволі широке розповсюдження на українських територіях – від Лівобережжя до Карпатського передгір'я*.

З іншого боку, західнослов'янські лексичні елементи (*лист, запис, маистать, привиліє, кглеить*) засвідчені ще в слов'яно-молдавських грамотах XIV – XV ст. [Коваль 1966]. Отже, інші західнослов'янізми, в тому числі й ті, яких уживав Ю. Федькович, могли з'явитися в буковинському мовному середовищі також приблизно в цей час.

У творах Ю. Федьковича представлено різні шари лексики української мови, що відображали особливості її історичного функціонування на землях Буковини і Гуцульщини та взаємини тутешніх українців з представниками інших народів.

2. 2. 2. Румунізми як специфічна група лексики буковинських говірок та їх розповсюдження в інших діалектах української мови. Твори буковинських письменників сприяли закріпленню в художньому стилі літературної мови діалектної лексики, засвоєної в українську мову з румунської або через її посередництво з інших сусідніх мов – мадярської (угорської), турецької, болгарської, грецької та ін., як, напр., *нанашико* (болг. *нана* „жінка брата матері”, серб., хорв. *нана, нена* „мати”); *клака* (болг., серб. *тлака*, укр. *толока* – „колективна робота”) [Коваль 1963, с. 53]; *сараку, сарака, сарако* (болг., серб., хорв.); *царина* (серб., хорв.) [Лук'янюк 1963, с. 56]. У праці К. Лук'янюка зазначено, зокрема, й інші напрямки посередницьких міжмовних контактів, у яких молдавська (чи румунська) мова виступала для української передавачем запозичень із грецької – через болгарську (*бесаги*), з турецької (*гердан, фудулитися*), угорської (*банувати, газда, готар, сокотити*), з албанської (*мошняг*) [Лук'янюк 1963, с. 56].

У художніх творах О. Кобилянської відображено діалектизми-румунізми, що характеризували насамперед родинно-побутовий та звичаєвий бік життя буковинців, напр.:

готар – межа між селами: *Се, кажуть, щастя обминає того, хто на готарі сидить. Воно тягнеться або в одну сторону, або в другу, а хто на готарі стає, тому нічого не*

* Так, ще в „Літописі Самовидця”, авторство якого приписують генеральному підскарбію Р. Ракушці-Романовському, що жив довгий час у Ніжині, згодом – на Правобережжі, а останні десятиріччя свого життя – у Стародубі, вжито полонізми *вонтити* – „сумніватися, хитатися”, *звонтити* – „зневіритися, втратити надію” (ЛСам, с. 182-183). „Словник української мови” подає дієслово *звонтити* „втратити самовладання, розгубитися” як *діал[ектне]* і з посиланням на твори М. Коцюбинського, зокрема – на оповідання молдавського циклу (СУМ, III, с. 496) – отже, дієслово могло побутувати й у подільських та північнобессарабських говірках – у межах колишнього політичного впливу українського козацтва та польської шляхти.

дістається (Коб. 1977, с. 130; „За готар”); рум. *hotăr* – кордон, межа, межовий знак;

гердан – жіноча нашійна прикраса з бісеру: *Одно, що добре знала й чинила радо, – шила та вишивала білля, сляля гердани та бодзики і товар випасала* (Коб. 1977, с. 223; „Земля”); рум. *gherdan* – намисто;

дзестра – придане, посаг: *А ви кажете, Юзько не візьме мосі Анички? Вашими кіньми перевезе дзестру мосі доньки до вашої хати... коли моя донька схоче жити з вами в одній хаті* (Коб. 1977, с. 194; „Вовчиха”); рум. *zestre*, ж.р. – придане, посаг; бук. діал. *дзестра, зестра*, ж. р. і *дзестро*, с. р. – т. с.;

кумнат – свояк: *Рано прийшов його брат, і родина, і кумнати* – ціла компанія (Коб. 1977, с. 74; „Некультурна”); рум. *cumnăt* – 1) брат дружини, брат чоловіка, 2) чоловік дружининої сестри, 3) зять, чоловік сестри, 4) свояк, бук. діал. *кумнат* – т. с.;

нанашка – хрещена мама або весільна матка, *нанашко* – хрещений батько або весільний батько: *Докія і Василь Чоп’як видавали заміж свою одніську дитину, доньку свою Парасинку, за Тодорику, сина Онуфрія Жемчука, і йшли враз із донькою й нареченим, з батьками, нанашками і друзьбами до пана, щоб просити його на весілля* (Коб. 1977, с. 232; „Земля”); від рум. *nană* – звертання до старшого брата або взагалі до старшого;

парть – 1) частка; *є* (з чогось) *парть* – добре ведеться (у чомусь), *є* користь (з чогось): *Вона добра сусідка; знається на різних зіллях і на руку добра. Дасть що, є з всього парть* – не можна гніватися на неї (Коб. 1977, с. 85; „Некультурна”); 2) доля, талант, щастя: *Видко, гризло її сумління за мене або, може, дав їй Бог сон взяти сироту до себе. Та й добре зробила вона, що послухала Божої волі, може, прийде їй за те яка парть на тамтїм світі* (Коб. 1977, с. 82; „Некультурна”); рум. *părte* – 1) частина, частка, 2) перен. доля, талант, щастя;

скорцик – килимок: *Вона молилася з цілої душі за свої діти, понесла святому, що могла. Меду, полотно, рушників і свічок, а навіть і один гарний скорцик в додатку* (Коб. 1977, с. 384; „Земля”); рум. *scoarță* – вовняний килим; бук. діал. *скорца* – барвистий вовняний настінний килим;

фіна – похресниця: *Санда випровадила маму аж до воріт. Переходячи їх, Зоя ще сказала: – Коли хто буде питати за мною, кажіть, я пішла до фіни, не всі потребують знати, куди мені дорога* (Коб. 1977, с. 147; „Вовчиха”); рум. *fin, fina* – похресник, похресниця;

фудулитися – задаватися, гордувати, чванитися: *Вона нічого не має, бідна така. Хто її візьме? Фудулитесь, кажуть деякі жінки, що всяку роботу знає, але вже знає не знає, коби ґрунт! А в неї – дасть біг!* (Коб. 1977, с. 373; „Земля”); рум. *fuduli* – 1) чванитися, гордувати, 2) хвастатися, хвалитися,

штубей – колода, вулик: [Старий Онуфрій] оповідав, що до нього заходив оноді Івоніка, хотів від нього купити один штубей, але Онуфрій не продав; він не продає, як казав, нікому своїх бджіл, бо свої бджоли має він лиш для себе (Коб. 1977, с. 280; „Земля”); рум. *știubei* – 1) вулик-дуплянка, 2) видовбана колода, видовбаний пеня.

Поступово діалектна лексика румунського походження або ж засвоєна з інших мов через посередництво румунської мови проникала й у тексти нехудожніх стилів – насамперед у популярні видання просвітницького змісту, орієнтовані на селянство та інші бідніші верстви населення, напр.:

гердан: *Душа радуєть ся, коли побачить людина оті гуцульські прикраси: полиці, столики, калитки, а відтак ручники, гердани, вишивки і т.п. Се є гарне, і вся наша громада, що купує все тандитні і сьмішні дивани, чи там всяку иньшу віденьску сецесію,*

повинна тепер звернутись до красивого базару і купувати там все своє, не дороге, а справді дуже гарне (Б., 1907, ч. 74, с. 3);

гуша – горло, воло (у тварин): Бельгійський крілик-великан буває заячо-сивої, темно-сивої, сталево-сірої, чорної, білої, синьої і жовтавої масти. Самиці мають сильну **гушу** (підгорле); .. Французський крілик-баран коротший від бельгійського великана <...> Уха бувають 36-45 см довгі, а около 8 см широкі, на кінцях гарно заокруглені й звисають – отвором д'лобови звернені – повільно вділ. Самичка має троха меншу голову і красну **гушу** (Товариш 1908, с. 111-112); рум. **gușă** – 1) воло, 2) горло, 3) підборіддя, подвійне підборіддя; 4) зуб (хвороба); бук. діал. **гуша** – т. с.;

марфа – товар, крам: Отже, будучи примушеним купувати у дрібних купців, що продають на кредит, [робітник] приневолюений споживати всякі товари (**марфу**) надпсовані, що становлять славу торгівлі наших днів (Товариш 1908, с. 192); рум. **marfă** – товари, які виробляються для обміну і купівлі-продажу*;

моша – баба-повитуха, акушерка: Кожда громада повинна постарати ся о добру учену акушерку (**мошу**). Коли, не дай Боже, трапиться в селі яка пошесть, то двірник зараз має дати знати Староству і жадати лікаря (Громада, с. 15); рум. **moșă** – акушерка, баба-повитуха; **moși** – приймати пологи;

фальча – давня міра поверхні землі (приблизно 114 сотих) (ГГКС, с. 195): Така машина обсівас коло 10 **фалеч** (18 моргів) на день, значить тільки, що трох дуже добрих сівачів (Товариш 1908, с. 214); А до села внадиться якийсь гешефтьяр, купить від Івана **фальчу** поля, від Петра 2, від Гаврила 3 і т. д. Небавом має яких 100 **фалеч**, загніздить ся в селі, а знаючи пристрасть нашого народу до поля, відпродус знов кожену **фальчу** багато дорожше та заробляє на тім тисячі (Б., 1909, ч. 78, с. 5); рум. **falce** – давня міра землі = 14, 322 м².

У текстах поряд із діалектизмами-румунізмами вжито й слова-синоніми – в дужках чи навпаки. Такий стилістичний засіб можна сприймати як свідому настанову авторів цих текстів знайомити буковинців із загальноновживаною лексикою української мови, спираючись на рідні для них слова. З іншого боку, діалектизми-румунізми зберігалися в текстах, які відтворювали особливості мовлення буковинських селян **.

* У сучасній румунській мові слово **marfă** належить до лексики загальнолітературного вжитку і входить до складу фразеологічних зворотів **a și lauda marfa** „хвалити свій товар, хвалитися”; **altă marfă** „інший товар” – вживається, коли йдеться про щось інше (ситуацію, проблему тощо); рум. **marfă** „товар” походить від угорського **marha** „худоба”, в чому виявляються ті ж самі семантичні механізми переходу від конкретного значення до загального, що й в українському слові **товар**, яке має застаріле (й діалектне) значення „худоба” і сучасне значення „предмети купівлі-продажу”; порівн. також гуцульське **марга, маржисина** – „худоба”.

** Відповідні контексти зафіксовано в „Буковині”, напр., у таких випадках, коли на сторінках газети вміщували листи дописувачів-селян: *Кому несе хосен читальня? Певно, що не мені. – Виділовий наймив за пєсі гроші sklep читальні – сей сам виділовий і голова консуму продає марфу, шинкує горілкою, люди п'ють – і робота йде* (Б., 1909, ч. 79, с. 2); або ж у статтях, що були спрямовані на освіднення селян, напр.: *Руске населєне [у Вашківцях над Черемошем] майже виключно хліборобске. Населєне, як бачимо, доволі густе, а ґрунту мало, дуже мало. Є справді кількох богачів, але ті не хотять тримати „зі старцями”, они „фудульні” на свої фальчі і ідуть за тим, що має тих фалеч ще більше* (Б., 1907, ч. 94, с. 1).

Особливість станової структури буковинського населення відбито в слові румунського походження *резеш* – селянин, що не відбуває панщину (від рум. *răzeș* – розкріпачений селянин, дрібний землевласник). Резеші становили окрему соціальну групу юридично вільних, без привілеїв державних селян; вони жили громадою і спільно володіли державною землею; у їхньому особистому використанні були також сади, виноградники, присадибні ділянки тощо; податки, повинності та інші обов'язкові сплати розподілялися серед членів громади на сільському зібранні; колишньою головною повинністю резешів була участь у військових походах молдавських господарів [„Історія міст і сіл України. Чернівецька обл.”, с. 670]. У міру того, як ця соціальна група виявляла волю до самоорганізації й участі в громадському житті, слово „резеші” проникало в мову буковинської періодики, напр.: *Відозва до всіх руских православних резешів. Гуртуймо ся, браття резеші, подаймо собі руки, та зав'яжім товариство наших руских резешів і дбаймо о нашу будучність. Просимо тому не зважати на жадні ворогованя і на жадні перепони, не жалуєте тої днини, але приходіть і заохочуйте других, а для сих, що случайно не дістали запрошеня окремо, най ся відозва буде запрошенєм* (Б., 1901).

Географія румунізмів, що їх представлено в мові українських письменників кінця XIX – початку XX ст., охоплює увесь галицько-буковинський діалектний простір і, як можна припускати, накладається на географію давніх торговельних шляхів. Адже вони зберігали своє значення упродовж багатьох століть і відігравали важливу роль у перебігу міжкультурних та міжмовних взаємин українців із підданими Молдавського князівства.

Завдяки торговельним шляхам і рухливості місцевого населення лексичні румунізми розповсюджувалися доволі далеко на північ від українсько-молдавського й українсько-румунського помеж'я й осідали в діалектних підсистемах наддністрянських, гуцульських, буковинських, покутських, бойківських говірок. Окремі з таких слів проникали далеко на схід – не лише в суміжні подільські говірки, а й далі – на територію південно-східного наріччя.

Так, за відомостями „Словника української мови” можемо констатувати, що *мамалига* „густа каша з кукурудзяного борошна” вжито у творах М. Коцюбинського й І. Нечуя-Левицького; *партика* „скиба, шматок хліба” – у М. Кропивницького. Два слова – *папуша* і *царина* – мають розгалужену лексико-семантичну структуру й діалектно не обмежені. У „Словнику української мови” до слова *папуша* подано такі значення: 1) *спец.* в'язка, пака тютюнового листя (М. Кропивницький: *купити папушу тютюну*); 2) те саме, що пачка (О. Гончар: *папуші новісінських червінців*); 3) *перен., розм.* неповоротка людина; тухтій (Л. Яновська: *Він.. людина без усякого темпераменту – папуша*) (СУМ, V, с. 59). Щодо першого значення слова *папуша*, то цілком вірогідним видається припущення, що його розповсюджувачем по значній українській етномовній території виступила свого часу козацька верства, адже це слово вживається в народній пісні, що має такі рядки: *Ой продала дівчина*

сало, та купила козаку кресало. Кресало за сало купила – Вона ж його вірно любила. Ой продала дівчина курку, та купила козакові люльку. Люльку за курку купила – Вона ж його вірно любила. Ой продала дівчина душу, та купила **тютюну папушу**. Тютюну за душу купила – Вона ж його [козака] вірно любила. У переносному значенні „неповоротка людина, тюхтій” слово **папуша** використане в академічному „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр.: рос. **копотун** – укр. **маруда**, **м’яло**, **вайло**, **макуха**, **мниха**, **лемішка**, **папуша** (все общ. р.) (РУС Кр., II, с. 318), проте, напевно, існували й інші переносні значення цього слова, напр.: **папуша** – пика (Фр., 23, с. 386).

Слово **царина**, яке вживається у Шевченкових „Гайдамаках” в значенні „околиця, край села”, має й *застаріле* значення „ворота при в’їзді в село”; а також ще 4 значення: „місцевість за селом, де пастух збирає худобу; вигін; // пасовисько”; 3) „необроблюване, поросле травами поле”; *діал.* „засіяне поле; посіви; лан” (у творах Франка, Кропивницького, Карпенка-Карого); *перен.* „сфера діяльності людини, ділянка, галузь” (у творах Еллана-Блакитного, Рильського, Загребельного (СУМ, XI, с. 181-182); всі значення, крім останнього, корелюють з відповідними значеннями слова **țarină** в румунській мові (див. Додаток 1.).

Далеко за межі буковинських говірок проникли й слова **буката** „шматок; частина, частка чогось” та **легу́міни** „ласощі”. Їх засвоєння в українську мову можна пов’язувати з українсько-молдавськими військово-політичними, торговельними та культурними контактами другої половини XVI – першої половини XVII ст.

Слово **буката** вживається в гуцульських, покутських, буковинських, північнобессарабських, подільських говірках. Чи не найширшу лексичну сполучуваність (й відповідний значеннєвий діапазон) воно виявляє в північнобессарабських та суміжних із ними подільських говірках *.

На Гуцульщині відома й форма чоловічого роду **букат** – „великий шмат (сиру)”, а також зменшена форма **букатка** – „малий шматок” (МСГГ, с. 18). У Словнику Грінченка, за джерелами із Гуцульщини, це слово подане в таких самих значеннях: **буката**, **букат** – „шматок” (*втяла букат сира* (Шухевич); зменш. **букатка** (*Прийде нам сі без букатки хліба пропадати* (Етнограф. збірник

* Тут воно відоме у значеннях: 1) шматок (*Де гною лопата, там хліба буката*). В кожній хаті **по букаті**; 2) відрізок шляху, певний об’єм роботи. *Ще маю добру букату бураків сапати* (Кельменецький р-н) (СлБГ, с. 41). Зворот *в кожній хаті по букаті* має ознаки фразеологізму. Його вживають тоді, коли хочуть сказати приблизно таке: „кожен має свою долю”, „у кожній хаті є свій клопіт” (с. Стара Ушиця Кам’янець-Подільського району Хмельницької обл.; у говірці цього села *букатою* може називатися не лише шматок хліба, а й шматок м’яса (власні записи –Л. Т.). У збірці Г. Ількевича „Галицькі приповідки і загадки” збереглася цікава загадка про криницю. Текст цієї загадки містить подібний зворот, проте в ньому вжито зменшену форму – **бокати́к**: *На серед села зар’язано вола; в кожній хати́к по бокати́к* (Ільк., с. 121) [Тобто, вода з однієї криниці приноситься в кожну хатку – і кожна хатка має свою частку води].

НТШ) (Сл. Гр., 1, с. 108). У творах В. Стефаника слово **буката** має значення „частина землі, залишена у спадок” (...*лишив йому тато букату горба*).

В „Етимологічному словнику української мови” слово **буката** кваліфікується як давнє запозичення зі східнороманських мов (рум., молд. *bucătă* – „шматок, грудка, клопот, скибка, штука” (ЕСУМ, 1, с. 285). Пам’ятки української мови подають його від XV ст. (у формі чоловічого роду **букат** під 1452 р.), а також у формі жіночого роду – в переважній більшості пам’яток XVI – XVIII ст. У пам’ятках XVI – XVII ст. зафіксовано не лише пряме, а й переносне значення цього слова – „доля”: **буката** (молд., рум. *bucăta*, лат. *bussato*) – кусок, шматок; **буката** *земли* (Кам’янець, 1510); *дѣлити букату нашу изъ нимѣ* [Богом] („Нягівське Євангеліє”) (СЛУМ, 3, с. 93). Слово це вживалося також у старопольській мові (п. ст. *bukat* „шматок, кусок, штука”), у білоруській мові ([*буката*] „булка”, [*букатка*] „спечений хліб”), а також у діалектах російської мови, суміжних із українськими ([*буката*] „хлібина, булка”; [*букатка*] „чорний хліб; кусок, скибка; кусок м’яса, бурлацька пайка, хлібина”) (ЕСУМ, 1, 285). Можна переконливо стверджувати, що саме українська мова відіграла свого часу посередницьку роль у засвоєнні румунізму **буката** старопольською, білоруською та російською мовами.

В українській лексикографії кінця XIX – початку XX ст. це слово включили до реєстру укладених ними словників Є. Желєхівський (1886 р.): **буката** (демінутив **букатка**) *das Stück, der Schnitt (des Brodes)* (Желєх., с. 48); згадуваний уже Б. Грінченко (1907 р.), а також З. Кузеля (1910 р.): **букат[а]**, рум. – кусник, кавалок (хліба), скибка (Кузеля, с. 51). До реєстру 11-томного тлумачного „Словника української мови” слово **буката** не включене.

Слово **легуміни** у значенні „овочі, харчі” й у графічному варіанті **лекгуміни** фігурує в універсалах Б. Хмельницького (ДБХм, с. 687). У мові західно-українських письменників кінця XIX – початку XX ст. воно також називало страву, порівн.: **легоміна**, **лагомина** – ласощі, солодка або овочева страва до обіду (Фр., 9, с. 517; Фр., 19, с. 499; 24, с. 442); **легуміни** – ласощі (остання страва на обіді): – *Павлинко! – Що, Мілечку? – Не буде там уже далі кава готова? Я щось наче голод чую. Легуміни не ситять мене ніколи!..* (Коб. 1962, с. 115, „Царівна”). Один з листів М. Павлика до родичів містить такий контекст, який виразно вказує на те, що **легумінами** називали насамперед страви з гороху, капусти: *Жијут тут усі мјасом і молоком тај сиром, а легуміни, јак н[а]п[ри]клад] гороху, капусти, або чого, мало хто ј јіст – а пјут намість води червоне вино, бо тут вино садѣи, тај тут уно з-у-четверо дешевше, нјѣ у нас, а води ладнојі нема* (Павлик III, с. 23).

У галицько-буковинському розмовно-діалектному мовленні це слово зберігається й досі. Можливо, саме ця обставина, а також наявність слова у польській мові (п. *legumina* „страва з городніх рослин та овочів; борошняна страва, часто солодка; взагалі солодка страва, уживана як ласощі”) вплинули на те, що в „Етимологічному словнику української мови” воно кваліфікується як

полонізм: [леґуміни] (одн. [леґуміна]) „ласощі”, *лагомина*, [лаґомина, лиґомина, лугуміни МСБГ] „т. с.”, [лаґоминець] „ласун” [лиґоминець] „т. с.” Ж; – р. [лиґомина] „ласощі”, [лыґомиње] „тс.” – запозичення з польської мови; п. *legumina* „страва з городніх рослин та овочів; борошняна страва, часто солодка; взагалі солодка страва, уживана як ласощі” (ЕСУМ, 3, с. 210). Проте як в українській мові, так і в польській це слово залишається доволі ізольованою одиницею лексичної системи, натомість у румунській мові є ціле гніздо слів цього кореня (з лат. *legumen*):

legumă – загальна назва деяких рослин (квасолі, картоплі, цибулі тощо), які вирощують для харчування людини; *рідко* „городина, овочі, зелень (як правило, у множині)”;*розм.* „їжа, харчі, страва”; *a legumi*, *перех. дісл., регіон.* – „їсти чи пити потроху”; „їсти або пити в міру або без смаку (апетиту)”;*„їсти потрошки (відбирати)”*; „куштувати, смакувати”; *legumicol* – городинний, овочевий; *legumicultor* – городник, овочівник; *legumicultură* – городництво, овочівництво; *leguminos* – бобовий, стручковий (про рослину), *plante leguminoase* – стручкові, бобові рослини; *legumină* – глобулін, який знаходиться в насіннях бобових рослин (стручкових) (DEX).

Отже, можна припускати, що під час походів проти турецьких чи польських військ, у яких союзником українських козаків нерідко виступало й військо молдавських господарів, а також унаслідок руху населення й купців з Молдавського князівства на Поділля та Наддніпрянщину й відбулося запозичення слова *леґуміни*. В українській мові воно початково могло означати „запас харчів (городини, квасолі, гороху, бобу) для війська”, проте поступово це слово почали використовувати в ширшому значенні – як загальну назву продуктів харчування, які привозилися в Україну з чужих земель. В „Енеїді” І. Котляревського є два цікаві контексти, в одному з яких ці продукти названо: *Се гречеськїї проскіноси, Із Біломор’я все пендоси, З Мореа, Дельта, Кефалос; Везли з собою лагомини, Оливу, мило, риж, маслини, І капама, кебаб калос* (Котл., с. 213); а з іншого довідуємося про те, що „лакоминами” називали солодоші й „разні витребеньки”: *В се врем’я в рай боги зібрались К Зевесу в гості на обід, Пили там, їли, забавлялись, Забули наших людських бід. Там лакомини різні їли, Буханчики пиєничні білі, Кислиці, ягоди, коржі І всякі-разні витребеньки* (Котл., с. 54; в примітках пояснено: л а к о м и н и – ласощі (Котл., с. 388).

Словом *лагомина* (р. „лакомство”), *лагоминка* подано й у Словнику Грінченка. Контексти, які наводяться при них, доповнюють ряд назв „заморських” та „українських” ласощів: *А на трьох [хурах], самих великих, всякі лагомини: сливи вагові, родзинки, фіги та маслини* (Зі збірника А. Метлинського, Харків, 1848 р.); *Коли не забредеш к Мірошнику, бувало, У нього є і хліб, і сіль, і сало, Чи то в скоромний день – із маслом буханці, Книші, вареники і всякі лагоминки* (Є. Гребінка) (Сл. Гр., 2, с. 339).

Ілюстративний контекст з „Енеїди” використано й при слові *лаґоминець*, *лиґоминець* (р. „лакомка, сластолюбець”) (Сл. Гр., 2, с. 358): *І ті були там*

лигоминці, Піддурювали що дівок, Що в вікна дрались по драбинці Під темний, тихий вечерок; Що будуть сватать їх, брехали, Підманювали, улещали (Котл., с. 117; у примітках пояснено: „лигоминці – ласуни, похідне від слова „легомини” – ласощі (Котл., с. 397).

З усіх цих фактів напрошується висновок, що в українському побуті Полтавщини, Черкащини словом *лагомина* називали делікатеси, ласощі, привезені з далеких земель (*маслини, родзинки* (сушені плоди винограду), *фиґи* (інжир) тощо). Згодом це слово перейшло й на „домашні” сушені плоди – *сливки, грушки* тощо, з яких готували святкові солодкі страви (напр., *киселиці, узвар*), а також – на *книші, коржі, вареники, пшеничні буханці* тощо. Із ласощами дитинства в людини завжди пов’язані теплі спогади. Напевно, саме такими спогадами навіяні рядки, які знаходимо в поезії М. Старицького: *Мов бачу тихую оселю В якомусь світлі чарівнім: Кахляну грубу, білу стелю, Дубовий сволок, а на ній Медяники і легуміни Та зілля всякого пучки, У візерунки вбрані стіни, В віконцях мутяні шибки, Великий килим серед хати У кармазинових квітках, На образах блискучі шати, З рядками перлів по кутках* (Стар. 1987, с. 113). З цього контексту можна припускати, що *лег(г)уміни* виступали суттєвою й необхідною деталлю того образу української оселі, який поставав в уяві М. Старицького, а сам цей образ був доволі типовий.

З мовлення українських козаків слово *лег(г)уміни* могло перейти й до польської мови. Адже, як зазначав А. Вінценз, у XVII ст. польські тексти опинилися під великим впливом української мови, внаслідок чого до польської мови перейшло чимало слів з української: „серед елементів того лексикону є також слова румунського походження. Жодне з них, очевидно, не було запозичене польською безпосередньо з румунської мови, все свідчить про українське посередництво” [Вінценз 1991, с. 39].

Отже, з високим ступенем вірогідності можна припускати, що польське *legumina* („страва з городніх рослин та овочів; борошняна страва, часто солодка; взагалі солодка страва, уживана як ласощі”) якраз і є одним із прикладів румунізму, засвоєного в польську мову через посередництво української, і українське *легуміни(а)* навряд чи варто трактувати як полонізм.

До „Словника української мови” включено слова, які засвідчено в творах І. Котляревського та Є. Гребінки: *лагоминець, рідко.* – те саме, що ласун (без ілюстр. контексту); *лагомини, мн.* (одн. *лагомина*), *розм.* – те саме, що ласощі (Котл., той самий контекст); *лагоминки* – зменш-пестл. до *лагомини* (Гребінка, той самий контекст) (СУМ, IV, с. 432). Форми *легуміна, легуміни* (*мн.*), що їх „Словник української мови” подає в значенні „ласощі”, маркуються як *діалектні*, проте ілюструються не творами західноукраїнських письменників, а тими самими поетичними рядками, що й у вищенаведеному контексті з поезії М. Старицького (СУМ, IV, с. 466). Уживання слова *легуміни* у творах І. Франка, О. Кобилянської поки що не представлене в „Словнику української мови”. Отже, виглядає, що це слово належить до східноукраїнських діалектизмів. До того ж,

як бачимо, і лексичне значення слова подане неповно – не вказано, зокрема, на те, що *леґумінами* називали й страву з овочів, частіше – бобових (гороху, квасолі та ін.). Не вказано й на зв'язок різних фонетичних та граматичних форм слова – *лагомини, ле(з)гуміни, леґоміна*.

Лексикографічне представлення слова *леґуміни* є яскравим прикладом того, як недостатня увага до джерел української літературної мови та діалектів південно-західного наріччя може призвести до спотворення реальної картини функціонування того чи іншого слова в українській мові.

Твори західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX ст. зберігають найбільшу кількість румунізмів, уживаних у тогочасній літературній мові. Характеризуючи мову їхніх творів з погляду відображення в ній рис того чи іншого говору, І. Матвіяс наводить списки слів-діалектизмів, ужитих у творах М. Яцкова (як представника наддністрянської відмінності західноукраїнського варіанта літературної мови), Ю. Федьковича, О. Кобилянської, В. Стефаника, Марка Черемшини та Л. Мартовича (як представників гуцульсько-буковинсько-покутської відмінності), І. Франка (як представника бойківсько-карпатської відмінності). Румунізми, що входять до цих списків, виявляють доволі широкі межі розповсюдження і становлять спільну лексику говірок, що групуються в галицько-буковинський говір, напр.:

банувати „журитися”; *нанашко* „хрещений батько, дядько” – у творах М. Яцкова [Матвіяс 1998, с. 95]; *банувати* „шкодувати, сумувати”, *бевка* „вид страви, пійло”, *букатка* „шматок”, *май* „дуже”, *пацити* „мучитися”, *путеря* „сила міць”, *турма* „зграя”, *фалатє* „дрантя” – у творах В. Стефаника [Матвіяс, с. 108-109]; *афиши* „чорниці”; *бізівно* „напевно”; *варє* „невже” (вигук здивування); *дебя* „ледве”; *дзяма* „юшка”; *дижма* „прибуток”; *курмей* „налигач”; *мигла* „купа”; *негура* „непогода”; *фін, фіна* „похресник”, похресниця”; *цара* „обора” – у творах Марка Черемшини [Матвіяс 1998, с. 111-113]; *банувати* „тужити”; *гелетка* „міра збіжжя” (25 кг); *пізьма* „злість”; *скуза* „виправдання”; *фрик* „страх” – у творах Леся Мартовича [Матвіяс 1998, с. 114]; *нанашко* „дядько”; *петик* „коротка свитка”; *токанити* „жити в злиднях”; *царина* „засіяне поле” – у творах І. Франка” [Матвіяс 1998, с. 119].

Щодо І. Франка необхідно підкреслити такі важливі факти: у мові його творів – як художніх, так і літературознавчих, а також у листах засвідчено й чимало інших румунізмів з того самого репертуару, що й у покутсько-буковинських та гуцульських говірках, напр.:

афиши – чорниці (Фр., 50, с. 646); *бадіка* – ввічливе звернення до старшого брата чи старшого віком чоловіка (3, с. 437); *бадіка, бадічка* – старший мужчина в сім'ї (27, с. 447); *банувати* – сумувати, тужити, журитися, нарікати на когось, шкодувати (20, с. 480; 30, с. 700; 48, с. 739; 24, с. 441; 42, с. 581); *вара* – зась, не можна (2, с. 527); *гляба* – неможливо (9, с. 516); *даскал* – дидакал, учитель, дяк (30, с. 701); *пазити* – пильнувати, стежити, дбати (4, с. 467); *панучі* – черевики (4, с. 467); *пануша* – пика (23, с. 386); *пізьма* – гнів (4, с. 467); злість (22, с. 514); *путерувати* – зджати (27, с. 448); *саганчик* – горщик, казанок (26, с. 451); *сарака* – сердега, бідолаха (1, с. 494; 2, с. 530; 6, с. 563); *сембриля* – плата наймитові (здебільшого пастухові) натурою (24, с. 443); *сокотити* – боронити (48, с. 744);

сокопитися – стерегтися, остерігатися (2, с. 530; 5, с. 379); *спуза, спудза* – попіл, сажка (1, с. 494); *фалатка* – тут: простий верхній одяг, прикриття (45, с. 563); *фалатки* – лахміття (46, кн. 1, с. 657; кн. 2, с. 423); *фудульний* – гордий, гордовитий, пихатий, зарозумілий (16, с. 509; 18, с. 485; 19, с. 500; 22, с. 515; 27, с. 448); *фудульно* – зарозуміло (14, с. 475).

Саме в поетичній мові І. Франка одне з типових буковинських говіркових слів – румунізм *сарака* „бідолаха”, що й досі активно вживається в розмовно-побутовому мовленні з найрізноманітнішими конотаціями, реалізувалося в ролі яскравого стилістичного засобу вираження тих іронічно-саркастичних конотацій, які закріпилися за цим словом у західноукраїнському громадсько-політичному дискурсі кінця ХІХ – початку ХХ ст.: *Ти, брате, любиш Русь, Я ж не люблю, сарака! Ти, брате, патріот, а я собі собака. Ти, брате, любиш Русь, Як хліб, як кусень сала, – Я ж гавкаю раз в раз, Щоби вона не спала* (Фр., 2, с. 184; вірш „Сідоглавому” зі збірки „Мій Ізмарагд”, 1898 р.) *.

Запозичення з румунської мови мають неоднаковий ступінь засвоєння в говірковій лексичній системі. Переважна більшість цих слів залишається словотвірно ізольованими одиницями. Виняток становлять іменникові деминутиви, напр.: *бадіка* – *бадічка*; *бриндуша* – *бриндушечка*; *гердан* – *герданець*; *кептар* – *кептарик*; *маржина* – *маржинка*; *плай* – *плай-ік* – *плайч-ок* [Головач, Ткач 2005, с. 239], а також окремі дієсловні пари, про що свідчать твори І. Франка, напр.: *по-фалатаний* – понівечений, порубаний, подертий (Фр., 4, с. 467; 15, с. 507; *роз-фалатати* – розірвати на шматки (Фр., 7, с. 587; 25, с. 556), *роз-фалатаний* – подертий (19, с. 500); лексикографічні джерела кінця ХІХ ст., зокрема – Словник Желехівського, напр.: від *банувати* – *за-банувати* (Желех., с. 229), *пере-банувати* (Желех., 609); від *путерувати* – *с-путерувати* (Желех., с. 912). В усному мовленні буковинців і досі вживаються *по-пацити*; *пере-пацити* (від *пацити*); *с-токмити* (від *токмити*). Засобом лексико-граматичної адаптації таких дієслів-румунізмів до української мови виступають префікси, які виражають граматичні значення (створять видові пари недоконаного і доконаного виду) та словотвірно-модифікаційні значення.

Через твори західноукраїнських письменників румунізми-діалектизми проникали в літературну мову і згодом закріпилися в реєстрах словників слів іншомовного походження **. Ю. Федькович виступає одним із перших у ряду

* Контексти з подібними стилістичними конотаціями слова *сарака* засвідчено й у газеті „Буковина”: *Пан Волян, як звістно, засідає разом з послами Волохами в клубі Гогенварта, отже належить до коаліції й підпирає голосованєм (бо більше не годен, „сарака”) теперішнє правительство* (Б., 1895, ч. 12, с. 4); *Негідні клеветники, що загубили совість і міру справедливости! Думають сараки, що хто не помагає їм в їх поганім, чорнім ділі, то вже тим самим не поступає так, як повинен... Та сим дали они ще одно свідощтво своєї моральної вартости* (Б., 1907, ч. 95, с. 2).

** Загальне зіставлення реєстрів „Словника чужомовних слів” (Харків, 1932 р.) та „Словника української мови” виявило, що із 63 лексичних одиниць, представлених у СЧС

письменників, які змальовували особливості буковинського та гуцульського побуту й використовували при цьому специфічно територіальну лексику, зокрема – румунізми.

Згодом гуцульську тематику підхопили не лише вихідці з Буковини, Гуцульщини й Покуття – як О. Кобилянська, Марко Черемшина, В. Стефаник, Л. Мартович, а й письменники з тодішньої підросійської України – Г. Хоткевич, М. Коцюбинський. Завдяки їхній творчості чимало румунізмів увійшло до

як *румунізми*, СУМ фіксує лише близько половини, точніше – 31 слово. З них без обмежувальних чи уточнювальних позначок подано лише 5 слів – *дойна*, *кептар*, *ля*, *мамалига*, *царина*, одне слово – *історизм* (*сигуранца*), одне – *етнографізм* (*чепрага*), решта 24 слова – *діалектизми* [Ткач, Головач 2005, с. 233].

У другому виданні „Словника чужомовних слів”, що побачило світ у Нью-Йорку 1955 р. (репринт цього видання в Україні 1996 р.), міститься додаток, до якого увійшло понад 30 румунізмів або слів, запозичених з інших мов через посередництво румунської, напр.: *гердан*, *рум.* – широка стрічка, вишита дрібними пацьорками, що її носять на Західній Україні дівчата на шії, парубки – на брилях, силянка (СЧС, с. 120); *дзестра* – придане; *згарда* – намисто із срібних монет, або із мосяжєвих бляшок, хрещиків гуцульської роботи – прикраси на шию дівчат і жінок; *камата* – лихварський відсоток, лихва; *кептар*, *киптар* – кожушок безрукавий до пояса; *кичєра* – гора, вкрита лісом, з безлісним голим верхом; *копил* – позашлюбна дитина; *кубан* – хабар; *куластра* – молозиво, молоко від корови після отеління; *марга*, *марєшина* – худоба; *марфа* – крам; *мигла* – купа складеного на березі річки дерева; *моша* – акушерка; *мошиня* – у Румунії й у гуцулів – середняк, досить заможний селянин; *негура* – туман, мряка, густа імла; *пазити* – пильнувати, клопотатися; *петик* – коротка верхня одежа з грубого сукна в карпатських верховинців; *пізма* – злоба, ненависть; *плай* – гірська стежка; *плова* – негода, злива; *подра*, *подря* – горище під дахом, піддашшя; *путєрія* – сила, снага; *путєрї набрати* – набрати розуму, путнім стати; *путиша* – дерев’яна посудина на молоко і на вироблювання будзу; *симбриля* – 1) заплата наймитові (здебільша в пастухів) натурою – одна з форм оплати найманої праці на Західній Україні; 2) наймана служба; *спуза*, *спудза* – зола, сажа; *спузар* – у Карпатах – пастух, що залишається весь час у стаї, носить воду, доглядає вогню й варить страву; *токма* – договір, мирова угода; *фальча* – давня міра поверхні = 14, 322 кв. м; *фін*, *фіна* – хресник, хресниця у карпатських верховинців; *флекев* – хлопець, парубок; *фудулія* – пиха, зарозумілість, чванство; *чємбір* – кольорова півшовкова стрічка, що нею підперізуються карпатські верховинці; *чєпрага* – аграф, застібка в гуцулів; *итубей* – вулик та ін. (СЧС, сс. 506-532). Усі ці слова мають при собі позначку *гал[ицьке]*. І справді, в кінці XIX – на початку XX ст. їх уживали переважно галицькі та буковинські письменники – Ю. Федькович, І. Франко, Марко Черемшина, В. Стефаник, О. Кобилянська. Проте в той-таки час до цих слів звернулися й М. Коцюбинський, і Г. Хоткевич, а згодом – і письменники з наступних поколінь, які бралися до художнього опрацювання карпатської теми.

На жаль, жодне із наведених вище слів не увійшло до найбільш авторитетного академічного „Словника слів іншомовного походження” за ред. О. С. Мельничука (перше видання якого з’явилося 1974 р., друге – 1985 р.), хоч традиційно до реєстрів словників слів іншомовного походження румунізми включали, як це першим зробив З. Кузеля („Словар чужих слів”, Чернівці, 1910 р.). Представленість лексичних румунізмів у різних словниках української мови подано в Додатку 1 (Таблиця 1-1).

словників української мови, проте, зазвичай, без зазначення зв'язку з творчістю Ю. Федьковича.* При тлумаченні діалектизмів-румунізмів 11-томний „Словник української мови” вкрай рідко подає твори Ю. Федьковича як джерело ілюстративного матеріалу. У відповідних словникових статтях виступають переважно твори письменників молодшого покоління, та найчастіше – М. Коцюбинського (повість „Тіні забутих предків” та оповідання молдавського циклу), напр., при таких словах: *банувати, бриндуша, гогоз, згарда, каруца, кичера, негура, пазити, плова, путина, сокотити, спузар, кептар* та ін. Для ряду інших слів подано посилання на твори І. Франка (*бесаги, гердан, нанашка, плай, подра, сарака, спуза, фудулія, фудульний, фудульно, царина*); Марка Черемшини (*бадіка, банно, банувати, бесаги, гердан, маржсинка, плова, сокотитися, фіна*); Г. Хоткевича (*плайк, путеря, путина, сарака, спузар, турма, цара, чепрага*); О. Кобилянської (*малай, фудулитися*); Л. Мартовича (*маржсина, пазити*); В. Стефаника (*май*, част.; *турма*).

Румунізми виявилися доволі стійкою групою специфічно територіальної лексики буковинських говірок. У 1934 р. в кількох числах журналу „Рідна мова”, що його видавав у Варшаві І. Огієнко, опубліковано дописи буковинського культурного діяча Івана Дошівника „Румунські слова в українській мові на Буковині”. За матеріалами І. Дошівника подано список румунізмів і в історичному нарисі „Буковина: її минуле і сучасне” (за редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського), що побачив світ у Парижі 1956 р. З огляду на раритетність видання наводжу всі слова з цього списку. Це такі іменники, як *баюр, бриндушка, буката, вакар, гіргилиця, гуша, готар, курмей, моша, мошул, мошія (мушія), партъ, плай, путеря, фальча, фликев, фріка, хір, цара, кумнат, нанашко, нанашка, непіт, непота; фін, фіна; прикметники: бліндій, обцаркований, урітний; дієслова: паціти, попаціти, суфярятти, сканати, гуцатиси (-са); вигуки, прислівники, прийменники, частки: вайльо, варе, латирь, май, мой* [„Буковина...” 1956, с. 28-31].

Майже всі ці слова живуть і досі в мовленні українців Буковини і Північної Бессарабії, а також у суміжних говірках. Частина з них поступово відходить до пасивного словника, а частина – активізується**.

2. 2. 3. Германізми у складі буковинської діалектної лексики та загальний історико-культурний контекст їх засвоєння в українську мову. Лексичні запозичення з німецької мови посідають в українській мові чільне місце серед запозичень з інших західноєвропейських мов – як на це слушно вказує М. Кочерган [Кочерган 1997]. Це пояснюється конкретними історичними

* Лексичні румунізми у творах і листах Ю. Федьковича та їх представленість у „Словнику української мови” подано в Додатку 1 (Таблиця 1-3).

** Так, за спостереженнями В. Прокопенко, на початку 1960-их рр. у мовленні українців Буковини і Північної Бессарабії вживалися такі молдованізми (румунізми): *мошул* у значенні „дід” (саме ж слово *дід* уживалося як стилістично диференційоване у значеннях „жебрак”, „опудало на горі”); *буна* у значенні „баба, бабуся” (а словом *баба*

причинами – безпосередніми контактами населення цього регіону з носіями німецької мови. Ще за часів Галицького, а згодом і Галицько-Волинського князівства інтенсивно розвивалися політичні й торговельні зв'язки з німецькими землями. З другої половини XIV ст. починається німецька колонізація Галичини і Буковини. Разом з німецькими колоністами на західноукраїнські землі проникає Магдебурзьке право. Великий вплив на поширення німецької лексики мали ремісничі цехові організації, що, як правило, складалися з представників німецького етносу *.

Другою помітною хвилею німецького лексичного впливу стало довголітнє перебування Галичини (з 1772 до 1918 рр.), Північної Буковини (з 1774 до 1918 рр.) і Закарпаття (частково вже з 1526 до 1918 рр.) під владою Австрії [Кочерган 1997, с. 19]. Запозичення з німецької мови здавна проникли в говірки південно-західного наріччя української мови внаслідок лексичної інтерференції. Через те у цих говірках їх значно більше порівняно з українською літературною мовою. Запозичення-германізми „репрезентують найрізноманітніші сфери матеріального

називали будь-яку літню жінку або жебрачку); *nenim, nepota* у значеннях „племінник”, „онук”, „племінниця”, „онука” (в карпатських говірках ці слова відомі тільки в значеннях „племінник”, „племінниця”); *saraka* у значенні „бідний, бідолаха” (походить від болгарського *сирак*); *скорца* у значенні „великий вовняний килим, витканий різнокольоровими нитками; у центрі такого килима – дві-три великі квітки або букети, а по краях – менші квітки або український орнамент” (в південноподільських говірках цим словом називають „невеликий настінний килимок”, а в нижній Наддністрянщині – „гарне вовняне покривало на ліжку”); *трайста* у значенні „невелика сумка, виткана з кольорових вовняних ниток або зшита з верені (ткані доріжки), що її носять через плече” (в південно-східних говірках відоме слово *кайстра* „мішок”); *шкрум* у значенні „нагар на стінках печі і в комині” (в південноподільських говірках слово має значення „запах згорілого”) та ін. Помітним є відхід до пасивного словника слів *марфа* „товар” (зберігається переважно в мовленні представників старшого покоління), *салба* „прикраса з шматка щільного паперу чи тканини, на яку в декілька рядів нашивали монети; одягали на груди поверх вишитої сорочки, як намисто” (рідко вживається навіть у мовленні представників старшого покоління, оскільки й сам предмет вийшов з ужитку) та ін. [Прокопенко 1961, с. 71-75]. В активному вжитку перебувають слова, що здавна називали стосунки родинності й посвоячення: *фін, фіна, кумнат, кумната, нанашко, нанашка*. З кінця 1990-их років окреслилася тенденція до більшої їх активізації у зв'язку з поверненням буковинців до традиційних обрядів вінчання, хрещення та дотримання інших давніх звичаїв, пов'язаних зі стосунками в родині. Діалектизми-румунізми використовуються й у мові сучасних буковинських періодичних видань.

* Саме такими шляхами прийшло в українську мову чимало німецьких слів з купецької та ремісничої термінології. На це вказував ще В. Сімович: „Всі купецькі назви в нас іздавна були чужого походження. Все, що творили в нас міста: ремесло, торгівля – було колись німецьке. Тим-то дуже вже давно наші люди позабирали від німців відповідні слова й поперероблювали по-своєму. Але ж це все слова вже тепер наші, й цуратися їх не треба. Та й ніхто й не цурається, вважаючи за свої „штельмаха”, і „лимаря”, і самого-таки „купця”, і „ремін”, і „гонту”, і „шруб”, і „дишель”, і „орчик” і т. д.” [Сімович 2005, 1, с. 280].

і культурного життя і відзначаються надзвичайно багатою фонетико-морфологічною і лексико-семантичною варіантністю, що склалася на власне українському ґрунті” [Кочерган 1997, с. 23].

У творах Ю. Федьковича, опублікованих у другій половині XIX ст., а також у листах письменника, можна віднайти надзвичайно цікаві факти, що свідчать про збереження в буковинському народнорозмовному середовищі таких германізмів, які засвідчені багатьма пам’ятками староукраїнської мови насамперед як елементи текстів офіційно-ділового стилю. Ю. Федькович уживає їх уже як елементи побутової мови, напр.:

офіровщина – дари, пожертви: *А зараз по вечері стали баби приговорювати і офіровщину давати. Одна дарувала єї щастєм, друга здоровлєм, третя красою великою, четверта долею доброю* (Федьк., с. 178; „Глогорожечка”); порівн.: укр. **офіра**, н. **ofiara**, нім. **Opfer**, лат. **offero** – жертва, пожертва, укр. **офірувати** – жертвувати, віддавати у дар; **офіруватися** – жертвувати собою, віддавати свої сили й навіть життя задля якоїсь високої мети; н. **ofiarować**, **ofiarować się** – т. с.;

оцісувати, сіцувати – оцінити, цінувати, надавати певної ваги: *За Куліша не знаю, що вам казати, – може бути, що я не можу ще так оцісувати, як він варта, але я єго не можу читати [...]. Але вас прошу, аби-сьте моїй сій бесіді ані раз ся не противили, бо я не годен ще письменних сіцувати, – с се дуже велика річ. То я лиш сказав, якої я гадки, але ци моя гадка справедлива, то велике питання* (Федьк., с. 406; Листи); *За Шусельку ще раз прошу: я того чоловіка шіцую за всі німці у Відні* (Федьк., с. 449; Листи); порівн. укр. **ошацувати**, н. **oszacować**, нім. **schätzen** – т. с.; укр. **шацунок**, н. **szacunek**, нім. **die Schätzung**, перен. – повага.

До давніх германізмів, що свого часу виступали засобами називання дій у сфері офіційних стосунків, а згодом перейшли до побутового мовлення, належить дієслово **варуватися** – остерігатися: *Нехай варується! Одна лиш іскра – А всі го нешти всего сего світа Не вирвуть з наших рук!* (Федьк., с. 306; „Довбуш”). За нормами сучасної української літературної мови воно маркується як діалектне: **варуватися**, діал. – остерігатися, берегтися (Сл. Гр.; Марко Вовчок, М. Коцюбинський); **варувати**, діал. – берегти: *Лиш варуйте серце* (Марко Черемшина) (СУМ, I, с. 295).

Це дієслово, а також спільнокореневі з ним іменники, прикметники й інші дієслова належали до частотної лексики української мови кінця XVI – першої половини XVII ст. Про це свідчить словник, укладений за джерелами цього періоду, напр.:

варовати (двн. (bi)waron, нвн. wahren) – 1) обумовлювати, домовлятися, випрошувати собі що-небудь (1591 – 1643, *Одрехова, Вільна, Львів, Київ, Володимир*); 2) (кому що, чого і без додатка) гарантувати, забезпечувати (1567, *Вінниця, Володимир, Київщина, Львів, Новогородок, Тригорськ*, 1649); 3) (що і без додатка) утверджувати, установлювати (Вільна, 1596, Київ, 1621); 4) пильнувати, вважати, остерігатися (*Берестя*, 1591 – Київ 1619); 5) (чого і без додатка) застерігати (Вільна, 1599 – Київ, 1646); 6) зберігати (*Літовичж*, 1582 – Тригорськ, 1649);

вароватися, вароваться (кого, чого) – остерігатися, уникати (Вільна 1541; Остроз, Київ – до середини XVII ст.) (СЛУМ, 3, с. 179-180); уклонюся: **варюся**, **выстерѣгаюся**, **отвертаюся**, **звертаю в сторону** (ЛБ, с. 138); *И так тилко по Лукомле и Яблунев были, а далій не йшли за великою зимою и варовалися, же войска стояли около Дніпра* (ЛСам, с. 132);

варованя, варованье – 1) захист, гарантія, забезпечення (Львів 1595; Київ 1621); 2) уникання чогось, уберігання від чогось, остерігання (Київ 1619); **варованьсѣ**, **варованьсѣ** (стп. *warowaniesie*) (Київ 1619; ЛБ 1627) (СЛУМ, 3, с. 179);

варовите, присл. – гарантовано (Новгородок 1595);

варовный, прикм. – гарантований, надійний (Львів 1595);

варовнѣйший, прикм. – надійніший (Луцьк 1607) (СЛУМ, 3, с. 181);

варунковый, прикм. (стп. *warunkowy*) – відповідний до умови, вимог (Вільна 1555) (СЛУМ, 3, с. 182);

варунокъ (стп. *warunek*) – 1) умова, домовленість (Житомир 1584, Остроз, Київ 1621); 2) (вимога) умова, застереження (1566 – 1648, Тригорськ); 3) підстава, засада (Остроз 1599); 4) заходи, зусилля (Київ 1619); 5) недорослі риби, які, згідно з умовою, при вилові необхідно залишати на розплід (Луцьк 1649) (СЛУМ, 3, с. 182-183);

заваровати (стп. *zawagować*) – обороняти, захищати; **заваруй творцо святыи** – не доведи Господи, борони Боже (СЛУМ, 9, с. 217; Львів 1635);

обварованный – захищений, убезпечений: <...> *есть црковъ ѡкружыны(м) обведена и ѡбварована цырклем(м)* (ЛБ, с. 168).

Отже, в староукраїнській мові дієслово **варовати** виступало в таких значеннях: 1) обумовлювати, домовлятися, випрошувати собі що-небудь; 2) (кому що, чого і без додатка) гарантувати, забезпечувати; 3) (що і без додатка) утверджувати, установлювати; 4) пильнувати, вважати, остерігатися; 5) (чого і без додатка) застерігати; 6) зберігати (СЛУМ, 3, с. 179-180). Співвідносний іменник **варунокъ** мав значення: 1) умова, домовленість; 2) (вимога) умова, застереження; 3) підстава, засада; 4) заходи, зусилля; 5) недорослі риби, які, згідно з умовою, при вилові необхідно залишати на розплід (СЛУМ, 3, с. 182-183). Найбільш активні значення відтворювалися й у похідних словах та сталих зворотах.

В універсалах І. Мазепи дієслова **варувати**, **обварувати**, іменник **варунок** виступають важливим композиційним елементом тексту, входячи до складу сталих формул, напр.:

варуєм і приказуєм, напр.: *тилко варуємъ тое, аби козаки при своихъ волностяхъ захованни* (УнІМ, с. 73); *стале варуємъ* (с. 89); *варуємъ теди и пилне владзено нашою гетманскою приказуємъ* (с. 95); *варуємъ и приказуємъ* (с. 100); *симъ листомъ... варуємъ* (с. 102); *далисмо сей нашъ потверѣсалний и оборонѣний унѣверсалъ, черезъ которий пилно варуємъ и сурово приказуємъ* (с. 109) та ін.;

з таким (таковим) варунком, же би (а би), напр.: <...> *позволяемъ ему помененному п. Андрѣю Федоровичу на томъ пререченомъ займицѣ греблю висипати, тилко з таким варунком, же би иншимъ греблямъ и грунтамъ людскимъ на той рѣцѣ от того его заняття не было якої шкоды* (Ун ІМ, с. 308); *Зачим в сем же унѣверсалѣ нашою таковий кладемо варунок, абы хтоли колвек без нашого подорожного листа*

смѣл брати и вимислних домагатися подвод и кормов в маетностях их, такового каждого, позволяем, в колодку забывши, до нас присилати, albo и без доклада нашего з села безчестно випроважати (Ун ІМ, с. 336);

обварувати універсалом (що), напр.: преречоний отецъ намѣсник, именемъ своего игумена превелебного в Богу отца Феодосія Васковскаго и всей того монастыря Межигорскаго братиши просиль нас, гетмана, абисмо имѣ **тѣе маетности обваровали** симъ нашимъ **унѣверсаломъ** (Ун ІМ, с. 162).

Дієслово **варувати** вважається запозиченням з давньоверхньонімецької мови ((bi)warôn – „зберігати, берегти”) й відоме також іншим слов’янським мовам: бр. [вараваць] „обумовлювати”, др. *варовати* „зберегти, захистити”, п. *warować* „стерегти, застерігати”, ч. *varovati* „попереджати, застерігати” (ЕСУМ, 1, с. 334). В українській розмовній мові від нього утворилося кілька похідних: [варунок] „попередження, умова”; [варуватися] „стерегтись, соромитися”; [варівкий], [варівний] „нерішучий, небезпечний”; [варівко] „небезпечно, незручно” (ЕСУМ, 1, с. 334); *варівний* „небезпечний” (*траба го сокотитіси*); *варко* / *бійно* – „небезпечно” (*там варко йти*) (Горбач бук., с. 145).

У мовленні галицько-буковинської інтелігенції й, відповідно, в західно-українському варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. уживання слів цього гнізда було традиційним і підтримувалося ситуацією українсько-польської двомовності, напр.: *Чи Ви не могли би габілітуватись тут на доцента руської літератури? Вам би се прецінь було можливо. Варунки у Вас до того є, що Вам могло б зайти в дорогу* (Коб. 1963, с. 517); **під тими [самими] варунками** – „на таких [самих] умовах”: *Жаль мені тільки, що і Буквар мій у такім снаряді не виджу, як і співаник. Да сли хочете, добродію, то го вам пришло, і під тими варунками, що ви мені ставили або ставитимете* (Федьк., с. 450; Листи); *Будьте ласкаві передати працю редакційному комітетові „Літер[атурно]-наук[ов]ого вісника” під тими самими варунками, і нехай він друкує повість* (Коб. 1963, с. 484); **під жадним варунком** – „в жодному разі, за жодних умов”: *[Тетяна] ж в повісті <...> не його, а саме лиш лихо троїть, що спонукало його двох кохати. Значить, під жадним варунком не з пімсти, а в думці, що то якесь лихо в нім сховалося* (Коб. 1963, с. 615); порівн. н. *pod warunkiem* – „за умови”.

Що ж до опису дієслова **варуватися** та іменника **варунок** у „Словнику української мови”, то його варто визнати неточним і до певної міри – курйозним. Навряд чи можна погодитися з тим, що дієслово **варуватися** марковане як *діалектне*, адже його значення ілюструються творами письменників, що біографічно пов’язані з різними (й віддаленими) діалектами української мови, – Марка Вовчка (*Бачу, хоче щось оповістити і варується*), М. Коцюбинського (*Вони вже не варувалися його та вкладали йому всі поголоски, що котилися по кутку про його дочку*) (СУМ, І, с. 295). До того ж, зміст самих контекстів підказує, що значення дієслова **варуватися** краще було б сформулювати не як окреме „не наважуватися, // соромитися”, а як відтінок значення „остерігатися”

– „боятися, не насмілюватися, соромитися”. Що ж до маркування дієслова, то більш відповідною була б позначка *застаріле*.

Іменник *варунок* також маркується як *діалектне* слово (СУМ, I, с. 295), проте в тлумаченні його значень уже немає жодного зв'язку зі значеннями дієслів *варувати*, *варуватися*. Між тим такий зв'язок вочевидь існує (чи існував). І навіть ті значення, які подано до слова *варунок* у „Словнику української мови”, дозволяють його відтворити. Так, перше з двох значень – „вариво, приварок” – ілюструється контекстом із твору Панаса Мирного (*За що* [набавляти таксу]? *За ту гнилу рибу, що, не маючи ніякого варунку, покористувався бідний чоловік піймати з його ставу*), проте зміст контексту дозволяє припускати, що у вислові *не маючи ніякого варунку* слово *варунок* означає не „приварок”, а – „застереження”. Сам же вислів може означати й таке: „не маючи жодних застережень, заборон на те, щоб ловити рибу в чиемусь ставку”(?). Адже в мові І. Франка словом *варунок* називається ще й „позначене дерево у лісі” (Фр., 15, с. 506), а в староукраїнській мові ним називали ще й „недорослі рибини, які, згідно з умовою, при вилові необхідно залишати на розплід”. Тобто, в контексті з творів Панаса Мирного, що його подано в „Словнику української мови” для ілюстрації іменника *варунок*, йдеться, мабуть, про „умову, за якої дозволялося чи не дозволялося робити щось”, а не про „вариво, приварок” – тобто, цілком припустимим є семантичний зв'язок іменника *варунок* з дієсловом *варувати* „остерігати, застерігати”. Друге значення слова *варунок* – „біль у животі” – подається з посиланням на Словник Грінченка: *Я хоч що їм, то мені ніякого варунку нема, не так, як буває іншим* (Сл. Гр.). У цьому реченні вислів *мені ніякого варунку нема* також не виключає можливого тлумачення як „немає ніяких застережень, ніяких побоювань, що якась їжа може зашкодити організмові”. Тобто, й у цьому випадку можна припускати семантичний зв'язок іменника *варунок* із дієсловом *варуватися* „остерігатися, уникати небезпеки”.

У кінці XIX – на початку XX ст., коли лексика народнорозмовної мови дедалі більше проникала до текстів, створюваних у галицько-буковинському середовищі, германізми виступили в числі інших слів, що зумовлювали лексичну своєрідність західноукраїнського варіанта літературної мови. Так, серед прикладів діалектних запозичень з німецької мови, що їх М. Кочерган навів як такі, яких немає в сучасній українській літературній мові або ж які в говорах мають специфічну семантику, можна відзначити лексичні одиниці, засвідчені в різностильових писемних текстах кінця XIX – початку XX ст. й уживані в тогочасній літературній мові Галичини і Буковини (див. МСБ). До них належать:

1) слова, що пов'язані з ремісництвом: *пура* „труба” (нім. *Rohr i Röhre*), *шина* „рейка” (нім. *Schiene* – „вузька смуга заліза”), *шруба* „гвинт” (нім. *Schraube*), *фіра* „віз” (нім. *Fuhre*); 2) слова, що пов'язані із сільським господарством: *кєрат* „машина для молотіння збіжжя”, *шопи* „покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу і т. ін.” (нім. *Shupen* – „сарай”), *ташка* „рептух” (нім. *Tasche* „сумка”), *грасувати* „розпушувати землю перед сівбою чи після сівби” (нім. *kratzen*

„шкребти, дряпати”); **шпихлір** „комора для зерна, муки тощо” (нім. *Speicher*); 3) назви хатніх речей, начиння: **келішок** „чарка” (нім. *Kelch*), **коц** „ковдра” (нім. *Kotze*); **мгель** „рубель” (нім. *Mangel*), **куферок** „скриня” (нім. *Kuffer*), **дзигар** „годинник” (нім. *Zeiger*); 4) назви одягу, взуття: **капуза** „плетена дитяча шапочка, що насувається на чоло і закриває всю голову, в т. ч. вуха, що зав’язується під шиєю” (нім. *Kapuse* „відлога, капюшон”), **шляфрок** „халат” (нім. *Schlafrack*), **ташка** „сумочка”; 5) назви флори і фауни: **блават** „волошка” (нім. *blau* „синій”), **мореля** „крупна черешня” (нім. *Amarelle* „сорт садової вишні”, *Morelle* „абрикос”), **марга**, **маржсина** „худоба” (нім. *Markt* „ярмарок”, „базар” або див. *Mar(a)h* „кінь”); 6) назви понять зі сфери торгівлі; назви грошей і мір: **га(е)ндель** „торгівля” (нім. *Handel*), **тандита** „місце торгівлі речами, що були в користуванні” (нім. *Tand* „мішура, дрібничка”), **рата** „часткова оплата” (нім. *Rate*), **шахер-махер** „обман при купівлі” (нім. *schahern* „торгуватися, спекулювати”, *Schaher* „махінація, дрібна спекуляція”, *tachen* „робити”), **грейцар** (нім. *Kreuzer* „хрест”), **ринський** (див. *Rhin* „Рейн” – „монета, відлита над Рейном”), **цаль** „дюйм” (нім. *Zoll*), **морґ** „0, 56 га землі” (нім. *Morgen* „0, 25га”), **тузі(и)н** „дюжина” (нім. *Dutzend*); 7) назви з військової сфери: **жовні(є)р** (нім. *Söldner*), **мундур** „військовий одяг, мундир” (нім. *Mountur*), **мантиль** „шинель” (нім. *Mantel*); 8) суспільні поняття: **шарварок** „додаткова робота по ремонту доріг, мостів тощо” (нім. *Scharwerk* „панщина, додаткова робота”), **ферї** „канікули” (нім. *Ferien* „канікули, відпустка”), **вурльон** „відпустка” (нім. *Urlaub*), **фестини** „свята, урочистості” (нім. *Fest*), **фана** (нім. *Fahne*); 9) назви ознак і дій: **файний** „гарний, добрий” (нім. *fein*), **люзьний** „вільний, незайнятий, незакріплений” (нім. *lose*), **варувати(ся)** „остерігатися, берегти” (нім. *wahren*), **трафити** „попасти, влучити” (нім. *treffen*), **маглювати** „качати білизну” (нім. *mangeln*), **шпарувати** „заощаджувати, приберігати, запасатися” (нім. *sparen*), **ш(с)пацерувати** „прогулюватися” (нім. *spazieren*) та ін. [Кочерган 1997, с. 19-21].

Спільне для української та польської мов дієслово **трафити** (східно-український варіант **траптити**), *n. trafic* („влучити”; „натрапити, зустріти”; „спіткати”) від нім. *treffen* („влучити, віділити”; „зустріти, застати”; „спіткати”) є одним із давніх німецьких запозичень. Саме дієслово та похідні від нього слова – **трафитися**, **трафунок**, **притрафлятися**, **нетрафно** („невлучно”) – активно використовувалися ще в мові староукраїнських пам’яток, напр.:

у „Літописі Самовидця”: *А то была орда білогородская и трафила под такім час, же сніги маліе были* (ЛСам, с. 132);

у „Лексиконі...” П. Беринди: прилучившеєсѣ: худо то сѣ трафило; прилучившѣсѣ: простый, то есть трафуномъ; приключаясѣ: прилѣчаюсѣ, притрафлюсѣ (ЛБ, с. 98); неискуснѣ: нетрафне, по простаку, недосвѣдчене (ЛБ, с. 73).

Частина зі слів цього гнізда збереглася в українській мові й досі, проте в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. їх уживалося значно більше, причому – не лише в конкретно-предметних значеннях, а й в узагальнено-абстрактних. Це яскраво засвідчують твори І. Франка: **трафляти** – потрапляти, поціляти (Фр., 5, с. 380); **трафлений** – поцілений (16, с. 509); **трафунок** – випадок, пригода (1, с. 494; 4, с. 467; 48, с. 744); **трафний** – вірний, справжній (49, с. 778); **трафно** – влучно (46, кн. 1, с. 657); **трафність**

– точність, вірність, влучність (29, с. 642; 45, с. 563); *трафність обсервації* – влучність спостереження (36, с. 477); *траф* – випадок, *на траф* – навімання (6, с. 563; 12, с. 722). Одне з дієслів цього гнізда – *потрафити* (східноукраїнський варіант *потрапити*) у значенні „змогти, зуміти” (подібно до *n. potrafić*) – регулярно використовувалося як компонент складеного дієслівного присудка *.

Одне з похідних слова *трафити*, запозиченого ще в староукраїнський період й донині вживаного в діалектній підсистемі південно-західних говорів, у мовленні західноукраїнської інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. набуло цілком непрогнозованого, проте з погляду семантичної структури слова цілком логічного переносного значення: *трафлений* – вдало сфотографований, схоплений: *Як Вам подобається наша львівська фотографія? Мені дуже, ми так всі, за винятком Кобринської, дуже трафлені [...] В групі я добре трафлена і се найліпша моя фотографія* (Коб. 1963, с. 384; порівн. також *n. trafiony* – влучний, вдалий).

Германізми, здавна засвоєні в діалектне мовлення, в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. функціонували не лише як діалектизми, а також – як елементи галицько-буковинського койне, як регіоналізми, властиві для західноукраїнського варіанта літературної мови й підтримувані їх уживанням у польській та німецькій мовах, напр.: *ишпа* вживалося у значенні „рейка (трамвайна, залізнична)” (МСБ, с. 400); порівн. *n. szyna*, нім. *die Schiene* „т. с.”); *шрубa*, окрім прямого значення „гвинт” (*шрубa із стали до витискання олію лляного*), мало ще й переносне – „утиски (напр., податкові)” (*шрубoю податковою крутиться таки добре*) (МСБ, с. 402); порівн. співвідносні значення дієслів у польській та німецькій мовах: *n. srubować* – „підбивати, підвищувати ціну”; нім. *schrauben* – „підвищувати ціни, податки”). Поширене в багатьох говірках південно-західного наріччя слово *ишпа*** („покрівля, накриття, сарай”) у мовленні західноукраїнської інтелігенції набуло переносного, негативно забарвленого значення – „спілка, організація, реальна діяльність якої не відповідає проголошуваній меті” (цей факт засвідчено в контексті з листа М. Павлика) [Черкез 2006, с. 279]. Переносне значення демінутива *ишпка* – „вистава, комедія, фарс” – для називання й оцінки дій, зорганізованих певними політичними силами й розрахованих на відповідний

* Напр.: у листі О. Маковей до В. Щурата (*.. мов з рукава сиплеш, навдивовижу людям, та ще й докторат робиш, і панну любиш, і тяжко вчену річ друкуєш і – грошиї не маєш. Се тільки Русин так потрафить* (Мак., с. 550); у перекладі М. Рильського поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш” (*Що ж, переконався нині, Що я таки гостям потрапив догодити* (Міцк.-Рильський, с. 601). Докладніше про це – в 2.5.6.

** „Словник української мови” подає це слово із позначкою *діалектне*, проте серед авторів контекстів, у яких це слово вживається, фігурують не лише західняки І. Франко, О. Маковей, а й східняк Б. Грінченко, і письменники радянського часу І. Ле, М. Стельмах (СУМ, XI, с. 509). У діалектному мовленні частовживаними були й похідні *ишпка* (Франко), *ишпчина* (Крушельницький), *ишпчина* (Стельмах) (СУМ, XI, сс. 468, 509).

зовнішній ефект, громадський розголос, створення певної громадської думки, зафіксовано й у буковинських джерелах початку ХХ ст. (МСБ, с. 401). Вживання цього значення в мові галицько-буковинської інтелігенції могло розвинути під впливом тотожних значень слова *szorka* у польській мові, під впливом наслідування стилю польських газет. До слова *шахер-махер* („обман при купівлі”) долучилося спільнокореневе *вибормахер* – „фальсифікатор результатів виборів”: *Пани ювіляти – се підстава теперішнього режиму громади, найсправніші „вибормахери”, найпевніші заушники двірника і найгірші русиноди* (Б., 1907, ч. 70, с. 2); порівн. також *n. macher* – „ділок, крутій, шахрай”.

У називанні нових форм економічного і громадського життя виявилися запотребованими слова, що здавна вживалися у сфері офіційно-адміністративних відносин: *рата* – „внесок, одна з частин, якими сплачується борг, належна плата за щось” – вживалося в урядуванні громадських товариств, фінансових інституцій; при передплаті книжок, сплаті членських внесків” (напр., *виплата може бути в ратах; сплата кількома ратами на рік; рати позичкові; сплачувати членський чини за пасовиско в двох ратах; заплатити рату в банку; сплачувати ратами ціну купна; місячні рати* та ін. (МСБ, с. 306; порівн. *n. rata, placić ratami* – „т. с.”); *шарварок* – „гуртове лагодження доріг, мостів тощо, яке належало до офіційно ухваленого обов’язку сільських громад в Галичині і Буковині і провадилося за їх рахунок під керівництвом громадської ради; для обліку тих, хто брав участь у шарварку, двірник (війт) вів *шарваркову книжку* (МСБ, с. 398); порівн. *n. szarwark, іст.* – „гузова повинність”, *укр. шарварок, іст.* – „додаткова до панщини феодальна повинність по будівництву і ремонту мостів, шляхів, гребель, панських будинків і т. ін.” (СУМ, XI, с. 411); *шпихлір, шпихлір* – „громадська комора для збіжжя, (заложити *шпихлір* або касову позичкову; закладанє *спілкових шпихлірів*) (МСБ, с. 402); порівн. *n. szpichlerz, с.-г.-нім. spichaere* – „т. с.” (Сл. Ог., с. 468); *ферії, мн.* – „парламентські канікули” (*ферії великодні в Палаті послів Ради державної*; порівн. *n. ferie parlementarne* – „парламентські канікули” (МСБ, с. 383).

Майже всі з наведених лексем за нормами сучасної української літературної мови кваліфікуються як діалектизми, проте їх розповсюдження виходило далеко за межі галицько-буковинського діалектного масиву й сягало значно ширших меж південно-західного наріччя. Ймовірно, запозичення значної частини таких германізмів можна пов’язувати з українсько-німецькими та українсько-польськими контактами принаймні від другої половини XVI – першої половини XVII ст., адже й польська мова має подібний репертуар слів німецького походження.

Свого часу на матеріалі світських ділових староукраїнських документів Львівського Ставропігійського братства кінця XVI – початку XVII ст. М. Худаш здійснив вдалу спробу дослідити лексичні засвоєння з польської мови, типові для цього періоду, і дійшов висновку, що „в складі наявних у документах полонізмів

майже половина припадає на слова латинського чи німецького походження (або на такі, що мають латинські чи німецькі корені) – у їх проникненні в українську мову польська відіграла роль посередника” [Худаш 1960, с. 138-139]. У чималому переліку слів, що ввійшли в староукраїнську мову з польської або ж через посередництво польської мови з німецької та латинської, відображено ті сфери суспільного життя, в яких міжмовні й міжкультурні взаємини відбувалися найбільш інтенсивно:

1) побут людини: а) назви деяких видів одягу, взуття і тканини – **баволиця** (п. *bawelnica*, нім. *Baumwolle*); б) назви господарських предметів – **фляшка** (п. *flaszka*, нім. *Flasche*), **келіх** (п. *kielich*, нім. *Kelch*, лат. *calix*); 2) стосунки між людьми й поведінка людини в суспільстві: **деспекть** (п. *despekt*, з лат. *despectus*), **мусити** (п. *musieć*, нім. *müssen*), **офѣроватися** (п. *ofiarować się*), **респектовати** (п. *respektować*, лат. *respectare*), **шацунок** (п. *szacunek*, нім. *Schätzung*); 3) професійна сфера (ремесло, ремісничі вироби, цехова організація ремісників): **дылованє** (п. *dyłowanie*), **дыль** (п. *dyl* з нім. *Deile*), **дыловати** (п. *dyłować*); **цѣха** (п. *cecha*, з нім. *Zeichen* „прапор”); 4) торгівля, товарообіг, грошово-платіжні відносини: **важсити** (п. *ważyć*, нім. *Wage*), **крамь** (п. *kram*, з нім. *Kram*), **кавця** (п. *kaucja*, лат. *cautio*), **кошитъ** (п. *koszt*, нім. *Kosten*), **лѣ(и)бра** (п. *libra*, лат. *liber* „книжка” – міра для паперу), **рата** (п. *rata*, з лат. *rata*), **фаска** (п. *faska*) та ін.; **асекурація** (п. *asekuracja*, лат. *asecuratio*), **квитъ** (п. *kwit*, лат. *quitus*), **штука** (п. *sztuka*, нім. *Stück*); дієслова: **квитовати** (п. *kwitować*, на базі лат. *quitare*); 5) майново-правові та ділові відносини: **вакговати** (п. *wakować* з лат. *vacare* „бути не зайнятим, вільним”), **посесія** (п. *posesja*, лат. *possessio*), **прешкрипція** (п. *przeskrypcja* на базі лат. *scribere*), **тестаментъ** (п. *testament*, від лат. *testis* „свідок”), **фундовати** (п. *fundować*, з лат. *fundare*), **фундуишъ** (п. *fundusz* з лат. *fundus*), **чинишъ** (п. *czynsz* з нім. *Zins*, а це з лат. *census*); 6) адміністративно-юридична лексика: **депутувати** (п. *deputować*, з лат. *deputare*), **шафованє**, **шафувати** (п. *szafowanie*, *szafować*, з нім. *schaffen*), **диспозиція** (п. *dyspozycja*, лат. *dispositio*), та ін. [Худаш 1960, с. 124-135].

Серед наведених прикладів упізнаємо такі, які в західноукраїнському мовному середовищі кінця ХІХ – початку ХХ ст. вживалися як на діалектному рівні, так і в мовленні міської верстви, а також – у загальному офіційному вжитку (див. відповідні словникові статті в МСБ). За сучасними нормами української літературної мови вони кваліфікуються як діалектизми німецькомовного походження, проте в межах південно-західних говорів їх розповсюдження виходило далеко за межі галицько-буковинського діалектного масиву. І в говірки вони проникли, напевно, з того міського койне, яке складалося за часів Речі Посполитої. Адже, за спостереженням фахівців з історичної лексикології, збереження впродовж тривалого часу соціальної структури суспільства забезпечує й збереження специфічних рис словника певної соціальної групи, оскільки груповий словник становить собою надзвичайно стійке й консервативне утворення [Биржакова, Кутина, Войнова 1972, с. 296]. Так, наприклад, слово **чиниш**, запозичене з латинської через німецьку, початково називало „натуральний або грошовий податок, що його платили поміщикам чи на державу в феодалній

Європі” (СУМ, XI, с. 327). В сучасній українській літературній мові воно належить до історизмів*. Проте в кінці XIX – на початку XX ст. в західноукраїнському варіанті літературної мови це слово набуло нових значень – „орендна плата за нерухомість”; „плата за квартиру” (порівн. *чинши* – оплата за уживане чужої річч, аренда; *чиншовик* – арендар, державець (Словник Кузеля, с. 324), а похідний від нього прикметник *чиншовий* почав уживатися в термінологічних сполученнях *чиншовий дім* – „дім, будинок, який винаймається за квартирну плату (*чинши*) і приносить дохід його власникові”; *чиншовий газда* – „селянин-орендар, який винаймає землю у держави, обробляє її і сплачує за користування землею орендну плату (*чинши*)”. Такі значення іменника *чинши* та похідних від нього *чиншовий*, *чиншовик*, *чиншієник* могли розвинутися за умов українсько-польської двомовності синхронно до відповідного семантичного розвитку слів цього гнізда в польській мові (порівн.: *п. czynsz* – 1) *іст.* чинш, оброк, 2) орендна плата за нерухомість, 3) квартирна плата; *czynszowa kamienica* – дохідний будинок; *п. czynszownik* – арендар), адже їх поява та закріплення як в українській, так і в польській мовах припала приблизно на той самий час (XIV – XVI ст.), що створювало умови для семантичних кореляцій у значеннєвій структурі слова впродовж наступних періодів розвитку суспільства й, зокрема, в нових економічних реаліях кінця XIX – початку XX ст.

Окремі германізми, збережені в мовленні галицько-буковинської дрібношляхетської української верстви, розширювали сфери свого вживання. Так, наприклад, слово *блават* „волошка” (також у демінутивній формі множини *блаватки*; порівн. *п. blawatek, blawat* „т. с.”) засвідчене в індивідуальному мовленні О. Кобилянської (... коли я в поле ходила... житом або іншим збіжжям, вузенькими так званими „ідеальними стежками”, що тягнуться, звичайно, скісно, майже заховані в високім збіжжі (а воно сього року в наших околицях справді прекрасне), тогди я би була хтіла, щоби і Ви там були, і ішли. В Вашу честь зібрала я цілий букет *блаваток* і, щоб не подумали, що пишу Вам байку, посилаю кілька засушених, але їх барва десь в книжці загубилася (Коб. 1963, с. 352; з листа до О. Маковея), а також у художньому тексті письменниці (– Потолочимо колосся! – сказала [Анна] вже цілком лагідно й щасливо, погладжуючи рукою тяжке золотисте колосся, між яким темнів *високий блават* (Коб. 1977, с. 286; „Земля”). Спільнокореневий прикметник *блаватний* у значенні „шовковий”, що співвідносилось з давнім значенням слова *блават* „блакитний, синій шовк”

---

* „Словник української мови” відображає лише ті значення слів цього гнізда, які співвідносяться з феодальним періодом: *чиншовий*, *іст.* – прикм. до чинш [у словосполученнях *чиншові прибутки*; *чиншова шляхта*]; Δ *чиншові селяни* – особисто вільні безземельні селяни в країнах Європи (14 – 16 ст.), які платили за користування державними чи поміщицькими землями чинш; *чиншовик*, *іст.* – орендатор, який платив чинш власникові землі (*шляхтичі-чиншовики*) (СУМ, XI, с. 327).

уживався в мові періодичних видань, зокрема – в рекламних текстах (*блаватні товари* „тканини, мануфактурні товари” * (МСБ., с. 33). У галицько-буковинському мовленні кінця XIX – початку XX ст. зберігалася й спільна з польською мовою назва годинникаря – *zigarmistr* (п. *zegarmistr*), хоч у самій німецькій мові існувало вже інше слово-синонім – *der Uhrmacher*.

У розмовно-побутовому мовленні буковинців і галичан зберігалася й чимало інших лексичних запозичень, що засвоїлися в українську мову завдяки давнім торговельним та міжетнічним зв'язкам населення Галичини і Буковини. До таких запозичень належали не лише германізми (*бавовна, блават, блам, блейвас, бровар, вахляр, гандель, плястер, тузин, фаска, цло, шалька*), румунізми (*буката, т(д)е(і)летка, лет(з)уміни*), а й полонізми (*дахівка, галка, пуделко, пушка, тандита*), латинізми (*бросква, гранат, ірха, шпараги*), мадяризи (*пугар*), запозичення з італійської мови (*каляріна, муштарда*), з турецької мови (*диван, кав'яр*) тощо **. Аналіз представленості цих слів у мовних джерелах староукраїнської доби, а також у творах українських письменників XIX – XX ст. свідчить про збереження цього шару лексики фактично на всій українській етномовній території. Особливість галицько-буковинського говіркового середовища, як і загалом – говірок південно-західного наріччя, полягає лише в тому, що тут цей лексичний шар виявився щільнішим, до того ж – спільним для лексикону всіх тих верств, що в кінці XIX – на початку XX ст. становили соціалему української мови, – і для селянства, і для міщанства, і для духовництва, і для нащадків шляхетських родів, і для нової для цього періоду верстви – української національної інтелігенції.

§ 2. 3. Мовно-комунікативне середовище Буковини кінця XIX – початку XX ст.

У мовному середовищі Буковини, яке формувалося впродовж тривалого історичного періоду, контактування носіїв української, румунської, німецької, польської мов мало давні традиції. Польськомовні лексичні елементи засвоювалися тут під впливом галицьких купців, ремісників, інтелігентів з Галичини, німецькомовні – під впливом промисловців-євреїв, німецьких рільників-колоністів, які прибували сюди з більш культурно розвинутих провінцій ***.

За обчисленням Буковинського статистичного бюро, у 1900 р. на Буковині було 730. 194 мешканців; за віросповіданням: „500.262 грецько-орієнтальних (православних), 96.150 євреїв, 86.656 римо-католиків, 23.388 греко-католиків, 18.383

* Докладніше про це слово – в розділі 3, 3. 1. 3.

** Докладніші відомості про ці та інші слова див. у Додатку 2, Таблиця 2-2.

*** У газеті „Буковина” писалося про це так: „Наплив галицьких купців, ремісників і слуг для Буковини і теперішньої Румунії сягає далеко давнішої доби, як сего часу, коли то Буковина була політичним округом Галичини. Недостача своїх людей, спосібних до промислу, ремесла і спритнішої услуги, була причиною, для чого вже в тих часах мусіли

євангеліків авґзбурзької конфесії, 889 євангеліків гелґветської конфесії, 3.544 липованів, 439 вірмено-католиків, 381 вірмено-орієнтальних” [„Буковина”, 1907, ч. 58, с. 3], з них українців було – 42 %, румунів 32 %, німців 20 % (з цього євреїв 12 %) та інших – 5 % [„Буковина: її минуле і сучасне” 1956, с. 428]. Багато хто говорив про німецький характер Чернівців, але за статистикою [„Буковина”, 1907, ч. 62, с. 3] розподіл за мовою вживання на тисячу мешканців виглядав так:

МОВА	Кількість носіїв на 1000 мешканців 1890 р	Кількість носіїв на 1000 мешканців 1900 р.	Приріст або зменшення
Німецька	512.98	523.68	+ 10.70 %
Українська	195.89	198.12	+ 2.23 %
Румунська	145.83	142.93	- 2.90 %
Польська	143.56	130.78	- 12.78%
Чеська чи словацька	3.19	3.80	+ 0.61 %
Мадярська	0.51	0.56	+ 0.05 %

Найбільше вживало німецької мови, але приріст вживання мов у цілому краї (в 1900 р. проти 1890 р.) становив:

Української	29.431	+ 10.97 %
Румунської	20.717	+ 9.95 %
Німецької	25.985	+19.46%
Польської	3.253	+ 13.80 %
Мадярської	1.377	+16.92%
Чеської	60	+11.19%

На основі перепису 1910 р. за розмовною мовою в Чернівцях українською розмовляло 15.254 (17.84 %); румунською – 13.440 (15.72 %); німецькою – 41. 360, польською – 14.893, іншими мовами – 511 [„Буковина: її минуле і сучасне” 1956, с. 428] *.

заповняти сю недостачу спосібні люди з Галичини і других пограничних країв, де просвіта і культура стояла багато вище, як на Буковині. По прилученю Буковини до австрійської держави настала пекуча потреба призвати спосібних людей на урядників, сьвященників, учителів і писарів, а коли таких людей не виховував в сю пору власний край, то мусіло правительство спроваджувати таких людей з других, більш культурно розвитих провінцій, і власне від того часу видимо значнійший наплив урядників-німців, промисловців-жидів, німецьких рільників-кольоністів, а при тім і дещо інтелігентних сил з Галичини, що з часом заняли навіть місця православних сьвященників” [„Буковина”, 1907, ч. 53, с. 1].

* Цікавим є повідомлення в газеті „Буковина” про те, якими мовами виступали на вічу робітників, присвяченому святкуванню міжнародного дня робітничої солідарності: „при першій точці (1. Перший день місяця мая яко свято робітників) говорили по-німецьки тов. Вітюк, Ленер і Теодорчук, а по-руски Єнджейович і Лютман”, „при другій точці говорили по-німецьки тов. Горн, Іласевич і Вітюк, а по-руски Соколовський, Блазинський і Штепер. Рішено удати ся до пос[ла] Пернерсторфера з просьбою, щоби поставив

Рівень володіння мовами двох народів, які утворювали на Буковині найбільші етнічні групи, – українською та румунською, при обов'язковому знанні німецької мови як державної, за статистичними відомостями виглядав так:

з урядників політичних: 47% румунською (27% – в письмі і слові, 20% – лише в слові); 81% – українською (16% – в письмі і слові, 65% – лише в слові); 33% знає обидві мови (4,5% – в письмі і слові, 28,5% – лише в слові); з урядників фінансових: 77% румунською (26% – в письмі і слові, 51% – в слові); 92% українською (15% – в письмі і слові, 77% – лише в слові); 56% знає обидві мови (9% – в письмі і слові, 47% – лише в слові); серед залізничних урядників: 60% румунською (20% – в письмі і слові, 40% – в слові); 87% – українською (30% – в письмі і слові, 57% – в слові); 60% знає обидві мови (20% – в письмі і слові, 40% – в слові). [„Буковина”. 1896, ч. 29, с. 1; „Справа мов на Буковині”].

Рівень володіння українською мовою серед посадовців доволі високий, а рівень володіння німецькою, українською та румунською мовами найвищий у людей на тих посадах, які не потребували університетської освіти, що, відбивало, напевно, реальну мовну компетенцію місцевого населення.

З кінця XIX – початку XX ст. на Буковині дедалі активніше почало формуватися нове соціальне середовище, яке перебирало від старшого покоління українських інтелігентів ініціативу в громадському житті, набувало виразнішого національного світогляду й дедалі активніше виступало на захист прав української мови як однієї з офіційних (краєвих) мов Буковини та її вживання у церковному житті, закладах освіти, в судочинстві, урядуванні місцевих громад, на транспорті, пошті тощо. Це середовище формувала українська інтелігенція, академічна молодь, учителі, освічене селянство. Розширення прав української мови в суспільному житті, піднесення її соціального престижу, а отже, й розвиток її функціональних стилів значною мірою залежали також і від зростання національної свідомості, від інтелектуально-емоційних та організаційних зусиль представників української інтелігенції.

У статутах українських громадських товариств, які почали діяти на Буковині від середини 1880-их рр., були сформульовані й спеціальні засадничі тези щодо підтримки рідної мови. Так, у першій частині, § 1 статуту товариства „Руска Школа” вь Чернівцяхъ” як одне із перших завдань визначено таке – *„промышляти надъ потребами руского народа на поли шкѡль народныхъ, середныхъ и высшихъ, займати ся основуванемъ и розвоємъ рускихъ шкѡль, и пѡддержувати всякы sprawy вихованя публичного и домашного на основѣ рѡдного языка руского* [„Руска Школа” 1887, с. 1; розріджений шрифт мій – Л. Т.]. У статуті товариства „Руский Дім Народний” в Чернівцях окремим § 26 застережено: *„всї наради – на*

інтерпеляцію в раді державній, чому забороняє правительство говорити на вічу польськи” [Б., 1907, ч. 20, с. 4]. І українською, і німецькою мовами виступали люди як з типово українськими, так і з типово польськими та типово німецькими прізвищами.

загальнім зборі, на засіданнях виділу, надзорчої комісії й комітетів згаданих в § 16, уст. 2 – ведуть ся в рускій мові; в тій-же мові ведуть ся всі протоколи, рахунки й взагалі всі письма, що походять від Товариства. Ті письма підписує предсідатель, а в его neprисутности его заступник, і секретар [„Руский Дім Народний” 1897, с. 13; розріджений шрифт мій – Л. Т.].

Проблеми суспільного функціонування української мови перебували під повсякчасною увагою депутатів до місцевих соймів, до державної ради (парламенту), а також були предметом багатьох публікацій в українській пресі (напр. – у газеті „Буковина”: „Як русини самі зневажають свою мову” [„Буковина”, 1895, ч. 94], „Наука русинам” [„Буковина”, 1899, ч. 123], „Румунізация usque ad finem” (про друк книжок теологічних українською мовою) [„Буковина”, 1899, ч. 6], „Станіславска дирекция залізниць а руска мова” [„Буковина”, 1899, ч. 22], „Про нехтування прав рускої краєвої мови на Буковині” [„Буковина”, 1903, ч. 30, ч. 47] та багато інших). До особливо активного обговорення ці проблеми дійшли в часі загальних виборів до парламенту 1907 р., які відбувалися згідно з новим законом про вибори, що значно демократизував виборче право і надав українцям можливість зміцнити свої позиції в державних представницьких органах. Так, у передвиборчій відозві „До руского народу на Буковині” окремо йшлося про вимоги у мовному питанні: „Наші послы мусять жадати, щоби у всіх школах, урядах і в церквах, назначених для руского народу, панувала руска мова, були рускі учителі, рускі урядники і рускі панотці, щирі до народу”; „наші послы мусять дбати о розвій усіх просвітних, господарских, промислових, торговельних і т. ин. товариств руских на Буковині”; „наші послы мусять на остаток хоронити всіх і кожного з нас проти всяких ворогів рускої мови і руского народу, проти всяких драч і здирств, проти кожного визиску і шахрайства, проти всякої самоволі і ворожої затії, проти безправства і нелюдського поступованя, але й старати ся о мирне пожитє всіх народностей і віроісповідань на Буковині” [„Буковина”, 1907, ч. 26, с. 1].

Темою багатьох публікацій газети „Буковина” було вживання української мови в судівництві й аналіз головних причин її повільного впровадження в цій сфері. Одна з них полягала в „релятивно малому числі питомої інтелігенції”. По всіх судах на Буковині налічувалося тільки близько 30 суддів-українців, а на вакантні суддівські посади не вистачало своїх кандидатів. Міністерство справедливості вживало заходів до того, щоби ці місця обсадити суддями з Богемії, Моравії або Штірії. Серед вимог до претендентів – повне знання німецької мови і розуміння однієї слов’янської. Що ж до знання спеціально української мови, то для її вивчення відводилося 6 місяців після призначення на посаду. Й автори „Буковини” слушно зазначали, що ця вимога поставлена „тільки про людське око, на папери, бо хто там буде опісля інтересувати ся тим, чи дотичні судії навчили ся рускої мови, чи ні. Се тільки форма, а для нашого

народа нова кривда”. Отже, українська молодь повинна записуватися на право та вступати до суду, й до нотаріату, і до адвокатури, щоби й тут були всюди наші люди, а до громади автори публікацій „Буковини” зверталися із таким закликом: „Пишім до всіх урядів, до низших і до найвисших, засадничо тільки по-руски!” [„Буковина”, 1909, ч. 76, с. 1]. Друга головна причина полягала в тому, що українські селяни, та й інтелігенція, не виявляли достатнього рівня самосвідомості й самі не користувалися тими правами, які українській мові надавалися. Про це „Буковина” писала так: „Ми не пишемо по-руски, не шануємо самих себе і тому не диво, що наша мова не має приналежного їй значіння. Наші адвокати і нотарі провадять свої канцелярії майже виключно по-німецьки. Они роблять се, щоби „не дразнити” суддів. Боять ся також, щоби не втратити матеріально через руске діловодство” [„Буковина”, 1909, ч. 68, с. 1]. У відповідь на публікацію в „Буковині” до „хвальної редакції” надійшов лист від ц[арської]-к[оролівського] нотаря в містечку Кіцмань Євгена Стрийського, який повідомляв про те, що дуже часто самі українці відмовляються від ведення їхніх справ українською мовою. У листі Є. Стрийського читаємо, зокрема, таке: „Подаю отес до публичної відомости, що в моїй нотарияльній канцелярії і у нотаря д. Николая Дрогомирецького в Чернівцях робило ся на жаданє сторін всі і всякі грамоти по-руски без ніяких перепон для партий, а так само веде ся переписка канцелярийна по-руски. На се можу послужити надчисленими доказами, маємо на те і рускі друксортти (на доказ залучаю примірник). Мимо того, що в моїй канцелярії робить ся значне число руских грамот, не було перешкод зі сторони суду або иньших урядів, а судії-Українці дуже прихильні сій справі. Але є сумним фактом, що народня свідомість простолюда так стоїть низько, що не раз рускі сторони вперто жадують німецької грамоти, хоч їм предкладає ся руску, – а вже тисячу разів лучало ся мені чути: „Я покладу хрестик, бо я умію лиш по-руски підписатись”, що змушує мене очевидно до вияснюваня прав і користи з рідної мови. Отже, не треба робити нотарям-Українцям докорів за те, чим вони якраз не провиняють ся” [„Буковина”, 1909, ч. 73, с. 3].

Скарги на те, що судові урядники не знають української мови, що майже всі судді „калічать нашу мову”, а вироки, рішення, оголошення та інші документи видають лише німецькою мовою, підносилися на селянських вічах. За прикладом селян Галичини, по селах Буковини під проводом українських депутатів відбувалися численні віча, на яких ухвалювано резолюції з обов’язковим пунктом про права української мови. В одній з ухвал такого віча, яке відбулося 28 липня 1907 р. в с. Горошівцях на Буковині, задокументовано: „Віче жадас введеня рускої урядової мови у всіх правительственных і автономних адміністраційних і судових урядах там, де живуть українці. Віче взиває правительство, аби зарядило, щоби всі урядники навчили ся до відповідного часу (4 років) рускої мови в слові і письмі. Дальше взиває віче всі громади, щоби завели в

себе руску урядову мову, щоби наставляли в себе громадськими функціонерами тільки такі особи, що вповні володіють тою мовою в слові й письмі; вкінці взиває віче всіх українців, щоби в зносинах з урядами боронили права своєї мови, щоби писали всі письма по-руски і домагалися списання урядових актів на тій мові” [„Буковина”, 1907, ч. 86, с. 1]. У серпні 1907 р. таке віче відбулося в Розтоках на Гуцульщині під проводом пана начальника громади Андрея Матійоса. Із восьми резолюцій, ухвалених вічем, одна стосувалася прав української мови: *„Віче жадає, щоби всі візвання, протоколи і вирoki були писані для русинів по-руски”* [„Буковина”, 1907, ч. 92, с. 3].

У „Буковині” подавалися й обговорювалися численні факти нехтування української мови в православній церкві та її румунізацію, на що також існували глибокі історичні причини. Як зазначає Ю. Шевельов, „завдяки особливій становій структурі українського населення в Галичині й на Буковині, однією з найвпливовіших груп суспільства було духовенство: греко-католицьке в Галичині, православне на Буковині <...> Після періоду модного захоплення москвофільством вже десь у дев’ятидесятих роках основна маса духовенства повертається до українства. Щодо богослужб, то їх завжди відправляли церковнослов’янською мовою з українською вимовою. Це стосується й до Церкви на Буковині. Поза цим, однак, Церква в Буковині перебувала переважно в румунських руках. Хоч українську мову з 1873 р. допущено, поруч з румунською, до вжитку в церковній адміністрації [посилається на Квітковського], та на Буковині ніколи не було жадного митрополита чи єпископа українського політичного напрямку, в кращому випадку декотрі були доброзичливі до українців” [Шевельов 1998, с. 18].

Румунізація православної церкви розгорнулася від 1880 р. з приходом на посаду митрополита Сильвестра Мораря-Андрієвича: *„Русини опинилися серед публичної і родинної інквізиції, одні затихли, а другі з перестрахом віддали своє ім’я і свої сили на услуги митрополита”*. Всі впливові посади і посольські (депутатські) мандати здобули румуни, а тому буковинські українці-священники не мали голосу у представницьких органах. Українцям заборонялося належати до українських товариств і передплачувати *„руські газети яко церкві православній ворожі”*. Митрополит був меценатом волоських товариств і відверто вороже ставився до українських, заборонив совітникам Коморошанові та Ілясевичеві належати до „Руської Бесіди”, о. В. Продан мав дисциплінарне стягнення і названий уніатом. І лише під час похорону бл. п. Преосв. Митр. Сильвестра *„русинів трактовано нарівні з волохами, богослуження і похоронні відправи відбулися точно в обох мовах, а навіть надгробну промову виголошено вже не по-„славянськи”, а майже по-народноруски”* [„Буковина”, 1895, ч. 27, с. 1-2].

У промові Є. Пігуляка, депутата Буковинського сойму, яку він виголосив під час розгляду шкільного бюджету 1 лютого 1895 р., вказувалося на ряд негативних явищ, пов’язаних із тим, що в церкві не почуєш проповіді українською мовою, а

науку релігії для дітей-українців викладають священники, які не знають української мови. Коли панотець, який не знає української мови, силабізує слова в молитвах і катехизисі, то через фальшиве ділення чи поєднання „слова виходять так безобразні і безмісні, що о науці релігії і гадки нема. Але то ще не все. Через заміну декотрих подібних букв в поодиноких словах виходять з уст катехита неприличні, а навіть богохульні слова, котрі тут повторяти не дозволяє мені приличність <...> Стосунково найліпше має ся релігійно-обичайне образване шкільне рускої молодіжи там, де душпастир, не знаючий руского язика, має еще на тільки чести, що цілком не уділяє науки релігії, як н. пр. в Рускомолдавиці, бо бодай не деморалізує молодь” [„Буковина”, 1895, ч. 6, с. 2; ч. 7, с. 2]. На 150 українських парафій на Буковині було ледве 50 – 80 священників, які знали українську мову й були здатні до проповідування, сповідання, катехизації й учення віри в народних школах, а на богословському факультеті Чернівецького університету навчалося лише 6 українців. У своїй інтерпеляції до Буковинського сойму Є. Пігуляк наводив такі факти румунізації церкви: „Богато мусіли перемінити свої назвища на румунські, йдучи за приміром митрополита Андрієвича, який перехрестив ся на Морарія. З Калиновського зробився Калінеску, із Стефанюка Стефанеллі, із Прокоповича Prokorowici, із Бежана Вежани і т. д. На рускі парохії посилено румунських священників, які не знали й руского „отченашу”, правили по-румунськи. Решта руских священників була виставлена на шикани і переслідування, та й не могла боронитись з-за партійного роздвоєня”. І хоч консисторське розпорядження з 4 жовтня 1873 р. приписувало, щоби в українських парафіях священники провадили всі книги урядові по-українськи і видавали всі документи („письма”) українською мовою, проте навіть в українських громадах лише окремі священники дотримувалися цих приписів, а більшість „провадила в чисто руских громадах всі урядові книги лиш по-волоски, бо посправляли замість колишних руских печаток парохіяльних нові волоскі”. Одним із наслідків провадження документації румунською мовою було перекручення українських імен та прізвищ у метриках: Так, читаємо, н. пр., з Садагури замість Єлена Николая Короля Іванового – Elena alui Nicolai a lui Joan Corol; син мамаєвського учителя русина Прокоповича називає ся вже Procorowici. Так записують до шкільних катальогів, до свідощів і т. д., так писатись мусить він офіційно весь свій вік на кождім документі, коли не схоче мати клопотів, можливих страт і Бог знає чого ще” [„Буковина”, 1895, ч. 10, с. 1]. Православна консисторія у своєму урядуванні, а також у двомовній газеті „Канделя” вживала незрозумілого, мертвого „язичія”, від якого українці втікали до живих мов – російської чи волоської [„Буковина”, 1907, ч. 38, с. 1].

Від часів існування Буковинської митрополії вийшло лише 7 книжок теологічних українською мовою, які були розіслані до парафіяльних бібліотек, у той самий час румунською мовою вийшла 41 книга. Їх розіслано на 150 парафій,

на що витрачено 26. 550 зринських [„Буковина”, 1899, ч. 6, с. 3]. У 1899 р. українські православні священики Буковини звернулися з пропам’ятним листом до митрополита і консисторії з *„жаданєм заспокоєня потреб руского народу в православній церкві на Буковині”*. З 1906 р. права українців на рідну мову в церкві й уживання української мови в церковному житті обстоювало „Товариство руских православних съвященників на Буковині”. У „Звідомленні...” про діяльність товариства названо заходи, яких воно вживало на захист прав української мови в церкві: вносило *„просьби до консисторій, щоб вона з рускими парохіяльними урядами переписувала ся в рускій мові”*, щоб *„порядок богослуженя в великі празники був оголошений і в рускій мові та щоб в одній православній церкві в Чернівцях правило ся лиш по-руски”*, щоб українською мовою друкувався порядок богослуження *„в урочисті Свята при катедрі-церкві”*, подавало протест до міністерства *„дотично заборони консисторій вживати руских імен місяців, як січень, лютий і т. д. в парохіяльних урядових актах”*; приймало ухвали про те, щоб зажадати для румунських кандидатів на українські парафії складання іспиту в університетського професора української мови. Заходами товариства друкарня „Рускої Ради” мала на складі всі зразки документації українською мовою (друки), потрібні для парафіяльної канцелярії [„Звідомлене з діяльності Виділу „Товариства православних съвященників на Буковині” за час від 19 червня (2 липня) 1906 р. до 1 (14) мая 1914 р.”, с. 14-16, с. 18-19, с. 41].

З публікацій „Буковини” довідуємося про те, як представники української інтелігенції впливали на впровадження української мови у сфері транспорту і пошти: вимагали правильного оформлення вивісок, написів та пересторог українською мовою, надання карток українською мовою для поштовних відправлень у повіті з українським населенням тощо. Газета публікувала повідомлення про ті чи інші ситуації, в яких виявлялося ставлення до української мови як з боку адміністрації, так і з боку самих громадян-українців, напр.:

На буковинських ц. к. державних железницях не знают і не хотят знати руской мови. Радник вищого суду красового у Львові Титко Ревакович приїхав до Лужан з Станіславова і мав їхати до Кіцманя. Всюди на залізниці він послуговувався рускою мовою, але його не хотіли розуміти. Начальник станцій знав лише німецьку мову. Коли радник захотів подати посилку і замовив руского листа фрахтового, йому дали німецько-румунський. Ніхто з урядників не міг вичитати листа по-руски. <...> Чому 20-50 урядників не пристосують ся до 270.000 населення? В такі чисто рускі повіти, як Кіцмань, Заставна, Ваишівці, Путилів, Станівці, або повіти з переважно руским населенєм, як Чернівці, Садгора, Сторожинець і Серет, посилають урядників, які не знают рускої мови [„Буковина”, 1907, ч. 88, с. 1];

Даремно шукаєш в Чернівцях на склепах, школах, вивісках лікарів, адвокатів рускої написи. Навіть і рускі лікарі та нотарі в Чернівцях не вважають відповідним постарати ся о рускі вивіски. У Львові шукаєш зі свічкою рускої написи між польськими, у Чернівцях між німецькими. Правда, є й малі виїмки, які однак не входять ніяк в рахубу. Та уряди й заводи (от як трамвасвий) старають ся хоч в части задовольнити бажаня рускої

публики і дозволяють на рускі написи. Але читаси ті написи і не знаси, чи се по-руски, чи по-варварски. Веришок таких „руських” написий найдете в возах трамвасєвих. Здаєсь, що автор тих всяких пересторог в рускій мові вчився рускої мови десь ... аж на Камчатці, а там її ніяк не вміють. Наведу лише одно монструм пересторог в возах трамвасєвих: „Под час їзди не свободно прискаковати і выскаковати”. Признаю ся, що яко русин сего ніяк не можу поняти. Пересторогам в такій „цвітній мові” ність числа, яких, однак, руска публика не обов’язана розуміти. Її автором може бути лише редактор „Народної (з)Ради” або „Галічаніна” [„Буковина”, 1907, ч. 74, с. 3];

З Галичини до Чернівців їхали два панотці греко-католики і розмовляли між собою по-руски, а коли в Чернівцях висіли з поїзда, то почали до кондукторів і бремзерів говорити по-польски [„Буковина”, 1907, ч. 136, с. 1; „Нешанованє рускої мови”].

Рекламні оголошення, що друкувалися на той час у „Буковині”, свідчать про важливі процеси дедалі глибшого проникнення української мови в різні сфери міського життя й, зокрема, в офіційно-ділову. З рекламних повідомлень можна довідатися про те, що в цей час на Буковині друкували й розповсюджували галузево різнобічні зразки ділової документації українською мовою, напр.:

Друкарня Товариства „Руска Рада” має на складі і поручає отсі друки судові: 1. Спротивленє против екекуцій. 2. Позов о заплату ціни купна. 3. Позов робітника-слуги о платню з правом убогих. 4. Позов о зверненє позжички. 5. Внесенє о позволенє екекуцій на движимости. 6. Внесенє о позволенє екекуцій на недвижимости (Б., 1909, ч. 79, с. 4);

Для шкіл народних вийшли цілком нові друки. Можна получить в Друкарні „Рускої Ради” котрі суть: катальогі, свідощтва відхідні, свідощтва увільнення, фреквентацийні завізваня; також друки і книги для кас райфайзенских (Б., 1900, 12 січня, с. 4);

Домашний писарь (Письмовник). Родинні листки. Домові письма. Урядові поданя. Приватні грамоти (Б., 1900, 2 серпня, с. 4);

Одна каса дістає отсі книги: Головну, касову, щадничу, ліквідаційну, членьську, пайову, скриптів, дві книги юкстів, 100 арк. записів довжних, 100 арк. заявлень (Б., 1905, 12 серпня, с. 4).

Потенційних клієнтів страхових товариств, закладів перевезення заохочували зазначенням того, що документи видаються також і українською мовою:

„Дністер” ... дає найкористнійші услів’я, представляє своїми фондами найбільшу гваранцію і видає поліси і квіти в рускім язиці (Б., 1900, 26 січня, с. 4);

В 6 днях до Америки. Переїзд подорожних до Канади і Аргентини. Жадайте пояснень. Напишіть лиш карту кореспонденційну до Falk and Comp. Гамбург. Raboisen 30 Amerikanhaus. Кореспонденция в усіх мовах (Б., 1907, ч. 1, с. 4; розріджений шрифт мій – Л. Т.).

Функціонування української мови у сфері торгівлі та послуг є яскравим підтвердженням її запотребованості в різних сферах суспільного життя Буковини кінця XIX – початку XX ст.

§ 2. 4. Українська мова у сфері торгівлі, послуг і реклами

Буковинські періодичні видання кінця ХІХ – початку ХХ ст. вміщували різножанрові тексти й поєднували в собі кілька жанрових відгалужень, серед яких побіч інформативного та власне публіцистичного почав розвиватися рекламно-інформативний жанр. Багатючий набір рекламних повідомлень та оголошень містився на сторінках газети „Буковина”, а також у різноманітних порадниках, календарях, які видавалися заходами товариств (напр., „Взаємна поміч”, „Руська Рада”, „Селянська каса” тощо). В них анонсували нові періодичні видання та книги (альманахи, читанки, літературні збірники, календарі, молитовники), заохочували до придбання різноманітних товарів сільського господарства, промислового виробництва (одягу, взуття, ліків, коштовностей, іграшок, машин для обробки сировини), до участі в страхових товариствах, ощадних касах, до подорожей, хатніх занять тощо.

Прагматичне призначення реклами спонукало до пошуку таких мовних засобів, які були б здатні впливати на пересічного адресата, викликати бажані почуття, думки, плани. Тому найбільша питома вага припадала на загальновідомі й загальноживані слова й синтаксичні конструкції, а вимога ефективності реклами сприяла композиційному усталенню певних фраз, кліше.

У складі лексичних одиниць, що обслуговували сферу обігу товарів, надання різноманітних послуг, переважали такі, які за формально-змістовими ознаками можна зарахувати до питомих українських засобів, хоч у них і простежуються українсько-польські паралелі.

Дієслова та віддієслівні іменники (як правило, префіксальної будови), що називають дії, операції та інші явища, пов’язані зі сферою торгівлі й послуг, збігаються за формою і значенням з відповідними одиницями польської мови. За походженням самої основи переважна більшість таких слів становить питому спільнослов’янську лексику, зрідка фіксуємо серед них германізми або ж галліцизми, напр.:

вукупно – купівля, купування (*п. wykupno*); **вирівняти** (борг, задолженість) – розрахуватися з боргами (порівн. *п. wyrównać zaległość* – сплатити борг, заборгованість, *wyrównać rachunek* – сплатити рахунок); **відставляти** – постачати, доправляти (*п. odstawić na miejsce towar* – доправити товар до місця); **доставляти** – постачання (*п. dostawa*); **заосмотрити в що** – забезпечити, спорядити чим (калька з *п. zaopatrzyć w coś*); **занотребованє** – попит, замовлення (*п. zapotrzebowanie*); **кольпортаж** – розносна торгівля (переважно книжками) (*нім. die Kolportage, п. kolportaż, ч. р., „т. с.”, kolportować* – торгувати газетами, книжками, розносячи їх до покупців); **наладувати** – навантажити (*п. naladować* – навантажити, накласти (товаром), *нім. aufladen* – навантажувати, вантажити (вагон, товар)); **направа** – лагодження, ремонт (*п. naprawa*); **наслідовництво** – підробка, фальсифікат (*п. naśladownictwo*); **передплата** – попередня плата за отримання періодичних видань на наступний рік

(*n. przedpłata*); **неперначкувати*** – нелегально перевезти товари через кордон (порівн. *n. paskarz* – спекулянт, *paskarstwo* – спекуляція); **неперешварцувати** – нелегально перевезти товари через кордон (*n. szwarcować* – возити контрабанду, *przeszwarcować* – перевезти контрабандою; нім. *schwärzen*, розм. – провозити контрабандою, *schwärzgehen* – нелегально перетинати кордон); **непереторг** – розпродаж (*n. przetarg* – 1) торги, конкурс, 2) мн. аукціон); **ноплачуватися** – бути вигідним, окуплятися (*n. popłacać*); **порук** – відповідальність, порука (напр., *стоваришенє з обмеженою порукою*; *n. poręka*); **поручати** – ручитися (за кого, що), рекомендувати (*n. poręczać*); **пошукувати** – шукати, потребувати працівника певної кваліфікації (*n. poszukiwać*); **ручити** – ручатися, гарантувати, запевняти свою відповідальність (*n. ręczyć*); **спровадити** – 1) ввезти, привезти, 2) замовити, виписати (*n. sprowadzić*) та ін.

Проте в іменниках – назвах осіб, що працюють у сфері торгівлі, помітне опозитивне до польської мови суфіксальне оформлення основи, напр.:

відбуратель – клієнт, споживач (порівн. *n. odbiorca* – одержувач, споживач), **відспродавець** – підприємець, який закупає товари гуртом, а потім продає його вроздріб (порівн. *n. odprzedańca* – перепродавач); **доставець** і **доставник** – постачальник (порівн. *n. dostawca*), **перекупець** – перекупник (порівн. *n. przekupiec*).

У називанні осіб простежується тенденція до використання вже наявних лексичних одиниць або до утворення нових, напр.: **заступник**, як і запозичене **агент**, уживається в значенні „представник (фірми, підприємства, торговельного закладу)”; новоутворене слово **розпродавач** входить до синонімічного (фактично – дублетного) ряду назв особи, яка купує товар гуртом і продає його вроздріб, адже в такому самому значенні вживаються й слова **відспродавець** та **відкупець**. Проте трапляються й польські назви осіб, що пов’язані зі сферою торгівлі: **склеповий суб’єкт** – продавець у магазині (*n. subiekt*, *заст.* – продавець, прикажчик; *sklepowy*, *субст.*, *заст.* – продавець), **склепар** – власник крамниці (склепу).

У товарній номенклатурі, особливо – в назвах предметів міського побуту, кількість запозичених слів була порівняно більшою, оскільки разом з товарами закордонного виробництва в нове середовище потрапляли і їхні назви, що належали до спільного фонду української та польської мов або ж спочатку виникли в німецькій, польській, французькій, італійській, турецькій мовах, напр.:

зитарок – годинник (*n. zegarek* – наручний годинник, при паралельному вживанні також і слова **годинник** для називання великого годинника з маятником – **вахадловий годинник** (порівн. *n. wahadło* – маятник; *укр.* *вагадло* „т. с.”); **етуя** – футляр для парасолі, дзеркальця (нім. *das Etui*, з *фр.* – футляр, портсигар); **стінний диван** – настінний килим (*n. dywan* – килим); **куфри до подорожі** – валізи (нім. *der Koffer* – валіза); **ташки жіночі** – жіночі сумочки, портфелі (нім. *die Tasche* – сумка, портфель; *бук. діал.* *ташка* – шкільний портфель), **ніхва** – чохол (*ніхви на парасолі*; порівн.

* У Словнику Грінченка подане гніздо **пачкар**, **пачковоз** – контрабандист, **пачкарювати** – займатися контрабандою (Сл. Гр., 3, с. 104), у „Правописному словнику” Г. Голоскевича таких одиниць більше: **пачкар**, **пачкарство**, **пачкарський**, **пачкарювати** (Пр. Сл. Г., с. 273). „Словник української мови” подає лише одне з цих слів: **пачкар**, **рідко** – контрабандист (СУМ, VI, с. 103).

n. pochwa „т. с.”); **порцеляна** – вироби з каоліну; фарфор (порівн. *n. porcelana*; **порцеляна**, з *іт.* – найтонший і найкращий виріб гончарський з каоліну, визначається чистою білиною маси і властивістю просвічувати і дзвеніти, як скло (СЧС, с. 281); **вахлярі коронкові** – мереживні віяла (*n. wachlar* – віяло, *koronkowy* – мережаний, мереживний); **конфекція** – готовий одяг (*n. konfekcja* – т. с.); **урхові рукавички** – рукавички з білої замші (*n. ircha* – замша білого кольору, *irchowy* – замшевий); **перлова матиця** – перламутр (порівн. *n. macica perlowa*, *нім. die Perlmutter*); **фільцові капелюхи** – повстані, фетрові капелюхи (*нім. der Filz*, *n. filc* – повсть, фетр); **ульстер** – чоловіче демісезонне пальто (*нім. der Ulster*; порівн.: *улстер*, *англ.* – довгі пальта з широкою спинкою, від імені ірландської провінції, де їх почали шити (СЧС, с. 443); **лякерки** – лаковані дамські туфлі (*n. lakierki*; *нім. lackieren* – лакувати); **мешти** – м'які домашні капці, туфлі (*n. meszty*, *обл.*); **ціжемки** – напівчобітки (*n. ciżmy* – напівчобітки, напівчеревики); **плин** – косметична рідина, розчин (*n. płyn*); **лижви** – ковзани (*n. lyżwa*, частіше *мн. lyżwy*); **приряди** – прилади, інструменти, знаряддя, пристрої для виконання певної роботи (*n. przyrządy*); **кав'яр** – ікра риб'яча зерниста (*n. kawior*, з *тур.*); **мішанка** – суміш, асорті (*мішанка палених кав*; порівн. *n. mieszanka ziołowa* – суміш лікарських трав, *mieszanka czekoladowa* – шоколадне асорті); **муштарда** – гірчиця (*n. musztarda*, з *іт.*); **конфітури**, *мн.* – варення (*n. konfitury*, з *лат.*); **віктуали**, *мн.* – харчові продукти (*n. wiktualy*, з *лат.*); **сурогат** – замітник продукту (*n. surogat*); **ярина** – овочі (*n. jarzynu*); **полудневі овочі** – південні фрукти (*n. owoce*) та багато ін. З рекламних оголошень можна довідатися і про різні сорти популярних на той час тканин, напр.: **кір** – чорне сукно на знак жалоби (*n. kir*); **льоден** – неваляне, непромокальне сукно з цупкої вовни (*нім. der Loden* – вовняна тканина з довгим ворсом; *n. loden* – т. с.); **ніка** – цупка бавовняна тканина (*n. pika* – цупка бавовняна матерія з рельєфним узором (з *фр.*); **фльор** – флер, креп – тонка чорна тканина, використовувалася на знак жалоби (порівн. *n. flora* – флер, креп; **флер**, *фр.* – прозора тканина з шерсті або шовку (СЧС, с. 455); **фуляр** – тонка тканина для хусточок (*n. fular*); і про сорти пива: **легер** (*n. leżak*, *нім. der Leger* – витримане пиво); **марцеве пиво** (*нім. der Märzbier*); **портмер** (*нім. der Porter, Porterbier*; **портмер**, *англ.* – чорне густе англійське пиво з перепаленого солоду (СЧС, с. 340).

Варто зазначити, що до тематичної групи назв товарів хатнього вжитку та особистих речей проникає й місцева діалектна українська лексика – **погавиці**, **сподні** (штани), **коци** (килими домашнього виробу з овечої вовни, порівн. *нім. Kotz*, *n. kos*), **сінники** (матраци) та ін. У назвах знарядь, пристроїв для обробки сільськогосподарської сировини та землеробства простежуємо максимальне тяжіння до зрозумілої, прозорої термінології – **млинки до меленя** (**шротовики**); **млинки до чищення збіжжя**; **шпинки до тертя яблук і грушок**; **краяч буряків**; **рало** (культиватор); **кружлівка** (сепаратор з центрифугою для відділення сметани від молока), хоч уживається й запозичена лексика, засвоєна місцевими українськими говірками; напр.: **шрубба** для витискання олії (*n. śruba* – гвинт, *нім. die Schraube* – гвинт).

Загальні назви товару утворюють синонімічний (дублетний) ряд: **артикули** (до праня, артикули зимові, бронзові, косметичні, консумційні), **товари** (товари футряні; модні смушкові товари), **вироби**, **фабрикати**, проте перевага ще на боці слова **артикул** (*n. artykuł* – товар,

предмет торгівлі). Як збірна назва товарів використовується діалектне *марфа* – товар, крам (від рум. *marfă*), напр., у такому віршованому рекламному тексті: *А ще треба і те знати, Що всі люди в селі бідні – Треба в дечім помагати І улекувати злидні. Тому хочу їх діточкам Марфу дешево купити – Знаси, як беру багато, Купець мусить щось спустити...* (Б., 1903; „В Чернівцях (на улиці)”).

В окремих випадках збірні назви певних груп товарів мають польськомовний зразок: *музикалія* – нотні видання (п. *muzykalia*, мн. „т. с.”), *спірітуалія* – алкогольні напої (п. *spirytualia*, мн. „т. с.”), *утенсілія* – приладдя, начиння (п. *utensylia* – приладдя, напр. – шкільне, канцелярське), *ювелія* – ювелірні вироби (порівн. п. *jubilerszczyzna*, збірн. „т. с.”).

Серед назв крамниць та закладів з надання послуг трапляються назви французького та італійського походження, засвоєні також у польській та німецькій мовах:

дрогерія, дрогерія, дрогуерія – крамниця парфумерії, косметичних та лікувальних засобів, предметів особистої гігієни (п. *drogeria* „т. с.”; *drogista*, заст. – продавець аптекарських товарів; *дрогерія*, фр. – крамниця, магазин аптечного краму; *дрогіст*, фр. – крамар, що продає аптечний крам (СЧС, с. 151); *етаблісема*, невідм. – підприємство, заклад, ательє (наймоднійше етаблісема уборів; найперше і найбільше буковинське етаблісема в тій галузі – хемічна пральня і фарбарня дамської і мужескої гардероби; порівн. нім. *das Etablissement*); *трафіка* – крамничка, в якій продають тютюн, цигарки, цигарковий папір (п. *trafika*, заст. – тютюнова крамничка; порівн. *трафіка*, іт. – тютюново-цигаркова крамничка в Австрії (СЧС, с. 359); а також польські назви: *склеп* – крамниця (п. *sklep*), *фарбарня* – фарбувальня – заклад, у якому відновлюють колір одягу, фарбуючи його (п. *farbiarnia* „т. с.”).

Подібні за формою слова в українській та польській мовах могли мати не цілком тотожне значення, напр.: *панірія* – магазин канцелярського приладдя (порівн. п. *papiernia* – паперова фабрика, *sklep papierniczy* – канцелярський магазин), або ж українська назва утворювалася за аналогією до польської, напр.: *робітня* – ательє, майстерня (порівн. п. *pracownia* „т. с.”).

Для називання вивіски на крамницях та робітнях послуговувалися запозиченим із німецької мови словом *шильда*, ж. р. (порівн. нім. *das Schild*, п. *szylt*, ч. р.; *шильд*, нім. – вивіска на крамниці (СЧС, с. 531), а для називання вітрини – польським словосполученням *wystawa sklepowa*.

До українських рекламних текстів залучаються назви фінансово-грошових понять, пов'язаних з рухом та оплатою товарів (вантажів), назви осіб, які належать до міжнародної торговельної термінології і входять до сучасних реєстрів слів іншомовного походження, напр.:

коміс – комісія (брати на комісію, порівн. п. *brać w komis* – „т. с.”); *комітент* – особа, що дає доручення іншій особі, комісіонерові (п. *komitent*, торг. – т. с.; порівн.: *комітент* (нім. *der Kommittent*, з лат.) – особа, яка доручає комісіонерові укласти угоду від імені останнього, але за рахунок комітента (СінС, с. 429-430); *контто* (п. *konto*, нім. *das Konto* – рахунок); *портто* (п. *porto* – плата за поштово-телеграфічні витрати; порівн.:

портю, *ит.* – поштова оплата кореспонденції та пакунків (СЧС, с. 340); *рабат* (*n. rabat*, *нім. der Rabatte* – знижка, порівн.: *рабат*, *фр.* – знижка, зменшення ціни на крам (СЧС, с. 361); *франко* (*n. franko* – франко, *франко*, *ит.* – умова, коли за відсилення товарів платить відсилач (СЧС, с. 461); *оплата фрахтова* (*нім. der Fracht* – вантаж).

У нетранслітерованій формі вживається міжнародний термін італійського походження *gratis* – безкоштовно *, напр.: *Ф. Майфарт і Спілка. Фабрика господарских машин, виливарня і виріб желізних товарів з ковального желіза. <...> Нагороджений 610 золотими медалями. Знамениті ілюстровані катальоги gratis. Заступники і відкупці пожадані* (Товариш 1908).

З іншого боку – використовувалися й традиційні для Буковини назви одиниць вимірювання площі та ваги: *фальча* (1, 358–1, 421 *га*; порівн. *рум. falce* – т. с.), *морґ* ** (0, 5784 *га*; порівн. *n. morg, morga* – т. с.), *пращина* (5, 886 *м*), *сотнар* (56 *кг*), *корець* (100 *кг*), а також новіші запозичення: *лібра* (міра паперу, дорівнює 24 аркушам), *кільо* (кілограм). Кількісним еквівалентом, за яким визначали вартість товару, виступали також назви побутових чи спеціальних місткостей для них – *плястра меду* (*n. plastra* – стільник), *пушка меду*, *пушка чаю* (*n. puszka* – бляшана коробка).

У текстах рекламних оголошень можна виділити сталі звороти, кліше, які становлять композиційні ознаки рекламного стилю, напр.: *катальоги даром і оплатно; гуртом і подрібно; в масах і подрібно; коштом і заходом; мірні ціни, виконане без закиду; даємо повну поруку; під найприступнішими услів'ями* тощо. Форма й лексичне наповнення цих кліше підказуються й польськомовними зразками, напр.: *в цілій повні* – в усій повноті, цілком (порівн. *n. w całej pełni* – т. с.); *хто скоро дасть, подвійно дасть* ***; *Не відкладайте діло, любі товариші, бо всяке проволіканє важної справи усипляє сили і спинає осягненє ціли. Хто з Вас дасть, собі дасть, а хто скоро дасть,*

* Хоч у цей час у західноукраїнському мовному середовищі вже функціонує похідний прикметник *гратісовий* „безкоштовний”, напр.: *Та воно стоїть добре – а звичай редакторський є, що як автори послалися гратісовий примірник, так бодай мене поінформували зі Львова* (Чайк., с. 158); порівн. *n. gratisowy* – безкоштовний.

** Морґ – давня назва міри землі, що дорівнює 0, 57 *га*, запозичена в українську мову через посередництво польської з німецької мови; *нім. Morgen* – „ранок; морґен (міра землі), 0, 25 *га* (первісно ділянка землі, яку один орач може зорати за один ранок)” (ЕСУМ, 3, с. 512).

*** При докладнішому ознайомленні з текстовими джерелами кінця XIX – початку XX ст. можна виявити, що за польським зворотом *dwa razy daje, kto prędko daje* стоїть латинське прислів'я *bis dat, quo cito dat!* – „вдвічі дає той, хто швидко дає”, порівн. у листах Б. Лепкого та Лесі Українки: *Доси Хойнацкий про услів'я не згадав ничо, а, прецінь, я мушу їх знати. Так само не прислав грошей, хоть хваливсь перед Вами. <...> Клянюся Вам і Вашій Достойній Родині та здоровлю сердечно. Богдан Лепкий. Хойнацкому на спомин: Bis dat, quo cito dat!* (Лепк., с. 524; з листа до К. Студинського, написаного з Кракова у січні 1902 р.); *Писатиму хутко більше, а тепер бувай здорова. Міцно цілую тебе, папу і Дору. Твоя Леся. Р. С. Нагадай Аф[еньєвій] про долг, мені ніяково, хоч і дуже треба. „Bis dat qui cito dat” – ти знаєш* (Л. Укр., 11, с. 76).

подвійно дасть (Б., 1895, січень; про збирання коштів для заснування стипендії ім. Омеляна Поповича); порівн. *п. dwa razy daje, kto prędko daje*.

Саме у тих текстових фрагментах реклами, де вказується на доступні ціни, а також гарантується якість товарів та послуг, зв'язок з живою народною мовою найбільш відчутний, напр.:

Хто не хоче тяжко обманутись при купні безвартісних підроблень, сей най відкине кождо коробку без нашої фірми і марки фабричної „Червоний якор” яко фальшиву (Б., 1890); *Найліпший і найтаниший олій для машин* (Б., 1893); *За неімовірно тану ціну* (Б., 1902); *Хто хоче мати машину до шиття, най удає ся до мене, то, певно, не пожалує* (Б., 1902); *Хто купить у мене нову чи стару машину, за репарацію не потребує журити ся, бо я роблю тую безплатно через цілий рік* (Б., 1902); *Хто хоче сьміяти ся до розпуку, най запенумерує собі сю одиноку у нас гумористичну часопись* (Б., 1902); *Карпатські срібно-сталеві коси мають тонке, як папірок, легке, як перо, полотно, котре тне, як бритва, найтвердишу псянку, то ссть гірську траву, і збіже; що тільки попадає під око, перетинає за одним замахом* (Б., 1903); *Жадайте завчасу проспектів і поучень (інструкцій) і сокотіть ся, аби не попасти в злі руки і на злу дорогу, котрою люде ідуть гей худоба* (Б., 1904) та ін.

У цих текстах розмовно-побутова лексика, в тому числі й діалектна, – *таній, найтаниший (таній, діал. „дешевий”, п. tani „т. с.”), олій, най* (нехай), *пожалувати* (пошкодувати), *журитися, тая* (та, займ.) *сміятися до розпуку, папірок* (папірець), *псянка, сокотитися* (остерігатися), *гей* (як), *худоба* – виступає поряд із новими запозиченими словами – *фірма, марка фабрична, репарація, запенумерувати, проспект, інструкція*.

Рекламним текстам надавали віршової форми й стилізували до невимушеного діалогічного мовлення. Головним спрямуванням такого діалогу був заклик підтримувати заклади торгівлі, що їх провадили українці:

В Чернівцях (на улиці)

– *Що ти крутиш ся по місті
І по склепах зазираєш?
Чи не маси ти дві шістьці,
Тай дім купити гадаси?
– Добре, що тебе надибав,
Бо не знаю, де удачись,
Аби дешево купити
та аби не ошукатись.
Бачиш, діти собі склали
Шісток-крейцарів чимало,
І мені ось передали,
Аби-м в місті купив здало
Все, що для них треба буде
Через цілий рік до школи;
Родичі їх бідні люди –
Хай же буде по їх волі.
А ще треба і те знати,
Що всі люди в селі бідні –*

*Треба в децім помагати
І улекиувати злидні.
Тому хочу їх діточкам
Марфу дешево купити –
Знаєш, як беру багато,
Купець мусить щось спустити...
Хоч би десять процент з лева –
Ну, як куплю за сотчину,
Все ж десятка остає ся –
От і сердачки на зиму,
Бо рабат з діточих грошей
Чей собі не буду брати,
а діточки з тих процентів
щось на зиму будуть мати.
– Як ти хочеш бідні діти
Від визиску ратувати,
То лиш у нашій папірни
Мушиш для них марфу брати.*

*Бо деінде ти не купиши
Так дешево для них всього;
Зрештою, пощо в чужого?
Лучше купити у Свого!
А що заплатиши – і з того
Будеш ти поману мати –
Зиск з папірні йде на бурсу
Руска! Треба підпирати!!
Папірня „Рускої Бесіди”
Обслужить тебе аж мило!
Там є зошити і крейда,
Ручки, оловці, чорнило,*

*Пера, стирки і друксортти;
Всего там дістанеш, брате, –
До вибору різні сорти;
От дай її вторговати.
Она є в „Народнім Домі”,
Так сказати б, в нашої хаті.
Там купуй, а не деінде,
треба й себе підпирати!
А як кождий з нас там купить,
О папірню буде дбати,
То тоді будем взаємно
Свої Своїм помагати! (Б., 1903).*

Зміст рекламних оголошень – як щодо характеру запотребованих та пропонованих послуг, так і щодо власних назв товарів (товарних знаків) – виявляє зростання української національної свідомості та зміцнення почуття національної ідентичності, напр.:

Часъ, чтобы уже разъ рускы родичѣ не купували своѣмъ дѣтемъ самы „Bilderbücher”, а подали имъ въ руки и сы 2 дуже хорошы книжочки, написаны на рѣднѣй рускѣй мовѣ (Б., 1885, 1 мая, с. 8);

Друкарня приймає всякі роботи друкарські в мовах: рускій, польській і німецькій (Б., 1900, 14 січня, с. 4);

Малий колядник має ще й тоту прикмету, що з тексту усунено багато паламаричини, яка занецищувала сї коляди (Б., 1903, 26 листопада, с. 3);

Інтелігентний Русин, замешкалий стало під Віднем, пошукує для своєї 9-літньої доньки учительки домової (Б., 1903, 26 вересня, с. 4);

36-літня Русинка, з укінченою школою господарки і провадження кухні в Празі, прийме посаду газдині дому лише у Русина (св'ященника) за скромним винагородженєм (Б., 1904, 8 лютого, с. 4);

Кождий курець повинен жадати руких паперців цигаретових „Козак”, „Кобзар”, „Гуцул”. Трубки цигаретові: „Козак”, „Федькович” (Б., 1904, 29 жовтня, с. 4).

Рекламні тексти дозволяють спостерегти становлення торговельно-комерційної термінології, формування таких її тематичних груп, як: 1) назви діяча (продавця, покупця); 2) родові та видові назви товарів; 3) назви фінансово-грошових понять (реалій), пов'язаних із рухом товарів; 4) назви одиниць вимірювання; 5) назви установ, що виробляють товари чи надають послуги населенню; 6) назви дій, якими позначають стосунки між постачальниками та споживачами, що мають дієслівне та іменникове граматичне оформлення. Окрім того, тематичний зміст рекламних повідомлень та оголошень виявляє ті сфери економічно-господарського та культурного життя, до яких українці були включені як активний, впливовий соціальний елемент – і як постачальники, надавачі товарів та послуг, і як споживачі, потенційні клієнти, і як учасники процесів мовно-культурного розвитку.

§ 2. 5. Явища міжмовної інтерференції, засвідчені буковинськими текстами кінця XIX – початку XX ст.

Дослідження комунікативного середовища й мовної ситуації на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. набуває принципового значення для висвітлення такого надзвичайно цікавого й край мало вивченого явища в історії української літературної мови цього періоду, як *мі ж м о в н а і н т е р ф е р е н ц і я* * та вплив інтерферентних чинників на формування нормотворчих тенденцій, на відбір, апробування в суспільно-комунікативній практиці мовних одиниць різних рівнів та їх закріплення в писемно-літературних зразках мови. Адже попри те, що „основний напрямок розвитку мови визначається її внутрішніми законами”, зовнішні впливи „можуть обмежити або посилити їх дію, порушити або внести в неї певні зміни” – і характерною особливістю мовного розвитку є те, що „всі процеси мовної взаємодії проходять у тісному зв’язку із соціально-історичними умовами життя мовних колективів, з конкретними суспільними формами міжнаціональних відносин” [Жлуктенко 1964, с. 9]. Саме мовна ситуація, як „утворена на даний (досліджуваній) момент суспільного розвитку і на даній (досліджуваній) території під дією екстралінгвальних чинників та інтралінгвальних процесів система функціонування, взаємодії і взаємовпливів мов та їх різновидів” [Шмелёв 1994, с. 84], визначає напрямки розвитку мови і структурно-семантичні особливості мовних одиниць.

2. 5. 1. Міжмовна інтерференція та її дослідження в сучасному українському мовознавстві. З погляду історичного можна стверджувати, що інтерферентні чинники завжди були присутні в тому культурному середовищі, в якому творилася українська літературна мова, і мали значний вплив на розвиток, становлення і кодифікацію її норм. Безпосередні контакти із західнослов’янськими народами, з західною культурою привели, на думку У. Єдлінської, до своєрідного

---

* У сучасній українській літературній мові термін *ін т е р ф е р е н ц і я* має кілька значень: представники різних галузей науки використовують його для позначення таких явищ, які постають внаслідок взаємодії інших явищ. У фізиці – це явище підсилення в одних і ослаблення в інших точках простору амплітуди результуючої хвилі (пружної, електромагнітної), одержаної при накладанні двох або більше хвиль; у біології – це вплив перехреста (кросинговеру), що виник у одній ділянці хромосоми, на виникнення інших перехрестів у розташованих поблизу ділянках; у медицині – властивість одного вірусу пригнічувати репродукцію іншого при мішаній інфекції; у лінгвістиці – перенесення особливостей рідної мови на іноземну мову, яку вивчають (СінС, с. 360). У „Словнику української мови”, відповідний том якого вийшов 1973 р., ще не зафіксовано вищенаведених значень цього терміна, а подано лише його спеціально фізичне значення: „інтерференція, *спец.* – взаємне посилення або послаблення хвиль (світлових, звукових, електричних) під час накладання їх одна на одну” (СУМ, IV, с. 40).

процесу інтерференції, відображеного в мові українських писемних пам'яток ще від XIV – XV ст.: „Це було те мовне середовище, в якому давньоруська мовна основа помітно заповнилася західнослов'янськими лексемами (польськими, чеськими) і через них – латинськими і германськими елементами. Через українську мову ці елементи приходять на північ – до мов білоруської та російської” [Єдлінська 1993, с. 21].

Формування ж якнайширшої соціальної бази міжмовної взаємодії припадає, як можна гадати, на другу половину XVI – першу половину XVII ст. Українське духівництво й учительство, міщанство, що здобувало освіту в братських школах, і, звичайно ж, найбільш рухливі верстви – купці, шляхта, козацтво – виступають провідниками до української мови лексичних і фразеологічних елементів німецької, польської, чеської та інших мов унаслідок живого контактування з їх носіями. Шкільна освіта, а також сфери місцевого урядування й судочинства сприяли засвоєнню германізмів, чехізмів, полонізмів, латинізмів із писемних зразків. Розташування України на культурній мапі Європи XVII ст. „у значній мірі сформувало відкритість її культури, що розвивалася у взаємодії різноманітних культурних кодів – як зовнішніх, так і місцевих. Межі релігійні перетиналися з межами етнічними. Мовний образ тогочасної України формувався у складному переплетенні різних культурних зон, у зустрічах і дотиканні носіїв багатьох мов” [Софронова 1996, с. 95-96].

Зріз різнобічних лексичних зв'язків староукраїнської мови з іншими мовами (як слов'янськими, так і неслов'янськими) подає українська лексикографія кінця XVI – першої половини XVII ст. У передмові до перевиданого 1961 р. „Лексикону словеноруського” П. Беринди – монументальної лексикографічної праці XVII ст. – В. Німчук відзначив, що в цій пам'ятці трапляються „слова, які зараз належать до різних сучасних мов” – російської, польської, чеської, словацької, сербської, хорватської, угорської, німецької [Німчук 1961, с. VIII]. Джерельна база „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”, що відбиває різнобічність політичного, культурного, релігійного, господарського життя України XVI – першої половини XVII ст., наочно доводить, що в мовному відношенні цей період „характеризується значним розширенням сфери функціонування мови, відмінним ступенем іншомовних нашарувань, іншою взаємодією церковно-слов'янської мови з живою народнорозмовною українською мовою”, а на ґрунті багатой полемічної літератури „відбувався процес формування співвідношень церковнослов'янської та української мовних систем, влиття іншомовних запозичень з грецької, латинської, польської мов” [СлУМ, 1, 1994, с. 4-6; Передмова].

Проте, як слушно зазначав Ю. Жлуктенко, „інтерференція не обмежується запозиченням, тобто простим збільшенням словника або комплексу структурних елементів; введення в ті або інші галузі мови іншомовних елементів часто спричиняє перебудову певних моделей і частин даної мовної системи” [Жлуктенко 1964, с. 13]. Адже міжмовні впливи – соціологічні у своїй природі, й

вони мають більш складні механізми дії. У них важать насамперед комплексні культурні (в широкому розумінні), психолінгвальні та суто лінгвальні чинники. Такого роду висновки якраз і були сформульовані у праці Ф. Ткача, виконаній на матеріалі універсалів Богдана Хмельницького. Полягали вони ось у чому: 1) поява полонізмів у текстах універсалів могла бути зумовлена взаємовпливом двох сусідніх слов'янських народів, які перебували в економічних та культурних зв'язках; 2) ці полонізми у переважній більшості випадків належали до лексичної системи західноукраїнських територіальних діалектів; 3) вживання в універсалах чужомовних термінів, у тому числі й полонізмів, зумовлене не браком в українській мові слів для називання відповідних понять, а традицією використання чужомовних слів у літературній мові, зокрема в діловому стилі [Ткач Ф. 1958, с. 213]. Свою актуальність ці висновки зберігають і дотепер.

Вивчення механізмів та наслідків міжмовної інтерференції належить до складних завдань загального мовознавства, проте для української мовознавчої науки це завдання відзначається особливою актуальністю, адже проблема іншомовного впливу на українську мову стала предметом обговорення й аналізу в колі українських інтелектуалів задовго до того, як у лінгвістиці з'явився сам термін інтерференція. Так, іще в кінці XIX – першій третині XX ст. з'явилися друком підручники з граматики та посібники зі стилістики української мови, що стали основою для формування її сучасних літературних норм. Автори цих праць (згадувані вже С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, а також О. Курило, О. Синявський, С. Смеречинський та ін.) здійснювали відбір із живомовного матеріалу таких засобів – фонетичних і граматичних форм слова, словотвірних моделей і синтаксичних конструкцій, що з огляду на критерій народності мови могли вважатися літературно нормативними. Кодифікаційний акт нерідко супроводжувався зіставленням з відповідними мовними одиницями чи то в польській мові, чи то в російській, відштовхуванням від цих мов та поясненнями й коментарями щодо специфічних рис української мови *. Проте з початком 1930-

* Вплив польськокомовних граматичних зразків (як на рівні словозміни, так і на рівні синтаксичних конструкцій) помічали й синхронно усвідомлювали ще в галицькому середовищі польсько-української двомовності кінця XIX – початку XX ст.. Викладач Коломийської гімназії М. Пачовський (1861 – 1933) свого часу, зокрема, пропонував ряд заходів, що мали б усунути вплив польської мови на українську в наголошуванні, у пом'якшуванні приголосних (замість *-анський, -анство, -енство* вимовляти *-анський, -анство, -енство* і под.), узвичаювати форми *його, йому, в ньому, сьому* замість під польським впливом усталених *єго, єму, него, сего*, у прикметниково-іменникових конструкціях поєднувати форми давального відмінка прикметника з формами місцевого відмінка іменників чоловічого та середнього роду в прийменникових конструкціях на позначення місця (*на білому камені, в широкому полі*) замість уживати виключно місцевого відмінка (і для прикметника, і для іменника), як у польській мові [Пачовський 1910, с. 41].

У примітках та заувагах, що їх В. Сімович подав до різних правил у своїй „Граматичі української мови” (перше видання – 1918 р., друге – 1921 р.), містяться пояснення, що та

их рр., коли в українському радянському мовознавстві запанувала ідеологія, спрямована на зближення української та російської мов, а вплив російської мови на українську оголошувався як беззастережно позитивний, дослідження інтерферентних явищ звелось лише до нормативного аспекту, пов'язаного з культурою російської мови. У визначенні поняття інтерференції відображали, як правило, лише один із її напрямків – „перенесення особливостей рідної мови на іншу, виучувану мову” [Ганич, Олійник 1985, с. 96], а прояви інтерференції вбачали насамперед у відхиленні від норми і системи другої мови під впливом рідної [Жлуктенко 1964, с. 13; „Лингвистический энциклопедический словарь” 1990, с. 197]. Проте в тій-таки праці Ю. Жлуктенка „Українсько-англійські міжмовні відносини: Українська мова у США і Канаді” (1964), що з нею можна пов'язувати початок інтенсивного опрацювання проблематики лінгвістичної інтерференції на українському мовному ґрунті, згадано і про закон Віндіша, за яким „не вивчена чужа мова, а саме власна мова народу стає змішаною під впливом чужої мови” [Жлуктенко 1964, с. 12]. Закон Віндіша формулює ті принципові моменти, які мали місце й у процесі розвитку української літературної мови, що в ХХ ст. відбувався під дією силових полів принаймні двох мов – польської та російської *.

чи та форма або ж синтаксична конструкція, калькована з російської чи польської мови і привнесена в українську мову з мовлення інтелігентів, порушує норми літературної мови, що мають у своїй основі народнорозмовне мовлення, відображене в творах найкращих українських письменників [див. про це докладніше у праці: Кацімон 2007, с. 320-325].

У 1924 р. В. Сімович опублікував працю „На теми мови”, в якій на підставі своєї редакторської практики проаналізував чужомовні впливи на будову й уживання одиниць граматичного рівня української мови – прийменниково-іменникових конструкцій, безособових дієслівних форм на *-но-то*, віддієслівних іменників (що ними надуживають у таких контекстах, де згідно з законами української мови краще вживати інфінітив: у цьому явищі, на думку В. Сімовича, позначився водночас вплив російської мови на сході України, польської та німецької – на заході [Сімович 2005, 1, с. 247-248]). У праці „На теми мови” В. Сімович схарактеризував й інші ділянки „москвофільського” впливу на українську мову (за термінологією автора, „москвофільство” у сфері мови – це „приймати те, що від чужих народів попадає до скарбу нашої мови, не від них безпосередньо, а просіяним крізь московське сито (це проявляється й у правописі чужих слів, і в відміні, й у роді, який прикладаємо до чужих слів і т. д.); ігноруючи закони української мови, заводити в нашу мову московські форми; оминаючи свої власні фрази, брати московські; дослівно перекладати (а то й не перекладеними лишати) слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чи ні і т. д.” [Сімович 2005, 1, с. 236]).

* Становлення в сучасній українській літературній мові стилістичного статусу тих лексичних одиниць, які вживалися в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. внаслідок впливу інтерферентних чинників, відбувалося під дією опозитивних тенденцій, які особливо загострилися з часу утворення в межах частини українських земель Української Соціалістичної Радянської Республіки і полягали в нейтралізації ознак колишнього польськомовного та німецькомовного впливу та посиленні впливу російської мови. Власне, ця тенденція і досі розмежовує узвичаєні чи кодифіковані

Фізичний зміст терміна „інтерференція” виявляється надзвичайно важливим для розуміння суті подібного явища в процесах міжмовної взаємодії. Подібно до того, як накладання двох і більше хвиль різної довжини веде до посилення чи послаблення амплітуди результуючої хвилі, так і накладання в свідомості індивіда-білінгва чи в певному мовному середовищі двох (або й більше) мовних систем веде до посилення чи послаблення вияву певних мовних явищ, до підвищення чи зниження продуктивності (активності) певних моделей мовних одиниць та їх семантичних модифікацій тощо. Системна дія інтерферентних чинників може спричиняти відмінності в регіональних типах літературної мови, як це й відбулося в історії української літературної мови кінця XIX – початку XX ст., адже істотний наслідок мовної взаємодії виявляється в тому, що модифікації, які „виникли у власній мові під впливом чужої, поширюються серед усіх двомовних осіб, яких у цьому мовному колективі багато, а від них і на одномовців власної групи, і таким чином можуть набирати регулярного, системного характеру” [Жлуктенко 1964, с. 13]. Явища інтерференції виникають повсякденно в мовній практиці індивідів, але не всі з них засвоюються загальною мовою колективу, а ще менша їх кількість відбирається як норма [ibidem, с. 17].

Особливістю галицько-буковинської мовної ситуації кінця XIX – початку XX ст. було те, що вирішальний вплив на формування західноукраїнського варіанта

норми слововжитку в материковій та діаспорній відмінах української мови. Свого часу цю різницю подав Б. Струмінський на прикладі словничка слів і виразів, „відзначених з резервою або від’ємною оцінкою в советських публікаціях” [Struminsky 1980/81, с. 349]. Словничок містив 115 гасел із радянсько-українськими відповідниками та основними етимологічними й бібліографічними довідками. Різниця полягала в уживанні слів-термінів (особливо – з технічної галузі), оскільки багато термінів, які були заборонені в Радянській Україні, залишалися в мовному середовищі Західної України й уживалися там до 1939 р., далі з 1941 до 1944 р., пізніше – на еміграції. До цієї лексики, за спостереженнями Б. Струмінського, належали запозичення з чеської та польської мов, частина пуристичних неологізмів, галицькі діалектизми, які розглядалися як небажані в радянському українському слововжитку, оскільки відхиляли українську мову від російської [Struminsky 1980/81, с. 325]. Наводячи радянські еквіваленти до еміграційних слів (*Soviet Ukrainian equivalents of emigre words*), Б. Струмінський вбачає їх головну відмінність у свідомій чи підсвідомій орієнтації на різні сусідні мови – польську та російську [Struminsky 1980/81, с. 329]. З конкретних прикладів знову ж таки можна додати, що ряд лексем, типових для літературної мови української еміграції, веде свою тяглість принаймні від часу творення і писемного закріплення галицько-буковинського койне, напр.: *альярм* – застаріле або рідкісне; *атентат*; *будуччина*; *фестин* (п. *festyn*, рад. укр. не має еквівалента); *консумент* (п. *konsument*); *квестія* (п. *kwestia*); *ладунок* (п. *ladunek*); *нап’ягнувати* (п. *napiętnować*, рад. укр. *затаврувати* – калька з р. *заклеймить*, також – *заплямувати*); *обіжник* (ч. *obeznik*); *опінія* (п. *opinia*, укр. *опінія* – застаріле); *предсідник* (серб., хорв. *predsednik*, укр. *голова*), *продуцент* (англ. *producer*, рад. укр. – не має точного відповідника); *програ́м* (п. *program*); *сальва* (п. *salwa*, укр. *залп*); *штука* (п. *sztuka*, укр. *мистецтво*, а *штука* – провінціалізм); *унікат* (п. *unikat*, укр. *уніку́м*); *відбути* (п. *odbyć*, укр. *провести*) та ін.

літературної мови мала інтелігентна, освічена верства, з високим рівнем компетенції в кількох мовах. Двомовні особи, для яких українська мова була рідною, переносили на українські мовні одиниці ті властивості, які були характерні для співвідносних утворень чи то в польській, чи то в німецькій, чи то в російській мовах. Ці впливи й зміни підпадали під активне обговорення й апробувалися в практиці щоденного спілкування і використання мови. Вплив живого контактування носіїв української мови з носіями німецької, польської, румунської мов у галицько-буковинському середовищі кінця XIX – початку XX ст. припав на такий період, коли норми української літературної мови перебували на стадії формування, фахового обговорення й суспільної оцінки, а тому міжмовна інтерференція спричиняла не стільки відхилення від норми (адже кодифікованих норм іще не було), скільки відігравала роль каталізатора нормотворчих процесів, провокувала активну реакцію української інтелігенції на наслідки чужомовного впливу, спонукала до їх осмислення й до селективної праці *.

Дискусії щодо культури української мови в діаспорі також завжди мали складову покликання чи то на польську, чи то на російську мову, що виявлялося, зокрема, й у характеристичних назвах праць мовознавців з діаспори (напр., праці П. Одарченка „Русизми в мові американських українців”, „Полонізми в мові американських українців”, „Проти русифікації української літературної мови” [див. у виданні: Петро Одарченко. Про культуру української мови: Збірник статей. – К.: Видавництво „Смолоскип”, 1997 – 320 с.]. В одній з новіших праць про мову української діаспори (про особливості мовної поведінки і мовної свідомості) її автор Б. Ажнюк помічає вплив (і тяглість) цих самих тенденцій: „Якісний стан мови важливий для усвідомлення українцями самої суті своєї українськості. Воно завжди давалося через відштовхування від сусідів. Загроза асиміляції і поглинення потушнішою культурою йшла то від Варшави, то від Москви. І сама національна свідомість, і мова зокрема, донині перебувають між полюсами цього велетенського магніту; у його силовому полі коливаються й покази відповідних „навігаційних приладів”. Відштовхування від цих полюсів і притягування до них буває свідомим і підсвідомим. Якщо протипольські чи протиросійські позиції у сфері мовного планування завжди були більш-менш чітко артикульовані, то прихильність до прямих чи прихованих (прототипних запозичень) із цих „братніх” слов’янських мов переважно не афішувалася. У ході полеміки за альтернативу русизмам пропонувалися, як правило, полонізми, і навпаки. Це віддзеркалює реальну ситуацію в спонтанному мовленні білінгвів, коли до вжитку беруться насамперед не самобутні (в нашому випадку українські) одиниці, а ті, що є напoxваті. Ними найчастіше виявлялися запозичення з мови антагоніста” [Ажнюк 1999, с. 409-410].

* В історії слов’янських літературних мов такі явища мали універсальний характер. Так, зокрема, в одному з досліджень з історії формування словникового складу російської мови XVIII ст. зазначено, що процеси усного запозичення і засвоєння запозиченого слова у розмовно-побутовій і розмовно-професійній сферах мовлення були невичерпним джерелом семантичних зближень одиниць різних мов та новацій, спричинених тенденцією контрномінації засобами рідної мови: „автори їх у більшості анонімні, а самі факти мовної творчості, імпульси яких перебувають у сфері чужомовності, далеко не завжди віддільні від фактів розвитку, пов’язаного з внутрішніми відносинами в лексичній системі” [Биржакова, Кутіна, Войнова 1972, с. 293].

Текстові джерела Буковини кінця XIX – початку XX ст. зафіксували такі інтерферентні явища, які мали більш-менш загальне визнання і закріпилися в тогочасній українській літературній мові. У цих текстах зберігається ключ до тієї лабораторії мовного експериментування й творчості, що в ній українська мова набувала ознак унормованості й досконалості, проникаючи в такі сфери життя, де панівними на той час були інші мови.

У сфері транспорту та на пошті панівною була польська мова, тому спеціальна термінологія цієї галузі засвоювалася українською мовою з польської, проте й самі польські слова нерідко були кальками з німецької мови. Сфера судочинства перебувала під впливом німецької мови, проте спеціальна термінологія в цій галузі була переважно латинського походження. Латинізми, спільні для німецької та польської мов, переходили й до текстів, писаних українською мовою. У закладах освіти на Буковині послуговувалися переважно німецькою та українською мовами, проте в спеціальній термінології, якою користувалися носії української мови, переважали латинізми, полонізми або ж кальки з польських лексичних зразків. Запозичення полонізмів відбувалося з огляду на питому слов'янську основу слів, словотвірну будову й наявність спільнокореневих похідних, що приймалися й на українському мовному ґрунті. Адже в процесі взаємодії мов важливе значення мають і такі чинники суто лінгвістичного характеру, як наявність в обох мов спільного лексичного фонду та подібність у структурі мов [Жлуктенко 1964, с. 15]. Оцінюючи всі ці явища з погляду сучасних аспектів функціонування української мови та можливості споглядати їх наслідки в сучасних фактах мовної системи, варто убезпечитися від загостреного, суто емоційного несприйняття певних мовних одиниць як „чужих”, як це було властиве багатьом українським діячам початку XX ст., адже, за слушним міркуванням Н. Толстого, „розуміння „свого” і „чужого” не незмінне, не стабільне, воно змінюється у часі й у своєму „обсязі” й багато в чому залежить від зміни форм і функцій етнічної і національної самосвідомості” [Толстой 1990, с. 31].

Інтерферентні явища, що відбувалися в галицько-буковинському мовному середовищі й знайшли відображення в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., виявилися доволі стійкими й відтворювалися в мовленні української діаспори впродовж багатьох десятиліть. Інтенсивну лексичну інтерференцію польської мови, „успадковану ще з літературного стилю Західної України”, Ю. Жлуктенко вважав однією з характерних рис мовлення канадських українців, особливо його писемної форми [Жлуктенко 1990, с. 64]. Колишній вплив польської мови зберігався й на граматичному рівні й відбивався в особливостях дієслівного керування (*голосувати (за ким?, за чим?), студіювати на університеті, мешкати при улиці*), у ряді калькованих синтаксичних зворотів [Жлуктенко 1990, с. 73-74]. Проте в перших працях Ю. Жлуктенка, на думку І. Корунця, „дещо применшено вплив діалектних особливостей української мови, носії якої у Канаді та США – переважно вихідці із західних областей України” – натомість подекуди переоцінювався вплив граматичної, фонетичної та лексичної

інтерференції англійської мови [Корунець 1968, с. 71]. І справді, ряд особливостей мови українців діаспори, що їх Ю. Жлуктенко пов'язував з впливом англійської мови, були характерні для галицьких та буковинських джерел української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.. Так, напр., українське слово *віз*, яке в прямому значенні називає „кінний транспортний засіб на дерев'яних колесах”, вже тоді вживалося у значенні „вагон (трамвая, поїзда)” (напр., *рух возів трамваєвих; жєлєзничні вози; пакунковий віз* – багажний вагон (МСБ, с. 68-69) подібно до того, як і в польській мові (*п. wóz* – 1) віз, 2) вагон, 3) автомобіль); *wóz pakunkowy*). І англійське слово *car*, „яке має дуже широке значення, вживаючись для позначення різних транспортних засобів – воза, автомобіля, вагона і т. п.” і, на думку Ю. Жлуктенка, вплинуло на розширення значення українського слова *віз*, що в мові американських українців вживалося для позначення автомобіля, вагона [Жлуктенко 1964, с. 108], лише закріпило ті семантичні перетворення цього слова, які відбулися в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Подібні спостереження стосуються й тих мовних одиниць, що їх Ю. Жлуктенко вважав кальками словосполучень та фразеологізмів англійської мови, напр.: *матірна мова* (< *mother tongue*) – рідна мова [Жлуктенко 1964, с. 101]; *робити на свою руку* (< *to play for one's own hand*) – діяти у своїх інтересах, дотримуватися своєї вигоди; *сходити на пси* (< *to go to dogs*) – гинути, розорятися; *мати до діла* (< *to have to deal with*) – займатися, мати справу з кимсь або чимсь; *робити сіно* (< *to make hay*) – косити або збирати сіно [Жлуктенко 1964, с. 104-105]. Усі вони вживалися в галицьких та буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст., мали співвідносні одиниці в польській мові, а окремі з них були характерні для розмовно-діалектного мовлення (*мати до діла* – загально вживаний зворот у наддністрянських, подільських та інших говірках; *робити сіно* – специфічно гуцульський зворот).

До словотвірних кальок гібридного типу Ю. Жлуктенко зарахував свого часу слово *страйколом* і виводив його від *англ. strike breaker* („штрейкбрехер”), зазначивши при цьому, що „це утворення точно відповідало добре знайомому англійському терміну і одночасно, своєю структурою і використанням власного мовного матеріалу, було ближчим і прозорішим для іммігрантів, ніж запозичене раніше з німецької мови *штрейкбрехер*” [Жлуктенко 1964, с. 100]. На слово *страйколом* звернув увагу й Б. Ажнюк, аналізуючи „Словник чужослів. Знадібки” П. Штепи (Торонто, 1977). На думку Б. Ажнюка, це слово, яке відображає пурифікаторську тенденцію в мовному житті діаспорної спільноти, „могло б стати повноцінним аналогом важковимовного *штрейкбрехер*” [Ажнюк 1999, с. 306-307]. Проте й у цьому випадку варто зазначити, що слово *страйколом* уперше з'явилося не в мовленні українців діаспори, а в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. (МСБ, с. 348), де воно утворилося як калька з німецькомовного зразка *der Streikbrecher* та за аналогією до польського *łamanie strajku* („штрейкбрехерство”) *.

Лексичне калькування як засіб поповнення словникових засобів української мови в Канаді під впливом англійської в умовах постійної двомовності аналізував Є. Слупський, вказавши при цьому на суттєву рису калькування – можливість його реалізації на такому рівні розвитку двомовності, який дозволяє „не тільки розуміти значення, а й осмислювати словотвірну структуру іншомовної назви, оскільки в словотвірній структурі слова консервується і по ній же розпізнається його мотивованість” [Слупський 1991, с. 35]. Результати калькування виявляються в структурному чи семантичному уподібненні одиниць рідної мови до іншомовного корелята. Проте й серед тих прикладів, що їх Є. Слупський навів як кальки з англійської мови в мові канадських українців, трапляються такі, які з’явилися в українській мові значно раніше й зафіксовані в буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст. Йдеться про вживання слова *тіло* в значенні „корпус, установа” (*керівні тіла двох організацій*). У західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. це слово вживалося у таких значеннях: 1) орган, інституція, що виконує певні функції в державно-адміністративному управлінні (реалізувалося, напр., у таких словосполученнях: *законодате тіло*; *репрезентаційні тіла*; *єдине адміністративне тіло з особним соймом і з особною управою*); 2) об’єднання, колектив, особовий склад (реалізувалося у словосполученні *тіло виборче*). Подібні значення й словосполучення існували й у польській мові; порівн.: *n. ciało* – 1) *перен.* орган) (*ciało ustawodawcze* – законодавчий орган, *ciało kierownicze* – керівний орган; 2) *перен.* колектив, склад (*ciało dyplomatyczne* – дипломатичний корпус), в якій вони могли з’явитися за часів Австро-Угорщини як кальки з відповідних слів німецької мови (порівн.: *нім. der Körper* – 1) тіло, тулуб, 2) корпус, 3) організм; *die Körperschaft* – корпорація, колектив, об’єднання, орган).

Існує й чимало інших фактів, що їх появу в мові української діаспори в США та Канаді пояснюють впливом англomовного оточення, проте насправді вони походять з мови материка і причини їх появи криються в тих інтерферентних процесах, які відбувалися в галицько-буковинському середовищі за часів Австро-Угорщини під впливом взаємодії української мови з польською, німецькою та

* Згодом це слово потрапило навіть до академічного „Словника української мови” – у варіантах *страйколом* і *страйколам*, з гніздом похідних слів *страйколомівський* (і *страйколамівський*), *страйколомство* (і *страйколамство*), проте ілюстративний контекст (з творів М. Рильського) подано лише до форми *страйколам*, самі ж слова маркуються як рідковживані (СУМ, IX, с. 749). Лексичне значення цих слів тлумачиться через ототожнювальну формулу „те саме, що штрейкбрехер”, „те саме, що штрейкбрехерство”. Отже, перевагу надано такій фонетичній формі слів, яка характерна для російської мови й близько відбиває звучання слова *штрейкбрехер* у німецькій мові, з якої його й запозичено в російську. Форми слів *штрейкбрехер*, *штрейкбрехерство*, *штрейкбрехерський*, *штейкбрехерувати* „Словник української мови” подає з посиланням на джерела радянського періоду, в тому числі – на журнал „Комуніст України” та переклади творів В. Леніна (СУМ, XI, с. 544).

іншими мовами. Адже впродовж усього XIX ст. „словниковий склад української мови переживав справжню революцію; літературні контакти, взаємодія споріднених літературних мов у період національного ренесансу значно збагатили лексичний склад української мови”, а розширення сфер її вживання на західноукраїнських землях „закономірно привело до вироблення відповідних функціональних стилів, у першу чергу офіційно-ділового, газетно-публіцистичного й наукового” [Панько 1990 с. 13]. У текстах цих стилів загальноновживані лексичні одиниці української мови набували нових виражальних можливостей через збагачення семантичної структури, розширення сполучуваності, що відбувалося, звичайно ж, при безпосередньому чи опосередкованому впливі іншомовних зразків. При запозиченні чи творенні нових слів нерідко наслідувалися їх фонетична чи словотвірна будова.

У підґрунті всіх цих процесів були й давні традиції контактування української мови з мовами народів-сусідів *. Чужомовні лексичні елементи відображали реальну мовну ситуацію і загальний тип „мови тодішнього високоосвіченого інтелігента Західної України, у якій спостерігаються певні специфічні риси, обумовлені причинами історичного розвитку” [Франко З. 1958, с. 492].

Лексичні й синтаксичні одиниці, представлені в буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст., дозволяють встановити найбільш типові випадки міжмовної інтерференції, яка відбувалася на фонетичному, лексичному, словотвірному та граматичному рівнях.

* Зв’язки української мови із західнослов’янськими мають багатовікову історію, а тому „словниковий склад української мови і особливо словниковий склад говорів західних областей України поповнився значною кількістю запозичень із західнослов’янських мов, а західнослов’янські мови та їх діалекти, в свою чергу, засвоїли чимало українізмів. Крім звичайних запозичень в один чи другий бік, внаслідок таких тривалих та інтенсивних контактів у різні періоди появлялося і чимало спільних українсько-польських чи українсько-словацьких, українсько-польсько-словацьких міжмовних чи, вужче, міждіалектних утворень. Сутність цих взаємозв’язків у ту чи іншу епоху залежала і визначалася конкретними історичними умовами життя названих сусідніх слов’янських народів у кожний окремий період” [Дзендзелівський 1969, с. 5-6].

У статті В. Чабаненка „Західнослов’янізми в ролі експресивних засобів української мови” („Мовознавство”, 1972, № 4) наведено чимало фактів збереження в сучасній українській мові багатьох західнослов’янізмів у функції стилістично маркованих засобів. Підкресливши, що західнослов’янізми фіксуються ще в пам’ятках другої половини XVI ст. (*Пересопницьке Євангеліє, Крехівський Апостол, Акти Львівського Ставропігійського братства* та ін.), автор наголошує на такому: „Міцно утвердившись у словниковому складі української мови, ці лексеми зберегли свої первісні емоційно-експресивні відтінки, а окремі з них набули на українському мовному ґрунті нових виразових можливостей і зазнали стильової диференціації; запозичення *віншувати, зичити, сдваб, блават, славетний, волати, кохання, міць* використовуються здебільшого як синоніми високого стилю в поезії і публіцистиці; є ціла низка таких, що відзначаються інгерентною експресивністю, полонізмами: *фігляр, забіяка, завзятий, панібратство, шпаргалка,*

2. 5. 2. Фонетичний рівень. Графічна форма іменників, значно рідше – дієслів та прикметників, свідчить про вплив польської та німецької мови на вимову й написання в українській мові передусім слів іншомовного походження (відтворення м'якого *л* (*l*), проривного *г* (*g*), *ф* (*f*), специфічне відтворення голосних звуків тощо), напр.:

п. *agrest* – укр. *атрест*, сучасн. *агрус*; нім. *die Aprikose* – укр. *априкоза*,

розмаїтий, труна, зичити, блават, замазура, віниувати, сдваб, халупа, вдячність, гвалт, ошукати, драпіжник, жсебрати, славетний, волати, кохання, міць, цнота, гарцювати; чехізми – *ганити, ганьба, зухвалий, наглий* (у значенні „раптовий, нежданий”), *потворний, смутний, краля* та ін. [Чабаненко 1972, с. 51-52]. Західнослов'янськими побутують і в діалектній мові, причому – не лише в тих українських говірках, які безпосередньо контактують із сусідніми слов'янськими мовами (бойківські, закарпатські), а й у говірках, що значно віддалені від українсько-західнослов'янського мовного та етнічного пограниччя (полтавські і степові говірки Запорізької обл.)” [Чабаненко 1972, с. 53].

Висновки В. Чабаненка, сформульовані на підставі аналізованого лексичного та фразеологічного матеріалу, надзвичайно важливі для розуміння того, що стилістичне забарвлення цих одиниць зумовлене здебільшого соціально-історичними чинниками й воно має певну міжмовну симетрію: „те саме можна сказати й про українські мовні елементи в ролі експресивних засобів західнослов'янських мов, зокрема мови польської”; що „західнослов'янськими, вживаючись у ролі експресивних засобів української мови, не порушують її національної самобутності, а, навпаки, збагачують її стилістичну систему, надаючи їй різнобарвності й гнучкості” [Чабаненко 1972, с. 58].

Вплив німецької мови на українську відбувався й посилювався протягом майже всього періоду її становлення й розвитку як мови європейської. Німецька мова передавала в українську мову нові поняття та мовні форми їх втілення, діючи головню через польську, а далі й російську мову, але подекуди і безпосередньо. Німецька мова сприяла підключенню української мови до мовно-культурних надбань як німецькомовної і всієї центральної Європи, так і латинської Європи античності і середньовіччя, а також французької культури рицарської і феодальної доби, Відродження, епохи абсолютизму і просвітництва, нарешті, новітньої європейської культури взагалі [Акуленко 1997, с. 17-18].

Германізм *школа* (від нім. *Schule*) з'являється в українському слововжитку з кінця XIV ст. – ще за часів Великого князівства Литовського (у російській мові подібне слово відзначене у XVI ст., а закріпилося ще пізніше, на початку XVIII ст.). Поширення шкільної освіти в Україні сприяло появі в українській мові ще до XVII ст. таких слів, як *клас* (нім. *Klasse*), *підручник* (порівн. п. *podręcznik*, нім. *Handbuch*), *олівець* (порівн. п. *oływek*, нім. *Bleistift*) [ibidem, с. 12]. На думку В. Акуленка, германізми в українській мові потрібно вивчати „при одночасному врахуванні кількох вимірів: часового, географічного, соціокультурного та міжмовного” [ibidem, с. 14].

З усіх названих праць впливає надзвичайно важливий загальний висновок, що найбільш продуктивним для подальших досліджень ролі міжмовних стосунків у розвитку української літературної мови є соціолінгвістичний аспект. Полягає він у тому, що факти взаємних впливів слід аналізувати у зв'язку з мовною компетенцією, культурною орієнтацією та суспільною роллю тієї чи іншої соціальної верстви в певний історичний період у певному територіально-культурному середовищі.

сучасн. *абрикос*, *абрикоса*; п. *bilans* – укр. *білянс*, сучасн. *баланс*; п. *befsztyk* – укр. *біфштик*, сучасн. *біфштекс*; нім. *der Wagon* – укр. *вагон*, сучасн. *вагон*; нім. *wandern* (подорожувати пішки), п. *wandrować* – укр. *вивандровувати* (виїздити, емігрувати), *вандрівний*, сучасн. *мандрувати* *мандрівний*; п. *wypożyczać* – *випозичувач*, сучасн. *випозичувач*, п. *pożyczka* – укр. *позичка*, сучасн. *позичка*; п. *hazardowy* – укр. *газардовий*, сучасн. *азартний*; п. *handel* (торгівля; заст. торговельний заклад; нім. *handeln* – торгувати, *Händler* – торговець) – укр. *гандель*, сучасн. *гендель*; п. *haft*, *haftować* (вишивання, вишивати) – укр. *гафт*, *гафтоване*, сучасн. *гапт*, *гаптування*; п. *hegemonia* – укр. *гегемонія*, сучасн. *гегемонія*; п. *gwarancja*, *gwarantować* – укр. *гваранція*, *гварантувати*, сучасн. *гарантія*, *гарантувати*; п. *gest*, *gestykulacja* – укр. *гестикауляція*, сучасн. *жест*, *жестикуляція*; п. *gaza* (сорт тонкої тканини) – укр. *газа*, сучасн. *газ*; п. *galeria* – укр. *галерія*, сучасн. *галерея*; п. *garderoba* (одяг) – укр. *гардероба*, сучасн. *гардероб*; п. *gimnazium* – укр. *гімназія*, *гімназія*, сучасн. *гімназія*; п. *delegat* – укр. *делігат*, сучасн. *делегат*; п. *dyletant* – укр. *дилетант*, сучасн. *дилетант*; п. *dyplom* – укр. *дипльом*, сучасн. *диплом*; п. *dragon* – укр. *драгон*, сучасн. *драгун*; нім. *Kaserne* – укр. *касарня*, сучасн. *казарма*; п. *katalog* – укр. *катальог*, сучасн. *каталог*; п. *kasjer* – укр. *касиєр*, сучасн. *касир*; п. *kasyno* – укр. *касино*, сучасн. *казино*; п. *klaka* (організація найманих оплескувачів у театрі, щоб демонструвати успіх або провал п'єси чи окремих акторів), *klakier* (замовний оплескувач) – укр. *кляка*, *клякер*, сучасн. *клака*, *клакер*; п. *kuchenny*, нім. *küchen* – укр. *кухенний*, сучасн. *кухонний*; п. *len* – укр. *лен* (укр. діал. також *лен*), сучасн. *льон*; п. *lornet*, *lornetka* (невеличкий бінокль) – укр. *льорнет*, сучасн. *лорнет*; п. *loteria* – укр. *льотерія*, сучасн. *лотерея*; п. *lakier*, нім. *der Lack* – укр. *лякер*, сучасн. *лак*; п. *metal* – укр. *металь*, сучасн. *метал*; п. *mundur* – укр. *мундур*, сучасн. *мундир*; п. *parias* (вигнаний із суспільства) – укр. *паріяс*, сучасн. *парія*; п. *plan* – укр. *плян*, сучасн. *план*; п. *plakatu* – укр. *пьякатовий*, сучасн. *плакатний*; п. *sala* (порівн. нім. *der Saal*) – укр. *салья* (концертна салья, їдальня салі, салья парламентарних засідань), сучасн. *зала*, *зал*; п. *salonowy* – укр. *сальоновий*, сучасн. *салонний*; п. *tolerancja* – укр. *толеранція*, сучасн. *толеранція*; п. *trumna* – укр. *трумна* (домовина), сучасн. *труна*; п. *fajerwerk* (порівн. нім. *das Feuerwerk*) – укр. *фаєрверок*, сучасн. *фєсрверк*; нім. *die Farm*, п. *farma*, *ferma* – укр. *фарма* (*фарма*, *ані*. – невелике господарство в Америці (Словник Кузєлі, с. 308), сучасн. *ферма*; п. *szparag*, частіше мн. *szparagi* – укр. *шпараги*, сучасн. *спаржа* (як рос. *спаржа*); нім. *der Sport* – укр. *шпорт*, *шпортовий*, сучасн. *спорт*, *спортивний* (порівн. п. *sport*, *sportowy*); нім. *der Stempel*, п. *stempel*, *stemplowy* – укр. *штемпель*, проте частіше *стемпель*, *стемплевий*, *остемплювати*, *нестемпльований*, що відтворювало звучання слова не в німецькій, а в польській мові; сучасн. укр. *штемпель* (як рос. *штемпель*); нім. *die Schema*, *schematisch* – укр. *шематизм* (список, перелік, каталог; напр., *шематизм всіх буковинських урядів, учителів, священників, дяків і руских товариств*), сучасн. *схема*, *схематичний* (порівн. рос. *схема*); п. *juta* – укр. *юта*, сучасн. *джгут* та ін.

Відмінність у фонетичній будові слів іншомовного походження та в їх написанні й вимові за нормами сучасної української літературної мови зумовлена насамперед тими правописними змінами, що вносилися від початку 1930-их рр. згідно з офіційними директивами й постановами уряду Радянської України, спрямованими на боротьбу з „буржуазно-націоналістичним шкідництвом на

мовному фронті” й на уніфікацію написання слів іншомовного походження в українській та російській мовах.

Дуже часто такі зміни призводили до порушення традиційної вимови й написання слів, що здавна засвоїлися в українській мові. Так, наприклад, у пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII ст. слово грецького походження *гебан* (а також похідний від нього прикметник *гебановий*) зафіксовано у формі саме з початковим *г* (*гебанъ, геванъ, гебановий*). З тогочасних джерел можна довідатися, що матеріал дерева *гебан* використовували для виготовлення шкатулок, у яких зберігали мощі святих: *..мощи в гебановом сосоудѣ; шкатулка гебановая з шѣфля(т)ками, внѣтрѣ ее пу(ш)ка в ко(т)оро(и) мощи розны(х) сѣты(х)* (Львів, 1637) (СЛУМ, 6, с. 202); *Тую часть мощей свѣтыя Варвары чесно ховал в своих палацах въ гебановой шкатуницѣ* (Софонович, с. 261). Подібну форму ці слова мали (й мають) у польській мові: *n. heban* – ебен, *drzewo hebanowe* – чорне (ебенове) дерево. Відтворювана впродовж кількох століть ситуація українсько-польської двомовності, а також збереження церковної обрядовості та текстів церковного змісту сприяли тому, що відповідні форми цих слів уживалися в західноукраїнському варіанті літературної мови аж до кінця XIX – початку XX ст., напр.: *Переховували єї [таблицю з засудом на Христа] довший час в захристий монастиря Картузів недалеко Неаполю, аж вкінци замкнену в гебановій скрині, помістили єї в каплиці в Казерта* (Б., 1895, ч. 13, с. 4). У мові творів І. Франка засвідчена подібна форма іменника: *гебан* – ебоніт (Фр., 12, 721). Щоправда, пояснення слова *гебан* може викликати сумнів, адже в Словнику Кузелі *гебан і ебоніт* – це слова з різним значенням: *гѣбан, гр.* – дерево темної краски; *гебановий* – зроблений з гебану (Словник Кузелі, с. 67); *ебоніт, фр.* – чорний, твердий кавчук (Словник Кузелі, с. 108). Сучасна нормативна форма цього слова в українській мові звучить і пишеться інакше – *ебен*, відповідно й прикметник – *ебеновий*. А форми *гебан* та *гебановий* у „Словнику української мови” маркуються як діалектні (*гебан, діал.* – ебенове дерево (Фр.: *ліжко з слонової кості і гебану*); *гебановий, діал.* – прикм. до гебан (Ірчан: *гебанові полиці бібліотек*) (СУМ, II, с. 45), хоч контексти до цих слів навряд чи можна кваліфікувати як такі, відображають особливості мовлення селян.

Відмінність у фонетичній будові й написанні слів іншомовного походження в буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст. могла бути зумовлена й тим, що за різними фонетичними формами були закріплені інакші значення, ніж ті, що в сучасній українській мові, напр.: укр. *ордер* (як і *n. order*) означало почесну відзнаку (напр., *отримати .. великий хрест ордеру Франц-Йосифа* (Б., 1895, ч. 1, с. 4) – себто форма *ордер* мала таке значення, яке в сучасній українській мові має форма *орден*. До того ж, у сучасній українській літературній мові – це різні слова. Різними словами, проте з інакшими значеннями, вони були й у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., порівн.: *ордѣн, фр.* – братство, монаший закон; *ордѣр* – приказ на письмі; почесна відзнака (Словник Кузелі, с. 219).

2. 5. 3. Лексико-стилістичний рівень. Лексичні запозичення з латинської, французької, італійської мов через посередництво польської та німецької, а також безпосередні запозичення з цих мов виступали в українській мові необхідними для того часу назвами понять з таких комунікативних сфер:

державна служба, урядування, судочинство:

аванз – просування, підвищення у службі (*n. awans*); **авансувати** – іти вгору по службових щаблях (*n. awansować*), **виавансувати** на кого – пройти до вищих щаблів у службовій кар'єрі; **ад'юнкт** – помічник посадової особи (*n. adjunkt*); **асесор** – засідатель (*n. asesor*, *заст.*); **амбасада** – посольство (*n. ambasada*, з *фр.*), **амбасадор** – посол, дипломат (*n. ambassador*); **бюро** – канцелярія, установа (*n. biuro*, *нім. das Büro*, від *фр.*); **дозорець** повітових доріг – наглядач, доглядач (*n. dozorca*), **надзорця** доріг – т. с. (*n. nadzorca*); **евіденційний** – обліковий, справджувальний (*n. ewidencja* – облік, *ewidencyjny* – такий, що завідує обліком); **екзекувати** – стягати податки, **екзекутивний** – виконавчий (*n. egzekutywny*), **екзекуція**, **екзекуція** – виконання судового вироку; примусове стягнення грошей, майна (*n. egzekucja*); **мельдунок** – повідомлення, запис щодо місця перебування, проживання тощо (*n. meldunek*, з *нім. die Meldung* – 1) повідомлення, 2) військ. рапорт, 3) заява; *n. meldować się* – 1) з'явитися, представлятися, 2) записуватися, з *нім. melden sich* – з'явитися, доповідати про себе); **меморіал** – звернення, доповідна записка (*n. memorial*);

військова служба, етикет державно-офіційного життя:

абшишт – документ про звільнення з військової служби (*нім. der Abschied*); **аларм** – тривога, сполох (*n. alarm, alarmowy* – тривожний; *нім. der Alarm* – сигнал тривоги, з *фр.*); **заалармувати** – підняти по тривозі військо (*n. alarmować* – бити на сполох, здійснювати тривогу; *нім. alarmieren* – бити на сполох); **асентерунок** – рекрутський набір (*n. asenterunek*, *обл.*); **вимарш** – вирушання, виступ війська у похід (*n. wymarsz*); **заприсяжене** – прийняття присяги, приведення до присяги (*n. zaprzysiężenie*); **маринарка** – морський флот (*n. marynarka* – флот; *нім. die Marine* – військово-морський флот, з *фр.*);

асистенція – супроводження (*n. asysta, asystencja, w czyjejś asyście* – у супроводі (кого)); **бандерія** – почет вершників, що зустрічає почесних гостей (*n. banderia*); **кондоленція** – висловлення співчуття (частіше у письмовій формі); **зложити кондоленцію** – висловити співчуття (*n. kondolencja, złożyć kondolencję*); **кондолювати** – висловлювати співчуття (*n. kondłować, заст.; нім. kondolieren*);

державно-політичне життя (парламентаризм, виборча система):

абдикувати – зректися, відмовитися від влади, піти на поступки (*n. abdykować*); **абсолюторія** – ствердження, схвалення; **вділити (уділити) абсолюторію** – затвердити, схвалити (діяльність, звіт); **уділене абсолюторії** – затвердження, схвалення, **дістати абсолюторію** – бути обраним більшістю голосів, дістати загальне схвалення (порівн. *n. absolutorium; udzielić absolutorium*); **аклямація** – одностайне обрання без спеціального голосування (*n. akłamacja, wybrany przez akłamację* – одностайно вибраний), **аклямований зборами** – обраний одностайно без голосування (*n. akłamować, заст.* – оголошувати когось обраним (без голосування)); **апел** – апеляція, заклик, звернення про перегляд справи, **звернутися з апелем** – звернутися із закликом, із запитом (*n. apel, zwrócić się z apelem, apelować; нім. der Appell*, з *фр.*); **бюджетовий** – бюджетний, **бюджетова провізорія** – тимчасовий бюджет (*n. prowizorium budżetowe* – тимчасовий; *нім. das Budget*, з *фр. provisorisch* – тимчасовий); **виелімінувати** – видалити, вилучити, усунути (*n. wyeliminować*); **дісти, мн.** – виплати депутатам на добові та транспортні витрати

(*n. diety* – добові гроші на відрядження); **енунціяція** – заява, декларація (*n. enuncjacja*, книжн.); **інтервеніювати** – втручатися у справу з наміром її з'ясувати, вживати заходів, звертаючись до офіційних органів влади (*n. interwenionować*); **інтервенція** – втручання, **на інтервенцію** – завдяки втручанню, завдяки заходам (порівн. *n. interwencja*; *interwencja zbrojna* – військове втручання, *interwencja dyplomatyczna* – дипломатичні заходи; клопотання, посередництво у справі); **квестія** – проблемне питання, яке виноситься на загальне обговорення (напр., *квестія бюджетова*; *n. kwestia*); **квестіювати** – піддавати сумнівам, оскаржувати (*n. kwestionować*); **консеквенція** – послідовність у вчинках, виявлення вольових якостей людини, політичної сили тощо (*n. konsekwencja*, нім. *Konsequenz*); **конститууючий** – установчий (напр., *конститууючі загальні збори*; *n. konstytuanta* – установчі збори, *konstytuować* – засновувати, започатковувати); **контроверзи**, *мн.* – суперечки, розбіжності у поглядах, суперечливе питання (*n. kontrowersja*, нім. *die Kontroverse*); **коншахти**, *мн.* – закулісні переговори (*n. konszachty*); **маршалок** – голова сейму (*n. marszałek*); **мериторичний** – присутній (напр., *мериторична сторона проєкту*; *n. merytoryczny*); **прелімінар** – проєкт бюджету (*n. preliminarz*, *przeliminować* – скласти попередній бюджет); **октройований** – введений без ухвали (участі) парламенту (про закон, конституцію тощо) (*n. oktrojowany*; *oktrojować* – запровадити закон без участі парламенту з *фр.*); **октройоване** – введення закону без ухвали парламенту (*n. oktrojowanie*);

зажалене – скарга, офіційна заява (*n. zażalenie*); **лівиця** – ліве крило парламенту (*n. lewica*); **правиця** – праве крило парламенту (*n. prawica*); **муж довір'я** – довірена особа, представник (*n. mąż zaufania*); **надужити** – надуживання, надужиття (*n. nadużycie*, *nadużycie władzy* – перевищення влади); **неважний** – нечинний, недійсний (*сесія неважна, довг неважний, голоси (при виборах) неважні*; *n. nieważny*); **песловність** – недотримання слова, порушення обіцянки (*n. niesłowność*); **неузасаднений** – безпідставний, необґрунтований (*n. nieuzasadniony*); **нетикальність** – недоторканність; **посольська нетикальність** – депутатська недоторканність (*n. nietykalność*); **обняти уряд** – обійняти посаду (*n. objąć urząd, stanowisko*); **обрада** – обговорення, **піддати під обрання** – винести на обговорення (*n. poddać pod obrady*); **посол** – депутат (*n. poseł* – посланець, *poseł na sejm* – депутат), **послувати** – бути депутатом (*n. posłować*);

вибори і виборча термінологія:

вальман – уповноважений громадою до виборів (нім. *die Wahlen* – вибори, *der Mann* – чоловік); **кандидувати** – бути кандидатом (*n. kandydować*); **карта до голосовання** – виборчий бюлетень (*n. karta do głosowania*); **легітимація виборча** – посвідчення виборця (*n. legitymacja wyborcza*); **ліста виборча** – виборчий список (кандидатів) (*n. lista wyborcza*, нім. *die Liste* – список, реєстр); **виборчий льокаль** – приміщення для голосування (*n. lokal*, нім. *das Lokal* – приміщення); **ординація виборча** – положення про вибори (*n. ordynacja wyborcza*);

юридично-ділова сфера й судочинство:

аґенда – пам'яткова книжка, справа (*n. agenda* – книга (журнал) біжучих справ, *agendy*, *мн.* – справи), **переказуване аґенд** – передання справ (*n. przekazać agendy* – передати справи); **інвентар** – книга, в яку вписано все рухоме і нерухоме майно (*n. inwentarz*); **інтабуляція** – запис в актовій книзі, внесення до реєстру (*n. intabulacja*); **зайнтабулювати** – вписати в актову книгу, реєстр (*n. zaintabulować*); **заквестіювати** – піддати сумнівам (напр., право на спадщину) (*n. zakwestionować*); **колідувати** – приходити у невідповідність із законом, суперечити законові (*n. kolidować*; порівн. сучасн. *колізія*); **конфронтувати**

– 1) зіставляти, 2) робити очну ставку (*n. konfrontować*); **неправний** – незаконний (*n. nieprawny*); **новела** – доповнення до закону, положення, статуту тощо (*n. nowela*; *nowela ustawodawcza* – доповнення до закону); **поступованє** – спосіб провадження справ, судовий процес (*n. postępowanie*); **форлядунок** – виклик до суду (порівн.: нім. *die Vorlage* – подання документів);

урядування громадських товариств:

греміальний – загальний, колективний (напр., вступ до товариства) (*n. gremialny*; *gremium* – увесь склад, увесь колектив); **зверифікованє** – перевірка протоколу (*n. zweryfikowanie*); **евентуалія**, **збірн.** – можливість вільних внесень, пропозицій на зборах; різне; **змайоризувати** – перемогти чисельною перевагою (при голосуванні) (*n. zmajorować*; *majorytet* – більшість при голосуванні);

виділ – рада, правління громадського товариства, **виділовий** – член громадської організації, обраний до її виділу (ради) (*n. wydział*); **вкладка** – грошовий внесок (напр., *сплачувати припадаючу вкладку місячними ратами*; *n. wkładka*); **впис** – вступ у члени громадського товариства з виплатою вступного внеску (*n. wpis*), **вписове** – вступний внесок (*n. wpisowe*); **внескодавець** – людина, що вносить пропозицію на розгляд зборів (*n. wnioskodawca*); **неявне засіданє** – таємне (*n. niejawnny* – таємний, закритий (про засідання, збори); **повномочник** – уповноважений (*n. pełnomocnik*), **вповномочувати** – уповноважувати (порівн. *n. pełnomocnictwo*, *рос. полномочия*); **притомний** – присутній на зборах, **притомність** – присутність (*n. przytomny*; *przytomność*);

промислові та фінансово-економічні відносини:

вадія – грошова застава (*n. wadium*); **варант** (порівн. *варрант*, *англ.* – посвідчення товарного складу про прийняття товару (СЧС, с. 83); **вартні папери** – цінні папери (*n. papiery wartościowe*, нім. *die Wertpapiere*); **ефекти**, **мн.** – цінні (вартні) папери (порівн. *n. efekty*, *мн.*, *заст.* – майно; цінні папери; нім. *Effekten* „т. с.”); **інкасо** – одержання, надходження грошей (*n. inkaso* „т. с.”; порівн. *інкасо*, *інкасування*, *ім.* – одержування грошей на вексель чи інші зобов’язання з доручення банку (СЧС, с. 178); **капітал закладовий** – закладний капітал, **капітал оборотовий** – оборотний капітал (*n. kapitał zakładowy*; *k. obrotowy*); **концесія** – дозвіл, згода на довготермінову оренду державного підприємства або якої-небудь галузі приватним особам з умовою частину прибутку відраховувати державі; **концесіонований** – який діє за дозволом (напр., *бюро подорожній, концесіоноване ц.-к. міністерством внутрішніх справ*; порівн. *n. koncesja*, нім. *die Konzession*; *n. koncesionować* – давати концесію, *koncesionowany* – концесійний); **ліцитація** – розпродаж майна на аукціоні, **ліцитуватися** – забирати майно для продажу на ліцитації за борги (*n. licytacja*; *licytować*, *licytować się*); **льокація** – уміщення, вкладення коштів, капіталу (*n. lokacja*; *lokować kapitał* – уміщувати, вкладати капітал); **каса ощадности** – ощадна каса (*n. kasa oszczędności*); **льос** – жереб, лотерейний квиток, облігація, **льосованє**, **вильосованє** – жеребкування, тираж; **вильосований** – виграний у жеребкуванні; **вильосувати** – витягти жеребок, виграти за лотерейним квитком (*вильосовані цінні папери*; порівн. нім. *das Los* – 1) жереб, 2) лотерейний квиток, 3) доля, талан; *n. los* „т. с.”; нім. *das Los werfen, losen* – кидати жереб; *n. losować* – тягти жеребок; *losowanie* – жеребкування, тираж); **ошацованє** – оцінка (*продавати по ціні ошацованя*; *n. oszacować* – оцінити, дати оцінку; нім. *schätzen* – оцінювати); **пропінація**, **пропінація** – монопольне право на продаж горілчаних напоїв (*n. propinacja*, *іст.* – горілчана, винна монополія, відкупне право на торгівлю горілчаними напоями; порівн. *пропінація*, *лат.* – колись право дідичів курити й продавати горілку (СЧС, с. 300), *пропінатор* – відкупник

монопольного права на торгівлю горілчаними напоями (*n. propinator*; порівн. *пропінатор*, лат. – дідич, що мав право курити й продавати горілку (СЧС, с. 352), *пропінатійний* – відкупний (*n. propinacujny*); *фонд резервовий* – резервний фонд (порівн. *n. rezerwowu fundusz*); *шпаркаса і щадниця* – ощадна каса (порівн.: нім. *die Sparkasse*; *шпаркаса*, нім. – ощадна каса, *гал.* (СЧС, с. 531); *n. kasa oszczędności*);

виграна – виграш, приз (*n. wygrana* „т. с.”, *wygrana główna* – головний приз); *видайність, видатність* – вигідність, прибутковість, продуктивність, приріст; *видаційний* – вигідний, економічний, продуктивний (порівн. *n. wydajność, wydajny* „т. с.”); *залежність* – заборгованість (*n. zaległość*); *належність* – 1) належне до сплати, 2) борг, заборгованість (*n. należytość, заст., обл.; należność* „т. с.”); *намолотність* (*жита*) – урожайність (*n. namłot, namłotny*); *невиплатність* – неплатоспроможність фінансової установи (порівн. *n. niewypłacalność*); *недобір* – непокриття витрат, недобір, недостача (порівн. *n. niedobór w kasie*); *невиплатність* – неплатоспроможність (порівн. *n. niewypłacalność*); *обрахунок* – 1) підрахунок, обчислення, розрахунок, 2) фінансовий звіт (*n. obrachunek*); *опуст* – знижка ціни, розміру податку тощо (*n. opust*); *підприємець* (порівн. *n. przedsiębiorca*; рос. *предприниматель*); *платність* – сплата, *термін* (*речинець*) *платності* (порівн. *n. płatność, termin płatności* „т. с.”); *податник* – платник податків (*n. podatnik*); *поплатний* – вигідний, прибутковий (*поплатне ремесло*; *n. poplatny*);

земельні відносини (земельна власність):

атупенція – приналежність, власність, угіддя (*n. atupencja*); *домени*, *мн.* – 1) державні або королівські земельні маєтки, 2) власність, володіння, вотчина (*n. domeny*); *парцеля* – ділянка землі (*n. parcela*, нім. *die Landparzelle* „т. с.”), *парцеляція* – розподіл землі між селянами, *парцелювати* – ділити (нарізати) землю невеликими ділянками (*n. parcelacja; parcelować* „т. с.”), *розпарцелювати* – поділити землю на ділянки і розподілити між селянами, *розпарцелюване* – поділ землі (*n. rozparcelować* – поділити землю на парцелі (малі ділянки), *rozparcelowanie majątków ziemskich* – парцеляція (розподіл) поміщицьких володінь); *пахтувати* – брати в оренду землю (нім. *pachten*, *n. pachtować* – орендувати; *pacht, іст.* – оренда); *пахтяр* – орендар (*n. pachciarz*); *вупахтувати* – 1) (комусь) віддати в оренду, 2) (в когось) взяти в оренду (*n. wupachtować*), *запахтувати* – взяти в оренду (*n. zapachtować*); *реальність* – нерухоме майно, садиба (*n. realność, заст. „т. с.”*);

вивлацати, вивласнити – відчужувати (землі) (*n. wywłaszczać*); *видержавити* – 1) (комусь) віддати в оренду, 2) (від когось) взяти в оренду (*n. wydzierżawić*); *помір* (ліса) – межування лісів (*n. pomiary* – обмірювання, вимірювання, *pomiar gruntów* – межування земель); *власність* – власник (*n. właściciel*); *посідач* – власник маєтку, землі (*n. posiadacz*); *посілість* – нерухоме майно, володіння (*грунтова посілість, нерухома посілість*; *n. posiadłość*) та ін.;

періодика, публіцистика, висвітлення державно-політичного та громадського життя в публіцистичному стилі:

беренлянд, експр. – дикий, нецивілізований край (нім. *das Bärenland* – дикий (буквально – ведмежий) край); *іпрідента, іпредента* – політичний рух поневоленого народу (напр., *руска іпрідента*; порівн. *n. irredenta; іпрідента, іт.* – 1) частина заселених італійцями земель, що не ввійшли в склад Італії в момент її об'єднання в 70-их роках XIX ст. (Півд. Тироль, Істрія, Мальта, Корсика тощо); 2) звідси в ширшому розумінні – частини держави, що через національний склад населення прагнуть об'єднатися з іншою державою; *іпрідентизм* – політичний рух партій поневоленої нації, що має за мету об'єднати в одну

державу територію свого народу, підлеглу кільком державам (СЧС, с. 184); **гаката**, **виєх-польська гаката** – шовіністична налаштованість поляків щодо українців (порівн.: *n. hakata* – назва німецького реакційного антипольського товариства „Hakata”, утворена за першими літерами прізвищ трьох його засновників – Ганземана, Кенемана і Тідемана, що „дали почин до німчення польських земель в німецькій державі, звідси – кождий напрям, що змагає усунути і знищити місцеву людність хвилевими завоюваннями або тодішніми панами краю” (Словник Кузеля, с. 64); **hakatysta** – 1) член товариства „Hakata”, 2) *перен.* пригноблювач поляків; **гакатичний** – шовіністичний, спрямований проти українців (порівн. *n. hakatystyczny* – прикм. від г а к а т а, г а к а т и с т); **камаріля** – камарилья (*n. kamaryla*; від *ісп. camarilla* – група придворних, яка оточувала на поч. 19 ст. в Іспанії короля Фердинанда VII й улавила своїми інтригами; *переносно* – група впливових осіб, кліка, яка впливає своїми інтригами на державні справи в інтересах особистої вигоди (СІНС, с. 376); **мафія** – мафія, кліка (*n. mafia*; від *іт. ma(f)fia* – таємна організація, що виникла на о. Сицилія (Італія) в кінці 18 – на поч. 19 ст. (СІНС, с. 522);

аранжер, частіше з *негат.* відтінком – організатор, розпорядник (*n. aranżer*; *aranżować* – влаштовувати, організовувати, з *фр.*); **баши́наш** – корінний мешканець, крайнин (*рум. bášină* – 1) походження, рід; 2) вітчизна, батьківщина; *de bášină* – корінний, місцевий, тутешній (МСБ, с. 29); **блягер** – демагог, фразер (*n. blagier* – хвалько, пустомолот, прибрихувач, бовкало, базіка, з *фр.*); **деспера́т** – зневірена людина, **деспера́ція** – зневіра, розпач (*n. desperat*; *desperacja*); **завали́дорога** – ледащо, ледар, дармоїд (*n. zawalidroga*); **затя́жник** – найманець, безпринципний діяч (*n. zaciężnik*); **заушник** – прислужник, приспівник, прихвостень (*n. zauszник*); **махер** – ошуканець, шахрай (при виборах), **вибормахер** – фальсифікатор результатів виборів (*нім. der Macher*; *n. macher*, *розм.* – ділок, крутій, шахрай; *нім. die Mache*, *розм.* – хитрощі, ошуканство), **махерство** – підступи, махінації, інтриги (*нім. die Machenschaft*); **малько́нтен** – невдоволений (*n. malkontent*, *niekontent*); **менер** – лідер, проводир, верховода (*n. mener*); **ноплечник** – прислужник, посіпака, прихвостень (напр., *ноплечники лихварські*; *n. poplecznik*);

апо́стазія – відступництво (від своєї віри, своїх поглядів), **апо́стат** – (віро)відступник (*n. apostazja*; *apostata*); **аспіра́ція** – змагання до якоїсь мети (*n. aspiracje*, *мн.* „т. с.”); **арога́нція** – пи́ха, зарозумі́ість (порівн. *n. arogancja*, *рум. aroganță* – нахабство, зухвальство, зарозумі́ість, пи́ха; *n. arogant* – нахаба, *arogancki* – нахабний, зухвалий; *нім. arrogant* – зарозумі́лий, зухвалий); **загла́да** – денаціоналізація (*n. zagłada*); **галабу́рда** – колотнеча, конфлікти, інтригування, скандали (*n. halaburda*, *заст.*), **дену́ціяція** – донос, наклеп (*n. denuncjacja*; *denuncjować* – зводити наклеп на когось); **дези́дерат** – побажання (*n. dezyderat*); **емфа́за** – пишномовність (*n. emfaza*, з *гр.*); **ге́ца** – цькування, підступи, скандал (*n. heca*, *розм.*; *wyprawiać hece* – поводитися скандально; *nie róб hecy* – не роби скандалу; *нім. die Hetze* – цькування, *hetzen* – нацьковувати, цькувати, підбурювати; порівн. *геца*, *нім.* – смішна історія; скоки, циркове представлене (Словник Кузеля, с. 71); **короводи́** – тяганина, тривалі клопоти, зусилля (напр., *по довгих короводах ... відбулися перші загальні збори*; *n. korowód* – зайві клопоти, церемонії); **льокайство́** – прислужництво, **льокайський** – прислужницький (порівн. *n. lokaj* – лакей; *льокай*, *нім.* – 1) служник, 2) людина, що принижується, запобігає перед ким-небудь (СЧС, с. 242); **нечини́ість** – бездіяльність, байдужість (*n. nieczynność*); **підше́нті** – підмовляння, нашіптування, підступи, інтриги (*n. podszept*); **фу́ма** – пи́ха, пихатість, гордовитість, чванливість, зарозумі́ість (*n. fuma*, *мн.*, *розм.*; *рум. fum* – 1) дим, 2) *мн.* пи́ха, чванливість, манія величії; *fumuros* – зазнайко, задавака; порівн.: *фу́ма*, *фр.* – пи́ха, пишність (СЧС, с. 530), **зазначити**

з *фумою* – заявити гордо, претензійно (порівн. *рум. cu fumuri* – з претензіями); *шукани*, *мн.* – переслідування, знуцання, цькування (порівн.: *п. szukana* – 1) знуцання, 2) переслідування, цькування; *рум. șicană* – чіпляння, доскіпування); *шуканувати* – переслідувати, цькувати, пригнічувати (*п. szukaować* – знуцатися, чіплятися, переслідувати, цькувати; *рум. șicană* – чіплятися, шукати сварки, доскіпуватися); *шукана*, *фр.* – переслідування когось, глузування з когось (СЧС, с. 531); *шкальованє* – безчещення, зведення наклепів (*п. szkalować* – безчестити, хулити, зводити наклеп; *szkalownik*, *заст.* – наклепник); *шубравство* – шахрайство, підлота (*п. szubrawstwo; szubrawiec* – негідник, пройдисвіт, шахрай);

горендальний – нечуваний, жакхливий, обурливий (напр., *горендальні практики на виборах*; *п. horrendalny; horrendum*, *книжн.* – жакхлива, нечувана річ, жак); *ноторичний* – невинуватий (*п. notoryczny*); *обскурантний* (дух) – ворожий до поширення освіти та поступового руху в суспільстві (*п. obskurantny*, з *лат.*); *перфідна* (заява) – підступна, лукава, підла, зрадлива, неправдива (*п. perfidny*; *нім. perfid(e)*; *перфідія*, *перфідність* – підступність, лукавство, брехливість, зрадництво (*п. perfidia*; *нім. die Perfidie*);

антишабрувати – прислужуватися (у самому тексті дається тлумачення „стояти польокайски в передпокою волоского клобу”, служити румунізації і своїм личним вигодам і доходам (МСБ, 1895), *п. antyszambrować*, *заст.* – дождатися в передпокої, оббивати пороги (порівн. *рум. șambrană* – налічник на дверях); *замаркувати* – відзначити, особливо підкреслити, продемонструвати (*п. zamarkować*); *здемаскувати* – викрити, показати справжнє обличчя (*п. zdemaskować*); *маніфестуватися* – представлятися, виявляти себе певним чином (напр., *маніфестуватися русинами*; *п. manifestować się*); *мальтретувати* – знуцатися, поштуркуватися (*п. maltretować*; порівн. *рос. третировать*); *напаствувати* – нападати, переслідувати (*п. napastować*); *нап’ятнувати* (як, чим, ким) – причепити налічку (комусь); затаврувати (когось) (*п. napiętnować*); *обишустати* – ошукати, одурити (порівн. *п. oszust* – шахрай, аферист, ошуканець);

журналістика:

праса – преса, періодичні видання (*п. prasa*); *дементувати вість* – заперечувати, спростовувати (*п. dementować*; порівн. *дементувати*, *фр.* – заперечувати, спростовувати (СЧС, с. 133); *денник*, *дневник* – газета (*п. dziennik*), *денникар*, *дневникар* – газетяр, журналіст; (*п. dziennikar*); *елюкубрація*, *ельокубрація*, *перен.*, *експр.* – писанина, нездарні журналістські дописи (*п. elukubracja*); *качка тазетярська* – неправдиве повідомлення (*п. kaczką dziennikarską*; *puścić kaczkę* – пустити в інформаційний обіг неправдиве повідомлення); *кіш* – кошик, кошик для паперів (непотрібних, використаних), *закинути в кіш*, *кинути до коша*, *перен.* – відхилити від друкування (*п. kosz*);

освіта і наука:

абсольвент – той, хто закінчує курс навчального закладу; випускник (*п. absolwent*, *нім. der Absolvent* „т. с.”, *нім. absolvieren* – закінчувати навчальний заклад); *габілітуватися* – захищати дисертацію (*п. habilitować się* „т. с.”, *habilitacja* – прилюдний захист дисертації); *прелєтент* – лектор, доповідач (*п. prelegent*, порівн. *прелєтент*, *лат.* – той, хто читає реферат, доповідь (СЧС, с. 523); *ригоро́за*, *ригоров*, також у нетранслітерованій формі *rigorosum*, *с. р.* – випускні іспити в університеті (*п. zygoroza* „т. с.”); *креованє* – створення, утворення, заснування (*справа креованя українського університету у Львові*; *п. kreować* – створити, утворити); *конві́нкт* – інтернат, пансіон, бурса (*п. konwinkt*, *заст.*); *лектюра* – читання, література для читання (*п. lektura*, порівн. *лектура*, *лат.* – 1) читання, начитаність, 2) кількість прочитаних книжок, творів (СЧС, с. 232); *матура* – іспит на атестат

зрілості (*n. matura* – 1) іспит, 2) атестат зрілості, свідоцтво про закінчення навчального закладу; порівн. *матура*, *лат.* – дореволюційний термін – останній іспит при закінченні гімназії, що давав право перейти до університету (СЧС, с. 252); *меморованє* – завчання напам'ять (*n. memorować* – вивчати, завчати напам'ять); *недостаточна нота* – незадовільна оцінка (*n. niedostateczna nota*); *ніспік* – півріччя, семестр (порівн. *n. puiroczce* „т. с.”); *промувати* – надавати науковий ступінь доктора після захисту дисертації в університеті (порівн. *нім. die Promotion* – 1) надання наукового ступеня, 2) захист дисертації, *promovieren* – 1) захищати дисертацію, здобувати науковий ступінь, 2) надавати, присвоювати науковий ступінь; *n. promocja* – 1) присвоєння звання професора, 2) рух по службі, 3) переведення до наступного класу, *promować* – 1) *заст.* надавати підтримку, 2) переводити до наступного класу); *пенетент* – учень-другорічник (*n. repetent, repetować*, *розм.* – залишатися на другий рік); *слейд*, *сканд.* – наука зручності рук через уживанє всіляких ремісничих знарядів (Словник Кузелі, с. 282); *рецитувати* – декламувати (*n. recytować*; порівн. *рецитація*, *лат.* – читання вголос (СЧС, с. 375); *слейд* – ручна праця у школі, вправи з ремесла (*швед. Slöjd* – ручні вправи); *термінатор* – стажер, учень у майстра (*n. terminator* – учень у майстра, *terminować* – бути учнем у майстра; порівн. *термінувати*, *лат.* – відбувати практику у майстра якогось ремесла (СЧС, с. 528); *утраквізм* – двомовне викладання в гімназіях, *утраквістичний відділ гімназії* (*n. utrakwizm*, порівн.: *утраквізм*, *лат.* – вживання в державних та громадських установах автономних провінцій колишньої Австрії (до війни 1914 – 1918 рр.) поруч з державною мовою – мови місцевої людності (СЧС, с. 380); *фреквенція* – відвідуваність школи, *свідоцтва фреквенційні* – бланки обліку відвідування школи (*n. frekwencja*); *виклади*, *мн.* – лекції (*n. wykłady*); *напiмненє* – зауваження вчителя щодо невивченого матеріалу з певного предмету (*напiмненє з греки*; *n. upomnienie* – 1) попередження; 2) зауваження; нотація); *поправка* – перескладання іспиту (*n. poprawka*); *укінчений* – дипломований (напр., *укінчений юрист*; *n. ukończyć szkołę* – закінчити школу, навчання); *зворотник* – тропік (*n. zwrotnik*); шкільна термінологія: *полуденник*, *полудневник* – меридіан (*n. południk*); *рівник* – екватор (*n. równik*), *рівнолежник* – географічна паралель (*n. równoleżnik*), *сочка* – лінза (*n. soczewka* – лінза, *soczewka oczna* – очний кришталик) та ін;

інтелектуально-мистецькі сфери життя, культура і дозвілля: *зданє* – думка, погляд, оцінка щодо літературного чи іншого мистецького твору (*n. zdanie*); *осуд* – думка, міркування, погляд, судження (*n. osąd*); *нрелстент* – лектор, доповідач на зібранні академічного товариства (*n. prelegent; нрелстент, лат.* – той, хто читає реферат, доповідь (СЧС, с. 523); *верва* – натхнення, запал, темперамент (напр., *зрати і співати з вервою*; *n. werwa; mówić z werwą* – говорити палко, пристрасно; порівн.: *верва, фр.* – запал, огонь, одушевлене (Словник Кузелі, с. 58), *верва, фр.* – захоплення, надпоривність, надхнення (СЧС, с. 86); *зiнтергрунт* – тло, одна з театральних декорацій (*нім. der Hintergrund* – задній план, тло); *представленє iнавгураційне* – перша вистава нового театального сезону (*n. przedstawienie teatralne* – театральна вистава; *przedstawienie inauguracyjne* – перша вистава; порівн. також *рос. представление* – вистава (театральна, циркова тощо); *продукція*, *продукція* – виступ з театальною виставою, виконання музичного твору (*n. produkcja* – виступ, *produkcje artystyczne* – виступи артистів); *продукуватися* – прилюдно виступати (з виставами, концертами), демонструвати своє вміння (*n. produkować się*); *труппа* – труппа, колектив (театральний, цирковий) (*n. trupa; нім. die Truppe*; порівн.: *труппа, нім.* – стале товариство акторів (Словник Кузелі, с. 304);

кругольня – більярдна (п. *kregielnia*); **льокаль** – кафе, ресторан (напр., **льокаль до снідань**; п. *lokal*, нім. *das Lokal* – 1) приміщення, 2) кафе, ресторан); **лявн-теніс** – теніс (**лявн-теніс**, англ. – гра в м'яча, при якій учасники кидають його особливими сітковими лопатками (СЧС, с. 239); у нетранслітерованій формі: *Теніс, концерти, Lawn-Tennis, Croquet, їзда біциклями, забави діточі. Прогульки в околицю фірами, верхом або сплавами* (Б., 1900, рекл.); **мальовило** – розпис, настінні малюнки, живопис (п. *malowidlo*) тощо;

студентське життя і мовлення студентів:

бумель – похід студентів міськими вулицями (нім. *das Bummel*, розм. – прогулянка, *bummeln* – тинятися, гуляти); **бурш** – член німецького студентського товариства, **буршівський** – прикм. від бурш (нім. *der Bursch* – парубок, хлопець); **буршениафм** – парубоцьке товариство (нім. *die Burschenschaft*); **буршикозний** – пашекуватий, грубуватий, нестриманий (нім. *burschikos* – грубуватий, розв'язний, молодецький); **кнайпа** – студентська вечірка (п. *knajpa*, від нім. *die Kneipe* – шинок, корчма); **фукс**, нім. – назва молодого студента університету; хитрун; кінь лисячої краски (Словник Кузелі, с. 316–317);

медицина:

баданє – медичний огляд (п. *badanie* – 1) дослідження, 2) огляд, обстеження хворого; **badać** – 1) досліджувати, вивчати, 2) оглядати, обстежувати); **комплікація** – ускладнення при хворобі (п. *komplikacja*, нім. *die Komplikation*); **купелі**, мн. – 1) лікувальні ванни, 2) курорт (п. *kąpieli* – 1) лікувальні ванни, 2) *заст.* курорт); **куруватися** – лікуватися (п. *kurować, kurować się*; п. *kuracja* – лікування; нім. *die Kur* – курс лікування, *zur Kur sein* – перебувати на лікуванні); **кураційний** – лікувальний, дієтичний, оздоровчий (порівн.: п. *kuracyjny*; нім. *die Kurzeit* – лікувальний сезон); **пігулка** – пілюля, таблетка, кулька (п. *pigulka*); **орди́нувати** – приймати хворих, проводити медичне обстеження (п. *ordynować* – приймати хворих; *заст.* призначати, прописувати ліки; *ordynacja*, *заст.* – припис лікаря); **реконвалесцент** – людина, яка видужує, відновлює сили після хвороби (п. *rekonwalescent*; порівн.: **реконвалесценція**, лат. – видужування, виздоровлювання (СЧС, с. 524); **терпіне** – біль, болі (п. *cierpienie*);

транспорт і пошта:

бримза – гальмо (нім. *die Bremse*), **бремзер** – гальмівний кондуктор (у трамваї) (нім. *der Bremser*); **вагон** – вагон (нім. *der Wagen, der Waggon*); **віз** – вагон трамвая, поїзда (п. *wóz* – 1) віз, 2) вагон, 3) автомобіль), **пакунковий віз** – багажний вагон (з п. *wóz pakunkowy*); **кому́нікація возова** – транспортне сполучення, рух (п. *komunikacja*), **перевіз** – перевезення (п. *przewóz*), **перевозовий** – перевізний (*корабельно-перевозове товариство*; порівн. п. *przewózowy*), **опаска** – бандероль, **вислати під опаскою** – вислати бандероль (п. *wysłać pod opaską*); **перепаска** – паперова смужка, якою перев'язували бандероль (порівн. п. *przepaska*) – 1) пов'язка, 2) бандероль, нім. *streifen* – накладати смужки, *das Streifband* – смужка, стрічка, яку накладають для скріплення чогось; *das Kreuzband* – бандероль); **побранє** – післяплата, **висилка за побранєм** – відсилення післяплатою (п. *pobranie pocztowe* – післяплата); **омнібус** – різновид громадського транспорту (порівн. п. *omnibus*; **омнібус**, лат. – громадська карета, що курсувала між певними пунктами і перевозила громадян за невелику плату (СЧС, с. 238); **посніх** – швидкість руху поїзда (п. *pośpiech*); **потяг особовий** – пасажирський поїзд (п. *porociąg osobowy*); **потяг поснішний** – швидкий поїзд (п. *porociąg pośpieszny*); **льокальний поїзд** – пасажирський поїзд місцевого сполучення (п. *porociąg lokalny*); **переділ** – купе, відділення у вагоні поїзда (п. *przedział*, нім. *das Abteil*); **парівець** – пароплав (п. *parowiec*); **реценіс** – розписка про отримання рекомендованого листа, **за реценісом** – рекомендованим листом

(*n. recepție* – розписка, квитанція на рекомендований лист; порівн. *peceție*, *лат.* – розписка про одержання товарів (СЧС, с. 375); *самоїзд* – автомобіль (порівн. *n. samochód*); *стація* – залізнична станція (*n. stacja*); *шина* – рейка (трамвайна або залізнична) (*n. szyna*, *нім. die Schiene*); *шифкарта* – квиток на корабель (порівн. *нім. das Schiff* – корабель, *die Fahrkarte* – проїзний квиток).

Лексичні румунізми в мові буковинської періодики трапляються вкрай рідко і виступають переважно в полемічних публікаціях, спрямованих проти румунізації буковинських українців. У текстах такого змісту лексичні румунізми використовувалися з певною стилістичною метою і могли набувати негативно-оцінних конотацій. Так, напр., до дієслова *антишамбрувати* подавалося розгорнуте тлумачення „стояти по-льокайски в передпокою волоского клубу”, „служити румунізації і своїм личним вигодам і доходам” (Б., 1895, ч. 9, с. 4); слово *баштінаши* уживалося в контексті, який викривав аргументи румунізаторів, що значно більша кількість студентів-румунів на теологічному факультеті є наслідком „економічної, етичної і культурної висшості волоских баштінашів супроти „руських зайців” (Б., 1899, ч. 4, с. 1). Уживання слів *антишамбрувати*, *ароганція*, *фума*, *шукани* в мові буковинських періодичних видань підтримувалося не лише румунською мовою, а й галицькими українськими виданнями, в яких вони могли з’явитися під впливом польської мови. Для польської мови – не виключено, що й для румунської, – джерелом таких слів була французька мова. Через польські газети ці слова узвичаїлися в мовленні галицької української інтелігенції. Тому не дивно, що вони засвідчені й у мові І. Франка: *антишамбрування* – чекання в передпокої, оббивання порогів (47, с. 727); *арогант* – нахаба, зухвалець (46, кн. 1, с. 650; кн. 2, с. 416); *ароганція*, *ароганція* – зухвала, нахабна наступальність, нахабство, зарозумілість, зухвалість, зухвальство, нечемність, легковажне ставлення (30, с. 578; 44, кн. 2, с. 749; 46, кн. 2, с. 416; 47, с. 727); *фума* – бундючність, пиха, зарозумілість, гордощі (16, с. 509; 20, с. 483; 22, с. 515; 24, с. 443; 31, с. 580); *шукани* – переслідування, знущання, причіпки, травля (45, с. 563; 47, с. 736; 48, с. 744).

Окремі слова румунської мови, що походили з французької, італійської чи й англійської мов й уживалися також у польській мові, виступали в ролі стилістично нейтральних номінативних засобів, напр.: *бомбон*, *бонбон* – цукерка (рум. *bomboană* – т. с.; *bombonerie* – кондитерська, *bombonieră* – бонбоньєрка; *n. bombonierka* – бонбоньєрка, коробка для цукерок; порівн. *бонбон*, *фр.* – цукерка, ласощі (СЧС, с. 72); *густ* – смак, стиль (рум. *gust* – 1) смак, присмак, 2) почуття вишуканого смаку; *n. gust* – смак, схильність, *gustowny* – вишуканий; *gustownie* – вишукано, зі смаком); *муштарда* – гірчиця (рум. *muștar*; *n. musztarda* – т. с.; порівн. *муштарда*, *ім.* – приправа до м’яса з олії й гірчиці (СЧС, с. 520); *рум* – ром (рум. *rum*, *rom*; *n. rum*; порівн. *ром* (англ. *rum*) – міцний спиртний напій з соку цукрової тростини (СінС, с. 736).

Подібну ситуацію спостерігаємо й щодо вживання слів російської мови. В публіцистичній полеміці з москвофілами слова і звороти російської мови набувають

глузливо-іронічного забарвлення, напр.: Із „отчёта о деятельности комитета” („Народная Рада”) показало ся, що виділ відбув за півтора року „аж три засѣданія”. <...> На тих 3 „засѣданіяхъ” уряджено аж 3 „дѣла” (!) а то перше: „меморандумъ” против фонетики, „увѣнчавшееся” запровадженням фонетики в школах і урядах, – друге: „выслание благодарственной телеграммы”, <...> обыкновенное прошение о пособія, нужні для истребленія столь опасныхъ украиномановъ” (Б., 1895, ч. 6, с. 4); .. адін великий русскій мір от Карпат по Камчатку (Б., 1895, ч. 9, с. 4). Показником конотацій іронії й висміювання нерідко виступають лапки – при словах, що в них транслітеровано типовий лексикон москвофілів, зі збереженням книжної звукової форми слів, напр.:

„**колінопреклоненіє**” – схиляння, плазування: Під тою відвагою їх, з якою підписують ся на противнародних відозвах, криє ся така слаба віра в будуччину свого народу, таке „**колінопреклоненіє**” перед чужими богами, таке ігнорованє народу, з котрого живуть, що направа їх хибних думок повинна кождому лежати на серцю (О. Маковей, Б., 1895, ч. 11, с. 3);

„**яйцетателъ**”: Все-таки факт лишаєть ся фактом, що названі три послы [дд. Король, Давидяк і Курилович] зітнували з’їзд „**яйцетателів**”, а се мусить вельми депримуєчо відбитись в цілій партії „Русская Рада” (Б., 1907, ч. 81, с. 1) [ідеться про депутатів-москвофілів, які не з’явилися на з’їзд, де зібрані делегати кидали в депутатів яйцями, протестуючи проти їхніх політичних кроків у парламенті].

З іншого боку, слова російської мови могли відігравати роль засобів творення урочисто-піднесеного стилю мовлення, наприклад – у перекладі українською мовою „Листа Єго Вел. Цісаря Франца Йосифа”, опублікованого в „Czernowitzer Zeitung”: **благотворна** полекша великого болю; **несчислимі** обяви співчутя і лояльности; єго завжди **горячо чувствуючий** патріотизм; **невичерпаємий** змисл до добродійства; **глубоко тронутий** цими поновними доказами співчутя і **привязанности** (Б., 1895, ч. 8, с. 4) [порівн. відповідні слова і звороти російської мови: **благотворный; неисчислимый; горячо чувствующий; неисчерпаемое чувство** (добродетели); **глубоко тронут; привязанность**].

Чимало лексичних одиниць, калькованих чи запозичених з російської мови або таких, що належали до спільного церковнослов’янського фонду української та російської мов, уживалося не лише в періодиці, а й в офіційних документах, у популярних брошурах, напр.:

огірчити – прикро вразити, засмутити (в найвищій степені **огірчити** (кого), **огірчений** – прикро вражений (**огірчений до крайности** таким поступком); порівн. рос. **огорчить, огорчен**); **ограничитися** – обмежитися (**ограничимо ся** сим разом лише на сконстатованє факту; порівн. рос. **ограничиться**); **одличний** – найкращий, якнайкращий (**лишва одлична і тревала; видано одличні рускі книжки шкільні**; порівн. рос. **отличный**); **одлично** – якнайкраще, на відмінно (**знати всі мови одлично**; порівн. рос. **отлично**); **однодушність** – одностайна підтримка, схвалення (**заявити свою однодушність зі зборами**; порівн. рос. **единодушие; единодушная поддержка**);

одобрити – схвалити (ухвалено одобрити зміну приписів для іститів громадських писарів; старшина приймила і одобрила справозданє касове); **одобренє** – схвалення (найти загальне одобренє); порівн. рос. **одобрить, одобрение**); **одушевляти** – надихати (патріотизм, що одушевляв би цілий нарід); **одушевленє** – піднесення, натхнення (збори закінчено .. серед великого одушевля; одушевленє публіки було незвичайно велике; з **одушевленєм** – охоче, гаряче, палко (на що всі згодили ся з одушевленєм; ціле священство з одушевляєм підопре сей почин); **одушевлений** – натхнений (одушевлені горячою любов'ю до нещасного народу); порівн. рос. **воодушевлять, воодушевление, воодушевлённый, воодушевлён**); **толки**, мн. – чутки, розмови (всякі толки ... зовсім безосновні; порівн. рос. **всякие толки безосновательны** – будь-які чутки, розмови безпідставні); **употребляти** – вживати, використовувати (рос. **употреблять**); **упрек** – докір (рос. **упрёк**); **услів'є** – умова [при паралельному вживанні новотвору **условины**] (порівн. рос. **условие**); **утлий** – кволий, слабкий (*утле зерно*; порівн. рос. **утлый** („хилый, ветхий, одряхлевший”) та ін.

Уживання слів, спільних із російською мовою або ж запозичених із неї, було наслідком тривалого світоглядного впливу та літературномовної практики тієї частини західноукраїнської інтелігенції, що сповідувала ідеї москвофільства. Проте це була не єдина причина присутності російських слів та зворотів, особливо тих, що походять із церковнослов'янського фонду, в мові буковинських та галицьких письменників. Існувало й кілька інших причин і обставин, які сприяли таким процесам. По-перше, тісний зв'язок із церковнослов'янською мовною традицією й сформоване на її основі уявлення про стильовий статус церковнослов'янзмів, через що на Буковині такі одиниці зберігалися насамперед у мовленні української духовної верстви. Традиційно представники цієї верстви нерідко здобували освіту в духовній академії Санкт-Петербурга або ж підтримували зв'язки з представниками російських наукових кіл (як, напр., буковинський священник Григорій Купчанко, який друкував свої етнографічні праці в російських виданнях). Отже, й російська мова та лектура також впливали на індивідуальне мовлення буковинських православних священників та тексти, створювані ними. З іншого боку, російська мова мала й світське джерело впливу – твори прогресивних російських письменників (Л. Толстого, А. Чехова, М. Горького, В. Короленка та багатьох інших), що приваблювали буковинців новизною ідей, гуманістичним змістом, а нерідко – й перекладалися українською мовою *.

Через те слова і звороти, запозичені з російської мови, трапляються не лише в мові періодичних видань, а й у листах українських письменників, в офіційних звітах, напр.: *Я на Вас огірчена .. лиші тому і тогди, як я до Вас пишу і пишу,*

* Так, зокрема, в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Буковині вийшли друком „Ревізор” М. Гоголя, „Міщани” М. Горького, „Відродження” Л. Толстого в перекладах українською мовою, здійснених В. Сімовичем. Докладніше про це – у праці: *Карпенко І. А.* Украинский перевод романа Л. Н. Толстого „Воскресение” на Буковине // Ученые записки Черновицкого государственного университета. Т. 28, серия филологических наук, выпуск 16: Лев Толстой на Буковине: Юбилейный сборник (1910 – 1960). – Черновцы, 1961. – С. 175-184.

а Ви мовчите (Коб. 1963, с. 307; з листа до О. Маковея); *Деколи здає ся мені, що я не серйозний, одушевлений, постійний писатель, тільки ділетант – і мене прикро вражає навіть похвала тому, що я не можу відтак „поставити ся”, не стає часу і сили* (Мак., с. 553; з листа до В. Щурата); *І дійсно, в найбільш урочисті празники, як і при професіональних походах в Чернівцях панує такий страшний непорядок, що всі вірні огірчують ся, а чужинці з нас, православних, сьміють ся* (Звідомл. 1914, с. 19).

Існувала й іще одна причина, й мала вона внутрішньомовний системний характер. Ті слова, які з погляду сучасних норм українського літературного слововживання можна кваліфікувати як русизми (росіянізми, росіїзми), на той час були органічними одиницями західноукраїнського лексичного фонду, оскільки їх уживання випливали з особливостей тогочасних семантичних відношень між словами-синонімами. Так, наприклад, те значення, яке в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. виражалося словом **однодушно** (рос. *единодушно*) – „разом, спільно”, в сучасній українській літературній мові передається словом **одностайно** (напр., *одностайно схвалити; одностайно голосувати; робити одностайно* тощо), порівн.: *Всім треба однодушно і з запалом взятись до роботи, щоб виборче діло довести до гарного кінця!* (Б., 1907, ч. 44, с. 1). Проте таке слововживання було зумовлене не тим, що слово **одностайно** тоді не вживалося, а тим, що в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. воно спеціалізувалося на іншому значенні – „одноманітно, однаково”, порівн.:

Здавалось, немов старий ліс дубовий, і тихе село, і усе, сповите в синяво-срібне світло місяця, причаїло дух та прислухувалося пісні [солов'я]... Лише старий годинник ішов собі своїм спокійним ходом, одностайно; а його одностайне тикання переривав хіба часом гіркий нервовий плач (Коб. 1962, с. 100; „Людина”);

Вона лише чула, як у грубі огонь горів, як мокре дерево шипіло одностайно, тихесенько (Коб. 1962, с. 116; „Царівна”).

Подібно й прикметник **одностайний** спеціалізувався, як бачимо, на значенні „одноманітний”, порівн. також в інших контекстах:

Коли ж гуркіт замовк, чути було тільки глухий, одностайний шум дерев у саду... (Коб. 1962, с. 290; „Царівна”);

Майже чотири місяці минули з часу від'їзду доктора Марка, і ми зажили знов давнім ладом і колишнім тихим, одностайним життям (Коб. 1962, с. 291; „Царівна”);

Мешканці тих хатин, що звернені лицем до рівнини, дивляться взимі в сумну, одностайну картину (Коб. 1977, с. 222; „Земля”);

Неустанна туга вирвати ся з зачарованого кола домашнього одностайного життя, де я мало що знаходила для своєї душі і фантазії, допровадила мене до того, що я, замнена, маломовна, .. писала це оповіданє (Коб. 1928, с. 23);

Поза Львів – я не бувала; не мала ніколи нагоди побачити укінчені твори штуки і культури й пізнати життя інше, як життя маломіське. В таких вічно одностайних відносинах вичерпається і найсильніший талант – а не мірний, яким єсьмя (Коб. 1963, с. 404).

Твори і листи О. Кобилянської засвідчують системну представленість цього значення й у похідному іменнику **одностайність** – „одноманітність, монотонність, відсутність яскравих подій, змін у житті”:

Як той спійманий орел, побивалась вона у в'язниці, думала неустанно про вихід з тої глухої одностайності (Коб. 1962, с. 83; „Людина”);

Курорт Наугейм лежить аж за Франкфуртом і доста далеко. Не радо мені прийшлося би їхати так далеко самій, але врешті, що робити; мені вже так надокучило отсе погане життя, що веду його тепер, що все інше буде миліше, чим та страшна бездушна одностайність, сірі меланхолійні дні і тупе очікування вечора, де можу лягти в постіль (Коб. 1963, с. 560; з листа до Христини Алчевської).

Значеннєве ядро лексичного значення слів **одностайний, одностайно, одностайність**, що характерне для цих слів і в польській мові (порівн. *n. jednostajny* „одноманітний”, *jednostajne życie* „одноманітне життя”), з’явилося в українській мові задовго до періоду кінця XIX – початку XX ст. й пов’язане не стільки з українсько-польською двомовністю галицького середовища цього періоду, скільки – з українсько-польською двомовністю періоду XVI – початку XVIII ст., що була розповсюджена на значно ширшій українській території. Про це свідчать насамперед контексти вживання слів **одностайний, одностайно** у творах Лесі Українки (напр.: *Треба, щоб у твоєму убранні було щось рожеве, а то трохи вже одностайно виходить* (Л. Укр., 7, с. 42; „Жаль”) й у творах інших письменників, біографічно пов’язаних зі східноукраїнськими теренами *.

* У „Словнику української мови” згадане значення прикметника **одностайний** передається як „весь, скрізь однаковий; // те саме, що о д н о м а н і т н и й”, прислівника **одностайно** – як „присл. до о д н о с т а й н и й”. Ілюструються ці значення творами як західноукраїнських, так і східноукраїнських письменників – Лесі Українки (*Тут так одностайно час проходить, що й на дні мало розділяється* (з листів); *Риск... та що, без нього все життя людське було б одностайне* (з „Блакитної троянди”), І. Нечуя-Левицького (*тихе одностайне сільське життя*), О. Маковея (*одностайна краса на надвірних стінах*), І. Франка (*мова одностайна*), Ірини Вільде (*одностайна зелень лісу*). Семантичний відтінок того лексичного значення слова **одностайно**, з яким воно переважно вживається в сучасній українській літературній мові – „одноголосно, без заперечень, суперечок, злагоджено”, у „Словнику української мови” спеціально не зафіксовано, проте ряд контекстів засвідчує його у творах українських радянських письменників О. Досвітнього (*одностайно вирішили*), І. Цюпи (*одностайно висловлювати свою волю*), а ті контексти, що їх наведено до іншого слова цього гнізда – **одностайність** (абстр. ім. до о д н о с т а й н и й), дозволяють кваліфікувати згаданий значеннєвий відтінок як семантичну інновацію, яка розвинулася в лексичному значенні слів **одностайний, одностайно, одностайність** саме в східноукраїнському мовному середовищі. Адже в словниковій статті на іменник **одностайність** виразно постає семантична відмінність уживання цього слова у творах східноукраїнських та західноукраїнських письменників, порівн.: *Немає згоди, немає одностайності між нами. Одна біда повинна всіх єднати до купи, а ми йдемо урозтіч* (К.-Карий); *товариство, єдність, одностайність...* (Рильський), *Довго не може ніхто бути зо мною щасливим, бо я не виношу довго одностайності* (Кобилянська) (СУМ, V, с. 639).

Глибокі історичні причини криються й у вживанні іменника церковно-слов'янського походження **чувство** („почуття”), який перебуває поза нормами сучасного українського літературного слововживання, проте належить до активного фонду лексики сучасної російської літературної мови.

На перший погляд видається, що поява іменника **чувство** в лексичному репертуарі західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. мала позасистемний характер і впливала з москвофільської орієнтації частини галицько-буковинської інтелігенції на зразки російської літературної мови. Проте інші факти – наявність цілого словотвірного гнізда іменника **чувство** та синонімічні зв'язки – вказують на значно складніші причини вживання цього слова в мовленні галицько-буковинської інтелігенції. У Словнику Желехівського зафіксовано таке гніздо спільнокореневих слів:

чувствó (нім. *der Sinn* „відчуття; зміст, значення; *мн.* органи чуттів; свідомість, розум, помисли; розуміння (чого), смак (до чого)”; *das Gefühl* „почуття, емоція, відчуття”); **чувствóвати** (нім. *fühlen* („відчувати”), *empfinden* („відчувати, зазнавати”), *spüren* („відчувати, чути нюхом (про собаку), іти слідом”), *merken* („помічати, відчувати, бачити, сприймати; запам'ятовувати”), **чувствóванє, чувствéний, чувствéнно** (нім. *innig .. mit Gefühl*), **чувственник, чувствительний, чувствительність, чувствительно** (Желех., с. 1078).

Проте переважна більшість контекстів, у яких вживалося слово **чувство**, свідчать про те, що воно мало свою „семантичну нішу”, й у мові буковинських письменників співвідносилося насамперед зі світом інтимних почувань людини, пов'язаних з її вдачею, темпераментом, поглядами, світоглядом тощо, напр.:

чувство яке, чого і без залежн. слів	
значення	джерела і контексти
1) психічний стан людини, переживання певних емоцій, пов'язаних із її характером, вдачею, темпераментом, здатністю сприймати навколишній світ та реагувати на його прояви	<p>Він цілий вечір грав на скрипці милозвучні пісні, думки і коломийки з чувством і спритом і пригадував нам таким чином наш край, нашу Буковину (Б., 1909, ч. 76, с. 3);</p> <p>У творах та листах О. Кобилянської:</p> <p>Іноді опановувала її жадоба чувства побіди; але через те, що виросла в неробстві, ніколи не заохочувана і не скріплювана, розпещена, виніжсена, її сила спала, й ниділа, і переходила в хворобливу, безпричинну тугу (Коб. 1977, с. 8; „Природа”);</p> <p>Задля того, задля того безумного, гарячого, несправедливого чувства, задля всіх тих його поривів, примх люблю його... (Коб. 1962, с. 286, „Царівна”);</p> <p>Таким не бував він досі: він уникав навіть так званих м'яких хвиль, щоби не виявити, скільки теплого і щирого чувства крилося в його груді. Мовби встидався того... (Коб. 1962, с. 287, „Царівна”);</p>

	<p><i>Я не хотіла про нього думати, не хотіла, щоби чутства мої зверталися до нього, мов той соняшник за сонцем, однак надармо</i> (Коб. 1962, с. 291, „Царівна”);</p> <p><i>..Я усміхаюся і стискаю їй [пані Марко] щиро руку. І я її люблю. З усіма її дрібними хибками, з її тонкою ненавистю до всього, що грубе, без чутства і що – не музикальне</i> (Коб. 1962, с. 310, „Царівна”);</p> <p><i>А той усміх викликав в мені так само, як і давно, чутство ураженої гордості</i> (Коб. 1962, с. 322, „Царівна”);</p> <p><i>Ви належите також до тих, що живуть більше чутством, як умом, і котрих треба провадити, мов малих дітей</i> (Коб. 1962, с. 343, „Царівна”);</p> <p><i>Її обгорнуло чутство, подібне до туги, забажалося їй почути на своїм тілі холодну воду, але не оцю, лиш іншу, рвучу</i> (Коб. 1962, с. 353, „Царівна”);</p> <p><i>І я дала півратись препоганому чутству злобному та й виляла його на Вас. Потім жалувала, як дістала картку</i> (Коб. 1982, с. 260);</p> <p>У творах Т. Галіпа:</p> <p><i>Тут вона иноді вся зрушена роспливає ся уледви придушенім чутстві...</i> (Галіп, с. 14);</p> <p><i>Знесиленій вчорашиною гулятикою, не міг належно оперти ся чутствам, які его наповняли під час сего ходу</i> (Галіп, с. 52);</p> <p><i>Ціль проймав ся, упивав ся дивними чутствами, немов випивши казкового любистку</i> (Галіп, с. 63);</p> <p><i>Волів виразити ся коротко, відкладаючи рясніший впливи чутства і мови на пізнійше</i> (Галіп, с. 73);</p> <p><i>Мимохіть звернула вона очи на вродливого товариша і зрадила свої ніжні чутства</i> (Галіп, с. 90);</p>
2) товариське почуття; почуття громадянського обов’язку, патріотизму	<p><i>Відзиваємось ще раз до патріотичного чутства і совістності усіх щирих братів-Русинів</i> (Б., 1890, рекл.);</p> <p><i>– Чи се спорт, чи се той запал із-за „добродійних цілій”? – майнуло в него в голові. Він [Самсонюк] глянув в ті поєдинчі лиця. – Ні, се не панське „доброчинковане”, се чутства!</i> (Галіп, с. 47);</p> <p><i>Нашим гаслом, тобто гаслом кожного чесного буриша є: вірність до смерті! – сказав він [Корчевич] з чутством і весело глянув на всіх присутніх</i> (с. 56);</p> <p><i>Щось надзвичайно рідного дихало в сім товаристві, щось подібне до чутства приналежності між братами .. Гірченко всі свої теплі чутства, не з’ужиті доси, віддав громаді молодих людей і прудко став їх завзятим другом</i> (Галіп, с. 72)</p>

За синтагмами, у яких слово **чутство** вживається в поданих контекстах, легко проглядаються відповідні синтагми російської мови, порівн.:

укр. *грати, сказати з чувством* – рос. *играть, сказать (говорить) с чувством* [порівн. також фразеологічний вислів *[говорить] с чувством, с толком, с расстановкой*];
укр. *жажда чувства победы* – рос. *жажда чувства победы* [порівн. також *жажда чувства мести*];

укр. *чувство ураженої гордості* – рос. *чувство оскорблённой гордости*;
укр. *жити чувствами* – рос. *жить чувствами* (а не умом);
укр. *дати пірватися препозаному чувству* – рос. *поддаться скверному чувству*;
укр. *опертися чувствам* – рос. *опираться чувствам*;
укр. *упиватися чувствами* – рос. *упиваться чувствами*;
укр. *впливи чувства* – рос. *наплыв чувств*;
укр. *зрадити свої ніжні чувства* – рос. *выказать свои нежные чувства*;
укр. *ледве придушене чувство* – рос. *еле сдерживаемые чувства*;
укр. *патріотичне чувство* – рос. *патриотические чувства*.

Проте в ряді контекстів виявляється взаємозаступність синонімів *чувство* – *почутє* (особливо – коли в реченні перед ними виступає узгоджене означення, рідше – неузгоджене означення в постпозиції), порівн.:

Відзивасмось ще раз до патріотичного чувства і совістности усіх щирих братів-Русинів (Б., 1890, рекл.);

Де ж у народі нема рідної інтелігенції, там не може розвинути ся жадне почутє національне, жаден интерес до держави, там не може розвинути ся такий патріотизм, що одушевляв би цілий нарід (Б., 1895, ч. 11, с. 1);

Тепер, в почутію певности, сго любов, перейшовши прудко фазу карколомних мрій, прибирає всі позначки спокійного, „міщанського” щастя (Галіп, с. 70); порівн. рос. *чувство уверенности*.

У буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. засвідчене й третє слово-синонім – *чутє*, яке поєднувало у своєму лексичному значенні семантичні компоненти кожного з двох вищенаведених синонімів: *Реферат сей проінятий глибоким товариским чутєм до покійного вченого* (Б., 1899, ч. 35, с. 3). У сучасній українській літературній мові це значення передається двома словами: *чуття* (напр., у фразеологічному вислові *чуття єдиної родини*) і *почуття*. Проте в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. семантичні відношення між цими синонімами мали інакший характер, а саме синонімічне гніздо включало такі слова: *змисл* – *почутє* – *чувство* – *чутє*.

Аналіз семантичної співвіднесеності синонімів *змисл* – *почутє* – *чувство* у текстах буковинської періодики кінця XIX – початку XX ст., у мові буковинських письменників О. Кобилянської, Т. Галіпа виявив, що значення й уживання цих іменників спиралося на мовні традиції української духовної (ширше – освіченої) верстви, що вироблялися в умовах співіснування церковнослов'янської, української та польської мов.

І хоч у „Лексиконі...” П. Беринди семантична співвіднесеність між цими словами постає не досить виразно, все ж ряд висновків можна зробити.

По-перше, церковнослов'янське слово *чѣвство* перекладається як *смысль*,

а чѣвственнѡ має при собі розгорнуте пояснення **речевистѣ, що пре(з)смыслъ може(т) быти поймовано. смыслне, ѡчѣтѣ** (ЛБ, с. 157); при поясненні назв органів чуття людини П. Беринда не може оминати церковнослов'янїзму **чѣвство** в тлумачній частині й використовує його із залежними словами **в телеси, телесе** – тобто, значення слів **вѣкѣсѣ** (смак), **зрѣніє** (зір), **слѣхъ** (слух), **шбонанїє** (нюх) пояснено як *чувства тілесні* (органи чуття людини), порівн.:

вѣкѣсѣ: **вѣкѣшенє, єдинъ змежи пати смыслъ** (ЛБ, с. 20);

зрѣніє: **ѡ пати чѣвствѣ аже сѣтъ в телеси, первое. очи** (ЛБ, с. 44);

слѣхъ: **чѣвства телесе, оушы : слѣхъ, оуха** (ЛБ, с. 117);

шбонанїє: **понюханє, повонѣнє, повѣнханє, чѣвство телесе** (ЛБ, с. 148);

при словах, що називають відчуття дотику, такого пояснення немає, можливо, через те, що відчуття дотику не пов'язане з якимось окремим органом, а роззосереджене по всьому тілу людини, порівн.:

всѣзанїє: **дотыканєсѣ, всѣгненє** (ЛБ, с. 154);

вщѣщѣаю: **почѣваю, постерѣгаю, ѡмѣщѣю; вщѣтн**: **разѣмѣ, почѣлъ** (ЛБ, с. 155).

У поясненні церковнослов'янського **смыслъ** бачимо співвіднесеність цього слова з розумовими здібностями людини, з її кмітливістю, здатністю прикласти ці свої здібності до якоїсь справи, виявити свій хист у чомусь, порівн.:

смыслъ: **смышленїє, роостропность,**

домыслъ: **помышленє розѣмѣ, приложѣнє до аки речн, поймованє чого ѡмысломъ** (ЛБ, с. 118).

Можна припускати, що вже в староукраїнській мові, як і в старопольській, відбулося накладання семантичних структур церковнослов'янських слів **чѣвство** і **смыслъ**, унаслідок чого слово **смыслъ** (згодом – **змисл**) поєднало в собі два значення: 1) спритність, кмітливість, здатність до сприйняття і розуміння, хист до якої-небудь справи, заняття; 2) чуття (фізіологічне), орган чуття. Саме такі значення виявляє слово **змисл** у галицьких та буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. У польській мові ці значення, як і самé слово **zmysł**, вживаються й досі. Семантичні компоненти цих значень збережено й у похідних словах цього гнізда – **змисловий, змисловість, узмисловлювати**, порівн.:

з м и с л до чого, для чого, який	
значення	джерела і контексти
1) (до чого, для чого) схильність, нахил, внутрішній потяг до чогось (природний або вихований),	Самі ті голоси показують, як лихо стоїть справа у нас з різництвом, коли у наших хліборобів нема ще змислу для товариства господарского (Б., 1895, ч. 19, с. 2); Коли зважить ся змисл населеня до оццадности, то можна без сумніву твердити, що Австрия не уступає жадній державі середної Европи щодо моральних елементів

<p>здатність людини відчувати й зважувати обставини, які сприяють її діяльності; мати змисл до чого (для чого) – мати здатність відчувати, розуміти щось, пройматися чимсь; мати повагу до чогось; порівн.: <i>п. zmyst</i> – почуття, відчуття, розуміння</p>	<p>в характері свої людности (Б., 1895, ч. 16, с. 4); <i>Нашою цілею є людем виробити змисл до висшого способу життя і для духових розкошів</i> (Товариш 1908, с. 180); <i>Се чиста пісня лісів, ще й до того смерекових, і я думаю, що вона подобається кожному, хто розуміється на природі і на супокою в природі. Хто має слух і змисл до голосу лісного</i> (Коб. 1963, с. 378); <i>Священники-румунізатори, як чужі межі руским народом, не тільки не мають змислу для єго національних потреб, але відносять ся до них байдуже, ба навіть ворожо й атресивно</i> (Б., 1895, ч. 10, с. 1);</p>
<p>2) інтерес, жилка; спритність, кмітливість; порівн.: <i>п. zmyst</i> – почуття, розуміння; <i>zmyst humoru</i> – почуття гумору; <i>zmyst do handlu</i> – торгова жилка</p>	<p><i>Без змислу купецкого ніякий промисловец не вдіє нічого, хоч би він мав і не знати яке фахове образование і який капітал закладовий та оборотовий</i> (Б., 1895, ч. 19, с. 2); [Тома В. Allen] – репрезентант того типу англійських кооперативів, у котрих є гармонійно злучений практичний змисл з широким суспільним ідеалізмом (Товариш 1908, с. 175);</p>
<p>3) органи чуття; порівн.: <i>п. zmyst</i> – чуття, відчуття; <i>zmystly</i>, мн. – органи чуття</p>	<p><i>Зміст вражіння лишається в нашій свідомості і тоді, як відповідний предмет на наші змисли вже й не ділає; тоді ми собі те вражіння уявляємо</i> (Канюк 1911, с. 8); <i>Нормальний організм має шість змислів: змисл сили (дотику), розміщений на поверхні тіла, що дозволяє нам розпізнавати опори різного рода (н. пр., тягар, пруживість, твердоту і т. п.); змисл зору, найважнійший з усіх, дозволяє нам між иншим витворити поняття простору; змисл слуху дає нам вражіння голосу; змисли нюху і смаку є вражливі на хемічні діляння; змисл тепла і зимна, розміщений побіч дотику на поверхні шкіри, дає нам спромогу оцінювати різниці температури</i> (Левицький 1912, с. 1);</p>
з м и с л о в и й	
<p>наочний, який сприймається органами чуття; порівн.: <i>п. zmyslowy</i> – чуттєвий</p>	<p><i>Розвиток духа дитини починається зі змислових спостережень, і аж опісля розвивається у неї пам'ять, творча уява і розум; то так і вчитель повинен виобразувати в дитині передусім здібність докладного спостерігання, потім пам'ять і творчу уяву, а вкінці розсуд і розум</i> (Канюк 1911, с. 90); <i>Всі наші уявління, все наше знане, все се має свій початок у змисловім спостереженні, себто в оглядинах предметів, у погляді</i> (Канюк 1911, с. 92);</p>

з м и с л о в і с т ь	
чуттєвість; порівн.: <i>n. zmysłowość</i> – чуттєвість	<i>Щоправда, модна література страшенно плаче так в жінці, як і в чоловіці всякі підрядні інстинкти і виходить таке, що незаміжня жінка мусить бути невідомим змисловості</i> (Коб. 1982, с. 235); <i>Немило вразило мене у Вас те шаблонове переконання про жінок, що нібито вони воліють як-небудь заміж вийти, ніж цілком без чоловіка жити. Я думаю, що до такого кроку спонукують жінку лише дві причини: 1) хліб насущний; 2) хороблива змисловість</i> (Коб. 1982, с. 243);
у з м и с л о в л ю в а т и	
унаочнювати; порівн.: <i>n. uzmysłować, uzmysłować</i> – наочно показувати, давати уявлення (про щось)	<i>Тому педагогія науки географії у першій класі гімназій має свою велику літературу і цілий засіб поглядових приладів, що узмислюють абстрактне</i> (Кордуба 1904, с. 15).

„Лексикон...” П. Беринди допомагає розкрити й значеннєву специфіку синонімічного до **з м и с л** слова **п о ч у т ь**. Дієслово подібної префіксальної будови, що могло послужити твірною базою для іменника **п о ч у т ь**, використано для тлумачення двох церковнослов'янських дієслівних форм – **ѡщѣщаю, ѡщѣтн:**

ѡщѣщаю: пощѣаю, пощѣгаю, ѡщѣаю;

ѡщѣтн: разщѣ, пощѣт (ЛБ, с. 155).

Як бачимо, дієслова-синоніми, що їх подано в тлумачній частині „Лексикону...”, співвідносяться як зі сферою фізичного сприйняття (*пощѣаю, пощѣгаю, ѡщѣаю*), так і зі сферою розумового сприйняття (*розуміти*). Дієслово **пощѣати** повторюється в кожному ряду, отже – й іменник **пощѣт** поєднує в своїй семантиці й „відчуття”, й „розуміння”. Контексти і значення, в яких цей іменник уживався в кінці XIX – на початку XX ст., доводять його системність і відтворюваність упродовж кількох сотень років, порівн.:

п о ч у т ь ч о г о , я к е	
з н а ч е н н я	д ж е р е л а і к о н т е к с т и
1) здатність відчувати, переживати, усвідомлювати відповідальність за щось; громадянський, моральний обов'язок перед чимось;	<i>„Буковинські Вѣдомости” пустили в світ неправдиву вість, котру повинні спростувати, коли у редакторів є не заникло пощѣт совісти і правди</i> (Б., 1895, ч. 16, с. 1); <i>Де ж у народу нема рідної інтелігенції, там не може розвинути ся жадне пощѣт національне, жаден интерес до держави, там не може розвинути ся такий патріотизм, що одушевляв би цілий нарід</i> (Б., 1895, ч. 11, с. 1);

<p>2) внутрішній нахил і прагнення людини жити за духовним обов'язком, служити вищим ідеалам</p>	<p><i>Ми ще і сьогодні не можемо сказати, що той процес ународовлення рускої інтелігенції закінчився, ще й сьогодні мусимо з жалем серця признати ся, що до того, аби межі народом а его інтелігенцією була дійсна, не уросна спільність, аби у інтелігенції рускої було живе почутє народне, досить ще далеко (Б., 1895, ч. 89, с. 1);</i></p> <p><i>І жіноцтво прийшло повитати послів руских – і жіноцтво зазначає нині своє громадянське почутє (Б., 1907, с. 64, с. 1);</i></p> <p><i>Виобразованє моральне, що полягає в тім, аби учити ся інтересувати не лише своїми справами, але і загальними, щоби знищити брехню під плащем захвалюваня (реклами), щоби набути почутє купецкої честі – отсе, річи, яких мусять научити ся члени всіх спілок, що хочуть гарно розвивати ся (Товариш 1908, с. 198);</i></p> <p><i>Своїм поганим поступком зразили мене українці так, що не вступила би-м ніколи в тоте товариство, котре б вони заснували, лучче до жодного, як до такого, де сліпий фанатизм убиває всі шляхетніші почуття в людині (Коб. 1963, с. 267).</i></p>
--	---

Отже, вживання іменників синонімічного ряду **змисл – почутє – чувство – чутє** в буковинських текстових джерелах кінця XIX – початку XX ст. спиралося на такі семантико-валентні відношення, які окреслилися вже в середньо-українській добі *.

У буковинських текстових джерелах кінця XIX – початку XX ст. з високою частотністю уживався ще один іменник церковнослов'янського походження – **средство**, який і донині активно вживається в російській мові, проте не ввійшов до лексичного фонду сучасної української літературної мови. Аналіз типових

---

* У сучасній українській літературній мові з цих слів залишилися лише два – **почуття** і **чуття**. Причому, **почуття** акумулювало у своєму лексичному значенні семантичний зміст двох слів цього ряду (**почуття, чувство**), а слово **чуття** перебрало на себе семантичний зміст слова **змисл**. До того ж, з'явилося нове слово – **відчуття**, що містить у своєму лексичному значенні семантичні компоненти трьох слів (**почуття, чуття, змисл**), проте переважають у ньому такі семи: „стан людини, пов'язаний зі здатністю сприймати й відчувати фізичні властивості явищ” (напр.: *відчуття холоду, кольору, запаху, звуку, небезпеки*); „стан людини, пов'язаний зі здатністю вловлювати психічно-емоційну атмосферу, стосунки між людьми” (напр.: *відчуття тривоги, відчуженості, радості, піднесення, тріумфу*). Ядро семантичного вмісту слова **відчуття** тягнє до співвіднесеності з таким станом людини, в якому поєднано її враження від фізичних властивостей реалій зовнішнього світу та від психічно-емоційних стосунків з іншими людьми. У сучасній російській літературній мові це значення передається церковнослов'янським **ощущение**; порівн. у „Лексиконі...” П. Беринди (ЛБ, с. 155): **ощѣщаю : почѣваю** [сучасн. укр. *почуваю*], **постерѣгаю** [сучасн. укр. *постерігаю*], **омацѣю** [сучасн. укр. *обмацую*]; **ощѣти : разѣмѣ** [сучасн. укр. *зрозумів*], **почѣлъ** [сучасн. укр. *відчув, почув*].

контекстів, у яких це слово засвідчене, показав, що в його лексико-семантичній структурі поєдналися значення російського слова *средство* (рос. *средство* – 1) знаряддя, засіб, спосіб, 2) *мн.* засоби, кошти, *средства позволяют* – є достатні кошти; *средства к существованию* – засоби до існування) та польського слова *środek* (п. *środek* – 1) середина, центр, 2) засіб, препарат, *środki lokomocji* – транспортні засоби, *środek leczniczy* – лікарський засіб; 3) *мн.* (*środki*) кошти, капітал, 4) частіше *мн.* (*środki*) заходи, засоби), порівн.:

<i>с р е д с т в о</i> чого, для чого, до чого; яке,	
значення	джерела і контексти
1) знаряддя, засоби, способи;	<p>Під час нарад виступили певні непорозуміння, котрі ми хочем уважати <i>яко средства для оборони поглядів</i>, ніяк однак же не приписуєм їм наміреня сіяти в краю неспокій (Б., 1895, ч. 5, с. 4);</p> <p>.. Ніколи а ніколи не можна уживати <i>посягати</i> ся на релігійно-обичайне вихованє народа, ані обниження поверхні релігійно-обичайних понять у народа за средство борби против него, бо то йде рука в руку зі здичінєм людської натури і з нараженєм безпеченьства загальних суспільних порядків (Б., 1895, ч. 6, с. 2; з публікації виступу Є. Пігуляка);</p> <p>Послання, візитації і розмови его були средством агітаційним для волоских інтересів (Б., 1895, ч. 27, с. 2);</p> <p>Ми будемо старати ся всіми средствами, які маємо в руках, щоби край не репрезентували в раді шкільній красивій лиш Волохи, але щоби також і Русини дістали там свого законного представителя (Б., 1899, ч. 52, с. 1; зі статті С. Смаль-Стоцького);</p> <p>На розвиток наших висших шкіл моє правительство буде звертати особливу увагу, як також буде дальше вести справу якнайскоршого вивіювання інститутів, а особливо клінік в нові будинки і всякі потрібні наукові средства (Б., 1907, ч. 68, с. 2; з тексту українського перекладу „Престольної промови” цісаря);</p> <p>Здобути надзір над средствами продукції і виміни – се є наша ціль і ми вже спричинили зміну так щодо духа, як щодо метод управи працею. Средствами, що маємо до розпорядимости, працюємо постійно над збудованєм нового суспільного ладу (Товариш 1908, сс. 177, 179);</p>
2) <i>мн.</i> кошти;	<p>Той дім купили ми <...> лиш на те, щоби там колись, як на те позволяют средства, заложити бурсу для зовсім бідної молодіжи рускої народности (Б., 1895, ч. 10, с. 2); Але що ви, мої панове, тих обох членів більшости нагороджаєте тим, що відбираєте добродійному товариству средства до істнования (Б., 1895, ч. 10, с. 3);</p>

	<p>.. Громада наша своїми маленькими средствами закупила три великі села і розпарцелювала їх або парцелює ще й тепер між наших малоземельних селян (Б., 1907, ч. 80, с. 1);</p> <p>Я давлена обставинами на кожнім кроці і тим, що ссьм зависима взглядом средств матеріальних, немов той невільник (Коб. 1963, с. 279);</p>
3) речовина, продукт; // лікарські засоби; // косметично-гігієнічні засоби;	<p>Средство, зване Франка Енрільо, витворюване фаховим способом з красивих продуктів збіжжєвих і бульв. Скушавши его, тяжко повірити, що нема в нім ні дрібки зернистої кави, так подібним є его смак до смаку кавового (Календар 1908, рекл.);</p> <p>НЕСТЛЯ. Мучка для дітей містить в собі найлучше альпейске молоко, по 40-літнім уживанню на цілім сьвіті як випробована є найлучшим віджизним средством для немовлят і дітей (Товариш 1908, с. 306, рекл.);</p> <p>Щоби само средство викликувало які лихі наслідки в організмі, сего не могли бесідники запримітити (Б., 1895, ч. 15, с. 3);</p> <p>Участь в дискусії брали професори майже всіх німецьких і австрійських виділів медичних, котрі робили проби з новим средством антидіфтеричним (Б., 1895, ч. 15, с. 3);</p> <p>Се є знамените усмиряюче средство до натираня против всяких ревматичних болів, простудження, ломаня костий, плечей, гістця і нервових недуг. Прошу уважати на напись „Nervol” і не принимати ніяких „Нервотонів”. Антикар др. Ю. Француз, в Тернополи (Б., 1907, рекл.);</p> <p>Сальмякові бомбони, солодкі пастілі і цибулькові бомбони – средства десінфекційні (Б., 1906, рекл.);</p> <p>В Сальону фризієрскому і на дальше удержую, кромі ріжнородних артикулів косметичних і тоалетових, всілякі средства до скріплення поросту волося (Б., 1904, рекл.);</p>
4) заходи	<p>Проти довжників, котрі не вирівнують свою залежність цілковито до слідуєчого числа, примушені будемо ужити средств немилих і коштовних (Б., 1889, оголош.);</p> <p>Признаю, що в борбі, де етичні момента і принципи не грають головної ролі, можна ймити ся навіть так сумного средства, як утиск духовного образования цілого народа в сьвітських справах, бо тим способом не наражає ся ще безпеченьства суспільних порядків (Б., 1895, ч. 6, с. 2; з публікації виступу Є. Пігуляка);</p> <p>порівн.: рос. прибегнуть к средствам; принять меры (книжн.); п. jąć się środków; укр. ймитися средств; сучасн. укр. ужити заходів.</p>

Аналіз слів, запозичених з російської мови або ж таких, що належали до спільного церковнослов'янського фонду української та російської мов, виявив, що причини їх уживання в буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. мали комплексний характер і впливали не тільки з москвофільської орієнтації галицько-буковинської інтелігенції й наслідування російськомовних зразків у намаганні звільнитися з-під впливу польської мови. Чи не головна причина крилася в тісних зв'язках західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. з культурною традицією та лексичним фондом української мови старої доби, в мозаїчному поєднанні історичних, психологічних, соціолінгвістичних та естетичних чинників, які впливали на формування лексичного фонду говірок південно-західного наріччя, на мовлення духовної верстви та інших освічених верств і, врешті, на індивідуальний лексичний вибір письменника, учителя, журналіста, редактора тощо.

У творах буковинських письменників Ю. Федьковича, О. Кобилянської, а також у текстових джерелах інших стилів представлено й ту специфічну лексику, яка була характерна для галицько-буковинського побутового мовлення. У ній відображено давні українсько-польські та українсько-німецькі мовні взаємини, внаслідок яких у мовленні освічених верств, а також у територіальних діалектах південно-західного наріччя засвоїлися лексичні полонізми, германізми та запозичення з інших європейських мов, щодо яких польська мова відіграла роль посередника.

До слів цієї групи належать іменники, які входили до складу формул соціального етикету: **аспанна** – панночка (в оповіданні І. Матієва: *Але я знаю чия се справа; се той проклятий Бичок, перенюхав, що аспанна має пару крейцарів, то хотів би пошити ся. То я заробляла ціле життя, складала гріш до гроша, аби его „перепуцував” якийсь там голиш!* (Б., 1895, ч. 15, с. 2); **вашеці** – ваша милість (у казці Ю. Федьковича „Горда качка”: *Качка плаває собі по воді, а лис прибігас. – Добрий день, вашеці! – каже лис. – Здорові були, добродію! Що там доброго скажете?* (Федьк., с. 228); порівн. у польській мові: **aspani**, *заст., розм.* – скороч. **waszmość pani**; **aspan**, *заст., розм.* – скороч. **waszmość pan**); порівн. також у поясненнях слів до творів І. Франка: **аспан** – вашець (шаноблива форма звертання) (Фр., 16, с. 507); **вашець** – ваша милість (Фр., 15, с. 506). Твори І. Франка засвідчують уживання названих слів не лише в буковинському, а й у галицькому мовному середовищі. А ті факти, що їх подано в Словнику Грінченка та „Словнику української мови”, доводять, що звертання **вашеці** (**вашець**) розповсюджувалося аж на Лівобережну Україну*.

Лексика на позначення предметів і явищ, пов'язаних з побутовим життям, належить до таких тематичних груп:

---

* У Словнику Грінченка звертання у формах **вашець**, **вашеці** („ваша милість (титул)”) подане за п'єсою „Наталка Полтавка” І. Котляревського та збіркою М. Номиса: *Просили батько й мати і я вашеці прошу на ці чесні дари* (Сл. Гр., 1, с. 129), а похідний прикметник **вашецький** і **вішецький** („поважний, шанований”) – з посиланням на етнографічні

назви страв і продуктів харчування: **бухт** – солодкий пиріжок; порівн. *бухт*, нім. – мала печена булочка, звичайно з начинкою (Словник Кузелі, с. 53); *n. buchta*, обл. – ватрушка; чеськ. *buchta* – солодкий пиріжок, булочка); **конфітури, конфітури**, *мн.* – джем, варення (порівн. *конфітури*, *фр.* – ягоди або овочі, смажені в цукрі (Словник Кузелі, с. 170), *n. konfitury*, нім. *Konfitür* „т. с.”); **люра** – неякісне, низькосортне питво (напр., рідка кава, розведена горілка тощо); порівн.: *люра*, *лат.* – лихий напій (кава) (Словник Кузелі, с. 185), *n. lura* „т. с.”; у сучасній українській мові синонімічним відповідником цього слова є запозичене з російської *бурда*); **плястри меду** – стільники з медом (порівн. *n. plastry miodu*);

назви, пов'язані з різними формами дозвілля, з іграми різного роду: **виграна** – приз, виграш, **головна виграна** – головний приз (порівн. *n. główna wygrana* „т. с.”); **лижви** – ковзани (порівн. *n. łyżwa*, частіше *мн. łyżwy* „т. с.”); **фант** – предмет, який дає учасник гри у фанти для визначення завдання; назва гри (*зрати ся „фантів”*) (порівн. *фант*, нім. – застав, заклад (Словник Кузелі, с. 308), *n. fant* – 1) предмет, який віддають у заставу; 2) фант у гри); картярська термінологія: **ас** – туз (найстарша гральна карта), **ас каро** – бубновий туз (порівн. *ас*, *лат.* – карта з одним значком в середині при грі в карти (Словник Кузелі, с. 26), *n. as* – 1) туз; 2) ас; *муз*, нім. – ас (Словник Кузелі, с. 304); **каро** – бубнова масть, **десятка каро** – бубнова десятка (порівн. *каро*, *фр.* – дзвінка, в картах скісний квадратик червоної краски (Словник Кузелі, с. 149), *n. karo* „т. с.”); **кер** – чи(е)рвова масть, **король кер** – чи(е)рвовий король (порівн. *кер*, *фр.* – червінь, карта з червоним серцем (Словник Кузелі, с. 154), *n. kier* „т. с.”, *kierowy* – чи(е)рвовий;

назви побутових приміщень, предметів хатнього побуту (частин предметів): **ледівня** – холодне приміщення, в якому за допомогою льоду зберігають харчові продукти (порівн. *n. lodownia*); **вказівка** – стрілка годинника (порівн. *n. wskazówka*); **начинє** – посуд (*n. naczynie*); **несесер** – скринька з необхідними для подорожі предметами, гігієни туалету, іншими предметами для певного роду занять (порівн.: *нецесёр*, *фр.* – скринька або коробка з жіночими приборами (Словник Кузелі, с. 212); *несесер*, *фр.* – спеціальний ящик, скринька для зберігання різних речей туалету, шитва тощо (СЧС, с. 223), *n. nesaser* „т. с.”); **церапка** – скатерка-вощанка (*n. cerata*);

назви на позначення зовнішнього вигляду людини: **пизатий**, *розм.* – повнощокий, повновидий (*n. pyzaty* „т. с.”); **твар** – лице, обличчя (*n. twarz*); **цера** – колір шкіри на обличчі (порівн. *цера*, *лат.* – краска лица (Словник Кузелі, с. 321), *n. cera* „т. с.” *;

матеріали, зібрані Б. Грінченком у Чернігівській губернії: *А я роду не такого, щоб любила ледачого; а я роду ваицецького*, – люблю сина отецького; Б. Грінченко дає додаткове пояснення щодо тієї комунікативної ситуації, в якій може вживатися це слово: „Иногда употр. въ ироническомъ смыслѣ въ значеніи: нѣсколько гордый, стѣсанный. **Ваиеський** панич (що на **ваицець** гне – гордовитенький) (Номис № 2530)” (Сл. Гр., 1, с. 129-131). Розробку цих словникових статей частково використано й у „Словнику української мови”: **ваицеці (ваицець)**, *заст.* – те саме, що **Ва ша м и л і с т ь** (для ілюстрації використано той самий контекст зі збірки М. Номиса, що й у Словнику Грінченка); **ваицецький, ваиеський**, *заст.* – гідний поваги; шановний; // *ірон.* гордовитий, пихатий [для ілюстрації використано ті самі матеріали, що й у Словнику Грінченка] (СУМ, I, с. 299).

шпакуватий – шпакуватий, з сивиною (*шпакувате волосся, шпакувата борідка*) (порівн. *n. szpakowaty* – з сивиною);

назви на позначення рис людської вдачі, поведінки, настрою, стану тощо: **нарваний** – нервовий, нерівноважений (*n. narwany*); **пенкний** – гарний, вишуканий, витончений (*n. piękny*); **успособлений** – налаштований, **успосо(і)блене** – характер, настрій, налаштованість до чогось (напр., *людина тонкого успособлення; прихильне успосіблене*); порівн. *n. usposobienie* – 1) характер, 2) настрій, **usposabiać** – налаштовувати, прихилити, привертати до себе); **умієтність** – уміння, вправність (*n. umiejętność*);

експресивно забарвлена лексика, що відображає індивідуальне сприйняття мовцем тих чи інших реалій, напр.: **енистула**, *жарт.* – лист, послання (*n. epistola* „т. с.”); **мозківниця**, *жарт.* – голова (*n. mózgowica* „т. с.”); **насмарувати** – написати, намазати (про щось, недбало написане) (порівн. *n. nasmarować list, жарт.* – написати листа (буквально „намазати лист” – писати, густо використовуючи чорнило, через що літери виходять із широкими лініями і займають значну площу на аркуші паперу); **печенерж** – дармоїд, нахлібник (*n. pieczeniarsz*) тощо.

Варто підкреслити той факт, що лексика на позначення предметів хатнього урядження й особистого вжитку, запозичена в українську мову з польської, німецької, французької мов, виступає переважно в листах О. Кобилянської та тих творів письменниці, в яких змальовано життя західноукраїнської інтелігенції, напр.:

аг(г)рафа – застібка, пряжка: У порівн.: *Не можу її [Софію] забути, як там сиділа... Довгу чорну ротонду, обшити хутром коло шиї і аж до ніг, закинула наопашки, спинаючи її на грудях своєю рукою до купи, мов білою аграфою* (Коб. 1977, с. 120; *Valse melancolique*); *n. agraфа*, *заст.* – застібка; порівн.: **аграф[к]а**, *фр.* – спинка до придержування одєжи, шпилька, клямра, застібка (Словник Кузєлі, с. 6); **аграф** (*фр. agrafe*) – коштовна пряжка чи застібка на одязі (СінС, с. 23);

бюрко – письмовий стіл: *Радість родичів не тривала довго. І не стямились вони, як стали чим раз, то частіше появлятися всякого роду векселі на полицках ляуфлерівського бюрка* (Коб. 1962, с. 57; „Людина”); *Ваші карточки і фотографії стоять у мене на бюрку. Мали би-сьмо собі дуже много до сказання. Не покидайте план виїхати* (Коб. 1963,

*У такому самому значенні слово **цєра** вживається в „Енеїді” І. Котляревського: *І перевізник тут явився, Як циган, смуглої цєри був* (Котл., с. 105), *Одежу всю цвітну порвала, а чорну к цєрі прибирала* [Про Лавісю] (Котл., с. 367). Цей факт свідчить про те, що слово **цєра** було відоме й на Лівобережній Україні. „Словник української мови” маркує це слово як *діалектне*, проте суперечливість такого маркування – очевидна, адже серед авторів контекстів, які наведено для ілюстрації слова **цєра** в значенні „колір обличчя”, фігурують письменники, біографічно пов’язані з різними діалектними масивами, – І. Котляревський, Леся Українка, Ірина Вільде (СУМ, XI, с. 201). До цього ряду варто було б долучити й О. Кобилянську, оскільки в її повісті „За ситуаціями” також є відповідний контекст: *Це біле убрання не цілком біле і нагадує якусь матовість, саме таку, як її цєра* (Коб. 1963, с. 110; пояснення на сторінці: *цєра* – шкіра обличчя). Слово **цєра** – типовий приклад лексичної одиниці, що здавна належала до соціолекту української шляхетсько-козацької верстви, а в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. вживалася в мовленні української інтелігенції. Твори Ірини Вільде засвідчують збереження цього слова й у новіших часах.

с. 563; з листа до Христини Алчевської); *п. biurko* – т. с.; *бюро*, здрибн. *бюрко*, *фр.* [bureau] – стил до писання (Словник Кузелі, с. 53);

вахляр – віяло: – *Впрочім, коли хочете мені прислужитися, то ходіть зо мною до міста і допоможіть нести коронки, бонбони і вахляр* (Коб. 1962, с. 338; „Царівна”); [примітка на сторінці: в а х л я р – віяло]; *п. wachliar* – т. с.; *вахляр*, *нім.* – прилад з паперу або пер, що служить для холодження (Словник Кузелі, с. 57);

дзиг(г)арки, *мн.* – годинник: *Слухаю вже, як дзигарки ходять, як від часу до часу літають мухи, скільки разів відмикають і замикають двері, – і чи не надійде листонош. Але на мене тепер немов всі забули* (Коб. 1963, с. 288; з листа до О. Маковея); *п. zegarek* – т. с.; порівн. *зигар*, *нім.* – годинник (Словник Кузелі, с. 125);

куфер – валіза, виготовлена з дощок; скриня: [Коли] *Орядин виходить з дому, то все забирає з собою ключ від своєї кімнати, так що вони не можуть туди ніяким чином дістатися, а його куфер подорожній запертий завсіди обережно!* (Коб. 1962, с. 150, „Царівна”); порівн. сучасн. *п. kufer* – скриня; *куфер*, *нім.* – скриня (на річи) (Словник Кузелі, с. 178); *кофр* (від *франц.* coffre – скриня) – скриня з кількома відділеннями (СінС, с. 458);

мушля* – черепашка (переважно – черепашка морського молюска): *Пришлю вам прегарну велику мушлю, котрої шум буде вам пригадувати море* (Коб. 1962, с. 279, „Царівна”); *Він пише, .. що має для неї узбирані прегарні мушлі, справдішні чудеса природи* (Коб. 1962, с. 382-383, „Царівна”); *п. muszla* – т. с.; *мушля* (*польс.* muszla, з *нім.* Muschel) – черепашка; раковина (СінС, с. 566);

ролета – запона, штора: *Всі в хаті полягали дрімати, поспускавши на вікна роleti, а я пішла в сад і лягла в траву, але не спати. ... Я находилася в найтихішій і найгустішій куті саду, лежала й приглядалася ніжним барвним метеликам* (Коб. 1962, с. 229, „Царівна”); порівн. *п. roleta* – т. с.; *ролета*, *фр.* – штора (СЧС, с. 378);

* В українській літературній мові нового періоду слово *мушля* має доволі цікаву історію й заслуговує на додаткові коментарі. Це типове західноукраїнське слово, зафіксоване в Словнику Желехівського (*мушля*, зменш. *мушелька* – *die Muschel* (Желех., с. 460) й відсутнє в Словнику Грінченка. В „Етимологічному словнику української мови” про слово *мушля* („черепашка”) сказано, що воно через посередництво польської мови запозичене з німецької й засвідчене також у польській (*muszla*), чеській (*mušle*), словацькій (*mušľa*) мовах; у російській мові свого часу вживалася форма [*мушели*] в значенні „рід устриць” (ЕСУМ, 3, с. 544-545). Саме в такому значенні слово *мушель* фігурує в російських літературних джерелах кінця XVIII ст., зокрема – у творі Г. Державіна „Похвала сельской жизни” (1798 р.): *Тогда-то устрицы го-гу, Всех мушелей заморских грузы, Лягушки, фрикасе, рагу, Чем окормляют нас французы. И уж ничто не вкусно мне* (Сл. РЗС, с. 259-260). Проте в сучасній російській літературній мові це слово належить до архаїчних й подається в словниках рідкісних і забутих слів.

Ще якихось десять років тому слово *мушля* було майже забутим і в українській літературній мові, хоч письменники, у чийх творах воно вживалося, належать до чільних представників української літератури кінця XIX – початку XX ст. Для того часу воно було типовим не лише для західноукраїнського варіанта літературної мови, а й для розмовно-побутового мовлення української інтелігенції. У 50-томному виданні творів І. Франка це слово вміщене у поясненнях: *мушля* – черепашка (Фр., 2, с. 529); черепашка, раковина (Фр., 3, с. 439; 8, с. 628; 20, с. 482; 25, с. 555). І хоч „Словник української мови” не подає при ньому жодної з обмежувальних стилістичних позначок, проте в тлумаченні лексичного

фотель* – м'яке крісло: *Під вікном стояв старомодний фотель старої дами, а перед ним столик для роботи* (Коб. 1962, с. 71, „Людина”); – *Скоро лиш увійду до вас, – говорить мені [Оксана], – у ваші високі, тихі кімнати, пристроєні в оці старосвітські меблі, де високі фотелі стоять немов на сторожі пануючого тут давнього доброго тону, обнімає мене зараз почуття спокою і певності* (Коб. 1962, с. 310, „Царівна”); п. **fotel**

значення бачимо ототожнювальну формулу: **мушля** – те саме, що черепашка (СУМ, IV, с. 834). Контекстів, які ілюстрували вживання цього слова, в „Словнику української мови” – всього три: з творів І. Франка (*ховати листи .. в коробочці, викладеній італійськими мушлями*), М. Коцюбинського (* У порівн. *Очі в нього горіли безсилим гнівом, а вуха світилися, немов рожеві мушлі*), Л. Первомайського (*Він привозив додому снівучі мушлі*). І. Франко й М. Коцюбинський аж ніяк не випадково потрапили до ряду авторів ілюстративних контекстів, проте цей ряд далеко не повний. Як бачимо, бракує в ньому буковинської письменниці О. Кобилянської. Бракує й ще однієї буковинки – Ірини Вільде (*До їх вух, немов воском залитих, долітають поодинокі слова нової промови.. і всі до одного задержуються в ушній мушлі* (Вільде 2007, с. 315); *Було надвечір'я і світ минувся рожеваво, як мушля* (Вільде 2007, с. 452). Бракує й видатного письменника-перекладача й ученого-орієнталіста А. Кримського (*На приморському безлюдді Обернувся я в дитину: Гарні мушлі підбираю; Вглядо краці, – давні кину* (Кримський I, с. 32).

Ці письменники належали до творців українського інтелігентного мовлення, з якого слово **мушля** й увійшло до лексики літературної мови, адже ознайомлення із самим предметом, названим цим словом, потребувало відповідних життєвих обставин, які б давали знання про цей предмет, – можливостей читати, навчатися, подорожувати й привезти додому **мушлю** як морський сувенір, з якого нібито вчувається шум моря. Такі можливості дає людині насамперед той спосіб життя, що пов'язаний з інтелектуальною, творчою працею – працею інтелігентів.

У другій половині ХХ ст. окреслилася тенденція до витіснення слова **мушля** із загального вжитку й заміни його іншими словами – **черепашка** й російським **раковина** (як це бачимо у „Словнику української мови” та в поясненнях слів у 50-томному виданні творів І. Франка). Та все ж **мушля** не загубилася, адже предмет, що його названо цим словом, оповитий романтичними конотаціями. Він нагадує про час і місце, з якими в людини пов'язані гарні спогади. Він пробуджує ці спогади й навіть мрії. Він має дивовижну й незвичну форму й легко надається до метафоричних зіставлень. А звідси – вже так близько до поетичної мови. Саме українські поети й перекладачі знайшли для слова **мушля** нову роль й увели його до свого поетичного лексикону. Це – й М. Лукаш: *Чи мушля з глибини чи сурма бойова Ритм задає гребцям, до співу порива? Рокоцуть, котяться різноголосі звуки* (Лукаш 1990, с. 285); і Оксана Забужко: *Відлопотили дощами за ворота, В щілинах бруку виросте трава – А потім будуть знову в мушлі рота Між скойок губ світитися слова* („Друга спроба”, с. 35); *Ви колір дали моїм мислям, а образам тіло, Зоставишсь лиш шумом, як море у мушлі в ушу...* („Друга спроба”, с. 100) й ін.

* У „Словнику української мови” слово **фотель** та похідні від нього **фотелик**, **фотельчик** маркуються як діалектні, проте зміст ілюстративних контекстів свідчить про те, що предмет, названий цим словом, характерний для умеблювання старосвітського дому або ж для новочасного міського помешкання чи салону, порівн.: **фотелик**, діал. – зменш. до **фотель** (*Крім чорного блискучого рояля, кількох покритих червоним оксамитом фотеликів, столика, ... шафи з кришталем, двох розложистих пальм і картин*

– т. с.; порівн.: *фотель*, *фр.* – крісло з поручем (Словник Кузелі, с. 315), *фотель* (*польс.* fotel) – крісло (СінС, с. 893);

Щодо окремих запозичень, які збереглися в розмовно-побутовому мовленні західноукраїнської інтелігенції, можна встановити їх наявність у староукраїнських лексикографічних джерелах, напр.: *умієтний* „умілий, вправний”, *умієтність* „уміння, вправність” (з *п. umiejętność*) фігурують у „Лексиконі...” П. Беринди: коварень: *хитры*(й), *умієтны*(й), *довтѣпенъ*, *досконалы*, *бѣглы*(й); коварство: *выщиченость*, *бѣгло*(сть), *розумъ*, *умієтностъ* (ЛБ, с. 53). Латинізм *амбіція* (лат. *ambitio*), що у джерелах староукраїнської мови виступав у значенні „гонор, честолюбство” (СЛУМ, 1, с. 101), зберігає це значення й у мові О. Маковоя: *амбіція* – гордість, предмет гордості: *Коли переглянеш 42 сегорічних чисел „Буковини”, то щонайменше фейлетонам признаєш велику різнородність, а може, й інтересні они. То моя амбіція і моя форса* (Мак., с. 549; з листа до В. Щурата); порівн. також: *амбіція*, *лат.* – в перв. значінню заходи о щось, в дальшій – почуте власного достоїнства, шанолубство, честь, пиха; *амбітний*, *лат.* – (чоловік), що шанує власну особу, шанолубний, пишний, гонорний, вибагливий (Словник Кузелі, с. 14). Уживання окремих латинізмів цієї тематичної групи могло підтримуватися не лише польською, а й німецькою мовою, напр.: *анімози*, *анімозії*, *мн.* – антипатія, неприязнь: *Кожда критика мусить мати якусь свою висшу ідею. Не є ніякою критикою лайка, оперта на особистих анімозах. Вона лиш деморалізує загал* (Б., 1907, ч. 81, с. 1; О. Луцький); *От „Буковина” повторяє ще раз, що засадничих ріжниць між програмами обох наших партій нема, головно личні анімозії одиниць* (Б., 1909, ч. 94, с. 1); порівн.: *п. animozja* – антипатія, неприязнь, *нім. animos* – роздратований, *die Animosität* – дратівливість; *анімозія*, *лат.* – завзятість, сильне упереджене (Словник Кузелі, с. 17); *анімозія*, *лат.* – сильне упередження (СЧС, с. 34).

У мовленні інтелігенції зберігаються й давні запозичення з німецької мови, напр.: *фіра* – віз, підвода, хура: *Колись я тут ішла собі на прохід на Горечу сама. Під гору тягнув якийсь кінь велику фіру цегол* (Коб., 1963, с. 412);

на стінах, – у салоні не було більше нічого (Ірина Вільде, „Сестри Річинські”); *фотель*, *діал.* – крісло (*Прибіг* [Мілько] додому, *сів на фотель і холодився, махаючи капелюхом* (Л. Мартович); *Фотелі з високими спинками, обтягнуті жовтою дамаською шкірою, стояли біля стін* (Н. Рибак, „Переяславська Рада”); *фотельчик*, *діал.* – зменш. до *фотель* (*Він покійно сів на своєму звичайному місці, на низькому фотельчику, край її ніг* (Л. Укр.) (СУМ, X, с. 631). У сучасній українській літературній мові для називання меблів цього виду частіше користуються словом *крісло* (як це й подано в „Словнику української мови”), проте в західноукраїнському мовленні *кріслом* традиційно називався інший вид меблів – стілець (у „Словнику української мови” таке слововживання ілюструється творами І. Франка, Н. Кобринської) (СУМ, IV, с. 358). У межах буковинських, покутських, подільських та інших говірок південно-західного наріччя це значення слова *крісло* й дотепер активно відтворюється в живому усному мовленні.

фірман – візник: *Із своєю великанською постаттю, густою русою гривною видавався він наче **фірман** біля ніжної, граціозної фігурки Германа-Євгена-Сидора...* (Коб. 1962, с. 51, „Людина”); порівн.: н. *fura*, нім. *die Fuhre* – т. с.; **фіра**, нім. – віз; **фірман**, нім. – візник (Словник Кузелі, с. 312). Давнє запозичення **ціха** набуває нового значення, напр.: **ціха** – прикмета, риса, ознака: *Ви кажете, що було би шкода, якби я попала в нездоровий, не в міру розбаваний культ серця. Я не попаду в нього ніколи. Всі ті письма, що носять **ціху** таку, – вони з тих часів, де я крилася і затаювала те, що пишу, і виходило саме нездорове* (Коб. 1963, с. 309); *Відчувала сама далеко ніжніше, чим висловлювалася в письмах, і се була характеристична **ціха** її єства* (Коб. 1963, с. 584); порівн.: н. *cecha* – прикмета, ознака, риса; нім. *das Zeichen* – ознака, риса; **цеха**, нім. – фабричний знак, знамя (Словник Кузелі, с. 391); **ціха**, нім. – 1) знак, значок, ознака, 2) риса (СЧС, с. 473);

В індивідуальному мовленні письменників до давніх германізмів долучаються нові – такі, що можуть послужити в ролі експресивних засобів, напр.: **аблетер**, перен. – дитина, нащадок: *Можете бути переконані, що я би з „панськими” аблетерами ніколи так не браткалася, ну, але зате вони би мені і не оповідали так, як мала „Тодосійка”, що вона і в „цебли” купається, що святочних сорочок має лише дві і т. д. і т. д.* (Коб. 1963, с. 355); порівн. н. *ablegier*, сад. – відсадок, паросток, *ablegrować* – відсаджувати; **аблетер**, нім. – лозинка, щепочка (Словник Кузелі, с. 1); **шлєп**, перен. – шлейф, хвіст (буквально – те, що волочиться ззаду): *Довгами не журіться, се ще не так дуже много, хоть як чоловік сумлінний, він таким „шлєпом” мусить хоть трохи журитися* (Коб. 1963, с. 363); порівн. нім. *schleppen* – 1) тягти, волочити, 2) волочитися по землі, *schleifen* – тягтися, волочитися; **шлюк** – ковток, затяжка (сигаркою). *Між нами панувала найбільша згода і єдність. Ми ділили ся навіть одним цигаром так, що кождий з нас **потягне по два, по три „шлюки”** і подасть цигаро другому* (Б., 1907, ч. 2, с. 2; І. Синюк); нім. *der Schluk* – ковток, *einen guten Schluk tun* – чималенько випити. Написання таких слів у лапках може вказувати на початковий етап їх входження до текстів, писаних українською мовою.

Запозичений з німецької мови іменник **мєва** („чайка”) у творах та листах О. Кобилянської набуває поетичних конотацій, напр.: *Мов білі мєви, так літали його тужні думки крізь тиху широку рівнину до молодого сина* (Коб. 1977, с. 318; „Земля”); *Дорога моя біла, прекрасна Мєвочко! .. Своєю фотографією врадували Ви мене так, що се як промінчик сонця впав в моє теперішнє дуже смутне життя. .. Раз по раз думала я на Вас і загадувала писати до Вас листа, бо мене непокоїло Ваше мовчання; я гадала, що малисте, може, які прикrostі, то і побоювалася за свою дорогу мєву. Аж нараз прийшов лист з Вашою фотографією. Спасибі Вам, що не забуваєте за мене* (Коб. 1963, с. 559; з листа до Христини Алчевської, яку О. Кобилянська лагідно називала Мєвою, Мєвочкою)*.

У кінці XIX – на початку XX ст. вплив німецької мови виявився також у тому, що в мовленні західноукраїнської інтелігенції, насамперед – у мовленні студентської молоді й письменників, проникають слова, що відображають специфічний спосіб життя цих нових соціальних груп українського суспільства. До таких слів належать не лише германізми, а й галліцизми, запозичені в німецьку мову, напр.:

кнайпа – 1) невелика корчма, шинок: [Софія Окуневська] зближалася чимраз то більше до повзятої цілі, здаючи в Швейцарії, Цюриху і в Відні всі іспити, не єднаючися з тією емансипацією жінок, що виявлялася в той час у багатьох у підстриженім волоссі, братанні з мужчинами, сходинах **по кнайпах**, виїзді сам на сам на прогулки і т. ін. ніби для удowodнення тим свого права на існування рівноправності (Коб. 1982, с. 300); 2) вечірка: На другий вечір були-сьмо на бесіді якоїсь там наукової секції – де професор Верхратський розводився і прів над якимись словами; на другу днину ввечір знов **на кнайпі**, а в п'ятницю мала я вже всього доста і поїхала на пару день до Кобринської, де мені час дуже гармонійно зійшов (Коб. 1963, с. 370); н. **кнајра** – шинок, корчма; нім. **die Kneipe** – невелика корчма, пивниця, шинок; **кнайпа**, нім. – шинок (Словник Кузелі, с. 157);

комерс – святкове зібрання, прийняття з урочистої нагоди [щось на зразок сучасного фуршету]: Я вчора вернула з **комерсу** дуже знеохочена. Певно, причинилося до того і те, що я була вже цілу зиму розстросна – а відтак, як на таку душу упаде щось грубіше, воно зараз двічі відчувається (Коб. 1963, с. 295); Ювілей [сторіччя „Енеїди”] випав в нас знаменито. В театрі то таке було, що, **відай**, не було ще таке. Люди по 1 фр[анкові] давали на місце на галереї, щоб лиш пустити їх, та не мож вже було. Люди, мужики поприходили масою, по ложах сиділо по 8 осіб. Ну, а вже вчителів – то було „море”. На **комерсі** мож було бачити їх (Коб. 1963, с. 377); порівн.: нім. **der Kommerz** – 1) пивничка, 2) студентська вечірка; **комерс**, фр., перв. торгівля, комерція, далі – святочні сходина при їді; **комерсова книжка** – книжка з співами для учасників комерсу (Словник Кузелі, с. 161);

урльоп – відпустка, відпочинок (початково – тимчасове увільнення від служби для військових), порівн.: А якби Ти був, то можна би хоч побалакати по душі о спільних інтересах, що нас обох обходять; можна би себе взаємно висилати на **урльоп** для набирання фантазії і сили (Маковей, с. 550-551); н. **urlop**, нім. **der Urlaub** – т. с.;

файний – гарний, добрий, добре виконаний: **Стаття** Твоя про Франка в „Зорі” дуже **файна!** (Маковей, с. 549; з листа до В. Щурата); І лише тому, що я з Тобою за пан-брат і що Ти такий „**файний**” **хлопец**, кричу я так грімко (також при помочи газети),

* Можливо, під час свого перебування на Буковині й гостювання в О. Кобилянської слово **мева** взяла до свого лексикону й Леся Українка. В листах до О. Кобилянської, писаних у квітні 1902 р. із Сан-Ремо, Леся Українка зберігає і манеру оповіді про себе в третій особі, яку вона започаткувала на Буковині в листовному спілкуванні з О. Кобилянською, й ті слова, які асоціювалися з Буковиною та О. Кобилянською. **Мева** було одним із таких слів: *Може, і про меву (по-українськи чайки) щось напише, але не зараз. Тепер уже втомлений і йому взагалі не слід би писати* (Л. Укр., 11, с. 346). У „Словнику української мови” слово **мева** маркується як діалектизм (СУМ, IV, с. 661; з покликанням на твори О. Кобилянської), проте до говіркової лексики воно навряд чи належало. Джерелом цього слова в мовленні галицько-буковинської інтелігенції була радше німецькомовна лектура, що залишила свій відбиток і в польській мові (порівн. нім. **die Möwe** – чайка, н. **mewa** – т. с.).

бо інакше – признавши ся – я не у всякого „доктора” его „вченість” пошаную; суть бо доктори – *non docti*, як і люди – не людяні (Маковей, Листи, 552); Вчора відослала я до Вас лист, а нині прийшла Ваша картка. Дуже **файна річ**, про котру пишете. Розуміється, що перекладу що[сь], але що? Треба вибирати саме найкраще, бо се велика річ (Коб. 1963, с. 401; [ідеться про переклад німецькою мовою новел О. Маковея та інших письменників]); Відтак буду до Лесі Українки писати. Достала-м вчора від неї дуже **файний лист** (Коб. 1963, с. 408); Шкода, що лиш д. Липа не приїхав хоть на кілька день сюди, се дійсно дуже **файний чоловік**, і Вам би, певно, подобався (Коб. 1963, с. 583); **файно** – гарно, добре, вправно: Завтра починаю Вашу новелу переводити. Знаєте, що **вийде** дуже **файно** в німецькій (Коб. 1963, с. 289); Ви робіть, як зможете, самі, а і я поможу Вам тут, перекладаючи (можу і більше, як одного автора), щоби не було різного калібру перекладчиків. **Файно** переложити – се тяжко. Стефаніка, прим[іром], дуже тяжко було перекласти, але я би знов не допустила, щоби хто-небудь Федьковича перекладав. Пишіть, що ще, окрім Федьковича, взяти (Коб. 1963, с. 401-402) *; п. **файну**, розм. – чудовий, якнайкращий; нім. **fein** – гарний, добрий, чудовий; **файний**, нім. – гарний (Словник Кузелі, с. 307).

З буковинських джерел початку ХХ ст. можна довідатися, що комерс як одна зі специфічних форм культурного життя чернівецького студентства поступово набирала ознак національного культурного свята, що охоплювало всі верстви буковинських українців: Пісня, українська пісня, притягала і чужих і своїх на вечерки та **комерси** „Союза” і товариство такою романтичною (з нашого теперішнього становища) роботою робило своє, робило багато. Воно вчило своїх любови до свого, чужих пошани для нас. Такі **комерси** тягнуться в історії „Союза” довгий час. До них прилагоджуються „Союзани” з промовами, з піснями, з деклямаціями і через те ті **комерси** носять самі собою слід чогось поважного, потрібного, та з часом вони переходять в чисту **кнайпу**, а далі цілком втрачають своє значіння і занежують зовсім (Сімович 1908, с. 505). Отже, й саме слово **комерс** розширювало своє значення – як це показує, наприклад, текст повідомлення про Шевченківське свято, яке організували студенти за участю депутатів Є. Пігуляка й А. Могильницького: І на концерті, і **на комерсі** було багато місцевих і околичних селян. Ціле свято викликало в душах учасників дуже добрий, дуже гарний настрій (Б., 1907, ч. 65, с. 3). З іншого боку, речення зі статті В. Сімовича „Розвиток студентського життя в Чернівцях” показує, що словом **кнайпа** називали звичайну студентську вечірку, яка не мала в собі поважного, урочистого, так би мовити – ідейного змісту. Й у цьому сенсі обидва слова – **комерс** і **кнайпа** – виступають як уже цілком сформовані семантико-стилістичні синоніми.

У листах О. Кобилянської представлено чималий ряд дієслів, що мають іншомовну основу й етимологічно пов’язані з польською, латинською, німецькою,

* В окремих випадках для вираження цього значення О. Кобилянська використовувала й польське слово **пєкно** (п. **piękno**), порівн.: Ваші новелки маю всі в себе дома, за винятком „Оферми”. Дайте „Савчиху”. Я її ще раз перегляну, приладжу **пєкно** до друку і пішла Вам (Коб. 1963, с. 401); [примітка на сторінці: пєкно – гарно (польське)].

французькою мовами. Особливістю таких дієслів є те, що вони належали до спільного фонду німецької та польської мов й у галицько-буковинському багатомовному середовищі вживалися також у мовленні українців. Проте поява таких дієслів в українській мові далеко не завжди пов'язана з періодом кінця XIX – початку XX ст., а має значно глибше історичне коріння. Про це свідчить і морфологічна адаптованість дієслівних основ до української мови, оскільки вони містять у своєму складі такі афіксальні засоби – префікси, суфікси, постфікси, що служать для вираження граматичних та словотвірних значень, властивих для дієслів української мови. Типові для галицько-буковинського розмовного середовища, такі дієслова збереглися не лише в листуванні, а й у текстах художнього стилю. Саме цієї обставиною зумовлене й те, що окремі з них увійшли до реєстру „Словника української мови”, до словників слів іншомовного походження. Щоправда, не кожне дієслово представлене в них у тій сукупності словотвірних зв'язків, що їх воно мало в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст. Окремі похідні словотвірного гнізда, як і окремі важливі текстові джерела, у яких вони вживалися, залишилися поза словниками, порівн.:

бештати, збештати – докоряти, сварити, критикувати, виказувати: *Если б за те, что не дам ничего до календаря, „гніванось” або „бештано”, то боронить мене, бо я справді не можу* (Коб., 1963, с. 288); *Ах, я знаю, Ви були би мене далеко більше збештали, як Грушев[ський] (але ж він навіть бештати не вміє), але Ви були б далеко живіше піднесли те, що „Царів[ні]” надає вартість* (Коб. 1963, с. 332); *Бештаєте мене за „Лілії”* (Коб. 1982, с. 284); *n. besztać* – т. с.; *укр. бештати* вважається запозиченням з польської мови (ЕСУМ, I, с. 180); [у „Словнику української мови” подано: бештати, діал. – ганити, лаяти (ілюстративний контекст із твору С. Руданського: *Не вважає архірей, Що сам не без того, А бештає за гріхи Вдівця молодого!* (СУМ, I, с. 164); цей самий контекст подано до цього дієслова й у Словнику Грінченка (Сл. Гр., I, с. 54); бештанина, діал. – лайка, дорікання (за творами В. Стефаника); вибештувати, діал. – вилаяти (*Вибештував, буде з його* (Номис); *З великої досади вибештували вони добре своякиню, що невітійно ридала* (Лукаш, переклад „Декамерона” Дж. Боккаччо) (СУМ, I, с. 349)];

зблямуватися – зганьбитися, осоромитися, скомпрометувати себе: *Я навіть з нею [Кобринською] не можу мірятися, в своїх письмах ми так є відмінні, що одна другу ніколи не „перепише”. В неї є літературне виховання, чого в мене не було і не буде. Колеса страшно зблямвався, що поминув її в своїм відчиті; повинен був про неї бодай те сказати, що поляки говорять, чи там, властиво, пишуть* (Коб. 1963, с. 367); порівн: *n. zblamować się*; *нім. blamieren sich* – зганьбити, скомпрометувати себе, *blamabel* – ганебний, скандальний; *die Blamage* – ганьба, сором; порівн. *блямас, фр.* – невдача, ганьба, [о]сором[лене]; *блямувати ся* – осоромити ся, покрити ся ганьбою, осмішити ся (Словник Кузеля, с. 45); *блямас, фр.* – компромітація, невдача; *блямуватися, фр.* – компрометуватися, осоромлюватися (СЧС, с. 70); [у „Словнику української мови” не зафіксовано];

зднервований – знервований: *Не люблю таких мужчин і не люблю тих зднервованих авторів* (Коб. 1963, с. 469); *n. zdnerwować się* – знервуватися, рознервуватися; [у „Словнику української мови” подано: *зднервований, рідко* – знервований: *Розпачлива, зднервована мати ... забула про все на світі* (Дн. Чайка) (СУМ, III, с. 533);

здецидуватися – вирішити: *Думаю, що було би не зле, якби Ви здецидувалися змінити заголовок „Понад хмари” на „З гірських дум”, або „Гірські думи”, або „Гірські мелодії” – вже як схочете* (Коб. 1963, с. 374); *n. zdecydować się* – зважитися, відважитися, вирішити; [у „Словнику української мови” не зафіксовано];

іритувати – дратувати, сердити. *Грушев[ський] цілком не бачить те щось, що спонукує людей читати книжку по раз другий! Він там не бачить жадного чуття і жадних думок, лиш просту фабулу. Його іритує, що Марко виховує дітей аристокр[атів], і каже, що се по-лакейськи* (Коб. 1963, с. 331); **іритуватися** – сердитися, дратуватися: *Не іритуйтесь за такий листковий папір, вже по раз другий, як пишу до Вас, кінчитесь мені, а я не люблю листів переривати* (Коб. 1982, с. 256); *На статтю Єфремова і стара Косачева хоче відповідати. Чого люди іритуються, коли я сама собі з всього нічого не роблю цілком? Коли яка праця є сильна, то вона сама борониться, а як вона несильна, то що їй оборона допоможе* (Коб. 1963, с. 533); *..Недавно знов найшла я книжку під її подушкою в постелі. Ну, почула вона вже своє! Тобі, Мілечку, я все прощу, але що ти дозволив їй книжки читати, того я не прощу тобі ніколи.. – Годі, душко, годі. Чого іритуватися? – втихомирював вуйко спокійно, як це було в нього в звичаю* (Коб. 1962, с. 114, „Царівна”); **зіритуватися** – роздратуватися, розхвилюватися, розсердитися: *Я вже знаю, що вона [мама] мусила там якимись справами зіритуватися і тепер слаба. Нині поїхав батько туди, і може, вернуть бодай у неділю!* (Коб. 1963, с. 303); порівн.: *n. irytacja* – роздратування, злість; *irytować* – дратувати, сердити, *irytować się* – дратуватися, сердитися, *n. zirytować się* – роздратуватися, розсердитися; *іри́тація*, *лат.* – подразнене, гнів (Словник Кузелі, с. 138); [у „Словнику української мови” подано такі слова: іри́тація, *рідко* – роздратування, хвилювання (за творами І. Франка); іри́тува́ти, *рідко* – те саме, що злостити; дратувати, сердити (за творами Л. Мартовича, Ю. Яновського); іри́тува́тися, *рідко* – те саме, що злоститися; дратуватися, сердитися (за творами М. Коцюбинського, В. Еллана-Блакитного) (СУМ, IV, с. 47); розіри́тува́тися, *рідко* – дуже рознервуватися (ілюстр. контекст – із листа Лесі Українки) (СУМ, VIII, с. 685);

кореспондувати – листуватися: [Георг Адам] *займався в той час малими слов’янськими літературами. Ми ще і після з собою кореспондували, він був навіть в мене в Чернівцях. Цікаво було б розвідатися, чи він ще живе* (Коб. 1982, с. 293); *n. korespondować* – листуватися; *нім. korrespondieren* – т. с.; *кореспондент*, *лат.* – той, що веде переписку; писар; журналістський справоздавець; **кореспондувати** – писати листи, переписувати ся (Словник Кузелі, с. 172); [у „Словнику української мови”: **кореспондувати** з ким, *заст.* – листуватися з ким-небудь (за творами І. Франка; В. Самійленка: *Знов кореспондую з земляками в справі відшукування посади* (СУМ, IV, с. 289);

обарчений – обтяжений (працею), заклопотаний: *З Вашого листа я бачу, що Ви страшенно обарчені працею і що та праця Вас ніколи не опустить з своїх обіймів* (Коб. 1963, с. 647); *n. obarczony* – обтяжений працею, заклопотаний, *obarczać, obarczyć* – обтяжувати, завдавати клопотів, *obarczać się, obarczyć się* – обтяжувати себе, завдавати собі клопотів; [у „Словнику української мови” не зафіксовано];

партолити – робити щось недбало, абияк: – *Обід уже готовий? – Та там Параска щось ніби партолить*, – *відповіла протопопиха* (Галіп, с. 6); *n. partolić* – т. с.; *укр. партолити* „партачити” – вважається запозиченням із польської мови; *n. partolić* „халтурити, партачити” (ЕСУМ, 4, с. 300); [у „Словнику української мови”: *партолити, зневажл.* – те саме, що партачити (СУМ, VI, с. 80; без ілюстративного контексту)];

по тра кту ва ти – пригостити: *Ви би прийшли до мене сеї зими раз, пане Маковей <...> по тра ктую Вас часм російським тонким (один патріот укра[їнський] післав з Москви) і переглянете всю і всю кореспонденцію мою за цілий той час, і вже* (Коб. 1963, с. 514); *Ішли з музикою, аби заграти панові й погуляти в його чеснім домі, аби по тра ктувати його і його челядь доброю горівкою, приправленою медом і корінням* (Коб. 1977, с. 232; „Земля”); *n. potraktować* – т. с. (заст.); [у „Словнику української мови”: по тра кту ва ти², *заст.* – гостинно прийняти, пригостити (для ілюстрації використано контекст із твору М. Старицького та це саме речення з повісті О. Кобилянської „Земля”) (СУМ, VII, с. 420)];

по фа ти гу ва ти – потурбувати: *Если я сможу Вам надалі чим служити, якими книгами або чим-небудь, то прошу, звертайтеся лиш до мене, я з великою радістю сповню все, – а може я прецінь заїду раз вже в золоту Прагу, тогди по фа тигую Вас показати мені найкращі її власності* (Коб. 1963, с. 318); порівн.: *n. fatygować* – завдавати клопотів, турбувати; *fatygować się* – завдавати собі клопотів, *fatyga* – 1) втома, 2) клопоти, заходи, добровільно взяті задля когось, *zadać sobie fatygę (trud)* – завдати собі клопоту (труду), *fatygacja*, *заст.* – клопіт, незручності; *fatmura*, *фр.* – труд (Словник Кузеля, с. 309); *фа тига*, *фр.* – праця, турботи (СЧС, с. 529); порівн. також у „Лексиконі...” П. Беринди: *истомлены й: зморований, уфа тигованыи* (ЛБ, с. 51); [„Словник української мови” префіксальної форми дієслова не подає, проте подає інші спільнокореневі слова: *фа т и га*, *діал.* – турбота (без іл.); *фа т и гу ва ти с я*, *діал.* – турбуватися (ілюстративний контекст – з твору Г. Хоткевича: – *Але не фа тигуйтеся, пані Микейтишова, я лиш на хвилиночку, бо я не маю часу* (СУМ, X, с. 570)];

по ш на ци ру ва ти – піти на прогулянку: – *Давайте їсти, мамо!* – сказав [Юзько] гостро. – *Я голодний, як пес, вижав майже півзагону кукурудзи сам-один на горі, то й варто, може, га? А тим часом ви з Сандою, чую, пош наци рували собі вдвох до міста в суд на мене* (Коб. 1977, с. 190; „Вовчиха”); порівн.: *n. poszpacerować* – т. с., *szipacer* – прогулянка; *нім. spazierengehen* – гуляти, прогулюватися, *der Spaziergang* – прогулянка; *снаци рувати* – гуляти (СЧС, с. 479), *ишацєрувати*, *нім.* – гуляти, проходжуватися, *ишацир*, *нім.* – прогулянка (СЧС, с. 526); [„Словник української мови” дієслова *пош наци (е) рувати* не подає, проте подає безпрефіксну форму: *ш па ци ру ва ти*, *розм.* – те саме, що прогулюватися (ілюстративні контексти – з творів І. Муратова („Буковинська повість”) І. Ле („Кленовий лист”); // крокувати, марширувати (з твору С. Васильченка) (СУМ, XI, с. 518)];

по ш ту ку ва ти – скласти, стулити, скомпонувати, написати: *Взявши те все на розвагу, я поштукувала якесь „Vorwort”*. Посилаю його Вам до прочитання, *eventuell*, до покорегування (Коб. 1963, с. 289); порівн.: *n. sztukować* – зшивати, доточувати; *sztukowny* – зшитий, доточений; *штукувати*, *нім.* – надточувати (Словник Кузеля, с. 330); *штукувати*, *нім.* – 1) зшивати сукно або якусь іншу матерію так, щоб шво не було помітне, 2) підбирати куски однакового кольору чи малюнку (СЧС, с. 481); [„Словник української мови” дієслова з префіксом не подає, проте подає безпрефіксну форму: *ш ту ку ва ти* – 1) *крав.* зшивати з шматків або штопати так, щоб шов, заштопане місце не були помітні; 2) *заст.* складати із шматків (ілюстративні контексти з творів У. Кравченко: *штукувати, латати шиби*; Л. Мартовича: * *Образно. – Як ми вже, сгомость, не штукували, як гірко не складали той крейцар, ану: чи можна було на паця стягнутися?* (СУМ, XI, с. 548-549)];

ш ни ра ти – 1) никати, швендяти, нишпорити. *Тут все дуже подорожіло, щороку прибуває більше гостей; сього року було, приміром, поверх 280 осіб. Всюди вони ходять,*

шпирають, пнуться на верхи – а на другий рік буде ще гірше (Коб. 1963, с. 300); 2) стежити, дивитися (за кимось, чимось). *Якби я знав, що ти за дівчатами шпираєш*, що вони тобі у голові, то я сказав би тобі, що найкрасивіша із них, весела Маріцена, нанесла своєму татові й мамі гризоту в хату (Коб. 1977, с. 266; „Земля”); *вишпирати* – вивідати, рознюхати (*Та, .. з університету, .. вона все знає. Приміром, деś вишпирала, що він [професор] має брата чи родича, котрий йому багато прикrostей і терпіння наніс* (Коб. 1963, с. 51, „За ситуаціями”); порівн.: *n. szpirać* – нишпорити, никати, копирсатися; порівн. *нім. spüren* – винохувати, шукати слід (про собаку), *der Spügang* – вихід по свіжому снігу для вишукування вовчих слідів, *der Spürnase* – нишпорка, проноза, пролаза; [у „Словнику української мови”: ш п и р а т и, *діал.* – стежити за кимсь, чимсь; нишпорити (ілюстрацією до вживання слова виступає вищенаведений контекст із повісті О. Кобилянської „Земля”, а також – контекст із твору Г. Хоткевича: * Образно. *Довго не висидить [вітер]. Знов звісться, знов зів’ється. Шукає. Нишпорить, шпирає* (СУМ, XI, с. 523)].

Отже, як бачимо, в „Словнику української мови” не зафіксовано таких дієслів, які були характерні саме для мовлення інтелігенції – *зблямуватися* (галліцизм), *здецидуватися* (латинізм), *обарчений* (дісприкм. від *обарчати*; полонізм). Не зафіксовано також префіксальних похідних *вишпирати*, *збештати*, *пофатигувати*, *пошпацирувати*, *поштукувати*, що виступають свідченням морфолого-словотвірної адаптації іншомовних дієслівних основ до української мови. Що ж до інших дієслів – тих, що їх подано в реєстрі „Словника української мови”, то всі вони мають обмежувальне маркування: *кореспондувати*, *потракувати*, *штукувати* – слова застарілі; *шпацирувати* – розмовне; *бештати*, *фатигуватися*, *шпирати* – діалектні; *зденервований*, *іритація*, *іритувати*, *іритуватися*, *розіритуватися* – рідковживані. Однією з причин, які впливали на таке стилістичне маркування слів, була їх „чужомовність” та „західність”. Проте, як виявляють новіші дослідження, трапляються такі випадки, коли слово, що його в українській мові кваліфікують як полонізм, у польській мові може вважатися запозиченням з української мови. Так, наприклад, дієслово *бештати* вважається запозиченням з польської мови й етимологічно пов’язується зі *ст. beszte* „бестія” (ЕСУМ, 1, с. 180), саж же іменник *бестія* належить до латинізмів (*bestia*), що засвоївся в українську мову „книжним шляхом чи, можливо, через посередництво польської мови” (ЕСУМ, 1, с. 177). У працях польських дослідників висловлене протилежне припущення – щодо можливого українського походження дієслова *besztać* *.

Слова *зденервований*, *іритація*, *іритувати*, *іритуватися*, *розіритувати* –

* У значенні „висловлювати гострі докори, зауваження, лаяти, кричати” – „*robić ostre wyrównki, łajać, krzyczeć*” [Kurzowa 1983, с. 141] – це дієслово активно вживалося в мовленні української та польської інтелігенції Львова та в навколишніх говірках принаймні до 1939 року. Перші фіксації слова *besztać* „*bestią nazywać, łajać obelżywie*” припадають на XVII – XVIII ст. [ibidem, с. 309] і трапляються в документах, складених писарями, що походили як із польських етнічних територій, так і з території Білорусі, Литви й з українських етнічних територій (Червона Русь, Поділля, Волинь, Полісся) [ibidem, с. 315]. Дієслово *besztać* у

ватися належать до латинізмів, типових для польської мови та мовлення західноукраїнської інтелігенції. Проте контексти, що їх подано в „Словнику української мови” для ілюстрації вживання цих слів, дозволяють припускати, що в кінці XIX – на початку XX ст. вони увійшли до соціолекту української інтелігенції, адже авторами ілюстративних контекстів виступають письменники зі східноукраїнських теренів – М. Коцюбинський, В. Еллан-Блакитний, Ю. Яновський. Окремо варто сказати про вживання слів гнізда *іритація, іритувати, іритуватися, розіритуватися* в мовленні Лесі Українки. Контекст із листа Лесі Українки фігурує лише при дієслові *розіритуватися* (СУМ, VIII, с. 685), проте в листах письменниці представлено п’ять одиниць цього гнізда: *іритація, іритувати, іритуватися, з’іритуватися, роз’іритуватися*, причому, спосіб їх написання різний. Спочатку – в лапках, що зумовлено, вочевидь, початковим етапом їх входження до індивідуального лексикону письменниці. Згодом, у листах пізнішого часу, лапки відсутні – що може свідчити вже про звичність слова та його засвоєність як у родинному мовленні Лесі Українки, так і загалом у мовленні наддніпрянської інтелігенції*.

З ілюстративних контекстів, що їх подано до вищенаведених дієслів –

польській мові З. Кужова зараховує до слів українського походження або ж засвоєних через українське посередництво [ibidem, с. 317].

У „Словнику української мови” дієслово *беитати* „ганити, лаяти” подається за контекстом із твору С. Руданського. С. Руданський, як відомо, біографічно був пов’язаний з подільськими говірками. Можна припустити, що дієслово *беитати* в значенні „ганити, лаяти, сварити, називаючи когось *бестією*” з’явилося свого часу в церковно-шкільній сфері (певне підтвердження цього припущення міститься у вищеподаному контексті з творів С. Руданського, а також у контекстах із листів О. Кобилянської, адже в них ідеться про критичні зауваження щодо написаного – щодо творів письменниці). Ще одним аргументом на користь походження слова *беитати* зі шкільного мовлення є розповсюдження похідних від нього в мовленні багатьох західноукраїнських письменників. У „Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова до слова *беитати* не подано жодної з тих територіальних позначок, які активно використовували укладачі цього словника (зах[ідне], гал[ицьке], діал[алектне]): р. *корить* (кого за что) – *докоряти, дорікати, виказувати, корити, картати, беитати* (РУС Кр., II, с. 323). Таким чином, можна припускати, що укладачі словника були свідомі саме соціальної, а не територіальної маркованості цього дієслова.

* Слова цього гнізда з’являються в листах Лесі Українки саме під час і після відвідин Буковини, проте й надалі вони залишаються стійким елементом ідіолекту письменниці: *Знайомі всі (а надто Труш) просили зостатись довше [у Львові], але я не хотіла, бо вже таки почала втомлятися від готельово-ресторанного життя, від маси людей, розмов і вражень, якось „роз’іритувалась”, вийшла з берегів* (11, с. 222, лист до родини Косачів, з Чернівців, 1901 р.); *Було комусь у Вишніці не зле, але все ж таки хтось під кінець став іритуватися, бо доці трохи обридла і листа з Буркута жадного не було* (11, с. 261, до О. Кобилянської, 1901 р.); *Здається, він [Квітка] має ту саму ідею про мою слабкість, що ви (тільки не каже нічого), і через те „щадить” мене до смішного, навіть боїться про*

полонізмів, германізмів та латинізмів – у „Словнику української мови”, а також із тих джерел, що ними можна доповнити відомості Словника, впливає такий важливий факт: ці дієслова вживалися не тільки у творах тих письменників, які біографічно були пов’язані з галицько-буковинським мовним простором, а й у творах письменників, які народилися й вирости на Поділлі (як С. Руданський, М. Коцюбинський), на Черкащині (як М. Старицький). Отже, входження цих дієслів до лексичної системи української мови мало значно глибші історичні джерела й впливало з тих безпосередніх стосунків носіїв української та польської мов, що доходили до говіркового середовища, на що вказував, зокрема ще П. Житецький: „є деяка польська домішка і в самій народній українській мові”, проте далі він зазначав таке: „не передрішаючи питання про вплив польської мови на українську, вважаємо не зайвим сказати, що і в польській мові чимало є слів українського походження, які входили до неї протягом віків спільного життя українського народу з польським” [Житецький 1987, с. 50-51]. Ця тенденція взаємного обміну словами та зворотами української та польської мов, взаємного урівноваження значень слів спільного фонду, що впливала з обставин спільного життя українців і поляків, найдовше затрималася на Поділлі, Волині й у Галичині й сприяла витворенню особливого комунікативного середовища, в якому українсько-польські міжмовні контакти мали повну соціальну вертикаль з окремими територіальними відмінностями. Завдяки такому характерові

київські діла розказувать, щоб я не „з’їритувалась” (11, с. 255, до П. Косача, з Вижниці, 1901 р.); *Деко́трі теми п. Кві́тку, як чолові́ка нерво́вого, могли б зана́дто з’ї́ритувати, а деко́трі може зрозу́міти тільки́ жі́нка* (11, с. 272, до О. Кобилянської, 1901 р.); *Трохи, правда, і́ритували* всякі проволочки з розрішенням від попечителя та безтолкові відкладання вечора без своєчасних про те оголошень (11, с. 287, до О. Косач (сестри), 1901 р.); „*Zeit*” мені чомусь не присилає часописі і не відповідає на мій лист, посланий при дописі, так що я не знаю, чи прийнята допись, чи ні, і починає те мене і́ритувати (12, с. 49, 1903 р., до О. Кобилянської); *Я хутко томлюся навіть від гостей і пустих, але шумних і довгих розмов (пам’ятаєш, як я в Гаю „дискусіями” і́ритувалась?)* (12, с. 115, до О. Косач (сестри), 1904 р.); *Між іншим, мама була дуже зі́ритована, прочитавши оповістку Оппо́кова і подумавши, що то Ви самі послали йому драму і не зазначили, що вона вже з’явилась по-українськи раніше* (12, с. 178, до Г. Хоткевича, 1907 р.); *От і те, що мою драму у „Віснику” „маринують” уже 3/4 року, і́ритує мене майже так, як коли б її зовсім не прийняли* (12, с. 293, до О. Косач (сестри), 1909 р.); *В суботу таки рушу в Київ. Там буде, сподіваюсь, без особливої і́ритації, бо вже відносини трохи налагодились* (12, с. 463, до О. Косач (сестри), 1913 р.).

З іншого боку, дієслово *беитати*, також написане в лапках, трапляється лише один раз – у листі до О. Кобилянської, з чого можна зробити припущення, що саме з мовлення буковинської письменниці це слово перейшло й до лексики Лесі Українки: *Я тільки думаю, що мій ritterliches Benehmen більш засоромив і більш покоровив мого противника, ніж то могла б зробити найгірша полемічна лайка, – так мені почувається та в його листах. І комусь то присмно. Так і треба. А хтосічок як гадає? Правда ж, комусь „беитати” не випадає?* (Л. Укр., 12, с. 48; з листа до О. Кобилянської із Сан-Ремо, 1903 р.).

міжмовних взаємин затиралося усвідомлення того, до якої з мов належало спочатку те чи інше слово, той чи інший зворот *, й поступово вони починали сприйматися як загальне мовне надбання певної території.

У XIX ст., коли українське культурне життя на значній українській території відбувалося вже в умовах російсько-української двомовності, на польські мовні впливи почали звертати більшу увагу, оскільки вони становили одну з тих рис, якими українська мова відрізнялася від російської, що історично ввібрала в себе незрівнянно менше, порівняно з українською, елементів польської мови, зате значно більше – елементів татарської, німецької, французької мов. У листі О. Бодяньського до П. Шафарика від 7 жовтня 1852 р. натрапляємо на цікаве спостереження щодо української мови у перекладах церковних книг Василя Гречулевича, виданих у Петербурзі: „... посылаю Вамъ книжку, вышедшую в Петербурге „Бесѣды катехизическія, изданныя на Малороссійскомъ языкѣ Васи́лемъ Гречулеви́чемъ”. Не знаю, посыла́лъ ли я Вамъ первое его сочиненіе, тоже на Малорос-сійскомъ, подъ названіемъ „Проповѣди”, вышедшее въ 1849-мъ году <...> Впрочемъ, языкъ Малороссійскій въ этихъ книжкахъ кое гдѣ отзы́вается Польскимъ, что и естественно: сочинитель родомъ и бытомъ Подолянинъ” [Цитую за працею: Білецький Л. 1934, с. 67]. Це спостереження важливе тим, що вказує на ту соціальну верству, в мовленні якої впливи польської мови зберігалися й у середині XIX ст. Такою верствою на східноукраїнських землях у складі Росії залишалася українська духовна верства.

Українсько-польська двомовність української духовної верстви була одним із тих чинників, який сприяв формуванню спільного фонду лексики української та польської мов у текстах церковно-книжного стилю. До цього фонду належать дієслова *спроневірити*, *спроневіритися*, іменник *спроневіренє*, засвідчені в ряді джерел української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.

У „Словнику української мови” подане лише дієслово *спроневірятися* / *спроневіритися* й маркується воно як ді а л е к т н е. До дієслова подано лише два ілюстративні контексти – з творів О. Кобилянської та Л. Мартовича, а самé значення передається за допомогою синонімічного дієслова:

---

* Свого часу, видаючи переклади українською мовою творів М. Гоголя (1881 р.), Олена Пчілка висловила в передмові такі свої міркування з цього приводу: „Між іншими непевностями в моїх спробунках знайдуть, може, діалектичну мішанину: справді бо уживаю разом з лівобережним складом мови і чисто правобережні форми: *лаписька*, *ручиська*, *назвисько*, або такі слова, як *відомий*, *переконатись* тощо. Прошу тільки не вважати таких слів за „полонізми”: вони наші притаманні – українські, а тільки живуть поруч з такими у польській мові. Правобережний гомін єсть відомий мені по знаттю його на Волині, і маю сказати, що він повинен би бути й кожному, хто дбає о силу й багатство української мови, стілько ж милим, скілько й лівобережний. Ото ж таки й здається, що уважне єднання лівобережного гомону з правобережним було б найкориснішим при заходах та упорядкуванню нашої літературної мови” [Цитую за працею: Муромцева 1983, с. 18-19].

*спроневірятися, спроневіритися, діал. – зневірятися: О, я вірю в вас! Не знаю, яка ваша боротьба, але не **спроневіряйтеся** ніколи тому, що давало вам досі відвагу і право бути гордим (Кобилянська); Панотець **спроневірився**, не прийшов (Мартович) (СУМ, IX, с. 606).*

Проте в контексті з творів Л. Мартовича насправді міститься інакше значення дієслова **спроневіритися** й воно аж ніяк не відповідає значенню дієслова **зневірятися**: „панотець **спроневірився**, не прийшов” означає „панотець не прийшов, як обіцяв, – не виконав обіцянки, в яку повірили ті, хто на нього чекав”. Особливість лексичного значення дієслова **спроневіритися** якраз і полягає в тому, що воно не піддається вичерпному відтворенню в якомусь іншому синонімічному слові, а тому дієслово **спроневіритися** та інші слова цього гнізда мали своє чітко визначене місце в системі семантико-синонімічних відношень між словами західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст.

Значення дієслова **спроневіритися** постане цілком виразно, якщо контекст із твору О. Кобилянської „Царівна”, що його використано в „Словнику української мови” для ілюстрації вживання цього дієслова, навести більш повно – у вигляді того діалогу, який відбувається між героями повісті „Царівна” Наталкою Верковичівною й Василем Орядином, і далі – у розмірковуваннях самої Наталки про цю зустріч:

- .. Ідіть своєю дорогою і не дбайте про загал, коли маєте на оці гарну ціль!
- Я йшов уже раз своєю дорогою; це знаєте вже.
- І то було зле?
- Остільки зле, що не добивався нею до цілі.
- Це не може бути! Ідіть лиш витривало далі: сильна воля поборє все.
- Я хотів би той дар мати, що ви, а то дар одушевлятися, Наталко!
- І він у вас є!
- Ну, я цього не знаю!
- Я знаю, Орядин. О, я вірю в вас! Не знаю, яка ваша боротьба, але не **спроневіряйтеся** ніколи тому, що давало вам досі відвагу і право бути гордим. Не дбайте про загал і йдіть своєю дорогою, доки не опинитесь високо-високо! (Коб. 1962, с. 220).

<...>

Він не згадує ніколи ані одним словом, що я була колись його царівною, мовби це не він, а хто інший любив мене. А я мовчу і собі горда, горда, мов той олень. <...> Правда, він не знає, що в моїм серці діється і що в нім не так спокійно, як я виглядаю, що в нім дозріває думка розірвати ненависні зв’язі і відвернутися від усіх назавсіді. Справді, оце дозріває в моїм серці, але поки що це лиш моя тайна, і я не виявляю її і перед ним, хоч би й питає мене. Ох, лиш сили додай мені, Боже, сили, щоб я не **спроневірилася** собі і правді; а я поборю всю погань, яку тільки стріну на дорозі свого життя!.. (Коб. 1962, с. 221).

Отже, з поданого контексту випливає, що лексичне значення дієслова **спроневіритися** (кому, чому) насправді включає значно більше семантичних компонентів, аніж його синонім **зневірятися**, й може бути сформульоване як „зрадити (кого, що); зрадити чиюсь довіру до себе; не виправдати сподівань;

вказати щось потаємне, особисте; вчинити щось проти віри, переконань; ошукати (кого, що); зректися (кого, чого)”. Саме такі компоненти лексичного значення дієслова **спроневіритися** реалізуються в ряді інших контекстів із творів О. Кобилянської та з листів письменниці:

*Саме в тій хвилі розлігся з кімнати, в котрій стояв інструмент, страшенний лоскіт, а відтак слабкий жалісний зойк струн <...> – Резонатор [тріс]? – спитала Ганнуся. – Струна... – Отже, струна. І справді, лише струна. Інструмент був цілком відкритий, і ми всі похилилися над ним і бачили ту струну. Одна з басових лежала аж звита з сильного напруження між іншими, просто натягненими струнами, поблискуючи, мов темним золотом до світла... – А я гадала, що то **резонатор спроневірився тобі!** – обізвалася Ганнуся вже своїм безжурним тоном (Коб. 1977, с. 124-125; „Valse melancolique”);*

*Я дивуюся їй [Густі] не раз, за що вона мене, властиво, так любить. Коли від’їжджас до В[ідня], цілує мені руки і страшенно боїться, щоб я її не забула. Се я пишу без пересади. Але я її ніколи не забуду, ані **не спроневірюся**. При ній я все оживаю (Коб. 1982, с. 248).*

Отже, традиційно слова гнізда дієслова **спроневіритися** співвідносилися з духовною сферою – з поняттям віри, довіри, духовної спорідненості людей та внутрішньою суттю самої людини – її ідеалами, переконаннями, вірою в себе. У кінці XIX – на початку XX ст. це дієслово вживалося також у значенні „ошукати людей, не забезпечуючи дотримання їхніх громадянських прав; зневажити громадянські права людей”; „витратити громадські чи державні гроші; вчинити розтрату довірених грошей”. Про це свідчать дієприкметникова форма та віддієслівний іменник:

сп(р)оневірений – зневажений: *Але Русини не Волохи, не уміють так, як вони, постояти, або хоч би так голос піднести за свої людські **сп(р)оневірени права** (См.-Ст., с. 117; „Буковинська Русь”); порівн. рос. **попраный** (попранные права – т. с.);*

спроневірєнє – розтрата громадських грошей: *Не мають права вибору, хочь платять податок, особи, засуджені за меньшу крадіж, ошуканство, **спроневірєнє** або за участь в таких переступствах на час, приписаний в засуді (3 роки) (Громада, с. 32).*

У сучасній українській літературній мові слова цього гнізда належать до пасивного фонду лексики, а в польській мові вони збереглися в активному вжитку й співвідносяться як зі сферою духовною (**sprzeniewierzyć się** – зрадити, зректися, **sprzeniewierzyć się obietnicy** – не дотримати обіцянки; **sprzeniewierzenie się** – зрада, відступництво), так і зі сферою офіційно-адміністративних стосунків (**sprzeniewierzyć, sprzeniewierzać** – розтратити, вчинити розтрату (грошей), **sprzeniewierzyć pieniądze państwowe** – вчинити розтрату громадських грошей; **sprzeniewierzenie** – розтрата). Беручи до уваги тільки цей факт, можна було б уважати, що дієслово **спроневіритися** було типовим полонізмом, уживаним у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., а втрата суспільної позиції й, відповідно, тих культурних функцій, які виконував цей зразок української літературної мови, призвів і до втрати самого дієслова. Проте

інші факти дозволяють кваліфікувати це слово як соціолектизм духовної верстви, що згодом перейшов до соціолекту української інтелігенції. Адже воно засвідчене не лише в мовленні галичан і буковинців, а й у мовленні представників наддніпрянської інтелігенції*. Початковими текстовими джерелами, в яких дієслова *спроневірити*, *спроневіритися* вживалися у своєму прямому значенні, були церковні книги, зокрема – переклади біблійних книг. Даниною традиції українських перекладів біблійних книг можна вважати те, що ці дієслова вжито в перекладі Книги Псалмів, що його здійснив І. Пулюй. Їх збережено й у перекладі І. Огієнка**.

Отже, вживання дієслів *спроневірити*, *спроневіритися*, іменника *спроневіренє* в галицьких та буковинських текстах кінця ХІХ – початку ХХ ст. спиралося на такі семантико-синонімічні системні відношення між словами західноукраїнського варіанта літературної мови, які мали під собою глибоке історичне коріння українсько-польських взаємин у розвитку освіти і книжної культури, хоч на власне релігійному ґрунті ці взаємини часто набували й антагоністичного характеру.

У творах О. Кобилянської засвідчене ще одне цікаве дієслово – *уроїти* (*вроїти*), що подається в „Словнику української мови” у складі сталого звороту з посиланням тільки на твори буковинської письменниці: *уроїти* – див. вроїти (СУМ, Х, с. 481); *вроїти* (*уроїти*), док. – ◇ *вроїти собі* – уявити собі щось, подумати: *Дівчина готова вроїти собі, що справді будеш з нею женитися* (Кобилянська) (СУМ, І, с. 760). Близьким до нього за значенням є

* У збірці нещодавно виданих, невідомих досі листів Лесі Українки та її родичів дієслово *спроневірити* кому, чому („зрадити кого, що; порушити що; відступити від чого, кого”) знаходимо в листі Ізидори Косач-Борисової від 20. 04. 1944 р. до сестер Ольги та Оксани: *Мені його [Юрка Косача] весь час шкода і злість бере, що через отаку нещирість і нікчемність, як у матері, та батьківську м’якість вдачі він талант свій спроневірює, і може хто знає до чого докотиться* (Зн. арх. Л. Укр., с. 272).

** Зіставлення тих самих контекстів із Псалтиря в перекладі І. Пулюя та І. Огієнка виявляє, що І. Огієнко зберігає дієслово *спроневіритися*, хоч і не в кожному з відповідних контекстів, порівн.:

Псалтир у перекладі І. Пулюя
Се все впало на нас, та ми не забули тебе, і не спроневірили завіту твому (Пс 44 : 17);

Коли б я сказав: буду ж і я так говорити, то я спроневірився родові синів твоїх (Пс 73 : 15);

Бо ось, погинуть всі, що віддалились від тебе; ти нищиш усіх, що, спроневірившись, відхиляються від тебе (Пс 73 : 27).

Псалтир у перекладі І. Огієнка
Прийшло було все це на нас, та ми не забули про Тебе, й заповіту твого не порушили (Ів. Ог., с. 566);

Коли б я сказав: „Буду так говорити, як вони”, то спроневірився б я поколінню синів Твоїх (Ів. Ог., с. 584);

Бо погинуть ось ті, хто бокує від Тебе, понищиш ти кожного, хто відступить від Тебе (Ів. Ог., с. 584).

спільнокореневе **уроїтися** – див. **вроїтися** (СУМ, X, с. 481); **вроїтися** (**уроїтися**) – з’явитися, виникнути в чийсь голові (про думку тощо): *Кому вроїлась мисль стара, Приречена в могилу, Вернути давній рев Дніпра Й украсти в нього силу* (Первомайський); ◇ **вроїтися в голову** кому – стати предметом чийхось думок. **Вроївся** мені в голову Семен небіжчик (Сл. Гр.) (СУМ, I, с. 760). Попри те, що дієслово **вроїти** (**уроїти**) подається з посиланням тільки на твори О. Кобилянської, при ньому немає жодної обмежувальної стилістичної позначки, зокрема – типової для таких випадків позначки діал[ектне]. Можливо, через те, що контексти до спільнокореневого дієслова **вроїтися** (**уроїтися**), виявили його вживання й за межами галицько-буковинського діалектного простору (Л. Первомайський – родом із Черкащини, а в Словнику Грінченка вказано на Новоград-Волинський повіт). А можливо, й тому, що укладачі „Словника української мови” усвідомлювали певну особливість, спеціалізованість, фразеологізованість лексичного значення цих дієслів, не відтворювану в жодному іншому синонімічному слові української мови.

Особливість лексичного значення слів цього гнізда виразно виявляють контексти його вживання у західноукраїнських джерелах кінця XIX – початку XX ст. й у творах західноукраїнських письменників – не лише згадуваної вже О. Кобилянської, а також і Ю. Федьковича, Т. Галіпа, І. Франка, порівн.:

Дієслово в(у)роїти та слова його гнізда в буковинських і галицьких джерелах кінця XIX – початку XX ст.	
Слово і значення	Джерела і контексти
в(у)роїти , в(у)роювати собі що – вигадати, уявити собі щось, створити у своїх мріях; [хтось] ще може собі щось уроїти – [хтось] подумає, надумає собі не знати що	<i>Ніхто не може сказати, що таки просто засяде по правій Бога-Отця. Треба б вже занадто зухвало чоловіка, щоб посьмів собі уроїти, що так таки справді буде</i> (Б., 1895, ч. 12, с. 1); – <i>Ти, Ірино, уважай, не дуже вдавай ся з тим Білецьким, особливо, як де перед людьми. Бо нащо? По першім, то тобі може пошкодити, а по другім, хлопець ще може собі щось уроїти, а з того лишень неприємности бувають</i> (Галіп, с. 83); – <i>Ти, може, був перший мужчина, з ким вона стрітила ся ближче, і тому, цілком природно, звернула деяку пайку своїх любовних бажань на тебе. Ти за те зволив собі уроїти, що вона всю себе готова віддати тобі!</i> (Галіп, с. 103); у мові І. Франка: уроювати – задумувати, брати собі до голови (Фр., 25, с. 557)
в(у)роїтися кому – прийти, вбитися в голову, уявитися (про щось мало досяжне або й неможливе)	<i>Отже, сему як і вроїлося з пребагатим Оманом посвататись, то доти не давав му супокою, аж доки сей, нарешті, не пристав</i> (Федьк., с. 129; „Дністрові кручі”)

<p>уроєний – уявний, гаданий</p>	<p><i>Ми ще і сьогодні не можемо сказати, що той процес ународовлення рускої інтелігенції закінчився, ще й сьогодні мусимо з жалем серця признати ся, що до того, аби межі народом а єго інтелігенцією була дійсна, не уроєна спільність, аби у інтелігенції рускої було живе почутє народне, досить ще далеко</i> (Б., 1895, ч. 89, с. 1);</p> <p>у поясненні до значення слова донкішотерія („донкіхотство”) в „Словарі чужих слів” З. Кузелі та М. Чайковського*:</p> <p>Дон-Кішот, <i>есп.</i> – герой еспанського роману, знаний із смішних пригод, яких зазнавав через незнанє дійсного життя; дивак, чудак, авантюрист; донкішотерія – смішні виступи в обороні видуманих або уроєних гадок (Словник Кузелі, с. 105);</p> <p>у мові І. Франка:</p> <p>уроєна панськість – удавана, уявна зверхність (Фр., 16, с. 509)</p>
---	---

Контексти, в яких уживаються дієслова **в(у)роїти**, **в(у)роювати собі що**; **в(у)роїтися кому**, виразно вказують на ту дію, яка була неможливою чи сприймалася як неможлива. Це – нерівний шлюб: нерівний насамперед з огляду на соціальний та майновий статус родин, які мали б через такий шлюб посвоячитися, або ж через непевне соціальне й матеріальне становище чоловіка, який хотів би одружитися, але не мав засобів для забезпечення родини. Названі компоненти лексичного значення згаданих дієслів виразно вказують також і на те, що вони мають ознаки соціолектизмів, оскільки вживалися насамперед у мовленні представників вищих соціальних верств (чи окремих людей, які вважали себе такими), що з огляду на своє родове походження, статус чи майновий стан визначали допустимі умови для укладення шлюбу своїх дітей. Саме такі епізоди описано в творах Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Т. Галіпа. А в поемі А. Міцкевича „Пан Тадеуш” один із сюжетотворчих конфліктів базується саме на такому факті, коли відмова в укладенні шлюбу через нерівний соціальний статус спричинила ворожнечу кількох родин*. У відповідному контексті А. Міцкевич уживає дієслово з цього самого гнізда. До того ж, у польській мові активно вживаються не лише дієслова й дієслівні форми та звороти, а й іменник: **uroić sobie (coś)** – вигадати, наміряти собі щось, **uroiło mu się** – йому здалося, намірялося, примарилося; **urojenie** – мрія, химера, примара; **urojony** – уявний, гаданий, позірний.

* Для змалювання обставини, коли один із небагатих шляхтичів уявив собі, що може одружитися з донькою багатого Стольника, А. Міцкевич ужив зворот **mu się uroiło** („він узяв собі в голову; йому вбилося в голову таке, про що в його стані не можна було й мріяти”). У тексті перекладу М. Рильський не зберіг дієслова **уроїтися**, а використав синонім **задумати**, чим, звичайно, трохи пом’якшив ту негативну оцінку мрій шляхтича

Українсько-польська двомовність галицького та буковинського середовища кінця XIX – початку XX ст., звичайно ж, сприяла збереженню слів цього гнізда в мовленні української інтелігенції, проте входження їх до української мови пов'язане з українсько-польською двомовністю значно давніших періодів, у які вона охоплювала ширший український мовний простір. На це вказує й паспортизація дієслова **уроїтися** в Словнику Грінченка, яка свідчить, зокрема, про його вживання на Волині.

Варто вказати також і на те, що українська лексикографія кінця XIX – XX ст., а також лексикографія періоду українізації, дозволяє чітко ідентифікувати значення слів цього гнізда через зіставлення їх зі словами німецької та російської мов, порівн.:

Дієслово в(у)роїти та слова його гнізда в українських лексикографічних джерелах кінця XIX – початку XX ст.	
Словник Желехівського	ви́рої́тися – нім. <i>ausschwärmen</i> ; при́казка ви́рої́лась (Стороженко) – <i>herausgehen u. sich verbreiten</i> (Желех., с. 85); уроє́ний – нім. <i>imaginär, erdichtet</i> (Желех., с. 1015)

Сопліці, яку виявив до них пан Стольник і яку хотів передати автор, характеризуючи стосунки героїв своєї поеми. Втім, причини, з яких М. Рильський вдався саме до такого варіанту перекладу, залишаються невідомими. Можливо, дієслово **уроїтися** сприймалося як рідкісне для української мови, а можливо – існувала й настанова уникнути, де можливо, слів, спільних із польською мовою.

Оригінальний текст
А. Міцкевича

*Między szlachtą był jeden wielki
paliwoda, Kłótnik, Jacek Soplica, zwany
Wojewoda
Przez żart; w istocie wiele znaczył w
województwie,
Bo rodzinę Sopliców miał jakby w
dowództwie
I trzystu ich kreskami **rządził wedle woli**,
Choć sam nic nie **posiadał** prócz kawalka
roli,
Szabli i wielkich wąsów od ucha do ucha
[...]
Wąsał tak wzbił się w dumę łaskawym
przyjęciem,
Że **mu się uroiło** zostać Pańskim zięciem*

(Міцк., с. 67)

Переклад М. Рильського

*Над зухами був зух. І вуси завивав до
самих аж до вух.
Пан Стольник закликав не раз його до
себе,
Бо в часи сеймиків такого саме й
треба.
Ото й трактовано у замку Вусаня по-
приятельському.
Іде було гульня,
А той Сопліца сам, уже і без
запросин,
Конем вигулькує із-за замкових сосон.
Нарешта – горе й сміх! – **задумав
зятєм стать...**
Та чи для Стольника такий був годен
зять?*

(Міцк.-Рильський, с. 382)

Словник Уманця і Спілки	рос. <i>вообразить</i> – укр. <i>уявити, ся; з'явити, ся; приміряти ся; впроїти ся; спогадати, здатися</i> (Ум. і Сп., I, с. 96)
Словник Грінченка	<i>уроїтися в голову</i> – р. <i>засесть в голове. Вроївся мені в голову Семен небіжчик</i> (НВолин. повіт) (Сл. Гр., 4, с. 352)
„Російсько-український словник” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова	рос. <i>воображать</i> – <i>уявляти, здумати (думкою), вообразить себя кем</i> – <i>пошитися в кого, здумати, що він хтось; р. воображаться, вообразиться</i> – <i>уявлятися, приміюватися, роїтися, впроїтися</i> (Тільки задрімав – <i>таке впроїлося, що аж страшно стало</i>) (РУС Кр., I, с. 104); рос. <i>засело что-то в голове</i> – укр. <i>запало щось у голову, уроїлось у голову</i> кому (РУС Кр., I, с. 175)

Словник Желехівського дозволяє помітити також і те, що слова української, польської та німецької мов виявляють подібність внутрішньої форми – образної мотивації переносного значення, порівн.: укр. *роїтися, впроїтися, в(у)рої-ти(ся)*; п. *uroić sobie (coś), uroić się*, нім. *der Schwarm* – рій, *ausschwärmen* – роїтися (про бджіл), *schwärmen* – кружляти, *schwirren* – роїтися, кружляти (про думки тощо). Такий факт може мати кілька пояснень: з одного боку, у подібності внутрішньої форми дієслів німецької, польської та української мов можна вбачати один із виявів загальнономовних номінативних універсалій; з іншого боку, це можна кваліфікувати і як семантичне калькування – для польського слова (на взірць німецького), що мало наступним етапом лексичне запозичення з польської мови – в українську. Отже, дієслово *в(у)роїти, в(у)роювати собі що; в(у)роїтися кому*, яке в сучасній українській мові практично вийшло з ужитку, належить до ряду тих багатьох слів спільного фонду української та польської мов, стосовно яких поки що не можна висловити беззастережного твердження про їх запозиченість в українській мові й кваліфікувати такі слова як полонізми. Та навіть якщо початково вони й належали до полонізмів, то згодом цілком засвоїлися в українській мові. Про це свідчать насамперед двомовні російсько-українські та українсько-російські словники. Словник Уманця і Спілки, Словник Грінченка, Словник за редакцією А. Кримського і С. Єфремова виразно доводять, що дієслова *в(у)роїти, в(у)роїтися*, ад'єктивованій дієприкметник *уроєний* були в українській мові найближчими лексичними відповідниками насамперед до таких слів російської мови, які виявляють зв'язки із церковнослов'янською мовою (рос. *возомнить, вообразить, мнимый*). Вилучення цих слів з російсько-українських словників призвело і до семантичних, і до стилістичних втрат при перекладі цих слів як окремих одиниць, так і побудованих на їхній основі зворотів російської мови *.

* У статтях „Російсько-українського словника” Академії наук Української РСР (перше видання – 1970 р., наступні – 1980, 1987 рр.) до названих слів подано такі їх українські

Тривала традиція вживання дієслів спільного фонду української та польської мов, частина з яких з'явилася внаслідок запозичень, напрямки яких не завжди вдається окреслити однозначно (з польської мови – в українську, а чи й навпаки), а також середовище, в якому співіснували німецька, польська та українська мови, створювали ґрунт для появи й функціонування в західному варіанті української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. такого типу лексичних одиниць, що їх, за термінологією Ю. Жлуктенка, можна кваліфікувати як кальки так званого *змішаного*, або *гібридного*, типу [Жлуктенко 1964, с. 61], оскільки в морфологічній структурі таких дієслів та їх дериватів поєднуються запозичені морфеми (кореневі) та питомо слов'янські (афіксальні), напр.:

ладовано – вантажено, навантажувано (порівн. *n. ladować* – класти, навантажувати; нім. *laden* – вантажити); **виладувати, виладовувати** – 1) вивантажити, 2) розрядити (напр., гармату чи іншу зброю) (порівн.: *n. wyładować*; нім. *abladen* – т. с.); **наладований** – навантажений (порівн. *n. naladowany* – 1) дієприкм. від наладувати, 2) перен. наповнений, сповнений, насичений, *naladować* – навантажити, наповнити, накласти; нім. *aufladen* – навантажувати, вантажити (вагон, товар);

льосувати – вибирати тягненням жереба (льосу) (порівн. *n. losować* – тягнути жереб, обирати тягненням жеребу; нім. *das Los werfen, losen* – кидати жеребок, *das Los* – 1) жереб, 2) лотерейний квиток, 3) доля, талан); **вильосувати** – обрати шляхом жеребкування (*n. wylosować* – 1) витягти жеребок, 2) виграти за лотерейним квитком; отримати за жеребком, *wyciągnąć los* – витягти жеребок);

нахмувати – орендувати, брати в оренду (порівн. *n. pachtować, заст.* – орендувати; нім. *pachten* – т. с.); **вонахмувати** – віддати (комусь) / взяти (від когось) в оренду (*n. wypachtować* – 1) (*копши*) віддати в оренду, 2) (*од когось*) взяти в оренду); **занахмувати** – орендувати, взяти в оренду (*n. zapachtować, заст.* – взяти в оренду); **нахмяр** – орендар (*n. pachciarz* – т. с., *pacht, іст.* – оренда); **нахмярка** – орендарка (*n. pachciarka* – т. с.);

вишрубований – збільшений, підвищений (про ціни, податки тощо) (порівн. *n. śrubować* – підбивати, піднімати (ціну), *wyśrubować* – підбити, підняти (ціну); нім. *Schrauben* – 1) загвинчувати, 2) підбивати (ціни), підвищувати (податки), 3) пишатися, чванитися);

відповідники, які лише загально відтворюють потрібне значення, проте не передають усіх його суттєвих компонентів, що найвиразніше виявляються в типових для таких слів зворотах. Самі ж звороти української мови, запропоновані для перекладу, часом виглядають громіздкими й не відповідними до вимог стислої, влучної й точної відтворення змісту слів та зворотів російської мови, порівн.: рос. *возомнить о себе (себя)* (разг.) – *загордитися, загордіти, запишатися, скласти [надто] високу думку про себе; [надто] високо думати про себе; мати [надто] високу думку про себе* (РУС, 1, с. 178); рос. *вообразить* – *уявити*, (предполагать – *ещё*) *подумать; вообразить о себе* (прост.) – *бути [надто] високої думки про себе, [надто] багато про себе думати*; разг. *заносится, високо (вгору, гордо) нестися*; рос. *вообразится* – *уявитися* (РУС, 1, с. 183); рос. *мнимый* – (воображаемый) *уявний*; (вымышленный) *вигаданий*; (кажущийся) *позірний* (РУС, 1, с. 819); рос. *вбить себе в голову* (перен., разг.) – *убити собі в голову, узяти собі на думку* (РУС, 1, с. 301); рос. *засесть в голову* (в голову) (разг.) – *запасти в голову (до голови, на думку)*; *засісти в голові (в голову)*; *утелющится в голову* (РУС, 1, с. 510).

прикітований – дієприкм. від прикітувати; прикріплений, припаяний, скріплений;
розкітуватися – відкріпитися, відстати (порівн. *n. kitować* – 1) замазувати;
 2) шпаклювати; *нім. der Kitt* – замазка, цемент; *einkitten* – закітовувати, замазувати кітом);
розлюзнити – послабити, розхитати (*n. rozluźnić* – 1) послабити, відпустити (підпруги,
 дисципліну тощо), 2) послабити, розхитати (рослину тощо), 3) *розм.* розгойдувати) *;

перешварцувати – перевезти нелегально через кордон (порівн. *n. przeszwarować*,
розм. – 1) перевезти (пронести) нелегально, контрабандним способом; 2) *перен.* протягти;
n. szwarować – 1) займатися контрабандою, 2) *перен.* протягати, проштовхувати;
нім. schwärzen – 1) намащувати ваксою, чорнити; 2) покривати кіптявою, 3) *розм.*
 провозити нелегально, контрабандним способом; *schwärzgehen* – 1) полювати без дозволу,
 2) нелегально перетинати кордон; *schwarz* – 1) чорний; 2) похмурий; 3) нелегальний) **.

Дієслова цієї групи перебувають за межами сучасного літературного вжитку.

Найвідчутніший вплив на збагачення лексики і стилістики західноукраїнської літературної мови кінця XIX – початку XX ст. справив розвиток періодичних видань і культивованих у них стилів – публіцистичного та масової інформації. У періодиці представлено й обговорювано події з найрізноманітніших сфер життя – з діяльності громадських організацій, з науки, культури, економіки, з урядового адміністрування й парламентської боротьби. Висвітлення усіх цих тем навряд чи могло відбуватися цілком відрубно від попередньої мовної практики періодичних видань. Вірогідно, що існували певні фільтраційні механізми, внаслідок чого до того зразка літературної мови, якою користувалися періодичні видання національно-демократичного напрямку, ввійшла й лексика церковнослов'янського походження. При цьому значна частина лексичних церковнослов'янizmів не мала спеціальної стилістичної функції,

* В „Етимологічному словнику української мови” подано ряд діалектних слів української мови, що належать до цього гнізда: *люз* „вільне місце; зміна варті”, *люзний* „вільний, незайнятий, незакріплений”, *люзний* „вільний”, *люзувати* „змінювати; буксувати”, *люзуватися* „розхитуватися, слабнути в зв'язку, міцності” – вони вважаються запозиченнями з польської мови, а польські *luz* „вільне місце, вільний простір між предметами; вільний час”, *luzem* „без вантажу, без обтяження; вільно”, *luźny* „вільний, незакріплений; незапряжений; без вантажу”, *luzować* „змінювати; зменшувати напруження, пускати вільно; [іти боком; буксувати]” походять від *нім. los* „вільний, слабо прикріплений або з'єднаний; відірваний” (ЕСУМ, 3, с. 324).

** У західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. вживалося дві пари слів зі значенням „нелегально перевозити через кордон” – *шварцувати* і *пачкувати*; *перешварцовувати* і *перепачковувати*. У „Словарі чужих слів” З. Кузеля і М. Чайковського їх ужито в синонімічному зіставленні: *шварцувати* – чорнити; *пачкувати* через границю (Словник Кузеля, с. 326), проте дієслово *пачкувати* мало вищий ступінь словотвірної адаптації, оскільки в тогочасній українській літературній мові вживалися похідні від нього *пачкар*, *пачковоз*, *пачкарювати* (Сл. Гр., 3, с. 104). Що ж до дієслова *шварцувати* (*n. szwarować*), то виглядає, що найвірогідніше саме воно послужило словотвірною базою для російського слова *фарцовщик* (< *шварцовщик* < *n. szwarować*), яким у радянські часи називали людину, що займалася нелегальними торговельними операціями (скуповувала товари в іноземців і перепродувала його радянським громадянам).

хоч загальне протиставлення за віссю *книжна мова / розмовно-діалектна мова* – залишалося, напр.: *боязнь* „страх, острах”, *воздух* „повітря”, *днесь* „сьогодні”, *желанє* „бажання”, *ликувати* „радіти”, *лож* „неправда”, *ложний* „оманливий”, *много* „багато”, *множество* „велика кількість” та багато ін. (див. відповідні статті в МСБ). У праці С. Смаль-Стоцького „Буковинська Русь” (1899 р.), знайдемо чимало церковнослов’янізмів, ужитих без виразних стилістичних конотацій, а радше – як данина книжній традиції, як інерція метафорично-літературного оформлення думки, напр.: іменники *вражда*, *злоба*, *невіжество*, *нужда*, *пропасть*, *погибель*; прикметники *благотворний*, *животворний*, *пагубний*; дієслова *скитатися*, *сотворити*; образні звороти *камінь преткновенія*, *обняти зором*.

Зв’язок з літературною традицією виявляється в тому, що найактивніше церковнослов’янізми вживаються в жанрі публіцистичної полеміки представників національно-демократичного руху з москвофілами, адже саме в публіцистиці церковнослов’янізми виконували здавна притаманну їм стилістичну функцію – творити патетичний колорит мовлення, напр.:

ж е л а т и „бажати”: *Желаємо славним читальникам раранецким і з нашого боку якнайліпшого успіху до розумного діла* (Б., 1895, ч. 10, с. 4);

ж е р т в е н н и к „вівтар”, перен.: *Митрополит поклав свій маєток, свій розум, свій весь вплив і своє здоров’я на жертвенник свого народу* (Б., 1895, ч. 27, с. 2);

с о т в о р и т и „створити”: *Сотворім царство щирої, сердечної, невисучої праці, зв’яжім ся в братство труду. Всі сего бажаяють: давна наша управа хоче сотворити новий можливий ґрунт для такої праці* (Б., 1907, ч. 80, с. 1).

У популярному нарисі В. Кміцикевича про Г. Сковороду відзначаємо вживання церковнослов’янізмів як синонімічних вкраплень, напр.:

к о р м и т е л ь: [Григорій Сковорода] *став ганьбити-ляяти панів-неробів за те, що живють кривою людскою та ще сьміють поневіряти та збиткувати той народ, що їх кормив та одягав, став їх ляяти за ту грубу невдячність для своїх хлібодавців та кормителів* (Кміц. 1908, с. 60);

о б н о в и т е л ь: *Хто, проте, згадувати ме з пошаною ім’я обновителя українського слова Івана Котляревського, нехай ніяк не забуває і на батька Григорія Савича Сковороду* (Кміц. 1908, с. 66).

Спадкоємність галицько-буковинських текстів кінця XIX – початку XX ст. у відтворенні піднесено-урочистої стилістики староукраїнської мови виявилася й у збагаченні словотвірних гнізд окремих церковнослов’янізмів. Так, до словотвірного гнізда дієслова *двигати*, *двигнути* входили похідні *двигатися*, *видвигнути*, *здвигнути*, *здвигненє*, *здвиг*, *піддвигнути*, *піддвигнутися*, *піддвигненє*. Лексичні значення цих слів та особливості граматичного зв’язку із залежними словами в мові буковинської періодики, історико-публіцистичних, літературозначих та художніх творів буковинських та галицьких авторів кінця XIX – початку XX ст., а також у перекладі українською мовою „Псалтиря”, здійсненому І. Пулюєм, співвідносяться з тими значеннями, які засвідчено пам’ятками староукраїнської мови, порівн.:

Одиниці словотвірного гнізда дієслова двигати , двигнути	
у пам'ятках XVI – першої половини XVII ст.	у буковинських та галицьких текстах кінця XIX – початку XX ст.
двигати <i>(що, чого)</i> (з великим зусиллям нести): тѣжар двигати (Острог; Вільна); двигати брѣмѣ ; <i>перен. (що)</i> нести, тримати на своїх плечах (про відповідальний обов'язок, справу): двигати црковъ ; // морально, духовно підтримувати: двигати духъ (СлУМ, 7, с. 198-199)	двигати – нести [Іван Франко] <i>довгі роки скріпляв нашу літературу і двигав на собі її тягар</i> (Євшан, с. 241)
двигнути, двігнути <i>перен.</i> піднести, підняти (<i>в моральному, духовному відношенні</i>); <i>(що на що)</i> спрямувати: <i>всю бо(р)боу свою на тоє дви(г)нѣлъ</i> (Острог) (СлУМ, 7, с. 199-200)	двигнути піднести (морально, духовно): <i>Отаким способом могли б ми двигнути наш нарід з материяльної нужди</i> (Б., 1895, ч. 1, с. 3); <i>..двигнути літературне життя із стадії завмирання</i> (Євшан, с. 291)
двигатися <i>д в и ж у</i> : <i>взрушаю, працу задаю</i> ; движусѣ : <i>рушаюсѣ</i> (ЛБ, с. 29); <i>перен. (перебувати в дії)</i> діяти, працювати (Острог; Київ; твори І. Вишенського; „Нягівське Євангеліє”) (СлУМ, 7, с. 199)	двигатися робити поступ, розвиватися: <i>На тім самім, як дуже звільна повстає і образуєся верства учителів на Буковині, можемо бачити, як звільна взагалі двигаєся і поступає нарід в культурі</i> (См.-Ст., с. 43); порівн.: двигненє, двигнення – поступ, розвиток: <i>Економічне наше двигненє – се одна з перших і головних задач наших</i> (Б., 1895, ч. 1, с. 3); <i>Думка керманичів студентства не перестає працювати в напрямі двигнення загалу з тої мертвої точки</i> (Євшан, с. 483)
видвигнути, выдвигнути, выдѣвинути <i>(кого з чого)</i> допомогти вибратися зі скрутного становища, витягти, врятувати: <i>Той Мономах .. вправе раменами своими з близкого оупадкѣ выдвигнѣлъ</i> (Київ, 1623)	видвигнути, видвигненє <i>перен. (з чого)</i> – підійняти, врятувати: <i>Митрополит всякі пільги давав бідним во- лоским студентам, так що кільканайцять докторів теологів видвигнено з біди і забуття</i> (Б., 1895, ч. 27, с. 2); <i>Бідного він з нужди видвигає</i> (Пс. 107:41); порівн.: <i>видвигненє з забуття</i> (Лепк., с. 537)

<p>воздвигнути, въздвигнути, въздвигнути (цсл. въздвигнути; n. dźwignąć),</p> <p>здвигнути спорудити, побудувати, звести (церкву, храм);</p> <p><i>перен.</i> (кого, що) (допомогти вибратися з певного стану) підняти, врятувати (СЛУМ, 4, с. 172)</p>	<p>здвигнути, здвигненє, здвигнення</p> <p>спорудити, звести, побудувати: <i>Щастя, Боже, Сиону по благій волі твоїй, здвигни мури Єрусалима!</i> (Пс. 51:18);</p> <p><i>У членів Рускої Бесіди було дуже мало научного позитивного знання своєї рідної і російської історії, літератури і мови, так що на нему годі було здвигнути тривку теоретичну будову, якої з неможливою силою домагалося тодішнє політичне і духове життя від Русинів</i> (См.-Ст., с. 138);</p> <p>порівн. також:</p> <p>здвигненє — 1) спорудження: <i>Кождий свідомий Українець повинен зложити хоч би який малий даток на сю патріотичну ціль, на здвигненє пам'ятника Шевченкови в головнім городі України</i> (Б., 1909, ч. 65, с. 1); 2) піднесення з упадку: <i>..класти підвалини до здвигнення культури</i> (См.-Ст., с. 32);</p> <p>здвигнення — поступ, рушення (Фр., 45, с. 561)</p>
---	--

Подібні значення відтворювалися й в інших похідних словах цього гнізда, напр.:

піддвигнути (з чого), *перен.* — визволити, підійняти, піднести: *Коли св'ященник хоче піддвигнути своїх селян з упадку, він найде на то час і спосіб, а помалу доведе до свого* (Б., 1895, ч. 48, с. 1); **піддвигнутися** — підвестися з упадку, зміцнитися: *Нарід, над упадком котрого „працювали” свої й не свої люди кількадесять літ, не піддвигне ся за два-три роки так, щоб з ним сусіди мусіли числитися* (Б., 1895, ч. 40, с. 2); **піддвигненє** (кого, чого з чого) — визволення, підняття (з низького стану розвитку, з біди, упадку і т. ін.): *Сей великодушний монарх [Йосиф II] поклав також перші підвалини до піддвигнення духовенства православного на Буковині з єго низького культурного стану* (См.-Ст., с. 48); *В належитий спосіб ужитий і усвідомлений, міг він [Іван Загуменний] принести велику поміч в праці над піддвигненєм народу з темноти і оспалости* (Борд., с. 267).

Сприятливим тлом для такого відтворення виступали співвідносні лексичні одиниці та фразеологічні звороти польської мови:

dźwigać, dźwignąć — 1) нести щось важке, тягти, підносити з натугою, **dźwigać worki** — тягати мішки; 2) *перен.* підіймати, підносити, покращувати, відновлювати, **dźwigać gospodarke** — відновлювати господарство, **dźwigać z ruin** — підіймати з руїн; **dźwigać z nędzy (z zacoiania)** — із злиднів, нужди; 3) зводити, споруджувати; **dźwigać się z choroby** — видужувати; **dźwignąć się** — 1) підійнятися (з натугою) і зрушити з місця; 2) підвестися духом, збадьоритися; фразеологізми: **dźwigać krzyż** — „нести свій хрест”; **dźwigać pięć (sześć...) krzyżyków** — „жити на світі п'ять (шість...) десятків років”; **dźwignia postępu** — *перен.* „двигун поступу, розвитку”.

Варто звернути увагу також на іменник **здвиг**, який уживався в значенні „велике урочисте зібрання людей (найчастіше – з нагоди релігійного свята або ж у дні скорботи)”, напр.:

Торжество страстного тижня і світлого Воскресення **відбуло ся** в катедрі станіславській **при великім здвизі вірних** (Б., 1895, ч. 18, с. 3);

Віче в Ваишківцях н[ад] Ч[еремошем] **відбуло ся** минулої суботи під голим небом **при значнім здвизі** народа (Б., 1907, ч. 27, с. 1);

Похорони [Теофіля Козака] **відбули ся** **при великім здвизі місцевого народу**, як також місцевої і поза-місцевої інтелігенції (Б., 1909, ч. 76, с. 2);

Незвичайна Семенова смерть спровадила на его похорон незвичайний **здвиг народу** (Борд, с. 76).

„Словник української мови” маркує слово **здвиг** – „скупчення, натовп” – як діалектне, засвідчене творами І. Франка (*здвиг народу*) (СУМ, III, с. 532), проте, як бачимо, у формулюванні його лексичного значення знижено фактичний стильовий статус цього слова в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. й не враховано тих галицько-буковинських реалій, у яких і на позначення яких це слово вживалося *.

У белетристичних творах, навіть таких, що їх написано під впливом євангелійних сюжетів, церковнослов’янізми – хоч і необхідна, та все ж – лише деталь на загальному тлі тексту, основою якого є нова й уже досконала літературна мова на народній основі. Яскравим прикладом такого тексту є переклад українською мовою новели польського письменника і знаменитого публіциста Л. Страшевича „На оливній горі”**, в якому поєднано слова і форми різних рівнів українського лексичного фонду – книжно-абстрактні, загально-вживані, суто розмовні й діалектні, а також – церковнослов’янізми ***:

Смертний, на покуси виставлений, нуряю ся в поросі. Повалений знесиліс, кличу; возьми́ть ча́шу горести́ від мене, з до́йм іть тягар спасеня́ з пліч моїх, бо отсе впаду, а з муки моєї́ життя не зацвіте; терплю, а з терпіня́ думка й охота не народить ся! Сили покидають мене!

Довкола нікого, що гідний був ночий безсонних, днів на муках проведених, болю і упокореня. Нікого... нікого!.. З тисячів вибрав я їх, полюбив наче братів, з пороку землі вирвав, любов’ю правди і добра натхнув! А они, пустих поривів повні, покинули мене!; Благословенне будь, жерело щастя одиноке. Слава Тобі, Провидіне земне! Честь Тобі,

* Утім, матеріали того ж таки „Словника української мови” давали підстави для більш повного й умотивованого лексикографічного опису іменника **здвиг**, адже при твірному дієслові **здвигати**, **здвигнути** Словник фіксує як книжне значення „будувати, зводити (дім, храм)”, також засвідчене творами західноукраїнських письменників – І. Франка, Уляни Кравченко (СУМ, III, с. 532).

** Польською мовою новелу опубліковано в Петербурзі 1895 р., а переклад – того ж таки року в газеті „Буковина”.

*** У наступних контекстах розрідженим шрифтом подано розмовні слова і звороти, виділеним курсивом – церковнослов’янізми (Л. Т.).

родителько високих почувань і благородних учинків! Честь Тобі за се, що не єм сею гадиною, що грудьми землі доторкає ся, а за троєним зубом все бажає загорнути собі на поталу, що я не єсьм тим хробоком, в собі замкненим, без любови і ненависти; сею рослиною, несвідомою свого життя, – але, що я терплю і біль чую, що н'ю розкіш надії, що в хвилях сумніву корю ся у сльозах і поросі, проклинаючи і благословляючи день родин! (Б. 1895).

Важливу стилістичну ознаку церковнослов'янізмів становить збереження традиції метафоричного вживання, в чому можна вбачати один із виявів зв'язку нової української літературної мови зі старописемними текстами. Для окремих іменників можна встановити безпосередні паралелі між їхніми типовими синтагмами в текстах кінця XIX – початку XX ст. та тими переносними значеннями, які зафіксовано у текстах XVI – першої половини XVII ст., причому – як в українській, так і в польській мовах, напр.:

Церковнослов'янізми, вживані у переносному значенні	
у пам'ятках XVI – першої половини XVII ст.	у буковинських та галицьких текстах кінця XIX – початку XX ст.
<i>беремя, беремѧ</i> – 1) вантаж, тягар, ноша, клунок; 2) повинність, обов'язки; <i>n. brzemie</i> – „т. с.”; 3) <i>перен.</i> те, що гнітить людину, тяжіє над нею (СЛУМ, 2, с. 76, „Пересопницьке Євангеліє”; пам'ятки з Острога);	<i>брем'я</i> – тягар, гніт, важка ноша: <i>Най ми зайдем в наші гірські села, де нарід стогне під бременем визиску і шахрайства</i> (Б., 1907, ч. 80, с. 1);
<i>виноградъ, виноградь, виногради, віноградъ, выноградъ</i> – 4) <i>перен.</i> віра, релігія, церква (Чернігів, „Перло...”, 1646) (СЛУМ, 4, с. 69);	<i>виноград</i> , <i>перен.</i> – поле діяльності: <i>Що потрафите, мабуть, не треба Вам сего комплименту казати. Так ото по святому писанню працювати у винограді (хоч не Христовім), згадайте мої слова і як що доладу</i> (Листи до М. К. III, с. 325, О. Маковей);
<i>забороло</i> – 1) забороло (захисні щити на мурах фортеці); 2) <i>перен.</i> захист, оборона: <i>Вы бо естароуское Земли застоупѣние заборолѧ</i> (СЛУМ, 9, с. 203, обидва значення – у Четьї 1489 р.);	<i>забороло</i> , <i>перен.</i> – перепона, перешкода, засторога; <i>забороло</i> чого – захист чому, чого: <i>Руска Бесіда вже від самого початку стала забором рускості на Буковині і культурна її праця заслуговує взагалі на повне признанє</i> (См.-Ст., с. 142);
порівн. також <i>забрало</i> (цсл. забрало) – <i>забрало, па(р)ка(н)</i> (СЛУМ, 9, с. 205, Лексис Зизанія, 1596 р.); порівн. також: <i>забрало</i> – вал, фортифікаційний мур (Белей, с. 66);	<i>забороло</i> проти чого – захист (від чого): <i>Найбільше успішним забором против надужитку власти дідичів і їх приклонників в діловодстві громади є то, що мужики мають рішачий вплив при складі заступництва громад</i> (Товариш 1908, с. 294).

Традиція метафоричного вживання іменників, пов'язана з книжною церковною культурою, в кінці XIX – на початку XX ст. актуалізувалася реаліями суспільного життя й боротьби за національне визволення українців, що спонукали залучати до цього процесу якнайширші, в тому числі – й найбільш верстви, зокрема – й селянство. Тому не дивно, що одним із найбільш актуальних публіцистичних образів стала *вдовина лепта*. Частіше цей образ реалізувався вже через окреме слово *лепта* в переносному значенні „вклад у яку-небудь спільну справу”, порівн.: *Завзиваємо* [буковинських Українців], *щоби причитилися і своєю лептою до пошанованя найбільшого Українця* <...> *Хто коли-небудь читав чи чув хоч одне вогненне слово безсмертного Кобзаря, не зможе і не сьміє відказати ся зложити єму глибокий поклін; не поскупить малої лепти* (Б., 1909, ч. 65, с. 1). Метафоричне вживання слова *лепта* могло підживлюватися з кількох джерел – з традиційно-книжного, з творів Т. Шевченка, а також – із російської мови, в якій звороти *внести свою лепту*, *малая лепта* були доволі популярні завдяки народницькій фразеології.

Церковнослов'янська мова, як необхідна в навчанні студентів-теологів, впливала й на стиль їхнього щоденного мовлення, напр.: – *Заким то станеться, – обізвав ся Самсонюк, – ми собі здвигнемо маленький, але тривкий пам'ятник в серцях буковинських дівчат і дамо вечериці! Отже, завтра до роботи, патріоти!* (Галіп, с. 76). Комунікативна настанова жартівливо-товариського спілкування реалізувалася через традиційне поєднання елементів високого (урочистого) та низького (розмовно-побутового) стилю. Його характерні зразки подав у повісті „Перші зорі” Т. Галіп., напр., у такому діалозі:

– *А я так собі думав, що він десь сидить у свого будучого тестя, як черв'як у моркві; шкода корняти**.

– *Слушино! – сказав Тухольський. – Блаженні суці черв'яками в моркві; вони-бо наситять ся, узрять жену і їх буде посада!* (Галіп, с. 1).

Церковно-книжна стилізація мовлення героїв цієї повісті – чернівецьких студентів – має яскраве гумористичне забарвлення. Книжний церковнослов'янський зворот *блаженні суці* виступає в одній синтагмі з народно-розмовним образом „черв'як в моркві”, який у підтексті містить вказівку на оманливість омріяного добробуту в родинному житті**.

В окремих випадках церковнослов'янськими могли виступати й предметом каламбурів, словесної гри – основу для цього надавала міжмовна омонімія слова книжного і слова народного, напр.: *Циль налив чарку: – Грінко, рости великий! – сказав він і хильнув. – Ова! Брр-га! – тирскав він, наливаючи Грінці. – Уважай,*

* Корняти (діал.) – рухати, чіпати, будити зі сну.

** У листі Ю. Федьковича засвідчено повний зворот, який розкриває мотивацію цього образу: *І зо мною, відай, до знаку так буде, як з тим черваком, що в хрїну свій вік збув, а вліз у моркву, та здох, як тото приповідають* (Федьк., с. 419).

милий, бо від сеї „**питки**” всі сорок святих привижаяють ся (Галіп, с. 24) *.

У популярному оповіданні В. Кміцикевича про Г. Сковороду церковно-слов'янськими **столт**, **столтотвореніє** служать не лише для відтворення колориту мовлення ченців, а й для гри слів:

*А все ж таки монахи Києво-Печерської Лаври знали і цінили великі спосібності-таланти мудреця, тож і просили єго до себе в монастир; они вговорювали єго словами: „Свята Лавра прийме тебе, як свою дитину; ти будеш **підпорою (столтом)** церкви і окрасою нашої оселі!” А на те відрік мудрець: „Ах, преподобні, досить і вас, **столтів**, у храмі Божім; не хочу я собою помножати **столтотвореніє**!” (Кміц. 1908, с. 61).*

Певними гумористичними конотаціями було наділене й слово **многонадійний** у значенні „перспективний, такий, що подає надії на успіх, на велике майбутнє” (співвідносне з рос. *многообещающий*). У повісті „Перші зорі” воно вживається з відтінком легкого гумору, іронії, напр.:

– От п'яний Пилип з конопель! Сам руснак з роду, а пристає раз до поляків, раз до волохів, і товче ся неспокійний, як Марко по пеклу.

– Не втнеш, Паньку! – глузував Опалка добродушно. – Тому пам'ятай приповідку: „коли не пиріг, то не пирожися” та й ще ту, що „що попови вільно, то дякови засі”.

– Коли в тебе сего року вродило приповідками, то й сю десь примісти: „коли теля, знай своє стійло” – кричав Грінка люто.

– А цить-бо ти, голоцюцьку! – обізвав ся Опалка. – Чи я тебе вкусив чи що?

Вмішав ся Білецький. Але єго стримав Самсонюк.

– Лиши їх! **Се диспута факультетів**. Не треба перебивати.

– А **котрий факультет**, на твою думку, **побідив**? – спитав Білецький.

– **Що ж, оба многонадійні, та ще й борють ся питоменими аргументами...**

– А **видиш, вони з нас сміють ся!** – сказав Опалка до Грінки. – *Diobus liti...liti. I* так далі!** – Він хотів виручити ся не питоменим аргументом, але латинського приповідкою, забув однак кінець її.

– Тримай ся вже руских приповідок, – кепкував Грінка. – Се тобі, може, й при проповіді колись стане в пригоді (Галіп, с. 27-28).

В іншому контексті з цієї ж повісті відтворено, як можна гадати, типову синтагму прикметника **многонадійний** – **многонадійні поповичі** (Особливо улюблений був вуйко Базиль у **многонадійних поповичів**, котрі й охрестили його *крамницю православною* (Галіп, с. 41). Можна припускати, що своєю появою це слово завдячує середовищу галицько-буковинських інтелігентів-патріотів, старше покоління яких належало переважно до духовної верстви. Відповідний стиль мала й та патріотична риторика, в якій мовилося про завдання молодого покоління в громадському житті, в релігійно-моральному вихованні, в літературі. Молодь, якій від природи властиво сприймати настанови старших із певним

* Порівн. значення дієслів укр. *пити* і церк. та рос. *пытать* – „мучити, випробовувати”; рос. *пытка* – „мука, випробування”.

** *Diobus litigantibus tertius gaudet (лат.)* – коли двоє сперечаються, третій радіє.

скепсисом, надала цьому слову гумористичних конотацій. Слово виявилось популярним і легко перейшло до сфери літератури й літературознавства*.

До жартівливо-товариського „професійного” жаргону студентів-теологів належали і фразеологізми, пов’язані з євангелійними сюжетами: – *Ага, добре, що я вас стрітив, паничі! Я власне хотів з вами попрощатися. – Справді? Стрясаси пил сего невірнього міста?* – спитав Самсонюк (Галіп, с. 39).

Висловами, стилізованими на церковнослов’янський лад, рясніють листи О. Маковея до В. Щурата:

Я такий лютий, що пером сокрушу їх на пепел і цілу Европу одним замахом розброю! (Мак., с. 546);

Поццасті мені господи оглядати Василя Щурата со женою і малими патріотами в Чернівцях (Мак., с. 548-549) **;

А ти помяни мя, єгда прийдеши в кофейню і в дом свой, такий високий, що мені аж жаль Твоїх ніг. Щиро Тобі прихильний О. Маковей (Мак., с. 552).

Окремі фразеологізми біблійного походження могли мати й амбівалентну стилістику. Так, напр., зворот *блажен* (*блаженний*) *муж* у листі О. Маковея до В. Щурата має жартівливо-гумористичні конотації: *Блажен муж, Василю, не входящ на пути старокавалерскіі, мир Тобі!* (Мак., с. 548), а в публіцистичному тексті – патетичні: *Блаженний муж не піде між лукавих – говорить наш псалом старозавітний. „Блаженний, хто йде туди і совість їх термосить”, – навчав великий сучасний поет України Франко* (Б., 1909, ч. 85, с. 1).

У 1895 р. газета „Буковина” надрукувала замітку „Свобода” о Русинах в північній Америці”, автором якої був один із буковинських священиків – отець Гр. Грушка, що емігрував до Америки й намагався зорганізувати там взаємну допомогу серед земляків-емігрантів. Текст цієї замітки надзвичайно цікавий тим,

* З подібними конотаціями вживав це слово літературознавець М. Євшан, напр.: *Василь Пачовський, поет в початках сього століття, був в Галичині поетом дуже популярним і „многонадійним”* (Євшан, с. 490). Леся Українка знаходить ще більш широке застосування для цього слова: *Перспективи ставлять мені многонадійні, тільки що маю це з півроку носити кайдани* (Л. Укр., 11, с. 104) – йдеться про перспективи швидкого одужання після операції. Як можна припускати, саме завдяки авторитетові Лесі Українки прикметник *многонадійний* включено до реєстру „Словника української мови” – з тим самим контекстом уживання, що й наведений вище (СУМ, IV, с. 766). Щоправда, маркується слово як *рідко* вживане – „те саме, що багатонадійний”. Контекст із творів П. Тичини (*Нехай заграють, заіскряться по всіх просторах України – ці юні многонадійні таланти*) – підкріплює припущення про належність слова *многонадійний* до літературознавчого дискурсу кінця XIX – початку XX ст., куди він міг перейти із патріотично-літературознавчого дискурсу другої половини XIX ст.

** У листуванні української інтелігенції фразеологічне вживання окремих церковнослов’янських зворотів має ознаки регулярності, порівн. також: *со чади* – з дітьми: *Дай, Боже, багацько це таких книжечок написати Вам у доброму здоров’ї. Моє привітання дружині со чади* (С. Єфремов до М. Коцюбинського; Листи до М. К. II, с. 304).

що в ньому високу риторичу, книжні форми слів (*читите, а не клените*) поєднано із суто розмовною фразеологією і розмовними словами (*припадково, помацати; патріоти з-поза плота*), а нагромадження експресивних синонімів (*в потопі нужди, біди, мізерії, розпуки*), неологізми складної будови (*тихо-доляро-ховці*) нагадують стиль українських полемістів кінця XVI – початку XVII ст.; зачин тексту – явне наслідування Шевченкового „І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє”, порівн.:

До моїх братів Русинів в Америці, так доброї, як і злої волі против мене, моє дружнєє посланіє. Читайте, а не клените!; Припадково помацав я за попівску кишеню тих просвітителів і спізнав, що там добра і гроша много. Тоді я став виступати проти сьвятого здирства бідного мого народу. Сьвятій в крик <...> Вибігли з своїми криками, нападами, критиками багдашкарі, тихо-доляро-ховці, тихі плейзові чудотворці, тихободії патріоти з-поза плота (Б., 1895, ч. 19, с. 3);

Хто не був в ковчезі Ноя, той пропав в потопі сьвіта; хто не буде в „Союзі”, той пропаде в потопі нужди, біди, мізерії, розпуки і нещасної смерті!.. Одна надія, одно пристановище, одинока доска спасення на непевнім морі робітничих невзгод і страйків тут в Америці єсть руский „Союз” (Б., 1895, ч. 19, с. 3).

Можна з високим ступенем вірогідності припускати, що саме мова періодичних видань і, зокрема, представлені в них тексти публіцистичного стилю виявилися своєрідним фільтром, через який відбір лексики і фразеології, пов'язаної з церковно-книжною традицією, здійснювався з огляду на нові комунікативні потреби української мови.

Частота вживання тих чи інших слів залежала, як можна припускати, від того, наскільки актуальними й частотними були ті явища, які ними позначалися. Зміст досліджуваних буковинських видань зазначеного періоду чітко виявляє, що найбільш завзятою була тоді боротьба за правду проти неправди, проти утиску національних прав українців. Отже, й до частотних належали такі іменники-церковнослов'язми й похідні від них слова, що служили для мовного вираження риторичної такої боротьби. Крім того, за вживанням таких іменників стояла давня писемна традиція, напр.:

побіда – перемога, побідник – переможець, побідитель – переможець:	
<p>побѣда : звѣтажство; побѣды, знаменїа : знаки, а(а)бо пала(т)ки вдержаного звѣта(з)ства; въ побѣдѣ павитиса : тріумфувати (ЛБ, с. 83); побѣдни (к) : звѣтажца, рыцерьъ; побѣж(д)аю : звѣтажаю, звалчѣю (ЛБ, с. 84)</p>	<p>В борбі нашої народній против чужих елементів, заливаючих наш край, не вийдемо з побідою, не витворивши економічної питомої народної противваги чужим економічним чинникам (Б., 1895, ч. 1, с. 3); Побідитель Хіни лагодить ся до нової війни, – до війни з Росією (Б., 1895, ч. 23, с. 2); Ненаситна жадоба влади і зиску є понукою промислової конкуренції, а над тим тяжить, як брудна хмара,</p>

	<i>несовісність. Кожний бере ся лии о себе, щоби не дати ся пілкнути. Слабі є жертвами борби, і звичайно найгірший, а не найліпший виходить побідником з тої борби (Товариш, 1908, с. 176)</i>
клевета – „наклеп, обмова”; клеветник – „наклепник”:	
КЛЕВЕТА : шклеветанїє, потва(р), лааньє, шмова, шлореченьє, шведництво, шкоризна; КЛЕВЕЦЬ : потварю, лгѣ; КЛЕВЕТНИКЪ : шведни(к), потварца, звадца, ошѣстѣ, лгарѣ, шмовца, шволгателѣ, шкофантѣ, дѣдко, діаволѣ (ЛБ, с. 53)	<i>Волян згадав про ріжні денунціяції та клевети (Б., 1895, ч. 8, с. 3);</i> <i>Негідні клеветники, що загубили совість і міру справедливости! (Б., 1907, ч. 95, с. 2)</i>
лож – неправда, фальш, зрадливість, брехня; ложний – неправдивий, фальшивий:	
ЛОЖ : зрадливый, шмылный. или талл ЛЖА : кламство, лганьє, баламѣтна (ЛБ, с. 58)	<i>Що на темноті і на ложих вирости бажає, се мусить завмерти (Б., 1907, ч. 78, с. 1);</i> <i>Отже нехай не лякають ся ложних поголосок в „Буковинскихъ Вѣдомостяхъ”, котрим радимо змінити свій титул на „Фальшиві Відомости” (Б., 1895, ч. 25, с. 3)</i>
обида – образа, кривда, моральні збитки:	
ШБИДА : кривда, шшкоже(н)є, неправда (ЛБ, с. 147)	<i>Публіка руска, що була тоді в соїмі, була сим до крайности обурена, бо ж і найбільше холонокровний чоловік не міг би знести такої обиди, киненої бутним волоским бароном на руский нарід (Б., 1899, ч. 44, с. 1);</i> <i>Щоб сій підлій видумці дати належну відправу, радить звісний поет і член голодуючої громади Петро Карманський оскаржити Сенкевіча о обиду (Б., 1907, ч. 58, с. 3)</i>

Щодо іменників-церковнослов'янізмів **побіда**, **клевета**, **лож**, **обида** можна стверджувати, що вже в староукраїнський період вони виступали відповідниками до таких слів „простої руської мови”, які збереглися й у сучасній українській літературній мові – **звитяга** (*звитязтво*), **обмова**, **зрада**, **кривда** (*неправда*). Проте в західноукраїнському середовищі кінця XIX – початку XX ст. на вибір церковнослов'янізмів могла вплинути настанова авторів таких текстів відмежуватися від польської мови. Так, наприклад, спільнокореневі слова **звитяга** „перемога, досягнення, успіх”; **звитяжець**, [*звитязство*] „перемога”,

звитяжця „переможець”, *звитяжний*, *звитяжницький*, [*звитяжити*] „перемогти” та ін. вважаються запозиченнями з польської мови: п. *zwyciężyć*, *zwycięstwo*, *zwycięzca*, *zwycięski*, *wycieżyć*, хоч останнє з наведених слів і виводять від *wiećdz*, спорідненого з укр. *витязь* (ЕСУМ, 2, с. 250). В усякому разі, утвердження цих слів у лексичному фонді й української, й польської мов пов’язане з періодом активних міжмовних взаємин, що відбувалися в середовищі військової козацько-шляхетської верстви впродовж XVI – XVII ст. Та в кінці XIX ст., через політичні антагонізми між українцями й поляками в Галичині, відбувся відхід від такої лексичної спадщини. Натомість актуалізувалися церковні слова, внаслідок чого в західноукраїнському варіанті літературної мови з’явилися церковнослов’янізми, що належали до спільної лексичної спадщини української та російської мов, порівн.: укр. *побіда* – п. *zwycięstwo* – рос. *победа*; укр. *обида* – п. *obraza* – рос. *обида*; укр. *лож* – п. *klamstwo* – рос. *ложь*. На підсилення активності того чи іншого слова могли впливати й висвітлення в галицьких та буковинських часописах російської тематики, й сама мова російських періодичних видань, напр.: *побіда*, *побідник* – вживалися традиційно, а *побідитель* – як стилістичний синонім – могло бути привнесене публікаціями про російсько-японську війну.

В українській літературній мові радянського періоду стосовно цих слів можна спостерегти зворотні процеси: до активно вживаних у межах певних стилів увійшли як слова, спільні з польською мовою (*звитяга*, *образа*), так і слова, спільні з російською (*побіда*, *лжа*); вживання іменника *клямство* залишилося таким фактом літературної мови та діалектного мовлення, що не знайшов відображення в „Словнику української мови”.

Активізації слів, що входять до гнізда іменника *звитяга* (*звитяжець*, *звитяжний*, *звитяжниця*, *звитяжницький*, *звитяжність*, *звитяжно*), сприяла насамперед історична тематика драматургії та прози, особливо ж – тема визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького *.

Тексти „Буковини” та інших видань кінця XIX – початку XX ст. засвідчують, що найбільш стійкими виявилися ті церковнослов’янізми, які могли прислужитися для висвітлення тем з громадського життя та ідей національного визволення й духовного оновлення, якими жила тогочасна прогресивна українська інтелігенція. Певний вплив на відповідне лексичне оточення церковнослов’янізмів, уживаних у текстах патріотичної спрямованості, могли справляти й відповідні російськомовні зразки, напр.:

* Уживання цих слів у творах І. Ле, А. Головка, І. Цюпи цілком узгоджується з їх фактичною, історичною хронологією в українській мові. Словам цього гнізда надавали перевагу й публіцисти, що працювали в газетах „Літературна Україна”, „Радянська Україна” й писали про *славних звитяжців семирічки*, *звитяжців у невтомному труді*, про *звитяжні подвиги трудівників міст і сіл* тощо. Більша функціональна гнучкість слів цього гнізда виявилася у можливості їх образного вживання (див. відповідні словникові статті в СУМ, III, с. 474-475).

мисленний – „мислений, уявний”; порівн. <i>рос. обращать свой мысленный взор</i> ; <i>п. myślowy</i> – мислений, уявний, розумовий:	
<i>Зрікши ся світа, я обертаю свій мисленний зір у рідну минувшину</i> (Галіп, <i>Думки та пісні</i> , с. 5)	
обильний – „рясний”; порівн. <i>рос. обильные плоды, обильный урожай</i>	
гобзованіє, обнліє : зроженє, обфитость : или обфитый оүрожай (ЛБ, с. 26); wbиліє : достатокъ, wbфито(сть) , богатство, нескѣдость (ЛБ, с. 147)	<i>Засіви заповідають ся добре; цукрові буряки і бараболі, котрі вже де-не-де садять, видадуть, здасть ся, меньше обильні плоди</i> (Б., 1895, ч. 25, с. 4)
скиталець – „безпритульний”; порівн. <i>рос. бездомный скиталец</i> :	
скитаясѧ : блѣкаюсѧ, тѣлаюсѧ, волочѣсѧ, wблѧ(д)жѣюсѧ (ЛБ, с. 114)	<i>Ні, так далі не може бути, коли із хліборобів не маємо стати бездомними скитальцями</i> (Б., 1895, ч. 19, с. 2)
трудженник – „людина, яка віддала багато сил і праці (труду) на загальне добро; трудівник”; порівн. <i>рос. великий труженик</i> :	
т р ѣ ж д ѣ : працѣ задаю, оүтрѣждаю; т р ѣ ж д ѣ с ѧ : працѣю (ЛБ, с. 134)	<i>Я вирвав лише кілька квіток з цілої китиці, зложеної для добра Матери Руси Є[го] Е[кселенцією] Владикою, і думаю, що се вистарчить, аби чолом вдарити перед великим трудженником і патріотом</i> (Б., 1895, ч. 30, с. 2)
погибати – „гинути”; порівн. <i>рос. погибать</i> :	
погибаю : гинѣ; погибѣю щі ѣю : гинѣмѣ (ЛБ, с. 84)	<i>Русини (і люд, і інтелігенція) упадають тілом і душею погибають, щезають</i> (Б., 1895, ч. 2, с. 4)
спасення, спасеніє – „рятунок, порятунок”; спасенний – „рятівний, вигідний, корисний для людей”; порівн. <i>рос. спасение</i> :	

<p>спасеніє: избавленіє, съхраненіє, выбавленіє (ЛБ, с. 120);</p> <p>съпасати „зберігати; дотримуватися; рятувати, виліковувати”; съпасенник „порятунок” (Белей, с. 257)</p>	<p>Доля Русинів в Росії занадто добре знана, так що ані хвилю не може заманути ся щирому Русинowi шукати в Росії спасенія для руского народу (Б., 1895, ч. 11, с. 2);</p> <p>Ледво розпочалась отся спасенна робота, так зараз найшли ся баламути, що против читалень „Рускої Бесіди” стали отворяти ніби-православні читальні лиш на то, аби бороздити пожиточній роботі, аби викликувати в селі межі людьми заколот, скаргу, незгоду (Б., 1899, ч. 33, с. 1);</p> <p>З часом поприставали до касий найгірші бувші вороги, бо виділи спасенну діяльність каси (Товариш 1908, с. 148)</p>
---	--

Зрідка можна натрапити на такі випадки, коли церковнослов'янізм, засвоєний російською мовою, вживається в періодичному виданні, а в побутовому мовленні зберігається його український синонім, засвідчений ще в староукраїнській лексикографії. Такий рідкісний випадок вдалося виявити стосовно пари **внішний** – **надворній**: у мові періодики вживається церковнослов'янізм **внішний**, а в „Автобіографії” О. Кобилянської вживається слово **знадвору** („зовні”), порівн.:

<p>внішний – „зовнішній”; <i>рос. внешний</i>; порівн.: внѣшній : надворній, зверхній, сѣгвсвѣтній або тогосвѣтній (ЛБ, с. 16)</p>	
<p>Будущий дістисець нашого культурного життя на Руси-Україні спинить ся, певно, на не одній неприродній появі, котрої не буде в силі виправдати прямим висновком з давних обставин питомих, наших внутрішних, ані вислідом самої еволюції культурних змагань наших, лише хиба зможе їх виснувати з чисто внішних впливів та вряди-годи пояснить їх хиба неблагородними прикметами одиниць з нідра нашого загалу (Б., 1899, ч. 18, с. 1)</p>	<p>В автобіографії О. Кобилянської є такі рядки:</p> <p>Без найменшого проводу в науці, без ніякої ініціативи знадвору, в мені прокинулась думка писати новели і повісті (Коб. 1963, с. 214)</p>

У мові буковинської періодики кінця XIX – початку XX ст. та в творах буковинських письменників можна виділити ряд церковнослов'янізмів, уживання яких пов'язане з опозитивними тенденціями щодо польської мови, напр.:

<p>оснувати, основувати – „заснувати, започаткувати”; основатель – „засновник”; порівн. <i>рос. основать, основатель</i>; <i>п. założyć, założyć</i></p>	
<p>основаніє: фундаментъ, вина, начало, грѣнтъ, закладъ, заложє(н)є;</p>	<p>Виринула однодушна гадка оснувати в Чернівцях осередок, відки йшли би вказівки для нашого поступованя (Звідомл., с. 7);</p>

<p>основатель : здатель; основахъ : ҃гргѣнтовалемъ; основаю : грѣнтѣю, фѣндаме(н)т закладаю (ЛБ, с. 153)</p>	<p><i>Основателі читальні прийняли гостей хлібом і солею, як руский звичай каже, а промовляв до них д. Орза (Б., 1895, ч. 5, с. 3); Основателі каси по підписували заявленя, позаплачували вписове по 2 корони і так же пай або децо на пай (Порадник, с. 13)</i></p>
<p>постигнути – „спіткати”; порівн. рос. постичь; н. pawiędzić; kraj nawiędziła powódz – „країну спіткала повінь”</p>	
<p>постижаю : догонаю, ҃хапѣю (ЛБ, с. 89)</p>	<p><i>Минушого року постигло їх кілька нещасть: неврожай, церковні реформи; латинські букви в книжках і загальний упадок сил народних (Б., 1895, ч. 2, с. 4)</i></p>
<p>торжество – урочистості, свято; порівн. рос. торжество, н. uroczystość – „свято”:</p>	
<p>торжество : згромаже(н)є посполитое, зборъ празничный, гармарокъ (ЛБ, с. 133)</p>	<p><i>Так закінчило ся торжество, котре не одну слезу отерло бідним і гідним ученикам (Б., 1895, ч. 9, с. 4)</i></p>

Як бачимо, подібна тенденція виявлялася й у більш активному, ніж у сучасній літературній мові, вживанні іменників із суфіксом **-тель** на позначення особи-діяча*: **датель** – жертводавець (МСБ, с. 92; порівн.: **датель** (цсл. *датель*) – давальник, давалець (СлУМ, 7, с. 182); **завідатель** – назва церковної посади (МСБ, с. 120); порівн. *п. zawiadowca* – т. с.); дієприкметниковий суфікс **-им** (*-ість*): **зависимість** – залежність (МСБ, с. 120); порівн. *п. zależność*, *zawisłość* – т. с.); **розпорядимість** – розпорядження; **мати до розпорядимості** – „мати у своєму розпорядженні”: *Але коли стану писати, то бігме не знаю, бо мені „старі” так голову завертають і так багато уганяють, що я маю лиш такі „віконця” до розпорядимості, як Ви в школі* (Коб. 1963, с. 527); **давати до розпорядимості** – давати до розпорядження (МСБ, с. 321); порівн. *п. rozporządzenie* – розпорядження; **mieć coś do swego rozporządzenia** – „мати щось у своєму розпорядженні”; **oddać coś do czyjegoś rozporządzenia** – „віддати щось у чиєсь розпорядження”) та ін.

Опозитивно до слів польської мови вживалися церковнослов'янізми різних частин мови: іменник **ни́дра** – надра, глиб, глибина (порівн. *n. głąb, głębia* – т. с.); дієслова та віддієслівні іменники **представити** – уявити (порівн. *n. wyobrazić* – т. с.), **у́гнетати** – пригнічувати, утискувати (порівн. *n. uciskać, gnębić* – т. с.), **удосто́вити** – засвідчити, потвердити (порівн. *n. zaświadczyć, poświadczyć* – т. с.), **удосто́вирєнє** – засвідчення, підтвердження (порівн.

* Хоч у староукраїнській мові іменникам цього словотвірного типу протиставлялися утворення на *-и* (а), напр.: *бл҃г ода тель: добродѣи*, или *доброгo даѣи* (ЛБ, с. 8), продуктивні в польській мові: *n. dawca* – дарувальник, дародавець; *ofiarodawca* – жертводавець.

n. zaświadczenie – т. с.); прислівник *зловіщо* – зловісно (порівн. *n. złowrogo* – т. с.).

Та все ж зазвичай церковнослов'янізми функціонували паралельно зі словами польської мови та з українськими синонімічними відповідниками. Їх стильове розшарування перебувало лише на початковій стадії. Паралельно з дієсловом *основати* вживалося й *заложити*, напр., *заложити шкільку овочеву* (МСБ, с. 128). Можливо, в такому слововживанні також проявлялася давня традиція, адже подібні контексти характерні й для мови Лесі Українки (порівн. у СУМ: *Ми, пане майстре, хотіли заложити всі три гончарську спілку* (Л. Укр.)*. Паралельно з іменником *зв'язь* – зв'язок (порівн. *рос. связь*) уживався й *лучність* з польського *łączność* (МСБ, с. 195; напр.: *лучність між партиями а правительством; лучність з нашими богословами вже здійснена*).

Буковинські тексти досліджуваного періоду дозволяють спостерегти й інше цікаве явище, пов'язане з церковнослов'янізмами, й полягало воно в тому, що не лише опозитивні настанови щодо польської мови, а й сама польська мова виступала чинником, який підтримував уживання церковнослов'янізмів у західноукраїнському варіанті літературної мови. Яскравим прикладом такого церковнослов'янізму є прислівник *много*, що був чи не найчастотнішим і мав гніздо похідних: *множество, многолітствіє, многолітство, многонадійний, многосторонний, замного* (порівн. *n. mnóstwo* „сила силенна”). Ці слова засвідчено у мові періодичних видань, у популярних брошурах, у листуванні письменників, у художніх творах (МСБ, с. 206-207).

Церковнослов'янізм *віче*** в мові галицько-буковинської періодики кінця XIX – початку XX ст. вживався у значенні „загальні збори товариства, громади, спілки” й розширив свою лексичну сполучуваність у називанні нових реалій***, напр.: *передвиборче віче* (*В неділю, 10 марта с. р., відбуло ся в Глибоці велике передвиборче віче* (Б., 1907, ч. 26, с. 2); *спількове віче* (*По зборах буде спількове віче. Просимо о численну участь* (Б., 1907, ч. 65, с. 3). З життя і з мови періодичних видань це слово входило й до творів художньої літератури, напр.: [Дяк Гриць] *як тільки почує, що десь там а там в околиці має відбутися віче, зараз спішить туди, бере у вічі живу участь* (Борд., с. 181). На базі

* Безособова форма на *-но* в „Словнику української мови” ілюструється текстом на історичну тему з журналу „Наука...”, 1956: *заложено, присуд. сл. Колись у давнину при закладанні будинків і міст з надією говорили: „Заложено на славу і честь”* (СУМ, III, с. 193).

** Виводиться зі *ст. сл. вѣште* „громадські збори у стародавніх слов'ян” (ЕСУМ, I, с. 407). У сучасній українській мові в називанні зборів громади віддають перевагу слову *мітинг*, запозиченому з англійської мови.

*** У поясненні слова *віче* в „Словнику чужомовних слів” у (1932 р.) відображено західноукраїнські реалії кінця XIX – початку XX ст.: *віче* – „громадські збори, мітинг у Галичині” (СЧС, с. 90). І навіть у „Словнику української мови” це значення маркується як *західне: віче* – 2) *зах., заст.* масові збори населення, мітинг (СУМ, I, с. 691; контексти з творів І. Франка та В. Стефаника).

цього значення утворилися й похідні **віче(о)вик** – „учасник віча, демонстрант”, **вічевий** – „стосовн. до віча” (*Демонстрантів привезло аж 200 поїздів, а ще більша частина їх примандрувала возами або таки пішки. Перед містом вічовики усталися були у величезну лаву і потягли на вічеву площу* (Б., 1907, ч. 69, с. 3). Співвідносні значення й похідні слово **віче** мало й у польській мові: **wiecz** – 1) мітинг, 2) *іст.* віче; **wieczowy** – 1) мітинговий, 2) вічовий; **wieczować** – брати участь у мітингу.

До інших прикладів такого ж типу належать дієслова **наклонити**, *перен.* – схилити до чогось, умовити (МСБ, с. 214; порівн. *п.* **nakłonić** – т. с.), **подобати** на кого – бути зовні подібним до когось (МСБ, с. 273; напр.: *Він був високий ростом, вищий від свого брата, але ніжно збудований, як мати. З лиця подобав також на неї* (Коб., „Земля”); порівн. *п.* **podobny** – подібний, **podobizna** – портрет, **podobieństwo** – подібність, схожість); **предвидіти** – передбачити (також інші слова цього гнізда – **предвидимий**, **предвиджений**, **предвиджено** (МСБ, с. 287; порівн. *п.* **przedwiedzieć** – т. с.); **хоронити** *перед* ким, чим, від кого, чого – оберігати, захищати, убезпечувати (МСБ, с. 391; порівн. *п.* **chronić przed niebezpieczeństwem** – „оберігати від небезпеки”; збереження відповідної семантики засвідчує неповноголосна форма цього дієслова в російській мові, а видозміну лексичного значення спостерігаємо в повноголосній формі (порівн. *рос.* **хранить і хоронить**); дієслова і віддієслівні іменники **представити** – навести (факти) (МСБ, с. 289; порівн. *п.* **przedstawić** – показати, виставити напоказ), **представлене** – представлення, подання; *п.* **przedstawienie** – т. с.); **узискати** – здобути (МСБ, с. 367; порівн. *п.* **uzyskać** – 1) дістати, здобути, **uzyskać stopień naukowy** – здобути науковий ступінь; 2) домогтися), **узискане** – здобуття (напр., освіти) (порівн. *п.* **uzysk** – т. с.).

У буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. засвідчено й такі церковнослов’янізми, які змінили або ж розвинули свої значення. До таких слів належать іменники **достойник**, **жертва**, **паства**, **лоно**, **нідро**, дієслова **ликувати**, **зискати**, порівн.:

достойникъ	
да в н е значення – „особа, що має вищий духовний стан” (Четья 1489) (СЛУМ, 8, с. 169); порівн. у „Лексиконі...” П. Беринди: достоннъ : годенъ (праведенъ); достойный : годный (ЛБ, с. 32)	н о в е значення – „світська високопоставлена особа”: <i>При вчєрашнїм прїїнятїу при дворї цїсарем і цїсарєвою були архїкнязї, архїкнягинї, найвисшї достойники двора, дипломати і аристокрація</i> (Б., 1895, ч. 27, с. 4)
жертва	
да в н е значення – „жертва Богові, яка приносилася від грошей, багатства або ж від свійських тварин”;	н о в е значення – „пожертва, матеріальна допомога, внесок” (МСБ, с. 116); <i>Кїлько такї „мужики” дали жертв на</i>

<p>порівн. у „Лексиконі...” П. Беринди:</p> <p>ж р ѣ т в а : закланіє, офѣра (ЛБ, с. 37); п р и н о с ѣ : ...тоє цю бываєт приношено ѿ вогатства, ѿ грошей. И теж жертва, зарѣзанаа офѣра (ЛБ, с. 99);</p> <p>Олтаръ, жертovníкъ, ѿфѣровникъ, мѣстце до колѣна або рѣзанаа любѣ палѣнаа офѣръ (ЛБ, с. 133)</p>	<p>„Народний Дім” або на руску бурсу? Нічого не дали; они вміють тільки горлати, обкидати щирих патріотів болотом, жадати сего й того. Але де треба самому причинити ся хоч би маленькою жертвою для народної справи, там їх нема (Б., 1895, ч. 13, с. 4);</p> <p>Комітет, зав’язаний для збираня жертв, зібрав доси 32000 зр[иньских]; <...> Якраз з тих сіл, де ділають душпастирі-Українці, нема учеників в середніх школах і не напливають ніякі жертви на добродійні цілі, як на бурси, захоронки, „Українську школу” і ин. (Звідомл., 1914, с. 55)</p>
п а с т в а	
<p>да в н і значення – „отара, овече стадо”;</p> <p>порівн. у „Лексиконі...” П. Беринди:</p> <p>п а с т в а : стадо овечєє (ЛБ, с. 80)</p>	<p>н о в е значення – „духовна опіка”;</p> <p><i>Вперед допроваджено майже до вимертя руске сьвященство, а натомість розмножено по руских парохіях волоских душпастирів, які <...> насаджують майже злочинними способами румунізацію, управляють масове національне душехватство серед повіреного їх пастві руского народу</i> (Звідомл. 1914, с. 5)</p>
л о н о	
<p>да в н і значення – „коліно, обійми, глибина”;</p> <p>порівн. у „Лексиконі...” П. Беринди:</p> <p>лоно : колѣно, ѿбатїє, а(л)бо надро (ЛБ, с. 59)</p>	<p>н о в е значення – „середовище”;</p> <p><i>Із лона Рускої Бесіди вийшла також 1879-го р. часопись Родимый Листокъ (См.-Ст., Бук. Русь, с. 150);</i></p> <p><i>З лона учительства промовляли над-уч[итель] Івасюк, <...> над[учитель] Маренчук (Б., 1907, ч. 26, с. 2);</i></p> <p><i>Пригадую, що і в лоні буковинського Січового Союзу обговорювалася ця справа</i> (Галіп, Спомини, ч. 1-2, с. 176)</p>
<p>нідро, порівн.: рос. недра, н. głąb, głębia, łono – надра, глибінь, глибина</p>	
<p>да в н і значення – „ліва або права сторона пазухи, берег, лоно, ґрунт землі”;</p> <p>порівн. у „Лексиконі...” П. Беринди:</p> <p>надро : лѣваа або праваа сторона пазѣхи, берегъ, лоно, грѣнтъ землѣ, то єсть поле, кривый кѣтъ, заломнстый кѣтъ на морн, албо на земли;</p>	<p>н о в е значення – „середовище, глибина”:</p> <p><i>Будущий дієписець нашого культурного життя на Руси-України спинить ся, певно, на не одній неприродній появі, котрої не буде в сили виправдати прямим висновком з давних обставин питомих, наших внутрішніх, ані вислідом самої еволюції культурних змагань наших, лише хіба зможе їх висувати з чисто зовнішніх</i></p>

надро в Богословіи значить сполечност истности Бнѣ з Оцемъ (ЛБ, с. 79)	впливів та вряди-годи пояснить їх хиба неблагородними прикметами одиниць з нідра нашого загалу (Б., 1899, ч. 18, с. 1)
(в)зискати, ззискати	
давні значення – „шукати, знаходити, довідуватися”	нові значення: 1) на чому. мати добрі наслідки (про справу), виграти: <i>Я гадаю, що моя справа дуже богато на тім зискала, бо сей наш радник консисторії піднімає ся боронити справи</i> (Б., 1895, ч. 7, с. 2); <i>Жадне инше мило не має в собі такої сили чищення. Коли его уживаємо, зискаємо тоді на часі, праці і грошах</i> (Товариш, 1908, рекл.); // (від чого) покращитися, мати кращий вигляд: <i>Небавом стояв богослов у міскім убраню. Правда, его вигляд від тої переміни не зискав, бо вузкий одяг лишень спиняв его рухи</i> (Галіп, с. 38); 2) кому кого. Привертати когось на чийсь бік, здобувати чинось прихильність: <i>Рік-річно, починаючи з 1904 роком, товариство [„Січ”] продукує ся перед публікою в Чернівцях і на провінції і зискує заслужені похвали</i> (Сімович, 1908, с. 529); <i>З того часу Зоня наче не та сама супроти мене. Похолодніла, стала горнутися більше до Лени. <...> Знать, не умію собі зискувати людей, як каже тітка</i> (Коб. 1962, с. 129, „Царівна”)
в зыскѣю: вынайдыю, довѣдѣюся, пытаю, ѿискѣю; в зыцѣ : пошѣкаю, шѣка(ть) вѣдѣ (ЛБ, с. 20)	[„Січ”] <i>продукує</i> ся перед публікою в Чернівцях і на провінції і сама супроти мене. Похолодніла, стала горнутися більше до Лени. <...> Знать, не умію собі зискувати людей , як каже тітка (Коб. 1962, с. 129, „Царівна”)
ликувати	
давні значення – „разом співати або танцювати”; ли кѣ : зѣстѣ а(л)бо згромаже(н)ѣ спѣвакѣвъ: любѣ грачѣвъ, или танецѣ; ли ко в а нѣ : танцѣванѣ, танец, котрого граютѣ; ли ко ст в а нѣ : танцѣванѣ, или танца справѣванѣ; ли ко ст в ѣю : танец справѣю; ли кѣю : танцѣю (ЛБ, с. 58)	нові значення – „радіти, тріумфувати, торжествувати”: <i>І небавом (12. марта 1880) змогла волоска партія національна ликувати, бо їй удалось видвигнути свого любимця на престіл митрополичий</i> (Б., 1895, ч. 27, с. 2); <i>Ще до того правительство задля якихось формальностей відкидало двічі чи тричі статuti. „Союз” ликував, а старі раді були, що, мовляв, воно якось уложить ся і що ще хто знає, чи буде нове товариство</i> (Сімович 1908, с. 522)

Джерелом семантичних перетворень церковнослов'янізмів в українській мові могла виступати й польська мова. Зокрема, типові конструкції вживання іменника **лоно** в польській мові перейшли й до галицьких та буковинських текстів кінця XIX – початку XX ст.: *n. lono* – 1) лоно, утроба, 2) надра, глибінь (землі), *w lonie* – у складі, всередині (якогось колективу, організації), *wyznaczyć ze swojego lona komisję* – виділити зі свого складу комісію. Значення й конструкції, в яких уживався іменник **лоно** (*n. lono*), перейшло й на спільний для української та російської мов церковнослов'янізм **підро** (сучасн. укр. **надро**, *с. р., надра*, *мн.*; рос. **недра**, *мн.*). До західноукраїнських текстів кінця XIX – початку XX ст. перейшло з польської мови й дієслово **вилонитися** („виникнути на певній основі, вийти з певного середовища”), утворене на базі церковнослов'янізма **лоно**, напр.:

В Чернівцях вимагаєть ся більше дружнього позиття, дружніх відносин, а всьо иньше підрядна річ. Завести жє такі відносини між півсотнею людей із ріжним вихованєм, із ріжними поглядами – неможливо. Тим-то й поясняєть ся, що в Чернівцях багато студентских товариств, деякі жє з них мають статутом приписане число членів, звичайно не більше 20. Се пізнійше (1907 р.) стало ся і з „Союзом”, число якого зросло було до того року до яких 60 чоловіка. З нього вилонило ся два товариства: „Православна Академія” і „Запороже” (МСБ, с. 52; В. Сімович);

порівн.: *n. wylonić się* – 1) з'явитися, показатися; 2) *перен.* виникнути, народитися; *wyznaczyć ze swojego lona* – виділити зі свого складу; *wylonić ze swego grona* – т. с.

Уживання церковнослов'янізмів у буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. свідчить про збереження культурно-писемних традицій української мови, пов'язаних із православною культурою та церковнослов'янською мовою як її виразником. Стилiстичні функції церковнослов'янізмів у текстах періодики, публіцистики, белетристики та популярної літератури впливали з особливостей їх функціонування у творах давньої полемічної літератури. Розвиток семантики і словотвірної структури лексики церковнослов'янського походження відбувався в умовах складної взаємодії позамовних чинників – опозитивних настанов галицької та буковинської інтелігенції до польської мови. Проте в тих випадках, коли церковнослов'янізм був відомий і польській мові й використовувався при цьому в текстах офіційно-ділового стилю, українсько-польська двомовність галицько-буковинського середовища виступала сприятливим тлом для його вживання.

З іншого боку, репертуар тих лексичних засобів, що ними послуговувалися автори й редактори буковинських періодичних видань кінця XIX – початку XX ст., свідчить про різнобіжні тенденції в їх добиранні та використанні. В них помічаємо й опозитивну налаштованість щодо польської мови – і тоді зразком для українських авторів і редакторів виступають слова російської мови, напр.:

Приклади опозитивного слововживання щодо польської мови в буковинських джерелах української мови кінця XIX – початку XX ст.			
Слово у буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст.	Слово в російській мові	Слово у польській мові	Синонім у сучасній українській літературній мові
непригідний	непригодный	nieprzydatny	непридатний
образованє образований виобразованє (набуття, здобуття освіти)	образование образованный образование	oświata wykształcony wykształcenie	освіта освічений освіта
одвічальність (<i>одвічальність</i> <i>адміністративних;</i> <i>потягнути до</i> <i>одвічальности;</i> <i>під острою</i> <i>одвічальністю</i>)	ответственность	odpowiedzialność	відповідальність
одвічальний (<i>одвічальний</i> <i>редактор часописі</i>), варіант відвічальний	ответственный	odpowiedzialny	відповідальний
движимий <i>движиме майно</i>	движимый <i>движимое</i> <i>имущество</i>	ruchomy <i>ruchomy majątek</i>	рухомий <i>рухоме майно</i>
заговор заговорець	заговор заговорщик	zmowa, spisek spiskowiec	змова змовник
оповіщенє <i>таблица оповіщень</i>	оповещение доска объявлений	ogłoszenie <i>tablica ogłoszeń</i>	оголошення <i>дошка оголошень</i>
опрокиненє	опровержение	sprostowanie	спростування
правительство	правительство	urząd	уряд
признанє	признание	uznanie	визнання , схвалення (чогось); прихильний відгук (на щось)
примінити приміненє	применить применение	zastosować, użyć zastosowanie	застосувати , використати застосування , використання
примір	пример	przykład	приклад

примірне поведене прикладний (прикладний учитель)	примерное поведение примерный, образцовый	wzorowy, przykładowy	зразкова поведінка зразковий, взірцевий
припорученс	поручение	polecenie	доручення, розпорядження
пристрій	заведение	zakład	заклад, установа
приятність	удовольствие, приятность	przyjemność	приємність
пчільний (мід пчільний) пчоловод	пчелиный пчеловод	pszczelny pszczelarz	бджолиний бджоляр, пасічник

Неважко помітити, що для сучасної української літературної мови властиві такі синонімічні відповідники західноукраїнських слів кінця XIX – початку XX ст., що їх уживання можна кваліфікувати як наслідок латентної опозитивної налаштованості щодо російської мови.

Інтерферентні явища на лексико-стилістичному рівні, представлені в буковинських текстових джерелах кінця XIX – початку XX ст., були об'єктивним наслідком історичної й культурної ситуації на західноукраїнських землях та контактування носіїв української мови з носіями інших мов. Сучасні здобутки історичної лексикографії української мови, підкріплені свідченнями писемних пам'яток, дозволяють окреслити ряд напрямів, за якими проблему германізмів, латинізмів, полонізмів, румунізмів, церковнослов'янізмів та слів, запозичених з інших мов, потрібно розглядати насамперед у контексті загальної української літературно-писемної традиції. Її спадкоємність і цілісність засвідчує той лексичний фонд, який представлено у творах українських письменників XIX – початку XX ст., незалежно від території, проте вищий ступінь щільності давніх запозичень припадає на південно-західне наріччя української мови.

До слів суто галицького чи галицько-буковинського вжитку належали такі, що були пов'язані з історичними реаліями XIX – початку XX ст., тобто, з часами панування на цих землях імперії Габсбургів. З одного боку, це були слова зі сфер офіційного життя (адміністративної, військової, освітньої). До них належали традиційні латинізми, полонізми, германізми, а також новітні для середини XIX – початку XX ст. запозичення з німецької та французької мов. Використовуючись у сфері урядово-адміністративних та політичних відносин й, відповідно, у мові тогочасної періодики, вони поступово переходили й до усного мовлення української освіченої верстви, й до текстів художнього стилю. З іншого боку, лексика суто галицько-буковинського вжитку відображала культурні інтенції місцевої української інтелігенції та її світогляд. У тексти, створювані працею інтелігентної верстви, проникали й запозичення-діалектизми – як наслідок демократизації процесів творення літературної, і слова з церковнослов'янської та російської мов – як наслідок орієнтації на російську культуру й літературу.

2. 5. 4. Лексико-семантичний рівень. Польсько-німецько-українська міжмовна інтерференція спричиняла появу в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. численних семантичних кальок – запозичення окремих (найчастіше – переносних) значень слів, адже семантичною одиницею при міжмовному контакті виступає не окреме слово, а більший семантичний комплекс – словосполучення, синтагма. В багатомовному середовищі слово запозичується, а його типові зв'язки калькуються [Биржакова, Кутина, Войнова 1972, с. 248], оскільки вони усвідомлюються як живі [ibidem, с. 265].

Семантичне калькування з польської мови спостерігаємо як у словах питомих слов'янського фонду (іменниках, прикметниках), так і в запозиченнях з неслов'янських мов (насамперед – в іменниках), напр.:

ананас, перен., ірон. – тип, суб'єкт (про людину, що своєю поведінкою наражається на іронічне, глузливе ставлення, а то й на осуд) (напр., у статті з „Буковини”: *Таким чином завдяки теророви і надужиттям виборчим .. побідила безправно мафія. <...> Бачимо там цілу китицю тих пречудових ананасів. На чолі красується п. Фрайтаг із своїм вітчимом п. Балешескулом* (Б., 1907, ч. 95, с. 2), порівн. п. **ananas** – 1) ананас (тропічна рослина і плід цієї рослини), 2), перен. тип, суб'єкт [можна припускати, що в польській мові таке значення слова *ananas* з'явилося як наслідування німецькомовних зразків];

гієна, перен. – хижак, грабіжник (*виборчі гієни сих панків платили за голоси по 20 корон* (Б., 1907, ч. 73, с. 1), порівн. п. **hiena** – 1) гієна, 2) перен. грабіжник, живолуп;

діло – твір (художній, літературний) (напр., *читати чийсь діла* – читати чийсь літературні твори (Коб. 1963, с. 469); порівн. п. **dzielo** – 1) діло, робота, 2) твір, витвір, **dziela literackie** – художні твори;

есенція – суть (*В тім лежить есенція річи* (Б., 1895, ч. 27, с. 2); *..становити саму есенцію їх життя* (Коб. 1982, с. 235); порівн. п. **esencja** – 1) есенція, концентрований розчин, 2) перен. суть;

квас – 1) кислота (*Суперфосфат ділає своїм фосфоровим квасом, що є в воді розпускатий* (Товариш 1908, с. 232).); 2) *мн. кваси*, перен. – сварки, суперечки, розбіжності (*А коли я що не дописав або недобре написав, то напишіть, панове громада, свої відмінні думки в сій переважній для буковинських Русинів справі щиро й отверто в „Буковині” задля всестороннього освітлення сего пекучого питання, що положить край непорозумінням, квасам і незгоді, які закрадають ся до нашої громади* (Б., 1907, ч. 78, с. 2); порівн. п. **kwasy** – кислота, **kwasy**, *мн.* – суперечки, непорозуміння);

келіх – чашечка, голівка квітки (*Деякі рослини замикають свої келіхи, як має бути дощ* (Товариш 1908, с. 267); порівн. п. **kielich** – 1) чарка, кубок, 2) чашечка квітки;

кожушок, перен. – верхній застиглий шар, пінка на молоці, каві тощо (*склянка кави з чистісенькою сметанкою, ще й з кожушком* (Галіп, с. 7); порівн. п. **kożuszek na mleku** – плівка, шкурка (на молоці);

лоскіт – грюкіт, тріск, шум (*Ліхтарня впала з великим лоскотом* (Б., 1895, ч. 12, с. 3); *.. Грім пробував розсаджувати гори. З таким лоскотом і гуком потрясав ними, неначеб хотів їх присилувати виступити зовсім із свого непохитного супокою* (Коб. 1977, с. 42; „Битва”); **łoskotіти** – гуркотіти, шуміти (*В млині питель лоскотить, що аж вуха сверлує* (Б., 1895, ч. 15, с. 2), порівн. п. **łoskot, łoskotac** – т. с.;

мова – промова; виступ з промовою, доповіддю (*Подавати за факт такі нісенітниці,*

як що я мою мову в суботу читав, а крім того, що ту мову мені хто иньший виробив (Б., 1895, ч. 7, с. 3; з публікації виступу депутата Є. Пігуляка); порівн. *n. mowa* – 1) мова, мовлення, 2) промова, виступ, *wygłosić mowę* – виголосити промову; *нім. die Sprache* – мова; *der Sprecher* – 1) промовець; 2) диктор; 3) спікер;

пень – стовбур дерева (*Тонкі ніжні берези попереplitалися з поважними дубами і ясними літніми ночами блистять, мов у срібло одягнені. Їх листя дрижить неспокійно, а граціозні, легко повигинані пні приманюють до себе ніжністю та білістю, мов русалки* (Коб. 1977, с. 221; „Земля”), порівн. *n. pień* – 1) стовбур дерева, 2) пенъ, пенъок, 3) колода;

письмо – 1) періодичне видання (*друковані письма виховують людей в засадах спілкових і боронять спілки перед нападами ворогів*); **письма**, *мн.* – друковані праці, літературні твори (*що там за такий хосен народові з моїх писем* (Коб. 1963, с. 542); порівн.: *n. pismo* – 1) письмо, графічні знаки, 2) почерк; 3) періодичне видання, 4) *мн.* твори, зібрання творів, друковані праці;

стопна – ставка при позичанні чи вкладанні коштів до банку, ощадної каси тощо (*стопна процентова*), порівн.: *n. stopa procentowa*;

хрестик – десяток років (*нід шестий хрестик* – на шостому десятку (років), порівн. *n. krzyżyk* – 1) хрестик, 2) *розм.* десяток років, *już mi na szósty krzyżyk poszło* – йому вже на шостий десяток пішло);

дуть – духовий (про музичний інструмент, оркестр) (*завести науку дутих інструментів*), порівн. *n. dęty* – духовий, *orkiestra dęta* – духовий оркестр;

лихий – поганий, неякісний, непридатний; погано зроблений (*лихий папір; лихий товар; лиха дорога*); порівн. *n. lichy* – 1) поганий, убогий, бідний, погано зроблений, **liche drogi** – погані дороги; 2) малий, мізерний, жалюгідний; **лихо**, *присл.* – погано, несприятливо (*Лихо стоять відносини* (Б., 1895, ч. 6, с. 1); // погано, бідно (*лихо вбраний*); порівн. *n. lichy* – погано, бідно; **lichy ubrany** – бідно вбраний;

недоварений, *перен.* – недостатньо розвинутий, незрілий (*недоварені гімназисти*), порівн. *n. niedowarzony*, *перен.* – т. с.

нестравний, *перен.* – важкий для зрозуміння, усвідомлення (*Через засипуване ученика нестраним і невідповідним кормом може школа перепинити або й задусити початки образования* (Корд. 1904, с. 8), порівн. *n. niestrawny* – 1) важкий для засвоєння (про їжу), нестраний; 2) *перен.* важкий для зрозуміння.

Подані приклади ясно засвідчують, що інтерферентні явища цього типу виникали насамперед у мовному середовищі тих верств, які були прилучені до інтелектуально-мистецької, літературно-публіцистичної, освітньої, громадсько-політичної сфер життя тощо. Проте час появи чи закріплення того чи іншого значення, яке з погляду сучасного стану української мови може сприйматися як калька зі значення цього самого слова в польській мові, далеко не в кожному випадку припадає на кінець XIX – початок XX ст. Так, наприклад, появу переносного значення „поверховий” у прикметнику **плиткий** (що мав пряме значення „мілкий, неглибокий”) можна з високим ступенем вірогідності пов’язувати саме з указаним періодом, адже це значення співвідноситься із творчими сферами життя, у яких важливу роль відіграє оцінка результатів праці й самої особистості людини, глибина її таланту й індивідуальності. Взаємини української та польської інтелігенції у літературних колах Галичини сприяли

прищепленню нового значення в семантичній структурі прикметника **плиткий** та його відтворенню й у похідному іменнику. В буковинських та галицьких джерелах кінця XIX – початку XX ст. прикметник **плиткий**, а також похідні від нього – прислівник **плитко**, іменник **плиткість** – уживалися як у прямому, так і в переносному значеннях, порівн:

плиткий – 1) мілкий, неглибокий: *Рівні поля [села Д.] пригадували б степ, якби не те, що місцями вони западають, мов знеохочені своїм положенням, творячи плиткі невеликі кітли* (Коб. 1977, с. 221; „Земля”); 2) перен. поверховий: *Читаючи такі статті, з котрих зміст і задушевні думки не інші, як отсі наведені нами, ми не можемо затаїти нашого здивованя, що у нас такі плиткі гасла можуть повставати і жити* (Б., 1895, ч. 120, с. 1); .. *Чому здрібнів дух у мужчин <...> Чому стає плиткий, поганий, самолюбний, задоволений із себе так, як би осягнув уже найвищий верх досконалості і далі не потребував сягати? <...> Чи вам не приходило на думку, що в думанні людським настав застій, що воно потребує якогось сильного порушення, щоби змінилося, віджило, але не теперішнім плитким, самолюбним життям, лиш якимсь крацим, чистішим, сильнішим!* (Коб. 1962, с. 268, „Царівна”); *Між іншим сказала би йому і те, що він занедбався „духовно”, став поверховий, плиткий, що над ним взяла верх буденщина вже наскрізь і він не зреалізує ніколи ані одної з тих ідей, котрими одушевлявся давно, коли не опреться тим впливам буденщини* (Коб. 1962, с. 356, „Царівна”); *Плитка та безідейна історія літератури* (Євшан, с. 598); порівн.: *п. płytki* – 1) мілкий, неглибокий; 2) перен. поверховий;

плиткість – поверховість: *І так розпаношуєть ся поверховність у нашої молодіжи, плиткість* (Б., 1907, ч. 151, с. 3; В. Сімович); *Треба було таки тих споминів. Не був би сам Барвінський дав доказів своєї плиткості ума, доказів, що одинокою метою його життя була кар’єра* (Євшан, с. 466);

плитко – мілко: *Стерню треба якнайскорше по зібраню збіжса плитко приорати, заволочити і переїхати тяжким перстеновим валком, щоби якнайменше води випарувало* (Товариш 1908, с. 270-271).

„Словник української мови” фіксує прикметник **плиткий** та прислівник **плитко** – як діалектні слова. Іменник **плиткість** до реєстру Словника не ввійшов. Та все ж потрібно відзначити такий важливий факт: переносне значення прикметника **плиткий** („поверховий”) ілюструється контекстом із літературознавчої праці М. Рильського: *Вони [великі митці] поборники високої правди, а не раби плиткої правдоподібності* (СУМ, VI, с. 584) – а це свідчить про збереження західноукраїнських традицій у загальноукраїнському літературознавчому дискурсі.

Інакші міркування можна подати щодо вживання прикметника **лихий** у переносному значенні „поганий, неякісний, непридатний; погано зроблений”. „Словник української мови” такого значення як окремого не фіксує. А з того факту, що це значення характерне для прикметника **лихий** у галицьких та буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст., можна припустити, що воно з’явилося внаслідок українсько-польської інтерференції, оскільки в польській мові прикметник **lichy** і дотепер уживається в значеннях „поганий”,

„бідний”, „жалюгідний”. В окремих ілюстративних контекстах, що їх подано в „Словнику української мови” до слова *лихий*, відбито специфіку його синтагматичних зв’язків у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. – здатність сполучатися з рядом таким іменників, при яких для вираження ознаки „поганий (недостатній, невідповідний, незадовільний тощо)” у східноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. вживалися інші прикметники-синоніми – *поганий, недобрий, шкідливий* та ін., напр.: *лихий* учинок – *поганий (недобрий)* учинок; *лихі* навички – *погані (шкідливі)* навички; *лихі* оцінки – *погані (низькі, незадовільні)* оцінки (порівн.: *Вона перелякалася так сильно його слів, неначе схоплена на лихім учинку* (Кобилянська); *Початкуючі диригенти вправляються в тактуванні перед дзеркалом, щоб вчасно позбутися лихих навичок* („Основи диригування”, 1961); *Іван нагадує собі ту хвилю, коли він привіз раз додому лихі оцінки* (Крушельницький) (СУМ, IV, с. 496). Ці контексти, взяті насамперед із творів західноукраїнських письменників, використано для ілюстрації семантичного відтінку „недобрий у певному відношенні; поганий”, що його подано при значенні „сповнений лиха, страждання”, відтворюваному в типових словосполученнях *лиха доля, лиха пригода, лихий замір* (СУМ, IV, с. 496). При цьому самому значенні подано й інший семантичний відтінок, який може передаватися прикметником *лихий*, – „недоброякісний, недостатній і т. ін.”, ілюстраціями до якого виступають такі речення: *Не до стида, як сорочка лиха* (Номис); – *От умре [Іван] ... бідний мій світку!.. Недоїдає ... це від лихого харчу* (Мартович) (СУМ, IV, с. 496). У цих реченнях засвідчено таку сполучуваність прикметника *лихий*, що також характеризує насамперед західноукраїнський слововжиток кінця XIX – початку XX ст. й виявляє подібні риси з польською мовою, напр.: *лиха сорочка* – бідна (блага, тонка, стара) сорочка (у прислів’ї зі збірки М. Номиса) і *лихо вбраний* – погано, бідно, нетепло вдягнений (у контексті з газети „Буковина”: *Не вважаю, що-м лихо вбраний, ходжу і взимі до моїх знайомих, котрі, дай їм Боже здоров’є, мене в лихій годині в себе перетримують* (Б., 1895, ч. 6, с. 2); порівн. н. *licho* – погано, бідно, *licho ubrany* – бідно вдягнений).

Аналіз контекстів, у яких прикметник *лихий* уживався в буковинській періодиці, а також у творах О. Кобилянської, виявляє значно ширше коло тих іменників, із якими він міг сполучатися при вираженні загального значення „поганий”, доповнюючи його різними семантичними компонентами, порівн.:

лихий інструмент – поганий, непридатний як знаряддя для певної дії, напр.: *Одного разу [Аглая] нетерпеливилася чогось в хаті; сама на себе, на матір, а найбільше на лихий інструмент, котрий що раз то ставав гірший...* (Коб. 1963, с. 55, „За ситуаціями”);

лихий крій – поганий, недобрий, неякісний; у формі Р. відм. – як сталий зворот: *лихого крою, перен.* – з прихованими недобрими намірами (про людину): *Лизуновичі, Іскаріоти, шкаралупники, мари лихого крою* родять ся з дня на день в перестрашаючім числі. *Пруть ся на чужину шукати доброго добра* (Б., 1895, ч. 11, с. 3);

лихий папір, лихий товар – поганий, низької якості: *Мусимо тут це перепросити наших вів. Читачів за лихий папір, на яким тепер „Буковина” друкує ся, бо замовлений лучший папір ще не поспів до друкарні* (Б., 1895, ч. 14, с. 4); *Кождий знає, кільки то лишає ся гроший в ріжних купців на то, аби купити усе готово, чого треба в хаті. Годують таким чином чужих людей і дістають в додатку за добрі гроші ще й лихий товар* (Товариш 1908, с. 90);

лихий настрій – поганий, невеселий, пригнічений: *Щось у дві неділі після сеї розмови вернув радник сильно підпитий додому. Доктор оповістив йому результати своєї розмови з Оленою, а внаслідок сього і внаслідок випорожнених багатьох пляшок був він у лихім настрої* (Коб. 1962, с. 66; „Людина”);

лихий усміх – недобрий, кривий, зловтішний: *Лист дрижав у моїй руці під час читання. Опісля зім’яла я його в пилку і штурнула далеко від себе, при чім лихий усміх заграв на моїх устах* (Коб. 1962, с. 300; „Царівна”);

лихий учинок – недобрий, негідний; такий, який викликає осуд: *Пані Марко обняла була його, і в тій поставі застала я їх. Побачивши мене, освободився хутко з рук матері, мовби його зловили на лихім учинку або мовби соромився, що його побачив хто „м’яким”* (Коб. 1962, с. 287; „Царівна”);

лиха дорога – погана, мало придатна для їзди: *Там мав дуже добрий млин бути, що молов в деяких днях для бідних дурно. Дорога туди мала бути лиха, і тому молов мельник вже і дурно, щоб люди в його млин приходили* (Коб. 1977, с. 75-76; „Некультурна”); порівн. н. *liche drogi* – погані (погано зроблені) дороги;

лихе зерно – погане, недобре, з низькою схожістю, з недостатніми відтворювальними властивостями: *Недбале приготоване зерна на засів наражує господаря на великі страти, багато лихого зерна не сходить, поля покривають ся бур’янами, політки з кожним роком є менші, збіжжє вироджуєть ся* (Товариш 1908, с. 248);

лихі наслідки – погані, шкідливі: *Щоби само средство викликувало які лихі наслідки в організмі, сего не могли бесідники запримітити* (Б., 1895, ч. 15, с. 3);

лихі обставини – погані, несприятливі: *Лихі обставини не посприяли зреалізувати отсю умову* (Б., 1895, ч. 13, с. 2); *Той її швагер мав далеко від міста кільканадцять фальчів поля з обійстям, і теє хотіла пані радникова за порадою Олени взяти в оренду, бо не знала іншого виходу з лихих обставин* (Коб. 1962, с. 80; „Людина”).

Отже, буковинські джерела кінця XIX – початку XX ст. засвідчують, що семантичні компоненти „недобрий у певному відношенні; поганий” та „недоброякісний, недостатній і т. ін.”, подані в „Словнику української мови”, мали регулярне й насправді більш різноманітне відтворення, аніж це подано в Словнику. Зміст контекстів дозволяє стверджувати, що в лексико-семантичній структурі прикметника **лихий** ці компоненти утворили окремі значення і навряд чи їх доцільно підпорядковувати до значення „сповнений лиха, страждання”, як це зроблено в „Словнику української мови”. Що ж до природи цих значень, то, з одного боку, їх можна кваліфікувати як семантичні кальки з польської мови, проте, з іншого боку, не можна виключити і взаємно-паралельного розвитку семантичної структури прикметника **лихий**, що відбувався впродовж попередніх періодів історії української та польської мов, адже відповідні спільні значення знаходимо не лише в західноукраїнських

письменників *. Проте в сучасній українській літературній мові ці значення вже не відтворюються.

Втрату окремих значень спостерігаємо й у лексико-семантичній структурі іншої пари слів – прикметника *острий* та прислівника *остро*. „Словник української мови” маркує ці слова як *застарілі, діалектні* фонетичні форми прикметника *гострий* та прислівника *гостро* – без спеціального формулювання лексичного значення при тих контекстах, які ілюструють уживання таких форм (СУМ, V, с. 789, с. 790). Невідповідність маркування прикметника випливає із самих ілюстративних контекстів, адже в один ряд авторів, які вживали *застаріле* й *діалектне* слово, – потрапили письменники, біографічно пов’язані з різними діалектами, – Т. Шевченко, С. Руданський, М. Коцюбинський, І. Франко. Контекст із твору І. Франка вирізняється тим, що передає специфічно західноукраїнське вживання слова *острий* у значенні „суворий, різкий”: *Остра і різка була бесіда Максимова* (СУМ, V, с. 789). До прислівника *остро* в „Словнику української мови” подано лише два контексти: один із них ілюструє його загальноновживане значення (*Ой ковалю, ковалику, підкуй коня остро, Ой най сяду та поїду до дівчини просто* („Коломийки”), а другий – з творів І. Франка – більш характерний для західноукраїнського мовлення (– *Що тут везеш на возі? – затитав він остро*). У цьому контексті прислівник *остро* вживається в значенні „суворо”, хоч воно й не має спеціального тлумачення.

Сполучуваність прикметника *острий* та прислівника *остро*, що її виявляють галицькі та буковинські текстові джерела кінця XIX – початку XX ст., виявляє, з одного боку, ті загальноукраїнські значення цих слів, які передаються фонетичними варіантами *гострий, гостро* – нормативними в сучасній українській літературній мові, а з другого боку – в сполучуваності форм *острий,*

* Прикметним із цього погляду можна вважати факт уживання прикметника *лихий* у значеннях „недобрий, невеселий” (*лихий гумор*); „поганий, несприятливий” (*лихі умови*); „недобрий, шкідливий, небезпечний” (*лихий слід*), „поганий; неякісно, недосконало виконаний” (*лихий переклад*); „недобрий, негідний; такий, який викликає осуд” (*лиха слава*); „поганий, незадовільний; нездоровий, слабкий” (*лихий стан*) у прозових творах та листах Лесі Українки, що близько передають індивідуальне живе мовлення письменниці, напр.: *В таку неgodу баронеса була в „лихім гуморі” <...>. В такі днини її нічим не можна було загодити* (Л. Укр., 7, с. 80; „Жаль”); *Я перейшла в іншу, гіршу трупу, на лихіші умови, аби виїхати з того міста* (Л. Укр., 7, с. 265; „Розмова”); *Я так би хотіла Вас ще здоровим побачити, що не трачу сії надії. Ви, дядько і я – всі неначе в лихий слід уступили від якого часу, як то ми виступимо з нього?* (Л. Укр., 10, с. 134; з листа до М. Павлика); *Чи Ви читали „Безвиглядність соціальної демократії” в „Правді”?* *Лихий переклад* (Л. Укр., 10, с. 161; з листа до М. Драгоманова); *Живемо ми гаразд, ніхто в нас нічого не вкрав і нічим не зобидив, люди до нас добре відносяться, лихої слави ми не набираємось, а хіба доброї потрошку* (Л. Укр., 10, с. 190; з листа до матері); *Але ти вір мені, що я зовсім не в лихому стані, а тільки для Лілиного та трохи й для свого спокою хотіла вияснити, від чого, власне, у мене болять руки* (Л. Укр., 10, с. 207; з листа до матері) та ін.

остро спостерігаємо ознаки семантичного калькування з польської та німецької мов. У кожній із трьох зіставляваних мов прикметник (як і прислівник) має розгалужену й дуже подібну лексико-семантичну структуру, що базується на прямому номінативному значенні „який має колючий кінець або ріжучий край; здатний колоти або різати” (СУМ, II, с. 144), проте в окремих лексико-семантичних варіантах спостерігаємо відмінність семантичних компонентів, порівн.:

укр. **гострий** – 1) який має колючий кінець або ріжучий край; здатний колоти або різати; 2) який звужується, витягується на кінці; 3) який добре сприймає що-небудь; тонкий, проникливий; допитливий; 4) який діє рішуче, різко і грубо; 5) сповнений дотепу; влучний, дошкульний; 6) який сильно діє на органи чуття (нюх, смак, зір, слух і т. ін.); 7) з великою кількістю солі, прянощів, спецій (про їжу); 8) який надзвичайно сильно виявляється (про почуття); 9) який проходить або розвивається надзвичайно сильно; напружений тощо;

п. **ostrý** – 1) гострий, 2) стрімкий, 3) рвучкий, швидкий, 4) чіткий, виразний, рельєфний; який виділяється на тлі чогось; 5) різкий, суворий та ін.

нім. **scharf** – 1) гострий (про ніж), 2) різкий, чіткий, ясний, виразний; 3) сильний, різкий, пронизливий, **scharfe Luft** – холодне повітря; 4) їдкий, гострий; 6) сильний, радикальний; 7) суворий; 8) рішучий, категоричний.

У мові буковинських періодичних видань кінця XIX – початку XX ст., а також у творах західноукраїнських письменників О. Кобилянської та І. Франка вживаються такі словосполучення прикметника **острий** та прислівника **остро**, які не дозволяють цілком ототожнювати значення цих форм зі значеннями форм **гострий**, **гостро** – як це зроблено в „Словнику української мови”. Адже поряд зі звичним для сучасного носія української мови словосполученням **остре** (**гостре**) **слово** доволі часто трапляються такі словосполучення, які не характерні для сучасної української літературної мови і незвичні для її сучасних носіїв. Саме в цих незвичних словосполученнях маємо текстове задокументування явищ семантичної інтерференції – ототожнення семантичної структури та сполучуваності слова спільного фонду української та польської мов, на яке накладалися й значення відповідного слова в німецькій мові, порівн.:

остре (гостре) слово – дошкульне слово: *Щоби не стратити й одного острого слова з упреків жіночих, не відповідав звичайно Ярема нічо, а записував тільки все якнайстаранніше. Та диво, вимівки Оксанині ставали що раз, то коротші* (Б., 1895, ч. 8, с. 2); *Весь сойм і талерії прийняли гострі слова маршалка бурею оплесків, а засліплений наймит ворогів руского народу замовк серед окликів „стид” і „ганьба”* (Б., 1895, ч. 5, с. 2);

остра зима – сувора, холодна зима із сильними морозами: *Осінні засіви перетримали досить добре остру зиму, хоч тиєниця трохи потерпіла на перезимованю* (Б., 1895, ч. 25, с. 4); **остре зимно** – сильний холод: *Західні вітри приносять дощ, північні остре зимно, полудневі і східні – сухе і тепле верем’я* (Товариш 1908, с. 268); порівн.: п. **ostra zima** – сувора, холодна зима; **ostrý wiatr** – пронизливий вітер; нім. **Scharf** – сильний, різкий, пронизливий, **scharfe Luft** – холодне повітря;

остра нагана – сувора догана: *Знані випадки, що волоскі питомці чинно зневажали руских семінаристів за то, що сі жсадали в семінарії руских часописий або книжок, а за то, що сьпівали по-руски при службі божій, дістали від ректора семінарії остру нагану* (Б., 1895, ч. 6, с. 2); **під острою одвічально(і)стю** – під суворою відповідальністю: *Заведено невідмінно до нового 1896 р. Усі написи на двірцях, шляхах, оповістках і т. п. в трех мовах, то єсть рускій, польскій і німецкій, і то під острою одвічальністю* (Б., 1895, ч. 157, с. 3); порівн. *п. ostra nagana*; нім. *scharf* – суворий; рішучий, категоричний;

острі набойі, мн. – сильні, влучні; такі, які влучають у ціль: *В ті хибні думки треба стріляти з „армат” острими набоями, бо они підривають ґрунт иньийй народній роботі!* (Б., 1895, ч. 11, с. 3); порівн. *п. ostry strzał* – сильний удар; нім. *scharf* – сильний, радикальний;

виступати остро проти чого – виступати суворо, вимогливо, різко, категорично: *Друге розпорядженє наказує плекати національну терпимість і виступає остро против всяких заходів і змагань, викликающих між учениками ріжних народностий ненависть* (Б., 1895, ч. 11, с. 4); **напасти остро** на кого, що – виступити гостро, рішучо, радикально (проти кого, чого); *Досить остро напали одні на других в справі закона о надзорі над споживними товарами. Селяни голосували за тим законом, бо він хоронив їх продукцію від міських фальсифікатів, а робітники голосували против* (Товариш 1908, с. 94);

замаркувати острійше що – визначити більш виразно, чітко: *І так жсадають буковинські послї: усуненя дотеперішних несправедливостей зглядом православних буковинських Русинів на поли церковнім, а радикальна група замаркувала острійше слїдуючі постуляти: 1. Признанє права голосованя жєнщинам для всіх репрезентативних і законодатних тіл; 2. Однорічна служба при войску; 3. Увільненє школи від впливу церкви; 4. Розділ церкви від держави; 5. Примусове вивласненє землі на користь безземельних* (Б., 1907, ч. 74, с. 2);

наказувати остро у сполуч. з інф. і кому – наказувати виразно, категорично: *Перепрошую Вас дуже, що не всі тердани суть однакової довгості, себто 14 cent., – однак робітницї декотрих тих взірців не могли поняти, що то треба коротеньких куснів, хоч я давала пожадану міру і наказувала остро не робити довших, та се не помагало нічо* (Коб. 1963, с. 265);

поступати острійше з ким – ставитися суворіше, з більшою вимогливістю (до кого): *Вчитель буде домагати ся від більш талановитих докладнійшого знаня, від слабших меньше докладного, такого, на який стати їхніми силами. Випитуючи, учитель поступати ме із талановитійшими острійше, слабшим буде помагати* (Канюк 1911, с. 91); порівн.: **держати остро** кого – ставитися суворо (до кого), суворо поводитися (з ким): *Стальський держав хлопчика остро, не стільки вчив, скільки бив, штуркав і всякими способами карав його* (Фр. 1973, 3, с. 381; „Перехресні стежки”); *п. ostro trzymać kogo* – суворо поводитися (з ким), тримати в шорах (кого).

Семантичний компонент „суворий у поведженні, розмові / суворо поводитися, розмовляти (з кимось); суворий у ставленні / суворо ставитися (до когось)” відтворюється й в іменнику, похідному від прикметника, і в іменниках, похідних від дієслівних основ, порівн.:

острота – суворість, доскіпливість: *Таким чином, була її будучність обмежена на працю рук, неустанный пострах перед матір’ю і остротою брата* (Коб. 1977, с. 277);

„Земля”); порівн. *n. ostrość* – 1) гострота, загострення, 2) виразність, окресленість, 3) суворість, доскіпливість;

заострене приписів – введення більш жорстких, суворих приписів, вимог: *Також прийнято внесення посла бар. Капрого, щоби зарадити вихиснованю робітників через заострене приписів щодо посередників, котрі займають ся достарчуванєм робітників* (Б., 1895, ч. 5, с. 2); **обострене закона** – введення до закону більш жорстких, суворих вимог: *Дальше домагає ся більшої помочи для околиць Галичини, навіщених елементарними нещастями, обострення закона о лихві, примусового обезпечення і поступенного переказуваня нотарияльних агенд судам* (Б., 1907, ч. 80, с. 1); порівн. *рос. ужесточение требований закона*.

Калькування значень слів німецької мови спостерігаємо в сполучуваності й, відповідно, у значеннях таких іменників української мови:

висота – обсяг, розмір, величина грошової суми (напр., *висота плаченого податку; висота виміру кари* („штрафу”)); порівн. *нім. die Höhe* – величина, розмір; *die Lohnhöhe* – величина заробітної плати;

город – сад, парк (напр., у листах О. Кобилянської це значення засвідчене в таких контекстах: *Напишіть, коли Ви знов будете в Чернівцях. Може, тогди зможемо німці трохи до городу на прохід* (Коб. 1982, с. 251); *В нас є тут величезний народний город – і я до нього їду* (Коб. 1982, с. 262); порівн.: *нім. der Garten* – сад, *der Gemüsegarten* – город, *zoologischer Garten* – зоопарк; можливо, що й слово **городчик** у значенні „дитячий садок” також належить до семантичних кальок (порівн., напр.: *Треба ще згадати про діточі захистки (захоронки), діточі городчики* (фреблівські школи), *сирітські дома, дома поправи, заклади для сліпих і глухонімих і т. д. Всі вони є також почасти науковими закладами* (Канюк 1911, с. 103);

дружина – театральна труппа, колектив (*аматорська театральна дружина; вистави української дружини*)*; порівн.: *нім. die Truppe* – 1) театральна труппа; 2) військова частина, загін (порівн. *укр. дружина* – військо).

Проте семантичних кальок з німецької мови значно менше, ніж з польської,

* Це значення було регулярно відтворюваним не лише в мові галицько-буковинської періодики кінця XIX – початку XX ст. (див. МСБ, с. 110), а й в інших тогочасних виданнях порівн.: *нім. die Truppe* – **дружина** (акторів), *truppen, pl.* – „військо, потуги” (Сл. Км., с. 510). До того ж, слово мало своє чітко закріплене місце в тематичній групі назв на позначення спільнот різного роду: *нім. Gesellschaft* – *суспільність, товариство* (наукове, безпеки); **дружина** (театральна, акторська); *громада, спілка* (купецька, акційна); *артіль, братство* (церковне); *компанія* (зла) (Сл. Кміц., с. 215). Слово **дружина** у значенні „театральна труппа, колектив” знайдемо в одній зі статей Лесі Українки на тему театального життя: *Ми хочемо, щоб театр і у нас, як у інших народів, розширював наш розумовий виднокруг, освітлював ті питання, що турбують душу інтелігента наших часів. А замість того наші театральні дружини показують нам п'єси, в яких здебільшого малюється саме селянське життя* (Л. Укр., 8, с. 268). У такому слововживанні можна вбачати західноукраїнський вплив на вибір тих лексичних засобів, що ними східноукраїнські культурні діячі послуговувалися при висвітленні тем, які мали краще текстове опрацювання саме в західноукраїнських друкованих виданнях. „Словник української мови” цього факту не фіксує.

що свідчить про переважний вплив українсько-польської двомовності та мови польських друкованих видань на розвиток семантичної структури окремих іменників, прикметників і прислівників у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. *

Українсько-польська двомовність виявилася переважним чинником й у розвитку семантичної структури дієслів. Семантичне калькування з польської мови найчастіше відбувалося у префіксальних дериватах. Воно впливало насамперед із загальної семантичної властивості дієслівних префіксів, що полягає в накладанні на твірну дієслівну основу сітки потенційних валентних відгалужень, які реалізуються в процесах вторинної номінації відповідно до розширення кола позначуваних денотатів і збагачення концептуального рівня мовної свідомості. Спільною основою всіх мов є позамовне поняття когнітивно-семантичного континууму [Кочерган 1996, с. 11]. У разі, коли на цю основу накладалося усвідомлення окремішньої семантики префікса в структурі лексичної семантики дієслова, це породжувало явище семантичної інтерференції як природного наслідку співтериторіального розвитку кількох мов, в даному разі – української, польської, німецької, та взаємин носіїв цих мов.

Семантичними кальками з німецької мови слід вважати такі значення дієслів української та польської мов, які позначали реалії офіційно-ділової сфери й відтворювалися в мовленні носіїв двох чи й трьох мов, напр.:

укр. *zawiesumu* – відкласти, призупинити; н. *zawiesić* – 1) завісити, повісити; 2) відкласти виконання чогось, призупинити, *zawiesić na gwoździu* – відкласти, покинути

* Один із цікавих випадків семантичного калькування пов'язаний зі словом *гривна(я)*, відомим іще з часів Київської Русі. У праці В. Русанівського „Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов” зазначається, що „в Київській Русі слово *гривьна* здавна вживалося в значенні грошової одиниці” і що саме Русь „могла бути джерелом поширення цього слова у значенні „грошова одиниця” в інших слов'янських народів” [Русанівський 1985, с. 193]. У польській мові слово *grzywna* набуло згодом значення „штраф” – й у такому ж значенні в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., зокрема в текстах офіційно-ділового стилю, вживалося й українське *гривна* (див. МСБ, с. 86). На це слово та його значення звернув увагу й Б. Ажнюк, коли досліджував сучасні особливості мови української діаспори: „архаїчне нині значення слова *гривна* „штраф” зустрічаємо тільки в одній з лексикографічних пам'яток минулого століття” (Пискунов Ф. Словник живої народної, письмової і актової мови руських югівщан Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії. – К., 1875) та в діаспорному вжитку; <...> На певному етапі розвитку нашої мови це слово могло б увійти до нормативного українського лексикону, однак після запровадження в Україні гривні як основної грошової одиниці його шанси видаються сумнівними” [Ажнюк 1999, с. 307]. Отже, семантичний полонізм – слово *гривна* у значенні „штраф” – є одним із прикладів взаємозбагачувального розвитку семантичної структури слів з архаїчних шарів лексики слов'янських мов. І за певних умов це значення могло узвичаїтися не лише як західноукраїнське, а також – і як загальноукраїнське. Проте, як це часто трапляється із лексичною семантикою, вирішальну роль у таких моментах можуть відігравати не суто лінгвальні чи соціолінгвальні, а політико-лінгвальні чинники.

якусь справу (порівн. *укр. завішувє, н. zawieszenie* – призупинення, відкладення терміну чогось, *нім. die Schwebe* – перебування у підвішаному стані, *das bleibt in Schwebe* – це залишається невирішеним („перебуває у підвішаному стані”); *укр. непеїти, н. przejść* – пройти, бути ухваленим (про пропозицію), *нім. vorwärtsgehen* – досягати успіху (буквально – „іти вперед, пройти, перейти”); *укр. перенасити* – 1) зазнати поразки, програти вибори, 2) не скласти іспитів; *н. przepaść, нім. durchfallen, розм.* – провалитися на іспитах; *укр. розписати вибори, н. rozpisać wybory, нім. die Wahlen ausschreiben* – призначити вибори; *укр. відкинути* (просьбу), *нім. verwerfen* – відхилити (прохання); *укр. підперти* (резолуцію) – підтримати, *нім. unterstützen* – підтримати; *укр. віддати суд* – висловити свою думку, скласти оцінку, *нім. ein Urteil abgeben* – зробити відгук, прорецензувати; *укр. ставити внесенє, н. stawiać wniosek, нім. einen Antrag stellen* – вносити пропозицію; *укр. уділяти відомість, н. udzielić wiadomości, нім. Informationen etc. Urteilen* – надавати інформацію, відомості; *укр. обсадити міністерства* – призначити урядовців на міністерські посади, *н. obsadzić* – призначити на посаду, укомплектувати штати працівників, *нім. ministerien etc. besetzen* – т. с.; *укр. витягнути консеквенції* – зробити висновки; *н. wyciągnąć konsekwencje, нім. die Konsequenzen ziehen* – т. с.; *укр. відтягнути, нім. abziehen* – відняти, вирахувати; *укр. витрутити і відтрутити* – вирахувати, *укр. відтрученє* – вирахування, вилучення із загальної суми коштів; порівн. *н. wytrącić* – 1) вибити, виштовхнути, 2) вирахувати.

Дієслова такого типу наведено у збірнику праць П. Одарченка „Про культуру української мови”, зокрема – в статтях про особливості мовлення українців з діаспори в США та в Канаді. П. Одарченко навів список полонізмів, що, на його думку, виникли в мовному середовищі діаспори й негативно впливають на культуру української мови, напр.: *вигасати* – минати, закінчуватися (про термін, чинність чогось); *виносити* – дорівнювати (про суму, грошову вартість чогось); *випосаджувати* – наділяти, обладнувати, устатковувати; *втішатися пошаною* – мати пошану; *завісити* – призупинити виконання, чинність чогось; *заповідати* – попередньо оголошувати, повідомляти; *обсадити кафедру* – призначити завідувача кафедри; *перенасити* – не здобути перемоги на виборах та ін. За нашими спостереженнями, ці дієслова є частиною збереженого лексику галицько-буковинського койне середини XIX – початку XX ст. Істотним чинником його формування була, як відомо, українсько-польська двомовність міських верств, а також кількомовна компетентність української освіченої (інтелігентної) верстви. Симетричне вирівнювання (урівноваження) семантичної структури дієслів та віддієслівних іменників української та польської мов на підставі однакових прямих номінативних значеннях цих слів (оскільки вони належали до спільнослов’янського фонду), було одним із найбільш помітних інтерферентних явищ на лексико-семантичному рівні. Проте його підґрунтя й причини далеко не в кожному випадку можна пов’язувати з новим періодом розвитку української літературної мови від кінця XVIII ст. й, зокрема – з галицько-буковинськими реаліями кінця XIX – початку XX ст.

Вирівнювання семантичної структури дієслів української та польської мов мало в західноукраїнському мовному середовищі тривалу, кількасотлітню традицію. І базою для такого семантичного вирівнювання виступала насамперед

подібна морфологічна форма дієслів української та польської мов, зафіксована ще в пам'ятках староукраїнської доби. Так, наприклад, дієслово **приневолити** як морфологічна і семантична одиниця засвідчене ще в українських грамотах XIV – XV ст. з території Волині (напр.: а гостѧ не приневолити, но куда *хочеть* туды *пойдеть* [Русанівський 1971, с. 57]. Свою форму і семантику це дієслово зберегло й упродовж кількох наступних століть, що засвідчують як східноукраїнські, так і західноукраїнські джерела XIX – початку XX ст., напр.:

приневолювати – змушувати: *Стояло між иньшими і се на перепоні, що в перших початках замало було серед рускої суспільности на Буковині щирих людей з твердим нескалним характером, правдивих патріотів, що могли б одушевити загаль і своєю чистою, як слеза, думкою і щирою працею **приневолити** всіх піти вслід за собою* (См.-Ст., с. 138; „Буковинська Русь”); *Він [Сава] не дуже охочий до праці, але хто має вам помагати? Ви мусите його **приневолювати** до роботи, бо він забагато ходить по селі* (Коб. 1977, с. 261; „Земля”); *В нижніх клясах відповіди хором мають ще й иньше значінє: вони **приневолюють** неуважного до уваги, несмільливій дитині додають відваги, а всі ученики вправляють ся у поправнім вислові* (Канюк 1911, с. 78); *Абсолютні вимоги професорів у вищих клясах, щоби переклад був поданий в дусі і стилі німецької мови, **приневолюють** учеників до уживання т. зв. недозволених способів, як друкованих перекладів, заміток між стрічками і т. п.* (Кордуба 1904, с. 12);

У реєстрі „Словника української мови” подано такі слова і форми: *приневолений*, *розм.* – 1) дієприкм. пас. мин. ч. до *приневолити* (ілюстр. контексти з творів П. Куліша, О. Донченка); 2) те саме, що *змушений* (ілюстр. контексти з творів М. Коцюбинського, П. Тичини); *приневолення*, *розм.* – дія за знач. *приневолити* (без іл.) (СУМ, VII, с. 688); *приневолювати*, *розм.* – 1) змушувати кого-небудь робити щось проти його волі (ілюстр. контексти з творів М. Старицького, І. Франка, Г. Григоренка); // *до чого*. змушувати дотримуватися чого-небудь (ілюстр. контекст із творів О. Стороженка та ін.); // *у сполуч. із словом себе* – зусиллям волі змушувати себе робити що-небудь (ілюстр. контекст із творів А. Кримського); 2) спонукати когось до певної дії, способу поведінки, викликати певне відношення до чого-небудь (ілюстр. контексти з творів І. Франка, Л. Яновської, Г. Хоткевича (СУМ, VII, с. 688-689).

Дієслово **приневолити** виявляє семантичну тотожність і певну морфологічну спорідненість із польським дієсловом **zniewolić**. При цьому варто вказати, що у творах саме східноукраїнських письменників – П. Куліша та О. Стороженка – дієслово **приневолити** вживається для відтворення середовища тієї історичної соціальної верстви, що до неї еволюціонувала військова верства феодальних часів, яка в XIV – XV ст. писала грамоти і вживала поміж іншими словами і це дієслово (порівн.: *Багато з них [козаків] до підданства старостам і державцям **приневолено*** (П. Куліш); *Пан Пулявський на вербував полк шляхти і насунув у чигиринське староство силою **приневолювать** народ до унії* (Стороженко). Вживання цього дієслова було важливим елементом синонімічної системи староукраїнської мови, адже **приневолювати** і запозичене з німецької мови **змушувати** виступали семантичними еквівалентами до церковнослов'янського **вынуждать** (збереженого в сучасній російській мові).

Спільним для української та польської мов був і словотвірний тип дієслів із суфіксом *-ува- (-ова-)*, який уже в староукраїнській мові, як і в інших слов'янських мовах, оформляв „запозичені іншомовні дієслова або на основі запозичених іншомовних імен творив слов'янські дієслова (напр., *голдovati* < польськ. *holdować* < нім. *hold*; *фалиювати* < польськ. *falszować* < нім. *falsch* < лат. *falsus*) [Русанівський 1971, с. 66; Гумецька 1958, с. 210]. На підставі ґрунтовного дослідження морфологічної будови та словозміни дієслів української мови В. Русанівський дійшов свого часу висновку, що „при формуванні української національної мови роль нормалізуючого компонента виконувала донациональна літературна мова, яка на той час встигла переплавити південно-західноруський і старослов'янський компоненти разом з елементами народних говорів і міського просторіччя в єдине ціле. Переконливим прикладом цього є морфемна структура дієслова” [Русанівський 1971, с. 395]. Окрім того, одним із часткових наслідків цих процесів було поширення ряду галицьких дієслівних форм у джерелах XVI – XVII ст. з території Волині і з Києва, що було пов'язане з важливою роллю Львова в українському книгодрукуванні тих часів та авторитетом культивованих тут форм [Русанівський 1971, с. 109-110].

Однією з найбільш ґрунтовних і досі актуальних праць з порівняльної семантики української, польської та російської мов є монографія Н. Романової „Словообразование и языковые связи (русско-украинско-польские языковые связи XVI – XVII вв. и вопросы словообразования)”. Подані в ній коментарі до аналізу словотвірної семантики однотипних утворень у трьох мовах містять надзвичайно важливі спостереження семантичних перенесень (умовних семантичних калёк), джерелом яких у російській мові могли бути як польська, так і українська форма (напр., віддієслівні іменники *жадание*, *застановенье*, *выстереганье*, *узнанье* і подібн. можуть розглядатися в російській мові як полонізми, оскільки значення цих віддієслівних іменників не мотивується значенням відповідних префіксальних дієслів, що морфологічно виглядають як твірні слова до цих іменників). Окрім того, Н. Романова висловлює й обґрунтовані припущення про передумови для власне мовної еволюції одиниць генетично тотожних, структурно однотипних, але семантично розгалужених у різних мовах [Романова 1985, с. 116-119].

Отже, однією з найбільш важливих передумов вирівнювання семантичної структури морфологічно однотипних, префіксально тотожних дієслів спільного фонду української та польської мов у галицько-буковинському середовищі кінця XIX – початку XX ст. була староукраїнська мовна традиція, адже щодо багатьох дієслів вдається встановити факт давньої сформованості тих значень, які в кінці XIX – на початку XX ст. асоціювалися насамперед із галицько-буковинським середовищем, а з погляду сучасної мовної свідомості сприймаються як суто галицькі. Приклади таких дієслів подано в *Таблиці А*.

Коментар до *Таблиці А*. Морфемна структура та лексичне значення ряду

Таблиця А.

**Представленість дієслів спільнослов'янського фонду та
спільнокореневих із ними слів у джерелах української мови кінця
XVI – XVII ст., у буковинських джерелах української мови кінця
XIX – початку XX ст., у „Словнику української мови”
та інших джерелах нового періоду**

Значення дієслів та спільнокореневих слів у джерелах кінця XVI – XVII ст.	Значення дієслів та спільнокореневих слів у буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст. (у зіставленні з відповідними одиницями польської мови та з відомостями Словника Грінченка – в окремих випадках)	Значення дієслів та спільнокореневих слів у „Словнику української мови” (та в інших джерелах нового періоду – в окремих випадках)
вивеновати – (кого) викупити посаг (СлУМ, 5, с. 114)	вивінувати, вивіновувати – 1) наділити, обдарувати посагом при одруженні. <i>Розібравши се добре, старишина каси в Гараздівцях зачала між людьми ширити думку, аби господарі для своїх доньок від родин аж до віддання складали місячно малими сумами гроші на вкладку щадничу, аби було чим вивінувати на нове господарство</i> (Товариш 1908, с. 151); 2) перен. наділити (наділяти). <i>Тота задача висказана в державнім законі шкільнім з 14-го мая 1869-го р. так: „Діти морально-релігійно виховувати, розвивати їх духову чинність, вивіновувати їх знанєм і спосібностями, потрібними для життя до дальшого розвитку”</i> (См.-Ст., с. 47; „Буковинська Русь”); <i>Народна школа має за завданє: виховувати діти морально-релігійно, розвивати їхні духові сили, вивіновувати їх відомостями і зручностями, потрібними в життю задля дальшого образования, і покласти підвалини задля того, щоб виобразувати з них здатних людей і добрих членів громадянства</i> (параграф I Шкільного закону про народні школи) (Канюк 1911, с. 104); <i>Відповідно до моїх сил, відповідно до моїх здібностей, а властиво, відповідно до того знання, котрим мене мій батько, і теперішній устрій суспільний вивінували, хочу собі сама заробляти на кусник хліба, а заробленим щиро ділитись з родичами...</i> (Коб. 1962, с. 116, „Царівна”); вивіновуванє, вивінованє – 1) наділення (чимось). <i>Просьвіта – се образованє духових сил, а не вивіновуванє їх самим знанєм</i> (Канюк 1911, с. 86); 2) матеріальне забезпечення (напр., обладнанням, коштами тощо). <i>Нарозвиток наших висших шкіл має правительство буде</i>	вивінувати – слово не зафіксоване; Спільно-кореневі слова: вінувати, заст. – давати віно, посаг. <i>Журилася мати, чим зятя вінувати</i> (Сл. Гр.) (СУМ, I, с. 678);

	<p>звертати особливу увагу, як також буде далі вести справу якнайскорішого вивінованя інститутів, а особливо клінік в нові будинки і всякі потрібні наукові средства (Б., 1907, ч. 68, с. 2; „Престольна промова”);</p> <p>порівн. значення іменника: віно – 1) посаг, придане: <i>Один перед другим встидав ся, як не мав у касі складених грошей на віно для дітей</i> (Товариш 1908, с. 151); 2) перен. освіта, засіб знань і умінь: <i>Того часу не подавалось жінкам середньої верстви великої науки. Господарське знання, знання красного шиття, гафтів, краснопись... знання Святого Письма, читання взагалі, знання французької мови (хоча б лише поверховне), гра на гітарі, на фортеп’яні, танці – от і все, що давалось дівчині як духовне віно</i> (Коб. 1928, с. 46);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>wiano</i> – т.с.; <i>wywiadować, wyposażyć</i> – 1) давати придане, виділяти частину майна, наділяти; 2) постачати, обладнувати, устаткувати</p>	<p>віно – 1) плата за наречену в деяких давньоруських племенах („Історія СРСР”, 1956); 2) заст. посаг; придане. [Хома:] <i>Скажи, яке ти віно даси за своєю дочкою?</i> (К.-Карий); <i>Щоб віддати Кулину за хазяйського сина, батько готував добре віно, – важку скриню і шматок поля</i> (Чорн.) (СУМ, I, с. 677)</p>
<p>вызычати – визичати, позичати (СлУМ, 5, с. 173; ЛЛ, середина XVII ст.)</p>	<p>визичити – позичити. <i>Ще нім прийшло до виплачування паїв та чиниу, ухвалено визичити 800 К[орон] (Канюк 1906, с. 37); Маруся Сімович була в мене і оповідала, що в Берліні є закордонні українки, що мають українські строї і могли б їх визичити на показ. Я на це не спускаюся, але послаю картки, після чого можна би поорієнтувати режисера фільму</i> (Коб. 1982, с. 291)</p>	<p>визичити див. визичати, заст. – позичити що-небудь комусь; давати у борг. <i>Я вдоволів його бажання, обіцяючи визичити потрібну книжку</i> (Коб.) та ін. (СУМ, I, с. 399)</p>
<p>выносити¹, виносити – (чого) становити, дорівнювати; діал. виносити (Одрехова, серед XVI ст., Луцьк 1568, Львів 1591) – всього слово має 10 значень, проте це значення вже оформлене (СлУМ, 5, с. 231)</p>	<p>виносити – 1) дорівнювати, становити (про обсяг, рівень чогось; про грошову суму). <i>Найвищий стан води, невиданий від 40 літ, виносив висше 7 метрів понад zero</i> (Б., 1895, ч. 14, с. 4); <i>На зборах [товариства] прийнято нові статуту; після них виносить членьска вкладка річно найменше 2 корони. Одноразово платний даток основателів виносить 200 корон, а фундаторів 1000 корон</i> (Б., 1907, ч. 67, с. 3); <i>Я мусіла всі письма свої, німецькі і руські, предложити, а що я до того лиш одна компетентка на цілу Буковину, так певність є, що я одержу її [стипендію]. Стипендія має виносити 400-500 фр[анків]</i> (Коб. 1982, с. 257); 2) обходитися в певну суму грошей; коштувати. <i>Я давніше тримала „Gesellschaft”, но тепер пренумерую „Neue Deutsche Berliner Rundschau”, і мені замного виносить оплачувати дві німецькі часописі, ще маю і руські держати</i> (Коб. 1963, с. 477);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>wynosić</i> – 1) виносити, 2) дорівнювати, становити</p>	<p>виносити – 1) несучи, забирати кого-, що-небудь звідкись; швидко вивозити, переміщувати куди-небудь; 7) перен., діал. дорівнювати, становити. <i>Скільки виносив цей капітал, цього ніхто ніколи від братів не довідався</i> (Фр.) (СУМ, I, с. 443)</p>

<p>выповѣдати – 2) (кому що) відмовляти в чому-небудь, діал. виповідати (СлУМ, 5, с. 246; 1509 – 1633 „Острозький літопис”; Вільна 1599)</p>	<p>виповісти¹ – відмовити. <i>Контракт</i> <i>заінтабулювали, аби, якби пан вмер або продав</i> <i>кому лани, єго наслідник спілці не виповіс</i> (Товариш 1908, с. 167);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>wypowiedzieć</i> – 1) висловити, виповісти; 2) відмовити, <i>wypowiedzieć mieszkanie</i> – відмовити в житлі</p>	<p>виповідати, виповісти – 1) висловлювати, звіряти що-небудь комусь (у творах Бедзика, Собка); 2) діал. відмовляти в чому-небудь. – <i>А що, якби ви</i> <i>зараз, нині ще</i> <i>всім виповіли</i> <i>помешкання</i> (Франко) (СУМ, I, с. 457)</p>
<p>выпозычити, выпозычѣти – (від кого, у кого) позичити, діал. випозичити (СлУМ, 5, с. 247; Володимир 1571)</p>	<p>випозичений від кого – позичений, узятий для тимчасового користування. <i>Концерт .. відбувся</i> <i>в залі Музичного Товариства й був дійсно дуже</i> <i>гарний; диригував С. Людкевич (тоді студент</i> <i>III-[го] року), співали неznані в нас тоді на</i> <i>Буковині народні пісні, згармонізовані Лисенком,</i> <i>Драгоманівський „Поклик до братів-слов’ян”</i> <i>(музика Людкевича), „Ще не вмерла” – на</i> <i>наддніпрянську нуту, В. Пачовський деклямував</i> <i>свої гарячі патріотичні вірші і т. д. Комерсом</i> <i>проводив син Омеляна Поповича, Олександр</i> <i>(у „козацькім” одягу, випозиченім від Іларія</i> <i>Карбулицького) (Сімович 1938, с. 72),</i> випозичуванє – позичання. Крім того, я користувалася і випозичуванєм книг – головню німецьких, чи то з міської бібліотеки, чи з приватних ліпших домів, з котрих назву лиш дім одного поважного й високоосвіченого – дім старости Кохановського (Коб. 1928, с. 18); випози́чувач – позичальник. Люди, властивці приватних бібліотечок, навчені досвідом, що солодкі випози́чувачі із їхніх книжок складають собі свої приватні бібліотечки (Б., 1907, ч. 151, с. 4; В. Сімович); випози́чальня – заклад, у якому позичають речі, дають їх напрокат. – <i>Ти скажи мені, чому я би</i> <i>мав її [відповідну одєжину] зичити. Адже через</i> <i>те ваш нинішній недобір, певно, не повеселів би?</i> <i><...> якби ви збули ся тих ластів’ячих хвостів, ..</i> <i>приходило би більше людей, котрих нині, і слушно,</i> <i>відстрашує розкіш. <...> Пігмеї! – повторяв він</i> <i>[Тухольський] ніби про себе. – І література у них</i> <i>така, що хоч би й під пахою усю її передвигнеш,</i> <i>але вони і тої не підпирають, і сила у них така,</i> <i>що її один багнет розжєне на чотири вітри,</i> <i>але пігмеї, лежачи в ліжку, цілий сьвіт визиває</i> <i>та ще й витріщає очи, як дєхто не хоче за єго</i> <i>прикладом пальцем в чоботі кивати!.. Але затє</i> <i>про социяльні річи вжє й не говори! Вони собі</i> <i>пани! Пєвно! Хиба Пінкєлє Дєришкіра для кого</i> <i>тримає випози́чальню фраків?..” (Галіп, с. 101);</i></p>	<p>випози́чений, діал. – дієприкм. пас. мин. ч. до випози́чити. <i>Едмундова</i> <i>кімнатка,</i> <i>чистенька і</i> <i>елегантна .., з</i> <i>гарними меблями,</i> випозиченими у хазяїна (Фр.); випози́чати і випози́чу- вати, випози́чити – 1) позичаючи, роздати все (без іл.); 2) діал. позичати (<i>Вона</i> <i>обіцяла комусь</i> випозичати свої книжки (Л. Укр.); <i>Я .. читав німецькі</i> <i>повісті, які він для</i> <i>мене випози́чував</i> (Черемшина) (СУМ, I, с. 457)</p>

	порівн. у польській мові: <i>wypożyczać</i> – позичати, <i>wypożyczyć</i> (od kogoś) – позичити (в когось); <i>wypożyczalnia</i> – заклад, у якому дають речі напрокат	
выпосажити (стп. <i>wyposażyć</i>) – (кого) обдарувати, наділити (дати придане) (1531); выпосажоний , выпосажений (стп. <i>wyposażony</i>) – обдарований, з приданим (1581); выпосажене (стп. <i>wyposażenie</i>) – придане, посаг: выпосаже(н)є оубогыхъ паненскъ (СлУМ, 5, с. 250-251; Острог 1598 – 1599)	випосажити кого чим, <i>перен.</i> – наділити, <i>Наш нарід вислав тепер свій цвіт інтелігентних людей у боротьбу за свою утрачену правду, за своє добре, за свій народний інтерес <...>. Він випосажив їх великим довір'єм в їх добру волю і здібність</i> (Б., 1907, ч. 71, с. 1); випосажитися до чого – підготуватися (морально, духовно). <i>Духовенство є найбільшою підмогою національної освіти і вихованя. Але воно може лише в тім напрямі і остільки сповнити своє завдане, оскільки само до того привчилось і випосажилось, а при тім пронялось наскрізь вже під час свого побуту в семинарії щирим духом народним</i> (См. Ст., с. 111; „Буковинська Русь”); випосажений – 1) наділений. <i>Коли моєму батькові було на 14-ий рік, дідо мій Яків помер, і батько, усунений вже з школи, не маючи чим оплачувати науку, покинув рідні молодшій і старшій сестри зі злою мачухою й пішов, випосажений 14-ма роками й прегарним голосом, у світ</i> (Коб. 1928, с. 41); <i>Густа темрява духова покривала цілими віками той природою так щедро випосажений край</i> (См.-Ст., с. 23; „Буковинська Русь”); 2) забезпечений, обладнаний. <i>Школа є каменем прібним спосібности кожної громадської ради; – є рада громадська прихильна просвіті – то школа у тій громаді гарна і як слід випосажена</i> (Б., 1907, ч. 94, с. 1); порівн. у польській мові: <i>wyposażać</i> – 1) давати придане, виділяти частину майна, наділяти; 2) постачати, обладнувати, устатковувати;	випосажати – не зафіксоване; інші спільно-кореневі слова: посаг , <i>заст.</i> – майно, гроші, що їх дають батьки або родичі нареченій, коли вона виходить заміж. <i>Готуй лишень посаг та рушники: хутко й свататимуть!</i> (Марко Вовчок); <i>На возі стояла скриня, лежали подушки й увесь посаг молодої</i> (Кобр.) (СУМ, VII, с. 305); посажня , <i>прикм., діал.</i> – з багатим посагом (про незаміжню дівчину, жінку). – <i>Певно, панна гарна і посажна</i> (Фр.); <i>Та на прикмету взяв я дівчину одну – Хорошу дівчину, до того посажну</i> (Рильський, переклад поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш”) (СУМ, VII, с. 309); порівн. і ще в одному контексті: <i>Дві доньки, панночки хороші й посажні, сидять покинуті, самотні та сумні</i> (Міцк.-Рильський, с. 460)
выпровадитися – вибратися, виїхати, переїхати	випровадитися – виїхати з помешкання, змінивши місце проживання: <i>В маю ми випровадимося звідси, з сеї хати, і будемо</i>	випроваджуватися , <i>недок.</i> – 1) діал. вибиратися,

<p>(на постійне місце проживання), перебратися (СлУМ, 5, с. 256); выпроваженє, выпроваженє – залишення місця проживання (СлУМ, 5, с. 257)</p>	<p>мати помешкання, звідки буде недалеко в поле (Коб. 1982, с. 241); <i>Одного дня випровадилося наше vis-à-vis з нашої вулиці, і спровадився якийсь молодий технік із жінкою. По речах, які звозилися, було видно, що се були люди маючі</i> (Коб. 1977, с. 112; „Valse melancolique”);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>wyprowadzić się</i> – виселитися, виїхати, <i>wyprowadzić się z mieszkania</i> – виїхати з помешкання</p>	<p>виїжджати. Випроваджується хто з містечка, продає меблі, то тоді вона вже щось і для хати купить (Кобр.); Заявила мені [мати] категорично..., що з днем, у котрім введу Обринську як свою жінку в дім, вона випроваджується від мене до Дори (Коб.); (СУМ, I, с. 461-462)</p>
<p>вороговати, вьроговати – (на кого, що) виступати проти (кого, чого): ...ворогують на правду (СлУМ, 4, с. 231; „Нягівське Євангеліє”)</p>		<p>ворогувати (з ким); на кого, діал. – бути у ворожих стосунках, виявляти неприязнь. Чом „Слово” на „Правду” раз в раз ворогує (Фр.) (СУМ, I, с. 739)</p>
<p>впровадити – 3) перен. (кого в що) викликати якийсь настрій, якийсь почуття в когось, навести (СлУМ, 5, с. 4-5; Київ 1627)</p>	<p>впроваджувати, впровадити – надати певного стану, ввести у певний стан. <i>Правду сказавши, Ви зробили мені велику несподіванку, бо я тепер над тим не думала – впрочім, впровадили-сте мене в дуже добрий гумор</i> (Коб. 1963, с. 286)</p>	<p>впроваджувати – 1) до чого, у що. уводити когось куди-небудь; // перен. надавати певного стану: То [читання] мене впроваджує в сатиричний настрій (Л. Укр.) (СУМ, I, с. 755)</p>
<p>должити – (що) переносити, відкладати; должитися, должитися – 1) гаяти час, 2) брати в борг (СлУМ, 8, с. 109)</p>	<p>задовжитися – заборгувати, затриматися з чимось, загаятися. <i>Я тепер так привалена домашніми обов'язками, що вже геть задовжилася з листами</i> (Коб. 1963, с. 543); <i>Ну, і як тут було жити, аби не задовжити ся. Прийшла і старість. А старість не радість. Клопоти й гризоти стару паню у гріб загнали</i> (Товариш 1908, с. 123); задовжений – такий, що має борги; обтяжений боргами. Міністерство тим спілкам поставило дуже важне завдання скуповувати на власність дуже задовжені господарства селянські (Б., 1895, ч. 43, с. 2); <i>Панни не могли повіддавати ся, бо женихи всі знали, що старий задовжений і не дуже то квапили ся</i> (Товариш 1908, с. 124); <i>Маю і я, приміром, шматочок землі, і держе її в оренді</i></p>	<p>задовжити – слово не зафіксоване; задовжитися – слово не зафіксоване;</p> <p>Спільно-кореневі слова: довг, діал. – борг. Семен <i>спродав трохи хліба й заплатив пану Янковському п'ятдесят</i></p>

	<p>тано німець-шваб, бо сама не годна таздувати. Та той мій посесор так страшно задовжений, що лиш дуже погано і неправильно платить (Коб. 1963, с. 645);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>zadłużyć się</i> – заборгувати; <i>zadłużony</i> – обтяжений боргами, <i>jestem zadłużony</i> – маю боргів по вуха</p>	<p>карбованців довгу (Коцюб.); – Но-но, гадкуй, Василю, щоби сплатили довг! – попередив Фрід Порадюка (Чендей) (СУМ, II, с. 331)</p>
<p>доткнути, перен. – (кого) зачепити (СлУМ, 8, с. 182)</p>	<p>діткнути – 1) торкнутися, зачепити. <i>Окружені великими синдикатами, перед лицем прихильників охоронних мит, що уживають парламентарну машину в інтересі капіталістичних продуцентів, а на шкоду організації консументів, в виду нових проблемів, що виринають на політичній та суспільній горизонті, в виду так многих саль для хорих в шпитали життя, що їх не діткнула еще ніяка лічнична сила, – як можна тепер сказати, що ми з політикою не маємо нічо до діла?</i> (Товариш 1908, с. 189); 2) перен. вразити, дошкулити. <i>Тішилася великою симпатією межі своїми товаришками по заняттю, а навіть і самі професори, гострі подеколи до нечемности супроти своїх учеників і учениць, любили її побатьківськи і робили їй свої закиди і уваги в найлагідніший спосіб, щоб лиш не діткнути її</i> (Коб. 1977, с. 89; „Valse melancolique”);</p> <p>діткнений – дієприкм. пас. мин. ч. до діткнути. <i>Я все при бюрку і працюю. Найгірше в мене сього року те, що мені на нездорову, паралічем до половини діткнено ногу погіршилося, що пальці тієї ноги мене так сильно болять, що лиш з трудом ходжу</i> (Коб. 1963, с. 645); 3) цілою повагою, яка була їй властива, пробилася її глибока любов; з цілою потугою молодой, лиш десь-не-десь культурою діткненої душі розлилася вона тепер і розігралася гучно (Коб. 1977, с. 283; „Земля”);</p>	<p>діткнути, діал. – однокр. до дотикати. <i>Панотець діткнув найтяжчого питання, і Іван довго вагувався, чи говорити панотцеві по правді, чи ні?</i> (Фр.); <i>Ослона тая, що мені постачив серпанок жалібний, тонка занадто, щоб люди не могли мене діткнути колючим осудом, хоч і невинну</i> (Л. Укр.); <i>Зі всіх втрат на світі ніщо не може так діткнути, як втрата дорогої особи</i> (Кобр.);</p> <p>діткнутий – дієприкм. пас. мин. ч. до діткнути. <i>А вітер синю тінь переганяв Через луги.. і через ліс, Уже вечірнім діткнутий промінням</i> (Рильський); * У порівн. <i>Прісцілла здригається, мов ножем діткнута</i> (Л. Укр.)</p>
	<p>діткливо – дошкульно, вразливо. <i>Господи, як він діткливо зажартував! – аж здригнулася Ірина</i> (Галіп, с. 64); <i>Ще ніколи буковинські Русини не відчували так діткливо румунського гнету в рідній православній церкві, як саме в останніх часі</i> (Звідомл. 1914, с. 48);</p>	<p>діткливий – 1) який дуже вражає; дошкульний. <i>Жарти діткливі</i> (Франко); (Ле): <i>діткливий жаль</i>;</p>

<p>ДОТКЛИВЫЙ, ДОТЬКЛИВЫЙ (стп. dotkliwy) – дошкульний, образливий, неприємний (<i>доткливі слова, доткливі листи</i> (СлУМ, 8, с. 181; Луцьк, Львів, Київ, Житомир; 1566 – 1650)</p>	<p>порівн. у польській мові: <i>dotknąć</i> – 1) доторкнутися, 2) зачепити, 3) <i>перен.</i> зачепити, дошкулити, скривдити, <i>dotknąć do żywego</i> – зачепити за живе <i>dotkliwy</i> – відчутний, дошкульний, образливий, гострий</p>	<p>2) дуже важливий, який найбільше турбує (<i>дотклива проблема</i> – без авт.); (СУМ, II, с. 310);</p> <p>ДОТКЛИВИЙ – 1) який любить говорити дошкульні слова. <i>Дотклива людина</i> (без авт.); 2) <i>перен.</i> дошкульний, гострий (про слова, холод і т. ін.). .. <i>пані Софія відчула вже доткливий натяк на охолоду вже ніжність</i> (І. Ле, „Хмельницький”);</p> <p>ДОТКЛИВО – присл. до доткливий. <i>Кашель перестав сливе зовсім, тільки на серці частенько млоїть (щовечора щось там колупає і таки досить доткливо)</i> (Л. Укр.); (СУМ, II, с. 394); Інші джерела: ДОТКЛИВО – вразливо. <i>Але якщо правда, що тут, у сій стороні, я почуваю себе якось вільніше, то знов же ніколи і ніде я не почувалася так доткливо, як тяжко носити кайдани і як дуже ярмо намулило мені шию</i> (Л. Укр., 10, с. 68)</p>
<p>досвѣдчити (стп. doświadczyć, стч. dosvědčiti) – 1) засвідчити, довести провину; 2) переконатися (в чому), пізнати на</p>	<p>досвѣдчений – знаний з досвіду, випробуваний; перевірений життям, практикою. <i>При даваню позичок треба поступати якнайпрозваснійше. Бо се вже річ досвѣдчена, що деколи такі Каси позичкові, уділюючи легкодушно позички на річи непотрібні або навіть шкідливі, своїм членам замість пожитку</i></p>	<p>досвідчений – який має досвід, великі знання в якій-небудь галузі; 2) який має життєвий досвід; // при звичасний,</p>

<p>власному досвіді, зазнати (СЛУМ, 8, с. 151)</p>	<p><i>приносили шкоду, бо давали їм можливість піячити, грати в карти і т. п.</i> (Порадник, с. 39);</p> <p>досвід – 1) доказ, приклад, результат спостережень. <i>Позволю собі ще навести деякі досвіди з практики</i> (Б., 1895, ч. 2, с. 2); 2) висновок. <i>За цей час зробило руске православне священство багато дуже цінних досвідів, які повинні собі живо запам'ятати для дальшої науки. Найважнішим досвідом є те, що потреба такого станового товариства показала ся аж надто конечною</i> (Звідомл. 1914, с. 3); 3) досвід. випробування, життєвий досвід. <i>Такої лихої думки про своїх сусідів не був він ніколи, помимо стількох досвідів у своєму житті! Він лише дуже лякався надто добрих і лихих очей, боявся сили деякого зілля</i> (Коб. 1977, с. 244; „Земля”);</p> <p>досвідний – дослідний, дослідницький. <i>В Італії є 13 хліборобських стаций досвідних, де досліджують якість насіння, штучних гноїв, роблять всякі господарські проби, ублагороднюють зерно для насіння</i> (Товариш 1908, с. 135);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>doświadczać</i> – 1) (kogoś) випробовувати, досліджувати, спостерігати; 2) відчувати; <i>doświadczenie</i> – 1) досвід, досвідченість; 2) випробування; <i>doświadczony</i> – досвідчений, випробуваний</p>	<p>натренований (Л. Укр.: досвідчене око; Досвітній: досвідчені удари) та ін. [західноукраїнське значення „перевірений життям, практикою” – не подається]; досвідчити <i>див. досвідити</i> (без іл.); досвідити і досвідчити, <i>діал.</i> – зазнати; переконатися. – <i>Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може бути проти неї [жіночої краси] надійний борець</i> (Фр.);</p> <p>досвід – 1) сукупність знань, умінь, які здобуваються в житті, на практиці („Програма КІРС”; Донч.); // Те, що було в житті, з чим доводилося зустрічатися. <i>Якби не була би научена досвідом гірким, то знов би розсипалась в гірких фразах</i> (Л. Укр.);</p> <p>досвідний – 1) заснований на досвіді (Досвідне пізнання); 2) призначений для ведення дослідів (Досвідні машини); // Який проводиться з метою випробування („Рад. Україна”);</p>
--	---	---

		досвідний , <i>рідко</i> . – який має життєвий досвід; досвідчений. <i>Мій батько досвідний чоловік і радо служить громаді</i> (Фр.); <i>Прохає би Вас також ради, як досвідної у таких справах людини</i> (Коцюб.); (СУМ, II, с. 382)
порівн. дотяти кого – (заподіяти багато ран шаблею) порубати, зранити, дотяти (СлУМ, 8, с. 187; Житомир 1650)	дотинок , <i>перен.</i> – докір, шпилька. <i>На настрій в товаристві вказують нам протоколи з 1894 р. Тон бесід членів „Союзу” легкий, буришкізний. Не видно поваги. Падають різні дотинки, а вслід за тим лайка. Сиплються догани</i> (Сімович 1908, с. 514); порівн. у польській мові: <i>docinać</i> – 1) дотинати, дорізати, 2) підрізати, підрівнювати, 3) підганяти (батоном), 4) <i>перен.</i> підпускати шпильки, говорити дошкульно, уїдливо; дорікати, шпигати словами; <i>docinek</i> – докір, шпилька, дошкульне слово	дотинати , дотнути і дотяти , діал. – допікати, дошкульяти. <i>Що вона мені має дотинати? Я їй покажу!.. І ядушливий Семене „показував” жінці сп’яна всю, скільки мав, свою силу</i> (Л. Укр.); – <i>З дому передають, що дужі-здорові, тільки шляхта вража так уже дотинає, що їй писнути ніяк</i> (М. Ол.); дотинок , діал. – докір, дошкульне слово. – <i>Не знаєш елементарної річі, – з їдким дотинком сказала пані Трацька</i> (Фр.); (СУМ, II, с. 393)
завестися , <i>перен.</i> – (піддатися спокусі) завестися (СлУМ, 9, с. 222); заводити ¹ , <i>перен.</i> – (кого в що, до чого) затягати, заманювати; [майже всі контексти містять сполучення <i>заводити в погибел..</i>],	завести – не справдити сподівань, підвести. <i>Тимчасом ся надія завела; народний парламент не тільки не вилімінував національні спори з політичного життя Австрії, але й сам так тяжко занедужав ними, що дехто сумніває ся, чи взагалі парламент поверне до здоров’я</i> (Б., 1909, ч. 30, с. 1); завести в надіях , завести надії – ошукати когось; не справдити чийхось сподівань. <i>Рідко де побачиш в молодого священика-Русина руску газету, як „Діло”, „Рад”, „Літер[атурно]-науковий вісник” або руску книжку. Ніхто не інтересує ся потребами життя народу <...> Тому є узасаднена обави,</i>	завести – західноукраїнське значення не зафіксоване; завестися – західноукраїнське значення не зафіксоване; завід – подано 5 омонімічних слів, проте в

<p>зваблювати; (кого) губити, занапащати, мучити (СлУМ, 9, с. 230-231)</p> <p>заводь, заводь (стп. <i>zawód</i>) – незгода, чвари, непорозуміння, розчарування (СлУМ, 9, с. 232; у „Палінодії” З. Копистенського)</p>	<p><i>що добра часть сеї верстви сьвященників здетенерус, змужичіє і заведе всі ті великі надії, які нарід до неї прив'язував</i> (Звідомл. 1914, с. 39); завестися – не дістати сподіваного, ошукатися. <i>Після Празького конгресу Українці одержали дві нові катедри на Львівському університеті, 2 мільони корон на заложенє земельного банку, а навіть заложенє самостійного університету у Львові. „Російська” партія завела ся навіть в своїйх надіях на отворенє обіцяної катедри російської мови та літератури</i> (Б., 1909, ч. 31, с. 2); завід¹ – ошукання, розчарування; результат, який не справджує сподівань. <i>Ніколи не спроваджувати збіжа після заграничних ціників і т. ін. В тім разі чекає господаря страта гроша і завід</i> (Товариш 1908, с. 248); порівн. також: завід² – 1) невелике підприємство. <i>І „омнібусам”, і фіякром черновецьким не веде ся добре, зате трамваєвий завід процвітає неабияк. Особливо вліті вози переповнені, бо публика йде до Прута</i> (Б., 1907, ч. 93, с. 3); 2) фах, професія, спеціальність. <i>Маючи поверх 20-літню практику в тім заводі – свого часу оба затрудені у загальнознаної фірми Якова Гольда – масмо надію, що Вп. П. Т. Публика нашу новоотворену фірму буде посіщати</i> (Б., 1904, рекл.);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>zawieść</i> – 1) завести, запровадити; 2) підвести, обманути, <i>zawieść kogoś w nadziejach</i>, <i>czyjeś nadzieje</i> – завести в надіях, ошукати; <i>zawieść się</i> – ошукатися; <i>zawód</i> – розчарування, ошукання</p>	<p>жодному з них не представлені західноукра- їнські значення; порівн.: завід див. заводи; завід див. завод⁵ (СУМ, III, с. 50) завод¹ – промислове, перев. велике підприємство (твори О. Гончара; „Комуніст України” та ін.); завод² – спеціалізоване господарство, де розводять, розмножують породистих сільськогоспо- дарських тварин, мальків риб, виросчують певні сортів рослин та насіння (твори Ю. Яновського та ін. радян. джерела); завод³ – 1) пристрій, яким приводиться в дію механізм (<i>завод годинника</i>; <i>завод іграшки</i>); 2) гранична тривалість діє заведеного механізму; 3) частина тиражу книги, надрукована з одного набору; завод⁴ – 1) зразок, тип виробу (.. <i>Люлька давнього заводу, мабуть, нівсотні літ тішити вона</i> [діда] (Коп.); 2) порода, сортність (тварин, рослин) (у творах Леся Українки, Г. Хоткевича);</p>
--	--	--

<p>заводь, заводь (стп. <i>zawód</i>) – незгода, чвари, непорозуміння, розчарування (СлУМ, 9, с. 232; у „Палінодії” 3. Копистенського)</p>	<p>що добра часть сеї верстви съвященників здегенерує, змужичіє і заведе всі ті великі надії, які нарід до неї прив’язував (Звідомл. 1914, с. 39); завестися – не дістати сподіваного, ошукатися. Після Празького конгресу Українці одержали дві нові катедри на Львівському університеті, 2 мільйони корон на заложеніє земельного банку, а навіть заложеніє самостійного університету у Львові. „Російська” партія завела ся навіть в своїй надіях на отвореніє обіцяної катедри російської мови та літератури (Б., 1909, ч. 31, с. 2); завід ¹ – ошукання, розчарування; результат, який не справджує сподівань. Ніколи не спроваджувати збіжжя після заграничних цінників на підставі шумних описів, великих образків і т. ин. В тім разі чекає господаря страта гроша і завід (Товариш 1908, с. 248); порівн. також: завід ² – 1) невелике підприємство. І „омнібусам”, і фіякам черновецьким не веде ся добре, зате трамваєвий завід процвітає неабияк. Особливо вліті вози переповнені, бо публіка їде до Прута (Б., 1907, ч. 93, с. 3); 2) фах, професія, спеціальність. Маючи поверх 20-літню практику в тім заводі – свого часу оба затруннені у загальнознаній фірмі Якова Гольда – маємо надію, що Вп. П. Т. Публіка нашу новоотворену фірму буде посіщати (Б., 1904, рекл.); порівн. у польській мові: <i>zawieść</i> – 1) завести, запровадити; 2) підвести, обманути, <i>zawieść kogoś w nadziejach</i>, <i>czyjeś nadzieje</i> – завести в надіях, ошукати; <i>zawieść się</i> – ошукатися; <i>zawód</i> – розчарування, ошукання</p>	<p>3) зневажл. рід, порода (людей) (у творах К. -Карого, П. Мирного); завод ⁵, рідше завід, розм. – те саме, що звичай (без іл.); (СУМ, III, с. 54-55); Інші джерела: завід зробити – не дотримати слова (Фр., 32, с. 501); завід – тут: невиконання обіцянки (Фр., 49, с. 777)</p>
<p>загладити, загладіти – 1) (що) вигладити, стерти, знищити (у творах І. Вишенського), 2) убити, знищити, припинити існування чого-небудь; заглаженє – припинення існування чогось, знищення; заглажоватисѦ – (переставати існувати) знищуватися, стиратися (у пам’ятках з Острога</p>	<p>заглада – занепад, вимирання, загибель. [Райфайзенські каси позичкові в Німеччині] вже тепер скуповують на ліцитації мужицкі господарства, віддають їх господарям за сплату до ужитку і таким чином ратують хліборобські родини від заглади (Б., 1895, ч. 43, с. 3); 2) винародовлення, денационалізація. Агітації вимірені ще крім того на цілковиту загладу нашої народности (Б., 1895, ч. 11, с. 2); Та в посліднім часі, головнo від 1848. року починає нам грозити національна заглада. А особливо від року 1880. напосіла ся загоріла волоска ерархія в нашій церкві вирвати з нашого серця найдорожший, дарований нам небом скарб – нашу дорогу понад все руску народність (Звідомл. 1914, с. 5-6); .. Нарід, засуджений своїми давними обставинами на цілковиту загладу, не пропав, і судячи по теперішніх ознаках его національного життя, вже таки не пропаде (См.-Ст., с. 23; „Буковинська Русь”);</p>	<p>заглада, діал. – загибель. Серед недоступних скель, .. над озером відграється пречудово хорошио.. сцена присяги на вірність своїй країні і на загладу гнобителям (Франко); Гей ви, недолюдки вчораšní, Чи знаєте, що вам – заглада? Зітруть вас воїни безстраšní – Народів звільнених бригада! (Павличко,</p>

<p>(1599, 1607); у творах Клірика Острозького) (СлУМ, 9, с. 252); порівн. також: выглядити, выглядить (<i>стп. wyglądzić</i>) – 1) (кого) винищити, знищити, зъ свѣта выгладити – стерти з лица землі; [в усіх контекстах ідеться про знищення потомства, роду]; выглажати – винищувати, знищувати, викорінювати (Київ 1637); выглаженє, выглаженьє – винищення, заглада, спустошення (Житомир): ... выглаженя крови хре(с)тея(н)ско(и) иляхе(ц)ко(и) (Житомир 1649) (СлУМ, 5, с. 131-132)</p>	<p>порівн. у польській мові: <i>zagłada</i> – вигублення, винищення, загибель</p>	<p>„Пальмова віть”); (СУМ, III, с. 78); До дієслів не подано західноукраїнських значень* Інші джерела: у творах І. Франка: заглада – зруйнування, знищення, цілковите знищення, погибель, смерть, згуба, затертя, вбивство, зруйнування (Фр., 2, с. 528; 3, с. 438; 6, с. 562; 16, с. 507; 8, с. 627; 20, с. 481; 23, с. 385; 25, с. 555; 30, с. 701; 33, с. 510); у творах П. Куліша: загладити – зневизначити, знеособити, затерти, знищити. <i>Шкода нам звати москаля дядьком. Дякуючи нам і за оружну, і за моральну підмогу, він хоче загладити наше обличчє серед народів; хоче, щоб ми забули, хто ми і яке наше національне право; хоче, щоб ми не мали ні пуття, ні честі, ні поваги</i></p>
---	---	--

* Порівн.: **загладжувати, загладити** – 1) робити гладким, вирівнювати, розправляти що-небудь нерівні, кошлате, зім’яте і т. ін. (Чорн., Гончар); 2) *перен.* пом’якшувати враження від поганої поведінки, грубого вчинку і т. ін. (Кучер, Головка, Вільде); **загладжувати провину** – пом’якшувати враження від власної провини (Донч.); (СУМ, I, с. 78);

выглажувати – 1) робити поверхню чого-небудь рівною, гладкою, усуваючи нерівності, виступи, шорсткість (у творах Лесі Українки, І. Ле та ін.); 2) те саме, що випрасовувати (у творах І. Нечуя-Левицького, А. Шияна); (СУМ, I, с. 373);

		<p>на світі (Куліш 1, с. 409); порівн. також значення дієслова згладити у звороті згладити зі світу: [Публій:] <i>На жаль, не всі у вас тут в Палестині шанують римське ймення. Є такі, що раді б згладити його зо світу</i> (Л. Укр., 5, с. 189; „Йоганна, жінка Хусова”)</p>
<p>залегати, залечи (що) – занедбати, запустити (СлУМ, 10, с. 84)</p> <p>залеглый – залежаний, невикористаний, але йдеться про листи: <i>привилія господарей наших ... на вольности духовенству и церквамъ нашимъ здавна наданья а небалостью нашихъ же залеглые...</i> (СлУМ, 10, с. 78)</p>	<p>залагати з чим – затримувати сплату (членських внесків, паїв тощо); заборговувати: <i>Членів, що залагають з виплатою рат на паї, треба бодай щокварталу раз на письмі упімнути</i> (Порадник, с. 37); <i>В минулім році виділ ухвалив напімнути всіх членів, що залагають з членськими вкладками</i> (Звідомл. 1914, с. 46); залеглий – заборгований. [Начальник громади] повинен тоді дати старшині виказ всіх приходів і видатків після книги головної, а також всіх залеглих рат після осібних книг головних (Порадник, с. 46); <i>Постановив виділ стягнути всі залеглі членські вкладки в сумі 485 корон і припімнув сей обов’язок членам в осібній відозві</i> (Звідомл. 1914, с. 25); залеглість – заборгованість, затримка зі сплатою: <i>На вас, Вп. патріоти, тепер черга сповнити свій обов’язок – прислати чим скорше залеглість грошеву, на котру ми і так надто довго ждали, спускаючись на вашу ретельність</i> (Б., 1890, оголош.); <i>Діяльність виділу була млява, .. що й показує ся найяскравіше у великій залеглости сплати членських вкладок</i> (Звідомл. 1914, с. 33);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>zalegać</i> – 1) (<i>coś</i>) лежати, суцільно заповнювати щось; 2) (<i>z czymś</i>) перен. відставати з виконанням чогось, <i>zalegać z wypłatą</i> – заборговувати, задавнювати виплату; 3) затиати (справу); <i>zaległość</i> – заборгованість, <i>wyrównać zaległość</i> – сплатити борг, <i>wyrównać rachunek</i> – сплатити рахунок; <i>zaległy</i> – невиконаний, несплачений, заборгований</p>	<p>залагати – західноукраїнське значення не подане;</p> <p>залеглий – західноукраїнське значення не подане;</p> <p>залеглість, діал. – заборгованість. <i>Тепер тільки я зібралась „вирівняти залеглості” в своїй кореспонденції</i> (Л. Укр.) (СУМ, III, с. 181);</p> <p>Інші джерела: <i>Я децю послала панові в подарунок звідси, а не знаю</i></p>

		<p>все-таки, чи „вирівняється тим залеглість” (Л. Укр, 11, с. 51); По повороті до Львова мусів я відробляти (іще й тепер відробляю) всякі залеглості з часу моєї неприємності (ВГДм, с. 136)</p>
<p>заноситися, заноситисѧ на що – 3) перен. наближатися, насуватися (СлУМ, 10, с. 121; Вільна 1599)</p>	<p>заноситися на що, безособ. – здаватися можливим, здійсненним; мати ознаки наближення чогось. <i>Заносило ся</i>, наприклад, <i>на се</i>, що „Ватра” і „Академічне Братство” мали злучити ся, що для розвою спільного товариства було дуже важне. <i>Отже</i>, не дійшло до того, пішли в хід підозріння, сплетні і личні антагонізми – і до злуки товариств не дійшло (Б., 1895, ч. 13, с. 3); <i>Заносить ся на те</i>, що європейські держави вмішають ся в справу, щоби забезпечити свої інтереси на Вєході (Б., 1895, ч. 19, с. 3); В Монако, славнім місті гри, де тисячі людей потратило майно і житє, <i>заносить ся на революцію</i> против пануючого князя з причини змін і заведеня оцадностей в заряді міста (Б., 1895, ч. 44, с. 3); <i>Ледви стало заносити ся на те</i>, що Руска Бєсїда ступить на правдиву дорогу, найшли ся зараз люди, що єї з тої дороги зіпхнули (См.-Ст., с. 139; „Буковинська Русь”); порівн. у польській мові: <i>zanosić się</i>, безособ. – збиратися, готуватися; <i>zanosić się na jesień</i> – наближається осінь; <i>zanosić się na burzę</i> – наближається буря, гроза; заноситься на дощ</p>	<p>заноситися – 1) підніматися високо вгору; 2) перен., розм. чванитися, хизуватися, виявляти погорду перед ким-небудь (у творах І. Манжури, І. Нечуя-Левицького та ін.); 3) тільки недок., на що, безособ., діал. за якимись ознаками, прикметами бути близьким, наближатися, насуватися (про явища природи або події). <i>Час був непевний, заносилося на велику війну</i>, мов на бурю (Маковей); <i>Що би-то була дала пані Шумінська, коли б Ольга закохалася, як її старша сестра, але на це навіть не заносилося</i> (Кобр.); <i>Заноситься на дощ</i> (без авт.); (СУМ, III, с. 233)</p>
<p>запомагати, запомагати (кого) – допомагати (кому), запомагати (кому, кого):</p>	<p>запомагати, запомагати кого – надавати фінансову підтримку, допомогу з державних фондів або заходами громадських організацій. „<i>Запомагати</i> бідних таздів, що через нещасні припадки підупали (Б., 1895, ч. 1, с. 3); <i>На те</i></p>	<p>запомагати кому і заст. кого, розм. – те саме, що допомагати. <i>Я з найбільшою</i></p>

<p>[дядько] <i>рачил</i> <i>ля завжди</i> <i>запомагати</i> <i>грошми, конми, шатами и иншими речами</i> (Луцьк); запомочи (<i>кого чим і без додатка</i>): запомочи <i>да(т)ко(м) своимъ</i> (Перемишль, Одрехова, Новогородок);</p> <p>запомочисѧ, запомочись (<i>чим</i>) – розжитися, збагатитися (Київ, Одрехова);</p> <p>запоможєнє, запоможєньє (<i>стп. zapomożenie</i>) (<i>матеріальна підтримка</i>), поміч, допомога; запоможєнє удѣлати – допомогти, матеріально підтримати (Луцьк) (СлУМ, 10, с. 156-159)</p>	<p>була заложена каса позжичкова, <i>аби запомочи товариша</i> (Б., 1895, ч. 2, с. 2); Фонду [убогих] <i>громади не сьміють спожиткувати, лиш відсотки (процента), які наростуть, видає Виділ краєвий громадам, коли того зажадають, і ухвалять запомочи тими грішми бідних (н. пр. школярів)</i> (Громада, с. 18);</p> <p>запомагатися, запомогтися – одержувати грошову підтримку з державних фондів або заходами громадських організацій. <i>З того фонду повинні запомагати ся убогі тої громади</i> (Громада, с. 17);</p> <p>запомога – матеріальна (найчастіше – грошова) допомога, що надається урядово, за ухвалою громадських організацій або від приватних осіб: „Буковина” <i>розкричалась – що запомога, котре получило тєє тов[ариство], єсть румунська! Та нехай буде собі і хінська, най не забувають, однако, звісні „м’які” патріоти, що гроші тоті не підуть на румунських дітей, лише на наших, руських</i> (Коб. 1963, с. 267); Удатись до міністерства рільництва <i>о запомогу</i> на урядженє й удержанє .. <i>шкіл</i> (Б., 1895, ч. 5, с. 2); Запомога на покритє коштів заложеня каси в сумі 600 корон (Порадник, с. 10); уділити запомогу, [певну грошову суму] запомози – надати грошову допомогу: <i>В минулім році виділ уділив 25 К[орон] запомоги для закупна теплої одіжи бідній молодіжи православного дівочого ліцею в</i></p>	<p><i>охотою, чим зможу, стану запомагати</i> <i>Вам у цьому ділі</i> (Мирний); <i>Демид і своєю лікарською роботою, і матеріально запомагав усіх тих, хто зазнав якого лиха</i> (Грінченко); <i>Завше радий запомагати „Зорі”</i> (Самійленко) та ін.;</p> <p>запомага-тися, діал. – 1) обходитися власними силами, без будь-чєїї допомоги (з творів Марка Вовчка); 2) <i>чим.</i> влаштовувати свої справи, виходити із скрутного становища завдяки чому-небудь (<i>Був час, коли він думав запомогтися повітовими грішми</i> (Франко); 3) <i>тільки док. розжитися, розбагатіти (Запомігся дуже N.: має теперка з тисячу карбованців</i> (Сл. Гр.);</p> <p>запомога, <i>розм.</i> – те саме, що <i>допомога</i> (<i>Посварилася з Оленою, не схотіла Марійка в неї запомоги просити</i> (Дніпрова Чайка); <i>Дуже дякую Вам за запомогу грошову</i> (Мирний); <i>Ніяка запомога вже не прибувала в город Мирослав, обложений однокрилівцями з трьох боків,</i></p>
--	---	---

	<p>Чернівцях (Звідомл. 1914, с. 46); уділенє за помози – надання грошової допомоги: <i>При стислійшій організації і більшій рухливості виділу могло би наше товариство успішно відвернути не одну кривду від своїх членів, як приміром, при обсаді парохій, при уділеню запомог і похвальних грамот і т. ин.</i> (Звідомл. 1914, с. 39);</p> <p>запомоговий – прикм. до за помозга: <i>У нас прямо оно приймилось уважати всякі інституції за якийсь рід запомогових товариств, і де лише заблисне готовий гріш, там зараз явно й поспайно тиснуть ся всякі патріотичні діячі, і то якраз такі, котрих без того гроша до якоїсь народної роботи і медом би не звабив</i> (Б., 1899, ч. 20, с. 1);</p> <p>У Словнику Грінченка: запомагати, запомогти – <i>рос.</i> помогать, помочь, поддерживать, поддержать, давать, дать помощь (<i>запомогти</i> худобою; Новоград-Волинський), <i>запомагати</i> зубожене козацтво (Куліш); запомагач – дающий вспомошествование, помогающий; запомагання – <i>рос.</i> помощь, вспомошествование (Куліш) (Сл. Гр., 2, с. 83);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>zarotagać</i> – надавати матеріальну допомогу; <i>zarotos</i> (заст.) – надати грошову допомогу; <i>zarotoga</i> – допомога; <i>dać, udzielić zapomoge</i> – надати грошову допомогу; <i>zarotogowy fundusz</i> – фонд допомоги; <i>zarotogowa kasa</i> – каса взаємодопомоги</p>	<p>а з четвертого болотами (Ільченко, „Козацькому роду нема переводу”); (СУМ, III, с. 272);</p> <p>Інші джерела: листи Лесі Українки: запомогти, запомагати. „Січовики”, спасибі їм, не забувають нас і запомагають у різних справах (10, с. 67; лист з Відня до М. Павлика), запомогти сій справі рятунку (12, с. 251); запомога, запомагання. <i>..Конституція і так (теоретично) запевняє кожному австр[ійському] народові право національного розвитку, а практично скористати з того права – се вже діло того народу самого, до прав[ительства] має вдаватись хіба по розширенню тих прав, а не по запомогу проведення їх на практиці. Не трудно догадатись, що правительству зовсім нема ніякої користі і втіхи в запомаганні національних пориваннів слов[янських] народів</i> (10, с. 70), <i>справа грошової за помози</i></p>
--	--	---

		(12, с. 181), <i>при „взаємній запомозі”</i> (12, с. 295), з <i>громадської запомози</i> (12, с. 459); <i>удатись по запомозу</i> (12, с. 470–471)
<p>заправити – 2) (кого в що, кого до чого) привчити, діал. заправити... в цвиченє заправиши (Київ 1621); заправлений – привчений; заправитисѦ, <i>перен.</i> – належно сформуватися, виховатися; заправовати (<i>стп. zaprawować</i>) – 1) (в що, до чого) привчати, діал. заправляти (до чого) (Львів; Чернігів, „Перло многоцінне”); 2) (кого і без додатка) навчати (Київ 1645) (СЛУМ, 10, с. 161–162)</p>	<p>заправляти до чого – привчати. <i>Та воно не так легко заправляти цілий час науки молодіж до самостійного думаня – се вимагає від учителя дуже тяжкої праці, а передусім докладного знання ступіня духового розвитку дитини</i> (Канюк 1911, с. 136);</p> <p>заправлятися до чого – привчатися, вправлятися, тренуватися: <i>Я би відступив „Неділю” і фейлетони нашим молодим авторам і нехай заправляють ся; я так уже й роблю і зібрав біля себе купку людей</i> (Мак., с. 547); <i>Такі питання годять ся до науки вже в найнижшому ступіні науки і з них великий хосен, бо діти заправляють ся до думаня</i> (Канюк 1911, с. 75); У Словнику Грінченка: заправляти 3) – рос. дрессировать, выдрессировать, приучать, приучить, упражнять. <i>Біда тій курці, що на їй сокола заправляють на лови</i> (Номис) (Сл. Гр., 2, с. 85); порівн. у польській мові: <i>z a p r a w i a ć</i> – 1) заправляти, приправляти (напр., їжу), 2) (do czegoś) привчати, тренувати</p>	<p>заправляти 6) <i>заст., діал.</i> – привчати до чого-небудь. <i>Нянька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи</i> (Франко);</p> <p>заправлятися – значення не подане (СУМ, III, с. 276)</p>
<p>заскочити – 1) (кого) (несподівано напасти, перейняти, захопити) заскочити (Луцьк, Житомир та ін.); 2) <i>перен.</i> (кого) несподівано прийти, нагрянути, застати (Унів 1605; у творах І. Вишенського та ін.</p>	<p>заскочити кого – застати несподівано, зненацька. <i>Сей стан неясности і нерішучости в гадках, в поглядах і в діланю утримував ся довго головно через те, що у членів Рускої Бесіди було дуже мало научного позитивного знаня своєї рідної і російської історії, літератури і мови, так що на нему годі було здвигнути тривку теоретичну будову, якої з невгомною силою домогало ся тодишне політичне і духове життя від Русинів, що заскочило їх саме в просоню</i> (См.-Ст.; с. 138; „Буковинська Русь”);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>z a s k o c z y ć</i> – 1) заскочити, 2) застати, 3) здивувати; <i>z a s k o c z o n y</i> – здивований, зніяковілий</p>	<p>заскакувати, заскочити 4) <i>тільки док., перех., розм.</i> – раптово знайти, захопити, застати кого-небудь десь. <i>Маланка несподівано заскочила його, і він осміхався непевним, придуркуватим сміхом</i> (Коцюб.); <i>В цьому стані заковчили їх [турків] козаки</i> (Ле, „Хмельницький”); // захопити, застати кого-небудь десь (про незалежні від людини явища,</p>

		обставини). <i>Огонь заскочив їх усіх у сні</i> (Фр.); <i>На полі в житах нас заскочила злива</i> (Козл.) (СУМ, III, с. 311)*
порівн. дѣдичити , дєдичити (стп. <i>dziedziczyć</i>) – успадковувати (майно); <i>перен.</i> (<i>переїмати</i> моральні і матеріальні здобутки попередників) успадковувати (Київ 1621; „Палінодія” З. Копистенського) (СлУМ, 8, с.253); у „Лексиконі...” П. Беринди: <i>наслѣждаю: одѣдичѣю; наслѣдіе: дѣдицтво, одѣдиче(н)є, спадокъ, отчизна, жребій, достоѣліе; наслѣдникъ: дѣдичъ, или отчичъ</i> (ЛБ, с. 71); <i>отчужденіе: вывола(н)є, выдѣдиче(н)є, отдає(н)є</i> (ЛБ, с. 147)	одідичений – успадкований. ... <i>Важною перепоною для природної консолідації буковинської Руси в Рускій Бєсіді було свого рода релігійне суперництво між православієм а унією у Русинів, котре у православних одідичене по батьках і доси ще не злагодило ся</i> (См.-Ст., с. 138; „Буковинська Русь”); [Стефан] <i>мав також свої блуди. Був нудний педант, був заздрісний, був гарячка і мав ще блуд одідичений</i> <...> <i>Се була тайна. Його батько збожсєволів з пиття і помер з того</i> (Коб. 1962, с. 75; „Людина”); у Словнику Грінченка: одідичення – <i>рос. наследование</i> (без іл.); одідичити – <i>рос. получить в наследство, унаследовать</i> (без іл.) (Сл. Гр., 3, с. 40); Спільнокореневі слова: дідич – землевласник, який володіє великими земельними маєтками за спадковим правом. <i>Три знатоки означають, який може бути найменший дохід з наймленої землі. Аби вони легше доходи добра означити, дідич предкладає їм для оглядин рахунки свої за попередні роки. Як вони утаксують, таку мають мужики платити аренду</i> (Товариш 1908, с. 137); <i>Відти [батько] став з часом, числячи поверх двадцять років, мандатором, стаючи відразу по стороні пригнобленого дідичами народу</i> (Коб. 1928, с. 12); дідичка – жін. до дідич. <i>На жаль, дідо Яків Кобиланський і батько його, греко-католицький парох у Микитинцях у Галичині, не подбав про те за життя, щоб диплом шляхетства заховався для одинака сина, а коли його (як не раз оповідав нам батько) упоминали й звертали увагу його на доцільність такого диплому навіть вище поставлені поляки, ба між тим і одна знана дідичка, він махав байдуже рукою, промовляючи: „Виживе й без того, в нього добра голова”</i> (Коб. 1928, с. 11);	одідичений , <i>заст.</i> – дієприкм. пас. мин. ч. до одідичити. <i>З причини таких поглядів і почувань я розумію мужика й аристократа. Розуміє те їх залізне прив’язання до своєї одідиченої землі</i> (Коб.); <i>Справді, мати не дуже перевіряла [перевіряла], що я читаю, але, мабуть, був у мене одідичений смак</i> (У. Кравч.); одідичити , <i>заст.</i> – успадкувати. <i>Тамті кути села не мають тих лісових навичок, а ці одідичили по предках</i> (Стеф.); <i>І ми здвигнули плечима, бо це виконуємо найкраще. В цьому здвигненні вся безпомічність наша і одідичили ми її по наших батьках</i> (Ірчан); (СУМ, V, с. 630); Інші джерела: <i>Тадеуш предківську одідичив породу:</i>

* Це саме значення відтворюється й у дієприкметниковій формі: **заскочений** – дієприкм. пас. мин. ч. до заскочити 4). *Людей не видно було, але вони могли лежати біля коней і дрімати, а заскочені зненацька, могли й вистрілити* (Гжицький); *Здрігалась [Раїса] кожен раз, коли вікна раптом блакитніли од сильної блискавки і меблі, заскочені світлом, немов розбігались з якоїсь тасмної наради* (Коцюб.) (СУМ, III, с. 313)

		<p>Був добрий верхівник, страху не відав зроду (Міцк.-Рильський, с. 364); діди́ч, <i>іст.</i> – те саме, що по́міщи́к; великий землевласник. <i>Моя мати була кріпачка Сорочинського діди́ча</i> Черниша (Самійленко); <i>Діди́ч</i> у нас був багатючий (Муратов, „Буковинська повість”);</p>
	<p>діди́зна і діди́цтво – власність. Проте як кооперація помножить особисту власність, то яким способом витворить власність збірну? На позір є то собі суперечне. Але в дійсності так не є. Не є зовсім неможливим, а навіть треба сего желати, щоби збірна діди́зна росла разом з особистим діди́цтвом (Товариш 1908, с. 199); діди́чність – спадковість. Не можна інакше збирати, як сіялось... – закинула вона [Олена] байдужно. – Родичі самі винні, що він пропадає. А пропадає він без рятунку. Опроче... я вірю і в діди́чність блудів (Коб. 1962, с. 63; „Людина” [примітка на сторінці: діди́чність блудів – спадковість помилок]); Дарвіні́зм – наука англійського природника Дарвіна про походженє висших форм з низших при помочи діди́чності і природного добору (Словник Кузеля, с. 89)</p>	<p>діди́зна, <i>заст.</i> – те саме, що діди́щина (у творях І. Нечуя- Левицького, М. Стельмаха); діди́зний, <i>заст.</i> – 1) успадкований від дідів, предків; родовий (без іл.); 2) дуже старий; старезний (Стороженко; діди́зний старець); діди́щина – 1) спадщина від діда (дідів, прадідів). <i>От іще попотягають нас по судах добре за ту діди́щину</i> (Л. Укр.); 2) давні, дідівські часи. <i>Свідок слави, діди́щини</i> З вітром розмовляє (Шевч.); (СУМ, II, с. 299)</p>
<p>підходити <i>кого</i> – обманювати; намагатися ошукати, перехитрувати; у „Лексиконі...” П. Беринди:</p>	<p>підійти <i>кого</i> – перехитрувати, ввести в оману, обдурити: <i>Обманець підійшов</i> нотаря, <i>представивши єму якогось чоловіка яко купця</i> <i>Малера</i> (Б., 1895, ч. 27, с. 3); <i>Добре підійшов</i> <i>якийсь незнакомий злодій шевського хлопця</i> <i>Йосифа Дзяткевича у Львові</i> (Б., 1895, ч. 39, с. 3); – <i>Хоч люди вважають мене скупарем, але</i></p>	<p>підходити, підійти – значення не зафіксоване (СУМ, VI, с. 522- 523);</p>

<p>прелщаю: <i>ошѣкѣю, звожу, подхожѣю, оманю</i> (ЛБ, с. 95); ученіє: <i>наука, любь цвиче(нє), ти(л)но(сть), хоть, зы(ч)ливо(сть), ка(р)но(сть), любь штука, самоло(в)ка, подыстьє, хитрость, зрада, фортель, любь ремесло</i> (ЛБ, с. 142);</p> <p>у „Літописі Самовидця”: <i>Того ж літа фортелем своїм Дорошенко подхожовал Бруховецького, маючи собі способного и помочного метрополиту</i> (ЛСам, с. 103); <i>И так в той радї, подишовши козаков, яко простих людей, и из позволеніем усей тоей ради, принял того чауса, посла турецького, и о що хотїл, тое з ним трактовал</i> (ЛСам, с. 107)</p>	<p><i>доньку я вивіную по щирости. – Коли так, то скидаю маску! Сама донька просила тебе, о тату, о поясненя. Якраз вчера осьвідчив ся мені один молодий лікар. – Що? Ти відважила ся вітчима, що тебе не бачив кілька літ, підійти приправленою бородою і такими ж вусами? – Я хотїла дізнати ся, чи зручний з мене детектив</i> (Б., 1895, ч. 45, с. 2; „По-американськи”);</p> <p>у Словнику Грінченка: підходити, підійти кого – <i>рос.</i> брать, взять кого хитростью. <i>Ми тобі дамо гроші, які схочеш великі, лише ти підійди єго, чим би го з світа мож згладити</i> („Українські народні легенди” зі збірки В. Гнатюка); <i>соблазнять, соблазнить. Нечистий дух ся з’явив з первовіка і взяв підходити чоловіка. А чим підходив? Грішми</i> (Етнографічний збірник НТШ) (Сл. Гр., 3, с. 184);</p> <p>порівн. у польській мові: <i>prodejsć</i> – 1) підійти, наблизитися; 2) підкрастися; 3) перен. обдурити, перехитрувати</p>	<p>Інші джерела: <i>Так-то підійшли нас оманю січові братчики!</i> (Куліш 1, с. 155; „Чорна рада”); – <i>А то упертий русин!</i> – <i>мовив староста, маскуючи свою злість добродушним усміхом. Ніяким способом його не підійдеш. Ну, що діяти, треба говорити просто з моста</i> (Фр. 1973, 3, с. 585; „Перехресні стежки”); порівн. також: зайти кого чим – <i>повестися</i> (з ким як, вдавшись до чого): <i>Ну, на впертого бика є також способи. Можна зайти його хитрощами</i> (Фр. 1973, 3, с. 597; „Перехресні стежки”)</p>
<p>порівн. у „Лексиконі...” П. Беринди: <i>прощеніє: простыня, мл(с)ть, пощѣ(н)є, оставленіє, призволе(н)є, держѣ(н)є с ким(ъ)</i> (ЛБ, с. 103)</p>	<p>тримати з ким – <i>підтримувати стосунки, знатися з кимось. Я тримаю таки з Угорскою Русію!</i> – <i>обіззався Опалка, душком випорожнивши склянку</i> (Галіп, с. 47); <i>Руске населенє [у Вашківцях над Черемошем] майже виключно хліборобске. Населенє, як бачимо, доволі густе, а ґрунту мало, дуже мало. Є вправді кількох богачів, але ті не хотять тримати „зі старцями”, они „фудульні” на свої фальчі і ідуть за тим, що має тих фалеч еще більше</i> (Б., 1907, ч. 94, с. 1); порівн. у польській мові: <i>trzymać</i> (z kimś, za kimś) – <i>бути на чиємусь боці, бути прибічником (кого)</i></p>	<p>тримати – <i>значення не зафіксоване</i>; порівн. у складі звороту: тримати руку за ким, за кого – <i>бути чийось прихильником; підтримувати когось</i> (СУМ, X, с. 262)</p>

дієслів західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., що їх подано в зіставленні з джерелами, представленими в „Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.” та в „Словнику української мови” (що охоплює тексти нового періоду), доводять кілька важливих фактів.

По-перше, західноукраїнський дієслівний фонд кінця XIX – початку XX ст. виявляє безпосередні зв’язки з дієслівним фондом староукраїнської мови, що свідчить про неперервність староукраїнської культурно-писемної традиції та уснорозмовної форми мови. Збереження цієї традиції забезпечили нащадки тих верств українського суспільства, які й творили культуру староукраїнської доби – духовної й козацько-шляхетської. Адже окремі дієслова (*запомагати*, *заскочити*) збереглися не лише в західноукраїнському мовному середовищі, а й на східних теренах, що засвідчують твори Марка Вовчка, П. Куліша, Панаса Мирного, Б. Грінченка, М. Коцюбинського.

При дієслові *запомагати* „Словник української мови” подає позначку *розмовне*, хоч лексичне значення дієслова-синоніма, якому віддано перевагу – „те саме, що допомагати”, – не тотожне із лексичним значенням дієслова *запомагати*, оскільки не має кількох спеціальних сем, що здавна принципово вирізняли значення саме цього дієслова від інших синонімів. Такими семами були „допомагати матеріальними засобами (грошми, землею, худобою, кіньми, одягом тощо)”; „допомагати у скруті”. Крім того, й граматичні зв’язки двох дієслів-синонімів – не тотожні, порівн.: *запомагати* *кого чим* і *допомагати* *кому чим*. Саме таку сполучуваність (і лексичну, й граматичну) виявляє дієслово *запомагати* в тих контекстах, що їх подано в Словнику Грінченка, а самі контексти засвідчують поширення цього дієслова на Волині, Поділлі й на Лівобережжі *.

У галицько-буковинському середовищі кінця XIX – початку XX ст. дієслова *запомагати*, *запомагатися*, похідний іменник *запомога* розширили свою семантику: вони виявилися запотребованими в офіційно-діловому стилі для позначення нового явища – матеріальної (найчастіше – грошової) підтримки, яка надавалася офіційно з державного бюджету (скарбу) чи з громадських коштів

* У Словнику Грінченка подано чотири слова цього гнізда – *запомагати*, *запомагач*, *запомагатися*, *запомога*. Серед тих контекстів, що ними ілюструється вживання цих слів в українській мові, немає жодного, що був би взятий із галицьких чи буковинських джерел: *запомагати*, *запомогти* – *рос.* помогать, поддерживать, давать помощь. *Я запоміг їх худобою, землею* (Н.-Волин. повіт); *Запомагав зубожене козацтво* (Куліш); *запомагач* – *рос.* дающий вспомоществование, помогающий (без іл.); *запомога* – *рос.* вспомоществование, помощь. *Запомога моя в Бозі: правих серцем він спасає* (Куліш, Псал. 13); *запомогтися* – *рос.* 1) помочь себѣ. *Він тим не запоможеться* (Н.-Волин.), 2) разбогатѣть, разжитися (*Запомігся дуже Н.: має теперка з тисячу карбованців* (Кам’янецьк. повіт) (Сл. Гр., 2, с. 83). У контекстах, записаних на Волині та Поділлі, відтворюється така сама сполучуваність дієслів *запомагати*, *запомагатися*, що й у джерелах староукраїнської мови, які походять з цих земель.

за ухвалою органів державної влади чи органів громадського самоврядування окремим громадянам, громадам, товариствам, організаціям тощо з причин матеріальної скрути (дітям-сиротам для навчання, вдовам), для відшкодування збитків, завданих стихійним лихом, для розвитку місцевої інфраструктури, для підтримки громадської ініціативи в здійсненні культурних заходів тощо (див. зміст відповідних контекстів у МСБ, с. 134-135). Для таких потреб створювалися спеціальні *запомогові фонди*. Отже, в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. слова, що входили до гнізда *запомагати, запомагатися, запомога, запомоговий*, позначали поняття зі сфери офіційно-адміністративних стосунків, уживалися в текстах офіційно-ділового стилю й не мали при цьому стилістичних конотацій розмовності.

Дієслово *заскочити* в значенні „застати когось зненацька, несподівано”, як бачимо, також представлене як у західноукраїнських, так і в східноукраїнських джерелах, проте в Словнику Грінченка до нього подано лише такі контексти, які походять із Наддніпрянщини *. У них відображено історичні події, пов’язані з життям і діяльністю представників військової верстви. Власне, саме в їхньому мовленні це значення й могло з’явитися завдяки метонімічному перенесенню назви дії „заскакувати, вскакувати, [швидко] потрапляти куди-небудь, їдучи верхи” на дію „захопити, застати зненацька, раптово [над’їхавши верхи]”. Проте в українській мові кінця XIX – початку XX ст. дієслово *заскочити* набуло узагальнено-абстрактного значення „застати когось у такому стані, який не відповідає тій ситуації, що на неї потрібно реагувати й дорівнятися до висоти й складності тих завдань, які з цієї ситуації випливають”. У західноукраїнських текстах цього періоду воно вживалося в текстах публіцистичного та інформаційного стилів і набуло певного експресивного відтінку та емоційно-оцінних конотацій.

По-друге, переважна більшість дієслів, засвідчена в пам’ятках староукраїнської доби, вживається також у польській мові, з чого постає проблема їх кваліфікації – чи то як лексичних полонізмів в українській мові, чи то як семантичних кальок з польської мови у семантичній структурі слів спільного фонду української та польської мов (що утворився впродовж кількох століть мовних взаємин між носіями української та польської мов на уснорозмовному рівні), чи то як фактів дифузної взаємної інтерференції, що мала місце в донаціональний період розвитку української та польської мов і визначила й морфемно-словотвірну, й семантичну структуру дієслів у кожній з цих мов. Проте суспільно-історичні умови подальшого розвитку й функціонування української мови склалися так, що дієслова цього спільного фонду збереглися переважно в

---

* До другого з наведених у Словнику Грінченка значень дієслова *заскакувати* (рос. „захватывать, застигать”) подано такі контексти: *Гайдамаки напали на двір Олексія у Білозер’ї, а самого не заскочили* (ЗОЮР, I, 249); *Де ти його спобіжиши, де ти його заскочиши* (Чуб., I., 92) (Сл. Гр., 2, с. 96).

межах південно-західного наріччя української мови й у літературній мові нового періоду вони представлені передусім у творах західноукраїнських письменників – І. Франка, О. Кобилянської, Н. Кобринської, Уляни Кравченко, О. Маковця, В. Стефаника, Марка Черемшини. У „Словнику української мови” відповідні значення таких дієслів маркуються: як діалектні – тобто, вони кваліфікуються як семантичні діалектизми (*виносити* у значенні „дорівнювати, становити”; *виповісти* у значенні „відмовити”; *виписити* у значенні „позичити”; *випроваджуватися* у значенні „виїздити на інше місце мешкання”; *заноситися* у безособовому значенні „наближатися”), а дієслово *заправляти* у значенні „привчати” – ще й як семантичний архаїзм. До лексичних діалектизмів зараховано дієслова *діткнути*, *дотикати*, *запомагатися*; до лексичних архаїзмів – дієслова *визичити*, *одідичити*. Щодо дієслова *запомагатися* вже було вказано на те, що вживання слів цього гнізда (*запомагати*, *запомога*, *запомагач*, *запомагатися*) не пов’язане з якимсь окремим діалектом української мови, зате пов’язане з певним історичним шаром дієслів, що належать до спільного фонду української та польської мов й успадковані сучасною українською мовою як частина лексики шляхетсько-козацької верстви.

Вживання цих дієслів та віддієслівних іменників в українській літературній мові нового періоду засвідчують твори письменників, що представляють два наріччя української мови (південно-західне і південно-східне), а тому маркування їх як діалектизмів виглядає принаймні неслухним. Так, дієслово *діткнути*, що маркується як діалектне, засвідчене у творах І. Франка, Лесі Українки, Н. Кобринської. Дієслово *дотикати*, що також маркується як діалектне й через співвіднесеність із яким тлумачиться значення дієслова *діткнути*, й справді більш характерне для західноукраїнських письменників – І. Франка, О. Кобилянської, М. Ірчана, проте воно вживається й у творах М. Зерова, поета-перекладача і літературознавця родом з Полтавщини. Дієприкметникова форма *діткнутий* засвідчена у творах Лесі Українки і М. Рильського. До словотвірного гнізда дієслова *діткнути* належать прикметник *діткливий* „дошкульний” (варіант *доткливий*), і прислівник *дітжливо* „дошкульно” (варіант *дотжливо*), що зберігають фонетичну форму, зафіксовану в пам’ятках староукраїнської мови, й уживаються в творах І. Франка, Лесі Українки, а також у творах радянського письменника І. Ле, який працював переважно в жанрі історичного роману. Ані прикметник *діткливий* (*доткливий*), ані прислівник *дітжливо* (*дотжливо*) не мають у „Словнику української мови” жодної з обмежувальних позначок, зокрема – й такої, що вказувала б на діалектний характер цих слів. А зміст ілюстративних контекстів до всіх слів цього гнізда виразно показує, що вони тісно пов’язані з індивідуальністю мовця, оскільки виступають або в тій частині тексту, що передає авторське мовлення, або в тій частині, в якій змальовано внутрішній світ героїв та їхній психологічний стан, або ж у поетичному тексті, який в образній формі передає особливості сприйняття навколишнього світу і враження

від нього *. Саме образність є важливим семантичним компонентом переносних значень слів цього гнізда, спільних для української та польської мов. Функціонування цих переносних значень засвідчено вже у староукраїнській мові. А подальше їх відтворення в українській мові пов'язане як з певною територією, що розвивалася під політичним і культурним впливом української шляхетсько-козацької верстви, так і з мовленням нащадків цієї верстви.

Подібні міркування стосуються і словотвірної пари **дотикати** „допікати, дошкуляти” – **дотинок** „дошкульне слово”, наявної також і в польській мові. Обидва слова маркуються як діалектизми, проте їх уживання ілюструється творами Лесі Українки, І. Франка та радянського письменника М. Олійника, що біографічно не були пов'язані з тим самим діалектом.

З іншого боку, дієслово **одідичити** (в особовій формі та у формі дієприкметника **одідичений**), що до нього в „Словнику української мови” подано контексти лише з творів західноукраїнських письменників – О. Кобилянської, Уляни Кравченко, В. Стефаника та М. Ірчана – маркується як застаріле. Таке маркування є цілком слушним для цього дієслова, адже своєю внутрішньою формою – зв'язком зі спільнокореновими словами **дідич**, **дідичка**, **дідизна**, **дідизний**, **дідівщина** – воно зберігає предметно-поняттєву співвіднесеність з тими реаліями, що започаткували феодальну добу й були її основою, – з приватною

---

* **Діткнути**, діал. – однокр. до дотикати. *Панотець діткнув* найтяжчого питання, і Іван довго вагувався, чи говорити панотцеві по правді, чи ні? (Фр.); *Ослона тая, що мені постачив серпанок жсалібний, тонка занадто, щоб люди не могли мене діткнути колючим осудом, хоч і невинну* (Л. Укр.); *Зі всіх втрат на світі ніщо не може так діткнути, як втрата дорогої особи* (Коб.); **діткнутий** – дієприкм. пас. мин. ч. до діткнути. *А вітер синю тінь переганяв Через луги.. і через ліс, Уже вечірнім діткнутий промінням* (Рильський); * У порівн. *Прісцілла здригається, мов може діткнута* (Л. Укр.); **дотикати**, діал. – 1) доторкатися. *Дотикати щіточкою вуст* (Ірчан); **землі не дотикати** – те саме, що **землі не доторкатися**. *Леон Гаммершляг ходив, землі не дотикаючи з гордості радості* (Фр.); 2) діяти на органи відчуття. *Сморід по-іншому нас дотика, як колір кривавий, Смак достається органів наших, як запах та колір* (Зеров); 3) *перен.* завдавати кому-небудь неприємностей ущипливими, дошкульними словами або діями. *В ній і тепер ще повно егоїзму й фальшу, яким дотикала болючо [болюче] не одну душу коло себе* (Коб.) (СУМ, II, с. 393); **діткливий** – 1) який дуже вражає; дошкульний. *Жарти діткливі* (Франко); *діткливий жаль* (Ле); 2) дуже важливий, який найбільше турбує (**дітклива проблема** – без авт.) (СУМ, II, с. 310); **доткливий** – 1) який любить говорити дошкульні слова. *Дотклива людина* (без авт.); 2) *перен.* дошкульний, гострий (про слова, холод і т. ін.). .. *пані Софія відчула вже доткливий натяк на охолоду вже ніжність* (І. Ле, „Хмельницький”); **доткливо** – присл. до доткливий. *Кашель перестав сливе зовсім, тільки на серці частенько млоїть (щовечора щось там колупає і таки досить доткливо)* (Л. Укр.) (СУМ, II, с. 394). Інші джерела: **доткливо** – вразливо. *Але якщо правда, що тут, у сій стороні, я почуваю себе якось вільніше, то знов же ніколи і ніде я не почувалася так доткливо, як тяжко носити кайдани і як дуже ярмо намулило мені шию* (Л. Укр., 10, с. 68).

власністю на землю та спадковим землеволодінням. Західноукраїнські тексти кінця XIX – початку XX ст. засвідчують намагання пристосувати давній термін для позначення нових понять – тих, що з’явилися в природничій науці другої половини XIX ст. завдяки дослідженню законів спадковості живих організмів – **діди́чності** – і природного добору. Проте в подальшому розвитку української літературної мови такий термін для позначення спадковості не закріпився.

Дієслова **виві́нувати**, **ви́посажити**, **задов́жити(ся)** в „Словнику української мови” не зафіксовані, а до ряду дієслів взагалі не подано тих значень, у яких вони вживалися в староукраїнських пам’ятках та в галицьких і буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. і які властиві для цих самих дієслів у польській мові (**заводити** *кого* „ошукувати, підводити”; **загладжува́ти** „знищувати”; **залига́ти** „задавнюватися”; **заправля́тися до чого** „привчатися, тренуватися, набувати практичних навичок, набивати руку”; **піді́йти** *кого* „ошукати, перехитрувати”; **трима́ти з ким** „бути в спілці, бути заодно”). При цьому до реєстру „Словника української мови” включено похідні іменники **загла́да** („загибель”), **залеглі́сть** („заборгованість”), у яких відтворюються семи відповідних значень дієслів **загладжува́ти**, **залига́ти**. Ці іменники маркуються як діалектизми, хоч один з них (**загла́да**) вживався переважно в публіцистичному стилі, а другий (**залеглі́сть**) – переважно в офіційно-діловому. З іншого боку, до віддієслівного іменника **за́від** не подано значення „ошукання, розчарування” (відповідного до значення дієслова **заводити** „ошукувати, обманювати”), хоч із таким значенням іменник **за́від** уживався й у творах І. Франка, й у буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст. Натомість подано кілька омонімічних гнізд, на які розподіляються значення слів **за́від** та **заві́д** у сучасній українській літературній мові *.

По-третє, джерела староукраїнського періоду засвідчують структурну сформованість окремих дієслівних основ, утворених від основ іменних частин мови, проте семантичний розвиток таких дієслів перебуває ще на рівні прямого

* „Словник української мови” подає 5 таких гнізд: спочатку – з тими омонімічними значеннями, які потрапили в українську мову з російської (**завод**¹, **завод**², **завод**³ – за джерелами радянського періоду), а далі – ті, що властиві для української народнорозмовної мови і мови класичної літератури, порівн.: **за́від** *див. заводи*; **заві́д** *див. завод*⁵ (СУМ, III, с. 50); **завод**¹ – промислове, перев. велике підприємство (твори О. Гончара; „Комуніст України” та ін.); **завод**² – спеціалізоване господарство, де розводять, розмножують породистих сільськогосподарських тварин, мальків риби, вирощують певні сорти рослин та насіння (твори Ю. Яновського та ін. радян. джерела); **завод**³ – 1) пристрій, яким приводиться в дію механізм (*завод годинника*; *завод іграшки*); 2) гранична тривалість дії заведеного механізму; 3) частина тиражу книги, надрукована з одного набору; **завод**⁴ – 1) зразок, тип виробу (... *Люлька давнього заводу, мабуть, півсотні літ тішисть вона [діда]* (Коп.); 2) порода, сортність (тварин, рослин) (у творах Леся Українки, Г. Хоткевича); 3) *зневажл.* рід, порода (людей) (у творах К. -Карого, П. Мирного); **завод**⁵, *рідише за́від*, *розм.* – те саме, що звичай (без іл.) (СУМ, III, с. 54-55).

номінативного значення, напр.: **вивінувати** – наділити віном [**віно** – одне з найдавніших слів спільнослов'янського фонду (ЕСУМ, 1, с. 400-401), **випосажити** – обдарувати, наділити посагом. У західноукраїнських текстах кінця ХІХ – початку ХХ ст. ці синонімічні дієслова мають уже узагальнене значення „наділяти тим, що необхідне людині в житті”. Вони характеризуються щільнішим заповненням тих семантичних зв'язків, які з цього значення випливають, і сполучуваністю з новим колом іменників – таких, що служать для вираження абстрактних понять, напр.: **вивіновувати відомостями і зручностями** (кого); **вивінувати знань** (кого); **вивінуваний від природи** [талантом, здібностями] тощо. Таку саму сполучуваність зберігають і віддієслівні іменники, утворені за допомогою транспозиційних суфіксів: **вивіновуванє знань** (кого). Водночас дієслова залишаються потенційно відкритими до нових зв'язків з такими словами, у значенні яких буде міститися сема „те, що необхідне людині в житті”. Цікавим із цього погляду виступає переносне значення іменника **віно** „освіта, засіб знань і умінь; освіченість; ерудиція”, яке реалізується в словосполученні **духовне віно** – його вжила О. Кобилянська в автобіографії. Поки що важко визначити, чи це суто авторське слововживання, зумовлене зворотнім нашаруванням на твірний іменник семантики похідного дієслова, чи ж – системно закріплене переносне значення іменника **віно**, що передувало творенню дієслова.

Не менш цікаву семантичну історію в українській мові має й інше слово праслов'янського фонду – іменник **довг**, що від його основи утворилося дієслово **задовжитися** („заборгувати, затриматися з чимось, загаятися”). „Словник української мови” цього дієслова не подає, хоч воно й засвідчене у творах О. Кобилянської. Вживання цього дієслова та його дієприкметникової форми **задовжений** („такий, що має борги; обтяжений боргами”) у західноукраїнському мовному середовищі та західному варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. підтримувалося, з одного боку, польською мовою, а з іншого боку – тими спільнокореновими словами, які здавна вживалися в галицько-буковинському діалектному середовищі *.

За нормами сучасної української літературної мови слово **довг** належить до діалектизмів, а загальновживаним є синонімічне до нього слово **борг** **, та все ж історично ці два слова мали хоч і близькі, проте не тотожні лексичні значення.

* В „Етимологічному словнику української мови” іменник **довг** та спільнокореневі з ним слова подаються в квадратних дужках – як такі, що вживаються в діалектах української мови. Джерелами при цьому виступають Словник Желехівського та „Матеріали до словника буковинських говірок”: [довг] „борг; обов'язок”, [дóвжнік] „боржник” Г, Ж, [дóвжний Ж, довжén Ж], [дóвжно] „повинно” МСБГ, [задовжіти] „заборгувати”; [надовжіти] „набрати в борг” Ж, [удовжітися] „заборгувати”. Іменник **довг**, у тій чи іншій фонетичній формі, представлений в усіх слов'янських мовах і належить до праслов'янського лексичного шару. Етимологія цього слова остаточно не з'ясована, проте його вважають спорідненим з певними готськими та ірландськими словами (ЕСУМ, 2, с. 99-100).

** У „Словнику української мови” до слова **довг** подано два значення. І хоч слово

Крім того, і тривалість їх уживання в українській мові була різною *. Близькість лексичного значення слів *довг* і *борг* базувалася на спільному семантичному компоненті „те, що потрібно віддати”, а відмінність цих двох слів полягала в різній природі „того, що потрібно віддати”: *довг* – це те, що потрібно віддати, відслужити тощо як певне зобов’язання матеріального чи морального характеру; *борг* – це те, що хтось позичив у когось (насамперед – гроші чи товари, що мають грошову вартість), за що не заплачено й потрібно повернути через певний час тому, хто позичав. Усвідомлення семантичної відмінності між синонімами *довг* і *борг* не втрачалося до недавнього часу. У Словнику Грінченка *борг* перекладається російською як „кредитъ, долгъ”, *борговий* – як „взятый въ долгъ”, *боргувати* – як „1) давать въ долгъ; кредитовать; 2) брать въ долгъ” (Сл. Гр., 1, с. 86), а *довг* – як „долгъ” (Сл. Гр., 1, с. 26), тобто, як слово із ширшим значенням. Таке саме розуміння лексичного значення слова *борг* спостерігаємо й у „Словнику української мови”, адже лексичне значення цього слова та похідних від нього слів чітко формулюється на основі того семантичного компонента, який відрізняє його від лексичного значення слова *довг*, що підтверджують і відповідні ілюстративні контексти **. Проте серед цих контекстів не бачимо жодного, який би свідчив про вживання слова *борг* у творах західноукраїнських письменників. Отже, можна припускати, що вживання слова *борг* та похідних від нього слів локалізувалося переважно в межах південно-східного наріччя, а

маркується як діалектне, проте ілюстративні контексти подаються з творів письменників, які походять з Поділля (М. Коцюбинський), Закарпаття (І. Чендей), Слобожанщини (Г. Квітка-Основ’яненко, П. Грабовський): *довг*, діал. – 1) борг: *Семен спродав трохи хліба й заплатив пану Янковському п’ятдесят карбованців довгу* (Коцюб.); – *Но-но, гадкуй, Василю, щоби сплатили довг!* – *попередив Фрід Порадюка* (Чендей, Вітер..., 1958); 2) обов’язок: *Ранком у неділю проводили солдатів з села, як довг велить* (Кв.-Осн.); *Ваш довг – справдить людські закони* (Граб.) (СУМ, II, с. 330-331). До цього ряду контекстів варто долучити й речення з листа Лесі Українки, яка походила з Волині: *Я відтягну з Вас музикальний довг за мою торішню музику* (Л. Укр., 11, с. 193). До діалектизмів зараховують і похідне слово *довжсник*, яке ілюструється творами О. Кобилянської: *довжсник*, діал. – боржник. – *Я й моя мати – довжсники ваші, моя пані, – говорив я далі* (Коб.) (СУМ, II, с. 333). Отже, знову ж таки, розповсюдження слова *довг* та похідних від нього не обмежується якимось одним діалектом української мови, а охоплює значну територію, що виходить не тільки за межі одного діалекту, а й за межі наріччя.

* Слово *борг* належить до запозиченої лексики: в українську мову воно прийшло з німецької через посередництво польської мови: *n. borg, слц. borg* „т. с.” походять від *нім. Borg* „позичка”, *borgen* „позичати”, первісно „давати строк для виплати”. Писемне засвідчення слова *борг* припадає на 1529 р. В українській мові від нього утворилося кілька похідних: *боржсник*, *боргувати*, *заборгованість*, *набір* „у борг” (ЕСУМ, 1, с. 229).

** Порівн.: *борг* – те, що взяте в позику; позичене: *Ані Владко, ані спадкоємці нічого не знали про ті борги* (Фр.); *В заставу віддавали землі, які у випадку несплати боргу переходили у власність монастирів* („Історія СРСР” 1956); *[бути] в боргах* – мати дуже багато боргів: *Панок це був задрипаний – в боргах, як у реп’яхах, але тихатий, шкідливий і мстивий* (Антоненко-Давидович); *[бути] в боргу перед ким і без додатка* – бути

вживання слова **довг** та похідних від нього слів – у межах південно-західного наріччя. Західноукраїнські текстові джерела кінця XIX – початку XX ст. засвідчують, що лексико-семантична структура слова **довг** та похідних від нього слів **довжний**, **довжник** уміщувала й семантичну структуру слова **борг** *. У цьому можна вбачати насамперед інтерферентний вплив польської мови (порівн. *п. dług* – 1) борг, 2) обов'язок; *dłużny* – борговий; *dłużnik* – боржник), хоч не можна виключати такого впливу і з боку російської мови (порівн. *рос. долг, долговой, должник* – т. с.). В окремих контекстах поряд зі словами з гнізда

зобов'язаним кому-небудь: *Радянські письменники, і зокрема письменники українські, давно в боргу перед своїми читачами, перед всім своїм народом* (Тичина); *у борг давати (дати)* – а) позичати кому-небудь гроші, б) продавати що-небудь з умовою, що покупець сплатить гроші пізніше. – *Шинкар білий у борг не дає* (З. Тулуб, „Людолови”); інші зврати: *вилазити з боргів; влазити у борги; у борг брати, взяти* – а) позичати в кого-небудь гроші і т. ін.; б) купувати що-небудь з умовою сплатити пізніше (всі – без іл.); *борговий* – стос. до боргу, боргів: *боргові розписки* (у творах М. Стельмаха); *боргувати* – 1) кому. давати в борг: *Грек розвозив сіль по прибережних кримських селах раз на рік і звичайно боргував* (Коцюб.); 2) у кого. позичати, брати в борг (без іл.), 3) *перен.* бути винним або зобов'язаним кому-небудь: *Ну, я не хочу боргувати перед вами* (Головка) (СУМ, I, с. 217); *боржник* – той, хто взяв у борг що-небудь; винен кому-небудь: *Боржник весело бере, а сумно віддає* („Укр. прислів'я” 1955); – *Ви мій боржник. Я стягну з вас те, що ви мені завинили* (Смолич); *Незможні жителі міста [Ольвії] часто бували боржниками багатих купців і лихварів* („Нариси стародавньої історії УРСР” 1957); *боржок* – зменш. до борг. *Боржок хочу забрати* (Шиян) (СУМ, I, с. 218). Можна припускати, що активізація слова **борг** у сучасній українській літературній мові відбулася під дією тенденції до латентного відштовхування від спільного з російською та польською мовами слова **довг** і похідних від нього слів та перенесення всіх семантичних компонентів їх лексичного значення на слово **борг** та похідні від нього.

* Буковинські джерела кінця XIX – початку XX ст. засвідчують уживання слів **довг**, **довжний**, **довжник** у текстах різного стилю, проте найбільш запотребованими вони виявилися в популярних виданнях для селян на теми економічного життя та нових форм господарювання, напр.: **довг** – 1) борг, позичка (грошми чи товарами). *Коли хто в шиньку винен вже щось за напої, а властитель шиньку дає єму дальше набор[г] трунки, то такий довг неважний, і не можна єго перед Судом за той довг скажити* (Громада, с. 17); *А як прийде хоть один термін платности, а робітник не заплатить довгу, тогди всі рати, вже сплачені, пропадають* (Товариш 1908, с. 194); *На тім його малім господарстві тяжив уже віддавна в рустикальнім банку довг його родичів* (Коб. 1977, с. 37; „Банк рустикальний”); 2) належне для сплати, але вчасно не сплачене, не віддане: *„Селянин із Поділя є при грошах восени, гірняк навесні, а людям на Покутю взимі, як відставлять тютюн, найлегше довг заплатити* (Б., 1895, ч. 1, с. 3); *На мою думку, я взяла лише те, що „Видав[нича] спілка” сама призначила. Ну, але коли вже є довг, то і не журиться тим* (Коб. 1963, с. 557); 3) *перен.* вчинок, дія, що сприймається й оцінюється як моральний обов'язок і здійснюється у відповідь на іншу дію: *Відтак, щоб не остатися в довзі з відповідями на згадані повисше докори, скажемо коротко ось що: саме обмежене числа коршем не pomoже заведеню тверезости* (Б., 1895, ч. 13, с. 4); порівн. *рос. не*

довг, довжний, довжник уживається ще й похідний від *борг* прислівник *на́бор* (також у формі прислівникового сполучення *на́ борг*), проте він сприймається вже як певною мірою десемантизоване слово народнорозмовної мови *.

Уживання дієслова *задовжитися* в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. впливало з його безпосередніх зв'язків з дієсловами подібної морфемно-словотвірної будови в староукраїнській мові (напр. *должитися*), із системного вживання в говірках південно-західного наріччя іменника *довг* та гнізда спільнокореневих із ним слів. Відхід згаданих дієслова та іменника до пасивного фонду лексики сучасної української літературної мови пов'язаний насамперед із позамовними чинниками – впливом українсько-польської та українсько-російської двомовності на функціонально-семантичний розподіл і розмежування значень синонімів *довг* і *борг*.

Недостатня увага до процесів семантичної взаємодії та словотвірного розвитку слів спільного фонду української та польської мов в умовах традиційно багатомовного середовища Галичини і Буковини (а в ретроспективі воно виходить на територіально-культурний простір старожитньої України) призвела до певних лексикографічних втрат – неповного представлення в реєстрах сучасних словників української мови одиниць тих словотвірних гнізд, що до них входили дієслова спільного фонду української та польської мов. Так, напр., щодо реєстру „Словника української мови” це виглядає так: у ньому подано *віно, вінувати* (не подано *вивінувати, вивіновувати, вивінуваний, вивіноване*); подано *дотикати, діткнути, діткнутий* (не подано *діткнений*); подано *запомагати, запомагатися, запомага* (не подано *запомагач, запомоговий*); подано *заглада*

остатися в долгу (перед кем-либo) – сучасн. укр. *не залишатися в боргу* (перед ким-небудь); *довжний* – борговий. Члени мають з каси в разі, як потребують позички, такі вигоди: не пишуть векслів, ані не мусять іти до нотаря і позволяти интабулювати *довг* на своїм господарстві, лиш підписують у селі у своїй касі при двох свідках *запис довжний* (той запис довжний має, окрім *довжника*, підписати ще такеж оден або і два ручителі) (Порадник, с. 5); Крамниця купувала всякі товари у гуртівників за готові гроші і продавала людям такеж лиш за готові гроші, а ніколи *на борг*. Хто не міг купувати кожного часу все за готівку, той виставив у касі *запис довжний*, напр., на сто корон (Товариш 1908, с. 155); порівн. н. *skrypt dlužny* – борговий запис, борговий лист; *довжник* – 1) позичальник, боржник; 2) *перен.* боржник, людина, яка чимось зобов'язана іншій людині. За те, що покорегував мені „Людину”, – перевела я йому працю. Запевняє мене, скільки бачуся з ним, що він ще завше моїм *довжником* (Коб. 1963, с. 323).

* Форми прислівника *набір* і *наборг* протиставляються в сучасній українській мові як розмовна і діалектна: *на́бір*, розм. – у борг, без грошей (ілюстративні контексти з творів М. Коцюбинського, Л. Яновської, М. Стельмаха) (СУМ, V, с. 17); *на́борг*, діал. – набір (ілюстративні контексти з творів І. Франка, Я. Галана) (СУМ, V, с. 19). Авторство ілюстративних контекстів свідчить про те, що обидві форми відображають уживання слова *борг* у діалектах української мови, зокрема – утворення на його основі прислівника, що має варіантне звукове вираження в подільських та галицько-буковинських говірках південно-західного наріччя.

(не подано значення „знищити” до *загладити*); *залеглисть* (не подано значення „задавнювати що, затримуватися з чим” до *залягати*); подано *одідичити*, *одідичений* (не подано *одідичення*, *дідичка*, *дідичність*).

Калькування семантичної структури слова в українській мові за зразком польської спостерігаємо й у таких дієсловах спільного фонду, які виражають емоційно-психічний стан людини, її сприйняття навколишнього світу, що дозволяє пов’язувати ці процеси з новим періодом розвитку мови і літератури, коли в центрі уваги письменника опинилася людина модерного суспільства та її внутрішній світ, напр.:

пересаджувати, *перен.* – перебільшувати (еквівалентне до *рос. преувеличивать*; *утрипувати*, а також до фразеологічного звороту *сгушати краски*); порівн. *п. przesadzać* – 1) пересаджувати; 2) *розм.* перескакувати, 3) перебільшувати;

піврати, *перен.* – захопити, глибоко вплинути на емоції іншої людини, повести за собою (еквівалентне до *рос. увлечь*); *півратись*, *перен.* – захопитись, піддатись почуттям (еквівалентне до *рос. увлечься*); порівн. *п. porwać* – 1) розірвати, піврати; 2) схопити в обійми; 3) *перен.* захопити, повести за собою, вплинути (*mówca porwał słuchaczy* – промовець захопив слухачів).

Такі значення загальноновживаних дієслів були характерні передусім для усного мовлення інтелігентів, а відтак – і для текстів, створюваних ними. Тому знаходимо їх у листуванні, художніх творах, періодиці, напр:

піврати, *перен.* – захопити, надихнути: *Я тут сиджу в Відні і снуюсь межі німцями. Не дуже мені подобається. Подобається мені лише театр („Hofburg”), але це ліпше, театр, що має такого великого артиста в себе, як Keinz. Я бачила тут „Затоплений дзвін”, і він грав Гейнріха. Я багато гарних речей тут бачила – та не скажу, що мене піврвали. Він мене піврав* (Коб. 1982, с. 280); *Скільки сердець, умів воскресло, скільки сплячих проснулося, Боже! Так десь і тебе, моя зозуле, піврвала струя праці* (Коб. 1982, с. 288); *Яко горячий волоский патріот, зумів проф. Пумнул піврати за собою старших і молодших, і ся его щира праця стала безперечно кріпкою підвалиною теперішнього національно-політичного розвитку Волохів на Буковині* (Б., 1895, ч. 44, с. 1);

півратися – піддатись почуттям, захопитись: *І я дала півратись препоганому чувству злобному та й виляла його на Вас. Потім жалувала, як дістала картку* (Коб. 1982, с. 260);

пересаджувати – перебільшувати: *Щоб не думали Ви, високоповажний пане, що я пересаджую в своїм жалю, я висилаю рівночасно з листом умисне повище згадане число „Літер[атурно]-науков[ого] вісника”* (Коб. 1963, с. 615); *При тих його словах я спаленіла і замішалася. Пані Марко мусила йому споминати, певно, й про Орядина, а може, навіть за своєю привычкою і пересадила мої відносини до нього* (Коб. 1962, с. 269, „Царівна”); – *О Олено, Олено. – кликнув він, – у що ви вжилися? Куди загонюєтеся ви у своїй хоробливій, пересадженій уяві?* (Коб. 1962, с. 64, „Людина”); порівн. *укр. пересаджена уява* – *рос. воспаленное воображение* – сучасн. *укр. збуджена уява*.

З-поміж наведених дієслів найбільшим ступенем семантичної адаптації відзначалося дієслово *пересаджувати*. Переносне значення цього дієслова та утворені на його семантичній базі похідні іменник та прикметник зафіксовані

вже в Словнику Желехівського: *пересаджувати* – *übertreiben*, *zuweit gehen*, *zu fiel von etw. nehmen*; *пересада* – *die Übertreibung*, *die Überspannung*, *das Zuweitgehen*; *пересадний* – *übertrieben*, *überspannt* (Желех., с. 623) [у сучасних німецько-українських словниках *übertreiben* перекладається як *перебільшувати*].

Іменник *пересада* вживався переважно у прийменникових конструкціях двох відмінків – родового (*без пересади*) та орудного (*з пересадою*), значно рідше – у формі називного відмінка, в чому можна вбачати вплив зворотів польської мови (порівн. *n. bez przesady* „без перебільшення, не перебільшуючи”; *z przesadą* „перебільшуючи”). Вислови такого типу були надзвичайно поширені в мовленні галицько-буковинської інтелігенції, оскільки відображали явища зі сфери інтелектуально-літературної праці, громадського життя, особистих стосунків, напр.:

пересада – перебільшення: „Оферма” видко з життя, котре Ви добре знаєте, в оповіданні *нема жадної пересади* і воно полишає добре вражіння (Коб. 1963, с. 280); *Я дивуюся їй [Густі] не раз, за що вона мене, властиво, так любить. Коли від’їжджає до В[ідня], цілує мені руки і страшно боїться, щоби я її не забула. Се я пишу без пересади. Але я її ніколи не забуду, ані не спроневірюся. При ній я все оживаю* (Коб. 1982, с. 248); *Малюнок мій може ударяти пересадою та неправдоподібністю* (Євшан, с. 269), *Це не пересада, їй-Богу! Це факти, пережиті не одним каючимся грішником, який почувається до вини перед суспільністю* (Євшан, с. 450).

Уживання прикметника *пересадний* „перебільшений” (*n. przesadny*) було не менш частотним і мало визначене коло означуваних понять, напр.:

пересадний суд товпи (*Суд товпи все пересадний в один або другий бік, тому й годі до него мати довір’є* (Б., 1895, ч. 46, с. 2; О. Маковей); *пересадна дразливість* (*се трохи пересадна дразливість* (Л. Укр., 12, с. 82); *пересадна ідеалізація* (*Хибами його можна вважати пересадну ідеалізацію в деяких сценах* (Фр., 29, с. 472); *пересадні компліменти* (*Найбільш це, здається, гнусний звичай: поставити людину і говорити їй пересадні компліменти* (Єфр., с. 483); *безмірно пересадні панегірики* (А. Кримський, РУС Кр., III, с. 468).

Похідні від дієслова *пересаджувати*, лексичне значення яких мотивувалися його переносним значенням „перебільшувати”, набули загального вжитку в мовленні української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., про що свідчать контексти з творів А. Кримського, Лесі Українки, зі щоденників С. Єфремова *. У „Словнику української мови” слова цього гнізда маркуються як діалектні, проте реальні контексти їх уживання свідчать про те, що вони були типові

* Таке припущення випливає зі способу подання відповідних похідних цього гнізда в „Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова: рос. *преувеличение* – укр. *перебільшення, прибільшення, переборщення, пересада* (Павлик); [проте у складі звороту *можно без преувеличения сказать* – *можна без перебільшення сказати*]; рос. *преувеличенно* – укр. *перебільшено, прибільшено, пересадно*; подано й варіантні зразки типових контекстів – *преувеличенно небрежный*

насамперед для інтелігентського мовлення й навряд чи належали до говіркової лексики. Поява слів *пересада, пересадний, пересадно* в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. є наслідком розширення семантичної структури та словотвірного гнізда дієслова *пересаджувати* під дією законів семантичної інтерференції в умовах українсько-польської двомовності.

Семантичні кальки з польської мови, що їх можна пов'язувати з новим періодом розвитку української літературної мови, найчастіше трапляються у текстах інформаційного та публіцистичного стилів, представлених у буковинських періодичних виданнях кінця XIX – початку XX ст., рідше – у текстах художнього стилю, напр.:

закроєний – замислений (*Поплило [те дитина] хто знає куди ... і не прийде. І виросте з нього така сама пальма, як його мати... висока, тоненька... з сумно закросними очима*

тон – перебільшено (*пересадно, через лад*) недбалий тон; рос. *преувеличенный* – укр. *перебільшений, перевеличений, переборщений, пересадний* (РУС Кр., III, с. 468). Напевно, це не стосувалося самого дієслова – його вживання у переносному значенні „перебільшувати” могло й не вийти за межі західноукраїнського мовного середовища. Принаймні до такого припущення підводить той факт, що в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. у переліку слів-синонімів української мови до рос. *преувеличивать* подано такі: *перебільшувати, прибільшувати, перевеличувати, переборщувати, передавати кути меду*” (РУС Кр., III, с. 468) – між ними, як бачимо, немає дієслова *пересаджувати*. З іншого боку, в неподанні цього дієслова не можна виключити й певного редакторського недогляду. Проте чи не авторитетом згаданого Словника за редакцією А. Кримського та С. Єфремова пояснюється відсутність значення „перебільшувати” у статті на дієслово *пересаджувати* у „Словнику української мови”, хоч це значення й представлено у творах та листах О. Кобилянської?

„Словник української мови” подає лише похідні ві нього: *пересада*, діал. – перебільшення: Зразу витягає таку силу писаного паперу, що справді *без пересади можна б було дві зими тим папером топити всі грубки в квартирі* (Коцюб.); *Іванов заходився реготом, та сміх бринів таки вимушено, а далі виходило й зовсім з пересадою* (Смолич); *пересаджений*, у знач. прикм., діал. – надмірний (*хвороблива, пересаджена уява* (Кобилянська); *пересадний*, діал. – надмірний (*усе вилискується від пересадної чистоти* (Крушельницький) (СУМ, VI, с. 271-272). Серед поданих контекстів фігурують і твори Ю. Смолича, що свідчить про проникнення слова *пересада* в мову українських радянських письменників і підтверджує припущення про його належність до інтелігентського соціолекту й очевидну неслухняність маркування слів цього гнізда як діалектизмів. До сказаного варто додати й те, що традиція вживання слова *пересада* у філологічному дискурсі зберігається завдяки працям Ю. Шевельова, напр., у такому контексті з монографії „Внесок Галичини у формування української літературної мови”: *Уважне, зацікавлене й любовне ставлення до галицьких мовних особливостей лишилось у М. Коцюбинського на все життя, хоч він завжди був ворогом діалекту в літературній мові (звичайно, поза спеціальними художніми завданнями – згадаймо хоч би його „Тіні забутих предків”), і тому пересади в запровадженні галицизмів до літератури завжди викликали його заперечення* [Шевельов 1996, с. 94].

– і буде коритися (Коб. 1963, с. 306); порівн. *п. zakrojony* – 1) скроєний, 2) перен. замислений, загаданий, розрахований); *закрій* – погляди, заміри (посли найкрайнішого радикального закрою – депутати з крайніми радикальними поглядами; порівн. *п. zakrój* – 1) крій, покрій, 2) масштаб, обшир, 3) перен. заміри, погляди, задуми);

знести – скасувати, відмінити (знести інституцію міністрів краянів; знести православну митрополію в Галичі; знести примус; порівн. *п. znieść* – 1) знести; 2) скасувати); *зноситися, звестися*, безособ. – скасовуватися (скасуватися), відмінятися (проект закону, котрим зносить ся премія для тих, що виловлять контрабанду (Б., 1895, ч. 24, с. 2); мають зовсім знести ся дотеперішній податок заробковий і доходовий); *знесенє* – скасування, відміна (знесенє заборони; знесенє рогаток; *п. zniesienie* – т. с.);

нав'язувати – зав'язувати, налагоджувати, встановлювати (про стосунки тощо); *На кожний спосіб випадає нашим послам і впливовим патріотам нав'язувати з польськими послами і другими провідниками Поляків частійші зносини* (Б., 1895, ч. 38, с. 2); *Тоді [за часу головування Стоцького] перший раз студенти нав'язують зносини зі селом. Щоправда, і число читалень, з якими товариство зноситься, розсилаючи туди книжки, невеличке* (Сімович 1908, с. 507); порівн. *п. nawiązać* – 1) нав'язати, зв'язати; 2) перен. зав'язати, налагодити, встановити, *nawiązać stosunki* – налагодити стосунки; [у „Словнику української мови” значення не зафіксоване];

обходити – святкувати, відзначати: *Власне, сьогодні рік, як Ярема Чорновус обходив своє весіле* (Б., 1895, ч. 8, с. 1); *Пам'ять Кобзаря нашого Тараса Шевченка будуть проживаючи в Петербурзі Українці обходили* вечером дня 24. с. м. (Б., 1895, ч. 21, с. 4); *Є великі свята церковні, як різдво, йордан, великдень, зелені свята і т. д., котрі обходить* наш нарід з особними народними звичаями: *треба і рускій інтелігенції ті свята обходити по-народному, а не по-німецьки, по-волоски або Бог знає, по-якому* (Б., 1895, ч. 89, с. 2); *обхід* – святкування, урочисте вшанування: *Національне почуття кріпиться о стільки, що [студентське] товариство [„Союз”] не бере участі в обході Грільпарцера, щоби тим замаркувати, що на Буковині, в українсько-волоськім краю, не повинно бути місця обходам, які скріпляють ще більш германізацію країни...* Сам же Грільпарцер ні світовий поет, ні буковинський; *обходити його пам'ять* на Буковині річ цілком непотрібна (Сімович 1908, с. 510); порівн. *п. obchodzić* – 1) обходити; 2) святкувати, *obchodzić rocznicę* – святкувати річницю; *п. obchód* – 1) обхід; 2) мн. *obchody* – святкування, вшанування; [у „Словнику української мови” це значення кваліфікується як діалектизм: *обходити* 9), тільки недок., перех., діал. – святкувати. *Не маючи родини, Калинович навіть руських свят не обходив* (Франко); *Хочу.. вас запитати: чи співають у Болгарії колядки і чи схожі вони на українські? Як там люди обходять різдво* (Л. Укр.); *З новин занотую то, що молодіж.. в наступаючій році гадас величаво обходити 25 літній ювілей літературної діяльності Франка (Стеф.)* (СУМ, V, с. 601); для слова *обхід* – відповідне значення не подається (СУМ, V, с. 599);

підкопувати, перен. – підривати, підточувати, послаблювати: *Отже, такий чоловік, як архімандрит, котрий сам займає урядове становище і так дуже домагася пошанованя для влади, найне підкопує власть шкільну* (Б., 1895, ч. 8, с. 3); *Посідаючи верстви мусіли переконати ся, що підкопують власний ґрунт, коли їх представителі відказують державі пошани і, здержуючись від праці, позбавляють її способів існування* (Б., 1907, ч. 70, с. 1); *О. Маланчук обговорює справу засновання рускої священничої газети, що попри церковні діла заступала би ся і за справи руского православного духовенства, якого повагу незаслужено підкопують в народі такі крайно партійні*

газетки, як „Віснорул” і „Народна Рада” (Звідомл. 1914, с. 12); *Й тоді спосіб ведення розправ мусить підкопувати повагу того „найвищого царського атрибуту”, тої порфіри, вложеної на блазня* (Фр. 1973, 3, с. 522; „Перехресні стежки”); порівн. *п. podkopywać* – 1) підкопувати, 2) перен. підточувати, послаблювати, підривати; *podkopać kredyt* – підірвати довіру;

повити – народити (*Наш Цісар – прадідом. Архікняжка Августа, дочка Архікнягині Гізелі (дочки нашого Цісаря) повила 26. марта в Берні Архікнязя Осипа-Августа* (Б., 1895, ч. 12, с. 4); порівн. *п. powić* – 1) спеленати, 2) обмотати, 3) народити);

роздранувати, перен. – розхачувати, розтягати (напр., громадські кошти, громадське майно тощо): *Де лиш заблисне готовий гріш, там зараз явно й потайно тиснуть ся всякі патріотичні діячі, і то якраз такі, котрих без того гроша до якоїсь народної роботи і медом би не звабив. І роздранують сі діячі під позором сеї „роботи”, а справді – тандити (що за неї би ніхто нігде инде й шельюга не дав, ба й дармо б її не приймив) – щомога сей нужденний народний гріш. Роздранувачі тямлять лише про свою спілку. Они готові при тім все нові „функції” творити. „Платні” функціонери стались у нас до певної міри убздуренєм, помимо що якраз наші найкрасії народні почини й успіхи завдячусмо лише пожертвованю, а платна робота звела їх власне нераз нінащо* (Б., 1899, ч. 20, с. 1); *п. rozdrapywać* – 1) роздряпувати, 2) перен. розхачувати, розтягати; [у „Словнику української мови” значення не зафіксоване];

розпрязгатися, перен. – розладнуватися, занепадати: *Та, видко, усьо в нашому світі грішному розпрязгає ся, псує ся... вже й гумор наш попував ся і треба єго збивати, як бочку. Родять ся Іскаріоти, Лизуновичі і недотепні гумористи* (Б., 1895, ч. 11, с. 3); порівн. *п. rozprzęgać się* – розладнуватися, розкладатися, занепадати; *rozprężenie* – розклад, дезорганізація, хаос; *rozprężenie obyczajów* – розбещеність; *rozprężenie duchowe* – духовний занепад; [у „Словнику української мови” значення не зафіксоване];

споруджений – виконаний, виготовлений (*Написи по обох боках входу, споруджені в чотирех мовах, говорили вже менше високопарно. Руска напись звучала: „Тут дістає пиво, вино, горівка, дешевий харч”* (Галіп, с. 10); порівн. *п. sporządzić protokół* – написати, скласти протокол, сучасн. укр. *спорудити* – збудувати);

спочивати, перен. – бути, перебувати під чиймсь впливом, спиратися на когось, на щось: *Ціла господарка домова спочиває на мені, тим більше, що вдома, окрім братів, нема ніякої іншої покровненої „жіночої душі”, щоб могла мене в домашній господарці заступити, а в нас родина велика і вимагає праці* (Коб. 1963, с. 542); порівн. *п. spoczywać* – 1) спочивати, 2) перебувати, 3) перен. спиратися на когось, на щось; бути в чийхось руках; *спочивати в чийхось руках*, перен. – перебувати під чиймсь впливом: *Казав Ярошинський, що теперішня руська література спочиває в руках старих кавалерів, котрі не мають що робити та беруться до літератури, і старих „истеричних” панен, себто в Ваших і моїх руках, плів ще много небилиць в нашу честь, але шкода атраменту повторяти те* (Коб. 1963, с. 342; з листа до О. Маковея); порівн. *п. робота spoczywa w czyichś rękach*; *спочивати на чийхось плечах*, перен. – спиратися (на когось): *Вся робота спочиває виключно на плечах голови товариства* (Сімович 1908, с. 517); порівн. *п. na jego barkach spoczywa odpowiedzialność za coś (troska o coś)* – на його плечах лежить відповідальність, турбота про щось; [у „Словнику української мови” значення не зафіксоване];

тішитися (чим), перен. – мати, відчувати прихильність, симпатію до себе з боку когось, чогось: *А з якою заїлостію при тім поступає ся, можуть панове з того видіти,*

що то тов[ариство] дам, котре **тішисть ся ласкою** більшости красового виділу, на випадок розв'язання призначило після статутів свій масток на багаті товариства львівські, щоби тільки нічо не дісталось бук[овинським] Русинам (Б., 1895, ч. 10, с. 2); **Тішилася** великою **симпатією** межси своїми товаришками по заняттю, а навіть і самі професори, гострі подеколи до нечемности супроти своїх учеників і учениць, любили її по-батьківськи і робили їй свої закиди і уваги в найлагідніший спосіб (Коб. 1977, с. 89; „Valse melancholique”); Якою „симпатією” **тішила ся** „Молода Україна” серед „старих”, видно з того, що в Чернівцях не було одних зборів, не відбула ся одна „гарбатка”, щоб не обкидано болотом молодіжси, що „розбила стару фірму” <...>, що „виступає проти сідоголових патріотів” (Сімович 1908, с. 522); То були часи самостійної молоді, вся увага суспільности була на неї звернена, акція її в справі самостійного університету **тішилася спочуванням** цілого громадянства (Євшан, с. 480); Пан Рессельберг <...>, хоч не полишив по собі слідів у історії нашої автономії, то проте, вернувши до домашніх пенатів, **тішився великою повагою**. <...> Рессельберг справді **тішився** у всіх необмеженим **довір'ям**; як урядники, так і дідичі вважали його чоловіком незвичайно розумним, здібним, заслуженим і безумовно чесним (Фр. 1973, 3, с. 395-396; „Перехресні стежки”); порівн. н. *cieszyć się* – 1) (*czuć, z czegoś, na coś*) тішитися, радіти (з чогось, чимсь), 2) (*czuć*) мати (щось), користуватися (чимсь); *cieszyć się powodzeniem* – мати успіх; [у „Словнику української мови” значення не зафіксоване];

стягнути на себе – привернути до себе, на себе; // у сполуч. **стягнути на себе закид** – накликати на себе звинувачення (у чомусь): Але заки відповімо на се питанс, приглянемо ся ще раз тому утпаквізмови, щоб не стягнути на себе закиду, немовто покладаємо ся сліпо на *verba magistri* (Корд. 1904, с. 6); порівн. н. *ściągnąć na siebie uwagę*, рос. **привлечь к себе внимание** – привернути до себе увагу; рос. **навлечь на себя обвинения** – накликати на себе звинувачення;

устати – припинитися, відійти, минути (робота не є законна, ..отже, повинна устати; морози устануть; непорозумінє устас (МСБ, с. 379); порівн. н. *ustać* – припинитися, вщухнути);

явний – відкритий для ознайомлення, інформації; **явне засіданє** – відкрите засідання: **Засідання** Ради громадскої є **явні**, т. зн., що на засідання можуть приходити і иньші люди і прислухувати ся нарадам, але не сьміють до нарад мішати ся; особливо **ті засідання**, коли радить ся над прелімінарем і річним обрахунком, мусять бути **явні** (Громада, с. 27); **явність** – відкритість, гласність: **Явність** і чисті руки – отсе оклики, на котрі належало б у нас звернути найтильнійшу увагу, особливо з нагоди множення й зросту наших фінансових інституцій. Тогди щезне недовіріє, не буде нарікань на „байдужість” нашої публіки (Б., 1899, ч. 20, с. 1); порівн. н. *jawny* – явний, очевидний, відкритий, гласний, *jawność* – відкритість, гласність; [у „Словнику української мови” значення не зафіксоване];

ядерний і ядренний – змістовний, присутній: Голова вічевого комітету директор агрономічної школи п. Євген Жуковский отворив віче короткою **ядерною промовою**, по чім забрав слово посол Семака (Б., 1907, ч. 98, с. 2); Перечитуючи її [повість], я не при одній сцені згадувала Вас, моя любя пані, так би була хтіла Вас при собі мати... чути Ваш голос, Ваше слово, коротке, **ядерне**... рішуче (Коб. 1963, с. 655); По **ядерний бесіді** п. Малика порішено одноголосно попірати лише кандидатуру п. Спинула, а поборювати всяку иньшу (Б., 1907, ч. 44, с. 1); **ядерність** – зміст, змістовність, ясність (виступу, промови тощо): Відтак промовляла іменем „Жіночої Громади” п. проф. Кумановска. Як

все, промова її визначалась гарною **ядерністю** і незвичайно гарним способом виголошення. І жіноцтво прийшло повітати послів руских – і жіноцтво зазначає нині своє громадянське почутє (Б., 1907, ч. 64, с. 1); **ядерно** – змістовно, у сполуч. **коротко а ядерно** – коротко і ясно; коротко і влучно: *Перед отворенєм зборів представив надучитель Дарій Пігуляк **коротко а ядерно** теперішню політичну ситуацію і її вагу* (Б., 1907, ч. 27, с. 2); порівн. *п. jądrol, перен.* – суть, сутність, *jądrol sprawy* – суть справи; [у „Словнику української мови” значення зафіксоване, причому – як загальнономовне, хоч контекст, у якому воно реалізується, виразно вказує на галицько-буковинське середовище його вживання: ядерний – 1) великого розміру (перев. про зерно, насіння і т. ін.); добірний; 2) *перен.* змістовний, влучний, виразний (про слова, вислови) (ілюстративний контекст – тільки з творів Л. Мартовича: *Якби так професор зоології хотів описати **короткими**, але **ядерними** словами отця Тріцина, то вистачило б йому сказати оці слова: „Отець Тріцин має широкий рот і сильно розвинені щокі”* (СУМ, XI, с. 625)].

У текстах на сільськогосподарську тематику, що їх подавали в популярних виданнях, семантичні кальки трапляються порівняно рідше, проте й вони відображають цікаві явища семантичного розвитку слів спільного фонду української та польської мов. Так, лексико-семантична структура прикметника **шляхетний** у сучасній українській літературній базується на таких семах, які відображають співвіднесеність цієї ознаки з людиною – її поведінкою, вихованням, моральними якостями, зовнішністю, життєвими завданнями, давніше – з родоводом людини, предки якої належали до шляхти, були шляхтичами*. Відповідні значення цього прикметника (переважно у формі – **шляхотний**) засвідчено й у буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст.:

шляхо(е)тний – благородний. *Ну, мої панове, до сеї **шляхотної** цілі стремить тов[ариство] „Народний Дім”* (Б., 1895, ч. 10, с. 2); *Кілько то вишивок, герданів і всяких прикрас можуть тепер добре збути наші дівчата в красівім базарі. Над тим треба би застановитись. Праця і тоді, коли продасть ся, є **шляхотною** чеснотою* (Б., 1907, ч. 74, с. 3); *Проч гнати буде ся від святині народної тих всіх, що неробством і блягою, безідейністю і апетитом на посади вбили себе морально або колодою валялись тоді, коли треба було **запалу** **шляхотного** і праці* (Б., 1907, ч. 74, с. 2); *Своїм поганим поступком зрадили мене українці так, що не вступила би-м ніколи в тоте товариство, котре б*

* Саме такі значення подано в Словнику Грінченка: *укр. шляхетний – рос. благородный* (Сл. Гр., 4, с. 504) та в „Словнику української мови”: **шляхетний** – 1) прикм. до шляхта і шляхтич (*шляхетне військо; шляхетна подяка*); // аристократичного, дворянського походження (*шляхетного роду*); // властивий, належний шляхті, аристократам (*шляхетне убрання; шляхетні вушка; шляхетні душі*); 2) який відзначається високими моральними якостями; який дістав добре виховання; благородний (*шляхетна людина; шляхетна жінка; шляхетне поводження; [є щось] шляхетне в обличчі; шляхетне виховання*); // який відзначається витонченістю, досконалістю, елегантністю; вишуканий (*шляхетний колір тощо*). Базові семантичні компоненти прикметника відтворюються й у похідних словах: **шляхетність** (*освіченість і шляхетність були написані на її обличчі*); **шляхетно** (*поводитися ввічливо й шляхетно*); **шляхетський** (*шляхетський гонор; шляхетська гідність*) тощо (СУМ, XI, с. 495).

вони заснували, лучче до жодного, як до такого, де сліпий фанатизм убиває всі **шляхетніші почуття** в людині (Коб. 1963, с. 267).

Проте в одному з джерел натрапляємо на таке значення, в якому прикметник **шляхо(е)тний** у сучасній українській літературній мові не вживається:

шляхотний – щеплений, сортовий [про саджанці садових дерев] (*Садівництво і плеканс винограду* .. старала ся Рада культури тим піднести, що роздавала даром або продавала зі зниженою ціною деревця **шляхотні** (*прищепи*) і знаряди садівничі (Товариш 1908, с. 211); порівн. *n. szlachetne drzewo* – цінна порода дерев).

Це значення можна кваліфікувати як семантичну кальку з польської мови. „Словник української мови” його не подає.

Дієслово **управляти** і віддієслівний іменник **управа** також уживалися в таких значеннях, які навряд чи відомі сучасному пересічному носієві української мови, порівн.:

управляти – вирощувати. *Виноград управляють* лиш в Сучавскім повіті. В тій справі служила Рада культури красвої порадами і научними викладами (Товариш 1908, с. 211); *Шпараги належать до таких ярин, що за ними дуже пошукують на торгах та й платять добрі гроші. Але у нас мало хто з людей управляє* сю позиточну **ярину** (Товариш 1908, с. 259); порівн. *n. uprawiać* – 1) обробляти (поле, ґрунт тощо), *uprawiać* (*role*) – обробляти поле); 2) вирощувати, культивувати рослини для різних господарських потреб і з метою одержання прибутку, 3) займатися чимось;

управа¹ – 1) обробіток (землі). Коли я відтак став сам вандрівним учителем і небавом потім на жаданс одного господарского товариства мав в однім малім селі говорити про **управу садовини**, тоді мені живо пригадала ся тота подія (Б., 1895, ч. 1, с. 1); *Щодо часової неможливости **управи ґрунту***, то признанс увільнення від податку зависить по мисли § 33 наведеного закона (Б., 1895, ч. 20, с. 1); *Ціла полуднева Франція суха і продувна, нездатна до **управи рілі***, а зате незвичайно пригожа для культури винної лози (Б., 1907, ч. 69, с. 2); *При улиці Броварній число 94 є дешево на продаж гарна реальність **реальність з огородом під управу*** (Б., 1909, рекл.); 2) вирощування, культивування рослин. Особливо зросла **управа вина** з хвилею, як вона по переведеню желізничних шляхів прибрала ціху капіталістичну, ведучу за собою соціяльне розверстоване між богатими властителами винниць а зарібними селянами і наймитами. <...> Отож і не дивно, що полуднево-французкі виноградарі, станувши над берегом материяльної руїни, заворушили ся, тим більше, що доскулили їм до живого високі податки від **управи вина**, а ще більше – виширбований податок ґрунтовий (Б., 1907, ч. 69, с. 3); *Щоби піднести в нашім краю **управу** сеї одинокої торговельної **ростини** [тютюну], старала ся Рада культури, щоб господарів заохотити садити тютюн* (Товариш 1908, с. 210); *Давно копали під **управу шпарагів** ями, на пів сажня глибокi, і заповнювали їх відтак знов румовищем, шутром і ґноєм* (Товариш 1908, с. 259); порівн. *n. uprawa* (*rolі*) – 1) обробіток ріллі (землі), 2) вирощування, розведення сільськогосподарської культури.

У буковинських джерелах кінця ХІХ – початку ХХ ст. представлено й омонімічне гніздо лексичних значень іменника **управа** – вони приблизно

накладаються на ті значення, які збереглися й у сучасній українській літературній мові, порівн.:

управа² – 1) устрій, спосіб правління. *А є се діло тим важніише, коли зважимо се, що від теперішнього поведення австрійської Руси, де конституційна управа уможливяє природний розвій нашої народної справи, залежати буде і лучша будучність цілої України-Руси* (Б., 1895, ч. 7, с. 1); *Се мусить бути першорядною найважніишою задачею кожної **раціональної державної управи**, та, власне, на підставі сеї засади покликано теперішнє коаліційне міністерство* (Б., 1895, ч. 25, с. 2); *Коли ми в будучім парламенті будемо поступати, як збита лава, тоді даремний всякий напад на нашу позицію і ми здобудемо собі на законодавство і на **державну управу** приналежний нам вплив* (Б., 1907, ч. 44, с. 2); 2) установа, яка займалася становими, суспільними та адміністративними справами. *З Петербурга доносять, що **головна управа** по ділам печати розіслала до газет, підозрітих о лібералізм, **окружник*** (Б., 1895, ч. 10, с. 3); 3) керівний орган (громади, певного підприємства тощо). *Отже честь, кому честь, кому не задурно, і не одному, бо ціле командо фасрманів бере собі дрібку того гонору, і ціла **управа громади** горда, що такі люди знайшли ся* (Б., 1907, ч. 70, с. 2); *За те **управа трамваєвого руху** щось не дуже піклує ся доброю дорогою, а се доказує найліпше ряд нещаст в останнім часі* (Б., 1907, ч. 93, с. 3); 4) керівництво; **під управою** – під керівництвом. *Курс для пасічників устроює філія товариства для пчоловодства в Чернівцях і в окрестности в порозуміню з краєвою радою культури дня 2.-4. липня с. р. для пчоловодів в Старих Мамаївцях у шкільнім будинку **під управою** мандрівного учителя для пчільництва і практичного пасічника п. надуч[ителя] Ілі Прокоповича* (Б., 1907, ч. 67, с. 3).

„Словник української мови” певною мірою відображає західноукраїнську специфіку вживання слів **управляти**, **управа**, спираючись при цьому на твори І. Франка. Та все ж у лексикографічному описі цих слів упадає в око певна невідповідність і недостатнє розуміння семантичних зв’язків між цими словами*.

Поява переносних значень у лексико-семантичній структурі вищенаведених дієслів, прикметників, іменників мала насамперед тематичні підстави – потребу

* Так, значення „обробіток (землі)” подається як ізольоване, омонімічне й діалектне при слові **управа**² (ілюстративний контекст – тільки один, із творів І. Франка: *Ті [монахи], що сиділи в монастирях, займалися **управою ріллі**, торгівлею та промислом*). Насправді ж, як впливає із вищеподаних контекстів з буковинських джерел кінця ХІХ – початку ХХ ст., це було не ізольоване значення: з нього розвинулося ще одне – „вироснування, культивування рослин”. У „Словнику української мови” твори І. Франка використано для ілюстрації одного зі значень омонімічного слова **управа**¹ – 1) *іст.* установа, яка займалася суспільними, становими та адміністративними справами (*волосна управа* (Н.-Лев.); *губернська управа* (Панас Мирний); *земська управа* (Грінченко); *Громадська управа була на послугах у поміщика і його службовців* (Франко) (СУМ, X, с. 468). Проте фактично в контексті з творів І. Франка реалізується не те значення, при якому його подано, оскільки в значенні „установа, яка займалася суспільними, становими та адміністративними справами” слово **управа** вживалося на території підросійської України – це підтверджено й тими словосполученнями, в яких слово **управа** вживається у творах письменників з цієї території – І. Нечуя-Левицького, Панааса Мирного, Б. Грінченка. На підавстрійських

творити тексти публіцистичного та популярного змісту для висвітлення подій громадсько-політичного, культурного, економічного життя українців Галичини і Буковини та для аналізу тих проблем, які це життя виявляло. Галицькі та буковинські журналісти, працюючи в умовах українсько-польської двомовності й маючи добрий рівень обізнаності в текстах польськомовної періодики, могли виступати провідниками до української мови таких переносних значень слів польської мови, які видавалися їм органічними й для відповідного слова в українській мові. Читачі українських текстів сприймали такі значення безвідносно до польської мови, оскільки вони сприймалися не як чужі, а як такі, що логічно пов'язувалися з прямими значеннями загальноновживаних слів української мови – і це яскраво підтверджується вищенаведеними переносно-метафоричними значеннями дієслів *підкопувати*, *роздра(я)пувати*, *розпрятися*, прикметника *ядерний*; переносно-метонімічними значеннями дієслів *обходити*, *повити*, *тішитися* тощо.

Усвідомлення органічності цих значень зникало в міру того, як згасала суспільно-комунікативна роль західноукраїнської періодики кінця XIX – початку українських земель це значення („установа”) виражалося здебільшого словом *уряд* (див. відповідні статті в МСБ, с. 376-377), рідше – під впливом російської мови – словом *управа* (напр., у контексті про події в Росії – *головна управа по ділам печати*). Крім того, слово *управа* мало й специфічні західноукраїнські значення – „керування, керівництво; „керівний орган” (саме воно й реалізується в тому контексті з творів І. Франка, що його наведено в „Словнику української мови”).

Контекст із творів І. Франка використано й для ілюстрації вживання дієприкметника: *управлений*¹ (*вправлений*), розм. – дієприкм. пас. мин. ч. до *управити*¹ (*Додому прийшов – обід зварений, сорочка чиста, скот вправлений* (Горд.); *Бачив я в думці безмежні поля: Управлена спільним трудом, та рілля Народ годувала щасливий, свободний* (Франко). Як бачимо, в контексті з творів І. Франка йдеться про дію „обробляти землю” (*управлена рілля – оброблена рілля*), що корелює з контекстом до слова *управа*² (*управа ріллі*) (СУМ, X, с. 468). Проте іменник та дієслово, між якими існує безсумнівний семантичний зв'язок, у „Словнику української мови” подано під різними індексами (СУМ, X, с. 468). Що ж до лексикографічного опису дієслова *управляти*¹ (*вправляти*), то воно маркується як *р о з м о в н е*. Ілюстративні контексти засвідчують уживання цього дієслова тільки у творах східноукраїнських письменників, зокрема, у таких значеннях: 1) виконувати, завершувати якусь роботу, справу; надавати кому-небудь належного вигляду, задовольняти його потреби; доводити до ладу що-небудь: – *Таточку-голубчику, – сказала Галочка, як увійшов батько, управиши батраків, – се мені навдивовижу!* (Кв.-Основ'яненко); *Потім зайшов [Гордій] у конюшню – коня вправив* (Головко); 2) збирати (урожай): *Коситься легко... за день і управили ті п'ятдесят, чи що десятии* (Сл. Гр.); *Свою нивку швидко вправили.. Захар з Грицьком, Павлом взяли коси, подалися знов до хазяїнів* (Горд.) (СУМ, X, с. 469). Як бачимо, ці значення містять спільні семантичні компоненти із тим значенням, у якому дієслово *управляти* вживалося в мові західноукраїнських письменників (*управляти землю* – значить „обробляти землю з метою вирощувати на ній щось для своїх потреб, збирати урожай”), проте відповідного опису лексичного значення й відповідного ілюстративного матеріалу в „Словнику української мови” немає.

XX ст. й культивованого в ній зразка літературної мови. Значення, кальковані з польської мови, й звороти, в яких ці значення реалізувалися, поступово виходили з ужитку, а на їхньому місці з'являлися нові – такі, що актуалізувалися новими умовами функціонування української мови в радянській Україні й середовищем українсько-російської двомовності. Звороти, спільні з польською мовою занепали, проте значення, для вираження яких вони вживалися, залишилися. Змінилася лише форма, в яку перейшов старий зміст. І ця нова форма була зорієнтована на звороти російської мови, зміст яких був тотожний до давніших зворотів української мови, побудованих за польським зразком. Приклади таких зворотів подано в Таблиці Б.

Таблиця Б.

Зіставлення слів та зворотів, у яких реалізувалися ті самі переносні значення в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. та в польській мові, із тими словами та зворотами, які виражають ці самі значення у сучасній українській літературній мові та в російській мові

Слово чи зворот в західно-українському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст.	Слово чи зворот польської мови, що послужив зразком для розвитку відповідного значення	Слово чи зворот, які передають це саме значення в сучасній російській мові	Слово чи зворот, які передають це саме значення в сучасній українській мові
ананас , <i>перен.</i> – тип, суб'єкт (про людину, поведінка якої заслуговує осуду)	ananas , <i>перен.</i> – т. с.	фрукт , <i>перен.</i> – т. с.	фрукт , <i>перен.</i> – т. с.
бороздити , <i>перен.</i> – перешкоджати	bruździć , <i>перен.</i> – т. с.	вставляют палки в колёса; мешать	заважати, перешкоджати
вив'язатися з чого , <i>перен.</i> – впоратися з чим	wywiązać się , <i>перен.</i> – т. с.	справится с чем-л. – т. с.	впоратися, розм. справитися – т. с.
вигасати , <i>перен.</i> – завершуватися (про термін чинності, дії чогось)	wygasać , <i>перен.</i> – т. с. wygaśnięcie kadencji	истекать , <i>перен.</i> – т. с. истечение срока полномочий	збігати , <i>перен.</i> – т. с. (про завершення терміну дії чогось), завершення терміну, каденції

визволяти, визволитися, перен. – здобути професійну самостійність після завершення обов’язкового терміну стажування у ремісничому цеху; мати право самостійно займатися ремеслом	wyzwolić się na czeladnika	выдержать экзамен на подмастерье	[зворот уже не вживається]
вирвати учня, перен. – запитати учня на уроці	wyrwać ucznia, перен – т. с.	вызвать ученика – т. с.	викликати учня – т. с.
голий під голим небом; з голим сьвітлом голим оком – без окулярів	goły gołym okiem – т. с.	голый под открытым небом; с незащищенным светом; невооруженным глазом – т. с.	голий під відкритим небом; просто неба; з незахищеним світлом; неозброєним оком – т. с.
загорілий загорілець	zagorzały – завзятий, фанатичний; zagorzalec – палкий, завзятий прихильник чого-небудь	фанатичный фанатик	фанатичний фанатик
заїлий – завзятий, фанатичний, безоглядний; заїлість – злостива завзятість, запекла ворожнеча	zajadły – т. с.; zajadłość – т. с.	заядлый – т. с. [полонізм у російській мові]	– – порівн. заїстися з ким – бути з кимось у ворожих стосунках
театр заповнений по береги	teatr zapelniony był po brzegi	театр был полон до отказа	театр був заповнений вщерть
ймитися средств	jać się środków	книжн. принять меры	вжити заходів
калічити мову	kaleczyć język, kaleczyć uszy śpiewem kalectwo duchowe	коверкать язык терзать уши духовная нищета	калічити мову, – духовні злидні

кадити кому, <i>перен.</i> – лестити, курити фіміам	kadzić , <i>перен.</i> , <i>розм.</i> – т. с.	льстити, курить фіміам <i>кому</i> – т. с.	курити (палити, кадити) фіміам <i>кому</i> – т. с.
кертична робота	krecia robota ; robić (prowadzić) krecią robotę	подрывная деятельность; вести подрывную деятельность	підривна діяльність; вести підривну діяльність
ковбаси виборчі, <i>мн.</i>	kielbasa wyborcza	подкуп избирателей	підкуп виборців
корчемні слова	karczemne wyzwiska	площадная брань	непристойна (брудна) лайка
на виривки питати учнів на виривки – викликати учня (для відповіді) не за списком	na wyrwyki wyrwać ucznia , <i>розм.</i> – т. с.	в разброс [зворот не вживається]	врозкид [зворот не вживається]
недоварений, <i>перен.</i> – недорозвинутий, відсталий (напр., недоварені гімназисти)	niedowarzony , <i>перен.</i> – т. с.	недоучка – т. с. [зворот не вживається]	неук, недоук – т. с. [зворот не вживається]

Дослідження особливостей західноукраїнського слововжитку кінця XIX – початку XX ст. переконує в тому, що семантичні кальки були однією з найбільш помітних протиставних рис західноукраїнського (галицько-буковинського) лексикону щодо східноукраїнського (наддніпрянського). Виразно постають при цьому факти семантичної спорідненості дієслів української та польської мов, що належать до спільного фонду, успадкованого з періоду XVI – XVII ст., про що свідчать як лексикографічні джерела, так і безпосередньо пам'ятки ділового стилю. У мовленні галицьких та буковинських українців, що не були безпосередньо пов'язані зі сферою адміністративного життя, значно частіше трапляються такі дієслівні значення, які варто розглядати не як семантичні кальки, а як українсько-польські мовні паралелі, успадковані з донаціонального періоду спільного політичного і культурного життя. З іншого боку, відзначаємо семантичні кальки з польської та німецької мов, що виникали в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. в лексико-семантичній структурі іменників, прикметників та дієслів під впливом мови німецьких та польських періодичних видань, у ході перекладу німецькомовних та польськомовних текстів офіційно-ділового стилю українською мовою, а також в уснорозмовному побутовому середовищі.

2. 5. 5. Словотвірний рівень. Взаємодія систем різних мов виявилася в ряді явищ, характерних для будови основ похідних слів, уживаних у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. й зафіксованих у буковинських текстових джерелах цього періоду. До таких явищ належать: 1) уніфікація афіксальних частин в основах слів польської та української мов при наявності однакових кореневих частин слова; 2) активізація в українській мові певних словотвірних типів, спільних із польською мовою; 3) утворення словотвірних кальок з польськомовних та німецькомовних зразків.

Уніфікацію (чи й збереження) в основах слів української мови таких самих суфіксальних, рідше – префіксальних показників похідності слова, що й у польській мові, спостерігаємо в іменниках, прикметниках, прислівниках. У сучасній українській літературній мові синонімічними відповідниками таких слів є похідні того самого кореня, проте з інакшим афіксальним оформленням основи, напр.:

іменники: п. *wychowawczy* – укр. **виховавчиня**, сучасн. *вихователька*; п. *garderobjan*, театр. – укр. **гардероб'ян**, сучасн. *гардеробник, костюмер*; п. *galanteria* – укр. **галинтерія** („чемність, ввічливість в обходженні з жінками” (Словник Кузелі, с. 78), сучасн. *галантність, галантна поведінка*; п. *drobnostkowość* – укр. **дрібностковість**, сучасн. *дріб'язковість*; п. *klientela* – укр. **клієнтеля**, сучасн. *клієнтура*; п. *kokieteria*, з фр. – укр. **кокєтерія**, сучасн. *кокєтство* *; п. *kompensata* – укр. **компензата**,

Іменники такої словотвірної будови загалом рідкісні в тогочасній українській літературній мові, оскільки суфікс **-ерій(а)**, що входить до складу їх основи, як і самі іменники – запозичено з французької мови. Кілька таких запозичень фіксує „Словар чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського: **галинтерія** – чемність, ввічливість в обходженні з жінками; **галинтерійні товари** – вироби для прикраси з металів, кости, дерева, скла і т. д.; **галинтний** – чемний, надзвичайно ввічливий супротив жінок (Словник Кузелі, с. 78); **донкіуотерія** – смішні виступи в обороні видуманих або уроєних гадок (Словник Кузелі, с. 105); **кокєтерія**, фр. – залищанка (Словник Кузелі, с. 158). У творах І. Франка представлено ще такі: **драперія** – ширма (Фр., 27, с. 447); **рафінерія** – очищення (Фр., 22, с. 514). Слова такого типу вживалися насамперед у мовленні західноукраїнської інтелігенції. Про це свідчать повість О. Кобилянської „Царівна” та листи письменниці: *Чого ж [мужчини] запевняють нас неустанно, що покора, скромність, податливість, лагідність, м'якість, боязнь – жінці до лиця, коли переконують нас трохи не щогодини, що їм подобається якраз протилежне, а то – дух, дотеп, кокєтерія, живість, гордість і т. д.!* (Коб. 1962, с. 338; „Царівна”); *Що Орядин реагує на кокєтерію легкоумної румунки, то се в нього [Грушевського] не доказ, що він натура, підлягаюча всяким впливам, змінлива, але просто охота авторки сплямити його* (Коб. 1963, с. 332). Наявність таких запозичень-галліцизмів у польській мові та польсько-українське двомовне середовище створювали умови для засвоєння цих слів у мові галицьких та буковинських інтелігентів-українців. Проте з уживання подібних іменників у листах Лесі Українки можна припускати, що вони були характерні і для східноукраїнської інтелігенції: *Я не знаю, чи прийме „Киевская старина” мою замітку, бо хоч ні один журнал за „письма в редакцию” не відповідає, та „Киевская старина” не раз уже показувала надмір галантереї до своїх співробітників, не даючи проти них нікому голосу у себе* (Л. Укр., 12, с. 30); *.. Я припускаю, що в спіритизмі не все*

сучасн. компенсація; п. *konfiskata* – укр. *конфіска́та*, сучасн. *конфіскація*; п. *literat* – укр. *лі́терат*, сучасн. *лі́тератор*, *письменник*; п. *marsylvianka* – укр. *марсилья́нка*, сучасн. *марсельска*; п. *ministerium* – укр. *міністерія*, сучасн. *міністерство*; п. *możliwość* – укр. *можність*, сучасн. *можливість*; п. *pagana* – укр. *нагана* (*остра нагана*), сучасн. *догана* (*сувора догана*); п. *nadużycie* (*nadużycie władzy*) – укр. *надужитє*, сучасн. *надуживання*; *зложисивання владою*; п. *nierozwaga* – укр. *нерозвага*, сучасн. *нерозважливість*; п. *oczytanie* – укр. *очитанє*, сучасн. *начитаність*; п. *pomiar* (*pomiar gruntów* „межування земель”) – укр. *помір* (*помір ліса*), сучасн. *обмірювання*, *розмірювання*, *розмежування*; п. *przegląd* – укр. *перегляд*, сучасн. *огляд*; п. *przeciążenie* – укр. *перетяженє*, сучасн. *переобтяження*, *перевантаження*; п. *pierwszeństwo* – укр. *першєнство* („перевага, право першого”), сучасн. *першість*; п. *rozwarstwienie* – укр. *розверстшованє* (соціальне), сучасн. *розширування*; п. *skarbonka* – укр. *скарбонка* (дерев’яна чи глиняна), сучасн. *скарбничка*; п. *szluzalstwo* („догоджання владі, лакейство”; п. *szluzalec* „лакей, прислужник”) – укр. *служальство*, сучасн. *прислужництво*,

шарлатанерія і самооблуда, .. але в такому виді, як тепер, напівзабавки, напівхороби, напівшарлатанерії, спіритизм мене не інтересує (Л. Укр., 11, с. 323). Безпосереднім джерелом таких слів у мовленні Лесі Українки виступала французька мова – в одному з листів спостерігаємо вживання нетранслітерованої форми іменника *galanterie*: Дора стала рішуче поправлятися. Лікар все говорив мені компліменти, що то я „вилічила” Дору, але се, звісно, так уже – лікарська *galanterie* (Л. Укр., 12, с. 136).

У сучасній українській літературній мові іменники цього словотвірного типу вже не вживаються. Їх замінено синонімами, що в основі мають інші суфікси: *кокетство* (СУМ, IV, с. 214); *шарлатанство* (СУМ, XI, с. 414). Із тих іменників, що їх наведено вище, лише один увійшов до реєстру „Словника української мови” з тим значенням, яке представлене в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст.: *драперія*, діал. – драпіровка (*Хто перший раз оглядає дім, той насамперед зверне увагу на .. вікна.., драперії* (Франко); *Баронеса стояла серед хати, а далі при ній стояла на колінах швачка та упинала їй на сукні оксамитну драперію* (Леся Українка) (СУМ, II, с. 407). Стилистичне маркування цього слова приписує йому статус діалектного, проте і зміст контекстів, а особливо – їх авторство і тлумачення лексичного значення (через слово, типове для російської мови), свідчать про очевидну невмотивованість і тенденційність такого стилістичного маркування. До слова *галантерея* подається лише те значення, яке активізувалося в радянський період і належить до спільних значень цього слова в українській та російській мовах, – „загальна торгова назва різних дрібних предметів (галстуки, стрічки, гудзики і т. ін) (СУМ, II, с. 18). Іншого значення слова *галантерея* – „чемність, ввічливість, ввічливе мовлення”, що його вживання в українській мові кінця XIX – початку XX ст. виразно підтверджується листами Лесі Українки, „Словник української мови” не подає.

Слово *кокетерія* вжито в перекладі поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш”, виконаному М. Рильським: *З кохання нашого смістєся усі ви! Я, кокетерії не знавши все життя, Свої незаймані дала тобі чуття, Вицасливила тебе...* (Міцк.-Рильський, с. 520); *Бо кокетерія й лукавство Телімени Роман нескінчений урвали, і тепер Асесор, зрікшися зітханнів та химер, З дочкою Войського наважись одружитись* (Міцк.-Рильський, с. 593). Проте і цей факт не знайшов відображення в „Словнику української мови”, хоч згаданий переклад „Пана Тадеуша” увійшов до джерел „Словника української мови” і його використано для ілюстрації вживання ряду інших слів.

лакейство; п. *strata* – укр. *стра́та* (рахунок зиску і страт; стра́та часу), сучасн. *втрата, втрати, збитки* та ін.;

прикметники: п. *leczniczy* – укр. *лі́чи́чий*, сучасн. лікувальний; п. *masarski* (*sklep masarski* – магазин ковбасних, м'ясних виробів) – укр. *масарський* (торговля масарська), сучасн. м'ясний; п. *ministerialny* – укр. *міністеріальний*, сучасн. міністерський; п. *oczytany* – укр. *очитаний*, сучасн. начитаний; п. *parlamentarny* (*parlamentarna debata*) – укр. *парляментарний*, сучасн. парламентський; п. *przedpotopowy* – укр. *передпотоповий*, сучасн. допотопний („дуже давній”); п. *perłowy* – укр. *перловий* (від *перли*, мн.), сучасн. перламутровий (від *перламутр*, порівн. нім. *die Perlmutter*); п. *podrzędny* – укр. *підрядний*, сучасн. другорядний; п. *popłatny* – укр. *ноплатний* (напр.: *поплатне ремесло; висока наука хоч і дуже почесна і красна, але не поплатна*), сучасн. високооплачуваний, вигідний, прибутковий; п. *poprawny* (*poprawna wymowa* – правильна вимова) – укр. *ноправний* (виразна і поправна мова вчителя; *вправлятися у поправнім вислові*), сучасн. правильний, досконалий; п. *prawny* – укр. *правний*, сучасн. правовий, законний; п. *rentowny* – укр. *рентовний*, сучасн. рентабельний; п. *cenzuralny* – укр. *цензуральний* (цензуральні приписи для заграничних книжок і газет), сучасн. цензурний тощо;

прислівники: п. *mylnie* – укр. *ми́льно*, сучасн. помилково; п. *poprawnie* – укр. *ноправно* (говорити виразно і поправно), сучасн. правильно, досконало; п. *przypadkowo* – укр. *припадково* (припадково відгадати), сучасн. випадково; п. *rocznie* – укр. *рі́чно*, сучасн. щороку, на рік тощо.

Лише в окремих випадках спостерігаємо збереження в сучасних синонімічних відповідниках тих самих афіксів при варіативному оформленні або ж синонімічній заміні кореневої частини слова, напр.: п. *brytyjski* – укр. *брити́йський*, сучасн. *британський*; п. *literacki* – укр. *лі́тератський*, сучасн. літераторський; п. *szkot* – укр. *шкотський*, сучасн. шотландський; п. *powownie* – укр. *поно́вно* (вибрати поно́вно), сучасн. повторно.

Українсько-польська інтерференція виявилася в помітній активізації кількох словотвірних типів, у межах яких значно активніше, ніж у сучасній українській літературній мові, утворювалися нові похідні – іменники, прикметники, дієслова.

У буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. засвідчено цікавий, співвідносний з відповідними утвореннями в польській мові, словотвірний тип експресивно-оцінних назв особи за певною ознакою, що творяться за допомогою суфікса *-ович (-евич)* від іменникової основи, напр.:

доробкевич – скоробагатько, випанок (п. *dorobkiewicz*); *карісрович*, *карісрович* – кар'єрист (п. *karierowicz*); *процесович* – той, хто часто звертається до суду; сутяжник (п. *procesowicz*); трапляються й такі похідні, які засвідчені лише в українській мові: *лизунович* – підлабузник (порівн. *лизун* – підлабузник, підбрехач, п. *lizuch* – 1) ласун, 2) підлабузник, *lizus*, розм. – підлабузник, підлещувач; *lizusować*, розм. – підлабузнюватися, підлещуватися); *рублевич* – образлива назва студента-буковинця, який одержував стипендію від російського консула в Чернівцях (від рос. *рубль*; уживається в повісті О. Кобилянської „За ситуаціями”: *Не один гине в злиднях, а його „рублевичем” прозивають. Не одна гірка кривава хвиля, не один безмежний жаль прокидався між одними і другими* (Коб. 1963, с. 22).

Іменники такого типу трапляються й у мові галицьких письменників, напр., в І. Франка: *легкевич* – ніжний, білоручка (Фр., 15, с. 507); у В. Стефаника: *фразесович* – той, хто любить гарні фрази, слова (*Кожний діалект, як кожна мова, мусить належати до цілого чоловіка, від дитини аж до старості, або мусить бути вивчений спеціальною наукою, інакше він стає жаргоном трохи блазнуватим а трохи насмішуватим над говорючим чоловіком. А вже перейнятися фразою, бо я фразесович, то треба дійсно вродитися в Русові або вчитися, і то тяжко, того діалекту* (Стеф., с. 278; „Під вражінням вистави „Землі”). Слово *доробкевич*, напевно, з огляду на актуальність позначуваного ним явища, засвоїли й вихідці з Наддніпрянщини. Отже, з одного боку, знаходимо його в листах галичанина Б. Лепкого: *Настають у нас часи якогось кумедного імператорства в імперії неуків та доробкевичів, в царстві лицарів дешевої слави та легкої наживи в танцюристім раю брехунів та ревунів. І було б се богів гідне видовище, коли б так не треба боятися о будучність, якої ми, менше від других народів, можемо бути певні* (Лепк., с. 418-419, з листа до М. Павлика; 1912 р., Краків), а з іншого – в листі інтелігента-східняка, кооператора з Лубенщини, громадсько-політичного діяча і публіциста Андрія Жука: *Родом Донцов, здається, з Катеринославщини, син якогось ново-російського поміщика-доробкевича* (Липин., с. 842; 1926 р.; з листа до В. Липинського). Іменники такого типу знайшли відображення у практиці української лексикографії середини 1920-их рр., зокрема – в академічному „Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова, де їх подано в ряду відповідників до таких слів російської мови: рос. *любитель, любительница гамака* – укр. *гамакевич, гамаківна* (РУС Кр., I, с. 162); рос. *выскачка (социальный)* – *випанок, доробкевич, скоробагатко* (РУС Кр., I, с. 150); рос. *карьерист* – *кар’єрист*, (гал.) *кар’єрович*, рос. *карьерные люди* – *кар’єристи*, (гал.) *кар’єровичі* (РУС Кр., II, с. 251); рос. *кофейник (любитель кофе)* – *кавник, каволюб, кавович* (РУС Кр., II, с. 342). Проте така практика не мала продовження. У наступних лексикографічних працях, навіть тих, що найбільш повно відображають лексичний склад сучасної української літературної мови (як, наприклад, „Словник української мови” в 11 томах), іменники цього словотвірного типу вже не представлені. У польській мові таких утворень більше, й вони активно вживаються дотепер*.

Буковинські тексти кінця XIX – початку XX ст. засвідчують значно вищий,

* Напр.: *balowicz, жарм.* – завсідник балів; *dorobkiewicz, зневажл.* – заробітчанин, скоробагатко (від *dorobić się* – нажитися, забагатіти; *dorobić się majątku* – нажити статків); *frazesowicz* – любитель гарних фраз; *gapowicz, розм.* – пасажир без квитка, „заяць” (*gap* – роззява, пасажир без квитка, *gapowe* – розплата за недосвідченість, *zapłacić gapowe* – поплатитися за недосвідченість); *karierowicz* – кар’єрист; *klubowicz, заст. жарм.* – член клубу; *konkursowicz (konkursista), жарм., розм.* – той, хто часто бере участь у різних конкурсах; *kapielowicz* – курортник; *letkiewicz* – вітрогон, пройдисвіт; *procesowicz* – сутяжник, позивайло; *urlowowicz* – відпускник (*urlap* – відпустка); *wczasowicz* – курортник, відпочивальник (*wczasowy dom* – будинок відпочинку) та ін.

аніж у сучасній українській літературній мові, ступінь уживання іменників, що належать до словотвірного типу назв діяча, утворених від дієслівних основ за допомогою суфікса **-тель**, характерного для іменників старо(церковно)слов'янської мови. Як перед цим уже зазначалося, частина таких іменників уживалася як протиставлення до співвідносних іменників польської мови, в яких словотвірне значення особи-діяча виражалося суфіксом іменників чоловічого роду **-c(a)** (напр., *dawca, dozorca, nadzorca, nakładca, rządca, sprawozdawca, wnioskodawca, zawiadowca*). З іншого боку, в самій польській мові також функціонують іменники з суфіксом **-ciel**, частина з яких належить до застарілої лексики (напр., *żywiciel, przedstawiciel, ręcyciel, właściciel*). Отже, вживання в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. віддієслівних іменників на **-тель** підсилювалося впливом православної культурно-писемної традиції та церковнослов'янської мови як одного з її виразників, а з іншого боку – впливом польської мови, в якій уживання іменників із суфіксом **-ciel** також було даниною традиції. Проте репертуар іменників на **-тель**, уживаних у буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст., включав не лише такі слова, у яких виявлялася спільність чи то з польською, чи то з російською мовою. Щодо окремих слів можна стверджувати, що вони утворилися на українському мовному ґрунті як реалізація потенційної можливості таких похідних. Спільність із польською мовою виявляють такі іменники: **власител** – власник (*власителі книжок; власител* *реальности; власителі товару; власител* *дому*; у порівнянні: *ліс – .. неначе добро без власител* (з твору О. Кобилянської); порівн.: п. *właściciel* „т. с.”; староукр. **власител** – володар, верховний правитель: ... *наши тера(з) князи и власителѣ* ... *мастность.. ро(з)точую(т)...* *на костьрьства.. збытки* (СлУМ, 4, с. 101; Устрики, I половина XVII ст.); у російській мові **власител** частіше поєднується з іменниками – назвами абстрактних понять (напр., *власител* *дум*); **живител** – годувальник (родини) (порівн. п. *żywiciel* „т. с.”, *żywić rodzinę* – годувати родину); **представител** – представник (має співвідносні утворення і в польській мові, і в російській: п. *przedstawiciel*, рос. *представитель*); **ручител** – поручитель (п. *ręcyciel*, *заст.* „т. с.”). Спільність з російською мовою виявляють такі іменники: **мислител** – людина, здатна до глибокого філософського мислення (напр., у мові О. Кобилянської: *Один мислител* *сказав, що книжка, мовляв, – це матеріальна посудина для іматеріального; що вона є чудом людскости, чудом її культури* (Коб. 1982, с. 301) – у сучасній українській мові це слово вживається без змін і не має словотвірного синоніма; **основател** – засновник (*основател* *читальні, каси, товариства*) (рос. *основатель* „т. с.”); **побідител** – переможець (рос. *победитель* „т. с.”), **почитател** – шанувальник (рос. *почитатель* „т. с.”), **предсідател** – голова (рос. *председатель* „т. с.”), **родителі**, *мн.* – батьки (порівн. рос. *родители* (*мн.*), *родитель* (*одн.*), *читател* – читач (рос. *читатель*).

Доповненням словотвірного типу віддієслівних іменників із суфіксом **-тель**

на українському мовному ґрунті можна вважати такий ряд похідних: **відкупитель** – той, хто спокутує чужі гріхи; рятівник (*Ну, се вже мені сам господь відкупителя з неба зіслав, не то що!* (Федьк., с. 341; „Як козам роги виправляють”); **дуритель** – ошуканець (*А як той дурень Дурителя одуриць* (Федьк., с. 255); **верховодитель** – керівник, проводир; **дописуватель** – дописувач, кореспондент; **завідатель** – завідувач, голова (порівн. п. *zawiaadowca*, рос. *заведующий*); **кормитель** – годувальник (від *кормити*; порівн. рос. *кормилец*); **обновитель** – людина, яка відновлює щось; **предплатитель** – передплатник; **хователь** – людина, яка займається вирощуванням свійських тварин (від *ховати* – вирощувати, плекати *; порівн. п. *chować* – т. с.).

Проте в умовах українсько-польської двомовності відбувалася й активізація синонімічного словотвірного типу іменників із питомим суфіксом **-ець**, який міг виступати й у фонетичному варіанті, характерному для польської мови, напр.: **властивець** – власник (*властивці приватних бібліотек*); **внескодавець** – людина, яка вносить пропозицію на розгляд зборів; порівн. п. *wnioskodawca*; **дозорець** і **надзорця** – оглядач, наглядач (*дозорець повітових доріг; надзорця доріг*), порівн. п. *dozorca, nadzorca*; **накладаєць** – видавець, п. *nakladca*; **рзєсондця** – управитель (маєтку, будинку), порівн. п. *rządca, rządca majątku*; **справоздавець** – доповідач, п. *sprawozdawca*.

У західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. значно вищу продуктивність, ніж у сучасній українській літературній мові, мали відносні прикметники із суфіксом **-ов(ий)**, **-ев(ий)**, що згодом поступилися словотвірним синонімам із суфіксом **-н(ий)** (частіше уживаним у російській мові), напр.:

ажурові штахети – різьблені (ажурні) штахети (Коб. 1962, с. 353); **азотові штучні погної** – штучні азотні добрива (МСБ, с. 22; п. *azotowy*); **бальєвий шніформ** – бальне вбрання (МСБ, с. 28; п. *balowy*); **візитовий стрій** – вихідний, парадний одяг; **карта візитова** – візитна картка, візитка (МСБ, с. 69; п. *wizytowy*); **городові забави** – розваги у парку, в саду (МСБ, с. 85; порівн.: п. *grodowy* „замковий”, „міський”; *ogród miejski* „міський парк, сад”); **дороговий закон** – шляховий, дорожний закон; **дорогова поліція** – дорожна поліція (МСБ, с. 107; п. *drogowy; służba drogowa* „шляхова служба”); **господарка домови** – домашнє господарство (Коб. 1963, с. 542; п. *domowy*); **доходовий податок** – прибутковий податок (МСБ, с. 109; п. *podatek dochodowy*); **заводові товариства** (сільських робітників і двірських наймитів) – професійні товариства; **заводові школи** – фахові, професійно-технічні школи (МСБ, с. 120-121; п. *zawodowy*; від *zawód*, п. *zawód* „професія, фах”); **закладовий капітал** – статутний капітал (МСБ, с. 125; п. *kapitał zakładowy*); **криза кабінетова** – криза кабінету (уряду) (МСБ, с. 167; п. *gabinetowy*); **фотограф[ія] кабінетова** (Коб. 1963, с. 378); **кабінетовий формат** – величина образів або фотографій трохи більша від т. зв. візитової,

* Порівн. також відтворення цього значення в похідних словах іншої будови: **хов**, діал. – виховання (*І ти єс такого грецького роду і хову, як і я* (Н.-Лев.); [дівчина] здорова, вродлива і простого хову (Франко); // годівля, догляд (*Кінь свого хову* (Сл. Гр.); **хованець**, діал. – вихованець (без іл.); **ховання**², діал. – дія за знач. *ховати*² (діал. „виховувати”) (*Ця лошиця свого ховання* (Сл. Гр.) (СУМ, XI, с. 100-101).

около 16 см висока а 11-12 см широка (Словник Кузелі, с. 139)); **конкурсова комісія** – конкурсна комісія (МСБ, с. 179; *n. konkursowy*); **концертова саля** (МСБ, с. 182; *n. sala koncertowa*); **людові низини** – народні низи (МСБ, с. 196; *n. ludowy*); **машиновий** – машинний, механічний (*машинові терлиці; машинове сіяє* (МСБ, с. 202; *n. maszynowy*); **морвове дерево** – шовковиця (МСБ, с. 208; від *морва* „шовковиця”, *n. morwa* „т. с.”); **оборотовий капітал** – оборотний капітал (МСБ, с. 229; *n. kapitał obrotowy*); **опалові дрова** (*опалові дрова.. по найтаньшій ціні*) – дрова для опалення (МСБ., с. 238; *n. opałowy* „паливний”); **панорамовий апарат** (*до знимання краєвидів*) – панорамний апарат (МСБ, с. 247; порівн. *n. panoramiczny*); **перевозове товариство** – перевізне, транспортне підприємство (МСБ., с. 252; *n. przewozowy*); **переломове значення** – переломне, вирішальне значення (МСБ, с. 254); **переходовий час** – перехідний час (перехідна доба); **поглядові прилади** – наочні прилади, унаочнення (МСБ, с. 272; *n. poglądowy; naoczny*); **поступові часи** – прогресивні, демократичні часи (МСБ, с. 283; *n. postępowy*; від *postęp*, *n. postęp* – 1) поступ, прогрес, 2) успіхи, досягнення); **резервовий фонд** – резервний фонд (МСБ, с. 308; *n. rezerwowu fundusz*); **роверовий дзвінок** (Коб. 1963, с. 56; прикм. від *ровер* (велосипед); **товаровий дім** – універмаг (МСБ, с. 356; *n. dom towarowy*); **тронова бесіда** – тронна промова (МСБ, с. 360; *n. towa tronowa*); **уділовий капітал** – пайовий капітал (МСБ, с. 366; *n. udziałowy*); **філіграновий** – дрібний, ніжний (Словник Кузелі, с. 311; напр.: *все таке філігранове* – тонке, вишукане, ніжне (Коб. 1963, с. 651; *n. filigranowy*); **фільмова справа** – справа, стосовна фільму (*Про фільмову справу з моїм оповіданням не питаю, бо, гадаю, що це, певно, і самі не маєте відомостей* (Коб. 1963, с. 641; *n. filmowy*); **фосфорові штучні погної** – фосфорні штучні добрива (МСБ, с. 386; *n. nawozy fosforowe* „фосфорні добрива”); **хлібовий бюджет** – хлібний бюджет (МСБ, с. 389; *n. chlebowy*); **частиновий присуд** – часткове судження (*присуди цілинові і частинові* (МСБ, с. 394; порівн.: *n. częściowy*); **шабл(ь)онове переконання** (*Немило вразило мене у Вас те шабл(ь)онове переконання про жінок* (Коб. 1982, с. 243; *n. szablonowy*) та ін.

Зіставлення похідних прикметників двох синонімічних словотвірних типів – на **-ов(ий)**, **-ев(ий)** та на **-н(ий)** – в українській, білоруській та російській мовах показало, що в багатьох випадках спількореневі форми в російській мові мають суфікс **-н(ий)**, а в українській та білоруській мовах – **-ов(ий)**. Для української та білоруської мов загалом характерна перевага похідних із суфіксом **-ов(ий)**, **-ев(ий)**, подібна тенденція виявляється й у польській та болгарській мовах [Зверев 1966, с. 45-46]. Отже, активізація словотвірного типу прикметників на **-ов(ий)**, **-ев(ий)** у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. була зумовлена щонайменше двома причинами – по-перше, їх традиційною продуктивністю в українській мові, а по-друге, підсилювальним впливом польської мови, в якій прикметники на **-н(у, -і)** утворюються від дієслівних основ, а прикметники на **-ов(у)** – від основ інших частин мови. Потреба утворювати нові прикметники саме від іменникових основ й активізувала в українській мові словотвірний тип із суфіксом **-ов(ий)**, **-ев(ий)** і появу таких похідних, яким у польській мові відповідають форми іншої будови – на **-н(у, -і)**, напр.: **водові дороги** – водні дороги, шляхи (МСБ, с. 73; порівн. *n. wodny*); **переходовий стан** – перехідне становище (МСБ, с. 258; порівн.: *n. przechodni*).

Проте подібність до форми відповідних прикметників у польській мові могла

послужити однією з підстав вилучення прикметників на **-ов(ий)**, **-ев(ий)** із активного фонду лексики сучасної української літературної мови й заміни їх синонімічними утвореннями на **-н(ий)**. Адже переважна більшість із тих прикметників на **-ов(ий)**, **-ев(ий)**, які вживалися в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., не представлена в реєстрі „Словника української мови”. А в тих порівняно нечисленних випадках, коли такі слова все ж уведено до реєстру, спосіб тлумачення їх лексичного значення через ототожнювальну формулу „те саме, що...” або ж стилістичне маркування їх як рідковживаних, застарілих, західних, діалектних, розмовних тощо, фактично звужували сферу вживання прикметників на **-ов(ий)**, **-ев(ий)**, напр.:

Прикметники на -ов(ий) , -ев(ий) у „Словнику української мови”	
Спосіб тлумачення лексичного значення та стилістичне маркування	Лексичне значення та авторство ілюстративних контекстів
„те саме, що...”	<p>кабінетовий – те саме, що кабінетний ¹ (прикм. до кабінет) (IV, с. 65, без іл.) *;</p> <p>концертний – те саме, що концертний (Л. Укр.: зала концертова; Тичина: настрій концертний) (IV, с. 276);</p> <p>машиновий – те саме, що машинний (Сосюра: в машиновім шумі...; Плужник: машинова міць; Яновський: машинове масло) (IV, с. 658);</p> <p>моторний – те саме, що моторний ¹ (моторова сила; моторовий човен) (IV, с. 813);</p> <p>переходовий – те саме, що перехідний (Сосюра: люблю тебе, доба переходова) (VI, с. 313);</p> <p>програмний – те саме, що програмний (Еллан: програміві завдання, Коцюбинський: програміві статті; „Український історичний журнал” 1960: програміві матеріал з історії) (VIII, с. 158);</p> <p>товарний – те саме, що товарний (Г. Тютюнник, „Вир”: товарове виробництво; Досвітній: товарний потяг; Васильченко: товарний вагон; Первомайський: мій батько водив товарний) (X, с. 162);</p> <p>філігранний – те саме, що філігранний. * Образно. Вона така лагідна, ніжна. Голос у неї наче оксамитовий, а сама дрібна, філігранна (Кобилянська) (X, с. 592);</p> <p>шаблонний – те саме, що шаблонний ² („позбавлений оригінальності, банальний, стандартний”) (Франко: найзагальніші, шаблонні риси; Микитенко: малюнки .. були безбарвні й шаблонні); шаблони́сть – властивість за знач. шаблонний (без іл.); шаблони́во – присл. до шаблонний (Яновський: назвати [когось] шаблони́во) (XI, с. 395)</p>

* Прикметник **кабінетовий** мав у західноукраїнському варіанті літературної мови і спеціальне значення: *кабінетовий формат* – величина образів або фотографій трохи більша від т. зв. візитової, около 16 см висока а 11-12 см широка (Словник Кузеля, с. 139);

рідко	<i>візитовий</i> , рідко – те саме, що візитний (Л. Укр.: <i>візитова сукня</i>), візитна розмова (Н.-Лев.) (I, с. 668); <i>роговий</i> – 3) рідко. те саме, що рогатий (Стельмах: <i>рогова худоба</i>) (VIII, с. 591); <i>рятунковий</i> , рідко – те саме, що рятувальний (Кобилянська: <i>рятункові засоби</i> ; Епик: <i>рятункове коло</i>) (VIII, с. 927)
Тлумачення іншого типу	
західне	<i>бюровий</i> , зах. – конторський (Франко: <i>бюрова служба</i> ; Кобилянська: <i>бюрова праця</i>) (I, с. 269)
застаріле	<i>бальовий</i> , заст. – прикм. до баль (Франко: <i>бальовий фрак</i> ; Л. Укр.: <i>бальова сукня</i>); баль, заст. – бал (Л. Укр.) (I, с. 98); <i>виділовий</i> , заст. – прикм. до виділ ² (Самійленко); виділ ² , діал. заст. – відділ (Стефаник) (I, с. 388)
діалектне	<i>духовий</i> , діал. – духовний (Франко: <i>товариське, духове життя</i> ; Кобилянська: <i>духове життя</i>) (II, с. 444); <i>заробковий податок</i> , діал., заст. – податок з заробітку (Франко) (III, с. 293); <i>людовий</i> , діал. – народний (Франко: <i>людові вироби</i> ; Маковей: <i>людова кухня</i>) (IV, с. 569); <i>склеповий</i> , діал. – крамничний, магазинний (Франко: <i>склепове тонке полотно</i> ; Мартович: <i>склепові скляні двері</i>) (IX, с. 281); порівн.: склеп – 3) діал. крамниця (Мартович, Еллан) (IX, с. 280)
розмовне	<i>шарварковий</i> , розм. – стос. до шарварку (У. Кравченко: „шарваркова” робота; Л. Укр.: <i>шарваркове життя в великому місті</i>) (XI, с. 411)
історизм	<i>чиншовий</i> , іст. – прикм. до чинш (<i>чиншові прибутки</i> ; Смолич: <i>чиншове хазайство</i> ; Стельмах: <i>чиншова шляхта</i>) (XI, с. 327)
	<i>домовий</i> – 1) стос. до дому (у 1-3 знач.) (Франко: <i>домовий і заробковий податок</i> ; Л. Укр.: <i>домова забава</i>); 2) те саме, що домашній (К.-Карий: <i>домова церква</i> ; Ковалів: <i>домовий учитель</i>) (II, с. 364) *

саме це значення представлено в одному з листів О. Кобилянської до О. Маковей: *Знаєте, я вже тепер жалую, що моя фотограф[ія], та, кабінетова, піде у „Вісник”. Ви будете видіти, пане Маковей, що люди будуть собі з мене жартити строїти* (Коб. 1963, с. 378).

* Прикметник *домовий* ілюструється творами як західноукраїнських, так і східноукраїнських письменників. У них зафіксовані й ті словосполучення, які активно вживалися в західноукраїнському мовному середовищі кінця XIX – початку XX ст. (*домовий податок*, *домовий учитель*), і ті, які характеризували старожитній побут і збереглися у східноукраїнському середовищі (*домова забава*, *домова церква*). Новітнім для XX ст. було словосполучення *домова книга* – „книга для реєстрації жильців, що мешкають у якому-небудь домі” (ілюструється творами Ю. Смолича) (СУМ, II, с. 364). Можливо, через подібність форми прикметника *домовий* до вживаного у російській мові (порівн. рос. *домовая книга*, *домовой комитет*) „Словник української мови” не подає при ньому обмежувальної стилізованої позначки.

	<p>колісвий – залізничний (Досвітній: <i>колісвий переїзд</i>) (IV, с. 223);</p> <p>кожуховий – прикм. до кожух (IV, с. 203, без іл.);</p> <p>мастковий – прикм. до маєток (Самійленко: <i>масткове становище</i>; Ірина Вільде: <i>мастковий стан</i>) (IV, с. 593);</p> <p>позичковий – стос. до позички (Франко: <i>каси позичкові</i>) (VI, с. 816);</p> <p>складковий – зібраний складкою (Франко: <i>складкові гроші</i>) (IX, с. 277);</p> <p>фрахтовий – стос. до фрахту (Загребельний: <i>фрахтова фірма; фрахтова угода</i>) (X, с. 642);</p> <p>фуляровий – прикм. до фуляр (<i>фуляр</i> – 1) легка м'яка шовкова тканина з полотняним переплетенням (без іл.); 2) заст. головна, шийна або носова хустка з такої тканини (Полт.) (X, с. 650);</p> <p>цератовий – прикм. до церата (Коцюбинський: <i>цератовий бриль</i>; Зарудний: <i>цератовий диван</i>; Рибак: <i>цератова палітурка</i>); порівн.: <i>церата</i> – те саме, що клейонка (Франко, Загребельний, Журахович) (XI, с. 201)</p>
--	---

Авторство ілюстративних контекстів, поданих у „Словнику української мови” до прикметників із суфіксом **-ов(ий)**, **-ев(ий)**, надзвичайно важливе для розуміння їхнього місця у словотвірній системі української мови та тенденцій функціонування цих прикметників в українській літературній мові першої чверті і навіть першої половини ХХ ст. Той факт, що прикметники, спільні з польською мовою, вживалися не лише в мові західноукраїнських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст., а й у мові письменників зі східноукраїнських теренів, свідчить про їх узвичаєність у мовленні певних соціальних верств (насамперед – у мовленні нащадків козацько-шляхетської верстви), що виразно підтверджується контекстами з творів та листів Лесі Українки, О. Кобилянської, напр.:

у Лесі Українки – *бальова сукня* (СУМ, I, с. 98; Л. Укр., 7, с. 102, „Пізньо”; Л. Укр., 7, с. 163, „Над морем”), *бальовий сезон* (Л. Укр., 10, с. 279), порівн. *n. balowy; wizerowa sукня* (СУМ, I, с. 668), порівн. *n. wizytowy; домово забаво* (СУМ, II, с. 364), порівн. *n. domowy; зала концертowa* (СУМ, IV, с. 276), порівн. *n. koncertowy, sala koncertowa; шарваркове життя* (СУМ, XI, с. 411);

в Ольги Кобилянської – *сукня коронкова* * (*Так, як стояла в кімнаті, просто волоса, вибігла на подвір'я. Та коли опинилася зо п'ять кроків перед звіром [конем] і він саме тоді почав ставати дуба, вона так налякалася, що під нею задрожали коліна й вона поблідла. Кілька мінут опісля лежала безсилена в фотелю, і її гарні, бліді, персями прикрашені руки лежали обімлілі на лоні і знімалися важко й нерухомо від чорної сукні*

* Прикметник **коронковий** у значенні „мереживний, мережаний” мотивований діалектним значенням іменника **коронка** „мереживо”, яке в „Словнику української мови” ілюструється творами І. Франка, О. Маковея (СУМ, IV, с. 297), проте для прикметника **коронковий** подано лише таке значення, яке співвідноситься з його вживанням у технічній сфері й мотивується спеціальним значенням іменника **коронка** „обідок радіальних частин бура” (напр., *алмазна коронка*) (СУМ, IV, с. 298), а значення „мереживний, мережаний”, засвідчено у вищенаведеному контексті з новели О. Кобилянської „Природа”, не подане.

коронкової (Коб. 1962, с. 403), порівн. *п. koronka* „мереживо”, *koronkowy* „мережаний, мереживний”; *перлова матиця* – перламутр (*Не була з хлопського стану, се він покмітив зараз. Її голова була завита червоною хусткою, кінці ззаду зав’язані, а лице й шия були розкриті. Лице біле, як перлова матиця... і гарне... а очі великі й блискучі, та безконечно сумні...* (Коб. 1962, с. 408; „Природа”); *Найкраще, що було в неї, то був її фортеп’ян. Чорний, з дорогого дерева, прикрашений на краях арабесками з перлової матиці, блискучий, мов дзеркало* (Коб. 1977, с. 105; „Valse melancolique”), порівн. *п. perlowy, macica perlowa*; *дрібна, філігранова* (в описі жінки в художньому творі) (СУМ, X, с. 592), у листах: *Я перечитала лиш першу частину Вашого „Приспіву” – таке любе і філігранове, а другу мусила на пізніше відложити* (Коб. 1963, с. 651); порівн.: *філіграновий* – дрібний, ніжний (Словник Кузелі, с. 311); *п. filigranowy, перен.* – тонкий, делікатний, вишуканий.

Прикметники із суфіксом *-ов(ий), -ев(ий)* представлено у творах П. Тичини, В. Сосюри, В. Еллана-Блакитного, О. Досвітнього, Є. Плужника, Л. Первомайського, Ю. Яновського, Ю. Смолича і навіть у творах комуністичного літературного функціонера І. Микитенка. Цей факт свідчить про безсумнівний західноукраїнський вплив на мову письменників, які символізують період українського національного відродження 1917 – 1920-их рр. На активізацію прикметників із суфіксом *-ов(ий), -ев(ий)* у загальноукраїнському вжитку могли вплинути насамперед твори І. Франка, а також розмовне мовлення представників галицької та буковинської інтелігенції, з якого засвоювалися прикметники на позначення понять зі сфери економічного життя (*заробковий податок, людові виробни, маєтковий стан, позичкова каса, складкові гроші, товарове виробництво, чиншові прибутки* тощо). Означення явищ зі сфери літературно-мистецького та міського життя мають різне стилістичне маркування в „Словнику української мови”: *бюровий* – західне; *виділовий* – застаріле; *духовий* – діалектне; *шаблоновий* – без спеціальних обмежень. Певна непослідовність виявляється у різному стилістичному маркуванні твірного іменника і похідного прикметника, напр.: іменник *поступ* у переносному значенні „поступальний розвиток по висхідній лінії; прогрес”, засвідченому творами І. Франка, В. Самійленка, В. Еллана-Блакитного та ін., не має стилістичних обмежень (СУМ, VII, с. 383), а мотивоване ним значення похідного прикметника *поступовий* „передовий, прогресивний”, засвідчене творами Лесі Українки (*поступові ідеї*), М. Коцюбинського (*поступова молодь*); С. Васильченка (*поступовий напрям газети*), маркується як застаріле (СУМ, VII, с. 386) – при тому, що письменники, які вживали цей прикметник у такому значенні, належали до модерністів – молодшого покоління в українській літературі, яке прийшло на зміну старшому поколінню письменників реалістичного напрямку, яскравими представниками якого були І. Нечуй-Левицький та Панас Мирний.

Зниження продуктивності прикметників на *-ов(ий), -ев(ий)* й активізація синонімічного словотвірного типу на *-н(ий)* у сучасній українській літературній мові – це два взаємно пов’язані явища, зумовлені, з одного боку, зростанням російсько-українського та згасанням польсько-українського інтерферентного

впливу, а з іншого – свідомою нормотворчою настановою українського радянського мовознавства закріпити функціональну перевагу за прикметниками на **-н(ий)**.

Наслідки словотвірної інтерференції української та польської мов простежуються в будові дієслів та похідних від них іменників, які містять у складі основи префікс **у-**, що становить частину конфікса, за допомогою якого дієслова такого типу утворювалися від основ іменників та прикметників (часто з початковим **не-**), напр.:

увзглядниту – взяти до уваги, врахувати (порівн. *п. uwzględnić*); **увільниту** – звільнити (порівн. *п. uwolnić*); **угрунтувати** – зміцнити, вкорінити (порівн. *п. ugruntować*); **ударемниту** – звести нанівець, змарнувати, розладнати (порівн. *п. udaremnić*); **узасадниту** – обґрунтувати, мотивувати (порівн. *п. uzasadnić*); **узмисловиту** – наочно показати, сприяти розумінню чогось (порівн. *п. uzmysłowić*); **унагляднювати** – робити наочним (порівн. *п. uinaoczyć*); **уневажниту** – визнати нечинним, скасувати (порівн. *п. unieważnić*); **унезалежниту** – зробити незалежним (порівн. *п. uniezależnić*); **унещасливиту** – зробити нещасливим, нещасним (порівн. *п. unieszczęśliwić*); **ускутечнювати(ся)** – виконувати(ся), здійснювати(ся) з бажаним результатом (порівн. *п. uskutecznić się*); **устилізувати** – сформулювати, викласти у стилістично обробленій формі (порівн. *п. ustylizować*) та ін.

Мова українських періодичних видань, розвиток якої у західноукраїнському середовищі відбувався не без впливу мови польської періодики, сприяла засвоєнню цього словотвірного типу дієслів і в українській мові. Певні підстави для цього давала і староукраїнська літературна традиція, адже окремі похідні цього типу засвідчено ще в джерелах староукраїнської доби, наприклад – у творах І. Вишенського:

Як ся усправедливиши богу з того корчмарства, которое всѣгда во адѣ чрева своего носиши и которое смачнѣе пиво, мед или вино коштующи, тое горлом глытаеши, а которое ти не любо, тое подлѣйшии черевом, возницким, мысливским, давати повелѣваеши, и своего бревна, в очах сумнѣня лежачого, видѣти не хоцещи, а на порошно братнее видѣти его широко очи продрал еси! (Вишен., с. 330); порівн. *п. usprawiedliwić się* – виправдатися.

У буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст. представлено гнізда слів та граматичних форм, що утворилися від дієслів з префіксом **у-(уне-)**, напр.:

у(в)зглядниту, у(в)зглядненє, увзгляднено, увзгляднитися, узгляднений;

узасадниту, узасаднений;

уздібненє, уздібняющий;

уконституо(у)ватися, уконституованє;

унагляднено, унаглядниту, унагляднювати, унагляднюванє;

уневажнено, уневажниту;

успосо(і)бленє, успособлений (порівн. *п. usposabiać* – налаштовувати, створювати настрій, *usposabienie* – 1) характер, 2) настрої, налаштування).

Активність уживання дієслів цього словотвірного типу створювала підстави і для вживання окремих дієприкметників та іменників, напр.:

укартований – визначений, замислений, укладений (порівн. *n. ukartować* – замислити, підготувати, скласти); **уміркований** – поміркований (*n. umiarkowany*); **управлений** – уповноважений (порівн. *n. uprawnić* – надати право, повноваження);

убздурене – запаморочення, втрата почуття міри, надуживання (напр., „Платні” функціонери стали у нас до певної міри убздурені, попри те що якраз наші найкрасіші народні почини й успіхи завдячуємо лише пожертвуванню, а платна робота звела їх власне не раз нінащо; порівн. *n. bzduca* – нісенітниця, дурниця, *bzdurstwo* – безглузддя, очманіння); **удовіднене** – доказ, підтвердження (*n. udowodnienie*); **уласкавлене** – помилування (*n. ulaskawienie*); **уліпшене** – поліпшення, удосконалення (*n. ulepszenie*); **ународовлене** – зв’язок з народом (порівн. *n. unarodowić* – зробити народною власністю, передати у власність народу; *unarodowienie* – належність до народу); **усправедливлене** – виправдання, поважна причина, якою можна виправдати певний учинок, певну поведінку (порівн. *n. usprawiedliwienie*) та ін.

Будова основ іменників та дієслів із префіксом **у-** виявляє і більш складні механізми міжмовної інтерференції. Наслідкування афіксального каркаса польської словотвірної моделі супроводжується підстановкою синонімічних основ в українській мові, напр.: **удержавлене** – перехід у власність держави, націоналізація; **украєвлене** – передання у власність краю (порівн. *n. upaństwowac* – брати у державну власність, націоналізувати; *n. upaństwowanie* – передання у державну власність, *państwo* – держава). Трапляються і такі випадки, коли в будові основи можна розпізнати вплив і польськомовного, і російськомовного зразка, напр.: **удобрене** – схвалення, визнання (порівн. *n. uznanie*, рос. *одобрение*); **урізнородновати** – робити різнорідним, урізноріднювати (порівн. *n. urozmaicić*, рос. *разного рода*).

Словотвірне калькування подібного типу спостерігаємо в дієсловах з іншими префіксами. Одним із типових для західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. було дієслово **заосмотрити** (в *що*, *чим*), утворене як калька з польського *n. zaopatrzyć* (w *coś*) „забезпечити”. У сучасній українській літературній мові дієслово **заосмотрити** не має синоніма, який би цілковито відтворював особливість того лексичного значення, з яким воно вживалося в тогочасних офіційних документах, рекламних оголошеннях, в публіцистичних текстах та популярних виданнях. Проте відповідні контексти дозволяють подати його описове тлумачення:

заосмотрити – 1) (*чим*) забезпечити необхідними додатками (супровідними документами, печаткою, якимись предметами): **Заосмотрити** як працю, так і залучену замкнену коверту, містачу в собі ім’я, прізвище і адресу автора, одвітною девізою або знаком (Б., 1895, ч. 24, с. 3); 2) (*в що*) забезпечити, обладнати чимось, подбати заздалегідь про наявність чогось: **Склад різних приборів і додатків кравецьких, котрий я заосмотрив в найбільший вибір названих товарів, а то: в матерії шовкові, кльоти, гафтки, стелівки. Новости в крепах, газах, тюлях** (Б., 1904, рекл.); **Низше підписані**

подають отсим Вп. П. Т. Публіці до відома, що в суботу, 16. жовтня с. р. отворили в Чернівцях при улиці Паньській число 12 Торговлю масарську і делікатесів і **заосмотрили** сї в елстантну комнату до снідань і знаменитий буфет (Б., 1909, рекл.); Підписані властители сего заведеня не щадили трудів ні коштів, а урядили сю подиву гідну каварню з найвибагливішим комфортом, **заосмотрили** сї у кутки, надаючи ся до різнородних сходи́н, любовних, приятельских і взагалі для приклонників веселих годин (Б., 1909, рекл.);

заосмотрений – забезпечений: Коли б ви подумали, що ті мучені бідні молодці рускі, що виховують ся, не знаючи рускої історії, історії свого народу, виставлені агітаціям панслявістичних, а ліпше сказавши, панросийских агітаторів, **заосмотрених** завсїгди богатими грошевыми средствами, котрі явно проповідують, що Русини – не Русини, а Москалі (Б., 1895, ч. 10, с. 2); Навіть народи, котрі мають ледво по кількасот ісповідників християнізму – і ті вже **заосмотрені** перекладами Біблії на свою рідну мову (Б., 1895, ч. 20, с. 4); Парівці „Гамбург-Америка” лінії відзначають ся тим, що суть **заосмотрені** в знаменитий харч, чисті каюти і пасажири їдуть ними скоро і безпечно (Б., 1907, рекл.); Рівночасно має начальник громади доручити всім, що мають право вибору, легітимаций виборчі, а також і **заосмотрені** громадскою печаткою карти до голосованя (Товариш 1908, с. 298).

заосмотривши (в що) – додавши необхідні документи (до чого): Поданя треба вносити до 20 вересня 1904 у підписаного, **заосмотривши** їх в слідуючі прилоги: 1) урядове сьвідоцтво, 2) виказанє знаня рускої мови в слові і письмі, 3) сьвідоцтво моральности (Б., 1904, рекл.).

Можна припустити, що це дієслово було одним із тих галицьких новотворів, які виклика́ли певні застереження й певну іронію з боку письменників через те, що в них відчувалася штучність і неорганічність в українській мові. Можливо, саме з таких причин О. Кобилянська в одному зі своїх листів написала слово **заосмотрений** в лапках: Позаяк „Видав[нича] спіл[ка]” вже „**заосмотрена**” творами на рік 1906, то може лишитися друкування згаданої новели на рік 1907? (Коб. 1963, с. 558).

Ознаки словотвірних полонізмів мають і такі дієслова:

нетерпеливити – дратувати, виводити з терпіння: – Ану-но, ще не видко Магдалининої хати? – кликнув нараз позад бесідуючих панотець, якого почала мандрівка **нетерпеливити** (Коб. 1977, с. 130; „За готар”); **нетерпеливитися** – дратуватися, виходити з рівноваги, нервувати: Одного разу **нетерпеливилася** чогось в хаті; сама на себе, на матір, а найбільше на лихий інструмент, котрий що раз то ставав гірший... (Коб. 1963, с. 55, „За ситуаціями”); п. *niecierpliwić* – т. с.; *niecierpliwić się* – т. с.; [у „Словнику української мови”: тільки не терпеливити ся – не мати терпіння чекати на що-небудь, втрачати терпіння, виражати нетерпіння (ілюстративні контексти – з творів М. Коцюбинського, Г. Епіка, Ю. Смолича) (СУМ, V, с. 394)];

роззухвалити – підохотити, надати сміливості: Тих остатних [„Старорусинів”] роззухвалило против другої частини народовців, прозваних згідно „Барвінчуками” (Б., 1895, ч. 38, с. 2); **роззухвалитися** – знахабніти, розперезатися, дозволити собі поводитися зухвало: Одного разу **роззухвалився** навіть до того ступеня, що вичитав йому [Герману-Євгену-Сидору] в брутальний спосіб літанію. (Коб. 1962, с. 50, „Людина”); п. *rozszuchwalić* – т. с.; [порівн. у „Словнику української мови”: роззухвалюватися, роззухвалитися,

рідко – ставати зухвалим (як ілюстрацію вживання цього дієслова наведено тільки один контекст – це саме речення з повісті О. Кобилянської „Людина”) (СУМ, VIII, с. 681)];

розпаношитися, розпаношуватися – 1) розповсюджуватися, закорінюватися (про негативні впливи, звички тощо). *І так розпаношується поверховність у нашої молодіжи, плиткість. Розпаношується і закорінюється одно і друге, розпаношується надовго, і треба або дуже великих впливів, або дуже великого самовідречення, щоб викоринилося одно і друге* (Б., 1907, ч. 151, с. 3; В. Сімович); 2) *перен.* розперезатися, знахабніти, угніздившись десь, у чомусь. *За те московська читальня має можних опікунів, даровані газети й книжки й розпаношилась в громадській школі* (Б., 1895, ч. 10, с. 3); 3) *перен.* розбуятися, запанувати (де, в чому), опанувати, заповнювати собою (що). *Ігноту глибоку тишину, що розкинулася по всіх алеях, здоровлю її! Відтак – самота, горда така і все однакова, злучається з тишиною, розпаношилась і знову мене приймає. Я рада тому* (Коб. 1963, с. 364); порівн.: *п. rozpanoszyć się* – 1) запаніти, 2) *перен.* розперезатися, розбуятися; [у реєстрі „Словника української мови” це дієслово зафіксоване, проте без того значення, в якому його вживала О. Кобилянська *, порівн.: розпаношитися, *розм.* – 1) *заст.* почати жити по-панськи, перейнявши панські звички і манери; запаніти (без іл.); 2) почати надто зухвало, пихато поводитися. *Він на правду дуже вже розпаношився, за панською спиною робив, що хотів, і дуже допик людям* (Хоткевич); [Публій:] *В дорозі нам наклепано, що ніби твоя жона покинула господу... Що ніби розпаношилась у тебе якась рабня* (Леся Українка) (СУМ, VIII, с. 757);

розвельможнюватися – посідати все більше місця, розповсюджуватися, опановувати: *Чималу конкуренцію роблять виноградарям всілякі здоровельні напої, звані „apertifs”, а також абсинт, який розвельможнюється у Франції щораз більше* (Б., 1907, ч. 69, с. 3); *Після „Русалки Дністрової” з 1837 р., сего галицького літературного первісточка, і по кількох річниках „Галицької Зорі” чисто народною рускою мовою – починаєсь і розвельможнюєся паламарицина, сумішка: церковщини, русчини, російщини, польщини і Господь знає, яких язових елементів. Праця язикова на галицькій Русі звелася на безпуття* (Б., 1899, ч. 18, с. 1); [у реєстрі „Словника української мови” дієслово **розвельможнюватися** не зафіксоване].

Дієслова **розвельможнюватися** сприймається як таке, що утворилося за аналогією до **розпаношуватися** шляхом підстановки на місце твірної основи основи іншого слова – синонімічного (*пан* – *вельмож*).

Як бачимо, окремі з названих дієслів представлено в реєстрі „Словника української мови” (*нетерпеливитися, роззухвалитися, розпаношитися*), проте в буковинських текстах кінця ХІХ – початку ХХ ст. засвідчено й співвідносні до них утворення – з інши граматичним значенням стану (*нетерпеливити, роззухвалити*).

---

* Можливо, що таке вживання дієслова **розпаношитися** – без конотацій негативної оцінки і з певним відтінком образності – характеризує індивідуальне сприйняття цього слова О. Кобилянською. В такому разі наслідування стилю О. Кобилянської можна вбачати в подібному слововживанні у творах І. Вільде: *Вечір таки на добре розпаношується по землі* (Вільде 2007, с. 102). З іншого боку, не можна виключити й того, що таке значення дієслова **розпаношитися** загалом існувало в мовленні буковинців.

Окремі іменники, прикметники та прислівники мають ознаки словотвірних кальок, напр.:

далековид – далекоглядна труба (*n. dalekowidz*); **русиноїд** – переслідувач, пригноблювач русинів; україножер, українофоб (порівн. *нім. Ruthenenfresser, fressen* – 1) жерти, поїдати, 2) *перен.* переслідувати, *der Fresser, розм.* – ненаситний, ненажера (МСБ, с. 324); **страйколом** – штрейкбрехер (порівн.: *нім. der Streikbrecher; n. łamanie strajku* – штрейкбрехерство); **хлібоїд** – безідейна людина, для якої найбільшу вартість у житті має матеріальне становище, заробляння грошей (на хліб) (порівн. *n. zjadacz chleba* – *рос. небокопитель*); **пересічний** – середній, посередній (*n. przeciętny*); **пересічно** – в середньому (*n. przeciętnie*); **вищевимінений** – вищезгаданий (*n. wyżejwymieniony*), **легкодушний** – легковажний (*n. lekkoduch* – легковажний, *lekkoduchostwo* – легковажність); **вузькошляховий** (*n. wąskotorowy; tor* – шлях), **огнетривала каса** – вогнетривка шафа, сейф (*n. kasa ogniotrwała (pancerne)*); **неправильно** – нерегулярно (*неправильно платити*; порівн. *n. nieregularny* – нерегулярний, неритмічний); **рівночасно** – одночасно (*нім. gleichzeitig (gleich* – рівний, однаковий подібний; *die Zeit* – час); *n. równocześnie*).

2. 5. 6. Граматичний рівень. На граматичному рівні інтерферентні явища виявляються насамперед у граматичному значенні роду запозичених іменників, який в українській мові може виявляти залежність від роду цього іменника чи то в польській, чи то в німецькій мовах або ж спиратися на формальні ознаки (сприйняття будови основи як такої, що сполучається з нульовою флексією *ч. р.*), порівн.:

Українська мова	Польська мова	Німецька мова	Російська мова	Українська мова (сучасна)
<i>афіш, ч.</i>	<i>afisz, ч.</i>		афиша	афіша
<i>бронз, ч.</i>	<i>bronz, ч.</i>		бронза	бронза
<i>візита, жс.</i>	<i>wizyta, жс.</i>		визит	візит
<i>глицерина, жс.</i>	<i>gliceryna, жс.</i>		глицерин	глицерин
<i>дебата, жс.</i>	<i>debata, жс.</i>		дебаты, <i>мн.</i>	дебати, <i>мн.</i>
<i>девіза¹</i> (гасло; назва, заголовок), <i>жс.</i>	<i>dewiza, жс.</i>			
<i>девіза²</i> (вексель, виписаний у чужоземній валюті), <i>жс.</i>	<i>частіше мн. dewizy</i>			
<i>дивіденда, жс.</i>	<i>dywidenda, жс.</i>		дивиденд, <i>ч.</i>	дивіденд, <i>ч.</i>
<i>дуель, ч.</i>			дуэль, <i>жс.</i>	дуель, <i>жс.</i>

<i>ескорта</i> , <i>жс.</i>	<i>eskorta</i> , <i>жс.</i>		эсорт, <i>ч.</i>	ескорт, <i>ч.</i>
<i>и(у)ніформ</i> , <i>ч.</i>	<i>uniform</i> , <i>ч.</i>	<i>die Uniform</i>	униформа	уніформа
<i>кліша</i> , <i>жс.</i>	<i>klisza</i> , <i>жс.</i>		клише, <i>с.</i>	кліше, <i>с.</i>
<i>кляса</i> , <i>жс.</i>	<i>klasa</i> , <i>жс.</i>		класс, <i>ч.</i>	клас, <i>ч.</i>
<i>командо</i> , <i>с.</i>		<i>das Kommando</i>	команда, <i>жс.</i>	команда, <i>жс.</i>
<i>контор</i> , <i>ч.</i>		<i>das Kontor</i>	контора, <i>жс.</i>	контора, <i>жс.</i>
<i>кофеїна</i> , <i>жс.</i>	<i>kofeina</i> , <i>жс.</i>		кофеин, <i>ч.</i>	кофеїн, <i>ч.</i>
<i>крепа</i> , <i>жс.</i>	<i>krepa</i> , <i>жс.</i>		креп, <i>ч.</i>	креп, <i>ч.</i>
<i>контроля</i> , <i>жс.</i>	<i>kontrola</i> , <i>жс.</i>	<i>die Kontrolle</i>	контроль, <i>ч.</i>	контроль, <i>ч.</i>
<i>кольпортажа</i> , <i>жс.</i>	<i>kolportaż</i> , <i>ч.р.</i>	<i>die Kolportage</i>	кольпортаж	—
<i>люка</i> , <i>жс.</i>	<i>luka</i> , <i>жс.</i>	<i>die Luke</i>	люк, <i>ч.</i>	люк, <i>ч.</i>
<i>маргарина</i> , <i>жс.</i>	<i>margaryna</i> , <i>жс.</i>		маргарин, <i>ч.</i>	маргарин, <i>ч.</i>
<i>медаль</i> , <i>ч. р.</i>	<i>medal</i> , <i>ч. р.</i>	<i>die Medaille</i>	медаль, <i>жс.</i>	медаль, <i>жс.</i>
<i>метода</i> , <i>жс. р.</i>	<i>metoda</i> , <i>жс.р.</i>		метод <i>i</i> метода	метод <i>i</i> метода
<i>модель</i> , <i>ч.</i>	<i>model</i> , <i>ч.</i>		модель, <i>жс.</i>	модель, <i>жс.</i>
<i>монограм</i> , <i>ч.</i>	<i>monogram</i>		монограмма, <i>жс.</i>	монограма, <i>жс.</i>
<i>нуля</i> , <i>жс.</i>	<i>nula</i>	<i>die Null</i>	нуль, ноль, <i>ч.</i>	нуль, ноль, <i>ч.</i>
<i>парада</i> , <i>жс.</i>	<i>parada</i> , <i>жс.</i>		парад, <i>ч.</i>	парад, <i>ч.</i>
<i>парасоль</i> , <i>ч.</i>	<i>parasol</i> <i>parasolka</i>		—	парасоль, <i>ч.</i> , парасоля, <i>жс.</i>
<i>періода</i> , <i>жс.</i>	<i>period</i> , <i>ч.</i>	<i>die Periode</i>	период, <i>ч.</i>	період, <i>ч.</i>
<i>проблем</i> , <i>ч.</i>	<i>problem</i> , <i>ч.</i>		проблема, <i>жс.</i>	проблема, <i>жс.</i>
<i>ранга</i> , <i>жс.</i>	<i>ranga</i> , <i>жс.</i>	<i>der Rang</i>	ранг, <i>ч.</i>	ранг, <i>жс.</i>
<i>резерва</i> , <i>жс.</i>	<i>rezerwa</i> , <i>жс.</i>		резерв, <i>ч.</i>	резерв, <i>ч.</i>
<i>рецепта</i> , <i>жс.</i>	<i>recepta</i> , <i>жс.</i>		рецепт, <i>ч.</i>	рецепт, <i>ч.</i>
<i>ризико</i> , <i>с.</i>	<i>ryzyko</i> , <i>с.</i>		риск, <i>ч.</i>	ризик, <i>ч.</i>
<i>сая</i> , <i>жс.</i>	<i>sala</i> , <i>жс.</i>	<i>der Saal</i>	зал, зала	зал, зала
<i>систем</i> , <i>ч.</i>	<i>system</i> , <i>жс.</i>	<i>das System</i>	система, <i>жс.</i>	система, <i>жс.</i>
<i>сорта</i> , <i>жс.</i>	<i>gatunek</i>	<i>die Sorte</i>	сорт, <i>ч.</i>	сорт, <i>ч.</i>

<i>тарифа</i> , ч.	<i>maryfa</i> , ч.		тариф, ч.	тариф., ч.
<i>телсграм</i> , ч.	<i>melegram</i> , ч.		телеграмма, жс.	телеграма, жс.
<i>фльо́та</i> , жс.	<i>flota</i> , жс.		флот, ч.	флот, ч.
<i>фля́га</i> , жс.	<i>flaga</i> , жс.		флаг, ч.	—

Серед запозичених іменників, які вживалися в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., особливу групу становили латинізми середнього роду – невідмінювані, як у польській мові, напр.:

календаріум – календар (п. *kalendarium*); *медіюм* – медіум (п. *medium*); *монструм* – потвора, монстр (п. *monstrum*); *музеум* – музей (п. *muzeum*); *президіюм* – президія (п. *prezydium*); *ультиматум* і *ультімадум* (п. *ultimatum*); *форум* (п. *forum*, *wynieść na forum publiczne*, перен. – винести на громадське обговорення).

На рівні дієслова та його лексико-граматичних категорій спостерігаємо:

1) дієслівне керування й загалом дієслівні словосполучення, напр.: *боронитися перед чим і від чого* (п. *bronić się przed pokusą*); *брати ліки* – вживати ліки (п. *brać lekarstwo*); *бути при голосі* – мати право голосу (п. *być przy głosie*); *добігати кінця* (п. *dobiegać końca*); *зискати на чому* – виграти в чому (п. *zyskać na nżasie*); *подивляти кого, що* – дивуватися з кого, чого; ким, чим (п. *podziwiać kogo, co*); *ставати до чого* – брати участь у чому (п. *stawać do konkursu*); *чутися на силах* – відчувати в собі силу (п. *(nie) czuć się na siłach*) та ін.;

2) розвиток безособовості в українських дієсловах *залежати*, *ходити* під впливом їх уживання в сталих конструкціях польської мови: *залежати на тім, щоб...* – мати значення для того, щоб... (порівн. п. *zależecь комуś na kimś*, *na czymś* – хотітися, бути бажаним, важливим (для когось)); *ходити* (о що) – йтися про щось, стосуватися (чогось); *мені ходить о що* – мене непокоїть, я переймаюся (чим), я маю на увазі (що) (п. *chodźć (o co)*, *безособ.* – стосуватися (чого), йтися (про кого, що));

3) складений іменний присудок містить дієслівну зв'язку *суть* (порівн. п. *są*) – для вираження граматичного значення третьої особи множини теперішнього часу, напр.: *Всі великі здобутки в життю соціальнім не суть ділом одної хвили, не суть ділом хвилевих приписів, а суть знаком морального розвитку людської природи, відклику до її ліпших сил* (Б., 1895, ч. 16, с. 4);

4) у ролі допоміжних дієслів, що вказують на модальні характеристики дії, у складеному дієслівному присудку вживаються дієслова *(не) датися*, *(не) потрафити*, які в польській мові вказують на можливість (чи неможливість) дії, напр.: *Се взагалі не дасть ся оправдати з поважного становища* (Б., 1895, ч. 29, с. 1); порівн. п. *to się da zrobić* – це можна буде зробити; *nie da się czegoś zrobić* – неможливо зробити; *Се велика річ потрафити звернути увагу і завзятість Русинів замість на всіляких*

„ворогів” – на себе (Б., 1895, ч. 82, с. 1); порівн. *n. potrafić* – зуміти, зможти щось зробити. Прикладів таких конструкцій надзвичайно багато у досліджуваних текстах, тому можна говорити про їх системне засвоєння.

Цікаво відзначити також уживання описових заперечних описових конструкцій з віддієслівними іменниками в ролі предикативних одиниць типу *не до подумання, не до витримання*, які в польській мові становлять продуктивний засіб вираження предикативних відношень і заступають у цій позиції предикативні прислівники або ж дієприкметники пасивного стану на *-им(ий)*. Яскравіше це виявляється у зіставленні дієприкметників російської мови на *-им(ий)* із заперечною часткою (префіксом) *не* (типу *непоправимый, неразличимый, неприемлемый* тощо) та їх польських семантичних еквівалентів *nie do naprawienia, nie do rozróżnienia, nie do przyjęcia* (порівн. також уживання конструкції *nie do* в сполученні з іменниками для вираження неможливості чогось: *rzecz nie do wiary* – важко повірити; *nie do wybaczenia* – неможливо вибачити; *nie do poznania* – до невпізнання, неможливо впізнати; *nie do przebycia* – непрохідний, неможливо пройти, проїхати. Подібні описові конструкції були властиві й для буковинських текстів кінця XIX – початку XX ст., напр.: *по селах стало не до витримання* (Б., 1907, ч. 29, с. 1); *село не до пізнання* (Товариш 1908, с. 128) тощо.

Граматична інтерференція польської та української мов виявляється також у уживанні вторинних прийменників іменникового походження, напр.:

взглядом кого, чого – щодо кого, чого: *Пос[ол] Тімінґер вносить, щоби виділ кр[асвий] розібрав теперішню господарку громадску взглядом реформи податкової, яку задумує уряд, і поставив дотичні внесення* (Б., 1895, ч. 5, с. 3); *Я давлена обставинами на кожнім кроці і тим, що єсьм зависима взглядом средств матеріальних, немов той невільник* (Коб. 1963, с. 279); порівн. *n. względem* – стосовно, щодо кого, чого;

в дорозі якій, чого – шляхом чого: *Ц[ісарско]-к[оролівска] рада шкільна красава розписала конкурс на посаду <...>, подаватись треба в дорозі службовій до кінця цвітіння* (Б., 1895, ч. 13, с. 3); порівн. *n. w drodze służbowej* – службово, службовим шляхом; *w drodze wyjątku* – шляхом винятку, як виняток;

по мисли чого – згідно з чим, за чим: *Клюб жадати буде національної автономії українського народа в українських областях Галичини і Буковини і установа закону в мисли артикулу XIX. державних основних законів з 21. грудня 1867.* (Б., 1907, ч. 74, с. 1); порівн. *n. w myśli czegoś* – згідно з чимось.

Поданий огляд інтерферентних явищ далеко не вичерпує всіх тих мовних особливостей, які засвідчено в буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. Кожне з таких явищ, як і самі його чинники й механізми, потребує спеціального дослідження у більш загальних контекстах – західноукраїнському (галицько-буковинському), всеукраїнському, загальнослов'янському.

Багатоетнічне та багатокультурне середовище Буковини кінця XIX – початку XX ст. загалом і Чернівців як головного міста краю, значна питома частка мовців із місцевого населення, які володіли двома, рідше трьома мовами (українською

та німецькою, українською та польською, українською та румунською або ж якимись трьома з них), офіційний статус української мови як однієї з краєвих мов виробили той своєрідний лексикон буковинських текстів, у яких на питому українську мовну основу нашаровувалися запозичені лексичні одиниці, роль яких у процесі розвитку української літературної мови та її стилів ставала предметом фахового обговорення й оцінки в колі місцевої української інтелігенції й серед ширших громадських кіл. Громадсько-політичне та культурне життя Буковини цього періоду сприяло розширенню комунікативних сфер української мови, зміцненню позицій народнорозмовної мови в літературі. Мова буковинських письменників (Ю. Федьковича, О. Кобилянської та ін.) сприяла входженню до лексичного фонду літературної мови не лише діалектизмів, а й багатьох одиниць соціолекту української освіченої верстви, засвідчених у пам'ятках старо-української доби. Процеси міжмовної інтерференції (українсько-польської, українсько-румунської, українсько-німецької), які відбувалися в галицько-буковинському мовному середовищі кінця XIX – початку XX ст., мали не лише синхронні, а й значно глибші хронологічні шари.

На період кінця XIX – початку XX ст. на українських землях у межах Австро-Угорщини сформувалося таке комунікативне середовище, в якому активна міжмовна взаємодія відбувалася за умов традиційно та юридично визначених сфер використання кількох мов: української, польської, німецької – у Галичині; української, румунської, німецької – на Буковині. Соціальна база, соціальний статус та престижність кожної із цих мов були неоднаковими, проте в силу процесів демократизації суспільно-політичного та культурного життя в останній чверті XIX ст. розпочався перерозподіл комунікативного простору на користь мови корінного населення Галичини й Буковини, зокрема – й на користь мови галицьких та буковинських русинів-українців. Проникнення української мови у вищі сфери суспільного життя супроводжувалося впливом більш розвинутих у соціальному й комунікативному плані мов – німецької та польської. Цей вплив був природно неминучим, і не лише через більшу тематичну розвинутість цих мов порівняно з українською, а й через те, що шлях засвоєння культурних здобутків Європи традиційно пролягав для української саме через ці дві мови – німецьку та польську.

Наприкінці XIX – в початках XX ст. в Галичині й на Буковині чітко окреслилися нові соціальні шаблі українсько-польських та українсько-німецьких міжкультурних і міжмовних взаємин, спричинені розвитком адміністративних, освітніх, економічних, політичних інституцій, діяльністю громадських товариств та формуванням національної інтелігенції.

Уживання церковнослов'янізмів у буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. свідчить про збереження культурно-писемних традицій української мови, пов'язаних із православною культурою та церковнослов'янською мовою як її виразником. Стилістичні функції церковнослов'янізмів у текстах періодики, публіцистики, белетристики та популярної літератури впливали з особливостей їх функціонування у творах давньої полемічної літератури. Спадкоємність

галицько-буковинських текстів кінця XIX – початку XX ст. у відтворенні піднесено-урочистої стилістики староукраїнської мови виявилася й у збагаченні словотвірних гнізд окремих церковнослов'янізмів. Пов'язана з книжною культурою традиція метафоричного вживання іменників-церковнослов'янізмів актуалізувалася в кінці XIX – на початку XX ст реаліями суспільного життя й боротьби українців за національне визволення.

Лексична специфіка західноукраїнського зразка літературної мови формувалася й завдяки культурним інтенціям буковинської місцевої української інтелігенції. Ця верства, що була водночас і об'єктом, і суб'єктом міжмовної взаємодії, виступила провідником чужомовних впливів, як це було загалом в історії кожної європейської літературної мови, а також і творцем української літературної мови.

Важливим етапом у її розвитку й становленні на західноукраїнських землях було галицько-буковинське койне кінця XIX – початку XX ст. Воно становило собою таке наддіалектне мовне утворення, в якому поєдналися традиції мовлення української освіченої верстви, що формувалися принаймні від кінця XVI ст., народнорозмовне мовлення у його різноманітних діалектних виявах, а також елементи новоутворюваних соціолектів, що відображали професійне розгалуження соціалеми української мови. Проблема галицько-буковинського койне та галичанізмів становить собою комплексну соціолінгвістичну проблему, подальше дослідження якої потребує принципового розмежування мовних фактів, що належать до різних періодів становлення і формування української мови як засобу культурно-етнічної ідентифікації певних соціальних верств української спільноти в межах різних державних утворень.

Українська-польська двомовність на західноукраїнських теренах кінця XIX – початку XX ст. була продовженням таких міжмовних відносин, що складалися в період функціонування староукраїнської мови в XVI – до початку XVIII ст., коли впливи польської мови сягали Києва й Лівобережної України. Для української мови в Галичині і Буковині ці процеси залишалися актуальним і для XIX – початку XX ст. Саме тому лексичні одиниці, що характеризують мовно-еволюційні процеси в галицько-буковинському соціумі кінця XIX – початку XX ст., мають і „наддніпрянську” – давнішу – екстраполяцію. У процесі фактично неперервних для західноукраїнського середовища (і ширше – для Правобережної України) історичних міжетнічних політико-культурних і мовних контактів українців із представниками західнослов'янського континууму сформувалися відповідні соціальні верстви, які стали провідниками міжмовних впливів. У щоденній практиці різних соціальних верств в умовах українсько-польської двомовності вироблявся спільний лексичний фонд, успадкований згодом польською та українською літературними мовами. Спільність слова створювала сприятливий ґрунт для вирівнювання його текстових реалізацій в загальному мовленні представників інтелігентної верстви. Вивчення дієслівної семантики, синтагматики, морфологічно-словотвірних особливостей дієслів, що становили специфіку західноукраїнського мовлення і поступово підносилися до рівня загально-

українського інтелігентного мовлення початку ХХ ст., виявляє надзвичайно глибокі й багаті живильні горизонти української літературно-писемної традиції, які й уможливили успішну діяльність української інтелігенції у створенні високого зразка національної літературної мови.

До спільного лексичного фонду української та польської мов увійшли й германізми, й богемізми, й латинізми, й грецизми, й церковнослов'янізми, й румунізми, й мадяризми, й тюркізми, а також слова, запозичені з інших мов.

Наявність відповідних лексичних одиниць у мові письменників з Наддніпрянщини – П. Куліша, Ганни Барвінок, Лесі Українки, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, В. Самійленка, М. Рильського та ін. – засвідчує збереження типових одиниць мовлення української шляхетсько-козацької верстви – тобто тієї соціальної гілки, що відігравала вирішальну роль в історичному формуванні української національної спільноти. Попередні дослідження лексики, уживаної у творах і листах цих письменників, виявляють глибоке історичне тло функціонування значного числа лексичних одиниць, що сягає далеко вглиб від межі галицько-буковинських та наддніпрянських культурних відносин кінця ХІХ – початку ХХ ст. При такому підході чимало слів, які в свідомості тогочасної української наддніпрянської інтелігенції асоціювалися насамперед з мовленням галичан, насправді належать до традиційного шару лексики, успадкованого зі староукраїнського періоду розвитку мови і лише збереженого, а не створеного в західноукраїнському мовному середовищі.

Дослідження буковинських текстів у зіставленні з текстами староукраїнської доби та творами українських письменників ХІХ – початку ХХ ст. дозволило виявити такий важливий факт: і для східноукраїнського, і для західноукраїнського варіантів літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. це була спільна мовна спадщина, що в умовах нового часу діставала різну оцінку. Ця оцінка нерідко була обтяжена політичною доцільністю моменту, а стильовий статус таких соціолектизмів і настанови щодо їх уживання часто визначалися під впливом чинників позамовного характеру й полягали у певному препаруванні західноукраїнських текстів та відчуженні вживаних у них лексичних одиниць від того зразка літературної мови, який культивували в радянській Україні. Частину слів узагалі не включали до словникових реєстрів. Для багатьох слів, уживаних у творах І. Франка, О. Кобилянської, Лесі Українки, М. Коцюбинського та багатьох інших видатних українських письменників, подавали обмежувальні стилістичні позначки – застаріле, рідковживане, діалектне, західне, розмовне – що в переважній більшості випадків не мали умотивованості й не відповідали реальному функціональному статусові того чи іншого слова в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Через таку лексикографічну практику, а також через відповідну редакторську практику й недопущення небажаних, „галицьких” слів до текстів періодичних видань та книжок, що їх видавали в радянській Україні, такі слова поступово ставали чужими для мовної свідомості нових поколінь українців.

Для сучасного носія української мови вони видаються незвичними саме через втрату традиції, хоч для вищезгаданого періоду можна відзначити факти, які свідчать про те, що західноукраїнські слова засвоювалися й у мовленні наддніпрянців. Особливо це помітно з листів Лесі Українки. Усвідомлення різниці у слововжитку східняків і західняків виявляється в тому, що незвичні для власного мовлення конструкції письменника ще дуже часто передає лапками або ж прямо вказує на галицьке значення слова. Проте можна стверджувати, що в наведених контекстах немає негативного ставлення до галицьких слів. Радше навпаки, для Лесі Українки вони стають джерелом стильових інновацій і творять своєрідний лексичний колорит тогочасного мовлення української інтелігенції.

Докладне вивчення галицько-буковинських текстів кінця XIX – початку XX ст. переконує в тому, що західноукраїнський та східноукраїнський зразки літературної мови цього періоду мали варіантно-співвідносні одиниці практично на всіх рівнях – від фонетичного до синтаксичного й стилістично-го, проте найяскравіше це виявлялося в лексиці – як щодо окремих слів, так і щодо значень слів спільного фонду, у лексичній та граматичній сполучуваності. Історія цих слів в українській мові пов'язана не стільки із її територіально-діалектним розшаруванням, скільки із тими соціолектами, які формувалися впродовж багатьох сотень років, в міру соціального розгалуження суспільства, і також укладалися в своєрідні тематичні шари.

Репертуар лексичних запозичень у діалектному живому мовленні й у соціолекті інтелігенції (політиків, публіцистів, письменників) мав певні відмінності, а „Словар чужих слів” З. Кузеля та М. Чайковського свідчить про свідомі настанови упорядників у відборі й нормуванні лексики літературної мови, внаслідок чого запозичення-діалектизми, які в тогочасній літературній мові мали більш уживані й відомі синоніми, утворені на питомій слов'янській основі, залишилися за межами реєстру цього словника. Виняток становили лише запозичення з румунської, угорської, німецької мов, що вживалися в гуцульських говірках і не мали відповідників у літературній мові. З іншого боку, „Словар чужих слів” З. Кузеля та М. Чайковського засвідчує органічність у мовленні галицько-буковинської інтелігенції слів спільного фонду української та польської мов – як запозичених слів, так і питомих, проте в таких значеннях, які були типові саме для західноукраїнського мовлення кінця XIX – початку XX ст. Такі лексичні та лексико-семантичні одиниці використано в пояснювальній, тлумачній частині Словника (далі – Сл. К.), напр.:

бресква, броскиня „персик, абрикос”: а п р і к о з а, *фр.* – бресква, **броскиня**, мореля (Сл. К., с. 22);

виграна „приз, виграш”: а м б о – виграна на два числа (в лютерію) (Сл. К., с. 14); мац, *анг.* – заклад о **виграну** між двома грачами (Сл. К., с. 197);

галка „кулька”: к у л я, *нім.* — **галка**, кругла річ; милиця (Сл. К., с. 177);

диван „килим”: к и л и м, *тур.* – **диван**, скатерть домашнього виробу (Сл. К., с. 155);

дідичність, прадідичність „спадковість, успадкування”: а т а в і з м, *лат.* –

прадіди́чність, ді́ди́чність тілесних і духових прикмет в дальших поколіннях (Сл. К., с. 29);

доробкевич „скоробагатько”: парвений, *фр.* [parvenu] – **доробкевич**, простий чоловік, що доробився великого маєтку (Сл. К., с. 228);

жентиця „сирватка”: аряниця – бочілка на **жентицю** (Сл. К., с. 26); дзер, *рум.* – сир; сирватка, **жентиця** (Сл. К., с. 98);

збанок „глек, глечик”: амфора – двошнний **збанок**, міра теч (у Римлян) (Сл. К., с. 15);

зимний: майонез, *фр.* – піна з битої оливи; **зимна страва** з риби або дробу (Сл. К., с. 192);

змисл „чуття”: пікантний, *фр.* – острий, приперчений; потягаючий, розцікавлюючий, неприличний; побуджуючий **змисли**, пристрасний (Сл. К., с. 237);

змисловий „чуттєвий”: галюцинація, *лат.* – **змислова улуда**, омана; привид (Сл. К., с. 64); епікурейський – вигідний, **змисловий**, розпусний (Сл. К., с. 118); плятонічна любов – чиста любов без примішки **змислових похотий** (Сл. К., с. 240);

зручний „умілий, вправний, спритний”: герець, *нім.* – рухи кінноти перед двобоєм або битвою; **зручні** викрутаси (Сл. К., с. 69); рафінований – очищений; **зручний**, хитрий, спритний (Сл. К., с. 257);

зручність „умілість, уміння, вправність”: слейд, *сканд.* – наука **зручності** рук через уживане всіляких ремісничих знарядів (Сл. К., с. 282); сприт, *фр.* – **зручність** (Сл. К., с. 286); шик, *фр.* – **зручність**, добрий смак в убираню і урядженю (хати) (Сл. К., с. 326);

зручно „вправно, вміло, спритно”: гарцівник, *нім.* – бистрий їздець; весельчак; танцюрист; гарцювати – **зручно** поводити конем і викручувати ся; доказувати; танцювати (Сл. К., с. 67);

карієрович „кар’єрист”: карієр, *фр.* – місце до їзди в уїжджальни; біг коня; те, що чоловік здобуде для себе дуже добре становище; **карієрович** – людина, що дбає лише о добре становище (Сл. К., с. 148);

келішок „чарка, склянка”: рюмка, *лат.* через *моск.* – **келішок**, склянка (Сл. К., с. 269);

коц „ковдра, покривало”: плед, *анг.* – грубий, вовняний **коц** в крати (Сл. К., с. 238);

лихий „поганий; поганої, низької якості”: люра, *лат.* – **лихий напій** (кава) (Сл. К., с. 184); тандита, *ит.* – **лихий виріб**, старий або перестарілий товар; тандитний – **лихий** (Сл. К., с. 294);

мореля „абрикос (сорт з плодами невеликого розміру)”: мореля, *лат.* – рід гарних великих вишень (Сл. К., с. 207); і при слові априкоза, *фр.* – бресква, броскиня, **мореля** (Сл. К., с. 22);

моша „акушерка”: акушерка – повитуха, баба, **моша** (Сл. К., с. 10);

мушля „черепашка”: конха, *лат.* – **мушля**, черепаха (Сл. К., с. 170);

муштарда: естрагон, *фр.* – рід рослини; оцет, **муштарда** (Сл. К., с. 120);

обрус „скатерка”: сервет[к]а, *фр.* – малий полотняний платок, що додає ся до накриття, **обрус**, скатерть (Сл. К., с. 277);

пересада „перебільшення”: гіперболя, *гр.* – **пересада**; рід кривої лінії (Сл. К., с. 72); емфаза, *гр.* – **пересада**, напушеність (Сл. К., с. 116); шаржа, *фр.* – **пересада в грі** актора (Сл. К., с. 325);

пересадний „перебільшений”: афектований – **пересадний**, маніжний (Сл. К., с. 30); біготерія, біготизм, *фр.* – святенництво, **пересадна побожність** (Сл. К., с. 43); бомбаст, *гр.* – напушена бесіда, бомбастичний – напушений, надутий, **пересадний** (Сл. К., с. 46-47); девоція – побожність, **пересадне виконуванє** релігійних практик (Сл. К., с. 90); екзальтація, *лат.* – надзвичайний запал, буйна уява; **пересадна оцінка** річей

(Сл. К., с. 110); е м ф а т и ч н и й – напушений, *пересадний* (Сл. К., с. 116); к а р и к а т у р а, *ит.* – смішне, *пересадне* або одностороннє *представленє* або *змальованє*; дивогляд (Сл. К., с. 148); м а н і ж н и й – удаваний, *пересадний*, штучний (Сл. К., с. 193); н о н ш а л я н с [ія], *фр.* – недбалість, *пересадна свобода* (Сл. К., с. 214); претенсiональнiсть – *пересадний спосiб* говорення або писання (Сл. К., с. 246); пуризм, *лат.* – *пересадне усунуванє* (з уживаня) чужих слів (Сл. К., с. 254);

пересадно „перебільшено, надмірно”: г і г е р л ь, *нім.* – *пересадно* убраний панич (Сл. К., с. 82); д е в о т к а, *лат.* – *пересадно* побожна жінка (Сл. К., с. 90); п а н е г і р и к, *гр.* – бесіда або поезія, в якій *пересадно* вихвалює ся якусь особу або подію, похвала над міру (Сл. К., с. 225);

підхлібний „догідливий”: к р е а т у р а, *лат. досл.* – сотворіне; *підхлібна людина*, що вислугує ся другим (Сл. К., с. 174).

підхлібство „догоджання (комусь) приємними, гарними словами”: к о м п л і м е н т, *лат.* – повитанє, чемне слово, *підхлібство*; к о м п л і м е н т у в а т и – говорити гарні слова (Сл. К., с. 163);

пописуватися „показуватися, звертати на себе увагу інших людей, демонструючи перед ними своє особливе вміння, свій особливий вигляд тощо”: а ф і ш у в а т и, *фр.* – умисне звертати на себе увагу, *пописувати ся* (Сл. К., с. 31);

пугар „кубок”: ф и н д ж а в, ф і н д ж а, *тур.-мад.* – склянка, *пугар* (Сл. К., с. 310);

робітня „майстерня, ательє”: а т е л і є, *фр.* – *робітня* артистів (малярів, різьбарів, фотографів) (Сл. К., с. 29);

росіл „юшка, бульйон”: з у п а, *фр.* – *росіл*, юшка (Сл. К., с. 126);

спроневірєнє „ошукання надій, сподівань, довіри”: д е ф р а в д а ц і я, *лат.* – крадіж грошей, *спроневірєнє*, обман (Сл. К., с. 97);

стрій „одяг, убрання”: г а л я, *есп.* – торжество; *святочний стрій* (на княжих дворах) (Сл. К., с. 78); к о н т у ш, *тур.* – *старопольський стрій* (Сл. К., с. 170); т о а л е т а а б о т у а л е т а, *фр.* – стіл і прибори до убирання, одяг, *стрій* (Сл. К., с. 300); ф л ь о р, *нім.* – *жальбний стрій* (Сл. К., с. 312);

схлібляти „догоджати, лестити; потурати”: д е м а г о г, *гр.* – провідник народу; чоловік, що *схлібляє народови*, щоби при помочи його довіри дійти до впливу і значіння; д е м а г о г і я – *схліблованє* низшим верствам народу, підбурюванє проти висших верстов (Сл. К., с. 93);

товаришити (кому) „супроводжувати (кого)”: а с и с т у в а т и – *товаришити*, супроводжати, не відступати, помагати (Сл. К., с. 27); о р х е с т р а, *гр.* – громада музикантів, що виконують всілякі музичні композиції і *товаришать* співови в опері (Сл. К., с. 221);

уроєний „уявний, вигаданий”: д о н к і ш о т е р і я – смішні виступи в обороні видуманих або *уроєних гадок* (Сл. К., с. 105);

уряджувати „влаштовувати, організовувати; прибирати, опоряджати”: а р а н ж у в а т и, *фр.* – *уряджувати*, укладати (Сл. К., с. 22).

файка „люлька”: п і п а, *фр.* – *файка*; прилад для скускання плинів (пива) з бочок (Сл. К., с. 237);

хосен „користь, вигода”: к а п і т а л, *лат.* – грошева сума, яку дає ся на процент, взагалі майно, що приносить *хосен* (Сл. К., с. 146); с і з і ф о в а п р а ц я – трудна, *безхосенна* робота (Сл. К., с. 278);

шини „рейки, рельси”: р е л ь с и, *анг.* – залізничі *шини* (Сл. К., с. 262);

шопа „накрите підсобне приміщення; сарай”: г а н г а р, *фр.* – *шопа*, возівня; *шопа*, де переховує ся літак (Сл. К., с. 65);

штука: а ві я т и к а, *лат.* — *штука* літати у воздуху при помочи штучних приладів (Сл. К., с. 3); а [н] с а м б л ь, *фр.* — музичний твір на оркестру; дібрана гра (*штуки* в театрі); гарно дібране товариство на вечірню забаву (Сл. К., с. 18); а р т и с т — мистець, творець красивих річей, *штукар*, удалець, вправний в своїй *штуці* (Сл. К., с. 25); в о д е в і л ь, *фр.* [vaudeville] — комедія дуже легкого змісту зі співами; назва театру, де виставляють такі *штуки* (Сл. К., с. 61); г і п і я т р і я, *гр.* — *штука* лічити коні (Сл. К., с. 72); д р е с у в а т и, *фр.* — виучувати звірята всіляких *штук*; вправляти (Сл. К., с. 107); е с т е т и к а, *гр.* — наука про красу і *штуку* (Сл. К., с. 120); к а л і г р а ф і я, *гр.* — *штука* гарно писати (Сл. К., с. 142); м е ц е н а т, *лат.* — опікун науки і *штуки*, що не жалує на се видатків (Сл. К., с. 202); м о д е р н і з м, *лат.* — напрям в літературі і *штуці*, що розвиває нові гадки і форми (Сл. К., с. 203); м у з е й, *гр.* — місце посвячене Музам; збірник творів *штуки* або природи; Музи — богині красних *штук*: співу, поезії, малірства, драматичної *штуки*, астрономії, вимови, історії, танців і музики (Сл. К., с. 209); п о е з і я, *гр.* — *штука* писати віршом (Сл. К., с. 241); т а к т и к а, *гр.* — *штука* як вести війну (Сл. К., с. 293).

Аналіз словникових статей, уміщених у „Словнику української мови” (в 11-ти томах) до ряду слів, уживаних у творах західноукраїнських письменників, виявив: 1) недостатню повноту в описі лексичного значення, вживання та граматичних зв’язків слова, особливо — в описі переносних та конструктивно зв’язаних значень; 2) невідповідність стилістичної позначки ді а л е к т н е до тих ілюстративних контекстів, що їх подано в словниковій статті, оскільки в одному ряду авторів таких контекстів виступають письменники, що представляють території різних діалектів і навіть різних наріч української мови; 3) недостатнє представлення в ілюстративних контекстах творів буковинських письменників — Ю. Федьковича, О. Кобилянської, О. Маковея.

І буковинські, й галицькі джерела кінця ХІХ — початку ХХ ст. засвідчують існування спільного наддіалектного лексикону, який українська інтелігенція практикувала в мові періодичних видань, у художній літературі, публіцистиці, в епістолярному спілкуванні тощо. Перелік слів, уміщених у спеціальних поясненнях до кожного з п’ятдесяти томів творів І. Франка, включає фактично ті самі лексичні одиниці, що й матеріали до словника української літературної мови на Буковині в кінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Усі ці слова вживалися також у польській мові, а українсько-польська та українсько-німецька двомовність виступали чинниками, що підтримували й підвищували частотність їх уживання. Докладніше про західноукраїнську лексику — її долю в українській літературній мові ХХ ст. та відображення в українській лексикографії, а також про подальші перспективи „галицьких” слів та можливі підстави для їх повернення до активного вжитку в сучасній українській мові — йдеться у наступному розділі.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВИ СПІВТЕРИТОРІАЛЬНИХ МОВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКУ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНУ ПРАКТИКУ ТА ВІДБИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИЧНОЇ СПЕЦИФІКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Уважний спостерігач за щоденним життям української мови у засобах масової інформації та творах сучасних письменників легко помітить, що хвиля зацікавлення „галицькими” лексичними екзотизмами, що наростала від кінця 1980-их років, поволі змінилася практикою їх відновлення в загальному вжитку. Цей цікавий феномен давно вже заслуговує на спеціальні дослідження, оскільки поява таких слів у „напів-офіційному” мовленні – це не така собі звичайна провокація журналіста чи письменника, який походить із галицьких земель або має сантимент до галицького зразка мовлення початку ХХ ст. й протестує своїм живим „я” проти накинутах у радянські часи „прокрустових” норм для української літературної мови. Поява й популяризація кожного із таких слів щоразу оголює політичний нерв українського мовного відродження й викликає ланцюгову реакцію приниження галичан, галицької мови й української мови загалом, що до нього дедалі частіше вдаються політики з проросійськими імперськими поглядами. При цьому використовуються старі шовіністичні рецепти: комунікативну якість галицької української мови знижує, на їх думку, нібито-„засміченість” її польськими та іншими впливами і т. д. і т. ін. Виходить, що знову оцінку мовних явищ дають політики. Проте у цій справі мусять сказати своє слово насамперед мовознавці.

§ 3. 1. Багатомовне тло літературно-мовного процесу на західноукраїнських землях в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. і галицько-буковинське койне

Контактування носіїв української мови з носіями інших мов було об’єктивним наслідком історичної й культурної ситуації на західноукраїнських землях. В історичній ретроспективі це були, як подає О. Муромцева в енциклопедії „Українська мова”, „структурно віддалені мови держав-завойовників – польська, угорська, німецька, румунська”. Вплив цих мов виявився в тому, що їх окремі лексичні, морфологічні, синтаксичні елементи „протягом тривалого часу

адаптувалися до системи української мови і стали органічною складовою частиною південно-західного наріччя, певною мірою вплинувши на специфіку його лексичного складу” [„Українська мова. Енциклопедія” 2000, с. 182].

У другій половині XIX ст. говірки південно-західного наріччя набули значного впливу на формування лексичного складу літературної мови завдяки творчості талановитих письменників-західняків – Ю. Федьковича, І. Франка, Н. Кобринської, В. Стефаника, Л. Мартовича, Марка Черемшини, О. Кобилянської, а також завдяки популяризації світу Карпат у майстерних творах українських письменників з Наддніпрянщини – Г. Хоткевича („Камінна душа”) та М. Коцюбинського („Тіні забутих предків”). У мову цих творів проникає діалектна лексика німецького, польського, румунського, угорського походження, що в попередні історичні періоди засвоїлася через живе спілкування носіями цих мов.

З іншого боку, лексична специфіка західноукраїнського зразка літературної мови формувалася й завдяки культурним впливам місцевої інтелігенції. Саме ця верства, що була водночас і об’єктом, і суб’єктом міжмовної взаємодії, виступила провідником чужомовних впливів, як це було загалом в історії кожної європейської літературної мови.

Двомовність інтелігенції (чи іншого освіченого соціального прошарку) становить собою універсальний етап розвитку багатьох європейських літературних мов, якщо в ході цього процесу мали місце мовні взаємини географічно суміжних етносів, що розвивалися у їхньому спільному щоденному економічному та культурному досвіді. При цьому, за теорією мовних контактів, „мовні особливості двомовних груп лише певною мірою залишаються їхніми індивідуальними чи груповими особливостями; роль двомовних осіб у суспільстві не тільки в тому, що вони – передавачі і провідники на лінії *Sachen-Wörter*, але і в тому, що їх власна особлива мовленнєва поведінка, яка склалася тією чи іншою мірою під знаком мовної інтерференції, за певних умов стає зразком для наслідування та розповсюдження в одномовному середовищі” [Биржакова, Кутина, Войнова 1972, с. 7]. Таким чином, двомовні соціальні групи можуть сприяти засвоєнню чужомовних впливів як загального мовного досвіду різних соціальних та професійних прошарків суспільства.

Запозичення з чужих, але співтериторіальних мов підпорядковувалися внутрішнім законам розвитку української мови, подібно до того, як згодом, уже в іншому середовищі, з подібних причин запозичувалися в українську мову англомовні елементи („у багатьох випадках англомовні запозичення – це справді заповнення інформаційно-культурних лакун, позначення специфічних реалій, які не мають ще нормативних відповідників у літературній мові етнічного материка” [Ажнюк 1999, с. 283]).

Аналізуючи вплив Галичини кінця XIX – початку XX ст. на розвиток української літературної мови, Ю. Шевельов зазначав, що в суті речі вся тутешня інтелігенція була або двомовна (мови українська, польська), або тримовна (мови українська, польська, німецька). Це не могло не позначитися на характері

місцевої літературної мови, що „була відкрита впливам співтериторіальних мов і часто на них взорувалася” [Шевельов 1996, с. 24]. Через нестачу або недосконалість свого, прогалини в українській мові й культурі заповнювалися термінами з розвиненіших мов і культур. Згідно з універсальними напрямками розвитку літературної мови запозичення і калькування слів та зворотів з польської та німецької мов стосувалося загальнокультурної лексики [Русанівський 1991, с. 25].

Підтримувана територіальним розташуванням, українсько-польська, українсько-німецька, українсько-румунська двомовність „охоплювала ширші маси населення і зумовлювала більш активний процес взаємодії цих мов” [Муромцева 1985, с. 61], що створювало умови для поширення певного зразка мовлення на всі українські верстви, включно із представниками освіченого селянства.

Щоденна західноукраїнська мовно-літературна практика була у своїй суті відкритою лабораторією: у ній з’являлося чимало запозичень, кальок з німецької та польської мов, а також і новотворів галицьких і буковинських письменників, мовознавців, лексикографів, адже рівнобіжно із позичанням „йде й органічний розвиток свого словотворення, зміни значення слів” [Шевельов 1996, с. 26].

У багатомовному міському середовищі Галичини, де витворювалися зразки розмовного і писемного мовлення представників української освіченої верстви, значне місце у комунікативному процесі та в культурному українсько-європейському діалозі посідала саме польська мова. На цю обставину звернув свого часу М. Драгоманов у „Листах на Наддніпрянську Україну”: „В Росії живе між іншими ілюзіями про Галичину ще й така, що буцімто освічені галичани добре ознайомлені коли не зі змістом, то з мовою німецької літератури. Але треба завважати, що останнє було правдою до 1867-го р., коли німецька мова панувала в гімназіях і університетах в Галичині. Тепер же, коли там панує мова польська і подекуди введена галицько-руська, гімназисти і студенти галицькі часто шкандибають з німецькою мовою і через те їм легше прочитати, напр., Спенсера по-російському або по-польському, ніж по-німецькому” [Драгоманов 1994, с. 259].

Значно сприятливіший соціальний статус польської мови пришвидшував її функціонально-стилістичний розвиток у порівнянні з українською. До того ж, рівень освіченості серед українців та поляків був дуже відмінний: серед неписьменних мешканців Галичини на 1900 р. українці становили 79%, поляки – 52%, для людей віком від 11 до 20 років це співвідношення було більш різким: серед українців – 68% неписьменних, серед поляків – 29% (при середньому відсотку щодо інших народів – 43%) [„Буковина”, 1909, ч. 79, с. 3; „Анальфабетизм в Галичині”].

Проте ще кілька десятиліть перед тим і польській мові нелегко було здолати вплив німецької, коли з кінця 1860-их рр., зі зміною політичної системи Австрії, польська мова в Галичині почала опановувати всі сфери життя, окрім військової. Т. Лер-Сплавінський зазначав із цього приводу таке: „Полонізація шкіл усіх ступенів, від початкових до університетів, спричинила необхідність укладання

підручників польською мовою, поповнення наукової і дидактичної термінології. Уведення судового та адміністративного діловодства польською мовою вимагало створення офіційної мови, пристосованої до місцевих потреб та умов. Уся ця величезна робота була виконана в Галичині швидко і вміло силами непомітних працівників різних установ і шкіл (імена їх в більшості випадків залишилися невідомими)” [Лер-Сплавинський 1954, с. 328]. Т. Лер-Сплавинський підкреслював також, що в Галичині польська судово-адміністративна мова виникла не на основі природних традицій, а на основі чужомовних зразків, німецьких та латинських, запозичених із офіційної мови австрійських властей. Переклади офіційних термінів і зворотів безпосередньо з німецької часто були невмілими – й через це в польську мову перейшла значна кількість германізмів – не стільки лексичних, скільки стилістичних. Частина з них закріпилася й існує дотепер. Упродовж перших п’ятнадцяти років автономії, коли залежність від німецькомовних текстів була умотивованою і необхідною, офіційна мова була надто складна й заплутана, особливо в галузі права, де великого значення надавалося строгій відповідності до німецького оригіналу законів і розпоряджень. Проте з плином часу, коли на офіційні посади почали приходити більш молоді урядовці, які не знали діловодства німецькою мовою і пройшли польський вишкіл, офіційна мова Галичини звільнилася від німецькомовних впливів, хоч у ній продовжували зберігатися й дійшли до наших днів певні старі звороти, напр.: *nadradca*, *nadpoborca*, *radca dworu* (або *hofrat*), або латинсько-німецькі: *konsyliarz*, *rewident*, *praktykant konceptowy* та ін. Тогочасні польські газети дуже наслідували мову і фразеологію віденських газет, і лише видатні публіцисти мали індивідуальний стиль [Лер-Сплавинський 1954, с. 329-330].

Подібні назви посад нижчих урядовців переходили й до української мови. У творах І. Франка засвідчено, напр., такі з них: *концептовий практикант* – канцелярист-практикант (Фр., 46, кн. 1, с. 653); *концептовий* – канцелярист (Фр., 46, кн. 2, с. 420; 47, с. 731); *конципієнт* – практикант у адвоката (Фр., 20, с. 481); референт (Фр., 33, с. 510); дрібний чиновник у системі судочинства (Фр., 37, с. 657); *конципієнт* – канцелярист, урядовець (Фр., 18, с. 484); стажист, нижчий чиновник (Фр., 46, кн. 2, с. 420). Типові для свого часу, такі назви широко представлені в мові тогочасної періодики, зокрема – й у буковинських виданнях (МСБ, с. 182-183). У „Словнику чужомовних слів”, який вийшов у Харкові 1932 р., *конципієнт* фігурує як латинізм у значенні „помічник адвоката, урядовець, що приватно складає заяви, листи, скарги” (СЧС, с. 221). Проте зі змінами в адміністративній системі слова такого типу через порівняно короткий час вийшли з ужитку як в українській, так і в польській мовах (напр., п. *koncupient* „референт” належить уже до застарілих слів).

Значно стійкішими виявилися ті запозичення з німецької мови, які стосувалися щоденного побутового життя, господарства тощо. Вони засвоювалися не лише в міському мовленні, а й проникали до рівня говірки. Отже, входження таких германізмів до літературної мови західноукраїнського

зразка кінця XIX – початку XX ст. відбувалося на тлі їх узвичаєності в українському розмовно-діалектному мовленні, а також – у польській мові.

З початком XX ст. значна частина галицько-буковинських регіоналізмів, що становили собою чи то германізми, чи то полонізми, чи то латинізми, засвоєні через посередництво польської мови, увійшла й до східноукраїнського мовлення. Ю. Шевельов вказує на суттєву обставину, що сприяла таким процесам: у першій чверті XX ст. з'явилося „нове покоління письменників, зв'язаних не стільки з селом, скільки з містом, покоління, що вчилася мови не з етнографічних записів або власних сільських спостережень, отже, не з якоїсь територіально вузької околиці, – а вже переважно з інших, посередніх джерел: з книжки, з преси, з інтелігентської мовної практики” [Шевельов 1996, с. 69].

Дослідники історії української літературної мови та тих її варіантів, що формувалися в другій половині XIX – на початку XX ст. під впливом соціальних та територіальних діалектів, ще не мають у своєму термінологічному інструментарії авторитетно й одностайно визнаних позначень цих явищ. Частина термінів групується навколо ознаки *західності* (*західноукраїнська мовно-літературна практика; західноукраїнський варіант літературної мови*), а частина – навколо ознаки *галицькості* (*галицько-буковинське койне, галицький варіант, галицький інтердіалект*) [Див. названі праці О. Муромцевої, З. Франко, а також – Б. Ажнюка, Ю. Шевельова]. Так, досліджуючи особливості української мови в діаспорі, Б. Ажнюк виділяє у її функціонально-стилістичній стратифікації кілька типів: 1) просторіччя (своєрідний українсько-англійський суржик), 2) розмовну мову з окремими вкрапленнями американізмів, регіоналізмів, полонізмів, русизмів тощо, 3) літературну мову, що відрізняється від літературного стандарту сучасної України тільки деякими особливостями правопису та незначними відмінностями нормативної лексики [Ажнюк 1999, с. 295]. Для останнього з названих різновидів автор добирає термін, не позбавлений поезії, – ця мова схожа на „українське чи західноукраїнське ретро” завдяки „нааявності орфографічних прикмет у дусі харківського правопису та деяких лексичних архаїзмів” [Ажнюк 1999, с. 300]. Регіональний різновид української мови кінця XIX – початку XX ст. Б. Ажнюк визначає як „галицький інтердіалект” [Ажнюк 1999, с. 280].

У працях Ю. Шевельова „Внесок Галичини у формування української літературної мови” та „Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус” для кваліфікації мовно-культурних явищ, що передували творенню літературного зразка української мови в Галичині, Буковині та Закарпатті, використано термін *койне*. На думку Ю. Шевельова, у кінці XIX – на початку XX ст. на галицьких, буковинських та закарпатських землях, що перебували на той час у межах Австро-Угорщини, відбувалося формування „українського койне, на якому сильно позначалися впливи місцевих говірок” [Шевельов 1998, с. 25]. Для окреслення характеру цього „койне” Ю. Шевельов використовує різні означення – й соціального плану, й територіального: „інтелігентське койне” [Шевельов 1996, с. 25], „галицьке чи галицько-

буковинське койне” [Шевельов 1998, с. 21], „галицько-буковинський різновид мови у вигляді львівського койне” [Шевельов 1998, с. 51]. У таких означеннях, з одного боку, підкреслено територіальну вкоріненість цього різновиду мовлення (й мови) та його зв'язок із певним масивом говірок південно-західного наріччя, а з іншого боку – відображено і його наддіалектний характер, локалізацію в міських центрах українського культурного й політико-економічного життя в Галичині, Буковині й Закарпатті. Саме *міське койне*, „що займає проміжну позицію між діалектом і літературною мовою і має здатність легко адаптуватись до розмаїтих і змінних форм економічного і культурного життя нового часу” [Масенко 1999, с. 30], виступило ядром формування західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.

У сучасній соціолінгвістиці термін *койне** позначає наддіалектну форму певної мови, що виступає важливою передумовою формування літературної мови. Так, латинь у середньовічній Європі становила собою *науково-писемне койне* [ЛЭС 1990, с. 230]. В історії літературних мов багатьох європейських народів важливу роль відіграло так зване *культурне койне*, що формувалося в центрах політичного й релігійного життя, в осередках освіти, культури й поширювалося в межах територій, куди сягали впливи таких центрів.

І хоч у сучасному українському мовознавстві термін *койне* ще не набув значної популярності (зокрема, його не включено до енциклопедії „Українська мова”), проте він має певну традицію в працях з історії слов'янських літературних

---

* Термін *койне* у сучасному загальному та українському мовознавстві має два основні значення, що їх послідовно відтворено у різних джерелах:

койне, *невідм.*, *с. р.* – 1) загальногрецька мова, що склалася на ґрунті аттичного наріччя й у III-I ст. до н. е. витіснила старі давньогрецькі діалекти, збагатившись за їх рахунок; 2) будь-яка загальна народна мова, що виникла на ґрунті панівного діалекту (СУМ, IV, с. 214);

койне (*грец.* κοῖνὴ від κοινός – „спільний”) – 1) загальнонародна мова, що склалась у 4 ст. до н. е. в Стародавній Греції на базі аттичного діалекту (з елементами іонійського); 2) мова спілкування колективу, що розмовляє спорідненими мовами чи діалектами (УРЕС, 2, с. 110);

койне (від грец. κοινή (ἁεὐρέη κοινή) – спільна (мова), *лінгв.* – спільна мова, що утворюється на основі змішування споріднених діалектів і є мовою спілкування для носіїв цих діалектів (напр., грецька мова в елліністичну епоху) (СінС, с. 420);

койне – функціональний тип мови, що використовується як основний засіб повсякденного спілкування з широким діапазоном комунікативних сфер і в умовах регулярних соціальних контактів між носіями різних діалектів чи мов; первісно цей термін застосовували лише для загальногрецької мови, що склалася в елліністичну епоху (4-3 ст. до н. е.) на іонійсько-аттичній діалектній основі і служила єдиною мовою ділової писемності, наукової і художньої літ-ри Греції до 2-3 ст.; у сучасній соціолінгвістиці *койне* розглядається ширше – як будь-який засіб спілкування (насамперед усного), який забезпечує комунікативну єдність певного регіону; розрізняють *койне міські* та *койне ареалу* (країни) (ЛЭС, 1990, с. 230).

мов загалом та української літературної мови зокрема. Так, аналізуючи процеси функціонування церковнослов'янської мови та формування літературної мови на народній основі на українських землях у XVI–XVII ст., Н. Толстой зазначав, що „маніфестації літературної мови” утворювали тут такий широкий спектр, з багатьма перехідними явищами та відтінками, що навряд чи на території греко-слов'янського світу для цього періоду, а також для попереднього та наступних періодів можна віднайти щось подібне. Тогочасна українська літературна мова (в термінології Н. Толстого – „западнорусский литературный язык”) часто становила собою „експериментальне творення літературного койне” [Толстой, 1963, с. 245], що базувалося на книжних традиціях давньої мови і вбирало в себе народнорозмовні українські елементи, а також „численні латинізми і полонізми” [Романова 1985 с. 55].

Подібна кваліфікація *простой руської мови* – як одного з чинників формування слов'янських літературних мов – утвердилася й у працях інших дослідників міжмовних взаємин. Так, у колективній монографії О. Біржакової, Л. Войнової, Л. Кутіної „Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века (Языковые контакты и заимствования)” для окреслення феномену *простой руської мови* („западнорусского литературного языка”) використано термін *койне*, а саму мову схарактеризовано як таку, що „в одних випадках наближалася до білоруського народнорозмовного субстрату, а в інших – до українського”; ця мова була зразком своєрідного койне і на крайніх полюсах свого стилістичного спектру долучалася до мови церковнослов'янської і до мови польської” [Біржакова, Войнова, Кутіна 1972, с. 49].

У праці акад. В. Русанівського „Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов” знаходимо таке твердження: „Провідна роль у витворенні літературної мови належить фольклорові й уснорозмовному мовленню. Процес злиття давньої літературної мови з мовою усної народної творчості як своєрідним народнохудожнім койне є необхідною стадією в процесі формування національної літературної мови” [Русанівський 1985, с. 170-171; розріджений шрифт мій – Л. Т.].

Отже, якщо всі вище подані думки щодо феномену *койне* та його ролі в процесі формування літературної мови звести до спільного знаменника, то застосування цього терміна до характеристики процесів розвитку української літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст. у галицько-буковинському середовищі видається цілком адекватним. Адже у цей час тут відбувалася активна взаємодія територіальних діалектів української мови, на яку накладалися попередні традиції писемної мови, міжмовних взаємин, а також дедалі більш виразна й різнобічна соціальна стратифікація української мови. У кінці XIX – на початку XX ст. вона включала не лише верстви селянську й духовну, а й хоч і нечисленний, проте професійно широкий спектр міських верств – ремісників, комерсантів, адвокатів, професорів гімназій та університетів, урядовців судових, фінансових, залізничних тощо. З урахуванням усіх цих обставин можна

стверджувати, що галицько-буковинське койне кінця XIX – початку XX ст. становило собою таке мовне утворення, в якому поєдналися традиції мовлення української освіченої верстви, що формувалися від кінця XVI ст., народнорозмовне мовлення в його різноманітних діалектних виявах, а також елементи новоутворюваних соціолектів української мови, що відображали професійне розгалуження соціалема української мови.

Існування соціолектів – соціальних різновидів мови – зумовлене типом діяльності певної соціальної групи носіїв тієї самої мови та способом її оцінки дійсності, звідси – й відмінний від інших соціальних груп інвентар мовних засобів. Таким є загальний погляд на природу соціолектів, який, з посиланням на праці польського дослідника С. Грабьса, розвиває у своїй монографії „Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови” Леся Ставицька. Соціолекти – це соціально обумовлені та соціально детерміновані різновиди однієї національної мови, які відображають неоднорідність соціальної структури суспільства. Особливості соціолектів виявляються у характерному слововживанні, у способах вираження та в стилістиці. Тому соціолекти можна визначити і як лексико-семантичні „субсистеми”, які вживаються певною соціальною групою у певному соціально-культурному контексті [Ставицька 2005, с. 47-48].

Західноукраїнський варіант літературної мови кінця XIX – початку XX ст., що формувався на основі галицько-буковинського койне, увібрав у себе, внаслідок історичних умов, лексико-семантичні елементи соціолектів української світської інтелігенції, духовної верстви, інших професійних груп, що послуговувалися українською мовою й брали безпосередню участь у творенні нових слів і виробленні нових стилів.

За спостереженнями З. Франко, два варіанти української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. (східний і західний), з яких західний мав ще принаймні два підваріанти (буковинський і закарпатський), мали відмінності не лише на лексичному рівні, але й на фонетичному, морфологічному, а частково – й на словотвірному та акцентуаційному рівнях. До таких відмінних рис належали: на фонетичному рівні – 1) твердість губних і відсутність м’якого *p*, що виключало потребу їх відзначення на письмі через апостроф; 2) відсутність акання в словах *багатий, гарячий*; 3) більше позицій фонем *r*; 4) зате менше позицій для подовжених приголосних (подвоєних на письмі); 5) у наголошуванні перевага наголосу на передостанньому чи першому складі (*горячо, секретар, відомо, російський*); на морфологічному рівні – 1) закінчення *-є* без подовженого приголосного для іменників середнього роду (*жите*); 2) закінчення *-ови* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду II відміни (*чоловікови*); 3) закінчення *-ов* в орудному відмінку однини для іменників жіночого роду (*дорогов*) та для особових займенників (*мнов, тобов*, поряд з *мною, тобою*); 4) закінчення *-и* в родовому відмінку однини іменників III відміни (*любови*); 5) наявність двоїни (*пісня і праця великі дві силі*); 6) вказівні займенники *сей, тамтой*; 7) якісно-означальні прислівники із суфіксом *-о* після

шиплячих (*горячо*); 8) числівник *дев'ядесять*; 9) дієслівні форми давноминулого часу (*робив був*); 10) наявність дієприкметників від зворотних дієслів (*розвидняючийся*); 11) рухомість частки *ся / сь*; вживання прийменника *к* у значенні *до* (*к Палестині*); 12) перевага суфікса *-иськ(о)* над *-ищ(е)* (*пасовисько*) та ін. [Франко З. 1995, с. 173].

Правила правопису, яким користувалися у західноукраїнських виданнях, відображали фонетичні і морфологічні особливості західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., що впливали, головним чином, з живомовних особливостей галицько-буковинського койне. Дискусійні пункти у справі правопису, які виникали між представниками східноукраїнської та західноукраїнської інтелігенції, були пов'язані з природними відмінностями у вимові слів та звуків, в утворенні граматичних форм, характерних для різних наріч української мови (південно-східного і південно-західного). О. Гузар визначила такі основні пункти розбіжностей: 1) позначення м'якості зубних *з, ц, с* перед пом'якшеними губними: *цвіт – цьвіт*; 2) написання суфікса *-ськ-* (*-зьк-*, *-цьк-*) з м'яким знаком і без нього (*людський – людский*); 3) правопис апострофа: *в'юн – вюн*; 4) написання зворотної частки *ся* з дієсловами разом і окремо; 5) написання *і* та *ї* після *з, с, ц, д, т, л, н* (*лід – лїд*); 6) уживання *і – и* в словах іншомовного походження (*партія – партия*); 7) написання *л – ль, ла – ля, лу – лю* в словах іншомовного походження (*лампа – лямпа*) та ін. [Гузар 1998, с. 72]. Проте у складній системі мовних взаємозапозичень і взаємозбагачень Галичини та Наддніпрянщини, завдяки досягненню компромісів і подоланню розбіжностей, єдина орфографічна система української мови усе ж таки формувалася. А це уможливлювало створення значного корпусу друкованої продукції – періодичних, навчальних, наукових, офіційно-адміністративних видань, белетристики, а отже – й виконання українською мовою її культурних та об'єднавчих функцій в умовах роз'єданого між двома імперіями існування української нації.

Тексти, що з'явилися на Буковині в згаданий період, засвідчують надзвичайно широкі тодішні функціональні можливості української мови, її достатню унормованість на фонетичному та морфологічному рівнях. Наддіалектність фонетичних та морфологічних норм виявлялася у тому, що вузьколокальних діалектних явищ ці тексти майже не фіксують, а відбивають спільні для південно-західних говорів риси, якими вони протиставлені до південно-східних, або ж риси галицько-буковинського койне, напр.: 1) збереження етимологічного *-о-* у вимові й написанні слів *богатий, багато, горячий*; 2) відсутність протетичних приголосних у словах *острий, остренья* (гострення), *улій, улица*; 3) активність фонем *-ф-* (переважно у запозичених словах): *футро* (хутро), *футряний* (хутрянний), *фляшка* (пляшка), *гафтка* (гапличок, застібка), *фільц* (повсть, від нім. *Filz*), *фільцовий* (повстяний); *флястрівка* (пілястра); 4) звукосполучення *с-* з наступним приголосним на початку слова в позиції сучасного нормативного *-ш-*: *скала* (шкала) *-скарптки* (шкарпетки), *скіра* (шкіра), *скіряний* (шкіряний),

слюбувати (шлюбувати), *слюбний* (шлюбний), *спінка* (шпилька-застібка, порівн. діал. *зашипін'кати* – „застебнути”), *стори* (штори) – можливо, це „літературні” гіперизми, які виникли в середовищі українсько-німецької та українсько-польської двомовності; 5) аломорф *-ова-* (дієслівного суфікса *-ува-*) в іменниках типу *гафтованє*, *ворогованє*, *креованє*, *октройованє*, *поступованє*, *уконституованє*; 6) відмінкові закінчення іменників середнього роду – *житє*, *знанє*, *віруванє*; закінчення *-ий* для родового відмінка множини іменників *люди*, *діти* (*людий*, *дітий*), а також іменників чоловічого роду та *pluralia tantum* (*гостий*, *гроший*, *дверий*, *саний*); 7) закінчення *-и* в родовому та місцевому однини, а також у називному та знахідному множини іменників жіночого роду з нульовим закінченням – *власти*, *в одній часті*, *соли*, *залеглості*; 8) форми двоїни для іменників жіночого роду – *дві книжці*, *мати* *дві шістьці*; 9) перевага твердого різновиду відмінювання прикметників – *середній*, *тутешній*; 10) вживання архаїчних фонетичних форм для вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників – *давнійший*, *розумнійший*, *найчастійше*; 11) сполучення числівника з іменником (*шість день*); 12) фонетична форма числівників на *-(и)адцять* – *чотирнайцять* (при діалектному буковинському – [и^{те}“рнайц’ік’]), *двайцять*; 13) фонетичні вияви інфінітивів на *-чи* – *мочи* (могти), *печи* (пекти), *стеречи* (стерегти), *стричи* (стригти); 14) перевага фонетичної форми кореня *-им-* у дієсловах, похідних від *ймити* (йняти), – *винаймити* (винайняти), *займити* (зайняти), *наймити* (найняти), *приймити* (прийняти); 15) особові дієслівні форми минулого часу – *спиталисьмо*, *перебралисьмо*; 16) особові дієслівні форми майбутнього часу (при довільній позиції щодо дієслова допоміжних часток) – *ме мати*, *ме пасти ся*, *ме повідомляти*, *мете слухати*, *ме ся значити*; 17) вживання складених присудків у безособових реченнях – *має ся випалювати*, *не ме ся уживати*, *ме ся печатати*; 18) вживання прислівникових сполучень – *в літі* (влітку), *в зимі* (взимку), *на весні* (навесні); 19) вживання предикативних прислівників – *вільно* (можна), *не вільно* (не можна), *годі* (у сполученні з інфінітивом); 20) наявність фонетичних варіантів запозичених іменників, які в мовленні західних та східних українців мали різні шляхи засвоєння й адаптації: *баволна* (бавовна), *барет* (берет), *білянс* (баланс), *тваранця* (гарантія), *коверта* (конверт), *ковняр* (комір), *колдра* (ковдра), *льожа* (ложа), *матерац* (матрац), *пліш* (плюш), *ризс* (рис), *різік* (ризик), *стрейк* (страйк), *футераль* (футляр) тощо.

Докладне вивчення галицько-буковинських текстів кінця XIX – початку XX ст. переконує в тому, що західноукраїнський та східноукраїнський зразки літературної мови цього періоду мали варіантно-співвідносні одиниці практично на всіх рівнях – від фонетичного до синтаксичного й стилістичного, проте найяскравіше це виявлялося в лексиці – як щодо окремих слів, так і щодо значень слів спільного фонду, а також у лексичній та граматичній сполучуваності, у фразеології.

**§ 3. 2. Територіальне маркування слів та опис
західноукраїнської лексичної специфіки в українській лексикографії
середини 1920-их – початку 1930-их рр. у зіставленні з академічним
„Словником української мови” 1970 – 1980 рр. й іншими словниками**

Перші лексикографічні праці, в яких у той чи інший спосіб зафіксовано й описано факти слововжитку, узвичаєного на західноукраїнських землях та Наддніпрянщині (яку тоді називали ще й Великою Україною), з’явилися на середину 20-их років XX ст. – себто на час, коли процес взаємного проникнення, осмислення й урівноваження галицько-буковинських та наддніпрянських традицій розвитку літературної мови тривав уже кількадесят років і мав певні наслідки як у живому мовленні, так і в мові писемній – у періодичних виданнях, словниках, художній літературі, літературі науково-технічній тощо.

Факти лексичної варіантності в українській літературній мові періоду 1920 – початку 1930-их років потребували фахової мовознавчої оцінки, проте українські мовознавці знову потрапили в ідеологічні лещата. У статті М. Пилинського „Проблеми культури української мови на сучасному етапі”, що була опублікована в журналі „Мовознавство” за 1979 р. (№ 3, с. 10-17), наведено дуже характерну цитату Л. Булаховського про те, чому ця проблема була складною для українських мовознавців: „У той час, коли з полтавсько-київською основою літературної мови ... ще великою мірою тільки поєднувалася діалектна та літературна спадщина українського Заходу, а велика західна частина українського народу перебувала в складі іншої держави з офіційно ворожою радянській ідеологією, – знайти правильний підхід до вибору тих або інших слів..., опізнати те, що при цьому виборі виявить пізніше справжню життєздатність, було справою дуже нелегкою (часто цілком переконливо не розв’язаною аж до нашого часу)” [Булаховський Л. А. Мовознавство в Академії наук УРСР за час Радянської влади // Розвиток науки в Українській РСР за 40 років. – К., 1957, с. 76-77].

До сказаного потрібно додати, що переконливо не розв’язаною ця справа була не лише в кінці 1950-их, 1970-их, а залишається такою й на початку XXI ст. Першими кроками у її розв’язанні мали б стати нагромадження та осмислення фактів мови, як до цього закликав Ю. Шевельов у виступі на I конгресі Міжнародної асоціації україністів, що відбувся у Києві в серпні 1990 р.: „Спершу факти, факти й факти в їх генезі, розгортанні, конфлікті, – а не, як багато з нас звикли, оцінка, до якої добираються догідні факти й відкидаються немілі, тим більше індексовані. <..> Але якесь регулювання в майбутньому потрібне. З максимумом уваги до живомовних процесів і без накидання мові того, чого в ній нема” [Шевельов 1990, с. 5-6].

Чи не першим, хто вдався до нагромадження й осмислення фактів, що характеризували західноукраїнський слововжиток, був І. Огієнко. Свої спостереження й міркування він виклав у ґрунтовній праці „Український стилістичний словник” (Львів, 1924 р.).

У передмові до словника І. Огієнко наголошував, що виступає в ньому як автор-спостерігач, а не як законодавець мови: „З особливим натиском підкреслюю, що *ніде я не виступаю законодавцем мови*, – скрізь я тільки об'єктивний історик того, що було і що єсть в житті нашої мови. Ніде я не осуджую ніякої форми, – бо всі вони витвір живого життя, – я лише констатую самий факт, яким він єсть; ось тому дуже часто я подаю форму великоукраїнську й галицьку, історично аналізую їх обидві, але присуд про їх вартість та живучість лишаю сказати самому життю” [Огієнко 1924, с. 9; курсив авт. – Л. Т.].

У той самий час подібну працю виконували й у Києві, укладаючи „Російсько-український словник Української Академії Наук” (у науковій літературі цей словник більше відомий як Словник А. Кримського і С. Єфремова, оскільки саме вони були його редакторами). У загальних увагах щодо характеру цього словника Ю. Шевельов зазначав, що працівники Академії, „змушені обставинами давати російсько-український словник”, все-таки фактично поширили своє завдання: „Вони не тільки впровадили багатющий фразеологічний матеріал і ілюстрації з українських текстів – в обсягу, не знаному перед тим ні після того в українському словництві, вони надали словникові також характеру синонімічного словника” [Шевельов 2002, с. 33]. Завдяки саме такій настанові укладачів словника лексика і фразеологія південно-західних та інших діалектів української мови (включно з кубанськими), а також лексика і фразеологія з творів галицьких та буковинських письменників (І. Франка, В. Стефаника, О. Маковея, М. Павлика, Ю. Федьковича, О. Кобилянської та ін.) була широко представлена, з відповідними позначками, у складі синонімічних рядів українських відповідників до слів і зворотів російської мови. До джерел словника було включено й три річні підшивки чернівецької газети „Буковина” (1892 – 1894 рр.), і праці професора-мовознавця В. Сімовича, і давні пам'ятки (зокрема „Іпатський літопис”), що дозволило охопити якомога ширші часові й територіальні межі історії й існування української мови.

Подібно – й в І. Огієнка: серед головних джерел своєї праці він назвав: 1) давні українські пам'ятки; 2) кращі збірки народних творів; 3) твори кращих письменників з Великої України; 4) твори письменників Галицької Землі; 5) шкільні галицькі підручники; 6) сучасну періодичну пресу з Великої України та Галичини [Огієнко 1924, с. 491]. Спеціально буковинських джерел І. Огієнко не зазначає, проте у списку скорочень знаходимо й „Картини із Всесвітньої Історії” Мирона Кордуби (Чернівці, 1909), і „Словар чужих слів” Зенона Кузелі і Миколи Чайковського (Чернівці, 1910), і працю чернівецьких професорів С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера „Грамматика руської мови” (Відень, 1924 р., 3-є вид.), і „Писання Осипа Юрія Федьковича” у двох томах (Львів, 1902 р.), і видану в Чернівцях 1911 р. повість Г. Хоткевича „Камінна душа” [Огієнко 1924, с. 493-496].

У кожному з названих словників – і в стилістичному І. Огієнка, і в академічному російсько-українському – використовувались однакові позначки для територіального маркування слів: переважно – *зах[ідне]* (*зап[адное украинское слово]*), *гал[ицьке]*, окрім того – *гуц[ульское]*, *диал[ектизм]* – в

академічному словнику. Проте зміст позначок розкривався по-різному, оскільки різними були завдання відповідних словників. І. Огієнко намагався не лише подати реєстр відмінностей у слововжитку Великої України й Галичини, а й пояснити їх причини. Тим-то у своєму словнику він послуговується рядом скорочень пояснювального характеру*.

3. 2. 1. Особливості галицько-буковинського слововжитку в „Українському стилістичному словнику” І. Огієнка представлено фактично в повному обсязі тих рівнів, на яких виявлялися варіантні відношення між західно- та східноукраїнським зразками літературної мови (чи великоукраїнським, якщо дотримуватися термінології І. Огієнка). Терміна *наддніпрянський варіант* І. Огієнко не вживав, оскільки й щодо самої назви *наддніпрянець*, або *придніпрянець*, як вже вище зазначалося, мав застереження, що це „невдала назва для українців з Великої України” [Огієнко 1924, с. 241].

Вартість народної мови в Галичині, як і загалом в західних говорах, для І. Огієнка полягала насамперед у тому, що вона „має надзвичайно багато цікавих залишків старовини як у формах, так і в словах, що давно вже позникали на широкім просторі Великої України; старі форми мови звичайно все змінюються на нові, – це нормальний процес життя мови, але старі слова мусимо зберігати, як скарб свій споконвічний; от з цього цінного скарбу в першу руч могла б скористати Велика Україна” [Огієнко 1924, с. 6]. Чимало з таких слів І. Огієнко прокоментував у своєму „Українському стилістичному словнику” (далі – Словник Огієнка), схаактеризувавши при цьому кілька особливостей західноукраїнського слововжитку, що визначали лінії протиставлення між західноукраїнським та східноукраїнським варіантами літературної мови. До таких особливостей належать: 1) більша питома вага архаїчних лексем, звідси – й тісніший зв’язок галицько-буковинського лексикону

---

* У поясненні причин уживання того чи іншого слова І. Огієнко використав такі позначення: *а. з.* – давнє (архаїчне) українське слово, що вживається в Галичині, але вже забуте на Великій Україні; *а. з. м.* – давнє українське слово, що збереглося ще в мові Галичини та в Росії, або живе ще під московським впливом; *а. м.* – архаїзм, що піддержується в мові московським впливом; *В. У.* – Велика Україна або літературна мова Великої України (цебто взагалі східної частини України, що була під Росією); *з.* – слово, звичайно вживане в Галичині (часом взагалі західноукраїнське слово); *Г.* – Галичина, часом – західна Україна взагалі; *з. м.* – слово, що вживається в Галичині і знаходиться також в мові московській; або галицьке слово, що повстало чи живе під впливом мови московської; *з. п.* – галицьке слово, перейняте з мови польської; або слово, що повстало під польським впливом чи ще живе через польський вплив; *з.-у.* – західно-українське слово (Західна Україна: Галичина, Буковина, Угорська Русь, частина Поділля та Басарабії, Підляшша і західна Волинь) [Огієнко 1924, с. 491-493].

із давніми питомими шарами української мови, що відомі з мови писемних пам'яток або ж збереглися в південно-західних діалектах, та значно вищий ступінь засвоєння і вживання церковнослов'янзмів (приклади – у *Таблиці А*); 2) відмінності у значенні тих самих слів (як запозичених, так і питомих), спричинені найчастіше семантичною інтерференцією української та польської мов (приклади – у *Таблиці Б*); 3) відмінність у репертуарі запозиченої лексики, зумовлена історичними особливостями контактування з чужими мовами на західно- та східноукраїнських землях (приклади – у *Таблиці В*); 4) граматична форма окремих синтаксичних одиниць – типових для мовлення галичан і буковинців словосполучень та речень, що утворилися внаслідок калькування зворотів польської та німецької мов (приклади – у *Таблиці Г*).

Кожна з цих особливостей представлена в Словнику Огієнка як системне явище опозитивної (протиставної) синонімії, що характеризує територіальну специфіку української літературної мови кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. (в Галичині й Буковині – з одного боку та на Великій Україні – з другого боку) насамперед на лексичному рівні та частково – на рівнях граматичному й фонетичному.

3. 2. 1. 1. Архаїчна лексика у складі західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. та коментарі до її вживання, подані в Словнику Огієнка, представлена прикладами в *Таблиці А*. У прикладах, поданих І. Огієнком, легко впізнати такі галицько-буковинські лексичні особливості, що збереглися й дотепер. Найбільш яскраво вони виявляються у дієсловах – *вергати* „кидати”; *отворити* (похідне – *втворити* „відчинити”, *втворений* „відчинений”); *пудити, пужати* „лякати” (ще – похідні *напудити, перепудити, напудитися, перепудитися, спудитися, попужати*); *трутити, тручати* „штовхати” (ще – похідні *тручатися, втрутити, витрутити, потрутити, потручати, розтрутити*); *тяти* „різати” (ще – похідні *втяти, відтяти, натиати, протяти*, північнобессарабське *натинатися* „з'являтися на поверхні чогось” (*катаракта натинається на оці*); *протятися* „прорости, з'явитися” (про перші паростки трави тощо), 2) „прокиснути” (про молоко; про квашені огірки, що просякли росолом і набули належного смаку), *перен.* „протиснутися, проникнути кудись”; *числити (почислити)* тощо. В активному вжитку залишаються *відай (відей, видей, видень)*; *воздух, горстка, зимний, корець, лилик, слота, туча* (частіше – у значенні „грозова, дощова хмара з градом”).

Таблиця А. Архаїчний шар
типово галицької лексики в Словнику Огієнка

Архаїчне слово галицького чи загально західноукраїнського вжитку	Коментарі І. Огієнка	Синонім у мові В. У. чи в літературній мові
<i>беремя, зах.-укр.</i>	давні врѣма, берѣма	<i>тягота, тягар</i> (с. 27)
<i>бесіда</i>	давнє бесѣда , по пам'ятках відоме з XI-го віку як – <i>мова, промова</i> ; в Г. це гарне слово часте, на В. У. рідше	<i>бесіда</i> чи <i>беседа</i> визначає ще й гулянку (с. 28)
<i>бесідник</i>	давнє бесѣдникъ , по пам'ятках відоме з XII-го віку як – <i>промовець</i> ; гарне слово <i>бесідник</i> частіше в Г.	<i>промовець</i> (с. 28)
<i>вергати, веречи а. зах-укр.</i>	з давнього врѣгати, врѣштн	<i>кидати</i> (с. 47)
<i>відай, а. г.</i>		<i>певне, видно, знати, мабуть, десть, либонь</i> (с. 61)
<i>віче</i>	з давнього вѣче , загальноновживане в Г. слово; на жаль, його вже забули на В. У.	<i>збори, зібрання</i> або <i>митинг</i> (с. 69)
<i>воздух а.</i>		(с. 71)
<i>все, в розумінні „постійно”</i>	це старий український вираз, частий в Г., але, на жаль, рідкий на В. У. (вжив. у Паломника Данила XII в.: Гр.	(с. 75)
<i>горсть, горстка а. г. п. м.</i>		<i>жменя, жменька, жмінька</i> (с. 90)
<i>гривна</i>	старе укр. слово гривна визначало грошову одиницю, що її платили як данину або як кару; з укр. мови слово перейняли до мови польської; це давнє слово наше тепер лишилося з старим значінням тільки в Г.	<i>кара, штраф</i> (с. 92)
<i>ділати а.</i>	<i>зах.-укр.</i> , з давнього дѣлати ; в сх.-укр. не вжив.	<i>робити, чинити</i> (с. 109)

<i>днесь а.г.</i>	на В. У. вже забуте	<i>сьогодні</i> (с. 111)
<i>жизнь а.г. м.</i>	на В. У. вже не вжив.	звичайно кажуть <i>життя</i> (с. 130)
<i>зажити, заживати</i> <i>чого, а не що</i>	<i>заживати потрав</i> (а не <i>потрави</i>); це з давнини: заживаючи потравъ роскошныхъ Ключ Розум. 1665 р., хѣба заживати (с. 138);	
<i>зимний</i>	<i>а. і з н. zimny</i>	<i>холодний</i> (с. 153)
<i>каляти а.</i> <i>скаляти г.а.</i>	в Г. вжив. частіше, ніж на В. У.; це старе наше слово – калѣтисѧ – часто заступається іншими слова; на В. У. рідко вживане	<i>бруднити, мазати</i> (с. 178) <i>забруднити, замазати</i> (с. 365)
<i>кірець, кірця, часте й</i> <i>корець, корця</i>	давнє корьць (с. 185)	
<i>клевета</i> <i>клеветати</i> <i>клеветник а.м.</i>	на В. У. звичайно не вжив.	<i>брехня, наклеп, поговорі,</i> <i>обмова;</i> <i>наклепувати,</i> <i>обмовляти;</i> <i>брехун</i> (с. 186)
<i>кошуля</i>	давнє кошѣла з <i>гр., лат. casula</i> , на В. У. не вжив., часте в Г., де підтримується й <i>п. koszula</i>	<i>сорочка</i> (с. 197)
<i>красний г. а.</i> <i>краснозвучність г.</i> <i>краснопись г.</i>	старе наше слово красьный на В. У. вже рідке, в Г. часте.	<i>хороший, гарний</i> <i>милословність</i> <i>краснопис м.р.,</i> <i>каліграфія,</i> <i>чистописання м.</i> (с. 198)
<i>лилик г.</i>	давнє лиликъ, лилекъ, лилѣкъ , <i>tergus</i>	<i>кажан, кажанок</i> (с. 213)
<i>лице</i>	лице в давнину значило й <i>щоку</i> , і це значіння на В. У. додержалось й до тепер, хоч не часте; але в Г. дуже часте, де вжив. у <i>мн.</i> (підтримується <i>п.</i>)	<i>щока, лице</i> (с. 214)
<i>мешкати</i> <i>мешкання</i> <i>мешканець</i>	це наші давні слова (Іпат. Літ., Житомир. Єванг. 1571 р. і Єванг. Негалевського 1581 р.); але слова ці вже мало вживані; тільки в зах.-укр. говорах вони часті (с. 226)	

<i>місто, приім.</i>	часто вжив. в Г. як „замість”. Це арх., відомий по пам’ятках з XI в.; на В. У. вже не вжив.	<i>замість</i> (с. 230)
<i>містоголова г. а.</i>		<i>заступник голови</i> (с. 230)
<i>многий</i>	часте в Г. (особливо <i>много</i>), але на В. У. вже не вжив.	<i>багато, багатьох...</i> (с. 231)
<i>множество</i>		<i>багато, сила</i> (с. 231)
<i>нагий а.</i>		<i>голий</i> (с. 241)
<i>напрасно</i>	давнє <i>напрасно</i> , вживається вже лише в Г.	тільки: <i>нагло,</i> <i>нежданно, несподівано</i> (с. 245)
<i>нині</i>	з давн. <i>нынѣ</i> ; на В. У. рідко вживається, але в Г. постійно	<i>сьогодні</i> (с. 251)
<i>обида а. г. м.; обидити,</i> <i>обиджати г. м. а</i>		<i>образа, кривда;</i> <i>кривдити, скривдити</i> (с. 256)
<i>облак, оболук м.р.</i> <i>а. г. м.</i>		<i>хмара</i> (с. 257)
<i>овоч</i>	давнє <i>овоць</i> часте в Г.; на В. У. рідке	<i>плід,</i> рідко в літ. мові <i>овоць</i> (с. 259)
<i>отворити, отвирати</i> <i>г. м. а.</i>	в Г. дуже поширене, на В. У. не вжив.	<i>відкрити, відчинити,</i> <i>ропочинати,</i> <i>закладати, починати</i> (с. 267)
<i>отворяти</i> (вікна, двері, ворота, крамницю);		<i>одчиняти</i> (с. 261), але збори, установи <i>одкривають</i> , а не <i>одчиняють</i>
<i>поотвирати г. м.</i>		<i>повідчиняти</i> (с. 301)
<i>погріб</i>	часте в Г. (<i>n. pogrzeb</i>)	<i>похорон</i> (хоч в Остріж. Біблії 1581 р. єсть <i>погревь</i> зам. <i>погревєннє</i>) (с. 292)
<i>правительство а. м.</i>		здавна вжив. — <i>уряд</i> (<i>посада і урядування</i>) (с. 311)
<i>рамено і рам’я</i>	з давн. <i>рамѣ</i> ; це слово часте в Г. (<i>n. ramie</i>)	<i>плече, мн. плечі</i> (с. 333)

<i>розпудити</i>	з давнього <i>распѣдѣти</i> ; на В. У. рідке в Г. часте, бо підтримується й <i>n. rozpedzić</i>	<i>розізнати</i> (с. 349)
<i>слота</i> або <i>сльота</i>	з давнього <i>слота</i> – непогода, <i>слотъ</i> – мокрий сніг; в Г. часте, бо підтрим. й <i>n. ślota</i>	на В. У. не часте (с. 369)
<i>стрій</i> <i>стрійний</i> <i>г.</i> <i>строїти(ся)</i>	з давнього <i>строй</i> (в значінні одяга дуже рідке, <i>n. strój</i>); на В. У. зовсім не вжив.; з <i>n. strojny</i> ; такого значіння давнє <i>стройный</i> не мало; такого значіння давнє <i>строити</i> не мало;	<i>одяга, плаття, убрання</i> (с. 388); <i>гарно вбраний, прибраний</i> (с. 388); <i>прибіратися, виряджатися, вбратися, чепуритися</i> (с. 389)
<i>стручувати</i> <i>а. г.</i> <i>трутити</i>	зах.-укр. з давнього <i>трѣтити</i> підтримується <i>n. trącić</i> <i>n. strącać</i> ; на В. У. не вжив.	<i>пхати, скидати</i> (с. 390); <i>кидати, відпихати</i> (с. 413)
<i>студений</i> <i>Я змерз, мені студено</i>	давнє <i>стѣденый</i> , вільно вжив. в укр. пам'ятках з XI в.; тепер на В. У. мало вживане; в Г. слово <i>студений</i> вжив. постійно: <i>студена вода, роса, студений вітер, потік</i>	<i>холодний</i> <i>Мені холодно</i> (с. 390)
<i>туча</i>	з давнього <i>тѣча</i>	<i>хмара</i> (с. 415)
<i>тяти, тну</i>	з <i>тѣти, тѣнѣ</i> , часте в зах.-укр.	частіше – <i>різати, рубати</i> (с. 416)
<i>урадуватися</i>	зах.-укр. з <i>оуродоватисѣ</i> , <i>n. uradować się</i>	в літ. мові звичайно – <i>радіти, зрадіти</i> (с. 422)
<i>урем'я, врем'я, времня</i>	з давнього <i>врѣмѣ, веремѣ</i> (спочатку визначало гарну погоду), часте в зах.-укр. говорах	в літ. мові звичайно – <i>час: Нема часу</i> (с. 423)
<i>ученик</i> <i>а.</i>		частіше – <i>учень</i> (с. 425)
<i>через</i>	давнє <i>чрѣсъ, черезъ</i> . <...> Вдавнину інколи вживалося й для зазначення продовження часу (Іпат. Літ., Новг. І Літ.). Цей вираз тепер зовсім не вжив. на В. У., але в Г., під впливом <i>n. przez</i> , він дуже частий (с. 456)	

<i>числити</i> г.	з давнього числѣти	<i>рахувати, лічити</i>
<i>числити</i> на кого г.	це з м. „рассчитывать на кого”	ліпше: <i>здаватися на, покладатися на</i> (с. 458)
<i>як і яко</i>	повстали з давнього ѧко ; обидві форми вживані: як (нім. wie) і яко (нім. als), але форму яко у нас забувають. <i>Грінченко склав букваря як учитель. Грінченко, яко учитель, писав популярні книжечки</i> (с. 474)	
<i>яти, йму, ймеш, яв, яла, яло, яли</i> <i>ялѡся</i>	частовживані в Г. форми, з давнього ѧти, ѧмѣ, ѧлѣ, ѧла . На В. У. нема цих форм; часте в Г.	<i>брати, братися</i> <i>подобас, личить, пристойно, гоже, пристало</i> (с. 477)

Коментар до окремих слів з *Таблиці* А. І. Огієнко, як знавець і поціновувач мови, вважає гарними слова *бесіда* „промова”, *бесідник* „промовець” і висловлює жаль, що ці слова забуто на Великій Україні, зокрема, й таке слово, як *віче*. Завдяки певним політичним подіям, що відбувалися на Буковині, слово *віче* увійшло до історіографічного лексикону: третього листопада 1918 р. відбулося *Буковинське віче*, що проголосило єднання українців Буковини із ЗУНР. Назву „Буковинське віче” має й одна із сучасних обласних чернівецьких газет.

Помічає І. Огієнко й те, що давнє слово *овоч* уже майже не вживається у значенні „плід дерева або іншої рослини” – типовому для галицько-буковинського слововжитку*.

Так, наприклад, у поясненнях запозичених слів – назв плодів екзотичних культур, а також у назвах страв, напоїв чи ласощів з них, що їх подано в „Словарі чужих слів” З. Кузелі та М. Чайковського (Чернівці, 1910 р.), укладачі словника жодного разу не використали слів *плід, плодовий*, а тільки – *овоч* та *овочевий*: **ананас**, *мал.* – такий полудневий *овоч* (Словник Кузелі, с. 16); **бакалія**, *тур.* – всілякі предмети поживи, особливо заморські *овочі* як дактилі і розинки (с. 33); **банан**, – полудневе дерево з їдомими *овочами* (с. 36); **брескня**, **бросква**, *лат.* через *нім.* – таке *овочеве* дерево (с. 48); **вети**, *нім.* – присмаки (*овочі*), які подаються по їді (с. 59); **гранат**, *лат.* – полудневе дерево з *овочами*, подібними до яблук (с. 85); **дактіль**, *гр.* – *овоч* дактилевої пальми (с. 88); **десер**, *фр.* – *овочі* по їді (с. 95); **желе**, *фр.* – *овочі* студжені в цукрі (с. 123); **кава**, *ар.* – сок з палених *овочів* кавового дерева, напитек (с. 139); **какао**, *мекс.* – американське дерево, з якого *овочів* роблять мучку і чоколяду (с. 141); **каштан**, *від м.* Кастана в Азії – рід дерева з їдомими *овочами* (с. 152); **компот**, *фр.* – *овочі*, варені на воді з цукром (с. 163); **конфекти**, *лат.* – смажені *овочі* в цукрі (с. 170); **конфітури**, *фр.* – ягоди або *овочі*, смажені в цукрі (с. 170); **кукуру[д]за**, *тат.* – рослина і її *овоч* (с. 177); **мармеляда**, *фр.* – варені *овочі* на цукрі (с. 195); **мікдал**, *гр.* – рід дерева з їдомим *овочем* (с. 202); **паприка**, *мад.* – еспанський перець, дуже пекуча рослина, що видає червоні *овочі*, подібні до маківки (с. 226); **пізанг** – рослини з мучними *овочами* (с. 237); **помаранча**, *ит.* – полудневий *овоч* о жовто-червоній шкірці (с. 242); **ратарія**, *ит.* –

При слові *овоч* у „Словнику української мови” це значення – „плоди садових (рідше лісових) дерев та кушів; фрукти, садовина” – марковане як *рідко* вживане й подане на другому місці, проте ілюстративні контексти до нього – з творів І. Франка, Лесі Українки – вказують на те, що в кінці XIX – на початку XX ст. воно вживалося як у творах західноукраїнських письменників, так і в творах письменників з Великої України (СУМ, V, с. 612).

Щодо дієслова *мешкати*, а також похідних від нього *мешкання*, *мешканець* І. Огієнко зазначив, що „це наші давні слова (відомі з Іпатіївського літопису, Житомирського Євангелія 1571 р. і Євангелія Негалевського 1581 р.); але слова ці вже мало вживані; тільки в зах.-укр. говорах вони часті” (Сл. Ог., с. 226). Дієслово *мешкати* засвідчене й у „Лексиконі...” П. Беринди: обитати: *мешкаю, живу* (ЛБ, с. 147). Напевно, саме з огляду на старописемні традиції І. Огієнко ужив слово *мешканець* у своєму перекладі „Біблії” українською мовою, напр.: *Мізерні ми мешканці глиняних хат. „Хіба праведніша людина за Бога, хіба чоловік за свого Творця є чистіший? Та ж рабам Своїм Він не йме віри, і накладає вину й на Своїх Ангелів! Що ж тоді мешканці глиняних хат, що в поросі їхня основа? – Як міль, вони будуть розчавлені!”* (Йов. 4: 17-19; Ів. Ог., с. 507); *Мешканці дому мого, і служниці мої за чужого вважають мене, – чужаком я став в їхніх очах... Я кличу свого раба – і він відповіді не дає, хоч своїми устами благаю його...* (Йов. 19 : 15-16; Ів. Ог., с. 519).

Цей факт прикметний іще й тим, що І. Огієнко загалом доволі стримано ставився до того, аби залучати до перекладу книг Біблії західноукраїнську лексику. Та все ж він використав більш типове для західноукраїнського вжитку слово *мешканці* – при тому, що в перекладі П. Куліша, який, навпаки, значно активніше послуговувався західноукраїнськими словами, це слово відсутнє*.

солодка горівка з *овочів* (с. 256); *цитрин*, лат. – дерево з родини помаранч, *овоч* цитрини (с. 323); *шафран*, ар. – ростина, якої *овочів* уживають як приправу, фарбу або лік (с. 326).

Принагідно варто підкреслити ще один цікавий факт: на початку XX ст. слово *дактиль* зберігалося в українській мові в тому самому значенні, що й у XVI – першій половині XVII ст., і називало плід фінікової пальми, порівн.: *дактиловый прикм.* – фініковий; *финіксъ*: финиковое дерево, и ягода е(г)о, а(б)о дактиловоє и ово(ц) е(г)о (1627 ЛБ 239); *дактиль ч.* (гр. ἀάρεδδῆ, лат. dactylus) – фінік: В а ї є : прѣтьє финіково, рѣзки *Дактилѣ*, або Палмѣового дерева, з квѣто(м) лоза, багнѣта, шѣ(т)ки (1627 ЛБ 189); *phoenicobalan(us)*, *финикови(й) пло(д)*, *дакти(л)* (1642 ЛС 315) (СлУМ, 7, с. 163). У сучасній українській мові слово *дактиль* у такому значенні вже невідоме, а вживається лише як літературознавчий термін, що називає трискладову віршову стопу з наголосом на першому складі (СУМ, II, с. 206).

* Порівн.: *Чи ж чоловік праведніший від Бога? Й людина чистіша за Творця свого? Та ж ось він і слугам своїм не йме віри, і в ангелів своїх знаходить хиби; А скільки ж більш у тих, що живуть у глиняних хатинах, що основи їх у поросі, й вони борше, як міль, зникають* (Йов. 4: 17-19); *Домівники мої й служебники мої вважають усі за чужого мене; приходнем став я в очах їх. Кличу раба мого, – він не озивається; мушу моїми його благати устами* (Йов. 19 : 15-16).

3. 2. 1. 2. Семантичні регіоналізми в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст. подано в Таблиці Б.

Таблиця Б. Семантичні відмінності тих самих слів, уживаних як у Галичині, так і на Великій Україні

Значення слова в Галичині	Слово, вживане як у Галичині, так і на Великій Україні	Значення слова на Великій Україні
<i>академик</i>		
і – „студент університету”	с. 14	„член академії наук” або „студент якоїсь Академії”
<i>академія</i>		
„святкування якогось письменника, чи взагалі свято з лекцією на культурно-освітню тему”	с. 14	„літературний вечір чи ранок, присвячений комусь”
<i>бавитися</i>		
означає часом і „пробувати”, „бути” (з п.)	с. 20	„забавлятися”, „розважатися”, „баритися”
<i>бибула / бібула</i>		
„товстий папір на обгортку” (з. п.)	с. 29	„промокачка”
<i>вив’язатися</i>		
часто вжив зам. „вийти” <i>добре ти вив’язався зі свого завдання</i> (це з п. <i>wywiązać się z czego</i>)	с. 52	такий зворот не вжив., тут <i>вив’язатися</i> – „пов’язатися хусткою”
<i>випадати</i>		
„вибігати”, „виходити”, „вискакувати” (часто вжив. з п.)	с. 56	„випасти, впасти з чого”
<i>виповідати, виповісти</i>		
„оголосити”, „оповістити”; <i>виповісти помешкання</i> – „відмовити чого або в чім” (часто вжив., з п.)	с. 57	„висловлювати”
<i>віз</i>		
„трамвай” або „вагон”	с. 67	–

<i>город</i>		
значить „сад” – це арх. (бо й в давнину часом <i>город</i> – то „сад”, підтрим. <i>n. ogród</i>)	с. 89	„місце коло хати, де сіють городину, різні овочі” (ніколи не значить „сад”)
<i>двірець</i>		
„вокзал” (це значіння поши- рилося вже й по В. У.)	с. 101	„двір”, „палац”
<i>диван</i>		
„килим” (з <i>n.</i>)	с. 107	„канапа”, „софка”
<i>завести</i>		
вжив. і замість „обманити”, „одурити” (з <i>n.</i>)	с. 135	„одвести кудись”
<i>завісити</i>		
часто вжив. зам. „припинити”, „заборонити” (з <i>n.</i>): <i>завісити</i> <i>газету</i> ; <i>завішення зброї</i> (з. <i>n.</i>); ліпше – <i>замирення</i>	с. 135	„позапинати”, „завісити вікна”
<i>заскочити</i>		
„нагло, несподівано напас- ти”, „застати когось невід- готовленим” (з <i>n.</i> , часто вжив.)	с. 144-145	„скакати кудись” (рідко вжив.)
<i>ко́лія</i> , рідше – <i>колія́</i>		
„потяг” (часто вжив.)	с. 190	(не вжив.)
<i>ненадійний</i>		
„несподіваний”, „наглий”	с. 249	„кому не можна довіряти”
<i>обича́й</i>		
„поведінка”, „пове́дення”	с. 256	„звичка”
<i>обходити</i>		
і – „святкувати” (з <i>n.</i>) <i>це мене не обходить</i> – „байдуже мені до цього”	с. 258	„обминати”
<i>перенестися</i>		
„переїхати”, „переселитися”	с. 277	–

підходити		
підходити <i>кого</i> – „обманювати”	с. 283	підходити <i>до кого</i> – „наближатися”
поводженє / поводження		
„успіх”, „вдача” (часто вжив. за <i>п. powodzenie</i>)	с. 290	„поведінка”
поперти		
„підтримати”, „допомогти” (з <i>п. popierać</i>)	с. 302	„побігти”, „наперти”, „розігнати”, „кинути”
попукати		
„постукати” ноги попукали – „потріскали, полопались”	с. 303	–
пукати		
„тріскати”, „лопати” (з <i>п. rukać</i>)	с. 329	інколи – „тріснути”, „лопнути”, як значило і давнє пжкатисѧ , але частіше пукати – не літерат. слово, якого не кажуть на людях
розпукати, розпукатися		
„тріснути”, „лопнути” (в зах.-укр. говорах часте, бо підтрим. й <i>п. rozrękać</i>)	с. 349	„розцвітати” (не часте)
пристроїти		
„прикрасити”, „оздобити”, „прибрати”: Світлиця Мирослави була пристроєна в цвіти (Фр.) (як <i>п. przystroić</i>)	с. 317	„достроїти”, „добудувати”
строїти, стробітисѧ		
„прибиратися”, „виряджатися”, „вбратися”, „чепуритися” (з <i>п. stroić</i>)	с. 389	„будувати”, „готовити”
публіка		
„стид”, „сором”, „ганьба” (постійно вживається)	с. 329	(рідше вживається)
резерва		
„обережність” (з <i>п.з лат.</i>)	с. 335	резерв <i>м. р</i> – „запасове військо” (з <i>фр. reserve, нм. Reserve</i>)

<i>реставрація</i>		
„ресторан” (з <i>п.</i> restauracja, <i>нм.</i> Restauration; підко <i>ресторація</i>)	с. 337	„відновлення династії” (з <i>фр.</i> restaurant, <i>фр.</i> restauration)
<i>р́о́сказ</i>		
„приказ”, „наказ” (з <i>п.</i> rozkaz)	с. 347	-
<i>розказати</i>		
часто це слово, під впливом <i>п.</i> rozkazywać, визначає ще й „приказувати”	с. 347	„росповісти”, „повчати” (давнє расказати)
<i>склеп</i>		
„крамниця” (з <i>п.</i> sklep)	с. 365-366	„льох”, „підземний погреб”, „мурований гріб”
<i>слюбувати</i>		
„дати обітницю”, „зарікатися”, „обіцяти” (з <i>п.</i> ślubować)	с. 370	інколи <i>иллюбувати</i> – „шлюб брати”
<i>спорий</i>		
„великий” (часто вжив. з <i>п.</i> spory)	с. 379	„успішний” (<i>Де руки й охота, там спора робота</i> (Номис))
<i>студент</i>		
також – „учень шкіл середніх” (як і в <i>п.</i> мові)	с. 390	„слухач наук тільки в вищій школі”
<i>ярина</i>		
й – „горódина” (за <i>п.</i> jarzyna)	с. 475	„збіжжа, що його сіють весною”

Коментар до *Таблиці Б. 3*-поміж лексичних одиниць, які виявляють територіальну варіантність на рівні окремих значень, переважають дієслова, частина з яких здавна зафіксована в пам'ятках української мови, напр.: **бавити(ся)** (закосн́хваю: *замешкаваю*, *бавлюс*¤; закосн́хн¤: *забавы, дєл¤ції, продолжень¤, омешкань¤* (ЛБ, с. 41); *продолжаю: продолжюю, бавлю* (ЛБ, с. 101); прот¤женіє: *пробавленіє* (ЛБ, с. 102); укосн́хваю: *забавл¤юс¤, бавлюс¤, омешкию* (ЛБ, с. 138); ўбиновеніє: *розваже(н)є, сором¤жливость, їбавл¤(н)єс¤*; ўбиниюс¤, стыждис¤: *боюс¤, розмысл¤ю, їбавл¤юс¤, не см́ю, встыдаю, сором́юс¤* (ЛБ, с. 147); *иллюбувати* (обһть: ...*иллюбь*...; обһтую: *слюбию* (ЛБ, с. 150).

Власне, можна припускати, що саме в кінці XVI – на початку XVII ст. в лексичній системі української мови завершилися й остаточно закріпилися наслідки процесів семантичної інтерференції, спричинені впливом польської мови на українську, а також – на білоруську мови. Втім, семантична інтерференція – явище надто складне: його механізми заховані в мовній свідомості білінгвів (а то й „полілінгвів”), а тому й не надаються до безпосереднього спостереження. Семантичною інтерференцією (чи семантичним зсувом) дослідники називають розширення вживання питомого слова за зразком відповідного слова іншої мови [Свежинский 1983, с. 82]. Вважають, що семантична інтерференція характерна для близькоспоріднених мов, оскільки подібність планів вираження етимологічно спільних слів (слів спільного фонду) веде до ототожнення планів їх змісту. Дослідник мови старобілоруських пам’яток XIV – XVII ст. В. Свежинський доводить, що переважну більшість семантичних полонізмів, виявлених у цих пам’ятках, можна кваліфікувати як окремі значення в семантичних структурах питомих (в термінології автора – „исконных”) слів. У ряду наведених ним прикладів переважають дієслова. З цих дієслів можна виділити такі, що властиві й для української мови. Оскільки стаття В. Свежинського написана російською, зберігаємо максимально авторський текст, наводячи українські значення цих самих дієслів у квадратних дужках:

заживати, ст. білорус. значення: „зарубцовуватися” (о ране), [укр. „загоюватися”], а також – „пользоваться, употреблять” [укр. „користуватися, використовувати”]: *хто такі^х спо^око^о заживае^м, пре^е іакие змази м^лти хоче^м, греши^м*; „ощущать” [укр. „відчувати”]: *м^лщане наши сами трудности и обтяженья въ томъ немалого заживають*; „употреблять внутрь” [укр. „споживати”]: *вина венгерского не заживали передъ тымъ*; автор наводить для порівняння значення польського слова *zażywać* „употреблять, иметь в употреблении”; „употреблять, пробовать что-либо”; пользоваться чем.-н., обращаться к чему.-н.”; „иметь пользу с чего.-н., поступить с чем.-н. надлежащим образом”; „употреблять, потреблять”; „зарубцовываться, заживать (о ранах)”;

отнести, ст. білорус. значення: „отнести” [укр. „віднести”]: *казалъ панъ войтъ до господы однести фляшъ две*; „подвергнуться, ощутить, перенести”: *кара^е и^мнесе^м*; порівн. польське *odnieść* „отнести”; „подвергнуться, почувствовать, перенести”; [укр. „азнати, відчути”; західноукр. *віднести* *вразіне*];

рассказати, ст. білорус. значення: „рассказать” [укр. „розповісти”]: *р^осказа^т гама^т зереши жен^л своеи и вси^м приіателе^м свои^м все што приключило^е ему*; „загадать”: *мы рассказали тому служебнику нашему Митку посполу съ тобою того Волоса въ тотъ домъ оувязати*; порівн. польське *rozkażać* „распорядиться, приказывая, отдать приказ, приказать”; „обратиться с потребностью”; „передать, выделить, ассигновать (деньги)” [Свежинский 1983, с. 84-85]; [укр. „загадати зробити щось, розпорядитися, наказати”].

Значення, спільні з польською мовою, В. Свежинський кваліфікує як семантичні полонізми й вважає, що вони виникли внаслідок двомовності авторів чи переписувачів відповідних текстів. На підставі цього робиться припущення, що запозичені значення мали книжний характер, а тому не збереглися в білоруській літературній мові [Свежинский 1983, с. 86].

Факти української мови дозволяють стверджувати протилежне: ці значення були органічними для української мови й збереглися аж до першої третини ХХ ст. Так, відповідні значення дієслова **заживати** „Словник української мови” подає в окремій словниковій статті й маркує їх як *розмовні*: **заживати** ², *розм.* „споживати, їсти, пити що-небудь постійно, часто”; „вживати” (СУМ, III, с. 122). Ілюстративні контексти наведено з творів І. Франка, С. Руданського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін., що свідчить про територіально широке побутування цих значень. До того ж, іще порівняно недавно вони мали необмежений статус у „Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова; до окремих слів і зворотів російської мови дієслово **заживати** виступало навіть як основний відповідник, напр.:

р. *вкусать, вкусить* – укр. **заживати** *чого, споживати* *чого*: *хліба-соли заживати* (РУСКр, I, с. 81);

р. *жить в своё удовольствие* – укр. **заживати** *життя, світу* (I, с. 288);

р. *ест* (употреблять в пищу) – укр. *їсти, вживати, заживати* (I, с. 272).

Напевно, однією з причин збереження цих значень була їх висока частотність в українській мові XVI – першої половини XVII ст., порівн.:

доволный есмъ: *їбильно има(м), досыть маю, контс(н)туюс ѿ, гоїне заживаю чого* (ЛБ, с. 31);

наслаждаюс ѿ: *заживаю, роскошюю, ѿживаю* (ЛБ, с. 71);

приемлю: *наслаждаюс ѿ, уживаю, заживаю* (ЛБ, с. 97);

заживати² (*чого*) – вживати, використовувати (*що*); 6-е знач. (*чого, що*) споживати, їсти, пити що-небудь: *где ничего иного не можется ѿ наоучити тьлько хтивости и славы.. где достатни(х) и корѣни(х) розмаиты(х) потравъ заживаю(т)*; // (*чого*) приймати, вживати ліки (СлУМ, 10, с. 32-33);

зажити², **зажіти**, **зажыти** (*чого*) – спожити, з’їсти, випити що-небудь (Чернігів, „Перло...” та ін.) (СлУМ, 10, с. 35-36); **заживанє**, **заживаніє**, **заживаньє**, **зажыванє** (*стт. zażywanie*) – 1) використання, застосування, уживання; 2) розкошування; 3) приймання, споживання (СлУМ, 10, с. 32).

Для дієслова **розказувати** „Словник української мови” вже не подає значення „наказувати”, проте фіксує це значення у віддієслівному іменнику **розказ**, *заст.* – наказ (ілюстративний контекст – з творів Марка Вовчка); // розпорядження (ілюстр. контекст – із творів О. Кобилянської) (СУМ, VIII, с. 688).

З огляду на такий історичний контекст можна стверджувати, що ті значення префіксальних дієслів **вив’язатися**, **випадати**, **виповідати**, **завести**, **завісити**, **заскочити**, **обходити**, **перенестися**, **підходити**, **пристроїти**, **розказати**, які І. Огієнко вважав специфічно галицькими й описав їх у своєму стилістичному словнику, сформувалися задовго до того, як Галичина опинилася в ізоляції від київських та інших східноукраїнських земель. Уже в староукраїнській мові префіксальні дієслова спільного фонду мали сформовані переносні значення й

утворені на їх семантичній основі віддієслівні іменники: *завестися* – *перен.* (піддатися спокусі) *завестися* (СлУМ, 9, с. 222); *заводити*¹, *перен.* – 2) (кого в що, до чого) *затягати, заманювати*; майже всі контексти містять сполучення *заводити в погибель...*, *звabлювати*; 8) (кого) *губити, занапащати, мучити* (СлУМ, 9, с. 230-231); *заводъ, заводъ* (стп. *zawód*) – 2) *незгода, чвари, непорозуміння, розчарування* (СлУМ, 9, с. 232; 3. Копистенський, „Палінодія”) [порівн. також у мові І. Франка: *завід зробити* – не дотримати слова (Фр., 32, с. 501); невиконання обіцянки (Фр., 49, с. 777); *завід*¹ – *ошукання, розчарування* (МСБ, с. 120)]; *заскочити* – 1) (кого) (*несподівано напасти, перейняти, захопити*) *заскочити* (Луцьк, Житомир та ін.); 2) *перен.* (кого) *несподівано прийти, нагрянути, застати* (Унів 1605, І. Вишенський, „Послання до Домнікі”, та ін.) (СлУМ, 10, с. 197); *підійти* *кого* – *ошукати* (прелтаю: *йшижю, звожу, подхожю, йманою* (ЛБ, с. 95); *ученіє: наука* *любов цвичє(н)є, пи(л)но(сть), хоть, зы(ч)ливо(сть), ка(р)но(сть), любов итука, самоло(в)ка, подыстьє, хитрость, зрада, фортель, любов ремесло* (ЛБ, с. 142) [хоч І. Огієнко подає таке значення дієслова *підійти* як типове для західноукраїнського слововжитку, проте воно засвідчене й у П. Куліша в „Чорній раді”: *Так-то підійшли нас оманюю січові братчики!* (Куліш 1, с. 155)]. „Словник української мови” такого значення не фіксує (!).

У сучасному живому мовленні ці слова майже не вживаються, за винятком локалізованих у галицько-буковинських говірках дієслова *пукати* у значенні „тріскати” та похідних від нього *попукати, розпукати, розпукатися*. Дієслово *заскочити* у значенні „застати когось зненацька” знову виявилось актуальним, оскільки адекватно відтворює ті стосунки, які склалися в середовищі сучасного українського політикуму. Сполучення типу *заскочити когось несподіваними вчинками* (політичними ходами); *новина (подія) заскочила когось* набувають дедалі більшої популярності в засобах масової інформації, завдяки чому відновлюються традиції західноукраїнського слововжитку кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Для іменників *горód* (у значенні „сад”), *ярина* (у значенні „городина”) українсько-польська двомовність виступала чинником збереження цих давніх значень (порівн. у „Лексиконі...” П. Беринди: *овощникъ: wгоро(д), албо сад, где ово(щ)є с ѓ роди(т) або где є(го) ховаю(т)* (ЛБ, с. 79); *злакъ: зеленость на травѣ или на былинахъ, любо на листехъ деревъ, а(л)бо йарина йгороднаа, паша, трава з розмаиты(м) зѣльємъ. або всѣкаѣ трава квітучаа, ѣлье* (ЛБ, с. 43). Природно, що вживання слова *віз* у значенні „трамвай або вагон” – явище новішого часу. Це значення можна кваліфікувати як семантичну кальку з польської мови (порівн.: *п. wóz* – 1) *віз*, 2) *вагон*, 3) *автомобіль*), що утвердилася в останній чверті ХІХ ст.

Спостереження за представленистю в мові українських письменників кінця ХІХ ст. іменників іншомовного походження також підводить до цікавих висновків. Так, латинізм *бібула* – „грубий папір, що втягає в себе вогкість (чорнило)” (Словник Кузеля, с. 43), що й досі вживається у польській мові (*п. bibula* –

1) тонкий папір, 2) газетний папір, 3) папір, який швидко промокає, промокальний папір), а також зберігся в українському живому мовленні, в літературній мові маркується як *застаріле* слово: **бібула**, *заст.* – 1) грубий обгортковий папір (контекст із творів І. Франка), 2) промокальний папір. *У порівн. *Галя вмитися забула, Вся в чорнилі, як бібула...* (В. Бичко); **бібулка** – зменш. до бібула: *Пан учитель Лупина витягнув зі столика два паперові пуделка, обвинені гарно рожевою бібулкою* (С. Ковалів) (СУМ, I, с. 173). За контекстами до слова **бібула**, що їх подано в „Словнику української мови”, проглядається загальноукраїнське розповсюдження цього слова – з територіальним розмежуванням саме тих значень, на які вказував І. Огієнко: „товстий папір на обгортку” (західне) та „промокачка” (східне). І справді, в творах І. Франка найчастіше фіксується саме таке значення: **бібула** – обгортковий або промокальний папір (Фр., 17, с. 501; 18, с. 483); грубий обгортковий або промокальний папір (20, с. 480); грубий обгортковий папір (30, с. 700). У мові західноукраїнських письменників засвідчено й похідні прикметники: **бібулястий** – грубуватий (в І. Франка, 33, с. 509); **бібулисті** книги – давні книги, що мають сторінки з грубого паперу (в О. Маковея, МСБ, с. 32).

Проте обидва значення іменника **бібула** поєднані внутрішнім зв’язком, який розкривається при зіставленні значень цього слова та похідного від нього прикметника **бібуловий** зі словами російської мови: *р. обёрточная бумага* – **бібула** (РУС Кр. I, с. 46); *р. картон* (*обёрточный*, „сахарная бумага”) – **бібула**; *р. картонный* – *картоновий, картонний, текстуровий*, (із „сахарной бумаги”) **бібуловий** (РУС Кр. II, с. 250). Отже, зрозуміло, що обгортковий папір мав ще й властивість вбирати вологу й використовувався зазвичай для обгортання (чи загортання) цукру, щоб запобігти його зволоженню й засиханню. Крім того, текстура такого паперу могла бути різною – як тоншою (і тоді він був придатний для промокання чорнила), так і грубшою (і тоді з нього виготовляли пакувальні коробки (*пуделка*) або ж користувалися як підручним матеріалом). Саме в такій якості **бібула** прислужилася Лесі Українці, коли вона писала листа О. Кобилянській, сидячи на березі моря: *Хтось тепер сидить над самісіньким морем, під ясным-ясним сонцем і пише до когось, поклавши відому комусь таблицю з бібули собі на коліна* (Л.Укр., 11, с. 301).

Щодо інших латинізмів, то їх значення спеціфіка була пов’язана або з традиціями галицько-буковинського слововжитку, напр.: **реставрація** – 1) відно-ва, відбудоване; 2) гостинниця; **реставратор**, *лат.* – властитель гостинниці (Словник Кузеля с. 265); або з інноваціями, що розвинулися в живому діалектному мовленні. Так, наприклад, для латинізмів **публіка** також **публіка**, **публікувати** „Словар чужих слів” подає відповідно значення „нарід; загаль, глядачі, слухачі”, „оголошувати заголовки, видавати” (Словник Кузеля с. 253). Проте І. Огієнко вказує на інше значення слова **публіка** – „стид, сором, ганьба” – і зазначає при цьому, що воно „постійно вживається”. Сучасні діалектні записи засвідчують відтворюваність цього значення в живому мовленні: **побліка**, **публіка** – 1) *знев.*

жінка легкої поведінки; 2) непорядна, підступна людина (СлБГ, с. 434, 446); **поблічити** – 1) прилюдно соромити, 2) зводити наклеп, оббрівувати, пускати плітки про когось; **поблічний** – безстидний, аморальний (СлБГ, с. 434).

Запозичений із турецької мови іменник **диван**, що в сучасній літературній мові більш відомий у значенні „рід великих м'яких меблів для сидіння і лежання” (СУМ, II, с. 270), а також має ряд інших значень, пов'язаних з особливостями культури народів мусульманського світу *, в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. вживався у невідомому для сучасного пересічного носія української мови значенні „рід килима”, спорідненому зі значенням „найвища турецька рада” (Словник Кузелі, с. 99). Відтворення цього значення в галицько-буковинському живому мовленні кінця XIX – початку XX ст. та текстах передусім рекламного характеру підтримувалося й польським **dywan** – „килим” (МСБ, с. 97).

Слушний коментар подає І. Огієнко до слова **дворець** (насправді частіше – **дворець**), зазначаючи, що в значенні „вокзал” воно „поширилося вже й по Великій Україні”. „Словник української мови” кваліфікує це значення як *діалектне*: **дворець**, *рідко дворець* – *діал.* „залізнична станція, вокзал”, проте в ряду авторів ілюстративних контекстів фігурують і „західняки” О. Маковей, М. Ірчан, і „східняки” В. Самійленко, О. Олесь (СУМ, II, с. 225), що свідчить про наддіалектний характер цього значення. До того ж, факти живого співіснування двох синонімів – **дворець** і **вокзал** – і прозорі мотивації вибору кожного з них подають нам твори і листування Лесі Українки. У листах до адресатів з Галичини й Буковини письменниця вживає звичне для них слово **дворець**, у листі до А. Кримського це слово виступає вже як елемент загальноукраїнського інтелігентного мовлення, а в листах до сестри Леся Українка вживає звичне для їхнього родинного мовлення **вокзал**: *Став поїзд. Усі рушили до двірця; на цілий дворець сорому наробила* (Л. Укр., 7, с. 69, с. 71, „Жаль”); *вишлемо коні на дворець* (10, с. 89, до Ольги Франко); *на двірцях були маси людей* (10, с. 120, до М. Павлика), *сестра моя виїхала б до Вас назустріч до двірця* (11, с. 118, до О. Кобилянської); *я чогось часто згадую ті хвилини на двірці, як Ви виїздили...* (12, с. 95, до А. Кримського); *гість виїздить на дворець* (12, с. 173, до О. Кобилянської); *пишу на вокзалі, ждучи поїзда до Відня* (11, с. 365, до О. Косач (сестри)); *не було часу на вокзал наникнути, щоб провести приятеля* (11, с. 377, до О. Косач (сестри)); *хто-небудь з нас вийде на вокзал* (12, с. 390, до О. Косач (сестри)).

У західноукраїнський варіант літературної мови кінця XIX – початку XX ст. слово **дворець** увійшло з галицько-буковинського койне, де воно поширилося під впливом польського **dworzec**, а в польській мові могло утворитися як семантична калька з німецького **der Bahnhof** – „залізничний вокзал” або з **der Hof** – „готель, двір для подорожніх”. В сучасному українському мовленні це слово вже не вживається.

* У „Словнику іншомовних слів” подано кілька омонімічних значень цього слова:

3. 2. 1. 3. Лексичні синоніми як вияв регіональних ознак української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.

Таблиця В. Протиставна лексична синонімія у західно-українському (галицько-буковинському) та східноукраїнському (великоукраїнському) слововжитку, спричинена історичними особливостями контактів з іншими мовами

Галицько-буковинський слововжиток	Вплив інших мов			Великоукраїнський слововжиток (на Великій Україні)
	<i>Польська</i>	<i>Німецька</i>	<i>Інші мови</i>	
<i>бандерія</i>	banderja			<i>процесія, гонорова сторожа</i> (с. 22)
<i>блават</i>	<i>п.</i>	<i>нм.</i>		<i>волошка, васильки</i> (с. 31)
<i>блаватний склеп</i>	<i>п.</i>	<i>нм.</i>		<i>мануфактурний магазин, продаж матерій</i> (с. 31)
<i>бутá</i>	<i>п.</i>			<i>нихá</i> (с. 281)
<i>ватра</i>			<i>рум. vatre</i>	<i>огонь, рідше костер а.м.</i> (с. 43)
<i>взглядно</i>	względnie	bezüglich або beziehungsweise		<i>або, чи, а саме, а власне, точніше кажучи</i> (с. 50)
<i>використати</i>	wykorzystać	ausnützen		<i>чи не ліпше було б – покористуватися, скористати з чого</i> (с. 54)
<i>винахід</i>	wynalazek	Erfindung		<i>відкриття</i> (с. 55)

диван¹ (*перс.* – канцелярія) – 1) податково-фінансове відомство в деяких мусульманських країнах за феодалізму; 2) дорадчий орган в султанській Туреччині, що складався з найвищих сановників; 3) державна рада при господарях Молдови та Валахії, яка існувала до об'єднання цих князівств у єдину державу 1859 р.; 4) в деяких сучасних країнах мусульманського Сходу урядові установи в адміністративних і судових справах; **диван**² (*перс.*, первісне значення – запис, книга) – збірка віршів одного автора у літературах Близького й Середнього Сходу; **диван**³ (*перс.* – підвищена підлога, вкрита килимом) – рід меблів великого розміру (здебільшого м'яких) для сидіння та лежання (СінС, с. 252).

вицофатись цофатися	cofać się,	з нов.-г.-нм. zaufen		вертатись, відступити, піти назад (с. 60) відступати, відкликати, вертатися (с. 452)
відпоручник (виковане)		з нм.		представник, заступник, післанець (с. 65)
відтак (широко вживаний штучний новотвір)		darauf, sodann, hierauf		(цілком незнане слово, але починає й сюди заходити) потім, опісля, згодом, тоді, далі (с. 65-66)
відтам	odtąd	von dort		відти, звідти, відтіля, звідтіля (с. 66)
відтепер (новотвір)		von nun		з цього часу, однині, з того часу (с. 66)
відтогди, відтоді (новотвір)		seither		з того часу (с. 66)
внесок	з п. wniosek	Antrag		предложення, пропозиція, думка, проект (с. 70)
впоминатися, впімнутися	з п.			напоминати, попереджати, застерігати, вимовляти (с. 74)
допоминатися, допімнутися за ким- чим або о кім-чім	dopominać się;			домагатися, вимагати (с. 116)
гербата	з лат. herba			чай; так само форми чай вжив. англ., рос., болг., срб., чехи (с. 83)
газда, газдиня, газдівство, газдувати			мад. gazda з с.-перс. gospanddar	господар, хазяїн, хазяйство, господарство, господарювати (с. 98, с. 439)
грімйальний	з лат.			простіше загальний, разом, вкупі (с. 98)

демолювати	з лат.			понищити, поруйнувати (с. 104)
денний порядок (злий переклад)		Tagesordnung		<i>треба б: порядок нарад, черга справ нарад, порядок наради</i> (бо <i>tagen</i> – радити) (с. 104)
денник, денникар (по будові своїй цілком укр.)				часопис, газета, літерат, газетний працівник (с. 104)
дефравдація здефравдувати	з лат.			спроневірення, обмана, крадіж, фальш (с. 106); спроневірися, вкрати довірене (с. 151)
децидувати децизія	з лат. з лат.			постановити, вирішити (с. 106); ухвала, постанова, рішення (с. 106)
завод	п.			заняття, ремесло (с. 135)
загибля	п.			згуба, знищення (с. 136)
закупно	п.			купівля (с. 139)
замельдувати мельдувати	п.	нм.		повідомити, донести, дати знати (с. 140); повідомляти, доносити (с. 225)
змасакрувати масакра	п. п.		фр.	знищити, вимордувати (с. 156); мордування, побиття, бій, нищення (с. 223)
комплетно	п.			<i>треба – цілком, цілковито, зовсім</i> (с. 191)
конфитура	п.		фр.	варення (с. 193)
конципієнт	п., лат.,			канцелярист, секретар (с. 193)

коц	koc	Kotze		ковдра, покривало (с. 196)
краватка	krawatka	das Halstuch	<i>фр.</i> la cravate	галстук <i>м.р.</i> (с. 197)
кукурудза			<i>тюрк-осм.</i> kokoroz або <i>рум.</i> kukuruz	часто кукуруза або кияхи, пишеничка (с. 202)
куфер	kufer	<i>д. нм.</i> kuffer		скриня, скринька, чемодан (с. 204)
леда, незм	leda, lada			кожний, будь який; <i>але вживається:</i> ледащо (з леда що), ледачий (с. 211)
ліста	<i>п.</i>		з <i>ім.</i> lista	спис, список, виказ, відомість (с. 215-216)
ліцитація	licytacja з <i>лат.</i> licitatio	Auktion, а це з <i>сер. лат.</i> auctio		аукціон (с. 216)
мальверзація	з <i>лат.</i>			спроневірення, обмана (с. 221)
мапа	<i>лат.</i> mappa		<i>ім.</i> carta	карта (с. 181)
маржина (гуцульське)			<i>рум.</i>	худоба, товар (с. 222)
міродайний або міродатний , (міродайні сфери, джерела, круги)	miarodajny źródła, sfery	<i>невдалий</i> <i>переклад</i> massgebend		<i>по укр. ліпше б:</i> керуючий, провідний (с. 230)
мосяж мосяжник , мосяжниство	<i>п.</i>	<i>нм.</i>		<i>мало вжив.</i> , тут – жовта мідь (с. 235)
муж (<i>вжив. переважно про мужів державних</i>) муж стану муж довір'я	mąż stanu mąż zaufania	Staatsmann		треба – політик, політичний діяч (с. 236)
муштарда	<i>п.</i>		з <i>ім.</i> mostarda	<i>ліпше вживати рідного слова</i> – горчиця , з давнього горьчиця (с. 238)

неприявність	<i>n.</i>			неприсутність (с. 250)
обава обавлятися	<i>n.</i>			боязнь, побоювання (с. 255); боятися, побоюватися
однострій	<i>n.</i>			форма (с. 261)
омаста	<i>n.</i>			жир, сало (с. 263)
підприємство	przedsiębiorstwo			треба – торгівля, заняття, фабрика, гандель (с. 283)
плéканє плекати*		pflegen		виховання; виховувати, пестити, культивувати (с. 286)
плюндрувати, плюндрування і пліндрувати, пліндрування		plündern, Plunderung		грабити, пустошити (с. 287)
пляцок	placek			корж, пиріг, перепичка, паляниця (с. 287)
причинитися <i>за ким</i> причинитися <i>до чого</i>	przyczynić się <i>za kim</i> przyczynić się <i>do czego</i>			просити за кого, боронити кого, заступатися за кого, допомагати; допомогти, докласти рук, взяти участь (с. 318)
пудло пуделко	pudło pudełko			коробка; коробочка (с. 329)
путня	putnia			відро, цебер, бочка (с. 330)
пуцувати	pucować	puzzen		тільки – чистити (с. 330)

* В „Етимологічному словнику української мови” подано інакший погляд на джерело запозичення слова **плекати** в українську мову: більш вірогідним і вмотивованим видається його запозичення як карпатського чабанського терміна з румунської і молдавської мов, що разом з іншими спільнокореновими утвореннями врешті зводиться до лат. *applīco* „прикладаю, притискаю, наближаю” (ЕСУМ, 4, с. 436-437).

пушка	puszka			коробка, скринька (с. 330)
рабат	n.		фр.	опуст, знижка (с. 331)
реасумувати	з лат.			підрахувати, порахувати знову (с. 334)
резерва	з лат.			обережність (с. 335)
резигнувати	з лат.			зріктися, уступити (с. 335)
репарація репарувати	з лат. з лат.			направа, поправа; направляти (с. 336)
рівночасно (сковане слово)	równocześnie	gleichzeitig		одночасно або разом (с. 339)
рогатка або рогачка	rogaczka	Schlagbaum		шлагбаум (с. 342)
розривка	rozrywka			забава, потіха, гулянка (с. 345)
рура, рурка, руля, рулька	rura, rurka	ст.-грн.- нм. rōra, теп. Rōhr		рідко вжив. на В.У., тут звичайно – труба, дірка (с. 350)
рутинований	rutynowany		з фр. routinier	вправний, досвідчений (с. 351)
сальва	n.		фр.	вистріл, постріл (с. 353)
скупток	skutek			вислід, наслідок, частіше – наслідки (с. 367)
слідуючий (новотвір) слідуюче засідання		folgend	м. следую- щий	треба – чергове, наступне, дальше (с. 369)
спижарня	spizarnia стапе n. spyszarnia	Speis		комора, комірка, комірчина (с. 376)
споводувати	spowodować	veranlassen, verursachen		треба – змусити, нахилити, викликати (с. 378)

<i>стиск</i>	ścisk			<i>натовп, тіснота, натиск</i> (с. 385)
<i>тамувати, тама, тамування</i>	[tama, kłaść tamę]	з <i>сеп.-г.-нм.</i> tam, tammen (с. 398);		[<i>спиняти, перепиняти</i> (потік, плин чогось), <i>гребля, загата, спинення, зупинка</i> (чогось)]
<i>таний, тано</i>	tani			<i>лише – дешевий, дешево</i> (с. 399)
<i>терціян</i>	tercjan			<i>шкільний сторож</i> (с. 402)
<i>товщ м. р.</i>	tluszcz			<i>жир</i> (це масло, сало, смалець і т.п.) (с. 405)
<i>трунок</i>		trunk		<i>напій, питво; напиток</i> (с. 413)
<i>тутка</i>	tutka	dütschen Hülse		<i>гильза</i> (с. 414)
<i>ударемнювати</i>	udaremniać			<i>робити даремним, недопускати, перешкоджати</i> (с. 417)
<i>узглядняти</i>	uwzględniać			<i>брати на увагу, уважати</i> (с. 418)
<i>уйматися за ким-чим</i>	ujmować się <i>za kim</i>			<i>боронити, ставати в обороні</i> (с. 419)
<i>уморити, уморювати справу, кару</i>	umarzać sprawę, karę			<i>нищити, припинити, покінчити</i> (с. 421)
<i>унеможливити (новотвір на польський взір)</i>	пор. uniebieszczać uniewinniać			<i>ліпше – зробити неможливим</i> (с. 421)
<i>унещасливити</i>	unieszczęśliwiać			<i>ліпше – зробити нещасливим</i> (с. 421)
<i>упімнення, письменне упімнення</i>	upomnienie			<i>нагадування, треба – листовне нагадування;</i>
<i>упоминати, упімнути кого, упоминатися, упімнутися за ким-чим або о кого-що</i>	upominać upominać się;			<i>нагадувати кому про що; нагадуючи жадати, домагатися, вимагати</i> (с. 422)

урльоп	urlop	с.-г.-нм. urloup, тепер. Urlaub		відпустка (с. 423)
файка	fajka	д.-г.-нм. pfeife	там. lula	люлька (с. 219); (с. 434)
файний	fajny	fein	гр. χάρις	гарний, добрий, чистий (с. 434)
фана		Fahne		знамено, корогва, прапир (с. 435)
ферії	ferje	die Ferien	з фр. les vacances англ. vacation лат. canicula, фр. canicules	вакації канікули (с. 436)
фестин	festyn		фр. festin (вимова: fästän)	свято, забава, гулянка (с. 436)
фреквенція	з лат.			одвідування, вчацання (с. 438)
фризієр	fryzjer	нм.	фр. frisoir	парикмахер народні: голяр, пострігач, цирулик (с. 438)
цаль м.р. (міра довжини, коло 2½ сантиметрів)	cal	Zoll	з голланд. duim	рідко вжив., тут – дюйм (с. 447)
цвікер	cwieker	Zwicker	фр. pince- nez	пенсне (с. 448)
цезорик м.р.	scyzoryk чс. cyzorálek		фр. cisoir	ножик; добре було старе – перочинникъ (бо писали тоді гусиними пірами) (с. 449)
цина цинівий	cyна	das Zinn		бліво, з давнього олово або оловъ олив'яний (с. 450)
цитрина ж.р.	cytryna	die Zitrone	фр. le citron з с.-гр. λιμόνι араб. laimun фр. limon іт. limone англ. lemon	лимонна ж. р. або частіше лимон м. р. давнє лимонъ (с. 450)

<i>цло</i>	clo чс. clo	der Zoll	zom. mota	тільки <i>мито</i> з давнього <i>мыто</i> (с. 451)
<i>шина, мн. шини</i>	szyna	Schiene		<i>рельс, рельси</i> (с. 464)
<i>шпихлір</i>	szpichlerz	с.-з.- нм. spīchaere		<i>надвірня комора, хлібниця, магазин, житовня; у лемків – зсипка</i> (с. 468)
<i>штука</i>	sztuka	Stücke		<i>мистецтво, мистець, по-мистецьки</i> ; для В. У. слово <i>штука</i> вульгарне (с. 469)
<i>яфини</i>	пор. n. jafry		мад.	<i>черніці</i> (с. 477)

Коментар до Таблиці В. Наводячи пари лексико-синонімічних протиставлень між західноукраїнським та східноукраїнським слововжитком, І. Огієнко лише у кількох випадках подає свою негативну оцінку: щодо слова *міродайний* (*міродатний*) та словосполучення *денний порядок* – і кваліфікує їх як невдалі кальки з німецької мови. Інші ж кальки – такі слова, як *денник* („щоденний часопис”) та *денникар* („газетний працівник”) оцінює або позитивно, вважаючи їх „цілком українськими” за будовою, або ж нейтрально – *взглядно, винахід, відпоручник, внесок, муж стану, муж довір’я, підприємство, рівночасно*. Дієслова *унеможливити, унещасливити* І. Огієнко кваліфікує як новотвори „на польський взір”, проте не дає якихось порад, що обмежували б уживання цих слів. У буковинських джерелах кінця ХІХ – початку ХХ ст. вживалося й *унещасливити*, й *уневажнити* (МСБ, с. 372) – слова цього самого словотвірного типу. „Словник української мови” фіксує лише *унеможливити / унеможливлувати, унеможливлуватися / унеможливитися* (СУМ, Х, с. 448), проте контексти, у яких їх зафіксовано, – твори Н. Рибак, І. Ле, публікації журналів „Радянське літературознавство”, „Наука і життя” за 1967 р. – свідчать про те, що саме життя розпорядилося долею цих колись західноукраїнських слів у сучасній літературній мові.

З наведеного переліку слів фактично лише одне слово, уживане в Галичині й Буковині, І. Огієнко вважає, з неясних причин, вульгарним для Великої України. І слово це – *штука* в значенні „мистецтво”, підкріплене й авторитетом І. Франка та його знаменитим афоризмом „Життя коротке, та безмежна штука І незглибиме творче ремесло” – з перших рядків поезії „Semper tiro”.

Що ж до багатьох інших синонімічних назв для позначення тих самих предметів та явищ, то їх уживання в західноукраїнському та східноукраїнському

мовному середовищі було спричинене дією специфічних історичних обставин – різних шляхів мовного контактування, різних шляхів руху споживчих товарів, запозичення ремесла. В українській та польській мовах ці процеси мали подібні наслідки, адже переважну більшість слів обидві мови запозичили з латинської, німецької, французької, італійської мов, як на це і вказує І. Огієнко:

<i>блават</i>	<i>п.</i>	<i>нм.</i>		<i>волошка, васильки</i> (с. 31);
<i>гербата</i>	з <i>лат.</i> herba			<i>чай; так само форми чай</i> вжив. <i>англ., рос., болг., сrb., чехи</i> (с. 83)
<i>конфитура</i>	<i>п.</i>		<i>фр.</i>	<i>варення</i> (с. 193)
<i>коц</i>	koc	Kotze		<i>ковдра, покривало</i> (с. 196)
<i>краватка</i>	krawatka	das Halstuch	<i>фр.</i> la cravate	<i>галстук м.р.</i> (с. 197)
<i>куфер</i>	kufer	д. <i>нм.</i> kuffer		<i>скриня, скринька, чемодан</i> (с. 204)
<i>муштарда</i>	<i>п.</i>		з <i>ім.</i> mostarda	<i>ліпше вживати рідного слова – горчиця, з давнього горьчица</i> (с. 238)
<i>пляцок</i>	placek			<i>корж, пиріг, перепичка, паляниця</i> (с. 287)
<i>пудло</i> <i>пуделко</i>	pudło pudelko			<i>коробка; коробочка</i> (с. 329)
<i>путня</i>	putnia			<i>відро, цебер, бочка</i> (с. 330)
<i>пуцувати</i>	pućować	puzzen		<i>тільки – чистити</i> (с. 330)
<i>пушка</i>	puszka			<i>коробка, скринька</i> (с. 330)
<i>рура, рурка, руля, рулька</i>	rura, rurka	<i>ст.-грн.-нм.</i> rōra, <i>теп.</i> Rōhr		<i>рідко вжив. на В.У., тут звичайно – труба, дірка</i> (с. 350)
<i>товиз м. р.</i>	tłuszcz			<i>жир</i> (це масло, сало, смалець і т. п.) (с. 405)
<i>трунок</i>		trunk		<i>напій, питво; напитек</i> (с. 413)

<i>тутка</i>	tutka	dütchen Hülse		<i>гильза</i> (с. 414)
<i>файка</i>	fajka	д.-з.-нм. pfeife	лат. lula	<i>люлька</i> (с. 219); (с. 434)
<i>фана</i>		Fahne		<i>знамено, корогва, прапир</i> (с. 435)
<i>цвікер</i>	cwieker	Zwicker	фр. pince- nez	<i>пенсне</i> (с. 448)
<i>цезорик</i>	scyzoryk чс. cyzor- álek		фр. cisoir	<i>ножик; добре було старе – перочинникъ</i> (бо писали тоді гусиними пірами) (с. 449)
<i>цитрина</i>	cytryna	die Zitrone	фр. le citron з с.-гр. λιμόνι араб. laimun фр. limon ит. limone англ. lemon	<i>лимона ж. р. або частіше лимон м. р. давнє лимонъ</i> (с. 450)

Мови-джерела, на які вказував І. Огієнко щодо запозичених слів, уживаних у західноукраїнському побутовому мовленні, загалом збігаються із тими, які зазначено в „Словарі чужих слів” З. Кузелі, порівн.: *гербата*, лат. – чай (хін.) (Словник Кузелі, с. 69); *конфітури*, фр. – ягоди або овочі, смажені в цукрі (с. 170); *коц*, нім. – з обох сторін волохате сукно (с. 174); *краватка*, фр. – бинда під шию до в’язання (с. 174); *куфа*, нім. – велика бочка; *куфер* – скриня (на річі) (с. 178); *муштарда*, ит. – приправа з оливи і гірчиці (с. 209); *пуделко*, *пудло*, нім. через пол. – коробка, кошелець, кошик, скринка (с. 253); *путня*, нім. – рід діжки, бочка (с. 254); *пуцувати*, нім. – чистити, щіткувати (с. 254); *файка*, нім. – люлька (с. 307); *цвікер*, нім. – очиці, що держать ся пружинкою на носі (с. 320); *цитрина*, лат. – дерево з родини помаранч, овоч цитрини (с. 323); що ж до слова *товщ*, то воно наводиться не в реєстровій частині, а в поясненнях: *маргарина*, гр. – штучний т о в щ з звіриною лою (с. 194).

Не можна оминати увагою й іменник *блават* та прикметник *блаватний*, оскільки вони здавна прийшли в польську та українську мови саме завдяки торговельним контактам із німецькими землями. Так, вже староукраїнські джерела фіксують такі значення цих слів: *блаватъ* (стп. blawat, стч. blavat, свн. blawe) – 1) блакитна шовкова тканина; засвідчене й образне вживання слова *блават* – ... же з бѣлого сукна або *блавату* учиняють чорное, а съ чорного за ся знову бѣлое; 2) одяг з такої тканини (Вільна, Чернігів, та ін.); *блаватний*, *блаватный*, прикм. – виготовлений з блавату – шовкової тканини блакитного кольору (Луцьк, Житомир та ін.) (СЛУМ, 2, с. 92).

Прикметник *блаватний* („шовковий”), словосполучення *блаватні товари* („тканини, мануфактурні товари”) проіснували в таких значеннях аж до нашого часу – як в українській, так і в польській мовах, порівн.: *блаватні товари* – мануфактура (Фр., 22, с. 512); *блаватний купець* – торгівець шовками (Фр., 3, с. 437); *магазин товарів блаватних* (МСБ, с. 33; Б., 1901, рекл.); *n. blawatny, заст.* – 1) шовковий, 2) мануфактурний, *sklep blawatny* – мануфактурна крамниця, 3) волошковий. В „Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова прикметник *блаватний* виступає в такому ряду синонімів: *р. васильковий* – укр. *волóшковий, блаватний, васильковий, сокирковий* (РУС Кр., I, 53). І хоч у сучасній українській літературній мові слово *блават* маркується як *застаріле*, проте воно зберігає обидва свої давні значення: 1) волошка (назва квітки) [порівн.: *n. blawatek, blawat* – т. с.]; 2) шовкова тканина; взагалі шовк; одяг з такої тканини (СУМ, I, с. 191; ілюстр. контекст – із творів І. Франка).

Протиставна синонімія іменників на позначення конкретних предметів, окремих іменників – назв абстрактних понять, а також окремих прикметників відображала особливість політичної історії західноукраїнських та східноукраїнських земель та культурних і міжмовних взаємин як складових цієї історії.

Територіально протиставна синонімія слів *ватра* – *вогонь*; *газда* – *господар*; *краватка* – *галстук*; *маржсина* – *товар*; *файка* – *люлька*; *файний* – *гарний*; *цитрина* – *лимон* залишається актуальною, оскільки вона підживлюється з розмовно-діалектного мовлення. Прикметник *файний* та прислівник *файно* активізувалися у столичному й загальноукраїнському вжитку*.

У сучасному політичному й навчальному лексиконах відновлюється вживання слова *мана*, яким заступають слово *карта* – доволі часто не цілком слушно, адже обидва ці слова мають різний семантичний вміст. Так, латинізм *мана*, запозичений у німецьку (*die Mappe*) та польську мови (*mapa*) означав первісно топографічну карту, яку використовували насамперед військові й носили її у спеціальній теці чи портфелі. Згодом це слово було витіснене італійським *carta*, що в тій-таки німецькій мові почало означати географічну карту та інші види схематичних зображень на папері чи іншому матеріалі – *die Karte, die Landkarte*. Таким чином, значення слів-синонімів *карта* і *мана* співвідносилися як ширше і вужче за своїм предметно-поняттєвим змістом (порівн.: *карта, лат.* – листок, листок з намальованими значками до гри; список страв; мапа (Словник Кузелі, с. 149); *мана, лат.* – рисунок, що представляє землю або поодинокі її частини, географічна карта (Словник Кузелі, с. 194). Подібні семантичні відношення зберігаються між цими словами й у сучасній українській мові.

---

* Упродовж кількох останніх років у Києві відкрито заклади харчування, торгівлі „Файна їдальня” та „Файна фішка”, а харківське підприємство „Бріск” використовує слово *файно* як елемент дизайну обкладинок зошитів.

Синонімія таких пар, як *замельдувати – повідомити*; *куфер – скриня*; *тутка – гильза*; *ферії – вакації*; *цвікер – пенсне*, занепала через тривалість періоду, відколи припинила свій вплив українсько-німецька двомовність, або ж через вихід з ужитку самих предметів.

Через подібні причини занепали й синонімічні пари слів із галузі ремесел (обробка металу, деревини; перукарство) та рільництва, хоч окремі з таких слів уживалися в українській мові впродовж кількох століть (токъ: *рура*, *рышитокъ* (ЛБ, с. 132); житница: *гимно*, *шпѣхлѣръ*, *спѣсарнѣ*, *стодола*, *клинѣ* (ЛБ, с. 38); хранилище, или хранилница: *шпѣхлѣръ*, *клѣтъ на схова(н)ѣ*, або *ишиѣѣ ѣакоѣ мѣстѣ на скла(д)* (ЛБ, с. 145), порівн.:

<i>мосяж, мосяжник, мосяжниство</i>	<i>п.</i>	<i>нм.</i>		<i>мало вжив., тут – жовта мідь</i> (с. 235)
<i>рура, рурка, руля, рулька</i>	<i>rura, rurka</i>	<i>ст.-грн.-нм. rōra, теп. Röhr</i>		<i>рідко вжив. на В.У., тут звичайно – труба, дірка</i> (с. 350)
<i>спижарня</i>	<i>spizarnia</i> <i>старе п. spyszarnia</i>	<i>Speis</i>		<i>комора, комірка, комірчина</i> (с. 376)
<i>фризієр</i>	<i>fryzjer</i>	<i>нм.</i>	<i>фр. friseur</i>	<i>парикмахер</i> <i>народні: голяр, постригач, цирулик</i> (с. 438)
<i>цаль м.р. (міра довжини, коло 2½ сантиметрів)</i>	<i>cal</i>	<i>Zoll</i>	<i>з голланд. duim</i>	<i>рідко вжив., тут – дюйм</i> (с. 447)
<i>цина</i> <i>цинбвий</i>	<i>cyna</i>	<i>das Zinn</i>		<i>бліво, з давнього олово або оловъ олив'яний</i> (с. 450)
<i>шина, мн. шини</i>	<i>szyna</i>	<i>Schiene</i>		<i>рельс, рельси</i> (с. 464)
<i>шпѣхлѣръ</i>	<i>szpichlerz</i>	<i>с.-г.-нм. spichaere</i>		<i>надвірня комора, хлібниця, магазин, житовня; у лемків – зсипка</i> (с. 468)

Зі слів, наведених у цій таблиці, в сучасному живому мовленні буковинців залишилися сліди слова *фризієр*: спільнокореневе до нього *фризура* вживається як експресивно-оцінна назва жіночої зачіски, що має нетиповий або ж претензійний вигляд і надто змінює звичайний, звичний для навикишніх образ людини. Доволі часто слова цього гнізда вживалися й у творах І. Франка: *фризієр*

– перукар (11, с. 521; 20, с. 483); **фрizuра, фрiзура** – зачіска, волосся (22, с. 515; 30, с. 703; 39, с. 683); **уфризований** – причесаний (25, с. 557); у творах О. Кобилянської: *На вершкy її високої, модної фрizuри дрижали кінці стяжок фіолетового чепчика, що стирчали догори, а страусове перо, що по довгім відпочинку на дні її найдорожчої скрині опинилося цього вечора на такім „високім становиську”, дрижало і хиталося сумно з причини надто енергічних рухів голови* (Коб. 1962, с. 161, „Царівна”); – *Модна? Ха-ха-ха! – розсміялася румунка. – Як же вона модна, коли в неї не побачиши і модні фрizuри? Яка ж тоді я, Орядин, я, що в мене бачиши завсіди лиш саме те, що наймодніше, що даю свої сукні шити до першої моднярки в Яссах?* (Коб. 1962, с. 347, „Царівна”); порівн. також: **фрizuра, фр.** – 1) зачісування волосся, 2) завите волосся (СЧС, с. 461), **фризієр, фр.** – голяр (гал., СЧС, с. 530). У сучасній польській та німецькій мовах слова цього гнізда належать до загальноновживаної лексики літературної мови: (*n.fryzjer* – перукар, *fryzjerka* – 1) перукарка, 2) професія перукаря, *fryzjerski* – перукарський (*zakład fryzjerski* – перукарня), *fryzura* – зачіска; нім. *der Friseur* – перукар, *das Friseurgeschäft* – перукарня, *die Friseurin* – перукарка, *frisieren* – зачісувати, робити зачіску, *sich frisieren* – зачісуватися).

Загалом у *Таблиці В* представлено ще кілька категорій запозичених слів, щодо яких варто було б подати окремий коментар. Це насамперед латинізми та германізми, що служили для позначення спеціальних понять у сфері офіційно-адміністративних та політичних відносин, а також слова суперечливої етимології, що активізувалися в галицько-буковинському усному офіційному мовленні та в мові періодичних видань під впливом зростання політичної та громадської активності українців, появи урочисто-святкових форм національно-громадського життя. І буковинські, і галицькі джерела кінця XIX – початку XX ст. засвідчують існування спільного наддіалектного лексикону, який українська інтелігенція практикувала в мові періодичних видань, у художній літературі, публіцистиці, в епістолярному спілкуванні тощо. Перелік слів, уміщених у спеціальних поясненнях до кожного з п’ятдесяти томів творів І. Франка, включає фактично ті самі лексичні одиниці, що й матеріали до словника української літературної мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. (МСБ) – при тому, що реєстр цього словника формувався незалежно й цілком відсторонено від Франкового п’ятдесятитомника.

Усі ці слова вживалися також у польській мові, а українсько-польська та українсько-німецька двомовність виступали чинниками, що підтримували й підвищували частотність їх уживання. Про часткове засвоєння таких слів у загальноукраїнський фонд лексики, а також про їх збереження в мові українців діаспори свідчить реєстр „Словника чужомовних слів” І. Бойкова, О. Ізюмова, Г. Калишевського, М. Трофименка (Харків, 1932), а також його перевидання в США (1955), що містить у додатках слова зі спеціальною позначкою *гал[ицьке]*, напр.:

бандерія – процесія, гонорова сторожа; **бандери(і)я** – кіннота, вершники, почесний кінний почет (МСБ, с. 28) [порівн.: **бандэра** *фр.* – хоругов (на кораблі); **бандерія** – хоругов; почесна сторожа на конях (Словник Кузелі, с. 36); **бандерія**, *лат.* – 1) загін кінноти, що колись мусіли ставити угорські шляхтичі на поклик короля; 2) тепер – на Західній Україні і Польщі – кінний почет, що зустрічає й проводить почесних гостей (СЧС, с. 59); *n. banderia* – 1) почет вершників, 2) *заст.* хоругва, прапор];

греміяльний – загальний, разом, вкупі; **г(г)реміяльний** – загальний, колективний, у повному складі, **г(г)реміяльний вступ** (до товариства, організації), **г(г)реміяльне вступлюванє і виступлюванє** – колективний вступ і вихід (з якоїсь організації); **г(г)реміяльно** – всі разом, у повному складі (МСБ, с. 86); у мові І. Франка: **греміяльний** – спільний, загальний, сукупний (41, с. 652; 46, кн. 2, с. 417; 47, с. 728), **греміяльна інтерпеляція** – загальна масова скарга або письмовий запит урядові в парламент з приводу якоїсь справи чи факту (46, кн. 1, с. 651); **греміяльно** – загально, колективно; спільно, разом, сукупно; гуртом, громадою; врочисто, гуртом (30, с. 701; 32, с. 501; 36, с. 476; 39, с. 682; 40, с. 541; 45, с. 560; 50, с. 646) [порівн.: **гремія**, *лат.* – збір, загаль осіб якогось фаху (напр., купців) (Словник Кузелі, с. 86); *n. gremium* – увесь склад, увесь колектив; **gremialny** – загальний, колективний; **gremialnie** – у повному складі, разом; сучасн. *нім. das Gremium* – орган; об'єднання, корпорація; комісія; наукова рада];

демолювати – нищити, руйнувати (МСБ, с. 95) [порівн.: **демолювати**, *фр.* – нищити [до коріня], руйнувати, розвалювати (Словник Кузелі, с. 93-94), **демолювати**, *лат.* – нищити, руйнувати (СЧС, с. 134); *n. demolować* – т. с.];

дефравдація – спроневірення, обмана, крадіж, фальш; **здефравдувати** – спроневеритися, вкрати довірене; **дефравдація** – т. с., **здефравдувати** – т. с. (МСБ, с. 97); у мові І. Франка: **дефравдація** – тут: крадіжка грошей урядовцем; розтрата урядових, громадських грошей (44, кн. 1, с. 672); **дефравдації** – розтрата урядових, казенних коштів; зловживання (48, с. 740); **дефравдований** – привласнений (маєток або гроші розорених власників) (44, кн. 1, с. 672) [порівн.: **дефравдація**, *лат.* – крадіж грошей, спроневірене, обман (Словник Кузелі, с. 97), **дефравдація**, *лат.* – 1) обман, ошуканство, 2) контрабанда, крадіжка грошей; **дефравдант**, *лат.* – 1) ошуканець, 2) контрабандист, перемитник, 3) злодій (СЧС, с. 138); *n. defraudacja* – 1) розтрата, розкрадання, 2) контрабанда; **defraudować** – 1) розкрадати, 2) *заст.* займатися контрабандою];

децидувати – постановити, вирішити; **здецидуватися** – зважитися, відважитися, вирішити (МСБ, с. 152-153, з листів О. Кобилянської) [порівн.: **децидувати**, *фр.* – рішати; **децизія** – рішення, постанова (Словник Кузелі, с. 97); *n. zdecydować się* – зважитися, відважитися];

замельдувати – повідомити, донести, дати знати; **мельдувати** – повідомляти, доносити; **мельдуватися** – заявляти про себе, **мельдунок** – заява про якусь подію, вчинок, випадок (МСБ, с. 202; О. Кобилянська, „Земля”);

у мові І. Франка: **заметльдувати** – заявити, довести до відома (20, с. 481), **заметльдуватися** – заявити (17, с. 501), **мельдувати** (військовий термін) – повідомляти, доносити; сповіщати, заявляти (19, с. 499; 42, с. 582), **мельдуватися** – бути заявленим; з’являтися, рапортувати, доповідати (33, с. 510; 48, с. 742), **мельдунок** – зголошення (24, с. 442), **мельдункова книга** – подвірна книжка, в якій записані усі мешканці (19, с. 499) [порівн.: **мельдувати**, нім. – доносити, повідомляти, зголошувати (Словник Кузелі, с. 382), **мельдувати**, нім. – доповідати, рапортувати, **мельдуватися** – заявлятися (гал., СЧС, с. 518); *n. meldunek* – 1) повідомлення, сповіщення, заява, рапорт; 2) запис щодо місця перебування, проживання, нім. *die Meldung* – 1) повідомлення, 2) військ. рапорт; *n. meldować się* – 1) з’являтися, представлятися, записуватися; нім. *melden sich* – 1) з’явитися, 2) повідомляти про себе];

комплетно – цілком, цілковито, зовсім; **комплет** – комплект, повний склад чогось, **в комплеті** – у повному складі, **комплетний** – повний, **комплетуванє** – комплектування (МСБ, с. 177-178); **здекомплетувати**, **декомплетувати** – не бути присутнім на зборах, засіданнях товариств та інших колегіальних органів з метою перешкодити їх роботі через брак достатньої (чи повної) кількості присутніх – кворуму; **здекомплетуватися** – розкомплектуватися (МСБ, с. 152) [порівн.: **комплет**, лат. – число осіб, потрібних для залагодження справи; повна збірка чого-небудь; **комплетний** – цілий, повний; **комплетувати** – доповнювати (Словник Кузелі, с. 163); *n. komplet* – 1) комплект, 2) група, *w komplecie* – у повному складі; *kompletny* – повний, комплектний, нім. *komplett* – т. с.; *n. kompletować* – комплектувати, нім. *komplettieren* – т. с.; *n. kompletowanie* – комплектування; *n. zdekompletować* – розрізнити, розкомплектувати, зробити неповним склад колекції, команди, зборів тощо, *n. zdekompletować się* – розкомплектуватися];

конципієнт – канцелярист, секретар; **конципієнт**, **конци(е)ніст** – референт, помічний урядовець (МСБ, с. 183); у мові І. Франка: **концепіст** (**конципіст**, **канцеліст**) – службовець, референт адвоката, нотаріуса (44, кн. 1, с. 675), **концептовий практикант** – канцелярист-практикант (46, кн. 1, с. 653); **концептовий** – канцелярист (46, кн. 2, с. 420); (47, с. 731), **конципієнт** – практикант у адвоката (20, с. 481); референт (33, с. 510); дрібний чиновник у системі судочинства (37, с. 657), **конципіст** – канцелярист, урядовець (18, с. 484); стажист, нижчий чиновник (46, кн. 2, с. 420) [порівн.: **конципієнт**, лат. – урядник, що виготовляє проекти; адвокатський практикант; **концепіст**, лат. – титул молодшого урядника; **концептовий урядник** – що вироблює проекти і реферує (Словник Кузелі, с. 171); **конципієнт**, лат. – помічник адвоката, урядовець, що приватно складає заяви, листи, скарги (СЧС, с. 221); *n. koncupient*, *заст.* – референт];

ліста – спис, список, виказ, відомість; **ліста** – список, реєстр; **ліста виборча** – виборчий список (кандидатів) (МСБ, с. 192); у мові І. Франка: **ліста**, **листа** – список, перелік; реєстр-характеристика; відомість; журнал

(шкільний) (30, с. 702; 38, с. 601; 39, с. 683; 40, с. 541; 46, кн. 1, с. 654; кн. 2, с. 420); лист, послання (32, с. 501) [порівн.: *liscma, im.* – спис (виборців), виказ (Словник Кузелі, с. 183); *n. lista* – список, реєстр, *lista wyborcza* – виборчий список; *нім. die Liste* – список, відомість];

лі́цитація – аукціон; **лі́цитаці(і)я** – 1) розпродаж, аукціон, 2) змагання, суперництво, **купити при лі́цитації** – купити на розпродажі, **в дорозі лі́цитації** – шляхом продажу на аукціоні, через аукціон; **лі́цитувати** – забирати майно на лі́цитацію через несплату податків; **лі́цитуватися** – продаватися на лі́цитації (МСБ, с. 193); у мові І. Франка: **лі́цитація** – дозвіл на оптову торгівлю; продаж з торгів; публічні торги; продаж майна з публічного торгу, з молотка; продаж за борги з молотка; аукціон, розпродаж (11, с. 520; 18, с. 484; 20, с. 481; 25, с. 555; 30, с. 702; 31, с. 579; 41, с. 653; 44, кн. 1, с. 676, кн. 2, с. 752; 45, с. 561; 46, кн. 1, с. 654, кн. 2, с. 420; 47, с. 731; 48, с. 742), **лі́цитаційний** – акт продажу з аукціону (2, с. 529), **лі́цитувати** – продавати з молотка, з публічного торгу, з аукціону (3, с. 438; 44, кн. 1, с. 676) [порівн.: **лі́цитація**, *лат.* – публічна, примусова продаж (Словник Кузелі, с. 184); **авкція**, *лат.* – публічна [прилюдна] продаж, переторг, цінованє, ціновка, **лі́цитація** (Словник Кузелі, с. 3); *n. licytacja* – 1) аукціон, прилюдний розпродаж, 2) суперництво, 3) *карт.* оголошення гри, **купи́ч на лі́цитації** – купити на лі́цитації, при розпродажу, **лі́cyтова́ч** – 1) продавати з аукціону, 2) пропонувати ціну на аукціоні];

ма́льверзація – спроневірення, обмана; у мові І. Франка: **ма́льверзація** – розтрата, обман, зловживання (44, кн. 1, с. 676) [порівн.: **ма́льверзація**, *лат.* – крадіж грошей при помочи підроблених рахунків (Словник Кузелі, с. 192)];

масакра – мордування, побиття, бій, нищення; **масакра** – побиття, розправа, **масакрувати** – убивати, нищити (МСБ, с. 199) [порівн.: **масакра**, *фр.* – бійка до крові, розбій, різня; **масакрувати** – бити, нищити, товчи (Словник Кузелі, с. 195); **масакра**, *фр.* – кривава бійка, різня, нищення; **масакрувати**, *фр.* – впень нищити, винищувати, в крові топити (СЧС, с. 517); *n. masakra, masakrować* – т. с.];

раба́т – опуст, знижка; **раба́т** – зменшення ціни, знижка (МСБ, с. 304); у мові І. Франка: **раба́т** – скидка (25, с. 556) [порівн.: **раба́т**, *фр.* – опуст при купні товарів (Словник Кузелі, с. 255), **раба́т**, *фр.* – знижка, зменшення ціни на крам (СЧС, с. 361); **раба́т** (*нім.* Rabatt, від *фр.* rabattre – знижувати) – комерційна знижка з усієї суми грошей, що належить за товар; надається при сплатуванні готівкою при закупівлі товару оптом (СінС, с. 698) *n. rabat* – знижка, *нім. der Rabatte* – т. с.];

реасумувати – підрахувати, порахувати знову; у мові І. Франка: **реасумувати** – підводити підсумок (48, с. 743); підводити підсумки, переглядати (рішення) (50, с. 647) [порівн.: **реасумувати**, *лат.* – збирати в цілість, подавати зміст, брати наново під обради (Словник Кузелі, с. 258)];

резерва – обережність; **резерва** – стриманість, **без всякої резерви** – без усякого страху, без побоювання (МСБ, с. 308) [порівн.: **резерва**, *фр.* – повздержність (Словник Кузелі, с. 260); *n. rezerwa* – стриманість, осторога,

обережність, *z rezerwą* – стримано, прохолодно (ставитися до когось)];

резигнувати – зректися, уступити; **резигнувати з чого** – усуватися від виконання офіційних обов’язків, складати з себе повноваження, **резигнованє** – назва дії за знач. резигнувати, **резигнація(ї)я** – 1) самочинна відставка, усунення від офіційних обов’язків; 2) покірливість, примирення з долею, **з повною резигнацією** – не ремствуючи, упокорившись (МСБ, с. 309); у мові І. Франка: **резигнація** – відречення, відступ; зречення, відмова від чогось (2, с. 529; 14, с. 474; 26, с. 451; 29, с. 642; 35, с. 494; 36, с. 477; 37, с. 658); відмовлення від чогось, примирення з долею; сум; відмова від чогось; цілковита покірливість долі (3, с. 439; 11, с. 521; 22, с. 514; 25, с. 556; 30, с. 703; 41, с. 654; 46, кн. 1, с. 656); рішучість (19, с. 500; 20, с. 482); роздуми (31, с. 579); самозречення (49, с. 778); відставка (46, кн. 2, с. 422; 48, с. 743), **резигнувати** – зрікатись, відмовлятись (50, с. 647) [порівн.: **резигнація**, *лат.* – зречене, уступчивість, рівнодушність; **резигнувати** – вирікатися чого, уступати (Словник Кузелі, с. 260); **резигнація**, *лат.* – самопожертва, самовідданість (СЧС, с. 369); *n. rezugnować z czego* – 1) відмовлятися (від чого), зрікатися (чого), 2) упокорюватися, не ремствувати, **rezugnacja** – 1) відмова, зречення (боротьби, обов’язків тощо), заява про відставку, самоусунення з посади, 2) покірливість, примирення з долею];

репарація – направа, поправа, **репарувати** – направляти; **репарація** – лагодження, ремонт (машин, приладів, інструментів, взуття, одягу тощо), **репаратура** – т. с. (МСБ, с. 310); у мові І. Франка: **репарація** – тут: поправлення, полагодження, виправлення (44, кн. 1, с. 679); тут: підтримка (48, с. 743) [порівн. **репарація**, *лат.* – направа (Словник Кузелі, с. 263); *n. reparacja* – лагодження, ремонт; *нім. die Reparatur* – т. с., **reparieren** – лагодити, ремонтувати; порівн.: **репарації** (від *лат. reparatio* – відновлення) – повне або часткове відшкодування (за мирним договором або іншими міжнародними актами) державою, що розв’язала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу (СінС, с. 724-725)];

сальва – вистріл, постріл; **сальва** – салют, залп, **сальва моздірова** – одночасний вистріл з кількох мортир (короткоствольних гармат) на честь когось або чогось (МСБ, с. 326); у мові І. Франка: **сальва** – залп, постріл; салют (12, с. 722; 19, с. 500; 45, с. 562; 46, кн. 1, с. 656; 47, с. 734) [порівн.: **сальва**, *лат.* – з *salve* „витай”, збірний вистріл цілого відділу війська в чиюсь честь, *взагалі* рівночасний вистріл з кількох стрільб; **сальватор** – спаситель; **сальвувати** – рятувати (Словник Кузелі, с. 270); **сальва**, *лат.* – гуртовий вистріл на чиюсь пошану, **сальвувати**, *лат.* – стріляти гуртом на чиюсь пошану (СЧС, с. 525); *n. salwa* – залп, салют, **salwa moździerowa** – залп із мортир, **dać salwę honorową** – дати салют на чиюсь честь; *нім. die Salve* – залп, салют];

терціяни – шкільний сторож [порівн.: **терціяни**, *лат.* – т. с. (Словник Кузелі, с. 298)];

уморити, уморювати – нищити, припинити, покінчити (справу, кару тощо); **уморити** – відшкодувати, виплатити, амортизувати, **уморене** – назва дії за знач. уморити (МСБ, с. 371); у мові І. Франка: **уморити** – гасити, погашати, погасити борги; припиняти, припинити справу (44, кн. 1, с. 681) [порівн.: *n. umorzyć* – 1) ек. відшкодувати, виплатити, погасити, амортизувати, 2) знищити, припинити, *umarzać sprawę, karę, n. umorzenie* – погашення, амортизація];

урльоп – відпустка; **урльоп** – т. с., **урльопованє** – надання відпустки (МСБ, с. 376); у мові І. Франка: **урльоп** – відпустка; відпустка з війська; канікули (1, с. 495; 18, с. 485; 19, с. 500; (20, с. 483; 46, кн. 1, с. 657; 22, с. 515; 24, с. 443; 46, кн. 2, с. 423; 48, с. 744); **урлопник** – відпустник (23, с. 387) [порівн.: *úrľop, нім.* – відпустка (Словник Кузелі, с. 306); **урльоп, нім.** – відпустка (*гал.*, СЧС, с. 528); *n. urlor* – т. с.; *нім. der Urlaub* – відпустка; *n. urlorować* – надавати відпустку];

фана – знамено, корогва, прапир; **фана** – т. с., **прибрати фанами** – прикрасити прапорами з урочистої нагоди – свята, зустрічі високого гостя тощо (МСБ, с. 382); у мові І. Франка: **фана** – корогва (20, с. 483) [порівн.: *фана, нім.* – прапор (*гал.*, СЧС, с. 529); *нім. die Fahne* – прапор, *die Kirchenfahne* – хоругва, корогва; *zur Fahne schwören* – давати військову присягу];

фестин – свято, забава, гулянка; **фестин** – святкова забава, народне гуляння (МСБ, с. 383); у мові І. Франка: **фестин** – свято, святкова демонстрація; народне гуляння, святкова забава; гулянка (2, с. 531; 29, с. 642; 46, кн. 2, с. 424; 46, кн. 1, с. 657; 47, с. 735) [порівн.: *féstyn, фр.* – святочна забава (Словник Кузелі, с. 310), *фестин, фр.* – святкова забава, гулянка (СЧС, с. 529); *n. festyn* – т. с., *festynowy* – святковий; *нім. das Fest* – свято, святкування, гуляння, забава];

фреквенція – одвідування, вчащення; **фреквенция** – відвідуваність, відвідання (школи тощо), **фреквентант** – відвідувач школи, іншого навчального закладу, **фреквентацийний** – прикм. від фреквенция, **свідомства фреквентацийні** – бланки обліку відвідування навчального закладу (МСБ, с. 387); у мові І. Франка: **фреквенція** – відвідуваність, успіх у публіки (в аудиторії); участь, відвідування (39, с. 683; 44, кн. 1, с. 681; 46, кн. 1, с. 657) [порівн.: *фреквенція, лат.* – участь, (живий) рух (Словник Кузелі, с. 316); *n. frekwencja* – відвідуваність];

цофатися – відступати, відкликати, вертатися, **вицофатися** – вертатись, відступити, піти назад; **вицофати** – витягнути, вилучити (МСБ, с. 61), **цофнути** – взяти назад слово, обіцянку, **цофненє** – відміна, скасування (МСБ, с. 394); у мові І. Франка: **вицофаний** – забраний назад, вилучений з обігу (44, кн. 1, с. 671), **вицофання** – вихід, відхід (50, с. 646); **зацофаний** – відсталий, реакційний (31, с. 578; 41, с. 652); **цофатися** – відступати (відступити), відступитися; відійти назад; завернутися, сахатися; потикатися; поступитися назад (7, с. 587; 9, с. 517; 19, с. 501; 20, с. 483; 23, с. 387; 24, с. 443; 25, с. 557; 32, с. 502; 46, кн. 1, с. 657; 46, кн. 2, с. 424; 49, с. 778); **цофнути** – підсунути, подати (29, с. 642) [порівн. *n. cofać się* – т. с., *wycofać* – взяти назад, вилучити, *cofnąć*

– 1) взяти назад слово, обіцянку, 2) відмінити, скасувати; *cofnięcie* – 1) рух назад, відступ, 2) відміна, скасування (чогось)].

У визначенні мови-джерела запозичених слів Словник Огієнка і Словник Кузеля майже не розходяться, за винятком хіба окремих випадків. Так, слово *бандерія* І. Огієнко пов'язує з італійською мовою (*bandiera*), а З. Кузеля – з французькою; слово *сальва* І. Огієнко пов'язує з французькою мовою, а З. Кузеля – з латинською, проте це не впливає на принципові висновки щодо причин уживання цих слів у західноукраїнському мовному середовищі.

Традиційні латинізми, а також новітні для середини ХІХ – початку ХХ ст. запозичення з німецької та французької мов, що використовувалися у сфері урядово-адміністративних та політичних відносин й, відповідно, в мові тогочасної періодики, поступово переходили й до усного мовлення української освіченої верстви, й до текстів художнього стилю. Так, напр., у повісті І. Франка „Перехресні стежки” слово *грім'яльний* називає ознаку, що характеризує поведінку селян: *Селяни, мов на команду, стали зі своїх місць. – Та коли пан адукат, – мовив їх бесідник, кланяючись, – коли пан адукат чогось на нас загнівалися (знов поклін) і не хочуть далі провадити нашої справи (грім'яльний поклін усіх трьох), то ми просимо віддати нам наші папери, а ми підемо шукати собі іншого адуката* (Фр. 1973, 3, с. 451). У повісті О. Кобилянської „Земля” зворот *цофнути слово* – „взяти назад слово, обіцянку” – передає особисті стосунки між хлопцем і дівчиною: *Домніка здибала там свого давнього милого, що служив при війську, і коли сей довідався, що вона дала слово іншому і вже мало бути весілля небавом, напав її з грозьбою і просьбами, аби цофнула дане слово, інакше „або один, або другий піде землю гризти”* (Коб. 1977, с. 346; „Земля”).

У діалектному живому мовленні засвоювалися й відтворювалися такі слова, як, напр., *ліста, мельдунок, мельдувати, замельдувати*, у соціолекті інтелігенції – політиків, публіцистів, письменників – такі слова, як *резигнація, резигнувати, масакра, змасакрувати*. При цьому варто вказати на один цікавий факт: запозичені з німецької мови *фана* (у буковинських говірках вживається й дотепер), а також *цофнути* не включено до реєстру „Словаря чужих слів” З. Кузеля, хоч навряд чи можна припустити, щоб для З. Кузеля ці слова були невідомі. У цьому факті, радше, можна вбачати ознаку свідомого підходу упорядника до відбору й нормування лексики літературної мови, внаслідок чого запозичення-діалектизми, які мали більш уживані й відомі синоніми в тогочасній літературній мові, залишилися за межами „Словаря чужих слів”. Виняток становили лише запозичення з румунської, угорської, німецької мов, що вживалися в гуцульських говірках і не мали відповідників у літературній мові.

В „Українському стилістичному словнику” І. Огієнко подав ряд слів, уживання яких у галицько-буковинському середовищі підтримувалося, на його думку, польською мовою, напр. (із *Таблиці В*): *бута* „пиха”, *завод* „заняття, ремесло”, *закупно* „купівля”, *неприсявність* „неприсутність”, *обава* „боязнь”,

побоювання”, *обавлятися* „боятися, побоюватися”, *омаста* „жир”, *причинитися до чого* „допомагати; допомогти, докласти рук, взяти участь”, *причинятися за ким* „просити за кого, боронити кого, заступатися за кого”, *рогачка*, *рогачка* „шлагбаум”, *розривка* „забава, потіха, гулянка”, *рутинований* „вправний, досвідчений”, *скуток* „наслідок, наслідки”, *споводувати* „змусити, нахилити, викликати”, *упоминатися* „напоминати, попереджати, застерігати, вимовляти”; *допоминатися* „домагатися, вимагати”. Зовні вони й справді виглядали чи то як лексичні, чи то як семантичні полонізми, проте у „Словарі чужих слів” З. Кузелі з них зафіксовано лише *рутинований* „вправний” (також *рута*, *фр.* – дорога, шлях; *рутина* – вправа, досвід (Словник Кузелі, с. 268). Отже, можна припустити, що на той час вони сприймалися як органічна частина лексики української мови.

Усі ці слова вживав І. Франко, напр.: *впіннення* – нагадування, застереження (7, с. 586; 9, с. 517); *впіннути* (*упіннути*) – дорікнути, вказати на те, що хтось чогось не робив (1, с. 490); *впіннутися за чим, ким* – заступитися за кого, що; *впіннутися за що* – заявити претензії, зажадати, втрутитися, поставити вимогу, стати в оборону, заступитися (14, с. 471; 24, с. 441); *упоминати* – нагадувати, наказувати, умовляти (2, с. 530; 30, с. 703); *завод* – фак (23, с. 385); *заводовий* – професійний (44, кн. 1, с. 673); *обава* – побоювання, страх (1, с. 492; 2, с. 529; 43, с. 447; 44, кн. 1, с. 676); уповільнення, повільність (33, с. 510); *обавляти* – боятися (48, с. 742); *омаста* – жир; приправи, підлива (1, с. 492; 44, кн. 2, с. 752); *рогачка* – шлагбаум, міська застава на дорозі для збору податку за проїзд (3, с. 439; 25, с. 556; 46, кн. 1, с. 656; кн. 2, с. 422); дерев’яна поперечка, якою загороджували дорогу; перегороди при в’їзді в місто, де брали мито (13, с. 655; 20, с. 482); *рогачку платити* – платити мито при в’їзді в місто (36, с. 477); *розривка* – тут: перепочинок, розвага, дозвілля (в перерві між ділом), відпочинок (8, с. 628; 20, с. 482; 28, с. 425); *рутинований* – досвідчений (31, с. 580).

У сучасній літературній мові ці слова занепали – вочевидь, через те, що входили до соціолекту галицько-буковинської інтелігенції, тяглість якого була перервана з початком 1930-их рр. І хоч „Словник української мови” в 11-ти томах маркує їх чи то як *діалектні*, чи то як *застарілі*, проте історія цих слів в українській мові пов’язана не стільки із її територіально-діалектним розшаруванням, скільки із тими соціолектами, які формувалися впродовж багатьох сотень років, в міру соціального розгалуження суспільства, і також укладалися в своєрідні шари. Саме з цієї причини ті самі слова можна знайти і в галицьких, і в буковинських джерелах, і в мові І. Франка, і в мові О. Кобилянської. Навіть більше (!): те, що здавалося галицьким (чи галицько-буковинським), виявляється – при більш докладному аналізі – спільною лексичною спадщиною і західняків, і східняків.

До слів суто галицького чи галицько-буковинського вжитку належали такі, що були пов’язані з історичними реаліями ХІХ – початку ХХ ст., тобто, з часами панування на цих землях імперії Габсбургів. З одного боку, це були слова зі сфер офіційного життя (адміністративної, військової, освітньої), запозичені з польської

чи німецької мов або створені способом калькування. З іншого боку, це була лексика, що виявляла культурні інтенції місцевої української інтелігенції та її роль у творенні літературної мови. У списку вищенаведених слів до таких належить лише кілька: *рогатка*, *рогачка* (порівн. н. *rogatka* – шлагбаум, *rogatki miejskie* – міська застава, *rogatkowe*, іст. – митний збір за проїзд через міську заставу; такі застави встановлювалися на цісарських та повітових дорогах з метою поповнення цісарської та місцевої скарбниць); *розривка* (н. *rozrywka* – забава, потіха, розвага; вживалося в мовленні духовної верстви та світської інтелігенції); *рутинованийий* (н. *rutynowany* – вправний, вмілий, досвідчений).

Що ж до інших слів, то вони з високим ступенем вірогідності можуть вважатися спадщиною принаймні з XVI – початку XVIII ст. Так, дієслова *обавлятися* та *упоминати*, *упоминатися* фігурують уже в „Лексиконі...” П. Беринди:

їбиновеніє: *розважє(н)є*, *соромѣжливостъ*, *їбавлѣ(н)єсѣ*;

їбиниусѣ, стыждисѣ: *боюсѣ*, *розмышлѣю*, *їбавлѣюсѣ*, *не смѣю*, *встыдаю*, *соромѣюсѣ* (ЛБ, с. 147);

їбличаю: *строфию*, *фикаю*, *бакаю*, *злословлю*, *преконываю*, *їбѣѣвлѣю*, *напоминаю*, *ѣпоминаю*, *на очи вымѣтую*, *поганѣлѣю*;

обличникъ: *ѣпоминающій*, *строфуючій* (ЛБ, с. 148).

Дієслово *упоминати* входило до складу сталих формул-зворотів, якими завершувалися тексти гетьманських універсалів, як це можна побачити на прикладах з універсалів гетьмана Івана Мазепи, писаних у Батурині:

...въ томъ теды всѣхъ упоминаючи, и абы тое иначе не било пильно приказуючи, дали есмо пану войтови кievскому и всему майстратови сей лист нашъ (УніМ, с. 81; 1687 р.); *...жеби звичайное послушенство и призвоитую повинност до монастыра отдавали, пильно упоминаемъ и приказуемъ* (УніМ, с. 258; 1693 р.); *...а жителѣ тягліе ового села Скоцевъ з войскомъ (: опрочъ козаковъ:) жеби во всемъ били послушни и належитую повинност отдавали оному [пану Петровскому] без жадной противности, пильно упоминаемъ и приказуемъ* (УніМ, с. 294; 1696 р.).

На загальноукраїнське розповсюдження цього дієслова вказують контексти зі „Словника української мови”, що їх авторами є як письменники-східняки, так і західняки – І. Нечуй-Левицький, М. Коцюбинський, Ю. Яновський, Д. Бедзик, І. Франко, Н. Кобринська, А. Крушельницький. Дієслова *упоминати*, *упоминатися* збереглися у живому мовленні українців аж до нашого часу.

Слово *омаста* („жир”) у „Словнику української мови” також маркується як *діалектне*, проте ілюструється контекстами з творів І. Франка (*вечеря без омасти* – „пісна вечеря”) та А. Кримського (*Цар обібрав з-поміж своїх вельможів людину мовну, що язык – омаста*) (СУМ, V, с. 692). Коли ж узяти до уваги тематику й загальний тон тексту А. Кримського, то вони свідчать про можливість уживання цього слова у високому стилі. Й це підтверджується фактом його використання в перекладі „Книги приповісток Соломонових”, який виконав П. Куліш: *В господі мудрого – омаста й достатки, яких забажає, а дурний чоловік все те прогайнує* (Пр. 21 : 20).

У першій чверті ХХ ст. І. Огієнко вважав за типово галицькі ряд дієслів, запозичених із німецької мови, та утворені від їх основ іменники, які, проте, в подальшому своєму розвитку набули статусу загальноукраїнських слів і широко вживалися у творах радянських письменників. До таких дієслів та іменників належать **плекати** (від *нім.* pflegen) – виховувати, пестити, культивувати; **плéкання** – виховання; **плюндрувати** і **пліндрувати** – спустошити (від *нім.* plündern); **плюндрування**, **пліндрування** – спустошення, грабування (порівн. *нім.* die Plunderung); **тамувати** (із *середн.-з.-нім.* tammen) – спиняти, перепиняти (потік, плін чогось); **тамування** – спинення, зупинка (чогось). У засвоєнні цих слів українською мовою роль посередника могла виконувати польська мова, порівн. відповідні слова у сучасній польській мові: **plądrować** – 1) грабувати, 2) нищпорити, копирсатися; **plądrowanie** – 1) грабіж, 2) хазайнування; **tama** – гребля, загата, **kłaść tamę** – гатити річку, класти на річці загату.

Ілюстративні контексти до дієслів **плекати**, **плюндрувати**, **тамувати**, подані в „Словнику української мови”, змушують поставитися критично до погляду на них І. Огієнка, адже ці дієслова представлені не тільки й не стільки у мові письменників з Галичини й Буковини. Їх охоче вживали й східняки. Так, дієслово **тамувати** у значенні „зупиняти, затримувати вільний рух, плін чогось” уживали Г. Хоткевич, М. Коцюбинський, Ю. Смолич, Ю. Яновський, О. Довженко та ін., а споріднене до нього **тамуватися** – „утрачати силу вияву, зменшуватися” – вживала Марко Вовчок (СУМ, X, с. 31-32). Твірний для цих дієслів іменник **тاما** – „гребля, гатка”, що широко представлений у мові І. Франка (СУМ, X, с. 30; *Фр.*, 4, с. 467; 5, с. 379; 8, с. 629; 44, кн. 1, с. 680; кн. 2, с. 754), вийшов із активного вжитку, зате активізувався інший іменник – **тамування**, похідний від дієслова, що називає дію за знач. тамувати. Цей іменник представлений у творах письменників радянського часу.

У мові О. Гончара, З. Тулуб дієслово **плекати** та похідні від нього слова зберігали свій стосунок до давнішого значення дієслова „з любов’ю вирощувати, виховувати кого-, що-небудь, викохувати”, засвідченого в літературній мові кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема – в художніх творах І. Франка (**плекати** *худобу*; *Пречудово скот плекався, всім на диво родив хліб*), М. Коцюбинського (*саме плекання маржсинки сповняло радістю*), а також у мові періодичних видань Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. у таких синтагмах, як *плеканє товару / худоби / коней / ростин* (МСБ, с. 267). Дієслово **плюндрувати** вживали у своїх творах Т. Шевченко, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, С. Васильченко, із західноукраїнських письменників – І. Франко. У мові всіх цих письменників відтворюються синтагми, типові для прямого значення: **плюндрувати** (**сплюндрувати**) *землю / рідний край / село / маєтки*. Ілюстративні контексти СУМу свідчать також і про те, що в мовленні української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. вже сформованими були й переносні значення, зокрема, для таких дієслів: **плекати** – „з любов’ю зберігати в пам’яті, серці що-небудь, мріяти про здійснення чогось” (**плекати** *надії*; **плекати** *в серці мрії* – у мові

М. Коцюбинського; *образ, який **плекала** в серці* – у мові Ірини Вільде); ***плекатися*** – „виховуватися, прищеплюватися” (***плекається** добрий смак* – у мові О. Кобилянської) (СУМ, VI, с. 574); ***виплекати*** – „зростити (про почуття)” (***виплекати** у серці любов* – у мові О. Кобилянської) (СУМ, I, с. 453).

Особливо ж варто відзначити активізацію цих дієслів і творення на їх основі певних мовних штампів саме в текстах радянського періоду, що базувалися на патетично-риторичному дискурсі. Найбільш сприятливими для такої активізації виявилися кілька ключових елементів цього дискурсу – оспівування трудових подвигів радянських людей (*Волею людей, працею людей **плекаються** високі врожаї* („Хлібороб України”, 1963); *Шумить земля благословенна Гіллям квітучих садів, **Що в праці плекані щоденній** Гордяться зав’яззю плодів* (М. Гірник); *...**колос** до людей хилиться, бо **нашими** руками він **виплеканий***... (М. Руденко); турбота про виховання молодого покоління (*Велике наше сьогодні вимагає від нас повсякденного **плекання** та вирощування **молоді поетичної*** (П. Тичина); риторика непримиренної боротьби з ідейними і класовими ворогами з усіх епох (*І зараз, читаючи безсмертні рядки „Слова”, ми ніби бачимо, як виступають на **захист сплюндрованої** лихими напасниками **землі** руські полки* (І. Цюпа); *Криваве перехрестя, трагічне поле битви, **сплюндрований край!** Звідси ти **ще рідніший** синовньому серцю* (О. Гончар); мрії про щасливе майбутнє (*Здійснились мрії, **Плекані** надії* (П. Воронько) і т. ін. Переважна більшість контекстів до слів ***плюндрувати, плюндруватися, плюндрування, сплюндрувати, сплюндрований, сплюндрованість, сплюндрування***, поданих у „Словнику української мови” (СУМ, VI, с. 599; IX, с. 543-544), засвідчена у творах чільних представників української радянської літератури – П. Тичини, М. Рильського, О. Довженка, Ю. Яновського, О. Гончара, Ю. Смолича, Н. Рибак, С. Скляренка, З. Тулуб, Л. Дмитерка та ін. А поетичні рядки М. Рильського *Як парость виноградної лози, Плекайте мову* – стали крилатими.

3. 2. 1. 4. Галицько-буковинська лексика зі Словника Огієнка у реєстрі „Словника української мови” відображена далеко не повною мірою. Із тих слів, що їх представлено в *Таблицях А, Б, В*, до реєстру СУМу не ввійшли *бандерія, взглядно, вицофатися, цофатися, треміальний, демолювати, денникар, дефравдація, дефравдувати, децидувати, децизія, закупно, змасакрувати, масакра, комплетно, конципієнт, куфер, ліста, мальверзація, міродайний, неприявність, обавлятися, пляцок, рабат, реасумувати, резерва, рутинований, споводувати, терціян, тутка, унещасливити, фана, фестин, фреквенція, цло, яфини* та ін. – тобто, саме такі слова, які становили галицько-буковинську лексичну специфіку, адже співвідносилися вони саме з тими двома сферами – адміністративно-офіційною та побутовою, – що в Росії та Австро-Угорщині суттєво відрізнялися. Слова *внесок, завод, денник, резигнувати, репарація, уморити* в СУМі зафіксовано, проте до них не подано

тих специфічно галицьких значень, на які свого часу звернув увагу І. Огієнко.

Порівняно невелика кількість тих слів, що їх І. Огієнко кваліфікував як галицькі, не зазнала стилістичних обмежень: *використати, винахід, відтак, відтепер, відтоді, краватка, кукурудза, підприємство, плекати, плекання, плондрувати, рівночасно, тамувати, ударемнити, цитрина*.

Що ж до територіального маркування, то лише п'ять із нижче поданих слів у Таблиці Г мають позначку *зах[ідне]*: *бута, гербата, конфітури, муштарда, ферії* – причому, при словах *гербата* і *конфітури* автором ілюстративних контекстів є Леся Українка, а при слові *муштарда* – М. Коцюбинський. Не улягає сумніву те, що в кінці XIX – на початку XX ст. ці слова були більш розповсюдженими у західноукраїнському мовному середовищі, проте водночас вони належали до інтелігентського соціолекту – спільного як для західняків, так і для східняків.

Оповідання Т. Бордуляка „Мати” містить надзвичайно цікавий з цього погляду контекст: у ньому слово *ге(а)рбата* в мовленні жінки-селянки подане в лапках, а в мовленні сільського інтелігента – без лапок. Цим, вочевидь, передається привнесеність слова у селянське мовлення й органічність його в інтелігентському мовленні. Крім того, поза діалогом, в авторській мові, що ведеться від особи того ж таки інтелігента, виступає синонім *чай*:

Я зробив дві склянки чаю. Одну поставив перед себе, другу – перед Кліщиху.

– Але ж, паничу, нащо ви робите собі коло мене заходи? – відмовлялася Кліщиха.
– Де мені з вами разом пити, та ще й „*гарбату*”?

Однак, коли я сказав, що се добре на кашель, стара не вимовлялась більше, присунулася ближче до стола і стала обережно сьорбати гарячий *чай*, уважаючи, щоби не розлити або не попечися...

<...>

– Ось ви й правду говорили, – мовила Кліщиха, допиваючи свою склянку, – аж легше стало людині в грудях від тої „*гарбати*”... Дай же вам боженьку здоровля!..

Она встала зі стільця, щоби йти додому. Я знав добре, що она принесеного гостинця не візьме з собою, а коли б я на се наставляв, то б зробив їй ще більшу прикрість. Однак, не хотючи бути в довгу, я вийняв з шухлядки пачку *чаю* та й кусень цукру і дав їй ті продукти в дарунку.

– Коли вам, – кажу, – *гербата* смакує і коли вам він неї легше, то маєте отут тес зія: парте собі дома та пийте на здоровля!

Кліщиха стала мені дякувати, мовби я дав їй не знати які дорогоцінності (Борд., с. 70-71).

У листі О. Кобилянської до В. Гнатюка з приводу фінансових умов, під якими мала друкуватись повість „Земля”, слово *конфітури* вживається в такому контексті, з якого виразно постає його функціональна різноплановість. Обравши слово зі сфери побуту, причому – дотичної саме до традиційно жіночих занять, О. Кобилянська використовує його метафорично, для висловлення свого іронічного ставлення до тих фактів, які стали предметом листовного обговорення:

Безплатно не можу я в жоден спосіб повісті лишиити, однак зі взгляду на стан

фінансовий „Видав[ничої] спілки” і на тес, що мені залежить на тім, щоби повість вийшла книжкою, – жадаю від кожного аркуша др[укованого] по 15 з[олотих] р[инських]. <...> **Перекажіть** там вис[око]пов[ажаним] панам комітету („Спілки” і „Наук[ового] віс[ника]”), що **ніяк не годиться з руськими літератками торгуватися, бо хоть вони і поетеси, та, проте, по розжах не ходять; навіть коли хотять конфітури з тих розж варити, на те самі розжі не вистачають** (Коб. 1963, с. 484-485; 2 липня 1901 р.; виділений і розріджений шрифт мій – Л. Т.).

У письменницькій мові Ірини Вільде **конфітури (конфітори, конфітура)** також знаходять свій образний ряд – у розмірковуваннях героїні повісті „Повнолітні діти”:

*Вона ж має двадцять і два роки, стільки „перейшла” за них, а властиво ... не знає, як поставитись до такого елементарного, життєвого питання, як взаємини між жінкою і чоловіком! Була майже схильна заздрити деяким своїм товаришкам, що „зналися” на чоловіках і сортували їх, як **слоїки з конфітурою**. Розумілися на етикетці, знали татунка, витривалість на час і смак кожного слоїка* (Вільде, с. 436; „Повнолітні діти”).

Варто відзначити також і те, що у творах Ірини Вільде слово **конфітури (конфітори, конфітура)** виступає ще в кількох контекстах – і як характеристична деталь побутового життя буковинців, і як характеристика лексичних особливостей їх мовлення порівняно з мовленням українців-східняків: *..мама пішла за **конфітурами з морелів** для Дарки. Дарка мала їсти й попивати водою, скільки душа забажає* (Вільде, с. 56; „Метелики на шпильках”); *.. в неділю були на десерт **налисники з конфітурами*** (Вільде, с. 311; „Б’є восьма”). Протиставлення слів **конфітури – варення** Ірина Вільде використовує для типізації мовлення однієї з героїнь повісті „Повнолітні діти” – придніпрянки Зої Тимішевої: *– Даронько, чи ви їли коли-небудь **варення** (так і не скаже „**конфітури**”!) з калини? ... бачите, згадала про калину – і мені смертельно захотілося варення з її овочів. Може б, ми пішли з вами на базар? Може, де дістали б?* (Вільде, с. 415; „Повнолітні діти”; розріджений шрифт мій – Л. Т.).

Можна припускати, що чи не найчастіше слово **конфітури** відтворювалося в синтагмі **слоїки (слоїчки) з конфітурами**, адже подібний контекст наводить і Ю. Шевельов, подаючи слово **конфітури** як один із прикладів галицької лексики, прикметної для творів зрілого М. Коцюбинського [Шевельов 1996, с. 97].

Та чи не найцікавішою є історія ряду спільнокореневих слів **бута – бутний – бутно**, що доволі часто фігурують у поясненнях до 50-томного видання творів І. Франка: **бута** – пиха, зарозумілість, надмірна гордість, гордовитість, задерикуватість, зухвалість, нахабство (1, с. 489; 8, с. 627; 30, с. 700); **бутний** – гордовитий, зарозумілий, бундючний, пихатий, чванливий, нахабний, зухвалий, задерикуватий, чванькуватий (1, с. 489; 5, с. 378; 7, с. 586; 22, с. 512; 23, с. 385; 46, кн. 1, с. 650; 46, кн. 2, с. 417; 24, с. 441; 26, с. 450; 45, с. 560; 47, с. 728; 49, с. 777); **бутно** – насуплено, набундючено, зухвало, гордовито (12, с. 721; 13, с. 654).

У „Словнику української мови” подано слова *бута* – *бутний* – *бутність* (СУМ, I, сс. 264, 266), проте стильове маркування їх – непослідовне: твірне *бута* „пиха” маркується як *західне* (ілюстративний контекст – *Бута хоче прута* – із „Галицько-руських приповідок”), а похідні *бутний* „пихатий, чванькуватий” та *бутність* „властивість за знач. бутний” – як *діалектні*. Ілюстративні контексти до прикметника взято з творів І. Франка (*Вони [пани] на нього звисока гляділи й жартами бутними Принижували бідака*) та О. Кобилянської (*Вона була горда і бутна, і її гнало, мов орла, вивинутися у висоту, і за те лежить тепер із розтрісканими крилами і ледве дише!*). Іменник *бутність* подано без ілюстрації.

Слова цього гнізда засвідчені й у творах інших письменників – галичанина Т. Бордуляка, буковинця Т. Галіпа, у мові буковинської періодики, напр.: *То ти не зробив того з бутни, а з доброго серця?* (Борд., с. 154); *Публіка руска, що була тоді в соймі, була сим до крайности обурена, бо ж і найбільше холоднокровний чоловік не міг би знести такої обиди, киненої бутним волоским бароном на руский нарід* (Б., 1899, ч. 44, с. 1); *В своїм особистім поводженню [граф Тишкевич] був правдивий аристократ, але без панської бутни, скромний, із делікатними манерами* (Галіп, Спомини, ч. 3-4, с. 90).

Коли б зважати лише на ці факти, то вживання слів *бута*, *бутний*, *бутно*, *бутність* можна було б пояснити впливом діалектного довкілля та їх типовістю саме для західноукраїнського мовлення. Проте свідчення історичної лексикографії, а також ряд інших аргументів видаються переконливими для того, щоб уважати ці слова спадщиною шляхетсько-козацького соціолекту. По-перше й насамперед, на це вказує їх лексична сполучуваність – як в українській мові, так і в мові польській: *бута панська, шляхетська; бутний пан, бутний барон, бутні жарти панів; szlachecki – buta, fantazja, obyczajowość, swawola szlachecka, przesady szlachecke* (Skorupka, 2, s. 279).

По-друге, словотвірне гніздо *бута* – *бутний* – *бутн(е)о* засвідчене багатьма пам’ятками староукраїнської доби. У „Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.” ілюстративні контексти до цих слів наводяться за джерелами з Острога, за „Лексиконом...” П. Беринди (друкований 1627 р. у Києві), а також із поезії цього періоду та історичної пісні з часу визвольних битв під проводом Б. Хмельницького:

бута (стп. buta), діал. бута – гордість, пиха: *внесли надоуто(сть), боути, пыхи, ле(з)коє оуваже(н)є, легкомыслность* (Острог, 1598); *о мирская бутю, богу досажаси і умиленіє з людей выганяси* („Українська поезія кінця XVI – початку XVII ст.”, упорядн. В. Колосова, В. Крекотень (К., 1978); *Ot tak buta i tobi skruta, polnomu Kalinowskiemu* (1648, Пісня про полон) (СЛУМ, 3, с. 103);

бутне, присл. (стп. butnie), *бутный* (стп. butny) – бундючний, пихатий, діал. бутний (СЛУМ, 3, с. 104).

У самому ж „Лексиконі...” П. Беринди семантика слів цього гнізда розкривається ще більш повно й точно – через співвіднесеність із відповідними

словами церковнослов'янської мови, а також із синонімами та описовими зворотами староукраїнської мови:

гордыня: *пыха, по(м)па, бута, высокая мысль* (ЛБ, с. 27);
 досада: *... иногда значить досада, своѡ волѡ, росписа, пыха, бута* (ЛБ, с. 30);
 помпа: *киченіє, гордѣньсѡ, ѡказіа, бута, ѡкоризна* (ЛБ, с. 87);
 йавленіє: *ѡказа(н)сѡ, ѡказіѡ, по(м)па, бута, позверхность ѡаковои речы, всрховинны, высокость* (ЛБ, с. 160);
 шатаю(с): *ѡбразнѣ: сѡтс(м) розпустным, свовольнымъ, и бутнымъ* (ЛБ, с. 158).

Як можна побачити з „Лексикону...”, у значенні слів *бута*, *бутий* найбільш суттєвими були такі семантичні компоненти, які характеризували поведінку людей вищого соціального стану – насамперед тодішньої військової аристократії. Їх менталітет, сила зброї і політичного впливу приводили до того, що до людей слабшої сили і нижчого стану вони ставилися з пихою, зарозуміло, дозволяли собі погорду, нестриманість у вчинках, сваволю і розпусту. Тому в народній мові слова, що позначали таку поведінку, набули негативних конотацій. Проте у творах О. Кобилянської такі негативні конотації або майже не помітні (як-от в „Царівні”):

– *Я бажала закуштувати хліба, заробленого власними руками! – відповіла вона. – Я хотіла пізнати, що то таке свободна воля. Я не жалує того, хоч я не була би пішла, якби жила моя мати або отець; але я й не пішла з буги, ви це знаєте. Мені показали двері, тому що я не хотіла віддаватися за Лордена* (Коб. 1962, с. 372, „Царівна”);
 [примітка на сторінці: *бута* – гордість],

або ж, радше, вони – позитивні (в оповіданнях „Людина” і „Царівна”):

Я найщасливіша, коли тишу, коли потону цілою душею в іншій світі. Це багатий, барвний світ, повний гармонії, повний якоїсь несказанної ніжності або здержаної радості, бутної, благородної втіхи (Коб. 1962, с. 309; „Царівна”);

Її праця була непридатна, її годі було друкувати, а це значило те саме, що вона була непридатна і з неї не було хісна. По якійсь хвилині засміялася здавленням сміхом. Вона була горда і бутна, і її знало, мов орла, вивинутися у висоту, і за те лежить тепер із розтрісканими крилами і ледве дише! (Коб. 1962, с. 388, „Царівна”);

Олена подивляла гарного коня. Він ішов дуже гордо і мав густу гриву, котра майже зовсім закривала голову. Від часу до часу підкидував бутно голівкою вгору; був, очевидно, ще молодий і мало запряганий (Коб. 1962, с. 85; „Людина”);

На гіллі дерев і між листям шолопалися тайком великі боязливі птахи; інші, сміливіші, гойдалися бутно на галуззі, а знов деякі голосно щебетали (Коб. 1962, с. 356; „Царівна”).

У контексті, що його подано в „Словнику української мови”, йдеться про аристократизм жіночої вдачі, проте без засудження такої риси. Аристократичні душі й характери, психологічна природа й вчинки таких людей – це те, що цікавило О. Кобилянську і як особистість, і як письменницю. Уміння опиратися обивательському оточенню й зберігати свою індивідуальність вона вважала однією з найвищих людських чеснот. Проте поживу до роздумів на цю тему дуже часто давали письменниці не лише люди, а й образи навколишньої

карпатської природи. Отже, загалом можна припускати, що в українській мові кінця XIX – початку XX ст. слова гнізда *бута* – *бутний* – *бутию* виступали як одиниці з амбівалентними конотаціями, що цілком логічно впливає з їх належності до соціолекту української шляхетсько-козацької верстви.

На значній частині української етнічної території слова, що належали до цього соціолекту, занепали. Напевно, саме цією обставиною можна пояснити той факт, що в „Російсько-українському словнику” М. Уманця і А. Спілки (укладався в Одесі, а друком вийшов у Львові, 1893 – 1898 рр.) слова *бутний* немає у гіпотетично можливих гніздах до слів російської мови, напр.:

р. напыщенный – *пихатий*, *пишний*, *чванливий*, *чванькуватий*, *бундючний*, *пихатий* (про стиль мови) (Ум. і Сп., 2, с. 161); р. надутый – *чванливий*, *бундючний* (Ум. і Сп., 2, с. 140); р. надменный – *пихатий*, *чванливий*, *чванькуватий*, *надутий*, *пиндючний* (Ум. і Сп., 2, с. 138).

Проте в Галичині й Буковині такі слова збереглися. А в „Російсько-українському словнику” за ред. А. Кримського і С. Єфремова їх включено до відповідних синонімічних рядів, причому, без позначки, яка вказувала б чи то на західний, чи то на галицький узус:

р. гордыбачить – *приндитися*, *пиндитися*, *пиндючитися*, *чванитися*, *бутати*, *фудулитися* (гал.); р. гордыбачливость – *принда*, *пинда*, *бута*, *фудулія*, *пиндючливість*, *чванливість*, *бутність*; р. гордыбачливый – *пиндючливий*, *чванливий*, *бутний*, *фудульний* (РУС Кр. I, с. 179-180); порівн. також р. вздуться (о реке) – *бутніти* (А річка все *бутніє*, ось-ось піде поверх *греблі*) (РУС Кр. I, с. 72).

Можливо, на той час ці слова саме поверталися до загальнолітературного вжитку, чому могло сприяти кілька обставин. По-перше, більш повне уявлення про системні зв’язки слів та їх органічність у загальноукраїнському лексичному фонді, що формувалося в процесі укладання „Російсько-українського словника”: іменник *бута*, прикметник *бутний*, прислівник *бутию* виступали при цьому як одиниці, семантично пов’язані з дієсловами *бутати*, *бутніти* – отже, всі ці слова виявляли цілковиту граматичну пристосованість твірної основи до системи повнозначних частин мови. По-друге, на час укладання Словника більш окресленого стильового статусу набували ті слова, що увійшли до загальноукраїнського літературного фонду або ж утвердилися в ньому під впливом західного варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Взаємодія між двома варіантами літературної мови цього періоду знайшла практичне втілення у перекладі Біблії українською мовою, що побачив світ 1903 р. у Відні, а здійснений був головним чином зусиллями П. Куліша (східняка) та І. Пулюя (західняка). Вживання іменника *бута* та прикметника *бутний* у перекладі Псалтиря, що його виконав І. Пулюй, узгоджувалося із тими традиціями книжної мови, які збереглися на галицьких землях: *Бутою своєю* *лякає безбожник бідолоашного* (Пс 10 : 2); *Слузі твому будь порукою до* *доброто; не дай бутним пригнічувати мене!* (Пс 119 : 122); *Помилуй нас,*

Господи, помилуй нас! Бо надто ми наситились від погорди; Душа наша надто наситилась від посьмішки ледачих, від погорди бутних людей (Пс 123 : 3-4). Проте слова **бута**, **бутний** знаходимо й у тих книгах, які перекладав П. Куліш, напр., – у Книзі Йова: *І відказав Йов і рече: .. Він укрит престол свій кругом, розпростерши над ним облак свій. Він обвів круг граничний водами аж до границь між світлом і тьмою. Стовпи небес тремтять і лякаються від погрози його. Силою своєю розбуркує він море, й розумом своїм гнуздає буту його* (Йов 26 : 1, 9-12); у Книзі пророка Єремії: *А в людей сих серце бутне й ворохобне; відступили та й пішли манівцем. Не подумали ж у серці своїму: Біймося Господа Бога нашого, що дає нам свого часу дощ ранній і пізній, що порядкує тижнями, призначеними на жнива* (Єр 5 : 23-24). В Огієнковому перекладі цих самих віршів з книг Біблії вжито інші слова: *Він поставив престола Свого, розтягнув над ним хмару свою. На поверхні води він зазначив межу аж до границі між світлом та темрявою. Стовпи неба тремтять та страшаються від гніву Його. Він міццю Своєю успокоює море, і Своім розумом нищить Рагава* (Ів. Ог., с. 524); *А серце в народа цього неслухняне та непокірне, відпали вони та й пішли. І не сказали вони в своїм серці: Біймося ж Господа, нашого Бога, який дає дощ, дощ ранній та пізній часу його, стереже нам уставлені тижні для жнив* (Ів. Ог., с. 758). Проте до одного слова з перекладу 12-го вірша Книги Йова І. Огієнко змушений був подати таке пояснення: „Рагав – мітичний морський звір, також – зухвальство, гордош, буруни морські” – отже, бачимо, що слово **бута**, до якого вдався у своєму перекладі П. Куліш, відповідне якраз до переносного значення („зухвальство, гордош”) й семантично пов’язане з морською водною стихією – подібно до того, як спільнокореневі дієслова **бутати**, **бутити** – з повноводою річкою, що може рвати греблі.

Переважна більшість слів, що їх І. Огієнко визначив як галицькі, у „Словнику української мови” має при собі позначки або *діал[ектне]*, або *заст[аріле]*, або ж при тому самому слові є обидві ці позначки. Вони зазвичай обмежували функціонування слова в літературній мові, адже для діалектизмів та архаїзмів було відведено лише стилістичну функцію типізації мовлення персонажів художнього твору та відтворення мовного колориту певної місцевості чи історичної епохи. З інших обмежувальних позначок, що їх додано до тих чи інших слів, фігурують *розм[овне]* та *рідко [вживане]**.

За авторством ілюстративних контекстів, які „Словник української мови” подає до слів, типових для галицько-буковинського вжитку, можна виявити головні тенденції, пов’язані з їх функціонуванням в українській літературній мові повоєнного часу. Нова хвиля зацікавлення самотутньою культурою і побутом Гуцульщини і Буковини, що настала від початку 1950-их рр., виявилася в тому,

* Представленість галицько-буковинської лексики в „Словнику української мови” унаочнено в Таблиці 3-1 Додатку 3.

що не лише місцеві, а й столичні (київські та харківські) письменники сприяли загальноукраїнській популяризації західних діалектних слів, напр.: П. Панч (*ватра*), Остап Вишня (*газдиня*), Ю. Яновський (*газдівство*, *файний*), С. Журахович (*газдувати*), П. Загребельний (*гуцульський коц*), С. Скляренко (*маржина*), І. Муратов (*путня*, *файка* – у „Буковинській повісті”). Цю ж саму роль виконували спеціалізовані видання „Народна творчість та етнографія”, „Гуцульська кераміка” (*мосяж*, *мосяжництво*), „Казки Буковини і Верховини” (*пуцувати*) тощо.

На глибше історичне тло вказували й такі слова, що їх не можна вважати діалектизмами у властивому значенні цього терміна, адже вони фіксувалися в мові письменників, що біографічно були пов’язані з різними наріччями й діалектами української мови, напр.: *обава* (в П. Куліша і І. Франка), *леда* (в І. Франка і Лесі Українки), *конфітури* (в І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Ірини Вільде), *омаста* (в І. Франка, Л. Мартовича, А. Кримського), *трунок* (у П. Куліша, Марка Вовчка, М. Старицького, М. Коцюбинського, Ірини Вільде), *сальва* (у Г. Хоткевича, Н. Рибак, І. Кочерги), *цаль* (в І. Франка й В. Бабляка), *пудло*, *пуделко* (в А. Свидницького, О. Кобилянської, Ірини Вільде, М. Рильського). Такі слова з походження становили собою полонізми, германізми, латинізми, проте вже в староукраїнський період вони увійшли до лексичного складу української мови й зберігалися в усному вжитку, зокрема, – й у міському койне та в діалектному мовленні, на тих землях, що входили в кордони давньої Речі Посполитої.

З цього погляду не становить якогось винятку і мова М. Коцюбинського, хоч головним джерелом лексики його творів на нову для української літератури тематику – міську або чужонаціональну, екзотичну, – Ю. Шевельов уважав Галичину, вказуючи, що „тут уже в жадному випадку не можна говорити ні про традиції старовеликоукраїнської літературної мови, ні про данину М. Коцюбинського рідній подільській говірці, адже ні та, ні та не мали здебільша первісно цього лексичного матеріалу, і використання в оповіданнях М. Коцюбинського відповідних галицьких слів можна пояснити тільки його свідомим вибором, свідомою настановою” [Шевельов 1996, с. 97]. Не заперечуючи загалом слушності міркувань Ю. Шевельова, варто, проте, зазначити, що рідною для М. Коцюбинського була не стільки подільська говірка, скільки родинна успадкована мова. Вона й справді була пов’язана із південно-західною діалектною основою, проте не тотожна до говірки. Родинна мовна культура Коцюбинських мала, як можна припускати, глибше коріння, й сягало воно соціолекту української духовної верстви, що формувався ще в староукраїнський період *.

---

* Дід М. Коцюбинського, як відомо, належав до духовної верстви. У примітках до виданих у Ніжині 2002 р. „Листів до Михайла Коцюбинського” подано, зокрема, такі відомості: *Коцюбинський Матвій Федорович* (1781 – 1850) – дід письменника, був священиком у селі Нестерівцях Ушицького повіту (тепер Дунаєвецького району

В українській мові радянського періоду певні позиції здобула й типова галицько-буковинська лексика із інтелігентського койне, напр.: *рівночасно* (В. Гжицький), *рівночасність* (Ірина Вільде), *розривка* (М. Рильський), *рура* (Л. Забашта), *рурка* (В. Еллан-Блакитний), *товщ* (П. Загребельний), *ударемнити*, *унеможливити* (журнали „Наука”, „Радянське літературознавство”, Н. Рибак), *цитрина* (Н. Рибак, Ю. Яновський), *штука* „мистецтво” (В. Мисик).

Попри обмежувальні позначки всі ці слова у той чи інший спосіб потрапляли до нових текстів – насамперед завдяки тим письменникам, які відтворювали західноукраїнське мовне середовище (як Ірина Вільде) або ж працювали в історичному жанрі (як І. Кочерга, П. Панч, Н. Рибак, І. Ле, П. Загребельний) та в жанрі перекладу (як М. Рильський, В. Мисик).

3. 2. 1. 5. Синтагматичні особливості галицько-буковинського слововжитку виявлялися в незвичному для східняків поєднанні загальноживаних слів у словосполученнях та реченнях. І. Огієнко вказав принагідно й на такі типово галицькі звороти (вислови), що були скальковані чи то з польської мови, чи то з німецької. Насамперед ішлося про відмінності у дієслівному керуванні, напр.: *голосувати за кого-що*, рідко *на кого-що*; в Галичині – *голосувати за ким-чим* (за польським зразком) (Сл. Ог., с. 87); *забувати за кого-що* – *забувати на кого* (Сл. Ог., с. 134); в Галичині *подивляти кого-що* (з польської), напр., *подивляти хлопців*, на Великій Україні – *дивуватися з чого-чого*, напр., *дивуватися з хлопців* (Сл. Ог., с. 292); в Галичині – *пошукувати за ким-чим* (з *n. poszukiwać*), напр., *пошукувати за людьми*, на Великій Україні – *шукати кого-чого*, напр., *шукати людей* (Сл. Ог., с. 310).

Замість найчастіше уживаних калькованих висловів І. Огієнко рекомендував уживати синонімічні відповідники, які, на його думку, більше відповідали законам і духові української мови:

Хмельницької області); *Коцюбинський Михайло Матвійович* (1826 – 1886) – батько письменника, дрібний службовець, титулярний радник, працював у канцеляріях різних установ Кам’янець-Подільського, Вінниць та інших містечок і сіл Поділля [„Листи до Михайла Коцюбинського” 2002, с. 120]. Сам М. Коцюбинський у своїх листах на адресу департаменту державної поліції підписувався *дворянин Михаил Михайлович Коцюбинский* [Коцюбинський М., 5, с. 327-331]. Дослідники творчості М. Коцюбинського відзначали важливу роль матері майбутнього письменника у його вихованні: *Ликера Максимівна Коцюбинська*, уроджена *Абаза* (1837 – 1917), була жінкою „із складною й глибокою душею. Їй було властиве тонке розуміння літератури та мистецтва. Під впливом матері у хлопчика рано розвинувся інтерес до читання” [Калениченко 1984, с. 13]. Напевно, й розмовляла така жінка не діалектом, а мовою розвинутої освіченої людини. Врешті, часті переїзди родини Коцюбинських і ознайомлення Михайла із міським життям і мовним середовищем Вінниці, Бара, Шаргорода, Кам’янець-Подільського не залишилися без впливу на індивідуальне мовлення М. Коцюбинського й позначилися якимсь чином у його письменницькій мові.

**Таблиця Г. Коментарі й стилістичні поради І. Огієнка
щодо галицьких висловів, калькованих з польської та німецької мов**

Вислів, типовий для галицького мовлення	Коментар	Рекомендований вислів
віднести <i>віднести перемогу</i>	в Г. часто вжив. з <i>п.</i> зам. <i>мати, одержати</i> с. 63	<i>перемогти, звоювати, побідити</i>
западати <i>западуть рішення, ухвали</i>	<i>з. з п.</i> с. 142	<i>треба – буде вирішено, ухвалено; будуть прийняті рішення, ухвали</i>
засягнути <i>засягнути ради</i> уділити <i>уділити ради</i>	<i>це п. zasięgać rady</i> с. 146 <i>це з п. udzielić rady</i> с. 418	<i>треба – порадитися</i> <i>треба – порадити, дати раду</i>
іспит <i>спалитися на іспиті</i> <i>засипатись на іспиті</i> <i>обрізатися на іспитах</i>	<i>з. з п.</i> в Г. – з <i>п.</i> : <i>zasypać się na egzaminie;</i> с. 258 <i>м.</i> с. 375	<i>зрізатися</i>
крайній <i>крайня пора, крайній час</i>	<i>з.</i> с. 197-198	<i>ліпше: остання, слушна пора, година чи час</i>
лінія <i>в першій лінії треба зробити</i>	<i>це germ. in erster Linie</i> с. 279	
найвищий <i>найвищий час або найвища пора</i>	вирази, часто вживані в Г. з <i>нім.</i> <i>die höchste Zeit;</i> на В. У. не вжив. с. 243	<i>слушний час, слушна пора, зручний час, як раз пора, останній час</i>
перепадати <i>внесок перепав</i>	с. 277	<i>внесення одпало</i>
пех <i>маю пех</i>	<i>з. з п. pech;</i> на В. У. незнаний вираз с. 279	<i>тут – мені не ведеться, мені не щастить</i>
прийти <i>прийти до себе</i>	<i>це з нім. zu sich kommen</i> с. 315	<i>треба – опам'ятатися</i>

розходитися <i>розходитися про кого-що</i> <i>О що ту розходитьься</i>	в Г. <i>о</i> <i>кого-що</i> (арх. <i>п.</i>) <i>г. п.</i> с. 349	ліпше – <i>про що тут мова</i>
серйоз, серйозний <i>брав це на серіо</i> <i>брати на серіо</i>	з <i>фр.</i> sérieux (вимова: <i>серіо</i> , два склади), sérieuse (<i>серіос</i>); в Г. з неправдивої давньої <i>п.</i> вимови <i>serio</i> (<i>serjo</i>) кажуть <i>cério</i> ; на В. У. <i>серіоз</i> с. 360	<i>вважав серйозним,</i> <i>поважним</i> ліпше казати: <i>направду,</i> <i>поважно, без жарту</i>
стан <i>не був у стані</i>	це з <i>п.</i> nie był w stanie, <i>м.</i> „не в состоянии”, а ці з <i>нім.</i> war nicht im Stande с. 381	простіше – <i>не міг того</i> <i>вчинити, зробити; не сила;</i> <i>не під силу; не спроможний</i>
стояти <i>як стій</i>	частий в Г. вираз; на В. У. не знаний с. 385	<i>відразу, зараз</i>
тішитися <i>тішатся впливом</i>	це – „мати з чого втіху”, в Г. вжив. з <i>п.</i> cieszą się wpływem с. 404	ліпше – <i>мають вплив</i>
укінчений <i>теолог,</i> <i>укінчена семинаристка</i>	це <i>п.</i> skończony с. 419	<i>особа, що скінчила</i> <i>теологію чи семинар</i>
улягати <i>улягати перевазі сили</i> <i>не улягає сумніву</i> <i>улягти ворогові</i>	з <i>п.</i> ulegać nie ulega wątpliwości uleć nieprzyjacielowi с. 420	<i>піддаватися</i> <i>без сумніву, нема сумніву</i> <i>піддатися ворогові</i>
ходити <i>ходить о кого-що</i>	в Г. часті вирази; на В. У. цього <i>п.</i> виразу ніколи не вживається це <i>п.</i> tu chodzi o jego życie с. 444	тут: <i>справа, мова про його</i> <i>життя; це торкається</i> <i>його життя</i>
цікавий <i>цікавий на що</i>	його не слід вживати, це з <i>нім.</i> auf etwas neugierig с. 450	<i>цікавий до чого або чого</i>

З часом ці кальковані вислови поступово вийшли з ужитку*. Збереглися лише одиничні з них. Так, зокрема, в „Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова дієслово **улягати** виступає в ряду синонімів до російського дієслова **кориться** („покоряються кому, перед кем”) – *коритися, упокорюватися, улягати чому* (Франко) (РУС Кр., II, с. 323). „Словник української мови” в 11-ти томах при тлумаченні цього дієслова також посилається на твори І. Франка, а ще – на твори О. Кобилянської та М. Рильського **. Значення дієслова маркується як *діалектне*, проте й у цьому випадку, як і в багатьох інших, ідеться про дієслово, типове для західноукраїнського варіанта літературної мови. У ХХ ст. воно виявилось запотребованим не лише в мові М. Рильського, а й у мові письменників кількох наступних поколінь – Ю. Шевельова (Шереха), Ліни Костенко, Любові Голоти, Оксани Забужко *** та ін.

І це лише один приклад із тих сотень слів, що були типовими для західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., проте увійшли до загального фонду лексики літературної мови. Цьому сприяло насамперед те, що українські мовознавці з покоління 1920-их, у тому числі й лексикографи, глибоко усвідомлювали потребу єдиної соборної літературної мови. Укладачі „Російсько-українського словника” 1924 – 1933 рр. були добре обізнані з усіма найбільш важливими джерелами української мови, зокрема – і з галицько-буковинськими, й виявили тонку інтуїцію щодо можливої запотребованості й застосування типово західних слів і зворотів для практики перекладного словництва й загалом практики перекладу.

* У сучасному мовленні їх можна почути хіба з уст представників української діаспори (напр., *засягнути ради, тішитися повагою, крайня пора, найвищий час*) або ж із уст тих журналістів, які відтворюють елементи львівського койне (напр., як Роман Чайка) або ж наслідують його (як Данило Яневський) – журналісти з „5 каналу” телебачення.

** Для дієслова **улягати** (*влягати*), **улягти** (*влягти*) „Словник української мови” подає такі значення: 1) *діал. підкорятися, піддаватися кому-, чому-небудь. Він легко улягав всякому проявові енергічної волі* (Франко); *Дехто з наших перекладачів, особливо з мов далеких, так улягає оригіналові, що виходить не поетичний переклад, а підрядний* (Рильський); *Вона добре бачила, що її будучий зять не був ані гарний, ані видний хлопець, і що Парасинка улягла її майже розпучливим мольбам, що виходила за нього* (Кобилянська); 2) *усполуч. із сл. нога, рідко. припадати на ногу, накульгувати* (П. Мирний; І. Ле) (СУМ, X, с. 433).

*** У „Вибраному” Ліни Костенко читаємо: *Лиш одна є втіха в тому, що під небом голубим аж тепер вже видно, хто ми, до самісіньких глибин. Хто на що заповідався, хто що зміг і що не зміг, хто уліг яким спокусам, хто ніяким не уліг* (Костенко, с. 200); дієслово **улягти** вжито й у „Казці про калинову сопілку” Оксани Забужко: *Василь .. поставив умову: посаг готується обом дівчатам порівну, і навіть це, мовляв, не конче чесно, бо менший він, може, і потрібніший буде, тоді як старша й сама собі за посаг стане, – це він чи не вперше дав знати, як наравду високо ставить цю, аж мовби й не свою, і як же непорівнянно менше од „свої” голублену дитину, і, либонь, саме цим зразив Марію так, що вона – здалась, улягла вимозі* (ОЗ К, с. 29); й у спогадах

3. 2. 2. „Російсько-український словник” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова (повна назва – „Російсько-український словник” Української Академії Наук) був, на думку Ю. Шевельова, „одним з монументальних пам’ятників українського культурного відродження 20-х років у царині мовознавства”. Західноукраїнська лексика і фразеологія виступила в ньому органічною частиною синоніміки української мови. До російського слова укладачі словника „подавали спершу його прямий український відповідник, а далі більш-менш повно українську синоніміку цього відповідника. Фактично вони дали, особливо в другому й третьому томі, український синонімічно-фразеологічний словник, тільки що впровідне слово було російське” [Шевельов 2002, с. 33]. Варто наголосити також і на такій деталі: величезна заслуга в укладанні цього словника належить Всеволодові Ганцову, що походив із Чернігова, а не із західноукраїнських теренів *. Саме його Ю. Шевельов назвав фактичним *spiritus movens* Академічного словника. У цьому словнику „проявлялися, часом

Ю. Шевельова (Шереха) „Я – мене – мені... (і довкруги)”: ...білі невдовзі втекли з міста, каварня втратила своїх клієнтів, а далі мала **улягти за законом**, спрямованим проти приватної ініціативи в торгівлі й промисловості (Шевельов, с. 63); Але події й сліпому показали б, що лізти в театральну критику був не час. Усе оригінальне й талановите **влягало знищенню** (Шевельов, с. 164); Відстань між провінційним і столичним російським театром виразно поменшала, бо, **влягаючи урядово-партійній політиці**, московські театри дедалі більше нівелювалися (Шевельов, с. 220); й у публіцистиці Любові Голоти: ... ті, хто володіє телевізійним інформаційним простором, не зацікавлені, аби він був українським і національним, більше того – протистоять цьому і знаходять повне розуміння в російському телевізійному господарстві. Не тому, що наші сусіди безкорисливо щедрі, а тому, що це **улягає державним інтересам Росії** (Л. Голота. Російська рулетка // „Буковинське віче”, 1 червня 2002 р. (передрук з газети „Слово Просвіти”).

* У праці „Всеволод Ганцов” Ю. Шевельов подає стислі біографічні відомості про цього талановитого українського мовознавця, з яких наводжу окремі факти. Навчався В. Ганцов у колегії Павла Галаґана в Києві, закінчив Петербурзький університет, студіював під керівництвом професорів О. Шахматова, Л. Щерби, Я. Бодуена де Куртене і М. Фасмера, здобув ґрунтовні знання у галузі слов’янської філології. Повернувшись у 1917 р. на Україну, В. Ганцов активно долучився до українського національного відродження: викладав українську мову і літературу в Козельці, Херсоні, Ніжині. Від 1 жовтня 1918 р. – на кафедрі української мови Київського університету, а далі, майже від заснування Академії наук, працював у цій інституції. У 1929 р. був заарештований у так званій справі Союзу Визволення України. На процесі поведився гідно й обвинувачення повністю не визнав. Був засуджений на 8 років ув’язнення [Шевельов 2002, с. 36-39]. Відбував ув’язнення й зазнав репресій у 1929–1946 рр., у 1949–1956 рр. Помер В. Ганцов у Чернігові 5 жовтня 1979 р. Реабілітований 1989 р. [„Українська мова. Енциклопедія” 2000, с. 86]. На думку Ю. Шевельова, „самого факту, що він віддав десяток років свого життя праці над Академічним словником і надав цьому досі не перевершеному виданню **свого духа печать**, досить для того, щоб записати ім’я Ганцова золотими літерами на таблиці визначних діячів української культури” [Шевельов 2002, с. 34; виділений шрифт – *автора*].

змагавшись, дві тенденції – одна народницька, наставлена на ідеалізацію всього етнографічно-селянського, друга – більш інтелігентська, почасти європеїзаторська. Головним носієм другої, хоч і без розриву з першою, був, за всіма ознаками, саме Ганцов” [Шевельов 2002, с. 34]. Можна припускати, що включення до „Російсько-українського словника” західноукраїнської лексики і фразеології, що в другій половині XIX – на початку XX ст. здобула певне місце й у творах П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки, М. Коцюбинського, А. Кримського, відображало саме цю другу тенденцію. Проте початковий, свого роду експериментальний характер цієї фази нормування лексики української літературної мови виявлявся у тому, що в багатьох випадках західноукраїнські синоніми мали при собі відповідне маркування: *гал.* („галицьке слово”), *зап.* („западное украинское слово”), *зах.* („західне”); *гуц.* („гуцульське слово”), *диал.* („діалектизм”). Проте значна частина такої лексики виступає й без жодних позначок, які б указували на її регіональний чи локальний статус. Подальша доля таких слів склалася по-різному, хоч усі вони підпали під дію тієї самої загальної тенденції – зниження функціонального статусу західноукраїнських слів у літературній мові радянської доби через відповідне стилістичне маркування, через вилучення їх з ужитку чи, навпаки, невключення до словникових реєстрів. Зіставлення відповідних списків слів у „Російсько-українському словнику” та в „Словнику української мови” виразно підтверджує саме таку тенденцію.

3. 2. 2. 1. Слова з позначкою *галицьке* в „Російсько-українському словнику” та в „Словнику української мови”. Позначка *галицьке* виступала при словах, що вживалися в різних соціальних середовищах, проте загалом відображали галицько-буковинську мовну специфіку в таких сферах життя, як військова служба (*абишит, абишитувати, абиштований, бранка, комплетно озброєний*), шкільне та університетське навчання (*комерс, почесне, виробляти иштубацтва, хіснуватися, вихіснувати*), література, мистецтво, засоби масової інформації (*густ, густовний, дневникар, дневникарство, дневникарський, пренумерувати, пренумерування, конфіската, утертий вислів, оклепаний вислів, итука*), діяльність громадських товариств і політика (*виділ, саля, зарядця, завідатель, галабурда, галабурдити, галабурдник, кар’єрович, постування, цофнути*), щоденний побут (*закупно, купно, квасне молоко, муштарда, саля, спорий, заходити з ким, справуватися, хосен, цофатися*), господарювання, торгівля (*клієнтеля, незаасекурований, управа, управляти, спроваджувати*). Були серед таких слів і діалектизми, типові для галицько-буковинських говірок (*відай, квасний, ногавки, сподні, п’ястук, фірман, фудулія, фудулитися, хосен, хіснуватися, итихлір*), і народнорозмовні слова, розповсюджені на значно ширшій території (*на(в)задгузь, шемріт*). Спільним для всіх цих слів було те, що в кінці XIX – на початку XX ст. вони належали до того лексичного запасу, яким зазвичай послуговувалася західноукраїнська інтелігенція і який поступово ставав надбанням інтелігенції східноукраїнської.

У рядах українських синонімів, що їх „Російсько-український словник” подавав до російських слів, галицькі слова виступали, як правило, на останньому місці (див. у *Таблиці А*). В окремих випадках при них названо й письменників, на чий твори спиралися укладачі словника, й – дуже рідко – наведено ілюстративний контекст. Найчастіше це були твори І. Франка, В. Стефаника, О. Маковея, а також – П. Куліша, який з-поміж письменників-наддніпрянців чи не найсміливіше вдавався до галицьких слів як в оригінальній, так і в перекладній творчості.

Таблиця А. Слова з позначкою галицьке у синонімічних рядах слів української мови в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр.

Впровідне слово російської мови	Відповідники української мови
<i>брюки</i>	<i>штани, ногавки</i> (гал.), <i>сподні</i> (гал.) (І, 44)
<i>будущий</i> <i>будущее</i>	<i>...будучий</i> (гал.), <i>потомний</i> ; <i>будущина</i> (І, 45; Франко)
<i>буженина</i>	<i>бужанина, вудженина</i> (гал.) (І, 45)
<i>верно</i> (вероятно)	<i>мабуть, либонь, десь, надісь</i> , (гал.) <i>відай</i> (І, 61);
<i>вести себя</i>	<i>поводитися, держатися, справуватися</i> (гал.) (І, 66)
<i>вкус</i> (свойство вкушаемой вещи) <i>придать вкус</i> чому <i>неприятный вкус</i> (чувство изящного) <i>со вкусом сделанный</i> <i>по вкусу</i> <i>как на чей вкус</i>	<i>смак</i> ; <i>смак</i> ; <i>присмачити, посмачити</i> що; <i>несмак</i> ; <i>смак</i> , (гал.) <i>густ</i> ; <i>смаковитий, густовний</i> ; <i>до смаку, у смак, до вподоби, до подоби, до вподобання, до сподобання, до мислі, під мислі, до любови, до любови, улад, до густу</i> ; <i>як на чий смак, як кому до смаку (до вподоби, до густу і т. д.)</i> (І, с. 81)
<i>возделывать</i> (о земле) <i>возделывание</i> <i>возделываемый</i> <i>возделанный</i>	<i>обробляти, управляти</i> (гал.); <i>обробіток, обробка, оброблення, порання, управа</i> (гал.), <i>управлення</i> (гал.) (І, 94); <i>оброблюваний, управлюваний</i> ; <i>оброблений, упораний, управлений</i> (І, 95)
<i>возжаться</i>	<i>возитися, знатися</i> , (гал.) <i>заходити собі з ким</i> , <i>з ким</i> (І, 96; Стефаник)
<i>возница</i>	<i>візник, погонич, поганяйло</i> , (гал.) <i>фірман</i> (І, 99)

воспользоваться (использовать)	покористуватися чим, з чого; скористатися з чого; (гал.) похіснуватися чим; використати, зужиткувати, спожиткувати, спожити, (гал.) схіснувати, похіснуватися багатством (Екклесіяст, перекл. П. Куліша) (I, 107-108)
выгода извлекать выгоду это принесет ему выгоду	зиск, користь, бариш, вигода, пожиток, інтérес, (гал.) хосен (хісна) ; мати зиск, користь з чого, .. вихіснювати що; з цього він матиме зиск, користь .. хосен (I, 131-132)
выписывать (газеты, книги) выписка (газеты, книги по подписке)	передплачувати; пренумерувати (гал.); передплачування, пренумерування (гал.) (I, 144)
гонорар	гонорар, плата, заплата, (гал.) почесне (Окрім загальної плати за науку ще виплачують почесне професорам) (I, 178)
гордыбака гордыбачить	принда, чванько, (гал.) фудулія ; приндитися, пиндитися, пиндючитися, чванитися, бутати, (гал.) фудулитися (I, 179-180)
горчица (приправа из горчицы) горчичница	гірчиця, (гал.) муштарда ; гірчичниця, (гал.) муштардник (I, 183)
дебош дебоширить дебошир	бешкет, галабурда (гал.), деишет, буча, гармидерування; бешкетувати, деишетувати, (гал.) галабурдити ..; бешкетник, деишетник, галабурдник (гал.).. (I, 204)
действие образ действий	поводіння, поводження, спосіб поводження; (гал.) поступування (I, 206)
доставлять	привозити, довозити, приставляти, спроваджувати (гал.) (I, 244)
житница	житниця, стодола, клуня, (гал.) шпихлір (I, 288)
журналист журналистика журнальный	журналіст, газетяр, (гал.) дневникар ; журналістика, газетярство, (гал.) дневникарство ; журнальний, дневникарський (I, 290)
журчание	дзюркотання, дзюркання, (гал.) шемріт (I, 290)
забирание в войско	побір, призва, (гал.) бранка (I, 4)

заведующий чем	завідувач, (гал.) завідатель , (гал.) зарядця (I, 10)
задом наперёд	задом наперед, (гал.) навзадгузь (II, 23);
закупка (закупленное)	покуп, покупка, закупка, (гал.) купно , закупно (II, 39)
зал, зала	заля, (гал.) сая (II, 41)
з а т а с к а н н о е выражение	затяганий (заяложений) вислів, (гал.) утертий , оклепаний вислів (II, 93)
зашкольникать	запустувати, як школяр; задуріти по-школярському; (гал.) почати виробляти штубацтва (II, 111)
изрядный (немалый, порядочный)	чималий, добрий, порядний, (гал.) спорий (II, 174; Маковей: спорий кусень дороги)
искать ищут прислугу за всё	треба служниці до всього; (гал.) пошукується служниці до всього (II, 189)
исквашенное молоко	кисле молоко, кисляк; (гал.) квасне молоко (II, 189)
искусство (художество)	мистецтво, умілість, артизм, хист, (гал.) штука (II, 191)
исправность	справність, (гал.) поправність (II, 203)
карточка почтовая	поштова картка, листівка, (гал.) картка кореспонденційна , кореспондентка (II, 251)
карьерист карьерные люди	кар'єрист, (гал.) кар'єрович ; кар'єристи, (гал.) кар'єровичі (II, 251)
клиентура	клієнтура, (гал.) клієнтеля (II, 271)
колебаться (быть в нерешительности)	вагатися, (гал.) вагуватися (II, 283)
комитет главный комитет общества	головний комітет, (гал.) виділ товариства (II, 302)
коммерш (студ. пирушка)	комерш, (гал.) коммерс , студентська бесіда (II, 303)
комплект во всеоружии	комплект, (гал.) комплет (II, 305); комплетно озброєний (I, 119)
конфискация	конфіскація, (гал.) конфіската (II, 314)
кузен	кузен, (гал.) кузинок (II, 379)

кулак	кулак, (гал.) п'ястук (II, 379)
мозоль	мозоля, (гал.) нагніток (II, 556)
незастрахований	незабезпечений, невбезпечений, незастрахований, (гал.) незаасекурований (II, 902)
нуль Этот человек полнейший нуль	Ця людина цілковитий нуль; (гал.) комплетне зеро (II, 1034)
отставка давать отставку находящийся в отставке	відставка, димісія, (гал.) абшит ; відстановляти кого від уряду, (гал.) абшитувати кого; відстановлений, пенсіонований, (гал.) абшитований (III, 135)
польза что пользы из того, что... приносит пользу, служит на пользу кому, чому; пользоваться	корість, пожиток, пожива, поживок, ужиток, уживок, наживок, вигода, зиск, (гал.) хосен (р. хісна) (Франко); яка користь з того, який ужиток з того, який хосен з того (Маковей), яка вигода з того, що... ; бути, іти на користь (на пожиток, на хосен) кому, чому; користувати, скористувати, покористуватися з чого, чим; (гал.) хіснутися, похіснутися чим (Не знає душа його недостачі в нічому, чого бажає, та не дав йому Бог розуму хіснутись тим (Еккл., перекл. П. Куліша) (III, с. 348)
приглядываться	придивлятися, додивлятися, приглядатися до кого, до чого; (гал.) кому, чому (III, 482)
пятиться пячение	посунути назад, подати назад, (гал.) цофати, цофнути (полонизм) (III, 651); посування назад, задкування, рачкування, (гал.) цофання (III, 653)

У „Словнику української мови”, який виходив у 1970 – 1980 рр., галицькі слова дістали неоднорідне маркування, проте неважко помітити, що загальна тенденція полягала у зниженні їх комунікативного статусу. Значна частина цих слів опинилася поза реєстром „Словника української мови”: *вудженина, густ, закутно, зарядця, кар'єрович* (подано словотвірний варіант *кар'єрист*), *клієнтеля* (подано словотвірний варіант *клієнтура*), *комерс, нагніток, незаасекурований* (не засвідчено також інших слів цього гнізда – *асекурація, асекурувати, пренумерувати, пренумерування, сподні, фірман, штубацтво*; не подано й окремих форм слів: *кузинок* (при наявності форми жіночого роду *кузинка*), *комплет* (подано форму *комплект*), *саля* (подано форми *зал, зала*).

Можна припускати, що через недостатню обізнаність укладачів „Словника української мови” з особливостями західноукраїнського слововжитку початкові

форми окремих слів зазнали спотворення – й у такому спотвореному вигляді їх включено до реєстру Словника. Йдеться, зокрема, про слово **купно** („купівля”) – іменник середнього роду, що в „Словнику української мови” виступає як іменник жіночого роду й ілюструється контекстом із творів Л. Мартовича: *Не раз на торзі **по купні**, коли контрагенти питаються один одного, відки вони, то ще жаден вороницький не приповівся, що він з Воронич* (СУМ, IV, с. 404). Форма місцевого відмінка **по купні** не дає виразної відповіді на те, який рід має початкова форма іменника – адже вона може бути як жіночого, так і середнього роду. До того ж, у буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст. уживалася лише форма середнього роду **купно** (порівн. п. **купно** – „купівля, купування”): *справа купна власного дому* [справа чого, а не справа яка – Л. Т.]; *давати позички на купно коров, коний, безрог і т. п., на купно сирого матеріялу..., на купно землі* (МСБ, с. 187). Названі контексти змушують засумніватися й у тому, що в іншому реченні, яке в „Словнику української мови” подано з творів Л. Мартовича – *Ціна купна була дивно низька, ледве сто крон за морг*, – словоформа **купна** є формою прикметника жіночого роду, співвідносною з формою чоловічого роду **купний** („купівельний”). Контекст недостатньо виразний щодо граматичної форми слова, а вищенаведені факти дозволяють зі значно вищим ступенем вірогідності припускати, що в ньому йдеться не про прикметник **купний**, а про той-таки іменник **купно**: не про *ціну* як у [ціну **купну**], а про *ціну чого* [ціна **купна** – „ціна купівлі”].

У зіставленні з буковинськими джерелами кінця XIX – початку XX ст. сумнівною видається й фонетична форма іменника **комплект**, що її вживання Словник приписує І. Франкові. Так, до слова **комплект** у значенні „установлене число осіб, які допущені куди-небудь або повинні бути десь за штатом і т. ін.” подається такий контекст із творів І. Франка: *Товариство було в комплекті, отже господарі .. попросили гостей до наставленої вечері* СУМ, IV, с. 251). Видання творів письменника, на яке посилається Словник, датується 1951 роком, що спонукає до цілком вірогідних припущень редакторського втручання у текст Франкових писань, адже в західноукраїнському варіанті літературної мови послідовно вживалися форми **комплет**, **комплетний**, **комплетоване**, **декомплетувати**, **здекомплетувати**, **здекомплетуватися**, напр.: **комплет**, з лат. – „число осіб, потрібне для залагодження справи; повна збірка чогонебудь”; **комплетний** – цілий, повний; **комплетувати** – доповнювати (Кузеля, с. 163); **в комплекті** – „у повному складі” (*Руска Молдавиця була пристроєна сьвяточно, тисячі Гуцулів творили шпалір від входу в село аж до громадського уряду. Тут привитали нашого посла* [М. Василька] *представителі громади в комплекті* (Б., 1907, ч. 83, с. 1); **комплетні урядження церков і каплиць**; **комплетоване і ведене бібліотеки** (МСБ, с. 177-178); **декомплетувати виділ** – „виходити зі складу виділу певної громадської організації й призводити до втрати кворуму для прийняття ухвал”;

здекомплетувати збори – „бути причиною того, що на зборах товариства немає кворуму (через те, що не з'явилася необхідна для цього кількість членів товариства)”; *Випусками Федьковича не хочемо продавати, бо здекомплетує ся, лише томами* (О. Маковей, з листа до В. Щурата) (МСБ, с. 152). Уживання саме такої фонетичної форми латинізма **комплет** та похідних від нього слів підтримувалося українсько-польською та українсько-німецькою двомовністю, характерною для галицько-буковинського культурного середовища (порівн.: *n. komplet* – комплект, група; *w komplecie* – „у повному складі”; *нім. komplett* – повний, комплектний).

Уніфікацію граматичної форми роду запозичених слів, що увійшли до словникового складу й української, й російської мов, неважко помітити в тому, як тлумачаться й ілюструються дві відомі в українській мові форми запозичення з німецької *der Saal* – чоловічого роду **залі** і жіночого роду **зала**: **зала** тлумачиться через ототожнювальну формулу „те саме, що зал”, хоч ці дві форми мають і хронологічу, й семантичну специфіку. Форма чоловічого роду **залі** ілюструється переважно творами письменників радянської доби – така сама форма (**зал**) характерна для цього запозиченого слова й у російській мові. В ілюстративних контекстах, які подає до цієї форми „Словник української мови”, йдеться насамперед про приміщення для багатолюдних зібрань (*зал засідань, фізкультурний зал, концертний зал*), для виробничих потреб (*машинний зал*). У творах Лесі Українки, В. Самійленка, Ю. Яновського, В. Сосюри це ж саме значення передається формою жіночого роду **зала**. Крім того, у творах І. Нечуя-Левицького засвідчено ще одне значення форми **зала** – „одна з кімнат у помешканні, призначена для прийняття гостей, розваг тощо”. Саме це значення й досі зберігається в українському розмовно-діалектному мовленні й може вважатися традиційним для слова **зала**. Це значення у „Словнику української мови” подається як *застаріле*, до того ж – при формі чоловічого роду **зал**, проте єдиний ілюстративний контекст, який наводиться при цьому застарілому значенні – з творів Лесі Українки – виглядає непереконливо, адже в реченні фігурує форма знахідного відмінка множини (**зали**) й на підставі такої форми аж ніяк не можна стверджувати, що в називному відмінку однини слово має форму чоловічого роду **зал**: *І вдень він даремне розваги шука, а потім по ночах марою блука, обходить всі зали й кімнати* (СУМ, III, с. 179). Скидається на те, що в такому ілюструванні маємо „підтягування” авторитетного джерела (творів Лесі Українки) до тієї форми слова, якій віддавали пріоритет саме укладачі Словника, але аж ніяк не сама письменниця.

Такі, здавалося б, одиничні випадки можна було б спеціально й не аналізувати, якби вони не були тими промовистими деталями, що в одиничному підкреслюють загальне й не дозволяють тим одиничним знехтувати.

У „Словнику української мови” галицькі слова вже не мають спеціального маркування й системного представлення, а розгубилися за різними обмежувальними позначками: *діалектне, застаріле, рідковживане, розмовне,*

західне тощо, які, до того ж, не завжди були вмотивовані. У Таблиці А-1 унаочнено матеріали двох словників*.

Таблиця А-1. Слова з позначкою галицьке в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. та їх представленість у „Словнику української мови”

Російсько-український словник (1924-1933)	Словник української мови (1970-1980)			
	Слово	Маркування	Значення	Авторство контекстів
абшит	абшит	<i>заст.</i>	відставка, звільнення зі служби;	„Гал.-руські приповідки”;
абшитований	абшитований	<i>заст.</i>	дієприкм. до абшитувати; у знач. прикм. – відставний, висушений; звільняти зі служби,	Ю. Яновський;
абшитувати	абшитувати	<i>заст.</i>	давати відставку	без іл., І, с. 7
бранка	бранка	<i>діал.</i>	рекрутський набір	І. Франко І, с. 227
будучий	будучий	<i>рідко</i>	який буде згодом, настане в майбутньому; майбутній;	І. Франко, Леся Українка; М. Коцюбинський;
	будуче, ім.	<i>рідко</i>	б у д у ч н і с т ь ,	М. Коцюбинський,
	будучність	<i>рідко</i>	ма й б у т н є ; те, що буде згодом, події майбутнього часу; майбутнє	В. Стефаник І, с. 249
вагуватися	вагуватися	<i>діал.</i>	вагати ся	І. Франко І, с. 276

* Коментарі щодо окремих слів подано після Таблиці А-1, а більш загальні коментарі до цієї таблиці, а також до двох інших таблиць, що в них подано представленість слів із позначкою *західне* (Таблиця Б-1) та слів без обмежувальних позначок (Таблиця В-1) у „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. та в „Словнику української мови” – з огляду на однотипність відображених у них явищ – наводяться як висновкові положення до цього параграфа – при кінці.

виділ	виділ ² виділовий ²	<i>діал.,</i> <i>заст.</i> <i>діал.,</i> <i>заст.</i>	в і д д і л прикм. до <i>виділ ²</i>	В. Стефаник; В. Самійленко I, с. 388
відай	відай	<i>розм.,</i> <i>рідко</i>	можливо, мабуть	І. Франко, Ю. Яновський I, с. 552
вуд ж е н и н а (I, 45)	не засвідч. вуджениця	<i>рідко</i>	те саме, що шинка;	О. Маковей I, с. 781
галабурда галабурдник	галабурда галабурдник	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	бешкет бешкетник	О. Кобилянська; М. Коцюбинський, З. Тулуб („Людолови”); без іл.; Ю. Мокрієв II, с. 18
галабурдити	галабурдити галабурдний	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	бешкетувати бешкетний	
густ (<i>гал.</i>) <i>до густу</i> густовний	не засвідч. — —			
д н е в н и к , днєвникар , днєвникар- ський, днєвникар- ство (I, 161)	не засвідч. — — денник	<i>зах.</i>	щоденник	О. Кобилянська, С. Ковалів II, с. 242
завідатель	завідатель завідателька	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	завідувач жін. до завідатель	І. Микитенко; Я. Качура III, с. 50
закупно (закуплене)	не засвідч.			
зарядця , ч.р.	не засвідч.			
заходити <i>собі з ким</i>	заходити з ким	<i>розм.</i>	вступати у стосунки, мати з ким-небудь щось спільне	Марко Вовчок, Леся Українка III, с. 388
кар'єрович	не засвідч. кар'єрист			
к а р т к а (кореспонден- ційна)	картка	<i>заст.</i>	поштова листівка	М. Коцюбинський, Леся Українка IV, с. 111

квасний <i>квасне молоко</i>	квасний	<i>розм., рідко</i> <i>розм., рідко</i>	те саме, що кислий: <i>квасний борщ; квасне молоко</i> <i>перен.</i> незадоволений, кислий: <i>квасна міна</i>	Н. Кобринська, В. Стефаник; І. Франко IV, с. 131
клієнтеля	не засвідч. клієнтура		збірн. до клієнт 2, 3.	В. Гжицький, Ірина Вільде IV, с. 184
комерс	не засвідч.			
комплет	форма не засвідч. комплект		1) повний набір предметів, які становлять щось ціле або мають однакове призначення; 2) установлене число осіб, які допущені куди-небудь або повинні бути десь за штатом і т. ін.	М. Коцюбинський, Ю. Смолич; І. Франко IV, с. 251
конфіскаата	конфіскаата	<i>зах.</i>	конфіскація	І. Франко, П. Козланюк, IV, с. 273
кузинок	форма не засвідч. кузинка	<i>заст., зах.</i>	те саме, що кузина	О. Кобилянська IV, с. 386
купно (куплене, закуплене)	купна , <i>ж. р.</i> купний	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	купівля: <i>Не раз на торзі по купні, коли контрагенти питаються один одного, відки вони, то ще жадеи вороницький не приповівся, що він з Воронич (Март.);</i> купівельний: <i>Ціна купна була дивно низька, ледве сто крон за морг.</i>	Л. Мартович, О. Кобилянська; Л. Мартович IV, с. 404
назадгузь	форма не засвідч. назадгузь	<i>діал.</i>	зігнувшись	Л. Мартович, В. Баблик V, с. 88
нагніток	не засвідч.			

незаасекурований, [асекурація], [асекурувати]	не засвідч. не засвідч., —			
ногавки, <i>мн.</i>	ногавки, <i>мн.</i>	<i>діал.</i>	полотняні штани	Ю. Опільський V, с. 440
поправність	поправність поправний	<i>рідко</i>	абстр. ім. до поправний; те саме, що правильний; // те саме, що вправний	без іл. О. Кобилянська, Леся Українка, М. Рильський, перекл. поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш” VII, с. 224
поступування	поступування	<i>рідко</i> <i>діал.</i>	те саме, що поступ; поведінка, поводження	М. Рильський, інші радян. джерела; І. Франко, О. Кобилянська VII, с. 386
почесне	почесне	<i>зах., етн., заст.</i>	те саме, що почестка: <i>А коли я не з жадним інтересом, а так тільки, до доброго сусіда з почесним приходжу</i>	І. Франко VII, с. 468
пренумерувати пренумерування	не засвідч. —			
приглядатися <i>кому, чому</i>	приглядатися <i>кому, чому</i>	<i>заст.</i>	те саме, що придивлятися	Г. Хоткевич, Ганна Барвінок, І. Франко, Л. Смілянський, „Літ. Укр.” 1967, О. Гончар та ін.; VII, с. 590-591
п'ястук	п'ястук	<i>діал.</i>	кулак	О. Кобилянська, А. Крушельницький VIII, с. 419

саля	форма не засвідч. зала		те саме, що з а л : <i>ясна зала, апаратна зала, захоплена зала</i> та ін.;	Леся Українка, В. Самійленко, І. Нечуй- Левицький, В. Сосюра, Ю. Яновський; радян. джерела; Леся Українка
	зал	<i>заст.</i>	1) велике приміщення для багатолюдних зборів, засідань, занять і т. ін.;	
			2) простора кімната в квартирі, призначена для прийому гостей, розваг і т. ін. <i>І вдень він даремне розваги шука, а потім по ночах марою блука, обходить всі зали й кімнати.</i>	ІІІ, с. 179
сподні, ім., мн.	не засвідч.			
спорий	спорий	<i>рідко</i>	досить великий за розміром, об'ємом	І. Франко, „Україна” 1960, „Наука...” 1971 ІХ, с. 573
справуватися	справуватися	<i>заст.</i>	поводитися певним чином;	І. Нечуй- Левицький,
		<i>заст.</i>	успішно виконувати яку-небудь роботу, якісь обов'язки і т. ін.;	І. Франко;
		<i>заст.</i>	вести суперечку;	І. Франко,
		<i>розм.</i>	сперечатися;	О. Кобилянська,
	справунок		дрібні справи	М. Тарновський; Леся Українка;
				Леся Українка, О. Кобилянська ІХ, с. 595
спроваджувати	спроваджувати		перепроваджувати на місце призначення, доставляти: <i>спровадити з Англії машину для іригації; спровадити собі книжки;</i>	І. Франко, Леся Українка, І. Ле, Коцюба ІХ, с. 603
управа управляти управлений	управа² управляти¹, управити	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>розм.</i>	обробіток (землі) обробляти (землю) дієприкм. до управляти¹, управити : <i>управлена спільним трудом та рілля...</i>	І. Франко; без іл.; І. Франко Х, с. 468-469

управління управлюваний (I, 94-95)	— —			
фірман	не засвідч. фіра фірманка	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	віз, підвода візникування	О. Кобилянська; О. Кобилянська, Н. Кобринська X, с. 601
фудулія, фудулитися	фудулія фудулитися фудульний фудульність фудульно	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	гордовитість, зарозумілість, пихатість; поводитися зарозуміло, гордовито, пихато; гордовитий, зарозумілий, пихатий	І. Франко; О. Кобилянська XI, с. 649; І. Франко, Ю. Федькович, Остап Вишня; А. Крушельницький І. Франко X, с. 650
хосен , <i>род. в.</i> — хісна (I, с. 131; III, с. 348) хіснувати (II, с. 200) хіснуватися (III, с. 348) вихіснувати <i>що</i> I, с. 131-132; похіснуватися <i>чим</i> (I, с. 108; III, с. 348) схіснувати <i>що</i> (I, с. 108)	хосен хісен , хісна хіснувати хіснуватися хосенний хосенність хосенно хосний не засвідч. не засвідч. не засвідч.	<i>діал.</i> <i>діал., рідко</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> не засвідч. не засвідч. не засвідч.	користь: <i>громаді на хосен</i> користь: <i>Який мені з того хісен.</i> користуватися користуватися корисний; якість за знач. хосенний; присл. до хосенний; корисний; гарний: <i>хосна дівчина</i> ;	І. Франко, Л. Мартович, Я. Качура, XI, с. 132; Сл. Гр., С. Ковалів, без іл. XI, с. 75; І. Франко, Л. Мартович; без іл. О. Кобилянська; А. Турчинська XI, с. 132

цофати цофнути цофання	не засвідч. не засвідч. не засвідч. цофатися	діал.	посуватися назад, відступати: <i>назад цофатися зі своїм словом було тепер запізно;</i>	І. Франко;
	цофнутися	діал.	однократн. до ц о ф а - т и с я : хлопчик цоф- нувся від дверей.	І. Франко XI, с. 245
шемріт	шáмрати (і шáмріти)	діал.	шарудіти, шелестіти	О. Кобилян- ська О. Гуріненко;
	шамрання	діал.	дія за знач. ш а м р а т и і звуки, утворювані цією дією;	Є. Гуцало („Скупана”), XI, с. 403; О. Кобилян- ська,
	шémрати	рідко	видавати легкий шум, шерех і т. ін. //	О. Донченко;
	шémріння	рідко	спричиняти слабкий шерех, шелест; дія за знач. ш е м р і т и і звуки, утворювані цією дією;	О. Досвітній;
	шémріт		легкий шум, шерех і т. ін.;	І. Франко;
	шémріти		те саме, що ш е м р а т и ;	М. Стельмах XI с. 439
шпихлір	шпихлір	діал.	комора	І. Франко, М. Коцюбинський XI, с. 523
штубацтво	не засвідч.			
штука	штука <i>для штуки</i>	діал.	мистецтво заради самого заняття; знічев'я;	В. Стефаник, Г. Хоткевич, І. Нечуй- Левицький, В. Мисик, Г. Тютюнник („Вир”) XI, с. 547

Коментарі до окремих слів з *Таблиці А*. Спеціальні коментарі варто подати до кількох слів – *густ, хосен, шемріт, штубацтво*. В говорах південно-західного наріччя української мови вони живуть і досі, бо належать до давнього лексичного шару, формування якого відбувалося понад півтисячі, а то й тисячу років тому. Ці слова та гнізда похідних слів, які від них утворилися або

до яких вони входять, становлять не лише яскраву лексичну рису галицько-буковинських говірок, а й виявляють ряд інших важливих фактів, зокрема такі: 1) зв'язки західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. з діалектною основою; 2) збереження в діалектному мовленні та в мовленні інтелігентної верстви таких одиниць, що ввійшли до лексичних складу української мови внаслідок давніх міжетнічних та міжмовних взаємин; 3) системні семантичні відношення в структурі синонімічних гнізд та спеціалізованість значення синонімів; 4) словотвірно-граматичну адаптованість давніх запозичень української мови та їх запотребованість у літературній мові нового періоду.

3. 2. 2. 1. 1. *Густ* – *густовний* – *густовно*; *густовність* – *негустовність*. „Етимологічний словник української мови” подає слово *густ* у квадратних дужках – себто як слово, що не вживається в літературній мові: [*густ*] „смак (*перен.*), бажання”, *густовний* „зі смаком”. Джерелом цих слів для ЕСУМ послужив Словник Желехівського, в якому широко подана західноукраїнська лексика, проте переважно така, що її на той час використовували письменники. В ЕСУМі висловлено припущення, що слово *густ* через польську мову (*n. gust* „смак, уподобання”) запозичено з латинської, й при цьому наводяться відповідні слова в інших слов'янських мовах – білоруській, чеській, словацькій, сербохорватській, словенській (бр. *густ* „смак (*перен.*)”, ч., слц. *gusto*, схв. *густ*, слн. *gusta* „т. с.”) (ЕСУМ, 1, с. 626). У „Словарі чужих слів” З. Кузеля та М. Чайковського слово *густ* також кваліфікувалося як запозичення з латинської: *густ*, *лат.* – смак; розумінє краси; *густувати* – смакувати в чім (Словник Кузеля, с. 88). Вказуючи на галицькі лексичні впливи у творах П. Куліша, Ю. Шевельов наводив слово *густ* у ряду позичень з мови XVI – XVII ст., які позначали предмети й поняття з побутової сфери, напр.: *шабельтас*, *пугар*, *помник*, *пуздерко*, *стражниця*, *статки*, *райтар*, *густ*, *збагнітувати* та ін. [Шевельов 1996, с. 31]. Добір таких архаїчних елементів у П. Куліша досить випадковий, проте саму їх наявність Ю. Шевельов вважав характеристичною: такими прикладами „П. Куліш об'єктивно наближав мову своїх творів до галицьких мовних звичаїв” [Шевельов 1996, с. 30].

Щодо часу запозичення слова *густ* в українську мову можна висловити й інші припущення. З огляду на те, що в українській мові XVI – XVII ст. переносне значення „спосіб вислову, манера, стиль” передається церковнослов'янізмом *вкусъ* (СлУМ, 4, с. 83-84), а слово *густ* ще не фіксується (принаймні, про це свідчить реєстр СлУМ), то, мабуть, запозичення цього слова в українську мову припадає на XVIII ст., а можливо, й на пізніший час (XIX ст.), а вживання його обмежується галицько-буковинськими теренами. У Галичині вживання слова *густ* підтримувалося українсько-польською двомовністю, а на Буковині – українсько-румунською двомовністю, адже і польська мова, і румунська мають не лише розгалужені гнізда слів цього латинського кореня, а й сталі звороти. Причому, вони служать як для вираження конкретно-предметного змісту, пов'язаного з фізіологічним відчуттям смаку, так і для абстрактного змісту,

пов'язаного з відчуттям краси, з естетичними вподобаннями людини. У зіставленні зі словами й зворотами відповідного змісту в російській мові значення слів цього гнізда постають ще більш виразно, порівн.:

у польській, українській, російській мовах: *on ma dobry gust* – „у нього гарний смак” (рос. „у него превосходный вкус”); *gust do pracy* – „смак до праці” (рос. „вкус к работе”); *nabrać gustu* – „засмакувати чогось” (рос. „войти во вкус”); *przypaść (trafić) do gustu* – „припасти до вподоби, до смаку” (рос. „прийтись по вкусу”); *coś w tym guście*, розм. – „щось на зразок того” (рос. „что-то в этом роде”); *gustować* – „відчувати смак у чомусь” (рос. „чувствовать вкус к чему”), *on w niej gustuje* – „вона йому до вподоби, до душі” (рос. „она ему нравится; она ему по душе”), *gustownie*, присл. – „зі смаком” (рос. „со вкусом, изящно”), *gustowny* – дібраний, добірний, вишуканий (рос. изысканный, изящный); *gustowność* – дібраність, вишуканість, добірність (рос. изысканность, изящество, изящность);

в румунській, українській, російській мовах: *gust* – 1) смак (рос. вкус); 2) *перен.* стиль, смак, манера (рос. стиль, вкус, манера); 3) *перен.* схильність, смак, потяг до чогось (рос. склонность, вкус, влечение); 4) *перен.* бажання, охота, задоволення (рос. прихоть, желание, охота, удовольствие); *cu gust* – „зі смаком” (рос. „со вкусом”), *a afla gustul unui lucru* – „набрати смаку, засмакувати” (рос. „войти во вкус”); *a avea / a-i veni / a-i fi / a se face cuiva gust de* – „мати охоту, захотіти” (рос. „иметь желание, захотеть”); *a fi după gustul cuiva* – „припасти до смаку” (рос. „прийтись по вкусу”); а також інші слова цього гнізда: *gusta* – 1) смакувати, куштувати (рос. пробовать, отведывать); 2) закушувати (рос. закусывать); 3) смакувати, відчувати смак (рос. вкушать, испытывать, отведывать, пробовать); 4) *перен.* відчувати смак (до чого, в чому) (рос. смаковать, чувствовать вкус чего); *gustare* – 1) проба, смакування (рос. проба); 2) закуска (рос. закуска); 3) легкий сніданок (рос. лёгкий завтрак); *gustat* – улюблений (рос. излюбленный); *gustător* – дегустатор (рос. дегустатор); *gustos* – смачний, апетитний (рос. вкусный, аппетитный) та ін. (DRR, с. 594).

В українському діалектному мовленні слова **густ**, **густовний**, **густувати** засвоїлися насамперед у своєму прямому, конкретно-предметному значенні. Про це свідчать і твори художньої літератури, і сучасні діалектні записи, напр., у творах Т. Бордуляка **густ** вживається у значенні „смак, охота до якоїсь їжі, страви”: *Я хочу, наприклад, сказати: дай мені, Насте, ковбаси, бо я маю густ на ковбасу* (Борд., с. 340). У сучасних буковинських говірках слова цього гнізда мають і пряме, й переносне значення: **густ** – смак (*Кождий має свій густ; Я сам підберу собі дівку під свій густ*); **густойний**, **густовний** – смачний (*Пулудинок був дуже густойний*); **густувати** – бути до смаку (*Здорові людині всяка їда густуї*) (СлБГ, с. 88).

У мовленні галицько-буковинської інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст. виявилися запотребованими переносні значення слів цього гнізда, адже головними темами, які обговорювалися в тогочасному інтелігентському

середовищі, були теми літератури, мистецтва, естетичні запити до життя. Тому не випадково в мові творів І. Франка слово *густ* має і пряме значення „смак, охота”, і переносне значення „смак, почуття краси” (Фр., 18, с. 483; 20, с. 480; 25, с. 554; 48, с. 740), засвідчено також і похідний прикметник *густовний* – „до смаку” (Фр., 3, с. 437).

Можливо, під впливом читання Франкових творів, а також життя у Варшаві й контактування з польськими культурними колами перейняв слово *густ* до своєї мови й П. Куліш: *Не люблять земляки Петра да Катерини: Се не по їх нутру і розуму царі: Надполовинили вони, бач, України І в рабство вольну чернь козацьку завдали. <...> І вам, пани ляхи, царі ці не до густу, Що в Польщі вас вони ловили за чуби, Що шаткували вас мечами на капусту, Не давши басувать, спинатись на диби* (Куліш 1, с. 414; вірш „Петро да Катерина”, зі збірки „Дзвін”, 1893 р.); *не до густу* – „не до вподоби, не до душі”.

З буковинських джерел кінця ХІХ – початку ХХ ст. можна зробити висновок про те, що слова *густ* „смак, вишуканість”, *густовно* „вишукано, зі смаком”, *негустовність* „несмак” уживалися:

в мовленні інтелігенції, зокрема – в листах О. Кобилянської: *Я маю в себе ще одну новелку Стефаника, „Катрусю”, цілком в густі „Мужицької смерті” Мартовича – і її можна би до „Листу” доложити* (Коб. 1982, с. 249);

у творах художньої літератури, які змальовували життя інтелігентної верстви: *На подвір'ю одноповерхового, густовно збудованого дімка, стояли вози з усяким домашнім знаряддям* (Галіп, с. 1; повість „Перші зорі”); *Я знаходився в товаристві панських польських дам і оглядав прегарні ручні роботи, що мені їх показували. Були се на темнім оксамитнім тлі штучно й дуже густовно вигантувані гірлянди цвітів, китиць і арабесок* (Коб. 1962, с. 480; оповідання „Мужик”);

у лексикографічній практиці: *густ* – der Geschmack, der Belieben; *до густу* – nach dem Belieben (посилання – на етнографічні матеріали П. Чубинського); *густовний* – geschmackvoll (Желех., с. 170); *die Geschmacklosigkeit* – несмак, *негустовність* (Сл. Км., с. 214).

З мовлення інтелігенції ці слова потрапляли й до текстів української реклами, яку творили тогочасні газетярі, журналісти: *Котари на двері, якими не посоромився би і перший аристократичний салон, а не уступаючи щодо густу і ефекту виробам найперших фабрик заграничних* (МСБ, с. 91-92; „Буковина”, 1896 р.).

Можна припускати, до „Російсько-українського словника” 1924 – 1933 рр. слово *густ* та похідне від нього *густовний* були включені з кількох мотивацій: по-перше, з поваги до авторитету І. Франка й до тих здобутків, яких українська мова досягла в галицько-буковинському культурному середовищі кінця ХІХ – початку ХХ ст., а по-друге, з прагматичною метою – збагатити синонімічні засоби літературної мови й мати два різні слова для вираження поняття „смак” у конкретному та абстрактному значеннях тощо.

Та в подальшому розвитку української літературної мови на питомих теренах практика укладачів „Російсько-українського словника” не мала продовження.

Про це свідчить насамперед невключення слова **густ** та похідних від нього слів до наступних російсько-українських словників і до „Словника української мови” – при тому, що інші слова цього ж самого латинського кореня вживаються як в українській мові (*дегустатор, дегустаційний, дегустація, дегустувати, дегустуватися* (СУМ, II, с. 230), так і в російській (*дегустатор, дегустация, дегустационный, дегустировать*).

Неясними залишаються й причини того факту, що в перекладі поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш” М. Рильський також оминув слово **густ** – при тому, що в інших випадках зберігав слова, уживані в польській мові та в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. (напр., такі, як *бачність, увага, обережність, бігос, страва з тушкованої капусти і м’яса, бюрко, письмовий стіл з багатьма шухлядками, вахляр, віяло, галка, кулька, дзиглик, стільчик, дріб, свійська птиця, жовнір, вояк, кокетерія, кокетування, корки*, мн. „високі підбори в жіночому взутті”, *ладунок, набій, потрава, страва, пуделко, скринька, коробочка, слоїк, баночка, стрій, одяг, тиск, натовп людей, філіжанка, горнятко, цингель, курок (рушниця), шемрати, шелестіти, шарудіти* та багато ін.). Проте в цьому ж таки перекладі М. Рильський жодного разу не вжив слова **густ** – ані тоді, коли для цього давав підстави текст оригіналу, ані тоді, коли, відтворюючи його зміст, перекладач добирав словосполучення для вираження поняття „смак” в абстрактному значенні *.

У сучасній українській мові слово **густ** залишається одиницею діалектного мовлення й лише вряди-годи, завдяки індивідуальному лексикону окремих журналістів, потрапляє до засобів масової інформації.

* В усіх контекстах, які гіпотетично допускали вживання слова **густ**, М. Рильський послідовно вживає **смак**, порівн.:

<i>Pierwsza z nim po francusku zaczęła rozmowę: Wracał z miasta, ze szkoły; więc o książki nowe, O autorów pytała Tadeusza zdania I ze zdań wyciągała na nowo pytania</i> (Міцк., с. 50)	<i>От по-французькому звертається вона „Прибув із Вільна пан, отож новини зна, Літературний смак і всі його відміни?”</i> (Міцк.-Рильський, с. 365)
<i>Aż gdy zaczęto sławić cudzoziemskie gaje.. Cytryny, bluszcz, orzechy włoskie, nawet figi, Wysławiając ich kształty, kwiaty i łodygi, – Tadeusz nie przestawał dąsać się i zżymać, Na koniec nie mógł dłużej od gniewu wytrzymać. Był on prostak, lecz umiał czuć wdzięk przyrodzenia, I patrząc w las ojczysty, rzekł pełen natchnienia</i> (Міцк., с. 99)	<i>Тадеуш підійшов, але волів мовчати. Та як пішли у них магнолії, гранати, Мигдалів пахоці та цитриновий ліс, Як тільки й чулося: ах, дивний кипарис! Вічнозелений плющ! (немов читали з книги), Як узяти хвалить маслини й навіть фіги, – Не міг він стерпіти: у мандрах не бував, Але живе чуття і смак природний мав, Тож, поглядаючи у глибочинь діброви, Докинув і своє палке та щире слово</i> (Міцк.-Рильський, с. 413)
<i>Miejsca piękność, postawy wdzięk i gust ubrania Zmieniły ją, zaledwo była do poznania</i> (Міцк., с. 97-98)	<i>Тепер, малюючи, дивується юнак: „Який повабний стан і що за погляд милий!”</i> (Міцк.-Рильський, с. 411)

3. 2. 2. 1. 2. Іменник **хосен** та його словотвірне гніздо. Іменник **хосен** „вигода” (від *мад. haszon*) належить до запозичень-мадяризмів, що здавна увійшли до лексики південно-західних говорів української мови *. Це слово, а також похідні від нього слова вживаються у цих говорах і дотепер. На території буковинських говірок воно поширене в селах сучасних Заставнівського, Кіцманського районів Чернівецької області: **хосен** – користь (Прокопенко, с. 469; села Брідок, Вікно, Южинець, Ставчани, Шипинці), **косен** – те саме, що „хосен” (Прокопенко, с. 434; Заставна, Борівці). „Словник буковинських говірок” (Чернівці, 2005 р.) подає при словах **хосен**, **хосенний** („корисний, вигідний”) вказівку також і на Вижницький, Сторожинецький, Глибоцький райони, проте без зазначення сіл (СлБГ, с. 614). У „Матеріалах до словника гуцульських говірок”, які уклали Ю. Піпаш та Б. Галас (Ужгород, 2005 р.), фігурує більша кількість слів цього гнізда: **хіснований** – уживаний; **хісновитий** – корисний; **хіснувати** – використовувати, користуватися; **хосен** – дохід; користь; прибуток; **хосенний** – корисний; **хоснувати** – використовувати; витрачати (МСГГ, с. 211-212). Збереглися ці слова й в українських говірках на території сучасної Румунії.

<i>Przyjacielu! rzekł Hrabia, piękne przypodzenie Jest formą, tłem, materią, a duszą natchnienie, Które na wyobraźni unosi się skrzydłach, Poleruje się gustem, wspiera na prawidłach</i> (Міцк., с. 100)	<i>Мій друже! – Граф йому. – То зовнішнє лиш тло – Краса гаїв та гір. Хіба б те все жило В мистецтві дивному без мислі, без натхнення? Натхнення нас несе понад діла буденні У сфери золоті, де сяє ідеал!</i> (Міцк.-Рильський, с. 413)
<i>– Nasz malarz Orłowski, Przerwała Telimena, Miał gust Soplicowski</i> (Міцк., с. 100-101)	<i>– Орловський, наш земляк, – Їм Телімена тут, – соплицівський мав смак</i> (Міцк.-Рильський, с. 414)
<i>Księżę, tyś się wczoraj palił Do mojego kasztanka i gniadosza chwalił</i> (Міцк., с. 167)	<i>Еге, ще пригадав, що вам мої гніди Припали до смаку (їм рівних у ході Нема на всю Литву, а може, і в Короні)</i> (Міцк.-Рильський, с. 482)
<i>Patrz, stoi cymbalista, skrzypak I kozice; Pocziwi muzykanci – już się skrzypek zżyma, A kobeźnik kłania się i żebrze oczyma: Leżeli ich odprawię, biedni będą płakać; Lud przy innej muzyce nie potrafi skakać, Niechaj ci zaczną, niech się i lud podweseli, Potem będziem wybornej twej słuchać kapeli.</i> (Міцк., с. 304-305)	<i>Он бачите – скрипаль стискає вже смика, І ходить ходором у того он рука, Що кланяється нам, тримаючи козицю. Нам відсилати їх, панове, не годиться, – Ще, чого доброго, заплакали б старі... Та й нашої молоді при їхній простій грі У танці простому скакати веселіше. Капели вашої послухаєм пізніше, Щоб і вибагливий задовольнити смак...</i> (Міцк.-Рильський, с. 613)

* До цього ряду належать також банувати „тужити”, готар „межа”, марга „велика рогата худоба”, лугарик „чарка, келих” [„Українська мова. Енциклопедія” 2000, с. 298].

Їх подав О. Горбач у праці „Мармороська говірка і діалектний словник села Поляни над р. Русковою (Румунія)”: *хосніа, -и* – користь (*н'їйáкойі хосні*), *хосновáти* – вживати (*хосну́йеме*), мати користь (Горбач *мар.*, с. 318).

Ці факти, безумовно, дають підстави для того, щоби трактувати це слово як діалектизм: відповідне маркування подано в „Словнику української мови” – й на нього спираються дослідники мови західноукраїнських письменників *. Насправді ж історія вживання слова *хосен* та похідних від нього слів, що утворилися вже на ґрунті української мови, надзвичайно багата. Чимало фактів з цієї історії залишаються поза реєстрами сучасних словників української мови: їх заховано в тих джерелах, які або не бралися до уваги в практиці радянської лексикографії, або ж використовувалися вибірково.

Свого часу в рецензії на перший том „Словника української мови” М. Пилинський назвав ряд слів, які не увійшли до реєстру цього тому. Між ними – і слово *безхосенний*, засвідчене творами І. Франка (*За тим, що зникло, безхосеті жалі*). На думку М. Пилинського, такі слова „повинні були, очевидно, теж потрапити до Словника, принаймні, як до довідкового видання”, оскільки вони вживаються в художньо-белетристичному стилі [Пилинський 1971, с. 81]. Додаймо до цього ще й те, що прикметник *безхосенний* у значенні „безкорисний, невідданий” неодноразово фігурує в поясненнях слів, які вміщено при кінці кожного тому 50-томного академічного видання творів І. Франка (3, с. 437; 8, с. 627; 9, с. 516; 22, с. 512; 37, с. 656; 47, с. 727; 48, с. 739). О. Кобилянська вживає це слово у повісті „Царівна”: *Такий каталог був би дуже добрим підручником для них [жінок]. Цю гадку подав їй раз якийсь авторитет. Спершу здавалась вона їй неможливою, безхосенною, і вона закинула її, але з часом переконалася-таки о її важності і вважас її дуже практичною* (Коб. 1962, с. 327; „Царівна”). Уже цих кілька фактів дозволяють припускати, що слово *безхосенний* було органічним у мовленні галицько-буковинської інтелігенції.

Прикметник *безхосенний* – це лише одне слово з того численного гнізда, яким обросло в українській мові запозичення з угорської мови *хосен* і з якого порівняно невелика кількість слів потрапила до сучасних словникових реєстрів.

Так, уже в Словнику Желехівського налічується 11 одиниць цього гнізда, при окремих з них є вказівка на джерело: *хісно, с. р.* – хосен, *хісновач* – *der Nutzniesser*; *хісновитий* – *nützlich, erspriesslich* (М. Шашкевич), *хісновний* – *nützlich* (І. Вагилевич), *хіснолобець* – *der Gewinnsüchtige* (І. Вагилевич), *хіснувати*, – *ся* чимось, з чогось – *Nutzen ziehen* (Желех., с. 1039); *хосен, хісна, хісну* – *der Nutzen, der Vortheil*; *хосенний* – *vorteilhaft, nützlich* (Желех., с. 1045); *пухісний* – *пожиточний*; (Є. Згарський), *похіснувати ся* – *покористуватися* (Желех., с. 726).

* Так, наприклад, у праці О. Кравченко-Дзондзи, в якій досліджено мову західноукраїнської прози 20-х років ХХ ст., слова *хосен* (у творах Марка Черемшини), *хіснуватися* (у творах Б. Лепкого) кваліфікуються як лексичні діалектизми [Кравченко-Дзондза 2000, с. 36].

У Словнику Грінченка іменник **хосен** виступає лише у формі чоловічого роду: **хісен** = **хосен**: *Який мені з того хісен* (Ямпільський повіт); **хосен**, **хісна** – „польза, выгода” (з посиланням на збірку народних приказок і прислів’їв М. Номиса: *А ні посла, а ні хісна* (за Г. Ількевичем); *Нема ні хістна, ні посла* (Проскурівський повіт); на фольклорні записи Я. Головацького: *Ей в той соснойці троякий хосен: ей от кореня жовті листойки, а в середині яри пчолойки, а під вершейком сиві соколи*); подано також дієслова **хоснувати** = **хіснувати** (записи з Угорської Русі) (Сл. Гр., 4, с. 411); **хіснувати, ся** – „пользоваться” (без іл.) (Сл. Гр., 4, с. 400); **похіснуватися** = покористуватися (Сл. Гр., 3, с. 387); прикметник **хосний** – „полезный” (записи з Угорської Русі) (Сл. Гр., 4, с. 411).

Кількість слів цього гнізда у Словнику Грінченка менша порівняно з тією, яку подає Словник Желехівського, проте в Словнику Грінченка є ілюстративний матеріал, з якого випливають дві нові важливі деталі: по-перше, територія розповсюдження цього слова включає не лише Угорську Русь, а й Галичину і Поділля (Проскурівський і Ямпільський повіти), а по-друге, слово настільки прижилося в народнорозмовній мові, що його використовували у приказках.

У статті Інни Чепіги „Учительні євангелія як жанр ораторсько-проповідницького письменства” наведено такий контекст із „Нягівських повчань”* – пам’ятки XVI ст. із Закарпаття: *„штобы ... пупъ проповѣдавъ слово божес, святоє євангеліє, на языкъ, которымъ мовлять люде, штобы могли разумѣти убогыи. Што хоснуєть имъ, коли пупъ мовить по языку чужому, што они не разумѣютъ?”* [Чепіга 1995, с. 42]. Цей контекст цікавий тим, що в ньому вживається дієслово **хоснувати** – в тому самому значенні, що й півторасти років тому, й тепер. Отже, можна припускати, що саме через мовлення представників духовної верстви, які, з одного боку, мали книжну освіту, а з іншого боку – були носіями певного діалекту й жили в діалектному довіллі своїх парафіян, іменник **хосен**, дієслово **хоснувати** здавна проникали в мову церковної літератури. Згодом слова цього гнізда проникали в тексти інших стилів й завдяки рухові книг та людей розповсюджувалися далеко на схід і південь від Закарпаття – українсько-угорського помежів’я, що було первісним вогнищем угорського лексичного впливу на українську мову. Тому не випадково в XIX ст. форми слова **хісен**, **хосен** фіксуються аж на Поділлі (як це подає Словник Грінченка).

У другій половині XIX ст. утворилося вогнище, в якому іменник **хосен** та слова його гнізда набували нових виражальних можливостей і з діалектного

* Цитати до своєї статті І. Чепіга подала за виданням: Памятники церковно-религиозной жизни угороруссов XVI–XVII вв. // Материалы для истории Угорской Руси. – Пг., 1921. – Т. 7. – С. 165. Про саму ж пам’ятку сказано, що в ній відбито фонетичні риси південномармороського діалекту Закарпаття, які на XVI ст. вже сформувалися й мало чим відрізняються від сучасного стану цих говорів. Свідоме вживання автором „Нягівських повчань” народнорозмовної мови як літературно-писемної сприяло тому, що в пам’ятці максимально засвідчена живомовна лексика [Чепіга 1995, с. 45].

рівня переходили на вищий щабель – ставали словами літературної мови міжстильового, універсального вжитку. Живою, перетворювальною силою цього вогнища була діяльність галицько-буковинської інтелігенції, спрямована на творення української літературної мови й забезпечення її функціонування в усіх сферах суспільного життя.

Отже, з другої половини XIX ст., а особливо – в кінці XIX й на початку XX ст., формується розгалужене словотвірне гніздо іменника *хосен*. Загалом воно налічувало 16 одиниць, які морфологічно розподілялися між основними повнозначними частинами мови – іменниками, дієсловами, прикметниками, прислівниками – й виявляли цілковиту адаптованість основи *-хосен-* до граматичної системи української мови:

хосен > *хосенний* > *хосенно* > *нехосенно*; [*хосен*] > *безхосенний* > *безхосенно*; [*хосен*] > *хіснувати* > *схіснувати*; [*хосен*] > *вихіснувати* > *вихіснуване*; [*хосенний*] > *хосенність*; [*безхосенний*] > *безхосенність*; [*хіснувати*] > *хіснутися* > [*не хіснутися*] > *нехіснуване*; [*хіснувати*] > *похіснувати*; [*хіснувати*] > *хіснуване* > [*нехіснуване*].

Спираючись на відомості Словника Грінченка, до цього гнізда можна б долучити і прикметник *хосний* – „полезный” (Сл. Гр., 4, с. 411; записи з Угорської Русі). У „Словнику української мови” до нього подається ще одне цікаве значення – „гарний”, засвідчене творами А. Турчинської (*Він дивився осяйними очима на Оленку і думав, яка вона хосна дівчина, що могла берегти так тайну* (СУМ, XI, с. 132).

Про активне вживання слів цього гнізда в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. свідчать насамперед твори І. Франка. Серед слів, значення яких пояснено у 50-томному виданні, вони належать до таких, що повторюються у багатьох томах:

хосен – користь, зиск (2, с. 531; 4, с. 468); *хосен* (мн. *хісни*) – користь, зиск (3, с. 440; 5, с. 380; 7, с. 587; 11, с. 521; 13, с. 656; 22, с. 515; 44, кн. 1, с. 681); користь, вигода (45, с. 563; 47, с. 735; 48, с. 744); *хосенний* – корисний, вигідний (1, с. 495); корисний (29, с. 642; 44, кн. 2, с. 755; 46, кн. 2, с. 424; 48, с. 744); *хосенність* – корисність, придатність (43, с. 449); корисливість, корисність (44, кн. 1, с. 681); користь (46, кн. 1, с. 657); корисність (47, с. 735); *хісно* – корисно, вигідно (25, с. 557); корисно (44, кн. 2, с. 755); *кісно* – корисно (12, с. 721); *хіснутися* – користуватися (6, с. 563; 38, с. 602; 46, кн. 1, с. 657; 46, кн. 2, с. 424); *безхосенний* – безкорисний, невідгідний (3, с. 437); безкорисний, безплідний, невідгідний (від „хосен” – користь, прибуток) (8, с. 627); безкорисний (9, с. 516; 37, с. 656; 47, с. 727); некорисний (22, с. 512; 48, с. 739); *безхосенно* – безкорисно (35, с. 493); *нехіснування* – невикористування (30, с. 701); *похіснувати* – скористатися, мати користь (45, с. 562); *схіснувати* – користуватися, використати (14, с. 475).

Коли ж узяти до уваги ще й інші галицькі та буковинські джерела цього періоду, то виявиться надзвичайно різноманітна функціональна придатність самого іменника *хосен* та похідних від нього прикметників, прислівників, дієслів та інших іменників.

У художньому стилі вони вживалися для відтворення особливостей діалектного мовлення галицьких та буковинських селян, як, напр., у творах О. Кобилянської:

Такі були ті діти лісів, що за ніяку ціну не хотіли прикладати рук до звалювання велетів з їх висоти! – Що ви за віра? – питали вони недовірливо тих, що прибули обчислювати хосен битви (Коб., с. 51; „Битва”);

Деякі розумні вояки відраджують від того. Кажуть, що се ще тяжче [бути горністом] і що майже ніколи не можна дістати відпустки, так що йому за хосен із того? (Коб., с. 325; „Земля”).

Саме таку функцію виявляють слова цього гнізда в тих контекстах, які подає „Словник української мови”, – з творів Л. Мартовича, С. Ковалева:

– Відступи мені, бабо, той клинчик, бо ти й так не маєш із нього ніякого хісна, бо моя худоба се тобі випасе (Март.); *Піп зараз-таки оповістив у церкві, що най кождий мужик зложить по 20 кр. [крейцарів], що заведуть собі читальню, дуже хосенне діло і богу миле* (Март.) (СУМ, XI, с. 132);

З часом первісні жителі [Борислава], господарі, мусили уступити з прадідної землі під напором досвіду чужинців, не вміючи хіснувати з мільйонів, які крилися в землі (С. Ковалів) (СУМ, XI, с. 75).

Уживання слів гнізда *хосен* засвідчують і прозові твори з життя інтелігенції, й твори поетичного жанру:

Її праця була непридатна, її годі було друкувати, а це значило те саме, що вона була непридатна і з неї не було хісна (Коб. 1962, с. 388, „Царівна”); *Он там на столі лежала каліка, лежала та її „праця”, що її „дух” витворив, а з неї хісна нема* (Коб. 1962, с. 389, „Царівна”);

Грінка, побачивши безхосенність свого лежання в тилу під ліжком, гепнув кулаком о дошки, аж по комнаті луна пішла (Галіп, с. 35; „Перші зорі”);

Пані Матушинська хоч би і не одушевляла ся „Нашим Словом”, – та не взяти єго до рук – се було для неї те саме, що для народу нехісноває з нових свободномисленних установ (Галіп, с. 77; „Перші зорі”);

Скутий волів би свого м’яса Урізати, щоб бідному дати, Ніж кришку взяти із скарбів своїх, Що в кліті без хісна лежать (Фр.) (СУМ, XI, с. 132);

Мні [мені] снилась доля, тихий рай родинний, Здоров’я, труд хосенний, щастя (Фр.) (СУМ, XI, с. 132);

Та борзо розлучились ми, ще нім прийшла весна, щоб пошукати між людьми ти – щастя, я – хісна („Думки і пісні”, с. 22).

Листи Б. Лепкого, О. Кобилянської, О. Маковея, М. Павлика дозволяють із певністю стверджувати, що слова цього гнізда були типовими й для мовлення інтелігентів.

У листах Б. Лепкого вони належать до стійких елементів лексики, які зберігаються впродовж кількох десятиліть листування письменника з культурними діячами Галичини і Буковини, напр.:

*Побутові сцени Вам лучше поправити, як мені, для того, бо я писав так, як видів, зверху. Коли ж би я тепер хотів **хіснуватися** інформаціями [...] (Лепк., с. 366; з листа до О. Маковея, 1897 р.);*

*Прошу мені ласкаво прислати першу коректу, бо я поробив деякі зміни, мабуть, **на хосен** згаданого вірша (Лепк., с. 729; з листа до І. Франка, 1904 р.);*

*Пишу об тім, щоби Пан Професор не думали, що я не хотів або лінувався писати про працю, яку я прочитав з немалим для себе **хісном** і з правдивим вдоволненєм (Лепк., с. 616; з листа до К. Студинського, 1905 р.);*

*Я совісно **вихіснував** усьо, що до тої поеми відносилося, хотів вислідити дату і місце написання, впливи окруження і життя, а вкінці впливи літературні (Лепк., с. 638; з листа до К. Студинського, 1907 р.);*

*Думаю, що було б добре і для нашого письменства **хосенно**, коли б отсі вірші могли появитися друком (Лепк., с. 423; з листа до К. Паньківського, 1909 р.);*

*Отже, ідея Вашого твору в часі і дуже **хосенна** (при сатирі можна говорити о **хосенности** твору) (Лепк., с. 409; з листа до О. Маковея, 1910 р.);*

*Тепер кінч[аю] велике, 5 томів, кождий по 600 сторін! Це раз – праця, а **хосен** майже ніякий. Як знаси, я зажадав спішно малий гонорар і тепер пропало (Лепк., с. 366; з листа до З. Кузелі, 1919 р.).*

Подібну картину відкривають і листи О. Кобилянської, О. Маковея, М. Павлика, офіційне листування громадських установ і товариств:

*Мені дуже прикро, що мушу письменсто занедбувати, а, з другої сторони, думаю собі часом, що, може, воно і ліпше, коли мовчу; а от – **що там за такий хосен народові з моїх писем?** (Коб. 1963, с. 542);*

*І от я звертаюся до Вас, високоповажаний пане, з просьбою уділити мені впливу Вашої високоповажаної, загально так почитуваної особи і звернутись до [секційного шефа], щоб був ласкавий зайнятихся мою справою остільки, щоб вона: 1) пішла скорше, як можливо, ще сього року; 2) **щоб моя просьба** о уділене самої стипендії **не випала безхосенно** (Коб. 1982, с. 247); [**випасти безхосенно** – „закінчитися без доброго, бажаного результату, без користі”];*

*Мала домашніх клопотів і праці, написала якийсь там нарис, а тепер сиджу над довшою працею і **вихісновую** кожду свободну хвилину (Коб. 1982, с. 266);*

*Я плакала, що не могла вчитись, і „з біди” перечитувала деякі діла, з котрих вчився старший брат, філолог, до іспиту, а знов деякі правничі, з котрих вчився другий брат, щоб лише вдоволити якесь голодне, що в мені невмовкало, та **не було мені з того жодного хісна** (Коб. 1982, с. 286);*

*А таку, для **Русинів** дуже потрібну і **хосенну** натуру я бачу в Тебе, Василю (Маковей, Листи, с. 552);*

*На своє місце, як кажу, не знаю нікого, бо ніхто не займеся своїм, а як займе ся чужим, то таким, що народови **хісна не принесе** (Павлик, 2, с. 45);*

*Желаючи хв[альному] товариству якнайкращого розвою **в хосен науки і Вашої Вітчизни**, сподівасмося, що нашу просьбу приймете прихильно (ВГНДМ, с. 89).*

Дискурс тогочасної української публіцистики, що формувався навколо ідей національного, соціального й духовного визволення, боротьби за освіту рідною мовою, здобуття громадянських прав, виявився сприятливим для зростання

функціональної запотребованості слова *хосен* та похідних від нього. У цьому переконують праці професора Чернівецького університету, мовознавця, літературознавця і громадського діяча С. Смаль-Стоцького, письменника, публіциста, культурного і громадського діяча О. Маковея, публікації газети „Буковини” на пекучі теми суспільного життя, видання офіційно-документального характеру („Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871 – 1989)”, Львів, 1998; „Звідомленє з діяльности Виділу „Товариства православних съвященників на Буковині”, Чернівці, 1914) тощо.

З огляду на те, що ці джерела залишаються все ще мало відомими для ширшого кола сучасних мовознавців та носіїв української мови, наводжу типові для кінця XIX – початку XX ст. контексти слів гнізда *хосен*:

Більше розумна, як чувствительна, більше оглядна, як авантурнича, більше отже ясна і мирна політика у нас поки що майже цілком не має місця. Така політика значить у нас тепер підле служальство, становить політику самолюбну, зраду народну, хотия би ся політика виказала і якнайбільший можливий загальний хосен (Б., 1895, ч. 8, с. 1, О. Маковей);

*Хто ж, звістно, для сучасників **напрацював ся з хісном**, той працював і для будучих поколінь* (Б., 1895, ч. 12, с. 1);

*Найприкрійша річ чути іменно докори сего або того чоловіка на становищи, котрий позує навіть на радикала, але крім роботи, з котрої сам лише **має хосен**, нічого не робить для рускої справи. І такі є у Львові* (Б., 1895, ч. 13, с. 3);

*Очевидно, що Поляки, випередивши в тім поли Русинів, не залишають покористувати ся своєю перевагою **в хосен національних польських цілій*** (Б., 1895, ч. 18, с. 1);

*Можна бути певним, що під сьвітлим проводом Є[го] Е[ксселснції] Митрополита ся справа буде полагоджена **на хосен** нашого **народу** і на приклад для буковинської спархії церковної* (Б., 1895, ч. 20, с. 4);

*Ми мусимо числити ся ще й з тим, що наш мужик має свою льогіку, диктовану зрештою самим житєм. Нащо йому рускої школи, **що за хосен йому з рускої науки**, коли він з нею не може нікуди послати дитину, бо навкруги школи волоскі, уряди волоскі, церкви волоскі. Нічо дивного, що при таких обставинах він користає з кожної нагоди, при якій може навчити дитину волоскої мови* (Б., 1907, ч. 91, с. 1);

***Кому несе хосен читальня?** Певно, що не мені* (Б., 1909, ч. 79, с. 2);

*Викликаний до таблиці ученик пише вгорі Галичина – Україна, під тим посередині н. пр. р. 1816 – 32 і ту на питає, де тоді було духове житє, витисує осередки руху, а далі характеризує напрями, галузи праці і людий, що брали участь в тому житю та посторонні впливи на їх діяльність і витягає з усього заключене, о скільки їх праці посунули розвиток нашого письменства вперед та принесли **хосен рідній національності*** (Пачовський, с. 47);

Посеред дружних розмов, які обертали ся около нашого сумного положення і невідрадних обставин, в яких проживає наш буковинсько-руський православний нарід, виринула однудушна гадка о конечній потребі оснувати в Чернівцях осередок, відки

виходили би вказівки для нашого поступовання, щоби не блудити осібняком, а в з'організованій верстві **стати справді хосенним чинником рускої суспільности** і трудити ся на духовну і материяльну користь руского народу (Звідомл. 1914, с. 7);

Коли річевий і ясний реферат д-ра Григорія і дискусія над ним дали можливість всім присутнім **переконати ся о великій хосенности поділу дієцезії** для православного руского народу, прочитав о. Копачук виготовлений меморіал до митрополита, в котрім коротко, але дуже влучно поставлено і мотивовано домаганє поділу дієцезії і впровадження рускої мови на викладах на богословськїм факультеті в Чернівцях (Звідомл. 1914, с. 52);

Коли застановити ся, кілька то літ пройшло через те марно для духового життя буковинської Руси, кілька поколінь стало ся через те **неужиточною і безхосенною**, або як Шевченко каже, **гнилою колодою** в життю народнім, між тим коли інші народи наперед поступали (Бук. Русь, с. 85);

В тій науці треба глядіти причини, чому *тота верства рускої інтелігенції відвертає ся від теперішности <...> бує фантазією в незмірній, безграничній, єдиній, самодержавній, православної Руси і таким чином стає безхосенним членом теперішньої рускої суспільности* (Бук. Русь, с. 77).

Провідною верствою українського національного відродження в Галичині й Буковині кінця ХІХ – початку ХХ ст. була інтелігенція – учителі, професори гімназій, викладачі учительських семінарій, університетів. Слова з гнізда **хосен** вони впроваджували в мову підручників, словників, використовували їх для творення питомої наукової термінології:

В мові народу і в його літературі зберігаєть ся все те, що людський ум дотепер витворив, а **вжиток форм мови такий великий і хосенний**, що наука мови стояти ме завсїди на першому місці наукового пляну (Канюк 1911, „Дидактика...”, с. 57);

Та не сам лиші плян, далеко більше добра воля, щирість і любов учителя до предмету рішають про успіхи і **хосенність науки** (Бук. Русь, с. 86; С. Смаль-Стоцький);

Р. 1848 заведено сходи́ни учителів – *Schul-Lehrer-Versammlungen*, щоби учителі мали спосібність досьвіди свої щодо методи на́учування посполу обговорити і їх потім **вихіснувати** (Бук. Русь, с. 43; С. Смаль-Стоцький);

За те збирав я за той довгий час материяли до німецько-українського словаря, **вихіснював** якомога нашу перекладну літературу з німецької мови, що появляла ся і книжками і книжочками, і листками; <...> Більше материялів до словаря довело ся мені найти при перегляді та перевірці манускрипту латинсько-українського словаря зладженого Ю. Кобилянським, бо дивним дивом у первісній редакції (р. 1905) мав се бути латинсько-німецько-український словар (отже у трьох мовах!); тут найшов я, як і легко догадати ся, здебільшого засіб слів з обсягу латинських авторів, читаних по наших школах, при чім **вихіснювано** здебільшого українсько-німецький словар Желехівського-Недільського та словар Уманця і Спілки (Сл. Кміц., с. VIІ; з передмови В. Кміцикевича).

У самому „Німецько-українському словнику” В. Кміцикевича і Спілки: нім. *viel kommt dabei nicht heraus* – укр. **не буде з того великого хісна** (Сл. Км., с. 264); нім. *verwerten* – **вихіснювати** (Сл. Кміц., с. 572).

Особливо цікавим з цього погляду є підручник Володимира Левицького „Фізика для висших клас середніх шкіл” (Львів, 1912), в якому прикметник **хосенний** ужито не лише в загальному, а й у термінологічному значенні, а дієслово **вихіснювати** може заступатися синонімом **використовувати**:

Пізнанє остаточної причини явища є взагалі неможливе; тому то в фізиці творимо гіпотези, які нам дозволяють виробити собі одноцільний погляд на якусь групу явищ (пр. гіпотеза дрогоючого руху, так важна і хосенна в науці тепла, світла, електричності) (Левицький, с. 3);

Після другої засади термодинаміки хосенна вартість якогось тепла Q т. є. скількість праці, яку можна витворити коштом того тепла, залежить не лиш від скількості того Q , але і від температури того тепла Q і від температури оточення (Левицький, с. 276);

Закони природи стоять над нами; змінити їх ми не в силі, та за се ми можемо послугувати ся ними і вихіснювати їх для своїх цілей і потреб (Левицький, с. 3);

... Досвід виказує, що такого мотору, щоби використовував ту розсію в просторі тепляну енергію, постройти не можна (Левицький, с. 276);

У мові галицько-буковинської періодики, в популярних брошурах і календарях, призначених для якнайширших народних верств, слова з гнізда **хосен** були необхідними при висвітленні різноманітних тем політичного й економічного життя:

Старишина каси мусить десть роздобути ще гроший для каси, аби членам був з каси хосен та й була поміч (Порадник, с. 9);

Всечесні панове учителі! Поучайте дітей в школі й Ваших громадах про хосен з кріликаства, ширіть кріликаство у вашій громаді й таким способом сповните велике діло (Товариш 1908, с. 120);

..Відвернувши ся від реформ Йосифа II-го зближив ся уряд більше до шляхти, а шляхта старала ся знов з свого боку вихіснювати сей прихильний вітер, який тепер для неї повів в високих урядових кругах (Бук. Русь, с. 37) [вихіснювати – використати у своїх інтересах];

Також прийнято внесення посла бар. Капрого, щоби зарадити вихіснюванню робітників через заостренє приписів щодо посередників, котрі займаються доставчуванєм робітників (Б., 1895, ч. 5, с. 2) [вихіснюване – „використання, експлуатація”].

З іншого боку, спостерігаємо вживання слова **хосен** та слів його гнізда в текстах високого стилю. Йдеться насамперед про переклад книг Біблії (виданий у Відні 1903 р.), що його здійснювали у співпраці П. Куліш та І. Пулюй. При дієслові **хіснюватися** укладачі „Російсько-українського словника” 1924- 1933 рр. аж ніяк не випадково подали посилання на Книгу Еклезіаста в перекладі П. Куліша. Що ж до іменника **хосен** та прикметника **хосенний**, то їх П. Куліш використав у перекладі інших книг Біблії – Книги Йова, Книги Приповісток Соломонових, Книги пророка Ісаї, Книги Пророка Єремії, напр.:

І відказав Елифаз із Теману і промовив: Чи вже ж може людина доставляти Богу користь? Мудрий самому собі добра запобігає. Що за користь у тому про

*Вседержителя, як ти живеш без гріха? І буде ж він мати **хосен** із того, що ти держишся доріг невинності? Чи може він, боячись тебе, стане з тобою до розправи, пійде судитись із тобою? (Йов 22 : 1-4);*

*Хиба є де такий чоловік, як Йов, що глумує мов би пив воду, Товаришує беззаконним і ходить з людьми безбожними? Він бо сказав: Нема з того **хісна** чоловікові, як угоджас Бог. Слухайте ж, мудрі мужі, мене! Не може бути в Бога неправди, у Вседержителя – несправедливого суду, Він бо дає чоловіку, що заробив ділами, і після поступків мужа відплачує йому (Йов 34 : 7-11);*

*Коли ти праведен, що ж даси йому? або що він з руки в тебе візьме? Безбожність твоя причинить шкоди тільки чоловікові, та й праведність твоя буде **хосенна** синові чоловічому (Йов 35 : 7-8);*

*Блажен той чоловік, що придбав собі мудрість, і чоловік, що вмів добитися до знання. Бо набуток се ліпший, як набуток срібла, і **хісна** з його більш як із золота. Коралі дорогі, да не такі, як мудрість, і нічо з того, що ти бажаси, не зрівняєш з нею (Пр 3 : 13-15);*

*І богацтво й слава в мене, всі блага неминуці й справедливість; Плоди мої лучші золота – золота найчистішого, а **хісна** з мене більше, як із найдобрішого срібла (Пр 8 : 18-19);*

*Та всі вони застидаються задля того народу, що їм без пожитку; **не буде** од него ні підмоги, ні **хісна**, – хиба тільки стид і сором (Іс 30 : 5);*

*Хто зробив бога й вилив ідола, що з його **хісна нема**? (Іс 44 : 10);*

*Ой Господи, сило моя й твердине моя й утечище моє в лихій годині! До тебе повернуться народи від країв землі і скажуть: Саму тільки лож внаслідували батьки наші, марноту й таке, з чого ніякого **хісна нема** (Єр 16 : 19);*

*Я на пророки ложних снів, говорить Господь, що розказують їх, і зводять з ума люд мій своїми брехнями й оманю, – на тих, що я не посилав їх і не давав їм наказу, й що з їх **нема** ніякого **хісна** народові сьому, говорить Господь (Єр 23 : 32).*

У самій Біблії зазначено, що переклад цих книг виконав П. Куліш. Отже, можна припускати, що саме він і обрав типово галицьке слово **хосен** як найбільш адекватний відповідник до церковнослов'янська **польза**, сподіваючись на те, що через мову українського перекладу книг Біблії галицьке слово стане загальноукраїнським. Можливо, цьому мало сприяти й відповідна стилістика: в окремих віршах слово **хосен** виступало поряд із синонімічним до нього загальноукраїнським **користь**. Та це лише припущення. Адже не можна виключити й того, що слово **хосен** з'явилося в тексті перекладу й завдяки пізнішому редагуванню І. Пулюя, для якого воно було звичним і рідним.

У 1887 р. у Львові вийшла друком драма Ф. Шіллера „Вільгельм Тель” у перекладі українською мовою В. Кміцикевича. У цьому тексті також ужито зворот зі словом **хосен**:

*О горе тим, що нарід туманять, Що він добра правдивого не бачить! Для власного **хісна** они спирають, Щоб не пішли під Австрію [Вальдтатти], Що учинили прецінь всі край! На панській лаві хочесь їм сидіти Ураз із боярином – цісаря Хтять мати паном, щоб не мати пана (Тель, с. 50).*

Усі наведені вище контексти із джерел різних стилів і жанрів – художнього (проза, поезія, драматургія), епістолярного (приватне й офіційне листування), публіцистичного, інформаційного, офіційно-ділового, наукового, конфесійного (церковно-релігійного) – переконливо доводять, що в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. слово *хосен* та похідні від нього слова вживалися дуже активно для формування думок якнайширшого змісту.

У мові періодичних видань, що орієнтувалися на найбільш чисельну читацьку громаду, ці слова служили насамперед для вираження абстрактних значень „добро, благо; те, що сприяє піднесенню, удосконаленню чогось”; „те, що служить для добра, розвитку, матеріального та духовного добробуту громади, суспільства, окремої людини”. Виразною функціональною властивістю іменника *хосен* була й певна кількість сталих конструкцій, які співвідносилися з найбільш типовими ситуаціями його вживання: *що* [мені, тобі, йому, їй, ...] *за хосен із того; який* [мені, тобі, йому, їй, ...] *з того хо(і)сен; мати хосен з чого / не мати* [ніякого] *хісна з чого; є хосен з чого кому / нема хісна з чого кому; нести, принести хосен кому, чому* [рідній національності, народу]; *лежати без хісна; служити на хосен кому, чому; обчислювати хосен чого; шукати хісна; працювати з хісном; прочитати з хісном* [для себе]; *загальний хосен; для власного хісна; хосен з чого* [з каси]; *в хосен чого* [науки, Вітчизни, національних цілей]; *на хосен чого, кого* [народу] та багато ін.

У російській мові відповідні значення передаються церковнослов'янськими *польза, благо* та зворотами, до яких входять саме ці слова, напр.: *для пользы дела; для (все)общей пользы; нет* [никакой] *пользы от кого, чего; извлекать пользу; нести пользу; служит на пользу; с пользой для себя; для всеобщего блага, во благо чему; на благо чего* [Родины]; *для (все)общего блага* тощо.

З цього факту можна припускати, що активізація в українській мові слова *хосен* відбувалася саме тоді, коли постала потреба заміщення слів книжної церковнослов'янської мови словами народнорозмовної мови – для розвитку української літературної мови на питомій основі й адекватного відтворення засобами народнорозмовної мови змісту церковних книг, для ведення літургії й виголошення казань, для потреб шкільної освіти. Отже, причин високої частотності слова *хосен* та похідних від нього слів у західноукраїнському мовному середовищі, включно із Закарпаттям, варто дошукуватися в тих історичних мовно-культурних процесах, які призвели до опозитивних відношень між двома типами літературних мов, що їх українці використовували й плекали для своїх культурних потреб – церковнослов'янською та „простою руською мовою”.

З високим ступенем вірогідності можна припускати, що ті семантичні відношення, які сформувалися між синонімічними, еквівалентними лексичними одиницями цих мов у кінці ХVІ – першій половині ХVІІ ст., чітко визначили місце й семантичну специфіку кожного із синонімів української мови. Так, синонім *користь*, яким у сучасній українській літературній мові передають значення іменника *хосен*, запозичене свого часу саме із церковнослов'янської мови. У

старослов'янській, згодом – церковнослов'янській мові слово **користь** означало „здобич” (таке значення подано у „Старослов'янсько-українському словнику” Л. Белея та О. Белея (Белей, с. 92), „військові трофеї” (у „Лексиконі...” П. Беринди церковнослов'янському **корысть** відповідає староукраїнське **лѣпъ** (ЛБ, с. 55) *.

Саме в такому значенні слово **користь** уживалося в староукраїнських літописах, зокрема – в літописі Феодосія Софоновича:

За тымъ зима надишла, тѣды Хмѣлицкий и ханъ з великою барзо корыстью **скарбовъ** повернулися додому (Софонович, с. 229);

Оттоль чаты козацкй и московскй ходили ажъ за Вислою, пустошачи и **корысти великй беручи** (Софонович, с. 233);

Того ж року [1668] Пѣтръ Суховѣи, оттозвавшися гѣтманом, вышолъ з Запорожья з козаками запорожскими и з татарами на Дорошенка, пустошачи около Чигирина и инде. Дорошенку єднакъ ничого не учинивши, толко татар полоном и **корыстью з людєи невинных обогативши**, назадъ отишолъ (Софонович, с. 240) (виділений шрифт мій – Л. Т.).

І саме тому в сучасній українській мові, на відміну від російської, слово **користь** має два значення і два можливі наголоси: **кóрiсть** – 1) добрі наслідки для кого-, чого-небудь; протилежне шкода [відповідає російському **польза**]; 2) матеріальна вигода для кого-небудь; прибуток [відповідає російському **корысть**, **выгода**]; порівн. також у сталих зворотах: **на користь** кому, чому – „заради прибутку, чиєї-небудь матеріальної вигоди” (СУМ, IV, с. 290-291); **витягати** (**витягти**, **витягнути**) **користь** з кого, чого – „домагатися вигоди, прибутку” (СУМ, I, с. 522).

Обидва значення іменникової основи перейшли й до похідного прикметника **кóрiсний** – 1) „який дає, приносить добрі наслідки”; 2) „який дає, приносить кому-небудь матеріальну вигоду, прибутки”. Проте друге значення маркується вже як рідкісне: воно представлене двома контекстами – з творів Панаса Мирного (*Батьки та матері гострили на нього зуби, як на корисного жєниxa, особливо убогий*) та з історичного роману Зінаїди Тулуб (*Він дістанє почєсну й корисну посаду, потім староство і закінчить свій життєвий шлях принаймні сенатором*) (СУМ, IV, с. 290). Сучасна українська мова виявляє тенденцію до спеціалізації цього значення у прикметнику іншої словотвірної будови, порівн.: **корисливий** – 1) який прагне до власної вигоди, наживи; 2) „який робиться заради власної вигоди” (СУМ, IV, с. 289; усі ілюстр. контексти – з творів письменників радянського часу).

* Порівн. у сучасній українській мові: **лупити** – „здирати”, **лупитися** – „здиратися” (напр., **лупити кору з дерева**; **лупити картоплю** („обчищати варену картоплю від лупини (лушпини)”); **лупити шкіру**; **шкіра лупиться** (напр., **шкіра лупиться на носі** – так кажуть тоді, коли шкіра обличчя, особливо на носі, обгоріла від сонця і з неї злущується верхній ороговілий шар); **перен. лупити гроші з кого**; фразеологізм **лупити три шкури з кого** – „вимагати надто велику кількість грошей; ставити занадто високу, недоступну для покупців ціну на товар”.

Отже, в українській літературній мові нового періоду існували такі семантичні відношення між синонімами *хосен* і *користь*, які спиралися на давні традиції вживання цих слів в усному та писемному мовленні. Кожне із цих слів могло виражати ті самі значення – 1) „позитивні наслідки для кого-, чого-небудь” (історично – вторинне); 2) „матеріальна вигода, прибутки” (історичне – первинне).

У західноукраїнському середовищі другої половини XIX – початку XX ст. відчутно зросла питома вага таких текстів, у яких слово *хосен* виражало перше з названих значень. На східноукраїнських землях це слово було невідомим (чи вже невідомим?; чи й раніше було невідомим?). Тому для вираження цього значення послужив давній церковнослов'янizm *користь*. Уживання його в розмовній мові продовжувало ту ж таки значеннєву лінію, яка окреслилася вже в староукраїнській мові: слово *користь* означало насамперед матеріальну вигоду, прибуток*.

Проте поступово слово *користь* почало набувати узагальнено-абстрактного змісту й з'являтися в таких синтагмах, які відповідали вживанню в російській мові слова *польза*, напр.: *Од того вийшло більше шкоди, ніж користі* (І. Нечуй-Левицький); ... *праця на користь рідній мові* (Панас Мирний); *Все зроби, що мога, На користь країни* (П. Грабовський).

Подібні семантичні зміни зачепили й прикметник *корисний* **. Він набув значення „позитивний, сприятливий” й у цьому значенні виступив відповідником російського слова *полезный*, порівн.: ... *робота це корисна, але дуже монотонна* (І. Нечуй-Левицький); .. *морська подорож корисна мені* (Леся Українка).

Семантична структура прикметника *корисний* в українській мові включала, на відміну від цього ж слова російської мови (*корыстный*), й таке значення, яке вже не було пов'язане з конкретним матеріальним прибутком, зиском, а загально називало позитивні властивості, сприятливий вплив чогось. Час формування цього значення ще потребує спеціального дослідження, проте вже тепер можна

---

* Це відбито й у мові Т. Шевченка (*Любітєся, діточки, весною. На світі є кого любить І без користі*), й у Марка Вовчка (*Чи він продає, чи купує, то все не на користь собі; усяке його ошукає, аби хто схотів*), І. Нечуя-Левицького (*О. Артемій, дуже розумний зроду, був чоловік практичний, запопадний і вмів витягати якусь користь для себе з усіх тих повітових та сільських начальників*), в І. Карпенка-Карого ([Феноген]: *І сам хазяїн наш всіх навчає: з усього, каже, треба користь витягати*), М. Коцюбинського (*Була фабрика, а хто мав користь з неї?*) [див. у відповідних томах СУМ, на які вказано вище].

** У західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. прикметник *корис(т)ний* частіше вживався у значенні „прибутковий, вигідний”, напр.: *Вивіз сирих виробів і напівфабрикатів може лиш тоді бути користним для витворця і торговельника, коли будуть водні дороги* (Б., 1899, ч. 36, с. 1); ... *обняття користної посади* (Б., 1907, ч. 90, с. 1) (МСБ, с. 183-184); утворений від нього іменник *корис(т)ність* означав „вигідність, прибутковість, доцільність (з матеріального погляду)”: *користність закутна каменщиці* (Б., 1895, ч. 17, с. 4) (МСБ, с. 183-184).

констатувати, що і в польській мові прикметник *korzystny* має обидва значення: 1) вигідний, прибутковий (*korzystny interes* – „вигідна справа”), 2) позитивний, сприятливий (*korzystna opinia* – позитивний відгук, *korzystny rezultat* – позитивний результат). Отже, можна припускати, що обидва ці значення сформувалися в середовищі українсько-польської двомовності, а тому й в українській, і в польській мові вони зберігалися й тоді, коли польська мова втратила свій колишній вплив на Наддніпрянщині, адже, як бачимо, значення прикметника *корисний*, спільні з польською мовою, відтворюються в мові письменників-східняків.

У середовищі українсько-російської двомовності відбулося подальше закріплення чіткої, практично безваріантної семантичної відповідності українського *корисний* і російського *полезный* – коштом синонімічного західноукраїнського слова *хосенний*. Остаточне таке слововживання утвердилося в радянські часи. Про це свідчать й авторство контекстів, і та спеціальна термінологія, що їх подано в „Словнику української мови” *.

Словам *користь*, *корисний*, а також іншим синонімам та синонімічним засобам вираження цього значення віддав перевагу й І. Огієнко у своєму перекладі Біблії українською мовою. Слів *хосен*, *хосенний* він не вжив у жодному з тих віршів, що їх наведено вище як приклади вживання названих слів у перекладі П. Куліша, порівн.:

І заговорив теманянин Еліфаз та й сказав: „Чи для Бога людина корисна? Бо мудрий корисний самому собі! Хіба Всемогутній бажає, щоб ти ніби праведним був?

* Речення, які „Словник української мови” подає до слів *користь*, *корисний*, містять такі словосполучення, які за своїм значенням подібні до тих, що в них у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. вживалися слова *хосен*, *хосенний*. За ілюстративними контекстами до слів *користь*, *корисний* зі „Словника української мови” проглядаються російськомовні зразки словосполучень і речень зі словами *польза*, *полезный*, порівн.:

У колективі буде змога використати всі здібності людські..., щоб вони давали повноцінну користь (І. Ле); *Велику користь дає повітря соснового лісу й деяким хворим на бронхіальну астму* („Наука...”, 1956) [рос. *давать, приносить пользу*]; *Вони [робітники] борються за такий устрій суспільства, в якому створені спільною працею багатства йшли б на користь усім трудящим, а не жменьці багатіїв* (В. Ленін) [рос. *на пользу трудящимся*]; *Справу було вирішено на їхню користь* (Ірина Вільде) [рос. *дело будет решено в их пользу*] (СУМ, IV, с. 290-291);

Його завжди короткі зауваження були корисні (О. Донченко) [рос. *полезные замечания*]; *А скільки корисного для себе знайде етнограф у творах Котляревського, Гоголя, Квітки* (М. Рильський) [рос. *сколько полезного можно найти в ...*]; *На врожайність полів позитивно впливає також заселення лісових смуг корисними птахами, які знищують шкідливих комах і мишей* („Колгоспник України”, 1955); *користь від винаходу* [рос. *польза от изобретения*]; *корисні копалини* [рос. *полезные ископаемые*]; *корисна площа* [рос. *полезная площадь*]; *корисний вантаж* [рос. *полезный груз*]; *коефіцієнт корисної дії* [рос. *коэффициент полезного действия*] та ін. (СУМ, IV, с. 290-291).

І що за користь Йому, як дороги твої ти вважасяш невинними сам? Чи Він буде карати, тебе боячись, і чи піде з тобою на суд? (Йов 22 : 1-4; Ів. Ог., с. 522);

*Чи є такий муж, як цей Йов, що п'є глузування, як воду, і товарищує з злочинцями, і ходить з людьми беззаконним? Бо Він каже: **Нема** людині **користи**, коли її Бог уподобає". Тож вислухайте, ви розумні, мене: Бог далекий від несправедливості, і Всемогутній від кривди! Бо за чином людини Він їй надолужить, і згідно з своєю дорогою знайде людина заплату! (Йов 34 : 7-11; Ів. Ог., с. 532);*

Коли праведним станеш, що даси ти Йому? Або що Він візьме з твоєї руки? Для людини, як ти, беззаконня твоє, і для людського сина твоя справедливість!.. (Йов 35:7-8; Ів. Ог., с. 533);

*Блаженна людина, що мудрість знайшла, і людина, що розум одержала, бо ліпше надбання її від надбання срібла, і від щирого золота ліпший **прибуток** її, дорожча за перли вона, і всіляке жадання твоє не зрівняється з нею (Пр 3 : 13-15; Ів. Ог., с. 635);*

*За мною багатство та слава, тривалий масток та правда: ліпший плід мій від щирого золота й золота чистого, а **прибуток** мій ліпший за срібло добірне! (Пр 8 : 18-19; Ів. Ог., с. 640);*

*Вони посоромлені будуть усі за народ, що не буде **корисний** для них, що не буде на поміч і не на **пожиток**, а на сором та ганьбу... (Іс 30 : 5; Ів. Ог., с. 709-710);*

*Хто бога зробив та ідола вилив, що він **не помагає**? (Іс 44 : 10; Сл. Ог., с. 726);*

*О Господи, сило моя та твердине моя, і захисте мій в день недолі! Поприходять до тебе народи від кінців землі та й промовлять: Одідичили наші батьки лиш неправду й марноту, **пожитку** ж від них **не було**... (Єр 16 : 19);*

*Оце Я на тих, що сні неправдіві звіщають, – говорить Господь, – вони розповідають про них та впроваджують в блуд Мій народ своєю неправдою й глумом своїм, хоч Я не посилав їх і їм не наказував, і вони допомогти – **не можуть** народові цьому, говорить Господь... (Єр 23 : 32).*

Та все ж варто вказати на ще один цікавий факт, що про нього згадує Ю. Шевельов у праці „Внесок Галичини у формування української літературної мови”: „Двадцять років в літературі ніби йдуть під гаслом засвоєння галицьких мовних елементів, відомих і давніше, але так активно не вживаних. Ця мода захоплює навіть урядові вершки. Мало не в кожному виступі М. Скрипника фігурує слово *терен* і інші слова, що прийшли з Галичини. Відгомін цього захоплення в літературі почасти звучить і пізніше – згадаймо, наприклад, виданий уже в другій половині тридцятих років Бажанів переклад „Витязя в тигровій шкурі” Ш. Руставелі. З нього лексичні й граматичні галицизми можна виписувати десятками” [Шевельов 1996, с. 110]. Ю. Шевельов обмежився кількома прикладами таких слів, проте до їх числа потрапило й слово **хосен**: *рознука, брила, моцар, ватра, зрихтувати, хосен, здвиг-юрба, тлумище, пугар, лови та ін.* [ibidem, с. 110-111].

Та незважаючи на таку, здавалося б, позитивну практику засвоєння галицьких слів, синонімічне до **користь** слово **хосен** і похідні від нього слова виведено з активного вжитку – й не стільки тому, що вони вживалися в діалектному мовленні, а насамперед тому, що в них виявлялася самотня історія української мови та

її лексична специфіка, а також внесок західноукраїнської інтелігенції у розбудову стилів літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст.

Утім, слова гнізда **хосен** залишалися в творах І. Франка, О. Кобилянської, О. Маковея, Л. Мартовича, Марка Черемшини та багатьох інших західноукраїнських письменників. Із прочитанням їхніх текстів ці слова знову й знову нагадували про себе, незважаючи на свій знижений стилістичний статус – доти, доки хтось із наступних поколінь письменників знову не брав їх до свого лексикону*.

Слово **хосен** ще залишається і в синонімічних, і в перекладних словниках української мови – хоч і має при собі ту ж таки позначку діалектне (або обласне). У „Синонімічному словнику української мови” воно подається у складі гнізда слова **користь** („добрі наслідки від когось, чогось, прибуток для когонебудь”) – і виступає аж на 4-му місці, а на першому – запозичене з російської **виграш** (без обмежувальних позначок), далі – розмовне **прибуток**, застаріле **прибиток**, що ані за частотою вживання, ані за стилістичними можливостями, ані за місцем в історії української літературної мови, звичайно ж, не можуть дорівнювати до слова **хосен**. До складу синонімічного гнізда входять також **вигода**, **пожиток** (обидва – без обмежувальних позначок) і розмовні слова **зиск**, **пожсива**, **ужиток**, **інтерес**, **пуття**, **толк** (СлСинУМ, 1, с. 702). Серед письменників, чиї твори використано для ілюстрації вживання синонімів, виступають Марко Вовчок, Я. Щоголів, П. Гулак-Артемівський, І. Нечуй-

* Знайдемо це слово у Василя Стуса – в записі сьомому з його таборового зошита за 1982 р.: *Здається, все, що я міг зробити за свого життя, я зробив. Займатися творчістю тут неможливо абсолютно: кожний віршований запис відбирають при першому ж обшуку. Доводиться вивчати мови. Коли я за цей час безголів’я опаную французьку й англійську мови, буде хоч якийсь **хосен*** (Стус, с. 218).

Ліна Костенко ввела слово **хосен** до своєї „Думи про братів неазовських”:

Томиленко.

Весна предивна. Як не сніг, то хляпа.

В таку погоду страшно журавлю.

Оце ж летять – і в небі обмерзають,

і падають, і все-таки летять!

Сахно Черняк.

Я попліч вас зігріюся, дарма що

Подерлись ваші сукні й адамашки

І кулями спробиваний кожух.

Усе ж таки – людина при людині.

А що погода – може, воно й краще.

*Який **хосен** тепер нам поспішати?*

Ми ж ідем не на ярмарок в Прилуки (Костенко, с. 517).

Можливо, саме українські шістдесятники й були тим новим поколінням, яке рятувало від духовного вигасання не лише українську літературу й культуру в цілому, а рятувало від забуття навіть окремі слова з мови цієї літератури.

Левицький, Леся Українка, Л. Мартович (до *хосен*), М. Ірчан, Ю. Яновський, Ірина Вільде, П. Загребельний, Вас. Шевчук. Неважко помітити, що при такому виборі письменників головні акценти припадають на першу половину XIX ст. та на східноукраїнські терени або ж на радянський період розвитку української літературної мови. Твори ж І. Франка та О. Кобилянської, що, поза сумнівом, становлять один із її якісних щаблів і мали б відповідно впливати й на маркування слів, уживаних цими письменниками, опинилися поза увагою. А саме з огляду на їх творчість, а також на функціонування в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., слово *хосен* краще було б кваліфікувати як західне, а не як діалектне.

Його вживання в сучасній українській літературній мові навряд чи було надлишковим. У цьому можна переконатися, коли порівняти зміст словникових статей двох російсько-українських словників – 1924 – 1933 рр. та 1968 р. (у 3-ому стереотипному виданні 1987 – 1988 рр.) – на слова *выгода*, *польза*, *пользоваться*, *воспользоваться*:

Російсько-український словник (1924 – 1930)		Російсько-український словник (1987 – 1988), 3-є вид., стереотипне	
в и г о д а			
зиск, користь, бариш, вігода, пожиток, інтерес, (гал.) хосен (хісна) (РУС Кр., I, с. 131-132)		вігода; (польза – ещё) кóристь и кoрiсть; (прибыль – ещё) зиск, пожиток; обл. хосен, род. хісна́ (РУС, I, с. 228)	
з в о р о т и		з в о р о т и	
української мови	російської мови	російської мови	української мови
вихіснувати що з цього він матиме хосен	извлека́ть выгоду это принесет ему выгоду	извлека́ть прибыль	діставати прибуток (1, с. 573)
п о л ь з а			
користь, пожиток, пожива, поживок, ужиток, уживок, нажиток, вигóда, зиск, (гал.) хосен (р. хісна), (прок) пуття; (хосен – посилення на Франка) (III, с. 348)		кóристь и кoрiсть; (выгода – ещё) вигода, пожиток; разг. ужиток; уст. скуток; обл. хосен, род. хісна́; (полезность) кoрiснiсть (2, с. 723)	

<i>звороти</i>		<i>звороти</i>	
<i>української мови</i>	<i>російської мови</i>	<i>російської мови</i>	<i>української мови</i>
<p>громадський ужиток</p> <p>яка користь із того, який ужиток із того, який хосен із того, яка вигода із того, що...</p> <p>бути, іти кому на користь (на пожиток, на хосен)</p>	<p>общественная польза</p> <p>что пользы из того, что...</p> <p>приносить пользу, служить на (в) пользу кому, чему</p>	<p>для общей пользы</p> <p>польза спорта</p> <p>приносить пользу</p> <p>высказаться в пользу кого</p> <p>говорить в пользу кого-чего</p>	<p>для загальної корісті, для загального добра; користь (корисність) спорту</p> <p>приносити (давати) користь (2, с. 885)</p> <p>висловитися за кого</p> <p>промовляти на користь кого-чого</p>
пользоваться			
<p>користуватися, скористувати, покористуватися з чого і чим; користувати, скористувати з чого; (гал.) хіснутися, похіснутися чим (ІІІ, с. 348)</p>		<p>користуватися, користатися, користати, послугуватися, використовувати, уживати, споживати, редко пожиткувати; (2, с. 723-724)</p>	
<i>звороти</i>		<i>звороти</i>	
<i>української мови</i>	<i>російської мови</i>	<i>російської мови</i>	<i>української мови</i>
<p>Не знає душа його недостачі в нічому, чого бажає, та не дав йому бог розуму хіснутись тим (Еккл.)</p>		<p>пользоваться всеми благами</p> <p>пользоваться своими правами</p> <p>пользоваться случаем</p>	<p>користуватися всіма благами; користуватися своїми правами (із своїх прав); користатися, користуватися з нагоди; використовувати нагоду</p>
воспользоваться			
<p>покористуватися чим, з чого; скористатися з чого; (гал.) похіснутися чим; (использовать) використати, зужиткувати, спожиткувати, спожити, (гал.) схіснувати (І, с. 108); похіснутися багатством (Екклезіаст)</p>		<p>скорі́стувáтися чим, з чого, скористатися чим, з чого, послугуватися чим; (извлечь выгоду) покористуватися, покористатися чим, з чого; (использовать) використати, разг. пожити що (1, с. 189-190)</p>	

Як бачимо, слово *хосен* та похідні від нього слова не потрапили до складу дієслівних словникових статей, а також до сталих зворотів, що сформувалися внаслідок тих типових мовленнєвих ситуацій, у яких вони найчастіше вживалися. Та в ряду іменникових синонімів до російських *выгода, польза* українське *хосен* все ще залишалося. І чи не М. Рильському належить ця заслуга?

На час підготовки „Русско-украинского словаря” М. Рильський був одним із його редакторів. У 1964 р. поета-академіка не стало, а перше видання словника вийшло друком кількома роками пізніше – 1968 р. Та все ж, знаючи дбайливе редакторське око М. Рильського, можна припускати, що саме він зберіг слово *хосен* або й увів його до української частини бодай у складі іменникових статей і бодай на правах обласного слова – хоч сам М. Рильський послідовно виступав проти надуживання такою позначкою *.

Брак цього слова та похідних від нього слів відчувається тоді, коли ми потребуємо прислівникового, прикметникового чи дієслівного вислову. Особливо виразно ці лакуни виявляються у випадках, коли потрібно перекласти українською мовою такі речення російської мови, у яких предикативний центр формується навколо іменників *прок, толк*, прислівника *бесполезно*. Пропонований у словнику переклад українською мовою російських зворотів не завжди виглядає як стилістично й семантично відповідний, напр.: рос. *из этого не будет проку* – укр. *з цього не буде пуття (добра, користі)* (РУС, 3, с. 24-25); рос. *не будет из этого толку* – укр. *не буде з цього діла (ладу, користі)* (РУС, 3, с. 518); а часом – і як штучний, підрядний: рос. *что в этом проку?* – укр. *яка з цього користь?* (РУС, 3, с. 24-25); рос. *что из него толку?* – укр. *яка з нього користь?* (РУС, 3, с. 518).

Коли ж порівняти зміст словникових статей на слова російської мови *бесполезно, бесполезность, бесполезный, пользоваться, использовать* зі словниковими статтями на слова російської мови *выгода, польза, полезный, полезно*, то брак в українській мові похідних від *хосен* стає очевидний:

---

* На Республіканській науковій конференції з питань культури мови в лютому 1963 р. М. Рильський виступив із доповіддю „Словник і питання культури”, у якій, зокрема, висловив і своє ставлення до обмежувальних ремарок *уст[арелое], редк(ое), обл[астное]* в „Українсько-російському словнику”: „Мені самому доводилося сперечатися із членами редколегії словника, коли я стрічав оте обл. поряд із словом, ілюстрації до якого виписані, приміром, із Франка, Коцюбинського і Котляревського, тобто письменників із зовсім різних мовних областей, коли ремарка *редк.* чи *уст.* супроводжувала слово, любісінько вживане в сучасній літературній та розмовній мові або й відроджений для нового вжитку архаїзм [Рильський 1964, с. 31].

„Русско-украинский словарь” в 3-ох томах, 1987 – 1988 рр., 3-є видання, стереотипне		
Реєстрове слово російської мови	Відповідники української мови містять у ряду пропонованих синонімів	
	слово <i>ХОСЕН</i> чи похідні від нього слова	слово <i>КОРИСТЬ</i> чи похідні від нього слова
<i>бесполезно</i> (в знач. сказ.: <i>напрасно</i>) <i>бесполезность</i> <i>бесполезный</i>		<i>некорісно; непотрібно; марно, марне, даремно, даремне, дарма, надаремно, надаремно; марно, марне, даремно, даремне, дарма, шкода заходу, марна річ; некорисність; непотрібність; марність, даремність; некорисний; (ненужный) непотрібний; (напрасный) марний, даремний</i> (1, с. 61)
<i>выгода</i>	<i>вігода; (польза – ещё) корість и корість; (прибыль – ещё) зиск, пожиток; обл. хосен, род. хісна́ (1, с. 228)</i>	
<i>польза</i>	1) <i>корість и корість; (выгода – ещё) выгода, пожиток; разг. ужиток; уст. скуток; обл. хосен, род. хісна́; (полезность) корісність</i> (2, с. 723)	
<i>полезный</i> <i>быть полезным кому</i>	<i>корісний; разг. пожиточний; обл. хосенний; бути корисним кому;</i>	
<i>полезно</i>	<i>корисно; разг. пожиточно; обл. хосенно</i> (2, с. 706)	
<i>пользоваться</i>		<i>користуватися, користатися, користати, послуговуватися; використовувати, уживати, споживати, редко пожиткувати</i> (2, с. 723-724)
<i>использовать</i>		<i>використовувати, послуговуватися, разг. зуживати, зужитковувати</i> (1, с. 621)

Отже, для галицького, фактично – західноукраїнського слова *хосен* та слів його гнізда, що налічувало близько 20 одиниць, рація існування все ще залишається. У статусі стилістично універсальних засобів, що його ці слова мали в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., вони навряд чи зможуть відновитися. Проте в публіцистичному, художньому та інших стилях і жанрах, вільних від адміністративного та канцелярського знеосіблення, *хосен* і вся його „велика рідня”, з усіма їх історичними, територіальними й емоційними конотаціями, були б до місця і до речі.

3. 2. 2. 1. 3. Дієслово *шемрати* (*шеміти*, *шамрати*) та слова його гнізда не належать до частотної лексики ані сучасної української літературної мови, ані її західного варіанта кінця XIX – початку XX ст. Цей факт підтверджено й „Словником української мови”: слова *шеміти*, *шеміння*, *шеміт* маркуються в ньому як рідковживані (СУМ, XI, с. 439), а фонетичні варіанти *шамрати*, *шамрання* – як діалектні.

У галицько-буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст. слова цього гнізда також не належали до частотних. Контексти, що їх вдалося знайти як ілюстрації до вживання слів *шемрати*, *шемрання*, кількістю значно поступаються перед тими, у яких вживалися слова *хосен*, *густ*, розглянуті в попередніх параграфах. Проте вартість слів гнізда *шемрати* та їх місце у синонімічній системі української мови не стають від цього менш значущими. А докладне зіставлення їх уживання в мові різних письменників дозволяє переконливо довести, що позначка галицьке, яка виступала при одному зі слів гнізда – іменнику *шеміт* – у „Російсько-українському словнику” 1924–1933 рр., була не цілком умотивованою. На той час ця позначка могла спиратися на те, що слово було засвідчене в поезії І. Франка. Адже й у „Словнику української мови” *шеміт* („легкий шум, шерех і т. ін.”) ілюструється Франковими поетичними рядками: *Чи се, може, шеміт твій, Річко, ...Змив мій смуток і застій?* (СУМ, XI, с. 439). Більше того – можливо, це ті самі поетичні рядки, які брали до уваги й укладачі „Російсько-українського словника” 1924–1933 рр., адже слово *шеміт* виступає в ньому як синонім до *дзюркотання*, *дзюркання* (РУС Кр., I, с. 290). Щоправда, до цього варто було б додати одну деталь: *шеміт* – це не зовсім „дзюркотання”, а легкий, тихий, ледь чутний шум води гірської річки, яка біжить по кам’янистому дну або ж набігає на кам’яністі береги. Порівняймо в О. Кобилянської: *шемрати* – „видавати легкий шум, шерех і т. ін.”: *Образно. – *Куди, куди, куди? – шемрали хвилі невтомимо кожної ночі й лизали жадібно берег, і плескались .. о велике каміння* (Коб.) (СУМ, XI, с. 439). У творах буковинської письменниці вживається й варіант *шамрати* – „шарудіти, шелестіти”: *Округ мене шелестіли, шамрали смереки* (Коб.) (СУМ, XI, с. 403). До цих контекстів можна додати ще один – на слово *шемрання* – із повісті „Царівна”: *Що вам із такої особи, що волочиться по лісах, кохається в птахах, в шемранні дерев, упоюється їх життям, а не вашим* (Коб. 1962, с. 228).

Здавалося б, цих фактів досить для того, щоб дієслово *шамрати* (*шемрати*, *шеміти*) та похідні від них іменники вважати специфічно галицькими чи галицько-буковинськими. Проте в тому ж таки „Словнику української мови” знайдемо контексти, які цю думку заперечують. Адже серед інших письменників, чиї твори використано для ілюстрації вживання слів цього гнізда, виступають подоляни М. Бажан, М. Стельмах, Є. Гуцало:

заше́мрати і *заше́міти*, розм. – „почати шемрати, шемріти; зашелестіти”: *Чекання і тиша. Лиш вітер не втих І, шумно сковзнувши по срібному віттю, заше́мрав стрічками*

знамен бойових (М. Бажан); **Зашемрів**, захрустів возкий пісок, і човен легко плюснув у воду (М. Стельмах) (СУМ, III, с. 413);

шамрання, діал. – „дія за знач. шамрати і звуки, утворювані цією дією”: Коли чоловік повертався опівночі, роззувався в сінях і вкрадливо ступав по долівці, вона сторожко прислухалася до **шамрання**, ловила кожен шерех (Є. Гуцало) (СУМ, XI, с. 403);

шемріти, рідко – „те саме, що шемрати”: На березі **шемрів пісок** (М. Стельмах) (СУМ, XI, с. 439);

а також письменники, що походять із центральних та східноукраїнських земель, – П. Гуріненко (народився у с. Малий Букрин Київської обл.), О. Досвітній (народився у м. Вовчанськ Харківської обл.), О. Донченко (народився у м. Великі Сорочинці Полтавської обл.):

шамрати і шамрити, діал. – „шарудіти, шелестіти”: Його [пароплава] вже й не видно, тільки тихо **шамрали** розбуджені хвилею **верболози** (П. Гуріненко);

шемрати – „видавати легкий шум, шерех і т. ін.”: Стежка йде повз городи, а на городах **шемрає сухе бадилля** (О. Донченко); // Викликати, спричиняти слабкий шерех, шелест: *Образно. Присмерк залазить під ліжко, він **шемрає** за темною завіскою, він дивиться з чорних очей Хачатурова (О. Донченко);

шемріння, рідко – „дія за знач. шемріти і звуки, утворювані цією дією”. Він міркував. Час од часу його обличчя спалахувало червоними смугами... В такі моменти його очі стинялися на маленьких дверях, де чулось **шемріння**, певно, ручного верстата (О. Досвітній).

До ряду вище поданих контекстів варто додати ще один – із поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш” у перекладі М. Рильського. М. Рильський народився на Київщині, проте і для нього слово **шемрання** – не чуже. Він уживає його в таких рядках: *Тим часом при столі, спочатку, як комиш, Тихеньким шемранням, дедалі голосніш Розкочувалися незмушені розмови* (Міцк.-Рильський, с. 362). Образ розмов, що сприймаються як **шемрання комиша**, хоч і перегукується із текстом оригіналу, проте й тонко доповнює його, порівн.: *Ta przerwa rozmów trwała już minut ze cztery. Tymczasem w końcu stoła naprzód ciche szmery, A potem się zaczęły wpółgłośne rozmowy* (Міцк., с. 47).

Лексична сполучуваність дієслова **шемрати**, яка виявляється в усіх вищеподаних контекстах, виразно вказує на ті компоненти його семантичної структури, які вирізняють саме це дієслово в гнізді синонімів **шарудіти**, **шелестіти**, що за їх допомогою тлумачиться його лексичне значення в „Словнику української мови”:

шемрає сухе бадилля / комиш / пісок під ногами / хвилі річки чи моря, які набігають на берег / дерева в лісі; **шарудить** сухе листя під ногами / мишка у коморі; **шарудіти** можна / згортаючи чи змітаючи сухе листя / шукаючи щось серед старих паперів, у шухляді тощо; а **шелестить** трава / крона дерева з густим листям (коли від вітру листочки тріпотять і торкаються одне одного, напр., відоме *Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі* – в П. Тичини) /

книжка (коли в ній гортають сторінки) / шовк, рясна спідниця з цупкого шовку (коли жінка, одягнена в таку спідницю, швидко йде чи кружляє в танці) тощо;

шемріт – це характерний ритмічний звук, в якому поєднано й шум, і легкий хрускіт – такий звук з’являється тоді, коли під дією тихого, непоривчастого вітру колишуться (коливаються), торкаючись одне одного, сухі або шорсткі стебла, листя рослин, які ростуть густо й високо (*очерету, верболозу, осоки, кукурудзи, осінніх дерев* тощо); М. Бажан тонко відчув, що саме такий звук характерний і для знамен, які колишуться на вітрі (*вітер .. зашемрав стрічками знамен бойових*).

Можна припускати, що дієслово **шемрати** та похідні від нього слова найактивніше вживалися на Поділлі, проте, як бачимо за авторством ілюстративних контекстів у „Словнику української мови”, межі їх поширення захоплюють не лише Правобережну, а й Лівобережну Україну.

При цьому треба відзначити, що ці слова представлено в „Лексиконі...” П. Беринди, а ті семантичні зв’язки, які вони виявляють у ряду синонімів староукраїнської мови та в зіставленні зі словами церковнослов’янської мови, мають безпосередню відповідність із їх уживанням та значенням у сучасній українській мові, порівн.:

ропоть, роптаніє: *нарѣка(н)є, шемра(н)є, маркота(н)є, ворчѣ(н)є*;
роптивъ, ропотливъ: *маркотливый, шемручий* (ЛБ, с. 109);
шатаніє: *хелтѣ(н)є, шемра(н)є, дрыжанье, шѣмленьє* (ЛБ, с. 157).

Отже, маркування слова **шемріт** як галицького в „Російсько-українському словнику” 1924–1933 рр. відображало те відносне знання про його функціонування в українській мові, яке склалося на час роботи над цим словником, проте подальший розвиток літератури й літературної мови засвідчив належність дієслова **шемрати** (*шемріти, шамрати*) та слів його гнізда до загальноукраїнського лексичного фонду, хоч і з вищою частотою вживання в межах південно-західного наріччя.

3. 2. 2. 1. 4. Словотвірне гніздо *штубак, штубацький, штубацтво, по-штубацьки*. Слова цього гнізда не ввійшли до реєстру „Словника української мови”, проте в західноукраїнському живому мовленні активно вживаються й досі. Їх появу в говорах південно-західного наріччя можна пояснити давнім впливом німецької та польської мов на лексику шкільної сфери. „Словник чужих слів” З. Кузеля і М. Чайківського подає іменник *штуба* як запозичення з німецької мови у значенні „народна школа” (Кузеля 1910, с. 329). У такому ж значенні цей іменник фігурує й у Словнику Желехівського: *штуба* – die Elementarschule (Желех., с. 1100). І хоч слово *штуба* не збереглося в активному вжитку, проте саме воно виступало кореневим словом цього гнізда і дало спочатку похідне *штубак* – der Schuler der Elementarschule, Schulbub (Желех., с. 1100), а від нього вже утворився прикметник *штубацький* (порівн. також *n. sztabak, розм. – школяр; sztabacki, розм. – школярський*). У творах

І. Франка *штубак* уживається як зневажливе прізвисько учнів нижчих класів (Фр., 25, с. 557), а значення прислівника *по-штубацьки* пояснено синонімом „по-школярськи” (Фр., 50, с. 647).

У „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. галицький вислів *виробляти штубацтва* слушно подано як один із українських відповідей до рос. *зашкільничать* – *запустувати, як школяр; задурити по-школярському*; (гал.) *почати виробляти штубацтва* (РУС Кр., II, с. 111).

Проте в галицько-буковинському середовищі кінця XIX – початку XX ст. прикметник *штубацький* мав не лише пряме значення („стосовний до штубака”), а й уже сформовані вторинні значення: для називання якісних ознак „грубий, невисокого гатунку (про папір)”, напр., у листі О. Кобилянської до О. Маковея: *Даруйте, що пишу на такім штубацькім папері, але який подали, на такім пишу* (Коб. 1963, с. 288); „дилетантський, невправний, невмілий, недоладний; виконаний без достатнього вміння”, напр., у творах Л. Мартовича: *Не хвалися перед кожним своєю штубацькою промовою* (Март., с. 141).

У повісті Ірини Вільде „Повнолітні діти” (середина 1930-х) це слово вжите у лапках, можливо, на позначення нетипового для нього слововживання: *Коло брам, на парканах, у вікнах, на вулиці повно дитячих голівок. Дарка думає: „Та мала Кентнер часом має рацію, коли бунтується проти „штубацького” суспільного устрою. Чим менші кімнати і вузчі вікна, тим більше дітей. Де тут пропорція?”* (Вільде, с. 355).

В сучасному живому мовленні значення слів цього гнізда майже не змінилося, хіба що прикметник *штубацький* та прислівник *по-штубацьки* вживаються частіше від іменників (*штубак, штубацтво*) у типових сполученнях з іменником *робота* (*штубацька робота* – неякісно виконана робота) та дієсловом *робити, зробити* (*робиться по-штубацьки* – робиться абияк, нашвидкуруч; *зроблено по-штубацьки* – зроблено абияк, невміло, похапцем). Для сучасного пересічного мовця більш звичними для вираження цього значення є запозичені з російської мови іменники *халтура* (те саме, що й *штубацька робота; штубацтво*), *халтурник* (те саме, що й *штубак*), прикметник *халтурний* (те саме, що й *зроблений по-штубацьки*), дієслово *халтурити* (те саме, що й *робити по-штубацьки*). Отже, на зміну витісненим словам української мови, що утворилися від давніших запозичень з німецької мови (*штуба*), польської (*штубак*), прийшли слова з російської мови, хоч також – не слов'янської етимології.

Аналіз лексичного значення, синонімічних, словотвірних та міжмовних зв'язків слів *густ, хосен, шемрати, штубацтво*, які в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. мають позначку галицьке, дозволяє стверджувати, що місце цих слів у лексико-стилістичній системі української мови об'єктивно вмотивоване тими соціокультурними особливостями формування й розвитку її лексичного фонду, що сягають давніх історичних періодів, тривали впродовж

кількох сотень років і лише опосередковано пов'язані з галицько-буковинськими обставинами кінця XIX – початку XX ст. й західноукраїнським варіантом літературної мови цього періоду.

3. 2. 2. 2. Слова з позначкою *західне* в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. та в „Словнику української мови” також входять до багатьох синонімічних рядів, щоправда, їх маркування не завжди відзначається послідовністю. Так, наприклад, при словах того самого словотвірного гнізда в одних випадках є вказівка на „західність” уживання слова, а в інших випадках такої позначки немає (напр., *підхлібливий*, *підхлібляти* та інші слово цього гнізда; *стрій*, *вистроювати*). Докладніше ці та інші приклади подано в Таблиці Е. Прикметним є також і те, що серед письменників, на чії твори укладачі словника посилаються при *західних* словах, фігурують не тільки письменники з Галичини (як В. Стефаник), а й письменники з підросійської України (С. Руданський, Леся Українка).

*Таблиця Е. Слова з позначкою **західне** в синонімічних рядах слів української мови в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр.*

Впровідне слово російської мови	Відповідники української мови
<i>блюдолиз</i> <i>блюдолизничество</i> <i>замасливать</i> (склоняють на свою сторону словами)	<i>лизоблюд</i> , <i>похлібець</i> , <i>мисколиз</i> ; <i>лизоблюдство</i> , <i>мисколизання</i> , <i>похлібництво</i> (I, 31); <i>загоджувати</i> , <i>загодити</i> (масним язиком); <i>улещати</i> , <i>улестити</i> кого, <i>підхлібляти</i> , <i>підхлібити</i> кого (II, 48);
<i>льстец</i>	<i>лестивець</i> , <i>лестун</i> , <i>підлесник</i> , <i>облесник</i> , <i>улесник</i> , <i>лесник</i> , (зап.) <i>підхлібець</i> , <i>хвалій</i> ;
<i>льстиво</i>	<i>лестиво</i> , <i>підлестиво</i> , <i>облестиво</i> , <i>улестиво</i> , <i>облесно</i> , (зап.) <i>підхлібливо</i> , <i>підхлібно</i> , <i>підхвально</i> ;
<i>лестивость</i>	<i>лестивість</i> , <i>підлестивість</i> , <i>облестивість</i> , <i>облесність</i> , <i>підхлібливість</i> ;
<i>лестивый</i>	<i>лестивий</i> , <i>підлестивий</i> , <i>облестивий</i> , <i>улестивий</i> , <i>облесний</i> , (зап.) <i>підхлібливий</i> , <i>підхлібний</i> ;
<i>лестить</i>	1) <i>лестити</i> , <i>язиком грати</i> , <i>в очі світити</i> ; 2) (кому) <i>лестити</i> , <i>підлещувати</i> , <i>підлещати</i> , (зап.) <i>хлібити</i> , <i>підхлібляти</i> кому (II, 463);
<i>иждивенец</i>	<i>удержанець</i> , <i>утриманець</i> , <i>похлібець</i> , <i>похлібник</i> (II, 142);

закармливать (с выпивкой)	1) (бджіл) <i>загодовувати</i> ; 2) <i>обгодовувати</i> ; 3) (привернути когось на свій бік) – хлібити , захлібити , <i>могоричити</i> , <i>підмогоричувати</i> (кого): Він раз у раз до себе старшину то на обід закликає, то на снідання, то так і захлібив його. Свідків він підмогоричив (II, 30)
давать в заём	давати в позику, <i>позичати</i> , (зап.) визичати (II, 25)
затосковать	.. в тугу вдатися; (зап.) забанувати за ким, за чим (II, 97; Стефаник)
знатная сумма денег	неабиякі (великі) гроші; (зап.) грубі гроші (II, 129)
зрение с этой точки зрения	з цього погляду, з погляду на це, з цього становища, (зап.) під цим оглядом (II, 134)
изодевать, изодеть (наряжать) изодетый	зодягати, зодягти; <i>виряджати</i> , <i>вирядити</i> , <i>убирати</i> , <i>убрати</i> , (зап.) вистроювати , вистроїти кого; зодягнений, зодягний, одягний, <i>виряджений</i> , вистроєний , <i>убраний</i> (II, 169)
исполнение привести в исполнение	<i>виконувати</i> що, (зап.) доконувати чого (II, 199)
карманные часы	кешеньковий годинник, (зап.) дзигарок (II, 249)
картофель	картопля, (зап.) бульба , бараболя (II, 250)
копировать копия	<i>копіювати</i> , <i>списувати</i> , (зап.) відписувати що з чого, <i>копія</i> , відпис , <i>список</i> (II, 318)
костёр	<i>багаття</i> , <i>огнище</i> , <i>огнисько</i> , <i>костер</i> , (зап.) ватра (II, 335; Леся Українка)
костюм желевой (траурный)	<i>убрання</i> , <i>убір</i> , <i>одяг</i> , <i>одіння</i> , (зап.) стрій (<i>строю</i>), <i>костюм</i> (II, 337); <i>погребовий</i> , погребові строї (II, 274; Леся Українка)
красивый	<i>гарний</i> , <i>красний</i> , <i>хороший</i> , <i>красивий</i> , (зап.) файний (II, 349)

<i>кусок</i>	<i>шматок, шматочок, кусок, кусень, кусник, кусочок, (зап.) ш тука, ш тученька, кавалок (II, 385)</i>
<i>моркотно</i> <i>моркотный</i> <i>дурное настроение,</i> <i>расположение духа</i>	<i>моторошно, млосно, нудно, сумно, журно, (зап.) маркітно;</i> <i>моторошний, млосний, нудний, сумний, журний, (зап.) маркітний (II, 570);</i> <i>поганий настрій, маркота (I, 258)</i>
<i>мороженое</i>	<i>морозиво, (реже) морожене (Л. Українка), (зап.) льоди (II, 571; Руданський: Льодами теє все смачно заїдає)</i>
<i>неловко</i> (не годится, не подобает) (неприлично); <i>приличие</i> <i>соблюдать приличия</i> <i>знать правила приличий</i> <i>для приличия, из приличия</i>	<i>не личить, не годиться, не випадає, ніяково, незручно, негарно, недобре, не до ладу, не подоба; непристойно, (зап.) непризвоїто (II, 915; Леся Українка: Непризвоїто самій проходжуватись);</i> <i>звичай, звичайність, пристойність, гречність, призвоїтість, прилика;</i> <i>додержувати (ся) звичаю, звичайности, мати звичай;</i> <i>знати звичай;</i> <i>для годиться, ради годиться, для звичаю, для призвоїтости, для прилики (Кониський) (III, 503)</i>
<i>номер сольный</i>	<i>сольо, сольовий номер, (зап.) односпів (II, 1019)</i>
<i>чашка кофе</i>	<i>чашка, (зап.) філіжанка кави (II, 342)</i>

Окремі коментарі варто подати до слів *банувати, підхлібляти, призвоїтий, стрій – строїти, маркітний*.

3. 2. 2. 2. 1. Дієслово *банувати* та слова його гнізда. Це дієслово належить до мадяризмів, запозичених як в українську мову, так і в румунську. Причому, румунська мова могла виступати мовою-посередником у засвоєнні цього слова в гуцульські та покутсько-буковинські говірки української мови. Про давність уживання дієслова *банувати* носіями української мови свідчить „Нягівське євангеліє”, адже в ньому зафіксовано похідний від дієслова *банувати* іменник *бановань* (мад. bán) – „смуток, туга, печаль”, включений до реєстру „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” саме з тексту цієї пам’ятки: *мовить Христось: токमितь у сердци // Їльѣку мирнусть и весѣля, а мамонь: токमितь журу и бановань* (СлУМ, 2, с. 18).

У сучасних буковинських говірках дієслово *банувати* має такі значення: 1) сумувати, журитися, шкодувати (*банувати за ким, чим*); 2) гніватися,

сердитися (*банувати на кого*); 3) в'янути, сохнути, зупинятися в рості (про рослину); ці ж самі значення відтворюються і формою dokonаного виду *забанувати* – 1) засумувати, зажуритися; 2) зів'янути, зупинитися в рості (про рослину); 3) образитися, розсердитися (СлБГ, с. 122). Уживаються також іменник *баність*, *банність* – журба, туга (*Не все баність, буде й радість*) та прислівник *банно* – шкода, жаль (*за ким, чим*) (СлБГ, сс. 23, 24).

У кінці XIX – на початку XX ст. існували певні підстави для входження слів цього гнізда й до літературної мови, адже їх уживали в своєму мовленні інтелігенти з Галичини й Буковини, а М. Коцюбинський використав дієслово *банувати* в художньому стилі. Свого часу І. Огієнко подав це дієслово як синонімічне до великоукраїнських *тужити*, *сумувати*, *скупати* й, відповідно, для прислівника *банно* подав синоніми *сучно*, *тужливо*, *сумно*, *тоскно* (Сл. Ог., с. 22-23). Проте, за спостереженням І. Черкез, контекст із листів Михайла Павлика, відомого галицького громадсько-політичного діяча, як і контексти зі „Словника української мови”, „дозволяють помітити суттєву семантичну відмінність дієслова та прислівника від синонімів, наведених І. Огієнком. Так, для прислівника *банно* СУМ подає контексти з народних пісень у записах П. Чубинського (*Банно, милий, мій миленький, банно, А вже ж моє біле личко ціловане давно*), з творів Марка Черемшини (*То так йому банно було за своєю ненею, що сама лишається*) (СУМ, I, с. 101), а лексичне значення тлумачиться як синонімічне до прислівників „шкода, жаль, сумно”, хоч і не вказано спеціального відтінку – „зазвичай, жаль за втраченим”. Для дієслова *банувати* лексичне значення подане менш точно – „сумувати, журитися” – хоч наведені контексти дозволяють сформулювати його як „журитися, шкодувати за втраченим, відчувати жаль через неможливість повернути втрачене в почуттях до когось, стосунках з кимось”, порівн.: *Почав я банувати, а найгірше за Марією* (Коцюбинський); *Наче за мерцем, за Петриком банувала* [баба] (Марко Черемшина) (СУМ, I, с. 102). Таким чином, наведені слова – *банувати*, *банно* – є яскравими прикладами діалектизмів, які з огляду на поняттєвий вміст їх лексичного значення мали об'єктивні підстави для входження до соціолекту інтелігенції” [Черкез 2006, с. 280-281]. Піднесенню діалектної одиниці спочатку до рівня койне, а згодом – і до соціолекту інтелігенції сприяла й формула етикету *не бануйте* („не майте жалю, образи, не нарікайте”), порівн. у М. Павлика: *Але не бануйте на мене – я поспішу ся зараз у вакації, доки не скінчу, а потому вже за етнографію [восьму ся]* (Павлик, II, с. 49) [ibidem].

У Словнику Желехівського засвідчено й префіксальний дериват *перебанувати* (Желех., с. 609). Отже, мадяризм *банувати*, запозичений в українське діалектне мовлення через посередництво румунської мови, виявляє риси такої лексичної одиниці, що була цілком адаптована й граматично, й словотвірною до системи української мови й могла мати різностильове використання. Проте в процесі становлення лексичних норм сучасної літературної мови слова цього гнізда (*банувати*, *банно*, *забанувати*, *перебанувати*,

бани́сть) поступилися словам із загальноукраїнського словникового фонду. Та все ж у тритомному „Російсько-українському словнику” дієслово *банувати* подано як один із синонімів до російського *тосковать*, хоч і з позначкою *обласне*: *тосковать* (о ком-чём, по кому-чему) – *тужити* (за ким-чим), *нудьгувати*, *нудитися*; (томиться – ещё) *скніти* (за ким-чим); обл. *банувати*; (впадати в уныние) *удаватися в тугу* (за ким-чим) (РУС, 3, с. 528). У розробці цієї словникової статті можна помітити спільні риси зі статтею на слово *затосковать* у „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр.

3. 2. 2. 2. 2. Синонімічні дієслова *похлібляти*, *підхлібляти*, *підхліблюватися* – *лестити*; синонімічні прикметники *підхлібний* – *лестний*. Уживання в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. дієслова *підхлібляти* та слів, що належали до його словотвірного гнізда, засвідчувало збереження тих опозитивно-синонімічних зв’язків, які склалися у XVI – XVII ст. між лексикою церковнослов’янської та староукраїнської мов і були зафіксовані староукраїнською лексикографією. Таке загальне припущення підтверджується багатьма фактами.

У мові галицьких та буковинських письменників І. Франка, О. Маковея, О. Кобилянської, Т. Галіпа, у західноукраїнській періодиці та загалом у мовленні західноукраїнської інтелігенції слова цього гнізда були частовживаними. Їх удалося виявити в багатьох джерелах кінця XIX – початку XX ст., а також у коментарях-поясненнях до сучасних видань творів І. Франка, напр.:

підхлібити, підхлібляти кому – 1) висловитися прихильно про когось, щось: *Фейлстон про мене в Politik дуже мені підхлібив, хоч я не у всім згоджу ся з Монатом* (Мак., с. 554); *Дуже мені підхлібляє Ваша думка о моім ненастаннім занятті, але, жаль сказати, вона трохи далека від правди* (Фр., 48, с. 406); 2) запобігати ласки, підлещуватися: *Тут є, вправді О. Л[уцький], але він мені так опротивів тепер, через те, що дуже обминається з правдою, як говорить, і хвалиться, і понижається, щоб здобувати ласку других і підхлібляє взагалі, одним словом кажучи, він для мене не існує* (Коб. 1963, с. 612); порівн. також: *підхлібляти* – догоджувати (Фр., 41, с. 653); *лестити* (48, с. 743); *підлабузнюватись, підлаштовуватись* (50, с. 647);

підхліблюватися кому – запобігати ласки (*в кого, перед ким*), підлещуватися: *Друга моя засада така, що я не вмію і не хочу підхліблювати ся нашим мужикам, бо тим їх лиш псуємо, я стараю ся їх переконати* (Б., 1909, ч. 36, с. 2);

підхлібство – улесливість, запобігання (перед владою або людьми, вищими за соціальним становищем): *Рептильні часописи, котрі на сором друкують ся навіть рускими буквами і пропагують підлість, народну зраду і підхлібство* (Б., 1895, ч. 14, с. 2);

підхлібний – 1) схвальний (про відгук, оцінку на чийось адресу, щодо

чогось), приємний для того, чиї характеристики чи діяльність оцінюють: *Наумович – поет? Ну, поетом в певнім, не дуже підхлібнім значенні сього слова він, певне, був, але Наумович – вішопищець?* (Фр., 31, с. 469); **підхлібне слово (підхлібні слова)** – ласкаве слово, компліменти: [Петро] уходив у сільських дівчат за якогось недоступного героя, на якого не ялося їм підносити очей. Їм лестило се, наколи він **закинув** до них своїм дзвінким, геройським, далекосяглим голосом **яке-небудь підхлібне слово**, або, зажартувавши, обняв яку (Кобилянська, „Земля”); [Модест Левицький] (ми його звали з-італійська ще „*Modesto furioso*”) <...> мав хор здисциплінований, хоч бували конфлікти, бо ж із його уст нераз виривалися **не дуже то солодкі та підхлібні слова** на адресу „фальшивників”, чи „свавольців” (Сімович) (МСБ, с. 265); 2) запобігливий, улесливий: Для більшого ефекту [пан маршалок] навіть прибрехав добру пайку **в справді наївнім та лукаво-підхлібнім оповіданні** селян (Фр. 1973, 3, с. 475; „Перехресні стежки”);

підхлібне, субст. – схвальні слова на чиюсь адресу, що характеризують людину з найкращого боку: Самсонюк **наговорив** мені навіть так **багато підхлібного** про вас, що я був би вдоволений, хоч би десятина того була правда (Галіп, с. 17);

непідхлібний – несхвальний (стосовно характеристики когось, чогось, висловленої в розмові): *Аж тут несподівано чую єго ім’я з уст гнівної мамуні, та ще з такими непідхлібними епітетами* (Б., 1895, ч. 15, с. 2); порівн. також: **непідхлібний** – непривабливий (Фр., 46, кн. 1, с. 654);

непідхлібність – непідлецування, незапобігання (Фр., 48, с. 742);

непідхлібно – несхвально, недоброзичливо: *А співанка, записана мною в Нагуєвичах, також непідхлібно виражується о шляхотській роботі* (Фр., 26, с. 185).

У сучасній українській мові слова цього гнізда відійшли до пасивного фонду лексики, хоч окремі з них і включено до реєстру „Словника української мови”, щоправда, з позначкою *діал[ектне]*. СУМ не подає самих твірних дієслів – натомість у ньому зафіксовано п’ять (!) похідних слів, що належать до словотвірного гнізда дієслова **підхлібляти**:

підхлібний, діал. – властивий підхлібникові; підлесливий: – *Божже помагай, Анно! – промовила [Рахіра] підхлібним голосом* (Кобилянська); *Всі уже посміхалися підхлібними усмішками* (Хоткевич);

підхлібно, діал. – присл. до підхлібний: – *Нехай, щоб мене назвали не лише мрійником, але і менш підхлібно* (Кобилянська); *Йому підхлібно посміхались. Авторитет Проців міцнів* (Бабляк);

підхлібник, діал. – підлабузник: *Коли мені підхлібник тисне руку, Тікаю*

геть від нього сам не свій (Павличко);

підхлібництво – див. підхлібство: *Ненавидить [письменник] ... всі залишки раба в людині: підхлібництво і зраду, жадібність і неповагу до праці, підступництво і підлоту* („Радянське літературознавство”, 3, 1961);

підхлібство, діал. – підлабузнювання, підлецування: *Без підхлібства, панове, без компліментів* (Франко) (СУМ, VI, с. 521).

У Словнику подано й інший префіксальний дериват – синонімічний до **підхлібник** іменник **похлібець** „підлабузник” (СУМ, VII, с. 450), проте вже з позначкою *заст[аріле]* й без ілюстративного контексту.

Загальна кількість спільнокореневих слів різного ступеня похідності від дієслова **підхлібляти**, включно із самим дієсловом, становить 11 лексичних одиниць, що вже саме по собі ставить під сумнів їх діалектний статус, адже таке розгалужене словотвірне гніздо може поставати за умови тривалого функціонування слова не лише в усному, а й у писемному вжитку.

Коли ж узяти до уваги зміст контекстів, представлених у „Словнику української мови” та в галицько-буковинських джерелах кінця XIX – початку XX ст., які цю картину доповнюють, то побачимо, що переважна більшість контекстів передає мовлення інтелігентів – як у побутовому спілкуванні, так і в професійній діяльності в галузі політики, культури, літературознавства тощо. Можна припускати, що саме під впливом Франкового слововживання або й мови західноукраїнської періодики автор статті з журналу „Радянське літературознавство” за 1963 р. використав у своєму тексті слово **підхлібництво**.

Дослідження словникових статей „Російсько-українського словника” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова дозволило встановити надзвичайно цікаві й важливі факти, а саме – що похідні словотвірного гнізда дієслова **підхлібляти**, а також віддієслівні деривати з коренем **хліб-** та іншими префіксами (**по-**, **за-**) виступають у синонімічних рядах українських слів до різних слів російської мови (*блудоліз, блудолізничество, замасливать, закармливать, иждивенец, льстит, льстец, льстивый, льстиво, льстивость*) і мають при собі позначку *зан[адное]*. Відповідна позначка в „Російсько-українському словнику”, а також авторство контекстів, поданих у „Словнику української мови” (О. Кобилянська, Г. Хоткевич, І. Франко), підводять до висновку про безсумнівну південно-західну локалізацію слів цього гнізда, включно з подільськими говірками (на що вказує контекст із творів В. Бабляка).

М. Онишкевич, який досліджував лексику бойківських говірок, кваліфікує слово **підхлібляти** як полонізм: від *п. podchlebiać*, порівн. *р. льстит* (Онишк., с. 246). Можливо, що в такій кваліфікації М. Онишкевич іде за Є. Желехівським, порівн.: *похлібця, pol.* – облесник (Желех, с. 727). Проте при інших словах цього гнізда Є. Желехівський такої позначки не подав: **підхлібний** – підлесливий; **підхлібник** – облесник (Желех., с. 651); **похлібувати** *комуś* – нім. *schmeicheln*.

Сучасні українсько-німецькі словники перекладають *schmeicheln* як „лестити, тішити” (НУС, с. 255). Отже, бачимо, що в сучасній українській літературній мові місце дієслів *підхлібляти*, *похлібляти*, *похлібувати* заступив церковнослов'янським *лестити*.

Які ж обставини спричинилися до втрати кількох віддієслівних словотвірних гнізд із коренем *-хліб-*? Чи на це вплинули діалектний статус слів і пов'язані з ним вузькі локальні межі їх живого функціонування? Чи сприйняття слів цього гнізда як запозичень із польської мови й пов'язані з цим пуристичні настанови усунути з українського літературного слововжитку полонізми? Але ж і *лестити* – запозичення, тільки – з церковнослов'янської. Чи, можливо, існували причини й іншого роду?

Зібравши докупи факти, засвідчені в українській літературній мові та словниках кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також у „Словнику української мови” та діалектних словниках, можемо констатувати, що спільнокореневі віддієслівні похідні з коренем *-хліб-* були відомі на значній українській мовній території, що охоплює майже все південно-західне наріччя й доходить до межі його східноподільських говірок із південно-східним наріччям.

Зі Словника Грінченка можна довідатися, що дієслово *похлібити* у значенні „піддерживать кого, потянуть руку за кем” було записане у Черкаському повіті: *Я похлібив за ним* (Сл. Гр., 3, с. 387). Дієслів *підхлібляти*, *підхлібити* і гніздових із ним слів Словник Грінченка не подає, зате в ньому знаходимо стале дієслівне сполучення *підійти під ласку* – „приобретать, приобрести чью-либо любовь, благосклонность” (Сл. Гр., 3, с. 184), що в контамінації чи то з іншим зворотом – *бути на ласкавому хлібі*, чи то з дієсловами *під-добрюватися*, *під-лещуватися* і подібними міг послужити словотвірною базою для дієслова *під-хлібляти*. Ще одним важливим аргументом на користь українського походження цього дієслова є безпрефіксна форма багатозначного дієслова *хлібити*. У Словнику Грінченка наведено три його значення: 1) давати, посилати хліб: *Хліби нам, Боже, щоб нам було гоже*; 2) замашувати ніж: *Не хліби ножа*; 3) р. льстити, угождати: *А він хлібить жінці* (Сл. Гр., 4, с. 401; значення зафіксоване у Могилівському повіті).

Як з першим, так і з третім значеннями дієслова може пов'язуватися значення віддієслівного іменника *хлібини* (хоч Словник Грінченка його й не подає), що в подільських говірках є назвою завершальної частини весільного обряду, коли на третій день весілля або на найближчу неділю після весілля батьки йдуть „віддати хліб молодим” – на самостійне подружнє життя. Подібне значення є й у суміжних північнобессарабських говірках: *хлібини* „гуляння в молодих через тиждень після весілля” (Прокопенко 1972, с. 469; с. Атаки Хотинського району Чернівецької обл.).

Отже, йдеться про територію, на якій від давніх часів тривали українсько-польські мовні взаємини. Проте, гадаємо, ця обставина ще не дає достатніх підстав для кваліфікації таких слів як полонізмів, оскільки навряд чи будь-яке

збіжне явище в лексиці української та польської мов можна ототожнювати із запозиченням, надто у випадках, коли йдеться про дієслова подібної морфемної будови, що мають розгалужені словотвірні і семантичні зв'язки в лексиці кожної з мов. За словотвірною активністю дієслівної основи й частотністю вживання похідних іменників, прикметників, прислівників криються більш складні історичні й культурні чинники мовних взаємин.

У польській мові є ряд подібних слів, у тому числі – й відмінної префіксальної будови, які лексичними засобами сучасних української та російської мов перекладаються так:

- n. schlebiać, pochlebiać* – укр. *лестити, догоджати*; *р. льстить*;
- n. pochlebstwo* – укр. *підлєсливість, улєсливість*, *р. лєсть*;
- n. pochleбно* – укр. [лакуна]; *р. лєстный*;
- n. pochlebca* – укр. *підлєсник, облєсник*; *р. льстец*;
- n. pochleбно* – укр. [лакуна]; *р. лєстно*;
- n. pochleбно* – укр. *підлєсний, улєсливий*; *р. льстивый*.

Як бачимо, при зіставленні фактів трьох мов саме в українській мові виявляються семантичні лакуни, що утворилися внаслідок втрати похідних від дієслова *підхлібляти*, адже значення слів російської мови *лєстный, лєстно* не можна передати як „підлєсний, улєсливий”, „підлєсно, улєсливо”, оскільки в українській мові лексичне значення цих слів містить негативно-оцінні конотації, а в словах російської мови ці конотації, навпаки, – позитивно-оцінні, а негативні конотації має інше спільнокореневе слово – *льстивый*.

Більш-менш адекватно значення російських слів *лєстный / лєстно* можна було б передати через описові звороти зі словами *втішний / втішно, приємний / приємно*. Прямими еквівалентами наведених слів російської мови виступали якраз українські слова *підхлібний, підхлібно* – у типових для них контекстах із джерел кінця XIX – початку XX ст. Згодом їх лексичне значення звужувалося до вираження негативно-оцінних конотацій – як це бачимо в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. (за редакцією А. Кримського і С. Єфремова, а також у поезії Д. Павличка (за контекстом зі „Словника української мови”). Проте в мовленні західноукраїнських письменників та громадсько-культурних діячів – І. Франка, О. Кобилянської, Т. Галіпа, О. Маковея, В. Сімовича – ці слова вживалися переважно нейтрально або з позитивно-оцінними конотаціями й лише зрідка – з конотаціями негативно-оцінними.

Отже, місце дієслова *підхлібляти* й похідних від нього іменників, прикметників та прислівників у системі лексичних синонімів української мови було історично й семантично вмотивоване, а сама поява цих слів мала об'єктивні підстави в обрядовій культурі українців та в писемній традиції української мови. Так, уже в джерелах староукраїнської доби засвідчено дієслова *похлібувати, похлібляти* „лєстити, догоджати словами кому, похваляти кого” (порівн. ласкаю: *похлѣбую* (ЛБ, с. 57); хвалю, кичю: *похлѣбую* (ЛБ, с. 143), співвідносні з дієсловами

польської *pochlebiać, podchlebiać*, що мають таке саме лексичне значення. У „Лексиконі...” П. Беринди знайдемо й похідні слова: прикметник *похлібний* (порівн.: сладострастїє – *похлѣбнаа милаа мова* (ЛБ, с. 166); віддієслівні іменники: а) зі словотвірним значенням „назва особи за дією” – *похлібця*, ч. р. „підлесник, облесник”, н. *pochlebca* (порівн.: ласкатель: *похлѣбца, потоковникъ*; притрапезникъ: *похлѣбца, ласкатель* (ЛБ, с. 100); зі словотвірним значенням „абстрактна назва дії”: *похлібовання, похлібство* „підлесливість, улесливість”, н. *pochlebstwo* „т. с.” (порівн.: ласканіє: *похлѣбованье, похлѣбство* (ЛБ, с. 57); лценіє: *лагодныи слова, похлѣбство. зри ле(сть)* (ЛБ, с. 60).

Можна з високим ступенем вірогідності припускати, що однією з причин широкого розповсюдження дієслова *підхлібляти* та похідних його словотвірного гнізда в західноукраїнському, вужче – галицько-буковинському мовному середовищі, було збереження саме тієї семантико-синонімічної спеціалізації, яка була віддзеркаленням опозитивних стосунків „простої руської мови” до церковнослов’янської, а також взаємин зі старопольською мовою, що відігравала свою окрему роль у цьому протистоянні книжного та живомовного світів.

Із відповідних синонімічних рядів, поданих у „Лексиконі...” П. Беринди, можна пересвідчитися, що в лексичному значенні дієслова *похлібляти* (словотвірного варіанта до *підхлібляти*) переважають семи, які споріднюють значення цього дієслова із синонімічними „хвалити”, „піддакувати”, „втішати (чийсь слух) ласкавими, лагідними словами”, порівн.:

ласкатель: *похлѣбца, потоковникъ*;
ласкаю: *похлѣбую* (ЛБ, с. 57);
притрапезникъ: *похлѣбца, ласкатель* (ЛБ, с. 100);
хвалю, кичю: *похлѣбляю* (ЛБ, с. 143);
сладострастїє: *роскош, охолода, радость, потѣха, весѣле, живот роскошный, пецота, мажкость, лагодность, похлѣбнаа милаа мова, а(л)бо коха(н)сса в нной* (ЛБ, с. 166).

У творі Г. Смотрицького „Ключ царства небесного” спільнокореневі *похлібувати, похлібство* вживаються саме в таких контекстах, які підтверджують предметно-поняттєву співвіднесеність цих слів із дією „говорити, хвалячи, підхваляючи, потішаючи вухо й самолюбство того, до кого звернена мова”, порівн.:

хто нехочеть похлѣбовати тому годитса праѣдѣ оуказовати (Г. См., с. 5);
а гордость всакаа оумножается ѿ презобиных рѣчей. За которою и похлѣбство не омешкетъ спѣшачиса оу приданыхъ (Г. См., с. 19).

Натомість для дієслова *лестити*, утвореного від *цсл. лєсть*, спеціалізованими були семи „зрада”, „зрадлива мова”, „зрадливі вчинки”, порівн.:

лєсть, лценіє: *зрада, здражѣнье, шууканье*;
лєстивый: *зрадливый*;
лєстный лобзатель: *зрадливый поцѣловачъ. зри нелестный* (ЛБ, с. 57);

нелестный: *не зрадливий(й), щирый(й)* (ЛБ, с. 74);
 прелестникъ: *ошѣсть, шиукачь, зводникъ*;
 прелестъ: *ошуканье*;
 прелцаю: *шиѣкѣю, звожу, подхожѣю, ѡманою* (ЛБ, с. 95).

Ще більш виразно ця семантична спеціалізація постає з синонімічних рядів іменників та зворотів, якими пояснено значення церковнослов'янських *ласкатель* та *лестець*, порівн.:

ЛАСКАТЕЛЬ

ЛЕСТЕЦЬ

похлѣбца, потаковникъ	тѣлак, волоцюга, зрайца, зводникъ, гѣлтай, который во- лочится для поживѣния такъ, або з матацтвом и з шал- вѣрством таким, з вѣщованіем, з ворожѣньем (ЛБ, с. 57)
-----------------------	--

У мові буковинської періодики церковнослов'янізм *лестний* уживався в значенні „лукавий, оманливий”, що цілком узгоджується з такою семантичною спеціалізацією слів цього гнізда, якою вона постає в „Лексиконі...” П. Беринди, порівн. значення сталого звороту *зловити лестними словами* – „ошукати”:

І так, закидаючи буковинським Українцям неправду, сам [о. Купчанко] на свою оборону уживає безцеремонної неправди. Каже, н. пр, що буковинські Українці хотіли єго перше зловити лестними словами, а потім зі свѣта згладити і під шибеницю підвести (Б., 1895, ч. 12, с. 1).

Вибір церковнослов'янізма зумовлений, вочевидь, тематикою тексту – адже в ньому йдеться про діяльність буковинського священика-москвофіла Григорія Купчанка. Якби ж у якомусь іншому тексті мовилося про справи світські, варто було б очікувати появи в ньому й „світського” звороту *підхлібні слова*.

Що ж до самого твірного дієслова *підхлібляти*, то його появу й внутрішню форму слід пов'язувати, на нашу думку, з нормами давнього звичаєвого права, за якими особа шляхетського стану, що втратила засоби для самостійного матеріального забезпечення, одержувала такі засоби від багатших родичів. На початку ХХ ст. ця норма формулювалася як *отримувати ласкавий хліб*, про що довідуємося, напр., з такого контексту: *Від права вибору виключені жєницини, дальше ті особи, що стоять під отцівскою властїю, під опікуньством або під курателею або отримують ласкавий хліб, і всі ті війскові особи, що служать чинно або лиші дочасно увільнені від чинної служби* (МСБ, с. 295; „Товариш”, 1908).

Відбиток цієї звичаєвої норми залишився у кількох сталих зворотах, уживаних як у галицько-буковинському мовному середовищі, так і на ширшій українській території: *їсти ласкавий хліб* – „бути на утриманні в родичів або в інших людей, що з ласки згодилися утримувати сироту або ж іншу людину, яка не має засобів до матеріального забезпечення свого життя”; порівн. у творах

О. Кобилянської: – *Бог тебе не опустить*, – говорила потішаючим голосом [бабуня]. – *Він милосердний, добрий, а ти прецінь сирота!.. Ні, ти про те все будеш ще щасливою, не будеш вічно їсти ласкавого хліба! Так, Наталочко, рибонько моя, так...* (Коб. 1962, с. 110; „Царівна”); *бути на ласкавім хлібі* – „жити з милості інших, бути під чиєю-небудь опікою”: *Все на ласкавім хлібі, все під опікою, все по чужих кутках, нікому не потрібна* [Зоня] (Л. Укр.); *ласкавий хліб* – милостиня: [Неофіт-раб]. *Я досі був рабом; .. а ви тепера ще й жебраком мене зробити хотіли, щоб я по волі руку простягав по хліб ласкавий* (Л. Укр.) (СУМ, IV, с. 451).

Відповідні звороти є також у польській та російській мовах, порівн.: *п. być (siedzieć) na łasce czyjejs (u kogoś)* – рос. *жить* чимим-либо *щедротами*; *п. być na łaskawym chlebie* – рос. *быть* приживальщиком (*нахлебником*). Як бачимо, у компонентах таких зворотів українська та польська мови виявляють ближчий ступінь спорідненості, що свідчить про їх успадкування з доби звичаєвого права.

Отже, вживання в галицько-буковинському мовному середовищі синонімічних пар *похлібляти (підхлібляти) – лестити; підхлібний – лестний* можна кваліфікувати як один із прикладів відтворення в кінці XIX – на початку XX ст. тих опозитивних відношень, що склалися між лексикою старо-української та церковнослов'янської мов на кінець XVI – першу половину XVII ст.

3. 2. 2. 2. 3. Прикметник *призвоїтий* та слова його гнізда (*призвоїтість, призвоїто, непризвоїтий, непризвоїто*). У „Російсько-українському словнику” за ред. А. Кримського та С. Єфремова подано два слова з цього гнізда – *непризвоїто* з позначкою *зах[ідне]* і з покликанням на твори Лесі Українки (*непризвоїто самій проходжуватись*), а також *призвоїтість* – вже без територіальної позначки й без ілюстративного контексту (фрагменти з відповідних словникових статей на слова російської мови *неловко, приличие* подано вище у Таблиці Е). У західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. прикметник *призвоїтий* уживався в значенні „належний, пристойний, відповідний до звичаїв, етикету, традиції”.

Так, у „Віснику...” краєвого уряду Буковини за 1854 р. знаходимо контекст, який містить іменник *призвоїтість*: *Кожде поліційно противне захованье ся на публичныхъ собиральныхъ мѣстияхъ, именно въ заляхъ преподаваний, въ театрахъ, балевыхъ заляхъ в гостинницахъ и кавярняхъ и т. п., потѣмъ на желѣзницахъ, пароходахъ, почтовыхъ возахъ и т.п. черезъ що порядокъ и призвоитѣсть нарушае ся, увеселеніе публичности замуцае ся або въ прочемъ згѣршеніе дае ся [...] карае ся [...] порядковою карою ѳт єдного ажъ включно до сто зол. реньскихъ ** (Вісник 1854, с. 204).

* У перекладі живою мовою цей зразок „язичія” звучав би приблизно так: *Кожний випадок порушення в прилюдних місцях поліційних приписів, а саме – у залах для викладання, у театрах, бальних залах, в готелях і кав'ярнях і т.ін, а також на залізниці,*

Для української мови джерелом цього слова могла послужити польська мова, адже в польській мові прикметник *przyzwoity* та похідні від нього слова і дотепер належать до лексики активного вжитку.

Варто відзначити також і те, що для перекладу словосполучення російської мови *приличный костюм* у „Російсько-українському словнику” дібрано прикметник *пристойний* (*пристойне вбрання*), синонімічний до прикметника *призвої́тий* (РУС Кр, III, с. 503). Можливо, що синоніми *пристойний* і *призвої́тий* (до речі, обидва спільні з польською мовою) – розрізнялися стилістично, за сферою вживання. Прикметник *призвої́тий* належав до традиційного зразка мовлення української шляхетсько-козацької верстви, а *пристойний* – до міжстильової лексики, і з’явився він в українській мові значно пізніше, можливо, саме в західноукраїнському середовищі, порівн.: укр. *пристойати* – 1) належати до чийсь компетенції; 2) належатися, личити; і п. *nie przystoi* – не личить, не годиться (МСБ, с. 295).

Що ж до „західності” слова *призвої́тий*, що приписувалася йому й у „Російсько-українському словнику” за ред. А. Кримського і С. Єфремова, й у праці Ю. Шевельова „Внесок Галичини у формування української літературної мови” *, то цей „західноукраїнський” статус відбиває радше тогочасний узус слова і його сприйняття в середовищі наддніпрянців, аніж його історичний шлях в українській мові.

Ані самого прикметника *призвої́тий*, ані інших слів з його гнізда не знайдемо в реєстрі 11-томного „Словника української мови”. Проте в мові Лесі Українки, представленій текстами різних стилів і жанрів (проза, драматургія, епістолярій), слова цього гнізда виступають у різноманітних синтагмах:

<i>призвої́тий</i>	<p>Акторських бурлацьких злиднів я б не боялася, бо я вже їх перебула і вийшла з них щасливо, але подружніх, родинних, <i>призвої́тих злиднів</i> – я їх тоді боялася і тепер боялася б (Л. Укр., 7, с. 262, „Розмова”);</p> <p>Вона ж живе тут, як у в’язниці, не в звичайному, <i>призвої́тому гаремі</i>, як годиться поштивій мусульманці, а таки в справжній в’язниці... (Л. Укр., 7, с. 353, „Екбаль-ганем”);</p>
--------------------	---

пароплавах, поштовому транспорті і т. ін., внаслідок якого порушується порядок і призвої́тість (правила пристойної поведінки), настає збурення громадського спокою чи погіршення в чомусь іншому, карається належною карою (штрафом) від одного аж включно до ста золотих ринських. – Л. Т.

* Характеризуючи лексику творів Лесі Українки, Ю. Шевельов подає слово *призвої́тий* в числі інших, „типовіших для західноукраїнських земель” [Шевельов 1996, с. 86].

	<p>Любов – се балерина; одягніть її в візитову призвоїту сукню або, не дай боже, в капот, і вона стратить всі свої чари! (Л. Укр., 3, с. 29, „Блакитна троянда”);</p> <p>Коли Єфремов вдруге не чіпатиме когось особисто і триматиме взагалі призвоїтий тон в своїх виступах проти „нових”, то і хтось не матиме охоти і потреби витикати свою особу наперед, бо взагалі особистої полеміки не любить <...> Я тільки думаю, що мій <i>ritterliches Benehmen</i> більш засоромив і більш покоровив мого противника, ніж то могла б зробити найгірша полемічна лайка, – так мені почувається те в його листах (Л. Укр., 12, с. 48, з листа до О. Кобилянської від 12 березня 1903 р.)</p>
призвоїтість	<p>[Моя бесідниця] у Крим приїхала не сама, а з старою не то нянькою, не то компаньйонкою – для призвоїтості! – але ходила скрізь сама, а няньку посилала за орудками (Л. Укр., 7, с. 161, „Над морем”)</p>
призвоїто	<p>„Не стушовувати” різкості тону я не могла: я все стою на „рицарському” пункті, я можу в літературі або тримати призвоїто-бойовий тон, або мовчати, а лаятись не хочу з поваги до „духа святого”, котрого лицарем хочу бути (Л. Укр., 12, с. 40, з листа до матері від 7 лютого 1903 р.);</p> <p>Найпризвоїтіше ж ходити на кладовище, а не сновигати вулицями без мети (Л. Укр., 7, с. 353, „Екбаль-ганем”)</p>
непризвоїто	<p>– А я думала, що ви підтримаєте мені компанію в саду! Якось навіть непризвоїто самій проходжуватись (Л. Укр., 7, с. 171, „Над морем”)</p>

Варто наголосити й на іншому факті: в одному з контекстів Леся Українка сама подає потрібний відповідник до українського словосполучення у своєму ж таки перекладі російською мовою драми „Блакитна троянда”: укр. **призвоїта сукня** – рос. **чопорное** платье (Любовь – это балерина; оденьте её **в чопорное визитное платье** или, боже сохрани, в домашний капот, и она утратит всё своё обаяние! (Л. Укр., 4, с. 293). Контекст із „Розмови” виявляється достатнім для того, щоб відтворити російською мовою інше значення прикметника: укр. **призвоїті** злидні – рос. **сковывающие обыденные обстоятельства, сковывающая обыденность**. Отже, завдяки творам Лесі Українки маємо один зі зразків перекладу таких слів російської мови, щодо яких і досі дається взнаки брак українських еквівалентів.

У цьому сенсі роль Лесі Українки була аж ніяк не випадковою. Адже письменниця походила з давнього українського шляхетського роду і до того ж – *вихована в українській мові*, як про це вона писала в листі до О. Маковея від 12 листопада 1893 р. [Леся Українка, 10, с. 179-180]. У родинному мовленні Драгоманових, вірогідно, збереглися слова і звороти, типові для їх соціального родоводу, зокрема, й такі, що були пов'язані зі становою етикою. А саме до цього шару належало слово **призвоїтий**.

Як можна припускати з ряду контекстів, у яких це слово вживається в універсалах гетьмана Івана Мазепи, в початках воно належало до сфери офіційно-майнових відносин, заснованих на звичаєвому праві, а згодом – перейшло до сфери розмовно-побутового мовлення, як це зазвичай трапляється в середовищі освічених людей. Для підтвердження цього припущення можна навести такі факти.

По-перше, самі контексти з універсалів. У них прикметник **призвоїтий** і прислівник **призвоїто** входять до складу готових формул-синтагм – **призвоїтий** *респект*, **призвоїта** *повинність*, **призвоїте** *право*, **призвоїте** *послушенство*, **призвоїті** *власності*, **призвоїті** *належності*, **призвоїті** *пожитки*, **призвоїті** *порядки*; **призвоїто**, *яко належить*, а також виявляються синонімічні зв'язки цих слів:

призвоїто	..якому селу где призвоїто без спреки тые греблѣ, яко належит , старалися пригачовати и направляти (УнІМ, с. 99; 1687 р.)
призвоїтий	<p>..же пречестний отецъ Леонтий Филиповичъ, протопопъ миргородскій, якъ в церковних призвоїтихъ <i>порядках</i> <i>статечне</i> и <i>побожне справується</i>, такъ и намъ, рементарови, своєю пріязною естъ зичливій (УнІМ, с. 127; 1688 р.);</p> <p>..войти, засъ, с тяглими людми куриловскій и слободи Кандибовки, абы вишелякое послушенство и <i>повинность</i> призвоитую без противности жадной, ему, пану Кандибѣ, отдавал, суворо приказуемъ (УнІМ, с. 141; 1688 р.);</p> <p>[млин], котрого и за антецессора нашего сполне з Семеномъ Тарасовичемъ, дядкомъ своимъ, заживалъ волне, а теперъ ему правомъ призвоїтимъ зовсѣмъ достался (УнІМ, с. 141; 1688 р.);</p> <p>..зачимъ абы в держаню того помененного села і млиновъ і въ заживанню з них призвоїтихъ <i>пожитковъ</i> <i>нихто не важился</i> ему, пану Зарудному, чинити <i>найменшой переешкоди</i> і <i>трудности</i>, пилно варуемъ (УнІМ, с. 167; 1689 р.);</p>

	<p>..з призвойтими ихъ власностями (УнІМ, с. 177; 1689 р.);</p> <p>..вѣдаючи прето о такой волѣ нашой, абы никто з старшини і чернѣ ему, пану Стефановичу, в владѣню тих добръ не чинилъ перешкоди овшем аби старшина пецанская і бубновѣская належитую до обнятя тих гаюв в его поссессию і отбираня з тих гаевъ, лукъ і нивя призвойтихъ позжитковъ чинила помочъ (УнІМ, с. 211; 1690 р.);</p> <p>..яко маем в своей моци всякіе в Малой Россіи устроювати порядки, и заслужонихъ людей контентовати призвоѣтимъ респектомъ .. позволяючи повинность призвоѣтую отбирати ку вспартію своему недостатку домовому мѣти (УнІМ, с. 236; 1691 р.);</p> <p>..жеби звичайное послушенство и призвойтую повинност до монастыра отдавали, пилно упоминаемъ и приказуемъ (УнІМ, с. 258; 1693 р.);</p> <p>..симъ нашимъ унѣверсаломъ стверждаемъ тий уступлений села Будища и присюлок Трояновку з всѣми до нихъ призвойтими належностями .. абы должную повинность отдавали (УнІМ, с. 286; 1695 р.);</p> <p>..аби старшина пецанская і бубновская належитую до обнятя тих гаевъ, лукъ і нивя призвойтихъ позжитковъ чинили помочъ (УнІМ, с. 298; 1696 р.);</p> <p>..войтъ села Грушина, и всѣ тамошній посполитие люде, ему, пану Ивану Михайловичу, абы належитую отдавали повинност и призвойтое чинили послушенство, пилно приказуемъ (УнІМ, с. 366; 1701 р.)</p>
--	---

По-друге, слів *непризвойтий*, *непризвойто* вживає й А. Міцкевич у поемі „Пан Тадеуш”, мова якої, з огляду на середовище і час, описаний у ньому, відбиває, вірогідно, не лише мову польсько-литовської шляхти, а й певні особливості мовлення шляхти української, оскільки формувалися вони в період активних українсько-польських політичних, культурних і родинних взаємин за часів Речі Посполитої. Порівняння відповідних контекстів з українським перекладом (що його з надзвичайно високою майстерністю здійснив М. Рильський) виявило, що в перекладі цих слів, на жаль, не збережено, порівн.:

в А. Міцкевича	у М. Рильського
<i>Telimeno, Tadeusz rzekł, dalbóg, nietwarde Mam serce, ani ciebie unikam przez wzgardę, Ale uważ no sama, wszak nas widzą, śledzą, Czyż można tak otwarcie? Cóż ludzie powiedzą? Wszak to nieprzyzwoicie, to, dalbóg, jest grzechem</i> (Міцк., с. 207)	<i>„Hi, Телімено, ні! – Тадеуш одповів. – Хіба гордую я? Хіба я розлюбив? Зміркуй лише сама: дізнатись можуть люди... Неслава, поговір, – і що з тобою буде? Отак любитися – це ж незвичайно, гріх!”</i> (Міцк.-Рильський, с. 520)
<i>Kiedym ten serwis cudny ze skarbcza dobywał, To nawet Podkomorzy, i on mnie przedrwiwał! Mówiąc, że to machina żmudna, staroświecka, Że to ma pozór niby zabawki dla dziecka, Nieprzyzwoitej dla tak znakomitych ludzi!</i> (Міцк., с. 293)	<i>Коли сервізом я наважився оцим стола прикрасити, то навіть Підкоморій (Хай пан не сердиться!) почав мені докори, Що все це іграшки дитячі, що нудне Це все дорослому</i> (Міцк.-Рильський, с. 601)

Через це зміст перекладу зазнав певних втрат порівняно з оригінальним текстом – якраз у відтворенні історичного тла, особливостей соціального середовища, його традиційної етики і звичаєвості, адже твір А. Міцкевича був гострим художнім осмисленням саме проблеми занедбання традицій і побуту старосвітської шляхти та її колишнього статусу в суспільстві.

Втрата в сучасній українській мові прикметника **призвоїтий** та його словотвірного гнізда стає особливо відчутною в перекладі українською мовою активних дієприкметників російської мови **подобающий, надлежащий, приличествующий** – саме тих, форма і значення яких у російській мові також пов’язані з етикою соціально вищих станів. Задля справедливості потрібно зазначити, що третомний „Російсько-український словник” подає доволі численний ряд питомих українських відповідників до дієслова **приличествовать** та іменника **приличие**; щоправда, не без обмежувально-уточнювальних позначок, проте й без калькування, порівн.:

приличествовать, книжн. – **личити, годиться, випадати**; (подобать) **подобати**; **не приличествует** – **не личить, не годиться, не випадає, не випада**; **не подобає, не подоба** (РУС, 2, с. 876);

приличие – **пристойність**; (установленные правила поведения) **звичай**, **редко звичай**; **не соблюдают приличий** – **не дотримувати звичаю (правил пристойності)**; **пренебрегают приличиями** – **нехтувати правилами (правилами) пристойності**; **для (ради, из) приличия** – **для звичаю, реже для звичайності**; **разг. для годиться, про людське око** (РУС, 2, с. 876).

У такій розмаїтості українських зворотів ніби й не відчувається браку давніх слів **призвоїто, непризвоїто, призвоїтий, призвоїтість**. Та щойно перейти до інших словникових статей – на прислівник, прикметник і дієприкметники, як одразу впадає в око семантична і стильова неповнота й синтаксична недолугість українських відповідників, а то й відверте їх калькування з російської мови, порівн.:

прилично – **пристойно, порядно, належно, відповідно**; **приличный** –

пристойний, (кому-чому – подобаючий), *уст. який (що) личить кому, чому; (надлежащий) належний; (соответствующий) відповідний* (РУС, 2, с. 876);

подобаючий – 1) *який (що) личить*, 2) *належний; подобаючим образом – належно, як годиться, як слід* (РУС, 2, с. 646);

надлежащий, *книжн. – належний, відповідний; надлежащим образом (способом) – належно, як належить, належним чином, по-належному, як слід* (РУС, 2, с. 24).

У сучасній українській мові слова **призвоїтий, призвоїто, призвоїтість, непризвоїто** належать до раритетів *. Проте саме такі слова можуть бути показником збереження на західноукраїнських землях традиції давньої української ділової мови.

Слова гнізда зберігають шанс повернутися до більш активного вжитку в українській мові, проте, напевно, лише в статусі стилістично маркованих слів – у мові художньої літератури як слова з історичними та соціальними конотаціями, а також в офіційно-діловому вжитку, де словосполучення **призвоїте вбрання, призвоїтий одяг, призвоїтий стрій** могли б цілком адекватно заступити англіцизм **дрес-код**, що набуває дедалі більшої популярності в мовленні сучасних українських політиків, журналістів, модельєрів та представників інших професій, що дотримуються у своїй роботі вимог протоколу або ж культивують клубно-закритий стиль і спосіб життя й надають одягові корпоративно-знакових функцій.

3. 2. 2. 2. 4. Іменник **стрий**, дієслово **строїти** та слова їх гнізда. В лексико-стилістичній системі сучасної української літературної мови слова цього гнізда посідають менш значуще місце, аніж у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Маркування слів **стрий, вистроювати, вистроєний** як *західних* у „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. відображало їх типовість насамперед у мові галицьких та буковинських письменників. Проте, як бачимо, при слові **стрий** у значенні „одяг” укладачі словника посилаються на твори Лесі Українки. І справді, у творах цієї письменниці слово **стрий** уживається не просто як загальна назва будь-якого одягу, а лише такого одягу, що відповідний до певної ситуації й виконує знакову функцію, напр.: **погребові строї** – жалобне вбрання. Хуса: *Се що за спосіб гостей вітати? Слова не промовить! Як вернешся, щоб я не бачив більше тих погребових строїв* (Л. Укр., 5, с. 199; „Йоганна, жінка Хусова”); **справляти строї** – шити чи купувати одяг для святкових нагод, для виходу між світське товариство: – *Мені здається, що можна не завдавати собі великого клопоту*

---

* Шанс на нове життя в сучасній літературній мові дає слову **призвоїтий** Оксана Забужко, увівши його до тексту „Польових досліджень...”: *Тільки він один не вдавав призвоїтого розчулення, взагалі нічого не вдавав* (ОЗ П, с. 66). У 2005 р. мені пощастило почути прислівник **непризвоїто** у живому мовленні – його вжила пані Оксана Сливка, що походить із родини укранських інтелігентів і доводиться племінницею видатному українському мовознавцю Василеві Сімовичу; мешкає пані О. Сливка в Івано-Франківську. – Л. Т.

з виправою. *Ще буду мати час до справляння **строїв**. Може, по весіллі поїдемо за границю, то там далеко краще змогтиму все купити* (Л. Укр., 7, с. 50; „Жаль”).

„Словник української мови” подає два омонімічні гнізда значень, які історично сформувалися для слова **стрій**:

стрій¹ – 1) ряд, шеренга солдатів або військовий підрозділ, розміщений рядами; 2) ряд предметів, будівель і т. ін., послідовно розміщених в одну лінію; 3) структура, система будови чого-небудь; 4) муз. співвідношення ступенів звукової системи за висотою; 5) у сполуч з прийм. на та означ. спосіб дій, манера діяльності, лад; 6) у знач. присл. **строєм**. розмістившись або розмістивши в один ряд (СУМ, IX, с. 772-773);

для всіх значень **стрій**¹, крім 5-го, ілюстративні контексти наведено з творів українських радянських письменників – і лише 5-е значення ілюструється творами Лесі Українки ([Сергій Костянтинівич] *пізно переходить на денний стрій*), а також М. Рильського (*.. серця ладнаючи на новий стрій високий..*);

стрій², розм. – те, в що наряджаються, вбираються; наряд. [*прості строї*], а виглядають у них дівчата, як королеви (Собко); *Дівчата одягли найкращі свої строї, може, приготовані для майбутнього весілля* (Кучер) // Те, в що одягаються, одежа. *Регіна, одягнена в свій чорний стрій, ходить, як звичайно, по покою* (Франко); *.. переходить кордон у хлопському строї* (Загреб.); *Пан, зодягнутий у свій військовий гусарський стрій, стояв на високому ганку* (Добр.) (СУМ, IX, с. 773).

Серед контекстів для слова **стрій**, якими в „Словнику української мови” ілюструється його значення „одяг, наряд”, немає творів Лесі Українки, проте в них представлено твори інших письменників – як західноукраїнських (І. Франко), так і східноукраїнських (В. Собко, П. Загребельний).

Маркування слова **стрій**² як *розмовного* навряд чи можна вважати слухним. Проте в практиці „Словника української мови” таке маркування могло виступати компромісним – у разі, коли в українській мові слова спільно-слов’янського фонду мали інакше (причому, давнє) значення, аніж у російській мові. Спільне для двох мов значення не мало обмежувальних позначок (як для **стрій**¹), а відмінне значення частіше маркувалося як *діалектне* або ж, якщо воно було представлене у творах і західноукраїнських, і східноукраїнських письменників, – як *розмовне*.

Утім, і тут траплялися винятки. Так, наприклад, похідні словотвірного ланцюжка від іменника **стрій**² – прикметник **стрійний** та прислівник **стрійно** – також маркуються як *розмовні*, хоч ілюструються лише творами західноукраїнських письменників:

стрійний, розм. – 1) гарно одягнений, нарядний; // з гарними барвами, формами тощо: *Люблю луг, сонцем опромінений, В китиці білій стрійну калину І незабудку, фіалку синю* (Уляна Кравченко); 2) злагоджений, гармонійний (про звуки): *Могучі, стрійні акорди потрясли цілим організмом молодії дівчини* (Франко);

стрійно, розм. – гарно, нарядно: *Незчисленні свічки горіли навколо образу пречистої діви Марії, що був прибраний стрійно в цвіти, перли і серпанки* (Кобилянська) (СУМ, IX, с. 773).

Щодо слів цього гнізда загалом спостерігаємо непослідовність стильового маркування. Так, для дієслова *строїти*¹, яке можна вважати твірним, співвідносне значення „одягати, наряджати” маркується як *діалектне* й подане на 5-му місці, а загалом у лексико-семантичній структурі дієслова *строїти*¹ суміщено омонімічні значення – на відміну від іменників *стрій*¹ і *стрій*², у яких ці значення розмежовано, порівн.:

*строїти*¹ – 1) ставити людей в ряди, шикувати (без іл.); 2) надавати певному музичному інструментові певної висоти звуку, певного строю; настроювати (музичний інструмент) (У. Кравченко, Коцюбинський, Ірчан); 3) *розм.*, *рідко* те саме, що будувати (Стороженко, Щоголів); 4) організовувати, влаштовувати, налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь (Г.-Арт.); $\diamond$ *строїти смішки* – жартувати, сміятися (Чуб.); *строїти вихиласи та викрутаси* – загравати, кокетувати (Кроп.); *строїти комизу* – вередувати (Тичина); *строїти міми* – робити гримаси (Гончар) та ін.; 5) *діал.* одягати, наряджати. *Мати дає волю дочці..., вбирає і стріють її по своїй спроможі, „щоб не стид їй було показатися між люди”* (Франко) (СУМ, IX, с. 784).

Похідне дієслово *строїтися*¹ також має співвідносне значення „одягатися, наряджатися”. Воно маркується як *діалектне*, виступає на останньому (3-му) місці й подається за творами Г. Хоткевича: *Як хочеться строїтися і танцювати, – то певний знак, що дівчинка буде. Лиш я, доню, знаєш, не хотіла би дівчинки на перше* (СУМ, IX, с. 784-785). Таке саме значення представлене й у творах І. Франка: *строїтися* – тут: одягатися (Фр., 19, с. 500; 48, с. 744).

Подібну картину спостерігаємо й щодо дієслів *вистроювати*, *вистроюватися*, дієприкметника *вистроєний*. У словникових статтях, поданих до цих дієслів у „Словнику української мови”, також суміщено омонімічні з погляду сучасної української літературної мови значення, одне з яких – „гарно, святково одягати(ся)” – маркується як *діалектне*:

вистроювати, *вистроїти* – 1) *рідко*. ставити в ряд, рядами, шикувати (Коцюбинський, Кучер, Гончар); 2) *діал.* гарно, святково одягати кого-небудь (без іл.);

вистроюватися, *вистроїтися* – 1) *рідко*. ставати рядами, шикуватися (Смолич, Гончар); 2) *діал.* гарно, святково одягатися: *Вистроїлась, як лялечка* (Номис) (СУМ, I, с. 503);

вистроєний – дієприкм. до вистроювати, вистроїти. *В античній залі, вистроєні рівними рядами, стояли вихованці Академії* (О. Іваненко, „Тарасові шляхи”); *За ним повагом ішла Матвіїха, здорова, кремезна жінка, вистроєна по-святковому* (О. Маковей) (СУМ, I, с. 502).

У тритомному „Російсько-українському словнику” іменник *стрій* та дієслова *вистроювати*, *вистроюватися* позначено як *обласні*, в чому можна вбачати

ознаки дотримання такого ж підходу, що й у „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр., порівн.:

наряд ¹ (одежда) – *убрання, убір*, обл. *стрій*, (богатый, роскошный – ещё) *шати*;
наряжать ¹ (одевать) – [гарно, пишно, розкішно] *вбирати, наряджати*, разг. *обряджати, чепурити*, обл. *вистроювати*;
наряжаться ¹ – [гарно, пишно, розкішно] *вбиратися, наряджатися, рядитися, чепуритися, вистроюватися*;
наряженный – [гарно, пишно, розкішно] *вбраний, наряджений, обряджений, причепурений, вистроєний* (РУС, 2, с. 74).

Та все ж твори І. Франка, О. Кобилянської та інші галицько-буковинські джерела кінця ХІХ – початку ХХ ст. дозволяють стверджувати, що в західноукраїнському варіанті літературної мови слова *стрій*, *строїти* та інші слова цього гнізда мали наддіалектний статус й уживалися в різних стилях. До того ж, можна припускати, що ці слова історично не належали до власне діалектної лексики й були привнесені в говіркове мовлення із соціолекту військової верстви. Адже не випадково в різних словниках української мови дієслово *строїти* має й такі значення, які співвідносяться саме із побутом цієї верстви, напр. – „одягати, споряджати”, „споряджати коня”:

Словник Грінченка	<i>строїти</i> – 1) одевать, нарядять (Номис); 2) настраивать. <i>Ой ти, Давиде, свої гусли стрій</i> (Чуб.); 3) готовить, приготавливать, снаряжать. <i>Стрійте коні</i> (НВолин. повіт); <i>В стані свічка горить, там Івасю коня стріють</i> (Чуб.); 4) делать, сооружать, стріють. <i>З чужого добра не стріють двора</i> (Номис) (Сл. Гр., 4, с. 218)
Словник Желехівського	<i>строїти (строіти)</i> – 1) stimmen; 2) bauen, erbauen; 3) putzen, aufputzen schmücken; 4) anstiften, anrichten; – <i>жарту</i> Spass machen, treiben (Желех., с. 929)

Окрім того, в різних діалектах української мови загальними назвами одягу виступають слова іншого кореня (*вбрання, убер(і)я, ноша, лудіне, шмаття*).

Відомості „Лексикону...” П. Беринди дозволяють припускати, що дієслово *строїти* належить до церковнослов’янізмів, які здавна засвоїлися в українській та польській мовах і розвинули нові значення: „одягати”, „прикрашати, оздоблювати”, а значення похідного іменника *стрію* („одяг, відповідний до певних обставин, – військовий, святковий, жалобний тощо”; н. *strój* – т. с.) сформувалося в мовленні військової верстви, через що ці значення збереглися як в українській, так і в польській мовах, але вони невідомі в російській мові.

Одним із аргументів на користь саме такого припущення є те, що в перекладі поеми А. Міцкевича „Пан Тадеуш” М. Рильський зберігає іменник *стрію* у багатьох контекстах – вірогідно, з огляду на те, що в українській мові це слово позначене певними історико-соціальними конотаціями, напр.:

На край наш предківський тоді найшла біда: Французиків до нас налинула орда, Що кпила з побуту, з релігії святої, Ганьбила наш народ і навіть **давні строї** (Міцк.-Рильський, с. 358);

Лише до мод нових найприхильніші дами Та зо три паничі **французький мали стрій**. Не знавши звичай, що в простоті сільські панують здавна (Міцк.-Рильський, с. 403);

Ще раз поправлено **усі дрібниці строю**, І Зосі сказано пройтися по покою (Міцк.-Рильський, с. 453);

Надівши **новий стрій**, Іде до зали Граф (Міцк.-Рильський, с. 455);

Протазій за листа – і кинувся мерцій Приготуватися, вдягти **вознесенський стрій**, Та **тільки не жупан**: то вже **парадні шати** Для суду (Міцк.-Рильський, с. 478).

І найбільшому Добожинському носити Дідівські звичаї не дозволяють свити: Чумарка в будній день, а кунтуш – у святний. Панянки і в жнива у **перкалевий стрій** Вдягаються. Та цю! І взявшись до мички, Не скинуть руки їх нізащо рукавички (Міцк.-Рильський, с. 487);

Гармати, коні, люд в озброєнні тяжкім, у **строях військових**, – усе пливе рікою (Міцк.-Рильський, с. 577) та ін.

Серед народних приповідок, що їх записав галицький письменник Т. Бордуляк і надіслав у листі І. Франкові, є й така, яка містить слово **стрій** і свідчить про його проникнення у фольклорне койне: *До завою – треба строю* (Борд., с. 467).

Значення церковнослов'янських іменника **оустроєніє** та дієслова **оустрою** П. Беринда передає такими словами староукраїнської мови, за якими проглядається побут військової верстви: *наѣка, цвиче(н)є* – вправляння, тренування у військовому мистецтві (порівн. *цвічення* – навчання, *цвічений* – навчений, вишколений, *цвічити* – навчати, вишколювати: *Хто ся лічить, того біда цвічить* (Номис) (Сл. Гр., 4, с. 426); *зготова(н)є, приправа, справова(н)є, приготованьє, наряджѣнє, ряд* – приготування, спорядження зброї та військових обладунків; *направляю, ѡновляю* – лагодження, направлення, відновлення зброї, пошкодженої у битвах тощо.

Уже в „Лексиконі...” П. Беринди представлено всі ті значення й семантичні модифікації, які дієслово **строїти** та похідні від нього мають у сучасній українській мові, – „давати, робити лад, порядок”, „доглядати, налагоджувати, справно господарювати, розпоряджатися”, „споряджати кожну річ за її властивим призначенням (*на єи слѣдиности, на єи власности*)”.

У народнорозмовній мові ці значення передаються також і словами кореня **ряд-**: **робити ряд** (з чимось) – робити лад, порядок (у чомусь, із чимось); **рядити, наряджати** – готувати, порівн.:

у „Лексиконі...” П. Беринди	у Словнику Грінченка
строєніє: <i>рѣдѣѣ(н)є <...></i> ; строитель: <i>порѣчникъ, справца, шафаръ, ѡпатрѣте(л), розрѣдите(л), господѣръ, рѣ(д)ца, поправѣючій, оурѣдникъ</i> ;	наряджати – 1) приготувлять, приводить в порядок, устроить. Нарядив він новий серп пшениченьку жати (Нар. пісня). <i>Ми йому ганки нарядили</i> (Борзен. повіт); 2) убирать, наряджати;

строителный: господарный: справный, порядный (ЛБ, с. 122-123); оустрою: споражю, приготавлию, настраюю, направлю, ѿновлю, привертаю; оустроєніє: станъ, киталтъ, способъ, ѿбычай, наѿка, цвичє(н)є, споражѣ(н)є каждой речи на си слѣшности, постановѣ(н)є на си власности: приправа(н)є, зготова(н)є, приправа, наѿжѣ(н)є, рѿдѣ, справа(н)є, приготоуанье (ЛБ, с. 141)	Не за для тебе сю калину садили, а задля тебе дівку нарядили (Грінч.); 3) снаряжать, назначать; у сталих висловах: нарядити перекір – зробити наперекір; нарядити ціну – призначити ціну; наряджати – 1) наряджати. Умилася, причепурилася і як в неділю нарядилася (Котл., Ен.); 2) приготавлиются. Гуслі гудуть, до двору йдуть: та наряджайся , Марусю, бо возьмуть тебе (КС) (Сл. Гр., 2, с. 518)
--	---

У сучасній українській літературній мові слова та окремі значення слів гнізда **-ряд-** належать до застарілих. Так, із 12-ти значень іменника **ряд** саме ті два, що їх у „Словнику української мови” подано останніми, зберігають зв’язок із реаліями староукраїнської доби та народнорозмовним середовищем. Кілька застарілих значень має й дієслово **рядити**:

ряд, заст. – договір, угода (Склярєнко); // **рідко** – згода: **Зробіть** межі нами **ряд** (Мартович);

ряд, заст. – черга: **Чекай ряду**, дістанеш коляду (Номис); **Швидко й до тебе ряд дійде** (Сл. Гр.); **давати (дати) ряд** – те саме, що давати (дати) лад (порядок) (СУМ, VIII, с. 922-923);

рядити, заст. – розпоряджатися (Сл. Гр.); **Вона рядила газдівством**, виореноувала поля, продавала господарський матеріал і справляла, що кому було треба (Кобиланська); **А ти хіба вже лісова цариця, що так рядиш**, хто має в ліс ходити, хто ні? (Л. Укр.);

рядити, заст. – наймати (Сл. Гр.) (СУМ, VIII, с. 923);

порівн. у Словнику Грінченка:

рядити – 1) распоряжаться, давать порядок. **Чоловік мислить, а Бог рядить** (Номис); **Хіба він староста, що рядить у селі** (Новоград-Волинський повіт); 2) приводит в надлежащий вид, убирать. **Дівчині русу косу чешуть, козакові домовину тешуть, а дівчині русу косу рядять**, а козака до гробу провадять (фольклорні записи Чубинського); 3) договаривать, подряжать. **Чи не ви рядите під сахарь?** (Черкаський повіт); 4) готовить для чего, кого, определять для чего, кого. **Оце тобі, Миколо, моя дитина: спершу я не рядив її за тебе, та заслужив ти у мене** („Основа”, 1862);

рядитися – собираться, готовиться. **Пріч рядися, а хліб сій** (Номис) (Сл. Гр., 4, с. 92).

У творах І. Франка слово **ряд** уживається в такому контексті, що засвідчує його безпосередні синонімічні зв’язки зі словом **лад**: – **Що за ряд! Яка держава!** **Дурням в ній гонор і слава, Бідний, слабший хижих лап Не уйде!** (Фр., 4, с. 127; „Лис Микита”). А в Ю. Федьковича знайдемо такі два значення слова **ряд**, які могли сформуватися саме в середовищі військової верстви:

ряди (на конях) – упряж: *За ним [молодим] знов їде на ще страшніший дерлюзі єго слуга, чи дружба, чи яке там диво, да так уже прибраний, що і страхонуд в горосі єго би перепудивсь. А що вже ряди їм на конях, ряди!.. мотуз мотуза не держиться, поводи клочані, а стремені – гузевки з вербового пруття!* (Федьк., с. 344; „Як козам роги виправляють”);

ряд (одежі) – костюм, комплект: *Міг би собі один або і два ряди одежі і з тонкого сукна дати зробити* (Федьк., с. 392; Листи);

порівн. також:

рядно, присл. – нарядно. *В дорогім одіянні він рядно ходив* (з фольклорних записів Я. Головацького) (Сл. Гр., 4, с. 92).

Із творів Ю. Федьковича можна довідатися й про існування в українській мові фразеологічного звороту **нарядити на лаву (на лаві)** – „опорядити покійного для прощання з ним у хаті”:

Нарядив я з братом обох на лаві, головами докупи. – Ото я тебе оженив, братчику мій, соколе мій! – аж крикнув брат, а сам як заплаче, як упаде на Ілаша, як його обійме, як стане цілувати! (Федьк., с. 32; „Люба-згуба”);

І бог мене не всилує за другого піти, не то що мій батько, бо я тебе люблю і любитиму до самої смерті! І скорше мене на лаву нарядить, як під вінець з яким другим!.. (Федьк., с. 358; „Запечатаний двірник”).

Отже, можна припускати, що на розвиток семантики церковнослов’янського **строїти** вплинуло його входження до народнорозмовного койне і зближення з давнім українським дієсловом **рядити**. Внаслідок цього дієслово **строїти** набуло таких значень: 1) споряджати, готувати, лагодити, доводити до ладу; 2) (вужче) робити щось до ладу; 3) опоряджати, прикрашати щось (до свята); 4) одягати, чепурити (до свята). Ці значення відтворювалися й у похідних словах (*стрій*, *стрійний*; *строїтися*; *вистроювати*, *вистроюватися*; *пристроювати*, *пристроюватися*, *достроюватися* тощо).

Більш розгалужені гнізда слів із коренем **-стрій-** утворилися в західно-українському мовному середовищі, де вони найчастіше вживалися у спеціальних значеннях: **стрій** „одяг”, „вбрання”, **строїти** – „прикрашати”, **вистроєний** – „гарно, святково одягнений”, **пристроєний** – „прикрашений, прибраний, оздоблений” (порівн. н. *przystrojony* – „прибраний, наряджений”, *przystroić* – „прикрасити, прибрати, оздобити”). Цьому сприяли як тісніший зв’язок місцевих діалектів зі староукраїнськими шарами лексики, так і тривала українсько-польська двомовність, що забезпечувала збереження слів спільного фонду та впливала на подальший розвиток словотвірного гнізда. Проте в кінці XIX – на початку XX ст. слова з коренем **-стрій-** сприймалися як органічна частина загальноукраїнської лексики, про що свідчать і матеріали Словника Грінченка, й інші лексикографічні джерела того ж таки періоду, порівн.:

Словник Грінченка	<p>строїти – 1) одевать, наряджати (Номис 9313), 2) настраивать. <i>Ой ти, Давиде, свої гусли стрій</i> (Чуб.), 3) готовить, приготавливать, снаряжать. <i>Стрійте коні</i> (НВолин. повіт); <i>В стані свічка горить, там Івасьо коня строїть</i> (Чуб.); 4) делать, сооружать, строїть. <i>З чужого добра не строїть двора</i> (Номис) (Сл. Гр., 4, с. 218);</p> <p>строїтися – 1) наряджаться, 2) приготавливаться. <i>Тремтить косонька, ся боїть, свашка ся на ню строїть</i> (Гол.); 3) строиться, становиться в строй. <i>Строїтись на баталію</i> (Чуб.); 4) строиться. <i>Строяться дома, та все новії</i> (Чуб.) (Сл. Гр., 4, с. 218)</p> <p>стрій – костюм, наряд (Номис; Головацький) (без контекстів); стрійний – хорошо одетый, нарядный (без іл.) (Сл. Гр., 4, с. 216); стрійно, строїно – нарядно. <i>Дай же вам, Боже, й а в полі буйно... в коморі плідно, в господі стрійно</i> (Етн. записи О. Кольберга з Покуття) (Сл. Гр., 4, с. 216); [Гості] <i>строїно, гучно, бучно</i> поприїжджали, в соболевих ковпаках і в злоцистих поясах і червоних чоботах і фerezіях (Гол.) (Сл. Гр., 4, с. 218)</p> <p>вистроювати – 1) наряджати, нарядить (без іл.), 2) = будувати, збудувати: <i>Вистроїв їм хату</i> (Рудч.);</p> <p>вистроюватися – наряджаться, нарядиться (Номис) (Сл. Гр., 1, с. 190)</p>
Словник Желехівського	<p>строїти (строїти) – 1) stimmen; 2) bauen, erbauen; 3) putzen, aufputzen schmücken, 4) anstifnen, anrichten; – <i>жарту</i> Spass machen, treiben;</p> <p>строїти (строїти) ся – sich schmücken, putzen (Желех., с. 929)</p> <p>стрій (род. <i>строю</i>) – Schmuck, Geschmeide; 2) Beschaffenheit, Art, Einrichtung; <i>кождей своїм строєм</i> – jeder nach seiner Art; 3) Staat;</p> <p>стрійний – geschmückt, zierlich; 2) gut komponiert;</p> <p>стрійність – Harmonie;</p> <p>стрійно, присл. до стрійний (Желех., с. 928)</p> <p>вистрій – Gala, Galakleid;</p> <p>вистрійний – прикм. від вистрій; <i>вистрійна одіж</i> (Желех., с. 88);</p> <p>вистроїти – одне зі значень 3) ausschmücken, ausputzen;</p> <p>вистроїність – Galanterie (Желех., с. 89)</p> <p>пристроїти, пристроювати – 1) zubauen, daran bauen; 2) ausschmücken, ausputzen (Желех., с. 759)</p>
Словник Кміцикевича	<p>schmücken – <i>прибирати, убирати, наряджати, чепурити, прикрашати, украшати, строїти</i> (Сл. Кміц., с. 446)</p>

У буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. слово **стрій** уживалося в періодичних виданнях, зокрема – в рекламних оголошеннях, у таких типових синтагмах: **вбиратися в стародавній стрій**; **найлучше і найдешевше виконання роботи жіночого строю**; **стрій народний або візитовий** (МСБ, с. 349).

Твори І. Франка засвідчують уживання слів цього гнізда як у художньому стилі, так і в стилях науковому, епістолярному, тобто таких, що характеризують індивідуальне мовлення письменника:

стрій – одяг, вбрання, костюм (13, с. 655; 23, с. 387; 45, с. 562; 46, кн. 2, с. 423); **строї півгали** – смокінг, взагалі вечірній одяг (48, с. 744);

пристроєна – прибрана, завітчана (16, с. 509); прикрашена: **Основа її – невеличке євангельське оповідання о подорожі семилітнього Христа до Єрусалима, пристроєна тут такою багатою тканиною фантастичних сценарій** (27, с. 27), [порівн. рос. *приукрашивает рассказ*];

достроюватися (до чого) – бути відповідним до певної ситуації, певних обставин; пасувати: *Щоб тут міг хтось весело, щиро сміятися, чути себе свободним і вдоволеним, – се видавалося чимсь диким і невідповідним до сього місця, не до лиця його загальній фізіономії. І гумніський суд своїм виглядом достроювався до тої фізіономії* (Фр. 1973, 3, с. 509; „Перехресні стежки”), [порівн. рос. *соответствовать*].

У белетристиці без цих слів годі було обійтися, адже вони надавалися не лише до називної функції, а й до образотворчої. О. Кобилянська залюбки використовувала їхнього і для змалювання зовнішності героїв своїх творів, і для розкриття їх внутрішнього світу, й в імпресіоністичному „шкіцуванні” природного довкілля, й у своєму індивідуальному мовленні, напр.:

стрій строїти	<p><i>Наталка є новітній тип, впроваджений в салон руської літератури, де її жіноцтво сидить в народних строях, з старосвітськими ідеями і зітхає до місяченька. Наталка ж думає вже над собою і над другими, так і видить, що праця надає чоловікові смисл в житті</i> (Коб. 1963, с. 332);</p> <p><i>Аглая-Феліцітас не тратить часу. Вона дає лекції, одягається, хоч заєдно в чорному, гарно, й ті строї, шовки й т. ін., що обтулюють її худу струнку постать, строять її незвичайно</i> (Коб. 1963, с. 19, „За ситуаціями”);</p> <p><i>Знаєте, я вже тепер жалую, що моя фотограф[ія], та, кабінетова, піде у „Вісник”. Ви будете видіти, пане Маковей, що люди будуть собі з мене жарти строїти</i> (Коб. 1963, с. 378)</p>
стрійно	<p><i>Незчисленні свічки горіли навколо образу пречистої діви Марії, що був прибраний стрійно в цвіти, перли і серпанки</i> (Кобилянська) (СУМ, IX, с. 773)</p>

пристроїти пристроюватися пристроєний	<p>– Скоро лиш увійду до вас, – говорить мені [Оксана], – у ваші високі, тихі кімнати, пристроєні в оці старосвітські меблі, де високі фотелі стоять немов на сторожі пануючого тут давнього доброго тону, обнімає мене зараз почуття спокою і певності (Коб. 1962, с. 310; „Царівна”);</p> <p>Чи це було фальшивим золотом, а вона, пристроюючися ним, хотіла так перебрехатися через життя (Коб. 1962, с. 389, „Царівна”);</p> <p>Спомини про його при війську перебуває життя змінiali його цілковито.. Він пристроював кожний і найдрібніший епізод фантастично, говорив, мов поет, і брехав, віруючи свято в те, що говорив (Коб. 1977, с. 264; „Земля”);</p> <p>[Руні] з сторони північної був оброслий молодим лісом і піднімався лагідно вгору. Зі сторони західної, де стояв коло Магури, був стрімкий, як і вона, і, як вона, пристроєний тут в самі старі, густо виростаючі смереки (Коб. 1977, с. 58; „Некультурна”)</p>
--	---

Загалом у західноукраїнському варіанті літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. уживалося, за нашими спостереженнями, 15 слів гнізда **стрій** – **строїти**, що їх лексичне значення ґрунтувалося на семах „одяг”, „святковий одяг”, „зовнішній вигляд, відповідний до певних обставин”, „святково, пишно одягати(ся)”, „прикрашати, оздоблювати”, „заквітчувати”: **стрій**, **стрійний**, **стрійно**, **стрійність**, **строїти(ся)**, **вистроїти(ся)**, **вистрій**, **вистрійний**, **вистрійність**, **пристроювати(ся)**, **пристроєний**, **достроюватися**. З них „Словник української мови” подає половину: **стрій**², **стрійний**, **стрійно**; **строїти(ся)**; **вистроювати(ся)**, **вистроєний** (дієприкм. форма). Окрім того, в сучасній українській літературній мові слова цього гнізда мають непослідовне стилістичне маркування – то як *розмовних* одиниць, то як *діалектних*. Серед ілюстративних контекстів до них переважають твори західноукраїнських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. – І. Франка, Уляни Кравченко, Ольги Кобилянської, О. Маковея, проте їх доповнюють твори письменників радянського часу – В. Собка, П. Загребельного та ін., що самі по собі змушують засумніватися в слушності стилістичного маркування слів гнізда **стрій** – **строїти**.

Певним упущенням „Словника української мови” можна вважати те, що для ілюстрації вживання слова **стрій**² не використано контекстів із творів Лесі Українки та М. Рильського, адже вони принципово змінюють уявлення про те, за яких ситуацій вживалося це слово й у чому полягала особливість структури його лексичного значення, – як і загалом змінюють уявлення про історію слів цього гнізда в українській мові.

На їх входження до лексичного складу української мови вплинула багатомовна культурна ситуація староукраїнської доби, коли в середовищі тодішніх освічених верств суспільства уживалося кілька мов, насамперед – церковнослов’янська, староукраїнська (в тодішній термінології – *проста руська мова*) і польська.

Церковнослов'янізми та полонізми взаємно проникали в мовлення української та польської військових верств (козацько-шляхетської та шляхетської), набуваючи при цьому статусу соціолектизмів. Через посередництво військової верстви такі соціолектизми розповсюджувалися у фольклорному койне й поступово входили до загального лексичного фонду української та польської мов.

Народнорозмовними синонімами слів гнізда *стрій* – *строїти* були слова гнізда *ряд* – *рядити*. Це засвідчують і текстові, й лексикографічні джерела другої половини XIX – початку XX ст., у яких широко відображено українську етномовну географію – і західні землі, і східні, й північні. Синонімія лексичних значень слів, що належать до гнізд *стрій* – *строїти* та *ряд* – *рядити*, зберігається й у сучасній українській мові. До того ж, кожне із цих гнізд розщепилося на два омонімічні гнізда. Омонімічно відокремленими від кожного з гнізд виявилися такі значення, які базувалися на тій самій семі – називали дію „одягати(ся) (переважно у святковий одяг)”; порівн. подані вище значення дієслова *строїти*¹ зі значеннями дієслів *наряджати*¹ і *наряджати*² у „Словнику української мови”:

*наряджати*¹, *нарядити* – 1) одягати кого-небудь (перев. у святковий, гарний одяг): *Наряджа* [баба] мене, та все прихвалює: яка я красива та як я панові сподобалася (Панас Мирний); *Наряджають* Зміївни Олену, підводять то до одного, то до другого дзеркала (Шиян, казка „Іван – мужицький син”); *І намісто Олені нав'язує* [Явдоха] на шию, і голову квітча; а як *нарядила* зовсім, то вибігла мерцій надвір (Г. Квітка-Основ'яненко); *Обмивши тіло батька власними руками та нарядивши* його у найкращу одіж, став він перед вельми важливим питанням: чим оплатити видатки на похорон (Ю. Опільський); // ким. одягаючи, робити подібним до кого-, чого-небудь. *Ой я свого чоловіка нарядила паном: сорочечка по коліна, підв'язана валом* (Номис); [Кембль:] *Він збаламутив Дженні.. Раз він зліпив тут з неї подобизну і нарядив принцесою* (Л. Укр.); *наряджати*², *нарядити* – 1) давати розпорядження про виконання якої-небудь роботи; посилати, направляти куди-небудь; 2) розм. влаштовувати, організовувати. *Ніби серед будня несподівано собі свято нарядили* (Васильченко); 3) розм. лаштувати, приготувати що-небудь: *Нарядити новий серп* (без авт.) (СУМ, V, с. 180).

Отже, підсумково можна стверджувати, що позначка західне, яку мали при собі слова *стрій*, *вистроювати*, *вистроєний* у „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр., була цілком умотивованою, оскільки відображала більш активне станом на той час уживання слів цього гнізда саме в межах говірок південно-західного наріччя. Проте текстові й лексикографічні джерела української мови засвідчують, що історично ці слова вживалися у значно ширших межах – у межах кордонів колишньої Речі Посполитої. Слова гнізда *стрій* – *строїти* збереглися й в українських фольклорних творах різних жанрів – у прислів'ях, приказках (приповідках), ліричних піснях тощо. Отже, умотивованими позначками до слів цього гнізда могли б бути й *західне*, й *фольклорне*, і *застаріле*, і навіть *урочисте*, проте – не *розмовне* й не *діалектне*.

Використання лексики української мови в сучасних засобах масової

інформації доводить, що слово *стрій* виявилося стилістично запотребованим саме в офіційно-урочистому мовленні, напр.:

Цього вівторка дівчата в українських строях на виході з літака зустрічали прем'єр-міністра України. Низько вклонившись, запрошували до Львова та частували хлібом-сіллю („Експрес”, 1-8 лютого 2007 р., с. 1).

Відновлювальні тенденції щодо „забутих слів” демонструють зазвичай львівські та інші західноукраїнські періодичні видання, проте немає жодних об'єктивних перешкод для розвитку таких регіональних тенденцій до загальноукраїнських.

3. 2. 2. 2. 5. Прикметник *маркітний* та спільнокореневі слова. В „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. прикметник *маркітний*, прислівник *маркітно* та іменник *маркота* виступають у ряду інших слів-синонімів, що позначають поганий настрій людини, стан невдоволення тощо. Причому, служать вони для перекладу подібних за будовою слів російської мови *моркотный, моркотно*.

У Словнику Даля („Толковый словарь живого великорусского языка”) прикметник *моркотный* (Даль, II, с. 348) пояснено в словниковій статті на дієслово *морговать* – „брезгать, причудничать, привередничать”; *морготный* – „нудный, постылый, противный, ненавистный” (Даль, II, с. 345).

До того ж, В. Даль подає цікаву ремарку до прислівника *морготно* – „менше правильно *моркотно*” (ibidem). Між тим в українській мові слова цього гнізда відомі з приголосним [к]: *маркота, маркітний, маркітно* – тобто, мають саме таку фонетичну форму, яка, на думку В. Даля, для російської мови – неправильна. Подібну будову мають відповідні слова й у білоруській мові: *маркота* „сум, туга, журба”, а також у західнослов'янських мовах: польській – *markotny* „смутий, незадоволений”, чеській – *[mrkotny]* „сонний, плаксивий”, словацькій – *mrkotný* „неприємний, гидкий” (ЕСУМ, 3, с. 398).

Слова *маркота* „тривога, непокій; поганий настрій”, *маркітний* „невдоволений; сумний; страшний”, *[маркотний]* „сумний”, *[маркотно]* „прикро, досадно” в „Етимологічному словнику української мови” кваліфікуються як запозичення з польської мови і подаються з посиланням на Словник Желєхівського та на „Матеріали до словника західноволинських говірок” (1987 р.) (ibidem). Таким чином, позначення цих слів як західноукраїнських у „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. мало об'єктивні підстави.

Самі ж слова виявилися доволі стійкими одиницями лексичного складу української мови. Їх засвідчує „Лексикон...” П. Беринди та твори давньої української літератури (напр., „Ключ царства небесного” Г. Смотрицького):

ропотъ, роптаніє: *нарѣка(н)є, шемра(н)є, маркота(н)є, ворчѣ(н)є*;
роптивъ, ропотливъ: *маркотливый, шемручий* (ЛБ, с. 109);

Кгды* єдиномъ бываєт средопостыє, а дрѣгомъ масопусты, пото* єдиномъ жалостное

розпама^атова^е Хр^отовы^х страстей, а др^огом^о веселы^е расп^осты. та^к же те^ж и вс^к св^ата дорочны^е, што пр^вк^й з радостью, з д^ктками и с ч^ладкою хвалу даючи бгу обходили сполечн^е, тепер^ь м^сат далеко ро^зно. С чого подобно часом^ь єдином^о бываєть маркотно а др^огом^о немило, кгда^ж пер^вк^й вс^к с^л д^кло ясн^е, а тепер^ь якобы с^л сніло (Г. См., с. 29).

Саме такої фонетичної форми прислівника – **маркотно** – уживають буковинські письменники Т. Галіп (у повісті „Перші зорі”) та О. Кобилянська (у своєму індивідуальному мовленні – в листах):

– *І справді, для него було дуже кепско, що він ще не мав жадного університетского іспиту. – Такому недовареному та женихати ся! – думав він, і самому ставало маркотно* (Галіп, с. 41);

Заразом з сим листом відсилаю на Ваші руки всі дрібні нариси і гуморески. Не знаю, як вже там з ними зробите, чи передасте Будзиновському, чи самі займетесь тою справою. Я тому на Ваші руки відсилаю, аби, если би не друкувались, – не закинулися де в Будзиновського. Він писав мені, що зараз „того самого дня, як пришло”, піде до друкарні. Вже чи воно саме так буде, то не знаю, йому, може, буде маркотно, що не посилаю йому, але я би мусила зараз до нього лист писати, бо він вже два рази писав, а я абсолютно не маю жадного концепту і гумору до нього писати, то є мені тепер дуже трудно листи писати, .. колись іншим разом напишу йому, ми ніби „gute Freunde”, але зробить, аби не гнівався (Коб. 1963, с. 392; з листа до О. Маковея).

У листах Лесі Українки засвідчено прикметник **маркітний**, у якому спостерігаємо інший фонетичний варіант основи, властивий для слів цього гнізда:

Грас вона [Рада] різні етюди, білыи-мени маркітні (як то звичайно) (Л. Укр., 10, с. 269);

Не знаю, чи краще, чи гірше, що „Троянду” хочять ставити у піст, воно-то, може, й краще, бо люди в піст на спектаклі голодніші, але знов оцей термін „чтение монологов” якийсь маркітний, не говорячи про те, що мошенницький! Бо, як навмисне, у мене іменно монологів нема (Л. Укр., 11, с. 23);

Заньковецьку, Маню і Балевица бачу, хоч не щодня, та все ж часто. В суботу вони виїжджають, – всі в досить маркітному настрої, а найгірше Балевич, зовсім зав’яв і знов стратив усю свою бравуру (Л. Укр., 11, с. 49).

Значення прикметника **маркітний** розкривається й через синонімічні зв’язки з тими словами, які служать для висвітлення тієї самої теми чи опису подібних настроїв:

Прошу тільки не називать спектакля „чтением монологов”, не до смаку мені сей термін! (Л. Укр., 11, с. 27); [порівн. **маркітний термін**];

... по правді кажу, тепер у мене скоріш завзятий, ніж кислий настрій, – се вже, може, й не зовсім нормально, але мені здається, що я маю перед собою якусь велику битву, з якої вийду переможцем або зовсім не вийду (Л. Укр., 11, с. 28); [порівн. **маркітний настрій**].

В оповіданні „Над морем” це слово вжите для називання стану невдоволення людини, який проявляється у виразі її обличчя: *Купував [Анатоль] білети, і квітки, і скойки, але мав при тому досить маркітну міну* (Л. Укр., 7 с. 188). Саме цей контекст використано як одну з ілюстрацій до прикметника **маркітний**

(„невдоволений, сумний, невеселий”) у „Словнику української мови”. Інший контекст узято з творів І. Франка: *Ключник Трапішевський .. був дуже розчарований і маркітний з того, що помилився*. Друге значення прикметника *маркітний* („страшний”) подане без ілюстративного контексту. До реєстру СУМу ввійшов і прислівник *маркітно* – з твору А. Крушельницького „Буденний хліб”: *Чим ближче до хати, тим йому ставало маркітніше*. Обидва слова – і *маркітний*, і *маркітно* – мають при собі стилістичну позначку зах[ідне] (СУМ, IV, с. 629).

Отже, маємо один із тих рідкісних випадків, коли ті самі слова зберігають ту саму стилістичну позначку як в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр., так і в „Словнику української мови”. Збереженню цих слів в українській мові та їх поверненню до активнішого вжитку могло б сприяти кілька обставин. Серед них чи не головною була б практика досконалого перекладу текстів з російської мови на українську й використання при цьому слів *маркітний*, *маркітно* як найбільш адекватних для перекладу ряду словосполучень російської мови, напр.: *рос. постное выражение лица; постное лицо* – *укр. маркітна міна; рос. неприятно (неприятный осадок) на душе; не по себе (кому-либо)* – *укр. маркітно (комусь)* тощо. Тим більше, що свого часу шанс для цих слів надали й укладачі „Російсько-українського словника” у трьох томах, коли залишили їх, бодай із позначкою обл[асне], як можливі для перекладу з російської мови таких слів: *недовольно*² – *незадоволено, невдоволено, нерадо; маркітно; недовольный* – *незадоволений, невдоволений, нерадий*; обл. *маркітний* (РУС, 2, с. 124).

Проте в переважній більшості випадків слова, що мали позначку західне в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр., при подальшому нормуванні лексики літературної мови зазнали змін у стилістичному маркуванні. Частина слів або їх окремих значень узагалі не зафіксована в „Словнику української мови” 1970 – 1980 рр. Так, до реєстру СУМ не ввійшли: галицькі новотвори *відпис* („копія”), *односнів* („соло”); іменник *маркота*, жодне зі слів гнізда прикметника *призвоїтий*, шість похідних слів гнізда дієслова *хлібити* – *захлібити, підхлібець, підхлібливо, похлібити, похлібник, похлібництво*, а також окремі, типові для західноукраїнського середовища значення загальноновживаних слів *грубий* – „значний, великий” (про суму грошей); *лід*, у формі *мн. льоди* – „морозиво”.

Словосполучення *грубі гроші* засвідчене багатьма галицькими та буковинськими джерелами кінця ХІХ – початку ХХ ст. (див. МСБ, с. 88), зокрема, й творами і листами О. Кобилянської, напр.:

*На Народний дім зібрали в нас лиш по самій „святочній веч[ері]” більше як 100 фр[анків]. Всі видатки покриті, а вони були **грубі** – і це якась надвишка на Народ[ний] дім* (Коб. 1963, с. 377; Листи);

*Сукні, полишені мені бабунею, були з тяжкого, коштовного атласу, який тепер дістав би лише за **грубі гроші**. Ковдри з такого атласу – це чистий „капітал”* (Коб. 1962, с. 132; „Царівна”).

Подібну лексичну сполучуваність прикметника *grubий* спостерігаємо й у польській мові: *grube pieniądze* – „великі гроші”, *gruby zysk* – „великий прибуток”; порівн. також: *grube straty* – „великі збитки”. Можливо, саме цією обставиною можна пояснити те, що активно відтворюване й у сучасному західноукраїнському мовленні словосполучення *grubі гроші* й відповідне значення прикметника *grubий* не має спеціального опису в „Словнику української мови”.

Іменник *льоди* в значенні „морозиво” також характеризує актуальну західноукраїнську лексичну специфіку – насамперед мовлення галичан. Появу цього значення в українській мові можна пояснити семантичним калькуванням з польської мови. Проте той факт, що воно вживалося у творах С. Руданського, свідчить про його давнє засвоєння в українській мові, пов’язане не стільки з галицькими реаліями кінця XIX – початку XX ст., скільки з двомовністю української освіченої верстви на Поділлі, що мала кількасотлітню традицію.

Що ж до інших *західних* слів – тих, які ввійшли до реєстру „Словника української мови”, то їх маркування виглядає цілком умотивованим. Зіставлення *західних* слів з „Російсько-українського словника” 1924 – 1933 рр. з їх лексикографічним описом в „Словнику української мови” подано в *Таблиці Е-1*.

Таблиця Е-1. Слова з позначкою західне в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. та їх представленість у „Словнику української мови”

Російсько-український словник (1924-1933) західне слово	Словник української мови (1970-1980)			
	Слово	Маркування	Значення	Авторство контекстів
grubий <i>grubі (великі) гроші</i> (II, с. 129)	grubий		не засвідч.	II, с. 178
[банувати]	банувати	діал.	сумувати, журитися	М. Коцюбинський, Марко Черемшина I, с. 102;
	банно	діал.	<i>Банно, мий, мій миленький, банно, А вже ж моє біле личко ціловане давно; То так йому банно було за своєю ненею, що сама лишається;</i>	Записи П. Чубинського, Марко Черемшина, I, с. 101;

забанувати <i>за ким, за чим</i> (Стеф.) (II, с. 97)	забанувати	<i>діал.</i>	засумувати, зажуритися;	А. Крушель- ницький, Л. Мартович III, с. 16
бараболя (II, с. 250)	бараболя	<i>діал.</i>	картопля	Я. Кочура, О. Гончар I, с. 103
бульба (II, с. 250)	бульба	<i>діал.</i>	картопля	І. Франко, О. Кобилян- ська I, с. 254
ватра (Л. Укр.) (II, с. 335)	ватра	<i>діал.</i>	вогнище, багаття	Марко Черемшина, І. Франко, П. Панч I, с. 297
визичати (II, с. 25)	визичати	<i>заст.</i>	позичати що-небудь комусь, давати в борг	О. Кобилян- ська, Ю. Смолич I, с. 399
відписувати <i>що з чого;</i> відпис (копія) (II, с. 318)	відписувати	<i>діал.</i>	списувати, переписувати: <i>ноти, котрі я відписала</i>	І. Франко О. Кобилян- ська I, с. 618
дзигарок (II, с. 249)	дзигарі, мн. дзигарики, <i>мн.</i>	<i>заст.</i> <i>заст.</i>	годинник зменш. до д з и г а р і	П. Мирний, Ю. Смолич; М. Коцюбин- ський; Ю. Бурляй II, с. 267
доконувати <i>чого</i> (II, с. 199)	доконати доконати <i>свого</i>	<i>рідко</i>	зробити, здійснити що- небудь; домогтися свого, досягнути своєї мети	І. Франко, Леся Українка; М. Номис II, с. 353
кавалок (II, с. 385)	кавалок кавалочок кавальчик	<i>розм.</i>	те саме, що ш м а т о к зменш. до кавалок зменш. до кавалок	І. Франко, М. Коцюбин- ський; І. Ле, Н. Рибак; Г. Хоткевич IV, с. 66

льоди, <i>мн.</i> (морозиво): <i>І льодами</i> <i>теє все</i> <i>смачно заїдає</i> (Руданський; II, с. 571);	лід		не засвідч.	IV, с. 508
маркітний	маркітний	<i>зах.</i>	невдоволений, сумний, невеселий;	І. Франко, Леся Українка;
маркітно	маркітно	<i>зах.</i>	присл. до маркітний	А. Крушель- ницький IV, с. 629
маркота (поганий настрій)	—			
огляд	огляд <i>з оглядом</i>		обережно, обачно;	М. Кропив- ницький;
<i>під цим</i> <i>оглядом</i> (III, с. 134)	<i>з огляду на</i> <i>що;</i> <i>ні під яким</i> <i>оглядом</i>		через це, тому; зважаючи, беручи до уваги; ні за яких умов, обставин, ні в якому разі	М. Коцюбин- ський; Леся Українка, Ю. Смолич; без іл. V, с. 615
односпів (соло) (II, с. 1019)	не засвідч.			
файний (II, с. 349)	файний	<i>діал.</i>	гарний	„Коломийки”, Г. Хоткевич, М. Коцюбин- ський; Т. Масенко, Д. Бедзик,
		<i>діал.</i>	<i>файний</i> кептар; <i>файні</i> співаночки в <i>Карпатах; файні</i> ліки;	П. Воронько;
	файно	<i>діал.</i>	добрий	І. Франко, М. Коцюбин- ський, В. Стефаник; Ю. Яновський, П. Автомонов X, с. 551
		<i>діал.</i>	присл. до файний; гарно, приємно;	

філіжанка <i>кави</i> (П, с. 342)	філіжанка		те саме, що ч а ш к а	І. Франко, М. Коцюбин- ський, Ю. Смолич, Г. Тютюнник („Вир”) X, с. 592
штука	штука	заст.	частина чого-небудь, ш м а т о к	„Укр. народн. пісні” 1964, І. Франко XI, с. 546
штученька	не засвідч.			

Коментарі до окремих слів із *Таблиці Е-1*. Слова *ватра*, *бараболя*, *бульба*, *файний* і справді належать до діалектної лексики, щоправда, з помітним в останні десятиліття ХХ ст. і на початку ХХІ ст. переходом слова *ватра* до категорії власних назв *, що сприяє його входженню до загальноукраїнського фонду лексики. *Визичати*, *дзигарі*, *штука* (у значенні „частина чого-небудь”) відійшли до *застарілої* лексики, а дієслово *докопувати* (в значенні „завершувати щось”) залишається *рідковживаним*.

Загалом кажучи, кожне слово, яке в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. було подане з позначками *галицьке* та *західне*, могло б знайти місце у стилістичній системі сучасної української літературної мови. Уточнення до значень окремих слів, які подано в перекладній частині цього словника, виявляють головні тенденції ставлення до західноукраїнської лексики: до загального фонду української літературної мови могли потрапити насамперед такі слова, які мали до того семантичні підстави – суттєвий компонент лексичного значення, який вирізняв їх з-поміж інших слів-синонімів, напр.:

безчільний – „без усякого сорому” (р. „нагло бесстыдный”); *бібула* – „обгортковий папір” (слово *картон* у цьому значенні ще не вживалося); *вакації* – „літні канікули”; *винародовлятися* – „вироджуватися національно”; *відслона* – „дія в драматичному творі”; *гідність* – „звання, сан”; *доробкевич* – „скоробагатько” (р. „высочка социальный”); *загорілий* – „дуже завзятий, фанатичний” (р. „фанатически воодушевленный”); *залеглість* – „старий, за давним борг” (р. „старый долг”); *кав’яр* – „паюсна, солена ікра”; *кит* – „замазка для вікон”; *мана* – „географічна карта”; *мореля* – „дрібна абрикоса”; *переслухання* – „слухання свідків під час судового засідання” (р. „выслушивание свидетелей в суде”); *пушка* – „бляшана чи дерев’яна коробка, банка” (слово *коробка* на той час загально ще не вживалося у цьому

* Так, наприклад, назву „Ватра” мали: популярний у 1970 – 1980-их рр. вокально-інструментальний ансамбль під керівництвом І. Білозора; Тернопільське виробниче об’єднання, яке виготовляло електроприлади, електросвітильники тощо; марка цигарок українського виробництва. У гірському містечку Путиля, районному центрі Чернівецької області, щороку відбувається свято виходу на полонину, яке називається „Полонинська ватра”.

значенні); *сальва* – „почесний гуртовий вистріл” (р. „почётный залп”); *уряд* – „адміністративна посада” та багато ін.

Проте з активного лексичного фонду української літературної мови вийшли навіть ті західноукраїнські (галицькі) слова, які в „Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова не мали обмежувальних територіальних позначок. У „Словнику української мови” в 11 томах вони або взагалі не зафіксовані, або ж маркуються переважно як *діалектні, застарілі, розмовні, рідковживані* тощо (див. *Додаток 3, Таблиця 3-2 і Таблиця 3-3*).

§ 3. 3. Слова з позначкою *західне* в „Словнику української мови” (1970 – 1980 рр.)

На понад як 130-тисячний реєстр „Словника української мови” припадає лише 101 одиниця з позначкою *західне* (з них 100 слів і один фразеологічний зворот (див. у *Таблиці Є*). Позначка *галицьке* у маркуванні слів взагалі відсутня. Цей факт вдалося встановити завдяки суцільному опрацюванню всіх томів Словника.

Таблиця Є. Слова, що маркуються як західні
в „Словнику української мови” (1970 – 1980 рр.)

К-ть	Слово в реєстрі „Словника української мови”	Значення	Авторство ілюстративних контекстів
1.	академік	1) член академії наук; 2) <i>зах., заст.</i> – студент університету (СУМ, I, с. 25)	Кобилянська
2.	безпеченство	безпека (I, с. 139)	Франко
3.	бесідник	3) <i>зах.</i> – той, хто виступає на зборах; промовець, оратор (I, с. 162)	Маковей, Мартович
4.	бесідницький , <i>зах.</i>	промовницький, ораторський (I, с. 163)	Франко
5.	бесідувати	2) <i>зах.</i> – промовляти (на зборах), виголошувати промову (I, с. 163)	Стефаник
6.	бута , <i>зах.</i> порівн. бутний , <i>діал.</i>	пиха; пихатий, чванькуватий (I, с. 264)	„Галицько-руські приповідки” (<i>Бута хоче прута</i>); Кобилянська, Франко

7.	бюровий , <i>зах.</i> порівн.: бюро – 2) назва деяких установ або їх відомств	конторський (I, с. 269)	Франко, Кобилянська
8.	вазоник , <i>зах.</i>	зменш. до вазон („вазон” – горщик для квітів (I, с. 281)	Франко, Стефаник
9.	вазонок , <i>зах.</i>	те саме, що вазон (I, с. 282)	Ірина Вільде
10.	візитирка , <i>зах.</i>	віконце в дверях для спостереження (I, с.)	Франко (<i>Потім [Панталаха] зіскочив на поміст і пішов до дверей. Притулив насамперед очі, а потім вуха.. до візитирки</i>)
11.	віче порівн.: вічевий , <i>заст.</i>	2) <i>зах., заст.</i> Масові збори населення, мітинг; прикм. до віче (I, с. 691)	Франко (<i>селянські віча в Галичині</i>), Стефаник, „Історія української літератури” (1954 р.); Франко
12.	вурда , <i>зах.</i> порівн.: вурдження вурдити вурдитися	варений, невитриманий сир (I, с. 787); дія за знач. вурдити ; перетворювати в сир; 3) <i>перен.</i> вирувати, бурхати білими клубами диму (I, с. 787)	Франко без іл. без іл. Смолич, Гончар
1.	габілітація , <i>зах.</i>	складання іспиту, що дає право викладати в університеті (II, с. 8)	„Життя і творчість Т. Шевченка” (1959 р.; у контексті йдеться про І. Франка, який <i>обрав тему „Наймичка” Шевченка для габілітації у Львівському університеті 1895 р.</i>)
2.	габілітуватися , <i>зах.</i>	складати іспит на право викладати в університеті (II, с. 8)	Франко
3.	гафт , <i>зах.</i>	гаптування (II, с. 41)	Кобринська
4.	гербата , гарбата , <i>зах.</i>	чай (II, с. 53)	Леся Українка, Мартович, Хоткевич
5.	двигач , <i>зах.</i>	рушій (II, с. 217)	Франко (<i>література – двигач поступу</i>)

6.	денервування , зах.	стан за знач. денервувати; нервування (II, с. 242)	Кобилянська
7.	денервувати , зах.	нервувати (II, с. 242)	Стефаник, Кобилянська
8.	денервуватися , зах.	нервуватися (II, с. 242)	Кобилянська
9.	денник , зах.	щоденник (II, с. 242)	Кобилянська, Ковалів
10.	дзоркання , зах.	дія за знач. дзоркати і звуки, утворювані цією дією (II, с. 267)	Франко
11.	дзоркати , зах.	брязкати (II, с. 267)	Кобилянська
12.	дзоркнути , зах.	однокр. до дзоркати (II, с. 267)	Франко
13.	дзюбак , зах.	кирка (II, с. 267)	Франко, Ковалів
14.	дзюбнути	1) зах. однокр. до дзюбати 2 (II, с. 268)	Франко
15.	дивниця , зах.	диво (II, с. 272)	Грабовський, Ірчан
16.	дик , зах.	дикий кабан, вепр (II, с. 274)	Франко, Хижняк
17.	дилина , зах. порівн.: делина , діал. ділина , діал.	груба дошка, брус, балка (II, с. 274); колода, брус (II, с. 236); дошка в підлозі або огорожі (II, с. 303)	Леся Українка Коцюбинський
18.	дилиння , зах.	збірн. до дилина (II, с. 274)	Франко
19.	дилькотати , зах.	дрижати, тремтіти (II, с. 277)	Франко, Ковалів
20.	дильований , зах.	зроблений з дилин (II, с. 277)	Франко
21.	дихавиця , зах.	астма (II, с. 290)	Кобринська
22.	дихавичний , зах.	хворий на дихавицю (II, с. 290)	Франко
1.	зглибляти , зглибити , зах.	осягати розумом (III, с. 514)	Франко, Кобилянська (хто б міг Вас зглибити... ви, Обринські), „Фауст”, перекл. М. Лукаша

2.	зглядь , зах. порівн.: згляд , рідко	1) увага; мати зглядь на кого – виявляти увагу, співчуття до кого-небудь; 2) повага, шана; мати зглядь – поважати (III, с. 515); 1) погляд, зір; 2) точка зору, міркування; 4) на кого. милість, ласка до кого-небудь (II, с. 515)	без іл. Сл. Гр. (<i>шануй кожного, то будуть люде зглядь мати</i>); Леся Українка (<i>під різними зглядами</i>), Кобилянська (<i>любов його ломилася всі згляди й обов'язки проти родителів</i>); Франко (<i>будьте ласкаві, майте згляд на мою жінку і дітей</i>);
3.	зглядно , зах.	порівняно, відносно (II, с. 515)	Франко
1.	касино , невідм., зах.	казино (IV, с. 114)	Франко
2.	катедра , зах.	кафедра (IV, с. 119)	без іл.
3.	квестія , зах.	проблема, питання (IV, с. 133)	Стефаник, Кобилянська (<i>чи варто з цього робити квестію</i>)
4.	кольба , зах.	приклад (IV, с. 238)	Франко, Козланюк
5.	кондоленція , зах.	те саме, що співчуття (IV, с. 259)	без іл.
6.	кондоленційний , зах.	який містить, виражає кондоленцію (IV, с. 259)	Кобилянська (<i>вислав кондоленційне письмо</i>)
7.	конто , невідм., зах.	рахунок (IV, с. 268)	Франко, Загребельний (<i>конто в банках</i>)
8.	конфіскація , зах.	конфіскація (IV, с. 273)	Франко, Козланюк
9.	конфітури , зах.	варення (IV, с. 274)	Франко, Леся Українка
10.	концепт	1) філос. формулювання, загальне поняття, думка; 2) зах. Вигадка, фантазія (IV, с. 275)	без іл. Франко (<i>Що се знов за концепт!</i>)
11.	кріс	рушниця (IV, с. 358)	<i>В чересі кріс, в руках топір, Буяє легінь тобою</i> („Пісні та романси...” 1956), Франко, Павличко

12.	кузінка , <i>заст., зах.</i> порівн.: кузина , <i>заст.</i>	те саме, що кузина двоюрідна сестра, а також взагалі родичка (переважно в буржуазно-дворянському середовищі (IV, с. 386)	Н.-Левицький, Кобилянська Леся Українка, Головка
13.	либак , <i>зах., іст.</i>	робітник, що видобував нафтопродукти найпримітивнішим способом (IV, с. 482)	Франко
14.	либання , <i>зах., іст.</i>	дія за знач. либати (IV, с. 482)	
15.	либати , <i>зах., іст.</i>	видобувати нафтопродукти найпримітивнішим способом (IV, с. 482)	Франко (дає опис дії – того, що називається „либання”)
16.	либацтво , <i>зах., іст.</i>	(IV, с. 482)	Франко
17.	либацький , <i>зах., іст.</i>	(IV, с. 482)	Франко
18.	маєстат , <i>зах.</i>	велич, величчя (IV, с. 593)	Франко, Леся Українка
19.	маєстатичний , <i>зах.</i>	величний (IV, с. 593)	Загребельний
21.	маєстатично , <i>зах.</i>	присл. до маєстатичний (IV, с. 593)	Франко
21.	маргінес , <i>зах.</i> порівн.: маргінальний , <i>книжн.</i> маргіналія ; маргіналії , <i>книжн.</i>	берег, поле книжки, зошита (IV, с. 626) написаний на берегах книжки або рукопису заголовки, замітки, примітки на берегах книжки або рукопису (IV, с. 626)	Франко без іл. джерело з 1960 р.
22.	маркітний , <i>зах.</i>	1) невдоволений, сумний, невеселий; 2) страшний (IV, с. 629)	Франко, Леся Українка; без іл.
23.	маркітно , <i>зах.</i>	присл. до маркітний (IV, с. 629)	Крушельницький
24.	матура , <i>зах.</i>	у гімназії – іспити на атестат зрілості (IV, с. 653)	Франко, Стефаник

24.	муштарда , зах.	особливим способом приготовлена гірчиця (IV, с. 835)	Коцюбинський
1	обиватель	3) зах. поміщик (V, с. 500)	Франко
2.	обивательський	3) зах. прикм. до обиватель (V, с. 500)	без іл.
3.	обтяжувати , обтяжати , обтяжити	4) зах. використовувати що-небудь як матеріальну базу у фінансових операціях; закладати (V, с. 595)	Франко (<i>опікуни не дозволяють ґрунту обтяжати</i>)
4.	окіл ¹	4) зах., іст. округ (V, с. 663)	Франко (<i>прихожі мужчини – були то селяни в строю, який носять бойки стрийського і станіславського округу</i>)
5.	ошуст , зах.	обманщик (V, с. 839)	Мартович, Гжицький
1.	переруб , зах.	засік (VI, с. 270)	(Франко (<i>ночували в стодолі, в однім перерубі на соломі</i>))
2.	пересилення	2) зах. криза під час хвороби (VI, с. 274)	Франко
3.	переступлення , зах.	порушення (VI, с. 291)	Франко (<i>переступлення притисів каралось остро і беззглядно</i>)
4.	переступник , зах. порівн.: переступ	злочинець (VI, с. 291) 1) заст. злочин, порушення закону (VI, с. 290)	Франко <i>Мати докази переступу (без авторства)</i>
5.	пеніпотент , зах.	уповноважений (у майнових справах) (VI, с. 575)	Франко
1.	покрівний , зах.	те саме, що споріднений (VII, с. 43)	без іл.

2.	покрєвність , зах.	те саме, що спорідненість (VII, с. 43)	без іл.
3.	політикування , зах, розм.	дія за знач. політикувати (VII, с. 81)	Ірина Вільде
4.	політикувати , зах., розм.	вести розмови на політичні теми; // Хитрувати, лукавити (VII, с. 81)	„Літературна Україна” (<i>Де йому, переселенцеві з Польщі, який доти і вживі очі не бачив колгоспу, з ними політикувати</i>), Гашек, „Пригоди Швейка”, перекл. Масляка (<i>В цьому вузькому колі він навчився політикувати в рамках, дозволених в Австро-Угорській монархії 1958 р.</i>), Кобилянська (<i>Ми розуміємося добре, мій сину, і не потребуємо між собою політикувати</i>)
5.	по-руськи	2) зах. українською мовою (VII, с. 295)	Леся Українка (<i>натуральніше русинові [Ю. Федьковичу] писати по-руськи</i>)
6.	по-руському	2) зах. українською мовою (VII, с. 295)	без іл.
7.	поспішний поїзд , зах.	те саме, що швидкий поїзд (VII, с. 358)	Франко
8.	почервонітися , зах., рідко	док. до червонітися (VII, с. 467)	Франко, Мартович
9.	почерез , прийм., зах.	1) через; 2) те саме, що крізь (VII, с. 467)	Федькович, Франко Франко
10.	почесне , зах., етн., заст.	те саме, що поческа (VII, с. 468)	Франко (<i>А коли я не з жадним інтересом, а так тільки, до доброго сусіда з почесним приходжу</i>)
11.	примлівати , примліти, зах.	втрачати силу, бадьорість, жвавість (VII, с. 677)	Крушельницький, Франко

12.	примлілий , зах.	дієприкм. акт. мин. ч. до примліти (VII, с. 677)	Уляна Кравченко (*Образно. <i>О мислі старечі, примлілі, без грому, без гніву на зло</i>)
13.	примхуватий , зах.	примхливий (VII, с. 685)	Кобилянська, Хоткевич
14.	припирати	6) <i>тільки недок., неперех.</i> , зах. прилягати до чого-небудь, межувати з чимсь (VII, с. 705)	Кобилянська, Кобринська
15.	приречення	3) зах. обіцянка (VII, с. 721)	Франко
16.	прирікати	4) <i>перех., перев. з інфін.</i> , зах. обіцяти що-небудь (VII, с. 723)	Франко
1.	провізоричний , книжн., зах. провізоричний учитель	провізорний (який потребує додаткового уточнення, перевірки; попередній); учитель-практикант; учитель, який проходить стажування (VIII, с. 135)	Хоткевич; журнал „Жовтень” (1956)
2.	професор	2) зах. учитель (VIII, с. 332)	Франко
3.	реверенда , зах.	ряса (VIII, с. 470)	Франко
1.	світлина	1) зах., заст. фотографія (IX, с. 92)	Уляна Кравченко
2.	скомплікований , зах.	складний, важкий для розуміння, вивчення і т. ін. (IX, с. 294)	Франко, Крушельницький
3.	скомплікованість , зах.	абстр. ім. До скомплікований (IX, с. 294)	Хоткевич
4.	слинявка , вет., зах.	ящур (IX, с. 354)	Крушельницький
5.	слідно , присл., зах.	видно, помітно (IX, с. 358)	Кобилянська (<i>Усмішка промайнула ледве слідно по її обличчю</i>); Леся Українка (<i>чому у нього не слідно культу цезаря в господі</i> („Руфін і Прісцілла”))

1.	тор ²	колія (X, с. 199)	Хоткевич (*Образно. <i>Отець Кралевиц спішно переводив розмову на інші тори</i>)
2.	уділ , зах., заст.	участь (X, с. 394)	Коцюбинський, Кобринська
3.	фалда присісти фалди , зах.	2) боковий або нижній край чоловічого одягу з розрізом, пола; не відмовляючись працювати (X, с. 554)	всі джерела радян. Ірина Вільде
4.	фартух	4) зах. спідниця з ситцю або пофарбованого полотна (X, с. 566)	„Коломийки”
5.	ферії , зах.	канікули (X, с. 577)	Франко, Кобилянська
XI том		немає жодного слова	
Всього		101 одиниця (100 слів або значень, 1 фразеологізм)	

Для ілюстрування *західних* слів і значень використано: твори І. Франка (при 56 словах); О. Кобилянської (при 16 словах); Лесі Українки (при 7 словах); В. Стефаника (при 6 словах), Г. Хоткевича (при 5 словах); по 4 слова ілюструється творами Н. Кобринської, Л. Мартовича, А. Крушельницького, Ірини Вільде. Твори інших авторів – Ю. Федьковича, С. Ковалева, Уляни Кравченко, М. Коцюбинського, О. Маковей, П. Козланюка, М. Ірчана, П. Грабовського, І. Нечуя-Левицького використано при ілюструванні значень 1 – 3 слів тощо. Без ілюстрацій ужито такі слова: *катедра*, *маркитний* (у знач. „страшний”), *обивательський*, *покрівний*, *покрівність*, *по-руському*, *зглядь* (у знач. „увага”). Реєстр „Словника української мови” дозволяє спостерегти й певну непослідовність щодо стилістичного маркування слів, що належать до того самого словотвірного гнізда або ж становлять собою варіанти того самого слова, напр.:

бута, зах. – *бутний*, діал.; *бюровий*, зах. – *бюро*; *длина*, зах. – *делина*, діал.; *ділина*, діал.; *маргінес*, зах. – *маргінальний*, книжн.; *маргіналії*, книжн.; *покрівний*, зах. – *покрівність*, зах. – *крівний*, розм. („те саме, що кровний; рідний”); *крівність*, розм. („те саме, що кровно”); *крівно*, розм. („те саме, що спорідненість”); *крівняк*, діал. („родич”); *крівнячка*, діал. („жін. до кривняк”) (СУМ, IV, с. 331) тощо.

Через недостатнє опрацювання джерел української мови першої половини ХХ ст. й, відповідно, через недостатню їх представленість у базовій картотеці „Словника української мови” трапилося так, що до окремих західних слів і

зворотів подано неточні значення. Адже субстантивованій прикметник *почесне* мав у західноукраїнському варіанті літературної мови й інше значення – „авторський гонорар за друковані праці, художні твори”. До фразеологічного звороту *присісти фалди*, що подається за ілюстративним контекстом із творів Ірини Вільде у значенні „не відмовляючись працювати”, можна було б подати точніше значення – „не цуратися наполегливої, рутинної, чорнової праці, яка не дає швидкого результату, проте необхідна для виконання якогось вартісного задуму”. Саме таке значення випливає з контексту, який міститься у статті В. Сімовича „Наші молоді лірики і універсалісти”:

„І роман, і драма потребують глибоких студій, вимагають праці, домагаються від їх автора знання європейського письменства, головню ж класичного, вони ставлять до творця вимогу добре намозолитися над пляном, добре продуманим пляном, над будовою твору і, найважливіше, глибоко обдумати сюжет, тематику, вони вимагають знання життя, простудіювання характерів персонажів і т. д. – речі, які для нашого лірика зовсім непотрібні, бо: сказавши вульгарно, тут треба б добре „*присісти фалди*”, а „присідати фалди” наш лірик не має ніякого бажання...[Сімович 2005, 2, с. 445; виділений курсив мій – Л. Т.]

Слово *світлина* у значенні „фотографія”, що в українській літературній мові другої половини ХІХ – початку ХХ ст. було новотвором, виглядає в „Словнику української мови” як ізольована одиниця. Проте щоденники Івана Боберського, видатного громадсько-політичного діяча, педагога і журналіста, свідчать про те, що в мовленні західноукраїнської інтелігенції таких слів було ціле гніздо – *світлина* „фотографія”, *світливець* „фотограф”, *світлинний* „відносно прикм. до світлина; фотографічний”. Засвідчено ці слова в щоденниковому записі, зробленому І. Боберським у Львові 16. X. 1918 р.:

Для *світливців* написав я особний правильник, щоб знали свої права й обов’язки й уміли удежати „*світлинне поготівля*”. Потрібні є світлини для видавництва, щоб вої Легіону перейшли в будучі часи і дали заохоту українській молоді. Складі плити із знімками привозили *світливці* до „Боевої Управи” у Відні і побирали там через мене все, що потребували до роблення *світлин*. Дотепер назбиралось понад вісімсот світлин <...> Світлина без дня, місяця і року тратить на вартости. Знімок з дійсних боїв бракує. Тяжко наражатись на смерть ворожих куль, щоб придбати знімки з наступу свого або ворожого війська. Рукопашного бою не зловив ніхто. Треба би йти до штурму не з крісом, але з *світлинним приладом*. Замало маємо сміливців, а також замало малярів і письменників (Боберський, с. 25).

Іменник *маєстат*, який у „Словнику української мови” маркується як західний, належить до слів, що засвідчені в пам’ятках української мови ще в першій половині ХV ст. (укр. *маустать* „велич, величність (королівська, князівська)”, як і п. *majestat*, – походить з лат. *maistatus*) [Коваль 1966, с. 40]. В українській літературній мові нового періоду це слово вживалося не лише в творах І. Франка, Лесі Українки, а й в індивідуальному мовленні О. Кобилянської, де воно набуває переносного значення:

*Коли траплялось відбувати прогулки в гори у більшому товаристві, я мала звичай іти чи їхати верхом поперед усіх сама, щоб не бути примушеною говорити, відповідати на питання людей, що були мені нецікаві або мішали в думках. .. З одної з таких прогулок я привезла з собою з великого лісу здобуток, а це – „Битву”, котру бачила я власними очима, перебувши більше, як день, у лісах, де зрубували ліс, і де мала нагоду бачити боротьбу робітників з столітніми великанами, соснами та смереками й подивляла фізичну силу і сприт одних та опір та **маєстат природи** з другої сторони (Коб. 1963, с. 222; Автобіографія (1927 р.).*

М. Старицький ужив цього слова в драмі „Богдан Хмельницький”:

*Богдан. Чи я гадав, добувши в скруті меч, Безсилою, хоч вірною рукою, На ворога всесильного в бою, Перед яким тремтіли **маєстати**, – Щоб гору взять в нерівній боротьбі? (Стар. 1965, 4, с. 114).*

У творчості поета-неокласика Юрія Клена на урочисто-піднесені конотації слова **маєстат** нашаровуються цілком нові – індивідуальні, інтимно-емоційні:

*Пам'ятай: в'ється дим кучерявий з-над хат,
Зріє хліб, і червоні хитаються маки
Там, де рідна на тебе чекає Ітака
І занедбаний твій **маєстат** (Клен, с. 51; „Шляхами Одиссея”).*

Проте й цей факт не відбито в „Словнику української мови”, оскільки в радянській офіційній історії української літератури ХХ ст. творчість поетів-неокласиків замовчувалася.

Отже, навіть ці кілька прикладів підводять до необхідності усвідомити те, що для осягнення всього того словникового багатства, в якому українська мова постала в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. як у літературних зразках, так і в приватному мовленні інтелігенції, реєстри та лексична база дотеперішніх словників української мови потребують суттєвого і надзвичайно ретельного доповнення.

Аналіз лексикографічного опису західноукраїнської лексики свідчить про те, що регіональні протиставлення в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. відбувалися насамперед на рівні лексичних синонімів. Протиставна синонімія іменників на позначення конкретних предметів, окремих іменників – назв абстрактних понять, а також окремих прикметників, дієслів відображала особливості політичної історії західноукраїнських та східноукраїнських земель та культурних і міжмовних взаємин як складових цієї історії. Типовими для галицько-буковинського мовного середовища кінця ХІХ – початку ХХ ст. були латинізми, германізми та полонізми, що служили для позначення спеціальних понять у сфері офіційно-адміністративних та політичних відносин, а також слова суперечливої етимології, що активізувалися в галицько-буковинському усному офіційному мовленні та в мові періодичних видань під впливом зростання політичної та громадської активності українців, появи урочисто-святкових форм національно-громадського життя тощо.

У першій чверті XX ст. І. Огієнко вважав за типово галицькі ряд дієслів, запозичених із німецької мови, та утворені від їх основ іменники, які, проте, в подальшому своєму розвитку набули статусу загальноукраїнських слів і широко вживалися у творах українських радянських письменників.

І буковинські, й галицькі джерела кінця XIX – початку XX ст. засвідчують існування спільного наддіалектного лексикону, який українська інтелігенція практикувала у мові періодичних видань, у художній літературі, публіцистиці, в епістолярному спілкуванні тощо. Перелік слів, уміщених у спеціальних поясненнях до кожного з п'ятдесяти томів творів І. Франка, включає фактично ті самі лексичні одиниці, що й матеріали до словника української літературної мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.

Усі ці слова вживалися також у польській мові, а українсько-польська та українсько-німецька двомовність виступали чинниками, що підтримували й підвищували частотність їх уживання. Про часткове засвоєння таких слів у загальноукраїнський фонд лексики, а також про їх збереження в мові українців діаспори свідчить реєстр „Словника чужомовних слів” І. Бойкова, О. Ізюмова, Г. Калишевського, М. Трофименка (Харків, 1932), а також його перевидання в США (1955), що містить у додатках слова зі спеціальною позначкою *гал[лицьке]*.

Значна частина західноукраїнської лексики і фразеології, що в другій половині XIX – на початку XX ст. здобула певне місце й у творах П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки, М. Коцюбинського, А. Кримського, була включена до академічного „Російсько-українського словника” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова. Переважна більшість таких одиниць виступала без жодних позначок, які б указували на їх регіональний чи локальний статус. Подальша доля таких західноукраїнських слів і зворотів склалася по-різному, хоч усі вони підпали під дію тієї самої загальної тенденції – зниження функціонального статусу західноукраїнських слів у літературній мові радянської доби через обмежувальне стилістичне маркування або ж через невключення до словникових реєстрів. Зіставлення відповідних списків слів у „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. та в „Словнику української мови” виразно підтверджує саме таку тенденцію.

У „Словнику української мови” в 11 томах лексика західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. представлена несистемно. На заваді цілісного уявлення про склад і реально-історичний статус цих одиниць в українській літературній мові нового періоду стає не завжди вмотиване й послідовне їх маркування то як *діалектних*, то як *розмовних*, *застарілих*, *рідковживаних* тощо.

Та навіть при такому несистемному представленні західноукраїнської лексики в „Словнику української мови” головні тенденції, пов'язані з її функціонуванням в українській літературній мові нового періоду, все ж проглядаються – насамперед за авторством ілюстративних контекстів: 1) західноукраїнська лексика ілюструється творами письменників, що біографічно були пов'язані не лише із південно-західними, а й з південно-східними говорами української мови; отже,

можна припускати, що значна частина таких слів становить спадщину староукраїнської мови, а не лише західноукраїнського (галицько-буковинського) варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.; 2) хвиля зацікавлення самобутньою культурою і побутом Гуцульщини і Буковини, що настала від середини 1960-их рр., сприяла загальноукраїнській популяризації західних діалектних слів у поетичному мовленні; 3) в українській мові радянського періоду певні позиції здобула й типова галицько-буковинська лексика з інтелігентського койне; 4) західноукраїнська лексика, попри обмежувальні позначки, таки потрапляла до нових текстів – насамперед завдяки тим письменникам, які відтворювали західноукраїнське мовне середовище (як Ірина Вільде) або ж працювали в історичному жанрі (як В. Гжицький, І. Кочерга, П. Панч, Н. Рибак, І. Ле, А. Хижняк, П. Загребельний) та в жанрі перекладу (як М. Рильський, В. Мисик, М. Лукаш, В. Масляк); 5) запотребованість західноукраїнської лексики виявляють і періодичні тематичні видання з галузей історії, літературознавства, етнографії.

Мовна норма у слововживанні не стільки визначається, скільки закріплюється словниками, а визначення норми лише тоді досягне максимального ступеня об'єктивності, коли спиратиметься на такі джерела, які відбивають справжнє життя мови в її природних часових, просторових межах, а також у свідомості й мовленнєвій діяльності письменників – реальних мовців, чиє знання і відчуття мови найбільш відповідає її духові, апробоване подальшою суспільною практикою і вважається зразковим.

Сучасні українські нормативні словники відбивають лише те відносне знання про норми українського слововживання, яке витворилося на основі вибіркового дослідження текстів за умов, коли до нього дозволено було залучати не всі тексти і не всіх авторів. До того ж, на час укладання таких словників вивчення діалектної системи української мови було недостатнім для того, щоб чітко розмежувати загальноукраїнські та вузькотериторіальні одиниці. Наслідком цього стало штучне звуження сфери функціонування багатьох лексичних одиниць, невмотивовано зарахованих до діалектних лише на підставі їх фіксації у текстах західноукраїнських письменників.

Західноукраїнські слова та гнізда похідних слів, які від них утворилися або до яких вони входили, становлять не лише яскраву лексичну рису говірок південно-західного наріччя та західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., а й належать до тієї самобутньої лексики, що ввійшла до складу української мови внаслідок давніх міжетнічних та міжмовних взаємин і є важливим доказом культурно-історичної єдності всіх українських етнічних земель та їх давньої прилученості до європейської культури.

Ці давні слова – як вогники з минулого. Вони викреслюють у нашій свідомості іскру пізнання – і не дають їй згаснути доти, допоки у своїй незаспокоєній цікавості ми не відшукаємо джерела того незгасного світла й вічного тепла рідного слова, що ogrіває нас із глибини століть.

ВИСНОВКИ

Суспільно-політичні обставини розвитку й функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст. визначили цей період як один із найбільш цікавих, найбільш продуктивних і найбільш контроверсійних. Саме на цей історичний відтинок припали й поява великих літературних талантів, і найвищі досягнення української літератури, і вироблення основних стилів літературної мови, і драматичні непорозуміння й ідеологічні розходження між українськими діячами, й суспільне артикулювання проблем національно-культурної ідентичності, й усвідомлення тих рис, у яких оприявнилася певна мовна й культурно-світоглядна відмінність між українцями, що жили під пануванням різних держав – Росії та Австро-Угорщини.

В умовах бездержавності українського народу й тих заборон на українське друковане слово й прилюдне використання української мови, які діяли в кордонах Російської імперії, осередки української культури формувалися насамперед там, де для цього існували сприятливіші умови – легальні можливості й суспільна запотребованість. Забезпечення таких умов стало одним зі здобутків національно-демократичних рухів народів, що населяли Австро-Угорщину, в тому числі – й українців-русинів Галичини й Буковини. Від середини XIX ст. вони долучилися до процесів демократизації життя й розвитку парламентаризму в країнах Європи, а надання українській мові статусу однієї з краєвих (офіційних) мов Галичини й Буковини позитивно вплинуло на її становлення як мови освіти, періодичних видань, літератури, театру, як мови політиків і журналістів, священиків і учителів, письменників і науковців, урядовців, промисловців тощо.

У кінці XIX – на початку XX ст. соціальна репрезентація української мови в Галичині й на Буковині мала всі складові, необхідні для її функціонально-стильового розвитку. Соціальна структура українськомовного континууму на східно- та західноукраїнських землях була неоднаковою. Це впливало на кількісні і якісні параметри соціалізації української мови й об'єктивно створювало культурний тиск з боку Галичини і Буковини, оскільки в цих краях українська мова увійшла практично до кожної сфери життя, в тому числі – й до таких, які характеризують побут міста і міську культуру.

Політика, громадська діяльність, прилюдні святкові зібрання і віча, торгівля, майстерні, реклама, періодичні видання, наука, шкільна і вища освіта (як державна, так і приватна), медицина, банківські, поштові, судові та нотаріальні установи, адвокатура, офіційна документація і протоколювання, транспорт та багато інших – в усіх цих сферах українці становили де менш, а де більш впливовий елемент і своєю чисельністю й присутністю здобували дедалі більший простір для своєї мови, використовуючи ті легальні можливості для її розвитку, які існували в тогочасній Австро-Угорщині. Та найважливішими для функціонування й розвитку української мови були три обставини. По-перше, та, що в умовах Галичини і Буковини забезпечувалася відтворюваність соціалізації

української літературної мови – тобто формувався безперервний ланцюжок мовної спадкоємності, коли наступне покоління не міняє мови своїх батьків на іншу – більш престижну й перспективну з погляду кар'єрного зростання й досягнення матеріального добробуту. По-друге, українці Галичини й Буковини змогли виділити зі свого загалу фахову філологічну верству, яка дбала про практичні потреби й культуру української літературної мови під кутом педагогічним, національно-об'єднавчим та під кутом її відносин до співтериторіальних мов і мов культурної орієнтації. І по-третє, національно свідомо українська інтелігенція Галичини і Буковини культурно, мовно й етнічно ідентифікувала себе як частину єдиного українського народу, чії землі волею історії опинилися в кордонах різних держав – Австро-Угорщини і Росії, а через ці кордони поділенням виявився і сам народ. Свою діяльність галицько-буковинська інтелігенція спрямовувала на розвиток освіти і зміцнення єдиної національної свідомості всіх верств суспільства, починаючи від селянства – на той час основного носія мови і традиційної культури.

Найяскравіше це виявилось у творчості найбільших літературних талантів Буковини – Ю. Федьковича й О. Кобилянської. Селяни стали головними героями їхніх творів. І в цих творах українська громада побачила новий, до того не знаний світ Карпат – красу природи і звичаєвості, непохитність людських характерів і прикипілу до землі душу. Коли в 1876 р. М. Драгоманов видав у Києві повісті Ю. Федьковича, зі своїм вступним словом про галицько-руське письменство, Гуцульщина була ще *terra incognita*. І лише наприкінці XIX – на початку XX ст. гуцульська самобутність в українській літературі забуяла в творах О. Кобилянської, Г. Хоткевича, Марка Черемшини, М. Коцюбинського.

Отже, саме Ю. Федьковича можна вважати першим українським письменником, хто силою свого таланту ввів до літературної мови не лише гуцульську тематику, а й гуцульську й буковинську лексику і фразеологію. Творчість його наступників лише зміцнила поетичну стилістику гуцульських і буковинських діалектизмів – і наш сучасний лексикон, особливо в царині власних назв, уже неможливо уявити без таких слів, як *ватра*, *гердан*, *косиця*, *плай*, *полонина*.

Світоглядне й духовне братерство буковинців і галичан з українськими культурно-громадськими діячами з підросійської частини України, їх особисті та творчі взаємини стали в кінці XIX – на початку XX ст. головним рушієм творення української літературної мови як соборної, єдиної національної мови українського народу по обидва боки Збруча.

Міцною підвалиною мовноінтеграційних процесів кінця XIX – початку XX ст. виступала давня культурно-писемна традиція і спільна мовно-літературна спадщина, що належала українцям і східних, і західних теренів. Дослідження чималого ряду фактів уживання окремих слів, форм, зворотів та фразеологізмів у художніх творах та листах Ю. Федьковича, О. Кобилянської підтверджує збереження нащадками української шляхти й українського духівництва як на Наддніпрянщині, так і в Галичині й Буковині спільного традиційного шару офіційно-

ділової лексики і формульних зворотів писемних зразків староукраїнської доби, а також проникнення цих одиниць в говіркове, народнорозмовне середовище. З найбільшою виразністю цей зв'язок засвідчують іменники, прикметники та дієслова спільного фонду української та польської мов, що етимологічно належать до латинізмів, германізмів, полонізмів, галліцизмів. Їх входження до лексичного фонду української мови пов'язане з давніми періодами її розвитку – насамперед у XIV – першій половині XVII ст., коли українська мова функціонувала в багатомовному середовищі Речі Посполитої, а рівень освіти й практична діяльність представників української політичної і культурної еліти характеризувалися знанням і застосуванням не лише української мови, а й церковнослов'янської, грецької, польської, латинської, німецької мов. Чимало слів іншомовного походження увійшло до соціолекту тодішньої шляхетсько-козацької верстви. В окремих словах української та польської мов розвинулися такі значення, що їх можна кваліфікувати як кальки з німецької мови. Активізації таких слів і значень у загальномовному вжитку сприяло утвердження в суспільстві етики військово-шляхетської верстви. А завдяки рухливості цієї верстви такі слова згодом перейшли до фольклорного койне. Окремі соціолектизми, що за своїм лексичним значенням і предметно-поняттєвими зв'язками могли бути пристосовані до побутово-звичаєвих форм селянського життя й запотребовані в селянському середовищі, „осідали” й зберігалися в складі діалектної лексики. В разі ж, коли лексичне значення соціалектизму не давало достатніх підстав для актуалізації слова в нових історичних умовах, слово зникало.

Вивчення лексичної семантики, синтагматики та морфологічно-словотвірних особливостей дієслів, що становили специфіку західноукраїнського мовлення і поступово підносилися до рівня загальноукраїнського інтелігентного мовлення початку XX ст., виявляє надзвичайно глибокі й багаті живильні горизонти української літературно-писемної традиції, які й уможливили успішну діяльність української інтелігенції у створенні високого зразка національної літературної мови. Адже в XIX ст. вживання таких слів представлене як творами східноукраїнських письменників, так і творами західноукраїнських письменників. Сучасні здобутки історичної лексикографії української мови, підкріплені свідченнями лексикографічних пам'яток, дозволяють окреслити ряд напрямів, за якими проблему галичанізмів-полонізмів, що становили особливості західноукраїнського слововжитку кінця XIX – початку XX ст., можна розглядати насамперед як проблему загальної української літературно-писемної традиції.

Дослідження буковинських текстів у зіставленні з текстами староукраїнської доби та творами українських письменників XIX – початку XX ст. дозволило виявити те, що і для східноукраїнського, і для західноукраїнського варіантів літературної мови кінця XIX – початку XX ст. це була спільна мовна спадщина, що підтверджено тлумачною частиною „Лексикону...” П. Беринди, реєстровою частиною „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”, текстами гетьманських універсалів (Б. Хмельницького, І. Мазепи), мовою творів І. Франка,

матеріалами до словника української літературної мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Принаймні кілька сотень слів та словосполучень можна вважати такими, які з XVI ст. передавалися від покоління до покоління завдяки родинному спілкуванню та домашній (початково – церковній) освіті в середовищі православного та греко-католицького духовництва Галичини й Буковини, учительства, козацтва, малої та середньої шляхти як із західних, так і з наддніпрянських земель.

У творах та листах галицьких та буковинських письменників (І. Франка, Ю. Федьковича, Уляни Кравченко, В. Стефаника, Т. Бордуляка, О. Кобилянської, Т. Галіпа), а також в інших галицько-буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. засвідчено такі лексичні одиниці спільного польсько-українського фонду, які співвідносяться з побутово-звичаєвою сферою і називають предмети щоденного вжитку, якісні ознаки людини, що характеризують її поведінку, стосунки, сприйняття життя, стиль мовлення тощо. За походженням такі слова належать не лише до полонізмів, а й до слів, запозичених з інших мов.

Наявність відповідних лексичних одиниць у мові письменників з Наддніпрянщини – Лесі Українки, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, В. Самійленка та ін. – засвідчує збереження типових одиниць мовлення української шляхетсько-козацької верстви – тобто тієї соціальної гілки, що відігравала вирішальну роль в історичному формуванні української національної спільноти. Попередні дослідження лексики, вживаної у творах і листах згаданих письменників, виявляють глибоке історичне тло функціонування значного числа лексичних одиниць, що сягає далеко вглиб від межі галицько-буковинських та наддніпрянських культурних відносин кінця XIX – початку XX ст. При такому підході чимало слів, які в свідомості тогочасної української наддніпрянської інтелігенції асоціювалися насамперед з мовленням галичан, насправді належали до традиційного шару лексики, успадкованого зі староукраїнського періоду розвитку мови і лише збереженого, а не створеного в західноукраїнському мовному середовищі.

Замулене невиразною й відірваною від природного ґрунту мовною орієнтацією галицької інтелігенції середини і другої половини XIX ст. на витворення штучної книжної мови – „язичія”, це мовне русло лише в кінці XIX – на початку XX ст., з перемогою в Галичині й Буковині демократичних поглядів щодо розвитку української літературної мови на розмовній основі (не лише селянського діалекту, а й міського койне), знову повертається до текстів різних стилів і в нових історичних умовах переходить через нову соціальну апробацію.

Проте дискусії щодо узвичаєння в загальнолітературному вжитку слів і форм, типових для західноукраїнського зразка літературної мови кінця XIX – на початку XX ст., виявили, що в середовищі східноукраїнської інтелігенції усвідомлення такого зв'язку послабилося через історичні й почасти особисті обставини. Послаблення зв'язку із культурно-писемною традицією та відірваність від тієї розмовної (західноукраїнської) стихії, в якій у латентному стані, у соціально

звуженому руслі ця традиція все ж тривала, призвели до психологічно-емоційного відсторонення частини східноукраїнської інтелігенції від елементів староукраїнської мови і різкого їх несприйняття як чужомовних (насправді ж – давно засвоєних і адаптованих до звукових, морфолого-словотвірних і граматичних законів української мови).

У процесі фактично неперервних для західноукраїнського середовища (і ширше – для Правобережної України) історичних міжетнічних політико-культурних і мовних контактів українців із представниками західнослов'янського континууму сформувалися відповідні соціальні верстви, які стали провідниками міжмовних впливів. Особливо це стосувалося впливу польської мови, почасти – чеської. У щоденній практиці різних соціальних верств в умовах українсько-польської двомовності вироблявся спільний лексичний та фразеологічний фонд, успадкований згодом польською та українською літературними мовами.

Уживання церковнослов'янізмів у буковинських текстах кінця XIX – початку XX ст. свідчить про збереження культурно-писемних традицій української мови, пов'язаних із православною культурою та церковнослов'янською мовою як її виразником і знаряддям. Стилiстичні функції церковнослов'янізмів у текстах періодики, публіцистики, белетристики та популярної літератури впливали з особливостей їх функціонування у творах давньої полемічної літератури. Спадкоємність галицько-буковинських текстів кінця XIX – початку XX ст. у відтворенні піднесено-урочистої стилістики староукраїнської мови виявилася й у збагаченні словотвірних гнізд окремих церковнослов'янізмів. Пов'язана з книжною культурою традиція метафоричного вживання іменників-церковнослов'янізмів актуалізувалася в кінці XIX – на початку XX ст. реаліями суспільного життя й боротьби українців за національне визволення. Церковнослов'янізми, засвідчені ще в пам'ятках XVI – XVII ст., зберегли свої колишні значення й виявилися запотребованими й у нових тематичних діапазонах – захисті національних прав українців, популяризації нових форм культурного життя (читалень, селянських кас тощо), й у тому патетично-патріотичному стилі, який у кінці XIX – на початку XX ст. був панівним у суспільному обговоренні цих проблем.

Розвиток семантики і словотвірної структури лексики церковнослов'янського походження відбувався в умовах складної взаємодії позамовних чинників – опозитивних настанов галицької та буковинської інтелігенції до польської мови й орієнтацій на російську мову. Проте в тих випадках, коли церковнослов'янізм був відомий і польській мові й використовувався при цьому в текстах офіційно-ділового стилю, українсько-польська двомовність галицько-буковинського середовища виступала сприятливим тлом для його вживання. Польська мова могла виступати й зовнішнім чинником семантичних перетворень церковнослов'янізмів в українській мові.

Галицько-буковинське культурне середовище сприяло збагаченню тематичного діапазону української мови й виробленню фразеології писемних зразків соціально-публіцистичного та публіцистично-літературознавчого

підстилів, а також розмовного зразка товарисько-салонного, інтелігентного мовлення. У реалізації нових комунікативних завдань, які постали перед українською мовою, редактори українських видань, письменники, публіцисти, організатори культурно-освітньої роботи та громадсько-політичного життя, представники тих україномовних соціальних верств, які тільки-но формувалися (гімназійна молодь і студентство), спиралися на власний мовний досвід, набутий у родині та в тому соціальному середовищі, яке відповідало їхнім професійним та культурним запитам. Українсько-польська двомовність виступала при цьому і як традиційна характеристика мовної компетенції галицької інтелігенції, і як один із засобів задоволення потреби в інформації культурного та громадсько-політичного змісту, і як порівняльне тло, що ставало предметом соціальної рефлексії в інтелігентних колах і сприяло утвердженню української мовної свідомості.

Багатоетнічне та багатокультурне середовище Буковини кінця XIX – початку XX ст. загалом і Чернівців як головного міста краю зокрема, значна питома частка мовців із місцевого населення, які володіли двома, рідше трьома мовами (українською та німецькою, українською та польською, українською та румунською або ж якимись трьома з них), офіційний статус української мови як однієї з красивих мов виробили той своєрідний лексикон буковинських текстів, у яких на питому українську мовну основу нашаровувалися запозичені лексичні одиниці, роль яких у процесі розвитку української літературної мови та її стилів ставала предметом фахового обговорення й оцінки. Лексичні запозичення з латинської, французької, італійської мов через посередництво польської та німецької, а також безпосередні запозичення з польської, німецької, румунської мов виступали в українській мові необхідними для того часу назвами понять у таких комунікативних сферах, як державна служба, урядування, судочинство; військова служба; етикет державно-офіційного життя; державно-політичне життя (парламентаризм, виборча система); вибори і виборча термінологія; юридично-ділова сфера й судочинство; урядування громадських товариств; промислові та фінансово-економічні відносини; періодика, публіцистика, висвітлення державно-політичного та громадського життя; журналістика; освіта і наука; мистецтво; студентське життя і мовлення студентів; медицина; торгівля, реклама; транспорт, пошта; побутова сфера. Репертуар лексичних запозичень у діалектному живому мовленні й у соціолекті інтелігенції (політиків, публіцистів, письменників) мав певні відмінності, а „Словар чужих слів” З. Кузеля та М. Чайковського свідчить про свідомі настанови упорядників у відборі й нормуванні лексики літературної мови, внаслідок чого запозичення-діалектизми, які в тогочасній літературній мові мали більш уживані й відомі синоніми, утворені на питомій слов’янській основі, залишилися за межами реєстру цього словника. Виняток становили лише запозичення з румунської, угорської, німецької мов, що вживалися в гуцульських говірках і не мали відповідників у літературній мові.

Характерною особливістю галицько-буковинського мовного середовища

кінця XIX – початку XX ст. була активність процесів міжмовної інтерференції – накладання систем різних мов (української, польської, німецької, румунської, російської) у свідомості того самого мовця, що впливало на форму і зміст одиниць рідної української мови. Наслідки міжмовної інтерференції виявлялися на фонетичному, лексико-стилістичному, лексико-семантичному, словотвірному та граматичному рівнях. Польсько-німецько-українська міжмовна інтерференція спричиняла появу численних семантичних та словотвірних кальок, активізацію певних словотвірних типів іменників, прикметників, дієслів.

Інтелектуальна, освічена верства, з високим рівнем компетенції в кількох мовах, мала вирішальний вплив на формування західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Двомовні особи, для яких українська мова була рідною, переносили на українські мовні одиниці ті властивості, які були характерні для співвідносних утворень чи то в польській, чи то в німецькій, чи то в російській мовах. Ці впливи й зміни апробувалися в практиці щоденного спілкування і використання мови. Вплив живого контактування носіїв української мови з носіями німецької, польської, румунської мов у галицько-буковинському середовищі згаданого періоду припав на такий час, коли норми української літературної мови перебували на стадії формування, фахового обговорення й суспільної оцінки, а тому міжмовна інтерференція спричиняла не стільки відхилення від норми (адже кодифікованих норм ще не було), скільки відігравала роль катализатора нормотворчих процесів, провокувала активну реакцію української інтелігенції на наслідки чужомовного впливу, спонукала до їх осмислення і до селективної праці.

Галицько-буковинське койне кінця XIX – початку XX ст. стало важливим етапом у розвитку літературної мови на західноукраїнських землях. Воно становило собою таке наддіалектне мовне утворення, в якому поєдналися традиції мовлення української освіченої верстви, що формувалися від кінця XVI ст., народнорозмовне мовлення у його різноманітних діалектних виявах, а також елементи новоутворюваних соціолектів, що відображали професійне розгалуження соціалема української мови. Феномен галицько-буковинського койне та галичанізмів має, отже, ознаки комплексної соціолінгвістичної проблеми, і подальше його дослідження потребує принципового розмежування мовних фактів, що належать до різних періодів становлення і формування української мови як засобу культурно-етнічної ідентифікації певних соціальних верств української спільноти в межах різних державних утворень.

Західноукраїнський зразок (варіант) літературної мови кінця XIX – початку XX ст., сформований на основі галицько-буковинського койне, був нічим іншим, як історично вмотивованою стадією розвитку української літературної мови нового періоду і необхідною ланкою у відновленні цілісності культуротворчих процесів на всьому українському етномовному просторі. Аналіз мови творів українських письменників другої половини XIX – початку XX ст. виявляє своєрідний функціонально-територіальний розподіл староукраїнського лексичного фонду. У

творчості східноукраїнських письменників актуалізувалися насамперед такі лексичні шари, які передавали історичний колорит козацької доби і військової звитяги. У драматичних творах і перекладах П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки, Людмили Старицької-Черняхівської представлено такий ряд слів, що їх можна вважати універсальним репертуаром історично конотованих полонізмів, богемізмів, латинізмів та германізмів староукраїнської мови, відновлених у функції стилістичних маркерів в українській літературній мові нової доби (напр. *безецний* „безчесний, безсоромний”, *блат* „шовкова тканина синього кольору”, *гойний* „щедрий”, *гойно* „щедро”, *густ* „смак”, *держава* „великі земельні володіння, мастки”, *клейноди* „коштовності; символи влади”, *клямство* „обман, зрада”, *контроверси* „суперечки”, *льос* „доля, талан”, *маєстат* „велич”, *мальконтент* „невдоволений”, *оспалий* „байдужий”, *офіра* „жертва”, *офірувати* „жертвувати”, *перетрактації* „домовляння”, *підхлібник* „піддесник”, *плєніпотент* „уповноважений”, *повінчування* „привітання”, *потентат* „магнат, володар, можновладець”, *потуга* „військо, військова міць”, *призвойтий* „пристойний, належний, відповідний до усталених звичаїв”, *рація* „слухність”, *ребелізант* „бунтівник”, *скутки* „наслідки”, *трактувати* „провадити розмову, переговори, домовлятися”, *турбація* „клопіт”, *учта* „бенкет, святкова вечеря”, *цнота* „чеснота, риса поведінки”, *шабельтас* „піхви”, *шати* „пишний одяг”, *шатний* „пишно одягнений”, *яса* „гуртовий вистріл із гармат на честь когось, чогось; салют”, *ясити*, *ясувати* „сповіщати” та ін.). У творах західноукраїнських письменників щільніше представлено такі слова староукраїнського фонду, які співвідносилися насамперед зі сферою щоденного побутової життя й не набули спеціальної стилістичної функції в українській літературній мові нового періоду. Отже, творчість західноукраїнських та східноукраїнських письменників другої половини XIX – початку XX ст. забезпечила відновлення в українській літературній мові нового періоду таких тематичних шарів лексики, які відтворювали дух і побут козацької доби й виявляли давні міжмовні зв’язки української мови.

Варіантні відношення між західно- та східноукраїнським зразками літературної мови кінця XIX – початку XX ст. вперше описано в „Українському стилістичному словнику” І. Огієнка. І. Огієнкові вдалося представити їх фактично в повному обсязі тих рівнів, на яких ці варіантні відношення виявлялися, прокоментувавши або ж схарактеризувавши при цьому особливості західноукраїнського слововжитку. У сучасній літературній мові переважна більшість цих слів занепала – вочевидь, через те, що вони належали до соціолекту галицько-буковинської інтелігенції, тяглість якого була перервана з початком 1930-их рр. І хоч „Словник української мови” в 11-ти томах маркує їх чи то як *діалектні*, чи то як *застарілі*, проте історія цих слів в українській мові пов’язана не стільки з її територіально-діалектним розшаруванням, скільки з тими соціолектами, які формувалися в українській мові впродовж багатьох сотень років, у міру розвитку й соціального розгалуження суспільства.

Значна частина західноукраїнської лексики, що в другій половині XIX – на початку XX ст. здобула певне місце й у творах П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки, М. Коцюбинського, А. Кримського, була включена до академічного „Російсько-українського словника” за редакцією А. Кримського і С. Єфремова, чим започатковано етап її нормування та кодифікації в сучасній українській літературній мові. Початковий, свого роду експериментальний характер цієї фази виявлявся в тому, що в багатьох випадках західноукраїнські синоніми мали при собі відповідне маркування: *гал.* („галицькое слово”), *зап.* („западное украинское слово”), *зах.* („західне”); *гуц.* („гуцульское слово”), *диал.* („диалектизм”). Значна кількість таких слів виступала й без жодних позначок, які б указували на їх регіональний чи локальний статус. Подальша доля таких слів склалася по-різному, хоч усі вони підпали під дію тієї самої загальної тенденції – зниження функціонального статусу західноукраїнських слів та зворотів у літературній мові радянської доби. Зіставлення відповідних списків слів у „Російсько-українському словнику” 1924–1933 рр. та в „Словнику української мови” виразно підтверджує саме таку тенденцію.

Проте західноукраїнські слова та гнізда похідних слів, які від них утворилися або до яких вони входили, виявляють такі важливі факти: 1) зв’язки західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. з діалектною основою; 2) збереження в діалектному мовленні та в мовленні інтелігентної верстви таких одиниць, що ввійшли до лексичного складу української мови внаслідок давніх міжетнічних та міжмовних взаємин; 3) системні семантичні відношення в структурі синонімічних гнізд та спеціалізованість значення синонімів; 4) словотвірно-граматичну адаптованість давніх запозичень української мови та їх запотребованість у літературній мові нового періоду.

Різностильові україномовні тексти, створені в культурних осередках Галичини і Буковини працею інтелігентної освіченої верстви, зберігають статус цінного джерела для дослідження українсько-польських, українсько-німецьких та українсько-польсько-німецьких зв’язків у лексиці й фразеології. Зв’язок цих текстів із літературно-писемною традицією й водночас інтенсивне їх підживлення народнорозмовними елементами, що досягло свого насичення в кінці XIX – на початку XX ст. з розвитком і усталенням стильових різновидів літературознавчої, публіцистично-політичної полеміки та красного письменства, їх функціонування й соціальна апробація у двомовному (і навіть – у тримовному) середовищі забезпечують таким текстам високу наукову вартість.

Лексичне багатство творів Ю. Федьковича, О. Кобилянської та інших буковинських письменників заслуговує на вичерпний опис в сучасній українській лексикографії – й у тлумачних словниках, у словниках іншомовних слів, у спеціальних словниках мови західноукраїнських письменників. Буковинські джерела української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. і дотепер зберігають свій потенціал для впливу на подальший розвиток української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Алєнюк Б. М.* Мовна єдність нації: діаспора й Україна. – К.: Рідна мова, 1999. – 452 с.
- Акуленко В. В.* Німецький вплив на розвиток української мови // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 12-19.
- Антошин Н. С.* Система гласных фонем в языке молдавских грамот XIV – XV вв. // Научные записки Ужгородского ун-та. Т. 25: Филологический сборник (мовознавство) – Ужгород, 1958. – С. 109-134.
- Антошин Н. С.* Стиль молдавских грамот XIV – XV вв. // Доповіді та повідомлення Ужгородського університету. Серія історико-філологічна. Вип. 1. – Ужгород, 1957. – С. 65-69.
- Аркушин Г.* Нове дослідження полонізмів в українській мові (Budniak D. Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х.: Око, 1995. – Т. 4. – С. 196-199.
- Ахманова О. С.* Принципы и методы лексикологии как социолингвистической дисциплины. – М., 1971.
- Бабай Н. Г.* Проблема иноязычных заимствований в общественных дискуссиях о языке // Литературная норма в лексике и фразеологии. – М., 1983. – С. 88-103.
- Бабич Н.* Гнат Онишкевич – „муж науки і правдивого патріотизму” // Буковинський журнал. – 2006. – Ч. 1. – С. 131-137.
- Бабич Н.* Особисто причетний до ідейного і культурного розвитку Буковини: Зенон Кузеля. До 95-річчя початку праці у Чернівцях // Буковинський журнал. – 2005. – Ч. 1. – С. 84-95.
- Бабич Н. Д.* Культура ділового мовлення початку ХХ ст. (за „Підручником у справах шкільних” Івана Герасимовича) // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 93: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 163-171.
- Бабич Н. Д.* Лексичні варіанти фразеологічних одиниць буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування) // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології: Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 87-88.
- Бабич Н. Д.* Співвідношення діалектного та загальнонародного в українській фразеології (до питання про фразеологічну синоніміку та варіантність) // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів: Тези доповідей. та повідомл. – К., 1972. – С. 61-63.
- Бабич Н. Д.* Фразеологія прози Ю. Федьковича і загальнонародний фразеологічний фонд // Українська республіканська наук. конф., присвячена 150-річчю з дня народження видатного письменника-демократа і громадського діяча Юрія Федьковича, Чернівці, 18-20 жовтня 1984 р.: Тези доповідей. – Чернівці, 1984. – С. 162-163.
- Бабич Н., Антонова Т.* Правдивий муж науки і „сама доброта” (До 160-річчя від дня народження Теодора Гартнера) // Буковинський журнал. – 2003. – Ч. 3-4. – С. 216-223.
- Бабишин О.* Творчість Ольги Кобилянської // Ольга Кобилянська в критичі та спогадах. – К., 1963. – С. 212-245.
- Баранникова Л. И.* Особенности проявления действия экстралингвистических факторов в лексических системах и подсистемах // Язык и общество: Роль экстралингвистических факторов в развитии лексических подсистем: Межвузовский научный сборник. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1989. – С. 3-9.
- Бевзенко С. П.* Актуальність вивчення української діалектної фразеології // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 15-19.

- Белей Л., Белей О.* Старослов'янсько-український словник. – Львів: Свічадо, 2001. – 332 с.
- Беценко Т.* Історія становлення та формування офіційно-ділового стилю української мови // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 117-118. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 45-53.
- Биби́к С.* Офіційно-діловий стиль // Українська мова / За ред. С. Єрмоленко. – Ополе, 1999. – С. 104-116.
- Биржакова Е. Э., Войнова Л. А., Кутина Л. Л.* Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века (Языковые контакты и заимствования). – Л.: Наука, 1972. – 432 с.
- Бідер Герман.* Тенденції нормалізації лексики й словотвору української літературної мови в ХХ ст. (питання мовної культури в радянський та пострадянський періоди) // *Ucrainistica*: Збірник наукових праць. – Кривий Ріг, 2002. – С. 67-72.
- Бідер Герман.* Українська мова в Габзбурзькій монархії (1772 – 1918 рр.) // *Мовознавство*. – 1997. – № 1. – С. 24-29.
- Білецький Л.* З листування Йосипа Бодяньського з П. Шафариком // *Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі. Науковий збірник. Т. II / Під загальною редакцією д-ра Василя Сімовича.* – Прага, 1934. – С. 10-90.
- Білодід І. К.* Дослідник скарбів рідної мови (М. Рильський). М. Рильський. Ясна зброя. – К., 1971. – С. 255-276.
- Білодід І. К.* Літературна мова і стандартність // *Мовознавство*. – 1974. – № 2. – С. 3-14.
- Білодід І. К.* Мова масово-політичної і ділової інформації як структурно-функціональний стиль сучасної української літературної мови // *Мовознавство*. – 1977. – № 1. – С. 3-11.
- Бойчук М. К.* Про періодизацію історії української літературної мови // *Питання історичного розвитку української мови: Тези доп. міжвузівської наук. конф. 15-20 грудня 1959 р.* – Харків, 1959. – С. 81-84.
- Бондаренко О. Ф.* Про визначення мовної норми та мовних різновидів // *Мовознавство*. – 1975. – № 1. – С. 20-25.
- Ботушанський В.* Сільське господарство Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 340 с.
- Бріцин В. М.* Мовна ситуація в УРСР і актуальні питання розвитку соціолінгвістичних досліджень // *Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов: Зб. наук. праць / відп. ред. В. М. Русанівський.* – К.: Наукова думка, 1991. – С. 4-24.
- Бублейник Л. В.* Про значення способу номінації в міжмовних лексико-семантичних відношеннях // *Мовознавство*. – 1992. – № 2. – С. 29-33.
- Бублейник Л. В.* Про міжмовні лексико-семантичні співвідношення // *Мовознавство*. – 1971. – № 6. – С. 52-58.
- Бублейник Л. В.* Про один із типів семантичних співвідношень у дієслівній синонімії // *Мовознавство*. – 1981. – № 5. – С. 35-41.
- Бузинська В., Тарновецька Л.* Степан Смаль-Стоцький // *Мовознавство*. – 1994. – № 4-5. – С. 62-65.
- Буковина: її минуле і сучасне /* Під редакцією д-ра Д. Квітковського, проф. Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж – Філадельфія – Дітройт: Видавництво „Зелена Буковина”, 1956. – 956 с.
- Булаховський Л. А.* К истории взаимоотношений славянских литературных языков // Л. А. Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах. Том третій: Славістика. Російська мова. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 305-319.

Булаховський Л. А. Церковнославянизми и близкие к ним образования книжного происхождения // *Л. А. Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах. Том третій: Славістика. Російська мова.* – К.: Наукова думка, 1978. – С. 430-439.

Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Т. 1: Загальне мовознавство. – К.: Наукова думка, 1975. – 496 с.

Булаховський Л. А. Питання походження української мови. – К., 1956. – 220 с.

Булега Н., Тарновецька Л. Семантична сумісність слова і „національний” критерій мовної норми // *Актуальні проблеми менталінгвістики: Науковий збірник.* – Київ – Черкаси: Брама, 1999. – С. 160-154.

Булега Н., Ткач Л. Дієслівне слововживання епістолярію Ольги Кобилянської у контексті сучасних лексико-стилістичних норм української літературної мови // *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 87: Слов'янська філологія.* – Чернівці: Рута, 2000. – С. 154-169.

Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Пер. с англ. и коммент. Ю. Жлуктенко. – К., 1979. – 263 с.

Вакалюк Я. Ю. Стилістичні функції діалектизмів у прозових творах Юрія Федьковича // *Українська республіканська наук. конф., присвячена 150-річчю з дня народження видатного письменника-демократа і громадського діяча Юрія Федьковича, Чернівці, 18-20 жовтня 1984 р.: Тези доповідей.* – Чернівці, 1984. – С. 236.

Вакуленко С., Піддубна В. Полонізми у складі західноукраїнської лексики за „Українсько-німецьким словником” Зенона Кузеля та Ярослава Рудницького // *Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 93: Слов'янська філологія.* – Чернівці, 2000. – С. 112-129.

Венсцєва Л. В. Граматичні особливості мови творів О. Кобилянської (безприйменникові конструкції) // *Творчість Ольги Кобилянської у контексті української та світової літератури (до 125-річчя з дня народження письменниці): Тези доповідей і повідомл. Республіканської наук. конф. Чернівці, 24-26 листопада 1988 р. Ч. II. Мовознавство.* – Чернівці, 1988. – С. 56-57.

Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Внешняя форма слова и его национально-культурная семантика // *Русский язык. Языковые значения в функциональном и эстетическом аспектах.* – М.: Наука, 1987. – С. 61-78.

Вишник В. Українсько-російські взаємини в XVII – XVIII ст. // *Мовознавство.* – 1993. – № 4. – С. 68-69 [рец. Сymbalistyj P. Ukrainian Linguistic Elements in the Russian Language 1680-1760. – London: Published by The School of Slavonic and East Europ. Studies Univ. of London, 1991. – P. 436.].

Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 312 с.

Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів. – Х.: Прапор, 2000. – 864 с.

Вихованець І., Непокутний А., Ткаченко О. Про новий тлумачний словник української мови // *Четвертий міжнародний конгрес україністів, 26-29 серпня 1999 р., Одеса. Мовознавство: Доповіді та повідомлення.* – К.: Університетське видавництво „Пulsари”, 2002. – С. 17-21.

Вінценз А. До проблеми українсько-польських мовних контактів // *Мовознавство.* – 1991. – № 5. – С. 37-41.

Галас Б. Назви, пов'язані з християнсько-релігійною сферою, в українській рукописній лексикографії XIX ст. // *Біблія і культура: Збірник наукових статей. Випуск 1.* – Чернівці: Рута, 2000. – С. 186-190.

- Галас Б.* Рукописні словники ХІХ – початку ХХ ст. і тенденції розвитку української літературної мови в Західній Україні // Матеріали V конгресу МАУ. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 185-191.
- Галін Т.* З моїх споминів з молодечих літ // Буковинський журнал. – 1994. – Ч. 1-2. – С. 152-179.
- Ганич Д. І., Олійник І. С.* Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
- Ганцов В. М.* Проблеми нашої літературної мови // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С. 69-72 [вперше надрукована в журналі „Життя і революція”. – 1925. – № 10].
- Герман К. Ф.* Боротьба за розвиток української літературної мови на Буковині (1775–1918 рр.) // Українська мова на Буковині: її минуле і сучасне: Матеріали II Всеукраїнської конференції, присвяченої 200-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). – Чернівці: Місто, 1998. – С. 8-17.
- Гессен Д., Стыпула Р.* Большой польско-русский словарь / Wielki słownik polsko-rosyjski [Ок. 80000 слов: В 2 т.]. – 3-е изд. – М.: Рус. яз.; Варшава: Вєдза повшєхна, 1988. – Т. 1: А – О. – 656 с.; Т. 2: Р – Z. – 795 с.
- Гнатюк І. С.* Інтелектуалізація українського науково-популярного мовлення в контексті творчої спадщини М. Драгоманова // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 30-35.
- Головацук С. І. М.* Рильський і українська радянська лексикографія // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 3-12.
- Голоскевич Г.* Правописний словник (за нормами „Українського правопису” Всеукраїнської Академії Наук, Харків, 1929 р.) / Видання дванадцяте. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1994. – 462 с. [Наукове товариство ім. Шевченка. Серія: Матеріали української мови. Том ХІ].
- Голубець М.* Як знаємо Федьковича (З приводу століття народин) (1834 – 1934) // Назустріч. – 1934. – Ч. 16. – С. 1-2.
- Горбач О.* Засади періодизації історії української літературної мови і її варіантів // Другий міжнародний конгрес україністів, Львів, 22-28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 7-12.
- Горбач О.* Зібрані статті VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – 382 с.
- Горбач О.* Українська народня релігійно-християнська термінологія і лексика // Наукові записки Українського Вільного Університету. Ч. 13: Збірник Мовознавчої комісії Наукового конгресу в 1000-ліття хрещення Руси-України. – Мюнхен, 1988. – С. 99-146.
- Горбачевич К. С.* Вариантность слова и языковая норма. – Л.: Наука, 1978. – 238 с.
- Гориславець К. С.* Словники іншомовних слів у контексті української лексикографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Наукові записки НаУКМА. – Т. 60: Філологічні науки. – К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 14-21.
- Грамоти ХІV ст.* / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пешак. – К.: Наукова думка, 1974. – 255 с.
- Григораши А. М.* Фразеология и стиль: Монография. – К.: Вища школа, 1991. – 139 с.
- Грінченко Б., Драгоманов М.* Діалоги про українську національну справу / Упоряд. А. Жуковський. – К.: Інститут української археографії НАН України, 1994. – 286 с.
- Гузар О.* До питання про унормування українського правопису // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні: Матеріали міжнародної наук. конф. 28 – 29 листопада 1996 р. – К., 1998. – С. 71-73.
- Гуйванюк Н.* Буковина і буковинці на сторінках енциклопедії „Українська мова” // Буковинський журнал. – 2004. – Ч. 1. – С. 280-283.

- Гумецькая Л. Л.* К истории украинско-польских языковых связей // Исследования по польскому языку. – М.: Наука, 1969. – С. 219-228.
- Гумецька Л. Л.* З історичної лексикології української мови // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 38-44.
- Гумецька Л. Л.* Способи адаптації запозиченої лексики в староукраїнській мові // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 71-73.
- Гунчак Т.* Україна. Перша половина XX ст.: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 228 с.
- Грецук В.* Мовна ситуація в Галичині кінця XIX – початку XX ст. // Матеріали V конгресу МАУ. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 168-173.
- Грецук В.* Проблема розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст. // Четвертий міжнародний конгрес україністів, 26-29 серпня 1999 р., Одеса. Мовознавство: Доповіді та повідомлення. – К.: Університетське видавництво „Пульсари”, 2002. – С. 233-237.
- Грецук В.* Роль Галичини у розвитку української і польської літературних мов другої половини XIX – початку XX ст. // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze 15-16: Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica / Варшавські українознавчі записки 15-16: Польсько-українські зустрічі. Studia Ucrainica / За редакцією Стефана Козака. – Варшава, 2003. – С. 438-443.
- Даниленко В. В., Добржанський О. В.* Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. – Київ – Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. – 232 с.
- Данилюк Н.* До проблеми єдиної української літературної мови та її варіантів // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22-28 серпня 1993. – Львів, 1993. – С. 12-16.
- Дві критики* // Наша школа: науково-педагогічний журнал. – Річник II. – Львів, 1910. – С. 66-69.
- Демський М.* Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1994. – 62 с. [Популярна енциклопедія „Просвіти”].
- Демський М. Т.* Ономастичні функції фразем у прозі Ю. Федьковича // Українська республіканська наук. конф., присвячена 150-річчю з дня народження видатного письменника-демократа і громадського діяча Юрія Федьковича, Чернівці, 18-20 жовтня 1984 р.: Тези доповідей. – Чернівці, 1984. – С. 160-161.
- Дерягин В. Я.* Проблема семантического тождества слова в исторической лексикологии // Русский язык. Языковые значения в функциональном и эстетическом аспектах. – М.: Наука, 1987. – С. 47-61.
- Десницкая А. В.* Наддиалектные формы устной речи и их роль в истории языка. – Л., 1970. – 99 с.
- Дзєндзєлівський Й. О.* Проблеми сучасної української діалектології // Мовознавство. – 1967. – № 2. – С. 35-42.
- Дзєндзєлівський Й. О.* Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. – К.: Наукова думка, 1969. – 268 с.
- Дзюба І.* Україна перед Сфінксом майбутнього. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2001. – 35 с.
- Дзюбишина-Мельник Н. Я.* Південно-західні впливи у текстах письменників підросійської України кін. XIX – поч. XX ст. // Наукові записки НаУКМА. – Т. 60: Філологічні науки. – К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 3-14.
- Дзюбишина-Мельник Н. Я.* Позірні русизми XX століття // Наукові записки НаУКМА. Том 22. Частина 1: Гуманітарні науки. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2003. – С. 16-22.

Добржанський О. В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.

Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців / Наук. ред., прим. і післямова С. Пивоварова, Б. Рідуша й І. Чеховського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – 76 с. [Перевидано за першим виданням 1910 р.].

Донець Л. М. Давньоруська мовна традиція у творчості Ю. Федьковича // Українська республіканська наук. конф., присвячена 150-річчю з дня народження видатного письменника-демократа і громадського діяча Юрія Федьковича, Чернівці, 18-20 жовтня 1984 р.: Тези доповідей. – Чернівці, 1984. – С. 207.

Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну // Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні 19 – поч. 20 ст. – Вип. 1. – К., 1994. – С. 149-271.

Драгоманов М. П. Педагогічне значення малоруської мови // Мовознавство. – 1995. – № 2-3. – С. 60-67. [Передруковано з видання: С.-Петербургские ведомости. – 1866. – № 93. – С. 1-2; перекл. з рос.; підготовка передруку М. П. Муравицької].

Дубичинський В. В. Лексические параллели. – Харьков, 1993. – 156 с.

Дудик П. С. Розмовний стиль сучасної української літературної мови // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 3-12.

Дьяков А. С. Принципи класифікації мовних інтерференцій // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 2: Германська філологія. – Чернівці, 1996. – С. 76-81.

Енциклопедія українознавства / Перевидання в Україні / Репринтне відтворення видання 1955 – 1984 років. – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 5-400; Т. 2. – Львів, 1993. – С. 405-800; Т. 3. – Львів, 1994. – С. 805-1200; Т. 4. – Львів, 1994. – С. 1205-1600; Т. 5. – Львів, 1996. – С. 1605-2000; Т. 6. – Львів, 1996. – С. 2005-2400; Т. 7. – Львів, 1998. – С. 2405-2800; Т. 8. – Львів, 2000. – С. 2805-3200; Т. 9. – Львів, 2000. – С. 3205-3600; Т. 10. – Львів, 2000. – С. 3605-4016; Т. 11: Доповнення і виправлення. – Львів, 2003. – 398 с.

Ермоленко С. Я. Литературно-письменная и народно-разговорная традиции в развитии современного украинского литературного языка // Формирование славянских литературных языков: Теоретические проблемы. – М., 1983. – С. 36-59.

Євген Желєхівський у національно-культурному відродженні України / В. Грещук, М. Лесюк, Л. Невідомська та ін.; за заг. ред. В. Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 150 с.

Єдлінська У. Ділова мова XIV – XV ст. в українському мовотворчому процесі // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993. – Львів, 1993. – С. 17-22.

Єдлінська Уляна. Деякі аспекти дослідження ролі територіального фактора в історії української мови (За фактами лексикографії XIV – XV ст.) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССXXXIV: Праці філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 169-185.

Жанри і стилі в історії української літературної мови / В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга та ін.; відп. ред. С. Я. Ермоленко. – К.: Наукова думка, 1989. – 288 с.

Животко А. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біограф. нариса та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с. („Літературні пам'ятки України”).

Жилко Ф. Т. Про діалектну основу виникнення і розвитку сучасної української літературної мови // Питання історичного розвитку української мови: Тези доповідей міжвузівської наук. конф. 15-20 грудня 1959 р. – Харків, 1959. – С. 85-86.

Жирмунський В. М. Проблемы социальной дифференциации языков // Язык и общество. – М.: Наука, 1968. – С. 22-38.

Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. //

- П. Г. Житецький. Вибрані праці: Філологія / Упоряд., вст. ст. і прим. Л. Т. Масенко. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 20-138.
- Жлуктенко Ю. О.* Гетерогенні елементи в мовній системі // Мовознавство. – 1977. – № 4. – С. 13-19.
- Жлуктенко Ю. О.* Українська мова на лінгвістичній карті Канади. – К.: Наукова думка, 1990. – 176 с.
- Жлуктенко Ю. О.* Українсько-англійські міжмовні відносини: Українська мова у США і Канаді. – К., 1964. – 168 с.
- Жовтобрюх М. А.* Давні традиції в новій українській літературній мові // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 27-40.
- Жовтобрюх М. А.* Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.). – К.: Наукова думка, 1970. – 303 с.
- Жовтобрюх М. А.* Мова української преси (до середини дев'яностих років). – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. – 412 с.
- Жовтобрюх М. А.* Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів // Мовознавство. – 1973. – № 1. – С. 3-15.
- Жовтобрюх М. А.* Староукраїнські грамоти як пам'ятки літературної мови // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 62-70.
- Жовтобрюх М. А.* Українська літературна мова в радянський час // Мовознавство. – 1968. – № 6. – С. 3-16.
- Жовтобрюх М. А.* Уніфікація норм української літературної мови і діалекти // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С. 3-12.
- Жовтобрюх Н.* Роль Івана Франка у становленні української ділової лексики // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – Ужгород, 2000. – С. 108-114.
- Журавлєв В. К.* Социолингвистический аспект истории литературных языков // Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. – М.: Наука, 1988. – С. 84 – 109.
- Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упоряд., авт. передм., прим. і комент. В. Качкан. – Львів, 2001. – 920 с.*
- Забужко О.* Польові дослідження з українського сексу: Роман. – К.: Згода, 1996. – 142 с.
- Забужко О. С.* Філософія української ідеї та європейський контекст. – К.: Основи, 1993. – 126 с.
- Забужко О. С.* Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – К.: Факт, 1999. – 340 с.
- Завадка Б.* Йосиф Лозинський про позалінгвальні чинники у функціонуванні та розвитку національної мови // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 2: Збірник наукових праць. – Львів, 1995. – С. 157-171.
- Задорожний В.* Жива сув'язь духовності // Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. Словник чужомовних слів / Репринт з 2-го переробл. вид. 1955 р. – К.: Музей Івана Гончара, видавнича фірма „Родовід”, 1996. – 535 с. – [Передмова без зазначення сторінок].
- Залевская А. А.* Психолінгвистические проблемы семантики слова. – Калинин, 1982. – 80 с.
- Замкова В. В.* Славянизм как стилистическая категория в русском литературном языке XVIII в. – Л., 1975. – 223 с.
- Занрудскі Сяргей.* Да гісторыі некаторых вандроўных запазычанняў-калек у беларускай мове II // Studia Russica XIX. – Budapest, 2001. – P. 153-159.

- Запрудскі Сяргей.* Паланізмы ў беларускім літаратурным узусе 20-30-х гадоў XX стагоддзя // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства: Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Ч. 2 – Віцебск, 1997. – С. 183-188.
- Збірник на пошану Зенона Кузеля:* Праці філологічнай та історико-філософскай секцый Записок Наукового Товариства ім. Шевченка. – Том CLXIX / За ред. В. Янева. Мовний редактор І. Кошелівець. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – 583 с.
- Зверев А. Д.* Соотносительные образования с суффиксами *-ный* и *-овый* в восточно-славянских языках // Тези доповідей XXII наукової конференції. Секція філологічних наук. – Чернівці, 1966. – С. 42-46.
- Звідомленє з діяльності Виділу „Товариства руских православних священників на Буковині”* за час від 19. червня (2. липня) 1906. до 1. (14) мая 1914 р. – Чернівці, 1914. – 68 с.
- Зілінський І.* Взаємовідносини між українською та польською мовою // Записки НТШ. Т. CLV: Праці філологічної секції. – Львів, 1937. – С. 203-216.
- Золтан Андраш.* О значении староукраинской лексики для исследования межславянской миграции слов // Другий міжнародний конгрес україністів, Львів, 22-28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 22-24.
- Іваненко З. І.* Прийменникові конструкції із значенням часу в мові буковинських письменників XIX ст. // Чернівецький державний університет. Тези доповідей XXII наукової сесії. Секція філологічних наук. – Чернівці, 1966. – С. 14-18.
- Івченко А.* Матеріали до фразеологічного словника Харківщини // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х.: Око, 1993. – Т. 1. – С. 153-162.
- Івченко А.* Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. – Х.: Око, 1996. – 160 с. (Серія „Наукова бібліотека ХІФТ”).
- Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область.* – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1969. – 704 с.
- Ісакевич Г. П.* Зіставно-типологічний аспект вивчення лексики східнослов'янських мов // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 3-13.
- Карлінський А. Е.* О двух типах проявления взаимодействия языков // Психологические и лингвистические аспекты проблем языковых контактов. – Калинин, 1978. – С. 112-114.
- Карлінський А. Е.* Проблемы теории языковых контактов // Языковые контакты и интерференция. – Алма-Ата, 1985. – С. 3-13.
- Карпенко Ю. О.* Становлення української літературної мови на Буковині // Мовознавство. – 1978. – № 1. – С. 38-48.
- Кацімон О. А., Ткач Л. О.* Перекладацька діяльність Василя Сімовича у культурному контексті Буковини кінця XIX – початку XX ст. // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник наукових праць. Частина I. Вип. 3. – Хмельницький, 2007. – С. 247-251.
- Кацімон О.* Специфіка синтаксису української мови (за працями професора В. Сімовича) // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 321-322: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 320-325.
- Кисво-Могилянська академія в іменах XVII – XVIII ст.:* Енциклопедичне видання / Упоряд. З. І. Хижняк; За ред. В. С. Брюховецького. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2001. – 736 с.
- Кирай М.* Классификация явлений билингвизма. Конвергенции и дивергенции // Probleme de filologie slava: (Studii, articole, prelegeri). – Timisoara, 1997. – Vol. 5. – p. 51-64.
- Кміцикевич В.* і Спілка. Deutsch-ukrainisches Wörterbuch / Німецько-український словник. – Чернівці, 1912. – 672 с.

- Кобилецький І.* Дещо про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. – Львів: Каменярь, 1997. – С. 37-42.
- Кобилянська О.* Про себе саму (Автобіографія в листах до проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького) // Ольга Кобилянська. Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887 – 1927) / Зладив др. Лев Когут. – Чернівці, 1928. – С. 41-65.
- Кобилянська О. Ю.* Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографія; Листи; Статті та спогади / Упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. – К.: Дніпро, 1982. – 359 с.
- Кобилянська О. Ю.* Твори в п'яти томах. Т. 5: За ситуаціями. Статті та спогади. Автобіографії. Листи / Упорядк., підг. текстів та приміт. Ф. Погребенника. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 768 с.
- Кобилянський Б.* Лексичні паралелізми в говорах української і південнослов'янських мов // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 429-440.
- Кобилянський Б. В.* До вивчення германізмів та полонізмів в українській мові // Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 31-35.
- Ковалёва С. В.* К вопросу о развитии лексических систем языка в условиях формирования письменности // Язык в контексте общественного развития. Language in Kontext of Social Development. – М., 1994. – С. 133-145.
- Ковалик І. І.* Наукові основи побудови словника мови художніх творів Василя Стефаника // Ковалик І. І., Ощипко І. Й. Художнє слово Василя Стефаника: Матеріали для Словопоказчика до новел В. Стефаника. Методичний посібник. – Львів, 1972. – С. 95-101.
- Ковалик І. І., Ощипко І. Й.* Художнє слово Василя Стефаника: Матеріали для Словопоказчика до новел В. Стефаника. Методичний посібник. – Львів, 1972. – 101 с.
- Коваль Д. В.* До питання про запозичену лексику у творах О. Кобилянської // Творчість Ольги Кобилянської: Тези доповідей респ. наук. конф., присвяченої сторіччю з дня народження письменниці. 28 листопада – 1 грудня 1963 р. – Чернівці, 1963. – С. 52-54.
- Коваль Д. В.* Лексичні зв'язки української мови з іншими слов'янськими // Тези доповідей VII Української славістичної конференції. Чернівці, 13-18 жовтня 1964 р. – Чернівці, 1964. – С. 17-18.
- Коваль Д. В.* Стилистична функція іншомовних слів у творах буковинських письменників // Тези доповідей міжвузівської ювілейної наукової конференції, присвяченої 25-річчю возз'єднання Північної Буковини з Україною. – Чернівці, 1965. – С. 146-148.
- Кононенко В. І.* Процеси формування і розвитку російської й української фразеології // Мовознавство. – 1989. – № 5. – С. 34-43.
- Копач О.* Мовостиль Ольги Кобилянської. – Торонто, 1972. – 190 с. [Канадське наукове товариство ім. Шевченка. Ч. 11].
- Копорская Е. С.* Семантическая история славянизмов в русском литературном языке нового времени. – М.: Наука, 1988. – 232 с.
- Кордуба М.* Утраквізм в гімназії. – Чернівці, 1904. – 46 с.
- Корунець І. В.* Українська мова у США і Канаді // Мовознавство. – 1968. – № 2. – С. 64-71.
- Кочерган М.* Зміст і принципи контрастивної лексикології // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 71-74.
- Кочерган М. П.* Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження // Мовознавство. – 1996. – № 2-3. – С. 3-12.
- Кочерган М. П.* Лексична сполучуваність у теоретичному і практичному аспектах // Мовознавство. – 1972. – № 2. – С. 29-37.

- Кочерган М. П.* Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 19-23.
- Кравченко-Дзондза О. Е.* Художні і структурні особливості мови західноукраїнської прози 20-х років ХХ століття // Мовознавство. – 2000. – № 4-5. – С. 33-37.
- Кремко И. И., Юркевич Е. К., Янович Е. И.* Проблема двуязычия в истории белорусского литературного языка // Тези доповідей VII Української славистичної конференції. Чернівці, 13-18 жовтня 1964 р. – Чернівці, 1964. – С. 15-17.
- Кривошеєва О.* Питання культури української мови у виданнях української діаспори США і Канади // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х.: Око, 1995. – Т. 4. – С. 169-176.
- Кримський А.* Наша мовна скрута та способи зарадити лихові // А. Ю. Кримський. Твори в 5-ти томах. – Т. 3: Мовознавство. Фольклористика. – К., 1973. – С. 7-21.
- Кримський А.* Про науковість фонетичної правопису // А. Ю. Кримський. Твори в 5-ти томах. Т. III: Мовознавство. Фольклористика. – К., 1973. – С. 22.
- Кримський А.* Про нашу літературну мову // А. Ю. Кримський. Твори в 5-ти томах. – Т. 3: Мовознавство. Фольклористика. – К., 1973. – С. 130-135.
- Кримський А. Ю.* Твори в п'яти томах. Том II: Художня проза. Літературознавство і критика. – К.: Наук. думка, 1972. – 718 с.
- Кримський А. Ю.* Твори в п'яти томах. Том III: Мовознавство. Фольклористика. – К.: Наук. думка, 1973. – 512 с.
- Кріль О. П.* Осип Маковей (до 100-річчя з дня народження) // Мовознавство. – 1967. – № 6. – С. 30-31.
- Крман Даниел.* Подорожній щоденник (Itinerarium 1708 – 1709) – К.: Вид. центр „Просвіта”; Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 160 с.
- Крысин Л. П.* Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. – М.: Наука, 1989. – 186 с.
- Кубайчук В.* Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови. – К.: „К. І. К.”, 2004. – 176 с.
- Кузелева Ольга.* З чернівецьких і віденських споминів // Збірник на пошану Зенона Кузеля: Праці філологічної та історико-філософської секції Записок Наукового Товариства ім. Шевченка. – Том CLXIX / За ред. В. Янева. Мовний редактор І. Кошелівець. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – С. 37-43.
- Кузеля З.* Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва (Про значення словників і їх роль у культурному житті) // Збірник на пошану Зенона Кузеля. Записки НТШ. Т. CLXIX. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – С. 217-235.
- Кузеля З., Чайковський М.* Словар чужих слів (12. 000 слів чужого походження в українській мові). – Чернівці, 1910. – 332 с.
- Кузнецова И. Н.* О лексической интерференции в одном и в разных языках // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 1990. – № 1. – С. 43-51.
- Куліш П.* Зазивний лист до української інтелігенції // Куліш П. О. Твори. В 2 т. – 2-ге видання. К.: Наук. думка, 1998. – Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. – С. 400-412.
- Культура мови сучасних українських перекладів* // Мовознавство. – 1974. – № 1. – С. 3-14.
- Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови. – К., 1923. – 232 с.
- Курс історії української літературної мови* / За загальн. ред. І. К. Білодіда. – Т. 1 (Дожовтневий період). – К., 1958. – 594 с.

- Кушнерик В., Найдеш О.* Про українську лексику в буковинському німецькомовному діалекті // Українська мова на Буковині: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (Чернівці, 13-15 жовтня 1994 р.). – Чернівці: Рута, 1994. – С. 68-69.
- Лазаренко Л.* Лексична інтерференція в усному румунському мовленні в Україні (лінгвістичний та соціолінгвістичний аспекти). – К., 2001. – 130 с.
- Ленчек Радо Л.* Концепция языка и его роль в формировании национальной интеллигенции славянских народов в XVIII и XIX вв. // Славянские и балканские культуры XVIII – XIX вв.: Советско-американский симпозиум / Отв. ред. д. ф. н. В. И. Злыднев. – М., 1990. – С. 16-28.
- Леонova М. В.* Народні фразеологізми у новелах О. Кобилянської 90-х років // Тези доповідей до ювілейної конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського університету. Серія мовознавча. – Ужгород, 1965. – С. 77-82.
- Лер-Сплавинский Т.* Польский язык / Перевод со втор. польск. изд. И. Х. Дворецкого. – М., 1954. – 368 с.
- Лесин В. М.* [Вступна стаття до видання творів В. Стефаника] // Стефаник В. С. Вибране / Упоряд., підгот. текстів, приміт. і словник В. М. Лесина та Ф. П. Погребенника. – Ужгород: Карпати, 1979. – 392 с.
- Лесин В. М.* Про відношення мови творів В. Стефаника до літературної мови // Тези доповідей VI Української славістичної конференції. Чернівці, 13-18 жовтня 1964 р. – Чернівці, 1964. – С. 83-85.
- Лесин В. М.* Юрій Федькович: До 150-річчя від дня народження. – К., т-во „Знання” УРСР, 1984. – 48 с. (Серія VI „Література і мистецтво”; № 4).
- Лесюк М.* Розвиток української літературної мови в Галичині в умовах польсько-українського білінгвізму (до середини XIX ст.) // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze 15-16: Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica / Варшавські українознавчі записки 15-16: Польсько-українські зустрічі. Studia Ucrainica / За редакцією Стефана Козака. – Варшава, 2003. – С. 426-437.
- Лимаренко В. С.* До характеристики лексики прозових творів Ю. Федьковича // Наукові записки Чернівецького університету. Т. 38: Серія філологічних наук. Вип. 9. – Чернівці, 1959. – С. 195-202.
- Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
- Листи до Михайла Коцюбинського.* Том I: Айхельбергер – Гнатюк. – К.: Українські пропілеї, 2002. – 368 с.
- Листування українських славістів з Францем Міклошичем* / Упорядник та автор передмови І. С. Свенціцький. – К.: Наукова думка, 1993. – 400 с.
- Лук'янюк К. М.* Лексика молдавсько-румунського походження у творах О. Ю. Кобилянської // Творчість Ольги Кобилянської: Тези доповідей респ. наук. конф., присвяченої сторіччю з дня народження письменниці. 28 листопада – 1 грудня 1963 р. – Чернівці, 1963. – С. 54-56.
- Маковей О.* 60 років політики (Лист до товариша-учителя на Буковині, Львів, 8 марта 1909) // Буковина. – 1909. – Ч. 69. – С. 1.
- Маковей О.* З життя (поучаючи перепаски газетні) // Буковина. – 1895. – Ч. 42 – С. 1-3.
- Маковей О.* З життя // Буковина. – 1896. – Ч. 48. – С. 2-3.
- Маковей О.* Олександр Попович (Прийчини до історії 1850-их років на Буковині) // Буковина. – 1909. – Ч. 10. – С. 1.

- Маковей О.* Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський). – У Львові: Накладом Наукового товариства ім. Шевченка, 1903. – 96 с.
- Маланюк Є.* Максим Рильський і культура українського поетичного слова // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 2-3. – С. 16-26.
- Манакин В. Н.* Основы контрастивной лексикологии: близкородственные языки. – Киев; Кировоград: Центрально-Украинское издательство, 1994. – 262 с.
- Манакин В. М.* Проблеми контрастивної лексикології близькоспоріднених мов // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 50-58.
- Масан О.* Петро Могила і наш край // Буковинський журнал. – 1996. – Ч. 3-4. – С. 121-134.
- Масенко Л. Т.* До проблеми спадкоємності старої писемної традиції в новій українській літературній мові // Мовознавство. – 1995. – № 4-5. – С. 39-45.
- Масенко Л. Т.* Мова і політика. – К.: Соняшник, 1999. – 100 с.
- Масенко Л. Т.* Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2004. – 163 с.
- Матвіяс І.* Варіанти української літературної мови. – К., 1998. – 162 с.
- Матвіяс І. Г.* Варіанти української літературної мови в кінці XVIII і в XIX ст. // Культура слова. – Вип. 48-49. – К., 1996. – С. 11-28.
- Матвіяс І. Г.* Взаємодія між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами літературної мови в кінці XIX і в XX ст. // Культура слова. Вип. 50. – 1997. – С. 14-21.
- Матвіяс І. Г.* Роль буковинських говірок в утворенні західноукраїнського варіанта літературної мови // Українська мова на Буковині: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (Чернівці, 13-15 жовтня 1994 р.). – Чернівці: Рута, 1994. – С. 7-8.
- Матвіяс І. Г.* Творчість В. Стефаника на тлі розвитку української літературної мови (до 100-річчя з дня народження) // Мовознавство. – 1971. – № 4. – С. 73-79.
- Матвіяс І. Г.* Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977. – С. 5-31.
- Матвіяс І. Г.* Українська мова і її говори. – К.: Наукова думка, 1990. – 168 с.
- Мацько Л.* Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови // Дивослово. – 2000. – № 8. – С. 21-25.
- Мацюк Г. П.* Куліш і розвиток української літературної мови в Галичині // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Х.: Око, 1996. – С. 120-124.
- Мацюк Г.* Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 373 с.
- Мацюк Г.* Теорія української літературної мови: етапи формування і перспективи розвитку // Українська мова. – 2003. – № 1. – С. 27-39.
- Мечковская Н. Б.* Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитарн. вузов и учащихся лицеев. – 2-е изд., испр. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
- Михайловская Н. Г.* Системные связи в лексике древнерусского книжно-письменного языка XI – XIV вв. / Номинативный аспект. – М.: Наука, 1980. – 253 с.
- Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія / О. І. Чердніченко, Н. М. Биховець, О. В. Двухжилов та ін.* – К.: Довіра, 1995. – 270 с.
- Мозер М.* „Язичіє” – псевдотермін в українському мовознавстві // Збірник Харківського історико-філологічного товариства / Харківський державний

педагогічний університет; Харківське історико-філологічне товариство. Т. 10. – Харків, 2004. – С. 207-232.

Моисеенко В. Е. О некоторых закономерностях развития словарного состава славянских литературных языков в период их становления (XIX в.) // Вестник Львовского университета. Серия филологических наук. Вып. 19. – Львов, 1988. – С. 11-17.

Мокиенко В. Значение украинского языка для славистики // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Х.: Око, 1996. – С. 84-93.

Мокиенко В. М. Славянская фразеология. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.

Мокрушина Г. В. Питання українсько-румунської інтерференції в термінології обробки дерева // Мовознавство. – 1995. – № 6. – с. 69-74.

Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1992. – 632 с.

Мороз Т. В., Ткач Л. О. До індивідуальної характеристики перекладачів Євангелія у залученні лексичних джерел української мови (Пилип Морачевський, Пантелеймон Куліш, Іван Огієнко) // Наукові записки НаУКМА. – Т. 60: Філологічні науки. – К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 22-36.

Мороз Т., Ткач Л. Актуальність мовного досвіду Пантелеймона Куліша та Івана Пулюя у творенні лексики високого стилю української мови // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. 2003. – Випуск 6. Відп. ред Н. Л. Іваницька. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – С. 122-133.

Москаленко Н. А. Лексичні діалектизми у складі фразеології української літературної мови // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977. – С. 179-188.

Муромцева О. Тенденції розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х – 90-і рр.) // Четвертий міжнародний конгрес українців, 26-29 серпня 1999 р., Одеса. Мовознавство: Доповіді та повідомлення. – К.: Університетське видавництво „Пulsари”, 2002. – С. 22-25.

Муромцева О. Г. Головні процеси в розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 18-25.

Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. – Харків, 1985. – 152 с.

Мэгочи П. Культурные институции как инструмент национального развития в XIX в. в Восточной Галиции // Славянские и балканские культуры XVIII – XIX вв. – М., 1990. – С. 132-142.

Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства // Україна: Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. Рік перший. Т. II. – У Києві, 1907. – С. 256-262.

Нариси з історії Північної Буковини / Ф. П. Шевченко, П. В. Михайлина, О. С. Романець та ін. – К.: Наукова думка, 1980. – 340 с.

Наша школа: науково-педагогічний журнал. – Річник II. – Львів, 1910.

Немезіс народної апостазії [редакційна стаття] // Буковина. – 1899. – Ч. 18-19. – С. 1.

Непот Л. Калькування як прояв мовної інтерференції // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія: Збірник наукових праць. Частина друга. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2001. – С. 168-174.

Никольский Л. Б. Синхронная социоллингвистика (теория и проблемы). – М.: Наука, 1976. – 168 с.

- Ничаюк С.* Латинізми в „Енеїді” І. Котляревського // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія: Збірник наукових праць. Частина друга. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2001. – С. 175-178.
- Німчук В.* Іван Пулюй – перший перекладач молитов сучасною українською мовою // Біблія і культура.: Збірник наукових статей. Випуск 1 / Відповідальний редактор А. Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 174-179.
- Німчук В. В.* Памво Беринда і його „Лексіконъ славенорѣцкій и именъ тлъкованіе” / Беринда П. Лексикон словенороскій. – К., 1627 (Надрук. з київського вид. 1627 р. фотомех. способом) // Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К., 1961. – С. V-XXXVI.
- Німчук В. В.* Словник П. Беринди та його місце в історії лексикографії // Мовознавство. – 1978. – № 2. – С. 24-36.
- Німчук В. В.* Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – К.: Наукова думка, 1980. – 304 с.
- Огіснюк І.* (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біограф. нариса та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Либідь, 1995. – 296 с. („Літературні пам'ятки України”).
- Огіснюк І.* Правопис і літературна мова в Галичині // ЛНВ. – 1931. – Кн. 6. – С. 723-729.
- Огіснюк І.* Український стилістичний словник. – Львів, 1924. – 496 с.
- Огуй О.* Міжмовна інтерференція на Буковині початку XX ст. // Матеріали V конгресу МАУ. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 209-213.
- Огуй О. Д.* Монетно-лічильні найменування на Буковині та в Молдові (кінець 14 – перша третина 19 ст.): Проблема функціональних поліномінацій в адаптивних терміносистемах. – Чернівці: Рута, 1997. – 224 с.
- Одарченко П.* Про культуру української мови: Збірник статей. – К.: Смолоскип, 1997. – 320 с.
- Олесницький Є.* Бесіда, виголошена на засіданню палати послів дня 9. липня 1907 р. при дебаті над бюджетовою провізориєю // Буковина. – 1907. – Ч. 78, 79. – С. 1.
- Ониськевич Лариса.* Наші сьогоднішні мовні проблеми або: Що поза словом? // Про український правопис і проблеми мови: Збірник доповідей мовної секції 16-ої Річної Конференції Української Проблематики. Урбана-Шампейн, Іллінойс, 20-25 червня 1997 р. – Нью-Йорк – Львів, 1997. – С. 12-21.
- Ониськевич М. О.* Польские элементы в диалекте бойков // Исследования по польскому языку. – М., 1969. – С. 238-252.
- Павлюк Е. Я.* К вопросу о молдавских элементах в языке славяно-молдавских грамот // Восточнославянские-восточнороманские языковые, литературные и фольклорные связи, Чернівці, 1966. – С. 57-58.
- Паламарчук Л. С.* До питання про лексико-семантичні відношення близькоспоріднених мов // Мовознавство. – 1983. – № 2. – С. 8-14.
- Паламарчук Л. С.* Про джерельну основу загальномовного словника // Мовознавство. – 1974. – № 4. – С. 13-19.
- Панько Т. І.* До проблеми формування й уніфікації української мови // Мовознавство. – 1990. – № 1. – С. 8-17.
- Панько Т. І.* Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. – Львів: Світ, 1992. – 190 с.
- Панько Т. І.* Народність мови Ю. Федьковича // Українська республіканська наук. конф., присвячена 150-річчю з дня народження видатного письменника-демократа і

громадського діяча Юрія Федьковича, Чернівці, 18-20 жовтня 1984 р.: Тези доповідей. – Чернівці, 1984. – С. 155-156.

Панько Т. І. Розвиток української економічної термінології у післяжовтневий період // Мовознавство. – 1968. – № 3. – С. 16-21.

Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

Пачовський В. Становище й наука українсько-руської мови як викладової в наших гімназіях // Наша школа: науково-педагогічний журнал. – Річник II. – Львів, 1910. – С. 33-54.

Пивоваров С. Нумізматичні матеріали XV ст. з Чорнівського городища // Буковинський журнал. – 2002. – Ч. 3-4. – С. 43-49.

Пилинський Н. Н. Некоторые особенности развития норм украинского литературного языка // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахроническом аспектах. – М.: Наука, 1976. – С. 163-172.

Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. – К.: Наукова думка, 1976. – 288 с.

Пилинський М. М. Деякі принципи застосування критеріїв літературної норми // Мовознавство. – 1972. – № 1. – С. 63-76.

Пилинський М. М. Основні критерії норми літературної мови // Мовознавство. – 1969. – № 3. – С. 64-75.

Пилинський М. М. Поняття „норми” і культура мови (деякі сучасні погляди на норму і систему в плані загальної теорії мови) // Мовознавство. – 1968. – № 6. – С. 54-68.

Пилинський М. М. Поняття „норми” і культура мови // Мовознавство. – 1968. – № 4. – С. 66-75.

Пилинський М. М. Проблеми культури української мови на сучасному етапі // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 10-17.

Пилинський М. М. Словник і культура нашої мови // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 75-87.

Пилинський М. М. Суспільний характер мовної норми // Мовознавство. – 1975. – № 1. – С. 7-19.

Пилинський С. С. Про обґрунтування поняття „лексична норма” // Мовознавство. – 1977. – № 4. – С. 26-29.

Пиц Т. Шляхи проникнення німецькомовних лексичних запозичень у південно-західні говори України // Матеріали V конгресу МАУ. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 233-237.

Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі „спільної колиски”. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 152 с.

Півторак Г. П. Українці: Звідки ми і наша мова. – К.: Наукова думка, 1993. – 200 с.

Плющ П. П. Історія української літературної мови. – К.: Вища школа, 1971. – 424 с.

Плющ П. П. Слово з глибини чулого серця (із спостережень над мовою і стилем новел В. Стефаника) // Мовознавство. – 1972. – № 2. – С. 3-12.

Плющ П. П. Українська літературна мова другої половини XIX – початку XX ст.: Шляхи її розвитку і специфіка її – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. – 52 с.

Польсько-український словник: У 2-х т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. I. – 696 с.; Т. II. – Ч. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 576 с.; Т. II. – Ч. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 608 с. [Укл.: Д. Г. Бандрівський, А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька, У. Я. Єдлінська та ін.].

Потик С. Д. Українці в Австрії 1914 – 1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 239 с.

- Потебня Олександр*. Мова. Національність. Денаціоналізація: Статті і фрагменти / Упорядкування і вступна стаття Ю. Шевельова. – Нью-Йорк, 1992. – 155 с.
- Прадід Ю. Ф.* Із спостережень над українською діалектною фразеологією // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 44-47.
- Продан І.* Творчі взаємини Івана Пулюя та Пантелеймона Куліша // Слово і час. – 1996. – № 3. – С. 70-72.
- Прокопенко В. А.* Вплив буковинських говорів на мову творів О. Кобилянської // Творчість письменниці Ольги Кобилянської: Тези доповідей Респ. наук. конф., присвяченої сторіччю з дня народження. Чернівці, 28 листопада – 1 грудня 1963 р. – Чернівці, 1963. – С. 56-58.
- Прокопенко В. А.* Давньоруський лексичний елемент у сучасних буковинських говірках // Питання історичного розвитку української мови: Тези доповідей міжвузівської наукової конференції, 15-20 грудня 1959. – Харків, 1959. – С. 101-102.
- Прокопенко В. А.* До питання про лексичні діалектизми в ранніх новелах О. Ю. Кобилянської // Наукові записки Чернівецького університету. Т. 27. Серія філологічних наук. Вип. 4. – Чернівці, 1958. – С. 131-138.
- Прокопенко В. А.* Молдавские элементы в лексике украинских говоров Буковины // Восточнославяно-молдавские языковые взаимоотношения / Дин рапортуриле лингвистиче ест-славе-молдовенешть. – Кишинев, 1961. – С. 70-78.
- Прокопенко В. А.* Областной словарь буковинских говоров // Карпатская диалектология и ономастика. – М., 1972. – С. 411-477.
- Равлюк М.* Дісприкметники і дісприслівники в українській мові. – Кіцмань, 1912. – 77 с.
- Рильський М. Т.* Словник і питання культури мови // Про культуру мови: Матеріали Респ. наук. конференції з питань культури української мови (11 – 15 лютого 1963 р.). – К.: Наукова думка, 1964. – С. 23-32.
- Робчук І.* Хронологізація українських запозичень у румунській мові // Матеріали V конгресу МАУ. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 307-309.
- Робчук Іван.* Студії і статті. – Бухарест: Мустанг, 1999. – 290 с.
- Рогаль М. С.* Польська мова як джерело чеських лексичних запозичень в українських літописах кінця XVII – першої половини XVIII ст. // Мовознавство. – 1968. – № 3. – С. 34-40.
- Рожченко З.* Їдиш-українські мовні контакти. Обрії вивчення // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія: Збірник наукових праць. Частина друга. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2001. – С. 303-309.
- Романець О. С.* Буковинські пам'ятки слов'янської писемності // Українська мова на Буковині: її минуле і сучасне: Матеріали II Всеукраїнської конференції, присвяченої 200-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). – Чернівці: Місто, 1998. – С. 17-23.
- Романова Н. П.* Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 41-50.
- Романова Н. П.* Словообразование и языковые связи (русско-украинско-польские языковые связи XVI – XVII вв. и вопросы словообразования). – К.: Наукова думка, 1985. – 190 с.
- Російсько-український сільськогосподарський словник (проект).* – Подебради: Видання Укр. Госп. Академії та Спілки українських техніків с/госп. в Ч. С. Р., 1927. – 63 с.
- Рудковська Н.* Полонізми в епістолярній спадщині Лесі Українки // Науковий вісник Волинського державного університету: Філологічні науки (лесезнавство). – Луцьк: Вежа, 1998. – № 7. – С. 62-65.

- Русанівський В. М.* Давньоруська мова: міф чи реальність? // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 3-6.
- Русанівський В. М.* Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. – К.: Наукова думка, 1985. – 232 с.
- Русанівський В. М.* Знайдене слово // Мовознавство. – 2000. – № 4-5. – С. 4-7.
- Русанівський В. М.* Історія української літературної мови. Підручник. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
- Русанівський В. М.* Польська ділова мова XVI – XVII ст. як джерело вивчення її історичних взаємин з українською // Славістичний збірник. – К.: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1963. – С. 86-96.
- Русанівський В. М.* Семантична глибина слова (з таємниць Шевченкової мови) // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 3-7.
- Русанівський В. М.* Співвідношення літературної мови і діалектів етнічних груп // Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов: Збірн. наук. праць / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, відп. ред. акад. В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 24-32.
- Русанівський В. М.* Структура українського дієслова. – К.: Наукова думка, 1971. – 316 с.
- Русанівський В. М.* Вопросы нормы на разных этапах истории литературного языка. – Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 54-68.
- Руска Бесѣда: Літературне товариство в Чернівцях:* Статут. – Чернівці, 1888. – 8 с.
- Руска Рада: Буковинське політичне товариство.* Статут. – Чернівці, 1893. – 3 с.
- Руска школа: Товариство в Чернівцях.* Статут. – Чернівці, 1887. – 12 с.
- Руский Дім Народний: Товариство в Чернівцях.* Статут. – Чернівці, 1897. – 15 с.
- Русско-польский словарь* / Под ред. И. Х. Дворецкого. – Изд. четвертое, испр. и дополн. – М.: Гос. изд-во иностр. и национальн. словарей, 1953. – 856 с.
- Савченко З. Н.* К вопросу о звуковых изменениях немецких заимствований в буковинских говорах // Научный ежегодник Черновицкого университета за 1957 г. – Черновцы, 1958. – С. 270-272.
- Савченко З. Н.* Немецкие лексические заимствования в украинских говорах на Буковине // Научный ежегодник Черновицкого университета за 1956 г. – Т. 1, вып. 2. – Черновцы, 1957. – С. 314-218.
- Сагдеева Ф. К.* К вопросу об изучении проблемы интерференции // Двухязычие: Типология и функционирование. – Казань, 1990. – С. 51-59.
- Свежинский В. М.* К вопросу о польско-белорусской семантической интерференции (на материале письменных памятников XIV – XVII вв.) // Ученые записки Тартуского университета. – 1983. – Вып. 651. – С. 81-88.
- Свидницький А.* Роман. Оповідання. Нариси / Упоряд. і прим. Р. С. Міщука. – К.: Наук. думка, 1985. – 574 с. („Бібліотека української літератури”).
- Семчинський С.* Калькування як засіб збагачення і... засмічування мови // Українська мова та література. – 1998. – Число 45 (109). – С. 1-2.
- Семчинський С. В.* Наслідки українсько-румунських мовних контактів у молдавських говірках румунської мови // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 46-50.
- Семчинський С. В.* Румунсько-слов'янська семантична інтерференція // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 24-36.
- Сімович В.* [Рецензія] Житецький П. Нарис літературної історії української мови в

XVII віці з додатком словника книжної української мови. – Львів: Українське видавництво, 1941. – 204 с. // Наші дні. – 1942. – Ч. 5. – С. 14.

Сімович В. „Великоукраїнські” вислови // Василь Сімович. Українське мовознавство: Розвідки й статті 2. / Упорядкування й вступна стаття Юрія Шевельова. – Ottawa: The University of Ottawa Press, 1984. – С. 47-51.

Сімович В. Володимир Кміцикевич // Краківські вісті. – 1942. – № 199 (9 вересня). – С. 3-4.

Сімович В. Дещо про мову карпатських українців // Літературно-Науковий Додаток „Нового Часу”. – 1938. – Ч. 41. – 17 жовтня.

Сімович В. Дещо про нашу купецьку мову // Василь Сімович. Українське мовознавство: Розвідки й статті 2. / Упорядкування й вступна стаття Юрія Шевельова. – Ottawa: The University of Ottawa Press, 1984. – С. 43-46.

Сімович В. Дещо про Шевченкову архаїзовану мову // Василь Сімович. Українське мовознавство: Розвідки й статті 2. / Упорядкування й вступна стаття Юрія Шевельова. – Ottawa: The University of Ottawa Press, 1984. – С. 133-145.

Сімович В. Леся Українка на Буковині (Спомини) // Листування Лесі Українки з Й. Маковеем. З додатком власних споминів про побут Лесі Українки в Чернівцях. – Львів, 1938. – С. 37-62.

Сімович В. Листування Лесі Українки з Й. Маковеем. З додатком власних споминів про побут Лесі Українки в Чернівцях. – Львів, 1938. – 78 с.

Сімович В. Літери і політика (П’ятдесят років фонетичного правопису в Галичині і на Буковині) // Василь Сімович. Українське мовознавство. Розвідки і статті 2 / Упорядкував Юрій Шевельов. – Оттава, 1984. – С. 191-197.

Сімович В. На теми мови // Василь Сімович. Українське мовознавство: Розвідки й статті 1. / Упорядкування й вступна стаття Юрія Шевельова. – Ottawa: The University of Ottawa Press, 1981. – С. 73-107.

Сімович В. Наша товариська мова // Василь Сімович. Українське мовознавство: Розвідки й статті 2. / Упорядкування й вступна стаття Юрія Шевельова. – Ottawa: The University of Ottawa Press, 1984. – С. 36-42.

Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство / Упорядкування і передмова Людмили Ткач. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 520 с.

Сімович В. Праці у двох томах. Том 2: Літературознавство. Культура / Упорядкування Людмили Ткач, Оксани Івасюк за участю Ростислава Пилипчука, Ярослави Погребенник; передмова Федора Погребенника. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 904 с.

Сімович В. Розвиток студентського життя в Чернівцях // Січ: Альманах в пам’ять 40-их роковин основания товариства „Січ” у Відні / Зібрали й видали З. Кузеля і М. Чайківський. – Львів, 1908. – С. 502-531.

Сімович В. Українське шкільництво на Буковині // Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та в Канаді. – Прага, 1932. – С. 5-33 (Праці Українського Педагогічного Товариства в Празі; Т.1).

Сімович В. Федьковичева мова // Василь Сімович. Українське мовознавство: Розвідки й статті 2. / Упорядкування й вступна стаття Юрія Шевельова. – Ottawa: The University of Ottawa Press, 1984. – С. 31-35.

Сімович В. Хто в нас знає мову // „Буковина”. – 1907. – Ч. 151. – С. 2-4.

Сімович В. Тодот Галіп // Наші дні. – 1943. – Ч. 5. – С. 13.

Склад і структура термінологічної лексики української мови. – К.: Наукова думка, 1984. – 194 с.

- Скорейко Ганна*. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – початку XX ст.: історико-демографічний нарис. – Чернівці: Прут, 2002. – 220 с.
- Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
- Слупський Є. Г.* Лексичне калькування в умовах постійної двомовності (на матеріалі української мови в Канаді) // Мовознавство. – 1991. – № 4. – С. 34-40.
- Смаль-Стоцький Р.* Спогади про Зенона Кузеля // Збірник на пошану Зенона Кузеля. Записки НТШ. Т. CLXIX. – Париж, Нью-Йорк, 1962. – С. 44-51.
- Смаль-Стоцький Р.* Українська мова в Советській Україні / 2-ге пошир. вид. – Нью-Йорк – Торонто-Сідней-Париж, 1969. – 318 с. (Бібліотека українознавства НТШ. Число 28).
- Смаль-Стоцький С.* Виступ на зборах Наукового товариства Шевченка у Львові // Буковина. – 1896. – Ч. 114. – С. 2.
- Смаль-Стоцький С.* Громада, або який лад і порядок має бути в громаді, які права має громада, громадянин, старшина і рада громадська, як вибирає ся раду громадську і старшину / Для руских громад на науку. – Чернівці: Накладом тов. „Руска Рада”, 1900. – 44 с.
- Смаль-Стоцький С.* Порадник, як закладати каси пожичкові і щадничі (райфайзенські) / Для руских громад на Буковині. – Чернівці, 1900. – 52 с.
- Смаль-Стоцький С. Т.* Шевченко. Інтерпретації. – Варшава, 1934. [Вступне слово В. Сімовича. – С. 5-11].
- Смаль-Стоцький С.* Українська літературна мова // Україна. – К., 1928. – Кн. IV. – С. 3-13.
- Смаль-Стоцький С. О.* Буковинська Русь: Культурно-історичний образок. — Чернівці, 1897 (1899). Передрук: Зелена Буковина. – 1996. – № 3-4; 1997. – № 1. – С. 119-153.
- Сологуб Н.* Актуальні питання сучасного українського мовного розвитку // Матеріали V конгресу МАУ. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 5-9.
- Сосюр, Фердінан де.* Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
- Софронова Л. А.* Смешение языков на Украине в школьном театре // Славяноведение. – 1996. – № 1. – С. 95-101.
- Справа мов на Буковині* // Буковина. – 1896. – Ч. 29. – С. 1-2.
- Ставицька Л.* Аргі, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
- Ставицька Л.* Дім буття з поліпшеним плануванням // Критика. – 2000. – Рік IV, число 3 (29). – С. 17-19.
- Станівський М. Ф.* Використання давніх буковинських пам'яток в обласному словнику буковинських говорів // Міжвузівська наукова конференція з питань укладання обласних діалектологічних словників: Тези доповідей. – Чернівці, 1960. – С. 17-18.
- Станівський М. Ф.* Відбиття особливостей буковинських говірок у повісті О. Кобилянської „Земля” (фонетико-морфологічний нарис) // Наукові записки Чернівецького університету. Т. 27. Серія філологічних наук. Вип. 4. – Чернівці, 1958. – С. 139-148.
- Статсєва В. І.* Дискусія про українську мову 1898 р. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. Вип. 1. – Ужгород, 1995. – С. 51-57.
- Статсєва В. І.* Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця XIX – початку XX ст. (На матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.). – Ужгород, 1997. – 408 с.
- Стиль і час: Хрестоматія.* – К.: Наукова думка, 1983. – 246 с.
- Стишов О. А.* Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / Автореф.

на здобуття... докт. філол. наук. – К., 2003. – 36 с.

Стишов О. А. Українська лексика ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

Стріха М. Микола Лукаш – критик і перекладач // Теорія і практика перекладу. Вип. 17. – 1992. – С. 16-19.

Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.

Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За загальною редакцією академіка І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 440 с.

Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / За загальною редакцією академіка І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588 с.

Тараненко О. Демократизація і/або лібералізація (до характеристики сучасного стану нормативно-стилїстичних засад української мови) // Матеріали V конгресу МАУ. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 10-17.

Тарновецька Л., Шепетюк І. Проблема полонизмів в восточнославянських літературних языках в контексте западноукраїнської языкової практики кінця ХІХ – початку ХХ вв. // Беларуско-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літэратуразнаўства: Матэрыялы ІV Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Ч.3 – Віцебск, 1997. – С. 457-461.

Тарновецька Л. Василь Сімович і національно-культурне життя Буковини початку ХХ ст. // Матеріали ІІІ Міжнародної історико-краєзнавчої наук. конф., присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 1995. – С. 89-93.

Тарновецька Л. Морфологічна варіативність іменникових форм та мовна норма // Тези наукової конференції з проблем сучасного українського правопису і термінології (3 нагоди 70-річчя першої Всеукраїнської правописної конференції у Харкові 1927 р.) 12-13 грудня 1997 р. – К., 1997. – С. 88-90.

Тарновецька Л. Соціальний статус української мови на Буковині у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. і джерела формування галицько-буковинського койне // Вісник Харківського університету. № 426: Творчий доробок Юрія Шевельова і сучасні гуманітарні науки. – Харків: Лівий берег, 1999. – С. 140-148.

Тарновецька Л., Булега Н., Шепетюк І. Буковинець Агенор Артимович – видатний діяч української науки та культури // Буковина – мій рідний край / ІІ Історико-краєзнавча конф. молодих дослідників, студентів, викладачів: Матеріали. – Чернівці, 1997. – С. 96-99.

Тарновецька Л., Шепетюк І. Рідна мова і проблема культурного вибору особистості // Учитель. – 1998. – № 4. – С. 24-27.

Тарновецька Л., Шепетюк І., Булега Н. До проблеми галицьких елементів в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку / Науковий щорічник. – Тернопіль: Збруч, 1999. – С. 31-46.

Тарновецька Л., Шепетюк І., Булега Н. Маловідомі сторінки українського мовознавства 30-40 рр ХХ ст. у Західній Україні та еміграції (за епістолярним архівом проф. В. Сімовича) // Українська філологія: Школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності в Львівському університеті (Львів, 23-25 жовтня 1998 р.). Ч. І. – Львів: Світ, 1999. – С. 42-49.

Тарновецька Л., Шепетюк І., Булега Н. Діалектна лексика в українських епістолярних текстах першої половини ХХ ст. (за архівом проф. В. Сімовича) // Наука і сучасність: Збірник

наукових праць. Ч. П. – К., 1998. – С. 230-238.

Тарновецька Л., Булега Н., Шепетюк І. Епістолярні тексти першої половини ХХ ст. і проблема відтворення та формування нормативних одиниць української мови // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні: Матеріали міжнародної наук. конф. 28-29 листопада 1996 р. – К., 1998. – С. 51-53.

Тарновецька Л., Клим І. Мова української реклами кінця ХІХ ст. (за матеріалами газети „Буковина”) // Всеукраїнська наук.-практ. конф., присвячена 160-річчю Ю. Федьковича, „Українська мова на Буковині”: Тези доповідей. – Чернівці, 1994. – С. 99-102.

Тарновецька Л., Шепетюк І. До історії культурних взаємин української інтелігенції Буковини // Національні та етносоціальні процеси в Україні. II Всеукраїнська наук.-практ. конф. молодих науковців: Матеріали. – Чернівці, 1997. – С. 159-162.

Тарновецька Л., Шепетюк І., Булега Н. Семантична та стилістична характеристика іменникової лексики в листуванні буковинських культурних діячів (за епістолярним архівом проф. В. Сімовича) // Українська мова на Буковині: її минуле і сучасне: Матеріали II Всеукраїнської наук. конф., присвяченої 200-річчю нової української літератури і української літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). – Чернівці: Місто, 1998. – С. 191-196.

Тарновецька-Ткач Л. До історії церковнослов'янізмів у мові українських освічених верств (за текстами листів і щоденників ХІХ – початку ХХ ст.) // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Вип. 5. – Дрогобич: Вимір, 2000. – С. 247-257.

Тарновецька-Ткач Л. Коментарі В. Сімовича до „Кобзаря” у народному виданні 1921 р. (Катеринослав-Кам'янець-Ляйпціг) // Тарас Шевченко і українська культура ХХІ століття: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнського симпозиуму (19-20 травня 2000 р.). – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 131-138.

Тарновецька-Ткач Л. Регіональне функціонування української мови в кінці ХІХ – на початку ХХ століття (Соціолінгвістичні аспекти дослідження) // Наука і сучасність: Збірник наукових праць. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К.: Логос, 1999. – Вип. 2. Частина 3. – С. 214-224.

Тарновецька-Ткач Л. Стильовий статус церковнослов'янізмів в українській літературній мові Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. Вип. 6. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – С. 296-304.

Тарновецька-Ткач Л. Українська мова у творах Тодота Галіпа і соціальна репрезентація української мови на Буковині в кінці ХІХ ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 81: Слов'янська філологія / Збірник наукових праць. – Чернівці: Рута, 1999. – С. 82-97.

Тарновецька-Ткач Л. Українсько-німецькі мовні зв'язки кінця 19. – початку 20. ст. // Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West = Mova ta literatura Ukraïny miž schodom i zachodom (Мова та література України між сходом і заходом) / Juliane Besters-Dilger... (Hg.). – Bern; Berlin; Bruxelles; Frankfurt am Main; New York; Oxford; Wien: Lang, 2000. – S. 165-176.

Тарновецька-Ткач Л., Ковбасюк А. Семантичні діалектизми в буковинських та марамороських говірках південно-західного наріччя української мови. Ч. 1. Іменники // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 83: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 151-167.

Тарновецька-Ткач Л., Шепетюк І. Стилістика офіційного та товариського спілкування в епістолярних текстах і сучасні потреби розмовного стилю української мови (за листами

Ю. Федьковича) // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 52-53: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 1999. – С. 100-112.

Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809 – 1918: історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – 260 с.

Терешико Л. Лексичні особливості південноpodільських говірок за етнографічними матеріалами XIX – початку XX ст. // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 422-428.

Тимошенко П. Д. Мовна майстерність Лесі Українки // Мовознавство. – 1971. – № 1. – С. 81-89.

Ткач Л. Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX ст. (зовнішні чинники) // Мовознавство. – 2000. – № 6. – С. 22-29.

Ткач Л. До проблеми впливу духовно-книжної культури на формування фразеологічного фонду української мови // Біблія і культура: Збірник наукових статей. Випуск 4 / За редакцією А. Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 272-278.

Ткач Л. Західноукраїнський варіант літературної мови кінця XIX – початку XX століття і проблема мовної спадкоємності в сучасній Україні // Матеріали V Конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 22-38.

Ткач Л. Західноукраїнські лексичні елементи в мові Лесі Українки (до проблеми генези) // Леся Українка і сучасність: Збірник наукових праць. Т. 2. – Луцьк, 2005. – С. 316-343.

Ткач Л. Інтерферентні чинники в історії семантичного розвитку лексики спільного фонду української та польської мов // Семантика мови і тексту: Збірник статей VIII Міжнародної конференції, Івано-Франківськ, 22-23 жовтня 2003 р. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 490-495.

Ткач Л. Інтерферентні явища в західному варіанті української літературної мови к. XIX – п. XX ст. і проблема мовної норми // Ukrajnistika na prahu noveho stoletia a tiscileti: problemu jazyka, literatury a kultury. 1. Olomoucke symposium ukrainistu: Sbornik prispevku. – Olomouc, 2001. – № 86-94.

Ткач Л. Лексико-стилістичні особливості української реклами кінця XIX – початку XX ст. (за текстами чернівецької газети „Буковина” (1885-1910) // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Науковий журнал: Філологічні науки. – № 4 (24). – Луганськ, 2000. – С. 184-190.

Ткач Л. Літературно-писемна традиція як джерело лексико-стильових інновацій Оксани Забужко // Урок української. – 2003. – № 8-9. – С. 20-24.

Ткач Л. Народнорозмовне джерело фразеологізмів спільного фонду української та польської мов // Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – Вип. 4. – С. 277-292.

Ткач Л. Німецькі запозичення в українській літературній мові Буковини кінця XIX – початку XX ст. (дієслівні семантичні кальки) // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 84: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 84-95.

Ткач Л. Особливості західноукраїнського слововжитку кінця XIX – початку XX ст. у контексті літературно-писемної традиції української мови // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 113-119.

Ткач Л. Перспективи дослідження українсько-польських мовних взаємин у соціолінгвістичному аспекті // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze 17-18: Spotkania polsko-ukrainie. Studia Ucrainica / Варшавські українознавчі записки 17-18: Польсько-українські

зустрічі. *Studia Ucrainica* / За редакцією Стефана Козака. – Варшава, 2004. – С. 95-103.

Ткач Л. Про *філіжанку, цератку і карафку* // Урок української. – 2007. – № 2-3. – С. 15-18.

Ткач Л. Про який *овоч* писав Максим Рильський і що раніше називалося цим словом в українській мові // Урок української. – 2007. – № 4. – С. 28-34.

Ткач Л. Реалізація структурного і семантичного потенціалу лексики південно-західних українських говорів у літературній мові кінця XIX – початку XX ст. // *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. – Житомир, 2001. – С. 301-307.

Ткач Л. Слова честі (про фразеологію станової етики) // Урок української. – 2005. – № 11-12. – С. 31-34.

Ткач Л. Соціально-історичний контекст українсько-чеських мовних зв'язків та його відображення в лексичній синонімії сучасної української літературної мови // *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. – Чернівці: Рута, 2006. – Т. 14. – С. 91-103.

Ткач Л. Соціально-історичні й лінгвокультурні передумови формування спільного фразеологічного фонду української та польської мов // *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 108: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 130-144.

Ткач Л. Соціолект духовної верстви як основа формування типових ознак галицько-буковинського слововжитку кінця XIX – початку XX ст. // *Біблія і культура: Збірник наукових статей*. Випуск 6 / За редакцією А. Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 405-419.

Ткач Л. Соціолінгвальна зумовленість граматичної інтерференції в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст. // *Філологічні студії*. – № 1. – Луцьк, 2000. – С. 213-221.

Ткач Л. Стверджуючись у мовомисленні (творчість Оксани Забужко у трьох контекстах) // Урок української. – 2001. – № 4 (26). – С. 10-16.

Ткач Л. Студії над буковинською фразеологією: у пошуках втраченої єдності // *Буковинський журнал*. – 2002. – Ч. 3-4. – С. 121-151.

Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника. – Чернівці: Рута, 2000. – 408 с.

Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 3: Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 252 с.

Ткач Л. Українська літературна мова формувалася на Україні не лише підросійській // Урок української. – 2001. – № 2(24). – С. 57-60.

Ткач Л. Українсько-польська двомовність і семантичний розвиток лексики української мови в галицько-буковинському культурному середовищі кінця XIX – початку XX ст. (до окреслення проблеми) // *Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія: Збірник наукових праць*. Частина друга. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2001. – С. 466-475.

Ткач Л. Українсько-польські фразеологічні паралелі в мовленні української інтелігенції Галичини і Буковини кінця XIX – початку XX ст. // *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 146-147: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 229-251.

Ткач Л. Юрій Федькович і культурно-писемна традиція української мови // *Науковий вісник Чернівецького університету*. – Вип. 274-275: Слов'янська філологія. Творчість Юрія Федьковича в контексті української та світової літератури. – Чернівці: Рута, Книги – XXI, 2005. – С. 22-35.

Ткач Л., Головач Н. Лексичні румунізми в сучасній українській літературній мові та в творах Юрія Федьковича // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 274-275: Слов'янська філологія. Творчість Юрія Федьковича в контексті української та світової літератури. – Чернівці: Рута, Книги – XXI, 2005. – С. 211-220.

Ткач Л., Кацімон О. Василь Сімович – дослідник мови Юрія Федьковича // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 274-275: Слов'янська філологія. Творчість Юрія Федьковича в контексті української та світової літератури. – Чернівці: Рута, Книги – XXI, 2005. – С. 211-220.

Ткач Л., Марко І. Стильові особливості статутів буковинських громадських товариств кінця XIX – початку XX століття // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 170-171: „Слов'янська філологія”. – Чернівці, 2003. – С. 35-41.

Ткач Л., Марко І. Традиційно-історичний ґрунт становлення засобів офіційно-ділового стилю в західному варіанті української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. // Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – Вип. 4. – С. 166-181.

Ткач Л., Мороз Т. Українська народнорозмовна лексика у перекладах книг Святого Письма, здійснених П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Огієнком (зіставлення, спостереження, міркування) // Біблія і культура: Збірник наукових статей. Випуск 5 / За редакцією А. Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 280-293.

Ткач Л., Федунівич-Швед О. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша у її зв'язках із традиціями західноукраїнського слововжитку // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 276-277: Слов'янська філологія. До 130-річчя Чернівецького університету. Чернівці: Рута, Книги – XXI, 2006. – С. 324-336.

Ткач Л., Федунівич-Швед О. Юрій Федькович і Микола Лукаш: спільний історико-культурний контекст до однієї лексичної паралелі // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 274-275: Слов'янська філологія. Творчість Юрія Федьковича в контексті української та світової літератури. – Чернівці: Рута, Книги – XXI, 2005. – С. 266-280.

Ткач Л., Черкез І. Ольга Кобилянська і західноукраїнський варіант літературної мови (за матеріалами листування письменниці) // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 216-217: Слов'янська філологія. Ольга Кобилянська – письменниця і громадянка: національне і загальнонародське. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 179-195.

Ткач Л., Шепетюк І. Євангелійні мотиви в українській народній фразеології та в дискурсі сучасної української мемуаристики початку XX ст. (за щоденниками С. Єфремова) // Науковий вісник ЧДУ. Вип. 87.: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 109-127.

Ткач Ф. Е. К вопросу о полонизмах в языке украинских деловых документов середины XVII ст. // Труды Одесского гос. ун-та им. И. Мечникова. Год ХСIV, т. 148. – Серия филологических наук. Вып. 7. – Одесса, 1958. – С. 201-213.

Ткач Ф. Є. До питання про характер української літературної мови XIV – XVIII століть // Питання історичного розвитку української мови. – Харків, 1962.

Ткаченко О. Б. „Іноземний світ” Лесі Українки // Культура слова: Респ. міжвід. зб. Вип. 39. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 10-20.

Ткаченко О. Б. Питання міжмовних контактів і деякі тенденції їх висвітлення в зарубіжному мовознавстві // Мовознавство. – 1971. – № 4. – С. 3-15.

Ткаченко О. Б. Проблема мовної стійкості (питання внутрішніх перешкод) // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 14-18.

- Ткаченко О. Б.* Проблема мовної стійкості та її джерел // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 3-10.
- Ткаченко О. Б.* Українська мова і українська культура // Українська мова. – 2003. – № 1. – С. 3-13; № 2. – С. 3-22.
- Толстой Н. И.* История и структура славянских языков. – М.: Наука, 1988. – 239 с.
- Толстой Н. И.* Несколько размышлений о славянских литературных языках, литературно-языковых ситуациях и концепциях // Славянские и балканские культуры XVIII – XIX вв. – М., 1990. – С. 29-36.
- Трильовський К.* З мого життя. – Київ – Едмонтон – Торонто: Канадський Інститут Українських студій. Видавництво ТАКСОН, 1999. – 279 с.
- Трифонов Р.* Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови. – Автореф. ... канд. філолог. наук. – Харків, 2000. – 20 с.
- Трофимова Ю. М.* Межъязыковые семантические корреляции в лексике и сопоставительная семасиология // Семантические корреляции на лексическом и синтаксическом уровне. – Саранск: Мордовский гос. ун-т им. Н. П. Огарёва, 1990. – С. 48-53.
- Троян С. С.* Сидір Воробкевич і розвиток української культури на Буковині // Українська мова на Буковині: її минуле і сучасне: Матеріали II Всеукраїнської конференції, присвяченої 200-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). – Чернівці: Місто, 1998. – С. 45-54.
- Українка Леся.* Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 10: Листи (1876 – 1897). – К.: Наук. думка, 1978. – 544 с.
- Українка Леся.* Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 11: Листи (1898 – 1902). – К.: Наук. думка, 1978. – 480 с.
- Українка Леся.* Малорусские писатели на Буковине // Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 8: Літературно-критичні та публіцистичні статті. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 62-75.
- Українська мова на Буковині: її минуле і сучасне: Матеріали II Всеукраїнської конференції, присвяченої 200-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.).* – Чернівці: Місто, 1998. – 254 с.
- Українська мова на Буковині: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (Чернівці, 13-15 жовтня 1994 р.).* – Чернівці: Рута, 1994. – 150 с.
- Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін.* – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська акад.”, 2005. – 399 с.
- Українська мова.* Енциклопедія. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
- Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського.* – К.: Наукова думка, 1965. – 163 с.
- Фаріон І.* Пошук українського слова в офіційно-діловому тексті // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 117-118: Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 253-260.
- Феллер М. Д.* Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам’ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них. – Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 1994. – 238 с.
- Філон М. І.* Деякі особливості семантики фразеологізмів у творах Ю. Федьковича // Українська респ. наук. конф., присвячена 150-річчю з дня народження видатного

письменника-демократа і громадського діяча Юрія Федьковича, Чернівці, 18-20 жовтня 1984 р.: Тези доповідей. – Чернівці, 1984. – С. 164.

Формирование славянских литературных языков: теоретические проблемы / Сборник обзоров. – М.: ИНИОН, 1983. – 268 с.

Фразеологический словарь русского языка: Свыше 4000 словарных статей / Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Федоров; Под ред. А. И. Молоткова. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 543 с.

Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.

Франко З. Т. Боротьба за українську мову в дожовтневий період // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 11-16.

Франко З. Т. Варіантність, чи територіальна відмінність, української літературної мови // Українська історична та діалектна лексика / Збірник наукових праць. Вип. 2. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 169-178.

Франко З. Т. Мова творів І. Франка // Курс історії української літературної мови. Т. 1 (Дожовтневий період) / За ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К., 1958. – С. 476-518.

Франко З. Т. Мова творів Ольги Кобилянської // Творчість Ольги Кобилянської: Тези доповідей респ. наук. конф., присвяченої сторіччю з дня народження письменниці, Чернівці, 28 листопада – 1 грудня 1963 р. – Чернівці, 1963. – С. 46-52.

Франко З. Т. Розвиток української літературної мови в західних областях України в другій половині XIX ст. // Курс історії української літературної мови. Т. 1 (Дожовтневий період) / За ред. акад. І. К. Білодіда. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1958. – С. 318-336.

Франко І. Я. Етимологія і фонетика в южноруській літературі // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 29: Літературно-критичні праці (1893 – 1895). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 150-169.

Франко І. Я. З історії „москвофільського” письменства в Галичині // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897 – 1899). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 458-480.

Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наук. думка. – Т. 2: Поезія. – 1976. – 544 с.

Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наук. думка. – Т. 4: Поеми. – 1976. – С. 471.

Франко І. Я. Знадоба до вивчення мови і етнографії українського народу // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 26: Літературно-критичні праці (1876 – 1885). – К.: Наукова думка, 1980. – С. 180-204.

Франко І. Я. Літературна мова і діалекти // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 37: Літературно-критичні праці (1906 – 1908). – К.: Наукова думка, 1982. – С. 205-210.

Франко І. Я. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 29: Літературно-критичні праці (1893 – 1895). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 40-50.

Франко І. Я. Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження 1772 – 1848 // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 29: Літературно-критичні праці (1893 – 1895). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 403-410.

Франко І. Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – 434 с.

Франко І. Я. Наше літературне життя в 1892 р. (листи до редактора „Зорі”) // Іван

Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 29: Літературно-критичні праці (1893 – 1895). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 7-22.

Франко І. Я. Руський театр у Галичині // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 26: Літературно-критичні праці (1876 – 1885). – К.: Наукова думка, 1980. – С. 357-373.

Франко І. Я. Русько-український театр (історичні обриси) // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 29: Літературно-критичні праці (1893 – 1895). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 293-336.

Франко І. Я. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 29: Літературно-критичні праці (1893 – 1895). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 51-76.

Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов: Зб. наук. праць / Відп. ред. В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1991. – 234 с.

Худаш М. Л. Спостереження над лексичними полонізмами в українській актовій мові кінця XVI – початку XVII ст. // Дослідження і матеріали з української мови. Т. III. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 121-139.

Чабаненко В. А. Західнослов'янізми в ролі експресивних засобів української мови // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 51-58.

Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б. З. Якимовича за участю З. Т. Грень, О. В. Седляра. – Львів, 2002. – Т. 1. – 514 с.; Т. 2. – 468 с.; Т. 3. – 576 с.

Чапаева Л. Г. О содержании понятий „старославянизм – церковнославянизм – славянизм” // Семантика языковых единиц: Доклады V Международной конференции. Т. 1. – Москва, 1996. – С. 116-118.

Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.). – Нью-Йорк, 1970. – 448 с.

Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Под редакцией Е. С. Кубряковой. – М.: Наука, 1991. – 240 с.

Чемоданов Н. С. Проблемы социальной лингвистики в современном языкознании / Новое в лингвистике. Выпуск VII: Социолингвистика. – М.: Прогресс, 1975. – С. 5-33.

Ченіга І. П. Учительні євангелія як жанр ораторсько-проповідницького письменства // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 39-46.

Чередниченко О. І. Взаємодія мов, двомовність і мовленнєва культура // Слово і час. – 1997. – № 10. – С. 82-85.

Черкез І. До характеристики соціолекту західноукраїнської інтелігенції (на матеріалі листів М. Павлика до М. Драгоманова) // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 276-277: Слов'янська філологія. До 130-річчя Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 272-288.

Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – Львів, 1996. – 172 с. [Українознавча бібліотека НТШ. Ч. 7].

Шевельов Ю. О. О. Потебня і стандарт української літературної мови // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 67-74; № 3. – С. 57-68.

Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2002. – 132 с.

Шевельов Ю. У затінку совиних крил: проблема реабілітації // Україна. – 1990. – № 42. – С. 4-6.

Шевельов Ю. Чернігівщина в формуванні нової української літературної мови //

Збірник на пошану Зенона Кузелі. Записки НТШ. Т. CLXIX. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. – С. 252-264.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не віборуська мова ? (З проблем східнослов'янської глотогонії) // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22-28 серпня 1993. – Львів, 1993. – С. 54-65.

Шевельов Ю. В. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського. – Чернівці: Рута, 1998. – 80 с.

Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с. [Передрук видання 1977 р.].

Шевченко Т. Кобзарь: Народне видання з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича / Українське видавництво в Катеринославі. Заходами Євг. Вирового. – Катеринослав – Кам'янець – Ляйпціг, 1921. – С. III-XXIII [Передмова: Життя Тараса Шевченка]; 431 с. [Кобзар].

Шевченко Т. Г. Твори в п'яти томах. Т. 5: Автобіографія. Щоденник. Вибрані листи. – К.: Дніпро, 1979. – 568 с.

Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові // Збірник комісії для дослідження історії української мови. Т. 1 (за ред. акад. А. Кримського та проф. М. Драй-Хмари). – У Києві, 1931. – С. 1-60.

Шерех Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах // Юрій Шерех. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. – К.: Дніпро, 1993. – С. 48-96.

Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен, 1951. – 402 с. [Бібліотека українознавства НТШ. Ч. 3].

Шерех Юрій. Пороги і запоріжжя (Література. Мистецтво. Ідеології). – У трьох томах. – Т. 3. – Харків: Фоліо, 1998. – 431 с.

Шетля В. М. О некоторых западнославянских элементах русского языка // Семантика языковых единиц: Доклады V Международной конференции. Т. 1. – Москва, 1996. – С. 120-122.

Шмелёв Ю. А. Социолингвистическая модель в комплексном исследовании языковых ситуаций // Язык в контексте общественного развития. Language in Kontext of Social Development. – М., 1994. – С. 83-99.

Шмелёв Ю. А. Языковая политика, социолингвистика и культура межнациональных отношений // Проблемы языковой жизни Российской Федерации и зарубежных стран: Материалы к XIII Всемирному конгрессу социологов (Германия, Билефельд, 18-23 июня 1994). – М., 1994. – С. 129-134.

Яворська Г. М. Нові аспекти в розробці проблеми функцій мови // Мовознавство. – 1989. – № 5. – С. 12-17.

Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Національна Академія Наук України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2000. – 288 с.

Якушина Н. Р., Якушин С. Б. К уточнению понятия „языковой контакт” // Методологические и философские проблемы языкознания и литературоведения. – Новосибирск, 1984. – С. 113-121.

Яцок І. Прояви лексичної інтерференції при контактуванні німецької й української мов на Північній Буковині за часів Австро-Угорської імперії (1775 – 1918) // Українська мова на Буковині: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 1994. – С. 52-54.

Besters-Dilger Juliane. Deutsche lexikalische entlehnungen im Ukrainischen (Zur Frage der polnischen Vermittlung und heutigen Aktualität) // Litteraria Humanitas / Crossroads of

cultures: Central Europe. Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa. Křižovatki kultury: Střední Evropa. Перекрестки культуры: Средняя Европа. – Brno, 2002. – S. 25-51.

Bukowina po stronie dialogu / Pod redakcją Kazimierza Feleszki. – Pogranicze Sejny, 1999.

Cymbalisty Petro. Ukrainian Linguistic Elements in the Russian Language, 1680 – 1760. – London: Published by The School of Slavonic and East European Studies University of London, 1991. – 436 p.

Dicționar explicativ al limbii române, Ediția a II-a. – București, Univers enciclopedic, 1998, – 1194 p.

Fałowski Adam. Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. – Kraków, 2003 – 196 s. (Studia Ruthenica Crakoviensia: 2).

Feleszko Kazimierz. O legendzie bukowińskiej – prozą (czyli kilka pojęć socjologicznych / *Bukowina po stronie dialogu* / Pod redakcją Kazimierza Feleszki. – Pogranicze Sejny, 1999. – S. 49-64.

Kurzowa Zofia. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku. – Warszawa – Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1983. – 474 s.

Lesiów M. Cerkownosłowjański elementy w ukraiński mowi // *Cerkownyj Kalendar* 1974. – Warszawa, 1974. – S. 152-155.

Lesiów M. Język cerkiewnosłowjański a rozwój ukraińskiego języka literackiego, [w:] Polska-Ukraina / 1000 lat sąsiedztwa, t. 1, *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*, red. S. Stępień. – Przemyśl, 1990. – S. 51-57.

Polonismul din Bukovina // „Буковина”. – 1895. – Ч. 50. – С. 2-3; Ч. 53. – С. 1-3.

Rieger Janusz. Typy kontaktów językowych w Karpatach // *Słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe* (Polono-Slavika Varsoviensia). – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1992. – S. 35-41.

Scheludko D. Rumänische Elemente im Ukrainischen. // *Balkan-Archiv*. B. 2. – Leipzig, 1927.

Šerech Yury. Ukrainian influence on the polish language in the 16th and 17th centuries // *The Annals of the Ukrainian Academy of Art and Science of the U.S.* V.XI. – 1981-1983. – P. 696-730.

Shevelov G. On lexical Polonisms in Literary Ukrainian // V.Ehrlich et al.: *For Viktor Weintraub. Essays in Polish literature, language and history, presented on the occasion of his 65th birthday*. – The Hague-Paris, 1975. – S. 444-463.

Shevelov George Y. Die ukrainische Schriftsprache 1798 – 1965 (Ihre Entwicklung unter dem Einfluß der Dialekte). – Wiesbaden, 1966.

Skorupka Stanisław. Słownik frazeologiczny języka polskiego / Wydanie X. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 2002. [(A | P) – 788 s.; (R | Ź) – 908 s.].

Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny / Stanisław Bąba, Jarosław Liberek. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. – 1096 s.

Smal-Stockyj R. Die germanisch-deutschen Kultureinflüsse im Spiegel der ukrainischen Sprache. – Leipzig, 1942. – 282 S.

Struminsky Bohdan A. Two Variants of Modern Ukrainian // *Ricerche Slavistiche* / Pubblicazione dell'Istituto di Filologia Slava de l'Università di Roma. 27-28. – Roma, 1980 / 81. – P. 325-349.

Thomas George. The Role of German Loanwords in the Slavic Languages of the Former Habsburg Empire // *Canadian Slavonic Papers* / *Revue canadienne des slavistes*. Vol. XXXIX. – Nr. 3-4, September-December 1997. – S. 333-359.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ТА ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ

Аттїла – Історія о Аттілі, королі угорським // Українська література XIV – XVI ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / Авт. вступ. ст. і ред. тому В. Л. Микитась; Упоряд. і приміт. В. П. Колосової та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 396-441.

Б. – газета „Буковина”, виходила в Чернівцях у 1885-1910 рр. [наступними цифрами після скороченої назви позначено відповідно рік, число, сторінку].

Белей – Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. – Львів: Свічадо, 2001. – 332 с.

Боберський. – Боберський Іван. Щоденник, 1918 – 1919 рр. / Упорядн. Ю. А. Мищик. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2003. – 260 с.

Борд. – Бордуляк Т. Твори / Упоряд., підготовка текстів, приміт. та критико-біограф. нарис О. Засенка – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – 480 с.

ВГнДм. – Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871 – 1989). – Львів, 1998. – 468 с.

Вирг., Пилин. – Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів. – Х.: Прапор, 2000. – 864 с.

Вишен. – Вишенський Іван. Книжка. Послання до Домнікії. Послання Іову Княгиницькому // Українська література XIV – XVI ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / Авт. вступ. ст. і ред. тому В. Л. Микитась; Упоряд. і приміт. В. П. Колосової та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 306-376.

Вільде – Вільде Ірина. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: Повісті. – Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 2007. – 488 с.

Вісник 1854– Вѣстникъ краєвого Правительства для Воеводства Буковины. I Часть. Отдѣлъ I. – Выдано и розослано дня 30. Жолтня 1854 / Landes – Regierungsblatt für das Herzogthum Bukowina. I. Stück. Erste Abteilung. Ausgegeben und versendet am 30. Oktober 1854. – 477 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2003. – 1440 с.

Г.-Арт. – Петро Гулак-Артемівський. Поетичні твори. Євген Гребінка. Поетичні твори, повісті та оповідання. – К.: Наук. думка, 1984. – 608 с.

Г. См. – Герасим Смотрицький. Ключъ царства небесного / Підготували до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. – Житомир, 2005 – 124 с. [Пам'ятки української мови XVI ст. *Серія публіцистичної та полемічної літератури*].

Галіп – Галіп Т. Перші зорі. – Чернівці, 1895. – 123 с.

Галіп, Думки та пісні – Галіп Т. Думки та пісні. – Чернівці, 1901. – 36 с.

Галіп, Спомини – Галіп Теодот. З моїх споминів // Буковинський журнал: громадсько-політичний, літературно-мистецький і науково-освітній часопис. – 1994. – Ч. 1-2. – С. 152-179; Ч. 3-4. – С. 71-100.

Горбач бук. – Горбач О. Південно-буковинська гуцульська говірка і діалектний словник с. Бродина, пов[іт] Радівці (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – С. 123-274. [Словник – С. 136-238].

Горбач мар. – Горбач О. Мармороська говірка і діалектний словник села Поляни над р. Русковою (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – С. 276-322. [Словник – С. 279-321].

Грінч. – Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні 19 – поч. 20 ст. – Вип. 1. – К., 1994. – С. 37-145.

Громада – Смаль-Стоцький С. Громада, або який лад і порядок має бути в громаді, які права має громада, громадянин, старшина і рада громадська, як вибираєся раду громадську і старшину / Для руских громад на науку. – Чернівці: Накладом тов. „Руска Рада”, 1900. – 44 с.

Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. I-IV. – М.: Русский язык, 1989 – 1991.

ДБХм. – Документи Богдана Хмельницького / Упоряд. І. П. Крип’якевича та І. Л. Бутича. – К., 1961. – 740 с.

Драг. – Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну // Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні 19 – поч. 20 ст. – Вип. 1. – К., 1994. – С. 149-271.

„Друга спроба” – Забужко Оксана. – Друга спроба: Вибране. – К.: Факт, 2005. – 320 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. У семи томах. – Т. 1: *А – Г*. – К.: Наук. думка, 1982. – 632 с.; Т. 2: *Д – Конці*. – 1985. – 572 с.; Т. 3: *Кора – М*. – 1989 – 552 с.; Т. 4: *Н – П*. – 2003. – 656 с.

Євшан – Євшан Микола. Критика; Літературознавство; Естетика / Упоряд. Н. Шумило. – К.: Основи, 1998. – 658 с.

Єр. – Книга пророка Єремії // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – У Відні: Видання британського і заграничного біблійного товариства. – 1903. [Перевидано К.: Рада, 2000] – С. 656-712.

Єфр. – Єфремов С. О. Щоденники, 1923 – 1929. – К.: „Рада”, 1997. – 848 с. (Серія „Мемуари”).

Желех. – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Т. I: *А – О*; Т. II: *П – Я*. – Львів, 1886. – 1117 с.

Звідомл 1914. – Звідомлене з діяльності Виділу „Товариства православних священиків на Буковині” за час від 19 червня (2 липня) 1906 р. до 1 (14) мая 1914 р. – Чернівці, 1914. – 68 с.

Зн. арх. Л. Укр. – Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в Слов’янській бібліотеці у Празі / Упорядкування, передмова та примітки Світлани Кочерги, післямова Оксани Сліпушко. – Нью-Йорк, 2002. – 308 с.

Ів. Ог. – Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської і грецької на українську наново перекладена: 988-1988, ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства. – 1524 с.; з карт.

Іс. – Книга пророка Ісаї // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – У Відні: Видання британського і заграничного біблійного товариства. – 1903. [Перевидано К.: Рада, 2000] – С. 605-655.

Йов. – Книга Йова // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – У Відні: Видання британського і заграничного біблійного товариства. – 1903. [Перевидано К.: Рада, 2000] – С. 449-506.

Календар 1908 – Календар для українських школярів на рік 1908 / Видав Кость Кракалія. – Черепківці, 1908. – 32 с.

Канюк 1906 – Канюк С. Про нову спілку господарську „Стоваришене для випасу худоби”. – Чернівці, 1906. – 42 с.

Канюк 1911 – Канюк С. Дидактика, доповнена „Основами логіки”. – Чернівці, 1911. – 118 с.

- Клен** – Клен Ю. Вибране / Упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. – К.: Дніпро, 1991. – 461 с.
- Кміц.** 1908 – Кміцикевич В. Мудрець із народа Григорій Савич Сковорода // Товариш: Народний календар на рік звичайний 1909. – Чернівці, 1908. – С. 59-67.
- Коб.** 1928 – Кобилянська О. Про себе саму (Автобіографія в листах до проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького) // Ольга Кобилянська: Альманах в пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887 – 1927) / Зладив др. Лев Когут. – Чернівці, 1928. – С. 41-65.
- Коб.** 1962 – Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах. – Т. 1. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1962. – 492 с.
- Коб.** 1963 – Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах. – Т. 5. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 768 с.
- Коб.** 1977 – Кобилянська О. Ю. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1977. – 686 с. [*Банк рустикальний, Битва, Вовчиха, Жебрачка, За готар, Земля, Некультурна, Огрівай, сонце..., Природа, Impromptu phantasie, Valse melancholique* та ін.].
- Коб.** 1982 – Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / Упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. – К.: Дніпро, 1982. – 359 с.
- Кобзар** 1972 – Тарас Шевченко. Кобзар. – К.: Дніпро, 1972. – 584 с.
- Кобр.** – Кобринська Н. І. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1980. – 446 с.
- Кордуба** – Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини. – Чернівці, 1906. – 318 с.
- Костенко** – Ліна Костенко. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
- Котл.** – Котляревський І. П. Енеїда. – К.: „Україна”, 1994. – 432 с.
- Кочерга** – Кочерга І. Драматичні твори / Упоряд.: В. С. Брюховецький, М. М. Острик; Вступ. ст. В. С. Брюховецького. – К.: Наук. думка, 1989. – 736 с.
- Кравч.** – Кравченко У. Вибрані твори / Вступна стаття, упоряд., підготовка текстів та прим. А. А. Каспука. К.: Державне вид-во художньої літератури, 1958. – 499 с.
- Кримський** – Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах. Том 1: Поетичні твори. Оповідання. – К.: Наук. думка, 1972. – 632 с.
- Кузеля** – Словар чужих слів (12.000 слів чужого походження в українській мові) / Зібрали Др. Зенон Кузеля і Микола Чайковський; зредагував Др. Зенон Кузеля. – Чернівці, 1910. – 368 с.
- Кузеля** 1910 – Кузеля. Ціль і значіння студентських (кружкових) бібліотек / Відбитка з II числа „Молодої України” з 1910 р. – Львів, 1910. – 9 с.
- Куліш 1** – Куліш П. О. Твори: В 2 т. – 2-ге видання. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / Вступна стаття, упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; Ред. тому М. Д. Бернштейн. – 752 с. (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.).
- Куліш 2** – Куліш П. О. Твори: В 2 т. – 2-ге видання. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. 2. Поеми. Драматичні твори / Упоряд. і приміт. В. М. Івашкова – 768 с. (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.).
- Л. Укр.** – Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 3: Драматичні твори (1896 – 1906). – К.: Наук. думка, 1976. – 400 с.; Т. 5: Драматичні твори (1909 – 1911). – К.: Наук. думка, 1976. – 336 с.; Т. 6: Драматичні твори (1911 – 1913). Переклади драматичних творів. – К.: Наук. думка, 1977. – 416 с.; Т. 7: Прозові твори. Перекладна проза. – К.: Наук. думка, 1976. – 568 с.; Т. 8: Літературно-критичні та публіцистичні статті. – К.: Наук. думка, 1977. – 320 с.; Т. 10: Листи (1876 – 1897). – К.: Наук. думка, 1978. – 544 с.; Т. 11: Листи (1898 – 1902) – К.: Наук. думка, 1978. – 480 с.; Т. 12: Листи (1903 – 1913). – К.: Наук. думка, 1979. – 696 с.
- ЛБ** – Беринда П. Лексикон словенороський. – К., 1627 (Надрук з київського видання 1627 р. фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука). – К.: Наук. думка, 1961. – 272 с.

- Лепк.** – Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упоряд., авт. передм., прим. і комент. В. Качкан. – Львів, 2001. – 920 с.
- Липин.** – Листування В. Липинського / Редактори Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1. – К.: Смолоскип, 2003. – 960 с. – („Архів”).
- Листи до М. К. І.** – Листи до Михайла Коцюбинського. Том I: *Айхельбергер – Гнатюк*. – К.: Українські пропілеї, 2002. – 368 с.
- Листи до М. К. II.** – Листи до Михайла Коцюбинського. Том II: *Горошовський – Іткін*. – Ніжин, 2002. – 344 с.
- Листи до М. К. III.** – Листи до Михайла Коцюбинського. Том III: *Карманський – Мочульський*. – Ніжин, 2002. – 480 с.
- Листи до Шевч.** – Листи до Т. Г. Шевченка. 1840 – 1861. – К.: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1962. – 332 с.
- ЛМ** – Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 р. / Підготував Володимир Кравченко. – К., 2005. – 599 с. (Наукове товариство ім. Шевченка в Україні. Серія архівних джерел. Т. 7).
- ЛСам** – Літопис Самовидця / 2-ге виправл. стереотип. вид. / Підготував Я. І. Дзира. – К.: Наук. думка, 1971. – 208 с.
- Лукаш** – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
- Лукаш 1990** – Микола Лукаш. Від Боккаччо до Аполлінера. – К.: Дніпро, 1990. – 510 с. (Майстри поетичного перекладу).
- Мак.** – Листи О. Маковея до В. Щурата // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССXXXIV: Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 543-565. (Публікація Петра Баб'яка).
- Марг.** – Мартович Л. Твори. – К.: Дніпро, 1976. – 428 с.
- Менц.** – Модест Менцинський: Спогади. Матеріали. Листування / Авт.-упоряд. М. Головащенко. – К.: Рада, 1995. – 462 с.
- Міцк.** – Міцкевич А. Пан Тадеуш, або Останній наїзд на Литві / Пер. з пол. М. Рильського; Передм. Г. Вервеса. – К., 1998. – 639 с. (Перлини світової класики) – Пол., укр.
- МСБ** – Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Частина I: Матеріали до словника. – Чернівці: Рута, 2000. – 408 с.
- МСГТ** – Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
- НУС** – Німецько-український, українсько-німецький словник / Укладачі: З. О. Басанець, В. Н. Бублик, О. В. Двухжилов та ін. За ред. Е. І. Лисенко. – К.: Феміна, 1994. – 736 с.
- ОЗК** – Забужко О. С. Казка про калинову сопілку. – К.: Факт, 2000. – 84 с.
- ОЗП** – Забужко О. С. Польові дослідження з українського сексу: Роман. – К.: Згода, 1996. – 142 с.
- ОЗР** – Забужко О. С. Репортаж із 2000-го року: 36 статей. – К.: Факт, 2001. – 96 с.
- ОЗФ** – Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К.: Основи, 1993. – 126 с.
- ОЗХроніки** – Забужко О. С. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – К.: Факт, 1999. – 340 с.
- Онишк.** – Онышкевич М. О. Польские элементы в диалекте бойков // Исследования по польскому языку. – М., 1969. – С. 238-252.
- Павлик II** – Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М. Павлик. Т. II (1876–1878). – Чернівці, 1910. – 318 с.

Павлик ІІІ – Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876 – 1895) / Зладив М. Павлик. Т. ІІІ (1879 – 1881). – Чернівці, 1910. – 519+ХІ с.

Пачовський – Пачовський В. Становище й наука українсько-руської мови як викладової в наших гімназіях // Наша школа: науково-педагогічний журнал. – Річник ІІ. – Львів, 1910. – С. 33-54.

Плач. – Книга Плач Єремії // Св'яте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – У Відні: Видання британського і заграничного біблійного товариства. – 1903. [Перевидано К.: Рада, 2000] – С. 712-717.

Поезія ХVІІ – Українська поезія. Середина ХVІІ ст. / Упорядники В. І. Крекотень, М. М. Сулима. – К.: Наукова думка, 1992. – 680 с. [Пам'ятки давньої української літератури].

Порадник – Смоль-Стоцький С. Порадник, як закладати каси позичкові і щадничі (райфайзенські) / Для руских громад на Буковині. – Чернівці, 1900. – 52 с.

Прокопенко 1972 – Прокопенко В. А. Областной словарь буковинских говоров // Карпатская диалектология и ономастика. – М., 1972 – С. 411-477.

Пр. – Книга приповісток Соломонових // Св'яте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – У Відні: Видання британського і заграничного біблійного товариства. – 1903. [Перевидано К.: Рада, 2000] – С. 570-601.

Пр. Сл. Г. – Голоскевич Г. Правописний словник (за нормами „Українського правопису” Всеукраїнської Академії Наук, Харків, 1929 р.) / Видання дванадцяте. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1994. – 462 с. [Наукове товариство ім. Шевченка. Серія: Матеріали української мови. Том ХІ].

Пс. – Псалтир // Пулюй І. Збірник праць. – К., 1997. – Т. 3: Молитовник. Псалтир / За загальн. ред. проф. В. Шендеровського. – К.: Рада, 1997. – 275 с.

РРС – Румынско-русский словарь / Dicționar român-rus. – М.: „Русский язык”; București: Editura științifică și enciclopedică, 1980. – 1592 с.

РУС – Русско-украинский словарь: В 3-х т. (Редкол.: И. К. Белодед и др.). – 3-е изд. – К.: Глав. ред. УСЭ, 1987. – Т. 1: *А-М*, 848 с.; 1988 – Т. 2: *Н-приятъ*, 924 с.; 1988 – Т. 3: *про-Я*, 832 с.

РУС Кр. – Російсько-український словник. Т. І (*А-Ж*) / Головний редактор А. Кримський. – К., 1924; Т. ІІ (*О-П*) / Головний редактор С. Єфремов. – К., 1927 – 1928; Т. ІІ (*З-Н*) / Головний редактор А. Кримський. – К., 1929 – 1933.

Свидн. – Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси / Упоряд. і прим. Р. С. Міщука. – К.: Наук. думка, 1985. – 574 с. („Бібліотека української літератури”).

СінС – Словник іншомовних слів / За ред. академіка О. С. Мельничука. Вид. 2-ге, виправлене і доповнене. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – 968 с.

СлБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

Сл. Гр. – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1 – 4. – К., 1907 – 1909 (Перевидано фотоспособом. – К., 1958).

Сл. Кміц. – Кміцикевич В. і Спілка. Deutsch-ukrainisches Wörterbuch. – Чернівці, 1912. – 672 с.

Сл. Ог. – Огієнко І. Український стилістичний словник. – Львів, 1924. – 496 с.

Словник Кузеля – Словар чужих слів (12.000 слів чужого походження в українській мові) / Зібрали Др. Зенон Кузеля і Микола Чайковський; зредагував Др. Зенон Кузеля. – Чернівці, 1910. – 368 с.

Сл. РЗС – Сомов В. П. – Словарь редких и забытых слов. – М.: ООО „Издательство Астрель”, ООО „Издательство АСТ”, 2001. – 608 с.

Сл. Син. УМ – Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок,

Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. – К.: Наук. думка, 1999 – 2000. – Т. 1. – 1040 с.; Т. 2. – 960 с. (Словники України).

СЛУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 1: А. – Львів, 1994. – 152 с.; Вип. 2: Б – *Богуславець*. – Львів, 1994. – 152 с.; Вип. 3: Б – В. – Львів, 1996. – 252 с.; Вип. 4: В. – Львів, 1997. – 260 с.; Вип. 5: В. – Львів, 1998. – 258 с.; Вип. 6: В – Г. – Львів, 1999. – 256 с.; Вип. 7: Г – Д. – Львів, 2000. – 256 с.; Вип. 8: Д. – Львів, 2001. – 256 с.; Вип. 9: Д – З. – Львів, 2002. – 256 с.; Вип. 10: З. – Львів, 2003. – 256 с.; Вип. 11: З. – Львів, 2004. – 256 с.; Вип. 12: З. – Львів, 2006. – 246 с.

См.-Ст. – Смаль-Стоцький С. О. Буковинська Русь: Культурно-історичний образок. – Чернівці, 1897 (Передруковано: Зелена Буковина. – 1996. – № 3-4; 1997. – № 1. – С. 119-153).

Софонович – Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх / Підготовка тексту до друку, передмова, коментарі Ю. А. Мищика, В. М. Кравченка. – К.: Наук. думка, 1992. – 336 с. (Пам'ятки укр. літописання).

СтВОУУ – Вільна організація українського учительства на Буковині: Товариство в Чернівцях. Статут. – Чернівці, 1908. – 9 с.

СтРБ – Руска Бесѣда: Літературне товариство в Чернівцях: Статут. – Чернівці, 1888. – 8 с.

СтРДН – Руский Дім Народний: Товариство в Чернівцях. Статут. – Чернівці, 1897. – 15 с.

СтРР – Руска Рада: Буковинське політичне товариство. Статут. – Чернівці, 1893. – 3 с.

СтРШ – Руска школа: Товариство в Чернівцях. Статут. – Чернівці, 1887. – 12 с.

Стар. 1965, 4 – Старицький М. Твори у восьми томах. Том четвертий: Драматичні твори. – К.: „Дніпро”, 1964. – 702 с.

Стар. 1965, 7 – Старицький М. Твори у восьми томах. – К.: „Дніпро”, 1965. Том сьомий: Повісті – 672 с.

Стар. 1965, 8 – Старицький М. Твори у восьми томах. – К.: „Дніпро”, 1965. Том восьмий: Оповідання, статті, листи. – 752 с.

Стар. 1987 – Старицький М. Поетичні твори; Драматичні твори. – К.: Наук. думка, 1987. – 576 с. („Бібліотека української літератури”).

Старицька-Черн. – Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Вступ. стаття, упорядкування та приміт. Ю. М. Хорунжого. – К.: Наук. думка, 2000. – 848 с. – (Б-ка укр. літ. Новіт. укр. літ.).

Стеф. – Стефанік В. С. Вибране. – Ужгород: Карпати, 1979. – 392 с.

Стус – Стус В. С. Вікна в позапростір: Вірші, статті, листи, щоденник, записи / Передм. Ю. В. Покальчука; Упоряд. Ю. В. Покальчука і Д. В. Стуса; Післямова М. Г. Жулинського. – К.: Веселка, 1992. – 262 с.

СУМ – Словник української мови. В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.

СЧС – Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. Словник чужомовних слів / Репринт з 2-го переробл. вид. 1955 р. – К.: Музей Івана Гончара, видавнича фірма „Родовід”, 1996. – 535 с.

Тель – Вільгельм Тель. Драма в пяти діях Фрідріха Шіллера / З німецького переклав Володимир Кміщевич. – Львів: Виданє „Академічного Братства”, 1887. – 158 с.

Товариш 1908 – Товариш: Народний календар на рік звичайний 1909. – Чернівці, 1908. – 322 с.

Укр. літ. XIV – XVI ст. – Українська література XIV – XVI ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / Авт. вступ. ст. і ред. тому В. Л. Микитась; Упоряд. і приміт. В. П. Колосової та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 396-441.

Ун БХм – Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657 / Упорядники

І. Крип'якевич, І. Бутич. – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 1998. – 416 с. [Матеріали до українського дипломатарию. Серія І. Універсали українських гетьманів].

Ун ІМ – Універсали Івана Мазепи 1687 – 1709. Кн. 1 / Упоряд. Івана Бутича. – Київ – Львів: НТШ, 2002. – 780 с. („Пам'ятки історії України”).

Ум. і Сп. – Словарь російсько-український у 4-ох томах. Зібрали й упорядкували М. Уманець і А. Спілка. – Львів: Тип. Т-ва ім. Шевченка. – Т. 1 – 4. – 1893-1898.

УРЕС – Український Радянський Енциклопедичний Словник: В 3-х т. / Редкол. : ... А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 2. (*Каліграфія* – *Португальці*).

Федьк. – Федькович Ю. Твори. В двох томах. Том другий: І. Повісті та оповідання. ІІ. Казки, байки, жарти. ІІІ. Драматичні твори. ІV. Листи / Упоряд. текстів та приміт. М. Ф. Нечиталюка. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1960. – 500 с.

Федьк. 1 – Федькович Ю. А. Твори: В 2-х т. Т. 1: Поезії / Упоряд., передм. і приміт. М. Ф. Нечиталюка. – К.: Дніпро, 1984. – 463 с.

Федьк. 2 – Федькович Ю. А. Твори: В 2-х т. Т. 2: Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи / Упоряд. і приміт. М. Ф. Нечиталюка. – К.: Дніпро, 1984. – 426 с.

Федьк. 1985 – Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи / Упоряд. і приміт. М. Й. Шалати; Вст. ст. Ф. П. Погребенника. – К.: Наукова думка, 1985. – 576 с. (Бібліотека української літератури. Дожовтнева українська література).

Фр. – Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наук. думка. – Т. 2: *Поезія*. – 1976. – 544 с.; Т. 4: *Поєми*. – 1976. – 472 с.; Т. 5: *Поезія*. – 1976. – 380 с.; Т. 26: *Літературно-критичні праці* (1876 – 1885). – 1980. – 464 с.; Т. 27: *Літературно-критичні праці* (1886 – 1889). К.: Наук. думка, 1980. – 463 с.; Т. 29: *Літературно-критичні праці* (1893 – 1895). – 1981. – 664 с.; Т. 31: *Літературно-критичні праці* (1897 – 1899). – К., 1981 – 596 с.

Фр. 1973, 2 – Іван Франко. Вибрані твори у трьох томах. Т. 2. – К.: „Дніпро”, 1973. – 624 с.

Фр. 1973, 3 – Іван Франко. Вибрані твори у трьох томах. Т. 3. – К.: „Дніпро”, 1973. – 676 с.

ФС – Фразеологічний словник української мови. У двох книгах / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.

Черемшина 1 – Марко Черемшина. Твори в двох томах. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. 1 – 335 с.

Черемшина 2 – Марко Черемшина. Твори в двох томах. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. 2 – 304 с.

Шевельов – Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. – Харків – Нью-Йорк: Видання часопису „Березіль”. Видавництво М. П. Коць, 2001. Том 1. В Україні. – 430 с.; Том 2. В Європі. – 304 с.

Шевч. 1979 – Шевченко Т. Твори в п'яти томах. Т. 5: Автобіографія. Щоденник. Вибрані листи. – К.: „Дніпро”, 1979. – 568 с.

Шевчук 1989 – Шевчук В. О. Вибрані твори: Роман-балада. Оповідання / Передм. М. Жулинського. – К.: Дніпро, 1989. – 526 с.

Шерех 1998 – Шерех Юрій. Пороги і запоріжжя (Література. Мистецтво. Ідеології). – У трьох томах. – Т. 3. – Харків: Фоліо, 1998. – 431 с.

DEX – Dicționar explicativ al limbii române, Ediția a II-a. – București: Univers enciclopedic, 1998. – 1194 p.

Skorupka – Skorupka Stanisław. Słownik frazeologiczny języka polskiego / Wydanie X. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 2002. [(A | P) – 788 s.; (R | Ż) – 908 s.].

Słownik – Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny / Stanisław Bąba, Jarosław Liberek. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. – 1096 s.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1 ЛЕКСИЧНІ РУМУНІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Таблиця 1-1. Лексичні запозичення з румунської мови в „Словарі чужих слів” (1910), „Словнику чужомовних слів” (1932) та „Словнику української мови” (1970 – 1980)

Слово в реєстрі „Словаря чужих слів” (Словник Кузелі) та його значення	Слово в реєстрі „Словника чужомовних слів” (СЧС) та його значення	Наявність слова в реєстрі „Словника української мови” (СУМ) (стильове маркування, значення, авторство контекстів, похідні слова)
антерев – рум з тур. частина одіжи сучавських Циган (с. 18)	–	–
аргат, аргот <i>новогр.</i> або <i>рум.</i> риболов на Дніпрі; робітник, волокита (с. 23)	аргат , <i>тат.</i> – 1) робітник, наймит; 2) бурлака (с. 44)	–
арегій <i>рум.</i> баран (с. 23)	–	–
–	бадіка, бадічка , <i>рум.</i> – у карпатських верховинців – старший літами чоловік, брат тощо (с. 56)	бадіка , <i>діал.</i> – старший віком чоловік; дядько (I, с. 86; Черемшина, Козл.)
балан <i>рум.</i> білий віл (с. 34)	балан , <i>рум.</i> – білий віл (с. 58)	–
балець <i>рум.</i> покривало на голову; жіноча намітка в часі весілля (с. 34)	–	–
–	балта , <i>рум.</i> – болото (с. 58)	–
бальзанка, бальцанка <i>рум.</i> посуда (на нафту) обложена плетінкою (с. 35)	–	–
–	банка , <i>рум.</i> – те саме, що й <i>гульден</i> ; <i>велика банка</i> = 10 <i>гульденів</i> (с. 60)	значення не засвідчене
бар <i>рум.</i> моклячина між горами (с. 37)	бар , <i>фр.</i> – 1) піщана обмілина біля гирла	значення не засвідчене

ба́рна <i>рум.</i> віл темно-сірої краски; барна́к загнутий кінець гирлиги (с. 38)	барна , <i>мад.</i> – темно-сірий віл (с. 62)	—
ба́юр <i>рум.</i> перевязка при пряжі на кудели, <i>гл. байор</i> (с. 40); байо́р[ка] , байоро́к <i>рум.</i> 1) крайка, золота нитка [у Гуцулів і в Карпатських горах]; 2) струна торбана (с. 32)	—	—
белéга <i>рум.</i> лайняк, кізяк (с. 41)	—	—
бербени́ця <i>рум.</i> дїжка на сир, молоко (с. 42)	—	бербениця , <i>діал.</i> – діжечка, барило (I, с. 157; Коцюб.)
беса́га <i>рум.</i> сакви, мішок до перевішування через плечі або коня (с. 42)	бесаги , <i>мн., лат.</i> – 1) мішок; 2) подорожній подвійний мішок; 3) писанка з малюнком бесагів (с. 66)	бисаги , бесаги , <i>діал.</i> – подвійна торба, сакви (I, с. 167; Фр., Черемшина)
бешéга , беші́ха <i>рум.</i> заразлива недуга, рожа (с. 43)	—	—
блéнда , блі́нда <i>рум.</i> висипка на тілі (на шії) (с. 44)	—	—
бликотóря <i>рум.</i> коза або вівця з ягнятком (с. 45)	—	—
бовга́р <i>рум.</i> пастух від худоби (с. 46)	бовгар , <i>рум.</i> – пастух, чередник (у гуцулів) (с. 71)	—
бовкúн <i>рум.</i> один віл у запряжі (с. 46)	бовкун , <i>рум.</i> – віл, запряжений одинцем (с. 71)	бовкун , <i>діал.</i> – 1) віл, якого використовують у роботі без пари; 2) <i>зневажл.</i> про відлюдкувату, мовчазну, похмуру людину (I, с. 206; П. Мирний)
бо́вфа , бо́льфа <i>рум.</i> болячка, чиряк (с. 46)	—	—
боку́ри або боку́рія <i>рум.</i> ремінь [у Гуцулів], вузький ремінний пояс (с. 46)	—	—
брендолити , брендувати <i>ся</i> [діял.] [рум.?] чепурити <i>ся</i> ; бренду́ля жінка, що	—	—

любить дуже привабити ся (с. 48)		—
бріндзя <i>рум.</i> сир з овечого молока (с. 49)	—	бринза , <i>діал.</i> бриндза — сир з овечого молока (I, с. 236; Стор., Коцюб., Гончар)
—	бриндуша , <i>рум.</i> — дрібна, густа, солодка трава на полонині (<i>cracus banatus</i>) (с. 75)	бриндуша , <i>діал.</i> — шафран сітчастий: <i>білі плескати зуби овець вигризують у корінь солодку бриндушу</i> (I, с. 236; Коцюб.)
брусту́ра <i>рум.</i> така ростина (с. 50)	—	—
—	бугаш , <i>рум. з тат.</i> — спустошений ліс (с. 77)	—
—	бузя , <i>рум. з алб.</i> — рот; обличчя (с. 77)	—
букáт[а] <i>рум.</i> кусник, кавалок (хліба), скибка (с. 51)	буката , <i>рум.</i> — шматок (с. 77)	—
будз <i>рум.</i> овечий сир; дуже обстрижена голова (с. 51)	будз — 1) висушений сир; 2) солодкий овечий сир (с. 77)	будз , <i>діал.</i> — свіжий овечий сир (I, с. 247; Коцюб.)
бурд́ей, бурд́ій <i>рум.</i> землянка, курна хата (с. 52)	бурдей , <i>рум.</i> — 1) землянка 2) курна хата на Закарпатській Україні; 3) дім розпусти (с. 78)	бурдей , <i>діал.</i> — 1) житло, викопане в землі, землянка (Коб.; Панч); // благенька хата; халупа (Свидн., Стельмах); 2) дім розпусти (Коцюб.) (I, с. 257)
ва́гаш <i>рум.</i> або <i>мад.</i> дорога, якою ходять вівці на полонину (с. 53)	—	—
вака́р <i>рум.</i> пастух від худоби; вака́рка загорода для худоби (с. 54)	—	—
вакерні́па або ваклéша <i>рум.</i> біла вівця або коза з чорними платами біля очей (с. 54)	—	—
ва́ливо, ва́лів, ва́луб <i>рум.</i> корито, жолоб (с. 54)	валів, валиво, мад. — корито, жолоб (с. 81)	—

ватáга <i>тат.</i> через <i>рум.</i> громада людей, шайка; череда; ватáжок старший пастух; начальник ватаги (с. 56)	ватага , <i>тат.</i> — 1) загін, натовп, зграя; 2) рибальська артіль; 3) стадо дрібної худоби (с. 84)	ватага — 1) велика група людей; юрба, товариство (Н.-Лев., Вас., Шиян); 4) отара овець або стадо дрібної худоби (П. Мирний та ін.) (I, с. 296)
ваторнік <i>тат.</i> через <i>рум.</i> частина гуцульської стаї в полонинах, де мешкають пастухи; прибудівок коло гуцульської хати, в якому переробляється молоко; ва́тра , ва́трак огонь, огнище; домівля; ва́трал[ь]ка , ватра́н коцюба, кочерга (с. 56)	—	— ватра , <i>діал.</i> — вогнище, багаття (I, с. 297; Черемшина, Фр., Панч) —
ватулька , вату́ля <i>рум.</i> однорічна коза або вівця; ватуша́рка полонина (с. 57)	—	—
вурда <i>рум.</i> варена сметана з овечого або козячого молока; сок з маку або сімени (с. 62)	вурда — 1) сир, виварений із сироватки; 2) сироватка з овечого сиру; 3) макухи (с. 92)	вурда , <i>зах.</i> — варений невитриманий сир (I, с. 787; Фр.)
гаджуга [<i>гуц.</i>] <i>рум.</i> молода смерека (с. 63)	гаджуга — молода смерека (у гуцулів) (с. 92)	гаджуга , <i>діал.</i> — молода смерека (II, с. 10; Коцюб.)
гак <i>тур.</i> через <i>рум.</i> тридцять вівця, яку дістає пастух за догляд (с. 64)	значення не засвідчене	значення не засвідчене
га́мішний [<i>уг.-рус.</i>] <i>мад.</i> лихий, хитрий; [<i>гуц.</i>] <i>рум.</i> лакомий (с. 65)	—	—
гармасáр [<i>гуц.</i>] <i>рум.</i> жеребець, огер (с. 66)	—	—
гергев <i>рум.</i> горнець до варення мамалиги (с. 69)	—	—
гойса <i>рум.</i> оклик на воли (с. 73)	—	—
га́вра <i>рум.</i> берліг, медвеже гніздо, леговище (с. 76)	гавра , <i>рум.</i> — 1) ведмеже лігво; 2) яма (с. 116)	гавра , <i>діал.</i> — 1) лігво звіра; барліг (Фр., Хотк.); 2) <i>перен., зневажл.</i> рот (II, с. 9; Фр.)
гар <i>рум.</i> діра [<i>гуц.</i>] (с. 79)	—	порівн.: гара , <i>розм.</i> — довга вузька заглибина, гніздо в якій-небудь деталі; паз (II, с. 28; без іл.)

гелѣт[к]а, гілѣтка <i>рум.</i> бочілка, діжка, ведро, фаска; чвертка (с. 80)	–	–
гердан <i>тур.</i> через <i>рум.</i> взірці з різнобарвних скляних пацьорків, насилає на нитку, силянка, драбинка (с. 81)	гердан , <i>рум.</i> – широка стрічка, вишита дрібними пацьорками, що її носять на Західній Україні дівчата на шиї, парубки – на брилях; силянка (с. 120)	гердан , <i>діал.</i> – шерстяна стьожка або ажурний комірець з бісеру, якими в Галичині, на Буковині та в Закарпатті жінки прикрашають шию або голову, а чоловіки – капелюхи (Фр., Черемшина); герданець , <i>діал.</i> – те саме, що гердан (Павличко) (П, с. 54)
герлак <i>рум.</i> хора вівця (с. 82)	–	–
гирліга <i>рум.</i> довга палиця пастуха овець (с. 82)	–	гирлига , <i>рідко герлига</i> – ціпок, часто загнутий на кінці, яким користуються пастухи, старі люди (П, с. 62; Щоголів, П. Мирний, Гончар, Муратов, Собко)
глег <i>рум.</i> <i>гл.</i> <i>ляг</i> ; (с. 83); гляг <i>рум.</i> телячий жолудок, який вкидають до молока, щоби скорше стало ся (с. 83)	гляг , <i>рум.</i> – 1) частина шлунку жуйної тварини, уживана для зсідання молока; 2) молоко, що зсілося таким чином (с. 122)	–
–	гого , <i>рум.</i> – франт, чепурун (с. 122)	–
–	гогони , <i>рум.</i> – червоні, кислі на смак, ягідки рослини тієї ж назви, що росте на полонинах (с. 122)	гогбз , <i>діал.</i> – брусниця (П, с. 161; Коцюб.); [у живій вимові ця назва звучить <i>гогбдзи</i> , <i>мн.</i>]
–	гогоман , <i>рум.</i> – дурник (у гуцулів) (с. 122)	–
горган <i>рум.</i> вершок; Горгани назва хребта в гуцульських Карпатах (с. 85)	горган , <i>рум.</i> – шпиль, верх гори (с. 123)	–
грагар <i>рум.</i> ? середний бальок, на яким спочиває повала (с. 85)	–	–
грунь <i>рум.</i> хребет гори (с. 87)	грунь – верх гори (у гуцулів) (с. 125)	грунь , <i>діал.</i> – вершина гори (П, с. 182; Коцюб., Чендей)

гугля лат. через рум. біла, суконна накидка без рукавів у Гуцулів (с. 87)	гугля — верхня широка одежа з білого сукна у гуцулів (с. 126)	значення не засвідчене
гушоватий рум. покритий боляками (с. 88)	—	—
—	гургуля , рум. — 1) бородавка; 2) носок чобота (у гуцулів) (с. 126)	—
даска́л рум. з гр. православний дяк (на Буковині) (с. 89)	порівн.: дида́скалія , гр. — 1) в стародавній Греції — репетиція театральної п'єси, а також реєстри поставлених драм з зазначенням автора, часу й успіху постанови; 2) рід навчального церковного казання (с. 140)	—
де́жма рум. десятина, десята частина збору (с. 91)	—	—
джерга тур. через рум. рід запаски у Гуцулів; рід подушки, гл. <i>дерга</i> (с. 97); де́рга тур. накрите з грубої і шорсткої тканини, накидка, коц (с. 95)	дерга , тур. — 1) груба волохата тканина; 2) шерстяна чорна одіж, що її носять старі жінки замість плахти (с. 136); джерга — 1) рід подужки; підклад з ліжника або сіна; 2) вовняна ряднина, попона, ковдра (с. 139)	порівн.: дерга, джерга, заст. — 1) товста і груба тканина, рядно, покривало (Фр. та ін.); 2) верхній жіночий одяг у вигляді плахти темного кольору (Мирний, Цюпа та ін.) (І, с. 245)
джугля, джуміра тур. через рум. зимова шапка (с. 98)	—	—
джурга рум. черета, товпа (худоби і людей) [гуц.] (с. 98)	—	—
дзер рум. сир; сирватка, жентиця (с. 98)	—	—
зястра рум. придане (с. 126)	дзестра , рум. — придане, гал. (с. 506)	—
дзі́ма, дзі́ма рум. гуцульська страва з бараболь, фасолі і мамалиги (с. 98)	—	—
дзі́герай рум. нежит (с. 98)	—	—

дзьобня <i>рум.</i> вовняна торбинка (с. 98)		дзьобня , <i>діал.</i> – гуцульська вовняна торба (II, с. 269; Черемшина)
–	дойна , <i>рум.</i> – пісня (с. 148)	дойна – молдавська і румунська народна пісня з вільною елегійною мелодією (II, с. 350; „Нар. тв. та етн.”)
–	дофтана , <i>рум.</i> – „зразкова” каторжна в’язниця в 80 км від Букурешту, з жорстоким режимом, особливо щодо політичних (с. 506)	–
жентиця <i>рум.</i> сироватка з овечого молока (с. 123)	жентиця , <i>рум.</i> – сироватка з овечого молока (с. 168)	жентиця , <i>діал.</i> – сироватка з овечого молока (II, с. 519; Коцюб., Козл.)
жереп <i>рум.</i> косодерев (с. 123)	–	жереп – хвойний чагарник або дерево родини кипарисових (II, с. 520; Коцюб.)
жохтар <i>рум.</i> дійниця (с. 123)	–	–
–	жудец , <i>молд.</i> – назва повітів у Румунії (Басарабії) (с. 169)	–
гярда <i>рум. гл. згарда</i> (с. 79); згярда [<i>гуц.</i>] <i>рум.</i> дукачі, намисто (с. 124)	згарда , <i>рум.</i> – намисто із срібних монет або із мосяжевих бляшок, хрестиків гуцульської роботи – прикраси на шию дівчат і жінок (с. 507)	згарда , <i>діал.</i> – намисто з монет або хрестиків (III, с. 509; Коцюб.; „Хлібороб України”, 1965)
ка[в]уш <i>рум.</i> черпак (с. 140)	–	–
ка[ла]балік <i>тур.</i> через <i>рум.</i> неспокій, сварка (с. 141)	–	калабалик , <i>діал.</i> – гармидер, галас (IV, с. 73; Кроп., Добр.)
камата <i>гр.</i> через <i>рум.</i> або <i>ц.-слав.</i> відсотки (с. 143)	камата , <i>рум.</i> – лихварський відсоток, лихва, <i>гал.</i> (с. 510)	–
кандійка <i>рум.</i> рід миски (с. 144)	–	кандійка , <i>діал.</i> – миска з трохи загнутими всередину краями (IV, с. 88; Шевченко)
канка <i>рум.</i> обруч при жіночій завою (с. 145)	–	–

кану́пер або кану́фер <i>рум. з гр. рід огородової ростини (с. 145)</i>	–	канупер – багаторічна трав’яниста рослина, що має приємний запах і вживається як прянощі (IV, с. 90; Щоголів, Н.-Лев., Донч.)
ка́нцур[є] <i>рум. лахи, дранте (с. 146)</i>	–	–
капéстра <i>рум. уздечка (с. 146)</i>	–	–
ка[ра]лúш <i>рум. клин, яким збивають дараби; ужівка (с. 148)</i>	–	–
кара́уша <i>рум. віз (с. 148)</i>	–	–
кару́ца <i>ит., рум. карита, повіз; гуцульський візок на двох колесах (с. 150)</i>	каруца , <i>рум.</i> – румунський віз (с. 198)	каруца , <i>діал.</i> – румунська хура, віз (IV, с. 113; Коцюб.; Чаб., „Балканська весна”)
ка́ця <i>рум. ключка, якою ловлять пастухи вівці (с. 152)</i>	–	–
кел[ь]тувати <i>рум. глитати; видавати (с. 152)</i>	–	–
кі́вер <i>тур. або рум. рід шапки, чако (с. 152)</i>	–	–
кипта́р <i>рум. короткий кожучок без рукавів (с. 153)</i>	кептар, киптар , <i>рум.</i> – кожущок безрукавий до пояса (с. 512)	кептар , у гуцулів – верх- ній хутряний одяг без рукавів (Коцюб., Перв., Загреб.); кептарик , зменш. до к е п т а р (Стельмах, „Над Черемошем”; Козл.) (IV, с. 141)
кі́чера <i>рум. гора, покрита аж під вершок лісом (с. 153)</i>	кичера , <i>рум.</i> – гора, вкрита лісом, з безлісним голим верхом (с. 512)	кі́чера , <i>діал.</i> – гора, вкрита вся лісом, крім вершини (IV, с. 156; Коцюб., Гжицький)
клепа́ня <i>рум. гуцульська шапка (с. 156)</i>	–	клапаня, клепаня , <i>діал.</i> – зимова тепла шапка, переважно з хутра (IV, с. 173; Масенко)
ко́да <i>рум. бинда при капелюсі (с. 158)</i>	значення не засвідчене	значення не засвідчене

колястра <i>рум.</i> перше молоко від корови по отіленню (с. 160)	куластра , <i>рум.</i> – молозиво, молоко від корови після отеління (с. 515)	–
кондúри <i>тур.</i> через <i>рум.</i> рід покутських черевиків з закаблуками (с. 164)	–	–
копíл <i>аль.</i> байстрюк; поперечки при санях; копилиця наліжниця (с. 171)	копил , <i>рум.</i> – позашлюбна дитина, <i>гал.</i> (с. 514)	значення не засвідчене
кордач <i>рум.</i> шнур (с. 172)	–	–
куба́н <i>рум.</i> дарунок з тим, щоб підкупити, взятка (с. 176)	кубан , <i>рум.</i> – хабар (с. 515)	–
курме́й або курма́н <i>рум.</i> короткий шнурок [<i>гуц.</i>] (с. 178)	–	–
лев <i>рум.</i> золотий, гульден (с. 179)	лей, лея , <i>рум.</i> – румунська монета (с. 233)	лея – у Румунії – грошова одиниця (IV, с. 481; Муратов, „Буковинська повість”)
магала́ <i>рум.</i> передмісте (с. 189)	магала , <i>тур.</i> – передмістя (с. 243)	–
магу́ра <i>рум.</i> гора (с. 190)	–	–
мамалі́га <i>рум.</i> лемішка з кукурудзяної муки (с. 192)	мамалига , <i>рум.</i> – крута каша з кукурудзи, затірка (с. 246)	мамалига – густа каша з кукурудзяного борошна (IV, с. 615; Н.-Лев., Коцюб., Масенко)
маржі́на, ма́рга <i>рум.</i> [<i>гуц.</i>] худоба (с. 194)	марга, маржина , <i>рум.</i> – худоба, <i>гал.</i> (с. 517)	маржина , <i>діал.</i> – худоба (Март., Скл., „Карпати”); маржинка , <i>діал.</i> пестл. до маржина (Черемшина) (IV, с. 627)
ма́рфа <i>рум.</i> крам, товари (с. 195)	марфа , <i>рум.</i> – крам, <i>гал.</i> (с. 517)	–
мала́й <i>рум.</i> хліб з кукурудзяної муки (с. 192)	мелай , <i>рум.</i> – кукурудзяне борошно, хліб із кукурудзяного борошна (с. 254)	малай , <i>діал.</i> – вид хліба з кукурудзи, гороху або проса (IV, с. 605; Коб., Галан)
мачу́га <i>лат.</i> через <i>рум.</i> грубий кій, палка, булава (с. 197)	–	–

мерєндя <i>рум.</i> готовий харч (с. 200)	–	–
мі́гла <i>рум.</i> купа зложеного дерева (с. 202)	ми́гла , <i>рум.</i> – купа складеного на березі річки дерева, <i>гал.</i> (с. 518)	–
морсѡля <i>рум.</i> бльок, кльоц (с. 208)	–	–
мо́сір <i>рум.</i> фаска (с. 208)	–	–
мо́ша <i>рум.</i> 1) баба; 2) повитуха (с. 208)	моша , <i>рум.</i> – акушерка, <i>гал.</i> (с. 519)	–
моші́я <i>рум.</i> полонина; посілість [<i>гуц.</i>] (с. 208)	–	–
–	мошняг , <i>рум.</i> – у Румунії й у гуцулів – середняк, досить заможний селянин, (с. 519)	–
–	негура , <i>рум.</i> – туман, мряка, густа імла, <i>гал.</i> (с. 520)	негура , <i>діал.</i> – туман (V, с. 280; Коцюб., Гжицький, „Опришки”)
не́піт <i>рум.</i> внук (с. 212)	–	–
не́ти[й] <i>рум.</i> братанок; сестрінок (с. 212)	–	–
–	пазити , <i>рум.</i> – пильнувати, клопотатися, <i>гал.</i> (с. 521)	пазити , <i>діал.</i> – 1) пильнувати, стежити (Март., Коцюб.); 2) доглядати (Сл. Гр., Коцюб.) (VI, с. 15)
па́лаш <i>рум.</i> шабля (с. 223)	пала́ш , <i>нім.</i> – пряма довга шабля і рубати, і колоти; в колишній Росії носили кірасири (с. 295)	палаш – холодна зброя з довгим прямим і широким двосічним клинком на кінці, яка нагадує шаблю (VI, с. 23; Котл., Стор., Перв.)
па́рть <i>рум.</i> частина, судьба (с. 229)	–	порівн.: партика , <i>діал.</i> – скиба, шматок хліба (V, с. 78; Крп.: <i>Одбату́ю на сніда́нок ось по́ такій парти́ці хлі́ба</i>)
–	петик , <i>рум.</i> – коротка верхня одежа з грубого сукна в карпатських верховинців (с. 522)	–

піз[ь]ма <i>рум.</i> гнів, зависть (с. 237)	пізма , <i>рум.</i> – злоба, ненависть, <i>гал.</i> (с. 522)	–
плай <i>рум.</i> стежка в горах (с. 238)	плай , <i>рум.</i> – гірська стежка, <i>гал.</i> (с. 522)	плай , <i>діал.</i> – стежка в горах (Фр., Воронько); плаїк, плаїчок (Хотк.) (VI, с. 558)
–	плова , <i>рум.</i> – негода, злива, <i>гал.</i> (с. 523)	плова , <i>діал.</i> – злива (перев. з бурею) (VI, с. 588; Коцюб., Черемшина)
–	подра, подря , <i>рум.</i> – горище під дахом, піддашня (с. 523)	подра, подря , <i>діал.</i> – 1) сидало для курей; 2) горище (VI, с. 755; Фр.)
путеря <i>рум.</i> насильство, гвалт (с. 254)	путерія , <i>рум.</i> – сила, снага; путерії набрати – набрати розуму, путнім стати, <i>гал.</i> (с. 523)	путеря , <i>діал.</i> – сила, міць (VIII, с. 403; Хотк.)
–	путина , <i>рум.</i> – дерев'яна посудина на молоко і на вироблювання будзу, <i>гал.</i> (с. 523)	путина ² , <i>діал.</i> – посудина для молока або для виготовлення овечого сиру (VIII, с. 403; Коцюб.; Хотк., „Довбуш”)
–	сигуранца , <i>рум.</i> – таємна політична поліція в Румунії (с. 389)	сигуранца , <i>іст.</i> – у монархічній Румунії – політична поліція (IX, с. 158; Чаб.)
–	симбриля , <i>рум.</i> – 1) запла-та наймитові (здебільша в пастухів) натурою – одна з форм оплати найманої праці на Зах. Україні; 2) наймана служба (с. 526)	–
–	сокотити , <i>рум.</i> берегти, стерегти (с. 526)	сокотити , <i>діал.</i> – 1) берегти (Турч.); 2) стерегти (Коцюб., Перв.); сокотитися , <i>діал.</i> – берегтися, остерігатися (Черемшина, Муратов) (IX, с. 440-441)
спу́за <i>рум.</i> попіл (с. 286)	спуза, спудза , <i>рум.</i> – зола, сажа, <i>гал.</i> (с. 526)	спуза , <i>діал.</i> – те саме, що <i>спуз</i> (без іл.); спуз , <i>діал.</i> – попіл, присок (Фр.) (IX, с. 611)

–	спузар , <i>рум.</i> – у Карпатах – пастух, що залишається весь час у стаї, носить воду, доглядає вогню й варить страву (с. 526)	спузар , <i>діал.</i> – пастух, в обов'язки якого входить підтримувати вогонь, заготовляти дрова, носити воду (IX, с. 611; Хотк., Коцюб.)
–	тобівка , <i>рум.</i> – 1) ранець; 2) шкурятна мисливська торба (с. 528)	–
–	токма , <i>рум.</i> – договір, мирова угода (с. 528)	токма́ , <i>діал.</i> – угода (X, с. 178; Сл. Гр.)
трембі́та <i>рум.</i> довга гуцульська труба (с. 302)	–	трембі́та – гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів (Фр., Хотк., Ільч.); похідні: трембі́таник , <i>діал.</i> – трембі́тар (Гжицький, „Опришки”); трембі́тання – дія за знач. трембі́тати (Хотк., Гончар); трембі́тар – той, хто грає на трембі́ті (Фр., Скл.; ін.); трембі́тати – 1) грати на трембі́ті (Черемшина, Коцюб., Стельмах; ін.); 2) давати сигнал, оповіщати за допомогою звуків трембі́ти (Турч.); трембі́тка – зменш.-пестл. до трембі́та („Коломийки”); трембі́точка – зменш.-пестл. до трембі́тка (X, с. 242-243)
ту́рма <i>рум.</i> стадо (овець) (с. 305)	порівн. турма , <i>лат.</i> – сотня кінноти у римлян (с. 442)	турма , <i>діал.</i> – отара <i>Ватаг</i> <i>повеліває турмами овець, ботелями кіз, стадами коней</i> (Хотк., Довбуш); // <i>рідко</i> . згряя птахів. <i>...турма ворон над лісом</i> (Стеф.) (X, с. 328)
фа́льча <i>рум.</i> міра = поверх 2 моргам (с. 307)	фальча , <i>рум.</i> – давня міра поверхні = 14, 322 кв.м. (с. 529)	–
фенделянка <i>рум.</i> дранка (с. 309)	–	–

фі[ї]н <i>рум.</i> похресник (с. 311)	фін, фіна , <i>рум.</i> – хресник, хресниця у карпатських верховинців (с. 529)	фін , <i>діал.</i> – хрещеник (без іл.); фіна́ , <i>діал.</i> – хрещениця (Черемшина) (X, с. 598)
–	флекев , <i>рум.</i> – хлопець, парубок, <i>гал.</i> , (с. 529)	–
фльóндра <i>рум.</i> повія (с. 313)	–	–
фолóсити ся <i>рум.</i> щастити ся (с. 313)	–	–
фóта <i>тур.</i> через <i>рум.</i> обпинка, спідниця зложена з 2 незішитих запасок (с. 315)	–	–
фрембія <i>рум.</i> шнурок при запасці (с. 316)	–	–
–	фудулія , <i>рум.</i> – пиха, зарозумілість, чванство, <i>гал.</i> (с. 530)	фудулія , <i>діал.</i> – гордовитість, зарозумілість, пихатість (X, с. 649; Фр.); фудулитися , <i>діал.</i> – поводитися гордовито, зарозуміло, пихато (Коб.); // <i>на кого</i> . ставитися до кого-небудь з презирством (Коб.); фудульний , <i>діал.</i> – гордовитий, зарозумілий, пихатий (Фр., Федьк., „Буковина”, О. Вишня); фудульність , <i>діал.</i> – властивість за знач. фудульни й (Круш.); фудульно , <i>діал.</i> – присл. до фудульний (Фр.) (X, с. 649)
хорбúри <i>рум.</i> кости (с. 319)	–	–
–	цараністи , <i>мн., рум.</i> – партія сільської буржуазії і частини міської інтелігенції в Румунії (с. 530)	– царанин , <i>діал.</i> – селянин, хлібороб (Чаб., Смолич); царанський , <i>діал.</i> – прикм. до царанин (Смолич) (XI, с. 181)
ца́ра <i>рум.</i> з <i>лат.</i> чужа сторона; царина́ поле; царóк коець під полом або ліжком (с. 320)	–	цара , <i>діал.</i> – чужий край (Гуцули-мужчини, як-не-як, а сходили з верхів частіше, бували й на долах, ходили різними царами (Хотк.); Кундзич (XI, с. 181)

ца́ра <i>рум.</i> з <i>лат.</i> чужа сторона; царина́ поле; ца́рбк коєць під полом або ліжком (с. 320)	царина , <i>рум.</i> – 1) коловорот, кінець села; 2) рілля, поле, степ; 3) галузь якої-небудь науки, поле діяльності (с. 468)	царина – 1) околиця, край села (Шевч.) // <i>заст.</i> ворота при в'їзді в село; 2) місцевість за селом, де пастух збирає худобу; вигін; // пасовисько; 3) необроблюване, поросле травами поле; 4) <i>діал.</i> засіяне поле; посіви; лан (Фр., Кроп., К.-Карий); 5) <i>перен.</i> сфера діяльності людини, ділянка, галузь (Еллан, Рильський, Загреб.) (ХІ, с. 181-182)
–	чембір , <i>рум.</i> – кольорова півшовкова стрічка, що нею підперізуються карпатські верховинці (с. 531)	–
чепра́га <i>рум.</i> застібка (с. 324)	чепрага , <i>рум.</i> – аграф, застібка в гуцулів (с. 531)	чепрага , <i>етн.</i> – металева орнаментована пряжка для пояса (ХІ, с. 294; Хотк.: <i>красна чепрага турецької роботи</i>)
–	чир , <i>рум.</i> – рідка страва з кукурудзяного борошна (с. 531)	чир ² , <i>діал.</i> – страва з кукурудзяної або вівсяної муки, вид саламати (Фр.; „Казки Буковини”) (ХІ, с. 328)
–	штубей , <i>рум.</i> – вулик (с. 532)	–

Таблиця 1-2. Лексичні запозичення з румунської мови,
подані в історичному нарисі „Буковина – її минуле і сучасне”,
розділ „Буковинські говірки”
(Париж – Філядельфія – Дітройт, 1956, с. 28-31)

Слово	Значення	Коментарі
б а ю р , <i>мн. баюрі, змени. баюрки</i>	вповивач, поясок до торби (<i>тайстри, трайсти</i>), вузький пояс для малих хлопців	пояс більш артистично тканий у порівнянні з окрайкою (<i>окравкою, крайкою</i>)
б л и н д и й	лагідний, смирний	напр.: <i>блинде теля</i>
б р и н д у ш к а , <i>мн. бриндушки</i>	перші весняні квіти синьої й білої фарби	<i>бриндушка синя, бриндушка весняна, бриндушка гірська</i> – це різні роди крокуса
б у к а т а	кусник, кусок, шматок	напр.: <i>буката</i> або <i>букатка хліба</i> ; у В. Стефаника: <i>...лишив йому тато букату горба</i>
в а ї л ь о , <i>вай, вигук</i>	ой! ой! ой! лишенько моє!	вигук страху, болю, здивування
в а к а р	пастух рогатої худоби	
в а р е	питальна частка, переважно в сумнівних випадках	деколи має значення „чи”, „хіба”, але воно їм не завжди відповідає; ось, напр., у Федьковича: <i>Де ж, варе, так забарилася?</i> або <i>Чи віщувала, варе, моя сестричка, як цю шириньку вишивала, до чого вона придасться?</i> ; рівнозначного слова в українській мові немає
г о т а р	границя	
г у ц а т и с и (-са)	гойдатися	звідси: <i>гұцанка</i> – гойдалка, <i>гұцане(-я)</i> – гойдання, <i>гұцкатиси (-са)</i> – підкидатися на місці
г и р г и л и ц я	довгоносик (маленький хрущик, шкідник збіжжя);	
г у ш а	воло (пташине воло); також наріст на шиї коло горла	звідси прикметник <i>гушатий</i>
к у м н а т	шурин, брат чоловічий, сестрин чоловік	
к у р м е й	короткий мотуз для прив'язування худоби	

ла́тирь , <i>прийм., присл.</i>	побіч, коло, поруч	напр.: <i>полягали латирь</i> або <i>в латирь</i>
ма́й , <i>частка</i>	ще, більш	румунське ма́й вживається для творення вищого ступеня прикметника, а при дієсловах ма́й означає „ще”, „більше”, „ще більше”; прислівник ма́й поширений на Буковині, і його часто додають непотрібно до вищого ступеня прикметників: „ма́й більший”, „ма́й ліпший”; також без потреби додають його до дієслів: <i>ма́й додайте, ма́й зачекайте</i> , значить: „ще додайте!”
мо́й , <i>вигук</i>	гей	щось як „гей ти!”, „гей ви!”
мо́ша	баба-повитуха	Федькович: ... <i>отець наперед, мо́ша з дитинов за ним, а далі куми, роди...</i> ; у деяких селах на Буковині вживають ще й також бу́на , бу́нця – баба, бабка
мо́шія (мушія)	велика земельна посілість	
мо́шул	дід, дідик	у деяких селах на Буковині вживають ще й іменник мо́шул – дід, дідик
на́нашко , на́нашка	хресний батько, хрещена мати	
не́піт , не́пта	небіж, небога, братанок, сестрінок, сестріниця	
обца́ркований	обгороджений	у Федьковича: <i>Під садом стояла пасіка, на всі боки обца́ркована</i>
па́рть	частина, користь, щастя;	Федькович: ... <i>от і дав їй Господь па́рть</i> : <i>діждалась і худібки помалу</i>
па́цити і паці́ти , попа́цити і попаці́ти	потерпіти, мати нещасливу пригоду	вживають їх також Федькович і М. Черемшина; чоловік паце́ний – це такий, що мав прикрий досвід, потерпів

п л а й	гірська стежка	Федькович часто вживає це слово
п у т е р я	сила	напр.: <i>не має пугері</i> ; у Федьковича навіть дієслово <i>пугерувати</i> (підки не пугерую йти)
с к а́ п а́ т и	утекти, збутися чогось неприємного, викрутитися	
с у ф е р я т и	терпіти, допустити	звичайно з перечкою, напр.: <i>я його не можу суфєряти</i> ; Федькович: <i>...да суфєрять не буду, що вражий син та чванився</i>
у р і́ т н и й, в р і́ т н и й	поганий, ненависний	звідси у Федьковича: <i>мені вже зуритилися вражі миші</i>
ф а́ л ь ч а, ф а́ л ч а	міра поверхні поля, два мори, близько 14322 кв. метрів	Федькович: <i>10 фалєч</i>
ф і́ н, ф і́ н а́	похресник, похресниця	також у відношенні до вінчальних батьків (свідків) новоженці називаються <i>фінами</i>
ф л и к е́ в, ф л е к е́ ъ, х л е к е́ ъ	парубок	у Федьковича: <i>Якби який флєкєв сього не пантрував, то й не приймали б його парубки ніколи в парубки</i> ; на Гуцульщині вживають й угорське <i>лєгін</i> ; парубок – це принаймні 18-літній чоловік, <i>флєкєв</i> – поверх 20, а <i>лєгін</i> – це по-святковому вбраний парубок
ф р і́ к а	страх, боязнь, погроза, карність	від цього іменника утворено дієслово <i>фричити, зафричити</i> – повчити, вгамувати (напр., <i>зафричити дитину</i>)
х і́ р	золота або срібна нитка для вишивання, сухозлото	Федькович: <i>Сорочка рантухова золоті хірем та мирсою вишивана</i>
ц а́ р а	край	Федькович: <i>пішов був царями блудити</i>

Таблиця 1-3. Лексичні румунізми у творах і листах Ю. Федьковича та їх представленість у „Словнику української мови” (1970 – 1980)

Слово у творах, листах Юрія Федьковича	КОНТЕКСТИ з творів і листів Юрія Федьковича*	Значення і походження слова в румунській мові (за „Dicționar explicativ al limbii române”, 1998)	Наявність слова в реєстрі „Словника української мови” (стильове маркування, значення, авторство контекстів)
бадіка	– Нене, – кажу, – бадіка просили, щоби стіл лагодили (2, с. 12, „Люба-згуба”); – Скажіть лиш бадіці або мені, та ми його в капусту посічемо (2, с. 17, „Люба-згуба”); – Що мене, – гадаю собі, – мають бадіка хлопцем звати, коли я вже, богу дякувати, парубок, а вус уже таки сіється, гм!” (2, с. 18, „Люба-згуба”); – Чи не пустили би ви мене, бадічко , у Довге Поле? (2, с. 18, „Люба-згуба”); – Та нехай уже кажуть; нехай нас і вб’ють, а нас кортіло з вами побачитись, бадічку! (2, с. 91, „Три як рідні брати”)	bădică , народн., вар. bădiță – демінутив до bade – термін ввічливості, звертання до старшої або літньої людини (із селян); 2) лагідне звертання жінки-селянки до коханого; неясн. етимолог. bădiță , скороч. biță – звертання сестри або брата до старшого брата; звертання дружини до чоловіка (регіон.)	бадіка , діал. – старший віком чоловік; дядько (І, с. 86; Черемшина, Козл.)
бадічка	–	–	–
банувати	Але не бануйте , прошу, що вам „Чорну Раду” з „Хмельниччинойов” відсилаю, – не усе Квітка та Шевченко, що на Україні пише, ох, ні (2, с. 353, листи); Хіба от тільки: поклонися від мене Марії та й проси її, най на мене не банус та най таки й в тугу не вдається (2, с. 25, „Люба-згуба”)	a bănuî – 1) припускати, підозрювати, відчувати, передбачати певну ситуацію; 2) вважати когось винуватцем якогось вчинку (поганого), звинувачувати; 3) регіон. ображати на когось, сварити когось, 4) регіон. шкодувати про щось, відчувати свою провину; з мад. <i>bănni</i>	банувати , діал. – сумувати, журитися: Почав я банувати , а найгірше за Марією (Коцюб.); Наче за мерцем, за Петриком банувала [баба] (Черемшина) (І, с. 102); банно , діал. – шкода, жаль, сумно: Банно , милий, мій миленький , банно А вже ж моє біле личко ціловане давно (Чуб.)

			<i>То так йому банно було за своєю ненею, що сама лишається (Черемшина) (I, с. 101)</i>
баюри , <i>мн.</i>	<i>От постягали з них ба опиночки, ба коралі, ба монества, ба пояси, ба баюри, доста того і посмішили дівчат (I, с. 32, „Серце не навчити”)</i>	baier , <i>ч. р. і baieră</i> , <i>жс. р.</i> – пояс, шнур, нитка, зшита або прикріплена до якогось предмета для того, що її можна було туго зав'язати; з лат. <i>bajulus, bajula</i>	–
бесаги , <i>мн.</i> (торба, сакви)	<i>Парубки вже знають свою службу: це до опівночі повстають, повибричуються, поприбираються, як лицарі, плоски в дзьобні, колачі в бесаги, посідають собі на гарні сідлані коники та гайда зустрічати сторонське парубоцтво (2, с. 6, „Люба-згуба”)</i>	desagă – торба, яка має дві частини, її носять на плечі або при боці; кожна окрема її частина; новогр. <i>disakki</i> , болг. <i>disagi</i>	бисаги, бесаги , <i>діал.</i> – подвійна торба; сакви: <i>Готовились [тухольці]... складаючи з невеличкі дорожні бисаги печене м'ясо, паляниці, сир (Фр.) Наймити повні бисаги колачів на вози примістили (Черемшина) (I, с. 167)</i>
бізувати	<i>Поїхала б, синку, з радної душі, – кажуть мама, – але гей не бізую (2, с. 23, „Люба-згуба”); Багато їх маєш, мабуть, та не бізуєш годувати? (2, с. 100, „Опришок”)</i>	a se bizui – надіятися на кого, покладатися; <i>народн.</i> змогти, посміти; з мад. <i>bizni</i>	–
бриндуші , <i>мн.</i> (перші весняні квіти, крокуси) бриндушечка	<i>Ой на снігу, на морозі бриндушечка сина, Отак і я, люде добрі, собі сиротина (1, с. 107, „Гуцулка”)</i>	brăndușă – 1) трав'яниста рослина з фіолетовими квітами, яка цвіте весною в певний короткий час; 2) отруйна рослина з родини лілійних з великим довгим листям і з червонуватими або бузковими квітами, яка цвіте восени і яку використовують у медицині; з болг. <i>brenduška</i> , серб., хорв. <i>brnduša</i>	бриндуша , <i>діал.</i> – шафран сітчастий (I, с. 236; Коцюб., Козач.) –

вай	<i>А вай твоєму світу, як йому півсловечком писнеш, що тут говорилось! (2, с. 104, „Опришок”)</i>	vai , вигук – лихо, біда	–
вайкатися	<i>Дурно і вайкатись, зіронько моя, хлопець пропав! (2, с. 50, „Штефан Славич”)</i>	vāicāra , vāicāri – бідкатися, нарікати на долю	–
варе	<i>Де ж, варе, прибарилися? (2, с. 8, „Люба-згуба”); Чи віщувала, варе, моя сестричка, як сю ширинку коциками угорськими та ліліточками дорогими вишивала, до чого вона придасться? (2, с. 28, „Люба-згуба”)</i>	oare , вигук – хіба, невже (підсилює пи- тання або невпевне- ність)	–
деб’я (ледве)	<i>Поволікся наш безталанний Андрусь, деб’я з душев, далі, аж тут їсться стіквище псів на гостинці (2, с. 176, „Нікс”)</i>	abia , модальн. слово, вираж.: означальні відтінки – „важко, тяжко, нехотячи, через силу”, інтенсивність – „дуже мало, майже нічого”, часові відтінки – „за дуже короткий час, як тільки, тільки що”	–
дзер (сироватка з коров’ячого молока)	<i>На се взяв нишком сир, здоймив єго, ніби то камінь з землі, подавив у кулаці, а з сира почурів дзер (2, с. 179, „Хитрий кравець”)</i>	zer – рідина жовто- зеленуватого кольору, яка відділяється від молока після того, як воно згортається для виготовлення сирів; неясн. в етимології	–
жавра (лютий пес, лаліве)	<i>Псе ти один скажений! Жавро! (2, с. 322, „Запечатаний двірник”); Коби-то я знав, котра жавра там така на мене, то є на наше діло, недобра! (2, с. 372, листи)</i>	javră – хворий пес, прибудда (використовується як епітет до чоловіка, який не має свого характеру)	–

калфа (проводир, ватажок)	<i>Не хочеш бути ти калфа в нас, Якого в нас ще не було, То ж співаком будь, з торбами будь, За прошений хліб зривай свою груди, А люди щоб тя не чули! (1, с. 391, „Убогий легінь”); Поклик ходить, що Олекса Довбуш, той головний опришок і калфа на цілі гуцульські гори, великий дуже скарб у землю закопав (2, с. 124, „Довбушів скарб”)</i>	calfă – людина, яка отримує кваліфікацію після певного періоду навчання; з тюрк. <i>kalfa</i>	–
камеша (сорочка)	<i>Ввійшла стара да із комори, Внесла камешу рантухову, Унесла черес і кресак (1, с. 215, „Волошин”)</i>	cămașă – сорочка, одяг з полотна або з шовку тощо, яку одягають на верхню частину тіла; <i>варіант cămeșă</i> ; з лат. <i>camisia</i>	–
киптар	<i>Стара, бувало, дус на неї, як на дорогий камінь; де коралі красні, де уставки мудрі, де киптар уписаний, де пояс славний – Олена все дістала (2, с. 34, „Серце не навчити”)</i>	pieptar – одяг з тканини або з вовни без рукавів, який одягають на верхню частину тіла, або короткий кожух з хутра вівці без рукавів, часто з орнаментом, застібався спереду або на плечах; <i>piept + ar</i> , лат. <i>pectus</i>	кептар , у гуцулів – верхній хутряний одяг без рукавів (Коцюб., Перв., Загреб.); кептарик , зменш. до кептар (IV, с. 141; Стельмах, „Над Черемошем”; Коз.)
кіп	<i>– Більше сим часом і не пишу, бо, бігме, що не маю коли, але сими дни пришло вам мої кіпи (портрети) та й ще май де що, то ся розбалакаємо доволі (2, с. 354, листи)</i>	chip – 1) обличчя, вираз обличчя, щока; 2) зображен- ня, образ людини або предмета на малюнку, в скульп- турі або живописі тощо; 3) людина як істота, як особа; з мад. <i>kép</i>	–
кукул (зозуля – самець)	<i>Де кукул-братчик, що мене не чує? (2, с. 59, „Сонні мари”)</i>	cucul – зозуля; з лат. <i>cucis</i>	–

лєля (термін ввічливості, звертання до жінкистаршого віку)	<i>Ви, лєлє Матроно, далі нас заплатите, – жартують не раз передні газди у селі, чи там ідучи з церкви, чи як (2, с. 18, „Хто винен?“)</i>	lele – термін ввічливості, який використовують у своєму мовленні селяни, звертаючись до дитини, молоді або до жінки старшого віку; вжив. також у народній поезії, коли говориться про молоду кохану дівчину або жінку; болг. <i>lelja</i>	–
май-май (чимало) май (трохи, на додачу)	<i>Видко, Заревич добирається до них май-май, жвавий собі, ніщо й казати, лиш за тільки го не можу похвалити, що не хоче до мене ані півсловечка написати (2, с. 354, листи); Більше сим часом і не пишу, бо, бігме, що не маю коли, але сими дни пришло вам мої кіпи (портрети) та й ще май дещо, то ся розбалакаємо доволі (2, с. 354, листи)</i>	mai-mai , присл. – вже майже, ось-ось	май ³ , присл., діал. – більше (<i>Всі, що май боязливі, повтікали, .. лишилися три багачі та п'ять бідних</i> (IV, с. 597; Стеф.))
марфа (товар, крам)	<i>Але мені вдалось марфу гуртом продати (2, с. 328, „Запечатаний двірник“)</i>	marfă – товари, які виробляються для обміну і купівлі-продажу; з мад. <i>marfa</i> худоба	–
нанашка (хрещена мати)	<i>Ох, нанашко, й мені грушок! (1, с. 201, „Волошин“)</i>	naşă – 1) особа, яка тримає на руках новонароджену дитину під час хрещення і таким чином ця людина споріднюється з відповідною сім'єю; 2) вінчальна матка – <i>nună, nănaşă</i> ; з лат. <i>ponsus</i>	нанашка , діал. – хрещена мати (Козл.), нанашко , діал. – хрещений батько (<i>Кождий старший чоловік був для нього нанашком, себто хресним батьком</i> (Фр.) (V, с. 133))

непоти (діти)	<i>О мої непоти, Ігор і Всеволод! (1, с. 221)</i>	nepot – 1) людина стосовно своїх дідусів і бабусь або дядьків і тіток – онук, племінник; 2) у формі вокатива – слово, з яким старша людина звертається до юнака, дівчини або до дитини; з лат. <i>nepos, -tis</i>	–
око (міра рідини)	<i>Та возьмеш по дорозі око горівки, а тепер уберися мені тишино та прийди сюди, щоби тебе обіздрів (2, с. 18, „Люба-згуба”); Ви оце пусте завели, – каже Бая, – ануте-но мені лиш чарки! – А сам виймає з тобівки шип з вишником такий, що в дві оці (2, с. 98, „Три як рідні брати”)</i>	оса – 1) давня міра ваги, яка дорівнює приблизно 1 л (або 1 кг) з чвертю; 2) кількість товару або різних предметів, яка дорівнює цій вазі; 3) посудина, якою вимірюється ця кількість; з тюрк. <i>okka</i>	око ² , <i>заст.</i> – 1) одиниця ваги, що приблизно дорівнює 1, 2 кг (Тулуб; „Нар. тв. та етн.”); 2) міра об’єму хмільних напоїв, що приблизно дорівнює 1 – 1, 5 л (Н.-Лев., Коцюб.); // чотиригранна пляшка такої місткості з короткою шийкою (Вільде) (V, с. 672)
пазити (пильнувати, дбати)	<i>Так тій зорі й треба! Коли зоря, хай пазить неба! (1, с. 386, „Недуг”); ...мусять підпарубочі ватажним парубкам коней пазити (2, с. 7, „Люба-згуба”); – Мовчи, стара, – промовив батько уважно, – ти собі пазь дівки. А парубками я сам маю орудовати (2, с. 100)</i>	pāzi – бути вповноваженим або самому взятися когось або щось стерегти, щоб це було в безпеці, щоб не втекло і не зникало тощо; 2) піклуватися, охороняти, займатися; зі слов’ян. <i>paziti</i>	пазити , <i>діал.</i> – 1) пильнувати, стежити (Март., Коцюб.); 2) доглядати (Сл. Гр., Коцюб.) (СУМ, VI, с. 15)
паларія (капелюх)	<i>Внесіть, мамо, мою паларію Та й сукману! (1, с. 214, „Волошин”)</i>	pălărie – головний убір, який може бути виготовлений з повсті, полотна, соломи	–
парть (талан)	<i>От і дав їй господь парть: діждалася і худібки помалу, і пасіку собі розвела, і полонину купила, і ще докупила, ба відтак і побудувалася, що вже</i>	parte – 1) частина, частка; 2) доля, щастя, талант; лат. <i>pars, partis</i>	– партика , <i>діал.</i> – скиба, шматок хліба (V, с. 78; Крп.: <i>Одбатую на сніда-нок ось по такій партиці хліба</i>)

	<i>краще так і не може бути (2, с. 58, „Хто винен”); Тож завтра пополудню і чутимеш моє ім'я, а я переконаюсь, чи ти мене вірне любиш. О, щоб то хоть соту парть так, як я тебе!.. (2, с. 127, „Довбушів скарб”)</i>		—
пацити (азнати, пережити)	<i>Багато він уже біди з-за сього мав, а якби не Іван, то хто знає, що був би ще пацив, а так Іван уже його пантрус, як око своє в голові (2, с. 32, „Серце не навчити”); Та хоть віща душа у красному тілі ся була, То однаково він багато бід перепацив (1, с. 224, „Пісня о поході Ігоря на половців”); Бувало, й гуляти не хоче, а коли піде на базар, то лиш про Василя, щоби де що не попацив, бо Василь, знає, опалистий та швидкий, мов та полумінь у печі... (2, с. 32, „Серце не навчити”)</i>	а рăți – азнати чогось прикрого, страждати; лат. <i>pati</i>	— — —
попацив (пограбити а халепу; нажити біди)			
погрижати (доглянути когось)	<i>Але шкода пустов бесідов час марнувати, бо треба коники мої погрижати, щоб з ними завтра хоть два левки вам заробити (2, с. 166, „Голодний чорт”)</i>	a îngrijii – 1) доглядати, обходити домашніх тварин; 2) доглядати хворого; 3) обробляти город; з болг. <i>grîžǎ se</i>	—
пiк (трохи, трошки)	<i>Стакан дзвонить, вино тече, Ані пiк ся не лишило; Сестри глипли ся, як змii, А відтак на Гiнду мило (1, с. 90, „Юрiй Гiнда”)</i>	pіc – 1) крапля, 2) трошки, небагато, невелика кількість, нічого; у <i>заперечних конструкціях типу nici pіc</i> – „зовсім нічого, дуже мало”	—

<p>плай (стежка в горах)</p> <p>верх, край гори; схил гори</p>	<p><i>Дивлюся, а братьо так стриже плаєм, так стриже, аж хвоя сиплеться: так йому, бачите, кванно (2, с. 64, „Хто винен”);</i></p> <p><i>Стара випровадила їх аж у плай, вернулася, плаче <...> А молоді ідуть собі плаєм, нічи-чирк <...>. А бджілка манесенька гуля та гуля собі плаєм та водно гуде: „Ану, люде, ану подивіться на мене! Адіть, я з кожної чічки мед збираю; збирайте ж і ви” (2, с. 37, „Серце не навчити)</i></p>	<p>plai – 1) край гори; 2) схил гори, на якому пасуться вівці; 3) стежка, яка з’єднує дві гори та ін.; неясн. етимології</p>	<p>плай, діал. – стежка в горах. <i>Юра йшов довгий час верхом, плаєм, лишаючи село по лівій руці (Фр.); І знов стежки розбіглися в два боки. Гірські плаї, неначе ті потоки, Розходяться галузками щомиті (Воронько) (VI, с. 558)</i></p>
<p>путерувати (могти)</p>	<p><i>Та і не жаль ми за ним, лиш тільки бих рад у своїй землі лежати, та й і на того не маю грейцаря, аби домів поїхати, бо пінки не путерую іти (2, с. 361, листи)</i></p>	<p>a putea – могти, змогти; з лат. <i>potere</i></p>	<p>–</p>
<p>путеря</p>	<p><i>Ви-бо, князі, начали провадити своїми сvari Погань кляту на Русь, на житіє давнє Всеслава, Бо чи мала яку путерю земля Половецька? (1, с. 223, „Пісня о поході Ігоря на половців”); Святая наука, Легкі в неї руки, Дає волі і путері; В неї жниво на папері (1, с. 399, „До школи!”)</i></p>	<p>putere – наявність сили, міці, потужності; фізична, моральна, інтелектуальна здатність діяти, реалізувати щось</p>	<p>путеря, діал. – сила, міць (VIII, с. 403; Хотк.)</p>
<p>салба (нашийна прикраса)</p>	<p><i>Багатого батька дочка – Не тобі робити, Тобі в будень, як в неділю, В пафталях ходити, Та у салбі, та в дьордеях!.. (1, с. 201, „Волошин”)</i></p>	<p>salbă – нашийна прикраса, яка складається з одного або більше разків монет, медалей, коштовного каміння або намистинок; лат. <i>subalba</i></p>	<p>–</p>

сарака (бідолаха)	<i>І взяв кобзину, ткнув кроваві струни, Та й так, сарака, лугом заспівав (2, с. 42, „Співацька добраніч”)</i>	săracă – бідака, бідолаха; болг., серб., хорв. <i>sirak</i>	сарака , <i>діал.</i> – бідолаха (ІХ, с. 58; Фр., Хотк., Кос.)
сокотити (стерегти, пильнувати)	<i>То зайде до замку, де цар рудий спить, То там, де Маланка на скелі співає, То там знов, де Довбуш руки ходив мить, То знов, де лицарі у срібних панцерах, у шоломах крилатих сокотять Санграл! (1, с. 260, „Городенчук”)</i>	a socoti – 1) раху- вати, лічити; 2) мати якийсь намір, планувати, ініціювати; 3) ана- лізувати щось, з урахуванням усіх можливих випадків; 4) бути згідним з чимось; 5) брати до уваги, оцінювати; 6) ставити щось до відома когось, вико- ристовувати; з укр. <i>sokotyty</i>	сокотити , <i>діал.</i> – 1) берегти (Турч.), 2) стерегти (Коцюб., Перв.); сокотитися , <i>діал.</i> – берегтися, остерігатися (ІХ, с. 440-441; Черем- шина, Муратов)
стокмити (приготувати) стокмитися (домовитися) стокмлений	<i>Бо я їду до жида, Щоб горівки на весілля доброї стокмити (1, с. 207); <i>Отже, коли хочете, а ви долучите до тих стокмлених 50 срібних ще 20, і я вам їх (поезії оце) зараз пішлю (2, с. 380, листи)</i></i>	a tocmi – 1) обгово- рювати ціну яко- гось товару для отримання згоди, торгуватися; 2) <i>народн.</i> найма- тися на роботу тощо; 3) наймати якийсь предмет або транспортний засіб; 4) спорядити, впо- рядкувати; 5) <i>регіон.</i> полагодити або переробити щось; 6) замислити щось, організувати; зі слов'ян. <i>tūkīmiti</i>	–
суферяти (терпіти, зносити, потурати)	<i>– Да суферять не буду, щоб вражий син та чванився, що йому сільських парубків нема й на раз що бити! (2, с. 100, „Опришок”)</i>	a suferi – 1) відчува- ти, переживати фізичний або душевний біль, <i>a suporta consecințele neplăcute ale unui fapt</i> – переживати наслідки якої- небудь прикрої події; 2) догоджати, дозволяти; з <i>народн. лат.</i> <i>sufferire</i>	–

токма (саме, част.)	<i>Більше ти на мене токма за се не будеш гніватися (2, с. 20, „Люба-згуба”); Коли ж люде вас за люде мають, то підіть, а ще токма такомулюбому товаришу послужити (2, с. 23, „Люба-згуба”)</i>	tocmai , присл. — напевно, саме, якраз; вваж. запозич. зі слов'ян. мов	значення не засвідчене
трифой (конюшина)	<i>Подивись лиш, яку онде копицю трифою з вівсом таскає оперед себе, що аж задихався... (2, с. 166, „Голодний чорт”)</i>	trifoi — конюшина, лат. <i>trifolium</i> ; порівн.: трифоля , гр. — трилисний, трависта рослина, листочки має такі, як у конюшини; росте на болотистих луках та торфових болотах (СЧС, с. 437)	—
турма (отара)	<i>Дослужує Юдик у Моргала рік, а у Моргала вже і кілька своїх оборогів в полі, і пара волів на загороді, і дві корови, і турма овець... (2, с. 166, „Голодний чорт”)</i>	turmă — велика отара овець або інших свійських тварин; з лат. <i>turma</i> ; порівн.: турма , лат. — сотня кінноти у римлян (СЧС, с. 442)	турма , діал. — отара <i>Ватаг повеліває турмами овець, ботеями кіз, стадами коней (Хотк., Довбуш); // рідко. зграя птахів. ..турма ворон над лісом (Стеф.) (X, с. 328)</i>
тяр (навіть)	<i>Приїде перший-літний дукар або тяр волоський семінарчик з Чернівців, батько присилує, віддасть, а ти, бідний писарино, стій собі за третим порогом, та лиш дивися... (2, с. 322, „Запечатаний двірник”); Чи ти в папороть не вбрів лиш, Блудя лісом з тов сопівков? Або тяр під княж-ялицев Тов проклятов ти не спав-єсь?! (1, с. 348)</i>	chiar , присл. — саме, якраз, насправді, навіть	—
факлія (факел, смолоскип)	<i>Нечуя-ангел вже хиля Закурєну свою факлію, А я лиш дивлюся та млію... (1, с. 296, „Дезертир”)</i>	făclie — велика свічка з воску; запозич. з серб., хорв. <i>faklja</i> , болг. <i>faklija</i>	—

флекев (парубчак)	<i>Якби який флекев сього не пантрував, то й не приймили б його парубки ніколи в парубки (2, с. 7, „Люба-згуба”); Ми положили флекева на постіль, а та дівчина як припаде йому до серця, як заридас (2, с. 48, „Штефан Славич”)</i>	flăcău – молодий неодружений хлопець, парубок; запозич. зі слов’ян. <i>chlakŭ</i> –неодружений хлопець	–
флюяра (сопілка)	<i>І буду вам співати, як живуть там люде, Як там флюяра грас, як трембіта тужить, Як там ся щастє, доля, слава, радість дружить (1., с. 29)</i>	fluier – народний музичний духовий інструмент з дерева; сопілка порівн. з албан. <i>floere</i>	флюяра, флюєра – басова сопілка-зубівка, майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині. Дрімає береза, Заснула смерека, Чути лиш флюяру Вівчарську здалека („Пісні та романси...”, 1956); І наплива з зелених полонин поміж смерек мелодія флюяри (Сосюра) (X, с. 609)
фребра (лихоманка)	<i>Д...д...д...д...д – задеделькав писар, неначе го фребра потрясла (2, с. 140, „Жовнярка”)</i>	febră – лихоманка; з лат. <i>febris</i> , італ. <i>febbre</i>	–
фрика (сварка)	<i>Ходи в хату, Васильку, – яв я його по-добру голубити, бо знав, що фрикою з ним і тільки не вдію (2, с. 15, „Люба-згуба”)</i>	frică – сварка, гостре слово; фраз. <i>nici de frică</i> – нізащо, ніяк не змусиш, не примусиш щось робити; з гр. <i>phrikē</i>	–
фудулія (гордість, зарозумілість)	<i>Слухайте тільки, як з мене фудулію вигнали (2, с. 100, „Опришок”)</i>	fudulie – назва стану бути фудульним	фудулія , діал. – гордовитість, зарозумілість, пихатість (X, с. 649; Фр.)
фудулитися (пишатися)	<i>Чекайте лиш, як я си ним в Львові фудулити буду (2, с. 349, листи)</i>	a se fuduli – поводитися гордо, самовпевнено, зазнаватися	фудулитися , діал. – поводитися гордовито, зарозуміло, пихато: Фудулиться [Анна], кажуть деякі жінки, що всяку роботу

пофудулити (запишатися)	<i>Але дякувати ти, брате, і за се, бо ви вже там, у тім Львові, таке пофудулили, що далі годі буде без бука до вас і приступити</i> (2, с. 356, листи)		знає (Коб.); // на кого. Ставитися до кого-небудь з презирством. <i>Най би тато не фудулився на Григорія; а то все на нього боком дивився...</i> (Коб.) (X, с. 649)
фудульний (гордий, зарозумілий)	<i>Іван був хмурий, неvvічливий і дуже фудульний</i> (2, с. 32, „Серце не навчити”); <i>Постеліте, нарядіте Обом нам посаг, Щоб фудульний той людський син Мягонько да ляг</i> (2, с. 158, „Дві пісні рожеві”); <i>Фудульного ніхто ся не страхає, А гордого і чмут за дурня має</i> (1, с. 395, „Старий господар умирає і сина навчає”); <i>А стара Гребениха багачка була: фудульна, обрахована, з масним язиком, як то кажуть</i> (2, с. 105, „Безталанне закохання”)	fudul , прикм. – надутий, гордий, впевнений, арогантний; з тур. <i>fudul</i>	фудульний , діал. – гордовитий, зарозумілий, пихатий (Фр., Федьк.: <i>Іван був хмурий, неvvічливий і фудульний</i> („Буковина”); Остап Вишня: <i>Ото пан був! Фудульний пан... Нема нині таких, То бувало не приступай!</i> ; фудульність , діал. – властивість за знач. фудульний (Круш.); фудульно , діал. – присл. до фудульний (Фр.) (X, с. 649)
хір (золотиста нитка)	<i>Черевики на нім брижовані, волоські; ногавиці білі, сорочка рантухова, золотим хірем та мирсою вишивана</i> (2, с. 108, „Безталанне закохання”)	fir – золотиста, срібна нитка, яка використовується для вишивання прикрас; з лат. <i>filum</i>	–
цара (чужа сторона, долина, сіножать)	<i>Аж на зиму гадаю допевне поїхати у цару, бо повітря тут не панить, хоть не вліті, а взимі</i> (2, с. 378, листи)	țară – сільська місцевість; лат. <i>terra</i>	цара , діал. – чужий край (XI, с. 181; Кундзич; Хотк.: <i>Гуцули-мужчини, як-не-як, а сходили з верхів частіше, бували й на долах, ходили різними царами</i>)
царина (пасовисько, образн.)	<i>Так тобі треба, – каже, – най тобою не носить по жидівських лугах, коли й в лісі, й на нашії царині є цвіту доволі</i>	țarină – поле, город, зорана земля; пасовисько, толока; серб.-хорв. <i>carina</i>	царина – 1) околиця, край села (Шевч.) // <i>заст.</i> ворота при в’їзді в село; 2) місцевість за селом, де пастух збирає худобу; вигін;

	(2, с. 32, „Серце не камінь”)		// пасовисько; 3) необ- роблюване, поросле травами поле; 4) <i>діал.</i> засіяне поле; посіви; лан (Фр., Кроп., К.-Карий); 5) <i>перен.</i> сфера діяльності людини, ділянка, галузь (Еллан, Рильський, Загре- бельний) (XI, с. 181-182)
шип (пляшка)	<i>Ви оце пусте завели, – каже Бая, – ануते-но мені лиш чарки! – А сам виймає з тобівки шип з вишиником такий, що в дві оці</i> (2, с. 98, „Три як рідні брати”)	şip – пляшка для зберігання рідини; флакон; з мад. <i>sîr</i> – люлька	–

* Контексти подано за виданням: *Федькович Ю. А.* Твори: В 2-х т. Т. 1: Поезії / Упоряд., передм. і приміт. М. Ф. Нечиталюка. – К.: Дніпро, 1984. – 463 с.; *Федькович Ю. А.* Твори: В 2-х т. Т. 2: Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи / Упоряд. і приміт. М. Ф. Нечиталюка. – К.: Дніпро, 1984. – 426 с. Перша цифра в дужках означає том, друга – сторінку.

ДОДАТОК 2

**ЛЕКСИЧНА СПАДЩИНА СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ДОБИ
В БУКОВИНСЬКИХ ТЕКСТАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

*Таблиця 2-1. Зіставлення лексики
з універсалів Б. Хмельницького та інших джерел того ж періоду
з галицько-буковинськими джерелами кінця ХІХ – початку ХХ ст.*

Слово і його значення в джерелах кінця ХVІ – першої половини ХVІІ ст.	Наявність слова у польській, німецькій мовах	Значення слова в галицьких та буковинських джерелах кінця ХІХ – початку ХХ ст.
анса – привід (ДБХм, с. 683)	<i>n. ansa, заст.</i> – неприязне, недоброзичливе ставлення; ворожість; <i>mieć (do kogoś) anse</i> – мати, почувати неприязнь, ставитися недоброзичливо (до когось)	анса , <i>лат., поль.</i> – ураза, нехіть, жаль (Кузеля, с. 18); мати анси до когось – т. с. (МСБ, с. 24)
апляуз (аплявз) – оплески (ДБХм, с. 683)	<i>n. aplauz</i> – схвалення, aplaudować – аплодувати; <i>нім. der Applaus</i> – аплоди- сменти, оплески	аплявз – аплодисменти, оплески (МСБ, с. 24); аплявдувати , <i>лат.</i> – оплес- кувати, похвалювати; аплявз – оплески, похвали (Кузеля, с. 20)
аренда – оренда (ДБХм, 683)	<i>n. arenda, заст.</i> – оренда, <i>wziąć w arendę</i> – взяти в оренду; 2) корчма; arendować, заст. – орендувати	аренда, оранда, оренда , <i>лат.</i> – наєм, держава; арендар – державець; коршмар (Кузеля, с. 23)
артикул – стаття, статут (ДБХм, с. 683)	<i>n. artykuł</i> – стаття, параграф	артикул – стаття (МСБ, с. 25); артикул , <i>лат.</i> – частина, уступ, розділ, параграф, стаття в часописах; рід товару (Кузеля, с. 25)
асекурація – забезпечення (ДБХм, с. 683) асекурация, ассекурация – зобов'язання, гарантія; асекурацію на себе дати – взяти зобов'язання в чомусь, дати розписку на щось (СЛУМ, 1, с. 139)	<i>стп. asekuracja;</i> <i>лат. assecuratio</i> <i>n. asekuracja</i> – страхування	асекурация, ассикурация – забезпечення, страхуван- ня від нещасних випадків (МСБ, 26); асекураційний , <i>лат.</i> – при- належний до асекурації – обезпечення від огня, смерти і т. д. (Кузеля, с. 27)

<p>асекурувати – забезпечити (ДБХМ, с. 683) асекуровати, асьсекуровати (<i>що</i>) – запевняти, гарантувати, забезпечувати (СЛУМ, 1, с. 139)</p>	<p><i>стп. asekurować;</i> <i>лат. assecurare;</i></p> <p><i>п. asekurować</i> – 1) страхувати (майно, життя); 2) охороняти, оберігати</p>	<p>асекурувати(ся) – страхувати, забезпечувати майно від втрати, від нещасних випадків (МСБ, с. 26); асекурувати [ся] – обезпечувати [ся] (Кузеля, с. 27)</p>
<p>ассистенция, асистенция, ассистенция, ассыстенция – присутність; данье ассистенции – свідчення правдивості чогось (СЛУМ, 1, с. 141-142, Люблін, Володимир)</p>	<p><i>стп. asystencja;</i> <i>лат. assistentio;</i></p> <p><i>п. asysta, asystencja</i> присутність, супроводження; <i>в czyjejs asyście</i> – у супроводі (<i>кого</i>)</p>	<p>асистенция – присутність, супроводження (МСБ, с. 26-27); асиста, лат. – товариство, дружина, присутність; асистенция – товариство, супровід (жандармерії), поміч; асистувати – товаришити, супроводжати, не відступати, помагати (Кузеля, с. 27)</p>
<p>атиненция – усе, що належить до чогось (у контексті йдеться про <i>селце з атиненциями его</i>, яке хтось хоче забрати від монастиря і собі <i>неслушне привласчити</i> (СЛУМ, 1, с. 144)</p>	<p><i>п. atynencja,</i> <i>лат. attinere;</i></p> <p><i>п. atynencja, юр.</i> – приналежність, власність, угіддя</p>	<p>атиненция – приналежність (МСБ, с. 27; уживається в побутовому мовленні студентів); атиненция, лат. – присілок, приналежність (Кузеля, с. 29)</p>
<p>блавать – 1) блакитна шовкова тканина, образне вживання... <i>же з бѣлого сукна albo блавату учинять чорное, а съ чорного за ся знову бѣлое</i>; 2) одяг з такої тканини; блаватный, блаватьный, прикм. – виготовлений з блавату – шовкової тканини блакитного кольору (СЛУМ, 2, с. 92)</p>	<p><i>стп. blawat, стч. blavat, свн. blawe;</i></p> <p><i>п. blawatny, заст.</i> – 1) шовковий, 2) мануфактурний, <i>sklep blawatny</i> – мануфактурна крамниця</p>	<p>блаватні товари – тканини, мануфактурні товари (МСБ, с. 33); блаватний купець – торгівець шовками (Фр., 3, с. 437); блаватні товари – мануфактура (Фр., 22, с. 512)</p>
<p>броварь, бруварь – броварня, пивоварня (1552, Вільна, Володимир, Житомир); похідні броварникъ, броварноє, броварный, броварщина, броварщица (СЛУМ, 3, с. 73)</p>	<p><i>сп. browar, свн. Brouwer</i></p>	<p>бровар, нім. – пивоварня, будинок, де роблять пиво; броварник – пивовар (Кузеля, с. 49)</p>

<p>вадіум, вадия – за порука (ДБХм, с. 683)</p>	<p><i>n.</i> wadium – грошова застава</p>	<p>вадія – застава, грошова за порука (МСБ, с. 39); вадія, <i>лат.</i> – застава, гроші, які складає ся при угоді для певности додержання умови (Кузеля, с. 54)</p>
<p>ваковати – бути незайнятим, вільним (про посаду) (ДБХм, с. 684); ваковати, ваковать, ваковати – 1) бути вільним, вакантним, незайнятим; 2) не працювати, не бути в дії, простоювати; 3) втрачатись, гайнутись. <i>абы жа(д)ная година пре(з) работы не ваковала</i> (Львів, 1598); вакнина – невикористовувані земельні угіддя; вакованс – незайнятість; відсутність функціонування чого-небудь (оренди, уряду); простій (СЛУМ, 3, с. 167-168)</p>	<p><i>стп.</i> wakować, <i>лат.</i> vacare; <i>n.</i> wakować – бути вакантним, вільним, незайнятим</p>	<p>вакувати – бути вакантним, вільним, незайнятим (МСБ, с. 40); вакувати, <i>лат.</i> – бути вільним, необсадженим, бракувати; вакуум – порожнє місце (Кузеля, с. 54); вакувати – бути бездіяльним, бити байдики (Фр., 27, с. 447)</p>
<p>варувати – застерігати (ДБХм, с. 684)</p>	<p><i>двн.</i> (bi)waron, <i>нвн.</i> wahren; <i>n.</i> warować – забезпечувати</p>	<p>варувати, <i>нім.</i> – за певнити собі (в умові), забезпечитися (Кузеля, с. 56)</p>
<p>гандлі, <i>мн.</i> – торгівля (ДБХм, с. 684); гандель, гендель, гиндель – 1) торгівля, торг; / дрібна або нечесна торгівля; 2) товар, крам; 3) <i>перен.</i> торг заради моральної вигоди; похідні гандлевати, гандлевать, гандлювати, гандлевый, гандлювникъ (СЛУМ, 6, с. 188-189); гандли вести – торгувати (СЛУМ, 3, с. 250)</p>	<p><i>свн.</i> Handel, <i>свн.</i> handeln <i>n.</i> handel – 1) торгівля, 2) <i>заст.</i> торговельний заклад; <i>нім.</i> handel – 1) діяти; 2) торгувати; 3) домовлятися, торгуватися; der Händel – торгівля</p>	<p>гандель, гандль – 1) справа, підприємство; 2) користь, вигода (МСБ, с. 80); гандель, <i>нім.</i> – торгівля (Кузеля, с. 65)</p>

<p>герсть, герышь – ватажок: <i>староста наш... васъ позываетъ, абы... переднейшими тыхъ бунтов герстами ведали</i> (1606); <i>И претожь ся такъ хижо оба тыи порочныи герстове удѣяли, поки бы ихъ была отъ патріархи духовная дисциплина и деградація не зашла</i> (1621, „Палінодія”); провідник якоїсь справи, організатор: <i>Пристѣнилъ Хмельнѣцкій... з великими войсками своими подѣ Львѣвъ</i> (Львів, 1648, СЛУМ, 6, с. 206)</p>	<p><i>стп. Herst;</i> <i>п. herszt</i> – отаман, ватажок; <i>нім. herrschaften</i> – панове, господарі</p>	<p>гершт – патрон, проводир (МСБ, с. 81); гершт, <i>нім.</i> – провідник лиходіїв (розбійників, вломників) (Кузеля, с. 70)</p>
<p>депутований – висланий, посланий (ДБХм, с. 685)</p>	<p><i>п. deputowany</i> – депутат</p>	<p>депутований, <i>субст.</i> – депутат (МСБ, с. 96); депутат, <i>лат.</i> – посол, заступник; депутація – посольство, особи, яких вибрано передати заяву в якій справі; депутований – посол (Кузеля, с. 95)</p>
<p>деспект – зневага, деспектація – зневажання (ДБХм, с. 685)</p>	<p><i>стп. despekt,</i> <i>лат. despektus;</i> <i>стп. despektować,</i> <i>лат. despectare</i></p>	<p>деспект, <i>лат.</i> – обида, образа, зневага, погорда (Кузеля, с. 95)</p>
<p>десперація – відчай (ДБХм, с. 685); десперація, десперація – розпач, зневіра, відчай, сумнів; десператъ – зневірений, похнюплений;</p>	<p><i>стп. desperacja,</i> <i>лат. desperatio;</i> <i>п. desperacja</i> – відчай, розпука; <i>стп. desperat,</i> <i>лат. desperatus;</i></p>	<p>десперація – відчай, розпука, деморалізація (МСБ, с. 96); десперація – відчай (Фр., 46, кн. 1, с. 651); десперат, <i>лат.</i> – чоловік, що стратив надію і попав у розпуку; десперація – розпука, безнадійність, зневіра (Кузеля, с. 95-96); десперат – зневірена людина, песиміст; десперати – люди, що перебувають у стані відчаю (Фр., 30, с. 578); десператський – деморалізований (<i>десператска, льокайска душа</i> – у полеміч-</p>

<p>десперовати – вдаватися у відчай, у розпач (СлУМ, 7, с. 251-252)</p>	<p><i>стп. desperować, лат. desperare</i></p>	<p>них текстах про шкідливий вплив москвофільства (МСБ, с. 96); десперувати – вдаватися у відчай (в розпач), убиватися, побиватися (Фр., 46, кн. 2, с. 417)</p>
<p>децизія – вирішення (ДБХм, с. 685)</p>		<p>децидувати, <i>фр.</i> – рішати, децизія – рішення, постанова (Кузеля, с. 97)</p>
<p>диспозиція – розпорядження (ДБХм, с. 685); диспозиция (та багато інших графічних варіантів) 1) рішення, розпорядження як документ; 2) володіння, власність, розпорядження; <i>знову ся вернути маєть до диспозыци нашои</i> (СлУМ, 8, с. 23); <i>подаю... въ вечъныя шафунокъ и диспозыцію; в диспозыцію взяти (цзо)</i> – взяти у своє володіння, розпорядження; (СлУМ, 8, с. 23, Луцьк, 1621); диспоновати – розпоряджатися (ДБХм, с. 685); деспоновати (<i>чим</i>) – розпоряджатися (Київщина) (СлУМ, 7, с. 252)</p>	<p><i>стп. dyspozycja, лат. dispositio; н. dyspozycja</i> – розпорядження, наказ; <i>mieć do dyspozycji</i> – мати у своєму розпорядженні;</p> <p><i>стп. dysponować, лат. disponere</i></p>	<p>диспозиція – розпорядження (МСБ, 98); диспозиция, <i>лат.</i> – начерк, уклад, поділ, плян, розпорядок, припис; настрій, наклін; диспонувати – приказувати, заряджувати (Кузеля, с. 100)</p>
<p>екзекуція – виконання судового рішення (ДБХм, с. 685); екзеквовати, екзеквовати, екзекovati – виконувати вирок, присуд (Вільна 1581; Київщина 1639); екзекуториалный листъ – виконавчий лист; екзеквованс, екзеквованс – виконання судового рішення, присуду (Київщина 1639) (СлУМ, 9, с. 35); екзекуция (та ін. граф. варіанти), <i>юр.</i> – виконання заповіту,</p>	<p><i>стп. egzekwować, лат. exsequi;</i></p> <p><i>стп. egzekwowanie;</i></p> <p><i>стп. egzekucja, ехекуція, лат. exsecutio</i> (<i>стп. egzekutor, лат. exsecutor</i>);</p> <p><i>н. egzekucja</i> – 1) виконання судового присуду (вироку); 2) примусові майнові</p>	<p>екзекуція – виконання судового присуду (розпорядження) щодо майна, примусове стягнення, вилучення майна (МСБ, с. 112);</p> <p>екзекутор – виконавець; підурядник, що стягає карі або належитості; екзекуція – виконане засуду; примусове стягнене скарбових або судових належитостей (Кузеля, с. 110);</p> <p>екзекутор – судовий виконавець, збирач податків (Фр., 18, с. 483; 44, кн. 2, с. 750; 46, кн. 1, с. 652);</p>

судового вироку; екзекуторъ (та ін. граф. варіанти) – виконавець; також у СЛУМ подано багато дієслівних сполучень зі словом екзекуція (СЛУМ, 9, с. 36)	(грошові) стягнення; 3) тілесні покарання; egzekutor – судовий виконавець	екзекуція – виконання судового рішення (23, с. 385); примусове виконання присуду, урядове судове стягнення боргу (часто податкового), яке здійснювалось на основі продажу майна боржника з молотка (44, кн. 2, с. 750); виекзекувати – примусово стягнути (Фр., 46, кн. 1, с. 651)
еміненція – гідність, вища посада (ДБХм, с. 685)	<i>n.</i> eminencia – преосвященство (титул католицького єпископа і кардинала)	еміненція – преосвященство (МСБ, 114); еміненція , <i>лат.</i> – визначність, найліпший ступінь (в науці); титул найвищих церковних достойників, кардиналів (Кузеля, с. 116)
інтенція – намір, бажання (ДБХм, с. 686)	<i>n.</i> intencja – намір, задум; na intencję (<i>kogoś, czegoś</i>) – на користь кого, чого; заради кого, чого	інтенція – намір, задум (МСБ, с. 164); інтенція , <i>лат.</i> – замір, охота, гадка (Кузеля, с. 135)
контентованє – угощення, контентуватися – задовольнятися, радіти (ДБХм, с. 687)	<i>n.</i> kontentować się , <i>книжн.</i> – задовольнятися	контент[н]ий , <i>фр.</i> – вдоволенний; контентувати – вдоволяти ся <i>чим</i> (Кузеля, с. 168)
контроверсія – суперечка (ДБХм, с. 687)	<i>n.</i> kontrowersja – розбіжність, розходження у поглядах, суперечка; kontrowers , <i>іст., юр.</i> – 1) довігорічна тяжба (за землею), 2) спірна ділянка землі, kontrowertować – оскаржувати, сперечатися, позиватися до суду; <i>нім.</i> die Kontroverse – суперечка, розбіжність, спірне питання	контроверзи , <i>мн.</i> – суперечки, розбіжності у поглядах (МСБ, с. 181); контроверсія , <i>лат.</i> – спір (теологічний), суперечка (Кузеля, с. 169)
конферувати – зв'язуватися, зноситися; надати (ДБХм, с. 687)	<i>n.</i> konferować – 1) радитися, 2) вести переговори, домовлятися; <i>нім.</i> konferieren – радитися, вести переговори	конферувати – вести переговори, домовлятися (МСБ, 182); конференція , <i>лат.</i> – нарада (представників держав), конферувати – нараджувати ся, переговорювати (Кузеля, с. 170)

маршалок – маршалок земський, начальник повіту в Литовському Великому князівстві (ДБХм, с. 687); сл 8 ж б о н а ч а л н и к ъ : <i>старший справца, маршалокъ</i> (ЛБ, с. 117)	<i>n. marszalek sejmu</i> – голова сейму; marszalek szlachty , <i>заст.</i> – провідник шляхти	маршалок – високий надворний і військовий уряд; провідник сойму; зарядчик; марш , <i>фр.</i> – похід (війська) (Кузеля, с. 195)
оказія – нагода (ДБХм, с. 688)	<i>n. okazja</i> – випадок, можливість	оказія – можливість, нагода (МСБ, с. 236); оказія , <i>лат.</i> – нагода, привід; догідна хвиля (Кузеля, с. 216)
офіра – жертва (ДБХм, с. 688); приносъ, приношеніє: <i>доброволнаа офѣра</i> , тое, што бывае(тъ) приношено от богатства, от грошей. И те(ж) жертва, зарѣзанаа <i>офѣра</i> (ЛБ, с. 99); треба: <i>офѣра</i> (ЛБ, с. 133)	<i>n. ofiara</i> – 1) жертва, 2) пожертвування; 3) обіцянка	офіра – пожертва (МСБ, с. 246); офіра , <i>лат.</i> – дарунок, жертва (Кузеля, с. 221)
офіровати – жертвувати; оферований, офірований – пожертвуваний (ДБХм, с. 688)	<i>n. ofiarować</i> – принести в дар, пожертвувати	офірувати – пожертвувати (МСБ, с. 246)
посесія – володіння, посідання (ДБХм, с. 689); мати в посесії – розпоряджатися <i>чим: д р ъ ж а в с т у ю : паню, в посесіи маю, ражу, справую, естем преложонымъ, кроле(м), цѣсарє(м)</i> (ЛБ, с. 29); посесор – власник, посідач (ДБХм, с. 689)	<i>n. posesja</i> – нерухоме майно	посесія – оренда (МСБ, с. 287); посесія , <i>лат.</i> – посілість; держава, винаймлена посілість, аренда; посесор – державець, арендар (Кузеля, с. 244); посесор – арендар (МСБ, с. 281)
промувати – надавати звання (ДБХм, с. 689)	<i>n. promocja</i> – 1) переведення до наступного класу; 2) присвоєння звання професора; 3) рух по службі; <i>нім. promovieren</i> – 1) захищати дисертацію, здобувати науковий ступінь, 2) надавати (присвоювати) учений ступінь	промувати – надавати звання доктора (<i>кому</i>) (МСБ, с. 300); промоція , <i>лат.</i> – посунене вперед, надане титулу доктора; промувати – посувати вперед; надавати титул доктора (Кузеля, с. 250)

респект – увага (<i>до чого</i>) (ДБХм, с. 690) респектувати – брати до уваги, рахуватися (ДБХм, с. 690)	<i>n. respekt</i> – повага, пошана; <i>n. respektować</i> – 1) шанувати, поважати, цінувати; 2) дотримуватися (правил, зобов'язань)	респект – повага, пошана (МСБ, с. 311); респект <i>лат.</i> – поважане (Кузеля, с. 264); респектувати – шанувати, дотримуватися (про закони, приписи, звичаї тощо) (МСБ, с. 311)
реферувати – доповідати, повідомляти (ДБХм, с. 690)	<i>n. referować</i> – доповідати	реферувати , <i>перен.</i> – доповідати, докладно повідомляти (МСБ, с. 311)
сальва – захист (ДБХм, с. 690); сальвувати – оздоровити (ДБХм, с. 690)	<i>n. salwa</i> – залп, салют, <i>moździerowy</i> , прикм. від. <i>moździerz</i> – <i>іст.</i> мортира, dać salwę honorową – дати салют (на честь когось, чогось)	сальва – салют, залп (МСБ, 326); сальва – залп, постріл, салют (Фр., 12, с. 722; 19, с. 500; 45, с. 562; 46, кн. 1, с. 656; 47, с. 734); сальва <i>лат.</i> – з <i>salve</i> ви- тай, збірний вистріл цілого відділу війська в чиюсь честь, <i>взагалі</i> рівночасний вистріл з кількох стрільб; сальватор – спаситель; сальвувати – рятувати (Кузеля, с. 270)
трансакція (<i>воєнна</i>) – воєнні дії (ДБХм, с. 690)	<i>n. transakcja</i> – угода, оборудка, справа	трансакція – банківська операція (МСБ, с. 359); трансакція , <i>лат.</i> – угода (Кузеля, с. 301)
триб – звичай, порядок, спосіб (ДБХм, с. 690)	<i>n. tryb</i> – 1) порядок, звичай, спосіб, лад, 2) нахил	триб – лад, нахил (МСБ, с. 359); триб , <i>нім.</i> – спосіб (життя); <i>в грам.</i> значіне відміни слова; зубате колесо (Кузеля, с. 303)
тумульт – заколот (ДБХм, с. 691) п л и щ ь : <i>гукъ, крик, ту- мультъ, розрухъ, звада, тръ- вога, кли(ч) <...></i> (ЛБ, с. 82)	<i>n. tumult</i> – гамір, метушня, сум'яття	тумульт – гамір, метушня, сум'яття (МСБ, с. 361); тумульт , <i>лат.</i> – натовп, метушня, заколот, тривога (Кузеля, с. 304)
фатига – труд, втомленість (ДБХм, с. 691); и с т о м л е н ы й : <i>змордований, уфатыгований</i> (ЛБ, с. 51)	<i>n. fatygować</i> – завдавати клопоту, турбувати, fatygować się – завдавати собі клопотів; fatyga – 1) втома; 2) кло- поти, заходи, добровільно взяті задля когось,	фатига , <i>фр.</i> – труд (Кузеля, с. 309); пофатигувати – потурбу- вати, завдати труду, клопотів (МСБ, с. 285); фатига , <i>фр.</i> – праця, турботи (СЧС, с. 529)

	fatygacja , <i>заст.</i> – клопіт, невігоди	
фундатор – засновник (ДБХм, с. 691)	<i>n. fundator</i> – 1) засновник, людина, що пожертвувала на якусь справу великі кошти; 2) <i>розм.</i> людина, яка пригощає товариство, друзів	фундатор – засновник добродійного товариства, організації, який вносить найбільші кошти на їх утримання та здійснення ними статутних завдань (МСБ, с. 388); фундамент , <i>лат.</i> – основа, ґрунт; фундаментальний – основний; фундатор – основатель (Кузеля, с. 317)
фундуш – фінансові засоби, фонд (ДБХм, с. 691)	<i>n. fundusz</i> – фонд, кошти, капітал	фундуш – фонд (МСБ, с. 388)
цетнар – центнер (в той період близько 65 кг) (ДБХм, с. 691)	<i>n. cetnar</i> – давня міра ваги; сучасн. центнер	сотнар – давня міра ваги, дорівнювала 100 <i>фунтам</i> або 56 кг і 6 г; 1 сотнар метричний (або подвійний) дорівнював 100 кг (МСБ, с. 335)
цофнутися – повернути назад (ДБХм, с. 691)	<i>n. cofać</i> – касувати, брати назад (слово, обіцянку); cofać się – відступати, подаватися назад	цофнути – взяти назад (слово, обіцянку) (МСБ, с. 394); вицофаний – забраний назад, вилучений з обігу (Фр., 44, кн. 1, с. 671); вицофання – вихід, відхід (Фр., 50, с. 646)
чинш – податок грошми (ДБХм, с. 691); да н ь: чинш , <i>поборъ</i> , заплата чиншован (ЛБ, с. 29)	<i>n. czynsz</i> – 1) <i>іст.</i> чинш, оброк; 2) орендна плата за нерухомість; 3) квартирна плата	чинш – 1) орендна плата; 2) квартирна плата (МСБ, с. 395-396); чинш <i>лат.</i> через <i>нім.</i> – уплата за уживане чужої річі, аренда; чиншовик – арендар, державець (Кузеля, с. 324)
шафар – завідувач господарства (ДБХм, с. 691); шафунок – витрата (ДБХм, с. 691)	<i>n. szafować</i> – витрачати, марнувати, циндрити; szafowanie – марнотратство;	шафарка – ключниця (Фр., 2, с. 531); шафарувати – збирати, розподіляти (Фр., 47, с. 736); шафувати <i>нім.</i> – роздавати, марнувати (Кузеля, с. 326); вишафувати – тут: витратити, вичерпати (Фр., 45, с. 560); шафоване – надуживання, марнотратство (МСБ, с. 399)

<p>шлюбувати – заручати (ДБХм, с. 691); о б ѣ т ь : ...<i>шлюбъ</i>...; о б ѣ т у ю : <i>слюбю</i> (ЛБ, с. 150)</p>	<p><i>n. ślubować</i> – давати обіцянку, присягатися, клястися</p>	<p>слюбувати – присягати, обіцяти (МСБ, с. 333)</p>
<p>штука – витівка, вміння, сприт; п о д в и з а ю с ь : <i>працю</i>, боюю, <i>ширмю</i>, збиваюс ь, <i>и тыжъ хвѣюс ь</i>, <i>стараюс ь</i>, <i>ширмаѣрскю шткаѣ показю</i>, <i>моуѣюс ь</i> с(ъ) кимъ, <i>шслю</i> (ЛБ, с. 85); ◇ штукою зайти – вдатися до хитрощів, перехитрити (СлУМ, 10, с. 47);</p> <p>штучний – вмілий, вправний. и з в и т і є п р и т ч ь : <i>штучныи приповѣсти</i> (ЛБ, с. 45)</p>	<p><i>n. sztuka</i> – 1) мистецтво; 2) вміння, майстерність; 3) п'єса; <i>нім. das Stück</i> – п'єса, уривок; <i>n. sztuczka</i> – витівка, трюк, спритний виверт;</p> <p><i>n. sztuczny</i> – 1) штучний, 2) <i>заст.</i> мистецький, вправний, гарний; <i>n. sztycznie</i>, <i>заст.</i> – вправно, по-мистецькому</p>	<p>штучка – витівка, вигадка, трюк (<i>знаменита штучка</i>); штука, <i>нім.</i> – музичний або театральний утвір; умілість витворювати всілякі гарні річі (малюнки, різьби); хитрість (Кузеля, с. 330);</p> <p>штучний – мистецький, гарний, звабливий; штучно – присл. до штучний (МСБ, с. 404)</p>
<p>штучка – міра тканин (близько 1 ½ м) (ДБХм, с. 691)</p>		<p>штука, <i>нім.</i> – річ, предмет; певна міра (якоїсь матерії) (Кузеля, с. 330); штука – 3) непочатий сувій матерії певної довжини, який надходить з фабрики для продажу (СУМ, XI, с. 546)</p>

Таблиця 2-2. Германізми, полонізми, латинізми, румунізми та мадяризми, засвоєні в українську мову завдяки давнім міжетнічним та торговельним зв'язкам на землях Галичини і Буковини

Джерела української мови з XVI – XVII ст. // Або наявність відповідних слів у польській, німецькій, латинській, румунській мовах	Галицькі і буковинські джерела кінця XIX – початку XX ст. // А також лексикографічні джерела XX ст.
с л о в о	
значення, географія пам'яток	значення, авторство контекстів
баволна – бавовна	
<p>баволна (стп. <i>bawelna</i>, стч. <i>bavlna</i>, свн. <i>baumwol(l)e</i>) (Вільна, Кременець, від другої половини XVI ст.) (СЛУМ, 2, с. 6-7); порівн. також у Лексиконі Беринди: <i>боумага: баво(л)на, папѣръ</i>, або <i>всакаа маккота</i> (ЛБ); похідні слова: баволница, бавелница – бавовняна хустка, бавовняна завіса; баволняний, бавелняний (стп. <i>bawelniany</i>) – бавовняний (Вільна, Луцьк, Житомир, Київ) (СЛУМ, 2, с. 6-7); нім. <i>die Baumwolle</i> – бавовна; п. <i>bawelna</i> – т. с.</p>	<p>бавовна, баволна – бавовна (МСБ, с. 28); бавовна, нім. – рослина до виробу всіляких тканин (Кузеля, с. 31); У „Словнику української мови”: бавовна – 1) те саме, що <i>б а в о в н и к</i> (радян. дж.); 2) волокно бавовнику, з якого виробляють пряжу і т. ін.; нитки з цього волокна (Кобр.) (I, с. 77)</p>
блават – шовк синього кольору	
<p>блавать (стп. <i>blawat</i>, стч. <i>blavat</i>, свн. <i>blawe</i>) – 1) блакитна шовкова тканина; 2) одяг з такої тканини (Вільна, Чернігів, „Перло...” та ін.); блаватний, блаватъный, прикм. – виготовлений з блавату – шовкової тканини блакитного кольору (Луцьк, Житомир та ін.) (СЛУМ, 2, с. 92); п. <i>blawatny</i>, <i>заст.</i> – 1) шовковий; 2) мануфактурний; <i>sklep blawatny</i> – мануфактурна крамниця</p>	<p>блаватні товари – тканини, мануфактурні товари (МСБ, с. 33); Словник Кузеля: слова не подає; У творах І. Франка: блаватні товари – мануфактура (22, с. 512); блаватний купець – торгівець шовками (3, с. 437); РУС Кр.: <i>рос. васильковый – волóшковий, блаватний, васильковий, сокирковий</i> (I, 53); У „Словнику української мови”: блават, заст. – 1) волошка; 2) шовкова тканина; взагалі шовк; одяг з такої тканини”; блаватний – прикм. до <i>б л а в а т</i> 2. (I, с. 191; Фр.)</p>

блам, блан – хутряна обшивка (облямівка) на одязі	
бламъ, бланъ (стп. blām, свн. Flamme) – шматок хутра певного розміру (СЛУМ, 2, с. 112)	блам, блан , нім. – футро, кожух; бланєний пошитий хутром; блання обрубка футра; кожух (гуц.) (Кузеля, с. 45); брам , нім. – листва при одіжи, обшивка, лямівка (Кузеля, с. 48); У творах І. Франка: блам – хутро; хутряна обвідка на шапці (4, с. 466)
блейвас – свинцеве білило	
блейвас (стп. blejwas, нім. Bleiweiss) – білила, заст. блейвас (СЛУМ, 2, с. 112)	блейвас , нім. – олов'яне білило (Кузеля, с. 44); У „Словнику української мови”: блейвейс – свинцеве білило; блейвас , застаріла форма (І, с. 140; Котляревський)
бобковий – лавровий	
<i>n. liść bobkowy</i> – лавровий листок	бобкове листя – лаврове листя (МСБ, с. 34); РУС Кр.: рос. бобковый – бобковий , з лаврових ягід, лавровий (І, с. 32)
бровар – броварня, пивоварня	
броваръ, бруваръ (стп. browar, свн. Brouwer) – броварня, пивоварня (1552, Вільна, Володимир, Житомир); похідні: броварникъ, броварноє, броварный, броварщина, броварщина (СЛУМ, 3, с. 73)	бровар – броварня, пивоварня (МСБ, с. 36); У Словнику Кузеля: бровар , нім. – пивоварня, будинок, де роблять пиво; броварник – пивовар (Кузеля, с. 49); У „Словнику української мови”: бровар , заст. – те саме, що б р о в а р н я (І, с. 237; Котляревський; Панч, „Гомоніла Україна”)
бросква – персик, абрикос	
бросква, бросквина, бросквинѦ (стп. broskew, стп. brzoskwinia) – персикове дерево, персик; бросквинный – персиковий (СЛУМ, 3, с. 77)	бросквиня – персик (МСБ, с. 36); брескиня, бросква , лат. через нім. – таке овочеве дерево (Кузеля, с. 48); У творах І. Франка: бросквині – абрикоси (Фр., 13, с. 654); У „Словнику української мови”: слово не зафіксоване

буката – шматок, частина	
буката (молд., рум. <i>bucăta</i> , лат. <i>buccato</i>) – кусок, шматок; буката землі (СлУМ, 3, с. 93; Кам'янець, 1510)	букат[а] , рум. – кусник, кавалок (хліба), скибка (Кузеля, с. 51); У „Словнику української мови”: слово не зафіксоване
вахляр – віяло	
вахля́рь (стп. <i>wachlarz</i> , свн. <i>fächer</i>) – віяло; в а х л а́рь – <i>махало, отанк(а)</i> (ЛБ) (СлУМ, 3, с. 185); п. wachliar – 1) віяло, 2) <i>перен.</i> коло проблем, завдань тощо	вахляр – віяло; вахлярувато – в усі боки, подібно до віяла (МСБ, с. 41); У Словнику Кузеля: вахляр , нім. – прилад з паперу або пер, що служить для холодження (Кузеля, с. 57); У творах І. Франка: вахляр – віяло, опахало (8, с. 627; 43, с. 446); У „Словнику української мови”: вахляр , діал. – віяло (І, с. 298; Франко, Дніпрова Чайка); У творах М. Рильського: <i>В руках тонкий тремтів вахляр (Хоч душно й не було). .. [Телімена] Траційно бавилась оздобленим вахлярем, Присутніх поглядом палила, як огнем</i> (Міцк.-Рильський, с. 362)
галка – кулька	
галка, галька – кулька, галка (на рукаві, прикраса на предметах церковного вжитку); мушкатова галка – мускатний горіх, лат. <i>Galla m(u)skata</i> (СлУМ, 6, с. 185-186); п. galka – т. с.	галка – куля, кулька, потовщення кулястої форми на верхній частині ціпка, тростини тощо (МСБ, с. 80); У Словнику Кузеля: куля , нім. — галка , кругла річ; милиця (Кузеля, с. 177); У „Словнику української мови”: галка , <i>перен.</i> – шматок чого-небудь м'якого, зліпленого в кульку (ІІ, с. 20; Коцюб.: <i>мамалігу бгати на галки і кидати в молоко</i> ; Рильський: <i>Вона, узявши хліб, зліпила галок три, До прецікавої готуючися гри, – І каже вибрати</i> (перекл. Міцк. „Пан Тадеуш”, 1949, с. 47)
га(е)ндель – торгівля	
гандель, гендель, гындель (свн. <i>Handel</i>) – 1) торгівля, торг, / дрібна або нечесна торгівля; 2) товар, крам; 3) <i>перен.</i> торг заради моральної вигоди;	гандель, гандль – 1) справа, підприємство; 2) користь, вигода; гандлювати – торгувати (МСБ, с. 80);

<p>похідні: гандлевати, гандлевать, гандлювати (свн. handeln), гандлевый, гандлювникъ (СлУМ, 6, с. 188-189); гандли вести – торгувати (СлУМ, 3, с. 250; Краків 1592 та ін.); нім. der Händel – торгівля; п. handel – т. с.; нім. handeln – торгувати, п. handlować – т. с.</p>	<p>У „Словнику української мови”: тільки форма гендель, зневажл. – торгівля, комерція з метою наживи (П, с. 49; Франко; Муратов, „Буковинська повість”)</p>
<p>г(д)е(і)летка – діжечка, барильце</p>	
<p>гелетка, кгелетка (снп. gieleta, снч. geleta, рум. găleată, лат. galleta) – невелика дерев'яна посудина для молока, дійничка, барильце (СлУМ, 7, с. 137-138; „Лексис” Л. Зизанія)</p>	<p>гелет[к]а, гілетка, рум. – бочілка, діжка, ведро, фаска; чвертка (Кузеля, с. 80); У творах Ю. Федьковича: ділетка – діжечка: .. я вам тим часом розкажу про Ілаша. Був се старший парубок довгопільський, син старої Хороцованихи, що за її казали, що вона свої сороківці ділеткою міряє (Федьк. 1985, с. 246; порівн. у поясненнях слів: ді л е т к а – мірка (с. 563); Та вже чи є що лекшого, як заложити собі свій шпихлір або касу позичкову? Скинуться люди по ділетці зерна або по левови, по два – і є свій шпихлір, є своя каса, є де в потребі запомогтися (МСБ, с. 402; у статті на слово ш п и х л і р); У „Словнику української мови”: слово не зафіксоване</p>
<p>г(г)ранат – плід гранатового дерева</p>	
<p>гранать, кгранать (нім. Granat (-apfel), лат. rotum granatum) гранат; ◇ грановитос яблоко (СлУМ, 7, с. 73); п. granat – 1) гранат (плід), 2) гранатовий (темно-синій) колір</p>	<p>гранат, лат. – 1) дорогий камінь; темно-синя краска; 2) полудневе дерево з овочами, подібними до яблук (Кузеля, с. 85) У „Словнику української мови”: гранат¹ – плодове дерево або кущ; круглий плід цієї рослини; гранат² – самоцвіт (СУМ, II, с. 156)</p>
<p>дахівка – черепиця</p>	
<p>даховка, дахувька – черепиця (СлУМ, 7, с. 190; Львів); к р о в ь : домъ, стелѧ, покры(т)с, драгтарь, дахъ, намѣт (ЛБ, с. 56); п. dachówka – черепиця</p>	<p>дахівка – черепиця (МСБ, с. 93); дах, нім. – покрите дому, криша, крівля, верх (Кузеля, с. 89); У „Словнику української мови”: дахівка, діал. – покрівля, покрівельний матеріал (СУМ, II, с. 214; Кобилянська; Хижняк, „Данило Галицький”)</p>

диван – бавовняний килим	
<p>диванский, диванскій, диванський – виготовлений із грубої бавовняної турецької тканини (СЛУМ, 8, с. 8, Львів, Київ); [всі контексти містять словосполучення дива(н)ски коберци] – тобто коверці, килимки, виготовлені з грубої бавовняної тканини]; <i>n. dywan</i> – килим</p>	<p>діван, <i>тур.</i> – найвисша турецька рада; рід килима (Кузеля, с. 98); килим, <i>тур.</i> – д и в а н , скатерть домашнього виробу (Кузеля, с. 155); диван – килим (МСБ, с. 97); У „Словнику української мови”: значення не зафіксоване</p>
и(і)рха – замша	
<p><i>n. ircha</i> – замша білого кольору; <i>n. irchow</i> – замшевий; порівн. <i>нім. Wildleder</i> – замша (буквально оленьча шкіра); ірха, <i>нім. з лат.</i> – замша (СЧС, с. 509)</p>	<p>ірха, <i>лат.</i> через <i>нім.</i> – м'ярко виправлена шкірка з оленя; <i>замша</i> (Кузеля, с. 138); [порівн. також замша, <i>нім.</i> – м'ярко виправлена шкірка з оленя (на рукавички) (Кузеля, с. 124)]; ирха, ірха; ирховий, ірховий (МСБ, с. 163); У Словнику Грінченка: ирха – 1) выделанная овечья или козья шкура, Желех.; 2) кант в сапогах, где сшиваются половинки голенища (НВолин. повіт); 3) нам'яти ирху намять хохол; ирховий = ирианий (Желех.); ирианий – из овечьей или козьей выделанной шкуры; ириані штани – кожаные меховые штаны, обращенные шерстью вниз, – носят пастухи в Новороссийском крае и Черномории зимой. <i>Чабанам видається на зіму одежа: сорочки, штани хряцкові, штани ириані</i> („Основа”, 1862); ирилиця – оторочка на тулупе из смушка или суркового меха (2, с. 194); РУС Кр.: <i>рос.</i> ирха – ирха (Желех.), (меховая оторочка) ирилиця (II, с. 187); У „Словнику української мови”: слово не зафіксоване</p>
кав'яр – ікра	
<p><i>n. kawior</i> – ікра; <i>нім. der Kawiar</i> – т. с.; кав'яр, <i>тур.</i> – ікра (СЧС, с. 509)</p>	<p>кав'яр, <i>тат.</i> – солена ікра осетрини (Кузеля, с. 140); (МСБ, с. 167); РУС Кр.: <i>рос.</i> зернистая икра – зерни(я)ста ікра, (паюсная, солёная икра) кав'яр (Кв.-Осн., Шевченко) (II, с. 178); У „Словнику української мови”: кав'яр, <i>заст.</i> – ікра (IV, с. 67); Шевченко, Панас Мирний, Стельмах);</p>

	У М. Рильського: <i>Були і кав'яри з Турецької землі, І по-литовському зготовані драгли</i> (Міцк.-Рильський, с. 599)
каляріпа – капуста кольрабі	
<i>n. kalarepa</i> – кольрабі; каляріпа , <i>ит.</i> – рід капусти з їстівним потовщеним стеблом; листя неїстівне (СЧС, с. 510)	каляріпа – сорт капусти (кольрабі) (МСБ, с. 168); каляріпа , <i>ит.</i> – рід огородової капусти (Кузеля, с. 142); РУС Кр.: <i>рос.</i> кольраби – каляріпа (П, с. 299); У „Словнику української мови”: слово не зафіксоване
корець – міра сипких тіл, що приблизно дорівнює центнерові	
корець коблѣ, или кобель: корець , міра, з словацка (ЛБ, с. 53), с п уд ъ: мѣра, корець , чвертка, або нѣкая коробка (ЛБ, с. 120); <i>n. korzec</i> – міра сипких тіл	корець , <i>гр.</i> – міра (збіжа) (Кузеля, с. 172); корець – давня міра місткості (МСБ, с. 183); У творах І. Франка: корець (<i>кірець</i>) – стара міра сипких тіл, що дорівнює 100 кг; <i>центнер</i> ; металевий або дерев'яний кухоль чи ківш із держакон (1, с. 491; 2, с. 528); стара польська міра сипких тіл, розмір якої багаторазово змінювався; галицький корець першої половини ХІХ ст. дорівнював 123 літрам (44, кн. 1, с. 674; кн. 2, с. 752); кірець (корець) (<i>по кірцеві з десятини</i>) – міра ваги, дорівнює 6 пудам, або 96 кг (47, с. 730); У „Словнику української мови”: корець – 1) металевий або дерев'яний кухоль чи ківш із держакон; 2) стара міра сипких тіл, що дорівнює 100 кг, центнер; (IV, с. 289; контекст із творів І. Франка); ◇ знати почому корець лиха (без іл.) (IV, с. 497)
корінні товари – бакалійні товари	
сладкості: <i>конфекты</i> , корінний дорогий річи (ЛБ, с. 115); <i>n. korzenny</i> – 1) пряний, korzenny smak – пряний смак; 2) <i>заст.</i> бакалійний, kupiec korzenny – бакалійник; towary korzenne – бакалійні товари	корінні товари – бакалійні товари (МСБ, с. 184); порівн. у Словнику Кузеля: конфекти , <i>лат.</i> – смажені овочі в цукрі (Кузеля, с. 170); бакáлія , <i>тур.</i> – всілякі предмети поживи, особливо заморські овочі як дактилі і розинки (Кузеля, с. 33); РУС Кр.: <i>рос.</i> дрогист – <i>дрогіст</i> , корінний торговельник , купець-корінник (РУС Кр., I, с. 251);

	<p>рос. коренчатый товар (москоть) – корінний крам; рос. коренщик – <i>продавець коріння</i>; (москательщик) – корінник (РУС Кр., II, с. 321); У М. Рильського: <i>Струмує гострий дух пахучого коріння, І страви міняться, що їхні імена Лише сьогоднішній маршалок двору зна!..</i> (Міцк.-Рильський, с. 599); У „Словнику української мови”: значення не зафіксоване</p>
лібра – міра паперу (= 24 аркушам)	
<p>лібра, <i>есп.</i> – еспанська і португальська міра ваги = 460 г (СЧС, с. 233); лібра (<i>исп.</i> libra, від <i>лат.</i> libra – фунт) – 1) старовинна римська одиниця ваги (близько 327, 45 г); 2) міра ваги в країнах Латинської Америки (близько 460 г) (СінС, с. 489); <i>п.</i> libra – 1) деста – міра паперу; 2) аптекарський фунт (12 унцій)</p>	<p>лібра – деста (міра паперу, дорівнює 24 аркушам) (МСБ, с. 191); лібра, <i>лат.</i> – аптикарська вага; 24 листків паперу (Кузеля, с. 181); РУС Кр.: <i>рос.</i> дестъ – <i>дестá</i>, лібра [<i>Кутив паперу п'ять лібр</i>]; <i>рос.</i> дестевой – <i>дестовий</i>, лібровий [<i>Зошит лібровий</i>] (РУС Кр. , I, с. 214); У „Словнику української мови”: слово не зафіксоване</p>
муштарда – гірчиця	
<p>муштарда, <i>ит.</i> – приправа до м'яса з олії й гірчиці (СЧС, с. 520); <i>п.</i> musztarda – „т. с.”; <i>рум.</i> muștar – „т. с.”; порівн. <i>нім.</i> der Mostrich – т. с.</p>	<p>муштарда – гірчиця (МСБ, с. 210); муштарда, <i>ит.</i> – приправа з оливи і гірчиці (Кузеля, с. 209); РУС Кр.: <i>рос.</i> горчица – (<i>приправа из горчицы</i>) гірчиця, (<i>гал.</i>) муштарда; <i>рос.</i> горчичница – <i>гірчичниця</i>, (<i>гал.</i>) муштардник (I, с. 180); У „Словнику української мови”: муштарда, <i>зах.</i> – особливим способом приготовлена гірчиця (СУМ, с. 835; Коцюб.)</p>
плястер , <i>ч. р.</i> , плястра , <i>ж. р.</i> – стільник меду	
<p>соть: п̑ястѣ меду, <i>стѣнни(к)</i> (ЛБ, с. 119), <i>страдовный медъ: пластовый мѣдъ, п̑астѣ меду</i> (ЛБ, с. 122); <i>п.</i> plastry miodu – стільники меду, miód w plastrach – мед у стільниках</p>	<p>плястра – стільник, вощина (МСБ, с. 268); плястер, <i>нім.</i> – наліпка, скибка (Кузеля, с. 240); У творах І. Франка: плястер – пластинка меду, стільник (Фр., I, с. 493); плястер (меду) – стільник (4, с. 467); скибка, шматок (5, с. 379); У „Словнику української мови”: слово не зафіксоване</p>

пугар, погар – келих, чарка, чара, чаша, кубок	
<p>пугар, нім. – великий оздобний кубок для пиття вина; чара (СЧС, с. 358); п о т и р ь : чаша, кубо(к), кели(х), дерев^Аний кови. Пога(р), уго(р)ски (ЛБ, с. 90);</p> <p>п. puhar бокал, келих, ч. pohár чаша, келих, бокал, кубок, <i>сл.</i> pohár склянка, чарка, банка, бокал, кубок – запозичене з угорської мови (можливо, через словацьке посередництво); уг. pohár – склянка, чарка; бокал, келих, кухоль (ЕСУМ, 4, с. 473); рум. pahar – посуд скляний, металевий або пластиковий різної форми та розміру, з якого п'ють воду або іншу рідину (DEX, р. 739; вважається <i>мадяризмом</i>)</p>	<p>пугарик – келих, чаша: * Образно. <i>Вона [матір] все дозволяла. Скільки б я не сиділа над книжками, вона все дозволяла. Любила науку... Не діткнувшись її пугарика ні устами, любила все, що гарне й благородне, що добре, високе...</i> (Коб. 1963, с. 234); порівн. у Словнику Кузеля: финджав, фінджа, тур. -мад. – склянка, п у г а р (Кузеля, с. 310);</p> <p>У творах І. Франка: пугар – склянка (5, с. 379); склянка, кубок, бокал (6, с. 563); кубок, бокал, фужер (47, с. 734); У „Словнику української мови”: пугар, діал. – келих, кубок (СУМ, VIII, с. 384; ілюстр. контексти з творів І. Франка, М. Стельмаха); пугаричок, діал. – зменш.-пестл. до п у г а р (у творах П. Козланюка); пугаричок, діал. – зменш.-пестл. до п у г а р (без іл.) (VIII, с. 384); погар, діал. – кубок, келих (VI, с. 705; Томч., „Жменяки”)</p>
пудло, пуделко – коробка (з дерева або паперу)	
<p>п. pudelko – коробка, футляр</p>	<p>пуделко – коробка, футляр (МСБ, с. 303); пуделко, пудло, нім. через пол. – коробка, кошелець, кошик, скринка (Кузеля, с. 253); У творах І. Франка: пуделочок – коробочка (44, кн. 1, с. 678); пудло – короб, повний мішок (13, с. 655; 25, с. 556); коробка (з паперу або дерева), кузов (18, с. 484); короб (воза), коробка (20, с. 482); У листах Лесі Українки: пуделко: <i>Одно пуделко порожнє</i> (Л. Укр., 12, с. 265); пуделечко: <i>Пуделечко живих квіток ..</i> (12, с. 10-11); У творах М. Рильського: <i>Сопліца повагом підходить до ридвану, Пуделко дістає, де сховано пляшки, – І вибира з-між них він бутель претяжкий</i> (Міцк.-Рильський, с. 442); У „Словнику української мови”: пудло, діал. – коробка або футляр (VIII, с. 385; Свидницький, „Люборацькі”; Ірина Вільде);</p>

	<p>пуделко, <i>діал.</i> – зменш.-пестл. до пудло (VIII, с. 384; Кобилянська: – <i>А що зробиш з своїми метеликами?</i> – Буду їх у пуделку держати; Рильський [Той самий контекст із перекладу „Пана Тадеуша”])</p>
<p>пушка – бляшана банка, коробка (з накривкою)</p>	
<p><i>n.</i> puszka – бляшана банка, коробка</p>	<p>карнавка, <i>ц.-слав.</i> – церковна тарілка до збирання грошей, пушка (Кузеля, с. 149); Пандора, <i>гр.</i> – грецька красавиця, що мала усе людське лихо замкнене в пущі [пушка Пандори] і висипала його на землю (Кузеля, с. 225); У творах І. Франка: пушка – скринька, бляшанка, шкатулочка, коробочка, пуделко (8, с. 628; 9, с. 517; 25, с. 556; 39, с. 683); пушка ботанічна – коробка для збирання рослин та комах (24, с. 442); РУС Кр.: <i>рос.</i> банка – банка, слоїк, (<i>жестян.</i> или <i>деревян.</i>) пушка, пушка на цукор (I, с. 10); коробка (<i>жестянка</i>) пушка (II, с. 325); У „Словнику української мови”: пушка, <i>діал.</i> – металева банка, коробка (VIII, с. 412; Франко)</p>
<p>тандита – 1) речі, що були у вжитку, мотлох; 2) місце, де торгують речами, що були в ужитку</p>	
<p><i>нім.</i> Tand – мішура, дрібничка (Кочерган); <i>n.</i> tandeta – дешеві речі поганої якості, дрантя; <i>n.</i> tandetny – поганої якості; <i>n.</i> tandetnik – лахмітник</p>	<p>тандита, <i>іт.</i> – лихий виріб, старий або перестарілий товар; тандитний – лихий (Кузеля, с. 294); У творах І. Франка: тандетний – поганий, недоброякісний (48, с. 744); тандита – мотлох, попрямує на тандиту – піде торгувати мотлохом (5, с. 380); У Словнику Грінченка: тандита – 1) место продажи старых вещей: <i>купив камизельку на тандиті</i> (Свидн., „Люборацькі”); 2) старье, хлам: <i>Тую тандиту треба пороздавати убогим</i> (Шейк.); тандитний – относящийся к толкучке, продаваемый на толкучке, поношенный, никуда не годный; тандитник – ветошник, старьевщик; тандитникувати – торговать старыми вещами, быть старьевщиком; тандитникування – торговля старыми вещами; тандитницін – принадлежащий старьевщице; тандитниця, тандитничка (Сл. Гр., 4, с. 246) [При всіх словах, крім</p>

	<p>тандита, є посилення тільки на записи Каленика Шейковського – з Кам’янця-Подільського];</p> <p>У „Словнику української мови”:</p> <p>тандита, <i>заст.</i> – 1) товкучка (Свидн.); 2) старі носильні речі, дрантя, лахміття (Сл. Гр.), Хоткевич: <i>менджуй тандитою – аби день до вечора</i>;</p> <p>тандитник, <i>заст.</i> – лахмітник (без іл.);</p> <p>тандитникувати, <i>заст.</i> – торгувати старими носильними речами (без іл.);</p> <p>тандитниця, <i>заст.</i> – жін. до т а н д и т н и к (без іл.) (Х, с. 32)</p>
тобка, топка – вузлик, мішечок	
<p>ч п а (г): кишеня..., шабе(л)та(с), бисага, та(ш)ка. ка(п)са, тлѣмокъ, вацокъ. Словацьки, <i>торба, мошина</i>. че(х): тобола. <i>калита, мѣшо(к)</i> (ЛБ, с. 157);</p> <p>п. tobolek – вузлик</p>	<p>топка – мішечок, вузлик солі (МСБ, с. 357-358);</p> <p>У творах І. Франка:</p> <p>порівн. топка – брила, уламок (44, кн. 1, с. 680)</p>
трунок – хмільний напій	
<p>п. trunek – алкогольний напій</p>	<p>трунок – напій, частіше – алкогольний, хмільний напій: <i>горячі трунки; податок від горячих трунків</i> (МСБ, с. 360);</p> <p><i>Сама згадка про молоду своячку розстроює її [пані Іванну] чимраз більше. Ніколи вона не бачила її такою, як цього вечора. .. А вже найбільше схилила, що над міру тила, чого ніколи досі не робила, зарідко навіть коли трунків дотикалася...</i> (Коб. 1963, с. 138);</p> <p>У Збірці Ількевича:</p> <p><i>На фрасунок добрий трунок – не допоможе і трунок, як прийде фрасунок</i> (Ільк., с. 59);</p> <p>РУС Кр.: <i>рос. горячие напитки – хмільні (п’янючі) трунки (питва)</i> (І, с. 184);</p> <p>У „Словнику української мови”:</p> <p>трунок – 1) напій, перев. алкогольний. П. Куліш: <i>Не жалійте, діти, трунку дорогого, І з двора не випускайте тверезим нікого</i>; Коцюбинський: <i>Угорське, шампан благородний, портвейн, бордо – от мої трунки</i>; Панас Мирний: <i>Хай упивається людина своєю оmanoю, Хай знище [знищить] до краю той трунок солодкий</i>; 2) відвар із трав, коренів, лушпиння тощо для різних потреб. (Стар.); 3) діал. горілка. <i>Не допоможе трунок, як прийде фрасунок</i></p>

	(Гал.-руські приповідки); О. Кобилянська: .. відкривши ще трошки трунку , приложив фляшку до уст і випив усе до останньої краплі (Х, с. 298)
тузин – дюжина	
нім. Dutzend – дюжина; п. tuzin – т. с.	тузин – дюжина (МСБ, с. 360); У творах І. Франка: тузин, тузина – дюжина (20, с. 483); РУС Кр.: рос. дюжина – тузін , тузин , дванацятка ; рос. дюжинный – тузиновий (І, с. 264); У „Словнику української мови”: тільки тузін , заст. – дюжина, дванадцять штук (Х, с. 314; Собко)
фаска – бочечка для сиру чи масла	
делва: кадь, стаговъ, фаска , бочка... (ЛБ, 29); чванецъ: банка, оливнаа судий(а), фаска , фл ^а ша (ЛБ, с. 156); х и щ н и к ъ : <...> и тыжъ начи(н)є боднарское, гакъ котрымъ обр ^а ч ^а т ^а завод ^а тъ на фасы (ЛБ, с. 143); фаска , нім. – діжка, кадовб (СЧС, с. 449), діжечка на масло, масничка (СЧС, с. 529); нім. das Fass – діжка; п. fasa – діжа, бочка, чан; faska – діжка	фаска – діжка (МСБ, с. 383); фаска , нім. – бочілка (Кузеля, с. 308); мосір , рум. – ф а с к а (Кузеля, с. 208); У Словнику Грінченка: фаска – кадушка для масла, сиру (твори Б. Грінченка); фасочка – зменш. від ф а с к а (Желех.); фасчина = фаска (Фр., Желех.) (4, с. 375); У „Словнику української мови”: фаска , діал. – невеличка діжечка для масла, сиру (Х, с. 567; Хоткевич, „Довбуш”)
цло – мито	
мытоимецъ: мытни(к), целни(к) (ЛБ, с. 67); п. clo – „мито”; clo przywozowe – „ввізне мито”, clo ochronne – „охоронне мито”; нім. der Zoll – мито; zollen – сплачувати мито	цло – мито (МСБ, с. 394); У творах І. Франка: цло – мито, податок, пошлина (12, с. 722; 37, с. 658; 44, кн. 1, с. 681; 44, кн. 2, с. 755; 45, с. 563; 47, с. 736); цловий – митний (44, кн. 1, с. 681); комора цлова – митниця (49, с. 777); цлова оплата – митний збір (49, с. 779); У „Словнику української мови”: слово не зафіксоване
шалья, шалька – тарілка в терезах	
превѣса: шалѣ , ваги (ЛБ, с. 92)	шалька , нім. – тарілка (при вазі); таріль (Кузеля, с. 324); У „Словнику української мови”: шалька – тарілка в терезах, на яку кладуть зважувану річ або гирі (ХІ, с. 401; 3. Тулуб, „Людолови”; Стельмах,

	„Велика рідня” та ін. автори); шаля – те саме, що шалка (СУМ, XI, с. 400; Хоткевич, „Довбуш”; Яновський; Рильський)
шпараги , <i>мн.</i> – спаржа	
шпарага , <i>лат.</i> – рід рослини, яку часто називають холодок, заячий холодок (СЧС, с. 479); <i>п.</i> szparag , частіше <i>мн.</i> szparagi – спаржа	шпараги , <i>мн.</i> – спаржа (МСБ, с. 402); У творах І. Франка: шпарага – спаржа (стрічкова овочева рослина); шпараги – спаржа (25, с. 557; 49, с. 779); У М. Рильського: <i>І раків, і шпараг подавано гостям, Малага золота, венгерське грало там, – Там мури замкові, на спомини багаті, Де в сотнях відгуків котилися вівати</i> (Міцк.-Рильський, с. 457); У „Словнику української мови”: шпараги , <i>мн., діал.</i> – спаржа (XI, с. 515; Зінаїда Тулуб, „Людолови”; Рильський [Той самий контекст із перекл. „Пана Тадеуша”])
ярина – овочі, городня зелень	
С е л і є : рина , <i>огородній р’чи</i> (ЛБ, с. 38); з л а к ь : <i>зеленость на трав’ї</i> или на <i>былинахъ</i> , <i>любо на листехъ деревъ</i> , а(л)бо рина <i>огороднаа</i> , <i>паша</i> , трава <i>з розмаиты(м) з’льємъ</i> або <i>вс’їкаа</i> <i>трава квітучаа</i> , <i>сельє</i> (ЛБ, с. 43); <i>п.</i> jarzyna – 1) <i>мн.</i> овочі; 2) овочева страва, гарнір з овочів	ярина – городина, овочі; яринний – <i>прикм.</i> від ярина (МСБ, с. 407); У творах І. Франка: ярини , <i>мн.</i> (похідне від ярина) – столова зелень, овочі (8, с. 629); У „Словнику української мови”: ярина , <i>діал.</i> – городина, овочі (XI, с. 648; Франко)
ятка – палатка, невеличкий магазин, в якому торгують м’ясом	
<i>п.</i> jatka, jatek – м’ясна палатка, м’ясний магазин	ятка – невеличкий магазин, у якому торгують м’ясом (МСБ, с. 407); У „Словнику української мови”: ятка – легка будівля для тимчасового користування (торгівлі, виставки і т. ін) (XI, с. 659; Коцюбинський, Яновський та ін. автори)

Таблиця 2-3. Дієслова спільного фонду української та польської мов, що належали до соціолекту шляхетсько-козацької верстви, у текстових джерелах кінця XIX - початку XX ст.

Дієслова української та польської мов	Джерела української мови XVI – XVII ст.	Контексти з буковинських та інших джерел кінця XIX – початку XX ст.
<p>вибавляти, вибавити, n. wybawić – визволити, врятувати, звільнити від чогось;</p> <p>вибавитися, n. wybawić się – врятуватися, визволитися</p>	<p>с в о б о ж д а ю : <i>ратую, вибавляю</i> (ЛБ, с. 111); вибавити і похідні (СлУМ, 5, с. 102)</p>	<p><i>Віками калічили тебе вороги твої... і тільки твій добрий дух вибавив тебе і вернув тобі почорнілі ниви, щоби на них зазолотило ся руске житє</i> (Галіп, „Думки та пісні”, с. 7);</p> <p><i>З мого клопоту вибавила мене служниця</i> (І. Матієв);</p> <p><i>Вибавте мене вже раз від того неприємного обов’язку держати щороку тут, в тій Високій Палаті, подібного рода промови</i> (Є. Пігуляк) (МСБ, с. 45);</p> <p><i>То все правда, що ви говорите про то, як нам доскулюють пани; ми то і самі знаємо, та ти научи нас, як вибавити ся від всього того</i> (Б., 1899, ч. 35, с. 2)</p>
<p>вирити, n. wugucь – 1) вирити; 2) викарбувати, вигравірувати</p>	<p>и з в а а н і є : <i>выръзова(н)є, выры(ст)є</i>; и з в а а ю : <i>вырываю, рыю, выдовбую, выръзую</i> (ЛБ, с. 45);</p> <p>вырыты, вирити, вырѣти – 3) (на чому що) вирізьбити, викарбувати ... <i>вырити на таблиці сребренои визнаня вѣры</i> (1509-1633, Острозький літопис та ін. джерела);</p> <p>4) <i>перен.</i> залишити слід, викарбувати (СлУМ, 6, с. 31);</p> <p>порівн. також: врѣти ¹ – (що на чому) вирізати, викарбувати: <i>пє(р)сте(н) золоты(и) ... на которо(м) гє(рб)</i></p>	<p><i>В каплиці в місті Казерта находить ся таблиця зі спіжy, на котрій в єврейській мові виритий є засуд на Ісуса Христа</i> (Б., 1895, ч. 13, с. 4);</p> <p><i>Адреси на дорожочіннім материялі одержав князь від 28 міст, адреса Монахови [Монако] вирита на золотій плиті</i> (Б., 1895, ч. 18, с. 4);</p> <p><i>Вона [бабуся] піднялася на пальці, щоб уломити мені галузочку цвітучої акації, – і так бачу я її донині, так, як спинається на пальці, з піднятими вгору руками, в якійсь ясній легенькій одежі... Тоту картину, чи, ліпше сказати, тоту хвилю, зберегла я донині у своїй пам’яті і задля того образу, виритого в моїй душі, я люблю її</i> (Коб. 1962, с. 158; „Царівна”)</p>

	<i>по(л)тора крижса и литери ПД на злотѣ вритыє</i> (Львів, 1590; СЛУМ, 5, с. 17)	
вирікатися, виректися, п. wyrzeć się – відмовитися, зректися	<i>отмѣтаюсѧ, отмѣцѣсѧ, запираюсѧ, вырѣкаюсѧ, прусѧ, горджѣсѧ, погорджаю</i> (ЛБ, с. 146); выречися і похідні (СЛУМ, 6, с. 11)	<i>Рідна мати не допустила на суді Соломона, щоби розпайкувати дитину; вона воліла виречи ся хоть і своєї дитини, аби лиш жила дитина</i> (Б., 1895, ч. 2, с. 2); <i>Цілком не розумію, чому не присилаєте кінця перекладу? Вже тільки жду! Чи прогнівали ся чого? Чи вирекли ся свого перекладу? Дайте звістку доконче</i> (Маковей, с. 548)
вистерігатися, п. wystrzegać się – уникати, остерігатися	<i>и спрѧтаюсѧ: выстерыгаюсѧ</i> (ЛБ, с. 50); <i>с ѡспрѧтаюсѧ: выстерѣгаюсѧ</i> (ЛБ, с. 128)	<i>Він, що в світі Нічого не боїться і не знає, Як то ся навіть зве боятися або вистерігатися чого?! (Федьк., с. 294, „Довбуш”); О тім, що я пишу, натякнути їм хоть би і одним словом я вистерігаюсь</i> (Коб. 1963, с. 279); <i>Треба вистерігати ся вчити дітий всього того, що самі знаємо. Се відносить ся головн до вчителів- новиків, котрі раді нераз все своє знанє так і вперти в голови учеників</i> (Канюк 1911, с. 94); <i>Кашель! Хто єго не вистерігає ся, грішить против власного тіла!</i> (Б., 1906, рекл.) та ін. (МСБ, с. 59)
голосити <i>що, п. głosić</i> – оголошувати, повідомляти, провіщати	<i>вѣщаю : глю, мовлю, повѣдаю, говорѣ, голошиѣ</i> (ЛБ, с. 24)	<i>Тиміньський знав про рублі давно, бо й сам для себе їх дістав, а проте віднекував ся їх і доси, та й голосив світови, що рублі – то видумки і денунціяції Українців</i> (Б., 1895, ч. 5, с. 3); <i>Він [Сковорода] голосить свою науку все і всюди, де лиш міг, і по дорогах, і по майнових толоках, і по ярмарках, і по пасіках</i> (Кміц., 1908, с. 62)
заживати, зажити, п. zażywać, zażyć – 1) споживати, вживати; 2) вдаватися до певних заходів, використовувати	<i>доволный єсмѣ: ѡбилно има(м), досыть маю, конте(н)туюсѧ, гойне заживаю чого</i> (ЛБ, с. 31); заживати ² (чого) – вживати, використовувати (що); б-е знач. (чого, що) споживати, їсти, пити	<i>Так зажив виділ зі своїми добрими намірами і заходами гіркого розчарованя</i> (Звідомл., с. 26); <i>Олію, молока, вина Не заживав він зроду; Для дужчої покути пив Морську солону воду</i> (І. Франко); <i>Заслаб мужик на живіт, А дідич лічити; Дав йому порошки, Та й каже зажити</i> (С. Руданський); <i>Крокодил... із теплих вод зринає,</i>

	<p>що-небудь; // (чого) приймати, вживати ліки; зажити², зажіти, зажыти (чого) спожити, з'їсти, випити що-небудь (Чернігів, Перло... та ін.); заживанє, заживаніє, заживаньє, зажыванє (стп. zażywanie) – 1) використання, застосування, уживання; 2) розкошування; 3) приймання, споживання (СЛУМ, 10, с. 32-33; с. 35-36);</p> <p>[млин], котрого и за антецессора нашего сполне з Семеномъ Тарасовичемъ, дядкомъ своимъ, заживаль волне, а теперъ ему правомъ призвойтимъ зовсѣмъ достался (Ун ІМ, с. 141, 1688 р.); <...>зачимъ абы в держаню того помененного села і млиновъ і въ заживанню з них призвойтихъ пожитковъ нихто не важилсѣ ему, пану Зарудному, чинити найменшой перешикоди і трудности, тилно варуемъ (Ун ІМ, с. 167, 1689 р.)</p>	<p>Щоб зажити прохолоди (Леся Українка); // вдаватися до чого-небудь, використовувати якісь засоби з певною метою. <i>Вона заживала всіх хитрощів, на які була здатна, бо це був останній спосіб затримати [Романа] (Б. Грінченко) (СУМ, III, с. 122); А ми, як пси, покинем рідну мати І будем хліба-солі заживать Із тим, що їй розшарпав серце в грудях! Ми, з діда й з батька вільні козаки, Не захистим братів своїх, в неволю Самі підем?</i> (Старицька-Черн., с. 78, драма „Іван Мазепа”, слова І. Мазепи)</p>
<p>заказати, <i>n. zakazać</i> – заборонити</p>	<p>заказати – заборонити, численні похідні, заказанє, заказаньє – 1) заборона; 2) заповіт, настанова; заказаний – заборонений (СЛУМ, 10, с. 48-50); прещєніє: грозба, казать, загроженє (ЛБ, с. 96)</p>	<p>Був припис церковний, що у Великий тиждень не можна робити жадної тяжкої роботи, а право світське так само казувало тяжко працювати (Б., 1895, ч. 13, с. 4); <...> від 1886 р. казано їм [кільком теологам] слухати на університеті рускої мови і літератури (Б., 1895, ч. 6, с. 2); Достоту, наче бідному чоловікові гріх бути щасливим і веселим; наче щастя для бідного чоловіка – той казаний овоч, що лиш його вкусить, та й по спасенню (Март., с. 73)</p>

<p>заложити, <i>n. założyć</i> – закласти, заснувати, започаткувати</p>	<p>с ь з д а н і є : зб⁸дова(н)є, створе(н)є, зало^жньє (ЛБ, с. 127); заложити – фундаментъ заложити; численні похідні; заложенє, заложеньє, заложенє, заложеньє – створення, заснування [св^ѣта; видимого мира; храма св^ѣтого; колеи⁸м 8 Ви(л)ни; скарбу посполитого; Школы православныхъ въ Монастырю Печерскомъ]; заложеніє, заложеніє (цсл. заложеніє) – початок будівництва, закладання [шпиталя] (СЛУМ, 10, с. 86-88)</p>	<p><i>Люди самі заложили собі „Січ”, „Склеп” і „Читальню”;</i> (Б., 1907, ч. 66, с. 3); <i>Ухвалив сойм красвий дати таку поміч людям, що як люди в якій громаді заложать собі касу, то Виділ красвий має тій касі з гроша красвого дати насамперед запомогу на покритє коштів заложеня каси в сумі 600 корон (См.-Ст., Порадник, с. 10); Треба б заохотити при тім читальників, щоб заложити свою власну шкілку овочеву, відки читальники могли б діставати задаремно щепи (Б., 1895, ч. 19, с. 2)</i></p>
<p>замешкати, замешкувати <i>що</i>, <i>n. zamieszkać</i> – мати оселю, оселитися, жити в чому (де); мешкати, <i>n. mieszkac</i> – жити в оселі</p>	<p>ѡ б и т а ю : мешкаю, живѣ⁸; ѡ б и т а л н и (к) : справни(к), мешкане(ц); ѡ б и т е л и щ е : мешка(н)є (ЛБ, с. 147)</p>	<p><i>Вона замешкує низеньку комнату, стеля закрашена писанками, червоними і голубими стяжками, позолоченими орішками та силою иньшого дивацтва (Б., 1895, ч. 12, с. 1); Почувши, як відбуло ся заприсяженє вікаріїв і що наш вікарій є перший, і що він буде мешкати в резиденції, а не Волох, ожили навіть зневірені і скептики (Звідомл., с. 56); В північній частині по ріку Серет мешкає в збитій масі 270. 000 Русинів (Б., 1895, ч. 19, с. 1); Крім сего, позакладала Рада культури в повітових містах так звані взірцеві магазини машин для тих господарів, що далеко мешкають (Товариш 1908, с. 211)</i></p>
<p>заховати, заховувати <i>що</i>, <i>n. zachować</i> – дотримати, дотриматися <i>чого</i>; заховатися, заховуватися, <i>n. zachować się</i> – 1) зберегтися</p>	<p>с ь б л о д а ю : заховываю, наблюдаю, назираю, наглядую (ЛБ, с. 125)</p>	<p><i>Члени обов'язані заховувати докладно виданий устав для випасу (Канюк 1906, с. 32);</i> <i>На жаль, дідо Яків Кобилянський і батько його, греко-католицький парох у Микитинцях у Галичині, не подбав про те за життя, щоб диплом шляхетства заховався для одинака сина, а коли його (як не раз оповідав нам батько) упоминали й</i></p>

<p>2) повестися, поводитися, чинити, триматися певним чином</p>		<p>звертали увагу його на доцільність такого диплому <...>, він махав байдуже рукою, промовляючи: „Виживе й без того, в нього добра голова” (Коб., 1928, с. 11); Ваш любий довгий лист <...>, в котрім заховалися засушені цвіти і досі, я одержала і дуже Вам дякую за нього (Коб., 1963, с. 626); При самих виборах треба заховувати ся тихо, спокійно, оскільки можна, навіть ні до кого не говорити, аби не було жадної напасти, а вже ж борони Боже кричати, сварити ся, бити ся (См.-Ст., Громада, с. 41-42)</p>
<p>злучити, п. <i>złączyć</i> – з’єднати;</p> <p>злучатися, злучитися, п. <i>złączyć się</i> – з’єднатися, поєднатися, об’єднатися;</p> <p>вилучити</p>	<p>с о ю з ъ : звѣзѡкъ, звѣза(н)є, звѣзка, злѣчѣ(н)є, споеньє (ЛБ, с. 119); съ немлю : сполне злучаю (ЛБ, с. 127); съ чтаваю, съ вокуп- лѣю : злѣчаю, спрѣгаю, збираю (ЛБ, с. 130);</p> <p>отчуждаю : выволѣю, вылѣчаю (ЛБ, с. 147);</p>	<p>При скаліченнях береги рани треба можливо злучити і тисненєм зменьшити уплив крові, також при помочи оцту, алуну, таніни (Товариш, 1908, с. 283); Хто до краси ще й розум приєднав, Як сонце, той злучив тепло із світом І людям став окрасою життя! (Старицька-Черн., с. 72; драма „Дмитро Дорошенко”); Коваль кує, поки гаряче! Нам Україну злучити зараз треба! (Старицька-Черн., с. 79; драма „Дмитро Дорошенко”); Заносило ся, наприклад, на се, що „Ватра” і „Академічне Братство” мали злучитися, що для розвою спільного товариства було дуже важне. Отже, не дійшло до того, пішли в хід підозріння, сплетні і личні антагонізми – і до злуки товариств не дійшло (Б., 1895, ч. 13, с. 3); П’ю ту глибоку тишину, що розкинулася по всіх алеях, здоровлю її! Відтак – самота, горда така і все однакова, злучається з тишиною, розпаношилася і знову мене приймає. Я рада тому (Коб., 1963, с. 364); Тепер примирені [народовці] не мають „Барвінцуків” навіть за людей, ба навіть уважають за добре вилучити їх з новоосновуючого ся банку (Б., 1895, ч. 38, с. 2)</p>

<p>обходити <i>що</i>, п. obchodzić – 1) обходити; 2) святкувати, obchodzić rocznicę – святкувати річницю</p>	<p>праз(д)нованіє, праз(д)никъ: ѡхота, веселость, выхвале(н)є, выславова(н)є, ѡбхожѣньє, свѣчѣ(н)є (ЛБ, с. 165)</p>	<p>Пам'ять Кобзаря нашого Тараса Шевченка будуть проживаючи в Петербурзі Українці обходили вечером дня 24. с. м. (Б., 1895, ч. 21, с. 4); Є великі свята церковні, як різдво, йордан, великдень, зелені святаки і т. д., котрі обходить наш нарід з особними народними звичаями: треба і рускій інтелігенції ті свята обходити по-народному (Б., 1895, ч. 89, с. 2); Сьогодні святий Сильвестер, кінець року, а міська людність, особливо середній стан, обходить сей день празнично (Фр. 1973, т. 3, с. 552)</p>
<p>одідичити – успадкувати</p> <p>порівн. також</p> <p>видідичити – відчужити</p>	<p>на слѣждаю: одѣдичѣю; на слѣдіє: дѣдицтво, одѣдиче(н)є, спадокъ, отчизна, жребій, достоѣніє; цсл. на слѣдникъ: дѣдичъ, или отчичъ (ЛБ, с. 71)</p> <p>отчужденіє: вывола(н)є, выдѣдиче(н)є, отдалє(н)є (ЛБ, с. 147)</p>	<p>...важною перепоною для природної консолідації буковинської Руси в Рускій Бесіді було свого рода релігійне суперництво між православієм а унією у Русинів, котре у православних одідичене по батьках і доси ще не злагодило ся (См.-Ст., Бук. Русь, с. 138); [Стефан] мав також свої блуди. Був нудний педант, був заздрісний, був гарячка і мав ще блуд одідичений <...> Се була тайна. Його батько збожжеволів з пиття і помер з того (Коб. 1962, с. 75; „Людина”); одідичити – успадкувати (Фр., 45, с. 562); порівн. також у „Книзі порока Єремії” в перекладі І. Огієнка: Одідичили наші батьки лиш неправду й марноту, пожитку ж від них не було... (Єр 16 : 19; Ів. Ог., с. 774); порівн. також: дідичні (хвороби) – спадкові (Фр., 32, с. 501); дідичний – спадковий, отриманий у спадщину (Фр., 45, с. 560); дідичність – спадковість: дідичність блудів – спадковість помилок (Коб. 1962, с. 63); Дарвінізм – наука англійського природника Дарвіна про походжене висих форм з низших при помочи дідичности і природного добору (Кузеля, с. 89)</p>

<p>перестерігати чого – дотримувати чого; перестерігатися – дотримуватися, зберігатися (про звичаї), <i>п. przestrzegać się</i> – 1) попереджувати, застерігати, 2) дотримуватися таємниці, правил поведінки тощо; пересторога – попередження про небезпеку</p>	<p>законникъ: перестерегаючий права, чернець, а(л)бо ҃простованый, о҃мѣркованый, пору́дный канонникъ (ЛБ, с. 41); с ъ б л ю д є н ї є : перестереганье, захова(н)є, назира(н)є (ЛБ, с. 125-126)</p>	<p><i>Німецький звичай</i> носити ленти все дуже перестерігаєть ся в Чернівцях (Сімович, 1908, с. 509-510); <i>Пані маршалкова строго перестерігала звичаю і етикету. Перший стіл мав, по старому звичаю, мати дванадцять „дань”, другий шість, а третій три</i> (Фр. 1973, 3, с. 547)</p>
<p>повздержатися; повстягнутися, повстягатися, <i>п. powściągnąć się</i> – стриматися, утриматися від чого</p>	<p>о х а б л а ю с а : о҃стерѣгаюсѧ, о҃хоронѧюсѧ, повстѧгаюсѧ, задержуюсѧ, позбываю чого (ЛБ, с. 154-155); встѧгнути, вѣстѧгнути, устѧгнути – 1) загнuzдати, *образно: устѧгнути ѧзыка – прикусити языка (язык): ... неха(и) ҃стаѧ(з)не(т) ѧзыка своего о(т) злого (СЛУМ, 5, с. 60); вѣстѧжливость (стп. powściągliwość) – стриманість (СЛУМ, 5, с. 60)</p>	<p>порівн. повздержатися: <i>Я не плаксива, Христе, плачу рідко коли, а прецінь мене нараз, прощаючись з Вами, Дерпою, обняв неказаний жаль. Я ніяк не могла повздержатися і через те встидалась визирати плачучи на Вас</i> (Коб. 1963, с. 600)</p>
<p>пре(д)кладати, <i>п. przedkładać</i> – пропонувати, вносити, надавати до ухвали</p>	<p>предлагаю : прекладаю, полагаю (ЛБ, с. 92)</p>	<p><i>Комітет той радить, ухвалює і предкладає свої внесення головному віділові товариства</i> (Б., 1895, ч. 26, с. 3); <i>Списи виборчих актів предкладає президент віку палаті, яка без дебати рішає, чи вибір треба узнати важним, чи акт виборчий передати легітимацийному віділови до розглянення</i> (Б., 1907, ч. 64, с. 3); <...> <i>треба би вже надрукований статут наново предкламати правительству і друкувати</i> (Звідомл. 1914, с. 10)</p>

<p>пристояти – 1) належати до чийсь компетенції; узгоджуватися з чиймись правами, повноваженнями;</p> <p>2) належатися, личити;</p> <p>порівн.: <i>n. nie przystoi</i> – не личить, не годиться</p>	<p>подобаеть: <i>достойт, пристои(т), належи(т), треба, має(т)</i>; подобаше: <...> <i>пристоало, годилосѧ</i> (ЛБ, с. 85)</p>	<p><i>Ви вже забули, князю, Що суд судити лиш мені одній Пристойть тут</i> (Федьк., с. 290; „Довбуш”); <i>Проти сего напiмнення внесло товариство знов рекурс, що місце-вому правительству не пристойть право давати таким товариствам напiмнення</i> (Б., 1895, ч. 10, с. 1); <i>Материяльне ужиткованє православного релiгiйного фонду пристойть, однак, кождому владицi в мiру потреб дисцезiї в рiвнiй мiрi i не залежить вiд iх взиiмного порозумiня</i> (Звiдомл. 1914, с. 67); <i>Другу [часть] прошу Вас прочитати; Вам пристойть знати децо з неї; впрочiм, вона дуже iнтересна i читається легше, як перша часть</i> (Коб. 1963, с. 297); <i>Нiяк не можу погодитися, щоби Ви розпроцались з писанням. Воно пристойть i належить Вам, як медвежiсть пристойть лиш Вам тому, що се Вам вроджене, а не напам'ять вивчене</i> (Коб. 1963, с. 454)</p>
--	--	---

ДОДАТОК 3

ВІДБИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИЧНОЇ СПЕЦИФІКИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Таблиця 3-1. Слова галицько-буковинського вжитку
в Словнику Огієнка та їх представленість у „Словнику української мови”

Слово галицько-буковинського вжитку	Наявність та значення слова в СУМ	Стильове маркування	Авторство контекстів
бандерія	—		
блават	<i>блават</i> — 1) волошка; 2) шовкова тканина; взагалі шовк; одяг з такої тканини;	<i>заст.</i>	Фр., Стельмах, Рильський, Сл. Гр.;
блаватний склеп	<i>блаватний</i> — прикм. до б л а в а т	<i>заст.</i>	Фр.: <i>склеп з блаватними товарами</i> (I, с. 191)
бута́	<i>бута</i> — пиха; <i>бутний</i> — пихатий, чванькуватий;	<i>зах.</i> <i>діал.</i>	Галицько-руські приповідки (I, с. 264); Коб., Фр. (I, с. 266);
ватра	<i>ватра</i> — вогнище, багаття	<i>діал.</i>	Черемшина, Фр., Панч (I, с. 297)
взглядно	—		
використати	багатозначне слово	<i>без обмежень</i>	
винахід	багатозначне слово	<i>без обмежень</i>	
вицофатись цофатися	—		
відпоручник	<i>відпоручник</i> — уповноважений	<i>діал.</i>	Фр., „Захар Беркут” (I, с. 622)
відтак	<i>відтак</i> — після чого-небудь; потім, далі		Коцюб., Фр., Гуріненко (I, с. 647)
відтам	<i>відтам</i> — звідти	<i>діал.</i>	Фр. (I, с. 647)
відтепер	<i>відтепер</i> — з цього часу, з цієї пори		Фр., Гончар (I, с. 648)
відтогди відтоді	— <i>відтоді</i> — з того часу з цієї пори		Коцюб., Фр., Рильський (I, с. 650)
внесок	значення не засвідчене		(I, с. 709)

впоминатися, впімнутися; допоминатися, допімнутися <i>за</i> <i>ким-чим</i> або <i>о кім-чім</i>	<i>упоминатися</i> – нагадувати, домагаючись чого-небудь; <i>допоминатися</i> – наполегливо вимагати чого-небудь, домагатися чогось	<i>діал.</i> <i>розм.</i>	Крушельницький, Кобринська, Фр., Бедзик (X, с. 465); Н.-Левицький, Коцюб., Яновський: <i>допоминатися своїх прав</i> (II, с. 377)
гербата	<i>гербата, гарбата</i> – чай	<i>зах.</i>	Леся Українка, Мартович, Хоткевич (II, с. 53)
газда, газдиня, газдівство, газдувати	<i>газда</i> – господар; <i>газдиня</i> – господиня; <i>газдівство</i> – господарство; <i>газдувати</i> – господарювати	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	Фр. Коб., Остап Вишня; Кобр., Янов. Коцюб., Журахович (II, с. 12-13)
грімйальний	—		
демолювати	—		
денник, денникар	значення не засвідчене —		(II, с. 240)
дефравдація, здефравдувати	— —		
децидувати, децизія	— —		
завод	значення не засвідчене		(III, с. 54);
загибля	<i>загибля</i> – загибель	<i>діал.</i>	Фр., Павличко (III, с. 377)
закупно	—		
замельдувати, мельдувати	<i>замельдувати</i> – док. до мельдувати; <i>замельдуватися</i> – док. до мельдуватися	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	Фр., Коб.; Коб., Хоткевич (IV, с. 204)
змасакрувати, масакра	— —		
комплетно	—		
конфітура	<i>конфітури</i> , мн. – варення	<i>зах.</i>	Фр., Леся Українка (IV, с. 274)
конципієнт	—		

коц	<i>коц</i> – 1) грубе, вовняне, однотонне вкривало з начісками; покривало на ліжко; <i>коцик</i> – зменшене до коц	<i>розм.</i> <i>рідко</i>	Мирний, Фр., Загребельний: <i>теплий гуцульський коц</i> (IV, с. 314); Фр. (IV, с. 314)
краватка	<i>краватка</i> – зав’язана вузлом під коміром сорочки, блузки смужка тканини, яку носять для прикраси		Коцюб., Рибак, Гончар: <i>піонерська краватка</i> (IV, с. 318)
кукурудза	<i>кукурудза</i> – рослина родини злакових; зерна цієї рослини		Н.-Левицький, Кобринська, Коцюб., Гончар, Стельмах та ін. (IV, с. 388)
куфер	–		
леда, незм.	<i>леда</i> – тільки, тільки-но <i>леда-хвиля</i> – будь-якої хвилини; <i>леда-хто</i> – будь-хто; <i>леда-що</i> – будь-яка, яка-небудь дрібниця; <i>леда-який</i> – поганий, ледачий	<i>діал.</i> , <i>рідко</i> <i>діал.</i> , <i>рідко</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	Леся Українка, Фр., Без іл. (IV, с. 466); Фр., Номис (IV, с. 467)
ліста	–		
ліцитація	<i>ліцитація</i> – аукціон; <i>ліцитувати</i> – продавати з аукціону; <i>ліцитуватися</i> – пас. до ліцитувати; <i>ліцитаційний</i> – прикм. до ліцитація	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	Фр., Крушельницький, Стефаник; Коб.; <i>Підписувати документи ліцитаційного продажу; ліцитаційний едикт</i> (IV, с. 533)
мальверзація	–		
мапа	<i>мапа</i> – карта;	<i>заст.</i>	Леся Українка, Ірчан (IV, с. 625)
маржина (гуцульське)	<i>маржина</i> – худоба; <i>маржинка</i> – пестл. до маржина	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	Мартович, Скляренко, Марко Черемшина (IV, с. 627)
міродайний або міродатний, (міродайні сфери, джерела, круги)	–		

мосяж, мосяжник, мосяжництво	<i>мосяж</i> – те саме, що л а т у н ь ; жовта мідь; <i>мосяжник</i> – майстер художніх виробів із мосяжу; <i>мосяжництво</i> – вироблення прикрас до зброї, топірців, табівок, пряжок і т. ін з мосяжу; <i>мосяжний</i> – прикм. до м о с я ж ; латунний	<i>рідко</i> <i>рідко</i> <i>рідко</i> <i>рідко</i>	„Народна творчість та етнографія”; Без іл.; „Гуцульська кераміка”; Фр., Хоткевич (IV, с. 809)
муж (вжив. переважно про мужів державних)	<i>муж</i> – державний, науковий, громадський і т. ін. діяч	<i>книж.</i>	Шевченко, І. Ле, „Хмельницький” (IV, с. 820)
муштарда	<i>муштарда</i> – особливим способом приготвлена гірчиця	<i>зах.</i>	Коцюб. (IV, с. 835)
неприявність	–		
обава, обавлятися	<i>обава</i> – побоювання, острах; –	<i>діал.</i>	П. Куліш, Фр. (V, с. 462)
однострій	<i>однострій</i> – формений одяг; уніформа;	<i>рідко</i>	Смолич, Стельмах (V, с. 439)
омаста	<i>омаста</i> – жир	<i>діал.</i>	Фр., Мартович, Кримський (V, с. 692)
підприємство	<i>підприємство</i> – 1) окрема виробнича установа (завод, фабрика і т. ін); 2) діяльність у якій-небудь галузі, що дає прибуток		Гончар, „Історія УРСР”; Леся Українка (VI, с. 487)
плéканє плекати	<i>плекання</i> – дія за знач. п л е к а т и ; <i>плекати</i> – з любов’ю вирощувати, виховувати кого-, що-небудь; викохувати; <i>плеканий</i> ; <i>плекатися</i> – виростати в добрих умовах; викохуватися, перен. виховуватися, прищеплюватися		Коцюбинський: <i>плекання маржинки</i> ; Тичина: <i>плекання поетичної молоді</i> (VI, с. 574); Фр., Гончар, Тулуб, Рильський (VI, с. 574); Коцюб., Коб. та ін., Фр.: <i>плекався скот</i> ; Коб.: <i>плекається добрий смак</i> (VI, с. 574)

плюндрувати, плюндрування і пліндрувати, пліндрування	<i>плюндрувати</i> – ламаючи, знищуючи, руйнувати, спустошувати; <i>плюндрування</i> – дія за знач. плюндрувати; <i>плюндрований</i> // <i>плюндровано</i>		Мирний, Тичина, Довженко та ін. радян. джерела: <i>плюндрування мови</i> ; Цюпа, Фр. (VI, с. 599)
пляцок	–		
причинитися <i>за ким,</i> причинитися <i>до чого,</i>	значення не засвідчене <i>причинятися до чого</i> – прилучатися до якої-небудь справи, сприяючи їй	розм.	Граб., Фр. (VIII, с. 99);
пудло пуделко	<i>пудло</i> – коробка або футляр; <i>пуделко</i> – зменш.-пестл. до пудло	діал. діал.	Свидницький, Вільде (VIII, с. 385); Коб., Рильський перекл. Міцк. „Пан Тадеуш” (VIII, с. 384)
путня	<i>путня</i> – діжка, цебро, відро	діал.	Фр., Муратов, „Буковинська повість” (VIII, с. 404)
пуцувати	<i>пуцувати</i> – чистити	діал.	„Казки Буковини і Верховини”, Хоткевич (VIII, с. 410)
пушка	<i>пушка</i> – металева банка, коробка	діал.	Фр. (VIII, с. 412)
рабат	–		
реасумувати	–		
резерва	–		
резигнувати	<i>резигнація</i> – цілковита покірливість долі;	книжн., заст.	Фр., Бедзик (VIII, с. 487)
репарація, репарувати	<i>репарація</i> – інше значення – повне або часткове відшкодування збитків, завданих державі, що перемогла у війні, за рахунок переможеної держави, яка розв’язала війну; –	політ.	Без іл.(VIII, с. 508)

рівночасно	<i>рівночасно</i> – присл. до рівночасний; <i>рівночасний</i> – те саме, що одночасний; <i>рівночасність</i> – абстр. ім. до рівночасний		Фр., Коцюб., Гжицький, Без іл., Вільде (VIII, с. 552)
рогатка або рогачка	<i>рогатка</i> – переносна загорожа, що тримається на зроблених навхрест стояках; <i>рогачка</i> – те саме, що рогатка		Панч, Хижняк та ін.; Самійленко, Гжицький (VIII, с. 590)
розривка	<i>розривка</i> – розвага	діал.	Фр., Коцюб., Рильський (VIII, с. 791)
рура, рурка, руля, рулька	<i>рура</i> – те саме, що труба 1. <i>рурка</i> – те саме, що трубка; –	розм. розм.	Забашта; Еллан, Н. Рибак (VIII, с. 910)
рутинований	–		
сальва	<i>сальва</i> – залп, салют;	заст.	Хоткевич, Рибак, Кочерга: <i>сальви на його честь</i> (IX, с. 21)
скуток	<i>скуток</i> – наслідок, результат	заст.	Старицький, Хоткевич, Леся Українка (IX, с. 338)
слідуючий	–		
спижарня	<i>спижарня</i> – комора	заст., діал.	Фр., Марл. (IX, с. 524-525);
споводувати	–		
стиск	значення не засвідчене <i>тиск</i> – штовханина в тісноті, у натовпі; тиснява; <i>тиск народу</i> (людей і т. ін.) – величезна кількість людей, натовп	розм.	Н.-Лев., Коцюб., Тичина (IX, с. 702); Шевченко: <i>А в Римі свято. Велике свято! Тиск народу, зо всього царства восводи;</i> Гребінка, Васильченко (X, с. 122-123)

тамувати, тама, тамування	тама – гребля, гатка; тамувати – зупиняти, затримувати вільний рух, плин чогось тамування – дія за знач. тамувати; тамуватися – утрачати силу вияву, зменшуватися	заст.	Фр. (X, с. 30); Яновський, Довженко, Хоткевич, Коцюб., Смолич та ін.; радян. джерела; Марко Вовчок (X, с. 31-32)
таний, тано	таний – дешевий, недорогий; тано – присл. до таний	діал. діал.	Фр. (X, с. 33); Фр., Стефаник (X, с. 34)
терціян	–		
товш м.р.	товш – жир	діал.	Коб., Загреб. (X, с. 169)
трунок	трунок – 1) напій (перев. алкогольний); 2) відвар трав, коренів тощо (перев. для лікування); 3) горілка труночок – пестл. до трунок	діал.	П. Куліш, Коцюб., Мирний та ін.; Старицький, Ірина Вільде та ін. „Галицько-руські приповідки”, Коб. (X, с. 298); Марко Вовчок (X, с. 299)
тутка	–		
ударемнювати	ударемнити – зробити даремним, марним		„Наука!”, 1970; Галан (X, с. 386);
узглядняти	узгляднювати , діал. узглядняти , узгляднити – брати до уваги, враховувати; узгляднюватися – пас. до узгляднювати	заст.	Крушельницький, Кримський, Коб. (X, с. 405); Без іл. (X, с. 405)
уйматися за ким – чим	уйматися , уйнятися за ким – чим – заступатися	діал.	Фр. (X, с. 414)
уморити, уморювати справу, кару	значення не засвідчене		(X, с. 446)
унеможливити	унеможлиблювати – робити що-небудь неможливим; унеможлиблюватися – ставати неможливим		Рибак, І. Ле, „Рад. літ-во”, „Наука...”, 1967 (X, с. 448)
унещасливити	–		

упізнання упізнати , упізнати <i>кого</i> упізнатися , упізнатися <i>за ким-</i> <i>чим</i> або <i>о кого-що</i>	упізнання (впізнання) – дія за знач. упізнати ; упізнати , упізнати – нагадувати, застерігати; упізнатися – нагадувати, домагаючись чого-небудь	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	Фр., Коб. (X, с. 461); Коб. (X, с. 465); Крушельницький, Кобринська, Фр., Бедзик (X, с. 465)
урльоп	урльоп – відпустка; урльопник – солдат у відпустці	<i>діал.</i> , <i>заст.</i> <i>діал.</i> , <i>заст.</i>	Фр., Мартович; Фр. (X, с. 479)
файка	файка – люлька	<i>діал.</i>	Фр., Муратов „Буковин- ська повість” (X, с. 551)
файний	файний – 1) гарний 2) добрий файно – 1) присл. до ф а й н и й ; 2) гарно, приємно	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	„Коломийки”, Хоткевич, Коцюб., Масенко: файний кептар ; Бедзик: файні співаночки в Карпатах ; Воронько: файні ліки ; Фр., Коцюб., Стефаник; Янов., Автомонов (X, с. 551)
фана	–		
ферії	ферії – канікули	<i>зах.</i>	Фр., Коб. (X, с. 577)
фестин	–		
фреквенція	–		
фризієр	фризієр – перукар; фризерка – жін. до ф р и з е р ; фризура – зачіска, завите волосся	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	Полт.; Без іл.; Фр., У. Кравч. (X, с. 644)
цаль	цаль – дюйм	<i>заст.</i> , <i>діал.</i>	Фр., Баблик (XI, с. 179)
цвікер	цвікер – рід окулярів, які закріплюються за допомогою пружинки на перенісці; пенсне	<i>заст.</i>	Грінченко (XI, с. 185)
цезорик <i>м.р.</i>	цизорик – складаний ножик	<i>діал.</i>	Шевченко, Свидницький, Масенко (XI, с. 211)

цина, цинбвий	<i>цина</i> – олово <i>циновий</i> – олов'яний	заст. заст.	Без іл. (XI, с. 215); Котляревський: <i>циновим гудзем</i> застебнувся (XI, с. 216)
цитрина	<i>цитрина</i> – те саме, що лимон		Коцюб., Рибак, Яновський та ін. (XI, с. 221)
цло	—		
шина, <i>мн.</i> шини	<i>шина</i> – рейка;	діал.	Фр. (XI, с. 452)
шпихлір	<i>шпихлір</i> – комора	діал.	Фр., Коцюб. (XI, с. 523)
штука	<i>штука</i> – мистецтво; <i>для штуки</i> – заради самого заняття; знічев'я	діал.	Стефаник, Мисик, Хоткевич; Н.-Лев., Тют. „Вир” (XI, с. 547)
яфини	—		

Таблиця 3-2. Слова галицько-буковинського вжитку
без спеціального маркування
в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр.*

Впровідне слово російської мови	Відповідники української мови
<i>абрикос</i> (мелкий)	<i>абрикоса</i> ; <i>мореля</i> (I, 1)
<i>азартная игра</i>	<i>запальна, газардов(н)а гра</i> (I, 2)
<i>аренда</i> (арендная плата)	<i>оренда, рата, чинш</i> (I, 5)
<i>аукцион</i>	<i>авкціон, ліцитація, торги</i> (I, 7)
<i>аферист</i>	<i>аферист, гешефтмахер</i> (I, 7)
<i>аттестат зрелости</i>	<i>атестат достиглости, матура</i> (I, 7)
<i>баланс</i>	<i>баланс, обрахунок</i> (I, 9)
<i>бандероль</i> <i>бандерольный</i>	<i>бандероля, перепаска</i> ; <i>бандерольний, під перепаскою</i> (I, 9)
<i>банка</i> (жестяная или деревянная) <i>коробка</i> (жестянка); <i>мороженица</i>	<i>банка, слоїк</i> , <i>пушка, пушка на цукор</i> (I, 10); <i>пушка</i> (II, 325); <i>млинок, пушка на морозиво</i> , <i>морозниця</i> (II, 570)
<i>бесстыдный</i> (нагло бесстыдный); <i>бесстыдно</i> <i>бесстыдство</i> (наглое бесстыдство)	<i>безстидний, безсоромний</i> , <i>безчільний</i> ; <i>безстидно, безсоромно, безчільно</i> ; <i>безстидство, безстидність</i> , <i>безсоромність</i> ; <i>безчільність</i> (I, 23)
<i>блюдо</i> (кушанье)	<i>страва, потрава, наїдок</i> (I, 31)
<i>бобковый</i>	<i>бобковий</i> , з лаврових ягід, лавровий (I, 32)
<i>брандахлыст</i> <i>бурда</i>	<i>люра, ріденька бурда</i> (дуже тонкий чай, безнастояна кава, сильно розведена горілка) (I, 39); <i>бурда, люра</i> (I, 46)
<i>бумага</i> <i>обёрточная бумага</i>	<i>бібула</i> (I, 46)

картон (обёрточный, „сахарная бумага”) картонный (из „сахарной бумаги”)	бібула ; картоновий, картонний, текстуровий; бібуловий (II, 250)
варенье	варення, конфітура (I, 53)
васильковый	волóшковий, блaвaтний , васильковий, сокирковий (I, 53)
вводит в обман	дурити, обдурювати, впроваджувати в обман (I, 56)
веер веерник (пальма); веерный	віяло, віяльце, вахляр ; віяльниця, вахлярниця ; віяльцевий, вахляровий ; віяльничий, вахлярничий (I, 59)
вероотступник вероотступничество вероотступнический	віровідступник, відступник від віри, апостaт , недовірок, ренегат, перекинчик; віровідступництво, ренегатство, апо- стазія ; віровідступний, ренегатський, апостaзі́йний (I, 62)
визит делает визиты	візита , відвідини, навідини; візитувати кого (I, 77)
визитация	візитація , ревізія, оглядання, оглядини (I, 77)
визитный	візитовий (візитова картка) (I, 77)
вина быть, послужит виной	спричинитися чому і до чого (I, 77)
винт	твинт, шруб , шрубa (I, 78)
високосный	переступний , високостовий, високосний (I, 79)
вкушать	заживати чого [хліба-соли заживати]; споживати чого (I, 81)
владелец (собственник) (обладатель) владелица владение (обладание) быть во владении	власитель , володілець, владник, власник; посідач (I, 81); власителька , власниця, посідачка (I, 82); володіння, владання, обладування чим, посідання , держання чого; бути під чийм володінням, в чієму посіданні

(то, чем владеют) владе́ть	володіння, володарство, держава , державство , облада , посілість , панство, діди́зна (I, 82) [Зостався хазяїном на всій державі ; Велика земельна посілість]; володіти, владіти, владати чим, держати, посіда́ти , мати в своїй руці що (I, 82; С. Єфремов: Виявити все багатство духа, що посідає український народ)
влече́ние испытать влечение к чому-либо	мене тягне; мене пориває до чого (I, 83)
внезапный	несподіваний, раптовий, наглий, нагальний, напрасний (I, 86; І. Франко: Напрасний дощ захопив мене ; Леся Українка: Напрасний наскік бурі)
внутренний внутренние раздоры	хатні, домові чвари (I, 88)
вовлека́ть вовлекать в невыгодную сделку	втягати в не вигідну оборудку (I, 89)
воздержива́ться воздержанно воздержанность	здержуватися , утримуватися, відтягатися ; поздержливо , здержливо , повстримливо; поздержливість , здержливість , повстримливість (I, 96)
возмо́жный делать возможным	уможливлювати (I, 96)
возму́щать (побуждать к мятежу) возмуще́ние возмущенный возмутитель волне́ние (возмущение) восста́ние (смута) восстава́ть (поднима́ть мятеж)	бунтувати, підбурювати, збурювати, баламутити, каламутити, колотити, зривати бунт, ворохобити , зворохобити ; бунтування, бунт, бунтація, баламучення, баламутство, заколот, розрух, ворохобня ; збунтований, зворохоблений ; бунтівник, бунтар, колотник, каламутник, ворохобник , бурлій (I, 96); заколот, колот, каламутня, розрух, ворохобня , невпокій (I, 101); повстання, ворохібня , розрух, заколот; ворохобити (I, 110)
возра́ст	вік , верста [Цей дід однієї зо мною верстви – одного візраста] (I, 100)

воодушевлённый (фанатически)	загорілий , запалілий (I, 104)
вопросник	запитальник, квестіонар (I, 105)
восприимчивый восприимчивость	принятливий, спринятливий до чого, похі[о]пливий, похіпний (похіпна дитина); принятливість, спринятливість, похі[о]пливість (I, 109)
восторг приводить в восторг (увлекать) восторгать (захватывать, увлекать) восхитительный захватывающий интерес	поривати, надпоривати ; захоплювати; поривати ; захоплювати (I, 111); чарівливий, чарівний; такий, що пориває (I, 111); захватний, поривний інтерес (II, 103)
вредить	... підкопувати кого (I, 116)
выиграть (на чём)	зиськати, позиськати на чому, вигадувати на чому (I, 136)
выкатывать (бельё катком) катальный станок для белья	маглювати, вимаглювати, помаглювати (I, 137); магель (II, 254)
вынуждать быть вынужденным	приневолювати, вимушувати, примушувати, змушувати, сидувати, присидувати, винужувати; мусіти, бути приневоленним, ...(I, 142)
выражать нетерпение	нетерпеливитися (I, 147)
вырождаться (национально) вырождаемость (национальная) вырождение денационализировать (только о людях)	винародовлятися, винародовлюватися; винародовлення; винародовлення (I, 148) денаціоналізувати, винародовляти (I, 210)
высевки	висівки, грис (I, 149)
выскачка (социальный)	вискічко, вискочень, вихватень, вихватко; випанок, дوروبкевич , скоробагатько (I, 150)

выслушивание (свидетелей на суде)	переслухування, переслухання (I, 150)
выступать кандидатом	кандидувати на кого, на що (II, 239; Крымский)
высчитывать	облічувати / облічити, числити / вичислити, обчислити (I, 153)
газета газетчик	газета, часопис; газетяр, газетник, деньникар (I, 161)
географическая карта	мапа (I, 164)
гордыбачливость гордыбачливый	принда, пинда, бута, фудулія (гал.), пиндючливість, чванливість, бутність; пиндючливий, чванливий, бутний, фудульний (гал.) (I, 179-180)
гофмаршал	маршалок двору (I, 187)
гравированный	ритований, гравірований, вирий (I, 187)
грязный загрязнение загрязнять загрязняться	нечистий, занечищений; умазаний, брудний, забруднений, нехарний (I, 193); занечищення, забруднення; занечищувати, забруднювати, закаляти; занечищуватися, забруднятися, забруджуватися, загіджуватися, калятися... (II, 20)
захватная политика	заборча, загарбна політика (II, 102)
давать отчёт	подавати звідомлення про що; здавати справу з чого (I, 197)
движение (волнение, смута); (движение вперёд – о культуре; прогресс)	розрух, ворохобня; поступ (I, 201)
действие (в драматическом произведении)	дія, акт, відслона (I, 206)
декоративный	декоративний, оздобний (I, 207)
депутат	депутат, посол (род. посла) (I, 211)
десть	деста, лібра [Купив паперу п'ять лібр] (I, 214)
диковина	дивина, дивниця, дивота, дивовижа, дивоглядь, чудасія, штука (I, 216)

дисциплина дисциплинированность	дисципліна, карність [військова дисципліна; військова карність ; партійна карність , партійна дисципліна]; дисциплінованість, муштрованість, карність (I, 217)
доброкачественность	добротність, доброта (I, 221)
довольствоваться (особенно едою)	задовольнятися, задовольтися, удовол(ьн)ятися, контентуватися (I, 225)
дозволено не дозволено нельзя (запрещено)	вільно (Руданський); не вільно [В вагоні не вільно плювати і насмічувати] (I, 227); не вільно (II, 916; Куліш, Грінченко), не можна , заборонено
долг (заём) (старый [долг]) недоимка недоимочный (недоплаченный) недоимочные проценты недополучка (недополученное) (причитающийся долг) бездоимный, бездоимочный	повинність, обов'язок; борг, позика, позичка, залеглисть (I, 231); недоплата, недоплат, недоплаток, залеглисть , недоїмка, недобір; залеглий , недоплачений; залегли проценти (відсотки) (II, 889); недоодержане, недоодержані гроші, недоодержана платня; залеглисть (II, 892); беззалеглий , бездоплатний (I, 15)
должность (только административная); занимать должность (административную)	посада; уряд (I, 232); обіймати посаду; держати уряд (I, 233)
должный должная (причитающаяся) сумма	належний, належитий ; належитість , належна сума (I, 233);
достаточно <i>Ему заплатили достаточно</i> не занимает стать чего	доволі, досить, удосталь, удостач, удостачу, достатньо, подостатком ; <i>Йому заплачено досить (подостатком)</i> (I, 243); подостатком чого (II, 56)
досудиться	допозиватися, допроцесуватися (I, 245)
дрессировать	муштрувати, дресувати, заправляти (I, 251)
дороги похоронные	мари , (гал.) караван (I, 251)

<i>дрогист</i>	<i>дрогіст</i> , <i>корінний</i> торговельник, <i>купець-корінник</i> (I, 251)
<i>дюжина</i> <i>дюжинный</i>	<i>тузін</i> (ч. р.), <i>тузин</i> , дванацятка; <i>тузиновий</i> (I, 264)
<i>дюйм</i> <i>дюймовка</i> (доска)	<i>цаль</i> , <i>палець</i> ; <i>цалівка</i> , <i>цалева</i> дошка; <i>одноцальна</i> дошка, <i>одноцалівка</i> (I, 264)
<i>единообразие</i> <i>единообразный</i>	<i>одностайність</i> , <i>одноманітність</i> ; <i>одностайний</i> , <i>одноманітний</i> (I, 267)
<i>едкий</i> (язвительный) (чувствительный) <i>едко</i>	<i>їдкий</i> , <i>міцний</i> , <i>гризучий</i> ; <i>їдкий</i> , <i>уципливий</i> , <i>гризький</i> , <i>колючий</i> , <i>дошкульний</i> , <i>ципучий</i> ; <i>доткливий</i> ; <i>їдко</i> , <i>гостро</i> ; <i>їдко</i> , <i>кусливо</i> , <i>уципливо</i> , <i>гризько</i> , <i>дошкульно</i> , <i>з'їдливо</i> , <i>доткливо</i> (I, 268)
<i>ерепениться</i> (сердиться)	<i>тріпатися</i> , <i>пасіювати</i> , <i>іритуватися</i> , <i>гзитися</i> , <i>казитися</i> (I, 270)
<i>жертва</i> (религ.) <i>жертвенный</i> <i>жертвовање</i> <i>жертвовать</i>	<i>жертва</i> , <i>офіра</i> ; <i>жертвенний</i> , <i>офірний</i> ; <i>офірування</i> ; <i>жертвувати</i> , <i>пожертвувати</i> , <i>офірувати</i> , <i>заофірувати</i> (I, 282)
<i>зажитое</i>	<i>зажиток</i> , <i>заживок</i> , <i>зажиті</i> (заслужені) <i>гроші</i> , <i>заслуженіна</i> (II, 27)
<i>заклад</i> <i>биться, побиться об заклад</i>	<i>битися</i> (вдарити), <i>побитися навзакид</i> , <i>у заклад</i> ; <i>закладатися</i> , <i>заложитися</i> (II, 32)
<i>закрыть счета</i>	<i>замкнути рахунки</i> (II, 38)
<i>залп</i> (почётный) <i>давать залп</i> <i>стрелять залпом</i>	<i>випал</i> , <i>гуртостріл</i> , <i>гуртовий стріл</i> ; <i>сальва</i> ; <i>випалювати</i> , <i>випалити</i> , <i>сальвувати</i> , <i>засальвувати</i> ; <i>стріляти</i> <i>випалом</i> , <i>гуртом</i> , <i>сальвою</i> (II, 45)
<i>замазка</i> (вещество) <i>замазывание</i> (окон) (щелей глиной)	<i>за́мазка</i> , <i>кит</i> <i>замазування</i> , <i>замацування</i> ; <i>китування</i> , <i>закитовування</i> (вікон), <i>шпарування</i> , <i>защпаровування</i> ;

<i>замазывать окна замазкой</i> <i>замазанный</i>	<i>китувати, закитовувати, закитувати, позакитовувати, закитований</i> (II, 45-46)
<i>замечание</i> <i>Он получил строгое замечание</i>	<i>Йому зроблено гостру увагу</i> (II, 51)
<i>замещать</i> (должность) <i>все должности замещены</i>	<i>обсаджувати, заміщати посаду; усі посади обсаджені</i> (II, 52)
<i>замысел</i> <i>Это широкие замыслы</i> <i>не высокого залёта торговцы</i>	<i>То широкі намісли; то широко задумано (закроєно)</i> (II, 56); <i>не високого штибу (закрою) крамарі</i> (II, 42)
<i>занавес</i> (театр.) (для завешивания картин, статуй) <i>открыть занавес</i>	<i>завіса, заслона; завіса, заслона, запона; відслонити завісу</i> (II, 56)
<i>захватывать</i> (застигать)	<i>захоплювати, захопити, схопити, застукати, заскочити, злапати</i> (II, 103)
<i>заэкваторный</i>	<i>позарівниковий, позаекваторний, поза екватором (суцїй)</i> (II, 114)
<i>звание</i> (сословие) (должность, чин) (сан) <i>возведение в сан, в должность</i> <i>королевское достоинство (сан)</i>	<i>стан, статъ; ступінь, становище; гідність, достойність</i> (II, 115); <i>піднесення до гідности, піднесення, поставлення на посаду</i> (I, 92); <i>королівство, королівська гідність</i> (II, 326)
<i>здравица</i>	<i>лічниця, оздоровниця, санаторія</i> (II, 118)
<i>жемчужница</i>	<i>перлівниця, перлова скойка, перлова матиця</i> (I, 281)
<i>икра</i> <i>зернистая икра</i> <i>паюсная, солёная икра</i>	<i>зерни(я)ста ікра; кав'яр</i> (II, 178; Кв.-Осн., Шевченко)
<i>именье</i> (поместье) <i>удельные имущества</i>	<i>масток, маєтність, добро, (чаще мн.) добра</i> (род. дібр) (II, 180); <i>удільні добра</i> (маєтки) (II, 182)
<i>ископаемый</i> (иноск.) <i>ископаемый учёный</i>	<i>викопаний, передпотовий учений;</i>

<i>ископаемый тип</i>	<i>передпотоповий тип</i> (II, 191)
<i>каникулы</i> (летние)	<i>канікули, вакації</i> (II, 239)
<i>Китай</i> <i>китаец</i> <i>китайский</i> <i>китайская грамота</i>	<i>Китай, Хіни; китаєць, хінець; китайський, хінський</i> (Федькович: <i>хінський мур</i>); <i>китайська грамота, хінське письмо</i> (II, 265)
<i>климат</i>	<i>клімат, підсоння</i> (II, 270)
<i>колыбель</i> <i>от колыбели</i>	<i>з маленства</i> , з колиски (II, 298)
<i>кольраби</i>	<i>каляріна</i> (II, 299)
<i>комиссия</i> <i>взять, принять товар на комиссию</i> (комиссионная плата)	<i>узяти (прийняти) крам на комісію, (реже) на коміс; комісія, комісове, коміс</i> (II, 302)
<i>коммивояжер</i>	<i>комівояжер, кольпортер</i> (II, 303)
<i>комната</i> <i>рабочая комната</i> <i>обставляют комнаты</i>	<i>робітня; опоряджати, уряджати кімнати</i> (III, 303)
<i>конкурсный</i>	<i>конкурсний, конкурсний</i> (II, 310)
<i>контора</i> <i>конторка</i> <i>конторский, конторный</i> <i>клерк</i>	<i>контора, бюро; бюро; конторський, бюровий</i> (II, 312; І. Франко: <i>з бюрової служби</i>); <i>клерк, конторник, бюровець</i> (II, 269)
<i>контрабанда</i> (ремесло) <i>заниматься контрабандой</i> <i>контрабандист</i>	<i>пачкарство, пачкарювання; пачкарювати, провадити контрабанду, пачкувати; пачкар, перемитник</i> (II, 312)
<i>консеквентно</i> <i>консеквентность</i> <i>консеквентный</i>	<i>консеквентно, послідовно; консеквентність, послідовність; консеквентний, послідовний</i> (II, 311)
<i>концертный</i> <i>концертное турне</i>	<i>концертний (концертне виконання, концертна програма); концертна подорож</i> (II, 315)
<i>копчёный</i> <i>копчёное мясо</i>	<i>задимлений, піддимлений, курений, копчений; (зап.) вуджений; вуджене м'ясо</i> (II, 319)

<i>коренное население</i>	<i>корінна людність</i> (II, 320)
<i>коренчастый товар</i> (москотъ) <i>коренщик</i> (москательщик)	<i>корінний крам</i> <i>продавець коріння</i> ; <i>корінник</i> (II, 321)
<i>корить</i> (кого за что)	<i>докоряти, дорікати, виказувати,</i> <i>корити, картати, бештати</i>
<i>кориться</i> (покоряться кому, перед кем)	<i>коритися, упокорюватися, улягати</i> ч о м у (II, 323; Франко)
<i>кормило</i> <i>кормило правления, власти</i>	<i>стерно, демен, демено, керма</i> ; <i>урядове стерно, керма</i> <i>урядування</i> , <i>урядова влада</i> (II, 324)
<i>кофейник</i> (любитель кофе)	<i>кавник, каволоб, кавович</i> (II, 342)
<i>кресло</i>	<i>фотель</i> , <i>крісло</i> (II, 357)
<i>кровно</i> <i>кровность</i> <i>кровный</i> <i>кровные родственники</i>	<i>крєвно</i> (Єфремов: <i>крєвно єднає</i>); <i>крєвність, покрєвність</i> <i>крєвний, покрєвний</i> <i>крєвні, крєвні родичі, крєвна</i> <i>родина</i> (II, 362)
<i>мостить</i> (дорогу или плотину фашиником)	<i>тарасувати</i> (<i>шлях, греблю</i>) (II, 572)
<i>нелицеприятие</i> <i>нелицеприятный</i> <i>нелицеприятно</i>	<i>несторонничість</i> , <i>безсторонність, справедливість,</i> <i>правдивість</i> (II, 914); <i>несторонничий</i> , <i>безсторонний,</i> <i>справедливий, правдивий;</i> <i>несторонниче</i> , <i>не по-</i> <i>сторонничому, безсторонно,</i> <i>справедливо, правдиво</i> (I, 914-915)
<i>поднесение</i> (подношение, дар)	<i>прінос</i> , <i>приносини</i> (III, 287)
<i>преувеличение</i> <i>можно без преувеличения сказать</i> <i>преувеличенно</i>	<i>перебільшення, прибільшення,</i> <i>переборщення, пересада</i> (Павлик); <i>можно без перебільшення сказать;</i> <i>перебільшено, прибільшено,</i>
<i>преувеличенно небрежный тон</i> <i>преувеличенный</i>	<i>пересадно</i> ; <i>перебільшено (пересадно, через лад)</i> <i>недбалий тон</i> ; <i>перебільшений, перевеличений,</i> <i>переборщений, пересадний</i> (III, 468; Куліш: <i>безмірно пересадні панеґірики</i>);

приговор (обвинительный) (постановление, решение) (суждение)	<i>присуд, вирок; засуд, осуд; ріши[є]нець, декрет; суд</i> (ІІ, 483; Кримський: Людина, яка сміє авторитетно <i>вирікати свій суд</i> про філологічні й лінгвістичні справи)
признавать кого, что кем, каким, чем (считать) признанный	<i>визнавати, вважати, узнати</i> кого за кого, за якого, що за що; <i>визнаний, вважений, узнаний</i> за кого, за що (ІІ, 490)
приличие для приличия, из приличия	<i>звичай, звичайність, пристойність, гречність, призвоїтість, прилика; для годиться, ради годиться, для звичаю, для призвоїтости, для прилики</i> (Кониський) (ІІ, 503)
чума бубонная чума	<i>залозова джумá</i> (І, 44)

* У правій частині таблиці виділеним курсивом подано слова, типові для галицько-буковинського вжитку.

Таблиця 3-3. Слова галицько-буковинського вжитку без спеціального маркування в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 рр. та їх представленість у „Словнику української мови” 1970 – 1980 рр.

Російсько-український словник (1924-1933)	Словник української мови (1970-1980)			
	Слово	Маркування	Значення	Авторство контекстів
апостат, апостазія; апостазійний (I, с. 62)	не засвідч. — —			
бібула (I, с. 46) бібуловий	бібула не засвідч. бібулка	<i>заст.</i>	грубий обгортковий папір; промокальний папір; зменш. до бібула	I. Франко В. Бичко I. Франко, С. Ковалів I, с. 173
блаватний (волошковий)	блаватний блават 1.	<i>заст.</i>	прикм. до б л а в а т 2 – „шовкова тканина.; взагалі шовк; одяг з такої тканини”; в о л о ш к а ; знач. не засвідч.	I. Франко I, с. 191
бобковий	не засвідч.			
бута бутний бутність	бута бутний не засвідч.	<i>зах.</i> <i>діал.</i>	п и х а п и х а т и й , ч в а н ь к у в а т и й	„Гал.-руські приповідки”, О. Кобилянська, I. Франко I, с. 264
бюро бюрко бюровий (II, 312) бюровець (II, 269)	бюро бюрко бюровий не засвідч.	 <i>зах.</i>	рід письмового стола з висувною кришкою і шухлядами для паперів; к о н т о р к а ; зменш. до б ю р о ; к о н т о р с ь к и й	О. Досвітній I. Франко, М. Коцюбинський, О. Кобилянська; I. Франко, О. Кобилянська I, с. 269

вакації вакаційний вакаційники вакаціювати (II, с. 239)	вакації вакаційний не засвідч. не засвідч.	<i>заст.</i> <i>заст.</i>	к а н і к у л и , перерва в роботі навчальних закладів, установ; прикм. до в а к а ц і ї	І. Нечуй- Левицький, О. Кобилянська; І. Франко І, с. 282
вахляр вахлярниця вахляровий вахлярничий (I, с. 59)	вахляр не засвідч. не засвідч. не засвідч.	<i>діал.</i>	в і я л о	І. Франко, Дніпрова Чайка І, с. 298
верства	верства ³	<i>заст.</i> , <i>діал.</i>	в і к , вікова група	Сл. Гр. І, с. 332
винародовлення винародовляти винародовля- тися, винародовлю- ватися	не засвідч. — — —			
вирити (вигравірувати) виритий (I, 187)	вирити		не засвідч. не засвідч.	 І, с. 467-468
відслона (I, 206) відслоняти (завісу) (II, 56) заслона	не засвідч. відслоняти відслонення відслонений заслона		відкривати що- небудь закрите, заслонене; те, чим запинають, затуляють що- небудь, з а п о н а ;	Леся Українка, В. Гжицький, І. Нечуй- Левицький, М. Рильський; Н. Кобринська; І. Нечуй- Левицький І, с. 638-639; І. Франко, М. Лукаш, перекл. Боккаччо III, с. 315
відтягатися	відтягатися <i>від чого</i>	<i>діал.</i>	уникати чогось	О. Кобилянська, Леся Українка І, с. 652
візита	візита	<i>рідко</i>	те саме, що в і з и т	Леся Українка, В. Самійленко І, с. 668

візитовий візитувати кого (I, 77)	візитовий візитувати візитуватися	<i>рідко</i> <i>заст.</i> <i>заст.</i>	те саме, що в і з и т н и й : <i>чорна візитова</i> сукня; відвідувати кого- небудь, робити візит обмінюватися візитами	Леся Українка Л. Яновська; Н. Кобринська I, с. 668
візитація	візитація	<i>заст.</i>	в і з и т [знач. засвідч. неповно]	Кочура, Ю. Смолич I, с. 668
вільно	вільно		дозволено, не заборонено	М. Номис, І. Котляревський, Марко Вовчок I, с. 675
власитель власителька	власитель власти- телька	<i>заст.</i> <i>заст.</i>	в л а с н и к жін. до в л а с т и т е л ь	О. Маковей; О. Кобилянська I, с. 704
ворохо[і]бня ворохобник ворохобити	не засвідч. ворохобник ворохобити ворохобитися ворохобний	<i>розм.</i> <i>розм.</i> <i>розм.</i> <i>розм.</i>	те саме, що б у н т і в н и к ; те саме, що в о р у ш и т и ; те саме, що б у н т у в а т и ; те саме, що в о р у ш и т и с я ; те саме, що б у н т у в а т и с я , о б у р ю в а т и с я ; те саме, що б у н т і в н и й , б е н т е ж н и й ;	М. Коцюбинський, Ю. Бурлай; О. Досвітній, М. Зеров, О. Кобилянська; О. Досвітній, Л. Смілянський; О. Кобилянська, Ільченко I, с. 742;
зворохобити	зворохобити зворохо- битися	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	х в и л ю в а т и ; р о з х в и л ю - в а т и с я , <i>перен.</i> збунтуватися;	Я. Качура, Ю. Опільський; С. Ковалів, Міщенко; О. Кобилянська,
зворохоблений	зворохо- блений	<i>діал.</i>	1) дієприкм. пас. мин. ч. до зворохобити; 2) у знач. прикм. розхвильо- ваний	М. Коцюбинський III, с. 497

вуджений	вуджений вудити² вудитися	<i>рідко</i> <i>рідко</i>	дієприкм. до вудити ² ; те саме, що закопчувати; те саме, що закопчу- ватися;	М. Ірчан I, с. 781; О. Маковей; без іл. I, с. 782
впроваджувати в обман (I, с. 56)	впроваджу- вати	<i>перен.</i>	надавати певного стану: впроваджувати <i>в сатиричний</i> <i>настрій</i>	Леся Українка I, с. 755
газардовий	форма не засвідч. азартний азартна гра		дуже запальний, завзятий, пристрасний	С. Васильченко, Ю. Смолич та ін.; Леся Українка I, с. 24
гідність (сан, посада)	гідність		знач. не засвідч.	II, с. 65
гострий (суворий)	гострий		знач. не засвідч.	II, с. 144
грис (I, 149)	грис	<i>діал.</i>	в и с і в к и	М. Стельмах II, с. 169
гешефтмахер (I, с. 7)	не засвідч. гешефт	<i>зневажл.</i>	приватна торгова спекулятивна операція	Я. Качура, С. Воскрекасенко, І. Франко II, с. 59
джумá (I, 44)	форма не засвідч.			
дивниця	дивниця	<i>зах.</i>	д и в о	П. Грабовський, М. Ірчан II, с. 272
добро , (<i>чаще мн.</i>) добра (р. дібр) удільні добра (маєтки) (II, с. 180-182)			знач. не засвідч.	II, с. 323
добрóта (I, 221)	не засвідч. добротá		інше значення	

	добротний		добре зроблений, виготовлений з доброго, високоякісного матеріалу, доброякісний	Уляна Кравченко, І. Цюпа ІІ, с. 326
домовий	домовий		те саме, що домашній	І. Карпенко-Карий, С. Ковалів ІІ, с. 364
доткливий доткливо (І, 268)	доткливий доткливо		дошкульний, гострий (про слова, холод і т. ін.); присл. до доткливий	І. Ле („Хмельниць- кий”); Леся Українка ІІ, с. 394
доробкевич, скоробагатько (І, с. 150)	не засвідч.			
дрогіст	не засвідч.			
заборчий	не засвідч.			
загорілий	загорілий	<i>діал.</i>	палкий, завзятий	І. Франко, О. Кобилянська ІІІ, с. 34
заживати чого	заживати	<i>розм.</i>	споживати, їсти, пити що-небудь постійно, часто; вживати	І. Франко, С. Васильченко, С. Руданський ІІІ, с. 122
закрій закроєно (ІІ, 56)	закрій закроїти закроєний форма не засвідч.		знач. не засвідч. знач. не засвідч. знач. не засвідч.	 ІІІ, с. 167
залеглий залеглість беззалеглий	залеглий залеглість не засвідч.	<i>діал.</i>	знач. не засвідч. заборго- ваність	Леся Українка, А. Крушель- ницький ІІІ, с. 181
заложитися (ІІ, 32)	заложитися	<i>рідко</i>	те саме, що закластися	рад. джерела ІІІ, с. 193
замикати (рахунки)	замикати		знач. не засвідч.	ІІІ, с. 207

занечищений занечищувати занечищення занечищуватися	занечи- щений занечи- щувати, занечистити не засвідч. не засвідч.	розм. рідко розм. рідко	дієприкм. до з а н е ч и с т и т и робити нечистим, з а с м і ч у в а т и , з а б р у д н ю в а т и ;	М. Коцюбинський, К. Гордієнко; І. Франко ІІІ, с. 230
заправляти (муштрувати, дресирувати)	заправляти ¹	заст. діал.	привчати до чого- небудь	І. Франко ІІІ, с. 276
заскочити (ІІ, с. 103)	заскочити, тільки док.	розм.	раптово знайти, захопити, застати кого-небудь дець	М. Коцюбинський, І. Франко, П. Козланюк, І. Ле ІІІ, с. 311
заслуженина	заслуженина	діал.	з а р о б і т о к	Леся Українка ІІІ, с. 316
засуд	засуд	діал.	в и р о к	І. Франко, О. Маковей ІІІ, с. 338
звідомлення <i>подавати звідомлення про що</i>	звідомлення	рідко	те саме, що п о в і д о м л е н н я : <i>після концерту подавалося щоденні звідомлення</i>	Ю. Смолич ІІІ, с. 480
здавати <i>справу</i> з чого (І, 197)	здавати (здати) справи кому		передавати свої обов'язки кому- небудь іншому; [зворот спеціально не засвідч.]	Л. Смілянський ІІІ, с. 528
здержливість здержливо здержуватися поздержливість поздержливо	здержли- вість здержливий здержаний ² здержливо здержу- ватися не засвідч. не засвідч.	розм. рідко розм. рідко розм. рідко розм.	властивість за знач. з д е р ж л и в и й ; те саме, що з д е р ж а н и й ² ; у р і в н о в а - ж е н и й , с т р и м а н и й ; присл. до з д е р ж л и в и й ; стримувати себе від вияву яких-небудь почуттів, від здійснення якихось намірів	Л. Мартович, перекл. М. Лукаша (Гете); І. Франко, О. Кобилянська; Леся Українка; без іл.; С. Васильченко, Л. Мартович, Леся Українка, Грицько Григоренко ІІІ, с. 534

зиськати позиськати на чому (виграти)	не засвідч. позискувати, позискати <i>позискати кого (чим)</i>	<i>діал.</i>	добиватися, домагатися чого-небудь // заслуговувати щонебудь у когось; добитися чієїсь прихильності, ласки; знач. не засвідч.	Л. Мартович, О. Кобилянська; І. Франко VI, с. 814
іритуватися	іритація іритувати іритуватися розіритуватися	<i>рідко</i> <i>рідко</i> <i>рідко</i> <i>рідко</i>	роздратування, хвилювання; те саме, що злостити; дратувати, сердити; те саме, що злоститися; дратуватися, сердитися; дуже рознервуватися;	І. Франко; Л. Мартович, Ю. Яновський; М. Коцюбинський, В. Еллан IV, с. 47; Леся Українка VIII, с. 685
кавович (II, с. 342)	не засвідч.			
кав'яр (II, с. 178)	кав'яр	<i>заст.</i>	ікра	Т. Шевченко, Панас Мирний, М. Стельмах IV, с. 67
каляріпа	не засвідч.			
кандидувати на кого, на що (Крим.; II, с. 239)	кандидувати	<i>рідко</i>	бути, виступати кандидатом: <i>кандидувати на посаду</i>	І. Франко, Леся Українка, А. Кримський IV, с. 88
карність (дисципліна)	карність	<i>заст.</i>	карання, покарання; знач. не засвідч.	М. Номис, Марко Вовчок IV, с. 109
квестіонар	не засвідч. квестія	<i>зах.</i>	проблема, питання	В. Стефаник, О. Кобилянська IV, с. 133
керма	керма	<i>заст.</i>	кермо, стерно; <i>перен.</i> керівництво	І. Франко, Г. Хоткевич, М. Старицький IV, с. 142

кит	кит²	<i>розм.</i>	спеціально виготовлена речовина для замазування щілин, тріщин; з а м а з к а	без іл. IV, с. 155
китувати китування закитувати закитовувати закитований позакитовувати	не засвідч. — — — — —			
кольпортер	не засвідч.			
коміс	не засвідч.			
конкурсний	форма не засвідч. конкурсний		прикм. до конкурсу	I. Ле IV, с. 261
консеквентність	консеквентність	<i>книжн.</i>	абстр. ім. до консеквентний;	В. Самійленко;
консеквентний	консеквентний	<i>книжн.</i>	те саме, що послідовний;	I. Франко, М. Коцюбинський; I. Франко IV, с. 263
консеквентно	консеквентно	<i>книжн.</i>	присл. до консеквентний	
контентуватися	контентуватися	<i>заст.</i>	годуватися, харчуватися, їсти;	Кропивницький
	контентувати	<i>заст.</i>	годувати, харчувати	Ганна Барвінок IV, с. 268
конфітура (I, с. 53)	конфітури	<i>зах.</i>	варення	I. Франко, Леся Українка IV, с. 274
концертний	концертний		те саме, що концертний: концертний <i>настрій у залі;</i> концертна зала;	П. Тичина, Леся Українка IV, с. 276
корінний (<i>крам</i>) корінник	корінник		знач. не засвідч. знач. не засвідч. кінь, запряжений у голоблі (при наявності підпряжних), середній кінь у трійці	Кочура IV, с. 292

кревний	кревний	<i>розм.</i>	те саме, що кровний, рідний;	Панас Мирний, Леся Українка, З. Тулуб, М. Старицький, Микитенко;
кревні <i>кревні родичі, кревна родина</i>			у знач. ім. <i>кревні</i> – те саме, що родичі	О. Стороженко, Леся Українка, М. Рильський; Леся Українка;
кревність	кревність	<i>розм.</i>	те саме, що спорідненість	О. Довженко, М. Старицький;
кревно	кревно	<i>розм.</i>	те саме, що кровно	Дніпрова Чайка
	кревняк кревнячка	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	родич жін. до кревняк	Марко Черемшина IV, с. 331;
покревність	покревність	<i>зах.</i>	те саме, що спорідненість	без іл.
покревний (II, 362)	покревний	<i>зах.</i>	те саме, що споріднений;	без іл.
	покревно	<i>зах.</i>	присл. до покревний	VII, с. 43
лібра	не засвідч.			
ліцитація (I, с. 7)	ліцитація	<i>діал.</i>	аукціон	I. Франко,
	ліцитувати	<i>діал.</i>	продавати з аукціону	А. Крушельницький;
	ліцитуватися	<i>діал.</i>	пас. до ліцитувати;	В. Стефаник,
	ліцитаційний	<i>діал.</i>	прикм. до ліцитація: підписувати документи <i>ліцитаційного продажу</i> ; <i>ліцитаційний едикт</i> ;	О. Кобилянська без іл. без іл. V, с. 533
лічниця (II, с. 118)	не засвідч.			
люра (I, с. 39, с. 46)	не засвідч.			

[illegible]

матура (I, с. 7)	матура	<i>зах.</i>	у гімназії – іспити на атестат зрілості	І. Франко, В. Стефаник IV, с. 653
мореля (I, с. 1)	мореля		абрикоси з дрібними плодами; плід цього дерева	М. Стельмах, Н.-Лев., І. Франко IV, с. 802
мушля (I, с. 204)	мушля		те саме, що черепашка	І. Франко, М. Коцюбинський, Л. Первомайський IV, с. 834
належитий, належитість	не засвідч. —			
напрасний	напрасний напрасно	<i>діал.</i> <i>розм. рідко діал.</i>	раптовий, несподіваний; присл. до напрасний : напрасно отворилися двері	І. Франко, Леся Українка; С. Ковалів V, с. 160
несторонність, несторонничий, несторонниче	не засвідч. —			
нетерпеливитися	нетерпеливитися знетерпеливитися знетерпеливлений	 <i>діал.</i> <i>діал.</i>	не мати терпіння чекати на щонебудь; втрачати терпіння, виражати нетерпіння; втратити терпіння; який знетерпеливився	М. Коцюбинський, Г. Епик, Ю. Смолич; V, с. 394; Л. Мартович, А. Крушельницький; С. Ковалів III, с. 659
оборудка (I, 89)	оборудка	<i>розм. рідко</i>	сумнівна (переважно незаконна) угода; афера, махінація	Ірина Вільде V, с. 553
обрахунок (I, с. 9)	обрахунок обраховувати		дія за знач. обрахувати , обраховувати ; визначати кількість, обсяг, вартість і т. ін. чого-небудь підрахунком, лічбою	І. Франко, З. Тулуб, П. Загребельний та ін. І. Франко, О. Довженко V, с. 563

обсаджувати , (заміщати посаду) (II, 52)	обсаджувати		не засвідч.	V, с. 575
одностайність (одноманітність)	одностай- ність		абстр. ім. до о д н о с т а й н и й ; // те саме, що о д н о м а н і т н и й ; присл. до о д н о - с т а й н и й : <i>тут так одностайно час проходить, що й на дні мало розділяється</i>	I. Карпенко- Карий, I. Франко, О. Кобилянська, М. Рильський; I. Нечуй- Левицький, Леся Українка; Леся Українка V, с. 638-639
оздобний (I, 207) (декоративний)	оздобний оздобність		багато, вишукано оздоблений: <i>оздобна оселя; дружки співають, взявшись за руки Круг тишного оздобного гільця;</i> спеціально не засвідч. абстр. ім. до о з д о б н и й : <i>при всій оздобності стилю... я старався висловляти думки і малювати картини якнайпростіше й найясніше</i>	Леся Українка, М. Рильський V, с. 651; I. Франко V, с. 652
офіра	офіра	<i>рідко</i>	те саме, що ж е р т в а ;	Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Сосюра, М. Бажан, Уляна Кравченко;
офірний	офірний	<i>рідко</i>	прикм. до о ф і р а ; те саме, що ж е р - т о в н и й ;	
офірувати	<i>козел</i> офірний офірувати	<i>рідко</i>	<i>козел відпущення</i> те саме, що ж е р т в у в а т и ;	П. Загребельний; М. Старицький, Ірина Вільде, Н. Рибак, А. Крушель- ницький
офіруватися	офіруватися	<i>рідко</i>	свідомо йти на які- небудь труднощі, наважуватися на що-небудь	
офірування заофірувати (I, 282)	не засвідч. —			V, с. 816

пачкар пачкарство пачкарювання пачкарювати пачкувати перемитник	пачкар — — — — —	<i>рідко</i>	те саме, що контрабандист	В. Самійленко, М. Бажан VI, с. 103
передпотоповий	не засвідч.			
перепаска	не засвідч.			
пересада пересадний пересадно	пересада пересадний не засвідч. пересадже- ний	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	перебіль- шення надмірний у знач. прикм., надмірний: <i>хвороблива,</i> <i>пересаджена</i> уява	М. Коцюбинський, Ю. Смолич; А. Крушель- ницький; О. Кобилянська VI, с. 271-272
переслухання (слухання свідків у суді)	переслухан- ня переслухати [для дієслова немає спе- ціальн. зна- чення щодо слухання в суді, проте контекст стосується саме такої дії]	<i>рідко</i>	дія за знач. переслухати: <i>його підтримав</i> <i>комісар у арешті,</i> <i>доки міг, та коли</i> <i>вирешті передано</i> <i>його судові,</i> <i>сей по першій</i> переслухання <i>випустив його на</i> <i>волю;</i> вислухувати все або багато чого- небудь: <i>Суддя почав</i> переслухувати <i>Настку. Вона</i> <i>зовсім не знала,</i> <i>з якого „кінця”</i> <i>починати опові-</i> <i>дання про своє горе</i> <i>і говорила без ладу</i>	І. Франко О. Маковей VI, с. 281
переступний	переступний	<i>заст.</i>	високосний (про рік)	без іл. VI, с. 291
перлова матиця — перламутр (I, с. 281)	перловий		прикм. до перли, перла; який своїм сріблясто-сірим забарвленням і блиском нагадує перли;	І. Франко, М. Коцюбинський VI, с. 329

	матиця		інше значення: громадське культурно-освітнє товариство в південно- й західно- слов'янських країнах ХІХ – поч. ХХ ст.	IV, с. 650
підкопувати <i>кого</i>	підкопувати підкопува- тися <i>під кого, що</i>	<i>перен. розм.</i> <i>перен. розм.</i>	підступно, таємно або вороже діяти проти кого, чого-небудь, роз- хитувати основи чогось; таємними ворожими діями шкодити кому-небудь, розхитувати основи чогось	В. Самійленко, І. Франко та ін. Г. Кв.- Оснoв'яненко, А. Шиян та ін. VI, с. 439
підсоння	підсоння	<i>розм.</i>	теплий, помірний клімат; те саме, що кл і м а т	Коцюба; Уляна Кравченко VI, с. 505
повстримливий повстримливість повстримливо	не засвідч. — —			
подостатком	подостатком	<i>діал.</i>	уд о с т а л ь	І. Франко, Л. Мартович, В. Гжицький VI, с. 755
поривати поривний надпоривати	поривати ³ ◇ поривати [аж до живого серця] ◇ поривати за серце не засвідч. —	<i>перен.</i>	оволодівати чиймись думками, серцем і т. ін, охоплювати кого-небудь (про почуття, настрої, тощо); глибоко вражати, хвилювати, тривожити; те саме, що б р а т и з а д у ш у	А. Свидницький, Леся Українка, Л. Мартович; Леся Українка Панас Мирний VII, с. 253

посідання	посідання <i>діставати в посідання що уводити в посідання кого</i>	<i>рідко</i> <i>рідко</i> <i>юр.</i>	дія за знач. п о с і д а т и ; // володіння, власність; ставати власником чого-небудь; передавати у власність кому- небудь майно, спадщину і т. ін., ствердивши право на володіння відповідним юри- дичним актом; брати у своє володіння;	Н. Кобринська; І. Франко; І. Франко, Л. Мартович, З. Тулуб („Людолови”); Панас Мирний, Леся Українка; О. Кобилянська, О. Гончар та ін. С. Ковалів VII, с. 327; М. Коцюбинський, Коцюба І. Франко, О. Кобилянська VII, с. 328-329
посідати	посідати	<i>перен.</i> <i>заст.</i>	мати від природи якісь здібності, хист до чогось; власник, володар кого-, чого-небудь; володіння, маєток	
посідач	посідач	<i>заст.</i>		
посілість (I, 81)	посілість	<i>рідко</i>		
посол	посол	<i>діал.</i> <i>заст.</i>	депутат парламенту, сейму	В. Стефаник, VII, с. 352
поступ	поступ <i>робити</i> <i>поступи</i>	<i>перен.</i> <i>діал.</i>	поступальний розвиток по висхідній лінії, перехід від нижчого рівня до вищого; п р о г р е с ; досягати вищого ступеню розвитку, певних успіхів і т. ін.	І. Франко, В. Самійленко, Ю. Смолич та ін.; І. Франко, О. Кобилянська VII, с. 383
потрава	потрава потравка	<i>розм.</i> <i>діал.</i>	те саме, що с т р а в а ; страва з м'яса, // соус, підлива	І. Котляревський, Г. Хоткевич, П. Загребельний („Диво”); І. Франко, М. Старицький без іл., VII, с. 420
похі[о]пливий	похіпливий, похопливий	<i>діал.</i>	ш в и д к и й , п р о в о р н и й ; // спішний	Марко Вовчок Панас Мирний

похіпний похі[о]пливість (I, 109)	похіпливо, похопливо не засвідч. —	<i>діал.</i>	присл. до похіпливий, похопливий	Г. Хоткевич; І. Франко VII, с. 450
призвоїтість (III, 503); непризвоїто (<i>зах.</i>) (II, 915)	не засвідч. —			
приневолювати приневолений	приневолювати приневолений приневолено (<i>безособ. присудк. слово</i>) приневолення приневолювання	<i>розм.</i> <i>розм.</i> <i>розм.</i> <i>розм.</i>	змушувати кого- небудь робити щось проти волі дієприкм. до приневолити; те саме, що змушений; <i>Багато з них</i> <i>[козаків] до</i> <i>підданства старо-</i> <i>стам і державцям</i> приневолено ; дія за знач. приневолити дія за знач. приневолювати	М. Старицький, І. Франко, Грицько Григоренко; О. Донченко, М. Коцюбинський, П. Тичина; П. Куліш; без іл. без іл. VII, с. 688
прінос приносини (III, 287)	приніс приносини	<i>розм.</i> <i>розм.</i>	те, що приноситься кимсь як дарунок; те саме, що приносини; те, що приноситься кимсь як дарунок; приніс	Панас Мирний, Мартович, Дніпрова Чайка; І. Нечуй- Левицький, М. Рильський VII, с. 691
процесуватися допроцесуватися	процесуватися не засвідч.	<i>діал.</i>	судитися	І. Франко; „Укр. казки, легенди” (1957) VIII, с. 344
пушка (бляшана банка чи дерев’яна коробка)	пушка	<i>діал.</i>	металева банка, коробка	І. Франко, VIII, с. 412

рата , чинш (I, с. 5)	рата	<i>заст.</i>	термін сплати боргу, а також частина боргу, сплачена в якийсь відрізок даного строку	Л. Мартович VIII, с. 453
ритований (гравірований)	не засвідч.			
ріши[є]нець (декрет)	рішенєць <i>знаходити рішенєць</i> <i>тут тобі й рішенєць</i>	<i>рідко</i> <i>перен., рідко</i>	вирок суду, постанова, рішення якої-небудь організації, зборів і т. ін.; те саме, що рішення ; вирішувати, як правильно діяти в певних обставинах; те саме, що кінець	М. Коцюбинський, А. Кримський, М. Олійник; Ю. Яновський, Л. Первомайський; В. Самійленко без іл. VIII, с. 581
робітня	робітня	<i>діал.</i>	майстерня // цех	І. Франко, Леся Українка; М. Ірчан VIII, с. 586
розрух	розрух		заколот, бунт людей, обурених, невдоволених чим-небудь	І. Франко, Панас Мирний, В. Самійленко VIII, с. 798
сальва ; сальвувати , засальвувати ; стріляти випалом, гуртом, сальвою (II, с. 45)	сальва — — —	<i>заст.</i>	залп, салют : <i>сальви на його честь</i>	Г. Хоткевич, Н. Рибак, Кочура IX, с. 21
спричинитися чому і до чого	спричиня- тися до чого		викликати, зумовлювати що-небудь, ставати причиною чогось	Чаб., І. Багмут, П. Панч та ін. IX, с. 600
суд	суд <i>віддавати на суд</i> кому, чий; <i>виносити на суд</i> кого, чий		кого, що-небудь, оцінка когось, чогось (<i>5-е знач.</i>); знайомити кого-небудь з своїми творами, планами і т. ін, щоб почути його думку;	Н. Кобринська, М. Зеров; М. Коцюбинський, Ю. Яновський та ін. Панас Мирний

вирікати свій суд (ІІІ, 483)	здаватися на суд чий не засвідч.		покладатися на чию-небудь думку, оцінку	ІХ, с. 823
тарасувати (шлях, греблю) (ІІ, 572)	не засвідч.			
затарасований	не засвідч.	<i>рідко</i>	те саме, що <i>х м и з</i> , <i>х в о р о с т и н н я</i> : <i>Де на ту гатку добуть тарасу</i>	І. Нечуй-Левицький, М. Старицький Х, с. 39
тузин, тузін (ч. р.) тузиновий (І, 264)	тільки тузін не засвідч.	<i>заст.</i>	д ю ж и н а , дванадцять штук	В. Собко Х, с. 314
узнавати кого за кого, за якого, що за що; (ІІІ, 490); узнаний за кого, за що (ІІІ, 490)	узнавати	<i>рідко</i>	в и з н а в а т и когось, щось; вважати яким-небудь	Леся Українка, І. Франко Х, с. 408
улягати чому (Франко; ІІ, 323)	улягати	<i>діал.</i>	п і д к о р я т и с я , піддаватися кому, чому-небудь	І. Франко, Н. Кобилянська, М. Рильський Х, с. 433
уможливлювати	уможливлювати (вможливлювати) уможливлення		робити можливим; забезпечувати можливість здійснення чого-небудь дія за знач. у м о ж л и в и т и	П. Загребельний, І. Франко, П. Козланюк, „Знання”(1966); А. Крушельницький Х, с. 445
уряд (посада)	уряд ³	<i>заст.</i>	посада, що дає право керувати людьми	І. Франко, П. Куліш, В. Самійленко
держати уряд – обіймати посаду (І, 233)	не засвідч.	<i>діал.</i>	державна установа	Уляна Кравченко Х, с. 483-483
уряджати <i>бенікети, гулянки</i> (ІІ, 14)	уряджати (вряджати)	<i>діал.</i>	в л а ш т о в у в а т и що-небудь, здійснювати якийсь захід;	О. Досвітній, Г. Епик, Леся Українка;

уряджати <i>кімнати</i> (III, 303)	уряджатися (вряджатися) <i>тільки недок.</i> уряджений (вряджений) урядження (врядження) уряджування (вряджування)	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал., розм.</i> <i>діал.</i>	обладнувати, прикрашати; [контекст не засвідч.] улаштуватися пасив. до у р я д ж а т и ; // безособ.: <i>кімната уряджена так, як бувало уряджувалось за першої половини XIX ст.</i> дієприкм. пас. мин. ч. до у р я д и т и ; дія за знач. у р я д и т и , у р я д ж а т и і у р я д и т и с я , у р я д ж а т и с я ; // речі, меблі дія за знач. у р я - д ж у в а т и і у р я - д ж у в а т и с я : уряджування <i>всіх спектаклів</i>	П. Панч („Гомоніла Україна”); Леся Українка; Леся Українка; Леся Українка, М. Коцюбинський, Н. Кобринська, Марко Вовчок; Леся Українка; О. Кобилянська, Н. Рибак, Леся Українка X, с. 484
фотель, <i>крісло</i> (II, с. 357)	фотель фотелик фотельчик	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	крісло зменш. до фотель зменш. до фотель	Л. Мартович, Н. Рибак („Переяславська рада”); Ірина Вільде; Леся Українка X, с. 631
хінський хінський мур (Федьк.); хінське письмо; хінець	хінський не засвідч. — —	<i>заст.</i>	к и т а й с ь к и й	без іл. XI, с. 74
цаль цалівка цалева дошка одноцальна дошка одноцалівка (I, 264)	цаль не засвідч. цалевий не засвідч. —	<i>заст., діал.</i> <i>діал.</i> <i>заст.</i>	д ю й м прикм. до ц а л ь	І. Франко, В. Бабляк; без іл. (XI, с. 179)

часопис (I, 161)	часопис		те саме, що г а з е т а ; періодичне друковане видання у вигляді книжки, журнал // назва будь-якого періодичного видання	М. Коцюбинський, П. Козланюк; М. Коцюбинський, „Рад. Україна”, „Наука” (1959) XI, с. 277
числити вичислити обчислити (I, 153)	числити вичислити, вичислю- вати обчислювати	<i>діал.</i> <i>діал.</i>	рахувати, підрховувати кого-, що-небудь; л і ч и т и ; р а х у в а т и ; пере- рахувувати; діями над числами відшукувати, знаходити, встановлювати що-небудь; п і д - р а х о в у в а т и	О. Кобилянська, І. Франко, Полт., XI, с. 329; І. Франко, К. Гордієнко, І, с. 538; О. Маковей, Ірина Вільде, Леся Українка, Я. Качура, V, с. 603
шруб шруба (I, 78)	шруб ◇ як на шрубах ходить; шрубик шрубок не засвідч. шрубка шрубувати	<i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i> <i>діал.</i>	ш у р у п про жваву, рухливу людину зменш. до ш р у б ; те саме, що г в и н т и к зменш. до ш р у б г а й к а [контекст невиразний] з а г в и н ч у в а т и	М. Коцюбинський, В. Ішук; без іл. без іл.; Ю. Смолич без іл. Ю. Смолич та ін. без іл. X, с. 530
штиб	штиб² на один штиб на свій штиб	<i>розм.</i>	те саме, що к ш т а л т те саме, що н а о д и н к ш т а л т те саме, що н а с в і й к ш т а л т	О. Ільченко, О. Досвітній; без іл.; без іл. XI, с. 537

ПОКАЖЧИК СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, РОЗГЛЯНУТИХ В ОСНОВНІЙ ЧАСТИНІ ТЕКСТУ

абдикувати 212	априкоза, априкоза 209, 357, 358
аблегер, аблегер 240	аранжер 216
абнегація 78	аранжувати 359
абрикос, абрикоса 210	аргумент 265
абсольвент 217	аретій 121
абсолюторія 212	арогант 220
абшит 158, 212, 426, 430, 433	ароганція, ароганция, арроганція 216, 220
абшитований 426, 430, 433	артикул 194
абшитувати 426, 430, 433	артист 360
аванз 212	аряниця 358
авансувати 63, 212	ас 235
авіятика 360	асекурация, асекурація 181, 430, 436
авкція 406	асекурувати 430, 436
аграф, аграфа, аграф[к]а 236	асентерунок, асинтирунок 157, 212
агенда 213	асесор 212
агент 193	асистенція 63, 212
агрест 209	асистувати 359
адорація 78	аспан 234
ад'юнкт 63, 212	аспанна 234
ажуровий 340	аспірація 216
азотовий 340	атавізм 357
академік 381, 503	ателіє 359
академія 381	атентат 203
аклямация 212	атиненція 215
аклямований 212	атомний 95
акустика 63	атомовий 95
акушерка 358	атрамент 131
алярм 203, 212	аукціон 393
амбасада 63, 212	аушус 157
амбасадор 212	афектований 358
амбіція, амбіция, амбіція 239	афина, афини, <i>мн.</i> 121, 122, 169 (<i>див. іще</i>
амбітний 239	яфини)
амбо 357	афіш 350
амфора 358	афішувати 359
ананас 280, 332, 379	
анімозія, анімозії (анімози), <i>мн.</i> 239	баба 172
а[н]самбль 360	бавитися 381, 383
антишамбровання 220	бавовна, баволна 183, 370
антішабрувати 217, 220	баволница 181
апель 212	багато 377
апостазія 216	багровий 101, 102
апостат 216	баданє 219

-
- бадіка, бадіко 158 169, 170, 172
бадічка, бадічко 159 169, 170
бакалія 379
балан 121
балекий 340
бальовий 343, 344
банан 379
бандерия, бандерія, бандера 212, 390, 404, 409, 413
банливий 160
банність, баність 471, 472
банно 159, 160, 172, 471, 499
банность 160
бановань 160, 470
банувати, бановати 158-161, 169, 170, 172, 444, 470, 471, 472, 499
бараболя 469, 500, 502
барет, берет 370
бариш 460
бачність 443
баштінаш 216, 220
баюр 172
бевка 169
безецний 523
безличний 131
безпеченство 503
безхосенний 445, 447, 451
безхосенність 447, 448
безхосенно 445, 447, 449
безчільний 502
берег (заповнений по береги) 333
беремя 263, 375
беренлянд 215
бесаги, *мн.* 122, 161, 172
бесіда, беседа 375, 379
бесідник 375, 379, 503
бесідницький 503
бесідувати 503
бестія 246, 247
бефель 158
бецирк 159
бештанина 243
бештано 243
бештати 243, 246-248
бібула, бибула 381, 387, 388, 502
бібулистий 388
бібулка 388
бібуловий 388
бібулястий 388
бірос 443
біротерія 358
біготизм 358
бігун 96
бігуновий 96
бізівно 169
бізувати 159
бій 392
білянс 210, 370
біфштик 210
блават 178, 182, 183, 208, 209, 390, 399-401, 523
блаватки, *мн.* 182
блаватний 182, 183, 390, 400, 401
благотворний 259
блажен 266
блаженний 264, 266
блам 183
блейвас 183
блиндий 172
блягер 216
блямаж 243
блямуватися 243
бокатка 165 (*див. іще* букат, буката, букатка)
бомбастичний 358
бомбон, бонбон 220
борбник 155
борбництво 155
борг 318, 319, 321
борговий 319, 320
боргувати 319, 320
борець 156
боржник 320
боржок 320
борище 155
борінка 156
борничий (борнича школа) 155
бороздити 332
боронити, 394, 396
боронитися 352
боязнь 259, 394
боятися 394

-
- бранка 426, 428, 433
 брати (брати ліки) 352, 379
 братися 379
 брацар 121
 бремзер 219
 брем'я 263
 бресква 357
 брескиня 379 (*див. іще бросква, броскиня*)
 брехня 376
 брехун 376
 брила 458
 бримза 219
 бриндза 121
 бриндуша 121, 122, 170, 172
 бриндушечка 170
 бриндушка 172
 британський 337
 бровар, броварь 157, 183
 бронз 350
 бросква 183, 379
 броскиня 357 (*див. іще брескиня*)
 бруднити, забруднити 376
 бюджет 71
 бюджетовий 71, 212
 будучий 427, 433
 будучина 203
 будущина 427
 будь-який 393
 букат 121, 165, 166
 буката 165, 166, 172, 183
 букатка 165, 166, 169
 бульба 469, 500, 502
 бульбока 121
 бумель 219
 буна 172
 бурдюк 158
 бурш 219
 буршеншафт 219
 буршівський 219
 буршікозний 219
 бутá 390, 409, 414-419, 503, 511
 бутати 418, 419
 бути (бути при голосі) 352
 бутний 415-419, 503, 511
 бутність 416, 418
 бутніти 418, 419
 бутно 415-418
 бухт 235
 бюрко 236, 237, 443
 бюро 212, 237, 504, 511
 бюровий 343, 345, 504, 511
 вагадло, вагало, вахадло 96, 193
 вагуватися 429, 433
 вагон 210, 219
 вагувати [вакговати] 181
 вадія 214
 важити 181
 вазоник, вазонок 504
 вай 160
 вайльо, вигук 172
 вакар 172
 вакації, *мн.* 397, 402, 502
 ваковати 110
 вальман 213
 вальц 157
 вандрівний 210
 вара, варє, *частка* 160, 169, 172
 варант 214
 варення 392
 варованє 175
 вартний (вартні папери) 214
 варувати, варовати 127, 157, 174-177
 варуватися, вароватися 174, 175, 177, 178
 варунок 175-177
 васильки, *мн.* 390
 ватра 390, 401, 420, 458, 469, 500, 502
 вахадловий (вахадловий годинник) 193
 (*див. іще вагадло, вагало, вахадло*)
 вахляр 183, 194, 237, 443
 вахмайстер 157
 вахцимбра 158
 вашеський 234, 235
 вашєці 234, 235
 вашєць 234, 235
 вашєцький 234, 235
 вбраний 378
 вбратися 378
 вганятися 115
 вдячність 209
 вербецирка 158
 верва 218

-
- вергати 374, 375
 верем'є, верем'я 157
 вертатися(сь) 391, 391
 верховодитель 340
 вети, *мн.* 379
 взаємини, *мн.* 74
 взгляд (мати взгляд) 128
 взглядно 390, 398, 413
 взглядом (взглядом *чого*) 353
 виавансувати *на кого* 212
 вибештувати 243
 вибормахер 180, 216
 вивандровувати 210
 вивінованє 293, 321
 вивіновуванє 293
 вивіновувати, вивінувати 293, 318, 321
 вивінуваний 321
 вивінувати 318
 вивласнити 215
 вивлащати 215
 вив'язатися 332, 381, 386
 вигасати 290, 332
 вигладжувати 304
 вигода 459-461
 виграна, *ім.* 215, 235, 357
 виграш 459
 видайність 215
 видатний 215
 видатність 215
 видвигати, видвигнути 259, 260
 видвигненє 260
 видержавити 215
 виділ 214, 426, 429, 434
 виділовий 214, 343, 345
 видіти 157
 видно 375
 виелімінувати 212
 виєднати 147
 визволитися 333
 визволити 333
 визичати, визичити 294, 315, 469, 500, 502
 визути 113, 114
 визутий 113
 визутися 113
 виказ 393
 виклади, *мн.* 218
 викликати 395
 використовувати, використати 390, 414, 452, 461, 463
 викупно 192
 виладівник 73
 виладовувати, виладувати 71, 72, 73, 257
 виладувальний 73
 виладування 73
 виладувач 73
 вилонитися 277
 вильосованє 214
 вильосований 214
 вильосувати 214, 257
 вимагати 391, 396
 вимарш 212
 вимін 96
 виміна 96
 вимовляти 391
 вимордуватися 392
 винародовлятися 502
 винахід 390, 398, 414
 виноград 263
 виносити 290, 294, 315
 виобразованє 278
 випадати, *безособ.* 470 381, 386, 484,
 випахтувати 215, 257
 виплекати 413
 виповідати, виповісти 295, 315, 381, 386
 випожичати 296
 випожичувач 210, 295
 випозичальня 295
 випозичати, випозичити 295, 315
 випозичений 295
 випозичуванє 295
 випозичувати 295
 випосажати, випосажувати, випосажити 290, 296, 318
 випосажений 296
 випосажитися 296
 випроваджуватися, випровадитися 296, 297, 315
 вирвати (вирвати учня) 333
 вирівняти 192
 вирішити 392
 вироби, *мн.* 194

-
- виробничий 76
 вироїтися 255, 256
 виряджатися 378
 вислід 74, 395
 висновок 75
 високонапруговий 95
 висота 288
 вистрій 492, 494
 вистрійний 492, 494
 вистрійність, вистройність 492, 494
 вистріл 395
 вистроєний 469, 485, 487, 489, 491, 495
 вистроювати, вистроїти 468, 469, 485, 487, 488, 492, 495
 вистроюватися, вистроїтися 487, 488, 492, 494
 вительбушений 115
 вительбушити 115
 витинок 97
 витримане (не до витримання) 353
 витрутити 374
 витязь 269
 вихіснювати, вихіснувати 426, 428, 438, 447, 449, 451, 452, 460
 вихіснуване 447, 452
 вихіснувано 451
 виховавчина 335
 виховання 394
 виховувати 394
 вицофаній 408
 вицофанія 408
 вицофати 408
 вицофатися(сь) 391, 408, 413
 вичахлий 115
 вишпирати 246
 вишпрубований 257
 вищевимінений 350
 відай, відей, видей, видень 374, 375, 426, 427, 434
 відати 112
 відбиратель 193
 відбути 203
 відвироблювання 76
 відвічальний 278
 відділене 74
 від'ємний 74
 відкинути 290
 відкликати 391
 відкрити 377
 відкриття 390
 відкупець 193
 відкупитель 340
 віднести 385, 422
 відносини, *мн.* 74, 83
 відомість 393
 відпис 469, 498
 відписувати 469, 500
 відпихати 378
 відповідний 485
 відповідно 484
 відпоручник 391, 398
 відпустка 397
 відриване 74
 відріжнjanе 74
 відро 394
 відслона 502
 відсоток 95, 99
 відспродавець 193
 відставляти 192
 відступати, відступити 252, 391
 відтак 391, 414
 відтам 391
 відтепер 391, 414
 відти 391
 відтіля 391
 відтогди, відтоді 391, 414
 відтрутити 290
 відтручене 290
 відтягнути 290
 відтягти 374
 відчинити 377
 відчуття 231
 відшпрубовувати 71
 віз (пакунковий віз) 206, 219, 381
 візита 350
 візитирка 504
 візитовий 340, 343
 віктуали, *мн.* 194
 віно 294, 318, 321
 вінувати 293, 321
 віншувати 72, 208, 209
 віруване 370

-
- віче 273, 375, 379, 504
 вічевий 274, 504
 вічевик, вічовик 274
 вказівка 235
 вкладка 214
 вкупі 391
 влада 78
 власне 390
 властивець 340
 властитель 215, 339
 влягатися 425
 внесене (ставити внесене) 290
 внескодавець 214, 340
 внесок 391, 398, 413
 внішний 271
 вогонь 401
 водевіль 360
 водовий 341
 воздвигнути 261
 воздух 259, 374, 375
 вокзал 389
 волати 208, 209
 волошки, *мн.* 390
 вонтпити 161
 вороговане 370
 ворогувати *на кого, на що* 297
 вотаман 158
 воцанка 106
 впис 214
 вписове 214
 впімнення 410
 впімнути 410
 вплив 82
 вповномочувати 214
 впоминатися, впімнутися 391, 410
 вправа 74
 вправний 395
 впроваджувати, впровадити 297
 вражда 259
 вражіння 82
 вроїти (уроїти), вроювати (уроювати) 252-256
 вроїтися (уроїтися) 253, 254, 256
 все, *присл.* 375
 втворений 374
 втворити 374
 втішатися 290
 втішний 476
 втішно 476
 втрутити 374
 втяти 374
 вудженина 427, 430, 434
 вузькошляховий 350
 вуймовати 112
 вурда 122, 504
 вурдження 504
 вурдити 504
 вурдитися 504
 вурлюп 178
 вчасний 157
 вчашання 397
 габілітація 504
 габілітуватися 217, 504
 газардовий 210
 гаката 216
 галабурда 216, 426, 428, 434
 галабурдити 426, 428, 434
 галабурдник 426, 428, 434
 галантерея 336
 галка 183, 357, 443
 галстук 95, 96, 393, 401
 галюцинація 358
 гамакевич 338
 гамаківна 338
 гамувати 97
 ганґар 359
 гандель, га(е)ндель 178 183, 210, 394
 гандлювати 157
 ганити 209
 ганьба 209
 гарбата 414, 504 (*див. іще* гербата)
 гармуз 158
 гарний 376, 397, 401
 гарцювати 209
 гафт 210, 504
 гафтка 369
 гафтоване 210, 370
 гвалт 209
 гебан 211
 гебановий 211
 гегемонія 210

-
- гербата 391, 399, 400, 414, 504 (*див. іще*
 гарбата)
 гердан, гердан 161, 162, 170-172
 герданець 170
 герезія (наробити герезії) 128
 герець 358
 геца 216
 гильза 396, 402
 гир, гір 158
 гідність 133, 134, 502
 гієна 280
 гінтергрунт 218
 гіперболя 358
 гіпіятрія 360
 гляба 169
 гогоз 172
 годинник 193
 годитися (як годиться) 144, 484
 годний 133, 134
 годность 133, 134
 гоже, *присл.* 379
 гойний 127, 133-138, 523
 гойність 133-136, 138
 гойно 133-138, 523
 голий (під голим небом; голим оком) 333,
 377
 голосувати 421
 голяр 397
 гонораціор 63
 горód 288, 387, 381, 382
 горендальний 217
 городовий 340
 городчик 288
 горстка 374, 375
 горсть 375
 горчиця 393
 господар 391, 401
 господарство 391
 господарювати 391
 гостинець 157
 гострий 285, 286
 остро 285, 286
 готар 161, 172, 444
 готівка 78
 грабити 394
 гребля 396
 греміальний 214, 404, 409
 греміально 404
 гречний 133, 138, 139
 гречність 133
 гречно 133, 140
 гривна, гривня 289, 375
 гроно 116, 117
 грубий (грубі гроші) 469, 498, 499
 гулянка 395, 397
 гуртовий 76
 густ 442
 густовний 442
 гуцатися(са) 172
 газа 210
 газда 161, 391, 401
 газдиня 391, 420
 газдівство 391, 420
 газдувати 391, 420
 газета 392
 газетний 392
 галантерея 336
 галерія 210
 галя 359
 галянтерія 335
 ганки, *мн.* 157
 гардероба 210
 гардероб'ян 335
 гарцівник 358
 гарцювати 358
 гварантувати 210
 гваранція 210, 370
 гвер 157
 гелетка 169, 183 (*див. іще* ділетка)
 гердан 162, 170, 171
 гестикаляція 210
 гиргилиця 172
 гігерль 359
 гімназія, гімназія 210
 гліцерина 350
 гранат 183, 379
 грасувати 177
 гратісовий 196
 грейцар 178
 гремія 404
 греміальний 391, 404, 413

-
- греміяльно 404
 гречний 133, 138, 139
 гречність 139
 гречно 139 140
 грешний 157
 гроно 116, 117
 густ 220, 426, 427, 430, 434, 439-443, 464, 467, 523
 густовний 426, 427, 434, 440-442
 густовність 440
 густовно 440, 442
 густойний 441
 густувати 440, 441
 гуша 163, 172
- дактиль 379, 380
 дактил[ь]овий 380
 далековид 350
 далі 391
 дальший 395
 даремний 396
 даскал 169
 датель 272
 датися у спол. з *інф.* 352
 дахівка 183
 двигати, двигнути 259, 260
 двигатися 259, 260
 двигач 504
 двигненє, двигнення 260
 подвижимий (движиме майно) 278
 двігнути 260
 двірець, дворець 381, 382, 389
 дворник 122
 дебата 350
 дебя 169
 девестація 63
 девіза 350
 девотка 359
 девоція 358
 дезідерат 216
 дека 157
 декан 63
 декомплєтувати 405, 431
 делина 505, 511
 делігат 210
 демагог 359
- демагогія 359
 дементувати 217
 демолювати 392, 404, 413
 денервування 505
 денервувати 505
 денервуватися 505
 денний (денний порядок) 392, 398
 денник 217, 392, 398, 413, 505
 денникар 217, 392, 398, 413
 денунціяція 216
 депутовати 181
 дёржава 523
 десер 379
 деспект [деспектъ] 181
 десперат 216
 десперация 216
 десть 375
 дефініція 63
 дефравдант 404
 дефравдація 63, 359, 392, 404, 413
 дефравдований 404
 децидувати 392, 404, 413
 децизія 392, 404, 413
 дешевий 396
 дешево 396
 дзер 122
 дзєстра, дзєстро 162, 171 (*див. інше* зєстра)
 дзигарики 96, 500
 дзиґар 178, 237
 дзиґарі, дзигарі, *мн.* 96, 500, 502
 дзиґарки, дзигарки, *мн.* 237
 дзиґарок, дзіґарок 157, 469
 дзиглик 443
 дзоркання 505
 дзоркати, дзоркнути 505
 дзюбак 505
 дзюбнути 505
 дзюркання 464
 дзюркотання 464
 дзяма 169
 диван (стінный диван) 183, 193, 357, 381, 382, 389, 390
 дивіденда 350
 дивниця 505
 дивувати 421
 дижма 169

- дик 505
 дилетант 210
 дилина 505, 511
 дилиння 505
 диль [дыль] 181
 дилькотати 505
 дильоване [дыловане] 181
 дильований 505
 дильовати [диловати] 181
 дилльом 210
 диспозиція 181
 диспонувати 111
 диспута 265
 дихавиця 505
 дихавичний 505
 дід 172
 дідизна 311, 316
 дідизний 311, 316
 дідицтво 311
 дідич 310, 311, 316
 дідичка 310, 316, 322
 дідичність 311, 322, 357, 358
 дідівщина 311, 316
 дієти, *мн.* 212
 дійство 78
 ділати 375
 ділетка, гелетка 183
 ділина 505, 511
 діло 280
 дірка 395
 діткливий 298, 315, 317
 дітжливо 298
 діткнений 298, 321
 діткнути 298, 316
 діткнутий 298, 315, 317, 321
 дневник 217, 434
 дневникар 217, 426, 428, 434
 дневникарство 426, 428, 434
 дневникарський 426, 428, 434
 днесь 259, 376
 добігати (добігати кінця) 352
 добра, *мн.* 149, 150
 добрий 397
 добро 149, 150
 добувальний (добувальна промисловість) 76
 довг 318-321
 довжний 320, 321
 довжник 319-321
 додатний 74
 дозорець 212, 340
 дойна 171
 доконувати, доконати 469, 500, 502
 доладований 73
 доладовний 73
 доладовування 73
 доладовувати, доладувати 72, 73
 доладування 73
 домагатися 391, 396
 доматор, доматорь 150-152
 доматорка 150-152
 доматорствувати 150-152
 доматорський 150, 151
 домени, *мн.* 215
 домівник 380
 домовий 340, 343
 домонтар, домонтарь 150, 151, 152
 домонтарка 150, 151
 домонтарство 150-152
 донкішотерія 335, 359
 доносити, донести 392
 допантрувати 157
 дописуватель 340
 допомагати, допомогти 313, 394
 допоминатися, допімнутися 391, 410
 допускати 396
 доробкевич 337, 338, 358, 502
 дорога (в дорозі *чого*) 353
 дороговий 340
 досвід 300
 досвідний, досьвідний 300, 301
 досвідчений, досьвідчений 299, 395
 досвідчити 300
 достава 192
 доставець 193
 доставник 193
 достеменно 95
 достойник 274
 достроюватися 493, 494
 дотикати, діткнути 78, 315, 317, 321
 дотинати, дотнути 301, 315, 316
 дотинок 301, 316
 доткливий 299, 315, 317

-
- доткливо 299, 315, 317
 дотяти 301
 доходовий 340
 драґон 210
 драперія 335, 336
 драпіжник 209
 дресувати 360
 дріб 443
 дрібностковість 335
 дрогерія, дрогерія, дрогуерія 195
 дрогіст 195
 дружина 288
 дуель 350
 дужанє 156
 дужаник 156
 думка 391
 дуритель 340
 дутий 281
 дуфати 160
 духовий 343, 345
 дюйм 95, 397
- ебен 211
 ебеновий 211
 ебоніт 211
 евентуалія 214
 евіденційний 212
 евфемізм 63
 едукація 63
 екзальтація 358
 екзекувати 212
 екзекутивний 212
 екзекуція, екзекуція 63, 212
 елюкубрація, елюкубрація 217
 емансипація 78
 емфаза 216, 358
 емфатичний 359
 енунціяція 213
 епікурейський 358
 епістула 236
 есенція 280
 ескорта 351
 естетика 360
 естрагон 358
 етаблісема, *невідм.* 195
 етуя 193
- ефект 71
 ефекти, *мн.* 214
 ефектовний 71
- єґри, *мн.* 158
 єдваб 208, 209
 єднанє, єднання 144, 147
 єднанка 127, 145, 147 (*див. йце їднанка*)
 єднанщина 147
 єднати 111, 144-148
 єднатися 144, 147
 єднач 147
 єдність 147
- жебрати 209
 желанє 259
 желати 259
 желва 101
 желе, *невідм.* 379
 жентиця 358
 жертва 274, 275
 жертвенник 259
 животворний 259
 жизнь 376
 жир 394, 396
 житє, життя 370, 376
 жити 380
 житовня 398
 життя 376
 жменя, жменька, жмінька 375
 жмут 96
 жмуток 97, 98
 жовнір, жовнєр 178, 443
 жовтий (жовта мідь) 393
 журитися 197
- заалярмувати 212
 забава 395, 397
 забанувати 159, 170, 469, 471, 500
 забіяка 208
 забороло 263
 забрало 263
 забувати 421
 завалидорога 216
 заваровати 175
 завести 301, 381, 382, 386
 завестися 301-303, 387

-
- завзятий 208
 зависимість 272
 завід 301-303, 387
 завідатель 272, 340, 426, 429, 434
 завісити (завісити газету) 289, 290, 381, 382, 386
 завішене 290
 завод [завід] 387
 завод 302, 303, 392, 409, 410, 413
 заводи, *мн.* 302
 заводити (заводити в погибель) 387
 заводовий 340, 410
 заволення 160
 завше 98
 загал 96
 загальний 391
 загата 396
 заглада 216, 303, 304, 322, 392
 загладжувати, загладити 304, 322
 заговор 278
 заговорець 278
 загорілець 333
 загорілий 333, 502
 задовжений 297
 задовжити 297
 задовжитися 297, 318, 321
 задубілий 115
 зажалене 213
 заживати, зажити 376, 385, 386
 зазвичай 99
 зазлість 94
 заінтабулювати 213
 заїлий 333
 заїлість 333
 зайти *кого, чим* 312
 заквестіонувати 213
 закитований 74
 закитовування 74
 закитовувати, закітовувати, закитувати 71, 73, 74
 закладати 377
 закладовий (капітал закладовий) 214, 340
 законювати 157
 закрій 325
 кроєний 325
 закупно 392, 409, 413, 426, 429, 430, 434
 зал, зала 430, 432
 залеглий 305
 залеглість 215, 305, 306, 322, 502
 залежати *на чому* 352
 заложити 273
 залягати 305, 322
 замазура 209
 замаркувати 217
 замацаний 115
 замельдувати 392, 402, 404, 405, 409
 замельдуватися 405
 замирення 381
 замість 377
 замного 273
 замос 122
 заноситися 306, 315
 заняття 392, 394
 заосмотрений 348
 заосмотрити (заосмотрити *в що*) 192, 347, 348
 заострење 288
 западати 422
 запахтувати 215, 257
 заплямувати 203
 заповідати 290
 запомагання 308
 запомагати, запомогти 306, 308, 313, 314, 315, 321
 запомагатися, запомогтися 307, 313-315, 322
 запомагач 308, 313, 315, 322
 запомога 307-309, 313-315, 322
 запомоговий (запомогові фонди) 308, 314, 322
 запомочи, *інф.* 307
 запосісти 94
 запотребованє 192
 заправляти 309, 315
 заправлятися 309
 запренумерувати 197
 заприсяжене 212
 заробковий 343
 зарядця, *ч. р.* 426, 429, 430, 434
 засадничо 99
 засипатись 422
 заскакувати, заскочити 309, 314

-
- заскочений 310
 заскочити 309, 310, 313, 381, 382, 386, 387
 засновок 74, 75
 застерігати 391
 заступатися 394
 заступник 193, 377, 391
 засягнути 422
 затаврувати 92, 203
 затяжник 216
 заушник 216
 зафасувати 159
 захилитись 115
 захлібити 469, 498
 заходити з *ким* 426, 427, 434
 зашемрати, зашемріти 464, 465
 збанок 358
 збештати 243, 246
 збір 74
 зблямуватися 243, 246
 збори, *мн.* 375
 звакований 110
 зверифіковане 214
 звинний 94
 звитяга 268, 269
 звитяжець 268, 269
 звитяжити 269
 звитяжний 269
 звитяжницький 269
 звитяжниця 269
 звитяжність 269
 звитяжно 269
 звитяжство 268
 звитяжця, *ч. р.* 269
 звитязтво 268
 звичай 140
 звичайний 133, 140, 142-144
 звичайність 111, 133, 140, 143
 звичайно 133, 140
 звідти, звідтіля 391
 звіт 78
 звомпити 161
 звонтпити 161
 зворотник 218
 зв'язь 273
 згарда 171, 172
 зглядити 305
 зглибляти, зглибити 505
 згляд 506
 зглядно 506
 зглядь 506, 511
 згодом 391
 згуба 392
 здаватися 379
 зданє 218
 здвиг 259, 262
 здвиг-юрба 458
 здвигати, здвигнути 259, 261, 262, 264
 здвигненє 259, 261
 здвигнення 261
 zdeкомплєтувати 405, 431, 432
 zdeкомплєтуватися 405, 431
 здемаскувати 217
 зденервований 243, 246
 zdeфравдувати 392, 404, 413
 zdeцидуватися 244, 246, 404
 здійснити 82
 здобуток 76
 здогад 74
 здольний 94
 землепосідання 76
 зеро 430
 зєстра 162 (*див інше* дєєстра, дєєстро)
 з'єднатися 147
 з'єдник 147
 з'єднувати, з'єднати 111, 146, 147, 148
 зигармістр 183
 зигарок 193
 зимний 358, 374, 376
 зиск 459, 460
 зискати, ззискати (*зискати на чому*) 274, 276, 352
 зичити 208, 209
 зібрання 375
 зіритований 248
 зіритуватися 244
 зірка 96
 зїритувати 248
 зїритуватися(сь) 247, 248
 злоба 259
 зловіщо 273
 злука 74
 змайоризувати 214

-
- змасакрувати 392, 409, 413
 змисл 227-231, 358
 змисловий 228, 229, 358
 змисловість 228, 230
 зміст 82
 змушувати, змусити 291, 395
 знадвору 271
 знамено 397
 знанє 370
 знати 375
 зневірятися 250
 знесенє 325
 знести 325
 знижка 395
 знищення 392
 знищити 392
 зноситися, звестися 325
 зовсім 392
 зодовжений 318
 зомпити 160
 зосередженє 74
 зошит 157
 зрада 268
 зрихтувати 458
 зріктися 395
 зручний 358
 зручність 358
 зручно 131, 358
 зсипка 398
 зужиткувати 461
 зупа 359
 зупинка 396
 зухвалий 209
- и(у)ніформ 351
 ирховий (ирхові рукавички) 194 (*див. іще*
 ірха)
- інавгураційний (представленє інав-
 гураційне) 218
 інвентар 213
 інкасо 214
 інкасування 214
 інструктор 63
 інструкція 197
 інтабуляція 213
- інтервеніювати 213
 інтервенція 213
 інтерес 459, 460
 інтерлокутор 63
 інтерциза 63
 іредентизм 215
 іритація 244, 246-248
 іритувати 244, 246-248
 іритуватися 244, 246, 247
 іррідента, ірредента, ірідента 215
 ірха 183
 іспит 422
- їднанка 145, 147 (*див. іще* єднанка)
- кабінетовий 340, 342, 343
 кава 379
 кавалок 470, 500
 кавалочок 500
 кавальчик 500
 кавович 338
 кавця 181
 кав'яр 183, 194, 502
 кадити *кому* 334
 кажан, кажанок 376
 кайдани, *мн.* 158
 какао 379
 калєндариюм, *невідм.* 352
 каліграфія, каліграфія 360, 376
 калічити (калічити мову) 333
 каляріпа 183
 каляти, скаляти 376
 камаріля 216
 камата 160, 171
 камаші, *мн.* 157
 камрат 158
 кандидувати 213
 каникули, *мн.* 397
 кантар 122
 канцеліст 63, 405
 канцелярист 392
 капєстра 122
 капітал 359
 капуза 178
 кара 375
 каравишні, *мн.* 158

- карафа 107, 108
карафка 103, 107, 108
карафковий 108
карафочка 108
кар'єрист 430
кар'єрович, кариєрович, карієрович 337, 338, 358, 426, 429, 430, 434
карикатура 359
карієр 358
каро, *невідм.* 235
карта (карта до голосованя) 213, 393, 401
картка (кореспонденційна) 429, 434
каруца 122, 172
касарня 210
касиєр 210
касино 210, 506
катальог 210
катедра 506, 511
качка (качка газетярська) 217
качула 122
каштан 379
квас 280
квасний 426, 429, 435
квестіонувати 213
квестія 203, 213, 506
квит [квитъ] 181
квитовати 181
келих, келіх 181, 280
келішок 178, 358
кептар, киптар 159, 170-172
кептарик 170
кер, *невідм.* 235
керат 177
кертичний (кертична робота) 334
керуючий 393
кидати 375, 378
килим 357
кит, кіт 71 73, 74, 502
китування 74
китувати 71, 74
кичера 171, 172
кияхи, *мн.* 393
кільо 196
кір 194
кісно 447
кіш 217
кіяня 159
клака 161
клас 209
клевета 268, 376
клеветати 376
клеветник 268, 376
клевец 157
клейноди 523
клієнтеля 335, 426, 429, 430, 435
клінчати 157
кліща 351
ключ 127, 128
кляйструвати 71
кляка 210
клякати 157
клякер 210
клямство 523
кляса 96, 351
клячити 157
кнайпа 219, 241, 242
книгозбірня 99
ковбаса (ковбаси виборчі) 334
ковдра, колдра 370, 393
коверта, конверт 370
ковняр (комір) 370
кожуховий 344
кожушок 280
кокстерія 335, 336, 443
колідувати 213
колієвий 344
колія 381, 382
кольба 506
кольпортажа 192, 351
командо 351
комерс 241, 242, 426, 429, 430, 435
комерсовий (комерсова книжка) 241
комірка 395
комірчина 395
коміс 195
коміський 158
комітент 195
комора 395
компензата 335
комплект 430, 431
комплет 429, 430, 435
комплетний 430

- компліетно 426, 429
 компілет 405, 431, 432
 компліетний 405, 431
 компліетно 392, 405, 413
 компліетованє 405, 431
 комплієтувати 405
 комплікація 219
 комплімент 359
 компліментувати 359
 компот 379
 комунікація (комунікація возова) 219
 конверзація 63
 конвінкт 217
 кондоленційний 506
 кондоленція, кондолєнция 212, 505
 кондолювати 212
 конкурсний 341
 консеквенція 213, 290
 конститууючий 213
 консумент 203
 конто 195, 506
 контор 351
 контроверзи, контроверси, *мн.* 213, 523
 контроля 351
 контуш 359
 конфекція 194
 конфети, *мн.* 379
 конфітура, конфітура 392, 399, 415 (*див. іще* конфітури, конфітюри)
 конфіската 336, 426, 429, 435, 506
 конфітури, *мн.* 194, 235, 379, 400, 414, 415, 420, 506
 конфітюри, *мн.* 235, 414, 415
 конфронтувати 213
 конха 358
 концепт (рушити концептом) 128, 506
 концептовий (концептовий практикант) 364, 405
 концертовий 341, 342
 концесіонований 214
 концесія 214
 конципієнт 413
 конципієнт, конципієнт 364, 392, 405
 конципіст, концепіст 364, 405
 коншахти, *мн.* 213
 копил 171
 копіювати 71
 кореспондент 244
 кореспондентка 429
 кореспондувати 244, 246
 корець, кірець 196, 374, 376
 корж 394
 корисливий 455
 корисний, корис(т)ний 455-458, 463
 корисність, корис(т)ність 456-460, 463
 корисно 463
 користати 461, 463
 користатися, скористатися 461
 користувати, скористувати з чого 461
 користуватися, скористуватися 461, 463
 користь 453-461, 463
 коритися 424
 корки, *мн.* 443
 кормитель 259, 340
 коробка 394, 395, 502
 коробочка 394
 короводи, *мн.* 216
 корогва 397
 корок 157
 коронка 344
 коронковий 194, 344, 345
 корчемний (корчемні слова) 334
 косен 444 (*див. іще* хосен)
 костер 390
 кофа 158, 159
 кофеїна 351
 кофр 237 (*див. іще* куфер)
 кохання 208, 209
 коц 178, 194, 358, 393, 399, 400, 420
 кошт 181
 кошуля 376
 краватка 95, 96, 393, 399, 400, 401, 414
 краватковий 96
 крадіж 392
 крайній 422
 краля 209
 крам 181
 красний 376
 краснозвучність 376
 краснопис, *ч. р.* 376
 краснопись, *ж. р.* 376
 краяч (краяч буряків) 194

-
- креатура 359
 кревний 131, 511
 кревність 511
 кревно 511
 кревняк 511
 кревнячка 511
 креованє 217, 370
 крепа 351
 кривда 268, 377
 кривдити, скривдити 377
 кріс 506
 крісло 239
 круґольня 219
 кружлівка 194
 кубан 171
 кузина 507
 кузинка 430, 507
 кузинок 429, 430, 435
 кукуру[д]за 379, 393, 414
 куластра 171
 культивувати 394
 куля 157, 357
 кумнат 162, 172, 173
 кумната 173
 купелі, *мн.* 219
 купівля 392
 купна, *прикм.* 431
 купний 431
 купно, *ім.* 426, 429, 431, 435
 кураційний 219
 курмей 169, 172
 куруватися 219
 куфа 400
 куфер, куфри, *мн.* 193, 237 393, 399, 400, 402, 413
 куферок 178
 кухенний 210
 куча 157
 кшталт 99

 лагомина 166, 168 (*див. іще* легуміна, легоміна)
 лагоmineць 167, 168
 лагомини, *мн.* 167, 168, 169 (*див. іще* легуміни, легуміни)
 лагоминки, *мн.* 168

 лад 490
 ладівниця 72
 ладовано 257
 ладувати 72, 73
 ладун 73
 ладунка 72
 ладунок 72, 73, 203, 443
 лаїстий 122
 ласкавий (ласкавий хліб) 479
 латирь 158, 172
 латити 71
 латунь 95
 легкевич 338
 легкодушний 350
 легуміна, легоміна 166, 168, 169
 легуміни, легуміни, лекгуміни 165, 166-169, 183
 леда, *частка* (леда що) 393, 420
 ледачий 393
 ледащо 393
 ледве 169
 ледівня 235
 леле 159
 лементувати 72
 лен 210
 лепта (вдовина лепта) 264
 лестити 472, 475-477, 479
 лестний 472
 лея 171
 легер 194
 легітимация (легітимация виборча) 213
 лектура, лектура 217
 либак 507
 либання 507
 либати 507
 либацтво 507
 либацький 507
 либонь 375
 лигоmineць 167, 168
 лижви, *мн.* 194, 235
 лизун 337
 лизунович 337
 ликувати 259, 274, 276
 лилик 374, 376
 лимон, лимона 397, 401
 лихий 281-285, 358

-
- лихо, *присл.* 281
 лице 376
 личити 379, 484
 лібра 181, 196
 лівиця 213
 лід 498
 лінія 422
 ліста 213, 393, 405, 406, 409, 413
 літерат 336, 392
 літератський 337
 ліцитація, ліцитація 214, 393, 406
 ліцитаційний 406
 ліцитувати 406
 ліцитуватися 214, 406
 лічити 379
 лічний 337
 лови, *мн.* 458
 лож 259, 268, 269
 ложний 259, 268
 лоно 274, 275, 277
 лоскіт 280
 лоскотіти 280
 лупити 455
 лупитися 455
 лучність 273
 льогічний 74
 льоден 194
 льоди, *мн.* 470, 498, 499
 ложка (лож) 373
 льокай 216
 льокайський 216
 льокайство 216
 льокаль (виборчий льокаль) 213, 219
 льокальний (льокальний поїзд) 219
 льокація 214
 льорнет 210
 льос 214, 523
 льосоване 214
 льосувати 71, 257
 льотерія 210
 льодовий 341, 343
 людство 78
 люз 258
 люзний 258
 люзувати 258
 люзуватися 258
 люзьний 178, 258
 люка 351
 люлька 397, 401
 люра 235, 358
 лявн-теніс 219
 лякер 210
 лякерки, *мн.* 194
 мабуть 375
 магазин, магазин 390, 398
 магель 178
 магістрат 157
 маглювати 178
 магура 122
 маєстат 507, 512, 513, 523
 маєстатичний 507
 маєстатично 507
 маєтковий 344
 мажа 121
 мазати, замазати 376
 май, *частка* 160, 169, 172
 майонез 358
 малай 172
 мальверзація 393, 406, 413
 мальконтент 216, 523
 мальовило 219
 мальтретувати 217
 мальфівниця 159
 мамалига 122, 164, 171
 мандатор 63
 мандрувати 210
 маніжний 359
 маніфестуватися 217
 мантель 178
 мантлина 158
 мантля 157
 мапа 96, 99, 393, 401, 502
 марга, марґа 163, 171, 178, 444
 маргіналія, маргіналії, *мн.* 507, 511
 маргінальний 507, 511
 марґінес 507, 511
 марґарина 351, 400
 маржина 163, 170-172, 178, 393, 401, 420
 маржинка 170, 172
 маринарка 212
 марка (марка фабрична) 197

-
- маркірант 157
 маркітний, маркотний 470, 496-498, 501, 507, 511
 маркітно, маркотно 470, 496-498, 501, 507
 маркота 470, 496, 498
 маркотанє 496
 мармеляда 379
 марсиліанка 336
 марфа 163, 171, 173, 195
 марцевий (марцеве пиво) 194
 маршалок [маршалокъ] 122, 213
 масакра 392, 406, 409, 413
 масакрувати 406
 масарский 337
 мастиво 96
 матрац, матрац 370
 матірний (матірна мова) 206
 матура 217, 218, 507
 мафія 216
 махер 216
 махерство 216
 машиновий 341, 342
 мева 240, 241
 медаль 351
 медиум 352
 мельдувати 159, 392, 404, 405, 409
 мельдуватися 404, 405
 мельдунковий 405
 мельдунок 212, 404, 405, 409
 меморіал 212
 меморованє 218
 менер 216
 мериторичний 213
 металъ 210
 метода 351
 меценат 360
 мешканець 376, 380
 мешкання 376, 380
 мешкати 376, 380
 мешти, *ми*. 194
 мигла, мигла 169, 171
 милозвучність 376
 мильно 337
 миршавіти 115
 мисленний 270
 мислитель 339
 мисль (по мисли *чого*) 353
 мистецтво 398
 мистець 398
 митинг [мітинг] 375
 мито 398
 мікдал 379
 міністерія 336
 міністеріяльний 337
 мірило 97
 міркованє 74
 міродайний, міродатний 393, 398, 413
 місто, *прийм.* 377
 містоголова 377
 міць 208, 209
 мішанка 194
 млинок (млинки до меленя; млинки до чищення збіжа) 194
 многий 377
 много 78, 259, 267, 273
 многолітствіє 273
 многолітство 273
 многонадійний 265, 266, 273
 многосторонний 273
 множество 259, 273, 377
 мова 280
 модель, *ч. р.* 351
 модернізм 360
 можливість 336
 мозківниця 236
 мой, *вигук* 172
 монограм, *ч. р.* 351
 монструм, *невідм.* 352
 мораль 141
 моральний 141
 моральність 141
 морва 341
 морвовий 341
 морг 178, 196
 мордування 392
 мореля 178, 358, 502
 мосяж 95, 393, 402, 420
 мосяжник 393, 402
 мосяжництво 393, 402, 420
 моторовий 342
 моцар 458

-
- моша 163, 171, 172, 358
 мошія, мушія 172
 мошняг 171
 мошул 172
 мудерунок 158
 муж (муж стану, муж довір'я) 213, 393
 музей 360
 музеум, *невідм.* 352
 музикалія 195
 мундур 157, 178, 210
 мусити 181
 мушелька 237
 мушля 237, 238, 358
 муштарда 183, 194, 220, 358, 393, 399, 400, 414, 426, 428, 508
 муштардник 428

 на́гий 377
 набір 321
 набор[г], набор, на борг 320, 321
 наброїти 160
 навзаєм 99
 навиривки (навиривки питати учнів) 334
 нав'язувати 325
 нагадування 396
 нагадувати 396
 нагана 336
 наглий 209
 нагло 377
 нагніток 430, 435
 надвірній (надвірня комора) 398
 надворній 271
 надзорця 212, 340
 надра, *мн.* 277
 надужите 213, 336
 нажиток 460
 назадгузь, навзадгузь 426, 429, 435
 най, *частка* 197
 найтанший 197
 наклад 99
 накладець 340
 наклеп 376
 наклепувати 376
 наклонити 274
 наладнований 72
 наладнувати 72

 наладований 257
 наладовування 73
 наладовувати, наладувати 71-73, 192
 належитість 215
 належний 485
 належно 485
 намацальний 115
 намацати 115
 намисел 131
 намолотність 215
 нанашка 162, 172, 173
 нанашко 161, 162, 169, 172, 173
 напастувати 217
 напиток 396
 напівшарлатанерія 336
 напій 396
 напімненє 218
 напоминати 391, 411
 направа 192, 395
 направляти 395
 напрасно 377
 напудити 374
 напудитися 374
 нап'ятнувати 203, 217
 нап'яття 115
 наразі 99
 нарваний 236
 наркувати 159
 наряджати, нарядити 489, 490, 495
 наряджатися 490
 наслідництво 192
 наслідок 395
 насмарувати 236
 наступний 395
 натинати 374
 натинатися 374
 натиск 396
 натовп 396
 нахилити 395
 начинє 235
 неважний 213
 невинність 215
 невіжество 259
 невірний 266
 негречний, негречний 133, 139
 негречність, негречність 133, 139

-
- негречно, негречно 133, 139
 негура 169, 171, 172
 негустовність 440, 442
 недобір 215
 недобрий 283
 недоварений 281, 334
 недостаточний (недостаточна нота) 218
 незаасекурований 426, 430, 436
 незвичайний 143, 144
 незвичайність 133, 143
 незвичайно 133, 143, 484
 нездалий 94
 некорисний 463
 некорисність 463
 некорисно 463
 неможливий 82, 396
 ненадійний 381, 382
 неперетравлений 115
 непідхлібний 473
 непідхлібність 473
 непідхлібно 473
 непіт 172, 173
 непота 172, 173
 неправильно 350
 неправний 214
 непригідний 278
 непризвоїтий 479, 483
 непризвоїто 470, 479, 481, 483-485
 неприсутність 394
 непритомність 113
 неприявність 394, 409, 413
 нерозвага 336
 несесер, нецесер 235
 несловність 213
 несподівано 377
 нестемпльований 210
 нестравний 281
 несутній 75
 нетерпеливити 348
 нетерпеливитися 348, 349
 нетикальність (посольська нетикальність)
     213
 неграфно 178
 неузасаднений 213
 нехісноває 447, 448
 нехіснування 447
 нехосенно 447
 нечинність 216
 нещасливий 396
 неявний (неявне засіданє) 214
 нині 377
 нищення 392
 нищити 396
 нідро 272, 274-277
 німіка (з-за німіки) 160
 новеля 214
 ноговиці, *мн.* 122, 194
 ногавки, *мн.* 426, 427, 436
 ножик 397
 ноторичний 217
 нужда 259
 нуля 351
 обава 394, 409, 410, 420
 обавляти 410
 обавлятися 394, 410, 413
 обарінок 157
 обарчати 246
 обарчений 244, 246
 обварований 175
 обварувати 175, 176
 обережність 395
 обиватель 508
 обивательський 508, 511
 обида 268, 269, 377
 обиджати, обидити 377
 обильний 270
 обичай 140-142, 381, 382
 обичайний 140-142
 обичайність 111, 140-142
 обичайно 140-142
 обіжник 99, 203
 облак, оболук 377
 облесник 476
 облюзувати 159
 обмана 392, 393
 обмежуванє 74
 обмова 268, 376
 обмовляти 376
 обновитель 259, 340
 обняти 213, 259
 оборона 396

-
- оборотовий (капітал оборотовий) 214, 341
 обострене 288
 обоятний 157
 обрада 213
 образа 377
 образване 278
 образований 278
 обрахунок 215
 обрихтунок 158
 обрібка 76
 обрізатися (обрізатися на іспитах) 422
 обрус 358
 обсадити (обсадити міністерства) 290
 обскурантний 217
 обтяжати, обтяжувати, обтяжити 508
 обхід 325
 обходити 325, 331, 381, 382, 386
 обцаркований 172
 обшустати 217
 овоч, овощ 194, 377, 379, 380
 овочевий 379
 овшем 160
 огень 78
 огірчений 221
 огірчити 221
 огірчуватися 223
 огляд (з огляду на що; ні під яким оглядом)
     469, 501
 огнетреваний (огнетревала каса) 350
 огонь 390
 огранічитися 221
 огородник 157
 одвідування 397
 одвічальний 278
 одвічальність 278
 одежа 378
 одіичений 310, 316, 322
 одіичення 310, 322
 одіичити 310, 315, 316, 322
 одкривати 377
 одличний 221
 одлично 221
 однині 391
 однодушність 221
 однодушно 223
 односпів 470, 498
 одностайний 132, 224
 одностайність 132, 224
 одностайно 132, 223, 224
 однострій 394
 одночасно 395
 одобрене 222
 одобрити 222
 одправа 159
 одушевлене 222
 одушевлений 222, 223
 одушевляти 222
 одчиняти 377
 означене 74
 означити 74
 озути (озути в постолі) 114
 окіл 508
 оклепаний (оклепаний вислів) 426, 429
 октройоване 213, 370
 октройований 213
 оливо 397
 олив'яний 397
 олівець 209
 олій 197
 омаста 394, 410, 411, 420
 омнібус 219
 опаловий 341
 опаска 219
 опис 74
 опінія 203
 опісля 391
 оповіщене 278
 опрокинене 278
 опуст 215, 395
 орден 211
 ордер 211
 ординація (ординація виборча) 213
 ординувати 219
 орхестра 359
 осередній 97
 основатель 271, 272, 339
 основувати, оснувати, основати 271, 273
 особень 99
 особовість 74
 оспалий 523
 остемплювати 210
 острый 285, 287

-
- острійше, *присл.* 287
 остро 285-287
 острога 287
 осуд 218
 отворити, отвірвати, отворяти 374, 377
 офіра 174, 523
 офіровщина 174
 офірувати 174, 523
 офіруватися 174, 181
 оцісувати 174 (*див. іще* січувати, шацунок)
 читанє 336
 читаний 337
 ошатованє 214
 ошатовувати 174
 ошукувати, ошукати 78, 209
 ошуст 508
 ошадність (каса ошадности) 214

 пагубний 259
 пазити 122, 160, 169, 171, 172
 пакунковий (пакунковий віз) 206, 219
 паляниця 394
 панегірик 359
 панібратство 208
 панорамовий 341
 папірня 195
 папірок 197
 паприка 379
 папучі, *мн.* 169
 папуша 122, 164, 165, 169
 парада 351
 паралеля
 парасоль, *ч. р.*, парасолька, *ж. р.* 351
 парвеній 358
 парикмахер 397
 парівець 219
 паріяс 210
 парламент 96
 парламентарний 337
 партачити 244
 партика 164
 партолити 244
 парть 160, 162, 172
 парцелювати 215
 парцеля 215
 парцеляція 215

 паства 274, 275
 пательня 94
 пахтувати 215, 257
 пахтяр 215, 257
 пахтярка 257
 пацити 160, 169, 170, 172
 пачкар 193, 258
 пачкарство 193
 пачкарський 193
 пачкарювати 193, 258
 пачковоз 193, 258
 пачкувати 258
 паша 158
 певне, *присл.* 375
 пенсне, *невідм.* 397, 402
 пень 281
 пепел 266
 первень 99
 перебанувати 170, 471
 переважно 82
 переважувати 82
 перевіз 219
 перевозовий 219, 341
 перегляд 336
 переділ 219
 передплата 192
 передпотоповий 337
 пересідати 145
 перейти 290
 перекир 490
 перекупець 193
 переломовий 341
 перелюднення 76
 перенестися 381, 382, 386
 перепадати, перепасти 290, 422
 перепаска 219
 перепацити 170
 перепачкувати, перепачкувати 193, 258
 перепиняти 396
 перепичка 394
 перепудити 374
 перепудитися 374
 переруб 508
 пересада 323, 324, 358
 пересаджений 322, 324
 пересаджувати 322-324

- пересадний 323, 324, 358, 359
пересадно 323, 324, 359
пересвідчитися 82
пересилення 508
пересічний 350
пересічно 350
переслухання 502
переставка 74
переступ 508
переступлення 508
переступник 508
переторг 193
перетрактації, *мн.* 523
перетяжене 336
переходовий 341, 342
перешварцовувати, перешварцувати 193, 258
перешкоджати 396
періода 351
перловий (перлова матиця) 194, 337, 345
перфідія 217
перфідний 217
перфідність 217
першенство 336
пес (сходити на пси) 206
пестити 394
петик 169, 171
пех 422
печенєрж 236
пєнкий 236
пєнко 242
пизатий 235
пиріг 394
письмівка 97
письмо 281
питво 396
питка 265
питоменний 265
питомець 78
пиха 390
піврік 218
пігулка 219
під, *ім.* 157
піддвигнене 259, 261
піддвигнути 259, 261
піддвигнутися 259, 261
підійти, підходити *кого* 311, 312, 383, 386, 387
підкопувати 325, 326, 331
піддєсливість 476
піддєсний 476
піддєсник 476
підперти 290
підпора 265
підприємець 215
підприємство 394, 398, 414
підрахувати 395
підручник 209
підрядний 337
підхлібець 468, 498
підхлібити 472, 498
підхлібливий 468
підхліблівість 468
підхлібливо 468, 498
підхліблюватися 472
підхлібляти, підхлібити 468, 470, 472, 474-479
підхлібне, *субст.* 473
підхлібний 359, 468, 472, 473, 476, 478, 479
підхлібник 473, 474, 523
підхлібництво 474
підхлібно 468, 473, 476
підхлібство 359, 472, 474
підшепти, *мн.* 216
пізанг 379
пізнанє (не до пізнання) 353
пізьма 169, 171
піка 194
пікантний 358
піпа 359
піврати 322
півратися(сь) 322
післанець 391
піхва 193
плаїк 170, 172
плаїчок 170
плай 122, 170-172
платність 215
плаття 378
плачинда 122
плєканє, плекання 394, 412-414
плекати 394, 412, 414
плекатися 413
плєніпотєнт 63, 508, 523

-
- пленіпотенція 112
 плече 377
 плєд 358
 плин 194
 плиткий 281, 282
 плиткість 282
 плитко 282, 282
 плід 377, 379
 пліш, плюш 370
 плова 171, 172
 плодовий 379
 плюндрування, пліндрування 394, 412, 413
 плюндрувати, пліндрувати, сплюндрувати 394, 412-414
 плюндруватися 413
 плякатовий 210
 плян 210
 плястер 183
 плястра (плястри меду) 196, 235
 плятонічний (плятонічна любов) 358
 пляцок 394, 399, 413
 побиття 392
 побіда 267-269
 побідитель 267, 269, 339
 побідити 265
 побідник 267, 269
 поблічити 389
 поблічний 389
 побоювання 394
 побоюватися 394
 побранє 219
 повити 326, 331
 повідомляти, повідомити 392, 402
 повідчиняти 377
 повіншування 523
 повномочник 214
 поводженє, поводження 383
 поволати 160
 поганий 283
 погибати 270
 погибель 259
 поглядовий 341
 поговір 376
 погребовий (погребові строї) 469
 погріб 377
 податник 215
 подивляти 421, 352
 подобати 274, 379
 подра, подря 171, 172
 подробичний (подробичні тямки) 74
 подуманий 74
 подуфалість 160
 поета, *ч. р.* 78
 поєднання 147
 поєднати 145, 147
 поєднатися 146, 147
 пожалувати 197
 пожива 459, 460
 поживок 460
 пожити 461
 пожиток 459, 460
 пожиточний 271, 463
 пожиточно 463
 пожичка 210
 позакитовувати 74
 позичковий 344
 покінчити 396
 покладатися 379
 покористуватися 390, 461
 покровний 508, 511
 покровність 509, 511
 покривало 393
 політик 393
 політикування 509
 політикувати 509
 політичний (політичний діяч) 393
 поліцай 157
 полуденник 218
 полудневий (полудневі овочі) 194
 полудневник 218
 помаранча 379
 помешкання 78, 83
 по-мистецьки 398
 помір 215, 336
 поміт 157
 понищити 392
 понова 74
 поновно 337
 поняття 74, 115
 поотвирати 377
 попацити 160, 170, 172
 попереджати 391

-
- попередник 74
 поперти 383
 пописуватися 359
 поплатний 215, 337
 поплачуватися 193
 поплечник 216
 поправа 395
 поправка 218
 поправний 337
 поправність 429, 436
 поправно 337
 попужати 374
 попу́кати 383, 387
 поривати 115
 порта 159
 портер 194
 порто 195, 196
 пору́йнувати 392
 порука 193
 по-руськи 509
 по-руському 509, 511
 поручати 193
 порушити 252
 порцеляна 194
 порядно 484
 порядок 392
 посаг 296
 посажна, *прикм.* (посажна панночка) 296
 посесия 181
 посідач 215
 посілість 215
 послувати 213
 послуго́вуватися 461
 посол 213
 посольський (посольська нетикальність) 213
 поспіх 219
 поспішний (поспішний поїзд) 509
 постанова 392
 постановити 392
 постигнути 272
 постригач 397
 постріл 395
 поступ 78, 341, 345
 поступованє 214, 370
 поступовий 341, 345
 поступування 426, 428, 436
 присутній 99
 потворний 209
 потентат 523
 потім 391
 потіха 395
 потрава 443
 потра́кувати 245, 246
 потра́пити, потра́фити *у спол. з інф.* 179, 352
 потручати 374
 потуга 523
 потяг 219
 пофалатаний 170
 пофатигувати 245, 246
 похісний 445
 похіснувати 447
 похіснуватися 428, 430, 438, 445, 446
 похіснуватися *чим* 461
 похлібець 468, 474
 похлібляти, похлібити 472, 475, 477, 479, 498
 похлібний 474, 477
 похлібник 468, 474, 498
 похлібництво 468, 498
 похлібовання 477
 похлібство 477
 похлібувати 474-477
 похлібця, *ч. р.* 474, 477
 похорон 377
 почервонітися 509
 почерез 509
 почесне, *субст.* 426, 428, 436, 509, 512
 почитатель 339
 почувати 230
 почутє 227, 230, 231
 почуття 227, 231
 пошпаціювати 245, 246
 поштивий 144
 по-штубацьки 466, 467
 поштукувати 245, 246
 пошукувати 193
 пошукувати 421
 пошукуватися 429
 правило 74
 правительство 278, 377
 правиця 213
 правник 99
 прадідинність 357, 358

-
- пражина 196
 прапір 397
 праса 217
 працівник 392
 предвиджений 274
 предвиджено 274
 предвидимий 274
 предвидіти 274
 предложення 391
 предметний 95
 предметовий 95
 предплатитель 340
 председатель 339
 предсідник 203
 представитель 339
 представить 272, 274
 представленє 218, 274
 представник 391
 презідіум, *невід.* 352
 прелегент 217, 218
 прелімінар 71, 213
 пренумерування 426, 428, 430, 436
 пренумерувати 426, 428, 430, 436
 прескрипція [прешкрипція] 181
 претковеніє (камінь преткновенія) 259
 прибіратися 378
 прибраний 378
 прибуток 458–460
 приглядатися 430, 436
 приєднувати, приєднати 111, 148
 приємний 476
 приємно 476
 призвоїтий 144, 470, 479–485, 498, 523
 призвоїтість 470, 479–481, 484, 485
 призвоїто 479, 481, 482, 484, 485
 приземкуватий 115
 признанє 279
 прикітований 73, 258
 прикладний 279
 приміненє 279
 примінити 279
 примір 279
 примірний (примірне поведенє) 279
 примлівати, примліти 509
 примлілий 510
 примхуватий 510
 приневолений 291
 приневолювати, приневолити 291
 припадково 337
 припинити 396
 припірати 510
 припорученє 279
 приречення 510
 прирікати 510
 приряди, *мн.* 194
 пристойний 480, 485
 пристойність 484
 пристойно 379, 484
 пристояти 480
 пристрій 279
 пристроєний 491, 493, 494
 пристроювати, пристроїти 383, 386, 492, 494
 пристроюватися 494
 присуд (присуди рішучі) 74
 притомний 214
 притомність 112, 113, 214
 притрафлятися 178
 причинятися, причинитися 394, 410
 пришрубувати 71
 приятність 279
 проблем 351
 провідний 393
 провізоричний 510
 провізорія (бюджетова провізорія) 212
 програм 203
 програмовий 342
 продаж 390
 продукуватися 218
 продукция, продукція 218
 продуцент 203
 проєкт 71, 391
 промова 379
 промовець 375
 промовець 379
 промувати 218
 пропасть 259
 пропінатор 63, 214, 215
 пропінация, пропінация 214
 пропінацийний 215
 пропозиція 391
 проспект 197
 протяти 374

-
- протятися 374
 профатин 158
 професор 510
 процент 95
 процесія 390
 процесович 337
 прятати 157
 пструг 98
 псянка 197
 публіка, публіка, публіка 383, 388, 389
 публікувати 388
 пугар 159, 183, 359, 458
 пугарик 444
 пуделко 132, 183, 394, 399, 400, 420, 443
 пудити, пужати [лякати] 157, 374
 пудло 394, 399, 400, 420
 пукати 383, 387
 пурпур, пурпура 99, 101, 102, 103
 пурпурин 101
 пурпурний 101-103
 пурпурно 101, 103
 пурпуровий 101-103
 пустеля 97
 пустошити 394
 путерія, путеря 169, 171, 172
 путерувати 169, 170
 путина 171, 172
 путня 394, 399, 400, 420
 пуття 459, 460
 пуцувати 394, 399, 400, 420
 пушка 183, 196, 395, 399, 502
 пхати 378
 пчільний 279
 пчоловод 279
 пшеничка 393
 п'ястук 426, 430, 436
 п'ятися 115

 рабат 196, 395, 406, 413
 радіти, зрадіти 378
 разом 391, 395
 рало 194
 рамено, рам'я 377
 ранга 351
 рантух 158
 раст 158

 рата 178, 180, 181
 ратарія 379
 раубишці 157
 рафінерія 335
 рафінований 358
 рахувати 379
 рація 523
 реальність 215
 реасумувати 395, 406, 413
 ребелізанти 523
 реверенда 510
 реґемент 158
 реґлема 158
 резерв 383
 резерва 351, 383, 395, 406, 413
 резервовий (фонд резервовий) 215, 341
 резеш 164
 резигнація, резигнація 407, 409
 резигнувати, резигнувати 395, 407, 409, 413
 реконвалесцент, реконвалесцент 219
 реконвалесценція 219
 рельс, рельса 359, 398
 ремесло 392
 рентовний 337
 репаратура 407
 репарація 197, 395, 407, 413
 репарувати 395, 407
 репетент 218
 респектовати 181
 реставратор 388
 реставрація 383, 388
 реституція 63
 рецепіс 219, 220
 рецепта 351
 рецитація 218
 рецитувати 218
 речинець (термін) 215
 ржондця 340
 ригороз, ригороза 217
 риж, рис 370
 ризико 351
 ринський 178
 риштунки, *мн.* 158
 рівник 218
 рівнозначність 74
 рівнолежник 218

-
- рівночасність 421
 рівночасно 350, 395, 398, 414, 421
 різати 378
 різик, ризик 370
 рік-річно 337
 річевий (річева освіта) 74
 річно 337
 рішення 392
 робити (робити сіно) 206, 375
 робітня 195, 359
 ровер 341
 роверовий 341
 рогатка 395, 410, 411
 рогачка 395, 410, 411
 роговий 343
 родитель 339
 розвельможнюватися 349
 розверстоване 336
 роздобенди, *мн.* 157 157
 роздрапувати, роздряпувати 326, 331
 роздрапувач 326
 роздріб 74
 роззухвалити 348, 349
 роззухвалитися 348, 349
 розігнати 378
 розіритуватися 244, 246, 247
 розіритуватися 247
 розказ, росказ 383, 386
 розказувати, розказати 383, 386
 розкітуватися 73, 258
 розклад 74
 розлюзнити 258
 розмаїтий 209
 розпаковувати 71
 розпаношуватися, розпаношитися 349
 розпарцельоване 215
 розпарцелювати 215
 розписати (розписати вибори) 290
 розпорядимість 272
 розпочинати [роспочинати] 377
 розпродавач 193
 розпрягатися 326, 331
 розпудити 378
 розпук (сміятися до розпуку) 197
 розпукати 383, розпукати 387
 розпукатися 383, розпукатися 387
 розпука 458
 розривка 395, 410, 411, 421
 розстайний 74
 розтрити 374
 розфалатаний 170
 розфалатати 170
 розходитися *про кого, що* 423
 розшрубувати 71
 роїтися 256
 ролета 237
 ром 220
 росіл 359
 роскаль 157
 рубати 378
 рублевич 337
 рулька 395, 399, 402
 руля 395, 399, 402
 рум 220
 рура 177, 395, 399, 402, 421
 рурка 395, 399, 402, 421
 русиноїд 350
 рута 410
 рутина 410
 рутинований 395, 410, 411, 413
 рух 78
 руханка 155
 руховий 155
 руховик 155
 ручитель 339
 ручити 193
 рюмка 358
 ряд 489-491, 495
 рядити 489-491, 495
 рядитися 490
 рядно, *присл.* 491
 рятунковий 343
 саганчик 169
 сакампак 159
 салба 173
 сальва 203, 395, 407, 409, 420, 503
 сальватор 407
 сальвувати 407
 сальоновий 210
 саля 210, 351, 426, 429, 430, 437
 самоїзд 220

-
- сарака, сарако, сараку 161, 169, 170, 172, 173
 свестія 160
 світливець 512
 світлина 99, 510, 512
 світлинний 512
 світломір 97
 свято 397
 секретар 392
 сембриля, симбриля 169, 171
 сервет[к]а 358
 сервігут 63
 серіо (на серіо) 423
 серйоз 423
 серйозний 423
 сигуранца 171
 сила 377
 систем 351
 сінник 194
 сіцувати 174 (*див. іще* шацунок)
 скапати 160, 172
 скарбонка 336
 скидати 378
 скиталець 270
 скитатися 259
 складковий 344
 склеп 195, 383, 390
 склепар 193
 склеповий (склеповий суб'єкт) 193
 скомплікований 510
 скомплікованість 510
 сконфронтвання 63
 скористатися 390
 скористувати, покористуватися з чого, чим 461
 скорця 162, 173
 скорщик 162
 скринька 393
 скриня 393, 402
 скуза 169
 скуток 395, 410, 463, 523
 славетний 208, 209
 слейд 218, 358
 слинявка 510
 слідно 132, 510
 слідуючий 395
 сліпувати 115
 слоїк 94, 443
 слота, сльота 374, 378
 служальство 336
 слюбний, шлюбний 370
 слюбувати, шлюбувати 370, 383
 смак 443
 смутний 209
 сокотити 122, 160, 161, 169, 172
 сокотитися 170, 172, 197
 сокрушити 266
 сорочка 376
 сорта 351
 сотворити 259
 сотнар 196
 сочка 218
 спасенє (доска спасеня) 267
 спасеніє 270, 271
 спасенний 270, 271
 спасення 270
 спацир 159
 спацирувати 245
 спижарня 395, 402
 спинення 396
 спиняти 396
 спис 393
 список 393
 спільнота 99
 спінка 370
 спірітуалія 195
 сплюндрований 413
 сплюндрованість 413
 сплюндрування 413
 споводувати 395, 410, 413
 сподні, *мн.* 194, 426, 427, 430, 437
 споживати, спожити 386, 461
 спожиткувати 461
 сполпотвореніє 265
 сполука (сполука уявлінь) 74
 споневірений 251 (*див. іще* спроневерити, спроневеритися)
 спорий 383, 426, 429, 437
 споруджений 326
 спорудити 326
 спочивати 326
 справдешній 94

-
- справознавець 340
 справуватися 426, 427, 437
 справуночок 94
 сприт 225, 358
 спроваджувати, спровадити 193 426, 428, 437
 спроневірене 249, 251, 252, 359
 спроневірння 392, 393
 спроневірити, спроневірювати 249, 252
 спроневірнитися, спроневірятися 249, 250-252, 392
 спудитися 374
 спуза, спудза 170-172
 спузар 171, 172
 спутерувати 170
 средство (ймитися средств) 231, 232, 333
 ставати *до чого* 352
 стайколом 350
 сталий 76
 стация 220
 стемпель 210
 стемплевий 210
 стиск 396
 стокмити 170
 столп 265
 стопа 281
 стори, штори, *мн.* 370
 сторож (шкільний) 396
 сторожа 390
 страйколам 207
 страйколамівський 207
 страйколамство 207
 страйколом 206, 207
 страйколомівський 207
 страйколомство 207
 страта 337
 стрейк, страйк 370
 стрий 157
 стрийко 157
 стрій, строї, *мн.* 359, 378, 443, 468-470, 485, 486, 488, 489, 491-496
 стрійний 378, 486, 492, 494
 стрійність 492, 494
 стрійно, стройно 486, 487, 492-494
 строїти, строити, строїти 383, 470, 485, 487-489, 491-495
 строїтися 378, 383, 487, 492, 494
 стручувати 378
 студений 378
 студено 378
 студент 383
 студинець 157
 ступінь 74
 стусований 159
 стягнути *на себе* 327
 суб'єкт (склеповий суб'єкт) 193
 субтильніший, суптелний 111
 суд (віддати суд) 290
 судець 122
 суроґат 194
 сутній 75
 суфряти 160, 172
 суций 264
 схіснувати 428, 438, 447, 461
 схліблюване 359
 схлібляти 359
 сьогодні 376, 377
 таврувати 92
 тайстра 122 (*див. йще* трайста)
 тактика 360
 тама 396, 412
 тамування 396, 412
 тамувати 97, 396, 412, 414
 тамуватися 412
 тандита 178, 183, 358
 тандитний 358
 таний 197, 396
 тано 396
 тарифа 352
 ташка 177, 178, 193
 тая, *займ.* 197
 твар 235
 телеграм 352
 терен 458
 термін (речинець) 215
 термінатор 218
 термінувати 218
 терпіне 219
 терція 396, 407, 413
 тестамент [тестаментъ] 181
 тирлуватися 115

тиск 443
 тіло 207
 тіснота 396
 тішитися 327, 331, 423
 тлум 94
 тлумище 458
 товар 163, 194, 393, 401
 товаришити 359
 товаровий 76, 341, 342
 товщ 396, 399, 400, 421
 тоді 391
 токанити 169
 токма 122, 171
 токмити 170
 толерувати 63
 толеранція 210
 толк 459
 толки, *мн.* 222
 тор 511
 торг 76
 торгівля 394
 торжество 272
 торністра 157
 тотожний 74
 трайста 173
 трактувати 523
 трапити 178
 траф 179
 трафити, трафляти 178, 179
 трафитися 178
 трафіка 195
 трафлений 178, 179
 трафний 178
 трафність 178, 179
 трафно 178
 трафунок 178
 трен 132
 триб 132
 тримати з *ким* 312
 троновий 341
 труба 395
 трудженник 270
 труженик 270
 трумна 210
 труна 209
 трунок 396, 399, 420

трупа 218
 тручати, трутити 78, 374, 378
 тручатися 374
 трюх 159
 трюхан 159
 туалета, тоалета 359
 туз 235
 тузин, тузін 178, 183
 турбація 523
 турма 169, 172
 тутка, *ім.* 396, 400, 402, 413
 туча 374, 378
 тяглість 99
 тьяма 75
 тямити 75
 тямка 74, 75
 тямковий 75
 тямковість 75
 тямкувати 75
 тямовитий 75
 тямучий 75
 тямучість 75
 тяти 157, 374, 378

 убздуренє 347
 убрання 378
 увага 396
 уважати 396
 увзглядненє 346
 увзгляднено 346
 увзгляднити 346
 увзгляднитися 346
 увільнити 346
 угамовувати 97
 угнетати 272
 уґрунтувати 346
 ударемнювати, ударемнити 346, 396, 414, 421
 удержавленє 347
 уділ 511
 уділенє (уділенє абсолюторії) 212
 уділовий 341
 уділяти, уділити 290, 422
 удобренє 347
 удовідненє 347
 удостовіренє 272

-
- удосто́вити 272
 уживо́к 460
 ужито́к 459-461
 уза́снаднений 346
 уза́снадни́ти 346
 узгя́днений 346
 узгя́дняти 396
 узді́бнене 346
 узді́бняючий 346
 узиска́не 274
 узиска́ти 274
 узмислoвлюва́ти, узмислoвити 228, 230, 346
 узна́вати 112
 уйма́ 111, 112
 уйма́ти, уйма́ти 111, 112
 уйма́тися *за ким, чим* 396
 уйма́ючий 111
 укарто́ваний 347
 укі́нчений 218, 423
 уконституо́ване 346, 370
 уконституо́(у)ва́тися 346
 укра́євлене 347
 укшталто́ваний 99
 уласка́влене 347
 улесли́вий 476
 улі́пшене 347
 улого́вина 97
 ульсте́р, улсте́р 194
 ультимату́м, ультимату́м 352
 уляга́ти, улягти́ (влягти) 423, 424, 425
 умі́тний 239
 умі́тність 239
 умілі́сть 74
 умі́ння 239
 умі́ркований 347
 уморе́не 408
 умору́вати, умори́ти (справу, кару) 396, 408, 413
 унагя́днено 346
 унагя́днюване 346
 унагя́днюва́ти, унагя́днити 346
 унаро́джене 347
 унева́жнено 346
 унева́жнити 346, 398
 унеза́лежнити 346
 унеможли́влюва́ти, унеможли́вити 396, 398, 421
 унеможли́влюва́тися 398
 унеща́сливити 346, 396, 398, 413
 уні́кат 203
 упі́мнення 396
 упоко́рюва́тися 424
 упомі́нати, упі́мнути 396, 410, 411
 упомі́натися, упі́мнутися 396, 410, 411
 упо́требля́ти 222
 упра́ва 329-331, 426, 427, 437
 управле́ний (вправе́ний) 331, 347, 427, 437
 управле́ння 427, 438
 управлю́ваний 427, 438
 управля́ти (вправе́ляти) 329-331, 426, 427, 437
 упре́к 222
 ураду́ватися 378
 уре́м'я, вре́м'я, вре́мня 378
 ури́тний 172
 урі́жнороднюва́ти 347
 урло́п 241, 397, 408
 урло́пас 158
 урло́пник 158, урло́пник 408
 урло́поване 408
 уро́єний 254-256, 359
 уро́їти (вро́їти) 252
 уро́їтися (вро́їтися) 253, 255
 уря́д 213, 331, 377, 503
 уря́дження 132
 уря́джувати 359
 уску́течнюва́ти(ся) 346
 услі́в'є 222
 успосо́(і)блене 236, 346
 успосо́блений 236, 346
 успра́ведливити 346
 успра́ведливлене 347
 уста́ти 327
 усти́лізува́ти 346
 устро́їти 78
 усту́пити 395
 усну́ти 78
 утаму́вати 97
 утенсі́лія 195
 утерти́й (утерти́й вислі́в) 426, 429
 ути́нок 97
 утлі́й 222
 утра́кві́зм 218

-
- утраквістичний 218
 уфризований 403
 ухвала 78, 392
 участь 394
 ученик 378
 учень 378
 учта 523
- фабрика 394
 фабрикат 194
 фасерверок 210
 файка 359, 397, 400, 401, 420
 файний 159, 178, 241, 242, 397, 401, 420, 469, 501, 502
 файно 242, 401, 501
 фалатє 169
 фалатка 170
 фалда, фалди, *мн.* 511, 512
 фальча, фалча 160, 163, 171, 172, 196
 фальш 392
 фана 178, 397, 400, 408, 409, 413
 фант 235
 фантувати 159
 фарбарня 195
 фарма 210
 фартух 511
 фаска 181, 183
 фатига, фатиґа 245
 фатигуватися 245, 246
 ферії, ферії, *мн.* 178, 180, 397, 402, 414, 511
 ферлядунок 63
 фестин 178, 203, 397, 408, 413
 финджав, фінджа 359
 фирфляша 157
 фігляр 208
 філіграновий, філіграновий 341, 342, 345
 філіжанка 103-105, 443, 470, 502 (*див. іще* хвіліжанка)
 фільмовий 341
 фільц 369
 фільцовий (фільцові капелюхи) 194, 369
 фін 169, 171-173
 фіна 162, 169, 171-173
 фір 158
 фіра 177, 239, 240
 фірир 158
- фірма 197
 фірман 240, 426, 430, 438
 флекєв, фликєв 122, 159, 171, 172
 фльор, флер 194, 359
 фльота 352
 фляґа 352
 флястрівка 369
 фляшка 181, 369
 форлядунок 214
 форма 394
 форум, *невідм.* 352
 фосфоровий 341
 фотелик 238, 239
 фотель 238, 239
 фотельчик 238, 239
 фоя 159
 фразесович 338
 фрайтер 157
 франко 196
 фраховий (оплата фрахова) 196, 344
 фреквентант 408
 фреквентацийний 218, 408
 фреквенция, фреквенція 218, 397, 408, 413
 фризієр 397, 402, 403
 фризура, фрізура 402, 403
 фрика 158, 169, 172
 фудулитися 161, 162, 172, 426, 428, 438
 фудулія 160, 171, 172, 426, 428, 438
 фудульний 160, 170, 172
 фудульно 170, 172
 фукс 219
 фуляр 194
 фуляровий 344
 фума 216, 220
 фундація 63
 фундувати, фундовати 181
 фундуш 181
 футераль, футляр 370
 футро 369
 футряний 369
- хазяїн 391
 хазяйство 391
 халупа 209
 хатній 76
 хвіліжанка 104 (*див. іще* філіжанка)

-
- хір 159, 172
хісен 446 (*див. іще хосен*)
хісно, *с. р.* 445, 447 (*див. іще хосен*)
хіснованє 447
хіснований 444
хісновач 445
хісновитий 444, 445
хісновний 445
хіснолюбець 445
хіснувати 438, 444, 446-448
хіснуватися(сь) 426, 430, 438, 445-447, 449, 452, 461
хлібини, *мн.* 475
хлібити 468, 469, 475, 498
хлібниця 398
хлібовий 341
хлібоїд 350
хмара 377, 378
хов 340
хованець 340
ховання 340
хователь 340
ходити *о кого, що* 352, 423
холодний 376, 378
холодно 378
хороми, *мн.* 157
хоромина 157
хоронити *перед ким, чим, від кого, чого* 274
хороший 376
хосен 359, 426, 428, 430, 438, 439, 444-454, 456-464, 467
хосенний 444, 447-449, 451-453, 457, 463
хосенність 447, 451
хосенно 447, 449, 463
хосна, *жс. р.* 445 (*див. іще хосен*)
хосний 446, 447
хосновати 445
хоснувати 444, 446
хрестик 281
худоба 197, 393
- цаль 95, 178, 397, 402, 420
цапістрах 159
цара 169, 172
царина 161, 164, 165, 169, 171, 172
- цвікер 397, 400, 402
цебер 394
цезорик 397, 400
цензуральний 337
цера 235, 236
церата 106, 107
цератка 103, 106, 235
цератний 106
цератовий 106, 344
цеха 240
цибух 158
цина 397, 402
цингель 443
цинівий 397, 402
цирулик 157, 397
цитрин, цитрина 380, 397, 400, 401, 414, 421
ціжемки, *мн.* 194
цікавий *на що* 423
цілковито 392
цілком 392
ціритися 159
ціха 181, 240
цло 183, 398, 413
цнота 209, 523
цофання 430, 439
цофати, цофнути 408, 409, 426, 430, 439
цофатися 391, 408, 413, 426
цофненє 408
цуг 159
цуглі, *мн.* 157
- чадо 266
чай 391
час 378
часопис 392
частиновий 341
чапунок 94
чембір 171
чемодан 393
чепрага 171, 172
чепуритися 378
черга 392
черговий 395
через 378
черепашка 238
черес 157

-
- чересла, *мн.* 157
 черниці, *мн.* 398
 чинити 375
 чинш 181, 182
 чиншівник 182
 чиншовий 182, 343
 чиншовик 182
 числити, почислити 374, 379
 чистий 397
 чистописання 376
 читатель 339
 чувствений 225
 чувственник 225
 чувственно 225
 чувствительний 225
 чувствительність 225
 чувствительно 225
 чувство 225-227, 230, 231
 чувствоване 225
 чувствувати 225
 чути (чути на силах) 352
 чуття, чуте 227, 231
- шабельтас 523
 шаблонний, шабльононий 341, 345
 шаблонність 342
 шаблонно 342
 шалька 183
 шамрання 464, 465
 шамрати, шамрити 464-466
 шандарь 157
 шарварковий (шарваркова книжка) 180, 343
 шарварок 97, 178, 180
 шарга 157
 шаржа 358
 шарлат 99, 100-103
 шарлатанерія 336
 шарлатний 100-102
 шарлатовий 99, 100, 102
 шарлах 100
 шарлаховий 100, 102
 шармерувати 156
 шарудіти 465
 шати, *мн.* 523
 шатний 523
- шафоване 181
 шафувати 181
 шафран 380
 шахер-махер 178, 180
 шацунок 174, 181
 шварцувати 258
 шелестіти 465
 шельвах 159
 шематизм 210
 шемрання 464, 465
 шемрати, шемріти 443, 464-467
 шемріння 464, 465
 шемріт 426, 428, 439, 464, 466
 шермицерія 155, 156
 ше(и)рмір 156
 ше(и)рмірство 156
 ше(и)рмувати 153-156
 шикана, шикани, *мн.* 217, 220
 шиканувати 217
 шильд, шильда 195
 шина 159, 177, 179, 220, 359, 398, 402
 шинк 157
 шинка (шинки до тертя яблук і грушок) 194
 ширмір 154
 ширмірство 154, 155
 ширмірський 154
 ширмувати, ширмовати 154-156
 шіпка 179
 шіпчина 179
 шіфкарта 220
 шіцувати 174
 шкальоване 217
 шкарлат 100
 шкідливий 283
 шкотський 337
 шкрум 173
 шлагбаум 395
 шлєп 240
 шлюбувати 383
 шлюк 240
 шляфрок 178
 шляхетний 328, 329
 шляхетність 328
 шляхетно 328
 шляхетський 328
 шляхотний 328, 329

-
- шнур 157
 шнурувати 72
 шопа 177, 179, 359
 шопка 179
 шопчина 179
 шпаковатий 236
 шпараги, *мн.* 183, 210
 шпаргалка 208
 шпаркаса 215
 шпарувати 178
 шпацерувати, шпацирувати, ш(с)па-
 церувати 178, 245, 246
 шпацир 245
 шпирати 245, 246
 шпихлір, шпіхлір 178, 180, 398, 402, 426, 428,
 439
 шпорт 210
 шпортовий 210
 шпунт 157
 шріт 157
 шротовик 194
 шруба 177, 179, 194
 штаєрайт 157
 штемпель 210
 штивний 132
 штимпель 157
 штраф 375
 штрейкбрехер 207
 штрейкбрехерство 207
 штрейкбрехерський 207
 штрейкбрехерувати 207
 штуба 466, 467
 штубак 466, 467
 штубацтво 426, 429, 430, 439, 466, 467
 штубацький 466, 467
 штубей 162, 171
 штука 181, 203, 360, 398, 421, 426, 429, 439,
 470, 502
 штукар 360
 штукувати 72, 245, 246
 штученька 470
 шубравство 217
 шукати 421
 шус 157
 щадниця 215
 щерлат 100
 щерлатий 100
 щерлатний 100
 щока 376
 ювелія 195
 юта 210
 явний 327
 явність 327
 ядерний 327, 331
 ядерність 328
 ядерно 328
 ядренний 327
 яко, як 132, 379
 ярина 157, 194, 383, 387
 яса 523
 ясити, ясувати 523
 ясмин 98
 ятися, ялося 379
 яфини, *мн.* 398, 413 (*див. іще афини*)

ПОКАЖЧИК ІМЕН, ЗГАДАНИХ В ОСНОВНІЙ ЧАСТИНІ ТЕКСТУ

Ажнюк Б. 204, 206, 289, 362, 365

Аксаков 45

Аксьонов В. 88

Акуленко В. 209

Антоновичі 66

Антошин М. 121

Бабич Надія 127

Бабишкін О. 128

Бабляк В. 420, 474

Багмет А. 98

Бажан М. 464, 466

Балевич 55

Барвінок Ганна 150, 356

Барвінський О. 65

Бардіна Н. 110

Бедзик Д. 411

Белей І. 64

Белей Л. 455

Белей О. 455

Бельше В. 130

Березинський А. 64

Беринда П. 100, 101

Бідер Г. 21, 24, 31

Білецький Л. 249

Білінкевич С. 37

Білодід І. 93, А153

Білозір І. 502

Биржакова, Біржакова О. 67, 181, 204, 280, 362, 367

Біхнер 130

Благослав Я. 38, 153

Боберський І. 512

Бодянський О. 249

Бойків І. 403, 514

Бойчук М. 57

Бокль 130

Бордуляк Т. 414, 416, 441, 489

Бражньов 56

Брандт 49

Бриндзан Т. 172

Бродович 35

Будзиновський В. 64

Булаховський Л. 76, 371

Булега Наталя 131

Бургардт Освальд (Юрій Клен) 117, 513

Вагилевич І. 445

Вакалюк Ярослава 127

Вартовий Д. 64 (*див. іще* Грінченко Б.)

Васильківський С. 56

Васильченко С. 143, 345, 412

Вергун Д. 36

Верхратський І. 68, 70

Весоловський Я. 65

Винниченко В. 62

Вихованець І. 91

Вишенський І. 146, 346, 387

Вишня Остап 420

Вільде Ірина 224, 236, 238, 349, 413, 415, 420, 421, 460, 467, 511, 512, 515

Віндіш 202

Вінценз А. 108, 168

Вовчок Марко 60, 79, 125, 127, 143, 176, 313, 386, 412, 420, 456, 459

Возняк М. 34

Войнова Л. 181, 204, 280, 362, 367

Волкович Й. 135, 136

Волян О. 49

Воробкевич С. 23

Вороний М.

Галас Б. 444

Галіп Т. 36, 70, 133, 150, 156, 227, 253, 254, 264, 416, 472, 476, 497

Ганземан 216

Ганич Д. 202

Ганкевич К. 123

Ганцов В. 425, 426

Гейне 37, 130

Гжицький В. 421, 515

Глібовицький І. 37

Гнатюк В. 63, 80, 138, 414

Гоголь М. 45, 222, 249

Головацький І. 24

Головацький Я. 43, 48, 446

Головач Ніколетта 170, 171

Головко А. 269

Голоскевич Г. 98

Голота Любов 424

Гончар О. 96, 412, 413

Горбач О. 445

Гординський А. 128

- Гординський Я. 80
 Горький М. 92, 222
 Грабовський П. 66, 319, 456, 511
 Граділ І. 153
 Гребінка Є. 168
 Гречулевич В. 249
 Грінченки 66
 Грінченко Б. 37, 62, 63, 70, 78, 79, 83, 94, 166, 179, 235, 313, 330, 386
 Грушевський М. 31, 52, 63
 Грушка Гр. 266
 Гузар Олена 369
 Гулак-Артемівський П. 104, 459
 Гумецька Лукія 292
 Гуріненко П. 465
 Гуцало Є. 464
 Гюго 37
- Гартнер Т. 45, 46, 70, 80, 372
 Голуховський А. 41
 Грабяс С. 368
- Даль В. 496
 Даниленко В. 46
 Дашкевич С. 65
 Демська-Кульчицька Оріся 88
 Демський М. 127
 Державін Г. 36, 237
 Дзендзелівський Й. 208
 Дідицький Б. 36, 45
 Дмитерко Л. 413
 Дністрянский Ст. 70
 Добржанський О. 29, 46
 Довженко О. 412, 413
 Домонтович В. 117
 Дондуков-Корсаков 53
 Донченко О. 96, 465
 Досвітній О. 72, А224, 345, 465
 Дошівник І. 172
 Драгоманов М. 37, 38, 58, 59, 64, 66, 158, 363
 Драй-Хмара М. 117
 Дрепер 130
 Дудикевич В. 35
- Евин 70
 Еллан-Блакитний В. 247, 345, 421
 Енценберг Карл фон 123
- Євшан М. 266
- Єдлінська Уляна 199, 200
 Єнджеєвич Є. 114
 Єронім Анонім 45
 Єфремов С. 56, 72, 73, 75, 104, 106, 129, 247, 256, 266, 323, 324, 338, 372, 386, 401, 418, 424, 425, 474, 476, 479, 480, 503, 514
- Желехівський Є. 45, 68, 70, 100, 141, 166, 474
 Жилко Ф. 57
 Житецький П. 248
 Жлуктенко Ю. 199, 200, 202, 203, 205, 206, 257
 Жовтобрюх М. 23, 32, 68, 90, 120, 122, 123, 145
 Жук А. 338
 Жуковський А. 172
 Журавлєв В. 52, 53
 Журахович С. 106, 420
- Забашта Любов 421
 Забужко Оксана 65, 66, 76, 87, 88, 108-117, 424, 485
 Завадка Б. 22, 26
 Загребельний П. 106, 420, 421, 460, 486, 494, 515
 Зарудний М. 95, 106
 Зверєв А. 341
 Згарський Є. 445
 Зеров М. 102, 117, 315
 Зизаній Л. 101
- Ізюмов О. 403, 514
 Іласевич 188
 Ількевич Г. 165, 446
 Ільченко О. 112
 Ірчан М. 72, 315, 316, 389, 460, 511
 Ірчек Й. 40, 41, 42, 43, 48, 153
- Калениченко Ніна 421
 Калишевський Г. 403, 514
 Калужняцький О. 37, 120, 123, 160
 Канюк С. 70, 74, 75
 Караджіч В. 41
 Карамзін 45
 Карпенко І. 222
 Карпенко Ю. 36, 121, 124, 125
 Карпенко-Карий І. 456
 Кахнікевич К. 64А
 Кацімон Ольга 202

- Качковський М. 50
 Квітка-Оснoв'яненко Г. (Оснoв'яненко, Квітка) 41, 43, 60, 68, 79, 80, 125, 143, 319
 Квітковський Д. 172, 188
 Кенеман 216
 Клен Юрій (Бургардт Освальд) 117, 513
 Кміцикевич В. 70-72, 155, 259, 265, 451, 453
 Кобилянська Ольга 38, 44, 57, 59, 62, 65, 66, 106, 117, 124-131, 133, 134, 138, 156, 161, 168, 169, 171, 172, 182, 224, 227, 234, 236, 238, 240, 241, 242, 247-254, 271, 283, 286, 315, 316, 318, 319, 324, 335, 339, 343, 344, 348, 349, 354, 356, 360, 362, 372, 386, 403, 409, 410, 413, 414, 416, 417, 420, 424, 442, 445, 448, 449, 459, 460, 464, 467, 472, 474, 476, 479, 488, 493, 494, 497, 498, 511, 512, 517, 519, 524
 Кобилянський Б. 153
 Кобилянський Ю. 70
 Кобринська Наталія 65, 130, 239, 315, 362, 411, 511
 Ковалик І. 61
 Ковалів С. 448, 511
 Коваль Д. 512
 Козакевич 80
 Козланок П. 511
 Кокорудз Т. 79
 Колосова В. 416
 Коморошан 188
 Кониський О. 54
 Копач О. 129
 Копистенський З. 387
 Кордуба М. 32, 64, 372
 Короленко В. 222
 Корунець І. 205, 206
 Косачі 66
 Костенко Ліна 424, 459
 Котляревський І. 41, 43, 60, 79, 80, 103, 104, 124, 167, 188, 236, 462
 Коцовський 35
 Коцюбинська Ликера 421
 Коцюбинський Матвій 420
 Коцюбинський Михайло 54, 66, 72, 81, 84, 95, 96, 103, 106, 133, 143, 161, 164, 171, 172, 176, 238, 247, 248, 266, 285, 313, 319, 345, 356, 362, 411-415, 420, 421, 426, 456, 462, 471, 511, 514
 Кочан Ірина 69
 Кочерга І. 420, 515
 Кочерган М. 172, 173, 174, 177, 289, 421
 Кравченко Уляна 133, 315, 316, 494, 511
 Кравченко-Дзондза О. 445
 Крекотень В. 416
 Кримський А. 43, 44, 45, 49, 50, 56, 66, 72, 73, 79, 94, 104, 106, 129, 238, 247, 256, 323, 324, 338, 372, 386, 389, 401, 411, 418, 420, 424, 425, 426, 474, 476, 479, 480, 503, 514
 Крман Д. 120
 Кропивницький М. 55, 164
 Крушельницький А. 179, 411, 498, 511
 Крушельницький 80, 81
 Кубайчук В 88
 Кужова Зофія (Kurzowa Zofia) 246, 247
 Кузеля З. 64, 68, 100-102, 106, 107, 155, 166, 171, 258, 335, 357, 372, 379, 400, 409, 410, 440, 466
 Куліш П. 41, 43, 44, 54, 55, 60, 73, 115, 128, 142, 149, 150, 155, 291, 313, 356, 380, 387, 411, 418, 419, 420, 426, 427, 440, 442, 452, 453, 457, 514, 523
 Купчанко Г. 37, 222, 478
 Курило Олена 201
 Куртене Я. Бодуен де 425
 Кутина, Кутіна Л. 181, 204, 280, 362, 367
 Лажечников 45
 Ле І. 179, 269, 398, 421, 515
 Левицький В. 64, 70, 451
 Левицький Є. 28
 Левицький Й. 39
 Левицький К. 70
 Леконт 49
 Ленін В. 76, 88, 92
 Лепкий Б. 66, 196, 338, 445, 448
 Лер-Сплавінський Т. 363, 364
 Лермонтов М. 45
 Лизанець П. 160
 Лимаренко В. 125
 Лозинський Й. 22, 26, 39
 Локке 130
 Лукаш М. 93, 94, 238, 515
 Лук'янюк К. 161
 Луценки 66
 Магочій П. (Мэгочи) 33
 Мазепа І. 112, 127, 137, 144, 175, 411, 482
 Маковей О. 34, 38, 39, 47, 49, 59, 64, 65, 125, 179, 182, 224, 239, 266, 315, 343, 344, 360, 372, 388, 389, 427, 432, 448, 449, 450, 459, 467, 472, 476, 482, 494, 511

- Макогон Д. 125
 Максимович М. 43, 44
 Малиновський 48
 Марков Д. 35
 Марлінський 45
 Мартович Л. 62, 112, 125, 126, 169, 171, 172, 249, 250, 362, 420, 431, 448, 459, 460, 467, 511
 Масенко Лариса 59, 88, 92, 93
 Масляк В. 515
 Матвіяс І. 60, 61, 90, 126, 169
 Матієв І. 234
 Матійос А. 188
 Мацюк Галина 69
 Мельничук О.С. 105, 171
 Микитенко І. 345
 Мирний Панас 66, 77, 143, 177, 313, 330, 345, 412, 455, 456
 Мисик В. 421, 515
 Міклошич Ф. 50, 123
 Міцкевич А. 72, А105, 111, 116, 143, 179, 254, 336, 443, 465, 483, 484, 488
 Могила Георгій, Могила Єремія, Могила Іоан, Могила Козьма, Могила Петро, Могила Симеон 119
 Могильницький А. 242
 Могильницький І. 22, 34, 39
 Мозер М. 31, 33
 Морар-Андрієвич С. 188
 Муратов І. 72, 420
 Муромцева Ольга 32, 68, 69, 78, 99, 249, 361, 363, 365
 Мушкетик Ю. 156

 Наумович І. 50
 Недільський С. 68, 70, 80, 100
 Непокупний А. 91
 Нечуй-Левицький І. (І. Нечуй, І. Левицький) 63, 66, 75, 77, 78, 80-82, 84, 96, 127, 133, 137, 138, 164, 224, 330, 345, 356, 411, 412, 432, 456, 459, 511
 Німчук В. 200
 Ніщинський П. 55
 Номис М. 235, 446

 Огієнко І. 32, 73, 86, 172, 252, 371, 372, 373, 374, 379, 380, 386, 388, 389, 398, 399, 400, 409, 412, 414, 419, 421, 422, 457, 471, 514
 Огоновський І. 70
 Огоновський М. 36
 Огоновський О. 36, 39, 40, 70
 Одарченко П. 204, 290
 Окуневська Софія (Окуневська-Морачевська С.) 44, 65, 130
 Олесницький Є. 25, 28
 Олесь О. 112, 389
 Олійник І. 202
 Олійник М. 316
 Онишкевич Г. 123, 474
 Онишкевич Лариса 88, 98
 Онишкевич М. 474
 Опільський Ю. 148
 Оренштайн Я. 158
 Осадца М. 44
 Охрімович В. 31

 Павлик М. 31, 64, 166, 372, 448, 449, 471
 Павличко Д. 476
 Павль Г. 70
 Павлюк Євгенія 121
 Панч П. 420, 421, 515
 Паньківський К. 64
 Панько Таміла 34, 58, 67, 69, 76, 127, 208
 Пачовський М. 201
 Первомайський Л. 238, 253, 345
 Пивоваров С. 120
 Пилинський М. 90, 91, 371, 445
 Пипін О. 45
 Пискунов Ф. 289
 Пігуляк Є. 188, 189, 242
 Піпаш Ю. 444
 Плужник Є. 345
 Плющ П. 86, 87
 Погодін Н. 35, 45
 Попович О. 70, А197
 Продан В. 23, 34, 36, 188
 Продан Г. 23, 36
 Прокопенко Валентина 157, 173, 444, 475
 Пулюй І. 252, 259, 418, 452, 453
 Пушкін О. 45, 92
 Пчілка Олена 66, 249

 Раковський І. 70
 Ракушка-Романовський Р. 161
 Рибак Н. 106, 398, 413, 420, 421, 515
 Рильський М. 72, 96, 100, 105, 111, 116, 117, 143, 179, 207, 254, 255, 282, 315, 336, 356, 413, 420, 421, 424, 443, 462, 465, 483, 486, 488, 494, 515

- Романець О. 120
 Романова Неоніла 292, 367
 Романчук Ю. 27, 31
 Руданський С. 247, 248, 285, 386, 468, 499
 Рудницький Є. 57
 Рудницький Ст. 70А
 Русанівський В. 39, 127, 128, 156, 289, 291, 292, 363, 367
 Руставелі Ш. 458
- Самійленко В. 62, 66, 345, 356, 389, 432
 Свєжинський В. 385
 Свенціцький І. 37, 123
 Свидницький А. 75, 420
 Семчинський С. 121
 Симиґинович Е. 70
 Синюк І. 125, 150
 Синявський О. 201
 Сімович В. 36, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 48, 59, 64, 65, 70, 72, 75, 76, 126, 143, 158, 159, 161, 173, 201, 222, 242, 372, 476, 485, 512
 Сірко І. 137
 Січинський М. 25
 Склярєнко С. 102, 413, 420
 Скородо Г. 64, 259, 265
 Скорупка Станіслав (Skorupka Stanisław) 416
 Скрипник М. 458
 Сливка Оксана 485
 Слупський Є. 207
 Смаль-Стоцький Р. 55, 56
 Смаль-Стоцький С. 22, 45, 46, 52, 64, 67, 70, 80, 97, 123, 201, 259, 372, 450
 Смерчинський С. 201
 Смолич Ю. 96, 103, 324, 345, 412, 413
 Смотрицький Г. 477, 496
 Собко В. 486, 494
 Собко Мар'яна 152
 Соболевський О. 49
 Сосюр Фердінан де 89
 Сосюра В. 345, 432
 Софонович Ф. 128, 455
 Софронова Л. 200
 Сплєні Габрієль фон 123
 Ставицька Леся 110, 368
 Стадіон Ф. 35
 Станівський М. 122
 Старицька-Черняхівська Людмила 136, 137, 523
 Старицький М. 55, 100, 136, 137, 138, 149, 168, 248, 420, 426, 513, 514, 523
- Старицькі 66
 Статєєва Валентина 54
 Стебельський П. 70
 Стельмах М. 179, 464
 Стефаник В. 59, 61, 62, 125, 126, 169, 171, 172, 315, 316, 338, 362, 372, 427, 468, 511
 Стороженко О. 72, 291
 Страшевич Л. 262
 Стрийський Є. 187
 Стріха М. 93, 94
 Струмінський Б. 203
 Студинський К. 32, 66
 Стус В. 459
- Танячкєвич Д. 126
 Терлецький О. 65, 128
 Тимченко Є. 70
 Тичина П. 266, 345, 413, 465
 Тідеман 216
 Ткач Людмила 82, 94, 128, 131, 138, 170, 171
 Ткач Ф. 201
 Ткаченко О. 21, 67, 91
 Толстой Л. 222
 Толстой Н. 90, 205, 367
 Томашівський С. 153
 Трифонов Р. 82-84
 Трофименко М. 403, 514
 Тулуб Зінаїда 100, 102, 412, 413, 455
 Тургєнєв І. 37
 Турчинська Аґата 447
 Тютюнник Г. 103
- Українка Леся 55, 59, 60, 62, 66, 96, 102, 112, 113, 114, 116, 117, 126, 128, 133, 138, 144, 196, 224, 236, 241, 247, 248, 266, 273, 323, 285, 288, 315, 316, 319, 335, 336, 344, 345, 356, 357, 380, 386, 388, 389, 420, 426, 432, 456, 460, 468, 479-482, 485, 486, 494, 497, 511, 512, 514, 523
 Уманець М. 70, 419
- Фасмер М. 425
 Федунєвич-Швед Оксана 94, 128, 138
 Федькович Ю. 65, 124-128, 133, 134, 136, 137, 138, 144, 145, 149, 156, 158, 159, 160, 161, 169, 170, 171, 172, 174, 234, 253, 254, 264, 354, 360, 362, 372, 380, 490, 491, 511, 519, 523
 Филипович П. 117

- Франко Зиновія 55, 57, 58, 63, 83, 93, 125, 208, 330, 360, 365, 368, 369, 487, 488, 489, 490
- Франко І. 23, 31, 32, 35, 39, 40, 44, 45, 50, 51, 52, 58, 60, 62-66, 68, 72, 79, 83, 97, 102, 106, 113, 114, 117, 127, 128, 133, 141, 149, 150, 153, 156, 168, 169, 170, 171, 172, 177, 178, 179, 211, 220, 224, 234, 237, 238, 239, 253, 262, 285, 286, 315, 316, 317, 331, 335, 338, 344, 345, 356, 362, 364, 372, 386, 387, 388, 398, 401-412, 415, 416, 420, 424, 427, 431, 442, 445, 447, 459, 460, 462, 464, 467, 472, 474, 476, 486, 493, 494, 498, 512, 514
- Хвиля А. 96
- Хижняк А. 515
- Хмельницький Б. 128, 166, 201, 269, 416
- Хомяков 45
- Хоткевич Г. 84, 112, 129, 171, 172, 362, 372, 412, 420, 474, 487, 511
- Худаш М. 180, 181
- Цюпа І. 224, 269
- Чабаненко В. 208, 209
- Чайка Р. 424
- Чайковський А. 54, 80, 100
- Чайковський М. 68, 100-102, 258, 35, 357, 372, 379, 440, 466
- Чапленко В. 31, 59, 62, 79, 80, 83, 127
- Чендей І. 319
- Чепіга І. 446
- Черемшина Марко 59, 61, 62, 125, 126, 169, 171, 315, 362, 445, 459, 471
- Черкез Інна 131, 179, 471
- Чернявський М. 84
- Чехов А. 222
- Чикаленки 66
- Чубинський П. 139, 442, 471
- Шафарик П. 249
- Шахматов О. 425
- Шашкевич Г. 48
- Шашкевич М. 35, 44, 445
- Шевельов Ю. 24, 29, 30, 31, 53, 56, 57, 60, 66, 69, 80, 82, 87, 118, 188, 324, 362, 363, 365, 366, 371, 372, 415, 420, 424, 425, 426, 440, 458, 480 (*див. іще* Шерех)
- Шевченко Т. 38, 54, 55, 56, 60, 79, 80, 102, 111, 255, 124, 127, 128, 264, 285, 412, 456
- Шевчук В. 104, 107, 460
- Шекспір 37, 55
- Шерех Ю. 57, 117, 118, 424, 425 (*див. іще* Шевельов)
- Шілер К. 70
- Шіллер Ф. 37, 453
- Шмелёв 199
- Шпойнаровський С.А
- Штепа П. 206
- Шульгини 66
- Щерба Л. 90, 425
- Щоголів Я. 459
- Щурат В. 179, 266
- Яворська Галина 84
- Яворський Ю. 36
- Ягайло Владислав 120
- Яневський Д. 424
- Яновська Любов 66
- Яновський Ю. 72, 247, 345, 411, 412, 413, 420, 421, 432, 460
- Яричевський С. 155
- Ярошинська Євгенія 125, 126
- Яцків М. 169

Т 484 Ткач Людмила. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 704 с.

ISBN 978-966-2147-14-8

У другій частині монографії „Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.” (перша частина „Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.” Частина 1: Матеріали до словника” вийшла в Чернівцях 2000 р.) подано аналіз суспільно-політичних чинників функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст. та їх впливу на її розвиток у галицько-буковинському середовищі. Головну увагу приділено Буковині та буковинським джерелам української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. – періодичним виданням, творам красного письменства, епістолярію, підручникам, словникам тощо. Мову цих текстових джерел досліджено з погляду відображення в них явищ мовної інтерференції, характерних для західноукраїнського середовища названого періоду, проте зумовлених давніми традиціями розвитку української літературної мови – спільними як для східноукраїнських, так і для західноукраїнських теренів. Під новим кутом загальноукраїнських зв’язків досліджено лексику творів Ю. Федьковича, О. Кобилянської, О. Маковця, Т. Галіпа, І. Франка, П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки та багатьох інших українських письменників нового і новітнього періодів розвитку української літературної мови.

Зіставлювальним тлом для дослідження особливостей західноукраїнського слововжитку, відображених у творах та листуванні буковинських письменників, виступають також лексикографічні джерела („Лексикон словенороський” П. Беринди, „Словник української мови кінця XVI – першої половини XVII ст.”, „Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського та С. Недільського, „Словарь української мови” за редакцією Б. Грінченка, „Словар чужих слів” З. Кузелі і М. Чайковського, „Український стилістичний словник” І. Огієнка, „Російсько-український словник” Української Академії Наук за редакцією А. Кримського та С. Єфремова, одинадцятитомний „Словник української мови” та ін.).

Дослідження такого роду виконане в українському мовознавстві вперше.

Для мовознавців – науковців, викладачів, студентів, а також для широкого кола філологів й усіх тих, хто цікавиться проблемами історії української літературної мови, формування й нормування її лексичного фонду та міжмовними зв’язками.

ББК: 81.411.1-013+81.411.1-524

Людмила Олександрівна Ткач

**Українська літературна мова на Буковині
в кінці XIX – на початку XX ст.**

Частина друга

Джерела і соціокультурні чинники розвитку

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Комп'ютерний набір – Людмила Ткач
Технічний редактор – Денис Татарчук
Коректори – Тетяна Гуцуляк, Ольга Кацімон,
Ірина Марко, Інна Черкез, Оксана Федунович-Швед

Підписано до друку 16.10.2007.
Формат 70х100 $\frac{1}{16}$. Гарнітура Таймс.
Умов. друк. арк. 56,76. Обл. вид. арк. 37,74.
Замовлення № 40. Наклад 300 прим.

Видавництво „Книги – XXI”
Україна, 59000, м. Сторожинець Чернівецької обл., вул. О. Кобилянської, 7
Тел./факс: (0372) 586464, 8-050-9183202
e-mail: booksxxi@gmail.com
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 1839 від 10.06.2004 р.

Друк ТОВ ВІЦ „Місто”, 58022, м. Чернівці, вул. Головна, 173а, тел./факс: (0372) 585-312